SŪDUVOS SUVALKIJOS ISTORIJA

Parašė
KUN. DR. JONAS TOTORAITIS M. J. C.
Naujųjų amžių istorijos profesorius
Teologijos Filosofijos Fakultete

I DALIS

Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos Filosofijos Fakulteto leidinys

KAUNAS „Spindulio" B-vės spaustuvė 1938 m.

Prakalba

Šis veikalas nori dėstyti Sūduvos Suvalkijos istoriją pradedant nuo girių, kuriomis visa šalis buvo apžėlusi, ir prieinant iki dabartinio laiko: XIII šimtmetyje, kol dar čia kalbamos šalies gyventojai nebuvo kryžeivių išnaikinti, Vokiečių Ordeno kronikose jos teritorija vadinosi lotyniškai Sudovia, vokiškai Sudauen. D. k., Vytautas vieną kartą ją paminėjo, vadindamas terra Sudorum. Rusų metraščiai ją vadino Jotvingų žeme. Kai kryžeiviai jos gyventojus išnaikino baigiantis XIII š., visa ji apaugo giriomis ir pirmykštis jos vardas buvo užmirštas. Kojalavičius 1650 m. apgyventą paliai Prūsų sieną jos dalį vadino decanatus ultrasilvanus, tai yra užgiriniu dekanatu, nes jos vidus tada dar buvo giria apžėlęs. Tuo pat laiku ar kiek vėliau atsiranda ir lenkiškas pavadinimas Kraj Zapuszczanski, bent tokiu vardu 1706 m. vadina ją Kristupas Zaviša savo atsiminimuose (125 p.). Dar vėlesnis lenkiškas vardas yra Trakt Zapuszczanski.

Lenkų karalystėje ji praminta buvo iššyk Augustavo paskui Suvalkų gubernija. Vietoje buvusio Varšavos kunigaikštystėje Lomžos departamento 1816 m. buvo įvesta Augustavo vaivadija, kurios centras su valdžios įstaigomis, Dauspudos ir Račkų savininkui Pacui prašant, tais pat metais buvo atkeltas į Suvalkus. 1834 m. vaivadijos vietoje buvo įkurta Suvalkų gubernija, išbuvusi iki karui. Pagal tai tos gubernijos lietuviai tą savo gyvenamą šalį ėmė vadinti Suvalkija, kaip Kaunija, Vilnija.

Po karo buvo atnaujintas senovinis šios šalies vardas Sūdavija. Tik šitą vardą dabar išstumia kitas, lietuviškiau skambąs, Sūduva. Profesorius p. Salys įrodinėja, kad kaip Litauen Lietuva, taip ir Sudauen turi būti Sūduva. Pagal tai ir šalies gyventojas bus sūduvis, kaip Lietuvos lietuvis.

Kad Sūduva primena mums senesnę šios šalies praeitį, o Suvalkija vėlesnę, tai ir šis veikalas pavadintas abiem vardais Sūduvos Suvalkijos istorija.

Žinias šiam raštui rinkau iš visų man prieinamų šaltinių spaustų ir nespaustų. Senų rankraščių, aktų ir inventorių, paskolino man p. Jablonskis. „Inventorių" leidėjas. P. Šapoka suteikė man vieną savo nurašytą dokumentą. Kun. J. Vaišnora nurašė kai kuriuos dokumentus Vatikano Archyve. Išrašomis iš Karaliaučiaus archyvo davė man pasinaudoti p. profesorius Ivinskis. Kauno Metropolijos Kūrijos archyvo aktais leido man naudotis kun. archivaras Veblaitis. Vertingų rankraščių ir nuotraukų radau ir V. D. Universiteto Biblijotekoje. Peržiūrėjau ir kai kuriuos bažnyčių archyvus: Prienų, Simno, Vilkaviškio, Naumiesčio, Sintautų, Griškabūdžio, Plokščių, Pilviškių, Veiverių, Bartininkų, Keturvalakių, Virbalio, Marijampolės ir k. Naumiesčio miesto privilegiją leido man persirašyti p. Skirgaila burmistras. Daug kas mano pažįstamų papasakojo man svarbių praeities padavimų. Visiems maloningai man patarnavimą dariusiems rankraščiais, senais aktais, inventoriais, įvairiomis žiniomis ir per tai prisidėjusiems prie šio veikalo rašymo, tariu čia širdingą padėką ir drauge norėčiau prašyti visus, kurie domisi Sūduvos praeitim, panašiu būdu ir toliau man padėti. Dabar jau pradedu rašyti antrą Sūduvos istorijos dalį, kuri, kaip ir šita, bus ne vienerių metų darbas.

I.

Sūduvos sienos

Šalyje, kuri yra tarp dabartinių Prūsų ir Nemuno, gyveno XII š. Vokiečių Ordeno vadinami sūduviai. Pietinę jų dalį rusų kronikos vadina jotvingais, siekusiais iki anapus Narvės. Savo karingumu ir puolimais jie visi buvo labai įsipykę Volynijos rusams ir Lenkijos mozūrams. Pietinę jų dalį, jotvingus, sulaužė Volynijos rusai ir lenkai, o sūduvius, keletą metų kariaudamas, pribaigė Vokiečių Ordenas apie 1280. Per kelerius metus buvo nukariauti dauguma jų kunigaikščių, kurie, kiekvienas skyrium, stengėsi prieš galingesnį Ordeną ir nelygioje kovoje žuvo arba su jų valdiniais paimti buvo į nelaisvę. Pagaliau liko tik du dar nenukovoti kunigaikščiai: Jedetas ir Skurdas. Matydami, kad prieš Vokiečių puolimus neatsilaikys, Jedetas su savo gimine ir su pusantro tūkstančio valdinių nuvyko į Prūsus ir pasidavė Ordenui, o Skurdas, su savaisiais persikėlęs per Nemuną nuėjo į Lietuvą.

Vokiečių Ordeno kronikorius Dusburgas, rašiusis apie 1326, išdėstęs tų sūduvių išnaikinimą, sako: „Ir taip Sūduvos žemė liekti apleista iki šiai dienai."[1]

Apleista ir tuščia ta šalis buvo per visą XIV š. Vokiečių Ordeno kronikos ją vadina tyruma—w i l d n i s s, d e s e r t u m. Ji buvo siena skirianti Lietuvą nuo Prūsų. Per ją ėjo Ordeno žvalgai į Lietuvą, o lietuviai iš savo pusės taip pat darė. Per ją bėgo, palikęs tėvą, Kęstučio sūnus Butautas drauge su savo 15 raitų palydovų į Prūsus, kur Karaliaučiuje iškilmingai prie daugelio aukštų Ordeno svečių buvo pakrikštytas.[2] Per ją daž-

---

[1] Scr. Rer. Pruss. I, 146.

[2] ib. II, 85, 550-2.

nai kryžeiviai ėjo pulti Kauno, Darsūniškio, Birštono, Punios, Alytaus, Merkinės ir Gardino pilių. Per ją žygiavo ir lietuviai į Prūsus keršyti kryžeiviams.

Antroje pusėje XIV š. Ordenas, rengdamas žygį į Lietuvą, pirma siųsdavo žvalgus, kad nustatyta kryptimi apžiūrėtų patogiausią kelią, kur geriau nakvoti, ar pasilsėti, kur tiltai per upes ir upelius reikia daryti, kur yra žolės arkliams pasiganyti, kur yra vandens, kur per girią reikia kelias prasiskinti, kurioje vietoje palikti pašaro ir maisto grįžtantiems, sužinoti visas kliūtis, kurios kryžeivių ėjimą galėtų trukdyti. Tokių žvalgų pranešimų yra likę vienas šimtas, kurių 20 liečia čia kalbamąją šalį. Pranešimus apie tuos kelius darė prūsai, kurie gyveno arčiau tyrumos, skiriančios Lietuvą nuo Ordeno žemių, arba lietuviai pabėgėliai, kurie buvo apsiėmę tarnauti vokiečiams, ar ir prūsai, kurie kaipo kolonistai buvo apsigyvenę Lietuvoje. Tie kelių žvalgymai buvo daromi nuo 1384 iki 1402 m.

Tarp tų pranešimų yra aprašyti keturi keliai iš Insterburgo į Marienverderį, kryžeivių statytą pilį prie Nemuno arti Kauno. Kariuomenei išėjusiai iš Insterburgo reikėdavo nakvoti pirmą naktį toje vietoje, kur buvo iškirsta giria ir medžiai suversti, kad perėjimas per juos trukdytų lietuviams pulti Insterburgą: tai buvo ilga išvartų siena, dengianti tą Ordeno pilį nuo lietuvių, dažnai ją puolusių. Prieš tą sieną į rytus buvo dar keletas kaimų ir šiaip gyvenamų vietų, kurios bus buvusios sargybų punktai. Čia buvo nakvojama antra naktis. Trečia naktis buvo šiapus tų vietų jau tuščioje šalyje prie Pisos upės. Nuo čia atvykdavo dvi mylias iki Liepuonos upės, kuri dabar skiria Lietuvą nuo Prūsų ir įteka į Širvintą, Šešupės prieupį. Nuo čia trys mylios iki laukui Vižaidais vadinamam, kur dabar yra to vardo kaimas Vilkaviškio parapijoje.[3] Kitame to paties kelio aprašyme tarp Liepuonos ir Vižaidų yra minima Daudiškiai, vieta, gal kuri dabar turėtų būti Šiaudiniškių dvaras. Paskui trys mylios iki Šešupei. Nuo Šešupės šešios mylios pievomis nedideliais medžiais ir krūmokšniais apaugusiomis, iki kur jos virsta mišku, kurs vadinosi Kampu (Kempe) ir gal bus buvęs kur dabar yra netoli nuo Veiverių arti geležinkelio prie Pilvės kaimas Kampinė ar arčiau Kauno Kempiškių sodžius. Nuo tos vietos dvi

---

[3] Tą vietą tuo pat vardu mini ir Gr. Volovičius savo girių aprašyme 1559 m. ir vadina ją šienaujama pieva.

mylios per girią kelias reikia prasiskinti iki Marienverderiui, Vokiečių piliai, pastatytai ant salos pas Kauną 1384 ir tais metais Vytauto sugriautai pabėgant jam pirmą kartą iš Ordeno globos. Kelio aprašyme yra minimi ir tiltai, kurie reikia statyti, ir paduodamas jų plotis. Tarp Marienverderio ir Šešupės septyniose kelio myliose reikėjo keturių tiltų ar net šešių, kaip pažymėta kitame to kelio aprašyme. Minima ir kur yra žolės pasiganyti arkliams ir vandens girdyti.[4] Kelio aprašyme iš Insterburgo į Ritterswerderį esantį prie Nemuno, be kelių vietų Prūsuose, yra paminėta dabartinėje Lietuvoje Šeimena, Širvintos įtakas, Rausvė, nuo kurios iki Šešupei trys mylios, nuo tos keturios mylios iki Jūrei, Pilvės įtakui. Šiame tarpe viena mylia kelio reikia per girią skintis; nuo Jūrės iki Nemunui ir Rittersverderiui trys mylios.

Yra vienas smulkiai aprašytas kelias iš Insterburgo per Prūsų vietas, per Liepuoną, *Zelvo* upelį (Zanila) tekantį į Širvintą, per Širvintą, Rausvę ir Šešupę, nuo kurios dar devynios mylios kelio, kur reikia devynių tiltų, per Šešupę, per Sasną, Vabalkšnę, Jesią, Šventupę, per tris neišvardintus upelius ir devintas per Vyčių į šalį, pavadintą S l o w i s s o, (dabar Šlienavos k.) į Vaišvidų kaimą, be abejo vietą, kur dabar yra Vaišvidavo dvaras, esąs tarp upelio Vyčiaus, Jesios ir Nemuno ne per toli nuo Kauno. Visame kelyje nuo Šešupės iki Vyčiui labai daug reikia skintis per miškus.[5]

Kelyje iš Insterburgo į Darsūniškį nuo minėtųjų Daudiškių per Rausnę ir Šešupę ir tolyn tai yra ypatinga, kad yra dabar nežinomas upelis K e m p e s a p p e.[6] Iš tų pat Daudiškių kelio, į Alytų per Amalvos upelį, Dovinės prieupį, ir dar vieną neišvardintą upę, tur būt, Peršėkę, visoms nakvynėms turi gana žolės ir vandens. To kelio pranešėjas siūlosi vesti ir į Birštoną, Nemaniūnus ir Punią.[7] Į Alytų ėjo ir kitas kelias tolyn į pietus pro Dusios ežerą ir per upę Obelytę.[8]

Kelyje iš Insterburgo į Merkinę nurodomos nakvynės: pirma nakvynė šiapus linijos medžiais užverstos, dariusios kliūtį lie-

---

[4] S. R. Pr. I, 682—684, Nr. 39, 40.

[5] ib. Nr. 42.

[6] ib. Nr. 54.

[7] ib. Nr. 55, 75.

[8] ib. Nr. 76.

tuvių puolimams, Gauseniškiuose (G a u s e n i s k e n), antra, kaip ir minėtoji, dabar nesančioje vietoje K a n i s w i g, trečia Gowaičiuose (dabar Gawaiten), ketvirta prie Vistyčio upelio, penkta prie nežinomo upelio P o s s u n t n a, šešta prie Vižainio ežero, septinta prie Šešupės, aštunta prie Palyčios upelio, tekančio iš Raudonės ežero į Kirsną, devinta prie Lazdijos, bėgančios į Rimiečio ežerą. Nuo čia iki Merkinei dar aštuonios mylios, kurias kelio žvalgai praneša susirūpinę, nes tyrumoje jie radę „daug žmonių ir daug šieno“, ir „lietuviai važiavo nuo Nemuno pas Seirijų ežerą, nuo kurio iki Merkinės dar trys mylios“.[9]

Yra aprašytas kelias iš Loetzeno pilies į Merkinę per nežinomas vietas, kurių viena pavadinta S e y n i n, gal Seinų ežeras, gal kitas arti Augustavo Saino ežeras.[10] Yra nurodytas kelias iš Metenburgo pilies, buvusios prie Netos upės, į Merkinę per Juodąją Ančą, per Marą, dabar Marichą), per Baltąją Ančą.[11] Iš Loetzeno per Netą paduotas yra kelias ant Gardino į kitapus Nemuno, į d. k. dvarą Astryną; prie to pažymima, kad sustojimo vietose reikia palikti pašaro, kad grįžtant būtų kuo pasiganyti.[12]

Ordino pilių toliausiai į pietus nustumta buvo Vizna, kurią kryžeiviai laikė nuo 1370—1402 kaipo užstatą iš Mozūrų kunigaikščių. Iš tos pilies yra nurodytas kelias į Gardiną paliai Narvę: pirma nakvynė trys mylios nuo Viznos prie Narvės; nuo čia trys mylios iki Naresnai (tai pačiai Narvei aukščiau dabartinio Tikocino), tame tarpe yra giria ir upelis Geskra (gal Iskra), per kurią reikia tilto; toliau šešios mylios iki upei, kuri vadinasi Supraslė; tame tarpe nėra žolės; toliau penkios mylios iki Ploskos upeliui, čia yra gana žolės; tolyn trys mylios iki Mažai Naresnai, paskui trys mylios iki Svisločės upės, čia visur gana žolės; tolyn penkios mylios į šalį, kur randama kaimų, t. y. arti Gardino.[13] Į tą pat Gardiną kitas kelias yra padarytas iš Ordeno pilies Liko per Raigradą, kurį kryžeiviai tada drauge su Vizna turėjo kaipo užstatą iš Mozūrijos, jis ėjo per Netos upę, Bebros įtaką, per upelius Alsarbę, Jostrę ir Vilkų.[14]

---

[9] ib. Nr. 57, 58.

[10] ib. Nr. 60.

[11] ib. Nr. 61.

[12] ib. Nr. 88.

[13] ib. Nr. 62.

[14] ib. Nr. 63.

Tiek kalba apie tą šalį Vokiečių Ordeno žvalgų pranešimai antroje pusėje XIV š. Ji buvo tuščias plotas giriomis apaugęs, su pievomis tarp jų, vietomis apžėlusiomis krūmais ar nedideliais medžiais. Visur čia laikėsi dideli ir maži žvėrys: žūbrai ar taurai, vilkai, lokiai, stirnos, šernai; upės ir ežerai buvo pilni žuvų, bebrų, kiaunių. Tas viskas viliojo ir traukė medžiotojus ir žvejus.

Kam priklausė ta šalis? Lietuvos d. kunigaikščiai nuo Mindaugo laikų manė, kad ji turi priklausyti Lietuvai. Yra likęs vienas svarbus dokumentas, iš kurio matyti, kad didysis kunigaikštis ne tik manė turįs prie tos šalies teisę, bet ir ją faktinai vykdė. D. k. Jogaila 1387 savo broliui Skirgailai paveda juo Trakų kunigaikštiją, nurodydamas ir jos sienas. Tarp kito ko jo dokumente yra šiaip pasakyta: „O nuo Trakų už Nemuno siena nuo Merkinės miesto iki kol Merkinės valsčius, nuo ten žemyn Nemunu ir iki Vokiečių (t. y. Ordeno teritorijos) abiem Nemuno pusėm, ir giria (pušča) senoviškai ir miesteliai: pirmas Nemunaičiai ir valsčiukas, antras Alytus ir valsčiukas, trečias Punia ir valsčiukas, ketvirtas Birštonas ir valsčiukas, ir Vaiguva, ir Rumšiškio kaimas ir Šlavaišuva ir iki Kaunui, ir nuo Kauno toliau žemyn už Vilijos (t. y. Neries) ir už Nevėžio".[15] Jogaila čia broliui paveda šalį abiem pusėm Nemuno su giria. Vokiečių Ordenas taip pat sau ją savinasi, nes ją buvo nukariavęs, nors Lietuva jam nebuvo pripažinusi.[16] Tai buvo politinis tų dviejų kaimynų klausimas, kurs kartą turėjo būti išspręstas. Šio klausimo sprendimas buvo surištas su Žemaičių likimu. Kaip Žemaičiai, esą tarp Prūsų ir Livonijos, buvo Vokiečių Ordeno karų ir pastangų tikslas, kad, juos įsigijęs, pasidarytų viena didelė prie Baltijos jūrų valstybė, taip ir ta Sūduvos šalis iš kryžeivių akių niekados nebuvo išleista. Prie Nemuno šiaurėje jie statė pilis Baierburgą, Ritterswerderį, Marienburgą, ne tik kad Žemaičius galėtų lengviau pulti, bet ir kad galėtų Sūduvą

[15] Przegląd Historyczny V (1907 m.) p. 45. Tas dokumentas ten išspaustas, kaip priedas prie Jakubovski Opis Księstwa Trockiego. — Šlovoišuva, dabar Šlienava netoli Kauno prie Nemuno yra žinoma ir Ordino kronikoms, tik vardas iškreiptas.

[16] Kroenert, Die Deutsch-Russische Grenze von Eydtkuhnen bis Soldau Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Masovia, 18 Heft, p. 95.

saugoti, taip kaip ją pietuose saugojo minėtos Marienburgo ir Viznos pilys.

Sūduva antroje pusėje XIV š. yra minima sutartyse, kurias darė Lietuva su Ordenu. 1379 Trakuose Jogaila ir Kęstutis padarė sutartį dešimčiai metų, kad kryžeiviai nepuls Gardino ir Lietuvos valdžioje esančių rusų šalių prie Gardino, šalių apie Volkoviską, Saražą Drogičiną, Melniką, Bielską, Kamencą, nekariaus, neplėš, neleis savo šalies plėšikams pulti, o lietuviai nekariaus ir nepuls Prūsuose Osterodės, Ortelsburgo, Allenšteino, Gunlaukeno ir Sėburgo sričių. Toje sutartyje pažymėta, kad Gardino miestelėnai ir Panemunių gyventojai nuo Gardino iki myliai už Perelomo tyrumoje šešias mylias nuo Nemuno, ant Prūsų į vakarus, gali medžioti, žuvauti, būdas statyti ir visokią naudą imtis, gyvulius ganyti, kaimus kurti ir naujas pilis statyti. Lygiu būdu taip pat gali daryti ir minėtosios Prūsų šalys toje pat tyrumoje, tik iš savo krašto į rytus.[17]

Bet tai šaliai daug kas iš tos sutarties neišėjo. Tuo tarpu Kęstutis Krėvės pilyje buvo nužudytas. Jo sūnus Vytautas, pabėgusis į Prūsus, 1384 Žemaičius iki Nevėžiui ir visą šalį tarp Nemuno ir Prūsų pažadėjo atiduoti Ordenui, kad tas padėtų jam atkariauti iš Jogailos tėvo palikimą Trakus.[18] Ordenas, gavęs tokį pažadėjimą, drauge su Vytautu ėmė kariauti Jogailą, iki Kęstućio sūnus, slapta susitaikęs su savo pusbroliu, netikėtai sudegino Ordeno pilį Marienwerderį ties Kaunu ir sugrįžo į Lietuvą. Iš Jogailos gavo Gardiną ir Lucką. Bet kad Jogaila negrąžino jam Trakų, tai jis rengėsi jėga atimti tą savo tėviškę ir užpulti Vilnių. Kai jam tas puolimas nepavyko, tai jis, jausdamasis per silpnas stoti į karą, 1390 vėl bėgo į Prūsus ir vėl pažadėjo Ordenui laikyti tai, ką buvo žadėjęs prieš keletą metų, t. y. pavesti Žemaičius ir Sūduvą.[19] Ordenas vėl padėjo kovoti su Jogaila, kurs, karo spaudžiamas, vėl slapta ėmė tartis su Vytautu ir prikalbino jį grįžti atgal. Vytautas dabar, susitaikęs su Jogaila, atgavo Trakus ir Jogaila pavedė jam valdyti didžiąją Lietuvos kunigaikštiją (1392). Lietuvoje greit sustiprėjęs, Vytautas ėmė rengtis į karą su totoriais. Kad savo jėgas galėtų pakreipti į rytus, turėjo turėti laisvas rankas iš užpakalio, iš

---

[17] Raczynski, Kod. dipl. Lit., 53—55.

[18] Cod. Ep. Vit. Nr. 13.

[19] ib. Nr. 63.

vakarų, nuo Ordeno pusės. Tuo tikslu Gardine 1398 su kryžeivių pasiuntiniais sutarė laikyti taiką su Ordenu, pažadėjo Ordenui padėti paimti Pskovą, o Ordenas Vytautui padės užkariauti Novgorodą. Toje sutartyje, kaip ir pirma, Ordenui buvo pripažinti Žemaičiai iki Nevėžio upei ir Sūduva, tik dabar ne visa. Ta šalis čia buvo pasidalyta ir siena šiokia nustatyta: Nuo Salyno salos, buvusios Nemune, rodos, ties ta vieta, kur į jį įteka Dubysa, tiesia linija iki Šešupei, paskui Šešupe iki jos viršui, kur ji prasideda, nuo čia iki Metos (Netos) upei, kur ji išteka iš Metos (Netos) ežero, paskui Metos upe iki Bebrai, tolyn Bebra iki Narvei. Šią sutartį Vytautas patvirtino tais pat metais Salyno saloje, kur taip pat padarė ir Ordeno magistras Konradas v. Jungingen.[20] Kai Vytautas 1399 pas Vorkslos upę totorių buvo sumuštas ir nusilpęs, tai Jogailos brolis Švitrigaila 1402 ėmė tartis Marienburge su Ordeno magistru ir taip pat pažadėjo Žemaičius Ordenui ir dalį Sūduvos su ta pačia siena, kaip kad Vytauto 1398 buvo nustatyta.[21]

Tuo tarpu kilo ginčas tarp Ordeno ir Vytauto dėl pabėgančių į Lietuvą žemaičių iš po kryžeivių valdžios, kad Vytautas jų negrąžinąs atgal. Didysis kunigaikštis skundėsi ant kryžeivių Vakarų Europos kunigaikščiams, o Ordenas taip pat darė ant Vytauto. Abi pusės griebėsi už ginklų ir susitaikė 1404 Racionže; Vytautas vėl pripažino Ordenui Žemaičius su dalim Sūduvos, Jogaila tai patvirtino.[22]

Sūduvos girios Vytautui ir Jogailai brangios buvo ir tuo atžvilgiu, kad jose galėdavo turėti malonią pramogą bemedžiodami, ypač kad jos, būdamos be gyventojų, buvo geriausia vieta įvairiausiems paukščiams ir žvėrims veistis. Atsižiūrėdamas į tą Jogailos pamėgimą, Ordeno magistras 1401 siuntė Lenkijos karaliui geriausią medžioklės sakalą dovanų, 1403 abiem valdovam Jogailai ir Vytautui leidžia medžioti Ordeno giriose. Racionže, kur Lenkija ir Lietuva 1404 darė taiką su Ordenu, magistras davė ypatingą leidimą Lenkijos karaliui iki gyvos galvos medžioti Ordeno giriose prie Bebros ir Šešupės upių ir bemedžiojant naudotis šienu, žole ir drauge žuvauti.[23]

---

[20] ib. 179 ir 187, 188.

[21] ib. 249.

[22] ib. 283, 290. Raczynski, Kod. dipl. Lit. 251—259.

[23] Cod. Ep. Vit. Nr. 240, 276, 279, 283.

Racionžo susitarimas dėl taikos nenuramino nė vienos pusės. Nerimo Žemaičiai, palikti Ordeno valdžioje. Vytautas juos užjautė ir rengėsi į karą. Lenkijos karalius Jogaila darė taip pat. Neatsiliko ir Ordenas. Kilo vėl karas. Lietuva ir Lenkija tą karą laimėjo nugalėdama Ordeną 1410 pas Žalgirį (Grunvaldą, Tannenbergą). Torno taikoje 1411 Žemaičiai buvo pripažinti Jogailai ir Vytautui iki gyvos galvos. Apie Sūduvą nieko nepaminėta. Sienos nenustatytos; kur jos reikės nustatyti, darys tai abiejų pusių įgaliotiniai. Iš tylėjimo apie Sūduvą reikėtų išvesti, kad ji liekt padalyta taip, kaip buvo sutarta Salyno sutartyje.[24] Ta taika nepatenkino nei Lenkijos nei Lietuvos. Tarp Ordeno ir Lietuvos greit vėl prasidėjo klausimai ir ginčai apie sienas. Kovo mėnesyje tų pat 1411 m. Vytautas Ordeno pasiuntiniui pasakęs, kad norįs statyti vieną pilį Veliuonoje, kitą prie Dubysos, išsitarė, kad nežinąs ar Jurbarkas nepriklausąs Lietuvai.[25] Ginčai padidėjo, kai buvo pastatyta Veliuonos pilis, kuri sulig Ordeno neturėjo būti statoma, nes ji esanti Ordeno ribose, ir Ordeno magistras ėmė reikalauti, kad būtų sugriauta.[26] Viena ir kita pusė ima skųstis V. Europos kunigaikščiams, ciesoriui ir popiežiui. *Popiežiaus pasiuntinys Benediktas* Vengrų Karaliaus Zygmanto vardu bandė taikyti. Tuo tikslu buvo padarytas Kaune susivažiavimas sausio mėnesyje 1413. Benediktas Makra išsprendė, kad Veliuona ir Klaipėda pastatytos Žemaičių žemėje.[27] Ordenas to išsprendimo nepriėmė.[28] Vytauto drąsa nežiūrint į tai padidėjo ir jis ėmė kelti pretenzijas į Ordeno žemes gilyn vienur 40 mylių, kitur 20 ar 30. Šis Vytauto geidavimas, be abejo, apėmė visą Sūduvą, kurios Ordenas pagal Salyno sutartį pripažino jam tik pusę.[29] Kad Lenkija taip pat turėjo ginčų su Ordenu dėl ribų, tai, nė vienai pusei nenusileidžiant 1414 kilo karas. Jogaila ir Vytautas su savo kariuomenėmis užpuolė Prūsus. Popiežiaus legatas prikalbino karalių Jogailą pasitraukti iš Prūsų ir ginčą duoti išspręsti Konstancijos koncilijai. Tuo tarpu buvo padarytos paliaubos dvejiems metams.[30] Bet Konstancijos

---

[24] Raczyński, Cod. dipl. Lit. 129—138.

[25] Cod. Ep. Vit. Nr. 471.

[26] ib. Nr. 505.

[27] Cod. Ep. Vit. Nr. 544.

[28] ib. Nr. 536, 537.

[29] ib. 540, 517.

[30] Dlugosz, IV, 175—178.

koncilija ginčų neišsprendė. Tik tos koncilijos laiku Žemaičiai buvo pakrikštyti, bažnyčios pastatytos, ir įkurta vyskupija; taip Ordenas liko be tikslo, nes nebuvo jau pagonų, kuriuos kariauti buvo laikęs savo uždaviniu. Po to veltui buvo bandyta tartis. 1416 Veliuonoje susivažiavime abiejų pusių reikalavimai buvo griežti. Ordeno pasiuntiniai reikalavo, kad sienos būtų pripažintos pagal Ordeno dokumentus, o iš Lietuvos pusės buvo norėta gauti visą Sūduvą.[31] 1419 Lenkija ir Lietuva griebėsi už ginklų. Kai lenkų ir lietuvių kariuomenės 1419 buvo susiėjusios pas Vislą, kad pultų Ordeno žemes, Ciecoriaus Zygmanto pasiuntiniai prikalbino kar. Jogailą padaryti paliaubas dvejiems metams ir ginčas išspręsti pavestas buvo ciecoriui Zygmantui.[32]

Sprendimas buvo daromas sausio mėnesyje 1420 mieste Breslau, kur buvo susirinkę Vokietijos kunigaikščiai. Lenkų karaliaus Jogailos pasiuntiniai, tarp kurių buvo mokytų juristų, buvo nuvykę su dokumentais Lenkijos ir Lietuvos reikalų ginti prieš ciesorių. Zygmantas, jų neklausinėjęs ir pareiškęs, kad žinąs visą dalyką, paskelbė išsprendimą visų ginčų, kurie per daug metų buvo varomi tarp Lenkijos ir Lietuvos iš vienos pusės ir tarp Ordeno iš kitos. Žemaičių ir Sūduvos klausimas šiaip buvo išspręstas: „Apie Prūsų ir Žemaičių žemes, Torne padarytos taikos nustatymas turi likti savo galioje, tuo būdu būtent, kad Ordnas privalo turėti tarp Nemuno upės ir Žemaičių užtvaro (t. y. nukirstais medžiais užverstos juostos) nuo Raudonės upės einant, iki Klaipėdos pilies imtinai ir marių; o kunigaikštis Vytautas privalo turėti visą Žemaičių žemę, taip pat su ta, kuri yra tarp Nemuno iki užtvaro, pradedant nuo užtvaro, iki Raudonės upės viršui einant, tiesia linija, taip kaip ta pati upė įteka į Nemuną ir už Nemuno perėjus per upę lygiai tiesia linija, penkios mylios į plotį, per Sūduvių ar Jotvingių žemę, ir į ilgį iki Lietuvai, vis imant abu Nemuno upės kraštu, iki Lenkų karaliaus ir kunigaikščio Vytauto gyvos galvos.[33] Pagal tai išeina, kad Vytautui pripažįstama ir Žemaitija sumažinta ir Sūduvos tik šiaurinės dalies nedidelis gabalas.

Lenkų karaliaus pasiuntiniai, surašę visą bylos eigą ir paėmę sprendimo nuorašą, iš savo tarpo vieną išsiuntė greit pranešti

---

[31] Cod. Vit. 703.

[32] Dlugosz, IV, 230—2.

[33] Dlugosz, IV, 243—4.

karaliui Jogailai Lietuvoje esančiam. Po to jie skundėsi bažnytiniams ir pasauliniams tame susirinkime dalyvavusiems kunigaikščiams, kad Lenkijos ir Lietuvos reikalai neišspręsti, atmetė išsprendimo dokumentą, prie kurio ciesorius Zygmantas buvo prikabinęs savo antspaudą ir išvyko į Lenkiją.

Pirma jų išsiųstąsis pasiuntinys per septynias dienas iš Breslau miesto atvyko nakčia į Daugus, kur buvo karalius Jogaila ir Vytautas ir nakčia įteikė rašytą pranešimą ir žodžiu išpasakojo bylos eigą. Žemaičių dalis ir beveik visa Sūduva priteista Ordenui! Abu ėmė garsiai verkti, taip, jog jųdviejų verksmas ir vaitojimas, „lyg dviejų liūtų staugimas, iš tolo buvo girdėti." Atsipeikėję iš to širdies skausmo abu išsiuntė pasiuntinius į Breslavą pareikšti ciesoriui Zygmantui, kad su jo išsprendimu niekados nesutiksią ir savo teisės ieškosią kardu ir ginklais.[34]

Vytautas savo rašte, kurį įdavė įteikti ciesoriui, apie Žemaičius ir Sūduvą tarp ko kito šiaip kalba: „Nežinome kuo mes nusikaltę esame Jūsų didenybei, nei kas per priežastis, kad taip visame mums priešingą davėte ištarmę, visame mūsų pusę apsunkindami. Išsprendėte atimti iš mūsų Žemaičių žemę, kuri yra mūsų veldėmė ir tėviškė, teisėtai iš mūsų tėvų ir protėvių įpėdinystės paveldėta, kurią ir dabar turime, kuri yra ir visados buvo viena ir ta pati su Lietuvos žeme, nes viena kalba ir tie patys žmonės. Žemaičiai Lietuvą vadina Aukštaičiais, nes žemė yra aukščiau už Žemaičius. Žemaičių žemė yra žemiau ir dėl to Žemaičiais vadinasi. Žemaičiai žmonės taip pat save lietuviais vadina nuo senų laikų ir niekad nesivadina Žemaičiais... Nuteisėte Ordenui visokią geresnę ir didesnę naudą bei vaisius, kaip medžiojimą visų žvėrių, žuvavimą, bites ir kitokius vaisius, be kurių Žemaičių žemė negali būti nei gyventi, būtent, visą tyrumą, kur tačiau pirma Žemaičių pilys ir kaimai buvo buvę, kaip tai kalneliai ir žemės vietos aiškiai rodo, ir ten ir dabar yra visokia minėtoji nauda iki suverstų medžių užtvarai ar juostai, apsupančiai laukus ir dirvas, padarytai apsisaugoti nuo priešų. Jūs palikote mums tik laukus be minėtosios apsupančių girių naudos, ir tai tik iki gyvos mūsų galvos; ir Žemaičių žemės gyventojai jau neturi kur prireikus medžių kirsti. Ir dar uždraudėte mums statytis pilis ir sutvirtinimus. Ta žemė, kad dėl pagonys-

[34] Dlugosz, IV, 240—6.

tės visiems jos norintiems būtų užkirstas kelias ir teisė, Aukščiausiam padedant, pagal krikščionių norą visa yra krikšto vandeniu apiplauta, daug bažnyčių ir katedra joje yra įkurta, vyskupas ir kunigai, kaipo Dievo tarnai, yra joje pastatyti...

Be to, nors Sūduvių ar Jotvingių žemė, esanti tarp Lietuvos ir Prūsų, yra tikra mūsų tėviškė, iš tėvų ir protėvių paveldėta, kurioje ir dabar turime medžiokles, žuvavimus, bitynus ir daug kitokios naudos, priteisėte ją visą Ordenui... Tuo tarpu jūsų didenybė, jei būtumėte norėję teisingą duoti ištarmę ir padaryti tarp mūsų pastovią taiką, būtumėte turėję kreipti dėmesį į tai, kad kryžeiviai yra svetimšaliai ir ateiviai iš Vokietijos, paėmė Prūsų žemę, ir dabar stengiasi mus, tikrus paveldėtojus ir savininkus, jėga ir galybe iš mūsų žemių ir ribų išvaryti. Dėl to prašome jūsų didenybę taip svarbų prieš mus padarytą išsprendimą atmainyti ir pataisyti, kad mūsų žemės ir sienos mums pilnos liktų. Jei to nenorėsite daryti, mes jums draugai nebūsime ir iš mūsų žemių ir sienų niekados neišeisime."[35]

Vytautui ir Jogailai nepriėmus ciesoriaus Zygmanto išsprendimo, iš naujo kilo klausimas dėl Sūduvos. Ordenas tikėjosi, kad kaip nors galės išlaikyti tą jam naudingą Breslavo ištarmę. Stengėsi daryti malonumus Vytautui. Balandžio mėnesyje tų pat 1420 m. savo rašte Ordino magistras duoda leidimą d. Lietuvos kunigaikščiui medžioti tyrumoje, t. y. Sūduvoje.[36]

Nežiūrint į tai, Vytautas, tais pat metais 8 rugsėjo, susivažiavęs su Ordeno magistru Veliuonoje, pareiškė savo norus dėl Žemaičių ir Sūduvos sienų: Nors sena Žemaičių riba buvo Nemunas, tačiau, kad būtų taika, siena turi prasidėti toje vietoje, kur Šventoji įteka į Nemuną, paskui tuo upeliu dvi mylias, nuo čia iki Jūros upei, tolyn Jūra ir, ją perėjus, per tyrumą iki marių, paliekant Klaipėdą po kairei. Sūduvos riba turi prasidėti kitoje Nemuno pusėje ties Šventąja, nuo čia per tyrumą tiesiog iki Šešupei, paskui Širvinta, paskui prieupis Liepuona, nuo jos viršaus tiesiog per tyrumą iki Vištyčio ežerui, kuris lieka Ordeno krašte, paskui iki Raigrado ežerui, kuris kitaip yra pavadintas Rogel, ir kuris dalinamas pusiau, tolyn vėl per tyrumą iki upės Liko brastai vadinamai Kamiennibrod, kur prasideda Mazovijos riba. Magistras, pasitikėdamas ciesoriaus Zygmanto

[35] Cod. Ep. Vit. 861.

[36] ib. 875.

išsprendimu, su Vytauto reikalavimu nesutiko.[37] Bet ten susitarta buvo paliaubas laikyti dar metus, po kurių dar metams buvo prailgintos.[38]

1421 m. ėmė darytis nemalonumas tarp abiejų kaimynų dėl Sūduvos. Ordeno magistras prašo, kad į tyrumą Vytauto valdiniai nesiartintų per arti prie Ordeno žmonių, kad šie negautų ką nukęsti, kaip tai jau buvo atsitikę. D. kunigaikštis į tai atsako, kad saviesiems įsakęs Ordeno valdiniams Ordeno ribose jokios skriaudos nedaryti, kol bus paliaubos, ir kad negalįs saviesiems nurodyti, kaip toli galį eiti į tyrumą, nes nėra dar tikrų ribų, tačiau draudžiąs saviesiems eiti į tas Ordeno sienas, kurias jis pats pripažįstas, kad Ordeno ribos.[39]

Paliaubos buvo naudojamos tam, kad abi pusės geriau prisirengtų į karą. Keršydamas už Breslavo išsprendimą ir norėdamas ciesoriui Zygmantui padaryti daugiau sunkenybių Vokietijoje, Vytautas, kviečiamas čekų husitų priimti Čekijos karūną, nusiuntė į tą šalį kunigaikštį Zygmantą Kaributą.[40]

Kad Lenkijos reikalavimai dėl sienų nuo Ordeno krašto taikiu būdu taip pat nebuvo baigti, tai rengėsi į karą ir Lenkija. 1422 m. turėjo baigtis paliaubos. Prieš pradėdami karą, Lenkų karalius Jogaila ir didysis Lietuvos kunigaikštis susitarė, kokių sienų reikalauti Lenkijai ir Lietuvai nuo Ordeno krašto (15. V. 1422). Vytauto norimos sienos tarp Žemaičių ir Prūsų buvo šiokios: Nuo vietos, kur Šventoji, esanti mylia žemiau Jurbarko, įteka į Nemuną siena eis Nemunu pusiau jį dalinant iki ežerui vadinamam Hap (Kuršių įlankai), paskui iki marių ir toliau mariomis iki Šventajai upei (Svantha Ay, Heilige Ay) ir ta upe aukštyn senomis sienomis tarp Žemaičių ir Livonijos. O Sūduvos siena turi prasidėti nuo tos vietos, kur Šventoji įteka į Nemuną, paskui kur Širvinta įbėga į Šešupę, paskui Širvintos įtakas Liepuona iki jos viršui, tolyn Vištyčio ežeras lieką Ordeno pusėje, nuo čia iki Mėrūniškių, nuo čia į Skoimontiškius iki Skoimonto trobai (kiemui, kluonui), toliau iki Raigrado ežerui pusiau jį dalinant, nuo jo iki Liko upės brastai Kamiennibrod ir iki Mazovijos ribų.[41]

---

[37] Cod. Ep. V. Nr. 898.

[38] ib. 900, 956.

[39] Cod. Ep. V. Nr. 977, 978.

[40] Długosz, IV, 271, 290.

[41] Cod. Ep. V. Nr. 1005.

Ordenas, norėdamas laikyti ciesoriaus Zygmanto išsprendimą gerumu, nemanė pripažinti Lietuvos ir Lenkijos reikalaujamų sienų. Tai paliauboms išėjus, prasidėjo karas. Ir lenkų ir lietuvių kariuomenė susirinko pas Vislą, pas Červinską. Lenkai čia persikėlė per Vislą ir įpuolė į Ordeno žemes. Kad Jogailos ir Vytauto kariuomenė buvo bent tris kartus didesnė, tai Ordenas, kurs su 30.000 buvo beeinąs užstoti kelio, grįžo atgal, išsiskirstė į pilis ir pilyse gynėsi, o lietuviai ir lenkai naikino šalį. Ordenas, nesitikėdamas laimėti karą, pasiūlė taikytis. Taika buvo padaryta pas Melno ežerą rugsėjo mėnesyje 1422 m.[42]

Lenkijos ir Lietuvos sienos nuo Prūsų krašto toje taikoje buvo aiškiai nustatyos. Žemaičiai ir Sūduva pripažinta Lietuvai ant visados. Taikos sutartyje riba šiaip aprašyta: „Žemaičių ir Sūduvos žemės dėl taikos gerybės turi likti minėtiems karaliui ir kunigaikščiui (t. y. Jogailai ir Vytautui) ir taip pat Lenkų karalijai ir Lietuvos kunigaikštijai ribose žemiau aprašytose. Nuo Mazovijos (Mozūrų) kunigaikščių ribų pradedant, nuo Liko upės nuo brastos vadinamos Kamienny Brod, esančios aukštesnėje tos pat Liko upės dalyje aukščiau, kai Greivo ir Točiloto ežerai, nuo tos vietos einant tiesiog per tyrumą iki ežerui vadinamam Ragors (t. y. Raigrodo), taip jog pusė to pat ežero lieka viešpaties Lietuvos kunigaikščio žemėse, o kita pusė Ordeno žemėse; ir nuo to ežero tiesia linija per tyrumą iki vienai trobai vadinamai Preivosto, ir nuo tos trobos tęsiant tiesiai kelionę iki Mėrūniškių trobos, ir nuo Mėrūniškių einant tiesiog iki ežerui vadinamam Vištyčiui, taip tačiau, jog tas pats ežeras lieka Ordeno pusėje, ir nuo to ežero kiek galima tiesiau iki pradžiai ar viršui upės vadinamos Liepuona, ta upe einant iki jos galui, kur ji įteka į Širvintą, ir toliau einant tą pat Širvintos upe iki jos galui, kur ji įteka į Šešupės upę, ir toliau tiesiog einant per tyrumą iki Nemuno kranto priešais upę Šventąja vadinamą, kur ta pati Šventosios upė įteka į minėtąją Nemuno upę, ir tai apie Sūduvos žemę. Ta pat Šventosios upe einant dvi mylias (duo milliaria) ir nuo tos vietos tą upę apleidus reikia eiti per tyrumą, kiek galima tiesiau, iki Jūros upės, paliekant po kairei Nemuno upę visur per dvi mylias (duo milliaria) ir minėtąją Jūros upe einant vieną mylią, nuo tos vietos Jūros upė reikia palikti, ir reikia eiti per tyrumą, paliekant upes Mėmelį, kitaip

[42] Długosz IV, 294—306.

Nemuną, ir Rusnę, ežerą vadinamą Happ, ir Mėmelio pilį, žemaitiškai Klaipėda vadinamą, visur kairėje per tris mylias, ir taip reikia eiti iki sūrių marių kraštui; ir tai yra Žemaičių žemės ir Prūsų sienos.

„O tarp Livonijos, Žemaičių, Lietuvos ir Rusijos sienos tebūnie, pradedant nuo upės vadinamos Šventąja (Heilige A), kur minėtoji upė įteka į marias, ta upe einant aukštyn iki senųjų ribų tarp Žemaičių, Lietuvos, Rusijos iš vienos, ir Livonijos iš kitos pusės, laikytų ir saugotų; tačiau ne iki tų ribų, kurios buvo pažymėtos tuo laiku, kai Ordenas Žemaičių žemę buvo laikęs, bet iki tų, kurios iš senovės tarp minėtųjų žemių buvo laikomos.“[43]

Taip buvo išspręstas klausimas apie Žemaičių ir Sūduvos sienas. Sūduva per Melno taiką buvo laimėta tose sienose, kurias kar. Jogaila ir Vytautas prieš karą buvo nusistatę, o Žemaičių siena nustatyta ne Nemunu, kaip juodu buvo manę, bet pagal Ordeno pasiūlymą rengiantis taikytis.[44]

Susitarus dėl sienų abiem pusėm, reikėjo dar nužymėti ar nusmeigti ribos. Tarp Lenkijos ir Ordeno, susivažiavus abiem pusėm, riba buvo nusmeigta 1424 m.[45] Sekančiais metais buvo nužymėta Žemaičių siena ties Šventąja,[46] o baigta ji buvo išvesti 1427 m.[47] Riba tarp Sūduvos ir Ordeno prie gyvo Vytauto nebuvo nusmeigta. Apie sienos nutiesimą prie Kazimiero buvo tartasi su Ordenu daug kartų, bet prie to klausimo pabaigos nebuvo prieita. 1446 m. abi pusės sutiko atlikti tą reikalą, o sekančiais metais Kazimieras skundžiasi Ordeno magistrui, kad ribos dar nenutiestos.[47] 1451, 1453, 1454 m. abi pusės vėl kalba apie tą dalyką, bet prie nieko neprieina. 1482, 1483 m. vėl judinamas ribų nutiesimo reikalas. 1484 m. abiejų pusių įgaliotiniai suvažiavo, bet nebaigę išsiskirstė, nes negalėjo susitarti, kur turi eiti ribos linija. 1493 m. vėl buvo bandyta kelti tas reikalas, bet vis veltui. Kalbama buvo apie tai ir 1505 m., bet nieko nepadaryta.[48]

Tas sienų dalykas maždaug buvo baigtas prie Zygmanto Senojo, kai Prūsų kunigaikštis Albrechtas savo sutartyje su Len-

---

[43] Dogiel, Codex dipl. IV, Nr. 90.

[44] Raczyński, Cod. dipl. Lit. 285—292. — Cod. Ep. V. Nr. 1943.

[45] Cod. Ep. V. Nr. 1165.

[46] ib. Nr. 1193

[47] Daniłowicz, Nr. 1823, 1857.

[48] ib. Nr. 1899, 1907, 2015, 1016, 2020, 2056, 2063, 2165.

kijos karalium 1529 m. patvirtino Melno taikos nustatytas tarp Sūduvos ir Prūsų su tais pačiais vardais ribas.[49] Pradėjus nuo Mazovijos per Liko upę ties brasta, vadinama Kamienny Brod, esančia aukščiau už Greivo ir Točilovo ežerus, per tyrumą iki Raigrodo (Rogors, Rogorth, Rogel) ežerui, kurio pusė Lietuvai, pusė Prūsams, paskui iki Prevoisto (Preivisto) kluonui, tur būt tam pačiam, kurs prie Vytauto buvo vadinamas Skoimonto troba ir vieta Skoimontiškiai, paskiau iki Mėrūniškių trobai (area), iki Vištyčio ežerui, kuris visas lieka Prūsų pusėje, toliau upeliu Liepuona nuo jo viršaus, iki kur jis įteka į Širvintą, paskui Širvinta iki Šešupei ir iki Nemunui, kur kitoje pusėje į jį įbėga Šventoji. Visa ta riba yra ta pati, kuri ir dabar yra.

Senieji Sūduvos gyventojai kryžeivių buvo išnaikinti apie 1280 m. Ordeno kelių aprašymai vadina ją tyruma (Wildniss); kiti raštai, kalbėdami apie ją vis sako, kad ji esanti dykuma (desertum, solitude); nei kaimų, nei gyventojų joje nemini. Taigi, galima čia dėti klausimą, ar joje gyventojų buvo, ar nebuvo.

Ordeno kelių aprašymuose Lietuvoje ir Žemaičiuose nuolat yra minimi kaimai. Sūdavoje, priešingai, apie kaimus ar bent kokias žmonių gyvenamas vietas nėra nė žodelio. Kaimas paminėtas tik vienas, ir tai tik vieną kartą, Vaišvidų kaimas (Waiswidendorf) ir šalis Slowisso (tur būt dabartinis Šlienavos kaimas), abu Panemunės par., pas Kauną, tarp Vyčiaus upelio, Iesios ir Nemuno. Kitame kelio aprašyme į Merkinę žvalgai mini Seirijų ežerą, pas kurį radę daug žmonių ir daug šieno, bet jie taip pat prideda, kad lietuviai atvažiuoją iš anapus Nemuno. Iš to galima būtų išvesti, kad ties Merkine Sūduvoje arti Nemuno buvo gyventojų. Bet kad čia nėra minima nei kaimas, nei trobos, ir kad lietuviai atvykstą iš anapus Nemuno, tai galima manyti, kad tie žmonės buvo atvykę tik laikinai vasarą šieno piauti, kaip tai vėliau vis buvo daroma.

Dar yra vienas dokumentas iš 1379 m., kur Jogaila ir Kęstutis daro taiką su Ordenu dešimčiai metų, apimančią Lietuvos rusų žemes į pietus nuo Gardino ir taip pat į šiaurę Nemunu žemyn šešis kaimus tarp Gardino ir Perelomo. Tarp tų kaimų, yra vienas didelis sūduvių sodžius (das grosse Dorf, do die Su-

---

[49] Dogiel, Limites, 206—207. Dogiel, Cod. dipl. IV, 258.

dowin sitzen). Kad Sūduvos krašte arti Nemuno dabar yra sodžius Jatwiez, kurs lietuviškai išverstas turėtų vadintis Jotvingų (dėlto ir sūduvių) kaimas, tai galima būtų manyti, kad čia bus tas pats kaimas, kurį čia kalbamasis taikos dokumentas užrašė. Bet prieš tokią išvadą galima daryti ir priekaištas: Minėtasis Perelomas yra į rytus nuo Nemuno ir vienas iš tų šešių išvardintų dokumente Astrynė yra į rytus toli nuo Nemuno, tai ar nebus visi jie buvę rytinėje Nemuno pusėje; kitų kaimų vardai, dokumente paminėti, dabar nėra žinomi, kur jie buvę. Tiems šešiems kaimams minėtoji taika duoda teisės į vakarus nuo Nemuno per šešias mylias, t. y. Sūduvos šalyje, ganyti galvijus, žuvauti, medžioti, bites laikyti ir visokios kitokios naudos sau ieškotis. Tai taip pat gali rodyti, kad čia buvo tuščia be gyventojų šalis.[50]

Yra vienas Vytauto laiškas 1409 m. rašytas Ordeno magistrui apie mokesnį, kurį kryžeivių viršininkas norėtų gauti iš bitininkų, laikančių bites Sūduvoje, į šiaurę nuo Bebros upės. Tuo tarpu tie žmonės gyveno Goniondze (į pietus nuo Gardino) ir buvo atvykę iš Veisiejų, kur jie seniau begyvendami buvę priversti Liko pilies komtūrui mokestį mokėti.[51] Ši žinia galėtų rodyti, kad Sūduvoje bent kur-ne-kur buvę šiek tiek gyventojų. Bet tie patys bitininkai gali būti įrodymu ir į priešingą pusę, būtent, kad gyventi tose giriose nebuvo galima, nes būtų išdeginę, ar išžudę, ar į nelaisvę paėmę kryžeiviai, ar lietuviai, eidami per Sūduvą pulti Lietuvos arba Prūsų. Jei ir tų senieji sūduviai būtų galėję išvengti kur pasislėpę, tai vis tiek jiems nebūtų davę ramybės vienos ar kitos pusės plėšikai (latrunculi, Struter). Ar ne tų plėšikų spaudžiami tie bitininkai apleido Veisiejus ir persikėlė į Goniondzą?

Taip, jei iš vienos pusės, skaitant šaltinius, darosi įspūdis, kad Sūdavijos giriose nebuvo gyventojų, tai iš kitos pusės tos minėtosios, nors neaiškios žinutės duoda šiek tiek pagrindo išvadai, kad bent kur-ne-kur arti Nemuno, lyg po priedanga pilių, kitam krašte tos upės esančių, ties Kaunu, kur buvo Vaišvidų kaimas, ties Merkine, kur žmonės pas Seirijų ežerą turėjo daug šieno, ties Alytum, ties Gardinu gal ir galėjo šiek tiek senųjų

---

[50] Raczyński, Kodeks, dipl. Lit. 53—55.

[51] Cod. Ep. V. Nr. 393.

jotvingų išlikti. Prūsų pakraštyje, kur plati juosta taip pat buvo negyvenama, yra paminėta Prevoisto (senesniuose šaltiniuose Skūmanto) troba ar kluonas (area) ir sena, dar iš XIII š. išlikusi sūduvių vieta Mėrūniškiai, kuri ir dabar Prūsuose tuo pat vardu yra vadinama. Iš tų dviejų vietų galima būtų spręsti, kad ir Prūsų pakraštyje kur-ne-kur galėjo būti išlikę šiek tiek senųjų sūduvių, nors ir istorijos dokumentai vadina tą šalį tyruma ar tuštuma (desertum, solitudo).

II.

Sūduvos geografija

Sūduvos žemė turi netaisyklingo pailgo keturkampio išvaizdą. Jo vakarinis kraštas yra Prūsų siena, rytinis — Nemunas, šiaurės šonas taip pat Nemunas, sukąsis į vakarus, ir pietuose siekia Narvės upę ar dar kiek ir už Narvės.[1] Maždaug per vidurį to keturkampio eina aukštoka kalnuota juosta, kuri, prasidėjusi ties Uralo kalnais, per Rusiją, Lietuvą, Prūsus, Šiaurės Vokietiją nusitęsia iki Danijai. Aukščiausi jos punktai Sūduvoje yra paliai Prūsų sieną, pas Vižainį 299 metrai, pas Prierаslį 239 m., arti Vištyčio Paširvintyje 240 m. Iš Paprūsės į rytus ar geriau į pietų rytus, besitraukdama ant Nemuno linkui, ji žemėja. Toje aukštumoje yra įvairių kalvų ir kalnelių, yra daug didesnių ar mažesnių ežerų, daubų. Šiaurinio jos krašto vandens Šešupe, o pietinio Anča nuteka į Nemuną. Jos kalvos ir tarpkalniai ar kloniai daugiausiai eina iš šiaurės į pietus ir per tai jos paviršius darosi lyg vilnys. Sunešta ji yra paskutinio ledyno. Jos sudėtis yra molis, žvyrius, smiltys, akmens ar granitinių Skandinavijos kalnų atlaužos ir nuotrupos. Aukščiausiose jos vietose randama daugiausiai ledų laikotarpyje suvilktų akmenų. Pietinėse jos nuolaidumose yra daug storų žvyrio ir smėlio sluoksnių. Dėl to ir šalis, kuri linksta žemyn į pietus nuo jos, yra nederlinga. Tokios yra ypač Suvalkų ir Augustavo apylinkės. Šiaurinė tos aukštumos nuolaiduma yra derlinga Šešupės ir Nemuno lyguma, kurioje yra daug juodžemio, arba po nestoru smilčių sluoksniu daug raudono margelio klodų.

Sūduvoje, ypač jos vidurio aukštumoje yra daug didesnių ar mažesnių ežerų, viso arti 500. Žymesni yra šie: Vištytis prie

---

[1] Kaip toli į pietus senovinių sūduvių ar jotvingų žemė siekė, įrodinėja H. Paszkiewicz, Jagiellonowie a Moskva, p. 12—13.

Prūsų sienos (3 mylios aplinkui), Alvitas, Paežeriai (apie 150 margų), kiti: Paežeriai (apie 50 margų), Gulbinas, Rūda (29 mr.), jų vandenis suima Rausvė. Tie yra Vilkaviškio apskrityje. Marijampolės apskr.: Žuvintas (apie 600 margų), Amalvas (200 mr), Pažerėliai, Raudenis (214 mr.), Susninkai (41 mr.), Reketija, Orija, Krasne i Kirsna, Rudamina, Raudonialis, Pluvia ir Oniškis, Giluiciai (241 mr.), Simnas (210 mr.), Atesnykai (202 mr.), Navinykai (120 mr.), Oniškis, Kalnynai, Prielaukis, Ilgliauka.

Seinų apskr.: Dusia (910 mr.), Meteliai (630 mr.), Obelija (300 mr.), Seirijis (400 mr.), Veisiejis (750 mr.), Šuralis? (300 mr.), Galudusis (700 mr.), Rimietis, Gaustas, Zapsis, Veiseikis, Vienikis, Anča, Šlavantai, Vilkas, Vilkaitis, Duigas, Aviris. Už sienos: Vižainis (600 mr.), Bandis (Bandziškiai?), Anča, Blenda, Bocne, Lanaučiai, Baltasis, Šurpilė (Surpilc), Dauspūda, Sumavas, Sarpas, Šalmantas, Perta, Kreivasis, Vygriai, Zubrena, Saivai, Punskas, Smalėnai, Ragnelė, Klevai, Seinai, Gibai, Želva, Alna, Blizna, Seivai, Šiena, Mikaševa, Baltasis, Neta, Augustavas, Kalnas (Kolno).

Visos Sūduvos upės teka į Nemuną, tik pati pietinė dalis savo vandenis leidžia įvairiais intakais į Narvę, bėgančią į Vislą.

Į Nemuną bėga šie prieupiai: 1. Lososna, arti Gardino, 2. Juodoji Anča prasideda iš Ančos ežero, teka per Vygrių ežerą, priima įtakus: Šliachtą iš Krivulės ežero, Krazną iš to pat vardo ežero, Rudzianką iš Rudkos ež., Marichą arba Seiną ir Volkušę. 3. Baltoji Anča iš Ančos ež. su Seira iš Duigo ež. iš kairės ir Zapse iš Alnų ir Zapsės ež. iš dešinės. 4. Aviernyčia iš Avirio ež. 5. Peršėkė, susidariusi iš Metelytės iš Metelių ež. ir Obelytės iš Obelijos ež., įteka į Nemuną ties Balbieriškiu. 6. Šlavanta su Aviniške. 7. Revona ties Prienais, Dubrava ir Semenė maži upeliai. 8. Iesia prasideda nuo Igliškio iš dešinės priima Šventupę, Germuonį ir Vyčių, ties Kaunu įbėga į Nemuną. 9. Šešupė pradžią ima netoli nuo Ančos viršupio Šešupėlės kaime ir, perėjusi Pabandžių (?) ežerą, teka pro Liubavą, Kalvariją, Liudvinavą, Marijampolę, Pilviškius, kur pasuka į vakarus, skirdama Vilkaviškio apskritį nuo Šakių, paskui nuo Naumiesčio daro sieną tarp Lietuvos ir Prūsų iki Kirkilų kaimui, nuo kur per Prūsus bėga į Nemuną. Jos įtakai iš kairės yra šie: a) Vingrė iš Triduonio ežero, b) Graužė iš Pagraužės dvaro,

c) Suduonė, d) Žvirgždė, e) Rausvė, f) Širvinta, kuri nuo Stanaičių kaimo iki Naumiesčiui, kur ji įteka į Šešupę, yra siena tarp Lietuvos ir Prūsų. Į ją įbėga iš dešinės: Aista, Šeimena, priimanti Vembrės upelį ir Vilkaują, nuo kurios Vilkaviškis yra vardą gavęs; iš kairės: Javonis, priėmusis Zanilos upelį, Liepuona nuo Romeikų kaimo daranti sieną tarp Lietuvos ir Prūsų. Iš dešinės į Šešupę eina šie įtakai: a) Šelmenta iš Reketijos ežero; b) Kirsna, kurios viršus vadinasi Lazdija, iki perplaukia Rimiečio ežerą, su Kirsnelės, Naveišos, Vėžupio ir Ponios upeliais, ji priima Orijos ir Raudenio ežerų vandenis; c) Dovinė, išteka iš Dusios ežero ir vadinasi Sperna, perplaukusi Kalesnykų ežerą gauna Bambenos vardą, bėga per Simno ežerą į Žuvintą, iš kurio ištekėjusi jau Dovinės vardu varosi per Daukšius, iš dešinės Amalvės upeliu priima Amalvo ežero vandenis ir pas Liudvinavą įbėga į Šešupę; d) Javonis; e) Laikštė; f) Raišupis; g) Sasna; h) Pilvė, priimanti iš kairės Vabalkšnės upelį; i) Višakis su Jūra iš kairės ir Noreikupiu iš dešinės; k) maži upeliai: Vandupė, Milupė, Nenupis; l) Nova su Šilupiu ir Nopaičiu iš kairės ir su Penta iš dešinės; m) Aukspirta; n) Siesartis; o) Jotija, priimanti Oriją su jos įtaku Kregždante.

Pietinėje buvusios Sūduvos dalyje yra upė Narvė, Vislos įtakas; iš dešinės priima ji Bebrą, kurios žymiausias prieupis yra Neta, išplaukianti iš ežero Netos; į šį ežerą iš Dauspūdos ežero atiteka upė Dauspūda, atnešdama vandenis kelių ežerų.[2]

---

[2] Vyriausiojo štabo žemėlapis, 1934. Vokiečių štabo žemėlapis ir Słownik geograficzny, Suwalska gub.

III.

Sūduvos girių naudojimas

Visa Sūduva, Vytauto ir Jogailos atkariauta iš Vokiečių Ordino, buvo didžiojo kunigaikščio nuosavybė. Visos tos tuščios šalies turtai buvo plačios girios, pilnos žvėrių ir paukščių. Upėse ir ežeruose gausiai veisėsi žuvys. Žemesnėse vietose tarpgiriuose paliai upes ir ežerus žėlė derlingos pievos. Miškuose paliai tas pievas, ypač liepynuose, buvo geriausios sąlygos bitėms daugintis.

Naudą ir pelną iš tų girių ėmėsi didieji kunigaikščiai. Primityviausias naudojimo būdas buvo medžioklė. Medžiojo čia Jogaila ir Vytautas, medžioti mėgo ir jų įpėdiniai. Medžioklė buvo ne tiek pramoga, kiek priemonė pralobti. Sumedžioti žvėrys davė ne tik mėsą, bet ir kailius, brangų prekybos dalyką. Didžiojo kunigaikščio ižde XV š. pinigų nebuvo labai daug; už tai sandėliai buvo pilni brangių kailių, už kuriuos įsigydavo brangių užsienio prekių; kailius mainydavo ant gelumbių ir kitų prekybos dalykų. Taip medžioklė buvo turto šaltinis.

Ta žvėrių nauda, kad neeitų į šalį pašaliniams žmonėms, turėjo būti apsaugota. Iš to ėjo girių priežiūros reikalas. Dešinėje Nemuno pusėje buvo visa eilė didžiojo kunigaikščio pilių ir dvarų: Gardinas, Perelomas, Merkinė, Alytus, Punia, Birštonas, Darsūniškis, Kaunas, Vilkija, Veliuona, Skirsnemunė ir Jurbarkas. Iš tų vietų būdavo daromos medžioklės į Sūduvos girias. Tų dvarų vietininkai ar laikytojai turėjo būti ir tų girių prižiūrėtojai, kad pašaliniai žmonės nemedžiotų ir kad didžiajam kunigaikščiui nebūtų dėl to žalos. Vietininkai girias saugojo per tam tikrus žmones, girios sargus, vadinamus žvėrių s e k ė j u s (osočniki). Taip Birštono dvaro inventoriuje iš 1503 yra pažymėta, kad ten buvo

24 sekėjai.[1]) Kiti dvarai, kaip iš vėlesnių aktų matyti, taip pat tų sekėjų turėjo. Girių saugojimą dvarų vietininkai pavesdavo ir savo padėjėjui: girininkui. Pirmiausiai girininkai yra paminėti Birštono ir Darsūniškio giriose, kurios buvo kairėje Nemuno pusėje. 1518 Zygmantas užstatė kunigaikščiui Matui Mikitiničai Birštono dvarą, su bajorais ir su miestu, ir su visais to dvaro žmonėmis keliauninkais ir duoklininkais, ir baudžiauninkais, ir su arklininkais, ir arklių šėrėjais, ir su leičiais, ir su gaudytojais (žvėrių), ir su šunimis, ir su visokiomis jų tarnybomis, ir su grašių ir medaus, ir bebrų ir kiaunių mokesčiais, ir su smuklių pinigais, ir su rugių ir avižų duoklėmis, ir su duokliniu šienu, ir su Birštono girininku, ir su viskuo tuo, kaip tas dvaras mums buvo laikomas; ir taip pat esame leidę kas metai mūsų Birštoniškėje girioje žvėrių mušti sau po keturis elnius, ir po keturis šernus, ir stirnų kiek reikia". 1524 karalius davė Vilniaus karvedžiui, kancleriui, Bielsko ir Mozyriaus seniūnui Albrechtui, Martyno sūnui, Goštautui Daršūniškio dvarą laikyti iki gyvos galvos „su girininku ir su muitu, ir su pertvaru (upėje žuvims gaudyti) ir su Darsūniškio keltuvu".[2]) Ar kitų minėtųjų dvarų tuo laiku vietininkai turėjo prie savęs girininkus, neaišku. Girininkų pareiga buvo tame, kad jie valdė žvėrių gaudytojus, šaulius ir sekėjus, žiūrėjo, kad giriose nebūtų daromi skynimai ar medžių iškirtimai su žala žvėrims, kad jie būtų medžioklėse, kad jas tvarkytų, kai medžioja didysis kunigaikštis.

Laikui einant, girininkų pareigos ir uždaviniai ėmė didėti. Zygmantas ėmė siuntinėti savo raštininkus į dvarus, tarp kito ko įsakydamas jiems rūpintis ir girių ūkiu. Taip girių ūkio vedimas ima eiti iš dvarų vietininkų rankų į didžiojo kunigaikščio iždo agentų žinią. Girių ūkis didėja: atsiranda girių prekyba, ima apdirbinėti medžius ir plukdyti juos Nemunu į Karaliaučių ir Dancigą. Raštininkų veikimas į tą labiau išplėstą girių ūkį siekė ir Sūduvą, kaip tai matyti iš Zygmanto įsakymo 1530: „Kauniškiams mūsų muitininkams: Andriui, Prokopo sūnui, Ilgauskiui ir žydui Ogronui. Duodame jums žinoti, kad šiuo laiku esame pavedę Panemuniškių mūsų dvarų girias, abiem Nemuno pusėm: Punios, Birštono, Darsūniškio, Kauno, Vilkijos, Veliuonos, Skirs-

[1] Liubavski, Obl. diel., priedas Nr. 4.
[2] Liubavski, ib. 671—2.

nemunės ir Josvainių, ir visos Žemaičių Žemės, mūsų vardu turėti savo žinioje Žemaičių Žemės raštininkui Andriui Mackavičiui. Jis turi ten mūsų giriose uoliai žiūrėti, kad niekas nedrįstų, be mūsų kunigaikštiškos valios, ten būdas ir visokius medžio ir pelenų darbus daryti; o jei kam būtume leidę ten mūsų giriose kokius būdų darbus dirbti, jis turi apie tai žinoti, taip kad mums mūsų muite jokios žalos niekur nebūtų, kad niekas nedrįstų jokio savo darbo, jo nesurašyto, į vandenį (į upę) leisti. Ir jūs turite iš pirklių nuo jų būdų darbų mums muitą imti, pagal jo sąrašus ir cedulas, kurias jis su savo antspauda duos pirkliams. O kas norėtų savavališkai mūsų giriose dirbti, be mūsų kunigaikštiškos valios, jam esame įsakę tokius darbus jėga mums paimti. . ."[3])

Plečiantis girių ūkiui, padidėjo ir girininko pareigos; jis „prižiūri mūsų kunigaikštiškas naudas, kaip iš žvėrių, taip ir barčiuose (t. y. medžiuose, kuriuose būdavo įkelti bičių aviliai), ežeruose, pievose, bebrų gaudymuose, ir ypač giriniuose darbuose, jei kam būtume įsakę tose mūsų giriose dirbti, kad jokios žalos mums suverenui ir mūsų iždui nebūtų". Prie Zygmanto Augusto į girininkijas buvo siunčiami revizoriai kontroliuoti vietinių agentų ir tyrinėti naujų pelno šaltinių. Tas pats Zygmantas Augustas padarė visuotinę visos Lietuvos girių reviziją. Tada 1559 jo pasiųstas revizorius Grigalius, Bagdono sūnus, Volovičius aprašė visos didžiosios kunigaikštijos girias, tarp kurių yra ir Sūduvos girios. Tame aprašyme yra svarbių nurodymų apie Sūduvos girių kolonizaciją, apie ką bus žemiau kalbama. Girių įstatymas, išleistas Zygmanto Augusto 1567, patobulino ir pabaigė girių ūkio organizaciją.[4]) Jis nustatė girių urėdo pareigas, jo santykius su valdiniais, nustatė kontrolės tvarką ir nurodė kelius iždo pelną išplėsti ir padidinti. Tas iždo pelnas buvo gana įvairus. Medžioklė vis buvo varoma, sumedžiotų žvėrių mėsa būdavo sūdoma, dedama į bačkas ir siunčiama į didžiojo kunigaikščio dvarą. Buvo kreipiama dėmesys į girių žemę, kuri buvo matuojama, daromi kaimai ir statomi dvarai. Prižiūrimi buvo giriose bartiniai medžiai su bičių aviliais ir medum, bebrų gaudymai. Pievos buvo duodamos šienauti už tam tikrą mokestį. Iš žvejojimo upėse ir ežeruose traukiamas pelnas.

---

[3] Beršadski, Dokumenty i regesty I, 175.

[4] Jis yra išspaustas Liet. Metr., knygi publ. diel, 622—628.

Bet didžiausias pajamas duodavo giriniai darbai ir apdirbtos medžiagos prekyba. Lietuvos giriose buvo dirbama šiokia medžiaga: ąžuolinės lentelės bačkoms daryti (klepki), ąžuolinės arba pušinės lentelės ilgio šešių pėdų, pločio šešių colių ir storio dviejų colių (vančos, wagenschoss)[5]), lentos, stiebai (laivams), pelenai, derva, degutas ir k. Pirmiausiai buvo imta taip naudoti žemaičių ir Sūduvos girias, nes jos arčiau nuo uostų, kur parduodama apdirbta medžiaga. Baigiantis Zygmanto Augusto viešpatavimui taip pat buvo daryta ir su Padauguvio ir Padnieprio giriomis. Giriniai darbai buvo varomi šiaip: nukirtus medžius, rengiama minėtoji medžiaga, deginami pelenai, derva ir degutas. Pelenai būdavo supilami į bačkas ir užkalami. Apdirbta medžiaga valtimis ar laivais plukdoma į paskirtus uostus. Pelenams degti buvo daromi pečiai. Prie jų buvo statomos būdos, darbininkams ir pelenams krauti šiopos.

Taip būda buvo vieta, kur girios medžiai naudojami didžiojo kunigaikščio iždo naudai. Įstatyme 1529 apie būdas yra šiaip pasakyta: „Kuriame tik dvare yra naudos iš būdų girioje, tai yra, dervos, vančoso, klepkų, pelenų, tai visiškai mums pasiliekame“. Paprastai būda, tas pelno šaltinis, būdavo atiduodamas nuomon, ir girininkas ar dvaro vietininkas turėdavo žiūrėti, kad nuomos sąlygos būtų taisyklingai vykdomos. Taip 1515 d. kun. Zygmantas išnuomojo vokiečiui Hanusui Baltajam keturias būdas Punios, Birštono, Darsūniškio ir Vilkijos giriose su šiokia sąlyga: „Jis ten turi medžius į vančosą ir klepkas dirbti ir pelenus deginti, o mums už tai turi duoti du šimtu kapų grašių kas metai,... o muitą mums turi mokėti taip, kaip ir kiti moka“.[6])

1522 Lietuvos pirklys Ganus Sudorman'as gavo leidimą statyti būdas Darsūniškio ir Birštono giriose su sąlyga mokėti kas metai po 50 kapų grašių ir paprastą muitą, kai apdirbtą medžiagą bus įleidęs į vandenį. Kiek laiko Sudormanas galės dirbti tose giriose, didžiojo kunigaikščio rašte nebuvo pažymėta, tai reiškė, kol bus d. k. malonė ir valia.[7]) Nuo 1529—1542 Birštono girioje dirbo Kauno miestietis Stanislovas Gadauskas, o po jo Kauno

---

[5] Gorbačevski, Slovar drevniago akt. jazyka.

[6] Liubavski, Obl. diel., 490. — Opisanie Dok. Mosk. Arch. Min. Just. p. 228.

[7] Pičeta, Agrarn. Reforma, I, 289. — Opisanie Dok. Mosk. Arch. Min. Just., 259.

pirklys Kasparas Lipdaras, kurs buvo nuomon paėmęs taip pat ir Darsūniškio miškus. Nepereinamas Gardino girias kirto dar nuo d. k. Aleksandro laikų Gardino totoriai Čohodujevičiai, 1530 iš karaliaus Zygmanto gavo jie tam darbui privilegiją. Veliuonos girioje darbus varė nuo 1541 Vilniaus burmistras Andrius Mackavičius, o Skirsnemunės miškuose Karaliaučiaus pirklys Fajeras.[8])

Girios medžių eksploatacija buvo varoma įvairiais būdais, kartais iždo kaštu, kartais pavedama daugiau duodančiam. Karalius Zygmantas duodavo leidimą dirbti vienoje ar kitoje girioje nustatytam laikui. Ėmėjas apdirbtą medžiagą nugabendavo į paskirtą uostą arba į Dancigą ir čia už prekes mokėdavo pinigus, atskyrium jis mokėdavo ir muitus. Taip ėmėjas dėdavo savo pinigus į medžiagos apdirbimą ir į pervežimą. 1544 Zygmantas Dancigo pirkliui Albrechtui Švarcui davė leidimą trejus metus dirbti girios medžiagą Žemaičiuose Pajūryje šiokiomis sąlygomis: visas medžio prekes jis sugabena į Kauną, kur jas priima muitininkai, įkainoja ir aprašo; čia jis užmoka muitininkams už kiekvieną pelenų laštą (tam tikrą saiką), už kiekvieną šimtą vančoso arba už šimtą klepkų po 20 grašių; be to, jis užmoka ir muitus. Beveik tokiomis pat sąlygomis miestietis Jonas Gradovskis 1527 gavo leidimą dirbti miško medžiagą Birštono ir Darsūniškio giriose. Kasparui Liudneriui buvo duota per vienus metus Birštono girioje turėti būdą, daryti vančosą, klepkas ir pelenus: „o jis turi mokėti muitų mūsų Kauno mieste už šimtą vančoso ir už šimtą klepkų ir už pelenų laštą po 20 grašių, kaip ir kiti pirkliai ir mūsų miestiečiai už tai Kaune moka, kurie mūsų giriose dirba“.

1528 karalius išleido įstatymą apie darbus Žemaičių giriose, prie kurių buvo priskaityti Sūduvoje esantieji Vilkijos, Veliuonos, Skirsnemunės ir Jurbarko miškai, nurodydamas tuos reikalavimus, kurie turi būti pareiškiami ėmėjams. Karalius reikalauja, kad visi pirkliai svetimšaliai, neturį Lietuvoje pastovaus gyvenimo, duotų už save laidojimą, ir vietiniai pirkliai, turį pastovų gyvenimą, privalo duoti ant savęs užrašą.“ Ėmėjai turi pristatyti prekes į Dancigą, užmokėti iždui už visą apdirbtą girios medžiagą tokią kainą, kokia yra Dancigo rinkoje. Nustatyti medžiagos kiekį yra sekėjų pareiga. Darbus girioje duoda ne tik karalius, bet ir seniūnai ir tėvūnai tokiomis pat sąlygomis; iš to pat rašto matyti, kad ir pa-

---

[8] Kolankovski, Zygmunt August, 308—9.

tys tėvūnai varė girios darbus ir ją pardavinėjo. Visas girių operacijas kontroliavo raštininkai: nors tai įstatymo rašte nėra pasakyta, bet yra suprantama iš to, kad kiekį apdirbtos medžiagos apskaito sekėjai, kurie buvo raštininko žinioje. Tame pat įstatymo rašte yra nurodymų, kad dvarininkai, parduodami savo girias dirbti, kartais pirkliams duoda ir kaimynystėje esančius didžiojo kunigaikščio miškus, kas jiems tuo įstatymu uždraudžiama daryti. Iš prierašo, esančio tame laiške, matyti, kad 1528 girių darbas ėjo smarkiai. Vilkijos paviete dirbo 9 ėmėjai, Veliuonos — 4, Skirsnemunės taip pat 4. Galima manyti, kad panašiai darėsi ir Darsūniškio, Birštono ir Punios giriose. Girios darbai buvo varomi iždo kaštu arba pirklių, arba ir iždo agentų. Taip 1569 didysis kunigaikštis pavedė Grigaliui Delnickiui varyti girios darbus Perelomo, Lydos, Nemunaičių ir Punios giriose; dirbamos turėjo būti tos girios, kurios tada buvo išmatuotos į valakus, ir darbai turėjo būti atlikti 1570 ir 1571. Per vienus metus turi būti apdirbta vienas zachcikas klepkų ir trys zachcikai vančoso. Darbas yra varomas karaliaus pinigais ir, pardavus, visas pelnas eina į iždą. Pristatymas plukdomomis upėmis yra atliekamas didžiojo kunigaikščio valdinių. Už kiekvieną padarytą zachciką Delnickis turi teisės dirbti savo naudai 1500 klepkų.

Girių eksploatacija buvo varoma ir tuose miškuose, kurie buvo paskirti naujiems kaimams kurti, dėlto karalius griežtai uždraudė valdiniams girios darbus. 1569 Zygmantas Augustas, gavęs savo sekretoriaus Iberfeldo pranešimą, išleido aštrų universalą (įsakymą): atėjusi jam žinia, kad Gardino giriose, kur valakuose eina girinis darbas karaliaus kaštu, daugelis valdinių slapta dega pelenus ir parduoda. Tai draudžiama kalėjimo bausme ir prekės konfiskavimu. Kartais iždas duodavo ėmėjui pinigus darbams varyti; tokiomis sąlygomis dirbo Kasparas Liudneris Darsūniškio ir Birštono giriose: iš iždo jis gavo trejiems metams 1000 kapų grašių apyvartai. Būdavo ir tokių sąlygų, kuriomis ėmėjas apsiimdavo savo lėšomis dirbti girios medžiagą, bet iždas grąžindavo jam darbo išlaidas.

Tokios buvo darbo sąlygos atskirose giriose. Prie Zygmanto Augusto buvo bandyta sukoncentruoti girinių darbų vedimą vieno ėmėjo rankose. Taip 1560 buvo pavesti visi girių darbai Ganusui Skopui Žemaičių žemėje, prie kurios buvo priskaityta, kaip jau minėta, ir šiaurinė Sūduvos dalis. Jis gauna visus medžiagos

darbus giriose ir valdinių valakuose. Vietinės valdžios visiems pašaliniams asmenims turi drausti darbus didžiojo kunigaikščio giriose. Visiems muitininkams uždedama pareiga neleisti per sieną į Prūsus ar Livoniją girinių prekių, privatinių asmenų apdirbtų did. kunigaikščio giriose be Ganuso Skopo žinios; jie turi sulaikyti visas prekes ir pranešti apie tai Skopui. Tas turi jiems užmokėti mūsų pinigais ir tas girines prekes mums paimti". Taip Skopas turi savo žinioje netik girinius darbus ir prižiūri apdirbtą medžiagą, bet ir turi savo rankose visą tą prekių pardavimą. Paskutiniais Zygmanto Augusto metais girių eksploatavimas visiškai pereina į stambių ėmėjų rankas. Taip, 1570 visos girios, iš kurių medžiaga buvo gabenama į Karaliaučiaus ir Dancigo uostus, buvo atiduotos žinion žinomam to laiko kapitalistui Bolemanui. Dauguma jų buvo Sūduvos girios, būtent: Punios, Alytaus, Nemunaičių, Birštono, Darsūniškių, Kauno, Vilkijos, Veliuonos, Skirsnemunės, Jurbarko, Paširvinčio, Perelomo, Šembelio, Beržininko, Merkinės, Saivų, Simno; nepriklausančios Sūduvos Trakų karvedijos girios buvo dar šios: Slonimo, Ežerų, Berštų, Kanevos, Dubičių. Bolemanas turi statyti naujas būdas, kur jam atrodo naudinga; jo tarnus teisia pats karalius. Visos jo prekės vežamos per muitines be muito. Bet nežinia, kiek tie girių darbai prie Bolemano davė iždui pelno. 1571 girios, kurių medžiaga buvo plukdoma į Rygos uostą, buvo pavesta kitam kapitalistui Val. Yberfeltui ir kompanijai; kiek iš to iždas pelnė, taip pat nežinia. Bet tas labai platus ir intensyvus girių naudojimas rodo, kad iždui jis buvo pelningas. Tai matyti ir iš to, kad, kaip minėta, Liudneris gavo iš iždo 1000 kapų grašių darbams. Kas metai jis turėjo iždui mokėti po 1500 kapų grašių ir, sutarčiai išėjus, grąžinti duotą kapitalą. Bet toks pelnas nedažnai pasitaikydavo. Karalienė Bona sutartim 1550 stato žemiausią kainą už girines prekes Dancige, būtent, po 14 auksinų už 100 vančoso ir 22 auks. už 100 klepkų. Pagal sutartį 1558 girinių darbų ėmėjas už kiekvieną šimtą apdirbtos medžiagos gauna po 10 auksinų su pristatymu. Taigi jeigu kainos 1550 ir 1558 būtų buvusios tos pačios, tai pelnas pagal žemiausią rinkos kainą būtų buvęs 4 auksinai už šimtą vančoso ir 12 auks. už šimtą klepkų.[9]

---

[9] Dovnar Zapolski, Gosud. choz., 318—329. Pičeta, Agrar. Reforma, I, 287—319.

Zygmantas Augustas senatvėje buvo ėmęs girių naudojimą pavesti dideliems kapitalistams, vadinamiems girių faktoriams. Taip pat buvo daroma ir jam mirus. Tie faktoriai imdavo girias nuomon ir už apdirbtą medžiagą mokėdavo nustatytą kainą. Didžiausias jų pelnas buvo tame, kad jie, paėmę nuomon plačiausias girias, savo rankose turėjo girių prekybos monopolį. Tą monopolį jie turėjo iš didžiojo kunigaikščio, kurs nuo 1547 išvežimą girinės medžiagos į užsienį buvo sau pasilikęs. Kokias tie faktoriai turėjo pareigas ir teises, rodo sutartys už 1592, 1603 ir 1607 m.

10 rugsėjo 1592 karalius Zymantas III girių faktoriams Kasparui Hennigui ir Jurgiui Flatzui atidavė nuomon Vilkijos, Veliuonos, Skirsnemunės, Jurbarko, Žemaičių ir Nemunaičių girias. Ta sutartis turėjo veikti iki 1594. Tie faktoriai turėjo dirbti girios medžiagą, bet žvėrių ir bičių neliesti; už apdirbtą medžiagą mokėti sutartą kainą. Iš po Kauno teismo jie yra išimti ir pastatyti tiesiog po karaliaus teismu. Prekės turi būti pristatomos Prūsuose į Lenkeną prie Nemuno ar Šešupės kranto, tai yra, toje vietoje, kur Šešupė įteka į Nemuną ir kur medžiaga gali būti atplukdoma abiem tom upėm. Muitus turi mokėti faktoriai. Sutartyse 1603 ir 1607 jie yra paliuosuojami nuo visų sunkenybių ir nuo muitų. Tiedvi sutartys yra viena kitai panašios, tik kainos kas metai vis didėjo ir faktoriai turėjo apsiimti iš viršaus mokėti 2000 florenų. Tiedvi sutartys apėmė tik Alytaus ir Punios girias.

Girių prekyba buvo suimta į kelių kapitalistų faktorių rankas. 1603 girių faktoriai buvo Dancigo piliečiai Mykolas Vogelsangas ir Jonas Plamannas, ir taip pat Antanas Akersdikas. 1607 Vogelsangas buvo vienatinis girių faktorius. Jam mirus 1608, faktoriai buvo jo įpėdiniai Adersbachas ir Schleinas ir taip pat Krispinas Keršenšteinas, kurs 1614 beveik visą išvežamą girių prekybą turėjo savo rankose, nes išvežė $^{7}/_{8}$ visos apdirbtos girių medžiagos.[10])

Girių medžiagos prekyba ėmė mažėti antroje pusėje XVII š. 1674 pelenų išvežta vos ketvirta dalis, 1676 tik apie pusę to, kas buvo išgabenta 1552. Padidėjo tik dervos išvežimas 1674 keturis kartus daugiau ir 1676 pusseptinto karto. Taip pat sumažėjęs buvo tuo laiku ir kailių bei odų, ypač brangių kailių, išvežimas. Po 1552 lokiai ir vilkai atrodė lyg išnykę. Tas viskas rodo, kad

[10] Forstreuter, Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten, 65—6.

girios buvo jau išretėjusios, kad jų vietoje įsikūrė nauji kaimai dirbą žemę ir miestai.[11])

Valstybės iždui prie Zygmanto Augusto šiek tiek pelno duodavo ir Sūduvos ežerai. 1560 buvo atiduoti nuomon Gardino, Alytaus ir Nemunaičių ežerai. Gardino srityje žvejoti buvo paskirta 30 žmonių nuo 30 gyvenamų valakų ir 2 prižiūrėtoju. Alytaus srityje žvejojimas buvo varomas valdinių iš eilės. Gardino ežerai duodavo po 100 kapų grašių kas metai, o Alytaus po 80. 1569 kunigaikštis Grigalius Masalskis Gardino ežerus buvo išnuomavęs už 125 kapas grašių kas metai ir už tiek pat ir Perelomo sritį.[12])

---

[11] Forstreuter, 61—2.
[12] Dovnas Zapolski, 323.

IV.

Sūduvos girių suskirstymas

Sūduvos girių naudojimas prasideda nuo 1422, t. y., to laiko, kai Žemaičiai drauge su Sūduvos šalim Lietuvai iš Vokiečių Ordino buvo atgauti. Pirmykštis girių naudojimas, medžioklė, vedė prie to, kad žvėrys būtų saugojami nuo neturinčių teisės medžioti. Iš to ėjo reikalas dalyti girias į tam tikras sritis ir pavesti jas prižiūrėtojams. Pirmi jų prižiūrėtojai buvo dešiniame Nemuno krante esančių dvarų ir pilių vietininkai: Gardino, Perelomo, Merkinės, Alytaus, Punios, Birštono, Darsūniškio, Rumšiškio, Kauno, Vilkijos, Veliuonos, Skirsnemunės ir Jurbarko. Kiekvienas tų dvarų turėjo ilgą girios juostą dviejų iki penkių mylių pločio, siekiančią Prūsų sieną, kurią nesiekė Rumšiškio, Kauno, Vilkijos, Veliuonos, Skirsnemunės ir Jurbarko girios. Kada tiems dvarams išdalyta buvo Sūduvos giria su tiksliai nustatytomis sienomis, nežinia. Reikėtų manyti, kad tas suskirstymas buvo padarytas gana anksti, bent prie Kazimiero. Vėliau atsiranda atskiri nuo tų dvarų vietininkų girių prižiūrėtojai girininkai. 1512 girininkas buvo Gardino girioje. Tais pat metais karalius Zygmantas nustatė pareigas tokias pat, kokios Gardino girioje buvo buvusios prie Kazimiero: girininkas, sugavęs žmogų žalą darantį girioje arba iškertantį girią ir darantį laukus su žala d. k-o medžioklėms, stato pas seniūną, kurs uždeda bausmę didžiojo kunigaikščio naudai, ir šiek tiek girininko naudai. Jei girininkas įsako sekėjui saugoti girią ir tas jį sumuštų arba nuskriaustų, teisia seniūnas prie girininko, piniginė bausmė eina kunigaikščiui ir dalis girininkui. Girininkas turi duoti d. kunigaikščio žmonėms medžių troboms statytis ir malkų, kur tai galima be žalos. Jei kas girioje kertasi medžius, darydamas žalą did. kunigaikščiui, girininkas paima arklius, jaučius ir su kuo įvažiavo ir atiduoda tai dvarui, sau pasilie-

ka sermėgas ir kirvius.[1]) 1518 yra minimas Brištono girininkas,[2]) 1524 Darsūniškio.[3])

Girių sienos tuščioje be gyventojų esančioje šalyje išsyk nelabai tiksliai buvo išvestos. Minėtiesiems dvarams girias vis labiau naudojant, tas netikslumas vedė prie ginčų, kurie turėjo baigtis tiksliu sienų nustatymu. Žinomas yra vienas toks atsitikimas iš 1538. Tais metais karaliaus skirta komisija išvedė tikslią sieną tarp besiginčijančių Merkinės ir Perelomo girių.[4]) Iš to galima spręsti, kad vėliausiai apie tuos metus prie Zygmanto Senojo Sūduvos girios galutinai buvo suskirstytos su jų tiksliai pažymėtomi sienomis.

Visas didžiosios Lietuvos kunigaikštijos girias su jų sienomis aprašė viduryje XVI š. Grigalius Volovičius, aprašė jis drauge ir Sūduvos girias. To aprašymo priežastį ir tikslą jis pats šiaip išreiškia: „1558 m. gruodžio 23 d. Petrkave, Karūnos seime, esant jo karališkai malonei, šviesiausiam apšviestam Lenkų karaliui, didžiajam Lietuvos, Rusų, Prūsų, Žemaičių, Mozūrų ir kitų kunigaikščiui, to pat šviesiausio karaliaus Zygmanto Augusto įsakymu, pasiųstas buvau aš Grigalius, Bagdano sūnus, Valavičius, Mstibogovo seniūnas, Gardino miesto galva, Čičersko, Vavenos, Kanevos, Dubico ir Zelvos laikytojas, į didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją sužinoti ir aprašyti visų girių didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje ir žvėrių perėjimų, kurie eina iš Uždnieprio laukų į didžiosios Lietuvos kunigaikštijos girias, taip pat ir kurti miestų ir sodžių, kur tai duotųsi daryti tinkamose vietose, ir statyti dvarų, kad jo malonė karalius galėtų atvažiuoti į medžiokles tose giriose; — jo karališka malonė teikėsi paliepti..... raštu ir nubraižytu planu viską pakankamai nurodyti, kas ypatingame jo karališkos malonės laiške su rankos prierašu ir antspaudu..... yra aprašyta, kaip turiu elgtis ir kur kurioje vietoje kaip daryti.“ Grigalius Valavičius Lietuvos girias apkeliavo ir aprašė 1559 m.[5])

Iš to aprašymo gauname gana smulkią žinią apie Sūduvos padėtį viduryje XVI š. ir gerą jos girių vaizdą. Sūduvos girios jame yra pavadintos minėtųjų didž. kunigaikščio dvarų ir pilių vardais.

---

[1] Daniłowicz, Skarbiec dipl. Nr. 2234.

[2] Liubavski, Obl. diel., 146 ir 671.

[3] Ib. 672.

[4] A. V. K. XXX, 238.

[5] Revizija pušči i perechodov zvierinych, Vilnius, 1867 p. III.

Pirmiausiai Gardino giria, arba Perstūnio giria pavadinta nuo to pat vardo dvaro, esančio 18-am kilometre į šiaurės vakarus nuo Gardino. Jos siena pietų krašte prasideda ties Lipsko miesteliu Bebros upe ir eina, iki kur į ją įteka Mėtos ar Netos upė, ir šita upe aukštyn iki Netos ežerui, tuo ežeru iki Prūsės (Pruska) upeliui, atbėgančiam iš Prūsų krašto, nuo to upelio mylia iki Previškių laukui. Čia Perstunio giria susisiekia su Prūsų kunigaikščio giria. Nuo Previškių dvi mylias iki Kanapių laukui, tolyn vėl dvi mylias iki Mėrūniškių kaimui, nuo čia keturias mylias iki Pereloslės upeliui; čia Perstunio giria susisiekė su Perelomo. Paskui tuo upeliu iki Zusnos ežerui. Nuo to ežero pusantros mylios iki Blindos upei, atbėgančiai iš Prūsų ir vėl grįžtančiai į Prūsus. Nuo čia siena eina atgal pro Bocno ežerą, skirdama Perstūnio girią nuo Perelomo, paskui dabar nežinomomis vietomis iki Šelmenos keliui, pavadintam nuo to vardo ežero, mylią tuo keliu iki kitam Akmenos (nuo to vardo ežero) keliui, einančiam į Vygrius, tuo keliu dvi mylias iki Omelaukos upeliui ir iki Ančos upei, skiriančiai Perstūnio girią nuo Perelomo; Ančos upe tris mylias, paskui mylią Perelomo keliu iki Šlemnicos upeliui, paskui mylią tuo upeliu iki Marichos upės ir Maricha vėl iki Ančai. Ta Perstūnio giria iš vakarų tik kai kur siekė Prūsų sieną. Kur ji prie tos sienos nepriėjo, ten pačioje Paprūsėje buvo jau šiek tiek kaimų. Iš rytų krašto Nemuno ji niekur nesiekė. Iš to matyti, kad į vakarus nuo Gardino iki Lipskui ir į šiaurę gal iki kur Juodoji Anča įteka į Nemuną girios buvo išretintos ir bent kai kur buvo kolonizuota. Pačioje Perstūnio girioje buvo kokia dešimt sodžių išmėtytų įvairiose vietose. Kai kurie ponai, šlėktos ir bajorai turėjo toje girioje paliai Ančą, Dauspūdą ir kitur pievų ir žemių, dėl to turėjo turėti ir savo baudžiauninkų.

Perstūnio giria, kaip ir kitos, visame savo plote ne visur buvo medžiais apaugusi, buvo joje ir vietų be medžių, būtent pievų prie upių ir upelių, ir tuščių laukų. Medžiais apaugusios vietos, kartais kelių mylių aplinkui, buvo vadinamos raistais (ostupy). Tokių raistų visoje girioje buvo daug.[6] Juose geriau laikydavosi žvėrys.

Perelomo giria buvo į šiaurę ar šiek tiek ir į vakarus nuo Perstūnio ar Gardino girios. Vadinosi Perelomo dvaro vardu, esančio dešinėje Nemuno pusėje beveik ties ta vieta, kur iš

---

[6] Revizija Pušč, 49—52; 171—194.

kairės įteka Juodoji Anča. Vakaruose ta giria siekė pas Blindos upelį Prūsų sieną. Rytuose jos siena už Marichos upės ėjo paliai ponios Kopotienės girią, esančią apie dabartinį Kapčiamiestį, ir tolyn į šiaurę paliai Beržininko laukus, paskui siena Pamario ežeru ir Seinos upe. Šiaurėje ji siekė Merkinės girią. Rytuose Nemuno ji nesiekė. Tai visas kairysis Nemuno kraštas, ties ja esąs, buvo jau kolonizuotas. Tos girios ribos, kaip ir Gardino nebuvo dar gerai nustatytos. Perstūnio girios sekėjai ar sargai ginčijos dėl sienos ir nuo Žusnos ežero plotą penkių mylių ilgio ir trijų pločio iki Merkinės giriai stengėsi prisisavinti Perstūnio giriai. Tokį pat ginčą varė ir dėl Vygrių dvaro, esančio Perelomo girioje. Apie tą dvarą turėjo būti bent keli šioki toki kaimeliai. Sodžių šioje girioje, jei ir buvo, tai daug mažiau, kaip Perstūnio, bent Grigalius Valavičius savo aprašyme jų nemini. Bet yra jo paduota viena trumpa, bet įdomi žinutė: „Perelomo sekėjai pasakoja, kad kunigaikštis Andrius Višneveckis... Perelomo... karališkos girios paėmė mylią ilgio ir pusę mylios pločio“. Turėjo jis ir šiek tiek tenai apgyvendintų baudžiauninkų. Ta žinia yra pažymėtina dėl to, kad toje paimtoje vietoje vėliau išaugo Seinai. Tarp šios girios raistų buvo daug ežerų. Kai kurie tų ežerų buvo jau nuosavybė didžiųjų Lietuvos ponų. Apie dešimtį ežerų turėjo Polocko karvedis Dovoina. Po kelis turėjo Kijevo karvedis Chodkevičius, Lucko vyskupas kunigaikštis Andruševičius ir kitas Chodkevičius, didžiojo kunigaikščio kraičis (t. y. tas, kurs d. kunigaikščiui puotose paduoda valgius). Ežerų vardai yra dalinai gudiški, dalinai lietuviški, kaip Gremzdai, Romykinis, Dautenis, Dumblė, Versmės, Vilkakaukis. Gudiškųjų bent kai kurie atrodo duoti tų, kurie juos buvo gavę iš didžiojo kunigaikščio, kaip Dmitrovo ežeras, pavadinimas imtas iš asmens vardo Dmitro.[7]

M e r k i n ė s g i r i a vakaruose siekė Prūsų sieną, pradedant nuo Blindos ežero. Pietinė jos siena paliai Perelomo girią buvo ežerai Blinda, už dviejų mylių ežeras Anča, už mylios ež. Jasnė, už pusmylio ež. Pirčazė, vėl už pusmylio ež. Apskritasis (Krugloje), vėl už pusmylio ež. Blogasis (Lichoje), už pusmylio ež. Sumavas, už pusmylio ež. Elnikas, už ketvirtadalio mylios kitas to pat vardo ežeras, vėl už pusmylio ež. Didysis Kazinas, už mylios Tumo bala, vėl už mylios Šelmento ežeras, už pustrečios

[7] Revizija pušč, 53—56.

mylios Graužės ežeras, už dviejų mylių Juodasis ežeras, paskui šiaurės linkui Saivos upelis, paskui Punios (dabar Punsko) ežeras, nuo čia į šiaurės rytus už dviejų mylių Tuščiasis ežerėlis, už dviejų mylių Zubro Galvos upelis, tekąs iš Tuščiojo Ežero Gilbaičio, nuo to upelio pusantros mylios iki Kirsnos upei, skiriančiai Merkinės nuo Nemunaičių ar Alytaus girios, paskui į vakarus pusantros mylios Kirsna iki Palyčios upeliui, tas upelis iki Raudenės ežerui už mylios Orijos ežeras, už mylios Kelnavyčio ežeras ketvirtadalyje mylios nuo Šešupės, pusmylį Šešupė iki Graužės upelio, į ją įtekančio iš kairės, paskui už keturių mylių Aukštasis kaimas (Visokoje Selišče), už pusmylio Vižainio ežeras, paskui Vižainio upelis iki Vištyčio ežero; nuo to į pietus trys mylios Prūsų siena iki Blindai. Ta giria ilgio turi dešimtį mylių, pločio keturias, kai kur mažiau.

Šelmento ežeras, toje girioje esąs, priklausė Trakų karvedžiui, Juodasis ež. Slucko kunigaikščiams ir Sapiegai, o Punios (dabar Punsko) tiems pat Slucko kunigaikščiams, Kupo ežeras ponui Pacui.

Raistų toje girioje yra paminėti aštuoni: Miklasis aplinkui keturios mylios; prie Orijos ežero aplinkui trys mylios; Šarkis aplinkui trys mylios; Pastoviai prie Šermentos upelio aplinkui trys mylios; Vaipenis prie to pat vardo upelio aplinkui pusketvirtos mylios; Punios raistas prie to pat vardo ežero aplinkui keturios mylios; Kupo raistas prie to pat vardo ežero aplinkui trys mylios.

Gyventojų toje girioje yra paminėta nedaug, tik vienas kaimas Aukštasis netoli nuo Vižainio ežero, pas Punios raistą aštuonios tarnybos ar aštuoni ūkininkų namai, priklausą prie Merkinės valsčiaus. Prie pat girios buvo didžiojo kunigaikščio Saivų dvaras ir arti jo turėjo būti bent keli sodžiai. Nepertoli nuo tos girios buvo privatinio pono Bulgako dvaras (dabar Bulakavas). Šalis tarp tos girios ir Nemuno buvo jau gyvenama. Ten buvo jau Lazdijai, Seirijai, Veisiejai ir k.

Tos girios pievos buvo šienaujamos Saivų dvarui: po dvi stirtas pas Šermentą, pas Vintrą, pas Bondos ežerą; po vieną stirtą pas Aukštąjį kaimą ir pas Vižainio ežerą. Pievoje prie Paličios upelio buvo šienaujama dvi stirtos didžiojo kunigaikščio Stabinkų dvarui, buvusiam nepertoli nuo dabartinių Seinų.

Noro dirbti tą tuščią Merkinės girią buvo jau besirandą: Stabinkų dvaro urėdas prie Zubro Galvos upelio šalia pat Miklojo

raisto girios išskynė ir išdirbo tiek, jog buvo galima pasėti javų 40 bačkų.[8]

Alytaus arba Nemunaičių arba Simno giria rytuose turėjo sieną nuo Dusios ežero galo pro Simną Bambenos upe iki Žuvinto ežerui. Šiaurinė siena buvo linija nuo Bambenos iki Ilalio ežerui, paskui Kiaulyčios upelis, skiriąs Alytaus girią nuo Punios girios, nuo to upelio iki Žaltyčio (dabar Naujienos) ežerui, iš čia upelis tekąs į Šešupę, paskui Šešupė iki Sūdonės įtakai, nuo čia keliu einančiu per tą upelį, per Rausvę, per Gernevos lauką į Matlaukio kaimą esantį prie Prūsų sienos, ir iki Liepuonai darančiai sieną tarp Lietuvos ir Prūsų. Pietinė siena ėjo nuo galo Dusios ežero iki Rimiečio, į pietus nuo tos linijos buvo Trakų karvedžio giria, toliau Kirsna, skirianti Alytaus girią nuo Merkinės, ir tolyn iki Vištyčio ežerui ir Prūsų ta pati siena, kaip ir Merkinės girios. Ilgio ta giria turėjo keturiolika mylių, pločio tris ir kai kur dvi.

Raistai joje buvo šioki: Ilalis, vardą gavusis nuo ežero, dviejų mylių ilgio; Trochimas prie Kiaulyčios upelio tokio pat ilgio; Žaltytis, pavadintas nuo per jį tekančio upelio, abiem pusėm to upelio iki Šešupei; kitoje Šešupės pusėje Mulinas, Šleinių, Sudonės, Kreivagiris prie Orijos ežero, Graužės prie to pat vardo upelio; ir visų didžiausias prie Aistos upelio, aplinkui turįs keturias mylias.

Toje girioje pusmylyje nuo Kreivagirio raisto, esančio prie Orijos ežero, buvo Nemunaičių dvaras, ir taip pat pusmylio atstume nuo Žaltyčio raisto kitoje Šešupės pusėje Alytaus Rūmai (Olitskije Choromy, dabar Buktos dvaras). Prie šitų dviejų vietų turėjo būti bent keli kaimeliai. Pačioje Paprūsėje buvo Matlaukio kaimas. Prie kelio einant į tą sodžių yra paminėtas Gernevos laukas; reikia manyti, kad ta vieta buvo matuota į valakus ir rengiama čia kurti naują kaimą; be abejo tas laukas buvo ten, kur dabar yra Pagernevos sodžius. Panašiai reikėtų manyti ir apie kitą Pakarvių lauką, buvusį pas Žaltyčio raistą. Nuo Simno dvaro per Kiaulyčios raistą buvo išvestas naujas kelias į Virbaliaus miestą. Neseniai vedęs jį buvo girių dirbėjas Ganus Skopas. Kur Alytaus giria prasideda gale Dusios ežero, buvo didžiojo kunigaikščio dvaras Meteliai.

---

[8] Revizija Pušč, 47—49.

Nemuno pakraštys iki Alytaus giriai ar Dusiai, Simno dvarui ir Bambenos upei buvo gyvenamas. Prie Bambenos upės ties Ilalio raistu buvo Bambininkų kaimas. Simno dvaras turėjo turėti ir daugiau sodžių. Gyventojai iš dešinės Nemuno pusės buvo bepradedą veržtis ir kurtis Alytaus girioje. Ponas Benys (Beniaš) iš Alytaus apskrities toje girioje turėjo šiokį tokį dvarą ir žmonių baudžiauninkų šešias tarnybas, t. y. šešis ūkius, pas Suskio raistą, turbūt, apie tą vietą, kur dabar yra Susnykų kaimas, Olechna Kostentinovičius prie to pat raisto turėjo taip pat dvarelį ir tris tarnybas prie Kirsnos upės; ir gal jo brolis Michna Kostentinavičius dvarą ir aštuonias tarnybas. Ponas Stanislovas Raiskis buvo pirkęs iš Burbyčio vieną žmonių tarnybą su ariama žeme ir pieva dviem stirtom šieno ir šalia iš Metelių šilo prie Obelijos upės pasiėmė sau nemažai didžiojo kunigaikščio žemės ir pasistatė dvarą.

Viduryje Alytaus girios Ganus Skopas turėjo būdų medžiagai ir ypač vančosui dirbti. Iškirstos girios vietoje greit turės kurtis nauji kaimai.

Pievos esančios Alytaus girioje buvo šiaip naudojamos. Pas Alytaus rūmą Pašešupyje tos girios sekėjai dvyliką stirtų šienavosi sau ir tiems šauliams, kurie didžiojo kunigaikščio būdavo atsiunčiami žvėrių šaudyti. Pakarvių lauke pas Žaltyčio raistą prie Žaltyčio ežero Alytaus girios girininkas turėjo pievą trims stirtoms. Kirsnos upės pievas 17 stirtų ir prie Bambenos 12 kūgių tas girininkas už nedidelį mokesnį duodavo žmonėms šienauti. Simno dvarui buvo šienaujama trys stirtos prie Kiaulyčios upelio, Sesevulio lygumoje dvi, prie Bambenos trys; Metelių dvarui prie Kiaulyčios trys ir prie Kirsnos dvi. Alytaus apskrities žemdirbys Jackus Kiaulyčios baloje turėjo pievą dviejų kūgių šieno.

Daug ežerų Alytaus ir Merkinės girioje priklausė ponui Stanislovui, Andriejaus sūnui, Davainiui, Bobruisko, Merkinės, Daugų ir Perlojos seniūnui, pirkusiam juos iš Trakų apskrities bajorų Mongeilovičių. Tų ežerų vardai yra šie: Reketija, Šarakis, Šarkaitis, Salaperaugis, Vištutis, Ilgelis, visi šeši Merkinės girioje; Raudenis su pievomis, Orija, kurio dalis Alytaus girioje, du trečdaliai Merkinės; Kalnavytis su viena dalim vienoje girioje su kita antroje, Vižainis su viena dalim Merkinės, su dviem Alytaus girioje; maži ežerėliai: Talykis, Talaikaitis, Vingraitis, Šalekis,

Šakaitis, Bebrinis, Jurgežeris, Petižeris, Svaistežeris, Isusė, Sugaitis.[9]

B i r š t o n o g i r i a prasideda prie Nemuno ten, kur į jį įteka Balos upelis. Nuo čia siena eina Ringės upeliu iki keliui ėjusiam pas Šlavantos upę, paskui iki Opšyro ežerui ir nuo čia iki Dovinės upei, paskui keturias mylias Dovine iki Šešupei, kitoje Šešupės pusėje per Šermukšnių lauką, kuris gal bus buvęs ten, kur dabar Karalenkė; paskui per Balsialaukį, kurs, be abejo, buvo dabartinių Balsupių kaimas, tolyn per aukščiau minėto girių darbų prižiūrėtojo Andriaus Mackevičiaus būdas, kurios bus buvusios kur dabar Mockabūdžių kaimas, toliau Vembrės upeliu, įtekančiu į Širvintą, paskui Širvinta iki Prūsų sienai, kur į ją įbėga Liepuona, tolyn į šiaurę Širvinta, skirianti Lietuvą nuo Prūsų iki jos įtakai Šeimenai, paskui siena grįžta atgal Šeimenos upe, kurią, nežinia kurioje vietoje apleidusi, eina per Šešupę, paskui už dviejų mylių per dabar nežinomą Vilio Būdos lygumą, nuo kurios tris mylios iki Jesiai ir jos įtakui Šventupei, nuo to, kelio dvi mylias iki Nemunui. Tos girios ilgis buvo nelygus: dvidešimt, aštuoniolika ir šešiolika mylių, plotis penkios. Tos mylios, rodos, buvo mažesnės už dabartines.

Tarp Alytaus girios ir Birštono buvo P u n i o s g i r i a. Smulkaus jos aprašymo Grigalius Valavičius nepaliko, bet kelis kartus ją paminėjo. Vakaruose ji siekė Prūsus, rytuose jos siena buvo Žuvinto ežeras. Į rytus nuo šios sienos iki Nemunui buvo jau gyvenama šalis. Paprūsėje Punios girią saugojo Šauliai, kurie gyveno Kibeikių kaime, esančiame netoli nuo Virbaliaus.

Į pietus nuo linijos, kurią, pradedant nuo Nemuno, daro Balos upelis, Ringis ir kelias iki Šlavantai ir Obšyro ežerui, buvo kunigaikščio Jaroslavo Holovčinskio giria. Jam priklausė ir dvaras, kur dabar yra Barbieriškis. Jo girios plotas apėmė maždaug dabartines Barbieriškio ir Gudelių parapijas. Arti Barbieriškio jis turėjo turėti bent kelis kaimus. Ta giria jam ar jo tėvui bus buvusi dovanota Zygmanto Senojo, nors donacijos aktas dar nesurastas. Tasai kunigaikštis buvo įkūręs tris kaimus: Ringėnų prie Ringės upelio, kitą prie Leico ežero, be abejo dabartinius Leiciškius, ir trečią nežinomo vardo prie Obšyro ar Obšero ežero, kurs

[9] Revizija Pušč, 34—38.

[10] Jurbarko valsčiaus ir Virbaliaus inventorius, p. 661.

gal bus buvęs kur dabar Gudeliai ar Ivoniškio dvaras. Tam pat kunigaikščiui priklausė du ežeru: minėtasis Obšyras. ir Birštono girioje esąs Amalvas.

Paliai Nemuną Birštono girioje apie Prienus buvo taip pat kaimų. Šiuo laiku (1559) jų skaičius nežinomas. Devyniolika metų vėliau buvo jų vienuolika, kaip tai žinia iš 1578 metų Birštono inventoriaus.

Birštono girios pievos buvo šienaujamos Birštono dvarui prie Šventupės 30 stirtų, prie Šešupės dabar nežinomoje Gelnialaukio lygumoje (gal kur dabar Antanavo dvaras) 12 stirtų. Girių medžiagos dirbėjas Ganus Skopas šienavosi prie Šeimenos upės Vižaidų pievoje (dabar to pat vardo kaimas), Birštono girios sekėjai piovėsi šieno šešias stirtas. Tų girios šaulių buvo septyni: Jurgis Šimkovičius, Makutis Matijevičius, Balkus Šimkavičius, Juchna ir Miškus Šurmenavičiai, Motiejus ir Romaška Bernatovičiai.

Tas pievų naudojimas rodo, kad Birštono giria buvo dar be pastovių gyventojų. Paminėtos joje būdos duoda teisės spręsti, kad girių kirtimas ir prekybai medžiagos dirbimas joje buvo varomas ir taip rengiami laukai būsimiems kaimams, kas dviem metais vėliau (1561), kaip tai matyti iš minėtojo Jurbarko ir Virbalio inventoriaus, buvo imta kurti šalia miesto Virbalio laukų, kuriuos siekė ir Birštono ir Punios giria.[11]

D a r s ū n i š k i o g i r i a siekė rytuose Nemuną. Šiaurinė jos siena ėjo nuo Tursono kalno prie Nemuno Vyčiaus upeliu iki Jesiai, paskui pasukdama į šiaurę ta upe ir vieškeliu į vakarus tris mylias iki Jūrei, nuo Jūrės tris mylias iki Višakiui, paskui Šešupe penkias mylias (tik trumpesnes už dabartines) iki Širvintai, t. y. iki Prūsų sienai, kur Širvinta įteka į Šešupę, paskui sukdama į pietus, Širvinta, skiriančia Lietuvą nuo Prūsų, iki kur įbėga į ją Šeimena, tolyn Šeimena iki Vižaidų pievos. „Čia, rašo Grigalius Volovičius, pasibaigė giria". Tolyn turėtų būti ta siena, kuri ją skiria nuo Birštono girios, kuri aukščiau yra pažymėta iki Nemunui. Gal ir siena Valavičiaus nevedama tolyn, kad dalis tos girios buvo iškirsta ar gal kad paskirta matuoti į valakus būsimiems kaimams. Prie anų žodžių Valavičius prideda: „Raistų vardu pavadintų tose dviejose Birštono ir Darsūniškio giriose nėra, nes kur žvėris randa ten ir apsupa". Pievų naudojimo toje gi-

[11] Revizija Pušč, 39—40. Jurb. ir Virb. inv., 661.

rioje buvo nedaug. Minėtasis Ganus Skopas šienavosi aštuonias stirtas nežinomoje Veneliškio ar Venelio pievoje ir tris stirtas Drūbalėje, gal Drūlėje, vietoje, kuri yra girioje apie Skriaudžius ar Veiverius. Kunigaikštis Jaroslavas prie Girmonies upelio turėdavo šieno dešimtį stirtų. Ponas Grigalius Trizna, Mstibogovo žemdirbys, ir ponas Martynas Podsenikovskis šienavo prie dabar nežinomos Šaltinio Versmės, ir Griška Taborovas, Kauno apskrities žemdirbys prie Stiraunės upelio.[12]

Nei būdų, nei kaimų, nei girios sargų toje girioje Valavičius nepaminėjo. Bet iš kitur žinia, kad Pilviškių kaimas jau nuo 1536 buvo prie vieškelio, kurs iš Kauno eina į Virbalį.

Rumšiškio giria eina paliai Nemuną iki Tursono kalnui, paskui nuo jo sienos linija Vyčiaus upeliu, Jesia ir Nemunu. Išilgai ji turi tris mylias, skersai mylią. 1551 matininkas Develtovskis buvo atmatavęs kraštą girios pusės mylios ilgio ir pločio ponui Martynui Podsudkovskiui (Podsęndkovskiui) ir priskyrė prie jam priklausančio Panemunės dvaro. Tais pat metais paliai Nemuną kiek žemiau, kaip Rumšiškis, ant to pat matininko išmatuotų valakų buvo įkurtas Šilėnų kaimas. Toje girioje turėjo būti ir Vaišvidų kaimas, kurio buvimas žinomas dar iš pabaigos XIV š. ir kurio vietą rodo dabartinis Vaišvidavo dvaras. Ta giria yra kampe, kurį daro Nemunas pasisukdamas į vakarus. Gal dėl tos priežasties, Sūduvos girių žvėrys, atbėgę į Rumšiškio girią, tą Nemuno kilpą, plaukdavo į kitą Nemuno pusę. Tokių žvėrių perėjimų buvo čia keturi, ties Tursono kalnu, kur žvėrys, perplaukę į dešinį Nemuno kraštą, bėgdavo į kunigaikščiui Jaroslavui priklausančią Šventinykų girią; antras aukščiau Podsudkovskio dvaro ties Apsonos upeliu, per kur žvėrys sprukdavo į Sumeliškio ir į Rudninkų girias; trečias šalia Pelišės upelio priešais Dievaičių kalną, per kur žvėrys braukdavo į Karmėlavos, Žyžmarių, Gegužyno ir Lavariškių girias; ketvirtas žemiau Rumšiškio dvaro buvo pagadintas, nes abiem pusėm Nemuno apie 1551 buvo įkurti nauji kaimai, kurių vienas Rumšiškio girioje minėtieji Šilėnai; per čia žvėrys traukdavo į Karmėlavos, Gegužyno ir Žyžmarių girias.[13])

Kauno giria Nemuno niekur nesiekė. Rytinė jos siena buvo vadinamas Kristoforo kelias, einąs iš Kauno ant Prienų; pietinė buvo ta pati, kaip ir Darsūniškio, iki kur Pilvė įteka į Šešupę,

---

[12] Revizija Pušč, 40—41.

[13] Revizija Pušč, 41—42.

t. y. „iki naujam miesteliui“, kurio vardo Volovičius nemini, bet kurs buvo ne kas kita, kaip Pilviškiai; paskui pusmylį Šešupe iki Višakiui, tolyn Višakis skyrė Kauno girią nuo Vilkijos girios; nuo Višakio riba ėjo ant nežinomos vietos Ilgojo Kuto (Dolgi Kut), ant didžiojo kunigaikščio ežerų, per Lekės ir Kerupio upelius, per Smogerio lygumą, per Dievogalio upelį ir vėl iki keliui, kurs skiria Kauno girią nuo Darsūniškio.

Kauno giria su Rumšiškio nesusisiekė. Iš to galima spręsti, kad tarpas tarp tų dviejų girių buvo jau gyvenamas. Nesiekė ir Nemuno. Platoka juosta paliai tą upę jau buvo perėjusi į privatines rankas: prie Kauno paliai Nemuną buvo Kauno miesto giria, tolyn pono Jono Kuncevičiaus giria, dar toliau pono Povylo Sapiegos giria, rodos už anas abi didesnė, nes ji buvo apėmusi ir Višakio viršupį.

Ponas Kuncevičius, kurio dvarelis buvo prie Dievogalos upelio, prisisavinęs buvo Kauno girioje keturias vietas: po pievą prie Višakio, Jūros ir Smaligiryje, ir pas Mitkuškį (gal dabartinius Mitkūnus), kurį kaipo tuščią lauką, jis buvo išsiprašęs iš didžiojo kunigaikščio, jis įkurdino žmonių dvyliką tarnybų. Tą Kauno girią Ganus Skopas, bedirbdamas joje vančosą, pelenus ir pušines lentas ne tik karaliui, bet ir sau, per septynesrius metus labai išretino.[14])

V i l k i j o s g i r i a turi tai ypatinga, kad ji buvo abiejuose Nemuno kraštuose, ko neturėjo nė viena kita Sūduvos giria. Skirtumas tų dviejų Vilkijos girios dalių yra labai didelis: šiaurinės jos dalies, esančios dešiniame Nemuno krašte, visi pagiriai yra pilni gyventojų, o pietinė jos dalis kairėje Nemuno pusėje yra tuščia, be žmonių. Kad tas skirtumas daug nušviečia visos Sūduvos girių stovį, tai reikia žiūrėti, kokia padėtis buvo šiaurinės Vilkijos girios dalies.

Šiaurinės dalies siena prasideda nuo Nemuno į vakarus nuo Vilkijos ir eina iki Šušvės upei paliai Josvainių sieną. Čia pas tą girią gyvena Gaižuvos bajorai: ponas Jonas Gancevičius, karužukas (vėliavininkutis), Bogdevičiai, ir kiti Gaižuvos bajorai. Ponas Jonas Skogradovskis turi savo giraitę tarp Vilkijos miesto valakų, o kiti bajorai šienavimus Vilkijos girioje. Ponia Baltramiejienė turi sau dalį Vilkijos girioje nuo Gaižuvos bajorų krašto. Toliau kunigaikštis Borovskis prie savo dvaro, esančio Gaižuvoje,

---

[14] Revizija Pušč, 43—44.

turi savo girią paliai Vilkijos girią. Toliau už kunigaikščio Borovskio gyvena didžiojo kunigaikščio valdiniai Gučkampiai. Už tų Ariogalos žmonės ir bajorai. Už tų ponas Mykolas Volodkovičius turi naudojamą dalį Vilkijos girioje. Už to pono Pernaravos kaimai, Vilkijos valsčius, t. y. du kaimai Pelutavos, trečias Rugėnai Rudokai. Už tų kaimų į Šušvės upės kraštą girioje išmatuoti tušti valakai. Tarp tų kaimų, toje girioje savo dvare sėdi Nikelis Zolotaras ir turi girioje savo naudojamą dalį. Už to bajorai Daubaravičiai.

Iš kito Vilkijos krašto, pradėjus nuo Nemuno, gyveno Jaučiakiai paliai girią ir turėjo joje savo naudojamą dalį. Toliau paliai girią bajorai Žagovičiai, paskui didžiojo kunigaikščio kaimas Padaugava. Čia Vilkijos girioje išmatuota 16 valakų. Šalia Padauguvos sodžiaus kunigaikščio Voginskio kaimas Riaubutovičiai (dabar gal Raubutoniai). Čia į Nemuno ir Nevėžio kraštą eina apaugusios brūzgais lygumos su giraitėmis, kuriose Pačtuvos bajorai Jonas Stakevičius, Beinartavičiai turi savo naudojamas dalis ir išdirbtas vietas. Paskui artyn Nevėžio vienoje vietoje 15 šienaujamų valakų, ir kitoje Mačio Čainiko naudojami girioje devyni valakai. Šalia tų bajorai Mantautai išdirbo penkis valakus, kuriuos matininkas Ganskas buvo jiems davęs už jų paimtus laukus. Už tų bajorų pagiryje didžiojo kunigaikščio kaimai. Toliau bajorai, paliai Nevėžį gyvenantieji, turi girioje savo šienaujamas pievas. Už tų bajorų arti Nevėžio kunigaikščio Voginskio dvaras, turįs Vilkijos girioje savo naudojamą dalį. Už Voginskio dvaro prie Nevėžio Januševičiaus, Vaitiekaus Michailovičiaus ir Kniazikovičių dvarai. Tolyn prie Nevėžio ir Šušvės gyvena bajorai Kampai, kurių laukai susisiekia su aukščiau minėtaisiais bajorais Daubaravičiais.

Tą girią saugojo devyni sekėjai.

Iš to matyti, kad paliai Vilkijos girią, einančią į šiaurę nuo Nemuno, buvo visur pilna gyventojų, kurių daugelis toje girioje turi savo naudojamas dalis arba bent girios pievose šienavimus. Palyginus tai su Sūduvos giriomis, bus aišku, kad šiose gyventojų beveik nėra, ir tie, kurie yra, dar tik pradeda kurtis.

Tas pats Valavičius, kurs labai smaulkiai aprašo šiaurinės Vilkijos girios pakraščius su jų gyventojais, visai kitaip kalba apie pietinę tos pat girios dalį, esančią kairiajame Nemuno krašte, nepažymi aiškiai jos sienų, pamini tik, kad nuo Kauno girios skyrė

ją Višakis; tai jos siena iš rytų krašto; ir trumpai pasako vakarų sieną, kad nuo upelio Impitvio (tur būt dabartinis Pietvis netoli nuo Krūkų įteka į Nemuną) devynias mylias eina iki Šešupės.

Paminėti yra toje girioje aštuoni raistai: Noreikupis pavadintas nuo to pat vardo upelio, prasidedančio Vilkijos girioje ir tekančio į pietus į Višakį; tas raistas turi aplinkui pusantros mylios ir nuo Vilkijos atstu yra penkios mylios. Verupis prie dabar nežinomo to pat vardo upelio atstu nuo Vilkijos keturias mylias. Šilupis apie to pat vardo upelį, iš Vilkijos girios balų tekantį į Nową, ilgio trijų mylių, pločio mylios, nuo Vilkijos keturios mylios. Karpių (dabar nežinomas) išilgai dviejų mylių, skersai mylios, nuo Vilkijos keturios mylios. Žvikinė (dabar yra to vardo kaimas) aplinkui keturių mylių ir nuo Vilkijos taip pat keturios. Kitu du Raistas ir Varšelis buvo dabar nežinomoje vietoje ir aplinkui turėjo keturias mylias. Sebinė (dabar yra Sabinės kaimas) aplinkui turėjo septynias mylias.

Gyventojų šioje Vilkijos dalyje nepaminėta nė vieno. Paliai Nemuną, rodos, jau buvo laukai, tai yra, giria iškirsta ir apdirbta medžiaga išplukdyta Nemunu, galėjo būti išmatuoti į valakus, bet dar be gyventojų, nes išmatuotų dar tuščių valakų buvo ir šiaurinėje dalyje, kur žmonių, norinčių imti tuos valakus, galėjo lengviau ir greičiau atsirasti, nekaip čia.

Pietų siena tos girios buvo Šešupė, pradedant nuo Višakio iki dabartiniam Naumiesčiui, kaip tai galima spręsti iš Jurbarko ir Virbalio inventoriaus, kad ten 1561 prie Šešupės gyveno Vilkijos girios sekėjai.[15])

V e l i u o n o s giria šalia Vilkijos girios prasideda nuo Impitvio (dabar Pietvio) upelio ir jos siena, skirianti nuo Vilkijos girios, eina devynias mylias iki Šešupei, nežinia per kurias vietas ir nežinia, kurioje vietoje atsiremia į Šešupę. Šiaurinė Veliuonos girios siena nesiekia Nemuno, nuo kurio ją skiria laukų juosta, ir atsiremia vakaruose į kitą Sapiegos girią ir čia yra didžiojo kunigaikščio kaimas Vaiguva, priklausąs prie Veliuonos valsčiaus, nuo to kaimo į pietus sausomis vietomis pusmylį iki Jotijai, tekančiai iš Veliuonos girios į Sapiegos, tolyn nuo Jotijos taip pat sausomis vietomis iki Orijai, tekančiai iš Veliuonos į Sapiegos girią, tolyn ir sausomis vietomis iki Siesarčiai, kuri ištekėjusi iš Vilki-

---

[15] Revizija Pušč, 44—46, 56. — Jurbarko ir Virb. invent. 661—2.

jos girios ir perėjusi Veliuonos, toliau tekėdama į Šešupę skiria į šiaurę Sapiegos girią nuo Veliuonos į Sapiegos girią, tolyn ir sausomis vietomis iki Siesarčiai, kuri ištekėjusi iš Vilkijos girios ir perėjusi Veliuonos, toliau tekėdama į Šešupę skiria į šiaurę Sapiegos girią nuo Veliuonos girios, esančios į pietus kairiajame jos krašte, iki keliui, kurs nuo Nemuno eina per Sapiegos girią ir kurs, perėjęs per tą upę, tris mylias iki Aukspirtos upeliui skiria Veliuonos girią po kairei nuo Skirsnemunės girios po dešinei. Paskui, rodos, šiek tiek Aukspirta ir ją paleidus pusmylį iki Pentai, toliau į vakarus turi po dešinei Skirsnemunės girią, o po kairei Veliuonos girią milią iki Novai. Nova ateina iš Jurbarko girios (jos viršus Vilkijos girioje) ir skiria Veliuonos girią, esančią į šiaurę, nuo Jurbarko girios, esančios į pietus, iki kol įteka į Šešupę. Novos bent vidurinė sritis priklausė Jurbarko giriai. Dėl to pietinė Veliuonos girios siena turėjo būti Jurbarko giria, esanti vidurinės Novos srityje. Tos sienos linija ir minėtasis kelias dabar yra nežinomas. Tai galėtų paaiškėti, susekus buvusiųjų Gelgaudiškio dvarų ir jų buvusių valdinių ar baudžiauninkų sritį.

Išilgai ta giria iki Šešupei, kurią ji siekė ten, kur įteka Nova, buvo devynių mylių, skersai penkių. Toje girioje buvo keturi raistai, kuriuose žvėrys laikydavosi: Prie Orijos skersai mylios, išilgai dviejų ir aplinkui keturių, nuo Veliuonos pusmylio atstume; Mozūrupis pločio mylios, ilgio dviejų, nuo Veliuonos dvi mylios; Voršilas skersai pusantros mylios, išilgai dviejų, aplinkui penkių, nuo Veliuonos dvi; Aukspirtas, pavadintas nuo to pat upelio vardo, pločio dviejų mylių, ilgio pustrečios, aplinkui pusšeštos, nuo Veliuonos šešios.

Žvėrių perėjimas į Veliuonos girią iš Vilkijos girios buvo per Novą ir per Višakį. „Pas tą (Veliuonos) girią, kampe, toli nuo didžiojo kunigaikščio Virbutovičių (dabar Tvirbutai) kaimo prie žvėrių perėjimo sėdi Veliuonos sekėjai ant trijų žemės valakų“. Kur buvo ta vieta, nežinia. Panemunės laukuose be minėtųjų dviejų kaimų, Vaiguvos ir Tvirbutų buvo dar ir trečias Šilvėnai, priklausąs taip pat didžiajam kunigaikščiui.

Panemunės laukų juostoje buvo dar ir privatinių savininkų: kunigaikštienė Simanienė Odincevičienė buvo įkurdinusi savo žmonių tris tarnybas: Simaną Stanevičių, Baltramiejų Sudeikovičių ir Bočulį. Kitoje vietoje gyveno Tverų tėvūno pono Mikalojaus Stankevičiaus Bielevičiaus žmogus Baltramiejus. Dar ki-

toje vietoje buvo apsigyvenę Upytės žemdirbio Berdovskio trys tarnybos. Pagalios kunigaikščio Simano Oginskio penkios tarnybos darė Vaiguvos kaimelį, skirtiną nuo anksčiau minėtosios, kuri buvo didžiojo kunigaikščio nuosavybė.

Tas mažas gyventojų skaičius rodo, kad čia paliai Nemuną kolonizacija buvo vos beprasidedanti.[16]

Šalia Veliuonos girios buvo didelė privatinio pono Sapiegos giria, kurioje vėliau išaugs dideli Gelgaudiškio dvarai ir kaimai.

S k i r s n e m u n ė s g i r i a iš vakarų krašto susisiekė su Sapiegos giria nuo Siesarties alkūnės, rodos, esančios kur nors į vakarus nuo dabartinių Šakių iki Nemunui. Siena ėjo nuo tos alkūnės sausomis vietomis į šiaurę per Oriją ir Jotiją iki Kregždantės upeliui, tuo upeliu pusmylį iki Jokūbo kalnui, nuo to pro ariamus Skirsnemunės gyventojų laukus iki Nemunui. Į rytus nuo tos linijos buvo Sapiegos giria, į vakarus Skirsnemunės. Nuo Nemuno ir nuo Sapiegos girios siena sukasi į vakarus pro Panemunėje esančius naujai išmatuotus valakus, tos upės nesiekdama, ir už mylios atsirėmė į Jurbarko žemdirbio Jono Ulano žemę; nuo čia į pietus pusmylį ėjo iki Markupio upeliui, įtekančiam į Kregždantę, ir skyrė Skirsnemunės girią po kairei ir Jono Ulano po dešinei; nuo Markupio, sienos linija ėjo mylią iki Pentai, skirdama Jurbarko girią po dešinės ir Skirsnemunės po kairės. Nuo čia Pentos upeliu siena kreipėsi į rytus, po kairei laikydama Skirsnemunės girią, o po dešinei Jurbarko (t. y. į pietus nuo upelio) ir paskui palikdama Pentą pusmylį per girias iki Novai. Nuo Novos siena grįžta į šiaurę dvi mylias iki minėtajai Siesarties alkūnei ir skiria Skirsnemunės girią po kairei nuo Veliuonos girios po dešinei. Ilgio Skirsnemunės giria turi pustrečios mylios ir pločio dvi. Nuo Skirsnemunės dvaro iki tai giriai pusmylis. Girios sargų ar sekėjų toje girioje nuo senų laikų nebuvo buvę, nebuvo joje ir gyventojų.

Panemunė ar juosta tarp Skirsnemunės girios ir Nemuno dalinai buvo dirbama Skirsnemunės gyventojų, dalinai išmatuota į valakus kurti naujiems kaimams.

Paliai Nemuną į vakarus nuo Skirsnemunės girios buvo minėtojo Jono Ulano giria, kurios dalis jau buvo paversta dirbamais laukais, dėl to čia turėjo jis turėti bent kelias tarnybas.[17]

---

[16] Revizija Pušč, 56—8.
[17] Revizija Pušč, 58—60.

J u r b a r k o g i r i a rytine savo siena susisiekė arti Nemuno su Jono Ulono giria iki Merkupio upeliui, kur įteka į Kregždantę, ir tolyn į pietus su Skirsnemunės giria iki Novai. Šiaurinis girios kraštas rėmėsi į Jurbarko karališkų valdinių dirbamus laukus iki keliui, kurs nuo didžiojo kunigaikščio kaimo Kidulių ėjo ant Šešupės, tuo keliu į pietus iki gyvenamų vietų prie Jotijos, iki Ganseisio kaimui; nuo čia į pietus per Siesartį iki Novai, į kurią galais atsiremia Jurbarko ir Skirsnemunės girios, ir šonu Veliuonos giria. Nuo Novos atgal į šiaurę iki Markupio upeliui dvi mylios. Aplinkui ta giria turėjo septynias mylias.

Kad nei raistų, ypatingais vardais pavadintų, nei sekėjų nuo senų laikų toje girioje nebuvo buvę, taip kaip ir Skirsnemunės girioje, tai revizorius Grigalius Volovičius iš Kidulių kaimo paskyrė dešimtį, kad jie raiti saugotų žvėris abiejose tose giriose, susektų, kur jie stoja ir laikosi, kad girininkas, surašęs raistus, praneštų didžiajam kunigaikščiui. Tos girios sargų paskyrimas buvo reikalingas, nes vietiniai gyventojai drauge su žmonėmis ateinančiais iš Prūsų šaudydavo žvėris ir daug žalos darydavo didžiajam kunigaikščiui.

Jurbarko giria, nors yra visai arti Prūsų, bet Prūsų sienos ji niekur nesiekė. Kaip Panemunėje visa juosta buvo bent kai kur dirbami laukai ar, girią iškirtus, išmatuoti valakai naujiems kaimams, taip ir visas rėžys paliai Prūsų sieną buvo jau gyvenamas arba bent kuriami nauji sodžiai. Pradedant nuo Kidulių Panemune iki Prūsų buvo trys kaimai: minėtasis, Pervazninkai ir Ramoniškiai; į pietus tarp Jurbarko girios ir Šešupės, skiriančios Lietuvą nuo Prūsų, visur buvo bent po vieną jau seniau įkurtą ar bent bekuriamą kaimą.

Gyventojai iš Panemunės ar iš kaimų paliai Prūsų sieną esančių buvo bepradedą eiti į Jurbarko girią gyventi. Devaltovskis, matininkas, matavusis Panemunėje valakus, buvo išmatavęs dirbamą žemę tų naujų girios gyventojų. Buvo pradėta gyventi penkiose vietose. Tarp Jotijos ir Kregždantės Mateišaitis, Žemaitis, Motiejus Bunikaitis ir Jonas Ščerbaitis turėjo tris valakus ir devynis margus. Kitoje vietoje, kur Kregždantė įteka į Jotiją taip pat trys žmonės: Gansiejus Romanaitis, Stanys Petrušaitis ir Jokūbas Šimonaitis buvo begyveną ant trijų valakų ir 13 margų. Kitoje vietoje prie Jotijos vėl trys: Laurynaitis, Mačunis ir Grigas Mikolaitis. Petrušaitis dirba keturis valakus ir septynis

margus. Ketvirtoje vietoje, toli nuo tų minėtųjų gyventojų, prie Jotijos gyveno Kailius Fuimaitis ant vieno valako. Penktoje vietoje toli mylios atstume nuo kaimo, esančio prie Šešupės, kurio vardas nepaminėtas, trys žmonės: Bortošas Vaitkaitis, Narviletaitis, Baltramiejus Tesminatatis ir Jackus Bulius turėjo tris valakus ir 17 margų.

Tarp Jurbarko ir Skirsnemunės girių ir Nemuno buvo minėto Jono Ulono giria. Viena jos siena nuo Nemuno per vadinamą Kirmiškių lauką ėjo iki Markupio upeliui ir Kregždantei, iš kito krašto iki Venkšnupio upeliui įtekančiam į Nemuną.[18]

Paminėti dar reikia, kad, kaip sakyta, buvo dar kita Jurbarko giria vidurinės Novos srityje. Toje jokių gyventojų nebuvo.

---

[18] Revizija Pušč, 60—2.

IV.

Trakų vaivadija ir Žemaičių seniūnija

Kad Sūduvos girios priklausė Trakų karvedijai ir Žemaičių seniūnijai, iš kurių į jas ėjo kolonizacija, tai čia reikia su jomis smulkiau susipažinti.

Trakų karvedija pradžioje XVI š. buvo sudėta iš Trakų pavieto, kuriame teismą darė ir administraciją vykdė karvedis ir po juo esą didžiojo kunigaikščio vietininkai — laikytojai ir tėvūnai, ir taip pat jo paties pastatyti vietininkai, — ir iš pavietų, kuriuose valdė savaimingi vietininkai, leidžiant pirmąjį Statutą pavadinti seniūnais. Šitie pavietai Trakų karvedijai priklausė tik karo atžvilgiu. Trakų karvedžio teismo ir administracijos sritį darė šie kraštai:

T r a k ų   v a l s č i u s arba pavietas buvo laikomas paties Trakų karvedžio. Arti jo buvo kitas T r a k ų   v a l s č i u s, kurį vedė Trakų tėvūnas ir kurio centras buvo S e n i e j i T r a k a i. Trakų tėvūnai prie Aleksandro laikė A u k š t a d v a r į ir J e z n ą. J e z n o   d v a r ą su valsčium turėjo karalienė Elena, kuri 1507 dovanojo jį amžinai kunigaikščiui Matui Mikitiničui.

P a p a r č i ų   v a l s č i u s minimas prie Kazimiero, prie kurio ar jo įpėdinio perėjo į privatines rankas drauge su Vieviu.

Prie Strėvės, Nemuno įtako, buvo S t r e v i n i n k ų ir Ž i e ž m a r i ų   v a l s č i a i. Strevininkų valsčius būdavo duodamas laikyti tam pačiam asmeniui, kuriam teikiamas būdavo ir Žiežmarių dvaras, ir buvo dalis Žiežmarių pavieto. Žiežmarių valsčių prie Kazimiero laikė tėvūnas, kurs prie Aleksandro yra vadinamas vietininku ir prie Zygmanto II laikytojum.

D a r s ū n i š k i ų   d v a r a s   s u   v a l s č i u m prie Nemuno. Urėdas, kuriam didysis kunigaikštis pavesdavo tą dvarą,

paprastai vadinosi vietininku. 1516 Zygmantas II Maskvos pabėgėliui Jonui, Timotiejaus sūnui, Pleščejevai Jarlovui dovanojo 60 žmonių Darsūniškio valsčiuje, kuriuos jam perdavė Trakų karvedis Grigalius, Stanislavo sūnus, Astikas (Ostikoviča). 1518 Zygmantas Darsūniškio valsčių užstatė tam pat karvedžiui už 600 kapų grašių su miestu ir su visais to dvaro žmonėmis, su visais mokesčiais ir pajamomis, „kurie iš Darsūniškio miesto ir valsčiaus mums (t. y. d. kunigaikščiui) eidavo". Dėl to į Darsūniškio valsčių negalėjo įvažiuoti Trakų urėdai nei imti didžiojo kunigaikščio nei savo pajamas. Bet 1524 Darsūniškį laiko jau ponas Mikalojus, Jurgio sūnus, Zaberezinskis, kurs aktuose vadinasi laikytojum. Jo įpėdinis raštininkas Ivaška Gornostajus vadinasi ir vietininku, bet daugiau laikytojum.

Sumeliškio dvaras su valsčium Strėvės viršupyje prie Kazimiero ir Aleksandro buvo valdomas tėvūno pono Šimkaus Kyborto (Kibortovič). Jo įpėdinis ponas Mikalojus Narbutas vadinasi Sumeliškio vietininku.

Aukštadvaris su valsčium prie Verkšnės upės, kaip minėta, vienu tarpu buvo laikomas Trakų tėvūno. 1503 aktai kalba apie Aukštadvario vietininką Smolensko okolničį (valdininką) poną Bagdoną Sapiežyčą (rodos Sapiegos sūnų).

Stakliškių dvaras su valsčium prie Aleksandro buvo laikomas atskiro vietininko, raštininko Fedko Gregorevičiaus. Po jo Stakliškės buvo pavestos karalienei Elenai. 1512 Zygmantas dovanojo dvaro ir Trakų arklidininkui ponui Jokūbui Kuncevičiui Stakliškių valsčiuje 30 baudžiauninkų tarnybų. 1513 Elena davė amžinai bajorui Verbylai „dvi žmonių tarnybas" ir Zygmantas tai patvirtino. Po Elenos mirties Stakliškes valdo didžiojo kunigaikščio vietininkas. 1521 Zygmantas užstatė Stakliškių dvarą už 1060 kapų grašių ponui Jokūbui Kuncevičiui, dvaro ir Trakų arklidininkui, Vosyliškio, Valkininkų ir Lepūnų laikytojai „su miestu ir su visais to dvaro žmonėmis" ir visomis pajamomis, iki bus išmokėta skola. Išmokėjus skolą, jis vadinosi Stakliškių laikytojum.

Birštono dvaras su valsčium prie Kazimiero ir pirmais Aleksandro metais buvo atiduodamas laikyti vietininkams iš did. kunigaikščio rankų. Aleksandras, būdamas jau Lenkijos karalium, Birštoną atidavė savo žmonai Elenai, kuri valdyti jį įgaliojo kunigaikštį Matą Mikitičą; jai mirus, valdė jį tas pats kunigaikš-

tis, kaip didž. kunigaikščio vietininkas. 1518 Zygmantas II iš to kunigaikščio paėmė 2500 kapų grašių samdytai kariuomenei mokėti ir už tai užstatė Birštono dvarą „su bajorais ir su miestu ir su visais to dvaro žmonėmis keliauninkais ir duoklininkais, ir baudžiauninkais, ir su arklininkais, ir arklių šėrėjais, ir su leičiais, ir su medžiokliais, ir šunininkais ir su jų visokiomis tarnybomis, ir su grašių ir medaus ir kiaunių mokesčiais, ir su smuklių pinigais, ir su rugių ir avižų duoklėmis, ir su duokliniu šienu, ir su Birštono girininku". Po to tasai kunigaikštis vadino save Birštono vietininku, dar vėliau, 1522 Birštono laikytojum. Kitoje Nemuno pusėje buvo Prienai, kunigaikščio Mykolo Glinskio dvaras.

Punios dvaras su valsčium buvo laikomas vietininko, skiriamo iš didžiojo kunigaikščio rankos. Aleksandro aktuose yra paminėtas Punios vietininkas ponas Stanislovas Bartoševičius, ir paskui Aleksandras, Jono sūnus, Chodkevičius. Prie Zygmanto, leidžiant pirmąjį Statutą, Punios ir Valkininkų vietininku buvo Trakų tėvūnas ponas Morkus Kuncevičius. Vėliau (apie 1533) viename Trakų pavieto laikytojų sąraše yra minimas Merkinės ir Punios laikytojas ponas Zaberezinskis.

Alytaus ir Nemunaičių dvarai su valsčiais laikyti buvo duodami vienam asmeniui. Prie Kazimiero tas asmuo vadinosi Alytaus ir Nemunaičių tėvūnas ir prie Aleksandro vietininkas. 1506 Aleksandras Nemunaičių dvarą davė užstatu už 2300 kapų grašių, o Alytaus dvarą amžinai ponui Jonui, Jurgio sūnui, Zaberezinskiui. Kitais metais Zygmantas patvirtino jam Alytų ir su dvareliu Simnu už jo užsitarnavimus. Nemunaičių dvaras „užstatu" perėjo nuo Jono, Jurgio sūnaus, Zaberezinskio jo sūnui Naugarduko karvedžiui, Dorogičino seniūnui Jonui 1515 laikinai ir 1519 amžinai.

Daugų dvaras su valsčium prie Kazimiero ir pirmais Aleksandro metais buvo laikomas didžiojo kunigaikščio tėvūno pono Mikalojaus Dorgevičiaus (Dargio). Paskutiniais Aleksandro metais jį laikė vietininkas Jurgis, Jokūbo sūnus, Davainavičia. Jo įpėdinis su vietininko titulu buvo ponas Bogušas Bogotinavičius. 1516 gavo jis Daugus užstatu iki išmokės 600 kapų grašių, „su miestu ir su visais Daugų žmonėmis duoklininkais ir baudžiauninkais, ir su arklininkais, ir su leičiais, ir su arklių šėrėjais, ir su visomis jų tarnybomis, ir su grašių ir medaus duoklė-

mis, ir su smuklių pinigais, ir su rugių ir avižų duoklėmis, ir su duokliniu šienu, ir su pentinykais, ir su kaladine, ir tvenkiniais, ir su malūnais, ir su ežerais ir su visais kitokiais mokesčiais ir naudomis, kurie iš miesto ir iš valsčiaus mums (did. kunigaikščiui) eidavo". Pagal privilegiją, d. kunigaikščio Bogušui duotą, Trakų karvedis neturėjo teisės siųsti pasiuntinius į Daugų valsčių ir ten žmones teisti; taip pat ir Trakų urėdai: miesto galva, tėvūnas ir raktininkas neturėjo teisės siųsti ten savo tarnų, rinkti savo nei did. kunigaikščio pajamas. Karvedis turėjo tik surašyti visą Daugų dvaro esantį tada turtą, kiek buvo kluone rugių ir lauke kiek pasėta ir kiek gyvulių ir kitų daiktų, ir laikyti inventoriaus sąrašus pas save, iki dvaras iš užstato vėl pereis į laikymą. Zygmantas buvo žadėjęs, išmokėjus skolą, palikti poną Bogušą laikyti Daugus iki gyvos galvos. 1518 did. kunigaikštis antrą kartą užstatė Daugų dvarą su valsčium už 700 kapų grašių ponui Jurgiui Nemirai (Nemiravičiui). Po dvejų metų to dvaro laikytojas buvo ponas Jonas, Jono sūnus, Zaberezinskis.

Merkinės dvaras su valsčium prie Nemuno, kur į jį įteka Merkys, prie Kazimiero buvo duodamas laikyti ypatingam vietininkui. Prie Aleksandro tame dvare vietininkai buvo šie: ponas Stanislovas Glebovičius, ponas Grigalius, Stanislovo sūnus, Astikevičius (Astikas), kunigaikštis Mykolas, Levo sūnus, Glinskis, kurio įpėdinis ponas Jurgis Pacavičius vadinasi laikytojum. Prie Zygmanto tą dvarą valdo vėl vietininkai. 1518 tasai karalius atėmė tą dvarą iš pono Jurgio Glebovičiaus, duodamas jam iki gyvos galvos Volkovisko dvarą, o Merkinės dvaras, su miestu ir su Merkinės dvareliais ir su visais Merkinės pavieto žmonėmis" užstatė ponui Stanislovui. Grigalio sūnui, Astikavičiui mirus, 1520 Zygmantas leido ponui Jonui, Jono sūnui, Zaberezinskiui mirusiojo įpėdiniams atidėti 1000 kapų grašių ir paimti iš jų Merkinės dvarą, rinkti iš jo pinigus per ketverius metus ir paskui laikyti jį vietininko teisėmis. Privilegija, dėl to dalyko duoto Zaberezinskiui, jo teises šiaip nustatė: „Ir turi jis iš mūsų žmonių turėti tarnybas ir mokesčius, kurie pirma mums būdavo, ir viršaus to jokių tarnybų ir mokesčių iš mūsų žmonių neturi prasimanyti. Ir per tuos ketverius metus ponas Trakų karvedis neturi į tą valsčių siųsti savo valdininkus žmonių teisti ir valdyti; taip pat mūsų Trakų urėdai: miesto galva, girininkas, tėvūnas, arklininkas, raktininkas, jo padėjėjas (podkliučy) ne pri-

valo į tą valsčių važiuoti nei siųsti savo tarnus rinkti jokių mūsų pajamų nei savo".

Perlojos dvaras su valsčium prie Kazimiero ir pirmais Aleksandro metais buvo valdomas tėvūno, esančio po Trakų karvedžiu, kaipo po aukštesne instancija. Taip Trakų karvedis teisė Perlojos tėvūną Mykolą Viaževičių (Vėžį) su kai kuriais Perlojos valdiniais, kurie skundėsi ant jo už tai, kad jis daro jiems „skriaudų" ir įveda „naujienų", ir toje byloje pripažino juos teisius ir davė jiems apie tai raštą, kurį patvirtino 1496 ir pats didysis kunigaikštis. Po Mykolo Viaževičiaus Perlojos vietininkas buvo Bogušas Bogutinavičius. 1521 Zygmantas davė tą dvarą „maitintis" Smolensko valdininkui ponui Mykolui Basai, iki jo turtai bus išvaduoti iš Maskvos priešo. Privilegija, jam duota, šiaip kalba: „Jis turi tą mūsų dvarą laikyti su visu tuo, kaip jis yra, ir visomis pajamomis, kurios mums ir mūsų urėdams eidavo, su kaladine[1] ir su pentininkų pinigais ir su kitokiomis mūsų Trakiškių urėdų pajamomis". Tasai Smolensko valdininkas privalės tik priiminėti karalių „stacijomis", t. y. duoti didžiajam kunigaikščiui ir jo palydovams maistą, kai per ten važiuodavo. Mirus Mykolui Basai, 1526 Perloja buvo atiduota jo sūnui Jonui tomis pat sąlygomis.

Valkininkų ir Lepūnų dvarai su jų valsčiais abu būdavo duodami laikyti vienam ir tam pat asmeniui, kurs aktuose yra vadinamas Valkininkų ir Lepūnų vietininkas. Prie Aleksandro ir Zygmanto ilgą laiką tą pareigą ėjo ponas Jokūbas Kuncevičius, kurs drauge buvo ir dvaro ir Trakų arklidininkas. 1516 karalius ponui Jokūbui Kuncevičiui, Valkininkų ir Lepūnų vietininkui, Gardino girininkui, už 400 kapų grašių užstatė tuodu dvaru su Narvydiškių ir Načiškių dvareliais, su miestais ir su valsčių žmonėmis, ir „su visais mokesčiais ir naudomis, kurie iš tų mūsų dvarų miestų ir iš valsčių mums eidavo". „Ir pavieto Lepūnų ir Valkininkų mūsų bajorus, — kalba užstato raštas, duotas Jokūbui Kuncevičiui, — turi jis teisti, kaip ir prieš tai; o ponas Trakų karvedis į tuos valsčius neprivalo siuntinėti savo valdininkus (dietskije); ir mūsų Trakiškiai urėdai: miesto galva, tėvūnas ir raktininkas neprivalo į tų mūsų dvarų valsčius siųsti rinkti mūsų nei savo pajamų". Aktuose, išleistuose po 1516,

[1] Piliai tvirtinti reikėdavo pristatyti rąstų, kaladžių. Mokestis į vietą rąstų vadinosi kaladine.

Jokūbas Kuncevičius yra vadinamas ir tų dviejų dvarų ir vietininku ir laikytojum. Nuo 1525 tų dviejų dvarų vietininkas yra Trakų tėvūnas Mockus Kuncevičius, jo giminaitis, brolis ar sūnus.

Eisiškių dvaras su valsčium prie Aleksandro buvo valdomas vietininko pakamario pono Petro Radivilavičiaus. Prie Zygmanto tą dvarą laikė taip pat pakamaris ponas Andrius, Jokūbo sūnus, Davainavičia. 1515 karalius užstatė jam tą dvarą drauge su Varena už 500 kapų grašių tomis pat sąlygomis, kaip aukščiau minėta. Išmokėjus skolą, tas vietininkas turėjo grąžinti atgal tą dvarą su rugiais, tarnais, arkliais, galvijais ir su visais kitais daiktais, su kuriais tas dvaras buvo užstatytas, pagal sąrašą, kurį sudaryti karalius buvo pavedęs Trakų karvedžiui, ir paskui laikyti „mūsų rankai", kaip prieš tai buvo laikęs. Po 1515 aktuose jis vadinamas Eišiškių laikytojum.

Rodūnė, dvaras su valsčium prie Kazimiero buvo valdomas tėvūno, prie Aleksandro vietininko arba laikytojo.

Dubičių ir Konevos dvarai su valsčium apie 1516 Zygmanto buvo užstatyti už 6000 kapų grašių ponui Jonui Jundilavičiui.

Pervalko dvaras su valsčium prie Nemuno buvo pavedamas laikyti ypatingam vietininkui, kurs prie Zygmanto ėmė vadintis ir laikytojum. Prie šio valsčiaus ar pavieto priklausė Veisiejų dvaras, esąs kairėje Nemuno pusėje, kurs 1516 buvo pavestas raštininkui Kopočiui Vasiljevičiui Pervalko vietininkui. Zygmantas Trakų karvedžiui liepė duoti Smolensko bajorui Filipui Aleksiejevičiui, prašiusiam aprūpinti jį maistu, Pervalko valsčiuje penkis baudžiauninkus ir dvi tuščias žemes, ką karvedis per savo tarnybinį išpildė.

Ožių ir Perelomo dvarai su valsčiais buvo pavedami laikyti vienam asmeniui. Prie Kazimiero tų dvarų tėvūnas buvo Mykolas Kybartavičius. 1494 Aleksandro laiškas Perelomo ir Ožių vietininkui patvirtina Rimtiškių žemę, kurią tas vietininkas buvo davęs Perelomo valsčiaus žmonėms Norovičiams (rodos, Naravų žmonėms), kad jie eitų ypatingą duoklinę tarnybą.

Vosyliškių dvaras su valsčium 1515 buvo užstatytas už 600 kapų grašių ponui, Jokūbo sūnui, Ščitavičiai, to dvaro vietininkui. Jam mirus, Zygmantas už 1000 kapų grašių užstatė jį ponui Jokūbui Kuncevičiui.

N a u j a d v a r i s s u v a l s č i u m (Nowy Dwor) apie 1522 buvo laikomas Vilniaus vyskupo.

A s t r y n ė s dvaras s u v a l s č i u m apie 1501 buvo laikomas vietininko kunigaikščio Glebo Pronskio. 1520 laikytojui to dvaro Aleksandrui, Jono sūnui, Chodkevičiai už 500 kapų grašių pavedė jį trejiems metams, iki išsirinks skolą, ir paskui laikyti iki gyvos galvos.

Z o l u d k o dvaras s u v a l s č i u m 1516 Zygmanto už 600 kapų buvo užstatytas kunigaikščiui Vosyliui, Andriaus sūnui, Polubenskiui, to dvaro laikytojui.

Gudų šalyje į pietus nuo Nemuno buvo ir daugiau didžiojo kunigaikščio dvarų: Izblėnai, Bielica, Malčadė, Slonimas, Volkoviskas ir k., buvo valsčių ir Padniepryje.

Trakų paviete, kaip ir Vilniaus, buvo keletas valsčių, kurie neturėjo atskirų didžiojo kunigaikščio vietininkų, bet betarpiškai buvo valdomi paties karvedžio. Skaičius jų nebuvo vienodas. Tokių valsčių paminėtini šie: Upytė, Ramygala, Kurkliai.

Tarp tų valsčių Trakų paviete buvo dar žymių kunigaikščių ir ponų dvarų, kurie Trakų karvedžiui priklausė valstybinių žemės pareigų ar karo atžvilgiu: pav. Z a s l i a i su valsčium, dvaras, priklaususis ponams Gastautams ir vėliau perėjusis į didžiojo kunigaikščio dvarų skaičių; R u d n i k a i ponų Chrebtavičių; S u r v i l i š k i s prie Nevėžio, 1500 duotas ponui Bartošui Taborovičiui ir paskui 1504 kunigaikščiui Martynui, Žemaičių vyskupui; V a k i n i n k a i, Zygmanto duoti kunigaikščiui Gliebai, Jurgio sūnui, Pronskiui išsyk užstatu už 120 kapų grašių, paskui 1510 amžinai. Gudų žemėse buvo taip pat daug kunigaikščių ir ponų dvarų.[2]

Trakų karvedijos dalis buvo K a u n o pilis su jo teismo ir administracijos sritim arba pavietu. Trakų karvedis čia teismo nedarė nei administracijos nevykdė, ir Kaune didžiojo kunigaikščio urėdas šuo atžvilgiu buvo savaimingas. Tasai urėdas prie Kazimiero, Aleksandro ir Zygmanto vadinosi dažniausiai v i e t i n i n k u, kartais s e n i ū n u ir kartais l a i k y t o j u m. Savaiminga Kauno vietininko — seniūno vieta ėjo iš tos reikšmės, kurią tas miestas turėjo Lietuvos valstybėje. Jis buvo vienas iš pirmaeilių didžiosios kunigaikštijos miestų, jį galima statyti į vieną eilę su kitais miestais, buvusiais politiniais ir sričių ekonominiais

---

[2] Liubavski, Obl. diel. 139—170.

centrais, kaip Vilnius, Trakai, Naugardukas, Gardinas, Brasta, Luckas, Kijevas ir k. Seniau jis buvo turėjęs aukštą strateginę reikšmę, kaip tvirtovė, prieš Vokiečių Ordeno puolimus. Kovoms su Ordenu pasiliovus, Kaunas pasidarė žymus savo prekyba su užsieniu. Čia Nemunu atplaukdavo laivai su svetimų šalių prekėmis, tarp kurių minėtina yra druska. Čia būdavo atplukdoma įvairi žalia Lietuvos medžiaga, skiriama išvežti į užsienį. Toks svarbus miestas, tvarkant administraciją, turėjo būti išskirtas iš kitų miestų ir dvarų ir šiuo atžvilgiu gauti tokią vietą, kokia tinka pirmaeiliams miestams.

Kauno paviete buvo keturi valsčiai: K a u n o, K a r m ė l a v o s, G e g u ž y n o ir R u m š i š k i ų. Iš 1505 yra užstatų raštas, duotas Aleksandro Kauno vietininkui ponui Vaitiekui Janovičiui, pavedant jam Karmėlavos dvarą, užstatu už 1150 kapų grašių, iki išmokės skolą, su bajorais ir tarnais keliauninkais, ir su žmonėmis tarnybiniais bei baudžiauninkais, su Sviloniais ir su Šašais ir su Šėta,[3] ir su arklininkais, ir su žvejais ir su visais jų mokesčiais, ir su nelaisvais to dvaro tarnais, ir su ariamomis ir bartinėmis žemėmis, ir su šienaujamomis pievomis, ir su malūnais bei su jų sąmaliniais, ir su ežerais ir su upėmis, ir su žuvininkais, ir su bebrų vaikymais, ir su paukščių ir žvėrių gaudymais, ir su medžiojimais, ir su grašių ir medaus ir kiaunių ir apynių duoklėmis, ir su visomis naudomis, ir su visu tuo, kas iš seno tam dvarui priklausė ir tais atvejais priklauso". Taip užstatyta buvo visa to dvaro teritorija. 1527 Zygmantas Karmėlavos dvarą davė Slucko kunigaikščiui Jurgiui, Simano sūnui, ketveriems metams su visomis pajamomis, kurios iš to dvaro ėjo didžiajam kunigaikščiui; pasibaigus tiems ketveriems metams, tas kunigaikštis turėjo laikyti tą dvarą ir jame elgtis, kaip ir kiti laikytojai.

Tokioje pat padėtyje, kaip Kauno, buvo ir Gardino v i e t i n i n k a s — seniūnas, užėmusis vietą buvusio XIV š. kunigaikščio ir valdžiusis su senoviniais jo urėdais: arklidininku, miesto galva, raktininku, girininku, tėvūnu, atskirų valsčių vietininkais ir tėvūnais. Kazimiero kunigaikščiavimo užrašai vyriausią Gardino apskrities valdytoją vadina vietininku. Prie Aleksandro nuo 1502 ponas Jonas, Jurgio sūnus. Zaberezinskis ir kiti vadinasi ir s e n i ū n a i s, nuo Zygmanto II laikų šis pavadinimas aną yra galutinai išstūmęs.

---

[3] „so Svislonci i s Sasi i z Šatey".

Gardino vietininko - seniūno teismo ir administracijos sritis buvo sudaryta iš keleto valsčių. Pirmiausia jai priklausė G a r d i n o valsčius. Paminėtas jis yra viename Kazimiero užraše: „Grinkui Valavičiui Gardino valsčiuje šeši žmonės ir su jų davimu: duoda du prėsko medaus indu".[4]

Dvaras Ž o r o s l a v k a su valsčium 1508 Zygmanto buvo duotas dvariškiui ponui Kobakovui maitintis „su nelaisvais tarnais ir gyvuliais ir su visu tuo, kas tame dvare yra"; prie to dvaro buvo pridėta „Zoroslavkos valsčiaus šimtas žmonių, kurie sėdi apie tą dvarą". Tame valsčiuje buvo ir daugiau žmonių, nes ir po minėtųjų metų nekartą čia buvo dovanojami žmonės. 1509 karalius rašė Gardino seniūnui ponui Stanislovui Petravičiui, kad Aleksiejičių kaimą „Gardino paviete Zoroslavkos valsčiaus duotų kunigaikščiui Fedorui Masalskiui". 1521 Zygmantas ponui Jurgiui, Mikalojaus sūnui, Radivilavičiai už 1481 kapą grašių užstatė Gardino apskrityje Skidelio dvarą su Zoroslavkos dvareliu. 1524 tas Zoroslavkos dvarą valdo Radivilavičia, kurs prašė tais metais, kad leistų „turėti antradieniais turgų ir smukles jo malonės dvare Zoroslavkoje".

S k i d e l i o dvaras su v a l s č i u m 1516 karaliaus buvo užstatytas minėtam Gardino seniūnui ponui Mikalojui Radivilavičiai už 500 kapų grašių su visomis pajamomis, tarnybomis ir mokesčiais.

Į tokią pat būklę pakliuvo 1518 ir kitu du Gardino apskričio dvaru su jų miestais ir valsčiais: E ž e r a i ir K r i n k a i.

D u b n o dvaras s u v a l s č i u m arti Nemuno Aleksandro 1503 buvo atiduotas „maitintis" kunigaikščiui Konstantinui, Jono sūnui, Krašinskiui, iki bus išvaduota jo tėviškė, paimta Maskvos priešo. Zygmantas tai patvirtino. Kad tas išvadavimas greit neįvyko ir nebuvo numatomas, kunigaikštis Krašinskis valdė tą dvarą lyg būtų buvęs atiduotas pilnon nuosavybėn. 1515 išleidęs savo dukterį už karaliaus dvariškio Jono, Bagdono sūnaus, Sapiegos, davė jai dalies, įtaisęs dvarelį tuščiuose Dubno laukuose ir nelaisvų tarnų pridėjo prie to dvarelio ir davė jam Dubno žmonių 50 tarnybų"...

M o s t ų dvaras s u m i e s t u i r v a l s č i u m. M o k r e c k o valsčiaus. O d e l s k o dvaras su miestu ir valsčium.

---

[4] Liet. Metr. Knyga zapisej, III, l. 12, pusl. 25.

Mialovicko dvaras, kurį 1519 Zygmantas davė laikyti Vilniaus karvedžiui kancleriui ponui Mikalojui, Mikalojaus sūnui, Radivilavičiai. Sokoldos dvaras; Jatviazkas, Swiackas ir k. — Visus šituos ir kitus Gardino pavieto dvarus nuo 1521 betarpiškai valdė Gardino seniūnas ponas Jurgis, Mikalojaus sūnus, Radivilavičia, kuriam didysis kunigaikštis buvo užstatęs už 3000 kapų grašių Gardino pilį ir miestą „su visais dvarais ir žmonėmis, Gardinui priklausančiais, ir, be to, tuos, kuriuos jis turi atskirai užrašytus, ir su visu pavietu ir valsčiais, ir su žemėmis, ir su Gardino urėdais, t. y. miesto galva, arklidininko bei raktininko, girininko paukščiais, ir taip pat su tilto muitu ir su smuklių pinigais", „su visais naudojimais ir naudomis ir mokesčiais, pagarbomis ir su visomis pareigomis, ir visa teise ir valdžia", iki tie užstatyti pinigai bus išmokėti jam ar jo žmonai ar vaikams; ir išmokėjus pažadėta jį palikti Gardino seniūno urėde „iki gyvos galvos" ar „iki aprūpinant geresniu, garbingesniu ir naudingesniu urėdu".

Gardino paviete buvo ir stambių ponų dvarų: Kvasovka, perėjusi ponui Jurgiui, Jono sūnui, Iljiničui nuo jo giminaičio Jurgio, Jono sūnaus Zaberezinskio; Indūra, dvaras pono Jono, Jono sūnaus, Davainavičios; Kotra prie upės to pat vardo arti vietos, kur ji įteka Nemuną, priklausė ponui Jurgiui, Mykolo sūnui, Radivilavičiai; Rožanka kunigaikščio Petro, Mikalojaus sūnaus, (Višnevskio?); Zabludovas, 1525 Zygmanto duotas ponui Aleksandrui, pono sūnui Chodkevičiai; Lipskas, 1506 dovanotas ponui Fodkui Chrebtovičiui ir kt.[5]

Savaimingą vietą Trakų karvedijoje turėjo ir vyriausi urėdai, kurie valdė šalį vadinamą Podlachija ar Palenke, sudėta iš trijų pavietų: Bielsko, Dorogičino ir Melniko.

Didžiojo kunigaikščio urėdas, valdžiusis Bielsko paviete, prie Kazimiero vadinasi vietininku; toks buvo ponas Bartošas Montovtovičius; vėliau prie Aleksandro buvo Mykolas, Levo sūnus, Glinskis, aktuose vadinamas Bielsko ir Utenos vietininkas; vadinasi ir laikytoju ir pagalios seniūnu. Tasai pavietas buvo atiduotas d. kunigaikštienei Elenai. Po jos mirties Zygmantas. Bielską laikyti iki gyvos galvos pavedė ponui Albrechtui, Martyno sūnui, Gastautui.

---

[5] Liubavski, Obl. diel. 174—9.

Bielsko pavieto dalys buvo šios: Bielsko pilis su miestu ir valsčium; Saražo valsčius, kurio centras buvo Saražo pilis su miestu prie Narvės; pilis Brianskas ar Bronskas su miestu ir valsčium. Valsčiai: Knišinas, kurį apie 1529 laikė Aleksandras, Jono sūnus, Chodkevičia (laikytojas Vilkijos, Astrynės ir Knišino); Ganiaze (dabar Goniondz) ir Raigrodas, trys valsčiai priklausiusieji kunigaikščiui Mykolui, Levo sūnui, Glinskiui, o po jo išdavimo pavesti laikyti ponui Jonui, Mikalojaus sūnui, Radivilavičiai; 1509 Zygmantas amžinai juos atidavė ponui Mikalojui, Mikalojaus sūnui, Radivilavičiai, Vilniaus karvedžiui ir kancleriui. Bielsko pavietui priklausė dar: Kleščeliazių dvaras su miestu; miestelis Narva prie Narvės upės; Gorodiskas; Tikotino pilis prie Narvės, priklausiusi ponui Albrechtui, Martyno sūnui, Gastautui, kurs ją išsitarnavo iš Zygmanto 1433; Vanieva, pono Mykolo, Mykolo sūnaus, Radvilavičios dvaras; Orla, pono Bogušo Bogotinavičiaus dvaras.

Dorogičino pavieto vyriausias urėdas vadinosi taip pat iššyk vietininku, paskui laikytoju ir pagalios seniūnu. Tą urėdą turėjo didieji Lietuvos ponai: Ivaška Iljiničius, Jokūbas Dovoinovičius, Jonas Steckovičius, Jonas Litavoras Chrebtovičius, Jonas, Jono sūnus, Zaberezinskis, Jonas, Mikalojaus sūnus, Radvilavičia. Šis laikė Dorogičino pilį netik urėdu, bet ir užstatu „su miestu ir su visais Dorogičino povieto žmonėmis ir su smuklių pinigais, ir su padūme, ir su Dorogičino muitu ir su visomis pajamomis, ir su mūsų bausmėmis (tai buvo piniginės teismo nutariamos bausmės, ėjusios d. k. naudai), kurios per metus mums eina iš žemdirbių ir iš Dorogičino miesto ir valsčiaus, bet vaško bei druskos kamaras ir stacijas, ir arklius mūsų atvažiavimui mums pasiliekame". Po jo Petras Stanislavovičius Dorogičiną laikė taip pat užstatu už 1000 kapų grašių su visomis pajamomis, išskyrus Dorogičino didįjį muitą, vaško ir druskos kamaras ir smuklių pinigus.

Dorogičino paviete, be Dorogičino valsčiaus, buvo keletas didžiojo kunigaikščio valsčių iš taip pat stambių ponų dvarų. Paminėtini šie: Mordai, Palenkės karvedžio pono Jono Sapiegos dvaras; Vengrovas, Peržalai, Viškovas ir Mukobodai — pono Jono Litavovo Chrebtovičiaus dvarai; Sokolovas, 1508 pono Stanislovo Sokolovskio užrašytas ponui Stanislovui, Petro sūnui, Kiškiui drauge su Kupia-

t i n u, Š a b k o v u ir B i e l s k a i s; M i e z n a, priklausiusi stambiai dvarininkų Vodinskių giminei; didžiojo kunigaikščio valsčiaus G o r o d o k, kurs kelis kartus buvo užstatytas ir pagalios Dorogičino seniūnui ponui Jonui, Jono sūnui, Zaberezinskiui; S e m i a t i č, dvaras pono Jono Stetkovičiaus, kurs taip pat buvo buvęs Dorogičino vietininku; T e c h a n o v e c, pono Petro Kiškio dvaras; miestas V i s o k o j e (dabar Mazovieck), įkurtas Kazimiero, Zygmanto „su viskuo iki gyvos galvos" duotas ponui Jonui Litavorui Chrebtovičiui ir jo žmonai, o paskui laikyti ponui Laurynui Volskiui, Melniko voiskiui. Čia pažymėtinas yra ypatingas Lietuvos valstybėje sąryšis tarp stambių dvarininkų ir tarp laikymo vietos urėdų (valdžios vietų). Dorogičino vietininkai ar seniūnai, kaip matyti iš paduoto sąrašo, jų ir jų dvarų, ėjo dažniausiai iš stambių vietos dvarininkų; iš kitos pusės tie vietiniai stambūs dvarininkai darydavosi ar išeidavo iš tų asmenų, kurie turėdavo vyriausius vietoje urėdus; jie turėdavo daugiau progų ir galimumo išsiprašyti iš didžiojo kunigaikščio sau dvarų ar kokiu kitokiu būdu įsigyti. Tarp jų, jei ne visi, tai bent dauguma lietuviai.

Melniko pavietas prie Kazimiero buvo dar dalis Dorogičino žemės, ir nebuvo dar išsiskyręs į atskirą pavietą. Prie Aleksandro yra minimi jau Melniko v i e t i n i n k a i. Vienas jų ponas Nemira Grimaličas prie Aleksandro yra vadinamas l a i k y t o j u m ir vietininku, o nuo 1516 seniūnu. Tame paviete buvo ir did. kunigaikščio dvarų ir didžiųjų Lietuvos ponų Zaberezinskių, Sapiegų... Apie tuos stambiuosius Lietuvos ponus, dažnai narius didžiojo kunigaikščio tarybos ar šiaip užimančius aukštus urėdus ar valdžios vietas, reikia paminėti, kad jie buvo Lietuvos valstybės veikėjai, jos politikos stūmėjai, ir kad jie ne tik turėjo savo nuosavius didelius turtus, bet drauge turėdavo aukštus urėdus įvairiose Lietuvos vietose: ir Padauguvyje ir Padniepryje ir Palenkėje ir Volynijoje ir etnografinėje Lietuvoje, kaip galima pastebėti iš to, kas aukščiau pasakyta.[6]

Prie Palenkės XIII š., be minėtųjų apskričių priklausė Brasta, Kobrinas ir Kamencas su jų pavietais. Visas tas kraštas buvo buvęs atskira Volynijos sritis, valdoma Volynijos kunigaikščių. Lietuvai ją paėmė Gediminas ir valdyt ją, be Kobrino, davė savo sūnui Kęstučiui, nuo kurio kaip tėviškė, teko Vytautui, nešioju-

[6] Liubavski, Obl. diel., 183—190.

siam Brastos ir Gardino kunigaikščio titulą. Paskui ta žemė ėmė skirstytis į atskiras sritis. 1390, kai Vytautas bėgo į Prūsus pas kryžeivius, Jogaila Dorogičino šalį su pilimis: Dorogičinu, Melniku, Suražu ir Bielsku davė Mozūrų kunigaikščiui Jonušui, kurs, kaip Kęstučio žentas, buvo turėjęs prie jos pretenzijų ir 1382 veltui ją buvo bandęs užkariauti. Susitaikęs su Jogaila, Vytautas ne susyk atgavo savo tėvo palikimą. Jogaila išsyk jam atidavė tik Kamencą su jo sritim 1394, paskui Brastą su jos valsčiais apie 1408. Iš Mozūrų Jonušo Vytautas atgavo Bielską su sritim, kurią Ordeno magistras Vinrichas Kniprodė buvo apiplėšęs ir sunaikinęs; Bielsko miestą jis atstatė, davė jam Magdeburgo teises ir kolonizavo Bielsko apskritį. Dorogičino žemė Mozovijos kunigaikščių buvo valdoma iki 1443, t. y. iki Kazimieras ją atpirko iš kunigaikščio Boleslovo už 6000 kapų plačių Pragos grašių.

Dėl šitų aplinkybių Palenkė arba Brastos žemė plačia prasme suskilo į kelias dalis. Pietinei jos daliai liko Brastos vardas. Ta dalis Trakų karvedijoje darė savaimingą teismo ir administracijos sritį, kurią valdė vietininkas, ar nuo 1507 seniūnas, nepriklausomas nuo Trakų karvedžio. Tokią pat padėtį turėjo ir Dorogičino žemė arba Palenkė siauresne prasme, susidedanti iš Dorogičino, Melniko ir Bielsko miestų su jų apskričiais. Bet Kamencas su savo sritim teismo ir administracijos atžvilgiu buvo valdomas Trakų karvedžio.

Pabrėžti čia dar reikėtų Palenkės, lotyniškai vadinamos Podliachijos, ar lenkiškai Podliasės, praeitis, kad paaiškėtų jos gyventojų sąstatas. Iki XIII š. ta rusų gyvenama šalis priklausė prie Volynijos, pirmoje pusėje XIV ją valdė Mozūrų kunigaikštis Konradas. Tas jos dalį, t. y. miestą Dorogičiną ir šalį tarp Bugo upės ir jo įtako Nuro pavedė Dobrino riteriams, kad gintų Mazoviją nuo Prūsų puolimų; bet Volynijos kunigaikštis Danielius išvijo juos ir taip vėl susigrąžino savo tėviškę. Paskui ją varžėsi Lietuva ir Lenkai. Lenkai nuo jos atsisakė sutartim 1366, pagal kurią miestai Brasta, Kamencas, Dorogičinas, Melnikas ir Bielskas buvo pripažinti Kęstučiui. Vėliau, kaip minėta, Jogaila Dorogičiną, Melniką ir Bielską pavedė Mozūrų kunigaikščiui Janušai, Kęstučio žentui. Bielską atgavo Vytautas, o kitu du apskričiu Mozūrų kunigaikščio valdžioje išbuvo iki 1443. Iš to Mazovijos valdymo ėjo tai, kad į Palenkę atsikraustė gyventi daug mozūrų ar lenkų kolonistų. Vytautas, atsižiūrėdamas į didelį jų

skaičių Bielsko apskritį kolonizavo ir tvarkė pagal Lenkijos įstatymus. Vėliau didieji kunigaikščiai trims Palenkės apskričiams: Dorogičinui, Melnikui ir Bielskui davė lenkų žemės įstatymus. Per tai gyventojai seimeliuose patys rinkdavosi teisėją, jo padėjėją ir raštininką. Taip čia įsigavo lenkų įstaigos ir papročiai. Baigiantis XV š. gyventojai buvo maišyti rusai pravoslavai ir lenkai katalikai, kaip tai matyti iš Aleksandro privilegijos 1498 duotos Dorogičino miestui.[7] Pačiose viršūnėse, kaip anksčiau minėta, aukštuosiuose urėduose apskričių vietininkai ar seniūnai buvo daugiausiai didieji Lietuvos ponai, įsigijusieji čia stambius dvarus. Tarp stambiųjų dvarininkų čia buvo taip pat ir lietuvių. Iš čia ėjo į Lietuvą žinia apie lenkų įstaigas ir papročius, iš čia ir noras daryti su Lenkija uniją.[8]

Minint Palenkės maišytus gyventojus, reikėtų priminti, kad čia dar buvo ir senovinių Jotvingų likučių. Buvo jotvingų kaimų apie Raigrodą. Jų kalba dar nebuvo išnykus, kaip matyti iš pirmame straipsnyje minėto Stryjkovskio liudijimo. Kazimiero užrašų trečioje knygoje yra paminėtas keletą kartų Jotvingų kaimas (Jatvezk). Viename užraše šiaip pasakyta: „Voišnarui Volkoviske kiemas (ūkis sled) ir trys žmonės — paliai jį Jotvezke Toa, Svirplia ir Moneika".[9] Kitame užraše: „Ponui Andriuškai Dovoinovičiui Rudčičuose Soplia, ir su juo keturi žmonės, duoda du indu medaus, Jatvezke ant Kamencos, vardu: Meišto, Skodis, Korvelis, Rimkovič".[10] Iš tų vardų galima ir spręsti, kad jotvingų likučiai savo kalbos dar nebuvo užmiršę.

Prie Trakų karvedijos buvo pridėtos dar šios kunigaikštijos: K o b r i n o, P i n s k o ir G o r o d e c o pavietas.

Kobriną XIV š. valdė Algirdas, po kurio jis teko jo sūnui Fedorui ir paskui jo giminei; tai išmirus, Zygmantas II pavedė savo žmonai karalienei Bonai. Tai karalienei buvo atiduota ir Pinsko kunigaikštija, kurioje buvo ponavęs Gedimino sūnus Narimantas ir jo giminė, drauge su Gorodečo pavietu.

Prie Trakų karvedijos buvo priskaitytas ir Turovo pavietas, kurs buvo buvęs pavestas kunigaikščiui Švitrigailai, paskui kuni-

---

[7] Balinski i Lipinski, Starožytna Polska, III, 406.
[8] Liubavski, Obl. diel. 15—20.
[9] Liet. Metr. kn. 3 ap. III, p. 81 (l. 46).
[10] ibidem, 114.

gaikščiui Mykolui, Levo sūnui, Glinskiui ir po jo išdavimo kunigaikščiui Konstantinui Ostrožskiui.

Visos šios sritys teismo ir administracijos atžvilgiu buvo savaimingos. Trakų karvedžiui jos priklausė tik kariuomenės atžvilgiu.[11]

Trečia etnografinės Lietuvos dalis buvo Žemaičiai. „Žemaičių žemės šlėktos ir jų žmonių sąraše"[12] sudarytame 1528 yra išskaityti šie didžiojo kunigaikščio valsčiai Žemaičių žemėje: did. kunigaikščio dvarai Vilkija ir Veliuona, valsčiai: Eiriogala, Raseiniai, Vidūklė, Karšuva, Pajūris, Šauduva, Rietavas, Gondinga, Viešvienai, Telšiai, Biržanėnai, Dirvonai, Medingėnai, Žarėnai, Patumšai, Karklėnai, Užventis, Beržėnai, Kražiai, Kemėnai, Tendžiogala, Josvainių dvaras. Apie šituos valsčius mini ir senesni Kazimiero ir jo sūnų aktai, be to, kalba ir apie kitus, kurių minėtame sąraše nėra. Taip Kazimiero žemių dalinimo knygoje yra paminėtas Knečių valsčius, kur ponui Kantautui dovanojami Lydavėnai ir 34 žmonės. Yra likęs did. k. Aleksandro laiškas 1494, rašytas Žemaičių seniūnui ponui Stanislovui Janovičiui su žinia apie dovanojimą ponui Martynui Jakubovičiui Viekšnos dvarelio ir penkių žmonių „Žemaičiuose Pavandenio paviete". To pat Aleksandro privilegijoje, kuria patvirtina Žemaičių bajorai, Jurbarko tėvūnui, Poškai žmones ir žemes dovanotas įvairiuose Žemaičių valsčiuose, tarp ko kito pasakyta „Jurbarko pavieto žmogų vardu Kokšį su dviem vaikais ir su jų žeme..., o Promedeve (Promežyje?) keturis žmones". Žemaičiuose prie Nemuno buvo Skirsnemunės dvaras su valsčium, minimas viename akte 1508. Tverų valsčių mini įstatymas, duotas 1529 Žemaičių valsčių laikytojams ir tėvūnams. Iš Zygmanto rašto, rašyto apie 1529 Žemaičių seniūnui Stanislovui Stanislavovičiui Janovičiui yra žinia apie Šiaulių valsčių Žemaičių žemėje, kurį karalius davė kunigaikščiui Jonui Vilniaus vyskupui. Privilegija 1511, patvirtinanti minėtojo tėvui Stanislovui Janovičiui, taip pat Žemaičių seniūnui, dvarus, dovanotus jam ir jo protėviams, kalba apie Platelių valsčių, kurį jam karalius patvirtino „su visu tuo, kaip tas Platelių valsčius ir visi tie kaimeliai iš senovės yra savo sienose ir kaip jie mums buvo laikomi, su visa teise ir ponyste, nieko sau

[11] Liub., Obl. diel., 190—200.

[12] Tas išspaustas 1915 Lietuviškos Metrikos pirmoje dalyje.

nepasilikdamas". 1522 karalius įsakė Žemaičių seniūnui minėtam Stanislovui Janovičiui duoti įvedimą Rietavo tėvūnui ponui Vaitiekui Orvydavičiui į tris tuščias žemes „Žemaičių paviete Pašilės valsčiuje". Kazimiero žemės dovanojimų užrašai mini ir Medininkų valsčių, kurio centre buvo Žemaičių vyskupo rezidencija, Gaižuvos valsčius, kuriame karalius Kazimieras vienam Petrui davė tris žmones: Nekirbę, Uikailą ir Eitų,[13] Kaltinėnų valsčių, kur vienam Vizbarui duoda penkis žmones.[14]) Raštas, 1492 patvirtinąs Žemaičių teises ir laisves, kalba dar apie Betygalos, Pernaravos ir Pastaininkų (Pačtavos?) valsčius.

Ponų dvarų didžiausi priklausė ponams Kinsgailams (Kezgailams), kurių giminės atstovai antroje pusėje XV ir XVI š. būdavo Žemaičių seniūnai. Paliai jų giminės pilį, — Platelius, buvo Beržoro, Gintiliškių, Šaulėnų, Gargždų prie Minijos ir Akmenių dvarai; jiems taip pat priklausė ir Batakiai, ir „pievos paliai Mušos upę su giria ir su apyniais, pradedant nuo Pivesos iki vokiečių sienai" (t. y. iki Kuršui).[15] Ponų Šemetų buvo Šaukėnai, Lydavėnai ir Karklėnai. Ponų Radvilų buvo Biržai ir Kėdainiai; Mikalojaus Sirevičiaus (Siraus) Žagarė; Jono Nemirovičiaus Jurgevičiaus Voverynė, kurią 1539 pardavė ponui Albrechtui Gastautui ir k.

Vyriausias Žemaičių valdytojas nuo to laiko, kai buvo atimti iš Ordeno, buvo seniūnas, kurs tarp aukštųjų Lietuvos valdininkų buvo vienoje eilėje su karvedžiais. 1492 privilegijoje jis yra vadinamas karvedžiu. Tik ne visuose valsčiuose jis turėjo vienokią reikšmę. Dalį tų valsčių teismo ir administracijos atžvilgiu jis valdė betarpiškai per savo pastatytus urėdus ir ėmė iš jų vietininko pajamas; valsčių dalį jis atiduodavo tėvūnams, dalį did. kunigaikštis duodavo laikyti savo vietininkams — laikytojams; seniūnas buvo visų tų urėdų galva ir aukštesnė teismo ir administracijos instancija. 1522 Žemaičių ponai, tėvūnai ir bajorai skundėsi did. kunigaikščiui, kad tėvūnijas Žemaičiuose dalina ne karalius, kaip turėtų būti pagal Kazimiero ir jo įpėdinių privilegijas, o seniūnas, ir prašė karalių palikti jiems „tas privile-

---

[13] Liet. Metr., kn.. zapisej, p. 75, l. 41.

[14] ib. 78.

[15] Liet. Metr. kn. zap. III p. 74—5, l. 41.

gijas ir laisves". Žemaičių seniūnas ponas Stanislovas Janovičius dėl to pareiškė, „kad tos tėvūnijos Žemaičių žemėje, išskyrus keturis dvarus: Vilkijos bei Veliuonos, ir Skirsnemunės, ir Josvainių, ir Šiaulių valsčiaus, iš senovės prie mūsų (karaliaus) protėvių ir prie mūsų jo protėviai ir jis pats turėjo savo dalinime iki šiam laikui, ir jų protėviai ir jie patys mūsų protėviams iki mums apie tai niekad neprimindavo", ir prašė karalių palikti „pagal senovės paprotį". Zygmantas su ponų taryba išsprendė pagal pono Stanislovo Janovičiaus pareiškimą, palaikydamas senovės paprotį, „kadangi nuo senų laikų apie tai buvo tylėta". Bet mirus ponui Stanislovui Janavičiui, kai seniūnu liko jo sūnus Stanislovas, karalius paėmė „į savo galybę ir dalinimą" dar šiuos valsčius: Eiriogalą „su miestu ir miesto mokesčiais ir su visais žmonėmis", Karšuvą „su visais žmonėmis", Pajūrį, Šauduvą, Palonus, Kaltinėnus ir Pašilę, Rietavą, Gondingą, Tverus, Telšius, Užventį, Viešvėnus, Birženėnus, Dirvėnus, Biržėnus, Jurbarką. Šiuose valsčiuose nuo to laiko tėvunystes dalino ne seniūnas, o did. kunigaikštis, o kiti valsčiai, išskyrus tuos, kuriuose buvo didžiojo kunigaikščio vietininkai-laikytojai, buvo pavesti seniūnui į betarpinę jo valdžią.

Visų Žemaičių urėdų, vietininkų-laikytojų ir tėvūnų seniūnas, kaip minėta, buvo galva ir betarpinis viršininkas. Žemaičių žemės laikytojams ir tėvūnams 1529 duoto įstato 17-as straipsnis kalba: „Taip pat iš paklusnumo ponui seniūnui tų visų tėvūnų ir visos Žemaičių žemės šlėktos neišimame, bet norime, kad visuose dalykuose ponui seniūnui būtų paklusnūs visame, kaip tarėjui mūsų vietoje esančiam, ar ypač tuose dalykuose, kurie pridera prie mūsų žemės pagalbos ir prie bendros gerovės". Nors šis straipsnis kalba tik apie vienus tėvūnus, bet iš kitų šaltinių matyti, kad seniūno klausyti turi ir Žemaičių dvarų vietininkai-laikytojai. Taip, pav., 1523 Žemaičių seniūnas ponas Stanislovas Janovičius, gavęs iš karaliaus įsakymą išrinkti kuriame nors Žemaičių valsčiuje dešimtį žmonių tarnybų ir keturias tuščias žemes dvariškiui Andriui Mackovičiui, žmones išrinko Eiriogalos valsčiuje ir juos atidavė jam („davė jam jų įrišimą"), o apie tuščias žemes rašė dvaro iždininkui, Veliuonos laikytojui, ponui Jonui Andrejevičiui, „kad, tas žemes išrinkęs Veliuonos paviete arti jo Panemunės dvaro, duotų jam į jas įvedimą". — „Ir ponas Jonas, — kalba ta privilegija, — įsakius jo malonei, keturias tuščias žemes iš-

rinko... ir jį į tas žemes įvedė ir įvedimo raštą jam davė". Seniūnas kartais tvarkydavo laikytojų srityse nesusižinojęs su jais. Tas pats Stanislovas Junovičius davė savo tarnybiniui Šimkui Mitkevičiui įvedimą į dešimtį žmonių tarnybų ir keturias tuščias žemes, karaliaus jam dovanotas, (seniūnui tai pristačius), „Žemaičių žemėje Veliuonos paviete Žasečių valsčiuje". Greit po to Veliuonos laikytojas pareiškė karaliui, „kad dovanoti žmonės iš žemės eina į didelę nenaudą Veliuonos dvarui"; iš to matyti, kad davimas buvo padarytas be jo žinios.[16]

Lietuva buvo sudaryta iš įvairių sričių, ne vienu laiku prijungtų prie tikrosios etnografinės Lietuvos. Diedieji kunigaikščiai valdė tas sritis, atsižiūrėdami į jų senus papročius ir teises. Atsižiūrėjo jie labiau į etnografinę Lietuvą, kuri didiesiems kunigaikščiams padėjo paimti ir prijungti rusų šalis. Jogala, pakrikštijęs Lietuvą, davė lietuviams bajorams ypatingų teisių ar lengvatų. Kiti kunigaikščiai tas teises patvirtindami, dar jas praplatindavo. Laikui einant tos privilegijos buvo suteiktos ir Lietuvos rusų sritims pripažįstant ir paliekant jų senus papročius ir teises. Taip kiekviena sritis turėjo didžiojo kunigaikščio duotą ypatingą privilegijų raštą, pagal kurį Lietuvos valdovas jas valdė. Turėjo tokį savo teisių ir laisvių raštą ir žemaičiai.

Žemaičiai turėjo savo ypatingumų, kuriais kiek skyrėsi nuo lietuvių. Čia reikia pastebėti, kad istorinė Žemaičių šalis yra visai tas pats kraštas, kurį, atsižiūrint į kalbą, dabar Žemaičiais vadiname. Istoriniai Žemaičiai tai šalis nuo Nevėžio į vakarus. Šiaurėje Biržai dar prie Žemaičių buvo skaitomi. Žemaičiai daugiau buvo kentę nuo Vokiečių Ordeno puolimų. Žemaičiai kryžeiviams buvo karų tikslas, buvo grandis, kuri sausu keliu turėjo sujungti Livonijos Ordeną su Prūsais. Lietuvos valdovai sunkiose valandose tam Ordeno tikslui buvo nusileidę. Jogaila Prūsų Ordenui buvo atidavęs Žemaičius, iki Dubysai, Vytautas, pabėgęs į Prūsus, buvo tai pripažinęs, ir prieš karą su totoriais buvo pripažinęs iki Nevėžiui. Taip Žemaičiai pakliuvo į kryžeivių valdžią ir per tai buvo pasidarę Vokietijos Imperijos (ar vidurinių amžių Romos Imperijos) dalis. Vokiečių valdžioje Žemaičiai išbuvo iki Žalgirio mūšio. Dėl to buvimo vokiečių valdžioje buvo pavėlintas ir jų krikštas. Po Horodlės Unijos 1413 Vytautas ir Jogaila nuvyko į Žemaičius ir krikštijo; krikštytiems bajorams su-

[16] Liubavski, Obl. diel. 201—206.

teikė ypatingų teisių ar laisvių ir patvirtino jas savo raštu. Tos laisvės dalinai buvo senos, dalinai naujos, imtos iš lenkų šlėktos teisių. Tasai raštas nėra iki šiol išlikęs, bet jį mini vėlesni kitų didžiųjų kunigaikščių patvirtinimai, pav., d. k. Aleksandro iš 1492. Vytauto brolis Zygmantas Kęstutaitis, kurį Žemaičiai rėmė besistengiant įsigauti į didžiojo kunigaikščio sostą, tas teises ir laisves patvirtina, kaip tai matyti iš vėlesniųjų patvirtinimų. Kai Zygmantas buvo nužudytas ir Kazimieras paskelbtas didžiuoju kunigaikščiu, Žemaičiai sukilo. Jie pasiskelbė kunigaikščiu Zygmanto sūnų Mykolą, išvijo savo seniūną Kensgailą už tai, kad jis atsidavęs Kazimierui, ir į jo vietą išsirinko poną Kantautą. Bet Mykolas neatvyko žemaičių kviečiamas, o bėgo į Maskvą. Sukilimas buvo nuramintas nusileidžiant didžiajam kunigaikščiui. Kazimieras paliko jiems seniūnu Kantautą ir prisiekė laikyti juos „savo malonėje su jų turtais". Tada, turbūt, buvo patvirtintos Žemaičių laisvės ir teisės, duotos Kazimiero pirmtakūnų, ir ypač teisė priimti tik tuos seniūnus ir tėvūnus, „kuriuos jie patys išsirinks arba kurių jie mus prašys". Sukilimo liovimą Žemaičiai laikė iš savo laisvos valios susivienijimu su Lietuva ir Lietuvos valdžia apsiėmė oficijaliai laikytis tokios nuomonės. „Pirmiausiai mes norime, yra pasakyta patvirtinamam rašte iš 1492, kad jiems niekas negali sakyti, arba į akis prikaišioti, jog jie kardu arba kovomis būtų buvę nukariauti, bet kad gera valia jie prisidėjo". Tą Kazimiero raštą patvirtino jo sūnus Aleksandras ir Zygmantas, paskui Zygmantas Augustas 1569, ir Henrikas Valeras 1574.[17]

Tarp tų laisvių šio rašto tikslui pažymėtinos yra šios dvi: „Nauji mūsų dvarai neturi būti kuriami ar statomi jų apskričiuose (t. y. Žemaičiuose), nebent tie, kurie buvo Vytauto laiku, reikėtų taisyti ar atstatyti". Didysis kunigaikštis apsiėmė Žemaičiuose nestatyti naujų dvarų, ir šitos savo teisės Žemaičiai neužmiršo. Antra laisvė, čia pažymėtina yra ši: „Girinius žvėris giriose ir žuvis upėse ir upeliuose, kaip iš senovės, leidžiame jiems medžioti".[18]

---

[17] Liubavski, Obl. diel. 35—6.

[18] Tasai Žemaičių privilegijų raštas yra išspaustas. Liubavski, Očerk. L. R. G. 371—6. Tos dvi laisvės, p. 373.

V.

Panemunės kolonizacija nuo Gardino iki Jurbarko

Iš Grigaliaus Valavičiaus girių aprašymo matyti, kad Gardino, Perelomo, Merkinės, Alytaus ir, rodos, Punios girios Nemuno nesiekė, t. y. šalis tarp tų girių ir Nemuno buvo jau 1559 gyvenama. Girių siena, skirianti jas nuo gyvenamų vietų, buvo maž daug Lipsko miestelis, esąs gana toli į vakarus nuo Gardino, Valkušo (Valkaus) upelis įtekąs į Juodąją Ančą, paskui Maricha, kairys tos upės įtakas, Galadusio, Rimiečio, Simno ir Žuvinto ežerai. Kitos girios, Birštono, Darsūniškio, Rumšiškio, Vilkijos, Veliuonos, Skirsnemunės ir Jurbarko, savo šonu rėmėsi į Nemuną. Jei Kauniškė nepriėjo prie tos upės, tai Panemune ties ja buvo bent privatinės girios. Iš to suprantama, kad ir gyventojų čia, paliai Nemuną buvo maža: kur ne kur koks kaimukas. Vakaruose tos girios, išskyrus Rumšiškio, Kauno, Veliuonos, Skirsnemunės ir Jurbarko, siekė Prūsų sieną. Iš to taip pat aišku, kad gyventojų Paprūsėje buvo dar maža ir reti kaimai tik kur ne kur buvo įsikūrę. Jurbarko giria Prūsų sienos nesiekė, tai ties ja, pradedant nuo Virbalio paliai Prūsus iki Jurbarkui buvo visa eilė naujų sodžių, tik ir ta dar kai kur girių perkertama.

Kada kolonizacija prasidėjo kairiajame Nemuno krante?

Prie d. kunigaikščio Zygmanto I ir prie Kazimiero Sudavijos girios buvo šalis, į kurią galima buvo pabėgti. Zygmantas davė poniai Kinsgailienei, Žemaičių seniūnienei, tris žmones ir tie pabėgo už Nemuno.[1] Prie Kazimiero Nekrašiui Ligeikavičiui Gardine buvo dovanoti penki žmonės, jų vienas pasišalino už Nemuno.[2]

---

[1] Liet. Metr. kn. 3 zap. p. 10.
[2] ib. p. 26.

Prie Zygmanto kolonizacija Sudavijos giriose vargu galėjo būti varoma, nes jis ilgus metus turėjo kariauti su Švitrigaila, kurį karalius Jogaila buvo paskyręs Lietuvai didžiuoju kunigaikščiu. Kolonizuoti pradėjo d. kunigaikštis Kazimieras tą dalį girių, kurios yra tarp Bebros iš pietų, Juodosios Ančos iš šiaurės, ir Nemuno iš rytų. Antroje pusėje jo viešpatavimo ši šalis jau buvo gyvenama. 1482 prie Bebros buvo jau Lipsko miestelis, apie kurį turėjo būti tada bent keletas kaimų. Tai matyti iš vieno užrašo, 1482 daryto: Jonas ir Jurgis Bagdonavičiai Trakų karvedžiui Martynui Gastautui už 80 kapų liet. grašių užstatė Ostrovlianų duoklininkus, esančius paliai Lipską, iki bus grąžinti minėtieji pinigai.[3] Prie Bebros upės Lipskas ar ne bus buvęs punktas, toliausiai į vakarus nusivaręs. Bet galimas daiktas, kad kitas d. kunigaikščio dvaras Krasny Bor, prie tos pat upės toliau į vakarus esąs, bus taip pat d. k. Kazimiero įkurtas.

Kolonizuojama buvo girioje, kaip tai matyti iš likusių Kazimiero aktų. „Mūsų maršalkui, Gardino vietininkui, ponui Stankui Sudivojevičiui. Prašė mus Vaskas Aleksandravičius, Gardino raktininkas, Gardino paviete žemės, kurią velionis ponas Andrius Dovoinavičius buvo iš girios atkirtęs Jasudui Roduniečiui; tai Jasudas tą žemę laikė ir paskui arklius pavogė. Ir dėl to pats pasikorė, ir liko jo žmona ir vaikai ir tėviškė Rodunėje, ir buvo jis sutartį padaręs su Jasudiene, turėjo jai duoti dešimtį kapų grašių. Dėl to dabar tą žemę, kurią tas Jasudas buvo laikęs, esame davę Vaskui, Gardino raktininkui, su visu tuo, kaip tas Jasudas buvo laikęs, o jis turi duoti dešimtį kapų grašių tai Jasudienei. O kuriuos laukus ar šienavimus (pievas) bus ji pardavusi, turi ji atpirkti tais grašiais. Ir atpirkusi viską, tegu eina su savo vaikais į to Jasudo tėviškę į Rodunę. Ir į tą žemę nereikia daugiau įsileisti nei ją nei jos vaikus". Tą žemę, rodos, reikėtų ieškoti ten, kur dabar yra Jacudavo kaimas, Teolino parapijoje (Lenkijoje).

Iš to karaliaus Kazimiero rašto matyti, kad Roduniečiui Jusudui, prašančiam žemės, buvo atkirsta girios. Reikėtų manyti, kad tokių žemės atkirtimų girioje buvo ne vienas, bet daug, t. y. norintiems duodama girioje žemė ir varoma kolonizacija. Viename Zygmanto Augusto patvirtinamam rašte iš 1552 yra pasakyta: „Vosylius, Mato sūnus, užsitarnavo iš mūsų tėvuko jo malonės

---

[3] Opisanie Dokumentow Mosk. Arch. Min. Just. 388.

[4] Revizija Pušč, 172—3.

karaliaus Kazimiero tris tuščias (apleistas) žemes Gardino valsčiuje prie Balės upės. Prie tų užsitarnautų žemių tas pats Vosylius, Mato sūnus, iš kai kurių mūsų valdinių tame pat Gardino valsčiuje, prie Balės ir Perstunės, prisipirko jų tėviškių ariamas žemes, giraites ir pievas, ir girioje prie Valkaus upės pievas, ir Bliznuose bartinę žemę su visais senoviniais įėjimais (t. y. su teise įeiti į girią ir ją naudoti savo reikalams). Ir iš savo giminaitės Marinos, Demijano dukters, pirko tuščią žemelę Daumantynę (Domontovščina)".[5] Tai rodo, kad kolonizacija buvo jau pažengusi.

Vienas d. k. Aleksandro, Kazimiero įpėdinio, laiškas rodo, kad kolonizacija prie jo buvo nusivariusi tolyn į vakarus, artyn Prūsų: „Lenkėsi prieš mus mūsų dvariškis Makaras, kad mes jam esame davę žemeles lygumas Gardino paviete, vadinamas Rogožinu, paliai Bebros upę... Prie to pat Rogožino prisipirko jis dvi bartines žemeles, už Sidros upės Bušmiglaznėje ir kitą už Stebros abiem Dauspūdos upės pusėm, iš mūsų žmonių Gardiniečių Jono Demijonavičiaus ir Jurgio Ganusavičiaus. Ir taip pat mes esame jam leidę toje Bebros upėje pas Mažąjį Rogožincą tvenkinį tvenkti ir malūną įtaisyti ir pertvarus kalti, iki kol jo žemė. Ir tam viskam patvirtinti rodė mums mūsų raštus ir lankėsi prieš mus, kad mes tas žemes, mūsų dovaną ir jo pirkinį, patvirtintume mūsų raštu. Ir mes, iš mūsų malonės, už jo ištikimą mums tarnybą, tas žemes didįjį Ragožiną ir Mažąjį Rogožincą ir tas bartines žemeles ir malūną ir pertvarus patvirtiname amžinai ir nepajudinamai"...[6]

Tas pats d. k. Aleksandras savo dvariškiui dvaro arklidininkui ir medžioklininkui ponui Martynui Chrebtavičiui dovanojo pievas Perelomo paviete prie Rudavos pelkių.[7] Chrebtavičiaus sūnus ir anūkas vėliau prisipirko pievų prie Ančos upės.[8] Aleksandras 1506 dovanojo Lipsko dvarą Fedkui Chrebtavičiui.[9] To dvaro turtai jau ir tada turėjo būti nemaži ir aplinkui turėjo būti nemaža kaimų, nes 1528 iš jo turėjo būti statoma į kariuomenę 60 arklių, t. y. jam priklausė 480 ūkininkų.[10]

---

[5] Revizija Pušč, 192.
[6] Revizija Pušč, 175—6.
[7] Revizija Pušč, 177.
[8] ib. 176.
[9] Balinski, Starož. Polska, IV, 320.
[10] Liet. Metr. L. kariuomenės sąr., 8.

Aleksandras už tarnybą suteikė Makarui Ivanovičiui Ponerlicos dvariuką, kurį Zygmantas Senasis jo sūnui Mykolui Makaravičiui patvirtino. 1525.[11] Ta Ponerlica reikėtų ieškoti ten, kur dabar yra to pat vardo kaimas Lipsko parapijoje (Lenkijoje).

Didžiajam kunigaikščiui dalinant žemes, ėmė rastis ir dvarelių. Zygmantas Senasis 1512 patvirtino Gardino seniūno tarnautojui Urbonui Bartoševičiui Sviacko dvarelį su pievomis ir su keletu žmonių.[12] Tas pats Zygmantas Senasis Vosyliui Vorotincui Ožių ir Perelomo paviete davė žemės ir 12 žmonių tarnybą, jo sūnus d. k. Zygmantas Augustas tą žemę ir žmones 1547 pripažino Vorotinco žentui Mykolui Volovičiui, duodamas leidimą eiti į Gardino girią prie bartinių medžių ir dovanodamas jam pievų prie Ančos upės. Mykolas Valavičius ir jo broliai turėjo žemės Paprūsėje prie Dauspūdos upės ir prie Stebros.[13] Drauge su tais dovanojimais ėmė kurtis kaimai ir šioki toki dvareliai.

Dovanojimai žemių su žmonėmis baudžiauninkais Gardino apylinkėse rodo, kad pirmas kolonizatorius buvo pats didysis kunigaikštis, ar geriau sakant jo dvarai, kurie buvo prie Nemuno. Didžiojo kunigaikščio kaimų buvo įkurta gan daug. Drauge kolonizavo ir tie ponai, kurie iš didžiojo kunigaikščio buvo gavę žemių. Toki ponai buvo jau minėtieji Chrebtovičiai, Volovičiai, Šimkus Sopotka ir k. Tie ponai žemės ir pievų stengėsi vis daugiau įsigyti, kaip tai galima matyti iš šio Zygmanto Senojo rašto: „Mūsų medžioklininkui, Ožių ir Perelomo vietininkui, ponui Mikalojui, Jurgio sūnui, Pacevičiai. Lenkėsi Vilniaus karvedžio, mūsų kanclerio Mikolo Mikolajevičiaus raštininkas Sopotka Steckavičius ir iš mūsų prašė mūsų dvaro lauko, vadinamo Radiuška, kurį aria mūsų Ožių dvarui, ir tuščios pievelės prie Ančos upės, vadinamos Bartošiškės, kitoje Ančos pusėje pievos, kurioje mūsų bartininkai piauja mūsų dvarui stirtą šieno. Ir mes, iš savo malonės, jam to prašant, tai padarėme: tą Radiuškos lauką ir su ta pievele, kuri yra paliai tą lauką, ir tas pievas prie Finčios jam davėme.[14]

Galima manyti, kad iš tų Sopotkų bus gavęs pradžią Sopockinės miestelis. Sopotkai, kaip ir kiti ponai, turėjo žemių įvairio-

---

[11] Revizija Pušč, 171—2.

[12] ib. 185.

[13] ib. 181—183.

[14] Revizija Pušč, 172—3.

se vietose. Jiems priklausė tarp kitų ir kaimas Somovščina[15], be abejo dabartinis Sumavas Seinų parapijoje. Apie Sopotką (vardas nepasakytas) kariuomenės sąrašas 1528 mini, kad jis turi statyti 5 arklius; iš to žinia, kad jis turėjo 40 valdinių baudžiauninkų, nes nuo kiekvienų aštuonių valdinių ūkių buvo statomas vienas arklys.[16]

Žemių ir pievų dovanojimai prie Stebros ir Dauspūdos upių rodo, kad didieji kunigaikščiai stengėsi kolonizuoti ne tik Panemunę arti Gardino, bet ir Paprūsę. Gavusieji žemės ponai kūrė savo valdinių kaimus; o didžiojo kunigaikščio dvarų Gardino, Perstūnės, Ožių ir Perelomo vietininkai steigė naujus sodžius, kurie buvo tų dvarų arba ir naujai įkurtų valdoma valdžios nuosavybė.

Kur dabar yra Kapčiamiestis, didelis girios plotas buvo dovanotas ponui Kopočiui. Kopotis, kaip matyti iš d. k. Kazimiero užrašų buvo d. kunigaikščio raštininkas (1447—1452). Jo sūnus Kopotis Vasiljevičius išsyk d. k. Aleksandro, paskui Zygmanto Senojo raštininkas (1506 — 1530), drauge Žiežmarių laikytojas, paskui maršalkas, Medininkų, Pervalko ir Darsūniškių laikytojas, 1516 iš karaliaus Zygmanto gavo nuosavybėn Veisiejų dvarelį, žmonių ir pievų Perelomo apskrityje, laukų, pievų ir žmonių tarp Gniedos ir Ančos upių ir žmonių Pervalko paviete kitoje pusėje minėtųjų upių; tais pat metais Perelomo paviete šešias žmonių tarnybas sekėjų, bartininkų ir žvejų mainais už pirmiau gautus Veisiejų dvarelio srityje ir tame pat apskrityje girią. 1522 tas pat karalius patvirtino amžinon nuosavybėn Swiatošino dvarelį su giria Perelomo paviete, leido jam turimas žemes praplatinti ir jis, tuo leidimu naudodamasis, išmainė dalį savo turtų su Mikalojum Pacevičium, Perelomo ir Ožių medžioklininku; 1525 jis vėl darė mainus su kunigaikščiu Jurgiu, Simano sūnum, Sluckiu, kuriam jis pavedė Veisiejus ir tuo savo žemes, rodos, apie dabartinį Kapčiamiestį išplatino.[17] Tas Kopotis davė pradžią Kapčiamiesčio miesteliui.

Čia kalbamoji pietinė Suduvos dalis iki Baltajai Ančai galėjo būti kolonizuojama iš Gardino, Perstūnio, Ožių ir Perelomo dva-

---

[15] L. Metr. Liet. kar. sąrašas, p. 90.

[17] Opisanie Dok. Mosk. Arch. Min. Just. p. 144, 265, 293. — Wolf, Senatorowie, 254, 259. — Boniecki, Poczet r., 138—9. — Revizija Pušč, 54.

rų. Tolyn į šiaurę nuo Baltosios Ančos kolonizacija ėjo iš Merkinės, kuriai priklausė 1518 ir Varviškiai esą prie Juodosios Ančos ir Nemuno.[18] Seniausia žinia apie tai yra iš d. k. Aleksandro rašto 1494, kur šiaip kalbama: „Mūsų maršalkui, Merkinės vietininkui, ponui Stanislovui Gliebovičiui ir kitiems mūsų vietininkams, kurie ir paskui laikys nuo mūsų Merkinę. Lenkėsi prieš mus Zubas Migavičius su savo sūnumis ir prašė mus dviejų ežerų Merkinės paviete, Zapsio ir Olneičio, ir pertvaro upėje, kuri iš tų ežerų teka; o ir tu pats mums sakei, kad tai nekenkia mūsų dvarui. Taigi, jei taip, kaip tu sakei, tai mes davėme jiems tuodu ežeru, Zapsį ir Olneitį, ir pertvarą upėje".[19]

Minimasis čia dvaras buvo Liškeva arba jo dvarelis Veisiejai, nuo kurių nepertoli yra tuodu ežerai. Tuodu dvarai, vienas prie Nemuno, kitas gana toli nuo tos upės, buvo seniausiai Aleksandro. Abu tuodu dvaru d. k. Aleksandras davė kunigaikščiui Mykolui, Levo sūnui, Glinskiui, kurs 1499 to pat d. kunigaikščio buvo paskirtas Utenos vietininku, 1500 dvaro maršalku ir 1502 Merkinės vietininku.[20] Nežinia, kada jis paėmė Liškevą. Vėliau jis Guduose gavo dar Bielską ir Turovo valsčių. Tasai totorių kilmės surusėjęs kunigaikštis, 12 metų buvo buvęs Vokietijoje, tarnavęs ten kariuomenėje, buvęs pas ciesorių Maksimilijoną, keliavęs Italijoje ir gal Ispanijoje, d. k. Aleksandro mylimas patarėjas ir labai išaukštintas, prie Zygmanto Senojo neteko savo poaukščių susitaręs su Maskva, padarė maištą ir pabėgo į Maskvą.[21] 1509 Liškeva su Veisiejais Zygmanto S. buvo duota iki gyvos galvos Slucko kunigaikštienei Nastazijai, našlei po mirusio vyro kunigaikščio Simano, Mykolo sūnaus, kilusio iš Olelkavičių ar Sluckių (Algirdo giminės): „Lenkėsi prieš mus kunigaikštienė Simanienė Michailovičienė... Nastazija Sluckiškė dėl to, kad mes esame jai davę mūsų dvarą Liškavą su to pat dvaro dvareliu Veisiejais, kurį buvo laikęs mūsų išdavikas Mykolas Glinskis, ir prašė mus, kad mes jai tą dvarą duotume iki gyvos galvos. Ir mes, mūsų malone, užtariant mūsų ponų tarybai, tą Liškavos

---

[18] L. M. Sudn. d. III, 22, kur minimieji Variškiai, rodos, turėtų būti dabartiniai Varviškiai.

[19] Liet. Metr. kn. zap. 556—7.

[20] L. Metr. kn. zap., 753, 817, 829. Boniecki, 63—64.

[21] Apie Glinskį smulkesnių žinių galima rasti pas Strykovskį, Encyklopedya Powszechna, ir Wolf, Kniaziowie.

dvarą su minėtuoju Veisiejų dvareliu, ir su visais žmonėmis tarnybiniais ir baudžiauninkais, ir su ariamomis ir bartinėmis žemėmis, ir su pievomis ir giriomis ir žvėrių gaudymais ir su ežerais, ir su nelaisva to dvaro šeimyna, ir su grašių, medaus ir kiaunių duokle, ir su visais kitokiais mokesčiais, ir su visu kuo pagal tai, kaip tas mūsų išdavikas Mykolas Glinskis buvo laikęs, davėme jos malonei laikyti iki gyvos galvos".[22]

Veisiejų dvarelis Pervalko paviete 1501 d. kunigaikščio Aleksandro buvo duotas Jonui Glinskiui, Mykolo broliui, drauge su Zmirklių pieva Perelomo paviete. Ta pieva bus buvusi kur dabar Kapčiamiesčio parapijoje yra to pat vardo kaimas. Nuo 1509 Veisiejus iki gyvos galvos laikė Slucko kunigaikštienė Nastazija, po jos Smolensko pabėgėlis Borisas Obrazcovas. 1516, kaip minėta, Veisiejai Zygmanto Senojo buvo dovanoti nuosavybėn Pervalko laikytojui Kopočiui Vasiljevičiui, kurs juos išmainė 1525 Slucko kunigaikščiui Jurgiui, Simano sūnui. Tasai kunigaikštis tais pat 1525 gavo leidimą daryti Veisiejuose turgų ir laikyti smukles ir 1526 pastatė bažnyčią.[23] Taip prie Veisiejų dvarelio, įkurto prieš 1501 ir išsyk priklausiusio d. kunigaikščiui, perėjus jam į privatines rankas, ėmė kurtis miestelis.

Kiek vėliau už tuodu buvo įkurtas ar bent žinia yra vėlesnė, Beržinyko dvaras, kurį 1524 karalius Zygmantas Senasis pavedė savo žmonai karalienai Bonai su jam priklausančiomis žemėmis ir valsčiais.[24] Tą dvarą ji laikė, iki 1556 išvažiavo į Italiją.

Ar bus taip senas, kaip Liškeva ir Veisiejai, Vygrių dvaras, esąs prie Vygrių ežero, nežinia. Dlugošas pasakoja, kad 1418 po Kalėdų iš Merkinės į vietas, Vygriais vadinamas, buvo atvykęs medžioti karalius Jogaila. Čia pas jį su trimis kareiviais per tris karalius atjojo Rastenbergo konturas, apsimesdamas esąs Vokiečių Ordeno magistro pasiuntinys, o ištikro norėdamas patirti, kiek karalius turi prie savęs žmonių. Sužinojęs jis manė paimti karalių ir patogioje vietoje buvo palikęs 500 raitelių. Jogaila, pajutęs statomas kilpas, kurias patyrė iš savo pasiųstų žvalgų, tuojau išsiskubino iš Vygrių pas Ančą ir paskui nakčia pas ežerą, kurs buvo vadinamas Metis, iš čia į Gardiną.[25] Kada čia dvaras

[22] L. M. sud. die,l II, N. 77.
[23] Opisanie Dok. Mosk. Arch. Min. Just., 69, 144, 293.
[24] Opisanie ruk. otd. Vil. publ. bibl. III, N. 80.
[25] Dlugosz, istoria Pol. IV, 220—221.

buvo įkurtas, nėra žinios. Vygrių vardas yra paminėtas 1539 Gardino teismo aktuose, bet dar nėpasakyta, kad tai būtų buvęs dvaras.[26] Pastatytas jis buvo prieš 1547, nes tų metų sausio mėnesyje čia medžiojo Zygmantas Augustas.[27] Jo buvimą praneša 1559 Valavyčius, girių aprašyme.

Kaip Veisiejai, senas yra ir Leipūnų ar Leipalingio dvaras. Vėliausiai jis buvo įkurtas buvęs prie Aleksandro. Seniausia žinia apie jį yra iš 1503. Tais metais duotas jis buvo pabėgėliui Smolensko arklidininkui Jonui, Fedoro sūnui, Pliuskovui, iki jo tėviškė bus išliuosuota iš Maskvos valdžios. 1506 tas pats dvaras su baudžiauninkais ir arklininkais vėl tam pat buvo patvirtintas, vėl iki jo tėviškė bus iš Maskvos atimta. Tas dvaras buvo vadinamas, ne kaip dabar, bet Lepunikais ir priklausė prie Pervalko apskrities. 1508 karalius Zygmantas Senasis dovanojo Lepunikų dvarą su visomis priklausomybėmis savo raštininkui Jonui, Bogdano sūnui, Sapiegai, mirus pirmesniam to dvaro laikytojui, turėjusiam jį iki gyvos galvos.[28] 1522 tasai Jonas Sapiega gavo iš karaliaus šešias tuščias žemes Merkinės valsčiuje ir girios priedą prie Leipunikų dvaro. 1530 karalius Zygmantas jam patvirtino jo pirktą Nekraševščizną su kitais dvareliais prie Nemuno pas Gardiną, kuriuos jis buvo įsigijęs iš Gardino miestiečių ir žydų, ir devynis ežerus Slaventų (Šlavantų) turtuose su teise žuvauti Načios upėje, kuriuos jam pardavė Micevyčiai, Vosyliškio bajorai. 1532 jis buvo paėmęs valdyti Dorohičino seniūniją, kaip Palenkės karvedis. Nuo 1514 jis yra ir d. k. maršalkas. 1532 drauge su kitais važinėjo į Maskvą tartis dėl taikos. 1535 pirko iš didžiojo kunigaikščio dvariškio tris ežerus: Saivų, Baltąjį ir Juodąjį. Kitais metais jis važiavo į Maskvą dėl taikos, bet be pasisekimo. Jo vestose bylose yra paminėtas jam priklausiusis Vaikeliškių dvarelis ir Leipūnų giria. Be šitų jo turtų, jis turėjo dar dvarų ir kaimų Guduose. Apie 1544 dėl nežinomos priežasties jis užsitraukė ant savęs karaliaus Zygmanto pyktį, pakliuvo į kalėjimą, iš kurio, užtariant kitiems, buvo paleistas. Mirė 1546 ir palaidotas Leipūnų cerkvėje. Jo žmona Ona 1558 turtus padalino vaikams, kurių Povylas gavo Leipūnus, viena duktė Pane-

---

[26] A. V. K. XVII, 19.

[27] Kolankowski, Zygmunt August, 391.

[28] Opisanie Dok. Mosk. Arch. Min. Just, p. 74, 154, 171.

munę, turbūt, kur netoli Gardino esančią. Mirė ji apie 1561 palaidota taip pat Leipūnų cerkvėje.

Leipūnikai, kurie Sapiegams buvo dovanoti, yra dabartiniai Leipūnai ar Leipalingis.

Kitas dabartinis Dzūkų dvaras Seirijai ir buvo laikinai Sapiegų nuosavybė. Jonušas, Bagdono sūnus, Sapiega, minėtojo brolis, apie 1523 gavo iš karaliaus Zygmanto Merkinės apskrityje Seirijų dvarelį su žmonėmis ir tuščiomis žemėmis ir su leidimu smuklę laikyti. Guduose jis, kaip ir jo brolis, turėjo daug turtų.[29]

Jono Sapiegos sūnus Povylas, Kijevo kastalanas 1567 turėjo šiuos turtus: Leipūnus, Veisiejus, Vaikeliškius, Perenus ir Panemunę.[30] Kur šitie trys dabar yra, nėra žinios.

Valavičius paminėjo Stabinkų dvarą esantį šalia Merkinės girios dabartinėje Seinų parapijoje, ir kitą Saivų dvarą prie to pat vardo ežero. Stabinkų urėdas Merkinės girios prie upelio, pavadinto Zubro galva, iškirto ir išdirbo žemės sėjai 40 bačkų.[31] Stabinkų dvaras pirmą kartą yra minimas 1522.[32] Į pietus nuo Stabinkų kunigaikštis Andrius Višneveckis prisisavino Perelomo girios plotą mylios ilgio ir pusmylio pločio[33] ir čia jis davė pradžią Seinų dvarui ir miesteliui, kurs yra minimas 1567 kariuomenės sąraše.[34]

Už kokių dviejų trijų mylių nuo Stabinkų į šiaurę prie Lazdijos ir Rudaminos upelių buvo įkurtas Karužų kaimas. Apie jo pradžią yra šiokia žinia: 1536 Trakų karvedis, žemės maršalka, Merkinės ir Punios seniūnas, Jonas Zaberezinskis iš Alytaus rašo, kad Trakų karužams (vėliavininkams) bajorams duoda žemės dviem šimtam bačkų sėjos prie Merkinės girios krašto tarp Lazdijos ir Rudaminos upelių.[35]

Ta žinia rodo, kaip toli nuo Nemuno kolonizacija nusivariusi buvo į vakarus 1536. Apie tą pat laiką bus įkurti buvę ir Lazdi-

---

[29] Opisanie Dok. Mosk. Arch. Min. Just., p. 273. — Sapiehowie I, 23—37.

[30] ib. 279—283.

[31] Revizija Pušč, 49.

[32] Opis. Dok. Mosk. Arch. Min. Just. p. 265.

[33] ib. 54.

[34] L. Metr. 710.

[35] A. V. XXX, 237.

jai, dėl kurių Polocko karvedis Stanislovas Dovoina 1546 turėjo bylą su Dobkevičium.[36] To pat senumo, rodos, bus ir privatiniai Margratų ir Krikštėnų dvarai, esą arti Nemuno. Nei Lazdijai, nei tuodu dvarai 1528 kariuomenės sąraše nėra paminėti.

Kolonizacija nevisada, kaip Karužų kaimo, stūmėsi teisėtu būdu pirmyn. 1552 Did. kun. Zygmantas Augustas rašė Merkinės laikytojui Dovoinai, kad Trakų pavieto žemininkai Jonas, Vosyliaus sūnus, Bulgakas, Jonas Janavičius, Jokimas Jakimavičius ir Michna Kostantinavičius nemažai žemės buvo užėmę Merkinės girioje.[37] Jie visi, rodos, palengva pasistatė dvarelius. Bulgakas davė pradžią Bulakavo dvarui.[38] Valavičius be šito, 1559 mini tris Alytaus girioje žemės turinčius žemininkus: ponas Benys (Beniaš), Alytaus pavieto žemininkas, pas raistą, Suskiu vadinamą, turėjo dvarą su šešiomis žmonių tarnybomis; Alechna Kostentinavičia, Merkinės pavieto žemdirbys, dvarą pas tą pat raistą ir tris baudžiauninkų tarnybas prie Kirsnos upės (rodos tą patį, kurs vėliau buvo Kirsna vadinamas); Michna Kostentinavičia pas tą pat raistą dvarą ir aštuonias žmonių tarnybas.

Į vakarus prie Dusios ežero buvo Trakų karvedžio giria. Valavičius jo vardo nemini. Tuo laiku Trakų karvedis buvo kunigaikštis Mykolas Radvila (1550—1566). Ta giria pločio, rodos, bus buvusi iki Rimiečio ežerui, kurs tuo laiku priklausė tam pat Trakų karvedžiui.[39]

Prie šiaurinio Dusios ežero krašto buvo Metelių dvaras, ir dar toliau į šiaurę už kokios 10 kilometrų Simno dvaras. Seniausios žinios apie tuodu dvaru rišasi su ponų Zaberezinskių vardu, kurie juos valdė pirmoje pusėje XVI š.

Zaberezinskių protėvis buvo Rimovydas, turėjusis dvarą netoli nuo Ašmenos. Jo sūnus Jurgis iš didž. kun. Zygmanto I gavo Zabereziną, Krivičus ir Zesną. Jurgio giminė nuo to dvaro vadinosi Zaberezinskiais, o jo brolio Olechno ainiai vadinosi Olechnavičiai, Kuchmistrovičiai, Dorohostaiskiai ir Irzykavičiai. Taip nyko senovinės lietuviškos pavardės. Jonas, Jurgio sūnus, Zaberezinskis 1482 buvo karaliaus maršalkas, 1484 Polocko vietinin-

---

[36] Boniecki, 49. Dovoinų giminės protėvis buvo Visigirdas, kurio sūnus Dovoina 1401 drauge su kitais Lietuvos ponais pasirašė pažadėjimą, kad būsią ištikimi Lenkų karaliui, ib. 48.

[37] A. V. XXX, 237.

[38] Revizija Pušč, 48.

[39] ib. 35—36; Boniecki, p. XLVI.

kas ir dvaro maršalkas, 1492 Trakų kasteliamas. 1496 atsižadėjo Polocko vietininko poaukščio ir iš Paco paėmė Naugardą. 1498 buvo paskirtas Trakų karvedžiu ir žemės maršalku, tais ir kitais metais jis buvo drauge ir Trakų kastelianas. Mykolui Glinskiui kurstant, 1505 jis neteko karvedžio ir maršalko poaukščių. 1508 pradėjus Glinskiui maištą, pas Gardiną jis buvo sugriebtas ir nužudytas.

1492 jis gavo iš d. k. Aleksandro Alytų ir Nemunaičius. 1493 Aleksandras patvirtino jam pirktus iš Andriaus, Alechnos sūnaus, Rimavidavičiaus Kniagininą, Krivičus ir kitus dvarus. 1496 dovanojo jam Dubinų dvarą 1506 pievą Punios valsčiuje ir tais pat metais A l y t a u s dvarą su S i m n o dvareliu ir su Dusios ežeru ir Nemunaičių dvarą užstatu už paskolą.[40] 1507 karalius Zygmantas amžinai patvirtino dvarus, kuriuos buvo išsitarnavęs iš Kazimiero ir Aleksandro, K a m e n į, V o l m ą, D u b i n ą, žmones duoklininkus Markovo paviete prie Servečiaus upės, A l y t a u s dvarą su S i m n o dvareliu, keturis žmones Čuchlibovičiuose Melniko apskrityje. Tie dvarai buvo patvirtinti „ponui Jonui ir jo vaikams ir paskui būsiantiems jų vaikams amžinai, amžių amžiams, su visais tų turtų ir dvarų bajorais ir su tarnais keliauninkais, žmonėmis baudžiauninkais, leičiais, arklininkais, sekėjais, kiaulininkais, duoklininkais", su visomis ariamomis ir bartinėmis žemėmis, pievomis, su kitais laukais, „su visa teise, valdžia ir ponyste, nieko nepasiliekant mums (karaliui), įpėdiniams ir ainiams".

Kai d. k. Aleksandras 1503 svarstė Mykolo Glinskio ir Jono Zaberezinskio tarpusavo ginčus ir skundus, Glinskis įrodė, kad Zaberezinskis kalbinęs dvariškį Kolę Kraterį, kad jį užmuštų, ir už tai siūlęs 200 florenų.

Jono Zaberezinskio liko trys sūnūs: Jurgis Jonas ir Stanislovas. Jurgio sūnus Mykolas 1524 buvo Lietuvos maršalkas ir Darsūniškių vietininkas; mirė prieš 1527. Stanislovas 1487 buvo Lietuvos stalininko pavaduotojas ir 1500 Braslovo vietininkas, tais pat metais d. k. Aleksandro buvo siųstas pas Lenkų karalių Olbrachtą. 1501 jis buvo Lietuvos maršalkas ir stalininkas, 1506 Merkinės vietininkas. Paskutinį kartą jis yra paminėtas 1507, buvo jis tada dar maršalkas ir Merkinės vietininkas.

---

[40] Opisanie Dokumentów v Moskov. Arch. Min. Just. p. 32, 383.

Jonas, Jono sūnus, Jurevičius Zaberezinskis (Jan Janovič Jurjevič Zaberezinski), 1506 maršalkas, Volkovisko ir Kričovo vietininkas, 1510 Naugardo karvedis, 1514 — 1516 Dorohičino seniūnas, 1522 žemės maršalkas, perėjo iš Naugardo karvedijos į Trakų, kur jis karvedis buvo 1531—1538. Kričovo vietininkas jis dar buvo 1507, Volkovisko 1509, o karaliaus maršalkas 1511. Nemunaičius ir Metelius 1508 jis paėmė užstatu iš karaliaus Zygmanto už 1100 dukatų, 1515 panaujino tą užstatą, imdamas Nemunaičius už 1000 dukatų; tuos turtus karalius Zygmantas davė jam nuosavybėn 1519.[41] Karalius Zygmantas 1518 užstatė jam Markovo seniūniją, kurią pirma buvo laikęs, už 700 kapų ir užtikrino jam jos laikymą iki gyvos galvos. 1520 Jonas Zaberezinskis gavo sutikimą išpirkti Merkinės seniūniją iš Astikavičių, kurie ją buvo laikę už 1000 kapų. Greit po to, dar 1520, gavo sutikimą perleisti tą seniūniją Radvilai, bet tuo nepasinaudojo, ir vėl gavo tą seniūniją 1521, kitais metais Zygmantas ją atidavė jam iki gyvos galvos. Merkinės seniūniją jis laikė iki 1530, paskui po kelerių metų pertraukos, 1536 gavo ją iki gyvos galvos drauge su Punios seniūnija ir abi tiedvi laikė, iki kol buvo gyvas. 1522 užstatan paėmė iš karaliaus Zygmanto Ašmenos seniūniją, kurią, karaliui sutinkant, jis perleido savo brolio sūnui Mikalojui, kuriam mirus, jis vėl ją laikė 1526—1530. Daugų seniūniją jis turėjo 1519—1530 ir 1596 iš Zygmanto Augusto gavo Alytų iki gyvos galvos. 1510 jam buvo suteikta Naugardo miesto galvos ir arklidininko vieta. Į kariuomenę iš visų savo turtų jis statydavo 197 arklius.

Jonas, Jono sūnus, Zaberezinskis Oniškio dvarą pardavė karalienei Bonai už 1500 lietuviškų kapų, o Alytų, Nemunaičius ir Simną 1536 užrašė karaliui Zygmantui ir karalienei Bonai. 1535 Nedzviedzio, Žodiškių ir Dubonosovičių dvarus jis dovanojo savo taurininkui ir pakamariui, Dorogičino žemės raštininkui, Ivanauskui. Nedzviedzio dvarą atpirko iš Ivanausko 1536 Ivanas Michailovičius, taip pat Zaberezinskio pakamaris, už 300 kapų grašių. Zodiškius Zaberezinskis buvo įsigijęs iš Podbipientų 1522; tą pirkimą karalius Zygmantas patvirtino 1523.[42]

---

[41] Opisanie Dok. v Koskov. Arch. Min. Just. 361, 334.

[42] Bonsecki, 391—393. Liubavski, Obl. diel. 117—118. Lit. Rus. Seim., 177. Opisanie Dok. v Mosk. Arch. Min. Just. p. 32, 329, 334, 344, 351, 361, 363, 383, 385, 3h9, 390, 393, 428, 528.

Tas labai turtingas Lietuvos didžponis, kaip matyt iš čia minėtų jo turtų, buvo Alytaus, nuo 1506, Simno nuo 1506, Nemunaičių ir Metelių nuo 1519 savininkas, ir Merkinės ir Punios seniūnijų seniūnas. Jam dėl to priklausė apgyventoji Sūduvos Panemunė nuo Merkinės iki Puniai. 1523 jis nusipirko dvarą Zaniemonie, esantį prie Oniškio ežero, vėliau Oniškiu vadinamą. Jam priklausė nuo 1506 Dusios ežeras. Simne jis pastatė 1526 gražią didingą bažnyčią, vieną iš puikiausių ir didžiausių Vilkaviškio vyskupijos. Tai seniausia Sūduvos bažnyčia, puikus jo gyvenimo paminklas.[43]

Zaberezinskiui mirus, Simnas pagal užrašą teko karaliui Zygmantui ir karalienei Bonai ir paskui jųdviejų sūnui. Zygmantas Augustas, aprūpindamas savo žmoną Barborą Radvilaitę, užrašė jai daugumą dvarų, esančių abiem pusėm Nemuno tarp jų ir Simną: „Kauno pilį su miestu ir Rumšiškio dvaru ir su visais kitais Kauno dvarais ir dvareliais, su tarnais keliauninkais ir žmonėmis valstiečiais, ir su galviniu Kauno muitu, ir su visomis muitinėmis ir su visais kitais turgų ir tiltų muitais; prie to Merkinės ir Alytaus dvaras su Nemunaičių, Simno, Metelių, Žodiškių, Talvošo dvarais ir su kitais tenykščiais dvareliais ir su bajorų turtais, kurie tarnavo ponui Zaberezinskiui; Darsūniškio dvarą ir Birštoną ir Žiežmarius ir Žaslius, Stakliškių ir Karmėlavos dvarą, Vilkiją, Veliuoną ir Skirsnemunę, Raseinius ir Josvainius; taip pat su visais tų paminėtųjų mūsų dvarų miestais ir dvareliais..., dvarų dirvomis, tarnais keliauninkais ir valsčiais ir nelaisva šeimyna ir su veislinių kumelių kaimenėmis ir smuklių pinigais, mokesniais pajamomis, naudomis, su giriomis, su žvėrių gaudymais, su ežerais, su pertvarais, tvenkiniais, malūnais, su grašių, medaus, bebrų ir kiaunių mokesčiais, su rugių ir avižų duoklėmis, ir su visais kitais mokesčiais ir pajamomis... su visa teise, ponyste ir nuosavybe".[49] Užrašomi ir minėtųjų dvarų dvareliai, kurių vardai nepasakyti. Tie neišvardintieji, rodos, buvo šie: Stabinkai, Saivai, Nemunaičiai, kurių vietą rodo dabartinis to vardo kaimas esąs arti plento, einančio iš Kalvarijos į Simną, ir Alytaus rūmai prie Šešupės, kur dabar Buktos dvaras. Tas užrašas mini ir dvarų miestus, kurie kairėje Nemuno pusėje, rodos, bus buvę Seirijai, Lazdijai ir Simnas. Tuo gausiu užrašu karalienė Barbora Rad-

---

[43] Augustaitis, Seinų Dijec. bažn. Monogr., Vadovo IX, 394.
[44] Arch. Sborn. III, 10—13.

vilaitė naudotis nedaug gavo, tų dvarų ji nė nematė. Užrašas buvo padarytas 1 gegužės 1549, o ji mirė 8 gegužės 1551. Ar Simno ir Metelių dvaruose ir jų dvareliuose buvo kas naujo prie jos padaryta, nėra žinios. Apie tą laiką, ar vienais antrais metais, vėliau buvo išvestas per girias naujas kelias iš Simno į Virbalį. Tą „naują kelią Ganus Skopas išskynė", rašo Grigalius Valavičius.[45]

Simnas buvo įkurtas, rodos, pabaigoje XV š. Drauge su juo ar dar ir kiek pirmiau į rytus, nuo jo arčiau Nemuno prie Oniškio ežero buvo pastatytas privatinis dvarelis, vadinamas Zaniemonie, Užnemune. Kūrė jį ant gautos iš didžiojo kunigaikščio žemės prie Oniškio ežero Michna, Jono sūnus, Podbipeta (Podbipienta), Trakų tėvūnas (1488—1507), tur būt, tas pats, kurs iš Kazimiero gavo du žmones Jaunį ir jo brolį Daugvydavičius[46] ir kitą kartą dvyliką žmonių.[47] Jonas Zaberezinskis 1519 nupirko iš jo vaikų trečią dalį to dvaro. 1520 kitą trečią dalį iš sūnaus Fedoro už 500 kapų įsigijo Vilniaus karvedis Olbrachtas Gastautas ir 1523 kito sūnaus Martyno dalį išmainė ant žemės, esančios apie Darsūniškį. 1522 tą Užnemunės dvarelį ir Oniškio ežerą Albrachtas Gastautas pardavė Jonui Zaberezinskiui už 30 valdinių.[48]

Į vakarus nuo Simno gana seni buvo du medžioklės dvareliai: Nemunaičiai ir vadinami Alytaus Rūmai (Olitskije Choromy). 1525 karalius Zygmantas Trakų kastelanui Gardino seniūnui Jurgiui, Mykolo sūnui, Radvilai leido pirkti vadinamas Šešupės medžiokles su giraitėmis už 2000 lietuviškų kapų grašių iš Martyno Pietkovičiaus ir pirkimą patvirtino.[49] Kad iki viduriui XVI š. nėra žinios apie kokius nors dvarelius kitokius prie Šešupės, kaip du minėtieji, tai, rodos, čia kalbamos Šešupės medžioklės buvo prie Šešupės, kur buvo Alytaus Rūmai (dabar Bukta) ir Nemunaičių dvarelis (dabar Nemunaičių kaimas). Viduryje XVI š. abu tuodu dvareliu buvo d. kunigaikščio nuosavybė, Alytaus Rūmai buvo nekas kita, kaip namai kur d. kunigaikštis medžioklėse galėdavo sustoti. 1559 Grigalius Valavičius šiaip apie juos rašo:

---

[45] Revizija Pušč, 37.

[46] L. M. knyg. zap. III, 26, 35.

[47] Opis. dok. Mosk. Arch. Min. Just. 389, 390, 393.

[48] Boniecki, Pocz. R. 250—1.

[49] Opisanie Dokumentów v Mosk. Arch. Min. Just., 428, 461. Boniecki, Početv. 247, 278.

„Pievos prie Alytaus Rūmų dvylikai kūgių, kurias Alytaus sekėjai savo reikalui piauna, ir tiems šauliams, kurie jo karališkos malonės buvo siunčiami žvėrių šaudyti".[56]

Apie Simną turėjo būti bent keletas kaimų, bet jų vardai nėra žinomi. Paminėjo jų vieną Grigalius Valavičius, esantis prie Bambenos upės, be abejo, dabartinius Bambininkus.

Ties Punia kairėje Nemuno pusėje, kaip ties Alytum ir Merkine, kolonizacija prasidėjo prie Kazimiero ar vėliausiai prie Aleksandro. 1505 Aleksandras davė 10 žmonių tarnybų ir Pramezio dvarelį, esantį prie Peršėkės upės ne per toli nuo Nemuno, su jo žemėmis ir girios kampu savo raštininkui ponui Bogušui Bogovitinavičiui. Tas ponas d. k. Aleksandro raštininkas buvo 1500. Tas pats didysis kunigaikštis buvo padaręs jį Trakų miesto galva. Zygmantas Senasis tą poaukštį iš jo atėmė 1508 ir davė jam Žiežmarių dvarą, į vietą to 1509 pavedė jam Daugus. 1509 buvo jis kurį laiką žemės iždininkas, 1511 karaliaus maršalkas. Daugus jis laikė užstatu už 600 kapų grašių iki 1518. Tais metais prie tų 600 jis dar pridėjo 400 ir gavo Kamenco seniūniją, o Daugus paėmė Nemiravičius. 1519 jis buvo žemės iždininkas, būdamas drauge maršalku ir raštininku. Mirė 1530.[51]

Pirmi kaimiečiai apie Pramežio dvarelį, be abejo, buvo tie dešimtis žmonių tarnybų, kuriuos Bogušas Bogovitinavičius drauge su juo buvo gavęs. Gyventojų skaičius čia didėjo negreit. Tai galima spręsti iš Zygmanto Senojo rašto 1536. Prieš tuos metus toliau į vakarus prie Peršėkės upės, kur dabar Krokialaukis, dar buvo pievos, kurias iš Punios dvaro nuomavo penki Punios žmonės. Tas pievas iš Punios laikytojo išsiprašė Punios dvaro šaulys Jonas Stanilevičius drauge su broliu Motiejum ir paskui meldė karalių Zygmantą Senąjį, kad jiem patvirtintų, sakydami, jog „jų tėvas Stanela turi aštuonis sūnus, ir jų žemė nedidelė, neturi iš ko tarnybą tarnauti nei maisto sau turėti". Zygmantas patvirtino „iki kunigaikštiškai mūsų valiai" jam tą pievą su giria ir su

---

[50] Revizija Pušč, 37.

[51] Boniecki, Poczet rodów, 11. AVK. XXX, 133. To Bogotinavičiaus žmona, jam mirus išleido savo dukterį už pono Tenčinskio į Lenkiją. Ponų taryba 1538 d. k. Zygmantui skundžiasi, kad pagal suteiktas Lietuvai privilegijas tokia nuotaka drauge su vyru lenku negali paveldėti tėvo paliktų turtų ir kad tie turtai, kurių buvo daug, yra konfiskuojami. Pramezis tada buvo gražintas Punios dvarui. Liet. Metr. Publ. diel., 19—24.

viskuo, kaip ji yra, tomis sąlygomis, kuriomis buvo gavęs iš Punios laikytojo, tai yra, kad tarnaus šaulio tarnybą, arba žemės tarnyboje statys arklį į kariuomenę ir pats jos į karą.[52] Vėliau antroje pusėje XVI š. čia buvo įkurtas Krokialaukio dvaras su to pat vardo kaimu ir valsčium. Kolonizacija vis palengva slinko į vakarus ir iki 1559 buvo nusistūmusi gal iki dabartinių Daukščių, nes nuo čia, kaip matyi iš Grigaliaus Valavičiaus aprašymo, ėjo tolyn į vakarus Punios giria. Daukšių kaimo tada dar, be abejo, nebuvo, bet čia turėjo gyventi, bent keli sekėjai ar girių sargai, kurių vienas vadinosi Daukšys. Jo vardu ėmė vadintis gal iš jo vaikų įsikūrusis Daukšių kaimas. Seniausia apie tą sodžių žinia yra iš 1592. Vadinamas jis buvo tais metais karališku Daukšių sekėjų kaimu, esančiu Punios girioje.[53]

Apie tą pat laiką, kaip Pramezis, ar kiek anksčiau ar vėliau gavo pradžią dabartinis Barbieriškis, esąs prie Nemuno, kur į jį įteka Peršėkės upė. Seniausias tos vietos vardas buvo Ganusiškiai arba Ganuso dvaras.[54] D. k. Zygmantas Senasis 1515 buvo išnuomavęs vokiečiui Hanusui Baltajam keturias būdas Punios, Birštono, Darsūniškio ir Vilkijos giriose.[56] Reikia manyti, kad jis iškirtęs kraštą Punios girios, gavęs leidimą jau pirmiau čia buvo pastatęs savo vardu pavadintą dvarelį. Karalius Zygmantas pastatė ten bažnyčią, kuri išsyk buvo Merkinės filija. Pirmas jos rektorius 1522 išgavo iš dvasinės vyriausybės klebono teises. Klebonui buvo duota 27 valakai, 9 margai ir 27 prentai geros žemės.[57] Ta bažnyčia, rodos, antra Sūdavijos giriose buvo medinė ir negalėjo lygintis su didinga mūrine Simno bažnyčia.

Hanuso dvarą su besikuriančiu prie bažnyčios miesčiuku karalius Zygmantas 1507 dovanojo kunigaikščiui Motiejui Mikitiničui (Holovčinskiui) su dideliu plotu girios.

---

[52] Av. K. XIII, 23—24. Ta pieva čia vadinama Krakovskaja, rodos, žodis padarytas iš liet. Krakės — žemos pievos.

[53] Av. K. XXX, 110. Daukšių par. Geležinių kaimo ūkininkas Ruseckas, kurio motina buvo Daukšytė, praloto Daukšos sesuo, man pasakodavo, kad pirmas Daukšių gyventojas buvęs Daukšys, „strielčius" su savo vaikais. Šį pavadinimą patvirtina čia minėtas šaltinis.

[54] A. V. K. XXX, 114, 131, 133, 139.

[55] Liet. Metr. II kn. Sudn. d. Nr. 350.

[56] Opisanie Dok. Mosk. Arch. Min. Just. p. 228. Liubavski, Obl. diel., 490.

[57] Augustaitis, Seinų Dijecezijos Bažnyčių Monografija, Vadovas XI, 385.

Kunigaikštis Motiejus Mikitiničas, iš Maskvos atvykusis į Lietuvą su d. k. Aleksandro žmona Elena apie 1499 buvo valdytojas jos turtų, kurie jos vyro buvo jai suteikti Guduose 1501, ir nuo 1503 jai duoto Mohilevo, Birštono ir Anykščių. Jis pats sau 1502 Vilniaus apskrityje gavo Strūnos ir Stojatiškių dvarus, 1505 Vilniuje sklypą žemės. 1507 karalienė Elena jam davė Jezną su Šventinykų žmonėmis ir su H a n u s o ir Šliagėrio dvarais, ką karalius Zygmantas tais pat metais jam patvirtino. 1509 apie Mohilevą gavo Kniažicus su Vodvos dvareliu; Kniažicų turtuose buvo Holovčino dvaras ir nuo to antroje pusėje XVI š. jo ainiai ėmė vadintis Holovčinskiais; prie tos pavardės XVII š. jie prisidėjo dar Rapalovskių pavadinimą. Elenai mirus 1513, jai suteiktieji turtai grįžo d. kunigaikščiui ir Zygmantas Senasis paskyrė Motiejų Mikiničą Birštono vietininku. 1518 į karaliaus Zygmanto iždą jis įnešė 2500 kapų grašių, kaipo laikymo mokestį, ir Birštoną jis laikė iki mirčiai. 1536 užrašė, (1539 užrašą Peršėkėje vėl pakartojo), savo žmonai pavesdamas Peršėkės rūmą su Šliagerio ir Duvino dvareliais. Kitus turtus padalino trims pirmos žmonos vaikams, kurių vienam Jaroslavui teko Jeznas ir Šventinykai. Mirė 1539. Tėvui mirus, Jaroslavas prisisavino Barbieriškį ir Kniažicus. Ilgą bylą, kuri kilo dėl to prisisavinimo, laimėjo Jaroslavas. Bet ir laimėjęs bylą, tėvo turtus turėjo dalintis su parėjusiu į metus broliu Ostafieju, kurs prieš mirdamas 1557 Kniažicus, Barbieriškį ir Strūną jam paliko. Kunigaikštis Jaroslavas iš visų savo turtų, Lietuvoje ir Guduose buvusių, statydavo į kariuomennę 100 raitelių ir 50 pėstininkų. Mirė 1567, palaidotas Barbieriškyje. Paliko tris sūnus.[58]

Tasai kunigaikštis Jaroslavas ir jo tėvas turėjo Hanuso dvarą, apie vidurį XVI pramintą Barbieriškiu ir Barbieriškio girios srityje du dvareliu Šliageravą ir Daviną, kurių dviejų vardai vėliau buvo pakeisti ir kurių dviejų dabar reikėtų ieškoti tarp Barbieriškio parapijos dvarų. Šalia Birštono girios kunigaikštis Jaroslavas 1559 turėjo tris kaimus: vieną prie Obšero ežero, kurs, rodos, bus buvęs dabartinis Gudelių ežeras; antrą prie Leico ežero, be abejo, dabartinius Leiciškius; trečią prie Ringio upelio arti Nemuno jau ir tada vardinamus Ringėnus. Be to, Birštono girioje jam priklausė ir Amalvo ežeras. Minėtasis Opšero ežeras, rodos, yra tas pats, kurs dabar vadinasi Gudelių; tai galima spręsti iš to,

[58] Wolf, Kniaziowie, 116—123.

kad, kaip rašo Valavičius, jis buvo mylios atstume nuo Dovinės upės.[59] Jei taip, tai tasai Obšero ežero kaimas, dabartiniai Gudeliai, savo dabartiniu vardu rodytų kilmę pirmųjų to kaimų gyventojų, Holovčinskio žmonių, iš Gudijos (gal Holovčino) čia atkeltų. Žemės plotas, Holovčinskiams dovanotas, buvo ne mažas; jame vėliau susidarė Barbieriškio ir Gudelių parpija. Jis visas buvo beveik viena giria. Dabartinė Barbieriškio giria yra tik menka jos liekana. Kaimynystėje esąs Pramezis, turėjusis pusmylį žemės, prieš Balbieriškio dvarą su jo miškais ir ežerais, buvo tik dvarelis.

Birštono dvaras, kaip ir kiti, taip pat varė kolonizaciją Birštono girioje, kuri nuo Nemuno plačia juosta, siekė Prūsų sieną. Seniausia vieta, to dvaro įkurta, gražiame kairiajame Nemuno slėnyje, buvo Prienų dvarelis. Pradžią gavo vėliausiai prie d. k. Aleksandro, nors tikra data nėra žinoma. D. k. Kazimiero užrašų knygose Prienų vardas dar nėra paminėtas. Geriau, kaip kitų Panemunės dvarų, yra žinoma Birštono padėtis prasidedant XVI š. Yra likęs iš 1503 to dvaro inventorius, parašytas kunigaikščio Vosyliaus Polubenskio, perduodant jį d. k. Aleksandro žmonai Elenai. Jame Birštono dvaro valdinių stovis šiaip aprašytas: „Nelaisvos šeimynos 108 asmens po Jurkelio ranka, sekėjų (girios sargų) 24; po valsčiaus pristovu Petru 80 tarnybų; po kaiminiu pristovu Mockum 93 tarnybos; po Rimu 100 tarnybų ir 34 tuščios žemės (ūkiai), po Merkum 67 tarnybos ir 11 tuščių žemių, po Taliu 40 tarnybų ir 6 tuščios žemės, po Maželiu 75 tarnybos ir 19 tuščių žemių, po Timu 33 tarnybos ir 5 tuščios žemės, po kiauliniu pristovu Melkum 35 tarnybos.“[60] Neskaitant nelaisvos šeimynos tas dvaras turėjo viso 523 tarnybas ar baudžiauninkų gyvenamus ūkius ir 75 tuščius. Reikia manyti, kad dvaras turėjo vieną kitą dvarelį, ir tarp jų Prienus. Nors minėtasis inventorius apie dvarelių buvimą nieko nesako, tačiau apie juos galima spręsti iš tarnybų padalinimo į keletą skyrių. Apie tą Prienų dvarelį turėjo būti ir šiek tiek gyventojų, vienas kitas kaimukas. Kaimų skaičius apie jį negreit didėjo. Tai rodo minėtosios 75 tuščios žemės, kurioms pirma reikėjo naujų gyventojų, nekaip kad kūrimui visai naujų kaimų.

---

[59] Revizija Pušč, 39—40.
[60] Liubavski, Obl. diel. priedas Nr. 4.

Iki viduriui XVI š. kolonizacija šiek tiek pažengė. Iš Valavičiaus aprašymo matyti, kad rytinė Birštono girios siena ėjo Iesios upe žemiau tos vietos, kur į ją įteka Šventupė, paskui tuo upeliu aukštyn ir tolyn keliu dvi mylias iki Nemunui, rodos tuo pat keliu, kurs nuo Kauno ėjo į Prienus ir kurį Valavičius vadina Kristoforo.[61] Nemuną siekė Birštono giria į pietus nuo Prienų. Į šiaurę nuo Prienų tarp rytinės Birštono girios sienos ir Nemuno buvo jau gyvenama šalis. Iš Birštono dvaro inventoriaus 1578 matyti, kad tada čia buvo vienuolika kaimų: Kalviai (Kovale), Mazutavičiai (dabar tokio vardo nėra), Paašminta (dabar Ašminta, Važatkiemis (Voizotki), Rudupis, Bagrėnai, Ginevičiai (dabar Giniūnai), Bačkininkai, Pagaršvys, Liepalotai.[62]

D. k. Aleksandro žmona Elena Birštoną, tai ir Prienus, pavedė valdyti savo įgaliotiniui kunigaikščiui Matui Mikitiničui. D. k. Elenai mirus, tas pats kunigaikštis valdė tuos turtus, kaip d. kunigaikščio vietininkas. 1518 karalius Zygmantas pasiskolino iš jo 2500 kapų grašių užmokėti samdomai kariuomenei ir už tą skolą užstatė jam Birštono dvarą „su bajorais ir su miestu ir su visais to dvaro žmonėmis keliauninkais ir duoklininkais, ir baudžiauninkais, ir su arklininkais, ir arklių šėrėjais, ir su leičiais, ir su žvėrių gaudytojais, ir šuniniais, ir su visokiomis jų tarnybomis, ir su grašių, medaus ir kiaunių mokesčiais, ir su smuklių pinigais, ir su rugių ir avižų duoklėmis, ir su duokliniu šienu, ir su Birštono girininku.“[63]

Silpniau už Birštoną kolonizaciją varė Darsūniškiai. Pirma ir seniausia žinia apie norą kurti girioje gyvenamas vietas yra iš Zygmanto Senojo laikų. Tasai karalius arti Darsūniškių dvaro Trakų iždininkui Vaskui Ivaškavičiui dovanojo girios keturis varstus ilgio ir tris pločio ir rašė apie tai Trakų karvedžiui ponui Mikalojui, Mikalojaus sūnui, Radvilavičiai, kad įsakytų atrėžti girios, kaip buvo dovanota. Bet Darsūniškių vietininkas ponas Mikalojus Narbutavičius, gavęs įsakymą, girios neatrėžė, norėdamas išsiprašyti ją sau, ir mirė. Paskui karalius rašė apie tai jo įpėdiniui ponui Jurgiui Mikalajevičiui.[64] Nežinia, kurioje Nemuno pusėje ta giria buvo. Bet kad Darsūniškiai iš seno buvo gy-

---

[61] Revizija Pušč, 39, 42.

[62] A. V. K. XXV, 108—114.

[63] Liubavski, Obl. d., 145—6.

[64] Liubavski, Obl. d., 142.

venama vieta, tai reikėtų manyti, kad ta dovana, buvusi arti to dvaro, buvo kairiajame upės krašte. Antra žinia yra iš 1510. Tas pats karalius savo maršalkui Venslovui Kostevičiui davė laikyti Darsūniškio dvarą iki gyvos galvos. Dovanojimo rašte šiaip pasakyta: „Visiems bajorams ir tarnams keliauninkams, ir miestiečiams, ir Darsūniškių dvaro valsčiaus žmonėms. Esame davę tą Darsūniškių dvarą su valsčium laikyti mūsų vardu mūsų maršalkui ponui Venslovui Kostevičiui su viskuo, kaip tą dvarą mūsų vardu pirma laikydavo mūsų urėdai; o jis turi mums tą taisyti ir žmones sodinti.“[65] Žmones sodyti, rodos, čia buvo ne kas kita, kaip naujų kaimų kūrimas. Tasai Venslovas Kostevičius, Kauno seniūno Stanislovo Kostevičiaus sūnus, Darsūniškiuose neilgai buvo. Jis buvo vedęs žmoną Kobrino kunigaikštienę našlę. 1514 jis jau buvo Kobrino laikytojas[66] ir ten iš uošvės jam buvo tekę du dvarai.[67] 1508 iš karaliaus Zygmanto buvo gavęs penkis žmones Rumšiškių valsčiuje. 1522 tas pats karalius davė jam šešis neapgyventus kaimus Rumšiškių apskrityje. Mirė jis 1532. Į karo žygius jis statydavo 41 arklį.[68]

Šituodu ponai Vaskas Ivaškevičius ir Venslovas Kostevičius, rodos, pradėjo kolonizaciją ties Rumšiškiu kairėje Nemuno pusėje. Reikėtų manyti, kad juodu bus davę pradžią dovanotose žemėse dviem privatiniams dvarams. Iš Darsūniškio inventoriaus 1586 yra žinia, kad kairėje Nemuno pusėje buvo šeši kaimai: Piliuona, Guogai, Šventupė, Antakalnis, Patrakiemis, Bačkininkai.[69]

Po Kostevičiaus Darsūniškį laikė 1514 kunigaikštis Osovickis.[70] Po jo 1517 Jurgis Ostikavičius ir 1518 Grigalius Ostikavičius. Jų protėvis Astikas (Ostik), Ušpalių seniūnas, yra paminėtas Vytauto sutartyje su kryžeiviais 1398. Astikas ir jo sūnus Radvilas yra išvardinti taikos sutartyje, kurią darė karalius Jogaila ir d. k. Vytautas su kryžeiviais 1411. Horodlės suvažiavime 1413 jis priėmė Trombos herbą. Radvilas davė pradžią garsiai Radvilų giminei. Iš kito sūnaus eina Astikų giminė.[71]

---

[65] Liubavski, Obl. d. priedas r. 21.
[66] M. L. Sud. v. Nr. 147.
[67] ib. Nr. 67.
[68] Boniecki, P. r. 147—8.
[69] Jablonskis, Inventoriai, Nr. 45.
[70] Boniecki, P. r., 229.
[71] ib. 223—7.

1523—1524 Darsūniškio seniūnas buvo Albrichtas Gastautas, einąs iš turtingiausios Lietuvos didikų giminės. Apie jo turtų didumą galima spręsti iš skaičiaus raitelių, kuriuos statydavo į kariuomenę, būtent 466.[72]

Po Gostauto Darsūniškį laikė vienas jau minėtos giminės atstovas Mikalojus Zaberezinskis 1524 (gal iki mirčiai 1527). Nuo 1527—1551 Darsūniškio seniūnas buvo Jonas Hornostajus ir paskui jo sūnus taip pat Jonas. Pažymėtina, kad 1549 karalienė Bona rašė tėvui Hornostajui, reikalaudama nustatyti sienas tarp jo turtų ir jos seniūnijų.[73] Nežinia, kur reikėjo tvarkyti. Bet, rodos, reikalas bus ėjęs Paprūsėje. Karalienei Bonai tada priklausė Jurbarko seniūnija, kurios dalis kairėje Nemuno pusėje Paprūse ėjo į pietus toliau už dabartinį Virbalio miestą Bonos įkurtą. Kad Darsūniškio giria, kaip matyt iš Valavičiaus aprašymo Prūsų sieną siekė ties Širvintos upe nuo dabartinio Naumiesčio iki kur į ją įteka Šeimena, tai, rodos, karalienei Bonai bus rūpėję paimti tą girios galą įsikišusį į jos žemių tarpą. Ji ir paėmė, nes 1561, kaip tai matyt iš Jurbarko inventoriaus jau buvo įkurtas kaimas.

Rumšiškio girioje, kurios sienos iš rytų ir šiaurės buvo Nemunas, iš pietų Tursono kalnas ir Vyčiaus upelis tekąs į Iesią, iš vakarų Iesia iki Nemunui, žinios apie pirmus gyventojus siekia pradžią XVI š. Senoviniai gyventojai, po Sūduvos išnaikinimo, čia po Kauno pilies priedanga ilgiau galėjo laikytis kryžeivių neišnaikinti. Vokiečių Ordeno kelių pranešimuose iš 1384 yra paminėtas Vaišvidų kaimas (Wayswidendorf).[74]. Ar to kaimo gyventojai per karus pabaigos XIV š. ir pradžios XV stengė čia išlikti, nėra žinios. Bet jo vardas yra išlikęs iki šiai dienai Vaišvidavo dvaro pavadinime.

Zygmantas Senasis 1514 Andriui, Prokopo sūnui, Ilgauskui, Vilniaus karvedžio tarnybiniui, prie Sėmenos upelio, įtekančio į Nemuną aukščiau dabartinės Panemunės, dovanojo keturias tuščias žemes Kudynę, Rimkynę, Micynę ir abiem pusėm Nemuno Noreikynę priskirdamas jam prie dvariuko, kurs buvo prie Marvos upelio, kuris jam buvo tekęs iš jo žmonos, ir kurs vadinosi Zacharo, patvirtino tas vietas jam ir jo žmonai ir jųdviejų vai-

---

[72] ib. 56—59.

[73] Boniecki, P. r. 86.

[74] Ser. R. Pr. II, 684—5.

kams amžinai „su visomis ariamomis ir bartinėmis žemėmis, ir su giraitėmis, ir su pievomis, ir su upėmis bei upeliais, ir su grašių ir medaus mokesčiais, ir su duoklėmis, ir tarnybomis, ir su visu tuo, kas pirma iš tų žemių būdavo, ir kas iš seno toms žemėms priklausė, ir kaip tos žemės iš senovės yra savo sienose ir taip pat kaip mums buvo laikomos". Iš to matyti, kad ten šiek tiek gyventojų, didžiojo kunigaikščio valdinių jau būta. Tas pats Ilgauskas 1522 iš to pat karaliaus gavo dar dvi tuščias žemes Setkynę ir Karkazarynę ir šešis žmones Rumšiškio valsčiaus: Daugelą Sodgailavičių, Mockų Galvirdavičių, Nomgailą Mikutevičių, Šilių ir Kostą Laurinavičių, Dabkų ir Petkų Dailides; bet nežinia, ar tie žmonės gyveno kairėje ar dešinėje Nemuno pusėje; drauge buvo jam leista žvejoti Nemune, iki kol siekia jo žemė.[75] Šituodu dovanojimu davė pradžią Marvos ir Noreikiškių dvarams.

Viduryje XVI š. prie Nemuno ponas Martynas Podsudkauskas, Trakų arklidininkas, turėjo Panemunės dvarą, kuriam matininkas Develtauskas, matuodamas valakus, priskyrė d. k. girios pusę mylios ilgio ir pločio. Valakai buvo matuojami 1551. Tais metais ties Rumšiškiu buvo įkurtas Šilėnų kaimas ir kitas dešinėje Nemuno pusėje.[76]

Nežiūrint į minėtuosius dvarus, prie kurių turėjo būti bent keli kaimai, gyventojų viduryje XVI š. Rumšiškio girioje buvo maža, nes per ją dar žvėrys bėgdavo į kitą pusę Nemuno. Žvėrių perėjimų per tą upę buvo net keturi: ties Tursono kalnu, antras aukščiau Podsudkausko dvaro, trečias paliai Pelišės upelį, ketvirtas žemiau Rumšiškio dvaro buvo pagadintas, nes abiem pusėm Nemuno buvo įkurti nauji kaimai, kairiajame krašte 1551 Šilėnai.[77]

Ties Kaunu, tuo svarbiu prekybos miestu, kairėje Nemuno pusėje, srityje miestui skirtoje buvo imta gyventi vėliausiai prie Kazimiero. Tai galima spręsti iš d. k. Aleksandro rašto 1500, duoto jo tarnui ir pinigų kalėjui Pindrichui Šlegirui. Toje privilegijoje didysis kunigaikštis tam pinigų kalėjui duoda „Kauno apskrityje, miesto srityje, dirvas ir pievas prie Iesės upės, vadinamas Rastano, Tutėno ir Račiaus, ir girių tarp tų dirvų ir pievų; tas dirvas ir pievas ir girią Kauno miestiečiai, tų dirvų ir pievų ir girios savininkai, buvo užstatę ponui Stankui Sudivojevičiui už

[75] Revizija Pušč, 194—6.
[76] ib. 41—42.
[77] Revizija Pušč, 42.

pinigus, kai ponas Stankus mūsų tėvo (t. y. d. k. Kazimiero) vardu.... Kauną laikė; ir paskui tie miesčionys mirė ir įpėdinių nepaliko, ir po pono Stankaus Sudivojevičiaus tie laukai ir pievos ir giria teko mūsų tėvui, jo mylistai karaliui, ir mes tuos laukus ir pievas ir tą girią davėme mūsų tarnui ir pinigų kalėjui Pindrichui Šlegerui ir leidome jam ant tos Jesios upės tvenkinius ir malūnus statytis, kiek jam reikės; ir prie to pridėjome jam kalną taip pat Kauno apskrityje ir prie to minėtojo Jesios upelio, su laukeliais ir pievelėmis, kurį kalną pirma to buvo laikęs Kauno muitininkas, žydas, vardu Zubcas... Ir jį patį ir jo žmoną, kurią jis ten apgyvendins, mūsiškiai Vilniaus ir Trakų karvedžiai neturi teisti ir valdyti — jis pats savo žmones turi teisti ir valdyti; o kas prie jo turėtų kokį reikalą, tai tik mes, suverenas, turime jį žiūrėti"...[78]

Čia minimasis Kauno laikytojas buvo vienas Lietuvos didikų. Jo tėvas Sudivojus, Volimunto sūnus, Kinsgailos brolis, buvo Kauno vietininkas 1451—1464 ir 1452 Vilniaus kastelianas. Jo sūnus Stankus Sudivojevičius buvo dvaro maršalkas 1464—1476, Trakų karvedis 1478, buvo jis ir Gardino vietininkas.[79]

Apie Noreikiškių ir Marvos dvarų pradžią ties Kauno miesto giria ir Nemunu jau buvo minėta. Paliai Nemuną žemyn ilgoka girios juosta, rodos, nuo Kerupio upelio iki Kauno miesto giriai, kuri buvo taip pat paliai Nemuną, buvo dovanota ponui Jonui Kuncevičiui. Valavičius rašo, kad šitas ponas iš Kauniškės d. kunigaikščio girios keturiose vietose prisisavinęs nemaža žemės: pievas pas Višakio upę trijose myliose nuo jo srities, pas Jurės upelį tokiame pat atsume ir Smaligerio pievas. Ketvirtoje vietoje jis buvo išsiprašęs vieną tuščią žemę, Mitkuškiais vadinamą, ir šalia tos jis prisisavino didž. kunigaikščio žemės tokį plotą, jog jame įkurdino dvyliką žmonių tarnybų. Taip jis, rodos, bus davęs pradžią dabartiniam Mitkūnų kaimui. Prie Dievogalos upelio jis turėjo dvariuką.[80] Jurbarke 1536 — 1548 jis buvo karalienės Bonos vietininkas ir 1540 Kauno muitininkas.[81] Reikėtų manyti, kad, tas tarnybas beeidamas, jis užsitarnavo minėtąją girią, kurioje pasistatė dvariuką. Betarnaudamas karalienei Bonai, kuriai

---

[78] Liet. Metr. V užr. kn. Nr. 246 p. 825—6.

[79] Boniecki P. r. 337, XXX.

[80] Revizija Pušč, 43—4.

[81] Boniecki, P. r. 163.

ir Kauno muitinė buvo atiduota, jis galėjo drįsti iš d. k. girios užimti minėtąsias keturias vietas.

Paliai Nemuną žemyn už minėtosios Kuncevičiaus girios nuo Kerupio upelio, įtekančio, rodos, į Dievogalą, arti dabartinio Zapyškio įbėgančią į Nemuną, iki Lekės upeliui buvo Sapiegos giria, siekusi Višakio viršupį. Tą girią Jonas Sapiega gavo iš d. k. Aleksandro 1502, kaipo atlyginimą už nuostolius per karą su Maskva.[82] Dviem metais pirma (1500) jis buvo gavęs keletą žmonių gyvenusių prie minėto Dievogalos upelio.[83] 1504 d. k. Aleksandras dovanojo jam Gelgaudiškį, kurs buvo tada atskirtas nuo Skirsnemunės dvaro.[84]

Jonas Sapiega, sūnus Simano Sapiegos, d. k. Kazimiero raštininko, tos giminės pirmo žmogaus, apie kurį yra likę istorinių žinių, 1483 buvo didžiojo kunigaiščio raštininkas; turtų turėjo Smolensko srityje, keliose vietose, apie Polocką ir vieną dvarą Braslavo paviete gautą 1497 iš d. k. Aleksandro. 1497 jis buvo siųstas į Maskvą pas carą Joną prašyti pagalbos prieš Turkus ir Totorius, berengiančius pulti Lietuvos žemes; drauge jis turėjo Maskvoje išdėstyti ir pasieninių gyventojų skundus, kad vienas pakraštinių Maskvos kunigaikščių savo puolimais plėšia ir naikina Smolensko srities kai kuriuos pasieninius dvarus. Sugrįžęs iš Maskvos gauna iš d. kunigaikščio vėl turtų apie Smolenską, Polocką ir Braslavą. 1498 Braslavo paviete d. kunigaikštis dovanojo jam Pogostą. Kitais metais tame pat apskrityje duotas jam vienas kaimukas (Revutis) ir viena tuščia žemė ir taip pat smuklė Braslave su pareiga jos mokestį duoti Ikaznės cerkvei. Tie gausūs dovanojimai buvo, turbūt, atlyginimas už dvi naujas pasiuntinystes į Maskvą: viena birželio mėnesyje 1498 m. su Stanislovu Kiškiu, did. kunigaikščio maršalku ir Lydos vietininku, kad pristatytų skundus už skriaudas, padarytas Perekopo (Krimo) caro Mengli-Girėjaus ir Valachijos vaivado Stepono, Maskvos didžiojo kunigaikščio sąjungininko; kita rugpiūtyje 1499, kurioje Jonas Sapiega buvo draugas Stanislovui Glebavičiui, d. kunigaikščio maršalkui ir Vitebsko vietininkui, kad praneštų, jog Lietuvos d. kunigaikštis drauge su savo broliais, Lenkų ir Vengrų karaliais, ketina ginti Valachijos vaivadą Steponą kare su turkais; be to

---

[82] Opisanie rukopisnago otdiel. Vil. P. Bibl. p. 3 Nr. 33.

[83] Sapiehowie, I, 8—9.

[84] ib. 10.

juodu turėjo derėtis apie grąžinimą Kijevo ir kitų atplėštų nuo Lietuvos pakraštinių žemių. Tuo pat laiku Jonas Sapiega buvo Naujadvario vietininkas ir pardavė savo turtus Smolensko srityje. 1500, būdamas Žiežmarių vietininkas, ir d. kunigaikščio raštininkas, jis gavo, kaip minėta, kelis žmones prie Dievogalos upelio ir Braslavo apskrityje Ikaznės dvarą su vienu kaimuku. Greit po to d. k. Aleksandras prie dviejų vietininkystų (Naujadvario ir Žyžmarių) pridėjo jam dar Braslavą ir paskyrė jį d. k. Elenos kancleriu. Ši pareiga duota jam buvo ne tiek tam, kad jis teiktų patarnavimus tai karalienei, kiek tam, kad turėtų akyse Maskvos ponus, su ja drauge atvykusius ir dabar pas ją gyvenančius, 1502 gavo jis jau minėtąją girią prie Nemuno. 1503 jis vėl dalyvavo didžioje pasiuntinystėje į Maskvą, kurios tikslas buvo sutarti pastovią taiką. Jis, kaip kancleris, kalbėjo į carą karalienės vardu ir jam įteikė jos laiškus. 1504 jis gavo Gelgaudiškio turtus, atskirtus tada nuo Skirsnemunės dvaro. Kitais metais jis buvo paskirtas didžiojo kunigaikščio maršalku ir 1506 sekretorium. Apie 1505 d. k. Aleksandras Vilkijos ir Kauno paviete jam dovanojo kelias gyvenamas vietas. 1508 jis išmainė savo dvarą Elnę ir tais mainais įsigijo Panemunę,[85] rodos, tą dvarą, kurs vėliau buvo imtas vadinti Zapyškiu. Vėliau gavo jis dar daugiau dvarų Guduose ir po Glinskio maišto Palenkėje ir paliai Dnieprą. Apie tą pat laiką jis dalyvavo dar dviejose pasiuntinystėse į Maskvą: pirmos tikslas buvo skundai dėl pasieninių puolimų ir plėšimų; antroje, kurios tikslas buvo daryti pastovią taiką, jis pasirodo ne tik kaip karaliaus maršalkas ir sekretorius, bet ir kaip Vitebsko vietininkas. Brastos seime 1511 jis gavo leidimą įkuri miestelį prie Bugo nusipirktoje savo vietoje, kur jis pasistatė sau ir rūmą, pagal to laiko paprotį apvestą pylimu ir vandeniu, taip jog į jį galima buvo įsigauti tik nuleidžiamu tiltu. Guduose jis įsigijo dar ir daugiau dvarų ir kaimų. 1513 prie turimų jo poaukščių buvo pridėtas dar vienas: jis buvo paskirtas Palenkės vaivada. Palenkėje jis prisipirko dar dvarų. Daug dvarų turėjo apie Drują. Gaudamas gausių dovanų iš dviejų karalių ir pirkdamas žemes, savo taupumu ir apsukrumu jis paliko labai didelius turtus savo vaikams. Mirė jis baigiantis 1516 ar prasidedant 1517.

Jis buvo vedęs dvi žmonas, paliko tris sūnus ir dvi dukteris. Tie trys sūnūs su antra jo žmona, jų pamote, tėvui mirus, turėjo

---

[85] Opisanie Rukop. Otd. Vil. Publ. Bibl. Nr. 42, Nr. 51.

1517 bylą dėl tėvo turtų d. kunigaikščio teisme, kur ji pristatė mirusio vyro Jono Sapiegos testamentą, dalinantį turtus vaikams ir jai. Tada jie susitaikė taip, jog ji turi gauti jų tėvo turtų ketvirtą dalį. „Ir davė jai turtą Braslavo paviete vardu Pogostą su kaimais, kurie tam dvarui priklauso; ir prie to Panemunės turtą su Gedigaudiškio dvareliu ir su visais žmonėmis, kurie tiems Panemunės dvarams priklauso; ir turi jie iš abiejų pusių tam paimti dalintojus ir tuos visus turtus, miestus ir kaimus tarp savęs išlyginti; ir jeigu bus tuose dvaruose, Pogoste ir Panemunėje, daugiau, kaip ketvirta dalis žmonių, tai tas žmonių perviršijimas turi būti grąžintas pono Jono sūnums; o jeigu tuose dvaruose, Pogoste ir Panemunėje, pilnai nebūtų ketvirtos žmonių dalies, tai iš pono Jono sūnų turtų dalies, iš Ikaznės Braslavo apskričio arba Polocko atskirti žmones ir tą ketvirtą dalį jai papildyti: tą ketvirtą dalį savo vyro turtų ji turi laikyti pilnai ir naudoti iki gyvos galvos, o po jos gyvenimo vėl turi tekti pono Jono sūnums.[86]

Ponia Sapiegienė 1518 ištekėjo už Grigaliaus, Stanislovo sūnaus, Astiko, Trakų karvedžio, ir tais metais vėl liko našle. Mirus jos pirmam vyrui Jonui Sapiegai, Skirsnemunės seniūnas Stanislovas Skopas, d. kunigaikščio sekretorius ir raštininkas, pagrobė žmones ir laukus, atskirtus nuo tos seniūnijos ir 1504 dovanotus drauge su Gedigaudiškio dvaru. Kad Astikienė ar po pirmo vyro Sapiegienė turėjo tuos turtus, sau priteistus iki gyvos galvos, tai ji padavė skundą karaliui Zygmantui, kurs dviem instrumentais įsakė, „kad Stanislovas Skopas, d. kunigaikščio sekretorius ir raštininkas, Skirsnemunės seniūnas, minėtuosius valdinius su visokiomis priklausomybėmis, taip kaip Jonas Sapiega, Palenkės karvedis, su karaliaus Aleksandro privilegija ramiame laikyme buvo, prie paveldimų Gelgaudiškio turtų grąžintų ir ateityje tuose turtuose, skriaudų priespaudų, smurtų ir grobimų nedarytų ir daryti nelieptų". Ta pati ponia 1528 Elzbieta Gliebavičienė, našlė po pirmo vyro Jono Sapiegos, Palenkės karvedžio, po antro Grigaliaus Astiko, Trakų karvedžio, užrašė karaliui Zygmantui po savo galvos savo tėvo Mordų dvarą, o iš dalybų po pirmo vyro mirties gauti Panemunės, Gedigaudiškio, Gustato ir Pogosto turtai už 2400 kapų grašių yra paimami į karaliaus globą.

---

[86] L. M. Sudn. diel II, Nr. 294. 4 gruodžio 1517.

Karaliaus globa neišgelbėjo ją nuo neramumų, nes dar dėl savo turtų turėjo dažnai vesti bylas per 20 metų tai su trimis savo posūniais, kurie iš jos Pogosto ir Gustato turtų 1529 išvedę buvo jos žmones į kaimynystėje esantį Drisvetų dvarą, tai su kitais, iš kurių arba ji ko ieškojo ar kiti iš jos. 1540 drauge su posūniais ji bylinėjosi su karalienės Bonos vietininku Jurbarke Jonu Kuncevičium dėl užgrobtų laukų ir padarytų skriaudų. 1541 ji gavo privilegiją, kuria dovanojamos penkios žmonių tarnybos jos Panemunės dvarui. Po to ji per dvyliką metų dar turėjo įvairių bylų, kurių viena buvo su posūniu Povylu Sapiega vis dėl žemių neteisėtai prijungtų prie Pogosto ir Gustato. 1547 ji panaujino savo užrašą karaliui, papildydama jį paskutiniais pirkimais. 1548 turėjo bylą dėl Gedigaudiškio tarnybų ir tame ji pripažino, kad karaliaus seniūnai teisėtai iš jos paėmė tarnybas Gedigaudiškiuose ir Dievogaloje, kurias jai karalius Zygmantas buvo davęs valdyti iki gyvos galvos ir kurios, jai mirus, turi grįžti karaliui. Mirė ji apie 1552.[87]

Sapiegienei mirus, giria paliai Nemuną tarp Lekės ir Kerapio upelių esanti, teko jos posūniui Povylui Sapiegai.[88]

Povylas Sapiega, Jono sūnus iš pirmos nežinomo vardo nei pavardės žmonos, tėvui mirus, buvo Braslavo laikytojas. Tą titulą turėdamas, 1517 jis stoja byloje dėl tėvo Jono Sapiegos turtų su pamote Elžbiea Sapiegiene, Palenkės karvediene. Greit po to Povylas Sapiega yra d. kunigaikščio maršalkas: 1519 karalius patvirina Jono Sapiegos Kodeniškio turtų pasidalinimą, iš kurių Povylas, d. k. maršalkas ir Braslavo seniūnas, gauna Kodenį su priklausomybėmis ir pusę Drujos. Pamotei mirus, savo dviejų jaunesnių brolių naudai jis atsižadėjo Gustato, Pogosto, Panemunės, Viatų dvarų ir apsiėmė dar išmokėti kiekvienam jų tam tikrą pinigų sumą; sau jis tada pasiėmė minėtąją girią tarp Lekės ir Dievogalos. Brolis Fedoras Sapiega, turėjusis Dubną, dabar gavo Panemunę ir Gedigaudiškį.[89] Povylui Sapiegai 1555 jo brolio Mykolo duktė Ona Sapiegaitė, kunigaikščio Andriaus Pronskio žmona, užrašė Panemunės ir Gedigaudiškio turtų po jos dėdės Frideriko (Fedoro) Sapiegos mirties tekusią jai dalį. Prie šitų dvarų pripirktas buvo 1556 iš Stanislovo Skopo už 500 kapų grašių Ili-

---

[87] Sapiehowie, 1—21.

[88] Revizija Pušč, 43.

[89] Sapiehowie, 47 s., 57.

jašo dvaras — Panemune vadinamas, esąs prie Nemuno Skirsnemunės apskrityje. 1557 Povilas Sapiega buvo paskirtas Palenkės karvedžiu. Kitais metais 1558 iš Palenkės karvedijos jis perėjo į Naugardo ir šios srities karvedžiu jis buvo iki mirties. Keliais metais vėliau 1566 po ilgos bylos jis susitaikė su brolio Mykolo dukteria Ona Sapiegaite, kuri, būdamas našlė po jos vyro kunigaikščio Pronskio mirties, buvo ištekėjusi į Lenkiją už pono Sieniavskio. Pagal tą susitaikymą ji su savo vyru perleido savo dėdei Povylui Sapiegai Panemunę, vadinamą Sapiežiškį, Gedigaudiškį (ir pusę Botikų Guduose). Povylas Sapiega pirko 1568 už 2000 kapų grašių Diegovalos turtus iš Bohuša, Aleksiejaus sūnaus, Ovsianiko, kurs buvo juos įsigijęs iš dviejų Jono Kuncevičiaus sūnų. Kitais metais jis drauge su kitais pasirašė Liublino Unijos aktą. Mirė apie 1579, palaidotas Vilniuje Šv. Trejybės cerkvėje.[90]

Tarp Sapiegos dvarų minėtoji Panemunė apie vidurį XVI š. buvo imta vadinti Zapyškiu, o dabartinio Gelgaudiškio pirmykštis vardas buvo Gedigaudiškis.

Zapyškyje žemame Nemuno slėnyje ir dabar tebestovi mūrinė gotiško stiliaus sena pavasario potvynio dažnai užliejama bažnyčia. Apie jos pradžią yra įvairių nuomonių. Seinų vyskupijos rubricelė rašo, kad ji buvusi statyta Povylo Sapiegos, Naugarduko (Naugardo) vaivado, apie 1530, bet nežinia kuo tai remiama. Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco vizitacijos akte 1677 yra paminėta, kad ji statyta (fundata et dotata) to pat Naugardo karvedžio Povylo Sapiegos, bet laikas nepažymėta. Kitame Žemaičių vyskupo Krišpino Kiršenšteino vizitacijos dokumente 1703 yra pasakyta, kad ji įsteigta minėtojo karvedžio 1578. Kun. Augustaitis mini, kad pagal archeologų nuomonę jos pradžia siekianti į XIV, ir kad gal ją bus statę kryžeiviai.[91] Kun. P. Veblaitis, Kauno Kūrijos archyvaras, gražiai ir smulkiai ją aprašiusis, yra linkęs tikėti žmonių padavimui, jog statyta „pagonų laikais".[92]

Jei ji turėtų siekti į XIV š., tai reikėtų manyti, kad ją, kaip kalba k. Augustaitis, statę kryžeiviai, kurie apie tą vietą netoli

---

[90] Sapiehowie, I, 1, 6—22, 47—54.

[91] Vadovas, IX, 277. Augustaitis žinias ima iš Słownik Geogr.

[92] Naujoji Romuva, 1932 p. 517—519.

nuo Kauno paliai Nemuną baigiantis XIV š. buvo pasistatę pilį.[93] Gotiškas jos stilius kaip tik tą nuomonę patvirtintų, bet nebūtinai. To pat stiliaus statybą galėjo duoti ir Povylas Sapiega. Jonas Sapiega, kaip aukščiau minėta, Zapyškio ir Gelgaudiškio turtus paliko savo žmonai Povylo Sapiegos pamotei, kuri juos valdė iki mirčiai nuo 1517 iki 1552. Paskui jie teko Povylui Sapiegai, kurs juose šeimininkavo, iki mirė 1578. Taigi jis galėjo tą bažnyčią pastatyti tarp 1552 ir 1578. Jis, kaip ir visa Sapiegų giminė XVI š. buvo stačiatikis. Po tėvo mirties jis buvo paveldėjęs tėvo 1512 statytą prie Būgo upės Kodenio pilį. Toje pilyje jis pastatė cerkvę gotiko stilium.[94] Taigi po pamotės mirties, paėmęs Zapyškį ir čia galėjo pastatyti to paties stiliaus bažnyčią. Dėlto nėra jokio rimto įrodymo kelti jos pradžią į XIV š. Taip pat vargu galima manyti, kad ji būtų buvus statyta 1530. Jos statymą reikėtų dėti į 1552—1578.

Tos bažnyčios, ar geriau sakant klebono, išlaikymui tas pats Povylas Sapiega, kaip mini 1677 vizitacijos aktas, buvo užrašęs 6 valakus „blogos, pelkėtos ir nenaudingos žemės“ mylios atstume nuo Zapyškio taip, jog XVII š. kitas Zapyškio turtų savininkas Aleksandras Masalskis, Smolensko kastelanas, pakeitė geresne arčiau esančia iš keturių bajorų supirkta žeme.

Sapiegai prie Nemuno turėjo nuo pradžios XVI š. dvi dideles girias: vieną ties Zapyškiu ir antrą ties Gelgaudiškiu. Tarp tų dviejų girių buvo dar dvi didžiojo kunigaikščio girios: Vilkijos ir Veliuonos. Vilkijos girioje kairiajame Nemuno krašte, kiek galima iš Valavičiaus aprašymo spręsti, iki viduriui XVI š. gyventojų nebuvo; jis nepaminėjo net nė girios sargų. Bet Veliuonos miškuose šiauriniame Nemuno pakraštyje buvo jau keletas kaimų. Kurtis jie čia prasidėjo prie d. k. Kazimiero. Tai žinoma yra iš 1493 d. k. Aleksandro patvirtinamo rašto. D. k. Kazimieras, kaip matyti iš to rašto, davė Žemaičių seniūno Jono Kinsgailavičiaus raštininkui Poškai žemeles ir žmones Veliuonos apskrityje, dirvą ir pievą trims stirtoms Oiguvoje, mylios atstume nuo Veliuonos; prie to pridėjo jam Saurimo žemelę; ir taip pat velionis ponas Jonas Kingsgailavičius, Žemaičių seniūnas, davė jam dvi žemeles, pritariant mūsų tėvui (t. y. d. k. Kazimierui), Daknio Titeikavičiaus (Titeikaičio) ir jo dėdės sūnaus Remdelio

[93] Ser. R. Pr. II. Wegeberichte p.
[94] Sapiehowie, I, 48.

Mažbutavičiaus (Mažbutaičio), ir kitą dviejų brolių Aurimo ir Kasto; ir taip pat mūsų tėvas (d. k. Kazimieras) davė jam žmogų su žeme, vardu Sakelį Vileikavičių; ir prie to, pritariant seniūnui ponui Jonui, pirko jis žemę iš Svirtelio ir jo broliavaikio Jagimo; ir taip pat prie dabartinio seniūno pono Stanislovo Janavičiaus išmainė su Ligeika ir jo vaikais žemę Eidintynę ir Salelę su pievomis ir prie tų pa žemių ir už tai davė jiems atmainą; ir tuo tarpu mes jam davėme žmogų su žeme vardu Stankų Rodevičių, ir Megdino žemę šiame (t. y. dešiniame) Nemuno krašte Gražakiemyje (dabar Graužėnų k.).[95]

Čia kalbamą Poškai dovanotą pievą Oiguvoje reikėtų ieškoti kur dabar yra Vaiguviškių kaimas (Plokščių v.). Netoli nuo to yra Rudžių kaimas, kurs gal ir bus gavęs vardą iš minėtojo Stankaus Rodevičiaus (Rudžio sūnaus).[96]

1559 buvo dvi Vaiguvos: viena tai didžiojo kunigaikščio kaimas, esąs šalia Sapiegos žemės, kita tai kunigaikščio Simano Oginskio kaimelis su penkiomis žmonių tarnybomis. Be Vaiguvos Veliuonos girioje buvo dar du did. kunigaikščio kaimai: Virbutavičiai (dabar Tvirbutai) ir Šilvėnai prie Nykos upelio. Viename Veliuonos girios kampe, toli nuo Virbutavičių kaimo, prie žvėrių perėjimo per upę buvo girios sargai, turį du valaku žemės. Kad iš Vilkijos girios buvo žvėrių perėjimas per Višakį ir Novą, ir kad Šilupio, įtekančio į Novą upelio, sritis priklausė dar Vilkijos giriai, tai tie žvėrių sekėjai turėjo gyventi kur nors prie Novos žemiau nepertoli nuo Šilupio. Netoli nuo Šilvėnų, pusmylio atstume, girioje gyveno kunigaikštienės Simanienės Odincevičienės trys tarnybos: Simanas Stanevičius, Baltramiejus Sudeikavičius ir Bočulis. Kitoje vietoje šalia girios buvo bepradedąs gyventi pono Mykolo Stankevičiaus Bielevičiaus, Tvarų tėvūno, žmogus Baltramiejus. Dar kitoje vietoje buvo įsikūrusios Upytės žemininko Berdausko trys tarnybos.[97]

Iš to matyti, kad juosta paliai Nemuną Veliuonos girioje buvo bekolonizuojama. Tie privatiniai asmens, kurie po keletą žmonių jau buvo apgyvendinę, buvo gavę iš didž. kunigaikščio žemės ar kaip kitaip įsigiję, tose vietose, kur giria buvo iškirsta ir jos parengtoji medžiaga išplukdyta į Karaliaučių ar Danzigą. Be

---

[95] L. Metr. Kn. zap. III, Nr. 15 p. 138—9.
[96] Vokiečių štabo žemėlapyje netol. Vaiguviškių yra Rudzie..
[97] Revizija Pušč, 56—8.

abejo, jie bus gavę po tokį iškirstos ar apkirstos girios plotą, kuriame jei patys ar jų vaikai įsikūrė po dvarą ir bent po keletą šiokių tokių sodžių, kur gyveno jų valdiniai baudžiauninkai. Paliai Nemuną iki dabartinei parceliacijai buvo daug dvarų. Bent kai kurių jų, kaip čia matyti, pradžia siekė į vidurį XVI š.

Šiek tiek yra likę žinių apie tuos pirmuosius dvarų ar bent dvariukų kūrėjus. Žinomas buvo Lietuvoje Oginskių vardas. Jų pradžia buvo šiokia. Vienas kunigaikštis, gyvenusis Smolensko srityje (Dimitr Ivanovič Glušonok) iš d. k. Aleksandro gavo Uogintus Žyžmarių apskrityje; tą turtą karalius Zygmantas 1510 patvirtino jo sūnui Bagdonui. Tasai Bagdonas, Dimitro sūnus, 1514 Kauno apskrityje gavo iš karaliaus 15 žmonių tarnybų. Vedęs jis buvo Poškos dukterį, gal to paties, apie kurį aukščiau minėta. 1524 tam Bagdonui, lotyniškam raštininkui Skirsnemunės laikytojui Stanislovui Skopui, Vilniaus arklidininko padėjėjui Šimkui Mackavičiui ir dvariškiui Jonui Grinkavičiui Zygmantas patvirtino iškirstą girią ir šilą Vainave prie Mituvos, taip pat iškirstas vietas ir pievas Skoilave ir Andriejave, kurias Aleksandras buvo davęs jų visų uošviui Poškai, ir kurias vyrui mirus buvo laikiusi Poškienė. To Bagdono sūnus jų motina, užrašydama jiems turtą 1555, vadina juos ir mirusį savo vyrą, jų tėvą, Oginskiais. Vienas jų buvo Simanas Oginskis, turėjusis 1550 minėtąją Vaiguvą.[98]

Simanas Odincevičius, kilęs iš Drucko kunigaikščių 1532—1541 buvo Gardino miesto galva; 1534 drauge su Bielevičium buvo Žemaičių seniūno pavaduotojas. Mirė 1542. Jo žmona kunigaikštytė Nastazija Sanguškaitė 1559 turėjo Veliuonos girioje, kaip minėta, tris tarnybas.[99]

Skirsnemunės girioje gyventojų, net nė girios sargų, nebuvo. Nuo Skirsnemunės miesto ir dvaro ta giria buvo pusmylio atstume ir Nemuno ji nesiekė. Ta neplati vos pusmylio juosta tarp Nemuno ir girios 1559 buvo į valakus išmatuoti laukai, kuriuos naudojo Skirsnemunės dvaras ir miestas, ar gal dar tik naujai išmatuoti valakai laukė naujų gyventojų. Bent Valavičius savo aprašyme nemini nei kaimų, nei paliai girią ar girioje gyvenančių žmonių.[100]

---

[98] Wolf, Kniaziowie, 93, 288—290.

[99] Wolf Kn., 282—4. Boniecki, 216. Apie pavaduotoją (spravca) žiūr. Liubavski. Obl. k. 823—824.

[100] Revizija Pušč, 58—59.

Į vakarus nuo Skirsnemunės laukų paliai Nemuną iki jo prieupiui Vinkšnupiui buvo laukai ir giria Jono Ulano, Jurbarko žemininko. Į pietus ji siekė Markupio upelį ir Krekždantę, priimančią jo vandenį į save. Tuose laukuose vidury XVI š. turėjo būti bent keletas gyventojų. Jei tada dar nebuvo, tai bent vėliau įsikūrė čia dvaras.

Jurbarko giria Nemuno nesiekė. Tarp jos ir Nemuno viduryje XVI š. buvo Kidulių ir Pervarnykų kaimai. Šiaurinė jos siena buvo Krekždantė nuo Markupio upelio ir Jofija; vakaruose kaimai, įkurti paliai Prūsų sieną, pietuose Nova ir rytuose Skirsnemunės giria. Viduryje XVI š. Jurbarko girioje gyventojų buvo beimą atsirasti. Valavičius mini šiauriniame jos pakraštyje Sutkaus kalną, be abejo buvusį toje vietoje, kur dabar yra Sutkių kaimas. Tarp Jotijos ir Kregždantės buvo įsikūrę trys gyventojai ant trijų valakų ir 9 margus. Jų vienas vadinasi Motiejus Bunikaitis, jo pavardė bus davusi vardą Bunikių kaimui, dabar esančiam toje pat vietoje tarp Kregždantės ir Jotijos. Pietiniame Jotijos krašte, kur Kregždantė į ją įteka, gyveno kiti trys gyventojai, turį tris valakus ir 13 margų. Jų vienas vardu buvo Gansiejus Ramonaitis ir nuo jo, turbūt, Valavičius vadina juos Ganseisio kaimu. Dabar toje vietoje yra Gečių sodžius. Prie tos pat Jotijos kitur gyveno girioje ir trys žmonės ant rijų valakų ir 7 margų, ir kitur girioje prie o pat upelio vienas ant vieno valako. Dar kitur ne prie Jotijos ant trijų valakų ir 17 margų buvo įsikūrę dar trys gyventojai. Visi jie buvo d. k. valdiniai.

Kad Jurbarko ir Skirsnemunės giriose nebuvo sargų, tai gyventojai iš kaimų, buvusių paliai Prūsų sieną drauge su ateinančiais iš Prūsų žmonėmis, eidavo į jas medžioti, darydami taip didelę žalą d. kunigaikščiui. Dėl to Valavičius paskyrė dešimtį sekėjų su dešimčia arklių, kad jie raiti saugotų tų dviejų girių žvėris, nužiūrėtų raistus, kur jie stoja, ir surašę juos praneštų didž. kunigaikščiui.[101]

Tas viskas, kas čia pasakyta, duoda pagrindo spręsti, kada kolonizacija kairiajame Nemuno krašte prasidėjo, kas ją varė ir kaip ji ėjo. Prasidėjo ji prie d. k. Kazimiero (1440—1492), rodos, antroje jo kunigaikščiavimo pusėje, palengva plėtėsi prie Aleksandro ir Zygmanto Senojo. Varoma ji buvo dviejų veiksnių: pa-

---

[101] Revizija Pušč, 60—2.

ties didž. kunigaikščio iš jau nekartą minėtų dešiniajame Nemuno krante buvusių pilių ir dvarų ar geriau sakant jų vietininkų, tuos dvarus ir pilis valdžiusių; jie kūrė dvarelius, dvarus ir aplinkui kaimus; taip pat darė ir didieji Lietuvos ponai, kuriems d. kunigaikštis buvo davęs paliai Nemuną nekartą visai didelį girios plotą, kuriame laikui einant kūrėsi dvarai ir kaimai, tų ponų nuosavybė. Pirmieji kaimai ir dvarai buvo imta kurti netoli nuo Nemuno, paskui palengva stūmėsi tolyn į girias. Apie vidurį XVI š. apgyventa juosta pietinėje šalyje buvo gana plati. Pradedant pietų krašte nuo Bebros upės nuo Lipsko miestelio vakarinė tos gyvenamos juostos linija ėjo per Sopockinę, Kapčiamiestį, per Galadusio ežerą ir Žuvintą. Į šiaurę nuo Žuvinto ta juosta labai susiaurėja: pradedant nuo Birštono girios buvo gyvenama tik paliai Nemuną labai neplačiai, ir ties Darsūniškiu, ir ties Rumšiškiu, ir ties Kaunu, šiek tiek Zapyškio ir Gelgaudiškio srityje, visai tuščia Vilkijos girioje, nedaug Veliuonos, beveik nieko ties Skirsnemune ir kiek daugiau ties Jurbarku. Gilyn nuo tos gyvenamos juostos buvo dar tik girios, d. kunigaikščio medžioklių vieta. Daugelyje vietų tos girios siekė Prūsų sieną, bet nevisur. Paliai Prūsų sieną taip pat buvo kolonizuojama, tik čia kiek vėliau pradėta. Jei paliai Nemuną apsigyventi žmones vilioja pats patogumas, tai paliai Prūsų sieną vertė reikalas kurti naujus kaimus, kad lengviau būtų ginti girių žvėris nuo medžiotojų iš Prūsų atvykstančių medžioti.

VI.

Paprūsės kolonizacija

Didieji kunigaikščiai stengėsi apgyvendinti Suduvos giriose ne tik Panemunės, bet ir kitą vakarinį jų kraštą paliai Prūsų sieną. Vertė juos tai daryti politiniai sumetimai. Prie d. k. Kazimiero ėjo dar vis ginčas apie nustatymą sienos tarp Vokiečių Ordeno žemės ir Lietuvos. Vis buvo tariamasi susivažiuoti, paskirti iš abiejų pusių įgaliotinius, kurie nusmeigtų sieną, būdavo bandoma suvažinėti, net įgaliotiniai nuvykdavo kur reikėtų pradėti sienos žymėjimą; bet vis atsirasdavo kliūčių tai iš vienos, tai iš antros pusės. Pagalios 1529 Prūsų kunigaikštis Albertas davė raštą, kuriuo sienos nustatymas pakartojamas beveik tais pačiais žodžiais, kaip Melno taikoje 1422. Tai buvo tik principo pripažinimas. Praktikoje vis tik reikėjo sienos linija nužymėti; kad tai negreit buvo padaryta, tai iš to buvo įvairių nesusipratimų vienoje ir kitoje pusėje. Giriomis apaugusi buvo šalis netik Lietuvos pusėje, bet ir Prūsų rytiniame pakraštyje. Nei Lietuvos nei Prūsų pakraštyje gyventojų nebuvo. Bet už tai ir Prūsų ir Lietuvos čia kalbamos girios buvo žvėrių ir paukščių pilnos, ežerų ir upių vandenyse gausiai veisėsi žuvys, liepynuose bitės medų krovė. Tai buvo girių turtai, kurie ir Lietuvos ir Prūsų gyventojus viliote viliojo. Bemedžiodami medžiotojai ir iš Prūsų ir iš Lietuvos susitikdavo, tai vieni, tai antri peržengdami tik principe nustatytą sieną ir dėl to vieni ir antri, manydami, kad turį teisę savo pusėje. Kiekvienas, kurs turi teisę savo pusėje, neduoda ją užgauti priešingai pusei. Iš to kildavo ginčai, muštynės ir net kruvini susirėmimai, ir paskui atėmimai sumedžioto laimo. 1503 Prūsų Ordeno pasiuntiniai skundžiasi didž. kun. Aleksandrui ir siūlo abiem pusėm griebtis priemonių suvaldyti tokius vagis ar plėši-

kus.[1] Tais pat metais Lietuvos valdovas sužinojo, kad Ragainės komtūras paliai Lietuvos sieną įkūrė kelis naujus sodžius, kurių gyventojai Lietuvos pusėje stengiasi užimti laukus ir ganyklas savo gyvuliams; daro žalą netik laukus ar pievas grobdami, bet baido d. kunigaikščio giriose žvėris.[2] Ragainės komtūras 1514 rašė Ordeno magistrui apie plėšimus ar vogimus anapus sienos, t. y. Lietuvos pusėje.[3] Karalius Zygmantas 1516 skundžiasi magistrui, kad Ordeno valdiniai Lietuvos pakraštyje medžioja ir žuvauja.[4] Tais pat metais birželio mėnesyje iš Tilžės ir Ragainės pranešama magistrui, kad prie Ragainės sienos pasirodęs būrys totorių ir kad pasirūpinta apsisaugoti, kad totoriai ir žemaičiai rodą noro pulti.[5] Gal tai buvo Lietuvos grasinimas už pasienio srities naudojimą. 1517 Ragainės komtūras magistrui kalba apie reikalą taisyti sieną nuo Širvintos upės iki Šventosios, kuri iš šiaurės įteka į Nemuną.[6] Iš Ragainės 1521 rašoma magistrui, kad žemaičiai ties Šventąja užgauna sieną,[7] ir dviem metais vėliau, kad Ragainės komtūras varąs ginčus su Žemaičių seniūnu dėl sienų.[8]

Taip pasienio klausimas vis aštrėjo. Ordenas jau 1503 buvo pastatęs naujų kaimų prie sienos. Ar nereikės taip pat daryti ir Lietuvai? Kas tuo reikalu galės užsiimti?

Žemaičius nuo to laiko, kai buvo grąžinti iš po Ordino valdžios, valdė seniūnas, valstybės valdininkų eilėje lygus su karvedžiu. Jo valdžia nevisuose valsčiuose turėjo vienokią reikšmę. Dalį tų valsčių jis pats arba per savo valdininkus valdė ir teisė, imdamas iš jų visas vietininko pajamas; dalį valsčių jis duodavo valdyti tėvūnams; ir dalį valsčių pats did. kunigaikštis pavesdavo savo vietininkams laikytojams, prie to seniūnas būdavo visiems tiems valdininkams aukštesnė teismo ir administracijos instancija. 1522 Žemaičių ponai, tėvūnai ir bajorai skundėsi karaliui Zygmantui, kad tėvūnystes Žemaičiuose dalina ne pats karalius, kaip turėtų būti, bet ponas seniūnas. Bet Žemaičių seniūnas ponas Stanislovas, Jono sūnus, Kinzgaila atsakė, kad iš seno ir prie

---

[1] Acta Alexandri, p. 306.
[2] ib. 324, 327.
[3] Königlicher Staatsarchiv, Ordensbriefarchiv, Repertor.
[4] ib.
[5] ib.
[6] ib.
[7] ib.
[8] ib.

dabartinio valdovo ir prie senesniųjų jis pats ir jo protėviai iki šiol patys dalino išskyrus keturis dvarus: Vilkiją, Veliuoną, Skirsnemunę, Josvainis ir Šiaulių valsčių, ir nei jų protėviai, nei jie patys už tai priekaištų nedarė, ir jis prašė palikti seną paprotį. D. kunigaikštis, pasitaręs su ponų taryba, išsprendė pagal seniūno pareiškimą. Bet seniūnui Stanislovui Kinsgailai mirus 1526,[9] jo sūnus Stanislovas, seniūnu paskirtas 28 balandžio 1527,[10] jau negavo Žemaičių valdyti pagal seną paprotį, kaip jo tėvas. Karalius Zygmantas pasiliko savo betarpinėje valdžioje ne tik minėtuosius dvarus, bet ir iš seniūno valdžios išėmė ir sau paėmė dar keliolika dvarų, tarp jų ir Jurbarką. Į tuos išimtuosius dvarus ir valsčius vietininkus ar laikytojus skyrė nuo tada ne seniūnas, tik d. kunigaikštis, bet jie turėjo būti paklusnūs ir seniūnui.[11]

Iš to matyti, kad kolonizacija Paprūsėje iki 1526 metų turėjo varyti Žemaičių seniūnas arba jo pastatytas Jurbarko tėvūnas. Jei nedaug buvo apgyvendintas Nemuno pakraštys nuo Kauno iki Jurbarkui, tai vargu galima tikėtis didesnės pažangos Paprūsėje, ypač kad sąlygos nelabai buvo palankios. Žemaičių žemės įstatyme 1529 yra kalbama, kad dėl seniūnų ir tėvūnų priespaudų daug valstiečių išbėgiojo iš savo ūkių ir daug žemių (ūkių) liko tuščių.[12] Iš to aišku, kad seniūnui ir jo tėvūnams turėjo labiau rūpėti tas apleistas tuščias žemes apgyvendinti, nekaip kurti naujus kaimus dar nedirbtose giriose. Minėtasis Stanislovas, Jono sūnus, Kinsgaila Žemaičių seniūnas nuo 1486, drauge Trakų kastelanas nuo 1499 ir Vilniaus nuo 1522, pats turėdamas daug nuosavių dvarų — Platelius, Beržorą, Gintiliškį, Šiaulėnus, Gardus prie Minijos, Akmeną ir Batakius, pievas prie Mušos su giria nuo Pyvesos iki vokiečių sienai (Kuršui), vargu daug galėjo kreipti dėmesio, kad jo pastatytas Jurbarko tėvūnas girioje paliai Prūsų sieną kurtų naujus kaimus. Nedaug yra žinių apie Jurbarko tėvūną. 1502 Jurbarko vietininkas buvo Jonas, Bagdono sūnus, Sapiega, kurs tą dvarą iš d. k. Aleksandro buvo gavęs užstatu už 1600 raudonų vengriškų auksinų, iki ta paskola bus išmokėta. Kaip jis ilgai buvo Jurbarke, nežinia. Jau 1505 jis buvo Guduose Bransko vietininkas, 1507—1513 karaliaus raštininkas, 1508—1515

---

[9] Wolf, Senatorowie, 91.
[10] ib. 92.
[11] Liubavski, Obl. d. 204—206.
[12] Raczyński, Bbiór praw l., 131—2.

Trakų miesto galva, 1520—1528 karaliaus maršalkas ir Vitebsko karvedis, 1529 Palenkės karvedis, 1532 Dorohičino seniūnas, 1541 ar 1542 neteko savo poaukščių. 1522 pasidalinęs turtus su broliais gavo Tuhačovą. 1508 buvo gavęs Pervalko apskrityje Lepunikus, 1522 penkis negyvenamus kaimus ir 16 žmonių tarnybų Merkinės apskrityje (turbūt Merkinės girioje).[13] Iš to aišku, kad jam užsiimti Jurbarko pasienio kolonizacija nebuvo kada. — Kas buvo tėvūnas Jurbarke po 1502, nežinia.

Žinių apie Jurbarką ima rastis daugiau nuo 1527, t. y. nuo to laiko, kai karalius jį paėmė į savo betarpinę valdžią. Iš Karaliaučiaus archyvo žinia, kad 1527 Jurbarko girios nuomotojas ar pirklys dirbąs medžiagą buvo Hans Feyerabentas, ir kad 1533 ten vietininkas buvo Stanislovas Steponavičius. Nuo to laiko žinios apie Jurbarką Karaliaučiaus archyve darosi dažnos. Iš jų jaučiama, kad Jurbarko dalykus veda labai stipri ir veikli ranka, duodanti visam kam daug gyvumo. Tai buvo karalienė Bona, Zygmanto Senojo žmona, Zygmanto Augusto motina.

Kunigaikštytė Bona Milano kunigaikščių Sforcų giminės, gimė Milane 1493. Tėvui mirus augo pas motiną, Aragonijos kunigaikšytę Izabelę, Bare pietų Italijoje, buvo gerai išmokslinta, gražiai kalbėjo lotyniškai. Karaliui Zygmantui pripiršo ją jos dėdė ciesorius Maksimilijonas. Sutuoktuvės buvo 1517. Zygmantas davė jai ko didžiausią aprūpinimą: daug dvarų, valsčių ir miestų Lenkijoje ir visą Mozūriją su miestais, dvarais, giriomis ir ežerais; Lietuvoje daug dvarų, Podolijoje, Volinijoje, Palenkėje, Pinsko kunigaikštiją; Gardiną su jo miestais, miesteliais dvarais ir giria. Turtų jai duotų čia paminėti tik kai kurie, daug vardų reikėtų pridėti norint viską išvardinti. Bevaldydama tuos turtus, ji pasirodė gera ekonomistė ir finansistė. Savo valdininkams ji davinėjo geras ekonomines ir finansines instrukcijas. Už sutaupytus pinigus ji pirkdavo naujus dvarus, pilis, įvairius turtus, statė bažnyčias, kūrė naujus dvarus, miestus, pilis. Taisė ar net ir statė tvirtoves, aprūpindama jas kuo reikia, laikė tvarkoje. Prie bažnyčių steigė ligonines. Jos vietininkai ar seniūnai buvo pavyzdys apylinkei. Guduose ir Lietuvoje tuščiose vietose ar giriose varė ji kolonizaciją. Apsivylusi dėl savo sūnaus Zygmanto Augusto, vedusio Barborą Radivilaitę, 1556 su savo iždu, auksu,

---

[13] Boniecki, počet, 303—4. — Opisanie dok. Moskov. Arch. Min. Just., 424.

sidabru, brangenybėmis, sukrautomis į 24 vežimus, vežamus kiekvieną, šešeto arklių, išvyko į Italiją į Barį ir ten 1557 mirė.

Tai labai veikliai karalienei Zygmantas Senasis pavedė ir Jurbarką, išėmęs jį iš po Žemaičių seniūno valdžios, turbūt, 1527, nes tais metais ji ima interesuotis Žemaičiais, t. y. atsakydama Prūsų kunigaikščiui Albertui į du laišku, kuriais jis užtaria naują Žemaičių seniūną, ji rašo, kad norinti į tai atsižiūrėti.[14] Ji ima žiūrėti į ekonominius dalykus. 1531 ji vėl rašo tam pat Albertui, kurs buvo prašęs ją užtarti už Karaliaučiaus pirklį Kasparą Loberį, norintį nuomoti Lietuvoje vieną girią pelenams degti, kad ji kreipusis prie karaliaus, bet tas atsisakęs sutikti, nes bekertant medžius nuomotojų esą išnaikinta daug žvėrių, stumbrų, elnių (bisontes et cervi) ir padaryta daug kitokių nepatogumų; tegu kunigaikštis nuomoja savus miškus, kurių pakankamai turįs; karalius esąs pasiryžęs nenuomoti nė saviems valdiniams.[15] Nuo to laiko karalienė Bona Prūsų kunigaikščiui Albertui rašo gana dažnai įvairiais reikalais, kelia klausimus apie sienos laužymą iš vienos ar antros pusės netik dėl medžioklės, bet ima kilti ginčas dėl pačios pasienio žemės, viena pusė nori užimti, o kita stengiasi neduoti. 1533 Prūsai užėmė Žemaičių seniūno prieš dvyliką ar penkiolika metų įkurtą pasienyje Katyčių kaimą. Jurbarko vietininkas Stanislovas Stefanavičius stengėsi neduoti. Trys žemaičiai, kurie prieš keletą metų buvo apsigyvenę Prūsuose dabar atvykę į Katyčius jėga išvijo tris žemaičius nuo Pajūrės prieš keliolika metų apgyvendintus tame kaime. Bona tikino, kad tai iš seno Žemaičių žemė, o Albertas, kad jam čia skriauda padaryta. Prūsai pastatė Katyčiuose būdas. Paėmė tą reikalą karalius Zygmantas ir reikalavo, kad jas nugriautų. Drauge su tuo ginču kilo klausimas apie sienos taisymą. Nors buvo tartasi, siena nebuvo pataisyta, o Katyčiai apie 1555 buvo palikti Prūsams.[16]

Beeinant ginčui apie Katyčius, buvo pradėta kolonizacija paliai Prūsų sieną į pietus nuo Nemuno. 1536 Bona skundžiasi Prūsų kunigaikščiui Albertui, kad jos vietininkas, esąs Jurbarke, neseniai apgyvendinęs vieną žmogų pas Liepuonos upelį ir kad Prū-

---

[14] Königsborger Staatsarchiv, Herzogl. Briefarchiv, B. 1.

[15] ib. B. 1, iš Krokuvos, 1531 rugp. 30.

[16] Königl. Staatsarchiv. Herzogl. Britfarch. B. l. Bona iš Vilniaus 1533. VIII. 9; 1533. VIII. 28; 1536. IV. 23; 1539. XII. 22; 1541. VI. 10, 26. Cocice, lie. Katyčiai, vok. Koadjuten.

sų valdininkai, perėję tą upelį, apiplėšė tą žmogų, paėmė jo gyvulius ir namus sudegino.[17]

1539 karaliaus komisoriai darė reviziją Jurbarko girioje, kad Jurbarko laikytojas Jonas (Kuncevičius), ją iškirtęs, pasodino iškirstose vietose žmones ant valios, t. y. paliuosuodamas nuo mokesčių, kol išdirbs laukus ir įsigyvens.[18] Be abejo, tas laikytojas darė tai karalienės Bonos vardu. Rodos, tada buvo įkurti Pervazninkų, Sudergo ir Ramoniškių kaimai, nes, vėliau valakus matuojant jiems buvo duotas mokesčių palengvinimas labai trumpam laikui.

Tuo pat laiku karalienė kūrė miesčiuką, vadinamą Naująją Valią (Virbalių). Dėl to naujo miestelio greit ėmė kilti ginčas. 1539 vasario 29 karalius Zygmantas, rašydamas kunigaikščiui Albertui, mini, kad gyventojai vieno miestelio prie Ragainės ir Insterburgo sienos įėję ar įsiveržę į Prūsus. Tais pat metais karalienė Bona skundžiasi, kad Prūsų valdiniai dažnai veržiasi į Lietuvą. Kitais metais 1540 gegužės 31 ji rašo Albertui, kad jo valdininkai miestiečiams, neseniai apgyvendintiems Naujojoje Valioje, priklausančioje prie Jurbarko, draudžia laisvą ir tiesų vykimą į Karaliaučių ir kitus miestus, prekybos reikalais, vykstančius trukdo, sulaiko bausmėmis ir daro žalos. Šis karalienės nusiskundimas nieko nepaveikė. Matyt, dėlto kitais metais 1541 vasario 25 karalius Zygmantas Tilžės ir Ragainės sričių gyventojams uždraudė susisiekimą su Žemaičiais.

Nepasibaigus dar šitam nesusipratimui, radosi kitas. Prie Liepuonos upelio Jurbarkiškis karalienės vietininkas Jonas Kuncevičius įkūrė naują kaimą ar dvarą, Simnu pavadintą. Prūsai ten pasistatė būdas, taip pat jie buvo padarę Katyčiuose ir prie Viešvilės upelio... Būdas statė ten ir Jurbarko vietininkas. Kylant dėlto ginčui, abi pusės apsiėmė jas nugriauti. Lietuvių pusėje jos buvo nugriautos, bet Prūsai to nedarė, dar naujas statė, kirsdami medžius užvertė kelią iš minėtojo Simno į Prūsus, ir tiesė naujus kelius. Kad tos pasienio vietos buvo ginčijamos, tai sienų taisymo komisoriams lietuviai pastatė Simne būdas. Prūsai jas sudegino. Po keleto metų karalius Zygmantas 1551 rašė Prūsų kunigaikščiui, kad Insterburgo prefektas pasirūpinęs minėtojo Simno dvaro srityje iškapoti medžiuose esančius sienos ženklus, ap-

[17] ib. iš Vilniaus 1536, IV, 23.

[18] Opisanie Dok. Mosk. Arch. Min. past., 439.

dirbtą girios medžiagą jėga atimti, Matlaukio šieną užgrobti, be to, nenorįs pabėgusius valdinius grąžinti.[19]

Karaliaus Zygmanto ir karalienės Bonos laiškuose, rašytuose kunigaikščiui Albertui, tas Simno vardas pirmą kartą paminėtas 1541 ir paskutinį 1551. Po to jis išnyksta ir dabar prie Liepuonos upės tokio vardo nėra.

Viename laiške 1547 karalius Zygmantas skundžiasi Prūsų kunigaikščiui, kad Insterburgo prefektas suėmęs du Jurbarko srities žmones Motieju Matlaukį ir Joną Kibeikį už tai, kad juodu pirkę Prūsuose medaus ir stengęsi parsinešti namo. Tuodu vardai rodo, kad tais metais buvo kuriami ar jau įkurti Matlaukio ir Kibeikių kaimai.

Iš karalienės Bonos laiškų kunigaikščiui Albertui rašytų atrodo, kad ji Jurbarko valsčių ima valdyti nuo 1527. Išsyk jai rūpi, kad girios žvėrių niekas iš Prūsų nemedžiotų ir nebaidytų. Paskui, kad tai sunku įvykdyti, ima ji kolonizuoti pasienį. Patį kūrimą naujų gyvenamų vietų varo Jurbarko vietininkas išsyk gal Stanislovas Stefanavičius, paskui 1536 — 1546 Jonas Kuncevičius ir po to Andrius Petrikauskas. Kolonizuojant abu kaimynai, ir Prūsai ir Lietuva, vienas kitu nepasitiki, lenktyniuoja, nenusmeigtos sienos neaiškumą nori sau panaudoti, stato būdas, ginčijamas vietas taip nori išspręsti savo naudai, tariasi sieną nustatyti ir vis atidėlioja. Tame neaiškume abiejų valdiniai ir valdininkai, pereidami sieną, vienas kito sritį užgauna. Karalienė Bona kolonizaciją globoja, Jurbarko srities valdinius, taip kaip ir kitus savo valdomų sričių valdinius gina, užtaria. Jurbarko srities žmonėms ar pirkliams, suimtiems Prūsuose, siunčia ten savo žmones bylas padėti vesti, rūpinasi, kad Prūsai atidarytų naują kelią iš Naujosios Valios į Insterburgą. Kolonizacijos reikalą, kaip karalienė, remia ir pats karalius Zygmantas.[20]

Pasienio kolonizacija turėjo sunkenybių netik su Prūsais, bet ir su žemaičių kilmingaisiais. Pagal d. k. Kazimiero privilegiją 1457 didysis kunigaikštis neturi priimti ponų valdinių, pabėgusių į d. k. dvarus, o ponai neturi tai daryti su valdovo valdiniais.[21] Karalienė Bona, kurdama Naująją Valią to nesilaikė, kad

---

[19] Herzogl. Briefarch. B. 1.

[20] Viskas pagal laiškus esančius Herzogl. Arch. B. 1.

[21] Raczynski, Zbiór praw l. p. 33—34 str. XII.

aiškiau tai būtų, čia reikėtų išsiaiškinti, kaip buvo kuriami nauji miesteliai ir kaimai.

Naujos gyvenamos vietos kūrimo vedėjas būdavo vietos seniūnas ar čia kalbamame dalyke Jurbarko vietininkas, veikiąs karaliui įsakius arba bent sutikus. Jis susirasdavo sugebantį žmogų ir liepdavo jam suieškoti tinkamą būsimam miestui ar kaimui vietą; tai būsimas vaitas. Surasta vieta būdavo matuojama į valakus, ir seniūnas prašydavo karalių patvirtinti tą sugebantį žmogų būsimos gyvenamos vietos vaitu. Vaitui už vaitystę būdavo duodamas atlyginimas; už tai jis privalo apgyvendinti išrinktąją ir išmatuotąją vietą. Kartais ir pats seniūnas matuodavo rengiamą apgyvendinti vietą, nustatydavo vaito pajamas, pavesdavo vaitui ją valdyti ir prašydavo karalių patvirtinti. Dideliems būsimiems kaimams matuodavo tik jų sienas ir kelis valakus viduryje, ir paskui dalis atskiriems ūkiams atrėždavo pats vaitas, kai atsirasdavo norinčių apsigyventi. Pagalios ne nevienas seniūnas rūpinosi kurti naujus kaimus. Privatinei iniciatyvai valdžia plačiai leisdavo pasireikšti: mielu noru ji tvirtindavo vaitu tą, kurs pats apsiimdavo žemę ir girią išmatuoti į valakus ir apgyvendinti laisvus ateivius valdovo naudai. Prie Zygmanto Augusto revizoriai, darydami dvarų reviziją, dažnai surasdavo tinkamą apgyvendinti vietą, duodavo žinoti karaliui apie būsimo kaimo naudą, ir karalius mielu noru sutikdavo.

Taip suradus ir išmatavus vietą ir vaitą naujam kaimui kurti, paskelbdavo „valią", t. y. aikštėse pagarsindavo kūrimą naujos gyvenamos vietos, nurodant, per kiek metų bus palengvinti mokesniai. Tas palengvinimas priklausė nuo vietos sąlygų, t. y. nuo to, kaip toli nuo gyvenamų centrų, kiek darbo reikės įdėti iki bus išskinta giria ir žemė išdirbta. Naujos gyvenamos vietos buvo kuriamos ant „žalios šaknies"[22] girioje, kuriai išdirbti ir padaryti dirvą reikėdavo daug sunkaus darbo. Apgyvendinant Birštono girią valia buvo paskelbta 20 metų, kuriant Pereroslio miestelį Perelomo girioje 10 metų ir t. t. Kartais, kai vieta būdavo dalinai apgyvendinta, pats vaitas gaudavo teisę nustatyti lengvatų metus atskirai kiekvienam gyventojui.

Po „valios" pagarsinimo praslinkus keleriems metams, kuriamas miestelis ar kaimų vaitysta prisipildydavo gyventojų. Miestelyje šalia vaito būdavo burmistras ir launinkai.

---

[22] na syrom koreni, in cruda radice.

Vaito privilegija buvo tik garantija, kad gali naudotis miesto teise, bet tai dar nebuvo teisė. Dėlto naujo miesto gyventojai, šiek tiek įsigyvenę, pasibaigus lengvatų metams, rūpinasi iš karaliaus gauti miesto teisę. Kartais išsyk jie gaudavo trumpą ar įžengiamą raštą, o vėliau ir tikrą miesto privilegiją; kartais ta privilegija išsyk būdavo duodama. Kaimo vaitystės tos privilegijos niekad negaudavo, o miesteliai visada gaudavo.

Tikslas, kuriant naujus kaimus ar miestelius buvo padauginti valdovo naudą, padėti žmonėms, padidinti valdovo iždą.

Dėl to valdžia skatindavo kurti naujas gyvenamas vietas, lengvatomis žadindama prie to ir administracijos ir privatinių asmenų inicijatyvą. Tarp žmonių, norinčių įsigyti vaitystę, pasitaikydavo labai veiklių kolonizatorių. Vaitas gaudavo už apgyvendinimą vaitystės keletą valakų atleistų nuo mokesčių, teisę laikyti smuklę, malūną, skerdyklą, pajamų iš teismo ir kitokių naudų. Tarp vaitų rasdavosi ir šlėktų ir valstiečių, d. kunigaikščio valdinių. Vaitystės būdavo duodamos laikinai, iki gyvos galvos, bet dažniau jos buvo paveldima teisė su teise parduoti, nuomoti, mainyti ir k.[23]

Šitokiu būdu kolonizavo karalienė Bona Paprūsę. Jos tą veikimą dar geriau gali nušviesti šis karaliaus įsakymas, duotas Palenkės seniūnams: „Seniūnams ir laikytojams mūsų pilių ir dvarų... Kalbėjo mums jos malonė mūsų karalienė ir didžioji kunigaikštienė Bona apie tai, kad jos malonė įsakė Pinsko, Kobrino, Klecko, Gorodeco seniūnui ponui Jonui Michailovičiui jos malonės Kobrino girioje kurdinti jai žmones tinkamose vietose ir valią duoti tiems, kurie ten apsigyvens po jos malonės globa. Dėlto jūs mūsų miestuose ir dvaruose įsakykite tai paskelbti ir tas valias visiems pagarsinti. Ir kurie laisvi žmonės, galį eiti kur nori, jūsų apskrityse iš miestelių ir turgų ir kunigaikščių ir ponų dvarų norėtų eiti į jos malonės globą ir toje valioje kurtis, niekam neliepkite tuos žmones kuo nors trukdyti. Ir kurie laisvi žmonės, galį eiti kur norį, iš tų mūsų miestų ir dvarų ketintų eiti į tas valias po jos malonės karalienės globa, visus tuos žmones ir su jų žmonomis, ir su vaikais ir su gyvuliais iš mūsų miestų ir dvarų gera valia išleiskite be jokios priekabės ir trukdymo".[24]

---

[23] Dovnar Zapolski, Gos. choz. 280—284.

[24] Dovnar Zapolski, 285.

Galima manyti, kad panašiai karalienė ieškojo žmonių ir Paprūsei apgyvendinti. Daug kur Žemaičiuose ji galėjo paskelbti valią: pirmiausia dvaruose, kuriuos ji pati valdė, Šiauliuose, Daugeliškiuose, Plateliuose, Batakiuose;[25] paskui dvaruose ir valsčiuose, į kuriuos didysis kunigaikštis pats skyrė vietininkus, — Skirsnemunėje, Veliuonoje, Vilkijoje, Josvainyse, Ariogaloje, Karšuvoje, Pajūrėje, Šaduvoje, Kandinkoje, Rietave, Tveruose, Telšiuose, Užventyje, Viešvėnuose, Biržuvėnuose, Dirvėnuose, Bišrėnuose.[26] Jei būtų skelbta ir dvaruose, kuriuos valdė Žemaičių seniūnas, tai žinia apie rengiamą kurti Naują Valią būtų pasklidusi visuose Žemaičiuose. Žinoti ją turėjo ir privatinių dvarų valdiniai. Pagal Kazimiero privilegiją, karalienė Bona į savo žemes galėjo priimti tik laisvus žmones, ne privatinių dvarų valdinius. Bet karalienei, kuri yra vadinama valstiečių užtarytoja ir globėja, priiminėjo visus, tai ir privatinių dvarų valdinius. Ponai turėjo teisę tokius savo valdinius pabėgėlius ieškoti ir atsiimti. Bėgdavo ponų valdiniai, apleisdami savo dirbamą žemę, ir į Prūsus. Karalienė Bona, ponų prašoma, rašydavo kunigaikščiui Albertui užtardama, kad pabėgėlius grąžintų jų savininkams.

Bet karalienė priimdavo į savo žemes ir laisvus ir ponų valdinius, ponams jų negrąžindama. Žemaičių šlėkta, jausdamosi nuskriausta, 1551 Vilniaus seime skundėsi Zygmantui Augustui, kad jų nelaisvi žmonės ir tarnai, žalą padarę, bėga į Jurbarką ir Naująją Valią, o karalienės urėdai nenori juos nei grąžinti, nei teisybę sudaryti. Karalius į tai atsakė, kad rašysiąs jos malonei karalienei, kad niekam tame jokios skriaudos nebūtų. Bet karalienė, savaimingai šeimininkaudama savo žemėse, vargu kiek į tuos skundus atsižiūrėjo. Vilniaus Seime 1554 Žemaičių ponai vėl įteikia karaliui prašymą dėl pabėgusių į Jurbarką ir Naująją Valią. Karalius dabar atsakydamas liepė parašyti karalienei laišką ir jiems įduoti.[27] Ar savaiminga karalienė paklausė savo sūnaus rašto, nėra žinios. Ar šiaip ar taip Žemaičių šlėkta bent kiek vėliau, be abejo, bus radusi savo teisybę, nes Bona 1556 išvažiavo į Italiją ir iš ten negrįžo.

Savo įkurtam miestui Bona suteikė miesto teises. Pastatė įstabiai gražią medinę bažnyčią, taip jog daug kas iš toli atvyk-

[25] Spasowicz (Orzelski), III, 216.

[26] Raczynski, Zbiór praw l., 132.

[27] L. Metr., Publ. d. 203, 256. Liubavski, L. S. 561, 588.

davo jos pažiūrėti;[28] gal italo architekto buvo statyta. 1555 gegužės 10 d. karalienė užrašė išlaikyti tos bažnyčios klebonui Mikalojui iš Ašmenos, kurį ji čia pasirūpino atkelti, šešis valakus žemės, aštuonis daržus mieste, smuklę laisvą nuo mokesčių, Vaišvilaičių pievą ir iš Naujosios Valios mokesčių keturias kapas lietuviškų grašių.[29]

Karalienė Bona savo įkurtąjį miestą laiškuose vadino N o v a V o l i a. Tas vardas laikėsi ilgai. Vartojamas jis dar buvo ir XVIII š., kaip tai matyti iš Žemaičių vyskupo Kiršenšteino Vizitacijos akto. Bet nuo pat pradžios tas miestas turėjo ir kitą V i r b a l i o vardą. Pirmą kartą Virbalio vardas yra paminėtas 1559 Valavičiaus girių aprašyme V e r b o l o v.[30] Ir gudiška to vardo forma ir lietuviška yra kilusi iš Virbalių pavardės. Pavardė ta žinoma iš Raseinių teismo bylos 1585, kur yra išvardintas Vilkijos valsčiaus bajoras Motiejus, Tomo sūnus, Virbolovič — Virbalis.[31] Dėl ko karalienės įkurtam miestui Virbalio vardas teko, tikros žinios nėra. Reikėtų manyti, kad to miesto kolonizatorius vadinosi Virbalis, kurs būtų turėjęs likti vaitu. Bet 1561 Virbalio vaitas buvo Mikalojus Adamavičius. Tik ta pavardė nepasako, kaip jo tėvas vadinosi. Galėjo būti ir Virbalis.

Karalienei Bonai išvažiavus į Italiją, po penkerių metų, jos įkurtasis miestas buvo naujai pertvarkytas ir 1561 išmatuotas pagal valakų sistemos tuo laiku visur įvedamus reikalavimus. Kad vėliau visi miesteliai buvo kuriami pagal tą pačią valakų įstatymo tvarką, tai pravartu bus įsižiūrėti, kaip Virbalis buvo pertvarkytas.

Miesto vidurys, širdis tai rinkai aikštė. Tai rinkai atmatuota dviejų margų keturkampis. Paliai kiekvieną to keturkampio kraštą buvo išmatuotos keturių prentų aikštelės namams statyti. Kiekviename keturkampio pakraštyje buvo po šešias aikšteles. Savininkai turėjo po vieną aikštelę, išskyrus keturis, kurie kiekvienas viename keturkampio kampelyje laikė po dvi aikšteles.

Iš aikštės kampų ėjo aštuonios gatvės, kurių kraštuose, kaip ir aikštėje, buvo vietelė, po keturis prentus kiekviena namams

---

[28] Vyskupo Keršenšteino vizitacijos akte 1703 apie ją jau sudegusią pasakyta mirando opere constructa ita ut artificis industriam spectaturi a langinquis partibus convenerant.

[29] Keršenšteino vizitacijos aktas 1703.

[30] Revizija Pušč, 37.

[31] Opis dok. Vil. centr. arch. I p. 103, Nr. 266.

statytis. Jos vadinosi: Jurbarko, Kauno, Lietuviška, Birštono, Pūnios, Žemoji, Vištyčio, Prūsų. Tų gatvių vietelės, nedaug kiek išskyrus, buvo apgyventos. Nuo galų tų gatvių ėjo dar kitos taip pat su vietelėmis po keturis prentus: Dailidžių, Sliesorių, Kepėjų, Kalvių, Rieznykų, Bendorių, Pirklių, Stalių, Aplinkinė gatvė, ir tarp tų dar gatvelės vis su keturių prentų vietelėmis. Šitų visų labai žymi dalis vietelių dar nebuvo gyvenama. Kai kurie gyventojai turėjo po dvi vieteles ar ir dar daugiau.

Tiems miesto gyventojams, kurie už miesto turėjo po valaką žemės, mieste buvo duota po vieną margą kluonams. Viso tokių kluoninių margų buvo 64, tarp kurių 11 buvo tušti. Be to, miesto gyventojams buvo išmatuota 309 daržai taip pat po vieną margą, kurių į 90 buvo dar tušti neužimti.

Mokesčiai už prentą prie rinkos buvo po pusaštunto pinigėlio, o už prentą prie gatvės po penkis pinigėlius. Bet, kad karaliui įsakius pertvarkyti ir išmatuoti miestą, visi turėjo keltis į kitas vieteles ar aikšteles, tai per trejus metus už vietelių žemę mokestis nebuvo imamas. Už daržus mokestis buvo po tris grašius ir keturis pinigėlius, bet dėl kėlimosi į kitas vietas per trejus metus gyventojai nuo to daržų mokesčio buvo atleisti.

Namų savininkų Virbalyje 1561 buvo į 160, bet prie Bonos galėjo būti daugiau, nes ji priiminėjo ir nelaisvius, kuriuos, jai išvykus į Italiją, ponai, be abejo, atsiieškojo ir atsiėmė. Bent trečia namų savininkų dalis buvo užsiėmę ūkiu, nes miestui buvo duota 64 valakai žemės: 45 ūkiai buvo po vieną valaką, bet vieną valdė ne vis vienas žmogus, daugumoje viename valake buvo po du ir tris vyrus; du gyventojai turėjo po tris valakus, vienas septynis ir klebonas šešis. Mokesčių už vieną miesto valaką reikėjo mokėti po vieną kapą grašių ir dar po du grašiu. Kad miesto valakuose buvo dar neišskinta giria, tai, kol laukai bus įdirbti, ūkininkai buvo paliuosuoti nuo mokesnių šešeriems metams, t. y. iki 1567.

Dalis gyventojų buvo užsiėmusi prekyba, kita dalis amatais. Tai rodo ir minėtieji gatvių pavadinimai ir kai kurių gyventojų pavardės, rodančios amatą. Iš tokių pavardžių sprendžiant, Virbalyje buvo penki kalviai, du sliesoriai, trys siuvėjai, du balniai, du kurpiai, kitų amatų po vieną: stalius, kubilius, kailius, kepėjas, račius, salyklininkas, puodžius, žvejys... Buvo ir vienas

daktaras, tik jo užsiėmimas neaiškus, gal buvo mokytojas. Amatninkų galėjo būti ir daugiau.

Dar buvo vienas ypatingas užsiėmimas ar amatas, kurį varė beveik pusė namų savininkų, — tai smuklės. Buvo jos trejopos: midaus, alaus ir degtinės. Vienas smuklininkas galėjo laikyti vieną rūšį, dvi arba ir visas tris. Midaus smuklių Virbalyje buvo 7, alinių 75 ir degtinės 30. Kad vienuose namuose galėjo būti visos trys rūšys, tai bendras smuklių skaičius buvo į 75. Toks gausus smuklių skaičius bus suprantamas, atsiminus, kad valstybės iždas į jas žiūrėjo, kaip į pajamų šaltinį, o visuomenė manė, kad gėrimai esą sveikatos šaltinis, degtinė buvo vadinama a q u a v i t a e — gyvybės vanduo. Toks didelis smuklių skaičius atrodo dar ypatingesnis, kad miesto apylinkė buvo labai maža: aplinkui buvo įkurti tuo pat laiku, kaip ir Naujoji Valia, ar dar kiek vėliau vos aštuoni kaimai: Daugelaičiai, Kiudeliai, Pašeimenys, Paširvintys, Stanaičiai, Kybartai, Duliebaičiai ir Kibeikiai, kuriuose buvo 160 su viršum valakų ar apie 120 ūkių. Tas gausus smuklių laikymas, buvusis netik čia, bet ir kitur Lietuvoje, gali bent dalinai aiškinti, dėl ko lietuviai palinkę yra prie girtuokliavimo. — Mokestis už smukles buvo: midaus ir alaus po kapą grašių, už degtinės po 30 grašių. Bet kad gyventojai dėl miesto matavimo turėjo keltis į kitas aikšteles, ar vieteles, tai smuklių mokestis per šešerius buvo pusiau sumažintas.

Mieste buvo ir septyni mėsininkai (riezninkai). Jų mokestis vietoje akmens lajaus buvo po 15 grašių.

Kai kurių Virbalio gyventojų pavardės nurodo, iš kur yra atėję: iš Vilniaus, Kauno, Vilkijos, Veliuonos, Ariogalos, Maišogalos, Pūnios, Upytės, Tilžės, — Upytiškis, Vilkijiškis, Veliuoniškis, Pūniškis, Tilženaitis, Žemaitis. Yra aštuonios pavardės vokiškai skambančios su krikščioniškais vardais. Iš pavardžių negalima rasti nė vieno žydo, kas būtų labai įstabu. Dauguma gyventojų, rodos, suėję iš Žemaičių.

Virbalio gyventojams šalia miesto laukų buvo duota 18 valakų girios, malkai ir troboms statyti ir kitoje vietoje aštuoni valakai girios ir ganyklų.

Karalienė Bona, kurdama Virbalį, rūpinosi, kad tas naujas jos miestas turėtų ir tinkamą susisiekimą. Buvo jau minėta, kad ji kreipėsi į Prūsų kunigaikštį, prašydama atidaryti naują kelią

nuo sienos į Insterburgą. Juo labiau ji rūpinosi keliais pas save. Gatvių vardai rodo, iš kur nauji keliai buvo atvesti į Virbalį: iš Jurbarko, Kauno, Birštono, Pūnios, Vištyčio ir Prūsų. Prie kelio iš Kauno paliai Šešupę, kur į ją įteka Pilvė buvo įkurtas 1536 naujas miestelis Pilviškiai.[32] Kitą kelią per girias nuo Simno į Virbalį išskyrė Ganus Skopas,[33] viena jo šaka vedė į Metelius ir Merkinę, kita iš Simno į Alytų. Pūnios ir Merkinės keliai buvo reikalingi dėl to, kad tiedvi pilys priklausė karalienei Bonai. Vištyčio kelias primena tai, kad ir kelias ir miestelis yra įkurti maždaug tuo pat laiku, kaip ir Virbalis, besistengiant kolonizuoti Paprūsę. Už visus šituos kelius buvo svarbesnis Jurbarko vieškelis, nes Jurbarke nuo 1540 buvo muitinės, ar Kauno muitinės skyrius, ir pirkliai, važiuoją iš užsienio su prekėmis į Kauną per Virbalį, turėdavo vykti tuo vieškeliu į Jurbarką ir paskui paliai Nemuną į Kauną, kiti keliai buvo uždrausti, kad pirkliai vagčia neapsilenktų pro muitinę.

Bekurdama Virbalį, karalienė Bona steigė naujus kaimus Paprūsėje. Bet pirma to, rodos, pirkliams buvo duota girios kirsti ar bent retinti, rengiant apdirbtą medžiagą parduoti į Karaliaučių ar Dancigą. Kelias girių prekėms leisti į užsienį buvo Šešupė jau nuo Vytauto laikų.[34] Iš Karaliaučiaus archyvo žinia, kad 1527 pirklys Hansas Feyerabentas buvo Jurbarko girios nuomotojas. 1551 Prūsų valdininkai pagrobė prie Šešupės nukirstus medžius. Tais pat metais karalienė Bona prašė kunigaikštį Albertą, kad grąžintų konfiskuotą medžiagą, kurią buvo apdirbęs Petras Tidmanas, jos girinių prekių faktorius, Jurbarko ir Pūnios giriose. Tas pirklys buvo Virbalio miesto gyventojas. 1553 ji rašo tam pat kunigaikščiui, kad padirbtos medžiagos neleis vežti į Prūsus, kol bus užmokėti pinigai.[35]

Taip Paprūsės girioms retėjant, ėmė dygti jose nauji kaimai. 1561 ilga juosta paliai sieną buvo nusėta naujais sodžiais, kurių gal visi, ar bent dauguma buvo karalienės Bonos darbas. Tie visi kaimai nuo Jurbarko iki Kibeikių, esančių į pietus nuo Virbalio buvo padalyti į tris vaitystes: Užnemunės, Pašešupio ir Naujo-

---

[32] Revizija Pušč, 42.
[33] ib. 37. Słown. Geogr.
[34] Cod. Ep. Vitoldi, p. 203.
[35] Herz. Briefarch B. 1.

sios Valios. Užnemunės vaitystė buvo ties Jurbarku į pietus nuo Nemuno ir turėjo keturis kaimus. Seniausias jų, rodos, bus Pervazninkai su 20 valakų ir tiek pat ūkininkų, praminti nuo Nemuno kelto ar pervažo, kurį turėjo prižiūrėti ir dėl kurio turėjo tam tikrą mokesčių palengvinimą. Šalia jo į vakarus Sudergas su 46 valakais ir tiek pat valstiečių, turinčių po vieną valaką. Kampe tarp Nemuno ir Prūsų Ramoniškiai (Romanoviči) su 7 valakais ir 6 ūkiais, nes vieną visi bendrai laikė. Šitų kaimų žemė 1560 buvo išmatuota į valakus. Kad, naujai laukus sutvarkius, kiekvienam buvo tekę neišdirbtos girios, tai buvo duotas jiems mokesčių palengvinimas per trejus metus Pervazninkams ir Ramoniškiams ir per vienus Sudergui. Iš to trumpo palengvinimo matyti, kad jiems ne perdaug buvo girios dirbti, ir iš to galima spręsti, kad jie visoje naujų kaimų juostoje iki Kibeikių buvo seniausiai įkurti. Ketvirtas kaimas prie Jotijos netoli Prūsų sienos dar tik kūrėsi girioje, kuri buvo duota Užnemunės vaitystei statybai ir malkoms. Kad ten buvo daug pelkių, tai nauji gyventojai darėsi sau sodybas ir laukus, nusižiūrėję kur tinkamesnę vietą. 1560 buvo išmatuoti jų sklypai. Stasiui Višupiui ir Jonui Sutkaičiui prie Jotijos tarp girių buvo išmatuota devyniose vietose pievų ir krūmokšnių trys valakai; jųdviejų antrojo pavardė davė vardą vėliau čia įsikūrusiam Sutkų kaimui. Kitiem dviem taip pat prie Jotijos aštuoniose vietose pievos ir krūmokšnių surankiota 22 margai. Kitiem dviem, kurių vienas vadinosi Steponas Bunikis, dvylikoje vietų pievos ir krūmokšnių sudaryta 70 margų; tai buvo pradžia vėlesnio Bunikių kaimo. Dviems Gečaičiams prie Jotijos ir Kregždantės keturiolikoje vietų išmatuota krūmokšnių ir pievos trys valakai; iš tų dviejų išaugo vėliau Gečių sodžius. Kitiem dviem devyniose vietose sulipinta 35 margai. Panašiai buvo surankiota žemės dar dvylikai gyventojų. Mokestis tiems dar besikuriantiems buvo paskirtas po du grašiu nuo margo už geresnę žemę ir po vieną grašį ir penkis pinigėlius už blogą.

Pašešupio vaitystė buvo paliai Šešupę pradedant nuo ten, kur į ją įteka Jotija, iki tai vietai, kur į ją įbėga Širvinta. Jos kaimai buvo vėliau įkurti ne kaip Užnemunės vaitystėje. Tai matyti, iš to, kad palengvinimas nuo mokesčių jiems buvo duotas per 8, 7 ar 6 metus, tik vienas kaimas gavo palengvinimą 5 metų. Inventoriuje vis pažymima: „kad tame kaime didelės girios, ne-

naudingos balos valakuose, iki išdirbs, yra daromas palengvinimas duodant mokesčius". Tos vaitystės kaimai buvo šie:

Kirkilai	6 valakai,	2 ūkiai po 3 val.	palengvinimas 8 m.
Bartkai	3 „	1 „	„ 6 „
Svaiginė	3 „	3 „	„ 6 „
Kupriai	5 „	4 „	„ 7 „
Žiūriai	16 „	12 „	„ 7 „
Vizbarynė I	14 „	8 „	„ 6 „
Vizbarynė II	14 „	9 „	„ 6 „
Rūkšnaičiai	10 „	5 „	„ 6 „
Daugalaičiai	16 „	12 „	„ 6 „
Bajoraičiai	11 „	9 „	„ 8 „
Liupča	7 „	4 „	„ 7 „
Turčinaičiai	7 „	4 „	„ 8 „
Gluobiai	3 „	2 „	„ 7 „
Meištaičiai	11 „	4 „	„ 5 „
Būdvietis Naujalankis	5 „	3 „	„ 6 „

Prie šitų reikia dar pridėti du vos tik bepradedą kurtis kaimai: Suntautaičiai ir Tauralgai. Apie Suntautaičius Inventoriuje šiaip pažymėta: „Išmatuota prie Šešupės ir Aukspirtos upelio lauko, pievos ir krūmokšnių blogos žemės trys valakai; priėmė jo karališkos malonės valdiniai Petras, Vilius, Jurgis ir Grigas Suntautavičiai, turi mokėti kiekvienus metus nuo kiekvieno valako už visas prievoles po 60 grašių, kad ten žemė labai bloga". Lengva suprasti, kad iš šitų Suntautaičių vaikų ar ainių, kai jie nusikėlė tolyn į girias, bus gavęs pradžią dabartinis Sintautų bažnytkiemis. Ta inventoriaus žinia rašyta 1561, o iš Žemaičių vyskupo Kiršenšteino vizitacijos akto yra žinoma, kad Sintautų pirma bažnyčia ar koplyčia buvo pastatyta 1641. Pirmas kunigas apie ją dar kirto girią ir darė sau daržą.

Tauralgų kaimas buvo kuriamas prie Novos prie pat Jurbarko girios sienos. Juchnui Tauralgui buvo išmatuota du valakai lauko pievos ir krūmokšnių. Kitiem dviem kitur buvo sudaryta trys tokios pat žemės valakai. Dar kitur prie Novos keturi vyrai priėmė pustrečio valako; jų vienas vadinosi Jurkus Kasikėnas; šita pavardė davė vardą dabartiniam Kasikėnų kaimui ir išstūmė

pirmą pavadinimą. Dar kitoje vietoje tarp girių keturi vyrai priėmė 45 margus.

Du Pašešupio vaitystės kaimai vadinosi Vizbarynė pirma ir antra. Tų dviejų vardų dabar nėra. Jųdviejų vietoje yra dabar Slavikų bažnytkaimis. 1561 Vizbarynėje prie kelio iš Jurbarko į Virbalių buvo smuklė, kurią laikė Vaitiekus Slavikaitis.[36] Atrodo, kad šito Slaviko ar jo vaikų pavardė, laikui einant, teko abiem Vizbarynėms. Iš kur tas Slavikas galėjo būti? 1503 Naugardo vietininko Albrechto Gastauto tarnautojas Slovikas Ivanovičius (Jono sūnus) Vilkijos apskrityje prie Lazduonos upelio pirko iš kelių bajorų žemės ir ten pat iš d. k. Aleksandro gavo kelias tuščias žemes.[37] Minėtasis Vaitiekus Slovikaitis gal bus buvęs šito Slaviko ainis iš Vilkijos apskričio, kaip ir daugelis kitų, atvykęs gyventi į karalienės Bonos kolonizuojamą Paprūsę.

Naujosios Valios valsčius ėjo paliai Prūsų sieną į pietus nuo Šešupės pradedant nuo tos vietos, kur į ją įteka Širvinta, iki Kibeikių kaimo, kuri yra į pietus nuo Virbalio. Šioje vaitystėje buvo septyni kaimai ir atšuntas dar rengiamas, t. y., valakai išmatuoti, bet dar tušti be gyventojų:

Dulebaičiai	24	valakai, 8	ūkiai	palengvinimas	5 m.
Kiudeliai	6	„ 6	„	„	7 „
Pašeimenys	36	„ 31	„	„	6 „
Paširvintys	10	„ 7	„	„	6 „
Sakalupis	46	„ tuščias,	dar giria	„	10 „
Stanaičiai	32	„ 18	ūkių	„	5 „
Kybartai	26	„ 20	„	„	4 „
Daugelaičiai	26	„ 21	„	„	6 „

Visų šitų kaimų geriausia padėtis buvo Dulebaičių. To kaimo vieta buvo ypatingesnė, būtent, kampas tarp Širvintos ir Šešupės. Trys jo gyventojai Grigas Dulebaitis, Šimkus Rogaižūnas ir Ganus Rogaitis turėjo po tris valakus žemės, vienas du ir keturi po vieną, kiti aštuoni valakai buvo dar tušti. Valakus bematuojant prie Šešupės, rodos, pačiam kampe likusi atlaika 48 margų buvo išrėžyta rėžiais po du margu ir kiekvienam valakui

---

[36] Jurbarko ir vk. V. invent. 574.

[37]) L. Metr. V kn. zap. Nr. 254 p. 843—5. Žodis Slavikas ar ne reikš kartais žmogų tos šalies, kurią S. R. P. vadina Sloasso, Slovisso? — Apie Sloviką dar Liubavski, Obl. d. 391.

buvo pridėta po rėžį priedo be mokesčių už jį. Maža atlaika 8 margų buvo ir prie Širvintos. Iš tos du minėtieji stambieji ūkininkai gavo po du margu, vienas keturis taip pat be mokesčių. Vienas tų stambiųjų ūkininkų turėjo namus prie kelto, kuriuo keldavosi per Šešupę, ir laikė alinę smuklę. Per čia ėjo kelias iš Naujosios Valios į Jurbaką. Praslinkus 80 su viršum metų Dulebaičių kaimo vardas išnyko ir dabar jo niekas ten nežino. Turtingas Jurbarko valsčius, turįs keturias vaitystes į šiaurę nuo Nemuno ir tris į pietus nuo tos upės, Lenkijos karalių buvo atiduodamas, kaip aprūpinimas, karalienėms. Viena tų karalienių, karaliaus Vladislovo IV žmona, Cecilija Renata 1643, gal prisimindama pavyzdį karalienės Bonos, įkūrusios Virbalį, Dulebaičių kaimui davė miesto teises ir taip įkurtą savo miestą pavadino savo vyro vardu Vladislavovu. Tik tas nelietuviškas vardas žmonėse neprigijo. Naujai įkurtąjį miestą aplinkiniai gyventojai vadino ir vadina Naumiesčiu.

Yra šiokių tokių davinių, iš kurių galima spręsti, kada buvo pradėtas kurti Dulebaičių kaimas. Tarp Šešupės ir Šeimenos iki Prūsų buvo Darsūniškio girios galas ir nepriklausė Jurbarkui. Taigi čia karalienė Bona nebuvo šeimininkė. Tarp Šeimenos ir Širvintos ties Prūsų siena baigėsi Birštono giria. Į pietus nuo Širvintos ties Liepuona, skiriančia Lietuvą nuo Prūsų, buvo Punios girios galas. Punios dvaras, tai ir giria, priklausė karalienei Bonai. Tai, bekolonizuodama Paprūsę galėjo, nieko neužgaudama, kurti kaimus Jurbarko girios pakraštyje ir taip pat Punios. Punios girioje ji, įkurusi Virbalį, ėmė kreipti dėmesį į minėtus Darsūniškio ir Birštono girios galus. Dėl to 1549 ji rašė Jonui Gornostajui, karaliaus sekretoriui, Darsūniškio ir Birštono laikytojui, reikalaudama nustatyti sienas tarp jo turtų ir jos seniūnijų.[38] Čia turėjo būti manoma ir apie kalbamųjų girių pakraštį. Tai karalienė Bona tik po 1549 galėjo pradėti kurti čia naujus kaimus. Duliebaičiai, Kiudeliai ir Pašeimenys buvo Darsūniškio girios srityje, o Paširvintys, Sakalupis ir Stanaičiai Birštono girios gale.

Pašeimenyje 1561 tarp gyventojų buvo šeši sekėjai arba Darsūniškio girios sargai ir trys šauliai. Visi jie turėjo po du valaku žemės, laisvu nuo mokesčių. Stanaičiuose buvo keturi šauliai, Kybartuose trys, turį tiek pat žemės, kaip ir anie, ir tokią pat nuo mokesčių laisvę.

---

[38] Boniecki, Počet v., 86.

Reikia paminėti apie Sakalupį. Aukščiau nurodyta, kaip kūrėsi kaimai Tauralgų ir Suntautaičių — ir prie Jotijos. Iš to, kas apie juos pasakyta, matyti, kad gyventojai patys girioje, išsikirtę tinkamą sau vietą, ėmė dirbti žemę. Ir tik vėliau išdirbtos žemės gabalai buvo išmatuoti margais ar valakais ir nustatyti mokesčiai. Čia pradžia ėjo iš apačios, iš pačių žmonių, ieškančių sau vietos apsigyventi. Bet dažniau buvo kitaip. Inicijatyva ar pradžia ėjo iš viršaus. Tai rodo Sakalupio apylinkė, apie kurią Inventoriuje šiaip pasakyta: „Girios išmatuota 46 valakai. Ta girios apylinkė buvo išmatuota į valakus žmonėms apgyvendinti ant valios, dėl to kad yra didelės girios. Kai kas norės priimti (t. y. valaką) ir ten apsigyventi, turi būti duota jam valia — iki dešimčiai metų nieko neprivalės mokėti. Kai laisvę išsėdės (t. y. kai išeis 10 metų valios), turės mokėti pagal karaliaus įstatą...“. Paskui tas pats Inventorius primena atlyginimą vaitui, kurs į tuos išmatuotus valakus ieškos gyventojų: „Toje apylinkėje prie Širvintos upės yra trys išdirbti valakai, kuriais naudotis turi Naujosios valios vaitas vardu Jonas (Jas) Martinavičius, dėl to, kad tuo tarpu ta apylinkė nėra dar žmonėmis apgyvendinta; kol naudosis tais trimis valakais, į karaliaus iždą turi mokėti po vieną kapą ir 27 grašius nuo kiekvieno valako už visas prievoles, o kai ta apylinkė žmonėmis bus apgyvendinta, vaitas drauge su kitais turės keltis į tą kaimą ir, valią išsėdėjęs, kaip ir kiti, turės mokestį mokėti, bet ir tada nuo dviejų valakų..., o nuo trečio valako nieko neprivalo mokėti, dėlto kad jam už vaitystę yra paliktas iki tam laikui, kol bus vaitas“.

Visos tos trys Užnemunės, Pašešupio ir Naujosios Valios vaitystės ir pats Virbalio miestas buvo valdomas Jurbarko seniūno, kurs į šiaurę nuo Nemuno turėjo dar keturias vaitystes. Tas valsčius su Jurbarko ir Virbalio miestais priklausė karaliui ir visi gyventojai buvo tiesioginiai karaliaus valdiniai. Gyventojai baudžiavos nėjo ir vietoje baudžiavos mokėjo mokesčius, kurių dydis buvo nustatytas pagal dirbamos žemės gerumą. Žemė buvo suskirstyta į tris rūšis: gerą, vidutinę ir blogą. Nuo valako geros žemės buvo šioki mokesčiai: čižės 21 grašis, sodybinio 30 gr., už žąsis, vištas, kiaušinius 2½ gr., už tinklus 2 gr., už talkas 12 gr., už dvi avižų bačkas 20 gr., už šieno vežimą 5 gr., už skubas (gvoltus) 10 gr. Gera žemė buvo Kybartų ir Virbalio. Nuo valako vidutinės žemės buvo mokama čižės 12 gr., sodybinio 30 gr., už žąsis, vištas ir kiaušinius 3,5 gr., už staciją 2,5 gr., už tinklus

2 gr., už talkas 12 gr., avižų 2 bačkas 20 gr., už vežimą šieno 5 gr., už skubas 10 gr. Nuo valako blogos žemės čižės 8 gr., kiti tie patys, kaip ir už vidutinę žemę, tik avižų viena bačka, už kurią buvo mokama 10 gr. Užnemunės valsčius avižas vežė į Jurbarką, nes seniūnas laikė 30 arklių, kiti mokėjo pinigais.

Kiekvienas kaimas ir miestas turėjo savo ganyklas, kurių dydis buvo nelygus, taip kaip ir kaimų didumas buvo nevienoks. Kurui ir triobų statymui kiekvienam kaimui ar miestui buvo paskirtas tam tikras girios plotas. Prie kiekvieno valako iš atlaikų buvo pridėtas priedas vieno, dviejų, trijų ar kartais ir kiek daugiau margų. Už ganyklas, girią ir priedus mokesčio nebuvo jokio.

Pagalios reikėtų paminėti, kad dauguma kaimų vardų tose trijose vaitystėse yra kilę iš pavardžių gal tų asmenų, kurie pirmi apsigyveno. Kybartuose buvo penki ūkininkai Kybartaičiai, vienas Kybartavičius, reiškia Kybarto vaikai. Kybartų buvo Raseinių valsčiuje.[39] Kiudelių kaime gyveno du Kiudeliai. Jei tas žodis Kiudeliai būtų iškreiptas iš Kidulių, tai būtų nurodymas, kad pirmas gyventojas atėjo iš Kidulių kaimo, esančio prie Nemuno ties Jurbarku. Gluobiai bus gavę vardą iš to pat vardo kaimo, esančio Tauragės apskrityje. Bajoraičių vardas rodo, kad pirmi gyventojai buvo bajorai. Pašeimenys, Paširvintys, Sakalupis gavo upės vardą, paliai kurią įsikūrė. Būdvietis Naujalankis primena, kad toje vietoje pirma buvo būda giriai naudoti, kaimas dar tik kuriamas, valia duota šešeriems metams, per kuriuos mokesčio jokio nemoka.

Tos trys Užnemunės, Pašešupio ir Naujosios Valios vaitystos, būdamos Jurbarko valsčiaus dalim, priklausė prie Žemaičių, kas čia ypatingu būdu reikia pabrėžti. Žemaičiai nuo 1492 buvo gavę iš d. k. Aleksandro privilegiją, kad jų šalyje d. kunigaikštis nestatys naujų dvarų.[40] Laikant šią privilegiją tose trijose vaitystėse nebuvo pastatytas nė vienas d. kunigaikščio dvaras. Iš tos privilegijos drauge ėjo ir tai, kad čia nebuvo baudžiavos, kurios vietoje valstiečiams buvo uždėti aukščiau minėtieji mokesčiai.

---

[39] 1528 kariuomenės sąraše du Kybartavičiai Laurynas ir Steckus stato po arklį. Raseinių v. L. M. p. 210.

[40] Raczynski, Zbiór pr. l., p. 71 Nr. XVIII.

Jei tuo laiku 1561 nebuvo čia nė vieno valdžios dvaro, tai iš kitos pusės pažymėtina yra, kad jau buvo įsikūręs vienas privatinis dvarelis kertėje kurią sudaro Liepuona ir Širvinta įtekėdamos viena į antrą. Jo savininkas buvo Punios valsčiaus bajoras Počius Jagelavičius. Įsikūręs jis bus buvęs tuo pat laiku, kaip ir minėtieji kaimai. Galima manyti, kad kuo nors užsipelnęs, gal bekuriant naujus kaimus, atlyginimo gavęs tą kertę tarp Liepuonos ir Širvintos.

Tokiame stovyje 1561 buvo kaimai įkurti paliai Prūsų sieną tose trijose vaitystėse. Kūrimas jų buvo pradėtas po 1527 ir ėjo palengva iki minėtųjų metų, kaip tai rodo Sakalupis, Būdvietis, Naujalankis, Tauralgai, Suntautaičiai ir naujo sodžiaus darymasis prie Jotijos.

Jurbarko ir Naujosios valios inventorius, kuriuo šis tų trijų vaitystų aprašymas yra remiamas, labai tiksliai nurodo jų sienas ir duoda žinių apie tai, kas buvo už tų sienų. Į pietus nuo Naujosios Valios vaitystės buvo Kibeikių kaimas. Jame gyveno Punios girios šauliai, kurių viršininkas buvo Andrius Davaina, Pinsko ir Kobrino seniūnas. Į rytus nuo Virbalio lauko buvo taip pat Punios giria, kurioje „ant naujos šaknies" ponas Povylas Kotovičius, karaliaus dvariškis, sodino žmones, t. y. čia, kaip Sakalupyje, į išmatuotus girioje valakus ieškojo gyventojų. Birštono girios pakraštyje paliai Naujosios Valios vaitystos kaimus darė taip pat Fridrichas Vietrinskis Epimachas. Ties pietiniu Pašešupio vaitystės galu prie Šešupės, kur iš kitos pusės pietiniame jos krašte baigiasi Dulebaičių laukai, gyveno Vilkijos girios sekėjai ar sargai, iš ko matyt, kad ta giria nuo Višakio iki dabartiniam Naumiesčiui šiauriniu savo šonu siekė Šešupę. Ties Liupča ir Bajoraičiais Jurbarko girios pakraštyje buvo Kubilių kaimas. Toje pat girioje ties Žiūriais ir Visbaryne buvo Šilinykų sodžius. Į rytus nuo Kirkilų buvo Motiejaus Žemaičio valakai, kurie buvo pradedami gyventi ar gal dar tik ieškoma į juos žmonių. Be čia minėtųjų kuriamų kaimų, visur į rytus paliai tas tris vaitystes nuo Virbalio laukų iki Nemunui buvo didžiojo kunigaikščio girios. Siena nuo Prūsų buvo Liepuona, Širvinta ir Šešupė, iki kur į ją įteka Jotija, paskui vadinamas senas Rekučio[41] kelias, einąs nuo Šešupės per miškus, šilus ir skinymus, paliai Ši-

---

[41] Žemaičių seniūnas Stanislovas, Jono sūnus, Kinzgaila (1436—1426) vadinosi ir Rekutis Kinzgaila. Metr. L. Publ. d., 823.

lėnus, Prūsų kaimą, iki Nemunui ties Šventąja. Tą Rekučio kelią skersai kirto du kiti keliai, einą nuo Jurbarko į Prūsus, vienas į Trepėdą, kitas didelis vieškelis į Lazdynus.

Visas Jurbarko ir Naujosios Valios valsčius su Jurbarko ir Virbalio miestais, su trimis čia aprašytomis vaitystėmis ir su keturiomis, esančiomis į šiaurę nuo Nemuno, rudenyje 1561 buvo užstatytas už paskolą, kurią Prūsų kunigaikštis Albertas buvo paskolinęs karaliui Zygmantui Augustui. Kol skola bus grąžinta, Prūsų kunigaikštis ims į savo iždą visus mokesčius, kaip jie aprašyti, visus gyventojus karaliaus vardu valdys, pagal Lietuvos įstatymus teis ir ims teismo pajamas ir pinigines bausmes pagal karaliaus įstatymą. Gyventojams buvo įsakyta klausyti Prūsų kunigaikščio ir jo valdininkų, pas jo teisėjus bylas vesti, jam visus mokesčius mokėti, iki karalius su kunigaikščiu kitaip susitars.

Bet Zygmantas Augustas pasiliko sau teisę imti laikinį sidabrinį mokestį valstybei ginti, taip pat ir imti pinigus už pastotis tokiems pat reikalams. Pasiliko sau girios sargus ir šaulius, gyvenančius Pašeimenyje, Stanaičiuose ir Kybartuose; paliko juos po valdžia Punios ir Darsūniškio girininko Andriaus Dovvinos, kurs drauge buvo ir Pinsko ir Kobrino seniūnas. Pasiliko sau Jurbarko ir Naujosios Valios girias, miškus ir šilus, į kuriuos nei Prūsų kunigaikštis, nei jo valdininkai įėjimo neturės. Jurbarko valsčiaus gyventojai Prūsų kunigaikščiui mokės mokestį už medų, kurį turės iš bartinių medžių savo valakuose arba giriose, kurios kaimams yra duotos, po pusaštunto grašio. O bitynai, esą karališkose giriose pasiliks karaliui.

Prūsų valdžioje Jurbarko valsčius buvo nuo 1562 iki pabaigai 1567. Kunigaikštis Albertas 1566 padarė testamentą ir Jurbarką užrašė vienam savo giminaičiui. Dėl to tais pat metais karalius Zygmantas Augustas pranešė Prūsų kunigaikščiui, kad paskolą grąžinsiąs ir Jurbarką atsiimsiąs. Paskola 30.000 talerių buvo atiduota ir Jurbarkas pradžioje 1568 grąžintas.[42]

Jurbarko sričiai priklausė aukščiau minėti Kibeikiai, kur Punios girios šauliai gyveno, Matlaukis ir prie Liepuonos viršaus Simnas, dėl kurio ėjo ginčas su Prūsų kunigaikščiu Albertu ir kurio vardas greit išnyko. Du pirmieji įkurti buvo apie 1547,

---

[42] Schweichler Heinrich, Das Domänenwesen unter Herzog Albrecht in Preussen, p. 36.

nes tais metais, kaip matyti iš karaliaus Zygmanto laiško, rašyto kunigaikščiui Albertui, Motiejus Matlaukis ir Jonas Kibeikavičius Prūsuose buvo suimti už tai, kad buvo pirkę medaus ir buvo besistengią iš ten parsinešti namo. Jųdviejų pavardės virto kaimų vardais. Bet šitie kaimai, nors buvo įkurti iš Jurbarko, nebuvo užstatyti Prūsų kunigaikščiui už minėtąją paskolą.

Jurbarko seniūno kolonizacija karalienės Bonos globoje, rodos, buvo varoma Paprūse iki Punios girios kraštui. Tolyn į pietus Paprūse rėmėsi Alytaus girios galas. Po 1530 čia taip pat buvo kreipiama dėmesys į kūrimą naujų gyvenamų vietų. Tik smulkių žinių apie dygimą čia naujų kaimų nėra. Žinia yra, kad po minėtųjų metų bus atsiradęs Vištytis prie to pat vardo ežero. Jo buvimas yra žinomas iš Jurbarko inventoriaus. Naujosios valios mieste 1561 viena gatvė buvo vadinama Vištyčio.

Tolyn į pietus nuo Vištyčio ežero paliai Prūsų sieną iki Blindos ežerui buvo Merkinės girios galas. Merkinė su giria priklausė Bonai. Tai ir čia buvo jos veikimo sritis. Rodos, ir čia jos užsimojimų būta, bet nedaug įvykinta. Valavičius Merkinės girios aprašyme mini vieną kaimuką (Visokoje Selisče) ir pievą Opidum. Tas lotyniškas žodis, reiškiąs miestą, rodos, leidžia daryti išvadą, kad ten buvo nustatyta vieta būsimam miesteliui, ar gal ir jau pradėtas kurti naujas miestelis. Tas Opidum buvo ten, kur dabar yra Vižainis. Tai buvo Vižainio pradžia.

Karalienei Bonai priklausė Gardinas su jo dvarais, kaimais ir giria, miestai Augustavas, Raigrodas ir Goniondzas, taip pat, rodos, ir Perelomo giria. Čia pasienio juostoje, ypač Gardino girioje, kolonizacija buvo pradėta anksčiau, kaip kitur. Prie Dauspūdo ežero 1522 Chotijanas Šembelis, karaliaus dvariškis, išsitarnautoje iš karaliaus girioje dviejų mylių ilgio ir vienos pločio[43] pasistatė dvarą. Tą žemę teisme jam ginčijo kitas ponas. Iš teismo bylos matyti, kad tada ten jau buvo pradedama šiek tiek gyventi.[44] Tas Šembelis įkūrė bent vieną kaimą jo vardų pavadintą Šembelynę (Szembelowszczyzna) ar gal ir daugiau, nes

[43] W. Kamieniecki, Rozwój własności na Litwie, p. 53, prierašas 2.

[44] L. Metr. Sudn. d. II, 367. Chotijanas Šembelis kariuomenės sąraše 1528 p. 91 priskaitytas prie Gardino bajorų, kurie neturi savo žmonių ir į kariuomenę pats stoja. Iš kun. J. Gaturavičiaus, kurs po karo buvo Braslave vikaras, sužinojau, kad toje parapijoje ir dabar yra keletas Šembelių šeimynų, kurie pas save namieji kalba dar lietuviškai, o tik su svetimais baltgudiškai, nes lietuviškai negražu.

1558 Paprūsėje Perelomo ir Gardino girių srityje buvo Šembelio valsčius su septyniais kaimais. Jų keturi buvo Perelomo girios pakraštyje dar menkai apgyventi, dėl to, kad priėmusieji valakus, metė juos ir bėgo į Prūsus apsigyventi „ant valios", nes ir ten giriose buvo kuriami nauji kaimai ir ieškomi jiems gyventojai. Kad čia valakai buvo dar daug giria apaugę ir neišdirbti, tai jiems buvo duotas palengvinimas nuo mokesčių per 8 metus. Šembelynėje iš 28 valakų 7 v. buvo tušti; ant 6 valakų čia gyveno trys girios sargai. Dauspūdoje 28 valakai, kurių tik 5 gyvenami. Kryvavolėje 16 valakų, kurių vos 6 buvo apgyventi. Pereroslyje 14 valakų, kurių pusantro buvo tušti; tame kaime 1562 buvo jau bažnyčia ir klebonui buvo paskirta iš to kaimo aštuoni apgyventi valakai ir vienas girios. Toliau į pietus Gardino girios srityje prie Šembelio valsčiaus priklausė trys kaimai: Janovka su 41 val., Pruska su 32 val. ir Novovolia su 20 val. visi apgyventi. Du pirmieji palengvinimo neturėjo jokio, o trečiajam dėl nevisai išdirbtos girios sumažintas mokestis buvo trejiems metams. Janaukoje karalienės Bonos buvo įkurta bažnyčia ir klebonui paskirti 4 valakai. Novavolės kaimas, rodos, buvo kuriamas apie 1541, kaip tai galima spręsti iš Gardino teismo akto, kur apie tą vietą minima Volia.[45]

Tas Šembelio valsčius buvo didžiojo kunigaikščio nuosavybė ir priklausė prie Gardino pilies. Tarp to valsčiaus kaimų buvo jau ir dvarų ir jiems priklausančių sodžių. Šalia Šembelynės sodžiaus buvo 1558 Volskio dvaras Bakalarovczizna. Šalia Janaukos buvo Grigoro ir Ostafiejaus Volovičių dvarai. Jų pradžia, rodos, buvo šitokia: Grinko Valavičiaus sūnus Lukas, Gardino raktininkas, ir Jonas, Trakų arklidininkas, Gardino apskrityje gavo iš Zygmanto Senojo keturis kvadratinius verstus girios. Ta dovana buvo patvirtinta 1536. Broliai ją pasidalino pusiau. Apie tą laiką naudodami girią jie čia ir pradėjo kurtis.[46] 1541 jie pristatė Gardino teismui Zygmanto Senojo tikrą ar netikrą raštą, kad dovanota jiems yra mylia girios. Teismo įgaliotiniai nustatė jiems sienas pagal kar. Bonos įsakymą taip, kaip parodė girios sargai. Šalia jų lauko buvo tais metais Višnevo kaimelis.[47]

---

[45] A. V. K. XVIII, 303.

[46] ib. 301.

[47] Piscovaja kn. Grodn. ekon. I, 421—438.

[48] Boniecki, 382—305.

VII.

Visuomenės santvarka pirmoje puseje XVI š.

Kolonijazacija į kairįjį Nemuno kraštą ėjo iš Trakų karvedijos ir iš Žemaičių, ypač iš tų dvarų, kurie buvo dešiniajame Nemuno pakraštyje. Tie dvi sritys viena nuo kitos skyrėsi savo susitvarkymu: Trakų karvedijoje, kaip ir Vilniaus, buvo labai išsivystęs dvarų ūkis, d. kunigaikštis čia turėjo daugiausiai dvarų; Žemaičiuose taip nebuvo, nuo pabaigos XV š. jie turėjo privilegiją, kad d. kunigaikštis jų šalyje nestatys daugiau naujų dvarų ir tik laikys tuos, kurie buvo buvę prie Vytauto. Šitas skirtumas darė tai, kad kitaip tvarkėsi ypač valstiečių gyvenimas Trakų vaivadijoje ir kitaip Žemaičiuose. Tas skirtingas tvarkymasis atsiliepė ir kairėje Nemuno pusėje, besikuriant ir susikūrus naujoms gyvenamoms vietoms: šiauriniame krašte darėsi Žemaičių santvarka, o tolyn į pietus iš Trakų karvedijos įėjo dvarų ūkis.

Pietų krašte pirmoje pusėje XVI š. buvo įsikūrę šie d. kunigaikščio dvarai: Perstunis, Beržininkas, Liškeva, Veisiejai, Meteliai, Stabinkai, Seivai, Vygriai, Simnas, Nemunaičiai, Alytaus Rūmai (Olitskije Choromy, dabar Bukta), Prienai. Drauge su naujais d. kunigaikščio dovanotuose girių gabaluose dygo ir privatiniai ponų dvarai. Apie kiekvieną dvarą buvo bent keletas didesnių ar mažesnių kaimų, kurių gyventojai dirbo dvarui, mokėjo tam tikrus mokesnius, ar bent atlikinėjo tam tikras prievoles. Jie priklausė dvarui, kurio vietininkas ar laikytojas juos valdė. Prie didesnio dvaro galėjo būti dar vienas ar keli dvareliai. Dvaras su savo dvareliais ir kaimais darė atskirą ekonominį, administratyvinį ir teisminį vienetą, kuriame ūkio vedėjas, viršininkas ir teisėjas buvo vietininkas arba laikytojas arba seniūnas.

Kas buvo gyventojai tokioje dvaro srityje ir kokios buvo jų pareigos?

Pačiame d. kunigaikščio dvare darbininkai buvo nelaisva šeimyna — bernai vergai su jų žmonomis ir vaikais. Skaičius jų buvo nelygus: dideliame Birštono dvare nelaisvos šeimynos buvo 108 asmens;[1] Vilniaus dvare 17 bernų, 8 moters; Šventėnuose 17 bernų, 10 moterų;[2] Perlojos dvaro sąraše nepaminėtas nė vienas.[3] Viename dvare, kaip matyti iš 1542 inventoriaus, galėjo būti 1, keli ar keliolika ar net nė vieno.[4] Apie jų darbus Vilniaus ir Trakų apskričių dvarų laikytojams įstatas 1529 šiaip kalba: „Taip pat, kad kiekvienas kiekvieno dvaro laikytojas, kas yra nelaisvos šeimynos, mūsų dvaruose gana turėtų galvijų, ir visokių dvaro žagrių, kad nelaisva šeimyna dvaro žagrėmis dirbtų mūsų dirvai ir dvarams padidinti.[5] Nelaisva šeimyna dirbo įvairius darbus ir lauke ir pačiame dvare. Bernų žmonos gaudavo linų ir kiekviena kas metai turėdavo suverpti ir išausti nustatytą kiekį audeklo.[6] tai yra, kaip kalba vėlesnis Zygmanto Augusto įstatymas, per žiemą iš gautų linų ar kanapių turi pagaminti 50 mastų audeklo.[7] Tai turi daryti kiekviena gaunanti iš dvaro išlaikymui javų. Ta nelaisva šeimyna gyveno arba dvare arba šalia dvaro sodžiuje savo namuose ir turėjo savo bandą ir judomą turtą, nes galėjo sau išsidirbti šiek tiek lauko. Šitie turintieji iš savęs tokį uždarbį išlaikymui iš dvaro kasmetai gaudavo po pusantros kapos rugių. Kurie nei namų nei savo ūkio neturėjo, tiems keturis kartus metuose buvo duodama po bačką rugių.[8]

Dvaro darbus dirbo netik nelaisva šeimyna, bet ir ypač valstiečiai b a u d ž i a u n i n k a i. Apie šituos minėtasis Zygmanto Senojo įstatymas 1529 šiaip kalba: „Visi mūsų valdiniai, kurie privalo nuolat eiti tarnybą, žmonės baudžiauninkai, tai juos paliekame mūsų dvarų darbams, kaip dirvai, pastotims, pagal seną paprotį.“[9] Iš to matyti, kad baudžiauninkai buvo tie valstiečiai, ku-

---

[1] Liubavski Obl. d. priedas Nr. 4.
[2] Liubavski Obl. d. pried. Nr. 9.
[3] ib. Nr. 6.
[4] Jablonskis, Inv. Nr. 3.
[5] Dzialynski, Zbiór praw lit., 130, art. XXXI.
[6] ib. art. VII.
[7] Liet. Metr. publ. d., 607.
[8] Dzialyński, Zb. pr. l. art. II. p. 126.
[9] ib. p. 128 art. XIII.

rie privalė dirbti dvaro lauke dirvoje ir dvare ir duoti pastotis visada, kai reikia. Tas įstatymas nenurodo, kaip dažnai savaitėje turi atvyki į darbą, bet galima manyti, kad nedaugiau, kaip dvi dienas savaitėje, nes tiek įsako baudžiauninkui dirbti dvare Valakų įstatymas 1557, kurs, rodos, išreiškia tik seną paprotį.[10] Ne visi valstiečiai baudžiauninkai ėjo dirbti dvarui; kiekvienas paprastas valstietis baudžiauninkas turėdavo tam tikrą žemės gabalą ir jame savo trobas ir ūkį; nuo to žemės gabalo turėjo būti dvarui viena tarnyba; dvarui nesvarbu buvo, kas tą tarnybą atliks, ar pats to žemės gabalo šeimininkas, ar jo suaugęs sūnus, ar šiaip koks šeimininko padėjėjas, nes jis savo namuose galėdavo turėti vieną ar kitą svetimą žmogų, gyvenantį prie jo pagal susitarimą. Tas pats žemės gabalas, iš kurio turėdavo eiti dvarui viena tarnyba, suskildavo kartais į dvi, tris ar keturias dalis, kurios turėdavo savo atskirą šeimininką ir kurios vadindavosi dūmais; tačiau, nežiūrint į tą padidėjusį valdinių skaičių, tarnyba dvarui likdavo vis tiek viena.[11] Nereikėdavo visiems baudžiauninkams nuolat dirbti dvare ir dėl to, kad valstiečiai nebaudžiauninkai į didesnius darbus turėdavo ateiti dvarui į talką 12 dienų: tris dienas pūdymo arti, tris dienas prie rugių, tris dienas su piautuvų rugių piauti, tris dienas prie vasarojaus, o šieno piauti pagal seną paprotį.[12] Rudenį ir žiemą, pasibaigus lauko darbams, dvare baudžiauninkams mažiau būdavo triūso. Dėlto Zygmantas Senasis įsakė savo dvarų laikytojams pasilikti darbams baudžiauninkų kiek reikia, o kitus baudžiauninkus „pasodinti mūsų naudai", t. y. atleisti juos per žiemą ir rudenį nuo dvaro darbų, bet už tai jie turės duoti dvarui bačką kviečių arba meitėlį.[13]

Baudžiauninkai netik dirbo dvarui, bet ir mokėjo mokesčius savo ūkio gaminiais: d u o k l ę ir m e z l e v ą. Duoklė buvo mokama tuo, kas lauke užderėjo, rugiais, kviečiais, avižomis, šienu, rąstais (pentinykais) ir malkomis, o mezleva buvo imama tuo, kas iš gyvulių užaugo, telyčiomis, kiaulėmis, avinais, vištomis ir kiaušiniais.[14] Situos mokesčius galima buvo mokėti ir pinigais, ypač už šieną, pentinykus, malkas ir mezlevą. Karalius Zyg-

---

[10] L. Metr. publ. d. p. 551.

[11] Jablonskis, Invent. Nr. 1.

[12] Dzialyński, Zbió pr. lit. p. 128, Nr. XIV.

[13] Dzialyński, Zb. pr. l. 128 Nr. 13.

[14] ib. Nr. 9, 10, 11, 12.

mantas padarė tai taisykle 1529: „Už duoklinį šieną mūsų valdiniai kas metai turės mokėti pinigais, tai yra: už šieno vežimą po tris grašius, ir tie pinigai turi būti atiduoti į mūsų iždą, o duokliniai pinigai, pentininykiniai ir malkiniai turi būti pilies urėdui miesto galvai. Taip pat mezlevas, kurios kas metai iš mūsų valdinių mums pareina, mūsų laikytojai tegu ima pinigais, tai yra, už karvę 30 grašių, už meitėlį 20 grašių, už aviną 4 grašius, už vištą ir už 100 kiaušinių vieną grašį, ir tie pinigai turi būti atiduoti į mūsų iždą".[15] Be duoklės ir mezlevos baudžiauninkai mokėjo kartais dar ir kitokius mokesčius, pav. tam tikrą medaus saiką.

Duoklę mokėjo ne tik baudžiauninkai, bet ir kitokių ypatingų tarnybų valdiniai, kurie baudžiavos nėjo, nei dvare, nei dvaro lauke nedirbo. Bet ir šitie kas metai 12 dienų, kaip minėta, turėdavo eiti dvarui į talką, 3 dienas pūdymo arti, tris dienas prie rugių, tris dienas rugių piauti, tris dienas prie vasarojaus ir šieno šienauti pagal paprotį. Neiną baudžiavos valdiniai, o dirbą 12 dienų talkos, dažnai būdavo kilę iš baudžiauninkų. Pasitaikydavo kartais taip, kad dvaras turi daugiau baudžiavos tarnybų, nekaip iš tikro reikia; tada dalis baudžiauninkų būdavo paliuosuojama nuo baudžiavos, bet už tai būdavo imamas mokestis pinigais. Apie tai 1514 karalius Zygmantas Vilniaus ir Trakų apskričio dvarų laikytojams davė šiokį įsakymą: „Ir tu, mūsų urėde, suprasdamas, kiek reikia pasilikti žmonių dirvai, su kuriais užtenkamai galėtum užarti mūsų dirvą, kitus turi pasodyti ant pinigų, ir iš kiekvieno žmogaus kas metai imti po kapą grašių, kad tuos pinigus kas metai atiduotum į mūsų iždą, o duokles mūsų miesto galvai pagal seną paprotį; visokias kitokias mūsų pajamas tie žmonės turi mums duoti, į talką su valsčium, kaip bus paprotys, eiti."[16] Pagal įstatymą 1529 laikytojai atliekamus baudžiauninkus turi pasodinti ant kviečių bačkos arba kad kiekvienas valdinys d. kunigaikščio naudai duotų meitėlį, „o tai, mums neatsilankant, laikytojai pardavę pinigus turės atiduoti į mūsų iždą.[17]

Dvaras turėjo ir kitokių žmonių, einančių specijales tarnybas ypatingose dvaro ūkio šakose: tai buvo bartininkai, bebrininkai, sekėjai, šuniniai, medžiotojai, sakaliniai, šerniniai, arklininkai, kumelninkai, raitininkai, leičiai.

---

[15] Dzialyński, Zb. pr. l. 128, art. 11, 12.

[16] Liubavski, Obl. d. priedas, Nr. 21.

[15] Dzialyński, Zb. pr. l., 128 art. 13. — Liubavski, obl. d., 315—322.

Bartininkai buvo žmonės, kurie prižiūrėjo bartinius medžius ir juose esančias bites kopinėjo. Lietuviškai jie reikėtų vadinti bitininkais. Rusiškai žodis bort' reiškė išdubimą ar drevę senose pušyse ir ąžuoluose, tinkančią bitėms laikytis, taip pat ir avilius iš luobo ar medžio, įdėtus į bartinius medžius; tas žodis reiškė ir avilio langelį ir patį vidų nuo viršaus iki apačiai, kur laikosi bičių lizdas su koriais.[18] Bartinių medžių su bitėmis buvo visose giriose. Bartininkai medų pristatydavo dvaro ar pilies raktininkui, kartais už medų mokėdavo pinigais; be to, mokėdavo dvarui duoklę, tik ne visur, baudžiavos neidavo, bet privalėjo į talką eiti ir šieną piauti.[19] Dabartinės Bartininkų pavardės ar kaimų pavadinimai primena tik buvusią jų bitininkystę.

Bebrininkai buvo tie didžiojo kunigaikščio valdiniai, kurie giriose prie ežerų ir upių gaudydavo bebrus ir brangius jų kailius pristatydavo dvarui. Būdami šios specijalės tarnybos žmonės, baudžiavos jie nėjo, duoklę mokėjo, šieną piovė ir talkas atlikinėdavo. Prie Šešupės esąs Bebrinykų kaimas primena savo vardu pirmųjų jo gyventojų užsiėmimą ir drauge rodo jo senumą; jis bus atsiradęs apie vidurį XVI š., gal apie tą laiką, kai buvo įkurti Pilviškiai. Simno parapijoje ir yra kaimas Bebrauninkais vadinamas.[20]

Sėkėjai saugojo d. kunigaikščio girias, kad niekas jose be teisės ir leidimo nedegintų pelenų nei žvėrių nešaudytų ir ypač kad sektų žvėris. Prie didelių girių skaičius jų buvo nemažas, kaip tai matyti iš 1502 Birštono inventoriaus; to dvaro girioje buvo jų 24. Jų pareiga buvo žinoti raistus, kur laikosi žvėrys ir dvaro ar didžiojo kunigaikščio medžioklėse dalyvauti ir nurodyti, kur bus jie randami. Baudžiavos jie nėjo, už duotą žemę duoklės ar mokesčių nemokėjo; bet talka ir šieno piovimas dvarui buvo jiems privalomas; prireikus su bajorais ir tarnais keliauninkais turėdavo eiti į karą.[21]

Medžiotojai buvo žmonės, kurie turėdavo dalyvauti d. kunigaikščio ar dvaro medžioklėse ir medžioti žvėris; už žemę jie

---

[18] Leontovič, Krestj. Dvor, Krestjane Promyšl., 35.

[19] Liubavski, Obl. d. 323.

[20] Rubricella dioec. Seinensis, 1911, p. 27.

[21] Liubavski, Obl. 324. — Dzialyński, Zb. pr. 128, arb. 14. Leontovič, Kr. Prom. 72—74.

mokėjo čįžę ir duoklę, ėjo kartais į talkas, šieną piovė, privalė eiti į karą: nuo baudžiavos buvo laisvi.[22]

Panašioje padėtyje, kaip medžiotojai, buvo šuniniai, kurių pareiga medžioklės šunės laikyti, pratinti medžioti ir medžioklėse su šunimis žvėris supti ir gaudyti.[23] Panašūs į juos šerniniai, kurių tarnyba buvo giriose medžioti šernus. Toki pat buvo sakaliniai, kurie prižiūrėjo sakalus ir su sakalais dalyvavo medžioklėse ir gaudė girios paukščius.[24]

Ežerų ir upių žuvims gaudyti buvo ypatinga žvejų tarnyba. Jų pagautos žuvys eidavo d. kunigaikščiui arba dvarui arba būdavo parduodamos. Žvejai buvo laisvi nuo baudžiavos ir nuo visokių mokesčių, bet talka ir šienas piauti buvo jiems privaloma.[25]

Prie kai kurių dvarų, kur buvo daug gerų pievų ir ganyklų, buvo laikomos arklių kaimenės. Apie jas 1529 įstatymas šiaip kalba: „Kur tik yra mūsų dvare kaimenė, laikytojas turi geroje priežiūroje turėti, kad iš bado ar šalčio kumeliai ar kumelės nedvėstų. O jei kur dėl jo nepriežiūros kiek padvėstų, turės užmokėti pagal žemės įstatymą. Ir prie to, kiekvieną kumelę ir kumelį turi turėti susižymėjęs plauko vardu, o iš to sužymėjimo, dvaro arklidininkas turi turėti sąrašą ir žinią apie kiekvieną kiekvieno dvaro kaimenę, ir taip pat kiek kuriais metais padaugėjo; taip pat turi turėti rūpestį apie kaimenės arklius, kad būtų gerai šeriami, o pašaras kaimenės arkliui avižų bačka dviem savaitėm, ir arklidininkas tegu tai prižiūri."[26]

Triusti prie tų arklių buvo pavedama ypatingiems tam tyčia skiriamiems ūkininams: arklininkams, kumelininkams, raitininkams, arklių šėrėjams ir leičiams.

Arklininkų pareiga buvo arklių kaimenes ganyti, šerti, statyti arklides dvare ir ganyklose. Jie skyrėsi nuo baudžiauninkų. Kur kaimenės buvo nedidelės, ten prie jų tarnybos buvo dar pridedamos šios prievolės: duoklė, grašių ir medaus mokestis. Arklininkai, kurie prižiūrėjo veislines kumeles ir kumelius, vadinosi kumelininkais. Leičių pareiga neaiški. Leontavičius mano, kad jie ėję tas pačias pareigas, kaip ir kumelninkai.

---

[22] Liubavski, Ob. d. 324. Leontovič, 68—71.

[23] Liubavski, l. e. 325, Leontovič, 75—6.

[24] Leontovič, 77—8.

[25] Leontovič, 116—117.

[26] Dzialyński, Zb. pr. l., 130, art. 30.

Leičiai prie savo tarnybos mokėjo dar duoklę. Arklių šėrėjai buvo tie ūkininkai, kurie savo lauke turėdami gerų pievų ir ganyklų, gaudavo su savo arkliais savo pievose ganyti ir šerti dar dvaro arklį; ši tarnyba atstojo jiems baudžiavą ir dėl to jie skiriasi nuo baudžiauninkų. Raitininkų pareiga nėra išaiškinta.[27] Jie, rodos, buvo Žemaičiuose ir ėjo tąpat tarnybą, kuri Aukštaičiuose buvo atliekama tarnų keliauninkų.

Gudiškas arklininkų pavadinimas kaniukai (Koniuchy) yra likęs Kaniukų kaimo varde Alytaus parapijoje ir kitas kiek vėlesnis už jį maštalieriai likusis Krokialaukio par. tokio vardo sodžiuje rodo, kad arklių kaimenės buvo laikomos tų dviejų parapijų dvaruose.[28] Iš Alytaus arklių kaimenių buvo pristatomi arkliai į Vilnių d. k. Zygmanto dvarui.[29]

Buvo dar ir kitokių dvarui reikalingų ypatingų tarnybų, baudžiavos nėjusių: tai buvo vežimų dirbėjai ar račiai, virėjai, sodininkai daržininkai. Kai kurie jų ėjo į talką ir šieną piovė.

Talka ir šieno piovimas buvo privalomas ir tiems valdiniams, kurie, dirbdami savo žemę, turėdavo pristatyti dvarui savo ypatingo amato ar pramonės dirbinių. Toki buvo kalviai. Jų padėtį nurodo Volkovisko dvaro inventorius: „Tai kalviai, dvarui duoda noragus, gyvena mieste, baudžiavą neina ir duoklės neduoda, su miestu mokesčius moka“. Taip nevisur buvo, kalviai gyveno ir kaimuose tarp ūkininkų, su kuriais jie ėjo dvarui į talką ir šieną piovė. Ne visi kalviai duodavo savo dirbinius dvarui. Apie tokius karalius Zygmantas 1514 šiokį buvo davęs įsakymą: „O kalvių taip pat pagal reikalą turi palikti dvarui, o kitus turi pasodyti ant čižės, imdamas iš kiekvieno jų pinigų po kapą grašių, ir duoti į mūsų iždą“. Tos pat rūšies tarnybą su kalviais ėjo ir klepočiai, apie kuriuos minėtasis Volkovisko inventorius kalba: „O tai klepočiai, klepočių tarnybą eina, duoklę duoda, šieną piauja, į karą su laikytojum traukia, o baudžiavos neina“. Yra du seni Kalvių kaimai, primeną pirmykščių jų gyventojų užsiėmimą; vienas Prienų parapijoje, kitas Kapčiamiesčio par.; lietuviškai ir prieš karą abu vadinosi Kalviais,[30] bet oficijalus jų dviejų vardas pirmojo buvo Kowalki, o antrojo Kowale.[31] Klepo-

[27] Liubavski, Obl. d. 325—330. Leontovič, Kr. Pr. 53—65.
[28] Rubricella dioecesis Seinensis 1911 p. 25, 27.
[29] Kolankowski, Zygmunt August, 318.
[30] Rubricella dioec. Sein. 36, 42.
[31] Vokiečių štabo žemėlapis 1914.

čių atminimas yra likęs to vardo kaime, esančiam Veisiejų parapijoje.

Savo padėtim panašūs į kalvius buvo ir kitų amatų valdiniai, nėjusieji baudžiavos: dailidės, vogininkai, bendoriai, siuvėjai, bliūdžiai, kailiadirbiai, rimoriai, žvejai, druskininkai, rūdininkai, anglininkai, degutininkai, malūnininkai, ir k.[32]

Buvo dar viena rūšis ūkininkų, kurie baudžiavos nėjo, bet davė dvarui „d o n ę" (dań) ar tam tikrus ypatingus mokesnius; dėl to jie gali būti vadinami m o k e s t i n i a i (danniki). Tos rūšies valdiniai paprastai mokėjo grašių arba sidabrinį mokestį, medaus, bebrų ir kiaunių mokestį. Kartais kai kur tie ypatingi mokesčiai būdavo mokomi tik vienu medum. Kur buvo didžiojo kunigaikščio dvarų ir dvarelių, jiem buvo privaloma talka ir šieno piovimas. Mokestiniai ūkininkai, kurie savo mokestį mokėjo kiaunėmis, turėjo ypatingą k i a u n i n i ų vardą. Kiauninių ūkininkų ypač daug buvo Žemaičiuose. Išleidus pirmą Statutą, kiauniniai mokėjo ne kiaunėmis, bet pinigais, išsyk po 16, paskui po 12 grašių ir, nors jie nebuvo baudžiauninkai, drauge su kitais ūkininkais turėjo dvarui šieną piauti. Nuo kitokių darbų kiauniniai buvo paliuosuoti išsyk (1527) už mokestį 7½ grašių nuo vieno jaučių jungo (žagrės) ir už 3¾ grašio nuo arklių žagrės, o nuo 1529 už 30 grašių nuo jaučių žagrės ir 15 grašių nuo arklių žagrės drauge su visais d. kunigaikščio ūkininkais, kuriuos didysis kunigaikštis norėjo paliuosuoti nuo vietinių urėdų spaudimo.[33]

Dvaro darbuose dalyvavo dar ir ūkininkai vadinami t a r n a i, kurių prievolė buvo karo tarnyba ir apsišarvavimas ar apsiginklavimas. Tarnai buvo imami iš gerai įsigyvenusių baudžiauninkų arba ir kitokių turtingesnių ūkininkų, nes ėjimas karo tarnybos buvo surištas su lėšomis, kurių paprasti baudžiauninkai ar bet koki ūkininkai pakelti negalėjo. Tarnai baudžiauninkų ar šiaip ūkininkų eilėse turėjo aukštesnę vietą ir ekonominiu ir teisiniu atžvilgiu, — vietą artimą bajorams. Ne visi jie patys tik su savaisiais (vaikais ar broliais) dirbo žemę; buvo taip pat ir tokių, kurie turėjo savų ūkininkų baudžiauninkų. Tarp tarnų daugiausia buvo vadinamų tarnų keliauninkų, kurių pareiga buvo kelionė arba laiškų tarnyba. Jie buvo siuntinėjami vietininko, seniūno ar karvedžio į dvarus, į Vilnių ar kur reikia. Jie ėjo karo tarnybą.

---

[32] Liubavski, Obl. d. 331—336.
[33] Liubavski, Obl. d. 336—343.

Pagal įstatymą 1529 jie privalė piauti šieną ir eiti į talkas, kaip ir kiti valstiečiai nebaudžiauninkai.[34]

Visos iki čia pasakytos dvaro valdinių rūšys, suvienytos gyvenama vieta, kai kuriomis bendromis prievolėmis ir administratyvine organizacija, darė d. kunigaikščio valsčių siauresne prasme. Dėl to tie valdiniai vadinosi valstiečiais ir tuo jie skyrėsi nuo miestiečių ir bajorų, kurie minėtaisiais atžvilgiais buvo daugiau ar mažiau nuo jų nutolę. Nors miestiečiai skyrėsi nuo valstiečių, tačiau kai kur ir jie bent kiek būdavo traukiami į dvaro darbus. Juo miestai buvo turtingesni ir juo daugiau jie mokėdavo į d. kunigaikščio iždą įvairių mokesčių, juo mažiau jie gaudavo dalyvauti dvaro darbuose. Didelių pirmaeilių miestų miestiečiai visai negaudavo dirbti dvaro darbų. Daugiau dvare dirbdavo neturtingų miestų miestiečiai, kurie versdavosi ne tiek pramone ir prekyba, kiek žemės dirbimu.[35]

Didžiojo kunigaikščio dvaro ūkio vedimas ir darbų priežiūra buvo pavesta vietininkams laikytojams, kurie nešdavo už tai atsakomybę. Koks jų buvo veikimas ūkio administracijos srityje, žinoma yra iš karaliaus Zygmanto įsakymų, duotų 1514 ir 1529 Trakų ir Vilniaus apskričio dvarų laikytojams.

Vietininkas, apskaitęs derlių, pirmiausiai atiduodavo bažnyčiai dešimtinę, paskui atidėdavo tiek kapų rugių, kiek reikės būsimų metų sėjai, paskui palikdavo grūdų ir nekultų rugių tiek, kiek reikės per metus nelaisvai šeimynai mėsinį davimą duoti. Kas nuo to visko liko, buvo dalinama į tris dalis: viena dalis vietininkui, o dvi didžiajam kunigaikščiui. Tiedvi dalys turėdavo likti pėduose nekultos iki pavasariui. Pavasarį, pakilus kainoms, turėdavo tuos rugius parduoti už gyvus pinigus arba bargan, jei kas laidoja, kad pinigai bus sumokėti. Rugiai, kurie buvo atidėti būsimų metų sėklai, pavasarį turėjo būti dalinami valstiečiams, kuriems reikia ir kurie suvalę vasarą rugius už kiekvieną kapą turėdavo grąžinti dvarui rugių bačką. Šitais naujais rugiais buvo sėjami rudenį dvaro laukai. Taip buvo daroma ir su vasarojum, kurio trečia dalis iki 1529 tekdavo vietininkams, o vėliau ketvirta. Karalius Zygmantas įsakė dvarų laikytojams sėti linų tiek, kad nuo kiekvienos moteriškės, gaunančios mėnesinį rugių davimą, galėtų pristatyti nustatytą audeklo kiekį. Taip buvo įsakyta

---

[34] Liubavski, Obl. 343—356.
[35] ib. 356—360.

1529, o pirma pagal 1514 instrukciją vietininkas turėdavo duoti karalienei staltiesių ir audeklo, kiek išaus.

Laikytojai turėjo vesti tikslią kluono apyskaitą ir patiekti ją raštininkams, kurie, kontroliuodami, pavasarį ir rudenį turėdavo apvažiuoti dvarus.

Pagal 1529 įsakymą vietininkus kontroliuodavo dar d. kunigaikščio dvaro arklidininkai. Šitiems, kas metai, jie turėdavo pristatyti žinias apie kiekvieno dvaro arklių kaimenes. Sąrašuose turėdavo žymėti kiekvieną veislinę kumelę ir kumelį plauko vardu ir kiek kuriais metais priaugo. Jie turėdavo prižiūrėti, kad kumelės ir kumeliai nedvėstų ir kad būtų gerai šeriami. Už padvėsusius dėl nepriežiūros turėdavo užmokėti pagal įstatymą. Tų kaimenių arkliai dalinai buvo parduodami, dalinai įvairiems asmenims duodami algos vietoje.

Be kontrolės vietininkai galėjo naudoti daržo vaisius. Tik atsilankius dvare d. kunigaikščiui, daržovių pristatyti jo virtuvei pagal kiekvieno dvaro įstatą.[36]

Tokia tvarka buvo Vilniaus ir Trakų apskričio dvaruose. Tokia buvo ir kairėje Nemuno pusėje, kai čia įsikūrė dvarų ir kaimų. šiauriniame Sūduvos krašte priskirtame prie Žemaičių tvarka buvo kitokia. Kazimieras ir jo sūnūs žadėję Žemaičiuose nestatyti naujų dvarų ir laikyti tik tuos, kurie buvo buvę prie Vytauto. Pagal tą pat privilegiją tuos žmones, kurie prie Vytauto nebuvo ėję dirbti dvarui ar piliai ir kurie šieno nebuvo piovę, nebuvo galima versti į dvaro darbus. D. kunigaikščio dvarų su dirbamais laukais čia kalbamu laiku Žemaičiuose buvo penki: Vilkija, Veliuona, Skirsnemunė, Josvainys ir Šiauliai, kurie prieš 1529 buvo duoti Vilniaus vyskupui Jonui. Jurbarke, rodos, dvaro ariamų laukų nebuvo. Tų dvarų laikytojams 1529 karalius Zygmantas įsakė juos valdyti ir tvarkyti pagal įstatymą, duotą Vilniaus ir Trakų apskričiams. Dauguma Žemaičių valsčių, kuriuos teisė ir valdė seniūnas ir tėvūnai, skiriami iki 1527 Žemaičių seniūno, o nuo 1527 d. kunigaikščio, neturėjo dvarų su ariamais laukais, ir vietiniai valstiečiai dirbo ne didž. kunigaikščiui bet seniūnui ir tėvūnams. Nuo tų darbų jie buvo paliuosuoti 1527 ir apdėti mokesčiu nuo žagrės d. kunigaikščio naudai. Ūkininkai tuose valsčiuose turėdavo tik šieną piauti d. kunigaikščiui. Kiti tų valsčių

---

[36] Liubavski, Obl. d. 358—364. Įstatymas 1514, ib. priedas Nr. 23. — Įstatymas 1529, Dzialyński, Zb. pr. l. 126—131.

pelno šaltiniai buvo apdėti mokesčiais: už ežerus ir upes su persėdomis ar pertvarais, žvejai mokėdavo už žuvies bridimą ir metinio tinklinio mokesčio po du grašiu, buvo tam tikras mokestis už apynius — apyniniai pinigai, ir už girias, kuriose did. kunigaikštis duodavo leidimą dirbti girios medžiagą, pelenus degti, varyti degutą ir dervą išvežimui tų prekių į užsienį, mokant už jas visas tam tikrą mokestį d. kunigaikščio naudai.

Ne visuose d. kunigaikščio dvaruose ūkis tinkamai buvo vedamas. Vienas dvariškis prie didž. kunigaikščio Aleksandro įvesdamas raštininką Bogušą į Perlojos dvaro laikymą šiaip aprašė to dvaro padėtį: „Žmonių valstiečių 100 ir 60 vyrų; kluone rugių nei avižų, nei vasarojaus nėra nė kąsnio; lauke pasėta 90 bačkų avižų, o dvare nė vieno jaučio, tik viena sena kumelė, o veislinių kumelių dvare nėra". Karalius Zygmantas 1514 Vilniaus ir Trakų pavietų dvarų laikytojams rašė: „Kai sėdome mūsų tėviškės soste, didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje, iki tų metų tu ir kiti mūsų urėdai, kurie mūsų dvarus laiko, jokių pajamų nei naudą iš tų mūsų dvarų iki šiam laikui neduoda ir verčiate kiekvienas savo naudai, o ne mūsų". Iš to matyti, kad buvo stoka kontrolės ir apyskaitomybės, kurią įvedus dvarai galėjo duoti d. kunigaikščiui daug naudos. Zygmantas Senasis tą kontrolę ir apyskaitas įvedė.[37]

Dvaro vietininko ar laikytojo pareiga buvo vesti, palaikyti ir plėsti d. kunigaikščio ūkį jam pavestame paviete, t. y. srityje, kuri priklauso prie jam pavesto dvaro. Instrukcija 1529 įsako, „kad kiekvienas laikytojas mūsų dvarus statytų, taisytų, tvertų, tvenkiniai ir malūnai, kur gali būti, kad būtų daromi.[38] Kita vietininko pareiga buvo rūpintis dvaro inventorium: „Kad kiekvienas dvaro laikytojas, kur yra nelaisvos šeimynos, turėtų gana galvijų ir visokių dvaro žagrių, kad nelaisva šeimyna žagrėmis dirbtų, didindama dirvą ir mūsų dvarus."[39]

Rūpindamasis judomu ir nejudomu dvaro turtu, vietininkas turėjo žiūrėti, kad būtų gana darbininkų visiems dvaro reikalams, kad dvaras turėų gana baudžiauninkų ir specialių tarnybų. Šis rūpestis įvairiai reiškėsi. Kai did. kunigaikštis duodavo kam

---

[37] Liubavski, 368—370. Perlojos inv. ib. priedas Nr. 6. Įstatymas Žemaičiams 1529, Dzialyński, Zb. pr. l. 131—6.

[38] Dzialyński, Zb. pr. l. p. 129. § 18.

[39] ib. p. 130, § 31.

žmonių su žemėmis iš vietininko valsčiaus, pirma vis klausdavo vietininko, ar tai nepakenks dvarui, ir tik gavęs iš jo neigiamą atsakymą, jam liepdavo žmones duoti kam įsakyta. Vietininkas kartais pats tokį dovanojimą atmainydavo, jei jis kenkia dvarui, ir pakeisdavo kitu arba pranešdavo apie tai didžiajam kunigaikščiui. Dėl to d. kunigaikštis kartais tiesiog pavesdavo vietininkui suieškoti tam tikrą skaičių žmonių su žeme, bet vis su sąlyga, kad tai nekenktų dvarui, ir paskui duoti skiriamam asmeniui. Kai valdiniai parduodavo savo naudojamą žemę, vietininkas leisdavo tai daryti tik su ta sąlyga, kad pirkėjai apsiims eiti tas pačias pareigas, kurios yra uždėtos ant parduodamos žemės. Vietininkas vis žiūrėdavo, kad dvaras turėtų užtenkamą skaičių tarnybų.

Vietininkas, žiūrėdamas dvaro naudos, stengdavosi apgyvendinti tuščias valstiečių žemes. Kad tai būtų suprantama, reikia dirstelti, kaip atsirasdavo tuščios valstiečių žemės ir iš kur rasdavosi žmonių, kuriais galima buvo jas apgyvendinti.

Valstiečiai, kurie eidavo dvarui baudžiavą arba specijales tarnybas, gyveną iš seno ant tam tikrų žemės sklypų, turėdavo dvarui atlikti tam tikrus darbus. Dvarui svarbu buvo ne tiek jų asmens, kiek atlikimas uždėtos ant jų pareigos arba darbo. Kad ta pareiga ar darbas būtų visada tinkamai atliekamas, svarbu buvo dvarui, kad valstiečiai nuo savo gyvenamos žemės nepasišalintų. Iš šitokių pastangų ilgainiui susidarė paprotys, kad valstiečiai yra pririšti prie savo žemės ir jiems nevalia jos pamesti ir eiti kitur. Dėl to jie vadinosi n e i n a n t i e j i (nepochožije). Bet tas paprotys, kad dvaro valdiniai yra neinantieji žmonės, praktikoje griežtai negalėjo visada būti išlaikytas. Dvaras ne visada galėdavo metusį savo žemę valdinį grąžinti į jo tėviškę; nes jis ne kartą metęs savo žemę ir palikęs ją tuščią, eidavo į kitą priklausančią did. kunigaikščiui tuščią žemę ir paėmęs ją eidavo dvarui uždėtą ant jos kartais didesnę tarnybą. D. kunigaikštis savo valstiečius negalėdavo išlaikyti jų tėviškėse dar ir dėl kitos priežasties. Valdinys kartais nusigyvendavo taip, jog negalėdavo netik atlikti dvarui uždėtos ant jo tarnybos, bet ir nė pats ant savo žemės nestengdavo išmisti. D. kunigaikštis tokių šelpti negalėjo, duodamas jiems inventorių, nes šelpiant tokių skaičius vis būtų didėjęs. Tai nusigyvenęs valstietis mesdavo savo tėviškę, palikdamas ją tuščią, ir eidavo į žmones maitintis ir samdytis. D. kunigaikštis ar jo dvaras galėjo tik tikėtis, kad jis, kiek užsidirbęs, vėl grįš į

savo paliktąją žemę, arba kad ją galės pavesti kitam panašiam. Taip valdiniai, pririšti prie žemės, neinantieji, virsdavo einančiaisiais (pochožije), laisvai ieškančiais sau darbo, kad galėtų išsimaitinti. — Einantieji žmonės galėdavo rastis dar ir kitokiu būdu. Valdinio žemėje, jo tėviškėje, galėdavo gyventi ne jis vienas, bet keli valdiniai, arba jis vienas su keliais savo vaikais. Dvarui pareigos, mokesniai ir darbai, arba, kitaip sakant, vadinama tarnyba, buvo uždėta ne tiek ant paties valdinio, kiek ant žemės, kurią jis dirbo. Jei ant tos žemės būdavo daugiau žmonių, kaip kiek reikia nustatytai tarnybai atlikti, tai tie žmonės, kurių būdavo daugiau, kaip reikia tarnybai eiti, dvaro nekliudomi galėdavo eiti, kur nori, virsdavo einančiaisiais žmonėmis.

Žinant tai, bus lengva suprasti, ką galėdavo daryti dvarų vietininkai, kad apgyvendintų tuščias žemes. Per d. kunigaikščio tam tikrus d. kunigaikščio žmones „išvedėjus" nuo svetimų žemių jie grąžindavo neseniai pabėgusius iš valsčiaus žmones, jei tas grąžinimas teikdavo kokį interesą ar naudą arba įvairiais palengvinimais kviesdavo juos laisva valia grįžti į savo pamestąsias žemes. Tie dvarai su valsčiais, kur ypač reikėdavo rinkti žmones į tuščias žemes, būdavo duodami laikyti iki gyvos galvos. Taip, karalius Zygmantas gruodyje 1510 rašė „visiems Darsūniškio dvaro bajorams ir tarnams keliauninkams ir miesčionims ir žmonėms valstiečiams". Kad tą dvarą su valsčium atidavė laikyti iki gyvos galvos ponui Venslavui Kostevičiui: „o jis tą dvarą turi valdyti ir žmones sodyti, o mes, matydami tokį jo patarnavimą, tą Darsūniškio dvarą esame jam davę iki gyvos galvos". Tuščias žemes vietininkai dalydavo bežemiams žmonėms ne tik savo iniciatyva, bet ir d. kunigaikščiui įsakant. Taip būdavo, kai d. kunigaiktis, dovanojęs kam nors tuščias žemes, įsakydavo vietininkui suieškoti kur kitur žemės tiems, kurie buvo pabėgę, jei jie grįš.

Tuščios žemės būdavo dalinamos ne tik bežemiams, bet ir turintiems žemės ir einantiems už ją tarnybą. Tai buvo mažažemiai ūkininkai, kuriems padaugėjus jų žemės buvo per maža ir per ankšta, arba ir įsigyvenę pasiturį ūkininkai, kurie savo kapitalu galėdavo sustiprinti ne vieną žemės gabalą ir ne vieną tarnybą. Tuščios žemės tokiems būdavo duodamos „ypatingai tarnybai". Bet kartais dvarų laikytojai tuščias žemes pridėdavo prie tėviškės ne ypatingai tarnybai, bet tai pačiai, kuri eidavo iš tė-

viškės. Tai buvo priemonė sulaikyti valsčiuje, kad nepabėgtų, tuos žmones, kurių tėviškės buvo mažos.

Valstiečiai pabėgdavo iš valsčiaus ne tik dėl to, kad jų žemės gabalas buvo per mažas, bet ir dėl to, kad kartais per didelis, nes dėl savo neturto nestengdavo jos visos įdirbti ir eiti už ją tarnybą. Norėdami likti savo tėviškėje jie patys susiieškodavo sau laisvų einančiųjų žmonių į laikinus „antrininkus" ir sodydavo juos savo tėviškėje „ant dalios". Kartais tie laisvi atėjusieji žmonės likdavo ūkininkų tėviškėje, kai tie išmirdavo arba pamesdavo savo žemę. Kartais laisvus atėjus žmones valstiečių tėviškėje apgyvendindavo, kaip antrininkus, ir patys vietininkai, gelbėdami taip dvarui einamą tarnybą.[40]

Jei kuriame valsčiuje buvo daugiau tarnybų, nekaip kad reikia dvaro darbams, karalius Zygmantas savo vietininkams įsakė atliekamus žmones „sodyti ant čįžės". Apie baudžiavą einančius įsakyme 1514 yra šiaip pasakyta: „Ir tu, mūsų urėde, turi pasilikti tiek žmonių dirvai, kiek reikia, kad užtenkamai užartum mūsų dirvą, o kitus turi pasodinti ant pinigų, iš kiekvieno žmogaus imdamas po kapą grašių metams, ir tuos pinigus kas metai turi duoti į mūsų iždą, o duokles mūsų miesto galvai pagal seną paprotį; visas kitokias mūsų pajamas tie žmonės turi mums duoti ir su valsčium į talką eiti, kaip yra paprotys". Taip atliekamieji nuo dvarų darbų baudžiauninkai buvo paliuosuojami nuo baudžiavos darbų, už tai jie mokėjo kapą grašių, kiti mokesčiai buvo jiems tie patys, kaip ir kitų baudžiauninkų; nuo talkos skubiems ūkio darbams nebuvo atleidžiami. Taip pat buvo įsakyta daryti ir su druskininkų, kalvių ir bebrininkų tarnybomis, pasilikti kiek dvarui reikia, o kitus atliekamus „sodyti ant čįžės". „O kiek bus druskininkų tame mūsų dvare, ir tu turi palikti druskininkų kiek reikia mūsų dvarui ir druską iš jų imti pagal paprotį, tiek kiek galėtum ištekti metams tame mūsų dvare, o iš kitų už druską turi imti pinigais ir duoti į mūsų iždą. O kalvių taip pat pagal reikalą turi palikti mūsų dvarui, o kitus turi pasodyti ant čįžės, iš kiekvieno jų imdamas po kapą grašių, ir į mūsų iždą duoti; ir bebrininkus taip pat kiek jų būtų viršaus, nekaip kad reikia bebrininkų tarnybai."[41] Įstatymas 1529 tą įsakymą išplečia sekėjams

---

[40] Liubavski, Obl. d. 370—415.

[41] Liubavski, Obl. d., priedas Nr. 23.

ir žvejams.[42] Galimas daiktas, kad praktikoje tai buvo taikoma visiems kitą tarnybų valstiečiams, kurių buvo daugiau, kaip kad dvarui reikia.[43]

Vietininkams laikytojams dvaro ūkį vesti, darbus prižiūrėti, valdyti ir didž. kunigaikščio naudą ir interesus saugoti padėdavo tėvūnai, artimiausi jų padėjėjai. Žemesni padėjėjai buvo pristovai, įsakytojai, šimtininkai, keturiasdešimtininkai, dešimtininkai ir seniai; jie visi valstiečius varydavo į darbą, skirstydavo jiems pareigas ir mokesnius ir žiūrėdavo, kad nuo žemės gabalo būtų tiksliai pildoma uždėta ant jo tarnyba nedaugiau ir nemažiau, kaip reikia. Taip jie laikė ne tik didž. kunigaikščio naudą, bet ir valstiečių interesą. Tėvūnai būdavo visuose dvaruose ir dvareliuose, kurie būdavo vietininko ar laikytojo srityje, ir kur būdavo ariamų dvaro laukų. Bet pačiame svarbiajame dvare, kuriame gyvendavo vietininkas jo padėjėjas būdavo ne tėvūnas, bet pusvietininkis. Pagal įsakymą 1529 vietininkai tėvūnus rinkdavosi iš vietinių ūkininkų „geresnių tarnybų“. 1514 įstatymas apie tėvūnų pareigas sako, kad jie turi saugoti „rugius ir vasaroją, kurių kluone dvi dalis mums paliks, taip pat savo žinioje turėti dideles ir mažas kaltes, ir kai mes savo raštininką pasiųsime, ir tėvūnas turi jam viską teisingai pasakyti“. Dėl to vietininkas, nagrinėdamas teisme bylas, turėdavo turėti su savim ir tėvūną. Ir pats tėvūnas teisė valstiečių bylas dėl žemės ir kitus mažus jų skundus. Įstatyme 1529 taip apie tai pasakyta: „Kai mūsų valdinys paims vietininką į kokį ginčą, į teismą, dėl žemės ar dėl pievos, tada mūsų valdinys, kurs bus kaltas, turės mokėti telyčią, arba pusę kapos grašių, o jei išvažiuos vietininko urėdas, tada dešimtį grašių; o jei pusvietininkis arba tėvūnas, tai penkis grašius“.[44] Taip buvo Vilniaus ir Trakų karvedijose. Žemaičiuose tėvūnų reikšmė buvo didesnė. Dvarus čia valdė ne vietininkai, bet tėvūnai, kurie čia buvo ir valdytojai ir teisėjai.

Pačių valstiečių valdžia Vilniaus ir Trakų kunigaikštijose ir Žemaičiuose buvo pristovai. Pagal 1529 įstatymą Vilniaus ir Trakų apskričiuose, kaip ir tėvūnus, renka vietininkas iš geresnių tarnybų. Žemaičiuose pristovus valsčiuose skyrė seniūnas,

---

[42] Dzialyński, Zb. pr. l., 128, § 14.

[43] Liubavski, Obl. d. 415—420.

[44] Dzialyński, Zbiór, pr. l., 129, § 21. Liubavski, Obl. d., p. 420—423.

kuriam už tai mokėjo jie jo „pelną". Eidami savo pareigas jie gaudavo tam tikras pajamas. Žemaičių valsčių pristovai gaudavo po du pinigėliu nuo teismo mokesčių rublio (rublis tai 100 grašių, grašis 10 pinigėlių), nes jie dalyvaudavo tėvūnų teisme, kai tie nagrinėdavo ūkininkų bylas, gaudavo dar jie ir kitokių pajamų pinigais arba ūkio gaminiais. Dėlto ir jie patys mokėdavo „pelną" seniūnui, kurs juos buvo skyręs. Taip buvo ne tik Žemaičiuose. Gardino seniūnai ir jų urėdai imdavo taip pat savo pajamas iš šimtininkų, tėvūnų, pristovų ir keturiasdešimtininkų.

Pristovai buvo dvejopi, valstiniai ir kaiminiai. Kaiminiai buvo tik valstiečių padėjėjai atskiruose kaimuose. Birštono dvaro inventoriuje, surašytame prie d. kunigaikščio Aleksandro atiduodant jį iki gyvos galvos karalienei Elenai yra šiaip suminėtos valstiečių tarnybos: „Po valstiniu pristovu Petru 80 tarnybų, po kaiminiu pristovu Mockum 93 tarnybos, po Rimu 100 tarnybų ir tuščių žemių 34... po Seinų pristovu po Melkum 35 tarnybos". Valstinis pristovas, kaip iš to matyti, kaip ir kaiminis, turėjo savo betarpinėje žinioje dalį tarnybų, buvo drauge ir kitų valsčiaus pristovų galva. Valsčiai buvo dalinami į pristovystes. Pristovai kartais būdavo vadinami dešimtininkais. Pristovystės ar dešimtys vadinamos būdavo arba pristovo vardu, ir toks pavadinimas būdavo laikinas, arba vietos vardu, kurs dėlto būdavo nuolatinis.

Juodojoje Gudijoje, t. y. apie Naugardą (Naugarduką) ir Gardiną, kur gyventojai buvo susimaišę, gudai ir lietuviai, pristovų rolę lošė vadinami šimtininkai, keturiasdešimtininkai ir dešimtininkai. Šimtininkai buvo viso pavieto valstiečių galva, keturiasdešimtininkai atskirų valsčių, dešimtininkai atskirų kaimų. Gardino paviete dešimtininkai vadinosi pristovais.[45]

Valstiečių žemės gabalai ar vienetai, ant kurių buvo dedami mokesčiai ar darbo pareigos, nebuvo lygūs nei ploto dydžiu, nei pajamomis. Pagal tai ir prievolės buvo kraujamos ant jų nevienokios. Bet skirtumo tarp jų labai didelio nebuvo nei plotu nei pelnu: buvo tam tikras vidutinis jų dydis prie kurio jie daugiau ar mažiau buvo prisiartinę. Dėlto mokesčius dedant buvo galima išlaikyti tam tikrą lygumą, tai yra, iš vieno žemės vieneto reikalauti vieno kareivio į karą ir vieno darbininko d. kunigaikščio dvarui, kitaip sakant ant vieno žemės vieneto uždedama tam tikra

---

[45] Liubavski, Obl. d. 424—438.

tarnyba. Žemės vienetų nelygumas išsilygindavo tuo, kad ūkininkai, turėjusieji didesnius žemės gabalus ir ėjusieji tą pačią tarnybą, priedo prie tos tarnybos mokėdavo dar šiek tiek pinigais arba ūkio gaminiais. Taip baudžiauninkai arba ėjusieji baudžiavos tarnybą, prie savo darbo dvarui, duoklės ir mezlevos, pridėdavo dar šiek tiek medaus; bartininkai prie savo ypatingo darbo ir medaus davimo mokėdavo kartais duoklę; arklininkai prie savo ypatingos tarnybos duodavo kartais duoklę, kartais dar grašių, medaus ir kiaunių mokestį, o kartais eidavo ir baudžiavos tarnybą. Būdavo ir priešingai; ūkininkai, ėjusieji tam tikrą tarnybą, eidavo ją nepilnai, dėlto, kad jų žemės gabalas buvo mažesnis už kitų ir plotu ir pajamomis, pav. eidavo ne į visas talkas, nemokėdavo duoklės, kuri būdavo imama nuo panašios tarnybos.

Ūkininkų žemės gabalai ar vienetai neturėjo ypatingo pavadinimo, vadinosi ž e m ė m i s, pridedant vardą tų ūkininkų, kurie ją valdė arba geografinį pavadinimą. Tuščia žemė kirvelynė (kirvelevščina) t. y. Kirvelio žemė.

„Žemė“, tas mokesčių apdedamasis vienetas, buvo netik ariamas laukas; joje galėjo būti pievų, giraičių, lauko apžėlusio krūmokšniais, balų, vietų su bartiniais bičių medžiais, upelių, pelkių. Prie tų „žemių“, iš kurių buvo einamos tarnybos, priklausydavo ir bartiniai medžiai, kurių bites kopinėdavo ūkininkai didž. kunigaikščio giriose; ta teisė jiems likdavo nors ir tos girios pereidavo į privatines ponų rankas. Valstiečiai kartais paliai tuos bartinius medžius išsiskindavo girios ir išsidirbdavo dirvą ar pievą, ir teisė jiems prie tos dirvos ar pievos būdavo pripažįstama, net ir tada, kai giria pereidavo į privatinę ponų nuosavybę. Karalius Zygmantas savo raštininkui Kopočiui Vasiljevičiui mainais už Goščovo dvarą davė Veisiejų dvarą pridėdamas 20 žmonių tarnybų Perelomo apskrityje „su medaus ir kiaunių ir bebrų ir rugių davimais, su visomis tų žmonių čįžėmis, su ėmimais, su tarnybomis, su darbais ir su jų įėjimu, ir su bičių žemėmis mūsų ir mūsų ponų ir bajorų giriose, kuriose iš seno yra įėjimas“ t. y. teisė laikyti bites bartiniuose medžiuose. Ir priešingai: ūkininkai, pereidami į ponų nuosavybę, pasilaikydavo sau teisę prie bartinių medžių ir jų išdirbtų dirvų d. kunigaikščio giriose arba girios salose drauge su d. kunigaikščio valdiniais. Taip darydavosi, kad vieno pono valdiniai ar ūkininkai turėdavo „bartinius įėjimus“ kito savininko giriose. Be bartinių medžių, dirvų ir pievų, ūkininkai turėdavo kartais ir kitokius „įėjimus“ d. kunigaikščio giriose, kurie,

laikui einant, būdavo pripažįstami neatimama priklausomybė tų žemių, iš kurių jie ėjo tarnybą, ir neatskiriami būdavo nuo tų žemių, nors ir giria būdavo dovanojama kam nors nuosavybėn. Taip susidarė painūs nuosavybės ir naudojimo santykiai, kurie davė progos daugeliui bylų ir kuriuos tvarkyti stengėsi devintas 1529 Statuto skyrius. Panašiai ūkininkai įsigydavo teises naudoti ir vandenis, upes ir ežerus. 1522 karalius Zygmantas į Žemaičių tėvūnų ir bajorų skundą šiaip rašė Žemaičių seniūnui: „kad tavo malonė nedraustum turėti jų senovinius įėjimus ir naudas giriose, ežeruose ir upėse, bet kad tavo malonė lieptum ginti mūsų medžiokles, kur medžiodavo didysis kunigaikštis Vytautas ir kiti mūsų protėviai". Į did. kunigaikščio ežerus ir upes turėjo įėjimą ir tie ūkininkai, kurie mokesčius mokėjo žuvim ir kurie ėjo ypatingų žvejų tarnybą.

Žemę, tą mokesčių apdedamąjį vienetą, valdydavo viena šeima arba giminė ir visi bendrai eidavo uždėtą ant jos tarnybą. Bet, jei šeima dėl mažo narių skaičiaus nestengdavo atlikti tarnybos, tai priimdavo pas save pašalinius žmones antrininkus (potužniki), kurie per ilgą laiką dirbdami ar pirkdami tos žemės dalį įsigydavo prie jos teises, ir šeimai išmirus, patys likdavo jos valdytojai. Jei šeima didėdavo ir turėdavo daug darbininkų, tai galėdavo padidinti ir savo žemę; išsidirbdavo šalia esančią tuščią didž. kunigaikščio lauko ar girios dalį; valdžia už tai jiems tarnybos nedidindavo; bet kai ta šeima ant tos žemės gerai įsigyvendavo ir turėdavo daug darbininkų, valdžia padalindavo žemę į dalis ant kiekvienos jų uždėdavo atskirą tarnybą, arba jei žemę palikdavo nedalintą, tai ant jos kelias tarnybas. Taip pat skildavo į kelias tarnybas ir ponų valdinių šeimos. 1516 karaliui Zygmantui pareiškė ponas Bogušas Bogovitinavičius, kad jis penkioliką metų laikęs savo žmones, duotus jam karaliaus Aleksandro, taip, kaip jie buvo tarnavę Pūniai; bet kadangi tie žmonės, jam tarnaudami, leidžiant jam, išsidirbo nemaža jo girios", tai jis „norėdamas iš to pasidaryti naudą ir praplatinti pagal karaliaus Aleksandro privilegiją", įsakęs, — „kur tik kurioje tarnyboje bus keli broliavaikiai ar broliai, arba sūnūs, liepė tiems pasidalyti ir eiti atskiras tarnybas". Tasai ponas, apsisaugodamas, kad tie jo valdiniai dėl tos naujenybės neužsimanytų išsiveržti iš jo valdinystės, prašė karalių įrašyti jų vardus į patvirtinamą raštą, kurį jam karalius davė.

Žemę šeima valdė bendrai ir visi jos nariai ėjo vieną ant jos uždėtą tarnybą; arba jos nariai pasidalydavo žemę, bet bendrai eidavo tarnybą.[46]

Mokesčius už žemę, iš kurios ėjo tarnybą, vietininkams padėdavo rinkti valstiečių valdžios — pristavai ir kiti aukščiau minėtieji. Surinktus mokesnių pinigus ir ūkio gaminius vietininkai pristatydavo į d. kunigaikščio iždą arba į centrinį srities miestą. Tie mokesčiai buvo duoklė, imama rugiais (kartais kviečiais), avižomis, šienu ir malkomis pridedant vištų ir kiaušinių, ir mezliava, renkama telyčiomis, avinais kiaulėmis, vištomis ir kiaušiniais. Apie duoklę karalius Zygmantas 1529 įsakė vietininkams rugius ir avižas rinkti apie „Šv. Simaną Judą" ir pristatyti miesto galvai, kurs pagal turgų turi parduoti ir pinigus atiduoti į iždą. Vištas ir kiaušinius d. kunigaikštis pasilikdavo savo virtuvei, bet, kai jo pilyje nebūdavo, vietininkai už vištą ir dešimtį kiaušinių turėdavo imti grašį ir pinigus įnešti į iždą. Šieną, malkas ir rąstus, pagal įsakymą 1529 vietininkai turi rinkti pinigais ir pristatyti miesto galvai. Miesto galva (gorodničy) buvo centrinėse sričių pilyse, buvusiose gynimosi tvirtovėse. Jo pareiga buvo prižiūrėti, kad pilis tvirtovė būtų laikoma tvarkoje, kad būtų aprūpinta kuo reikia, jo pareiga buvo statyti ir taisyti jos sustiprinimus. Rugiai ir avižos, kurie jam buvo pristatomi, buvo skiriami įgulai laikyti, ir parduodami tik tais metais, kuriais įgula nebūdavo reikalinga laikyti. Miesto galva būdavo Vilniuje, Trakuose, Naugarde, Gardine, Kaune ir kituose gudų miestuose. Kartais su duokle būdavo renkami molio pinigai, t. y. pinigai, kurie būdavo mokami už molį, reikalingą tvirtovei statyti.

Mezlevą 1529 įsakymas liepia rinkti pinigais: už telyčią (karvę) 30 grašių, už vištą ir 10 kiaušinių vieną grašį. Pirma minėtojo įsakymo mezleva buvo imama gaminiais.

Buvo dar ir kitokių mokesčių: medaus, bebrų ir kiaunių.

Iš ypatingų valdinių tarnybų vietininkai rinkdavo mokesčius ir jų ypatingo darbo gaminiais druską iš druskininkų, žuvį iš žvejų, anglį iš anglininkų, rūdą iš rūdininkų, Žemaičiuose linus ir apynius arba pinigus už juos...

Iš tų ūkininkų, kurie pagal įsakymus 1514 ir 1529 buvo atleisti nuo darbo dvarui, vietininkai rinkdavo sodybinį mokestį. Panašus į šitą Žemaičiuose buvo mokestis nuo Žag-

---

[46] Liubavski, Obl. d., 438—464.

r ė s, karaliaus Zygmanto įsakytas 1527. Karalius panaikindamas sunkius iki tol buvusius mokesnius įsako naujus: „turi jie mums duoti nuo jaučio žagrės po 15 grašių, o nuo arklio žagrės po pusaštunto grašio; o kas neturi nei jaučių, nei kumelės, tik nuo žemės po penkis grašius; o kiaunininkai turi mums duoti kiaunes pagal seną paprotį, o nuo jų jaučių žagrių po pusaštunto grašio, o nuo arklio žagrės po pusę to“.

Karo reikalams buvo renkamas s i d a b r i n i s m o k e s t i s (serebščina).

Tuščias žemes vietininkai pagal įsakymą 1529 turėdavo išnuomoti „už pinigus arba už medų“. Žemaičiuose tėvūnai tuščias nuomodavo savo naudai, imdami mokesčio vadinamas a t m a t a s. Karalius Zygmantas 1529 uždraudė jiems tuo naudotis: „Atmatas, kurias už tuščias žemes imdavo laikytojai ir tėvūnai, to jau tėvūnai neprivalo sau imti: tai mes savinamės mums, kad tos žemės juo greičiau būtų žmonėmis apgyvendintos“.[47] 1530 karalius, siųsdamas į Žemaičius raštininką Andrių Mackavičių leido jam dalyti tuščias žemes ir imti už jas tam tikrą saiką „prėsko medaus“.

Vietininkai ir tėvūnai tvarkė ir žvejojimą upėse ir ežeruose, pagautos žuvies du trečdaliu turėdavo parduoti ir pinigus įnešti į iždą, o vieną trečdalį imtis sau. Kai kur žuvies bridimas buvo išnuomojamas už pinigus.

Vietininkai netik savo ūkį vesdavo, netik rinkdavo mokesčius, bet ir priimdavo d. kunigaikštį ir jo palydovus, kai atvažiuodavo į dvarą, duodavo vadinamą s t a c i j ą ir pristatydavo pastotis ar vežimus važiuoti į kitą dvarą. Taip pat stacijas turėdavo duoti ir jo pasiuntiniams ir kurjeriams. Įsakymas 1514 duotas Vilniaus ir Trakų apskričio vietininkams apie stacijas šiaip kalba: „Privalai mus priiminėti visokiomis stacijomis, kaip buvo prie mūsų tėvo ir brolio, karalių jų malonės; o jeigu mes tau įsakytume duoti mums staciją į Vilnių ar kur kitur, tu turi tą staciją tiekti mums nedelsdamas, kaip ir pirma iš senovės prie mūsų protėvių tos stacijos buvo duodamos“... Stacijas vietininkai duodavo ne iš savo pajamų, bet rinkdavo iš valstiečių. Įstatyme 1529, duotame Žemaičių laikytojams ir tėvūnams, yra pasakyta: „Kai mums pasitaikys būti ten kuriame dvare, arba nuvykti į Žemaičių žemę, tada nuo kiekvieno žmogaus turės mums duoti visi

[47] Dzialynski, Zbiór, pr. l. p. 133, § 2.

staciją; telyčių, jaučių, žąsų, vištų, avinų, meitėlių, avižų ir šieno, medaus ir alaus; o to kitu laiku neprivalės duoti, tik kai mes savo asmeniu būsime ten nuvažiavę".[48]

Prie stacijų ir pastočių turėdavo prisidėti ir miestiečiai ir privatinių ponų valdiniai.

Dvarų vietininkai, laikytojai ar tėvūnai ne tik vedė d. kunigaikščio ūkį, rinko mokesčius valsčiuose, bet taip pat jie ir miestuose tarp miestiečių.

„Miestais" vadinosi gyvenamos vietos, kur buvo turgus, prekių sandėliai ir krautuvės, degtinės, alaus ir midaus smuklės ir kitokios prekybos, pramonės ar amatų įstaigos. Miestais vadinosi ir tie prekybos ir pramonės kaimai, kur buvo centrinės valsčių valdžios įstaigos ir valsčių gydytojų gyvenama vieta. Dėlto miestiečių sąstatas buvo įvairus: buvo žmonių užsiimančių tik prekyba, kartais gana stambia, buvo įvairių amatininkų; buvo ir žmonių, užsiimančių prekyba ir amatais tik kaip priedu prie žemdirbystės, kaip tai daugiausiai būdavo prie didž. kunigaikščio dvarų, kur gyveno jų vietininkai, laikytojai ar tėvūnai. Senų miestų miestiečiai, kaip Vilniaus, Trakų, Kauno, Gardino, buvo nutolę nuo valstiečių ir darė lyg kokį aukštesnį luomą; o miestiečiai nedidelių miesčiukų nedaug kuo skyrėsi nuo valstiečių, su kuriais drauge dirbo dvaro ūkyje, bendrai nešė įvairias pareigas ir mokėjo mokesčius. Šituos mažuosius miestelius valdė dvarų vietininkai, bet labai įvairūs miestų mokesčiai rinkti būdavo pavedami ir kitiems tam tyčia skiriamiems žmonėms.[49]

Vietininkai turėjo pareigą vesti į karą tuos savo srities vyrus, kurie privalėjo eiti karo tarnybą. Ją eiti privalėjo daugelis ūkininkų, kaip pav. druskininkai, anglininkai, rogininkai, klepočiai, sodininkai, virėjai, siuvėjai, sargai, sakaliniai, sekėjai ir ypač daugelis įvairių tarnų. Ūkininkai, privalėjusieji eiti į karą, su vietininkais siųsdavo vieną kareivį nuo vienos tarnybos. Miestiečiai ir siųsdavo iš miesto gyventojų pagal įstatymą. Pati žymiausia dalis kareivių, kuriuos vedė vietininkai, buvo bajorai, žemininkai ir tarnai. Tik šitie nebuvo maišomi su kareiviais ir valstiečiais, jie turėdavo savo viršininkus k a r u ž u s (vėliavininkus), kurie veikė vietininkų vadovybėje.[50]

---

[48] Dzialyński, Zbiór pr. l. 133, § 5.
[49] Liubavski, Obl. d. 474—526.
[50] Liubavski, Obl. d. 526—534.

Kiekvienas bajoras ir žemininkas nuo tam tikro žemės gabalo, ant kurio buvo uždėta bajoriška arba žemės (t. y. karo) tarnyba, turėjo pats savo lėšomis vykti į karą. Dydis tų žemės gabalų, iš kurių turėjo eiti vienas kareivis, nebuvo taip tiksliai nustatytas, kaip kad valstiečių žemės dydis, iš kurio turėdavo eiti įvairios valstiečių tarnybos. Buvo bajorų, kurių žemės plotas nebuvo didesnis už ūkininko, patys, kaip ir ūkininkai, savo žemę dirbo ir žmonių valdinių neturėjo. 1528 kariuomenės sąraše yra daug kartų apie tokius šiaip pažymėta: „Tai bajorai, kurie savo žmonių neturi, patys privalo vykti į tarnybą". Seimo nutarime 1529 yra duotas jiems šioks nustatymas: „kai dėl neturtingos šlėktos, tų d. kunigaikščio valdinių, kurie neturtingai gyvena savo nameliuose, ir nė vieno neturi savo žmogaus: tų kiekvienas turi tarnauti ir vykti pats, pagal savo išgales", t. y. ant arklio ir apsiginklavęs pagal savo turtą, o ne pagal seimo nutarimą.

Buvo bajorų, žemininkų ir miestiečių, kurie iš d. kunigaikščio buvo gavę tokį žemės plotą, iš kurio privalėjo ne tik patys vykti į karą, bet ir vestis su savim nustatytą tarnų skaičių. Tą skaičių 1528 nustatė seimas: „Kas tik turi žmonių savo dvaruose, tas nuo kiekvienų aštuonių žmonių tarnybų privalo statyti vieną berną ant gero arklio, su ginklais, su durklu, su praporu, ant kurio turi būti panceris, šalmas, šoblė ar kardas, spalvuotas rūbas, diržas ir du pentinai". Kitų metų seimas paaiškino, kad į tą skaičių įeina ir pats dvaro savininkas, ir prie to pridėjo: „Jei kas iš šlėktos neturėtų pilnų aštuonių tarnybų, o savo žmonių turėtų šešias ar penkias tarnybas, arba mažiau; tačiau ir tas privalo pats vykti į žemės tarnybą ant tokio arklio ir su tokiais ginklais, ne pagal nustatymą, bet pagal savo išsigalėjimą". Skaičius tarnybų, nuo kurių buvo statomas vienas kareivis ant arklio arba raitelis, nebuvo nuolatinis, bet buvo nustatomas seimo pagal reikalą.[51]

Kunigaikščiai, didieji ponai, kurie iš tėvų buvo paveldėję arba iš d. kunigaikščio gavę ištisus valsčius su ūkininkų tarnybomis, bajorais ir žemininkais, statydavo iš savo sričių kareivių būrius, kuriuos patys vesdavo. Pagal savo valdinių skaičių jie statydavo po kelias dešimtis arba ir po kelis šimtus raitelių. Toki buvo Zaberenskis, Chreptavičius, Kopotis, Holovčinskis, Bogovitinavičius, Sapiega, ir k.

---

[51] Liubavski, Obl. d. 544—560.

Vietininkai savo srityje arba pavietuose buvo netik d. kunigaikščio ūkio vedėjai, mokesčių rinkėjai, vietinių karo jėgų ir tvirtovių viršininkai, bet ir teisėjai. Jie teisė savo srities valstiečius, bajorus, žemininkus ir miestiečus. Bet miestai su Magdeburgo teise turėjo savo teismą. Kunigaikščiai, didieji ponai nuo 1457 turėjo teisę teisti savo sričių valdinius.

Vietininkai teismo dalykuose turėjo įvairių tarnų padėjėjų. Antstoliai (dieckije) pristatydavo į teismą šaukiamus asmenis ir važiuodavo išreikalauti to ką teismas nutarė. Kiti vadinosi vižais, tie nusikaltimo vietoje darydavo oficijalius paliudijimus, kad teisme galima būtų ieškoti teisybės. Kiti vadinosi įvedėjai (uviazčije), kurie įvesdavo į valdymą turto, priteisto kam už skolą ar kitą priežastį. Kiti buvo raštininkai ir djakai.

Vietininkų padėjėjai kitose srityse buvo jau minėti karužai ar vėliavininkai, miesto galvos, girininkai...

Vietininkai, be čia minėtųjų pareigų, turėjo dar vieną, buvo vykdytojai įvairių centrinės valdžios įsakymų, nurodymų...[52]

Aukščiau už vietininkus buvo karvedžiai. Tie buvo savo karvedijoje administratoriai, aukštesni teisėjai, karo jėgų viršininkai.

Tokia buvo santvarka pirmoje pusėje XVI š. Vilniaus ir Trakų karvedijoje, panaši buvo ir Žemaičiuose. Tokia santvarka ėjo ir į kolonizuojamą kairįjį Nemuno kraštą.

---

[52] Liubavski, Obl. d. 624—677.

VIII.

Valakų įstatymas

Zygmanto Augusto žemės reformos įstatymas

Zygmantas II, norėdamas padidinti dvarų pelną, buvo išleidęs du įstatymu 1514 ir 1529 su nurodymais, kaip pagerinti jų ūkio vedimą. Bet tai žymių vaisių nedavė. Svarbiausias tų dviejų įstatymų pagerinimas buvo kėlimas baudžiauninkų ir kitų valstiečių, dvaro darbams nereikalingų, į sodybą. Už tai jie visi, turtingi ar neturtingi, be skirtumo, turėjo mokėti po kapą grašių sodybinio mokesčio. Daug kas dėl tos naujos sunkenybės dar labiau pavargo, ir neišgyvendami, metė savo žemes. Tie įstatymai nebuvo nurodę, kaip kovoti su valstiečių vargu ir kaip juos sulaikyti, kad nepabėgtų iš savo žemių.

Dėl šitų ydų Zygmantas Augustas, pradėjęs viešpatauti, išleido naują dvarams įstatymą, kuriame daugiau atsižiūri į pavargusių valstiečių padėtį ir duoda smulkių nurodymų, kaip dvaro laikytojas turi su jais elgtis, kai javai neuždeřėjo, kai ligos užėjo, ar gaisras namus sudegino. Bet ir šis įstatymas negalėjo daug padidinti iždo pajamas, kol žemė buvo sutvarkyta senovišku būdu. Nelygus buvo valstiečių žemės dydis, nelygus atskiruose ūkiuose jos dirbėjų sąstatas, nekalbant jau apie žemės rūšių nelygumą. Dėl to sunku buvo nustatyti lygius ir teisingus visiems mokesčius, kaip to reikalavo tasai naujas įstatymas. Be to, valstiečių laukai buvo labai išmėtyti. Netik vienų ūkininkų žemės buvo įsiterpusios į kitų valstiečių laukus, bet ir į kilmingųjų žemes. Kilmingieji iš senovės turėjo „įėjimus“ į didžiojo kunigaikščio girias, ežerus ir upes, kur taip pat turėjo įėjimus ir didžiojo kunigaikščio valstiečiai. Didžiojo kunigaikščio valdininiai turėjo servitutus ponų žemėse, išsitarnautose iš didžiojo kunigaikščio; ir priešingai, kunigaikščiai, ponai ir šlėkta ar bajorai turėjo ser-

vitutus didžiojo kunigaikščio valstiečių žemėse ir laukuose. Tas laukų įsiterpimas, išmėtymas ir maišymasis sunkino ir gaišino darbo laiką, stūmė taip pat į ginčus su kaimynais. Buvo ir taip, kad vieną valstiečių žemės vienetą valdė ir naudojo keli tos pačios giminės asmens arba vienas šeimininkas su priimtais svetimais žmonėmis arba sėbrais. Ši aplinkybė darė tai, kad valdinių jėga nelygiai buvo panaudojama laukų darbams. Kai kuriuose žemės vienetuose buvo perdaug žmonių, tai jų darbo jėga likdavo negana panaudota; kituose būdavo permaža, tai žemė buvo permažai dirbama. Taip toks iš seno istoriškai susidariusis žemės valdymas jau netiko didžiojo kunigaikščio ūkio reikalams. Kai kuriose vietose valstiečiams buvo perankšta ir dalis jų ėjo į šalį maitintis ir samdytis į darbą. Kitose, priešingai, buvo dideli niekeno nedirbti žemės plotai, laukią naujų gyventojų ir dirbėjų. Kai kuriuose didžiojo kunigaikščio dvaruose buvo perdaug baudžiauninkų ir perdaug specijalių tarnybų; kituose, — jų buvo per maža; pagalios buvo ir tokių vietų, kur puikiai galėjo eiti dvarų ūkis, bet ten visai nebuvo didžiojo kunigaikščio ūkininkų ir kaimynai — kunigaikščiai, ponai ir šlėkta ar bajorai grobė ir savinosi sau didžiojo kunigaikščio žemę.

Valdžia žinojo šitas žemės santvarkos neigiamas ypatybes ir seniai buvo ėmusi jas taisyti, įvesdama dirbtinį žemės suskirstymą į valakus pagal vokiškai lenkišką pavyzdį ir atiduodama juos valstiečiams laikyti už mokestį, čįžę vadinamą.[1]

Tasai naujas vokiškai lenkiškas žemės sutvarkymas į Lietuvą buvo paimtas iš Lenkijos. Į Lenkiją vokiška žemės santvarka buvo atėjusi iš Vokietijos. Totoriai XIII š. baisiai buvo sunaikinę Lenkų žemę. Tada į ištuštėjusias Lenkijos vietas ėmė keltis vokiečiai kolonistai, atsinešdami savo vokišką žemės valdymo ir naudojimo būdą, būtent, laukų padalinimą į hufas (valakus) ir margus, bendrą ganyklų naudojimą ir slavų tautoms naują kaimo išdėstymą. Tą patogią vokišką žemės santvarką iš kolonistų prisiėmė sau lenkai ir XV š. galutinai ji buvo Lenkijoje įsigyvenusi. Į Lietuvą ji buvo keliama iš Lenkijos; bet būta ir tokių atsitikimų, kad ji buvo paimta ne iš Lenkijos, bet tiesiog iš Vokietijos. Raigrodo ir Ganiazo (Goniondzo) inventoriuje yra minima, kad čįžė buvo mokama „prūsišku būdu".[2]

---

[1] Liubavskij, Očerk, 223—226.

[2] Dovnar Zapolskij, Gos. Choz., 278-9. — Arch. Sborn. I, 31.

Pirmas Lietuvoje valakų sistemą pradėjo taikyti Vytautas, kolonizuodamas Palenkę. Jo pavyzdį sekė jo įpėdiniai iki Zygmantui II. Išsyk valakai buvo įvedami tik „ant žalios šaknies", tai yra, apgyvendinant dar nedirbtas žemes ir girias. Zygmantas II ėmė įvesti valakus ir į senus Palenkės kaimus. Jo žmona karalienė Bona išmatavo į valakus valstiečių žemes ir girias savo dvaruose, kuriuos ji buvo gavusi iš vyro, Pinske, Klecke, Gorodecke, Kobrinyje, Kremence, Bielske, Saraže ir Gardine. Reikia manyti, kad ji, valakus išmatavusi, kolonizavo pasienį paliai Prūsus. Jos sūnus Zygmantas Augustas valakus pasiryžo įvesti visoje tikrojoje Lietuvoje ir Žemaičiuose. 1557 jis išleido valakų įstatymą, pagal kurį turėjo būti matuojama ir tvarkoma žemė. Patsai žemės matavimas buvo pradėtas dar keleriais metais prieš tą įstatymą.[3]

Tuo įstatymu karalius Zygmantas Augustas padarė didingą, griežtą ir drąsią dvarų ir valstiečių žemės reformą. Su ja drauge ėjo administracijos ir dalinai visuomenės reforma. Ji lietė netik didžiojo kunigaikščio valdinius valstiečius, baudžiauninkus, specijalių tarnybų žmones, nelaisvą dvarų šeimyną, bet siekė ir kilminguosius.

Tasai žemės reformos įstatymas įvedė tiksliai nustatytą žemės vienetą — valaką. Valako dydis, kaip kalba įstatymas, turi būti 33 margų, tai yra trys laukai po 11 margų pagal to laiko trilaukio ūkio reikalavimą.[4] Tai buvo norma, prie kurios reformos vykdytojai turėjo taikytis. Bet praktikoje, atsižiūrint į ypatingas įvairių vietų aplinkybes, ji nebuvo tiksliai išlaikyta: šalia valako su 33 margais atsiranda ir valakas su 30 margų. Taip, galima sakyti, norminis valakas buvo dvejopas: 33 ir 30 margų. Kuri tų dviejų normų buvo kur priimta, parėjo ne tik nuo vietos aplinkybių, bet ir nuo matininko ar jį prižiūrinčio revizoriaus, nuomonės. Atsižiūrint į vietos sąlygas, prie norminio valako būdavo dar pridedamas priedas, kurio dydis svyravo tarp maž daug vieno ir keturių margų, bet retkarčiais galėjo siekti net keliolika margų. Paliai Prūsų sieną nuo Jurbarko iki Virbalio du kaimai (Duliebaičiai, kur dabar Naumiestis, ir Stanaičiai) gavo priedo po 2 margu, du kaimai (Žiūriai ir Vizbarynė) po 1½ margo, kiti po 1 margą, penki kaimai liko be jokio priedo. Ant priedo nebuvo dedami mokesčiai. Vienas — trijų valakų kaimukas į vietą prie-

---

[3] Liubavskij, Očerk, 226.

[4] Liet. Metr. publ. d., 570, art. 29.

do gavo keturis valakus girios malkoms ir ganykloms, o didelis 46 valakų Sudargo kaimas turėjo apsieiti be priedo ir tenkintis 6 margais ganyklų; priedų to kaimo 7 ūkininkai gavo po 4 margus su mokesčiu po 2 grašiu už margą.[5] Gardino ekonomijoje valakas buvo 33 m., bet to miesto pievų valakas po 30 m. Toliau į pietus Kobrino ir Brastos srityje valakas buvo 33 margų, bet priedai ten didesni, net iki keliolikai margų. Žemaičiuose valakas, bent Karšuvos valsčiuje, buvo 30 margų.[6] Pagal tai reikėtų manyti, kad į pietus nuo Nemuno paliai Prūsų sieną valakas buvo tokio pat dydžio. Trakų karvedijoje, dabartiniuose Marijampolės, Vilkaviškio, Alytaus ir Seinų apskričiuose valako dydis, 30 ar 33 margų, neaiškus; kad čia dabartiniuose ūkiuose yra gana daug įvairumo, galima būtų manyti, kad čia buvo taikomos abi normos pagal atskirų revizorių nuožiūrą. — Kaimo žemė turėjo būti išmatuota į tris laukus vienas šalia kito. Kiekviename tų trijų laukų kiekvienas gyventojas, turįs valaką, turėjo po rėžį žemės 10 ar 11 margų. Tie sklypai žemės, kurie, matuojant kaimo laukus, nedavė pilno valako, nebuvo įskaitomi į valakus ir vadinosi atlaikomis, likusiomis už kaimo valakų (zascianek). Tos atlaikos buvo dalinamos į sklypus po 3 margus ir duodamos nelaisvai dvaro šeimynai arba daržininkams, arba atiduodamos tiems valstiečiams, kurie nenorėdavo imti visą valaką, arba padalytos į lygias dalis panaudojamos valakų priedams, ar nedalytos bendrai viso kaimo ganyklai, arba suskirstytos į kelias lygias dalis už mokestį nuo margo atiduodamos tiems kaimo ūkininkams, kurie norėdavo jas imti. Išmatavus valakus kaimas trobas turėjo statytis viduriniame lauke, kad pūdymas, kurs turėjo būti bendra ganykla, būtų visiems lengvai prieinamas. Trobos turėjo būti abiem pusėm kelio, einančio per vidurinį kaimo lauką, vienoje pusėje gyvenamas namas, grinčia ar pirkia, kitoje kluonas, daržas būdavo šalia gyvenamo namo. Matuojant kaimo žemes, į valakus būdavo paimama netik to kaimo laukai, bet ir visi įsiterpimai, nežiūrint į tai, ar jie buvo kitų kaimų ar priklausė kilmingiesiems. Už paimtas iš kilmingųjų žemes, kitoje vietoje būdavo duodamas atlyginimas.[7] Visa valstiečių žemė buvo laikoma didžioje kuni-

---

[5] Jablonskis, Inventoriai 575—579, 626—635, 652—660.

[6] A. V. K. XXV, 13.

[7] Pičeta, Aqv. R., I, 249—257. — Liubavskij, Očerk, 227. — Downar Zapolskij, Gos Choz., 307.

gaikščio nuosavybe. Tai buvo pabrėžta ir 1547 ir valakų įstatyme.[8]

Matuojama buvo kvadratiniais prentais ar rykštėmis. Rykštės ar prento ilgis buvo 7½ masto. Kvadratinė rykštė turėjo 56¼ masto. 300 kvadr. rykščių ar prentų darė margą.[9]

Valakų įstatymas stengėsi didžiojo kunigaikščio ūkį taip sutvarkyti, kad visa žemė būtų tinkamai naudojama ir joks sklypas neliktų be naudos. „Folvarkus norime turėti, kad visur būtų statomi, kiek galima didesni, prie kiekvienos mūsų pilies ir dvaro".[10] Dvaras iki tol buvo administratyvinis valsčiaus centras; pilis buvo apėmusi tam tikrą skaičių dvarų su jų valsčiais. Dvaro dirvos ar ariami laukai iki reformai nebuvo dideli; savo reikalams dvaras turėjo nelaisvą šeimyną ir amatininkų. Dabar pagal valakų įstatymą seniūno dvaras pasidaro didelio ūkio ar didelės ekonomijos centras. Šalia centrinio ar vyriausio dvaro, kuriame jo laikytojas ar seniūnas gyvena, tam tikrame atstume yra kuriami kiek mažesni dvarai f o l v a r k a i. Juose statomos trobos, matuojami laukai dirvoms, laikomi ir veisiami gyvuliai, įtaisomi malūnai, žuvų tvenkiniai... Šitokia stambių dvarų sistema buvo gerai žinoma Vokietijos ūkiui. Ji buvo naudinga ūkio atžvilgiu, nes folvarkai buvo kuriami patogiausiose vietose taip, kad aplinkui juos esą kaimai su baudžiauninkais būtų netoli ir kad valdiniai, eidami dvarui dirbti, negaišintų daug laiko. Ta didelių dvarų sistema buvo įvedama visur Vilniaus ir Trakų karvedijose. Tada, antroje pusėje XVI š., pradėti buvo kurti dvarai ir su jais drauge kaimai ir tuščiose Sūduvos giriose. Dvarai čia ne susyk buvo visur įkurti; jų kūrimas ėjo dar ir XVII š. kad čia dar žemės buvo tuščios, negyvenamos, tai dvarai kurdamiesi galėjo išsirinkti ir patogiausias vietas ir kaimus aplinkui įsikurti savo ūkiui tinkamiausiu būdu. Folvarkų kūrimą Zygmantas Augustas laikė labai naudingu iždui. Instrukcijos, kurias jis davinėjo revizoriams, pataria dauginti folvarkus. Kuriant folvarką, karalius įsakydavo dirvai imti keliolika valakų, nors reikėtų paimti ir valdinių žemės, liepdavo naujam folvarkui priskirti reikalingą skaičių baudžiauninkų valakų.[11] Pagal įstatymą vieną dvaro va-

---

[8] Liet. Metr., Publ. d., 570, 603.

[9] Pičeta, Aqv. R. I, 252-3.

[10] Liet. Metr. Publ. d. 555, art. 20.

[11] Downar Zapolskij, 304.

laką turui apdirbti septyni baudžiauninkų valakai.[12] Dėl to, jei dvaras turi 15 valakų dirbamos žemės, tai aplinkui jį kaimuose turi būti septynis kartus daugiau valakų, t. y. 105. Kad dvaras turėdavo turėti, be baudžiauninkų, dar ir įvairių amatininkų, kuriems būdavo duodama po vieną arba po du valaku, tai apie didelį dvarą turėdavo būti ir atitinkamas skaičius jiems pavedamų valakų, kurie suskirstomi į kelioliką ar kelias dešimtis kaimų. Pavyzdžių, kaip apie didelius dvarus grupavosi gausingi kaimai, galima buvo matyti dabartiniuose Vilkaviškio, Marijampolės, Alytaus ir Seinų apskričiuose, kur dvarai turėdavo ne po kelioliką valakų, bet po keletą kartų daugiau, po 1000 ir daugiau margų. Tie dvarai dabar išparceliuoti.

Valakų reforma turėjo visur didinti ir dauginti dvarų ūkį. Valakus matuojant, tinkamoje vietoje tam tikras valakų skaičius buvo išskiriamas dvarui, bet tik ten, kur buvo geras derlingas dirvožemis. Kur dirvožemis buvo blogas ir nenaudingas, ten folvarkas nebuvo statomas. Tokia menka žemė buvo skiriama kaimų valakams. Kur reikia, į dvaro ar folvarko valakus, paimama ir valstiečių žemė, nors ji pirkta būtų ar užstatyta, „nes valstietis ir jo turtas yra mūsų". Buvo paimama, kur dvarui reikia, ir kilmingųjų žemė, bet už tai jiems duodamas atlyginimas „atmaina" kitoje vietoje šalia jų žemės. Jei atmaina duodama tokios pat vertės žeme, tai savininkas gauna jos tiek, kiek buvo paimta. Jei lygios žemės nėra, tai už geros žemės valaką duodama pusantro vidutinės, už vidutinio dirvožemio valaką duodama du blogos žemės, o už geros žemės valaką trys blogos. Kur atmaina reikia duoti labai bloga žeme, su balomis ir smiltėta, tai paliekama spręsti urėdui, revizoriui ir matininkui taip, kad nebūtų skriaudos nei iždui, nei tam, kurs atmainą ima. Ta atmaina turi būti duodama prie urėdo, dėl to ji yra privaloma ir nuo jos atsisakyti negalima. Nors kas užsispyręs nenorėtų jos priimti, ji vistiek yra įrašoma į urėdo knygas ir laikoma duota. Urėdas turi priminti, kad interesuotasis imtų atmainą. Būdamas nepatenkintas, šis gali skųstis didžiajam kunigaikščiui. Jei nesiskundęs gadintų valakų sienas ir veržtųsi į paimtąją žemę, urėdas turi ginti ir jėgos teise atieškoti. Prie pilių ir dvarų turi būti priskiriami kaimai ir visokios žemės atsižiūrint į tai, į kurį dvarą ar pilį arčiau.[13]

---

[12] Liet. Metr. Publ. d., 557, art. 20.
[13] Liet. Metr., publ. 570—1, art. 29.

Taip buvo padaryta griežta dvarų žemės reforma ir jų skaičius padaugintas.

Dvaro ar folvarko ūkį veda urėdas. Jis turi viską rūpestingai prižiūrėti, kad didžiajam kunigaikščiui nebūtų žalos. Kur folvarkai statomi, už savo triūsą urėdas atlyginimo gauna po vieną valaką kiekviename lauke (t. y. tris valakus) ir margą daržui, gautą žemę jis turi apdirbti su dvaro daržininkais ir savo gyvuliais, mokesčių už ją nemoka. Senų dvarų urėdas gauna trečią pėdą javų, atskaičius dešimtinę ir sėklą. Urėdo pareigos prižiūrint dvaro ūkį yra žiūrėti, kad dvaro laukas būtų užsėtas. Jei apsileidęs ne viską užsėtų arba kam išnuomotų, tai už kiekvieną neužsėtą margą turi atlyginti po dešimtį kapų javų. Jis turi duoti dešimtinę bažnyčiai ir palikti sėklą. Iškultus javus jis parduoda ir iš to apyskaitą patiekia. Parduodant bačkos visur turi būti lygios ir dvaro kluonuose, ir miestuose ir kaimuose ir prie vieškelių, tai yra, viena bačka turi talpinti keturis Krokuvos karčius. Valstiečiams skolinti javų jis nepalieka, nebent bado metais ir tai gavus iždininko leidimą. Iš kluonų jaujas, kur mano jas nereikalingas esant, turi išmesti, nes šiaudai ne iš jaujų gyvuliams yra naudingesni. Kur jų reikėtų, turi būti statomos toliau nuo trobų dėl gaisro pavojaus. Urėdas kluone turi turėti kluoninį, valdinį iš to pat valsčiaus, žmogų gerą, veiklų, neįtariamą, kuriam už kluono tarnybą yra skiriamas vienas valakas laisvas nuo čįžių ir visokių kitokių mokesčių, nuo darbų ir prievolių. Neužderėjus javams ir nesant nė sėklos, urėdas turi pranešti iždininkui, kurs lieps sėti senais javais, ar pirkti, ar kito dvaro imti, kad dvaro dirva niekad nebūtų mažinama.[14] Urėdas skirsto baudžiauninkams darbą, užsako valstiečiams talkas,[15] jis prižiūri dvaro gyvulius, parduoda jų produktus ir senus galvijus, o tinkamus pristato į didžiojo kunigaikščio virtuvę, jei šis kur netoli yra.[16] Jis rūpinasi, kad dvaro arkliai būtų gerai laikomi, kad jiems skiriamas pašaras, šienas ir avižos, neitų į šalį, kad arklių šėrėjai maštalieriai su dvaro arkliais nešertų savo, iš to visko ir iš pinigų, išleistų pakinklams ir dangčiams, duoda tikslią apyskaitą revizoriui.[17] Urėdas visame turi klausyti revizoriaus ir apie dvaro ūkio

---

[14] Liet. Metr. pub. d. 555-7, art. 20. — Pičeta. Agr. Ref. I, 218—219.
[15] Liet. Metr., Publ. d. art. 15, 20.
[16] ib. art. 21.
[17] ib. art. 25.

stovį duoti jam smulkią apyskaitą.[18] Prie dvaro užveda daržą ir, įsakymą gavęs, daržovių turi pristatyti į didžiojo kunigaikščio virtuvę.[19] Jis kasa tvenkinius žuvims veisti, stato malūnus javams malti ir rūdai valyti.[20] Jis žiūri, kad laiku būtų nušienautos dvaro pievos.[21] Jis veda didžiojo kunigaikščio dovanojimų sąrašą, kai gauna paliepimą kam ką išmokėti, ir atsako, jei iždininkui pristatytas jo sąrašas nesutinka su kanceliarijos sąrašu.[22] Nevažiuodamas į valsčių ar kaimus, kad ne sunkintų valdinių, vienoje vietoje, dvare, mieste ar kaime, kur dvaro nėra, jis turi rinkti ir priimti visus mokesčius tarp šv. Mykolo ir šv. Martyno.[23] Jis daro teismą valstiečiams ir vaitui, kai valdiniai ant jo skundžiasi.[24] Visus mokesčius jis pristato į iždą.[25] Jis duoda leidimą nusigyvenusiam valstiečiui eiti iš savo namų į šalį ir uždarbiauti.[26] Jis dalina tuščius valakus ir imančius įrašo į rejestrą.[27] Jis rūpinasi, kad tiltai būtų taisomi.[28] Jis prižiūri, kad kilmingieji nemedžiotų valdinių žemėse ir nemindžiotų javų, o iš kaltininkų išieškotų nuostolių atlyginimą.[29] Karvedžių ar Žemaičių seniūno šaukiamus į teismą valstiečius jis teisia, gina juos ir žiūri, kad skriaudos, jiems padarytos, būtų atlygintos.[30]

Už dvaro ūkio vedimą, už valdymą urėdas gauna tiksliai nustatytą atlyginimą ūkio gaminiais ir pinigais. Už ūkio vedimą jo naudai eina: 1. trečias pėdas visų javų, 2. dešimta žuvis bredant tvenkinius, 3. penktas šieno vežimas iš dvaro pievų ir, be to, penkta šieno stirta.[31] Pinigais jam tenka: 1. likučiai galvijų produktų pelno, išmokėjus nustatytą kiekį iždui,[32] taip pat ir iš daržų; 2. bausmės iš baudžiauninkų: vienas grašis už praleistą

---

[18] ib. art. 21, 30, 29.
[19] ib. 22.
[20] ib., art. 23.
[21] ib. art. 24.
[22] Liet. Metr. p. d. art. 26.
[23] ib. art. 27.
[24] ib. art. 7.
[25] ib. art. 28.
[26] ib. art. 33.
[27] ib. art. 34.
[28] ib. art. 37.
[29] ib. art. 42.
[30] ib. art. 41.
[31] Liet. Metr., publ. d. val. įst. art. 20, 23, 24, 31.
[32] ib. 21.

pirmą dieną, kai valdinys be priežasties neina į darbą, ir avinas už antrą praleistą dieną.[33] Kaip valsčiaus administratorius, urėdas gauna: 1. visą mokestį nuo kiekvieno dešimto valako, išskyrus avižas ir šieną, 2. įrašų nuo kiekvieno valako po 14 pinigėlių ir nuo avižų bačkos po vieną pinigėlį ten, kur mokestis avižomis imamas, 3. Kiaunės mokestį 12 grašių, kai merga ar našlė teka į kitą valsčių, 4. turgaus dienomis turgaus ir saikų mokestį ir mėsą parduodant už karkas pinigus.[34] Kaip teisėjui, urėdui eina šioks pelnas: 1. vižo mokesčio vienas grašis, 2. už priesaiką du grašiai, 3. antstolio ir mylių mokestis tarnams, 4. kalėjimo mokestis vienas grašis, 5. už ežios pagadinimą 12 grašių, 6. valstiečiams tuščius valakus priimant, du grašiai.[34]

Dvaro darbus dirba baudžiauninkai, kurių valakų turi būti 7 kartus daugiau kaip dvaro. Jų kaimai aplinkui dvaro laukus. Jie dirba dvarui dvi dienas savaitėje. Jie turi turėti arklių ir jaučių. Į darbą jie eina su vežimu, žagre ar kaip urėdo įsakyta. Ką jie nesuskumba, pavasarį ar rudenį sėjant, vasarą šieną piaujant ir javus valant, kiti valstiečiai ateina į talką. Tuos talkininkus, kol eina talka, maitina urėdas.[25]

Kiekviename dvare laikoma yra stambių ir smulkių galvijų kaimenė. Vyriausias jos prižiūrėtojas yra urėdas. Artimesnė priežiūra ir šėrimas pavestas yra vienai moteriškei, kuri už darbą kas metai gauna po dvi kapas grašių, iš kluono tris rugių bačkas ir ketvirtą iš urėdo trečio pėdo; jai padėti urėdas skiria mergų sulig galvijų skaičiaus. Kiekviename dvare turi būti bent 20 karvių. Kur tiek nėra, urėdas turi pripirkti, kiek gali išserti. Už karves į iždą urėdas turi mokėti kas metai po 20 grašių, už senės avies vilną po grašį, už jauniklės po pusę grašio. Kur galima, dvaras laiko melžiamų avių ir ožkų. Mokestį iždui už jas nustato revizorius. Pasenę galvijai parduodami ir pinigai už juos įnešami į iždą. Kada reikia, kai kurie jų yra siunčiami didžiojo kunigaikščio virtuvei. Už išgaišusio jaučio odą iždui mokama po 5 grašius, o karvės 3 gr.

Dvare yra laikoma ir arklių kaimenė. Artimieji jų prižiūrėtojai ir šėrėjai yra m a š t a l i e r i a i. Arklių pašaro kiekis yra

---

[33] ib. art. 31.

[34] ib. art. 31.

[35] Liet. Metr. publ. d., Val. įst. art. 31, 34. Pičeta, Agr. Ref. I, 218—221.

[36] Liet. Metr. publ. val. įst. art. 20.

nustatytas. Urėdas turi žiūrėti, kad pašaras, avižos ir šienas, neitų į šalį arba kad nešertų drauge ir savo arklių. Urėdas atsako už blogą arklių laikymą.[36]

Prie dvarų turi būti išmatuoti daržai, už kuriuos urėdas moka iždui po 12 grašių nuo kiekvieno margo. Jei kada daržovių pareikalautų didžiojo kunigaikščio virtuvė, urėdas turi jai duoti ir tada pinigais iždui neprivalo mokėti.[37]

Dvarai turi turėti tvenkinių ir kūdrų. Urėdas, pasibaigus pavasario ir rudens laukų darbams, ima juos kasti. Kasimo išlaidos yra nepaprastos. Urėdas jas gali imti iki 20 kapų grašių iš pinigų už parduotus javus, už žuvis ir už senus gyvulius, ir samdyti kasikus. Jei tam tvenkinių įtaisymui reikėtų daugiau lėšų kaip 20 kapų grašių, urėdas turi apie tai pranešti revizoriui ir šis didžiajam kunigaikščiui ir tik gavus jo įsakymą galima pradėti kasti. Tuose tvenkiniuose veisiamos žuvys didžiojo kunigaikščio reikalams. Aštria bausme uždrausta jas bet kam gaudyti. Kur galima, tvenkiniuose urėdas turi įtaisyti malūnus ir veliušius, arba rūdos malūnus, susitaręs su revizorium ir malūnininku. Malūnai pavedami vesti malūnininkui, kurs už darbą gauna vieną valaką žemės ir kiekvieną trečią saiką sąmalinio. (Du saikai eina iždui.) Už tokį atlyginimą jis turi taisyti malūną ir tvenkinius, saugoti gvoltus, kad prireikus būtų sušaukiami. Visus malūno reikalus turi taisyti savo lėšomis ir už valaką piliai ar dvarui, kuriam jis yra priskirtas, vieną dieną savaitėje dirba dailidės darbą. Nusikaltus malūno dalykuose, jį teisia urėdas pasišaukęs tam kitus malūnininkus.[38]

Dvaras turi pievų. Urėdas rūpinasi, kad jos nedirvonautų, kad krūmokšniais užžėlusios būtų taisomos ir kad savu laiku būtų šienaujamos. Jei dėl jo apsileidimo pasidarytų kokia žala iždui, nuostolis turi būti atlygintas iš to penkto šieno vežimo, kurs eina jo naudai.[39]

Taip valakų įstatymas tvarko didžiojo kunigaikščio dvarus, kad iš jų būtų daugiau naudos iždui.

Pagal įstatymą, į valakus buvo matuojama ne tik ta žemė, kuri buvo priskiriama dvarui, bet ir visa valstiečių žemė ir visi tušti

---

[37] Liet. Metr. publ. d. Val. įst. art. 21, 25 ir priedas p. 586.
[38] Liet. Metr., Pub. d., Val. įst. art. 22.
[39] Liet. Metr., Publ. d., Val. įst., art. 23
[40] ib. art. 24. Pičeta, Agr. Ref. I, 221—223.į

laukai ir girios. Didesnis ar mažesnis išmatuotų valakų skaičius turėjo sudaryti kaimą. Kaimo valakai buvo dalinami valstiečiams. Priėmusieji valakus trobas turėjo statytis viduriniame kaimo lauke paliai per jį einantį kelią, nepaisant to, kur jie pirma buvo gyvenę. Taip valakų įstatymas padarė griežtą valstiečių žemės reformą, nutraukdamas ryšius su senąja valstiečių santvarka, neatsižiūrėdamas nė į tai, kiek valstietis žemės pirma buvo turėjęs. Valstietis turi gauti valaką, nepaisant to, ar jis daugiau ar mažiau pirma buvo valdęs. Jei jis viso valako nenori, gali imti atlaiką, kuris nesudaro pilno valako. Bet tokių atlaikų naujame kaime buvo nedaug, viena ar antra, bet ir tos dažnai būdavo atiduodamos bendrai kaimo ganyklai, ar išdalytos į lygias dalis būdavo duodamos kaipo priedai, ar kartais, jei jų visiems neištekdavo, būdavo pavedamos norintiems imti už nustatytą mokestį.

Valstiečiai buvo dvejopi: aukštesni ir žemesni. Aukštesni buvo tie, kurie ėjo karo prievolę arba kokią ypatingą tarnybą.

Prie aukštesniųjų įstatymas pirmiausiai priskaito „bajorus keliauninkus" ir įvairius to dvaro tarnus. Bajorai keliauninkai gauna po du valaku. Baudžiavos jie neina ir pastočių neduoda. Kai jie eina savo tarnybą, mokesčių iždui nemoka. Jei jos neina, moka tik čįžę. Kiekviename dvare ar pilyje yra dar revizoriaus nustatytas skaičius tarnų, laisvų nuo mokesčių ir prievolių. Jų pareiga vykdyti urėdo paliepimus, bet tik didžiojo kunigaikščio reikalais (o ne jo paties). Savo tarnybai jie turi turėti arklį. Dėl to jiems yra duodami du valakai, laisvi nuo mokesčių. Panašią į bajorų keliauninkų padėtį turėjo šauliai. Jiems taip pat buvo duodama du valaku, laisvu nuo mokesčių. Jie turėjo eiti karo tarnybą ir, gavę įsakymą, vykti į didžiojo kunigaikščio medžiokles.[40] Norėdami jie gali gauti ir trečią valaką, tik mokės už jį čįžę. Bet šis įstatymo punktas greit buvo atmainytas. Pagal Zygmanto Augusto instrukciją, 1558 išleistą matininkams ir revizoriams, šauliams duodama po du valaku, kurių tik vienas yra laisvas nuo mokesčių. Nuo antro valako jie turi mokėti čįžę, kaip ir kiti sodybiniai žmonės, bet buvo paliuosuoti nuo davimo šieno, avižų ir pastočių.[42]

Arklininkai už arklių tarnybą gauna po du valaku ir prie to kas metai po 4 kapas grašių „sriubai ir visiems reikalams". Jei

[41] Liet. Metr., Pub. l. d., Val. įst. art. 1, 4.

[42] Liet. Metr. Publ. d., Val. įst. Art. 4 ir p. 591.

kada kas jų neina tos tarnybos, moka iždui už kiekvieną valaką tik čįžę.[43] Taip pat durininkai ir kiti dvaro tarnai sodinami yra ant dviejų valakų, laisvų nuo mokesčių. Kai jie neina savo tarnybos, privalo mokėti pinigais už visas prievoles nuo kiekvieno valako pagal jo žemės gerumą. Pasenę tarnai gali turėti laisvu nuo mokesčių abu valaku, bet pirma turi gauti ypatingą iš didžiojo kunigaikščio raštą.[44]

Bartininkai moka čįžę, kaip sodybiniai žmonės, paliuosuojami nuo jos esti, kai eina į karą. Jų prievolė yra taisyti tiltus. Jei jie kada gauna daugiau tiltų daryti, kaip kad jų pareiga yra, pagal didžiojo kunigaikščio įsakymą gali gauti čįžės palengvinimą.[45] Sekėjams yra duodama po du laisvu nuo mokesčių valaku. Jų skaičių nustato revizorius drauge su girininku pagal tai, kiek jų reikia prie girių ir didžiojo kunigaikščio medžioklių. Valakų įstatymo papildyme apie sekėjus yra pasakyta, kad jų reikia nukelti į Prūsų pasienį po du ar tris ir kitus rinkti iš tų, kurie ten gyvena arba dar bus apgyvendinti.[46] Pagaliau amatininkų turi būti prie visų pilių ir dvarų. Jiems teikiama po vieną laisvą nuo mokesčių valaką. Skaičių jų kiekviename dvare nustato revizorius pagal reikalą. Valakų įstatyme yra paminėti dailidės, kalviai, sliesoriai, račiai, bendoriai, žvejai, kasikai.[47] Jų įvairumas, be abejo, buvo didesnis, kaip kad įstatymas mini.

Toki yra aukštesnieji valstiečiai. Žemesnieji yra trejopi: daržininkai, baudžiauninkai ir sodybiniai. Jie visi turi žemės ir pagal tą žemę nustatytos yra jų prievolės ir mokesčiai. Mažiausiai žeme aprūpinti yra daržininkai. Kiekvienas jų gauna po tris margus. Dvarui eina jie dirbti pėsti po vieną dieną savaitėje, o jų žmonos per vasarą privalo dirbti po šešias dienas per rugiapiūtę arba daržuose ravėti.[48]

Baudžiauninkai ir sodybiniai turi po valaką žemės. Pagal žemės rūšį nustatomi jiems yra mokesčiai ir prievolės. Žemė skirstoma į keturias rūšis: gerą, vidutinę, blogą ir labai blogą, su balomis ir smiltėtą. Nuo kiekvieno valako buvo šioki mokesčiai:

---

[43] ib. art. 3.
[44] ib. art. 5.
[45] Liet. Metr., Pub. d., Val. įst., art. 2.
[46] ib. art. 6 ir priedas p. 586-7.
[47] Liet. Metr. Publ. d., Val. įst., art 39.
[48] ib. art. 16.

Čįžės nuo valako geros žemės 21 grašis, vidutinės 12 gr., blogos 8 gr., labai blogos, smiltėtos ar pelkėtos 6 gr.; avižų nuo valako geros ir vidutinės žemės dvi bačkos, blogos viena bačka, jei pinigais mokėti įsakoma, tai už bačką 5 gr., už jos nuvežimą 5 gr. Be to, nuo kiekvieno pirmų trijų rūšių valako šieno vežimas arba 3 gr. ir 2 gr. už nuvežimą; nuo labai blogos žemės šieno ir avižų nereikia duoti. Nuo kiekvieno visų rūšių valako 1 žąsis arba pusantro gr., 2 vištos arba 16 pinigėlių, 20 kiaušinių arba 4 pinigėliai. Už tinklus 2 gr., už staciją 2½ gr., arba, jei stacija bus įsakyta imti ūkio gaminiais, tai vieną kartą metuose nuo 30 valakų 1 karvė ir 2 avinu, o nuo kiekvieno valako 1 vištukas ir 10 kiaušinių. Baudžiauninkai, mokėdami šiuos mokesčius eina dar dirbti dvarui 2 dienas savaitėje ir vasarą 4 talkas su kuo bus įsakyta (su vežimu, žagre, arkliais, jaučiais ir k.); už talkas jie atleidžiami nuo darbo Kalėdų, užgavėnių ir Velykų savaitėje. — Tie valstiečiai, kurie dvaro darbams nereikalingi, gavę valaką, vadinasi sodybiniai, baudžiavos neina, moka tokius pat mokesčius, kaip ir baudžiauninkai, ir prideda vadinamo sodybinio mokesčio 30 gr., 12 talkų arba 12 gr., už gvoltus, tai yra, už skubų darbą dvaro darbymečiuose bačką rugių arba 10 gr. Prie to, jie eina dar šieno piauti. — Tie, kurie yra paėmę atlaikus, kur nėra valako, už geros žemės margą moka 3 grašius ir 4 pinigėlius, už vidutinės 3 gr., už blogos 2 gr., labai blogos 1½ gr. — Už pievų valaką, kur gali būti malkų, dirbamo lauko ir gerų pievų, 50 gr., už vidutinį 30 gr., už blogą 20 gr., už labai blogą, pelkėtą ar smiltėtą 15 gr.[48]

Pagal tai vienas baudžiauninkų valakas buvo šiaip apkrautas:

	Čįžė	Žąsys, vištos, kiaušiniai stacija, tinklai	Avižos	Šienas	Viso grašių
I rūšis	21	8	20	5	54
II „	12	8	20	5	45
III „	8	8	10	5	31
IV „	6	8	—	—	14

Neinantiems baudžiavos sodybiniams valstiečiams prie šitų mokesčių į vietą baudžiavos yra pridėta dar talka 12 gr., gvoltas

[49] Liet. Metr., Pub. d., Val. įst. art. 15.

10 gr., sodybinis mokestis 30 grašių, neatsižiūrint į žemės rūšis visiems lygiai, kas sudaro 52 gr. Taip ant vieno sodybinio valako visų mokesčių buvo uždėta

I rūšies	II r.	III	IV
106 gr.	97	83	66

Visi tie valstiečiai, baudžiauninkai ir sodybiniai, priėmę valakus, paliuosuojami yra nuo davimo stacijų didžiojo kunigaikščio pasiuntiniams ir nuo jų vaišinimo.[49]

Minėtus mokesčius moka tie valstiečiai, kurių valakai yra išdirbti. Kas kaime priima valaką tuščią, nors dirbtą, ar kitaip sakant, buvusią tuščią žemę, dvejus ar trejus metus gauna mokesčių palengvinimą, iki pasitaisys trobas ir pataisys valaką. Tuo tarpu bus laisvas nuo baudžiavos ir neduos pastočių. Už visas prievoles mokės tik 42 gr., kai bus susivalęs rugius ir vasaroją. Nuomon duoti nepriimti ar tušti valakai neleidžiama.[51]

Priimti valakai, šeimininkui mirus, pereina jo žmonai ir vaikams. Nors vyras labai būtų nusikaltęs, tačiau žmona ir vaikai neprastoja teisės paveldėti. Jei nebūtų nei žmonos nei vaikų, tai urėdas ką nors kitą likusiame be šeimininko valake turi apgyvendinti, „kad nesidaugintų tuštumos".[52]

Be minėtųjų mokesčių, valstiečiai turi mokėti dar vieną drauge su visais kilmingaisiais, būtent sidabrinį mokestį karo reikalams ar šalies apsaugai. Jo dydžio įstatymas nenustato, tik pabrėžia, kad turi būti imamas nuo valako be žemės rūšių skirtumo.[53] Valakų įstatymas uždeda valstiečiams dar kitą sunkenybę: valdiniai turi duoti pastotis ir vykti pilių ir dvarų statyti. Tam tikslui trys ar keturi valakai sudeda vieną vežimą arba vieną darbininką. Tai daro tik tada, kada bus ypatingas didžiojo kunigaikščio įsakymas. Už tas pastotis ir darbus bus atlyginama, paliuosuojant nuo dalies mokesčių. Jei statymas, medžių vežiojimas ir pastotys yra reikalingos artimiems dvarams, tai urėdas, su revizorium susitaręs, turi gauti leidimą iš didžiojo kunigaikščio arba, jo nesant, iš iždininko. Nei seniūnai, nei tėvūnai pastočių negali reikalauti nei savo nei draugų reikalams. Tai drau-

---

[50] Liet. Metr., Publ. d., Val. įst. art. 15.
[51] Liet. Metr. Publ. d., Val. įst., art. 34.
[52] ib art. 43.
[53] ib. art. 18.

džiama bausme netekti urėdo. Kas imtų pastotis, būtų baudžiamas mirtim. — Kai urėdas su pinigais važiuoja į Vilnių į iždą, vaitai kiekvienas iš savo vaitystės iš eilės turi duoti pastotis pinigams vežti, penkiems šimtams kapų du vežimu, o tūkstančiui keturis. Tiems, kurie su pinigais važiuos, iš visos vaitystės turi būti sudedama už kiekvieną mylią už vieną arklį po vieną grašį. Taip turi būti Žemaičiuose ir visoje didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje. Jei sodybiniai žmonės, didžiajam kunigaikščiui įsakius, vežtų į uostus javus arba girios prekes, už tai jiems turi būti duotas mokesčių palengvinimas.[54] Taip pat mokesčių palengvinimą turi gauti ir tie, kurie akmenis vežioja. Valakų įstatymas liepia, kad Markuvos ir Valkininkų valsčių valstiečiai būtų pastatyti baudžiauninkais, ir už baudžiavos privalomas darbo dienas leistų į Vilnių medžius ir malkas. Jei tų dviejų valsčių valdiniai vieni negalėtų aprūpinti Vilnių malkomis, tai gretimų didžiojo kunigaikščio vieno ar dviejų dvarų žmonės siunčiami yra jiems padėti ir tam kartui paliuosuojami nuo baudžiavos.[55]

Be pastočių, valdiniai turi „tiltus daryti paprastose vietose", vaitui įsakius, ir neturi teisės imti muito už važiavimą tiltu. Jei vaitas tuo nesirūpina, urėdas jam turi priminti. Jei valstiečiai vaito neklausytų, nepaklusnius varo dirbti pats urėdas. Taip pat urėdas prižiūri, kad tiltai būtų pastatyti „ant kelių ir vieškelių", kuriais važiuoja pats didysis kunigaikštis su savo dvaru. Paprastai tiltus stato tik sodybiniai žmonės. Kai gauna statyti nepaprastus, palengvinami jiems mokesčiai. Baudžiauninkai neturi pareigos statyti tiltų. Bet gali tai daryti vietoje baudžiavos darbo.[56] Valstiečiai turi dar vieną pareigą, saugoti pilis ir dvarus. Revizorius pagal dvarų svarbą nustato sargų skaičių. Valstiečiai privalo dar saugoti didžiojo kunigaikščio arklius; vienai arklidei skiriamas vienas sargas, taip pat vienas ir dvidešimčiai penimių jaučių.[57]

Darbą valdiniams užsako v a i t a s. Valdinys, nepaklausęs, už pirmą apleistą dieną moka grašį, už antrą aviną, o už trečią gauna plakti ir apleistas dienas atidirbti. Jei neina į darbą dėl kokios priežasties, turi pranešti urėdui, kurs, ją pripažinęs, ne-

---

[54] Liet. Metr., Publ. d., Val. įst., art. 35.
[55] ib. art. 36.
[56] Liet. Metr., Pub. d., Val. įst., art. 37.
[57] ib. art. 38.

baudžia, tik reikalauja, kad apleistas dienas atidirbtų. Tuščių valakų valdiniams nevalia dirbti. Jei kas tai daro, pasėti juose javai atimami ir uždedama bausmė vieno rublio grašių. Bet ganyti gyvulius tuščiuose valakuose yra leidžiama, ir urėdas ganomus gyvulius grobti neturi teisės. Į darbą valdiniai stoja saulei tekant, iš darbo išeina saulei leidžiantis. Kas su gyvuliais dirba, pasilsėti skiriama prieš pietus valandą, po pietų valandą ir po vakarienės valandą. Kas pėsčias dirba, tuo pat metu ilsisi po pusvalandį. Toks pasilsys vasarą, kai ilgos dienos. Kas pasivėlina į darbą, kitą dieną turi atidirbti, kiek pavėlavo.[58]

Valstiečiams leidžiama eiti į girią ir imtis malkų, šakų tvoroms, medžių troboms ir luobo, bet tik savo reikalams, o ne pardavimui. Įėjimas į girią leidžiamas tik revizoriams nustatytose vietose. Vaikams ir moterims valia girioje uogauti ir apynius rinkti.[59]

Medžioklė didžiojo kunigaikščio giriose valstiečiams draudžiama; savo valakuose gali jie gaudyti ar šaudyti mažus žvėris ir paukščius, gali ir parduoti, nepranešdami apie tai urėdui; bet medžioti stirnas ir kitus didelius žvėris ir savo valakuose yra užginta. Laužymas šio užgynimo baudžiamas mirties bausme. Valdiniams leidžiama žvejoti didžiojo kunigaikščio upėse ir ežeruose, bet tik mažais bradiniais. Aštriai uždrausta daryti persėdas, tai yra, užtverti skersai upę ir tame užtvare žuvis gaudyti. Užgintas yra žvejojimas balandyje, gegužės ir birželio mėnesyje.[60]

Valstiečiai kartais, leidžiant urėdui, gali išeiti iš savo valako. Bado metais neturtingas ir be ištekliaus valdinys, pasėjęs rugius, norėdamas žiemą išeiti į šalį maitintis, prie vaito turi pasisakyti urėdui savo neturtą ir neišteklių. Taip išėjęs su urėdo žinia iki šv. Jonui gali grįžti į savo namus. Jei iki tam laikui negrįžta, netenka savo namų, ir pasėlio, ir urėdas jo valaką su namais ir pasėliu atiduoda kitam. Jei išeina nepasisakęs urėdui, tai laikomas pabėgėliu, ir urėdas jo valaką su paliktu turtu atiduoda kitam. Pabėgėlis turi būti ieškomas. Jei negrįžusis iki šv. Jonui vėliau norėtų grįžti, arba jei pabėgėlis tai pat norėtų daryti, vienam ir antram urėdas duoda po tuščią valaką. Jei kas, urėdo ar vaito nuskriaustas, būtų išėjęs iš savo valako, tai grįžtant revizorius

---

[58] Liet. Metr., Pub. d., Val. įst., art. 19. ir p. 589.
[59] ib. art. 33.
[60] Liet. Metr., Pub. d., Val. įst., art. 33.

sprendžia, ar jo pasėlys ir namai turi būti grąžinti, ar ne. Valdinys, norėdamas išeiti, gali parduoti savo trobas ir namus kitam valdiniui prie vaito ir launinkų ir gali eiti gyventi į kitą tuščią valaką tame pačiame valsčiuje arba jei čia vietos nebūtų su urėdo leidimu ir kitame, bet tik ant didžiojo kunigaikščio žemės.[61]

Valakų įstatymas atmaino senąją kaimų valdžią ir pagal vokiškai lenkišką pavyzdį įveda naują. Į vietą seniau buvusių šimtininkų, dešimtininkų, pristovų dabar stato vaitus ir jų padėjėjus launinkus (lovininkus). Vaitas savo valdžioje turi maždaug šimtą valakų. Atlyginimo gauna už tai vieną valaką, laisvą nuo mokesčių, ir antrą už čįžę. Bet greit įstatymo papildymu tai buvo atmainyta, būtent, už tarnybą baudžiauninkų vaitui skiriami du valakai žemės, laisvi nuo visų sunkenybių ir mokesčių. Sodybiniams vaitams pavedama valdyti 300 ar 400 valakų; taip turi būti ypač Žemaičiuose, kur baudžiavos darbų nei važiojimų nėra. Vaitą renka urėdas (tai yra laikytojas arba seniūnas) drauge su revizorium. Vaito pareigos yra šios: urėdui užsakius, varyti valstiečius į darbą, rinkti čįžes ir mokesčius, valdinius statyti į urėdo teismą, prižiūrėti valdinių (baudžiauninkų) darbus, vežant į Vilnių ar kitur šieną ir avižas būti su savo vaitystės žmonėmis ir, kur reikia, atiduoti saugoti, kad nebūtų ariami nepriimtieji valakai, taisyti ir panaujinti valakų sienas ir kapčius. Jei tai nedarytų, mokės kapą grašių bausmės. Tokia pat bausme jis turi pranešti urėdui, jei būtų matęs ką kapčius ir ežias gadinant. Už tokią kaltę jis turi kaltininką statyti į urėdo teismą. Jei tas vaito nepaklausytų, urėdas siunčia pas jį antstolį ir iš nepaklausiusio už mylią į abi puses paima grašį. Teisiant vaitas turi būti ir teisiamam padėti teisybę rasti. Jis turi turėti žinią apie pinigines bausmes ir pranešti apie tai revizoriui; be to, turi žiūrėti, kad urėdas daugiau piniginių bausmių neimtų, kaip leidžia įstatymas. Jei urėdas, jo perspėtas, dar tai darytų, jis turi duoti žinią revizoriui. Vaitą už kaltes teisia urėdas, bet vaitystę iš jo atimti gali tik revizorius drauge su urėdu. Kyšius imti vaitui uždrausta vieno rublio grašių bausme. Tokia pat bausmė jam gresia, jei matydamas kur žalą darantis iždui, ar urėdą imant iš valdinių išsipirkimus nuo darbo, nepraneštų revizoriui. Jei jis duotų nuomon tuščią valaką ar jei prieš revizorių užslėptų urėdo išnuomotą, būtų baudžiamas mirtim. Jei kas pagadina ežią, vai-

---

[61] Liet. Metr. Pub. d., Val. įst., art. 33.

tas pataiso ir iš kaltininko paima urėdui 12 grašių ir sau 4 gr. Launinkų kaimuose turi būti po du, tris ir daugiau. Jų pareiga yra apžiūrėti žalas, kurios darosi tarp valdinių, ir teisingai pranešti jas urėdui. Už apžiūrėjimą jie gauna grašį. Už neteisingą pranešimą gresia mirties bausmė. Launinkai nepaliuosuojami nei nuo baudžiavos, nei nuo mokesčių.[62]

Mokesčius valstiečiai turi sunešti į urėdo dvarą, arba į kitą vietą, jei nėra dvaro. Mokesčių pinigai mokami nuo šv. Mykolo iki šv. Martynui. Valstiečiai mokesčius moka prie savo vaito. Kas savu laiku nesumoka, tą vaitas atveda pas urėdą, kurs ištyręs, kad tik dėl apsileidimo to nepadarė, pasodina jį į kalėjimą, iki sumokės, ir paima iš jo vieną grašį vadinamo kaladinio mokesčio. Už nesumokėtus mokesčius grobti jaučius ar arklius uždrausta. Bet yra ir priežasčių, dėl kurių nesumokėjusiam mokesčiai gali būti atleisti būtent dėl gaisro, mirties, visos šeimos susirgimo, dėl bado, dėl ledų, javus išmušus, dėl neturto. Vaitas tokį nesumokėjusį pristato urėdui. Tas išsiklausinėjęs iš vaito, launinkų ir kaimynų apie priežasties tikrumą, siunčia dar į namus patikrinti, paskui duodamas apyskaitą, praneša iždininkui, kurs iš savo pusės visą dalyką paveda ištirti revizoriui. Revizorius dar kartą išklausinėja vaitą ir nesumokėjusio žmogaus kaimynus ir galutinai sprendžia. Kol mokesčiai neatiduoti iždui, joks skolintojas iš savo skolininkų negali ieškoti paskolintų pinigų.[63]

Jei šieno ar avižų davimas nepakeičiamas pinigais, tai valstiečiai tuodu dalyku turi patys nuvežti į Vilnių, į medžioklių vietas, į uostus arba į nurodytus dvarus, nors avižas reikėtų gabenti 20 mylių, o šieną už 15 mylių (tiesa, kiek trumpesnių už dabartines).[64]

Visus mokesčių pinigus surinkęs, urėdas iki Kalėdų turi įnešti į iždą ir paimti kvitą, už kurią moka 2 grašiu. Po Kalėdų visi urėdai duoda iždininkui apyskaitą pagal valdomojo dvaro rejestrus ir revizoriaus nustatymą. Apyskaitų laikas kiekvienai Lietuvos sričiai yra tiksliai nustatytas. Kai kurias sritis čia galima paminėti. Žemaičių apyskaitos prasideda 1 sausio ir baigiasi 15 to pat mėnesio ir daromos yra iš jų tėvūnijų ir tenutų, tai yra, iš Platelių, Telšių, Biržėnų, Tverų, Gondingos, Dirvėnų, Užvenčio,

[62] Liet. Metr., Val. įst. art. 7, 8 ir pusl. 587.
[63] Liet. Metr., Publ. d., Val. įst. art. 27.
[64] ib. art. 17.

Rietavo, Šaduvos, Pajūrio, Viešvėnų, Ariogalos, Karšuvos. Nuo 16 sausio iki 1 vasario eina apyskaitos iš Veliuonos, Skirsnemunės, Raseinių, Josvainių, Vilkijos, Kražių, Batakių ir viso Upytės valsčiaus. Nuo 2 iki 23 vasario apyskaitos priimamos iš Vilniaus vaškininko, iš Lucko rakto, iš Volinijos ir Palenkės ir Gudijos su muitu su smuklėmis, iš Kauno ir Žemaičių muitų. Nuo 24 vasario iš Trakų apskričio... Nuo 18 kovo iš Bielicos (arti Gardino), Ožių, Perelomo ir su tinklininkyste, ir Pervalko, Vosyliškių, Astrynos, Merkinės ir tenykščių folvarkų... Nuo 29 kovo iš Alytaus ir tenykščių folvarkų ir tinklininkystės, iš Simno, Birštono, Darsūniškio, Kauno, Rumšiškių, Karmėlavos, Semeliškių, Žiežmarių, Žąslių, iš Trakų tėvūnijos, miesto ir rakto ir taip pat smuklių ir iš Gardino smuklių... Apyskaitą priima iždo raštininkai,, iždininkas prižiūri. Raštininkai, radę kur iždui padarytą žalą, praneša iždininkui ir tas duoda žinoti didžiajam kunigaikščiui, kuriam ir raštininkai iš savo pusės praneša netaisyklingus iždininko darbus. Taip turi eiti tarpusavio kontrolė. Urėdas, davusis apyskaitą, paima kvitą, už kurią sumoka 14 grašių. Urėdas, duodamas apyskaitą iš dvaro ūkio, įneša į iždą pinigus, surinktus iš to pat ūkio. Iždo raštininkai, kurie priima į iždą pinigus, kas metai gauna atlyginimo 160 kapų grašių, 15 mastų „adamaško“ ir ritinį „koltrišinės“ gelumbės savo djakams (raštvedžiams) ir tarnams.

Urėdas mokesčius į iždą turi įnešti paskirtu laiku. Jei jis tai dėl savo apsileidimo nepadarė, tai po Kalėdų iždininkas, praneša apie tai didžiajam kunigaikščiui ir paskui su didžiojo kunigaikščio raštu siunčia dvariškį į apsileidusio nuosavą dvarą, kurį, jei jis vertas nesumokėtos iždui sumos, užstato arba priskiria prie didžiojo kunigaikščio dvaro, iki visa suma pilnai bus įnešta į iždą. Jei jo turtas nelygus su nesumokėta suma, vis tiek yra atimamas, iki sumokės arba kaip kitaip jo likimą išspręs didysis kunigaikštis. Kas nestojo paskirtu laiku duoti apyskaitos, dvariškis ir to turtą paima, iki bus atlikęs savo pareigą; tik apyskaitą jis galės daryti, kai bus tai atlikę visi kiti urėdai. Pavėlavusis nuo bausmės gali būti išteisintas, jei žuvo ar sudegė rejestrai, jei mirė tas tarnautojas, kurs mokesčius priimdavo, jei atsiskyrė su šiuo pasauliu pats urėdas, o jo žmona ar vaikai dėl to nelaimingo atsitikimo negali įnešti mokesčius paskirtu laiku ar stoti į apyskaitą, bet apie tai turi pranešti iždininkui, kurs, priežastį pripažinęs

tikra, nustato laiką pinigams sumokėti ir apyskaitai duoti, bet nesiunčia paimti turto.[65]

Į valakus buvo matuojama ir miestų žemė, tų, kurie neturėjo Magdeburgo teisių. Matuojant buvo nustatomi mokesčiai už žemę. Mokesčių atžvilgiu žemė skirstoma į keletą skyrių, atsižiūrint į tai, ar ji yra už miesto, ar pačiame mieste. Ir pačiame mieste žemės vertė nelygi: brangiausia prie rinkos, paskui prie gatvių, paskui daržų ir pagaliau kluonų žemė priemiestyje. Žemė už paties miesto linijos yra trijų rūšių: už pirmos rūšies valaką mokama 50 grašių, už vidutinės 40 grašių, ir blogos 30 gr. Kiekvienas miesto valakas be skirtumo turi dar mokėti 12 grašių už takus. Pačiame mieste viso ekonominio judėjimo centras yra rinka. Namai, esantieji prie rinkos moka po 7½ pinigėlio už rykštę ar prentą, prie gatvių po 5 pin. už rykštę, už daržo rykštę 2½ pinigėlio, o už kluonų žemę priemiestyje už rykštę vieną pinigėlį arba už kluono žemės margą 3 grašius. Tai ir visi miestiečių mokesčiai. „O kitokias prievoles pildyti ir stacijas davinėti ir su mūsų urėdų laiškais važinėti neprivalo". Bet pastotis jie sudeda ir moka tiems, kurie jas vykdo.

Miesto pryšakyje stovi vaitas. Valakų įstatymas išsyk miesto vaitui skyrė didesniame mieste vieną valaką žemės, o mažesniame pusę. Bet tai buvo greitai atmainyta. To įstatymo priedas liepia vaitui duoti didesniame mieste du valaku, o mažesniame vieną. Už tą žemę vaitas nemoka jokių mokesčių. Jo pareiga yra žiūrėti mieste tvarkos ir dauginti mūsų naudą".[66]

Iš miesto iždui eina, šalia mokesčių už žemę, dar mokesčiai už verslą: už smuklių laikymą, už mėsos prekybą, už turgų. Mėsininkai yra įrašomi revizoriaus ar urėdo į rejestrą ir moka iždui už lajaus akmenį 15 grašių kas metai, ir urėdui įrašų už tai 2 pinigėliu; be to, urėdui už kiekvieno gyvulio karką turgaus dienoje, už jaučio ar karvės karką 1 grašį, už meitėlio 5 pinigėlius, už avino, ožkos ir veršio po 3 pinigėlius. Nuo šv. Baltramiejaus iki užgavėnių kaimų gyventojams valia atvežti mėsos į miestą parduoti. Turgaus mokestis už tai eina urėdui. — Mieste yra laisvų gyventojų, įstatymo vadinamų „kamarninkų", neturinčių nei žemės nei namų ir gyvenančių miestiečių namuose. Jie verčiasi, rodos, prekyba, nes jie „turgum ir miesto laisvėmis naudojasi".

---

[66] Liet. Metr. Publ. d., Val. įst., art. 9 ir priedas p. 587.
[65] Liet. Metr., Publ. d., Val. įst., art. 28.

Už tai iždui jie moka po 2 grašiu kas metai. — Smuklių mokestis iždui buvo šioks: už midaus smuklę kapa grašių, už alaus taip pat kapa gr., už degtinės 30 gr.; be to, paimant tą mokestį urėdui įrašų nuo medaus smuklės ir nuo alinės 4 pinigėliai, nuo degtinės 2 pinigėliai, o nuo valakų įrašų 12 pinigėlių. Kas mieste neturi nei valako nei smuklės, o tik namus, už vartus moka du pinigėliu.[66]

Slaptos smuklės ypač kaimuose draudžiamos yra, užginta yra kaimuose ir alų virti kapos grašių bausme. Bet kiekvienoje vaitystėje tinkamame kaime paliai vieškelį smuklę gali leisti kurti urėdas arba revizorius, kad tik mokestis už ją būtų išieškotas. Privatinių ponų ir kunigaikščių smuklės yra atimamos, nes dėl jų valstybėje darosi maisto brangumas ir neturtingų žmonių suvargimas.[67]

Arti nuo miesto naujas turgus arčiau trijų mylių negali būti leidžiamas, jis miestui kenktų.[69]

Valakų įstatymas tvarko ir girių ūkį. Iki tol kilmingieji ir jų valdiniai ir didžiojo kunigaikščio valdiniai turėjo įėjimus į iždo girias. Įstatymas, norėdamas pašalinti neteisėtą girių naudojimą, dvarų urėdams įsako sužinoti ir pranešti revizoriams, kas ir kokia teise turi įėjimus į didžiojo kunigaikščio girias. Tų teisių sąrašas yra pristatomas didžiajam kunigaikščiui, kurs, jį gavęs, iš savo pusės siunčia komisorius tiksliai nustatyti vietas, kur ir kiek gali turėti įėjimų privatiniai asmens. Tie komisoriai siunčiami tik ten, kur ginčas eina apie žemės gabalą, didesnį už valaką. Kur ginčijamasi apie žemės sklypą, šiek tiek didesnį ar mažesnį už vieną valaką, ten sprendžia ir sienas nustato urėdas drauge su revizorium arba matininku taip, kad iždui skriaudos nebūtų. Girios, kur žemė tinka dirvoms, matuojamos į valakus, kuriuos urėdas turi dalyti valstiečiams ir duoti jiems valią, t. y. laisvę nuo mokesčių, penkeriems, šešeriems iki 10 metų, ypač tose vietose, kur miškai yra juodi ir sunkūs išdirbti. Revizorius peržiūri urėdo sutvarkymą ir pagal įstatymą nustato mokesčius, kuriuos reikės mokėti, išsibaigus valiai. Girios, kur žemė dirbti netinka, matuojamos taip pat, bet ne į valakus, ir išmatuoti jų plotai įrašomi į rejestrus. Matininkui už darbą skiriama vienas grašis nuo 10 margų. Girioje, kur tinkamos dirbti žemės atsiranda mažiau,

[67] Liet. Metr., Pub.. d., Val. įst., art. 11, 10, 12.

[68] Liet. Metr., Publ. d. Val. įst., art. 13 ir priedas p. 587.

[69] ib. art. 14.

kaip trys valakai, ten žmonės neapgyvendinami, bet duodama jiems naudotis už tam tikrą mokestį.

Apie pievas, girioje esančias, dvarų urėdai turi duoti žinią revizoriui, kurs jas priskiria prie dvaro arba dalina naudotis valdiniams už tam tikrą mokestį. Tas pievas šienauja samdomi valdiniai; šieno piauti į jas turi jie eiti visi drauge, pasisakę girininkui, neimdami su savim nei šautuvo, nei šuns, nei ragotinės, nei nieko, kuo galėtų nušauti žvėris.

Medžiokles ir raistus revizoriai drauge su girininkais ir sekėjais nuo Bieloviežos (dabar Lenkijoje) iki Kaunui turi suskirstyti ir išdėstyti įvairius laikus, pažymėdami, kiek į kurį raistą medžiojant reikia žmonių, ir kaip toli yra kiekvienas raistas. Rejestras, kuriame tai įrašyta, paliekamas urėdui, kad, atėjus medžioklei, nereikėtų žmonių varginti iš tolimų valsčių. Į didžiojo kunigaikščio medžiokles privalo pėsti eiti ir su vežimais važiuoti ir baudžiauninkai ir sodybiniai valdiniai; kol jie bus medžioklėje, tol į kitokius darbus nereikia jiems eiti. Maži ir seni į medžiokles neina. Didžiajam kunigaikščiui neįsakius, urėdui nevalia valdinius varyti į medžioklę. Raistuose ir medžioklių vietose niekados niekam nevalia turėti pievų arba daryti girios skynimų.

Dvaro urėdas turi žinoti, kiek yra girioje bartinių medžių su bitėmis, ir revizorius tai turi prižiūrėti. Medaus davimai senu papročiu turi eiti iš bartinių girios medžių, o už avilius, esančius valdinių namuose, ir už bites, esančias bartiniuose valakų medžiuose, niekas mokesčio neprivalo mokėti. Išmatavus girią į valakus ir išdalinus juos valdiniams, jei valdinio valake yra kurio nors kilmingojo bartinių medžių su bitėmis arba tuščių, tai savininkui turi būti užmokėta pagal statutą, t. y. už tuščią 15 grašių, o su bitėmis 30 grašių; kas užmokesčio nenorėtų imti, tam valia yra savo avilį iš medžio nuleisti ir atsiimti.

Kur giriose seniau valdiniai didžiajam kunigaikščiui bebrus gaudydavo, ten ir toliau taip pat turi daryti, kaip ir pirma. Kur upėse ar ežeruose bebrai naujai pasirodė, ten valdiniai turi juos gaudyti; už tą darbą, jiems skiriamas kiekvienas penktas bebras arba kiekvieno pagauto bebro papilvė. Kur valdiniai, turėdami įėjimą į girią, yra pasistatę būdeles, ten prie tų būdelių nevalia šunų laikyti nei gyvulių ganyti. Ir urėdas ir girininkas tai turi drausti.[70]

---

[70] Liet. Metr., Val. įst., art. 32.

Įėjimai į didžiojo kunigaikščio girias, ežerus ir upes, darymas upėse persėdų, įėjimas į bartinius medžius, pievas ir į visokias kitokias iždo žemės naudas leidžiamas yra tik didžiojo kunigaikščio miestų ir valsčių valdiniams už čįžę ir mokestį, kad taip būtų dauginamos iždo pajamos. Revizoriai čia turi prižiūrėti, kad iždui žalos nebūtų; taip pat turi saugoti, kad už papirkimus ir kyšius tokiais įėjimais niekas iždo nuosavybės nesisavintų. Aštria bausme girininkams yra uždrausta dėl savo naudos duoti kam nors stovinčių medžių statybai ar kokiam reikalui; išvirtusius medžius gali jie duoti, bet tik tiems didžiojo kunigaikščio valdiniams, kurie savo valakuose neturi girios savo reikalams.[71]

Toks yra tasai valakų įstatymas. Zygmantas Augustas jo vykdymą pavedė Petrui Falčevskiui, Knišino laikytojui. Pačiame įstatyme apie jį yra šiaip pasakyta: „kur tik kuriame mūsų dvare reikalas rodytų, kad jis pagal mūsų įsakymą nuvažiuotų ir prižiūrėtų, kaip matavimo dalykus taip ir kitus mūsų ūkiui priklausančius daiktus, tvarkydamas viską iždo naudai pagal mūsų suverenišką valią". Jis turi prižiūrėti ir pačią valakų reformos eigą ir jos vykdytojus revizorius. Revizoriai paskirtu laiku turi suvažiuoti į Vilnių, ten prie jo turi duoti apyskaitą iš savo veiksmų ir su juo tartis visais valakų reformos klausimais.[71] Bet ir jis pats nebuvo visai savaimingas. Tuose dalykuose, už kuriuos atsakomybę nenorėjo ant savęs imtis, turėjo tartis su Vilniaus karvedžiu ponu Mikalojum Radvila.[72]

Po vyriausio vykdytojo Falčevskio priežiūra valakų įstatymo reformą vykdė revizoriai ir matininkai. Jie turi būti prisiekę, žmonės geri, dievotos sąžinės, sėsliai ir ne beturčiai, valakų matavime ir ūkyje gerai nusimaną, kad viską užtenkamai ir teisingai galėtų sužinoti ir urėdui nurodyti mūsų naudą, kame gali padidinti". Revizoriams uždedamos pareigos valakų įstatyme yra tiksliai išreikštos. Jie turi žiūrėi, kad joks kilmingasis ir joks valdinys iždo giriose, iškirtęs medžius, nedirbtų žemės ir jos nesisavintų; jie turi pranešti apie tą apsileidusį urėdą, kurio urėdijoje tai yra daroma. Jie prižiūri, kad matininkai matuojamo į valakus kaimo troboms vietą skirtų viduriniame lauke; jei matininkas to

---

[71] Liet. Metr., Val. įst., art. 48, 49.

[72] Liet. Metr., preidas prie art., 29, pusl. 588-9.

[73] Pičeta, Agr. Ref. I, 214.

nepadarytų, padarys tai pats revizorius, o urėdas privers valstiečius statytis trobas paskirtoje vietoje. Revizorius seka visus dvaro urėdo veiksmus, ar viską daro pagal įstatymą, ir apsileidusius praneša centrinei valdžiai. Kur matavimas dar nedarytas arba blogai atliktas, revizorius pasirūpina, kad būtų įvykdytas ar pataisytas. Kiekvienam dvarui revizorius turi vieną matininką, kurs atlyginimo iš iždo kas metai gauna po 10 kapų grašių ir už matavimą ima po 10 grašių nuo kiekvieno valako, o už taisymą po 2 gr. nuo valako; už neteisingus matininko veiksmus apsileidimą ir savo naudos ieškojimą atsako pats revizorius. Jei keliems dvarams reikėtų nuolatinių matininkų, tai revizorius paskiria jiems tik vieną, duoda jam tris valakus žemės, laisvus nuo visų prievolių, ir prideda prie to vieną vaitystę. Išmatuotų valakų revizorius daro sąrašus, pažymėdamas ir priedus, jei kur dėl žemės blogumo buvo duoti. Jei kur į valakus buvo paimta kilmingųjų žemės, revizorius duoda jiems paliai jų lauką tinkamą atmainą. Jis prižiūri, kad prie pilių ir dvarų būtų priskiriami kaimai ir visokios žemės pagal tai, kur yra arčiau ir parankiau. Jis tiria ir ieško paslėptas ir prisisavintas žemes. Drauge su urėdu jis dalina valstiečiams valakus ir žiūri, kad per daug žmonių negyventų viename kaime mažame žemės sklype.[74] Jis saugoja, kad urėdai neparduotų medžių savo reikalams ten, kur giria paimta į valakus. Jis bando kulti visokius javus, kad visur būtų gerai iškuliami. Jis patikrina urėdo pranešimus apie dvaro ūkį ir jo tvarkymą, paskiria tam tikrą skaičių kaimų valakų, kurie turi dirbti dvaro darbus, nustato mokestį iždui už kiekvieną melžiamą avį ir ožką ir taip pat, kiek turi būti moterų, prižiūrinčių dvaro karves, tikrina apyskaitas apie dvaro galvijų stovį, kontroliuoja urėdo veikimą, tiria, kaip urėdas teisia valdinius ir apsileidusį praneša didžiajam kunigaikščiui, o kai to nėra, iždininkui, peržiūri išlaidos kūdroms ir tvenkiniams kasti ir praneša didžiajam kunigaikščiui apie tai, kai kasimui reikia daugiau išlaidų, nekaip kad urėdas gali skirti.[74] Jis kontroliuoja, kaip urėdas renka mokesčius, sidabrinį mokestį ir visokias iždo pajamas; jis žiūri, kaip urėdas veda pievų ūkį, nustato tarnų skaičių kiekvienam dvarui ar piliai; renka sekėjus drauge su gi-

---

[74] Liet. Metr., Pub. d., Val. įst., art. 29 ir p. 591.

[75] Liet. Metr., Publ. d., Val. įst., art. 29, 21, 30, 23.

rininku; nustato, kiek turi būti pilyje ar dvare amatininkų; skiria ir pašalina vaitus, paliuosuoja valdinius nuo mokesčių, miestuose vaitams skiria valakus naudotis, aprašo iždo girias, patikrina ir nurodo vietas, kur privatiniai ponai gali turėti įėjimus didžiojo kunigaikščio giriose; giriose matuoja valakus ir juos apgyvendina, skirsto pievas dvarui ir valdiniams, tikrina bartinių (bičių) medžių sąrašus.[76]

Toks yra turinys to svarbaus Zygmanto Augusto žemės reformos įstatymo, pagal kurį išmatuoti valakai ir dabar nėra išnykę.

[76] Liet. Metr. Publ. d., Val. įst., art. 21, 27, 24, 1, 6, 39, 7, 9, 32. — Pičeta, Agr. Ref. I, 214—217.

IX.

Visuomeninės ir politinės valakų įstatymo sėkmės

Valakų įstatymas buvo vykdomas didžiojo kunigaikščio dvaruose ir valsčiuose. Valakus matuojant, buvo sprendžiamas klausimas, ar matuojamoji žemė yra apimta įstatymu, ar ne, tai yra, ar ji yra valstiečių ar šlėktos. Visi kilmingieji savininkai turėjo pristatyti savo nuosavybės dokumentus ir kilmingumo įrodymus. Tame tardyme žemės neteisėtai prisisavintos ar užgrobtos buvo atimamos ir tie šlėktos, kurie neteisėtai buvo prisisavinę kilmingumą, buvo grąžinami į prastą valstiečių padėtį. Taip ypač buvo buvę Žemaičiuose, kur daug prastų žmonių buvo įsipirkę į bajorystę ir norėjo būti šlėkta. Seimuose šlėkta protestavo prieš įrodymų pristatymą, bet didysis kunigaikštis vis reikalavo, kad dokumentai būtų pristatomi revizoriams ir matininkams ir abejojamuose atvejuose nuimti jų nuorašai buvo siunčiami suverenui išspręsti. Įvedant valakų sistemą buvo daromas tikslus ir smulkus didžiojo kunigaikščio valdinių sąrašas. Tas viskas darė vis griežtesnį skirtumą tarp šlėktos ir tarp didžiojo kunigaikščio valstiečių.

Šlėktos skyrimasis ir tolinimasis nuo valstiečių darėsi ne tik šitokiu būdu. Valakų įstatyme buvo pabrėžta, kad valstiečių žemė yra suvereno žemė: „Kai matavimas eis, turi matuoti visokią žemę, pirktą ir užstatytą, nes kumetis ir jo turtas yra mūsų".[1] Pagal tai valakų įstatymas įsako nepaisyti tariamų valstiečio nuosavybės teisių ir matuoti visokią valstiečių žemę, pirktą ir užstatytą. Bet šlėktos žemėms valakų įstatymas turėjo kitą saiką. Kur

---

[1] Liet. Metr. Publ. d., Val. įst. p. 570.

matuojant nebuvo galima apsieiti nepaėmus šlėktos lauko, įstatymas liepė pirma surasti teisingą atmainą. Iš to matyti, kad didysis kunigaikštis šlėktos žemę laikė šlėktos nuosavybe. Taip matuojant valakus, galutinai nutrūko vienybė tarp šlėktos ir valstiečių žemės nuosavybės srityje. Valstiečių nuosavybė buvo panaikinta; pripažintas buvo valstiečiams tik žemės naudojimas. Žemės nuosavybę turi tik didysis kunigaikštis ir kilmingieji. Panaikinimas šlėktos įsiterpimų ir servitutų valstiečių žemėse ir, priešingai, valstiečių servitutų šlėktos žemėse, sustabdymas šlėktos „įėjimų" į didžiojo kunigaikščio laukus ir girias atskyrė šlėktą nuo suvereno valstiečių ir žemės srityje. Šlėkta pasidarė išskirta iš didžiojo kunigaikščio žemių sąstato, susilygino tam tikra prasme su savaimingais žemės savininkais kunigaikščiais ir ponais, ir šioje padėtyje prisiartino prie lenkų šlėktos. Šitas procesas vyko netik šlėktai nesuprantant jo reikšmės, bet ir prieš jos valią, nes ji protestavo ir prieš ėmimą jos žemių į valakus ir prieš naikinimą jos įėjimų į didžiojo kunigaikščio laukus ir girias.

Bet ypač smarkiai atsiliepė valakų sistemos įvedimas į didžiojo kunigaikščio valstiečių padėtį. Valakų įstatymas netik galutinai panaikino valstiečių žemės nuosavybę, iš senovės buvusią didžiojo kunigaikščio domėnuose, bet ir visa įsakymų eile sustiprino valstiečių nelaisvę. Seniau daugingų šeimų nariai apleisdavo savo tėviškes, esančias suvereno žemėse, eidavo į šalį ir virsdavo laisvais (laisvai einančiais, pochožije) žmonėmis. Valakų įstatymas įsakė daugingas šeimas ar nereikalingus jo tėviškei narius skirstyti ir apgyvendinti didžiojo kunigaikščio žemėse. Taip buvo sustabdytas laisvai einančių ar laisvų žmonių išsiskyrimas iš valstiečių šeimų. Seniau valstietis, pardavęs savo tėviškę ir įstatęs savo vietoje kitą baudžiauninką, virsdavo laisvu laisvai einančiu žmogum. Valakų įstatymas sustabdė ir šitą išėjimą į laisvę. Valstietis, pardavęs savo namus ir įstatęs į savo vietą kitą, jau negali eiti, kur patinka, bet turi apsigyventi arba didžiojo kunigaikščio mieste, arba didžiojo kunigaikščio valsčiuje tuščiame valake. Jeigu tame valsčiuje tuščio valako nebūtų, tai jis, paėmęs iš urėdo liudijimą, turi eiti į kitą didžiojo kunigaikščio valsčių ir ten ieškotis sau vietos gyventi. Taip ir didžiojo kunigaikščio valstiečiams įgavo pilną galią pririšimo prie žemės principas, kurs seniai buvo beveikiąs privatinių žemės savininkų valstiečiams. Valakų įstatymas pasikartojo pirmo Zygmanto Augusto įstatymo tai-

sykles, kad pabėgėliai, savavališkai metusieji savo tėviškę, valstiečiai, urėdo turi būti atieškomi ir apgyvendinami tuščiuose valakuose net ir tais atvejais, kada jų pasėliai ir namai buvo atiduoti kitiems valstiečiams.

Jei ūkininkų nelaisvė padidėjo, tai nelaisva didžiojo kunigaikščio dvarų šeimyna savo padėtyje prisiartino prie valstiečių. Valakų įstatymas nieko nekalba apie šeimyną, dvaro laikomą. Valdžia jau seniau buvo supratusi, kad vergus laikyti yra perbrangu, nes verčiamas jų darbas neapmokėdavo išlaikymo. Dėl to jau pirmas Zygmanto Augusto įstatymas liepia dvarų laikytojams prižiūrėti, kad šeimyna užsidirbtų duoną. Dabar nelaisva šeimyna visai išnyksta iš dvarų, ir jos vietoje atsiranda daržininkai arba sklypininkai, kurie gauna po 3 margus žemės ir už tai privalo vieną dieną savaitėje dirbti dvarui, o jų moters 6 dienas vasarą dirbti per rugiapiūtę arba daržus ravėti. Tie sklypininkai susidarė iš nelaisvos dvarų šeimynos arba iš neturtingų ūkininkų. Ant tų sklypininkų valdžia ėmė dėti mokesčius ir taip jie atsidūrė valstybės žinioje.

Įvedus valakų įstatymą, atsirado ir daugiau atmainų suvereno valstiečių gyvenime. Valakų įstatymas keitė netik jų laukus, bet ir gyvenamas vietas. Pagal tą įstatymą kaimas turėjo statytis trobas viduriniame sodžiaus lauke paliai kelią tiesia linija, kad darytųsi tiesi gatvė. Kaimai turėjo būti su daug ūkių ar kiemų. Kad seniau sodžiai buvo maži, tai ūkininkams reikėjo keltis į naujus didesnius kaimus. Revizorius skyrė vietas, kur turi statytis trobas, o urėdas turėjo priversti ūkininkus keltis namus į paskirtas vietas. Ūkininkai, gavę tiksliai nustatytus ir išmatuotus valakus, toliau negalėjo naudoti tuščias žemes ir laukus, kaip kad seniau buvo buvę. Seniau ūkininkai dirbdavosi tuščias žemes už tam tikrą atlyginimą (už paklanus). Valakų įstatymas uždraudė duoti ūkininkams tuščias žemes šitokiomis sąlygomis. Didžiojo kunigaikščio giriose išsidirbti sau žemės, piauti šieno, medžioti ar žuvauti nuo dabar nevalia taip laisvai, kaip kad buvo seniau. Valakų įstatymas tai susiaurino ir apstatė sąlygomis. Valia dirbtis sau žemės, bet atmatose ir tai už nustatytą mokestį; valia ten ir šienauti, bet už mokestį; medžioti valia savo valakuose, o ne suvereno giriose; dėl to ūkininkams, turintiems „įėjimus“ į girią, nevalia imtis su savim ginklų nei šunų, žuvauti valia mažais bra-

diniais, bet persėdas daryti upėse draudžiama. Įstatymas įsako visus „įėjimus“ į girias, ežerus ir upes, persėdų darymą, bartinius medžius, pievas ir kitas didžiojo kunigaikščio žemių naudas duoti jo valdiniams, o ne kam kitam, už čįžes ir mokesčius, bet ne už įsipirkimus ir paklanus.

Valakų įstatymas panaikino seniau buvusį mokesčių nevienodumą ir nelygumą ir įvedė tiksliau ir lygiau nustatytus mokesčius ir prievoles ir valstiečiams ir miestų gyventojams.

Atmainyta buvo valstiečių ir miestų valdžia. Į vietą buvusių pristovų, dešimtininkų ar šimtininkų buvo įvesti vaitai ir launinkai.

Dvarų ir jų valsčių valdymas paliktas, kaip ir pirma, jų urėdams, tai yra, laikytojams, seniūnams ar tėvūnams. Jų pareigos tos pačios, kaip ir seniau tik smulkiau ir tiksliau aptartos. Jiems įsakyta griežtesnė apyskaita ir atsakomybė. Jiems uždėta griežta revizoriaus kontrolė. Jie pavesti betarpinei centrinės valdžios žiniai.

Įvedus valakų įstatymą padidėjo žemės iždininko reikšmė. Zygmantas Augustas, išleisdamas pirmą savo įstatymą, norėjo, kad iždininkas pats apvažiuotų iždo dvarus ir pats duotų įstatymus pilims, tenutoms ir dvarams. Kiek vėliau, įvedant valakų įstatymą, tos pareigos buvo uždėtos ant revizorių ir jų viršininko Falčevskio. Tie nauji valdininkai buvo tik žemės iždininko agentai, nes jam buvo pavesta valdyti visi didžiojo kunigaikščio dvarai ir turtai ir centrinė apyskaita vesti. Revizoriai su savo apyskaitomis turėdavo susivažiuoti pas iždininką, prie kurio turėdavo būti ir jų viršininkas, suvereno dvarų naudos vykdytojas. Mirus laikytojui ar seniūnui, iždininkas siunčia revizorių surašyti dvaro turtą ir valdyti, iki bus paskirtas naujas laikytojas. Didžiajam kunigaikščiui nesant, iždininkui revizoriai pranešdavo apie tuos valdininkus, kurie nenorėdavo prieš juos teisintis dėl valdinių skundų ant jų. Iš iždininko revizoriai ir laikytojai imdavo leidimą varyti žymesnius darbus. Iždininkas duodavo leidimą sėti dvaro lauką senais grūdais arba imtais iš kito dvaro, arba pirktais, jei javai neužderėjo... Valakų įstatymas dėl apyskaitos iždininko žiniai pavedė seniūnus, laikytojus ir tėvūnus, miestų galvas, raktininkus (ar medaus viršininkus), tinklinius (žūklavimo viršininkus), bebrinius (bebrų gaudymo viršininkus)..., kurie seniau

apyskaitas duodavo ypatingoms komisijoms. Dabar tie valdininin-kai turi atiduoti pinigus ir apyskaitas žemės iždininkui arba vienam jo padėjėjų, iždo raštininkui, ir turi gauti iš jo kvitą, už kurį moka 2 grašiu. Iždininkas turi teisę atimti iš valdininkų, laikytojų, seniūnų neįnešusių laiku į iždą pinigų ir apyskaitos, dvarus ir priskirti juos prie kurio nors iždo dvaro, arba juos užstatyti arba ir šalinti juos iš vietos. Taip žemės iždininkas virto kai kuriais atžvilgiais valstybės turtų ir finansų ministeriu.[2]

[2] Liubavski, Očerk, 231—241.

X.

Žemės reformos vykdymas

Valakų įstatymo įsakyta žemės reforma buvo vykdoma Vilniaus ir Trakų karvedijose ir Žemaičiuose. Rytinėse gudų šalyse ji buvo varoma daug vėliau, baigiantis XVI š. ir pirmoje pusėje XVII š.

Pradedant vykdyti valakų įstatymą, Zygmantas Augustas kiekvienos srities valdininkams ypatingu raštu pranešdavo apie reformą, primindamas jos tikslą ir uždavinius, būtent, kad tarp valdinių būtų geresnė taika ir kad būtų geriau nustatyti iždo mokesčiai ir nauda. Kiekvieno dvaro srityje reforma turi būti daroma pagal vieną planą. Ir dvaro ir kaimų žemė turi būti išmatuota į valakus ir suskirstyta į tris laukus. Revizoriui ir matininkui atvykus į vietą, dvaro laikytojas turi pranešti apie tai antraeiliams valdininkams, kad tie duotų reikalingą jiems pagalbą vykdant reformą.

Drauge būdavo duodamas įsakymas, kad matavimą darant valstiečiai būtų paklusnūs ir nieko negadintų. Matuojant valakus, turi būti prie to urėdas, kurs bus liudininkas, kad valakai išmatuoti pagal įstatymą ir neapsunkinus didžiojo kunigaikščio valdinių. Valsčiaus gyventojai matavimo vykdytojams neprivalo duoti nei staciją, nei jokio pelno, bet už kiekvieną priimtą valaką duoda nedidį mokestį. Už nepriimtus valakus atlyginimas yra duodamas iš didžiojo kunigaikščio pajamų. Kai vėliau tie valakai bus paimti, nuo kiekvieno bus imama iždui po 10 grašių. Matuojant valstiečiai turi duoti matininkams vežimus ir žagres su jaučiais išrėžti valakų ežioms. Dvaro urėdas, vykdant žemės reformą turi saugoti valdžios interesą; jis drauge su revizorium dalina valstiečiams valakus, žiūri, kad būtų surašytas įvykdytos žemės

reformos rejestras ar sąrašas ir kad reforma būtų padaryta nesunkinant valdinių. Jei urėdas pastebėtų matavimo vykdytojus ką darant savo naudai, turi pranešti apie tai didžiajam kunigaikščiui. Be to, karvedžiai ir seniūnai turi žiūrėti, kad neteisėtai užgrobtos žemės būtų matuojamos į valakus. Taip pat jų pareiga buvo saugoti, kad privatiniai žemės savininkai, dvasiniai ir pasauliniai, gautų teisingą atmainą, jei žemės, reikalingos išlyginti didžiojo kunigaikščio laukams, buvo priskirtos prie iždo dvarų ar pilių.

Matavimas buvo daromas tiesiomis linijomis ir keturkampiais matais. Plotas buvo išskaičiuojamas pagal ilgį ir plotį ir turėdavo sudaryti tam tikrą skaičių pilnų valakų. Kas iš kraštų matuojamo ploto atlieka ir nesudaro pilno valako, vadinasi atmata. Valakai buvo įtraukiami į rejestrus ar sąrašus, taip pat ir atmatos, pažymint kiek kurioje yra margų.

Matuojami ir į rejestrus įrašomi buvo miestai, pilys ir dvarai su jų valsčiais. Mieste pirmiausiai matuojama būdavo miesto aikštės rinka, apie kurią iš keturių kraštų stovi miesto gyventojų namai. Paskui eina matavimas gatvių, einančių iš rinkos ir toliau esančių. Paskui matuojama miesto daržų žemė, miesto laukai, pievos, ganyklos, privatinių savininkų, bažnyčių ir vienuolynų žemė. Į rejestrus įrašomi namų savininkai ir kiek jie po savo namais turi prentų, įrašomos ir vietos ar aikštelės prie gatvių, dar neužimtos namams statytis su jų prentų skaičium, pažymima ir mokestis už kiekvieną aikštelę ar namą ir kas laisvas nuo mokesčio. Paskui įrašomi daržų prentai, jų mokestis iždui ir kurie laisvi nuo to mokesčio. Taip pat daroma ir su valakais ir jų mokesčiais.

Dvarus su jų valsčiais matuojant, pirmiausiai buvo matuojama ir aprašoma dvaro dirbamas laukas, arba, kur dar dvaro nebuvo, matuojama žemė būsimam folvarkui. Paskui matuojami sklypai ir apgyvendinami ant jų sklypininkai. Valsčiaus žemės plotas buvo dalinamas į vaitystes pagal valakų įstatymą. Paskui matuojami kaimai tiksliai ir smulkiai nustatant jų sienas, į sąrašus įrašant valakus, sužymint asmenis juos paėmusius ir mokesčius ir prievoles. Nustatomos buvo ir ganyklų sienos, jei kaimas jų turėjo. Sužymimos buvo ir atmatos.

Matuojami buvo pirma dvarai su valsčiais Trakų karvedijoje, padalytoje į keletą pavietų. Trakų paviete buvo šie didžiojo

kunigaikščio dvarai su jų valsčiais: prie Nemuno Darsūniškis, Birštonas, Pūnia, Alytus ir Nemunaičiai, Pervalkas, Ožiai, Perelomas ir Izblėnai; prie Nemuno dešinio įtako Strėvės buvo Strevinykų, Žyžmarių ir Semeliškių valsčiai su dvarais; prie dešinio Verknės upės įtako Alšės Stakliškės su valsčium; kur į Nemuną įteka Merkys, Merkinė su valsčium; Merkio viršupyje Perloja ir Valkinykai, prie kairio Merkio įtako Versakės Eišiškiai su valsčium; prie Rodūnės upės, įtekančios į Ditvą, dešinį Nemuno įtaką, Rodūnė su valsčium. Prie Astrynės upės tekančios į Kotrą, dešinį Nemuno įtaką, Astrynė su valsčium; prie Žoludčankos, Nemuno įtako, Žoludkas su valsčium. Trakų apskričio viduje buvo šie dvarai su valsčiais: Daugai, Lepūnai, Dubičiai, Koneva, Senieji Trakai ir Vosyliškis.

Trakų karvedijai priklausė ir Kauno pilis su pavietu, turėjusi labai daug reikšmės, kaip tvirtovė ir kaip Lietuvos užsienio prekybos centras. Kauno apskritį sudarė Kauno valsčius su Kauno pilim ir Karmėlavos, Rumšiškio, Gegužyno dvarai su jų valsčiais. Trakų karvedijai, buvo priskirtas ir Gardino pavietas, kur buvo Skidelio, Dubno ir Mostų dvarai su valsčiais. Slonimo apskrityje buvo Slonimo ir Zditovo dvarai su valsčiais; Volkovisko paviete du dvarai Volkoviskas ir Mstibogovas su valsčiais ir Novodvoro ir Porozovo valsčiai. Trakų karvedijai buvo priskirta pietuose Brastos apskritys ir Palenkė su trimis pavietais: Bielsko, Dorogičino ir Melniko su dvarais ir pilimis: Tikotinu, Saražu ir Bransku, ir dar Pinsko apskritys, pilys Kobrinas, Kamencas.

Trakų karvedija į valakus buvo išmatuota per 7 metus nuo 1556 — 1563. Greičiausiai buvo išmatuoti Trakų pavieto dvarai. Revizoriai čia buvo dvaro laikytojas Stanislovas Raiskis ir dvariškis Simanas Vainis. Reforma čia jau ėjo 1555 ir 1556. Paskui į Raiskio vietą buvo pasiųstas Grigalius Delnickis, oficijaliai vadinamas Panemunės dvarų revizorius. Minimas yra ir Abraomas Kuncevičius, kurs, turbūt, 1559 užėmė Simano Vainio vietą. Stanislovas Raiskis matavo dvarus prie Nemuno ir viduje Trakų pavieto. Pietų rytų to apskričio dalyje taip pat darė Povilas Kotovičius, išmatavusis Vosyliškį ir 1559 Tikotino pilį. Kamencą ir Palenkę matavo Jonas Sapiega. Gardino apskričio dvarų revizoriai, vykdžiusieji žemės reformą buvo Novodvoro laikytojas ponas Sebastijonas Dybovskis ir dvariškis Laurynas Vainis. Gardino apskrityje reforma buvo pradėta 1558. Laurynas Vainis veikė čia

neilgai. 1561 jis varo reformą Pinsko kunigaikštijoje. Gardino paviete jo vietą užėmė Jonas Makarovičius. Slonimo apskrityje reforma ėjo 1558, bet buvo netaisyklingai padaryta ir ją taisė dvariškis Andrius Ilgovskis. Kauno paviete matavimas buvo daromas jau 1555. Palenkėje, kuri jau buvo matuota prie Zygmanto Senojo, antrą kartą dabar matavo Stanislovas Devialtovskis ir Povylas Kotovičius, pietų - rytinę jos dalį Sapiega.

Tuo pat laiku, kaip Trakų vaivadijoje, buvo matuojami ir Vilniaus karvedijos dvarai ir valsčiai.

Žemaičiuose kai kur žemė į valakus buvo matuota jau pradžioje XVI. Matininkas Fedoras Kuncevičius 1509 išmatavo Dirvėnų tėvūniją. 1522 įsakius Žemaičių seniūnui ponui Jeronimui Chodkevičiui, Tendiogalos tėvūnas ir Žemaičių paseniūnis Jonas Ilgauskis ir Rapolas Kalinauskas matavo į valakus Karklėnų, Patumšės ir Pavandenio valsčių kaimus. 1523 Andrius Mackavičius išmatavo Biržėnų valsčių. Bet tai buvo tik bandymai. Visuotinis sistematiškas matavimas buvo pradėtas 1550, ėjo gana lėtai, nes kilmingieji, skųsdamiesi seimuose ant tos naujenybės, trukdė 1560 Zygmantas Augustas išleido įstatymą, kuriuo piniginius mokesčius nuo kiekvieno dešimto valako paveda laikytojams ir tėvūnams, norėdamas juos taip pažadinti, kad uoliau ir greičiau stengtųsi vykdyti žemės reformą. Baigta ji buvo 1569 ir padaryta šiuose valsčiuose: Raseinių, Josvainių, Pajūrės, Karšuvos, Skirsnemunės, Žarėnų, Medingėnų, Upytės, Vilkijos, Grustės? (ar Gruzdžių?), Platelių, Telšių, Viešvėnų, Šeduvos, Rietavo, Ariogalos, Užvenčio, Tendziogalos, Viduklės, Veliuonos, Jurbarko, Batakių, Patumšų, Karklėnų, Pavandenio, Kražių, Dirvėnų, Gondingos, Biržėnėnų, Tverų, Viešvėnų, Kintiliškių, Palangos, Šaulėnų, Biržėnų... Paliai Nemuną valakai pirmiausia buvo matuoti Skirsnemunėje 1553, Vilkijoje 1556, Veliuonoje ir Jurbarke 1560.[1]

---

[1] Pičeta, Agr. R. I, 275—280. Apie matuotas vietas yra kalbama daugelyje aktų, kuriais atlyginama bajorams už paimtas į valakus jų žemes ir kurie išspausti A. V. K. XXIV tome.

XI.

Įstatymas girininkams

Suduvos giriose valakai buvo pradėti matuoti dar prieš įstatymo išleidimą apie 1550 m. Rumšiškio girioje. Grigalius Valavičius girių aprašyme kalba, kad žvėrių perėjimą per Nemuną žemiau Rumšiškio pagadino naujai įkurti abiem pusėm Nemuno kaimai, kurių vieną vardu pamini, būtent, Šilėnų ir sako, kad tas kaimas prieš aštuonerius metus buvęs pasodintas. Matavo ten matininkas Develtauskas.[1] Išmatavo jis bent tiek, kad galėtų susidaryti viena vaitystė, tai yra, į 100 valakų, kaip tai įsako Valakų įstatymas. 1558 ta vaitystė yra vadinama Užnemunės. Tais metais vienas dvariškis Jonas Bulgakas gauna iš didžiojo kunigaikščio 16 valakų „kaimo Vainivirdavo Užnemunės vaitystės".[2] Tas pats Develtauskas matavo šiek tiek ir Jurbarko girioje; jo, turbūt, bus matuota arti Nemuno ir Skirsnemunės girioje, nes Valavičius mini „naujai uždėtą valakų sieną"[3]. Tur būt, buvo imta valakai matuoti prieš 1559 Birštono girioje, kur Valavičius mini „laukus", Šermukšnių lauką, arti Šešupės (gal kur dabar Korolenkė), Balsialaukį (dabar Balsupiai), Gelnialaukį (rodos, kur dabar Antanavo dvaras), Bukonių lauką, kur buvo Birštono girios sargų pievos ir kur dabar yra to pat vardo kaimas; taip ir Alytaus girioje, kur yra minimas Gernavo laukas (dabar Pagernevo k.), Pakarvių laukas.[4]

Tie laukai buvo numatomi naujiems kaimams. Tik jie nesusyk galėjo būti pripildyti naujų gyventojų. Valdžia apgyvendinti

---

[1] Revizija Pušč, 41—42.

[2] Pičeta, Agr. Ref. I, 266. Tas kaimas, rodos, bus dabartinis Vainatrakis.

[3] Revizija Pušč, 61, 59.

[4] ib. 39 40, 35, 37.

stengėsi pirmiausiai Paprūsę paliai jau minėtąją karalienės Bonos įkurtą kaimų juostą. Šalia jos 1561 jau yra keletas naujų kaimų: Šilinykų, Šundaičių, Kubilių, Motiejaus Žemaičio (Žmoidino) valakai.[5] Birštono girioje šalia Virbalio miesto laukų 1561 sodino naujus gyventojus karaliaus dvariškis, turtingas to miesto pilietis Fredriches Vietrzynskis Epimachas.[6] Tuo pat laiku Pūnios girioje taip pat prie Virbalio laukų naujus žmones sodino karaliaus dvariškis Povilas Kotovičius, kurs 1558 buvo matavęs Vosyliškį ir 1559 Tikotino pilį, kurs buvo buvęs revizorius vienoje Palenkės dalyje, ir buvo folvarko Naujo prie Ožės upės Gardino paviete savininkas.[7] Šalia Kudirkos Naumiesčio ir dabar dar yra Kataučižnos dvaras; jį bus įkūręs tas pats Kotovičius ant gautos už nuopelnus iš didžiojo kunigaikščio žemės. Alytaus girioje, rodos, valakus bus matavęs Grigalius Delnickis, kurs oficijaliai vadinosi Panemunės dvarų revizorius.[8] Jo pavardė ir dabar yra likusi Delnickų kaimo varde, kurį jis pats gal bus įkūręs.

Šitie atskiri faktai rodo, kad prasidedant antrai pusei XVI Suduvos girios bent kai kur buvo imtos matuoti į valakus, pagal Valakų įstatymą buvo kuriami ar bent rengiami kurti nauji kaimai, o su jais ir dvarai. Tie naujakuriai, pasodinti naujai išmatuotuose kolonizacijai skiriamuose girių valakuose buvo pavesti prižiūrėti girininkams, kuriems 1567 buvo išleistas naujas įstatymas.

Kaip Valakų įstatymas nauju būdu stengėsi gerinti ir tvarkyti didžiojo kunigaikščio žemių ūkį, taip girių įstatymas nori pašalinti iš girių valdymo senas ydas ir geriau sutvarkyti iždo girių ūkį.

Prieš išleidžiant girių įstatymą 1559 buvo pasiųstas daug kartų minėtasis Grigalius Valavičius aprašyti girių pradedant nuo Kijevo ir baigiant Žemaičių giriomis .Jis turėjo nustatyti sienas tarp iždo ir privatinių girių, kad privatiniai asmens negalėtų jų kirsti savo naudai; turėjo išaiškinti, kas ir kaip jas saugoja, į kurias girių dalis įeina ir naudoja pašaliniai asmens, ir ištirti, ar jie turi teisę tai daryti.

Neteisėto girių naudojimo ir savinimosi jų žemės buvo gana. Kauno girioje ponas Jonas Kuncevičius paėmė „nežinia kokia

---

[5] Jurbarko v. ir N. Valios inv., 630, 633, 626.
[6] ib. 636, 652... 661.
[7] ib. 652, 661. Pičeta, Agr. Ref., I, 264, 265. A. V. K. XXI, 75-7.
[8] Pičeta, Agr. R. I, 264.

teise didžiojo kunigaikščio žemės keturiose vietose".[9] Ten pat Ganus Skopas, dirbdamas girinę medžiagą, darė tai netik „jo malonei karaliui, bet ir savo naminiams reikalams.[10] Merkinės girioje Stabinkų urėdas Griška išskyrė ir išdirbo iždo girios 40 bačkų sėjos.[11] Perelomo Girioje kunigaikštis Andrius Višnevieckis, sulaužęs seną ribą, paėmė didžiojo kunigaikščio girios išilgai mylią ir skersai pusmylį (kur dabar Seinai).[12] Jurbarko girioje didžiojo kunigaikščio valdiniai, kurie paliai ją gyveno, turėjo šautuvus ir drauge su Prūsų žmonėmis šaudė žvėris ir didelę žalą darė giriai.[13]

Valavičius, darydamas girių reviziją, turėjo sužinoti ir pievas jose esančias. Tas pievas savo reikalams šienavo sekėjai ir šauliai, kurie „jo karališkos malonės būdavo siunčiami žvėrių šaudyti".[14] Kitos pievos buvo skiriamos girininko reikalams.[15] Kitos buvo šienaujamos dvarui Birštono, Simno, Metelių, Stabinkų, Seinų. Kai kurios buvo duodamos žmonėms už „paklanus" t. y. nedidelį mokestį.[16] Kai kurios jau priklausė privatiniams asmenims, bet tų buvo nedaug.

Girių revizija parodė, kur jose buvo gyventojų. Kaip aukščiau minėta, pakraščiais buvo kur ne kur mažų kaimelių vos su keletu žmonių. Surašyti tada buvo girių ežerai, priklausą privatiniams savininkams.

Valavičius, darydamas girių reviziją, reikalavo iš privatinių asmenų įrodymų, kuria teise jie turi įėjimus į iždo girią ir ją naudoja. Neturintiems įrodymų uždraudė tai daryti. Kur visai nebuvo ar kur negana buvo, paskyrė sekėjus ir šaulius giriai saugoti. Taip buvo Jurbarko ir Skirsnemunės girioje.

Girių revizijos nurodytus netikslumus ir ydas turėjo pašalinti ir geresnį girių valdymą nustatė naujas įstatymas, girininkams, išleistas Knišine 1567 vasario 27 d. Pagal jį girininko pareigos yra tiksliai nustatytos.

---

[9] Revizija Pušč, 43.
[10] ib. 44.
[11] Revizija Pušč, 49.
[12] ib. 54.
[13] ib. 61.
[14] ib. 37, 40.
[15] ib. 46.
[16] ib. 37, 40.

Girininkas atvykęs į jam paskirtą girininkiją su jos sekėjais turi sienomis apjoti visą girią, raistus, kur žvėrys laikosi, apžiūrėti ir žinoti, naujai kuriamus kaimus arba vadinamas valias, kurios jam bus pavestos, savo žinioje turėti, ir paskui dažnai apjoti girią ir saugoti, kad jokia žala nei žvėryse nei bartiniuose nei kitokiuose medžiuose nebūtų daroma.

Stovinčių medžių jis niekam neturi duoti, nebent tam, kas pristatytų raštą su karaliaus parašu. Sausus medžius, ar jie būtų stati ar išvirtę, gali duoti malkai tik karaliaus dvarams ir karaliaus valdiniams, bet ne kunigaikščių, ponų ir žemininkų žmonėms. Jei kam duotų medžių pagal karaliaus raštą, tai turi žiūrėti, kad būtų imama nedaugiau, kaip karaliaus leidime nurodyta. Gali duoti ir karaliaus valdiniui, kurio namai sudegė, bet susitaręs apie tai su urėdu, iš kurio turi gauti kvitą.

Girininkas savo žinioje turi ir girių pievas, kurias parduoti ar mokestį už jas imti jam nevalia. Kai bus jos išmatuotos, duos jomis naudotis valdiniams už tam tikrą mokestį iždui. Bus ir tokių pievų, kurios bus duodamos valdiniams iš trečios dalies šieno. Girininkas žiūrės, kad ta trečia dalis šieno būtų laiku ir tinkamai suimta ir pristatyta, ten, kur bus įsakyta.

Girininkas turi savo valdžioje bartininkus ir prižiūri, kad jie kas metai didintų skaičių bartinių medžių su bitėmis. Kas metai gaus įsakymą, kaip mokėti už bites mokesčiai, medum ar pinigais. Taip pat rūpinsis ir bebrų gaudymu; kas metai turės turėti tikrą žinią apie bebrų namukus.

Takų ir kelių į girią neleis daryti, o jei kur yra toki žalingi keliai ar takai, užvers juos medžiais ir panaikins.

Degutą, pelenus, dervą nedegs nei girinės medžiagos nedirbs nei pats, nei kitiems tai daryti neleis. Bet nekliudys girinių darbų, iždui dirbamų, tik žiūrės, kad būdininkai juos varytų paskirtose vietose, o ne kas kur užsimano, kad žvėrių nebaidytų.

Upėse ir upeliuose, kurios teka iš ežero į ežerą, persėdų nei pats nedarys nei kitiems neleis, kad žuvys laisvai plaukiotų iš ežero į ežerą. Bet kur upės ežerus yra perėjusios ir teka į didelę upę, ten pagal karaliaus pasiuntinių nurodymą turi daryti persėdą, kad iš tokio žuvies gaudymo didintų iždo naudą.

Jokių žvėrių, nei mažų nei didelių, nei pats nešaudys, nei kitiems neleis, nebent būtų duotas ypatingas karaliaus ranka pasirašytas įsakymas. Nuo Mozūrų ir Prūsų girininkai ypatingai gi-

rias saugos, kad piktadarių papročiu įsiveržę į girią, žvėrių nešaudytų ir kitokios žalos nedarytų. Jei kur girioje tokį kenkėją girininkas sugautų, vis tiek kokio luomo jis būtų, turi sodyti į kalėjimą ir laikyti, iki gaus tam tikrą karaliaus įsakymą. Mozūrams ir Prūsams jokiu būdu į girią neleis įeiti.

Girininkai turės tam tikrą šaulių skaičių geresnei girios apsaugai. Prireikus šauks juos ir ims su savim į girią. Bet ir girią ginant, jiems nevalia žvėrių šaudyti nei mušti, nei baidyti. Iš šaulių girininkas rinks čįžes pagal valdžios duotą jam rejestrą ir pristatys jas į iždą. Taip pat ir teismo bausmių pinigus išieškotus iš šaulių ir naujakurių.

Yra dar vienas to girių įstatymo punktas, kurį reikia čia ypatingai pabrėžti, nes jis liečia naujai kuriamų kaimų priežiūrą. Girininkas turės prižiūrėti, kad išmatuotuose paliai girią valakuose, kurie jo žiniai bus atiduoti, žmonės tvarkingai kurtųsi ir statytųsi trobas, tai yra, pagal Valakų įstatymo nurodymą trečiame lauke paliai kelią, ir kad savo valakus rūpestingai ir tinkamai dirbtų ir kad juose patys ūkininai gyventų. Paskui, kai tie naujakuriai bus įsigyvenę ir valios arba mokesčių pelengvinimo laikas bus išėjęs, girininkas rinks iš jų čįžes pagal rejestrą, kurs jam bus duotas, ir atiduos jas į iždą, nepasilikdamas sau dešimto grašio. Šiame punkte svarbu yra tai, kad naujakurių kaimai pavedami girininkų priežiūrai. Girininkams čia uždedama pareiga vykdyti naujų kaimų kūrimą.

Girininkas nustatytu laiku įneš pinigus į iždą, ir jo veiksmai kas metai revizoriaus bus kontroliuojami. Kas bus elgęsis pagal įstatymą, užsipelnys karaliaus padėką ir malonę; kas priešingai, užsitrauks karaliaus rūstybę ir nemalonę.

Atlyginimo už darbą girininkui skiriami yra devyni valakai žemės, tai yra trys folvarkai ir šeši apgyvendinti žmonėmis, kurie turės tą folvarką apdirbti. Be to, ūkininkai, priskirtieji prie girininkijos, nuo kiekvieno apgyvento valako apie Kalėdas mokės girininkui po vieną lietuvišką grašį, ir nuo dešimties apgyventų valakų po vieną avižų bačką, talpinančią keturis Krokuvos karčius. Už tai valdiniams bus valia imti iš girios sausų ir išvirtusių medžių kurui; taip pat rinktis kremblius ir riešutus; girininkas turės žiūrėti, kad jo tarnai ir sekėjai neturtingiems žmonėms nedarytų jokių sunkenybių ir prasimanymų.

Girininkas turi savo žinioje savo girininkijos sekėjus bartininkus, bebrininkus, šaulius ir naujakurius, sėdinčius dar valioje; iš

jų visų ims savo naudai paklanus (t. y. mažas dovanas) ir teismapinigius.

Karaliaus valdiniai su girininko žinia galės imti iš girios savo namų reikalams ir kurui kas savaitė vasarą vieną vežimą sausų arba išvirtusių medžių, o žiemą du vežimu. Ims iš girios medžių karaliaus dvarai ir folvarkai kurui ir dvaro reikalams. Girininkas tada iš seniūnų ar dvaro laikytojo turi imti kvitas ir, darydami metinę apyskaitą, ižde turi jas pristatyti.

Girininkai turės dar savo valdžioje, priežiūroje ir jurisdikcijoje smukles, kurios karaliaus raštininko bus leistos valiose, sekėjų ir šaulių kaimuose arba kur šalia girininko urėdo (raštinės) ir ypač prie didelių vieškelių yra įkurtas, išrinks smuklių mokestį ir atiduos į iždą.[17]

Toks yra girių įstatymo turinys. Tasai girininkams išleistasis įstatymas yra tik Valakų įstatymo papildymas. Abu tuodu įstatymu turi ypatingos reikšmės Sūduvos girių kolonizacijai. Kitur Lietuvoje valdžia, bevykdydama tuodu įstatymu, susidūrė su kilmingųjų interesais ir iš to turėjo daug sunkenybių. Tuščiose Sūduvos giriose, kur dar gyventojų beveik visai nebuvo, jų dviejų vykdymą valdžia galėjo varyti be jokių kliūčių ar trukdymų. Nuo tų dviejų įstatymų prasideda tikra Sūduvos girių kolonizacija. Pagal tuodu įstatymu čia buvo kuriami nauji kaimai ir dvarai.

Sustiprintas girinės medžiagos dirbimas ir prekyba buvo beeiną nuo pradžios XVI š. ir bent kai kur buvo išretinę girias. Kur buvo tinkama dirbti žemė, kur medžiai buvo išretėję, kaip tik ir tiko naujiems gyventojams kurtis. Centrinė valdžia išretintose giriose skyrė vietas, kur turi būti nauji kaimai ir dvarai, revizoriai ir matininkai matavo jas į valakus, davė kelerių metų valią, girininkai vykdė naujų kaimų kūrimąsi ir dalino valakus didžiojo kunigaikščio valdiniams, norintiems juos gauti. Nauji kaimai buvo įkurti nevisur ir nesusyk. Antroje pusėje XVI š. tas darbas ypač paliai Prūsų sieną labai rūpestingai buvo varomas.

---

[17] Liet. Metr., Publ. d., 622—628. Pičeta, Agr. R. I, 296—310.

XII

Sūduvos vidurio kolonizacija·

Prieš kalbant apie Sūduvos vidurio kolonizaciją, reikėtų įsižiūrėti, kaip tirštai buvo gyvenama Panemunės juosta nuo Gardino iki Jurbarkui. Dirbama toje juostoje žemė dalinai buvo išdovanota ponams ir smulkiai šlėktai, dalinai priklausė didžiajam kunigaikščiui.

Apie ponų dvarininkų ir smulkios šlėktos padėtį gauname žinių iš 1567 kariuomenės sąrašo. Dvarininkas nuo kiekvienų devynių jam priklausiusių jo valdinių ūkininkų statė į kariuomenę po vieną arklį. Taigi iš skaičiaus statytų arklių galima matyti, kiek jis turėjo valdinių. Smulki šlėkta neturinti savo valdinių, stojo pati su arkliu į kariuomenę.

Lietuvos kancleris Ostafijus Valavičius iš keliolikos dvarų, buvusių istorinės Lietuvos ribose, tarp jų iš Balės, esančios arti Gardino, ir Dauspūdos Paprūsėje, statė viso 107 raitelius, kurie pagal turtą buvo jam privalomi, ir be tų dar 100 arklių ant karaliaus malonės.[1] Ponas Vosylius Kopotis iš kelių savo dvarų 35 arklius ir 17 pėstininkų, tarp kurių du pėstininkai iš Veisiejų dvaro.[2] Bagdonas Sapiega iš Keturių dvarų, kurių vienas buvo Seirijai, — 4 raitelius ir 3 pėstininkus.[3] Kunigaikštis Andrius Višneveckis iš keliolikos dvarų, tarp kurių buvo Seinai, — raitų 122, husariškai apginkluotų 104, kazokiškai 18, ir pėstininkų 72.[4] Mikalojus Volskis, Ožių ir Perelomo laikytojas, iš savo dviejų dvarų buvusių Volkovisko apskrityje ir iš Dauspūdos 24 raitelius

---

[1] Liet. Metr. 1567 kar. sąr. p. 445.
[2] Liet. Metr. kar. sąr. 1567, p. 507.
[3] ib. 492-3.
[4] ib. 469—470.

ir 11 pėstininkų.[5] Kunigaikštis Jaroslavas Mikitiničas (vėliau Holovčinskis) iš keliolikos dvarų, kurių vienas buvo Balbieriškis, — kazokiškai ginkluotų raitelių 122 ir husariškai 50.[6] Benediktas Juraga, karaliaus dvaro teisėjas, iš keleto dvarų 28 raitelius, kurių 3 buvo iš Stabinkų ir dar dviejų Guduose buvusių dvarų, ir, be tų, 7 pėstininkus.[7]

Dydis tų čia minėtųjų dvarų — Dauspūdos, Veisiejų, Seirijų, Seinų, antros Duspūdos, Balbieriškio, Stabinkų (Stabingių) nustatyti tikrai negalima, nes nežinia, po kiek jie raitelių turėjo iš jų siųsti į kariuomenę. Stabinkai bus siuntę vieną ar du raiteliu, tai reiškia, tas privatinis (ne valdžios) dvaras turėjo 9 ar daugiausiai 18 baudžiauninkų, nes iš devynių baudžiauninkų ūkių buvo statomas vienas arklys. Dar mažesnis buvo Veisiejų dvaras, stačiusis tik du pėstininku. Daug baudžiauninkų neturėjo jie dar nė vienas.

Grigalius Masalskis iš Rudaminos ir Kirsnos statė 3 raitelius, t. y., turėjo 27 baudžiauninkus.[8] Iš kitų dvarų, Guduose buvusių, jis siuntė 4 raitelius.

Platoka Panemunės juosta pradedant nuo Balbieriškio iki Gardinui, kaip minėta, buvo jau gyvenama. Joje, be minėtųjų dvarų su jų kaimais, buvo gan daug smulkių bajorų, kurie viduryje XVI išgavę iš didžiojo kunigaikščio lenkų šlėktos teises, ėmė vadintis šlėkta. Jų turtas buvo nedidelis, vos toks, kad jie ant savo arklio su savo ginklais turėdavo stoti į kariuomenę. Dalis jų neturėjo nė tiek turto, kad galėtų raiti joti į karą, toki eidavo pėsti. Šiaurinė tos juostos dalis priskirta buvo prie Trakų pavieto, o pietinė prie Gardino. Trakų pavieto Panemunės dalis darė dvi karužijas (vėliavas): Alytaus ir Merkinės. Alytaus karūžijos šlėkta statė 80 arklių, kurių 32 buvo iš kairiosios Nemuno pusės, iš šių vietų: iš Geištaravičių dvarelio 2 raiteliai, iš Geištaravičių (dabar Geištarų) kaimo 11, iš Obelijos 2, iš Obelytės 3, iš Jatiuncų (dabar Jacunskų) Rumbonių par.[9] 10, iš Jatevičių 1, iš Udvojevičių 1, iš Bendrų 1.[10] Merkinės karūžija davė

---

[5] ib. 494.
[6] ib. 470.
[7] ib. 513.
[8] Liet. Metr., 1567 kav. sąr. psl. 532.
[9] Seinų vysk. Rubricelė 1911, p. 27.
[10] Liet. Metr., 1567 kar. sąr., p. 663—667.

35 arklius, kurių tarpe iš kairiosios Panemunės buvo tik 5, būtent iš Rudaminos ir Lazdijų. Viso Trakų pavieto šlėktų statė 614 raitelių, į kurių skaičių įeina ir čia minėtieji, be to, pėsčios šlėktos 23 ir 25 vyrus pėsčius nešlėktas (draby).[11]

Šlėktos iš Gardino apskričio į kariuomenę ėjo 714 raitų, pėsčių 29 ir 29 ne šlėktos. Kiek tame skaičiuje yra iš kairiosios Nemuno pusės, negalima apskaičiuoti, nes sąraše Gardino pavietas nesuskirstytas į karūžijas, kaip Trakų. Bet ir šios srities vieną dalis yra atskirai sužymėta sąraše, kur apie ją šiaip pasakyta: „Šlėkta Merkinės vėliavos, kurie savo turtus turi arti Seirijų, aplink Veisiejus, Beržininką, kurie įskirti į Gardino pavietą“, būtent, iš Beržininko 2, Stabinkų 5, Munidavo 1, Zalekovščiznos 1, Krikštonų, Vorsobino ir Margratų 4, Seirijų 1, Šaulėnų 1, Overnicos 1, Čeigos 2, Paliūnų 5, Cubulevičių 1, Matiejevičių 1, Tobolino 1, Radivilovičių 1, viso 27.[12] Kai kurios čia minėtų vietų sunku nustatyti, kur jos buvo.

Panemune žemyn nuo Balbieriškio gyventojų buvo daug mažiau, kaip kad nuo to dvaro į pietus ligi Gardinui. Iki už Kauno čia buvo Kauno pavietas, kurio dalys paliai Nemuną abiem pusėm buvo vadinamos apylinkės arba ratai. Punios rato šlėkta statė 31 arklį, kurių, rodos, tik 3 buvo iš kairiosios Nemuno pusės, būtent trys Pacovičiai iš Paširvinčio (dabar Alvitas) po vieną arklį.[13] Iš Birštono rato šlėktos buvo 22 arkliu, kurių iš kairės Nemuno pusės buvo 2 ir tuodu statė Birštono karūžas iš Ašmintos dvarelio, tai reiškia kad jis apie Ašmintą galėjo turėti daugiausiai 18 ūkininkų baudžiauninkų.[14] Darsūniškio rato šlėkta davė į 60 arklių, iš kurių, rodos, tik 6 buvo iš kairiojo Nemuno krašto, būtent iš Panemunės (rodos, kuri yra arti Kauno) 4 šlėktos po vieną arklį, ir 2 Germanavičių kaimo, jei tą kaimą galima būtų laikyti dabartiniu Pagermonio dvaru.[15] Iš Panemunės dvarelio arti Kauno statė vieną arklį Trakų arklidininkas ponas Martynas Podsenkovskis,[16] mirusio pirklio Fridricho Libnerio žmona iš Šlienavos 1 arklį,[17] Andrius Mackevičius, Vilniaus pavieto žemės raš-

---

[11] ib. 670—673.

[12] Liet. Metr., 1567 kar. sąr., p. 710—711.

[13] Liet. Metr. 1567 kar. sąr., p. 741-2.

[14] ib. p. 745-6.

[15] ib. p. 742—5.

[16] ib. 514.

[17] Liet. Metr., 1567 kar. sąr., p. 713.

tininkas, iš Paiesio dvarelio arti Kauno ir iš Panemunės turto, esančio Žemaičiuose, 3 arklius,[18] Vaitiekus Devaltauskas, Kauno pakamaris, iš Dievogalos (arti Kauno) 2 arkliu,[19] našlė kunigaikštienė Odincevičienė iš Svetošino (arti Zapyškio) 1 arklį.[20]

Visoje Panemunės juostoje, pradedant nuo Balbieriškio iki Jurbarkui didžiausias ponas buvo Povilas Sapiega, Naugardo karvedis, stačiusis iš Zapyškio ir Gedigaudiškio (vėlesniojo Gelgaudiškio) 19 arklių ir 10 vaikinų ir iš miestelių, esančių prie tų dvarų 6 vaikinus.[21] Iš to matyti, kad jis tų dvarų apylinkėje galėjo turėti į 200 baudžiauninkų. Tai buvo tik maždaug šešta dalis to, ką statė iš kitų savo dvarų, nes viso į kariuomenę jis siuntė 120 arklių ir 124 vaikinus.

Iš to visko, kas čia pasakyta, galima matyti, kad gyvenamoje kairiosios Panemunės juostoje nuo Gardino iki Barbieriškiui smulkios šlėktos buvo daug daugiau, nekaip į šiaurę nuo Balbieriškio iki Jurbarkui.

1567 kariuomenės sąrašas rodo kilmingųjų ponų ir smulkios šlėktos padėtį. Didžiojo kunigaikščio valsčių ir valdinių būklę toje pat kairiojoje Panemunės juostoje bent dalinai atskleidžia Zygmanto Augusto įsakymas iš 1569. Gardino seniūnui ponui Grigaliui Chodkevičiui buvo liepta, kad iš Gardino valsčių išsiųstų 270 vežimų iš karališkų sodybinių valdinių į Merkinę, iš kur jie turės vežti avižas į Knišiną didžiojo kunigaikščio arkliams. Tas pats įsakymas, buvo įteiktas Peršunio ir Beržininko laikytojui Grigaliui Masalskiui, kad iš tų dviejų dvarų į Merkinę siųstų 60 vežimų; Alytaus laikytojui ponui Stanislovui Raiskiui, kad iš Alytaus valdinių pristatytų 60 vežimų; ponui medžioklininkui Merkinės laikytojui Grigaliui Valavičiui, kad iš Merkinės valsčiaus duotų 100 vežimų, iš Dauspudos valsčiaus 100 vežimų, iš Perlojos 40, iš Lazidjų 40.[22]

Šios skaitlinės šiek tiek daugiau paaiškėja, palyginus jas su daviniais, esančiais Gardino ekonomijos knygoje, sustatytoje valakų matavimo vykdytojų Sebastijono Dybovskio ir Lauryno Voinos 1558. Iš jos matyti, kad Pertunio dvaro valsčius turėjo

[18] ib., p. 535.
[19] ib. 713.
[20] ib. 469.
[21] 451-2.
[22] Lappo, Vel. kn. Lit., 288.

95 baudžiauninkus ir kelias speciales tarnybas, o sodybinių tik mokesčius mokančių valdinių visai nebuvo. Beržininko valsčiuje 109 baudžiauninkai ir 23 sodybininkai. Kad ir iš Perstunio turi būti statomas tam tikras vežimų skaičius avižoms vežti, tai ir ten sodybinių valdinių turėjo jau būti nors jų 1558 dar nebuvo. Dauspūdos valsčius, kurs minėtoje knygoje vadinamas Šembelio valsčium, stato 100 vežimų. Valakų matavimo laiku ten buvo 102 sodybiniai, o nė vieno baudžiauninko.[23]

Apie Alytaus, Merkinės ir Lazdijų valsčius galima priminti, kad ten buvo ir dvarų. Tai be minėtųjų sodybinių valdinių, stačiusių vežimus avižoms vežti, buvo ir baudžiauninkų, kurių skaičius kiekvieno dvaro srityje galėjo būti panašus į Perstunio ar Beržininko.

Tie dvarai buvo Simnas, Krokialaukis,[24] Meteliai, Obelija.[25] Pagal Valakų įstatymą kiekvieno jų sritis turėjo apimti bent vieną vaitystę su maždaug šimtu valdinių, baudžiauninkų ar sodybinių. Krokialaukio ir Obelijos dvarai, rodos, bus atsiradę valakų matavimo laiku.

Du tų dvarų Krokialaukis ir Obelija tarnavo ypatingai didžiojo kunigaikščio ūkio šakai, būtent arklių auginimui. Didieji kunigaikščiai laikydavo įvairiose vietose dideles arklių kaimenes. Tos ūkio šakos stovis žinomas yra iš Henriko Valezo arklių kaimenių ordinacijos iš 1574. Karalius joje įsako arklidininkui palikti geriausių arklių 530, o kitus parduoti. Arklius augino šios vietos: Naujadvaris 105, Lipniškiai 69, Alytaus tenuta 80, Birštono dvaras 71, Vilkija 98, Veliuonos tenuta 64, Skirsnemunė 56, Dobučino dvaras 71, Rodūnės tenuta 50. Viso 644. Be tų, buvo dar mažos kaimenės Punioje, Dobučine, Perelome, Volpoje, Meteliuose, Krasnicoje, Trakeliuose ir Gargžduose 287. Taip viso arklių buvo 951. Alytaus tenuta laikė 80 arklių, bet dalis jų buvo Krokialaukio palivarke, kaip tai matyti iš to, kad Kaniūkų (Alytaus pav.) kaimas (Kaniūkų arklininkų pareiga buvo prižiūrėti arklius) 1578 priskirtas buvo prie Krokialaukio. Dabartinėje Krokialaukio parapijoje yra Maštalierių kaimas. Tai to sodžiaus pavadinimas ir primena, kad Kriokialaukio dvaras augino arklių kaimenę. Netoli nuo to palivarko yra Maštalierių kaimas, kurio

[23] Pisc. kn. Grodn. ek. I, 344 s., 394 s., 421 s.
[24] Lappo, Vel. kn. L., 368.
[25] ib. 396.

vardas rodo tik senovinę gyventojų pareigą. Maštalieriai ir arklininkai (kaniūkai) buvo didžiojo kunigaikščio valdiniai, kurie privalėjo prižiūrėti dvaro arklius. Arklininkai vasarą ganė arklius, žiemą šėrė, be to, turėjo dvaro arklių kaimenei šieną piauti, kaip tai privalėjo daryti ir kiti kai kurių valsčių d. k. valdiniai. Šienas būdavo pristatomas iš palivarkų ir girininkijų. Jei to neužtekdavo, šerdavo ir duokliniu šienu. Šalia šieno arklių pašarui ėjo dar avižos ir akselys iš ruginių šiaudų. Atlyginimo už savo tarnybą arklininkai turėjo du valaku žemės, laisvu nuo mokesčių. Kiti arklių prižiūrėtojai buvo maštalieriai. Tie atlyginimo gaudavo taip pat po du valaku, laisvu nuo mokesčių, ir po 8 grašius kas savaitė. Nuo 1574 ir arklininkai ir maštalieriai laisvą nuo mokesčių turėjo tik vieną valaką, už antrą privalė mokėti mokesčius.[26]

Apie Stabinkų ar Stabingių dvaro ir jo dviejų naujų palivarkų: Dumblio ir Bulhakovo būklę gauname žinoti iš Henriko Valezo privilegijos iš 1574. Tasai karalius Lietuvos iždininkui Mikalojui Naruševičiui iki gyvos galvos paveda laikyti Stabinkų dvarą su jo priklausomybėmis. Tame rašte gražiai išdėstyta to dvaro padėtis su jo minėtaisiais palivarkais, vaitystėmis ir gyventojais: Tam iždininkui pavedamas „Mūsų dvaras Stabingiai Merkinės seniūnijoje su to dvaro palivarkais, Dumbliu ir Bulhakovu vadinamais, ir Lazdijų miestelis su žmonėmis, tame miestelyje apsigyvenusiais, ir su visomis žemėmis, tam miesteliui priklausančiomis, ir su valsčiaus žmonėmis, sodybiniais ir baudžiauninkais, Lazdijų valsčiaus, būtent Stabingių vaitystė su visais kaimais, Uždusio baudžiauninkų vaitystė su visais kaimais, Balhakovo vaitystė su aukščiau minėtu palivarku ir su visais kaimais ir su žmonėmis juose apsigyvenusiais, su sodybiniais ir baudžiauninkais, ir su visais jų mokesčiais ir pajamomis, su tarnybomis, prievolėmis ir mokėjimais ir su visomis to Stabingių dvaro ir minėtųjų palivarkų ir Lazdijų miestelio ir taip pat tų vaitysčių ir kaimų, jam priklausančių žemėmis, taip pat su ežerais, upėmis, su tvenkiniais, su kūdromis, su malūnais ir su jų sąmaliniais, su bebrų gaudymais, su žuvų įėjimais, su persėdomis, su giriomis, su šilais, su bartiniais medžiais ir medaus duokle, su žvėrių ir paukščių gaudymais ir su visokiomis naudomis."[27]

---

[26] Lappo, Vel. Kn. L., 262—268, prierašas 2, p. 263. prier. 1, p. 268.
[27] Lappo, Vel. kn. L., 283-4.

Tos trys vaitystės buvo minėtųjų Stabingio dvaro (netoli Seinų). „Dumblio (Lazdijų par.) ir Bulhakovo (dabar Bulakavo Rudaminos par.) palivarkų srityje, Uždusio vaitystė, rodos, bus buvusi prie Galudusio ežero. Kiekviena jų turėjo maždaug po 100 baudžiauninkų arba sodybinių valakų, taigi tiek ir ūkių.

Į šiaurę nuo Balbieriškio kairiojoje gyvenamoje Panemunės juostoje gyventojų buvo mažiau. Nedaug čia buvo didžiojo kunigaikščio valdinių, o šlėktos dar mažiau.

Birštono dvaro srityje kairiojoje Nemuno pusėje buvo dvi vaitystės: Paašmintos ir Bagrėno.

Paašmintos (dabar Ašmintos k.) vaitystėje buvo keturi kaimai: Kalviai su 13 valakų vidutinės žemės, su 6 šauliais ir 7 sodybiniais ūkininkais, visi po vieną valaką; Mazutavičiai su 16 val. vidutinės žemės ir tiek pat ūkininkų; Paašminta su 29 valakais geros žemės su 6 šauliais, nuo 1566 m. 19 ūkininkų paversti arklininkais, turinčiais po vieną valaką ir vienas pastatytas jų vyresniuoju ant dviejų valakų; Vaižatkiemis su 40 val. geros žemės, kurios 8 val. revizorius Vaitiekus Devaltauskas buvo pavertęs dvaro dirva, kiti 32 gyvenami ūkininkų. Viso toje vaitystėje buvo 98 valakai, neskaitant atlaikų ir priedų, su 89 ūkininkais.

Bagrėno vaitystėje buvo šeši kaimai: Rūdupis su 5 geros žemės valakais ir su 1 val. 16 margų priedu, visa ta žemė 1567 buvo paversta į dvaro dirvą; Bagrėnas su 36 geros žemės valakais ir su 3 val. 9 margų priedu; Ginevičiai (dabar Giniūnai) su 14 vidutinės žemės val., kurių gyventojai 5 kiauliniai, kiti 9 sodybiniai; Bačkininkai su 20 geros žemės valakų su 15 ūkininkų baudžiauninkų, su vienu laisvu nuo mokesčių bendorium (bačkininku), su 2 šauliais ir pustrečio tuščio val.; Pagaršvys su 13 geros žemės val. ir su ūkininkais baudžiauninkais; Liepalotas su 28 vidutinės žemės valakais su 10 sekėjų ar girios sargų, turinčių po 1 val. su vienu ūkininku laisvu nuo mokesčių, su 15 ūkininkų baudžiauninkų ir su 2 tuščiais valakais. Viso, neskaitant atlaikų ir priedų, 116 val. ir 105 ūkininkai. Be jų, arti Bagrėno prie Nemuno buvo Prienų miestelis.

Revizoriai pagal valakų įstatymą, įsakantį, kur galima, statyti palivarkus, elgėsi abiejose šiose vaitystėse, įsakydami kurti dvarelius: Vaižatkiemio kaime revizorius Vaitiekus Devaltauskas 8 val. liepė paversti dvaro dirva; 1567 ir su visa Rūdupio kaimo žeme taip pat padaryta. Šalia Liepaloto kaimo 18 margų pieva

buvo paversta ganyti karaliaus arklių kaimenei, kurių Birštono dvaras laikė 71, ir kurių priežiūrai Paašmintos kaimo 19 ūkininkų paversti arklininkais, bet kad per ją buvo žvėrių perėjimas, tai 1573 ji vėl buvo grąžinta Birštono girininkijai.

Karalius Steponas Batoras 1577 savo sekretoriui Jonui Taubei, rodos, iki gyvos galvos atidavė Mazutavičius, Vaižatkiemį, Rūdupį ir Pagaršvį su žmonėmis, žemėmis, su Vaižatkiemio ir Rūdupio dvarų dirva ir su visa nauda. Karalius Henrikas Valezas pavedė Bagrėną rotmistrui Adomui Oborskiui iki karaliaus valiai, t. y., laikinai, su visomis pajamomis ir visa nauda.

Ypatinga abiejose vaitystėse buvo tai, kad jųdviejų kaimuose gyveno 24 girios sargai, būtent, 10 sekėjų (Liepalote) ir 14 šaulių (6 Kalvių kaime, 6 Paašmintoje, 2 Bačkininkuose). Šalia tų dviejų vaitysčių į vakarus, į šiaurę ir pietus buvo dar negyvenama Birštono giria.[28]

Ties Darsūniškiu kairiojoje Nemuno pusėje buvo šeši kaimai. Darsūniškio valsčius turėjo dvi vaitystes abiem Nemuno pusėm. Sekionių vaitystėje kairiojoje Nemuno pusėje buvo 4 kaimai: Šventupis 30 val., Antakalnis 30 val., Patrakiemis 10 val. Bačkininkai 12 val., viso 82 val., kurių 20 priklausė ne Darsūniškio dvarui, bet girininkijai; visi jie dabar yra Pakuonio parapijoje; dešiniajame Nemuno krašte ta vaitystė turėjo 4 kaimus su 73 val.; iš 155 val., tai vaitystei priklausančių, 35 val. valdė ne valsčius, bet Darsūniškio girininkija. Tarp minėtųjų kaimų Trakų karvedis kunigaikštis Steponas Zbaražskis (1566—1586) dvarui skiriamoje dirvoje kūrė kaimą su 19 val., pavadinta Naujais valakais (dabar tokio nėra). Kitoje Darsūniškio valsčiaus vadinamoje Panemunės vaitystėje buvo 13 kaimų su 111 val., kurių 25 buvo girininkijos žinioje; kairiajame Nemuno krašte tų kaimų buvo du. Guogai 16 val., ir Piliuona 20 val., abu dabar Panemunės parapijoje. Kad Darsūniškio dvaras savo dirbamo lauko nelaikė, tai abiejų vaitysčių ūkininkai buvo neiną baudžiavos sodybiniai ar girios sargai.[29]

Ties Rumšiškiu buvo tik vienas Šilėnų kaimas.[30]

Nuo Kauno iki gyvenamai Paprūsės juostai didžiojo kunigaikščio buvo vos keli maži kaimai: Veliuonos girioje arti Ne-

[28] A. V. K. XXV, 108—114.

[29] Jabl. Inv. Darsūniškio v. inv. 1586 m., p. 275—278.

[30] Rev. Pušč, 42.

muno Vaiguva, Virbutavičiai (dabar Tvirbutai) ir Šilvėnai, Jurbarko girioje Kiduliai ir keli besikurią sodžiai prie Jotijos ir Kregždantės upelių.[31] Šioje juostoje iždo dvarų nebuvo.

Tokia buvo padėtis kairiojoje Nemuno pusėje nuo Gardino iki Prūsų sienai. Pietinė jos dalis iki Balbieriškiui buvo tirščiau gyvenama, mažiau gyventojų buvo šiaurinėje dalyje. Visoje toje juostoje dar buvo vietos naujiems dvarams ir kaimams kurti. Dar daugiau tinkamos dirbti žemės buvo giriose, šalia tos gyvenamos juostos esančiose.

Lietuvos valdžia kreipė dėmesį į tuščius tuos ir girių ir Panemunės negyvenamus plotus. Tai matyti ne tik iš valakų įstatymo ir vėliau girininkams išleistų įsakymų, bet ir iš nurodymų, duodamų revizoriams, kurie kas metai lankydavo dvarus, darydavo juose kontrolę, rūpindavosi surasti naujus šaltinius iždo naudai padidinti ir dvarų laikytojams duodavo įsakymus, kaip jie tą naudą turi dauginti.

Yra likusi Zygmanto Augusto instrukcija, duota revizoriams 1569. Pagal ją revizorius, atvykęs į dvarą, atsižiūrėdamas į senesniais metais darytas apyskaitas, turi stebėti, kuriuose dalykuose nauda padidėjo, patikrinti, kur ji sumažėjo, ir viską aprašyti. Jis peržiūri visas ūkio šakas: javų derlių, arklių auginimą, galvijų laikymą, žuvų veisimą tvenkiniuose ir žvejojimą upėse ar ežeruose, bičių naudą, teismo dalykus ir pinigines bausmes, einančias į iždą, dvaro laukus, kad šlėkta jų nesisavintų, smulkią šlėktą ir bajorus, kad neišsiveržtų iš dvaro jurisdikcijos. Patikrinęs visą dvaro ūkį duoda nurodymų, kuriuose dalykuose gali būti padidinta iždo nauda: turi būti statomi nauji palivarkai, dvarui nereikalingi amatininkai turi gauti žemės ir už ją mokėti čįžę, kur dar žemė nematuota į valakus, tai padaryti ir įkurdinti juose naujus gyventojus, kur tik galima.[32]

Šitokią instrukciją gavo visi revizoriai, kuriuos karalius siuntė į dvarus daryti kontrolės. Čia reikia paminėti tik tuos, kurie turėjo liesti ir Sūduvos sritį. Adomas Pilchovskis ir sekretorius Motiejus buvo pasiųstas į 8 Palenkės dvarus, į Gardiną ir dvarus, į Volpą, Dubną, Kvasovką, Krasniką, Indurą, Perelomą, Ožius, Pervalką, Astryną, Naujadvarį (Novy Dvor), Isčolną, Vosyliškį, Rodunę, Berštus, Kanevą, Dubičus, Varėną, Eišiškius,

[31] Revizija Pušč, 56—58, 60.
[32] Arch. Sborn. III, 31—33.

Lazdijus, Seinus, Merkinę, Perloją, Daugus, Alytų su dvarais, Simną, Vištytį, Virbalio Valias,[33] Paširvintį, Punią, Darsūniškį, Birštoną, Stakliškes, Semeliškį, Žaslius, Karmėlavą.

Tomas Makoveckis ir Simanas Voina vyko į Žiežmarius, Rumšiškį, Kauną, Upytę, Šiaulius, Valkinykus, Lepūnus, Lavariškius, Bistricą, Rūdininkus.

Jokūbas Laskauskas ir Vaitiekus Devaltauskas skirti buvo į Veliuoną, Vilkiją, Baisogalą, Josvainis, Skirsnemunę, Raseinius, Jurbarką, Batakius, Kražius, Platelius, Telšius, Palangą, Kretingą, Gardus.[34]

Reikia manyti, kad tie revizoriai kreipė dėmesį ir į Sūduvos tuštumas ir davinėjo nurodymų, kur turi būti kuriami nauji kaimai ir nauji palivarkai. Bet apgyvendinimas tuščių plotų buvo ne vienų metų darbas. Revizoriai, kas metai lankydami dvarus, be abejo, nurodinėdavo vietas, į kurias turėjo būti atkeliami naujakuriai. Vykdė jų nurodymus girininkai, gavę įsakymą iš savo tiesioginio viršininko didžiojo medžioklio (lovčij), kurio žinioje buvo visos girios.

Pagal minėtąją Zygmanto Augusto instrukciją buvo imta Sūduvos giriose kurti naujos gyvenamos vietos. Perstūnio girioje arti Prūsų rubežiaus apie tą laiką atsiranda naujas Filipavo miestelis, Nemunaičių (Alytaus) girioje taip pat Paprūsėje naujas Linkupėnų (dabar Lankupėnų) sodžius ir prie Šešupės Buktos kaimas,[35] ir kiek toliau, dabartinėje Krosnos parapijoje, Krasnica, Gudeliai, Pakirsnys,[36] Darsūniškio girioje Naujavalakiai.[37]

Daugiausiai naujų kaimų buvo įkurta Nemunaičių girioje. Yra likę šiek tiek žinių ir apie tų naujų vietų būklę. Linkupėnų kaimas 20 val. buvo įkurtas nedirbtoje girioje. Naujakuriai ėmė ją šiek tiek ir žemę dirbti, bet „blogi laikai ir bado metai“ padarė tai, kad visi to kaimo gyventojai, palikę žemę, išbėgiojo, pagaliau ant daržo liko tik vienas žmogus, išdirbtose apleistose vietose vėl

---

[33] Volborninije Voli. rodos, nauji kaimai ar palivarkai Virbalio apylinkėje.

[34] Arch. Sborn. III p. IX—X.

[35] Lappo, Vel. kn. L., 245-6, 303-4, 266-7.

[36] A. B. K. VIII, N. 108. Tie trys dabar kitaip vadinasi, Krosnos parapijoje yra Krosna, Krosnėnai ir Krasenka, Gudeliškiai ir Kirsna.

[37] Jabl., Inv., p. 275.

ėmė giria augti. Visų Lietuvos girių viršininkas didysis medžioklis Smolensko karvedis Grigalius Valavičius, rūpindamasis, kad be naudos ta tuščia žemė nedirvonuotų, tuos 20 valakų 1574 atidavė Jonui Sviatskiui iki didžiojo kunigaikščio valiai. Taip kolonizacija tos vietos, po pirmo valdiško bandymo, pavedama privatiniam asmeniui.

Minėtasis Buktos kaimas, kurs yra prie Šešupės ir kur pirmoje pusėje XVI š. buvo medžioklės rūmas, vadinamas Alytaus Rūmu (Olitskije choromy), taip pat perėjo į privatines rankas. Zygmantas Augustas atsižiūrėdamas į savo cirulniko Luko Volfo tarnybas, „kuriomis jis nemažą laiką ištikimai, dorai ir labai rūpestingai prižiūrėdamas jo karališkos malonės sveikatą darbščiai užsitarnavo... malonę", davė jam „amžina teise į veldėmę" du kaimu Alytaus girioje — Matlaukį (34 valakus), esantį prie Prūsų sienos, ir Buktą (17 valakų), pridėdamas prie tų kaimų dar 15 valakų girios ir du valaku pievos. Prašant ponų tarybai, tą dovanojimą patvirtindamas, Henrikas Valezas savo rašte kalba: „turi minėtasis Lukas Volfas pats, jo žmona, vaikai ir anūkai Matlaukio ir Buktos kaimus su visokiomis žemėmis, plotais ir naudomis ir su šešiais sekėjų valakais, Matlaukio sodžiuje esančiais, ir su viskuo ant visko, kaip tie kaimai savyje yra, taip pat 15 valakų girios ir du valaku pievų laikyti ir naudoti, būdami laisvi ten pridėti, išplatinti, palivarkus, malūnus ir tvenkinius sau statytis ir visokias naudas daugintis, turėdami laisvę visą tą jo malonės karaliaus, mūsų pirmtakūno, dovaną, arba jos dalį atiduoti, parduoti, dovanoti, išmainyti ir pagal savo valią rikiuoti, naudodamiesi su tuo visokiomis liuosybėmis ir laisvėmis visame pagal tai, kaip jo malonės karaliaus, mūsų pirmtakūno, yra aprašyta".[38]

Šituo du dovanojimai, ypač šis antrasis, rodo, kaip prasidedant vidaus Suduvos girių kolonizacijai, besikuriant didžiojo kunigaikščio kaimams, ima rastis drauge ir privatinė nuosavybė ir privatiniai dvarai. Tie dovanojimai buvo pamatas, kuriame išaugo dvarai. Šalia Buktos dvaro yra Buktos kaimas. Šalia Matlaukio sodžiaus yra ar bent buvo Matlaukio palivarkas (dabar, rodos, išparceliuotas). Linkupėnų vietoje, be abejo, ir buvo įkurtas dvaras, tik kitu vardu pasivadinusis, gal tas, kurs dabar vadinasi Laukupėnais Gražiškių par.

---

[38] Lappo, Vel. kn. L., 264-7.

Henrikas Valezas užsitarnavusiam samdytos kariuomenės rotmistrui Valentui Kamenskiui iš Nemunaičio (Alytaus) girios savo karūnacijos dienoje davė kilmingumo teisę ir 16 neapgyventų valakų, kuriuos valdys jis ir po jo likusi žmona „iki dviejų gyvenimų", t. y. iki abu bus išmirę, paskui ta žemė vėl grįš iždui.[39] Bet ir čia reikia pastebėti, kad toki iki gyvos galvos gavusieji žemės rūpindavosi ją gauti pilnon nuosavybėn ir kartais tai jiems pasisekdavo.

Įdomių yra žinių apie pradžią trijų minėtųjų kaimų: Krasnicos, Gudelių ir Pakirsnio. Smolensko karvedis ir didysis Lietuvos medžioklis t. y. visų Lietuvos girių viršininkas (1569 — 1576), mirus Nemunaičių girininkui Malcherui Bornai, Nemunaičių girininkiją saugoti, laikyti ir rikiuoti pavedė Gardino pateisėjui ir Perstūnio laikytojui Grigaliui Masalskiui, liepdamas jam iždo naudai revizorių paskirtose į valakus išmatuotose vietose skinti girią ir kurti kaimus. Masalskis tai ir darė. Nesigailėdamas savo lėšų jis apgyvedino kelis kaimus. Pabėgus iš Lenkijos karaliui Henrikui Valezui, ponų taryba už paskolą valstybės reikalams ir už nuopelnus, kuriuos jis buvo užsipelnęs, belaikydamas Beržininko dvarą, jam pavedė jo įkurtus kaimus: prie Kirsnos upelio Pakirsnį 25 val. ir 27 margų ir šalia dar neišdirbtos girios 7 val., Gudelius 20 val. ir Krasnicą 21 val., iki suvereno valiai. Nebūdamas tikras dėl laikymo tų kaimų ir girininkijos, jis prašė karalių Steponą Batorą, kad tą viską jam ir toliau paliktų. Patvirtindamas jam tai karalius savo rašte kalba: dėl tarnybų, „kurias jis žemės iždo naudai nuo nemažo laiko darė ir iki šiol neliauja daręs, iš mūsų suvereniškos malonės tą Nemunaičių girininkiją su sekėjais, bartininkais ir šauliais, kaip jis iki šiam laiku laikė, su pareiga daryti apyskaitą ir naudas atiduoti į mūsų iždą, paliekame jam lakyti valdyti iki gyvos galvos. O kai dėl minėtųjų žemių Pakirsnio, Gudelių ir Krasnicos, kuriuos apgyvendindamas nemaža turto buvo įdėjęs, kurie dar dėl nebaigtos dirbti girios valioje sėdi, tai, kad jie dar nėra išsėdėję valios, mes, norėdami, kad juo geriau jie įsigyventų, dar jiems nuo švento Martyno šių septyniasdešimt šeštų metų (t. y. 1576) duodame trejus metus laisvės (t. y. nuo mokesčių), ir išsėdėjus tuos mūsų skirtus trejus laisvės metus, kai visoki mokesčiai ir pajamos iš tų valių (t. y. tų kaimų, turėjusių laisvę nuo mokesčių) mūsų revizorių bus nusta-

---

[39] Lappo, Vel. kn. L., 370, 433, 480.

tyti ir į iždo rejestrus įrašyti, tuomet Masalskis visokius mokesčius ir pajamas iš jų ir iš malūno saikelius (t. y. dalį sumaltų miltų) ir iš atlaikos, kurioje yra girios septyni valakai, į atlyginimą lėšų, kurias jis į tas valias (t. y. kaimus) įdėjo ir ant Kirsnos upės savo kaštu malūną pastatė, imdamas visokius mokesčius ir pajamas iš jų ir saikelius iš malūno, turi paversti savo naudai iki gyvos galvos, o po gyvos galvos ir girininkija, ir minėtasis kaimas su atlaika turi grįžti mūsų stalui.[40]

Pagal tą raštą, Masalskiui mirus, iždui grįžta girininkija ir „minėtasis kaimas su atlaika, t. y. Pakirsnys su 7 val. girios. Kad kitu du kaimu Krasnica ir Gudeliai yra užtylėti, tai, rodos, juodu bus likę Masalskio įpėdiniams. Krasnicos kaimas bus davęs pradžią dabartiniams Krosnos kaimui, Krosnos dvarui, Krasenkos kaimui ir Krasenkos dvarui, Krosnėnų kaimui. Iš Gudelių kaimo bus kilę dvi dabartinės Gudeliškės. Visi jie yra Krosnos parapijoje, kur tuodu senoviniai Krasnicos ir Gudelių vardai dabar yra nežinomi. Pakirsnys Rudaminos parapijoj dabar vadinasi Pakirsniais ir kaimas ir dvaras. Ten pat yra du to pat vardo sodžiai: Kirsna Didžioji ir Kirsna Aštrioji ir dar vienas su lenkiška galūne Kirsnianka.[41]

Į Paprūsę buvo kreipiamas ypatingas dėmesys. Zygmantas Augustas 1570 karalienės Bonos įkurtam Vištyčio kaimui davė miesto teises.[42] Apie jį, be abejo, kuriama buvo ir vienas ar kitas kaimas. nes Zygmantas Augustas jau 1560 liepė statyti bažnyčią Vištytyje.[43]

Taip buvo kuriami nauji kaimai Nemunaičių girioje, kuri Grigaliaus Valavičiaus aprašyme vadinama yra ir Alytaus vardu, o šiuo laiku ji, rodos skiriama į dvi: Alytaus arti Nemuno ir Nemunaičių į vakarus nuo Simno iki Prūsų sienai. Nemunaičiai buvo medžioklės rūmas, dabar kaimas Kalvarijos parapijoje prie plento, kurs į tą miestą eina iš Simno.

Mažiau žinių yra apie Merkinės girioje naujai kuriamus kaimus. Nežinia, kas buvo jos girininkas čia kalbamu laiku. Visų girių viršininkas medžioklis Grigalius Valavičius, Merkinės, Eišiškių, Daugų, Perlojos, Varėnos (Oranų), Konevos, Dubicų laiky-

---

[40] A. V. K. VIII, Nr. 108.

[41] Seinų v. Rubricelė 1911, p. 25, 29.

[42] Augustaitis, Seinų vysk. bažn. Monogr., Vadovas IX, 270.

[43] Słown. Geogr., Wisztyniec.

tojas, Mstibogovo seniūnas ir pagalios Smolensko karvedis, būdamas Merkinės (dėlto Lazdijų ir Seinų) laikytojas, rodos, kaipo visų girių laikytojas, bus pats valdęs ir Merkinės girininkiją. Žinia yra, kad ir jis kaimus kūrė, bet neaišku, kuriose vietose. Atrodo, kad tai bus daręs Merkinės girioje. Henriko Valezo laiške iš 1574 yra kalbama, kad už paimtų iš jo kaimų ir už pono medžioklio tarnybas, kuriomis jis „nuo nemažo laiko ištikimai, rūpestingai, darbščiai ir atsidėjęs" tarnavo, ir ypač už tai, kad jis pagal jo karališkos malonės valią ir įsakymą giriose valias sodindamas (t. y. kaimus kurdamas), netik nemažą turto nuostolį turėjo, bet ir nemažai pakenkė savo sveikatai", Zygmantas Augustas paskyrė jam kaimus iš tų „valių", kurias pats Valavičius buvo apgyvendinęs. Kad tas karalius prieš mirtį nesuskubo patvirtinti tai raštu, tai padarė Henrikas Valezas.[44]

Merkinės girioje apie tą laiką įsikūrė keli privatiniai dvarai: Michna Kostantinavičius buvo gavęs 1562 žemės ir pasistatė Zalekovščiznos dvarą ir 1563 Kirsną. Apie tą pat laiką ar kiek vėliau buvo įkurtas Rudaminos ir Jakimovsčiznos dvarai.[45]

Paprūsėje, į kurią ypatingai buvo atsižiūrima, šiuo laiku bus atsiradęs Vižainis, jau karalienės Bonos numatytas kurti, kaip tai galima spręsti iš to, kad Valavičius aprašydamas Merkinės girią, mini prie Vižainio ežero pievą, pavadintą lotyniškai vardu o p p i d u m, ir Aukštąjį kaimą (Vysokoje Selisče).[46] Zygmantas Augustas bus jam suteikęs miesto teises, nors tai nėra tikrai žinoma.

Kolonizacijos pažanga darėsi ir Perelomo girioje. Tos girios gale arti Prūsų sienos atsiranda Pereroslės miestelis, kurs 1558 buvo dar tik kaimas, kaip apie tai žinoma iš dovanojimo Jurgiui Grodinskiui (Grodzinskiui). Tasai Grodinskis buvo vienas iš karaliaus Stepono Batoro dvariškių vadinamų strukcasų, tarnavusių karaliui prie stalo. Steponas Batoras, turėdamas „maloningą žvilgsnį į tarnybas dvariškio ir trukcaso" Jurgio Grodinskio ir norėdamas, kad jis juo noriau tarnautų, 1576 pavedė jam Perelomo girininkiją ir medžiokliui raštu įsakė „strukcasui Grodzinskiui... tą Perelomo girininkiją į galią ir laikymą perduoti ir į tai jį įvesti". Ta girininkija duota jam buvo „su viskuo taip, kaip ir pirma buvusis girininkas velionis Vaitiekus Radzimskis, buvo

[44] Lapp, Vel. kn. L., 373—4.

[45] A. B. K. XXX, 238.

[46] Revizija Pušč, 36, 48.

laikęs, su visais kaimais ir žmonėmis baudžiauninkais ir čįžininkais, šauliais, sekėjais, bebrininkais ir bičių kopinėtojais iki valiai ir malonei" t. y. laikinai, su sąlyga duoti pajamų apyskaitą iždui. Po pusės metų karalius vėl parodė savo prielankumą Grodzinskiui. 1577 12 sausio davė raštą žemės iždininkui, „kad apsižiūrėtų dėl ežerų, kurie pirma Perelomo girininkijai priklausė, o dabar kas kitas laiko, dėl ko girioje žala darosi. Karalius įsako iždininkui padaryti tvarką su girios ežerais ir pievomis ir taip pat nustatyti nuomą su Grodzinskiu dėl tos girininkijos pajamų. Tą pat dieną buvo duotas vienas laiškas Grodzinskiui ir kitas iždininkui, kad tam strukcasui iš Perelomo girininkijos ir Pereroslės miestelio pajamų leidžiama paimti šimtą talerių. Iždininkas, duodant girininkijos pajamų apyskaitą ir atiduodant į iždą pajamas, turi tai priimti. Karalius tą malonę darė dėl jo patarnavimų, kai jis buvo pasiųstas pas didįjį Maskvos kunigaikštį.[47] Grodzinskis yra minėtinas ir dėl to, kad jis prasidedant XVII š. parkvietė į Seinus Dominikonus, pastatė jiems vienuolyną ir bažnyčią. Seinų bažnyčioje ir dabar yra jo portretas.

Pereroslės miestelis yra arti Prūsų sienos prie Romintos upelio, tekančio į Priegalę. Zygmantas Augustas Peroroslei suteikė miesto teises, pastatydino bažnyčią ir klebono išlaikymui paskyrė šešis valakus žemės ir daržus miestelyje. 1576 Steponas Batoras davė ar tik patvirtino Magdeburgo teises.[48]

Apie kūrimą naujų kaimų Perstūnio girioje žinoma yra iš dovanojimo, kurį Henrikas Valezas padarė rotmistrui Gvagninui. Arti Prūsų sienos atsiradęs yra naujas Filipavo miestelis su 158 apgyventais valakais aplinkui, ko dar 1558 Gardino ekonomijos aprašyme visai nėra. Rotmistras Aleksandras Gvagninas prašė karalių, kad už valstybei padarytus nuopelnus duotų jam aprūpinimą. Henrikas Valezas jam duotame laiške rašo: „lenkėsi prieš mus mūsų rotmistras Aleksandras Gvagninas ir meldė mus, kad mes iš mūsų suvereniškos malonės už jo tarnybą, kuriomis jis, nemažus tarnybinių žmonių rotų būrius savo rikiuotėje turėdamas ir pėščias rotmistras būdamas ir prieš mūsų priešo didžiojo Maskvos kunigaikščio kariuomenę narsiai stodamas, kaip mūsų Vitebsko pilyje, taip ir daugelyje kitų vietų mūsų viešpatijoje didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje užsitarnavo, kokį aprūpinimą

---

[47] Lappo, Vel. kn. L., 415—6, 369—370.
[48] Slown. Geogr., Przerosl.

padarytume ir apsigyvenimą jam duotume. Taip pat daug kas iš mūsų ponų tarybos, primindami jo vertingus, stropius ir žymius nuopelnus kariškuose dalykuose mūsų valstybei padarytus, už jį užtardami mus maldavo. Ir taip mes, gavę žinią apie minėtojo Aleksandro Gvagnino tarnybas, kuriomis jis nuo nemažo laiko būdamas rotmistru ir pėsčių tarnybinių žmonių rotas pasieninėje mūsų Vitebsko pilyje turėdamas ir daug kur kitose įvairiose vietose tarnaudamas ir ne tik savo turto didelius nuostolius gaudamas, bet ir savo sveikatos nesigailėdamas karaliui jo malonei garbingos atminties Zygmantui Augustui, mūsų pranokėjui, ir mūsų viešpatijų bendrai gerovei kariškuose dalykuose naudingai, ištikimai ir dorai ir visame rūpestingai karaliaus jo malonybės malonę užsitarnavo, esame jam davę" Filipavo miestelį Perstūnio girininkijoje su 158 jam priklausančiais žemės valakais ir taip pat kaimus: Krivavalią 16 vl., Zusną 34 val. ir Pereroslę 6 val. su žmonėmis, miestelyje ir kaimuose gyvenančiais, ir su visomis jų tarnybomis, mokesčiais ir čįžinėmis prievolėmis, smuklių pinigais ir kitokiais mokesčiais, iš jų einančiais, su malūnais ir jų sąmaliniais, su dirvomis, žemėmis, gyvenamomis ir tuščiomis atmatomis ir kitomis visokiomis naudomis". Visas tas pajamas ir naudas, kurios yra imamos iš to miestelio ir tų kaimų ir „kurios vėliau kokiu nors būdu gali būti išrastos ir nustatytos", Gvagninas laikys, naudos, visokias naudas ten sau daugins ir didins ir tą viską vartos iki gyvos galvos.[49]

Gvagninas, Filipave apsigyvenęs, iš gyventojų ėmė ne tik teisėtai jam, kaipo laikytojui, priklausančius mokesčius, bet ir tokius, kuriuos imti pagal Zygmanto Augusto duotą tam miestui privilegiją neturėjo teisės. Be to, įsitaisė krosnį dervai degti ir iš tuščių ir apgyventų miesto valakų kirto pušis, leisdamas į Prūsus ir dervą degdamas. Miestiečiai tuo tarpu nuo mokesčio už namus buvo pagal minėtąją privilegiją paliuosuoti, o mokestis už atvežamus ir mieste parduodamus javus turėjo eiti miestui, t. y. rotušei, bažnyčiai ir mokyklai statyti. Dėl šių neteisybių miestiečiai pasiskundė Perstūnio girininkiją lankantiems revizoriams. Tie ir dervos krosnį, ir medžių kirtimą ir neteisėtus mokesčius, bylą išspręsdami, 1578 uždraudė. Aleksandras Gvagninas pats prieš revizorius nestojo, buvo išvažiavęs į savo tėvynę Italiją. Byloje už jį atsakė jo tėvas Ambraziejus Gvagninas.

[49] Lapp, Vel. kn. L., 245—6, 423—4.

Iš bylos akto sužinome, kad Filipovas buvo įkurtas Zygmanto Augusto „ant žalios šaknies", t. y. dar nedirbtoje girioje. Didesnė pusė iš jam skirtų 158 valakų dar buvo giria apaugę, negyvenami, laukią dar atėjūnų, kurie juos priimtų ir imtų dirbti; viso tokių tuščių valakų buvo dar 83. Bylą nagrinėjusieji revizoriai nustatė 10 metų valią tiems naujakuriams, kurie norės priimti tuščius valakus. Zygmantas Augustas Filipavui 1570 suteikė Magdeburgo teises ir 1571 įkūrė parapiją, liepė pastatyti bažnyčią ir aprūpino ją žeme. Miestelis turėjo vaitą, savo valdybą ir teismą.[50]

Apie Aleksandrą Gvagniną reikėtų čia duoti šiek tiek žinių dėl to, kad jis rašo apie Lietuvą. Kilmės italas, gimė jis Veronoje 1538, mirė Krokuvoje 1614. Jaunas atvykęs su tėvu į Lenkiją, tarnavo kariuomenėje. Po Chodkevičiaus vadovybe pasižymėjo Livonijos kare, veikliai dalyvavo karuose su Maskva, buvo karo dalykų inžinierius ir 18 metų Vitebsko įgulos vadas. Iš kariuomenės pasitraukęs, gavo Filipavą. Senatvėje gyveno Krokuvoje. Dar Vitebske būdamas lotyniškai parašė rytų Europos kroniką ir Krokavoje išspausdino.[51] Šis raštas vakarų Europoje, ištisas, ar sutrumpintas, ar papildytas ištraukomis iš kitų lenkų istorikų, buvo daug kartų spaustas. Krokavoje gyvendamas, tą veikalą išvertęs lenkiškai, perdirbo ir bent keturis kartus padidintą papildymais išleido Krokavoje 1611 pavadinęs jį „Kronika Sarmacyey".[52] Antroje jos dalyje aprašyta Lietuvos istorija apima 116 puslapių.

Apie Birštono ir Darsūniškio girių būklę gauname žinoti iš Karaliaus Henriko Valezo rašto, duoto 1574 Vilniaus karvedžiui Jonui Chodkevičiui. Tasai didelis ponas Žemaičių seniūnas nuo 1563, žemės maršalkas nuo 1566, Platelių ir Telšių laikytojas, Livonijos hetmanas, po Mikalojaus Radvilos Vilniaus karvedis ir kancleris, Vilniaus kastelanas, Livonijos administratorius († 1579), buvo paskolinęs valstybės iždui 6920 kapų lietuviškų grašių.[53] Už tai jam Henrikas Valezas davė užstatu laikyti Kauno seniūniją, Rumšiškio dvarą ir Darsūniškio ir Birštono girininkijas „su visais sekėjais, šauliais ir su valdinias, tų girininkijų valiose

---

[50] A. V. K. I, 157—162. — Slown. Geogr., Filipowo.

[51] Jos pavadinimas šioks: Sarmatiae Europeae descriptio quae Regnum Poloniae, Lithuaniam, Samogitiam, Russiam, Masoviam, Prusiam, Pomeraniam, Livoniam et Moscoviae Tartariaeque partem complectitur.

[52] Encyklopedya Powszechna Illustrowana, Gwagnin.

[53] Wolf, 92—93, 169, 317.

gyvenančiais". Laikys jis tą viską, nieko nemokėdamas iždui, iki jam bus grąžinti minėtieji pinigai. Kai jam iždas tuos pinigus bus grąžinęs, tada jis „tą Kauno seniūniją, Rumšiškio dvarą ir Darsūniškio bei Birštono girininkijas ir tris Alytaus ir Nemunaičių girių kaimus laikydamas iki gyvos galvos, visokius mokesčius ir pajamas iš minėtųjų miestų, palivarkų ir kaimų, duos į iždą ir turės daryti apyskaitą. O jis pats savo išlaikymui ir naudai turės tik trečią javų pėdą, dešimtą grašį čįžės ir kitokias pajamas, seniūnams ir laikytojams... nustatytas".[54] Čia kalbamieji kaimai buvo ne kas kita, kaip tik aukščiau minėtieji Birštono dvaro dviejų Paašmintos ir Bagrėnų vaityščių kaimai ir taip pat Darsūniškio dvaro kaimai, kurių šeši buvo kairiojoje Nemuno pusėje. Kad tų kaimų bent kai kurie dar buvo besėdį valiose, tai iš to reikia spręsti, kad jie dar neseniai, vos prieš keletą metų, buvo įkurti.

Tarp Birštono ir Alytaus girių buvo Punios girininkija. Jos būklė yra žinoma iš Trakų pakamario teismo bylos, kurią 1592 varė tarp savęs Punios seniūnas Aleksandras Brinza Nackis, valdžiusis tą seniūniją karalienės Onos vardu, ir Birštono seniūnas, laikiusis tą tenutą, kaipo karaliaus vietininkas, dėl tų dviejų girininkijų ribų. Tais pat metais to pat teismo buvo nagrinėjama byla tarp Sebastijono Pakošo, Žyžmarių laikytojo ir Pramezio dvaro savininko, ir tarp Aleksandro Brinzos Nackio, Pūnios laikytojo dėl Pramezio dvaro ribų, kurias susiaurinęs Pūnios seniūnas. Iš tų dviejų bylų daug paaiškėjo Pūnios tenutos ir girininkijos padėtis. Pūniai kairiojoje Nemuno pusėje priklausė du dvarai: Ūdrijos ir Zaliesės (dabar tokio vardo nėra, matyt, vėliau kitaip buvo pavadintas). Jųdviejų srityse turėjo būti bent keletas kaimų. Byloje yra paminėtas Dzingų sodžius dabar Dzingiškiai), Siugždų kaimas, kurs, kaip apie jo pradžią aukščiau sakyta, seniau vadinasi Stanelevičiais. Buvo ten ir trys privatiniai dvarai: Barbieriškis, byloje ir kitaip vadinamas Balbieriškis, tuo vardu dar neseniai pramintas, seniau vadinusis Hanuso dvaras, priklausė kunigaikščiui Jaroslavui Rapalovskiui Holovčinskiui, kurio protėvis atvykusis iš Maskvos su Elena d. k. Aleksandro žmona, vadinosi Mikitiničas; Pramezis prie Peršėkės upės, kurį buvo pirkęs minėtasis Pakošas, ir Bielskio dvaras. Pirmas ir antras turėjo savo kaimų; reikėtų tai sakyti ir apie trečią, nors byloje nėra paminėta. Minimi yra toje srityje ir bajorai. Ūdrijos kaimynystėje buvo

---

[54] Lappo, Vel. L. kn., 304, 286, 273.

Krokialaukio dvaras, priklausiusis prie Alytaus tenutos, su Peršėkininkų kaimu ir sodžiais esančiais prie Žuvinto ežero.[55]

Birštono ir Pūnios girių sienos nustatyti teismo nariai ir abiejų pusių įgaliotiniai suvažiavo į Daukšių kaimą, kuriame gyveno Pūnios girios sekėjai. Iš čia teismas ir besiginčijantieji važiavo rodyti sienos, kiekviena pusė savaip. Siena tarp tų dviejų girininkijų buvo Amalvo ežeras, priklausiusis kunigaikščiui Jaroslavui Holovčinskiui, paskui Amalvės upelis tekąs iš to ežero į Dovinę, paskui Dovinė, iki kur ji įteka į Šešupę. Čia vienoje Šešupės pusėje buvo pieva Netičkampiu vadinama, kur vėliau įsikūrė Netičkampio kaimas, ir kitoje pusėje kita pieva vardu Santaka ir dvi persėdos žuvims gaudyti Šešupėje ir Dovinėje. Nuo čia buvo ginčijama siena iki Balsio upeliui, įtekančiam į Rausvę. Birštono įgaliotiniai, paimdami abi persėdas savo pusei, vedė ribą per Santakos pievą, paskui per girią, kur ant ąžuolų ir kitų medžių buvo iškirsti seni sienos ženklai, iki Šermukšnių pievai, kurią karalius Steponas Batoras 1581 buvo dovanojęs Jonui Vilkui, paskui vėl per girią su ženklais ant medžių per pievas ir girią iki Balsialaukio pievai ir Balsio upeliui, nuo Balsio tuščiais laukais iki Rausvei, nuo čia keliu iki Mockavietės pievai ir paskui taip pat keliu iki Širvintos upei. Pūnios įgaliotiniai sieną vedė nuo Balsio per Balsialaukio pievą, paskui per girią, per Paikio upelio pievą ir dar per kitą pievą. Abiem pusėm laikant savo išvedamą sieną, buvo statomi liudininkai. Birštoniškis įrodinėjo savo nurodytąją sieną ir oficialiu raštu, kuriuo į Šermukšnių pievą buvo įvestas Jonas Vilkas, ir Birštono girios inventorium, kuriame buvo įrašytos ginčijamos pievos. Įdomu yra tai, kad liudininkai buvo iš Naujosios Valios (Virbalio), iš Jurbarko seniūnijos, iš Paširvinčio valsčiaus, iš Pilviškių kaimo, net Žydelis iš Kauno, tų abiejų girių sekėjai ir kunigaikščio Jaroslavo valdiniai nuo Balbieriškio. Tie liūdininkai buvo dirbę įvairiose tų girių būdose, kur buvo dirbama girios medžiaga ar pelenai deginami, arba buvo dalyvavę tų dviejų girininkijų medžioklėse, ar pirkę žuvies minėtose persėdose. Teisėjai pripažino Birštono įgaliotinių nurodytąją sieną.[56]

Toje byloje svarbu yra tai, kad iš jos matyti, iki kur ėjo tiedvi girios. Nuo Daukšių kaimo, kuriame gyveno girios sargai vadinami sekėjai ar nuo arti esančio Amalvo ežero ir Amalvės upe-

---

[55] A. V. K. XXX, 131—142.
[56] A. V. K. XXX, 110—116.

lio į vakarus iki Širvintos upei visur buvo giria su pievomis tarpgiriuose. Kaimų čia dar nebūta, kaip tai matyti iš liūdininkų, gyvenusių aukščiau minėtose vietose. Už Širvintos buvo Paširvinčio valsčius, kurs, kaip jau minėta, buvo pradėtas kurti 1561. Kur buvo Šermukšnio pieva, Jonui Vilkui dovanota, vėliau įsikūrė kaimas ir dvaras, rodos, tas pats, kurs dabar Karalenke yra vadinamas. Kur buvo Paikio upelis, vėliau ten išdygo Paikiškių kaimas; kur buvo Balsis, ten vėliau išaugo Balsupių kaimas, Mockavietės pievoje įsikūrė Mockabūdžių sodžius. Bet 1592 dar tų kaimų nebuvo nė vieno.

Grigalius Valavičius, aprašydamas Lietuvos girias 1559, kalba, kad Birštono ir Pūnios giria dar siekusios Prūsų sieną, nors tada paliai pačią Prūsų ribą buvo jau kaimų. Dabar 1592 tiedvi girios eina tik iki Širvintos upei.

Birštono dvaro įgaliotiniai, važiuodami į teismą dėl tųdviejų girių ribos, išsyk buvo susirinkę Yglių kaime, esančiame Birštono girininkijoje.[57] Be abejo, tas kaimas bus buvęs tas pats, kurs dabar Igliauka vadinasi. Vėliau arti jo buvo įkurti Igliškio ir Igliškėlio dvarai.

Birštono ir Pūnios seniūnų byla dėl girininkijų ribų, rodydama, kad tiedvi girios ėjo iki Širvintai, liūdija drauge, kad į vakarus nuo tos upės 1592 buvo jau gyvenama sritis. Karalienės Bonos pradėta kolonizacija paliai Prūsų sieną, jai išvykus į Italiją, nebuvo nutraukta, bet vis varoma tolyn ir Merkinės, ir Nemunaičių ir Pūnios ir Birštono giriose. Tai matyti iš pastatytų Paprūsėje bažnyčių: Virbalio 1554, Vištyčio 1560, Pajevonio 1586, Lankeliškių 1609, Alvito 1617, Vilkaviškio 1620. Turint prieš akis tų bažnyčių statymo metus ir jų skaičių, galima prisiminti kaip tuo pat laiku buvo už didelių girių priešingoje pusėje paliai Nemuną: Simno bažnyčia statyta 1520, Balbieriškio 1522, Prienų 1609. Čia paliai Nemuną, viso trys, ten, paliai, Prūsus dvigubai daugiau, šešios. Tas ir bažnyčių skaičiaus ir jų statymo laiko sugretinimas rodo, kur Lietuvos valdžios dėmesys buvo daugiau nukreiptas. Tai pat sako ir aukščiau minėtieji Birštono ir Darsūniškio inventoriai. Iš jų matėme, kad ties Prienais ir Darsūniškiu kairiojoje Nemuno pusėje apie 1586 nedaug buvo kaimų. Visai kitoks vaizdas darosi paliai Prūsų sieną. Padėtį, kuri čia buvo,

[57] A. V. K. XXX, 110.

smulkiau gauname žinoti iš Laukeliškių bažnyčios metrikų 1612 — 1642, kuriuose yra užrašyta apie 70 — 80 kaimų.

Tie kaimai buvo šie:

Alvitas 1613
Ančlauka 1621
Bartnykai 1613
Bajorai 1633
Balsupiai 1632
Bliūdžiai (?) 1622
Beržiniai 1622
Būdežeriai 1620

Būdviečiai 1613 (dabar 3: Gražiškių, Pajevonio, Keturvalakių par.).

Būdvieteliai ar Patilčiai 1635
Chomicze (Kamičiai) 1613
Čapokai 1621
Dupėnai 1637
Geisteriškiai 1621
Grajauskų 1624
Juodupėnai 1632
Karalkrėslis 1613
Karkliniai 1627
Karpijevas 1612
Klampupiai 1613
Kumečiai 1619
Kumetėliai 1632
Lankeliškiai 1612
Mažučiai 1613
Misviečiai 1634
Mockavietė, Mockabūdis 1619
Molyniškiai 1613
Naujinykai 1638
Obelupiai 1613
Obšrūtai 1613
Oškabaliai 1619
Osočniki? 1613
Pagerneva 1612
Padvariai 1636 ir Padvariškiai
Parausiai 1612
Patilčiai 1637
Patumkiškiai 1638
Pavembriai 1619
Penkiniai 1632
Piliakalniai 1641
Pūstapėdžiai 1621
Rostkovščizna 1632
Sausinykai 1613
Skerpiejavas 1612
Stolaukis 1613
Storiškiai 1620
Šilbaliai 1626
Šilsodis 1619
Šukiai 1613
Užbaliai 1640
Vaičlaukis 1613
Vaišvilai 1634
Vaizbūnai 1621
Vartai 1612
Vembriai 1629
Vidgiriai 1635
Vilkažeriai 1620
Vilkiškiai 1641
Vinkšnupiai 1635
Viščiakaimis 1620
Viškovščizna 1619[58]

[58] Kaimų minėtuose metrikuose yra ir daugiau; kurie nebuvo tikrai įskaitomi, čia neįrašyti.

Tų kaimų gyventojų kiekį gali šiek tiek rodyti gimusių skaičius:

1613 —	87	1631 —	127
1619 —	70[59]	1632 —	182
1620 —	58	1633 —	94
1621 —	57	1634 —	105
1622 —	22	1635 —	221
1623 —	19	1636 —	295
1624 —	29	1637 —	225
1625 —	29	1638 —	278
1626 —	22	1639 —	290
1627 —	31	1640 —	276
1628 —	22	1641 —	337
1629 —	17	1642 —	249.
1630 —	58		

Iš čia paduotųjų skaitlinių matyti, kad nuo 1613 iki 1629 gimusių skaičius vis eina mažyn. Priežastis yra ta, kad 1617 buvo pastatyta bažnyčia Alvite ir 1620 Vilkaviškyje. Nuo 1630 gimusių skaičius žymiai didėja, rodos, dėl to, kad atsiranda vis daugiau naujų kaimų arba tuose pačiuose nauji naujakuriai ima dirbti iki tol buvusius tuščius valakus.[60]

Čia minėtieji kaimai yra randami dabartinėse Lankeliškių, Vilkaviškio, Alvito, Virbalio, Pajevonio, Gražiškių, Bartnykų ir Keturvalakių parapijose. Iš to, kas čia pasakyta yra pagrindo manyti, kad kaimų jau buvo apie Vištytį, Vižainį, Punską, Filipavą, Seinus.

Kolonizacija buvo varoma ir kitose giriose: Vilkijos, Veliuonos ir Skirsnemunės. Šių trijų girių girininku Henrikas Valezas 1574 iki gyvos galvos paskyrė Žemaičių pakamarį Ariogalos tėvūną Mikalojų Stankievičių Bielevičių,[61] už patarnavimus, kuriuos jis „karaliui jo malonei Zygmantui Augustui ir valstybei nuo nemažo laiko, ir būrius į žemės tarnybą vesdamas, ir į dažnus visuotinius seimus valstybės reikalais važinėdamas, visada ištikimai, dorai ir su nemažais savo turto nuostoliais iš savęs rodė

---

[59] 1612 yra tik 6 aktai, nuo 1613 iki 1619 metrikų nėra.

[60] Lankeliškių par. metrikų knyga 1612—1642 yra dabar Naumiesčio bažnyčios archyve.

[61] Lappo, Vel. kn. L., 301.

ir iki šiol neliauja rodęs".[62] Mirė jis, turbūt, 1588, nes tais metais jo trys vaikai dalinasi nemažą jo palikimą: Panemunės dvarą, esantį dešiniajame Nemuno krašte Veliuonos valsčiuje, Raseinių dvarą, Šaukotą, Tendziogalos v., Zolpių kaimą Vidūklės v., Panevėžiuką Veliuonos valsčiuje; Devaltuvą su Voviškių dvareliu Ukmergės paviete ir Nemenčiną Vilniaus paviete.[63]

Prie šito girininko smarkiai ėjo apgyvendinimai jam pavestų minėtųjų trijų girių ypač paliai Nemuną. Grigalius Valavičius, jas aprašydamas, mažai jose paminėjo gyvenamų vietų. Tuo laiku (1559) buvo varoma dar labai įtempta girių prekyba. Patogumas išplukdyti Nemunu apdirbtą medžiagą į užsienį darė tai, kad girių juosta, esanti paliai Nemuną, labai išretėjo ar visai buvo iškirsta. Išmatavus ją į valakus, ėmė dygti joje kaimai. Tie ponai, kuriuos paminėjo Grigalius Valavičius ir kurie čia buvo kur nekur įkūrę vos po kelias savo valdinių tarnybas, dabar pasistatė dvarus, prie kurių turėjo būti išdygęs ir vienas kitas kaimas. Apie tuos naujus dvarus ir kaimus, gauname žinoti iš Raseinių žemės teismo aktų (1575 — 1600). Kairiojoje Nemuno pusėje pirmą kartą 1575 yra paminėta Panemunės dvaras Vilkijos valsčiuje,[64] tai dabartinė Žemoji Panemunė. Panemunė kairiajame Nemuno krante tuo laiku vadinosi du Sapiegos dvaru: vienas dabartinis Zapyškis, ir kitas Veliuonos valsčiuje.[65] Prie Nykos upelio 1583 yra minimas Panykių dvarelis, dabar to pat vardo kaimas Ilguvos par. Žemininkas Jonas Laurinavičius skundžia žemininką Andrių Kosovą už tai, kad šio tarnai iš Panykių dvarelio Veliuonos valsčiaus užpuolę ir pagrobę jo galvijus, ganomus jo nuosaviam lauke paliai Nykos upelį.[66] 1583 bajoras Beniulis Bernatavičius užrašo savo dukteriai ir jos vyrui Jurgiui Jagminavičiui Kretkampio dvarą arti Vilkijos.[67] Žemininkas Simanas Semaška 1576 parduoda žemininkui Baltramiejui Bogdevičiui Kmito palivarkėlį Veliuonos apylinkėje arti Nemuno,[68] dabar ten Ilguvos par. Kmitiškės viensėdis. Ašmenos seniūnienė Narbutienė 1589

---

[62] Lappo, Lit. Rus. Poviet, 433.

[63] Opis Dok. Vil. Centr. Arch. II, p. 42, Nr. 91., II, p. 4, Nr. 70.

[64] Opis Dok. Vil. Centr. Arch. I, p. 50.

[65] ib. 90.

[66] ib. 103.

[67] ib. 92.

[68] ib. 39.

parduoda kunigaikščiui Bagdonui Sapiegai Svetošino dvarą Veliuonos valsčiuje.[69] Žemininkas Jurgis Krukavičius užrašo 1589 savo Panemunės dvarą Krūkuose savo žmonai ir vaikams.[70] 1599 žemininkas Petras Juškevičius parduoda žemininkui Kasparui Rusteikavičiui dalį Juškavičių dvaro Vilkijos valsčiuje,[71] dabar ten Juškų kaimas Ž. Panemunės par.

Drauge su dvarais kūrėsi ir smulkūs bajorai ir kaimai. 1574 Laurynas Baltramiejevičius pardavė bajorui Stanislovui Michailavičiui žemelę arti Vilkijos kairėje Nemuno pusėje Vilkijos valsčiuje.[72] 1583 žemininkas Stanislovas Olechnavičius užpuolė Stanislovo Grodickio namus, vadinamus Puniškiais, esančius Jakubavičiuose,[73] dabar ten greta yra Jakūbonių ir Pūniškių kaimai, Ž. Panemunės par. Bajorai Ambraziejus ir Vitas Karkazavičiai 1584 parduoda bajorui Jokūmui Karkazavičiui lauką Karkazavičiuose Veliuonos valsčiaus paliai Nemuną[74], dabar Karkazų kaimas Plokščių par. Barojas Tomas Šimavičius 1589 žemininkams Stanislovui Jonui ir Motiejui Ščefanovičiams užstato žemę Pašilėje, Veliuonos valsčiuje,[75] be abejo, kur dabar yra to pat vardo kaimas Plokščių par. Žemininkas Stanislovas Stančikavičius 1590 užstato žemininkui Rafolui Černickiui dalį Rudžių ir Mickūnų žemės,[76] kur dabar yra Rudžių sodžius Plokščių par. 1598 žemininkai Antanas Baltramiejevičius, Pranas ir Jonas Matiejavičiai parduoda žemininkui Adomui Rusteikavičiui penkis laukus, kurių vienas vadinosi Mikniškiai,[77] ir tas laukas, be abejo, bus davęs pradžią dabartiniam Mikniškių kaimui Ilguvos par. Žemininkas Adomas Semaškavičius 1600 parduoda žemininkui Stanislovui Andriejavičiui 5 laukus, tarp jų ir Būdvietį, Veliuonos valsčiuje,[78] tas laukas bus buvęs ten, kur dabar Būdviečių kaimas Plokščių par. Žemininkas Matys Čechavičius 1600 drauge su žmona pareiškia, kad savo tėvui Jonui Tautgilui Čechavičiui paveda

---

[69] Opis ok. Vil. Centr. Arch. II, 105.
[70] ib. 71.
[71] ib. I, 136.
[72] ib. I, 18—19.
[73] ib. I, 96.
[74] ib. I, 121.
[75] Opis Dok. Vil. Centr. Arch. II, 40.
[76] ib. II, 86.
[77] ib. V, 71.
[78] ib. V, 234.

iki gyvos galvos keturis valakus Jotiškių kaime ir du Raudonės sodžiuje Veliuonos valsčiuje;[79] dabar Jotiškiai yra Plokščių par.

Iš šių žinių matyti, kad dvarelių ir kaimų kūrimasis paskutiniame ketvirtyje XVI š. buvo gana spartus paliai Nemuną Vilkijos ir Veliuonos girių pakraščiais. XVII š. naujų gyvenamų vietų dygimas nesiliovė, bet vis labiau plėtėsi. Iki viduriui XVII š. ten įsikūrė daug kaimų, kaip tai galima matyti iš Veliuonos bažnyčios vizitacijos akto iš antros pusės to šimtmečio. Tame akte Veliuonos parapijos sienos į pietus nuo Nemuno šiaip yra nustatytos: „Pono Kmito dvaras, neįeinąs į ją, o įeina kaimas vadinamas Kulniai, kaimas pono Skirmunto, Žemaitėlių kaimas, Morkeliūnai, Patašių kaimas, Sutkai, Gerdžiūnai, kaimas vadinamas Kierukas (dabar, turbūt, Kerutiškė), Liepalotas (dabar Liepalotėliai), Bertuliškiai, Šilvėnai, pono Kulvinsko dvarelis, Misiūnų apylinkė, Kubilių kaimas.“[80] Tie kaimai ir dabar tais pat vardais vadinasi ir 1911 priklausė prie Ilguvos ir dalinai prie Plokščių parapijų.

Čia reikia pastebėti, kad taip gana tirštai buvo apgyventa tik ta Panemunės juosta, kuri apima Ž. Panemunės, Ilguvos ir Plokščių parapijas. Toliau į pietus, kur dabar yra Lukšių, Sintautų ir Griškabūdžio parapijos, 1600 dar buvo girios, nes minėtuose Raseinių teismo aktuose iki 1600 nerandame dar nė vieno tų parapijų kaimo.

Tarp Veliuonos ir Skirsnemunės girininkijų iki Siesarties upeliui buvo Sapiegos giria, kurios kolonizacija yra geriau žinoma, kaip kitų, iš dviejų juridinių aktų: iš vieno 1507 sužinome tos girios būklę, kai dar ji buvo be gyventojų, iš antro 1599 paaiškėja labai smulkiai, kiek buvo įkurta kaimų, kiek juose buvo ūkininkų su jų pavardėmis, šeimynomis ir su tų šeimynų nariais.

Jonas Sapiega iš didžiojo kunigaikščio Aleksandro 1504 buvo gavęs Skirsnemunės dvarelį Gedigaudiškį (vėlesnįjį Gelgaudiškį); Zapyškio girią tas pats Aleksandras jam buvo suteikęs 1502. Karalius Zygmantas Senasis tam dideliam ponui savo dvaro maršalkui, vyriausiam didžiosios Lietuvos kunigaikštijos sekretoriui ir Braslavo laikytojui vėliau dar Palenkės karvedžiui, atsižiūrėdamas į jo ištikimus patarnavimus, gerai vedant valstybės reikalus, suteikė jam pilnon nuosavybėn su visa teise ir ponyste čia kalbamą

---

[79] Opis Vil. Centr. Arch. V, 263—4, N. 262—3.

[80] Kauno Kūrijos Archyvo knyga: 1621 metų bažnyčių lankymo aktai.

girią nuo Nemuno iki Siesarčiai tarp Veliuonos ir Skirsnemunės girininkijų. Tos didelės girios sienos šiaip yra aprašytos dovanojimo privilegijoje: „Pirmiausiai Veliuonos valsčiuje, pradedant nuo tos vietos, kur Vaiguvos upelis įteka į Nemuno upę ir tuo pat upeliu aukštyn einant, paskui nuo Vaiguvos apleistu (tuščiu) lauku, kadaise buvusiu kaimu, Gyviu vadinamu, iki Jotijos upeliui, ir pereinant tą Jotijos upelį iki Orijos upeliui, ir pereinant Orijos upelį iki Siesarties upeliui. Pagalios Siesarties upeliu žemyn einant jau kitoje to pat upelio vietoje ir vėl pereinant Oriją Skirsnemunės valsčiuje ir pasukant ant kalno, paprastai lietuviškai vadinamo Jakelio Kalnu, per minėtuosius Orijos ir Jotijos upelius ir nuo Jotijos einant vienu taku, kurs vadinasi Ažišunio takas, iki Kregždantės upeliui ir nuo pat Kregždantės iki aukščiau minėtajam Jakelio Kalnui ir nuo Jakelio kalno tiesiog vėl iki prieinant Nemuno upę". Karalius Zygmantas Jonui Sapiegai dovanoja šitose ribose esančias „gėrybes, girias ir miškus su medžioklėmis ir bitininkyste ir taip pat su žuvų žvejojimais, su visomis ir atskiromis naudomis, vaisiais ir pajamomis, kurios tik laukų apimtyje ar aprašytųjų sienų talpume giriose ir miškuose, žemėse ir laukuose, iki šiol buvo turimos ir kurios tik žmogaus sumanumu ir darbštumu giriose, žemėse ir vandenyse galėtų būti vėliau išgalvotos". Karalius tuos turtus atiduoda Sapiegai „su visa teise, ponyste ir nuosavybe", nieko neišskirdamas, nieko sau nei savo įpėdiniams nepasilikdamas, suteikia teisę tuos turtus „turėti, dirbti, gerinti arba naudoti ir visados ir amžinai ramiai nuosavybėje laikyti, taip pat duoti, dovanoti, keisti, apsunkinti, parduoti, kitiems pavesti, atsižadėti, ir taip pat veisti savo ir savo įpėdinių naudai, kaip jam ir jo teisėtiems įpėdiniams geriau ir naudingiau atrodys. . ."[81]

Iš šito dokumento matyti, kad Sapiegai 1507 dovanotoji giria buvo dar tuščia, be gyventojų; jame smulkiai išskaitoma visi dalykai, iš kurių gali būti kokia nors nauda, bet nėra paminėta nei vieno kaimo, nei šiaip kokios nors žmogaus gyvenamos vietos. To dokumento pradžioje yra kalbama, kad Sapiegai Zygmantas dovanoja „girias, tuštumas, ir miškus arba mūsų tyrumus abiem pusėm jo dvaro, vadinamo Gedigaudiškio Žemaičių žemėje mūsų te-

[81] Šios privilegijos iš Žemaičių žemės knygų oficijalų 1801 m. nuorašą maloningai teikėsi man paskolinti p. Jablonskis, surinkusis ir prirengusis spausti Istorijos archyvo I tomą, Inventorius.

ritorijose Veliuonos ir Skirsnemunės valsčiuose". Ir tas Gedigaudiškio dvaras, kurs prieš trejus metus dar prie Skirsnemunės priskirtas, buvo mažas ir gyventojų šalia taip pat nedaug.

Gedigaudiškis ir Panemunė (Zapyškis) su jų giriomis buvo tik dalis tų turtų, kuriuos turėjo Jonas Sapiega gudiškose Lietuvos žemėse. Šituodu dvaru jis užrašė iki gyvos galvos savo antrai žmonai Elzbietai. Jo įpėdiniai, jos posūniai, 1517 dalindamiesi tėvo turtus susitaikė su ja taip, jog ji gavo ketvirtą dalį viso palikimo, t. y. Gedigaudiškį, Zapyškį ir Guduose Pogostą su visomis priklausomybėmis. 1518 metais ji ištekėjo už Trakų karvedžio Grigaliaus Astiko, kurs po metų mirė, palikdamas ją vėl našle. Ramaus gyvenimo ji neturėjo. Skirsnemunės laikytojas Stanislovas Skopas, suvereno sekretorius ir raštininkas, užgrobė Gedigaudiškio žmones su žemėmis ir dvaru ir vėl prijungė prie Skirsnemunės, nuo kurios jis buvo atskirtas 1504. Elžbieta Astikienė pasiskundė karaliui Zygmantui, kurs įsakė viską jai grąžinti ir daugiau jokių skriaudų, spaudimų, smurtų ir grobimų nedaryti. Ji turėjo bylų dėl savo turtų, Guduose esančių. 1540 drauge su posūniais ji bylą varė su karalienės Bonos vietininku Jurbarke Jonu Kuncevičium, užgrobusiu jos žemių ir padariusiu jai skriaudų. 1541 ji gavo iš karaliaus 5 žmonių tarnybas Panemunės (Zapyškio) dvarui. Besibylinėdama dėl savo turtų, savo nuosavius paveldimus dvarus ji užrašė karaliui Zygmantui ir karalaičiui Zygmantui Augustui, norėdama užsitikrinti jų globą. 1548 ji dar turėjo bylą dėl Gedigaudiškio ir Dievogalos tarnybų, kurioje ji pripažįsta, kad karaliaus seniūnai teisingai jai paėmę žmonių tarnybas, kurias ji buvo gavus iki gyvos galvos ir kurios, jai mirus, turi grįžti karaliui.[82]

Po jos mirties 1552 jos posūniai dalinosi Panemunės (Zapyškio) ir Gedigaudiškio turtus, kuriuos pagalios surinko į savo rankas Povilas Sapiega.

Povylui Sapiegai, suvereno maršalkui ir Braslavo laikytojui, besidalinant tėvo palikimą teko Kodenio pilis prie Bugo upės su visomis priklausomybėmis ir pusė Drujos. Mirus pamotei minėtajai Elzbietai, savo jaunesnių brolių naudai jis atsižadėjo trijų jos dvarų, Guduose buvusių ir Panemunės (Zapyškio). Karalius jį paskyrė Palenkės karvedžiu, 1558 jis buvo pakeltas iš ten į Naugardo karvedžius. 1566 jis baigė ilgą ginčą su savo brolio duk-

---

[82] Sapiehowie I, 17—21.

teria ir pagal susitarimą su ja jis gavo Panemunę (Zapyškį) ir Gedigaudiškį ir pusę vieno dvaro, Guduose esančio. 1568 jis pirko Dievogalą arti Kauno iš karaliaus dvariškio Bogušo Ovsianiko, kuriam ją buvo pardavę du broliai Kuncevičiai. Jis pastatė Zapyškyje mūrinę bažnyčią, kuriai užrašė žemės 1578. Tais pat metais jis padidino užrašą ir Kodenio pilies cerkvei, Kodenyje, dar jaunas būdamas, jis buvo pastatęs cerkvę gotiko stilium. Jo, rodos, bus statyta ir Gedigaudiškio bažnyčia. Jis mirė 1579. Palaidotas Šv. Trejybės cerkvėje Vilniuje .

Iš pirmos jo žmonos Alšėnų kunigaikštytės Olenos liko du sūnūs: Mikalojus ir Bagdonas Sapiegai ir kelios dukters. Antrai savo žmonai Olenai Chodkievičaitei iki gyvos galvos jis užrašė Zapyškį ir Gedigaudiškį ir 3000 kapų grašių iš tųdviejų dvarų. Bet ji, norėdama palengvinti savo posūniams Mikalojui ir Bagdonui Sapiegams ir savo sūnui Andriui Sapiegai, tuos 3000 kapų dalina tarp tų trijų su ta sąlyga, jei jos posūniai Mikalojus ir Bagdonas išmokės jiemdviem tenkančią dalį po 1000 kapų broliui Andriui, tai Zapyškis ir Gedigaudiškis su Elijašo dvaru (rodos, arti Gelgaudiškio) ir mūrytu namu Kaune, kuriuos velionis vyras jai buvo užrašęs, bus dalinami tarp tų trijų brolių.[83]

Pasidalinimas įvyko 1579. Andrius Sapiega gavo Zapyškį su Dievogalos dvaru ir Gedigaudiškiu ir su mūriniu namu Kaune arti Bernardinų vienuolyno. Dar prieš tą pasidalinimą Andrius buvo gavęs Livonijoje Rumborgo seniūniją, kurią jis ne pats laikė, bet išnuomavo Livonijos administratoriui, suvereno maršalkui, Kauno ir Telšių seniūnui Jonui Chodkevičiui už 300 auksinų. Jis tarnavo kariuomenėje, dalyvavo žygyje į Livoniją, kurią nuo Maskvos caro Jono Baisiojo kariuomenių saugojo kunigaikštis Mikalojus Radvila Rudasis, vyriausias hetmanas ir Vilniaus karvedis. Iš to hetmano gavęs vadovauti kariuomenei, Andrius Sapiega 1579 pas Kiesą nugalėjo priešų kariuomenę. Vienu tarpu keliavo jis į Italiją. Drauge su žmona 1584 jis pardavė Zapyškį ir Dievogalą aukščiau minėtam Perstunio laikytojui Nemunaičių girininkui ir Gardino pateisėjui Grigaliui Masalskiui už 15.000 kapų grašių ir savo sesers vyrui Motiejui Dembinskiui Gelgaudiškį. Bet tais pat metais 1585 ir Gedigaudiškį nupirko tas pats Grigalius Masalskis.[84]

---

[83] Sapiehowie, I, 47—56.
[84] Sapiehowie, I, 128—131.

Gelgaudiškį Masalskis neilgai valdė; jau 1586 pardavė jį žemininkui Kasparui Ozemblovskiui drauge „su miesteliu ir bažnyčia, prie jo esančiais".[85]

Iš to, kas čia pasakyta apie Gelgaudiškio ir Zapyškio Sapiegus, bus galima suprasti, koki jie buvo ponai ir kiek jie galėjo apgyvendinti tų dviejų dvarų girias. Gedigaudiškio girios kolonizacija buvo varoma gana sparčiai, nes iki 1599 buvo įkurta 14 kaimų tose tuštumose, kuriose 1507 dar nebuvo gyventojų. Tai yra žinia iš pasidalinimo akto 1590. Tame akte keturi Kasparo Ozemblovskio vaikai dalinasi tėvo palikimą į lygias dalis. Tame akte dvaras jau yra vadinamas Gelgaudiškiu, ne Gedigaudiškiu.

Kaimai, kuriuos Ozemblovskio vaikai dalinosi, yra šie:

Gelgaudiškis	15	valakų	— 31	šeima
Ivoniškis	8	„	— 22	„
Mazutaičiai	5	„	— 7	„
Narkūnai	4	„	— 7	„
Jankūnai	16	„	— 24	„
Klišiai	2	„	— 3	„
Petrašūnai	12	„	— 20	„
Kurtiniai	3	„	— 3	„
Šakaičiai	2⅓	„	— 2	„
Dobkūnai	3	„	— 3	„
Stanaičiai	12	„	— 22	„
Jotiškiai	5	„	— 11	„
Daujotai	2	„	— 1	„
Baltkojai	2	„	— 4	„

Gelgaudiškio miestelis buvo 22 margai žemės ir 7 margai pievos ir 12 šeimų, turinčių daržus nelygaus dydžio nuo vieno iki trijų margų.

Prie šitų reikia dar pridėti Kalvių kaimuką su 2 valakais ir viena šeima. Du sodžiai buvo be vardo: viename 3 val. su viena šeima ir kitame 3 val. su 5 šeimomis.

Ypatingai čia reikia paminėti Šakaičius. Tai būsimi Šakiai. Dalybų akte apie Šakaičius šiaip pasakyta: „Šakaičių kaimas, jame du valakai ir trečdalys valako: Bočiulis ir Petras, Martynas,

---

[85] Opis Dok. Vil. Centr. Arch. II, 24.

Jokūbas, Laurynas Šakaičiai, Jokūbas Bartkaitis su sūnumis Miku, Grigu ir Steponu". Iš tų vardų matome, kad tame kaimelyje buvo penki Šakaičiai t. y. Šakio vaikai. Tie Šakaičiai ar ne mažybine pavarde vadinami broliai Šakiai davė vardą vėliau čia įsikūrusiam miesteliui. Šakaičių vardas dabar jau užmirštas, likę tik Šakiai.

Dar reikia paminėti Dobkūnų kaimą, apie kurį dalybų aktas šiaip kalba: „Bajorai Bobkūnai, po jais trys valakai: Balčius su sūnumis Povylu ir Fabijonu; Petras Dobkūnas su sūnumis Mikalojum ir Blažiejum; Valentas, Povylas, Matys Dabkūnai". Tai treji bajorų namai. Kiekvienas namas turi po vieną valaką žemės. Panaši padėtis buvo Šakaičių, turėjusių du ir trečdalį valako, bet apie juos nepažymėta, kad būtų buvę bajorai. Dar geresnė būklė buvo Daujotų kaimelio, kur vienas Bernadas Petravičius, ar lietuviškai sakant, Petraitis su trimis sūnumis gyveno ant dviejų valakų. Jo pavardė bus buvusi Daujotas.

Kitų kaimų padėtis buvo menkesnė. Viena šeima ar tarnyba maždaug turėjo po pusę valako žemės. Ir čia pasirodo skirtumas tarp didžiojo kunigaikščio valdinių ir privatinio savininko valdinių. Valakų įstatymas didžiojo kunigaikščio valdiniui ar vienai tarnybai skiria vieną pilną 30 margų valaką žemės ir dar su priedais ganyklų ar girios ar pievos, su aiškiai ir tiksliai nustatytomis pareigomis ir mokesčiais. Čia valdinys, einąs tarnybą, ir žemės turi vos pusę, ir pareigos nėra aiškiai nustatytos. Kiek Gelgaudiškio valdiniai turėjo dvarų dirbti ir kiek mokesčių mokėti, iš minėtojo dalybų akto nežinia.[86]

Minėtasis Gelgaudiškio dalybų aktas nušviečia netik to dvaro ūkininkų padėtį, bet ir kitų privatinių dvarų. Visoje kairioje Panemunės juostoje nuo Rumšiškių girios iki Jurbarko giriai antroje pusėje XVI š. įsikūrė gana daug privatinių dvarų ant gautos iš didžiojo kunigaikščio žemės. Toje juostoje ir dabar yra daug smulkių ūkininkų, turinčių po pusvalakį ar dar mažiau žemės. Gelgaudiškio dalybų aktas rodo, kur yra to smulkumo pradžia. Iš jo matyti, kad dideli privatinių ponų dvarai laikė taisykle savo valdiniams duoti tik po pusę valako žemės, bent čia kalbamoje srityje.

---

[86] Gelgaudiškio dvaro dalybų akto 1599 m. nuorašą paskolino man p. Jablonskis.

Į pietus nuo Siesarties, prasidedant XVII š., iki Šešupei ir ties jos viduriu ir už jos į pietus visur dar buvo girios. Tarp Siesarties ir Šešupės, tarp Višakio ir gyvenamos Paprūsėje juostos buvo dalys Vilkijos, Veliuonos, Skirsnemunės ir Jurbarko girių. Jos visos buvo priskaitytos prie Žemaičių, kuriems priklausė ir Jurbarko valsčius, esąs abiem Nemuno pusėm, drauge su Naująja Valia (Virbalium).

Jurbarko valsčius t. y. gyvenama paliai Prūsų sieną juosta su giria būdavo atiduodama karalienėms. Pirmiausiai ją turėjo, kaip minėta, karalienė Bona. Vėliau 1593 tas valsčius buvo atiduotas Zygmanto III žmonai karalienei Onai. Tų metų Varšavos seimo konstitucijoje yra pasakyta, kad karalienei yra pavedamas „Jurbarkas su Naująja Valia ir su girininkija".[87] Jurbarko girininkija buvo apėmusi prieškarinių Naumiesčio ir Griškabūdžio parapijų sritis. Jos grininkas, jau nuo 1593, jei ne nuo anksčiau, gyveno dvare, kurs vadinosi Lesnistva[88] ir kuriame jis turėjo savo raštinę. Šitas Jurbarko girios girininkas pagal Zygmanto Augusto įstatymą turėjo pareigą kurti naujus kaimus sau pavestoje girioje. Kaip jam tai sekėsi kiek jis įkūrė kaimų pirmoje XVII š. pusėje, nėra žinių. Bet kad Jurbarko giria buvo apsupta beveik iš visų kraštų kitomis giriomis, kad kaimų buvo tik paliai Prūsų sieną, tai ji galėjo būti kolonizuojama tiek, kiek priauga žmonių, kuriems Paprūsės kaimuose ima darytis per ankšta. Taip kūrimasis naujų kaimų galėjo eiti gana lėtai.

1643 karalienė Cecilija Renota, Vladislavo IV žmona, valdydama Jurbarko valščių, Duliebaičių kaime, esančiame kertėje, kurią, susibėgdamos, daro Šešupė ir Širvinta, įkūrė miestą, suteikdama jam Magdeburgo teises. Tą naują savo kūrinį ji praminė Vladislavovu, duodama jam savo vyro vardą. Tik tas vardas žmonėse neprigijo ir laikėsi iki karui oficijalėje kalboje. Žmonės jį visada vadino Naumiesčiu. Nepriklausomoje Lietuvoje senasis oficijalis Vladislavovo vardas visai išnyko. Dėl gražaus paminklo, Kudirkai pastatyto, nuo 1934 Lietuvos valdžia jį ėmė vadinti Kudirkos Naumiesčiu.

Tame naujai įkurtame Cecilijos Renatos mieste 1647 buvo pastatyta medinė bažnyčia. Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius tą bažnyčią pavedė vienuoliams Karmelitams. Kadangi tasai

---

[87] Prawa i Konstitucye, Volumen Secundum, 1402.

[88] Lenkiškas žodis Lesnictwo — girininkija.

vyskupas, kviesdamas vienuolius statydavo jiems sąlygą laikyti mokyklą,[89] tai galima iš to spręsti, kad karmelitai Naumiestyje tai ir darė.

Tas miesto įkūrimas rodo, kad bent keli nauji kaimai arti buvo įsikūrę.

Kaip naujų kaimų kūrimasis palengva slinko į rytus nuo gyvenamos paliai Prūsų sieną juostos, gali rodyti Sintautų išdygimas prie Pentos upelio Veliuonos girioje, kuri būvo apėmusi prieškarinių Sintautų ir Lukšių parapijų sritį.

Apie Sintautų pradžią yra likę įdomių žinių Žemaičių vyskupų bažnyčių lankymo aktuose, dabar esančiuose Kauno Arcivyskupijos Kūrijoje.

Sintautų pradžia eina iš Suntautaičių kaimelio, buvusio paliai Prūsų sieną prie Šešupės ir į ją įtekančio Aukspirtos upelio. Apie to kaimelio kūrimąsi Jurbarko ir Naujosios valios Inventoriuje 1561 yra šiokia žinia: „Suntautaičių kaimas: Išmatuota prie Šešupės ir Aukspirtos upelio lauko pievų ir krumokšnių blogos žemės trys valakai; priėmė jo karališkos malonės valdiniai: Petras, Vilius, Jurgis ir Grigas Suntautavičiai, turi mokėti kas metai nuo kiekvieno valako už visas prievoles po 60 grašių, dėl tos priežasties, kad ten žemė labai bloga".[90]

Šio kaimelio pirmųjų gyventojų vaikai ar anūkai Suntautai nusikėlė tolyn į rytus prie Pentos upelio ir čia įkūrė kaimą, kurs ėmė vadintis jų pavarde S i n t a u t a i s. Šitas naujas kaimas ėmė kurtis dar tuo laiku, „kada visa apylinkė labiau buvo pilna klaikių ir labai tankių girių, nekaip žmonių; laikui esant, kai padaugėję gyventojai namų aukštumose negalėjo tilpti, tada ėmė ieškotis sau vietų gyventi ir ėmė statytis giriose namus, iškirsdami medžius, išlupdami kelmus, ir išraudami tuštumos kadugius. Taip matydamas Olikos ir Nesvyžiaus kunigaikštis Albertas Radvila, didžiosios Lietuvos kunigaikštijos kancleris, nuolat besidauginantį skaičių tikinčiųjų, negalinčių patogiai pasiekti bažnyčias, iš vieno ir kito krašto toli esančias,[91] pastatydino bažnyčią Sintau-

---

[89] Kodeks Babinowski, 46—8.

[90] Jablonskis, Inventoriai, 63a. Čia reikia pastebėti, kad kaimo vardas S u n t a u t a i č i a i ir jo gyventojų pavardė S u n t a u t a v i č i a i yra ta pati ir tą pat turi reikšmę: S u n t a i č i a i lietuviška forma — Suntauto vaikai, S u n t a u t a v i č i a i gudiška forma — taip pat Suntauto vaikai.

[91] Tada buvo artimiausios bažnyčios Virbalyje ir Gelgaudiškyje.

tuose ir norėjo, kad ji būtų Veliuonos parapijos filija". Ta bažnyčia „neilga ir neaukšta", geriau sakant koplyčia, buvo pastatyta 1641. Pamaldų laikyti išsyk atvažiuodavo Veliuonos klebonas, paskui per didesnes šventes Naumiesčio karmelitai. Bet kadangi toks dvasinio maisto teikimas buvo neužtenkamas, žmonės, lyg laukiniai, gyvendami skynimuose tarp tankių girių ir balų, nežinojo tikro Dievo, tai į Sintautus skelbti jiems Dievo žodžio buvo atsiųstas nuolatinis kunigas, kuriam buvo duota šiokia tokia aikštelė pasistatyti namukui. Tas pirmasis kunigas ir kiti po jo į Sintautus atsiųstieji dar savo rankų darbu, išsikirsdami girioje medžius, darėsi daržą daržovėms auginti. Naujinykų kaimas, priklausąs Veliuonos dvarui, apsiėmė mokėti po 200 auksinų kas metai kunigui išlaikyti.

Šios žinios apie Sintautų bažnyčią, imtos iš Žemaičių vyskupo vizitacijos akto 1703, rodo, kad Sintautų apylinkėje apie vidurį XVII š. tankių girių protarpiuose ar skynimuose kūrėsi pirmi kaimai.

Iš to, kas čia pasakyta, matyti, kaip maždaug ėjo kolonizacija Sūduvos giriose iki viduriui XVII š. Naujai įkurtieji kaimai buvo nevienoki: vieni priklausė iždui, ar kitaip sakant, buvo nuosavybė didžiojo kunigaikščio, kiti priklausė privatiniams ponams. Iždo kaimus, kol sėdėjo valią ir laisvi buvo nuo mokesčių, valdė girininkai tų girininkijų, kurių srityje buvo kurti. Valiai pasibaigus, nauji kaimai pereidavo į valdžią tos seniūnijos, kuriai priklausė girininkija arba buvo sudaroma nauja valdyba bet kuriame arti tų kaimų naujai įkurtam dvare ar palivarke. Dvarai valdantieji aplinkinius kaimus vadinosi tenutomis (gud. deržava) arba seniūnijomis. Iš 1660 mokeščių sąrašo yra žinomos šios naujos tenutos: Klevų ir Naliubovičių (arti Seinų) Kadariškių, Olšankos arba Makovšciznos, Otesnykų ir Kalnynų (Dzūkuose), Matlaukio, Rostkovsčiznos ir Geisteriškių, Pagernevos, Pąširvinčio arba Alvito, Veršupio (turbūt, Versnupio), Vilkaviškio. Naujos seniūnijos minėtajame sąraše yra pažymėtos trys: Bulakavo, Vištyčio ir Prienų.[92] Privatinius kaimus valdė jų savininkai, kaip pav. Sapiegai Gelgaudiškyjej ir Zapyškyje.

---

[92] A. V. K. XXXIV, 441—541.

XIII.

Kolonizacijos pabaiga ir Švedų karas

Kojalavičius savo rašte, išspaustame 1650, paminėjo Paširvintį (dabartinį Alvitą), priklausantį prie Užgirinio dekanato,[1] kuriame tada buvo šios bažnyčios: Pajevonys (1586), Vištytis (1560), Alvitas (1617), Lankeliškiai (1609), Vilkaviškis (1620), Punskas (1597).[2] Užgiriniu jis vadinasi, dėl to kad žiūrint iš Vilniaus, kurio vyskupijai jis priklausė, buvo už girios. Tos girios plotą galima maždaug nustatyti iš seniausių iki šiol likusių Lankeliškių ir Prienų metrikų. Iš Lankeliškių metrikų, pradėtų rašyti 1612 iki 1642, matyti, kur baigiasi kaimai į rytus nuo tos bažnyčios. Patys kraštutiniai kaimai buvo Keturvalakiai, Balsupiai, Karkliniai, Juodupėnai. Į rytus nuo šitų vietų buvo giria. Į šiaurę nuo jų, rodos, abiem pusėm Rausvės buvo dar miškai, tik prie Šešupės jau turėjo būti Bebrinykai, kurio vardas, reiškiąs bebrų gaudytojus, rodo jo senumą; jis bus atsiradęs drauge su Pilviškiais. Tai yra maždaug tos girios siena iš vakarų krašto.

Apie rytinį tos girios kraštą gaunama žinot iš Prienų parapijos metrikų. Prienų bažnyčia buvo pastatyta 1609. Ji buvo tik viena visoje Panemunėje nuo Balbieriškio iki Kaunui. Tai rodo, kad čia gyventojų buvo nedaug. Visoje toje juostoje apie 1586 vargu buvo daugiau, kaip 20 kaimų. Viduryje XVII š., kai kolonizacija paliai Prūsų sieną buvo jau daug pažengusi, čia, būtent Prienų ir Pakuonio parapijų srityje, buvo į 70 kaimų, kaip tai matyti iš Prienų parapijos seniausių metrikų (1664—1667). Kraštutiniai kaimai siekė Iesią. Į vakarus nuo tos upės buvo įsikūręs tik vienas Skriaudžių kaimas. Iš to matyti, kad rytinė kalbamo-

---

[1] Miscellanea, p. 35: Decanatus Ultrasilvanus.

[2] Virbalio bažnyčia (1554) priklausė Žemaičių vyskupijai.

šios girios siena buvo Iesia, kurios žemupys paliai Kauną abiem jos pusėm buvo gyvenamas.

Į pietus čia kalbamoji giria buvo apėmusi Šešupės viršupį, už kurio tolyn į pietus buvo gyvenama Saivų dvaro sritis. Saivai buvo įkurti, rodos, apie vidurį XVI š., kurio antroje pusėje Merkinės girios srityje susidarė šiek tiek naujų kaimų. Viduryje XVII š. Merkinės girios vardas išnyksta ir likusi jos dalis yra vadinama Saivų giria, kuri nuo Saivų tęsėsi į vakarus, rodos, Prūsų sienos nesiekdama.[3] Netoli nuo Saivų Punsko kaime nuo 1597 yra bažnyčia. Iš to matyti, kad ten buvo gana žymus kaimų skaičius.

Šiaurėje didelės dalys Darsūniškio, Kauno, Vilkijos ir Veliuonos girių dar nebuvo gyvenamos viduryje XVII š. Girios dar buvo, kur dabar Višakio Rūdos, Griškabūdžio (su Barzdais ir Paluobiais) ir Lukšių parapijos. Pradėta kolonizacija tada buvo dabartinės Sintautų parapijos srityje.

Iš to visko, kas čia pasakyta, gali būti aišku, kad apie 1650 Sūdavijos vidurys buvo dar negyvenamas, čia buvo dar girių plotai. Dėl to Kojalavičius gyvenamą Paprūsę su minėtomis bažnyčiomis ne be pagrindo vadino Užgiriniu dekanatu.

Einant karui su Maskva ir Švedais, kai Lietuva ir Žemaičiai buvo priešų užimti, Sudavija liko laisva nuo užpuolikų, kurie, rodos, čia nė nebandė įžengti; bent apie tai nėra jokių žinių. Tai čia buvo rami vieta Lietuvos kariuomenei organizuotis ir patogi prieglauda pabėgėliams slėptis nuo žudančio priešų kardo. Kariuomenė čia organizavosi kaimuose paliai Prūsų sieną, o pabėgėliai galėjo prisiglausti gyvenamoje juostoje ir Panemunėmis ir Paprūsėje.

Kad Sudavijos kaimuose daug kas galėjo ieškotis prieglaudos, rodo minėtasis Raudondvario pavyzdys, kurio dauguma valdinių išbėgiojo ir iš 84 savo vietoje liko vos apie 20. Kad sudegintų dvarų ir kaimų buvo daug, tai ir jų gyventojai, bent valstiečiai, bėgo ten, kur priešų kariuomenė juos nesiekė. Reikia manyti, kad, praėjus karo audrai, daug kas Sudavijos giriose visai apsigyveno, ypač tie, kurie sugrįžę į savo pirmesnes gyvenamas vietas, daugiau nieko negalėjo rasti, kaip tik tuščią apleistą lauką, o tuščių laukų dirbti galėjo rasti ir Sūduvoje.

Karo žiaurumai, kurie vertė gyventojus bėgti iš savo būstinės,

---

[3] Ordinacija Korol. Pušč, 155, 156.

padarė tai, kad Sūduvos kaimuose padaugėjo kaimų gyventojų skaičius ir, karui pasibaigus, tuščios vietos galėjo būti lengviau ir greičiau kolonizuojamos.

Antroje pusėje XVII š. minėtoje tuščioje girių srityje įsikuria daug naujų kaimų, taip, jog iki to šimtmečio pabaigai visa ta sritis maždaug darosi apgyventa. Tai matyti iš Prienų, Lankeliškių, Naumiesčio ir Sintautų metrikų.

Lankeliškių metrikai 1613—1693 rodo, kad tarp Rausvės ir Šešupės įsikūrė gana daug naujų kaimų: Vidgiriai, Maškučiai, Mokolai, Tarpučiai, Uosupis, Paršynskie (tur būt Paršeliai), Gulbiniškiai, Gižai, Paežeriai...

Prienų metrikuose 1701—1703 atsiranda tarp Jesios ir Šešupės, šie nauji kaimai, kurių dar viduryje XVI š. nebuvo: Netičkampis, Pašešupys, Kuktai, Meškynai, Kuzai, Iestrakis, Pentupiai, Šimokai, Sarginė, Trakiškiai, Utėlinė Būda, Degučiai, Raišupis, Puskelniai. Apie Puskelnių pradžią yra šioks padavimas. Didžiojo kunigaikščio vežėjas Vaišnora, gyvenusis Vilniuje, gavęs keturis žemės valakus apsigyveno arti Šešupės. Pagal to laiko madą jis apsiavęs būdavo batais su ilgais aulais ir trumpomis kelnėmis. Kai basas lauke dirbdavo, atrodydavo, kaip garnys, su trumpomis kelnėmis. Žmonės jį dėl to pašiepdami vadino puskelniu. Nuo to pašaipos žodžio Puskelnių kaimas gavo vardą. Pasakojo to Vaišnoro ainis, Puskelniuose augusis, baigusis Marijampolės gimnaziją ir aukštąjį teologijos mokslą ėjusis Ryme jaunas kun. Dr. Juozas Vaišnora M. I. C. Vaišnorų pavardė yra paminėta Horodlės Unijos akte: Woyssnar Wylkolewicz.

Ties Puskelniais kitoje Šešupės pusėje yra Puskepurių kaimas. Jo vardas rodo, kad jis vėliau įsikūrė už Puskelnius. — Dar vėlesnis Bliūdziškių kaimas: turbūt po didžiojo maro, nuo Gardino atvyko trys bajorai: broliai Bliūdzinskai ir gavo 500 margų žemės, vienas jų mirė, kitas kuo nusikaltęs sugrįžo pas Gardiną, liko vienas, jo vaikai pasidalino žemę. Iš jo yra kilusi Bliūdžių giminė: vienas kunigas, du daktarai Pilviškiuose ir Marijampolėje, vienas aukštas valdininkas Kaune. Atlietuvino jie savo pavardę prieš karą. Nartas, Kumelionys, Padovinys, Nendriniai, Valčiuva, Varnupiai, Gudiškiai, Patašinė, Gaistriai, Surgučiai, Nartelis, Puskepuriai yra iš antros pusės XVII š. Ten pat yra pažymėtos keturios Būdos, kur giria kertama. Būda Utelinė, Stara Būda, Būda Aciugova, Būda Kantola. Jų vietoje išdygo nauji kaimai.

Bet šie kaimai čia kalbamąją sritį dar nebaigė kolonizuoti. Marijampolės (Pašešupio) metrikuose 1732 — 1737 yra paminėtos devynios Būdos. Tas vardas reiškė, kad tose vietose dar buvo dirbama girinė medžiaga arba kad, iškirtus toje vietoje girią, kūrėsi naujas kaimas, priėmusis Būdos vardą. Yra ten užrašytos taip pat aštuonios Naujienos, kurios reiškė naujai kuriamo kaimo naujai pradedamą dirbti žemę.[4]

Iš Vilkaviškio metrikų, kurie prasideda nuo 1690 yra žinia apie šiuos pirmą kartą arti Šešupės minimus kaimus: Piliūnus, Gavaltuvą, Sausbalius, Alksnėnus, Pančekius, Bebrinykus, Kižius, Miknaičius.

Naumiesčio metrikai, kurie prasideda nuo 1680 m., rodo, kad antroje pusėje XVII š. ima rastis naujų kaimų Griškabūdžio ir Lukšių parapijų srityse: Bliuviškiai (1683), Žardeliai, Barzdai, Žečkalniai, Katiliai ir dar keli kiti, kurių vardai šiek tiek panašūs į dabartinius. Griškabūdžio parapijoje yra likęs padavimas, kad seniausi joje kaimai buvę trys: Bliuviškiai, Barzdai ir Stugučiai. Lukšių parapijoje jau įsikūrę šie sodžiai: Ūsai (1681), Lukšiai (1682), Dovydaičiai (turbūt dabartiniai Dovydiškiai 1681), Matušaičiai (turbūt, dabar Matijošiškiai).

Iš Sintautų par. metrikų 1697 — 1706 matyti, kad kaimų skaičius padidėjęs netik toje parapijoje, bet taip pat Naumiesčio, Griškabūdžio ir Lukšių: Pranckabūdis, Žąsiniai, Vidgiriai, Smilgiai, Žėgliai, Sparviniai, Švediškiai, Mergbūdis, Rygiškiai, Miliškiai, Zypliai, Galiniai, Bridžiai, Griškabūdis, Skaizgiriai, Veršiai, Pentiškiai, Mureikai. . .

Iš to, kas čia pasakyta, galima spręsti, kad iki pabaigai XVII š. iškolonizuotas buvo Sūduvos vidus. Bet dar nebuvo kolonizacijos pabaiga. Nauji kaimai buvo kuriami dar ir XVIII š., net šiek tiek ir XIX š. Daugumoje Sūduvos parapijų yra po vieną ar keletą kaimų, gavusių vardą, nuo būdų, kur buvo dirbama kertamos girios medžiaga. Daugiausia nuo būdos pramintų kaimų pavadinimų yra Griškabūdžio par. 7, Lukšių 6, Plutiškių 6, Sasnavos 6, Prienų 4, Šilavoto 4, Liubavo 4, Rudaminos 4, Slavikų 3, Pilviškių 3, Igliaukos 3, Skriaudžių 3, Višakio Rūdos 5, kitose po 1 ar

---

[5] Szatbud, Buda Utalina, Buda Bagnowa, Buda Kiermuszyna, Buda Żywa Woda, Buda Santoka, Buda Nowa, Buda Kuchtowa, Buda Walciowa; Raczyl Nowina, Nowina Powetczyski, Nowina Pojesupie, Nowina Powertyszki, Nowina Tkaciszki, Nowina Bartniki, Nowina Apsukie (?), Nowina.

2, kai kuriose nė vieno, labai mažai Dzūkuose. Daugumos jų pradžia buvo buvusi apie vidurį XVIII š. Drauge jos rodo, kur dar XVIII š. buvo dideli girių plotai.

Jei galima sakyti, kad kolonizacija buvo baigta iki pabaigai XVII š., tai reikia prie to pastebėti, kad po 1710 ji beveik visur turėjo lyg iš naujo vėl prasidėti, nes apie tuos metus buvo didelis maras, ištuštinusis kaimus vienur mažiau kitur daugiau, bet visur daug žmonių nuvariusis į kapus. Apie jį čia reikia šiek tiek paminėti.

Tas maras buvo, einant karui tarp Lenkijos ir Maskvos iš vienos pusės ir Švedijos iš antros. Lenkų karalius Augustas II, norėdamas atimti iš Švedijos Livoniją, ir Maskvos caras Petras, geisdamas įsigyti priėjimą prie Baltijos jūros, ir Danija, manydama taip pat pagrobti Švedijos žemių, susitarė tarp savęs ir pradėjo karą. Augustas II su Saksonijos kariuomene 1700 įpuolė į Livoniją ir apgulė Rygą, bet nestengė paimti. Jaunas Švedijos karalius Karolis XII užpuolė pirmiausiai Daniją, sumušė ir privertė taikytis. Paskui vėlai rudenį atvyko pas Narvą, kurią Maskvos kariuomenė buvo apgulusi, 19 lapkričio 1700 staiga užpuolė rusų stovyklą ir nugalėjo. Kitais metais 1701 nuėjo pas Dauguvą, kur, pasitraukusi nuo Rygos, stovėjo Augusto II ir Maskvos kariuomenė. Karolis XII, persikėlęs per Dauguvą, liepos 18 sumušė Lenkų karaliaus kariuomenę, paėmė Lenkijos ir Lietuvos Livoniją (Inflantus). Iš čia jo kariuomenė atsidangino į Žemaičius ir Lietuvą žiemavoti. 1702 švedai, stumdamiesi per Lietuvą, paėmė Gardiną. Čia atvyko Lenkijos pasiuntiniai prašyti taikos. Karolis XII reikalavo, kad lenkai atstatytų nuo sosto karalių Augustą II. Mėnesį laukę, švedai pasijudino žygiuoti į pietus ir 24 gegužės buvo jau Varšavoje. Čia Karolis XII įsakė rengtis rinkti naują karalių ir paskui ėjo kariauti Augusto II, visiškai sumušė jį pas Klišovą, įėjo į Krokavą. Išspaudęs iš to miesto 100.000 talerių kontribucijos, leidosi vytis Augustą II, bet, nelaimingai nukritęs nuo arklio, ilgą laiką turėjo ilsėtis. Augustas II, naudodamasis priešo liga, atgavo Varšavą. Tik Karolis XII, pasveikęs, 1704 pavasarį vėl ją atėmė, 1 gegužės 1704 sukūlė saksų ir lietuvių kariuomenę pas Paltuską, paskui apgulė Torną, kur buvo pabėgęs Augustas II. Tas miestas pasidavė 15 spalių. Paskui pasidavė ir Dancigas su Elbingu, užmokėję 400.000 talerių kontribucijos. Tuo pat laiku buvo paimtas ir Poznanius.

Lenkai tuo tarpu pagal Švedų norą Varšavos seime atstatė nuo sosto Augustą II ir išrinko karalium Stanislovą Leščinskį. Bet tas galėjo viešpatauti tik pusėje Lenkijos, nes pietų vaivadijose laikėsi Augustas II. Karolis XII išvyko jo pribaigti ir paėmė Lvovą, o Augustas tuo tarpu atgavo Varšavą, iš kurios Leščinskis turėjo skubiai bėgti. Tik po dviejų mėnesių Varšava vėl buvo švedų rankose. 4 spalių 1705 Stanislovas Leščinskis iškilmingai buvo Varšavoje apvainikuotas karalium, ir 18 lapkričio Lenkija ir Švedija padarė sutartį prieš carą Petrą.

Caras Petras, esant Karoliui XII Lenkijoje, paėmė šalį paliai Suomių įlanką ir čia, Švedų žemėje, įkūrė naują sostinę Peterburgą (1703). Paskui 1705 su kariuomene atvyko į Lietuvą padėti Augustui II ir apsistojo Gardine. Pasimatyti su caru čia atkeliavo Augustas II. Petras pavedė jam kariuomenę ir pats išsiskubino į Maskvą. Atėjus žiemos aštriems šalčiams Karolis XII nuo Vislos, labai greitai varydamasis, sausio pabaigoje 1706 atvyko pas Gardiną, nuvijęs rusų dragūnus, persikėlė per Nemuną ir norėjo mūšio su rusais. Bet tie į mūšį nestojo. Karolis XII, neturėdamas vilties, kad puolimu galėtų paimti miestą, ir neturėdamas kariuomenei maisto, pasitraukė 70 verstų nuo Gardino į Želudką ir čia siuntinėjo kariuomenės saugoti, kad maistas į Gardiną nebūtų vežamas rusų kariuomenei. Augustas II, paėmęs iš Gardino keturis rusų dragūnų pulkus, išvyko ant Varšavos. Caras Petras, matydamas, kad Gardine esanti kariuomenė yra atkirsta nuo susisiekimo su Rusija, įsakė ko greičiausiai išeiti, ir ji per Velykas 1906, perėjusi tam tyčia prirengtu tiltu per Nemuną, pasitraukė iš Gardino ir nusidangino į pietus ant Brastos. Kad tuo tarpu Nemunu ledai ėjo, Karolis XII savaitę sugaišo, iki galėjo užtiesti ant Nemuno tiltą, ir pavyti besitraukiančius rusus nebuvo galima. Rusų kariuomenė drauge su Augustu II pas Kališą susitiko su švedais, kurių buvo 8000 ir drauge su jais 20.000 lenkų, sumušė švedus.

Augustas II nuvyko į savo Saksoniją, o Karolis ėjo paskui. Tenai švedų generolas Renšeldas su 12.000 kareivių pas Fraustadtą buvo jau sumušęs 20.000 saksų. Karolis, nuvykęs į Saksoniją, Altranštadte Augustą privertė atsisakyti nuo Lenkų karaliaus sosto ir nuo sąjungos su Maskva, pripažinti Lenkijos karalių Stanislovą Leščinskį.

Karolis XII iš Saksonijos ėmė grįžti rugpiūčio mėnesyje 1707, turėdamas 24.500 raitelių ir 20.000 pėstininkų. Pas Vislą

stovėjo jis keturis mėnesius. Jo kariuomenė šeimininkavo čia, grobdama viską, ką galėjo paimti. Stanislovas Leščinskis graudžiai skundėsi Karoliui XII, kad švedai be pasigailėjimo plėšia gyventojus lygiai taip, kaip ir rusai. Bet į tuos pasiskundimus niekas nekreipė dėmesio. Karolis taip buvo įtūžęs dėl lenkų elgimosi, jog nelaikė jų vertais gailėtis, nei jų valstybės, nei atskirų asmenų. Baigiantis gruodžiui, perėjęs Vislą, neatsižiūrėdamas nei į šaltį, nei į kareivių mirimą nuo nakvojimo lauke, ėjo į Lietuvą. Gyventojai iš pasalų, slapstydamiesi, šaudė kareivius. Karolis, įpykęs, įsakė juos karti ir deginti jų namus.

Rusų kariuomenės vadams tada susitarus, Merkinėje Petras įsakė vengti didelio mūšio ir vilioti švedus gilyn į Rusiją.

Tuo tarpu pabaigoje sausio 1708 caras Petras atvyko į Gardiną, pas seniau čia atsiųstą kariuomenę. Karolis, sužinojęs tai, atsiskubino pas Nemuną. Rusai nestengė apginti tilto ir švedų karalius įėjo į Gardiną. Dviem valandom pirma pabėgo iš čia Petras į Merkinę, iš kur jis kariuomenės viršininkams parašė įsakymą, kad traukdamiesi imtų gyventojų maistą ir pašarą, taip pat galvijus, arklius, jaučius ir avis imtų su savim, kiek tik gali, o ko negali paimti, maistą ir pašarą deginti, kad netektų priešams. Po to išvyko į Vilnių. Karolis XII stūmėsi į rytus. Petras prieš jį viską naikino ir iš šonų jo kariuomenės dalys neleido švedams eiti į nesunaikintą šalį. Priėję prie Dniepro ir pavargę, švedai pasuko į pietus. Tenai jis vasarą 1709 apgulė Paltavą. 8 liepos tarp rusų ir švedų čia įvyko mūšis. Švedai buvo nugalėti. Karolis XII pabėgo į Benderus į Turkijos žemę.[5]

Po to mūšio Švedija neteko savo senos garbės ir sumenkėjo. Rusija iškilo į pirmaeilių valstybių skaičių. Caras Petras pasiuntė kariuomenę į Lietuvą padėti Augustui II, kurs vėl sugrįžo į Lenkiją ir išvijo Stanislovą Leščinskį.

Prie šių žinių apie tą švedų karą reikėtų paminėti ir kariuomenių perėjimus, kurie visada būdavo sunkūs ir skaudūs gyventojams. Karą pradėjo Augustas II apguldamas Rygą. Jo iš Saksonijos atsivesta kariuomenė perėjo per Lietuvą ir Žemaičius, eidama į šiaurę, tik nežinia kuriomis vietomis ji ėjo ir kiek ji įkyrėjo gyventojams. Sumuštos jos pas Dauguvą likučiai grįžo per

---

[6] Solovjev, Istorija Rossii, knyga III, p. 1244—5, 1254, 1409—1410, 1417 1419—20, 1445, 1473—5. — Wielka Encyklopedya Illustr., Karol XII.

Lietuvą. Nuo jos gavo nukentėti Vilniaus vyskupijos vyskupo, kapitulos ir klebonų žemės ir kaimai.[6] Galima manyti, kad taip pat buvo ir dvarams.

Saksų kariuomenei pasitraukus, Vilniaus ir Žemaičių vyskupijoje ėmė šeimininkauti švedai, kurių generolas Levenhauptas vienu tarpu Livonijoje turėjo 16.000 kareivių. 1705 švedų kareiviai, išgrobstę visus brangesnius daiktus, sudegino Akmenės miestelį, nuo jų nukentėjo ir Žagarė. Vyskupas Kršpinas Kirchsteinas, sužinojęs tai, rašė minėtajam generolui melsdamas, kad bent Dievo namus lenktų. Bet švedai vis tiek lupo bažnyčias ir nė šventomis dienomis neleidžia jas atidaryti, žudo ir blaško. Pats vyskupas daugiau tada gyveno arti Prūsų sienos prie Nemuno savo tėvo dvare Kiduliuose, kad užeinant švedams galėtų pasišalinti į Prūsus. Tada tenai jis pasistatydino koplyčią, kuri davė pradžią dabartinei Kaimelio parapijai.[7] 1702 į Vilnių atėjo 2000 švedų. Vilniaus kapitula davė jiems kontribuciją, kad neplėštų bažnyčios nei kanonikų namų. Iš Vilniaus miesto švedai tada išreikalavo 22.115 talerių.[8] Antrą kartą lankė švedai tą Lietuvos sostinę 1706 drauge su Stanislovo Leščinskio partijos kareiviais ir plėšė. Kanonikas Zienkavičius kareivių nuvestas pas kontribucijų komisorių ir mirtim grasinamas nuo plėšimo bažnyčios ir kapitulos namų išsipirko, sumokėdamas 2000 talerių.[9] Reikia manyti, kad taip pat buvo daroma ir miesto, ir kaimų, ir dvarų gyventojams.

Per Vilniaus vyskupiją ėjo ir rusų kariuomenė. 1705 gegužės 13 d. Maskvos kariuomenei maitinti buvo uždėta Vilniaus miestui rugių ir kruopų kontribucija, o 22 gegužės, belaukiant į Vilnių caro Petro atvykstančio su kariuomene, buvo prašoma, kad kapitula ir vyskupija dėtų dideles lėšas dovanoms carui ir jo ministeriams.[10]

Šitos smulkios žinutės nepasako, kas darėsi kitose Lietuvos vietose, bet iš jų galima suprasti, kad visur gyventojai gavo kentėti, kur tik pasirodė svetima kariuomenė. Vargas tada buvo ir su sava, juo labiau su svetima.

---

[7] Opisanie Rukop. Otd. Vil. Publ. Bibl. I, 117.

[8] Žemaičių Vyskupystė I, 186—7.

[9] Kraszewski, Vilno, II, 172—3.

[10] Opisanie Rukop. Otd. Publ. Vil. Bibl. I, 117, 119.

[11] Opisanie Rukop. Otd. Vil. Publ. Bibl. I, 118.

Turėdami šiokį tokį supratimą, kas darėsi per švedų karą Lietuvoje, dirstelkime ir į Sūduvą, ar ją lankė švedai. Per Sūduvą švedų kariuomenė, rodos, ėjo vieną kartą, kai pradžioje 1702 iš Žemaičių Karolis XII traukė ant Varšavos. Per kuriuos kaimus ir vietas švedai žygiavo, nėra likę smulkių žinių. Per Nemuną, rodos, persikėlė arti Kauno ar gal ir pačiam Kaune ir ėjo ne per toli nuo Nemuno iki Gardinui. Yra padavimas, kad Rudaminos piliakalnis esąs Švedų supiltas. Atrodo pagal tą padavimą, kad ant jo švedai galėjo stovėti. Pas Dusios ežerą Lietuvos hetmanas Višnevieckis, rodos, bus bandęs užstoti švedam kelią, bet veltui.[11] Karolis XII vistiek nuvyko į Gardiną. Nėra abejonės, kad žygiuodami švedai visą maistą ėmėsi iš vietos gyventojų. Tai ir čia gana plati Panemunės juosta gavo nukentėti. Pas Gardiną ir Gardine švedai buvo kelis kartus, tai bent Gardino apskritys turėjo pajusti svetimos kariuomenės naštą. Rusai taip pat kelis kartus laikėsi Gardine. Maistas ir paašras ir jiems buvo reikalingas, ir jie iš gyventojų ėmė.

Aukščiau buvo minėta, kad caras Petras, traukdamasis iš Gardino per Merkinę ant Vilniaus prieš užeinančius švedus, įsakė kariuomenei imti iš gyventojų ir arklius, ir galvijus ir pašarą ir maistą ir, ką negali paimti, deginti. Nežinia tik, kaip plačiai tai buvo įvykdyta. Ar šiaip ar taip tas caro įsakymas 1708 m. neliko tuščias žodis. Vilniaus kapitulos aktuose 24 gegužės 1709 yra pažymėta, kad Lietuvoje didis badas, kad Vilniuje yra daug iš visur subėgusių išbadėjusių pavargėlių, tirštai gulinčių ir mirštančių gatvėse. Kad nuo jų dvokimo miestas neužsikrėstų, kapitula nori, kad būtų išvežti už miesto ir jiems maitinti skiria 500 auksinų.[12]

Taigi tie kariuomenių ėjimai sunaikino Lietuvą ir paliko jai badą, kurs, matyt, kilo iš to, kad gyventojai, gyvulių netekę, negalėjo įdirbti ir užsėti laukų. Badas tas buvo labai patogi dirva dar baisesnei rykštei, marui.

Tasai baisus dar iki šiol iš žmonių atminties neišnykusis maras trukdo dvejus metus 1709 — 1710. Žmonių jis yra vadinamas pavietre. Prasidėjo jis Dancige. Prūsų lietuvių išmirė nuo jo beveik pusė 128,000 iki 160.000. Prūsuose ne visur lygiai žmonės mirė, vienuose apskričiuose daugiau, kituose mažiau. Lietuvoje

---

[12] Polujanski, Wędrowki, 116.

[13] Opisanie Ruk. Ord. Vil. Publ. Bibl., I, 119.

jis buvo visur, bet nežinia, ar visur buvo lygus mirtingumas.[13] Vilniuje tas maras žiemą 1711 buvo sumažėjęs, bet dar neliovęs. Nebuvo dar ten išnykęs ir gegužės mėnesyje tų pat metų.[14] Per tą marą Vilniuje išmirė nuo 24.000 iki 30.000 žmonių.[15]

Šiek tiek žinių yra apie tą marą Žemaičiuose. Žemaičių vyskupystėje yra paminėta, kad išmirė daug kunigų ir vienuolių. Didelį pasiaukojimą ir artimo meilę parodė Kražių Jezuitai. Beteikdami Šv. Sakramentus mirštantiems, patys jie užsikrėtė ir mirė. Daug kas bėgo į girias, kad neužsikrėstų. Vienas Kražių jezuitas ukvedis Gilvičių dvarelyje išmirus visiems žmonėms pats bandą ganė ir daugel badaujančių žmonių pienų maitino. Kelis kartus nuo jų užsikrėtęs, išgijo, iki pagalios ir jį maras išvarė į amžinybę.[16]

Sūduvoje maras varė žmones į kapus, kaip ir kitur Lietuvoje. Bet tikslių žinių apie mirtingumo didumą nėra. Šiek tiek šviesos duoda Prienų bažnyčios gimimų ir sutuoktuvių metrikai. Prienų parapijos plotas ėjo nuo Nemuno iki Šešupei. Tarp Kauno ir Balbieriškio buvo tik viena bažnyčia Prienuose. Jos metrikai rodo šiokias skaitlines:

1703	susituoktuvių	57,	gimė	206
1704	„	98,	„	199
1705	„	55,	„	312
1706	„	107,	„	245
1707	„	60,	„	290
1708	„	25,	„	170
1709	„	33,	„	107
1710	„	12,	„	88

Minėtuose metrikuose gegužės mėnesyje 1710 yra užrašyta lotyniškai p e s t i s g r a s s a t maras šėlsta. Tas maro šėlimas matyt iš sumažėjusio susituoktuvių ir gimimų skaičiaus. Trims metais prieš tą marą žymiai padidėjusis gimimų skaičius nėra norminis, bet atsitiktinas. To padidėjimo priežastis, rodos, bus buvęs žymesnis žmonių subėgimas į Prienų parapiją dėl karo veiksmų. Norminiu susituoktuvių skaičium prieš marą reikia lai-

---

[14] Vileišis, Taut. Sant. Maž. Liet. 122—3.

[15] Opisanie Ruk. Otd. Vil. Publ. Bibl., I, 120.

[16] Kraszewski, Vilno, II, 85—7.

[17] Žemaičių Vyskupystė, I, 192—7.

kyti 57 iki 60, o gimimų į 200. Kiek išmirė žmonių per karą, galima vaizduotis iš šių skaitlinių:

1711	susituoktuvių	35,	gimė	47
1712	„	22,	„	41
1713	„	14,	„	69
1714	„	23,	„	103
1715	„	15,	„	54
1716	„	13,	„	47
1717	„	5,	„	65
1718	„	14,	„	52
1719	„	14,	„	64
1720	„	13,	„	83
1721	„	26,	„	98
1722	„	13,	„	115
1723	„	21,	„	111
1724	„	25,	„	105

Šitos skaitlinės rodo, kaip daug gyventojų skaičius po maro buvo sumažėjęs.[17]

Taigi švedų karas ir paskui jį einąs maras labai išretino gyventojus, kaimus paliko jei ne tuščius, tai bent pustuščius, su-

[18] Apie tą marą mano tėvas, gyvenąs Bliuviškiuose, Griškabūdžio par., einąs 91 metus, šią vasarą (1936) šiaip pasakojo: Pavietrė atėjo nuo Naumiesčio. Vienuose namuose (nežinia kokio kaimo) visai šeimynai stuboje bemiegant, viena tik šeimininkė sėdėjo lovoje ir žindė mažą mergaitę. Įėjo į vidų balta moteriškė ir visiems miegantiems spūstelėjo nosį. Visi jie mirė. Liko gyva tik ta viena s umaža mergaite. Ėjo per kaimą kapočiai, laidodami mirusius. Ta moteriškė su jais išėjo į Kriaučiūnus (arba Pustauniškius, Lukši ųpar.) ir ten ji liko, radusi ten vieną vyrą. Tada nuo Kriaučiūnų iki Dirsių (Degimiškės k.) nebuvo nė vieno žmogaus. Nuo vieno iki kito tų kaimų yra keturi kilometrai. Gyvi likusieji ėmė rinktis į Dirsius, kur daug negalėjo būti, nes dar man jaunam esant buvo jame tik keturi ūkininkai, tiek pat ir Kriaučiūnuose. Iš tos motinos (ar jos mergaitės) giminės vienas vyras Saizgirys atėjo į Pentiškius. Iš Pentiškių Magdalena Skaizgiriukė ištekėjo į Bliuviškius, už Marijušo Totoraičio, mano tėvuko. Jos tėvas Skaisgirys Jurgis gyveno 110 metų. Per Prancūzmetį jis buvo išvarytas į stuiką. Nuvažiavo į Rusiją, kur buvo viena ugnis, netoli Maskvos, kur viskas išdeginta. Jis nelaukė, iki paleis, paliko arklius ir grįžo pėsčias 9 dienas nevalgęs, iki rado žmogų. Tas davė jam tik biskį valgyti dėl to išalkusis nepatenkintas buvo. Tik trečią dieną davė jam privalgyti, jį išleido ir įdėjo maisto. Parėjęs rado namieje viską išpūstyta. Prancūzai viską labai pūstijo. Mirė jis Pentiškiuose, mano tėvui einant 10 metus.

stabdė Sūduvos kolonizaciją. Po maro pirma turėjo prisipildyti gyventojų senieji kaimai, o paskui tik galėjo kurtis nauji. Dėl tō tuščių vietų ir gausingų tada girių kolonizacija galėjo būti varoma tik apie vidurį XVIII š. ir tada ji buvo baigta.

Iš to, kas čia pasakyta, gali būti aišku, kad Sūduvos vidurys buvo apgyvendintas antroje pusėje XVII, ir kad minėtojo maro sutrukdyta kolonizacija buvo baigta apie vidurį XVIII š. Tai galima matyti ir iš čia pastatytų bažnyčių: Kalvarijoje 1705, Liubave tarp 1720 — 1740, Liudvinave 1727, kiek vėliau Daukšiuose, Marijampolėje (Pašešupyje) koplyčia 1717, Bartininkuose 1783, Keturvalakiuose 1786, Gižuose 1774, Šumskuose 1795, Skriaudžiuose prieš 1778, Griškabūdyje 1744, Lukšiuose 1749 ir k. Tai dar labiau paaiškės atsiminus, kad paliai Nemuną Dzūkuose pirmos bažnyčios buvo įkurtos pirmoje pusėje XVI arba XVII š., paliai Prūsų sieną ir paliai Nemuną nuo Kauno iki Prūsų antroje pusėje XVI ir XVII š. Bažnyčių atsiradimo laikas rodo ir kolonizacijos eigą.

K o l o n i z a c i j o s e i g a. Apie apgyvendinimą Sūduvos girių šiame rašte yra surinkta šiek tiek žinių. Tiesa, neduoda jos pilno vaizdo apie tai, kaip kiekvienoje vietoje buvo kuriami nauji dvarai ir kaimai. Bet iš jų bent bendrais bruožais galima spręsti, kaip ėjo kolonizacija. Prasidėti ji galėjo po 1410, t. y. nuo to laiko, kai Lenkų karalius Jogaila ir didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas, nugalėję pas Grunvaldą Vokiečių Ordeną, atgavo Žemaičius ir Sūduvą. Nėra žinių, kad Vytautas Sūduvoje būtų ėmęs kurti dvarus ar kaimus. Visa ta girių šalis buvo jam pelninga medžioklių vieta. Vargu čia ką buvo bandęs daryti ir Vytauto įpėdinis Zygmantas I. Prie Zygmanto I dzūkuose prie pat Nemuno buvo dar medžioklių stovykla. Tasai kunigaikštis įsako Žemaičių seniūnui, kad keliems žemaičiams duotų po vieną žmogų. Tą įsakymą duoda medžioklių stovykloje pas Nemuną Krikštonyse.[18] Tas pats Zygmantas tvarkė Sūduvos ežerus. Kazimiero užrašuose yra šiokia žinutė: Milošui Vlebovičiui ežeras Pereroslė, kurį prie Zigmanto laikė.[19] Kolonizuoti pradėjo Kazimieras, kurdamas dvarus su kaimais ir duodamas nuosavybėn žemės ar girios privatiniams užsitarnavusiems asmenims.

---

[19] Dok. Mosk. Arch. Min. Just. I, 535.

[20] ib. p. 57 Nr. 22.

Pirmi kaimai ir dvarai atsirado ties Gardinu ir paliai Nemuną Dzūkų šalyje. Didysis kunigaikštis Aleksandras Mykolui Glinskiui davė Liškevos dvarą, jo broliui Jonui 1501 Veisiejus. Zygmantas II senasis užsitarnavusiems žmonėms dovanoja žemės, girios ir žmonių Sopotkai, iš kurio gauna pradžią Sopockinė, Kopočiui, kurio vardas liko Kapčiamiesčio miestelyje, Sapiegai, kurs gavęs Lepunikus (Leipalingį) deda pamatą savo būsimiems turtams, Zabarezinskiui Simną ir Metelius, Bogovitinavičiui Prameżį, Mikitiničui Hanuso dvarą (Balbieriškį). Prie Zygmanto Senojo buvo įkurti šie valdžios dvarai: Beržininkas, Stabingai, Seirijai, Lazdijai, Saivai, Nemunaičiai (dabar kaimas), ir turbūt, Vygriai. Taip Dzūkų kraštas iki viduriui XVI š. buvo gana daug iškolonizuotas.

Į šiaurę nuo Balbieriškio iki Rumšiškiui ar iki Panemunei arti Kauno šalis buvo labai silpnai apgyvendinta pirmoje pusėje XVI š. Prasidedant tam šimtmečiui atsiranda čia Prienai, Birštono dvarelis, su keliais kaimais.

Šiek tiek daugiau buvo gyvenama ties Kaunu. Pirmi žemės dovanojimai privatiniams asmenims čia buvo padaryti d. k. Kazimiero. Labai maža buvo gyventojų paliai Nemuną nuo Kauno iki Jurbarko. Čia buvo Sapiegos dvarai Zapyškis ir Gedigaudiškis.

Kiek vėliau, kaip paliai Nemuną, buvo imta apgyvendinti pasienis paliai Prūsus. Pirmas čia žemės ir girios ėmė dalyti Zygmantas Senasis. Čia atsiranda Dauspūda, Bakalaravas ir Valavičių ir Chrebtovičių turtai. Jie buvo vakariniame Gardino ir Perelomo girios pakraštyje. Visą eilę kaimų dar pirmoje pusėje XVI š. paliai Prūsų sieną, pradedant nuo Nemuno iki už Janovkos į pietus įkūrė karalienė Bona. Ji pastatydino „ant žalios šaknies", t. y. girioje, Virbalį.

Smarkiai pastūmėjo kolonizaciją pirmyn Zygmantas Augustas, išleisdamas valakų įstatymą, kur jis pažymi, kad būtų kuriami nauji dvarai ir kaimai. Ypač buvo kreipiamas dėmesys į Paprūsės apgyvendinimą. Prie jo išdygo gana daug kaimų apie Saivus ir apie naujai įkurtą Paširvinčio (Alvito) dvarą. Minint Saivus, reikėtų pabrėžti, kad kolonizacija Dzūkų srities, įsikūrus to dvaro apylinkėse kaimams, buvo baigta. Savai davė iždui pelno 507 kapas liet. grašių ir 20 grašių, o Paširvintys 803 kapas ir 59 gr. Tos pajamos gana žymios. Kad jos būtų aiškesnės, galima jas palyginti su kitais dvarais ar valsčiais, kurių pelnas yra žinomas

iš to pat laiko, t. y. iš Zygmanto Augusto viešpatavimo keleto paskutinių metų:

Alytus su girininkija ir Voronovu	1510	kapų	7 gr.
Aniškis	147	„	26 „
Beržininkas (Berzinski?)	135	„	24 „
Birštonas su girininkija	950	„	48 „
Darsūniškis	251	„	45 „
Jurbarkas ir Naujoji Valia	758	„	55 „
Kaunas su girininkija	724	„	46 „
Lazdijai	630	„	50 „
Merkinė	1112	„	— „
Meteliai su žuvininkyste..............	320	„	— „
Nemunaičiai	454	„	34 „
Ožiai	381	„	57 „
Paširvintys	803	„	59 „
Perelomas	776	„	54 „
Perstunis	160	„	— „
Punia su girininkija	292	„	30 „
Rumšiškis	456	„	20 „
Saivai	507	„	20 „
Simnas	233	„	39 „
Skirsnemunė	98	„	28 „
Baisogala ir Veliuona	768	„	42 „
Vilkija	535	„	14 „
Viscimer (gal Vištytis?)	251	„	20 „

Prie to galima dar pridėti girių pelną su žuvininkavimu ežeruose:

Lazdijų ir Simno giria su žuvinink.	80	kapų	11 gr.
Nemunaičių giria	68	„	9 „
Perelomo giria su žuvininkavimu	236	„	35 „
Perstunio giria	241	„	41[20] „

[21] Dovnar Zapolski, Gos. Choz., 354—6. Čia galima pastebėti, kad Merkinės giria išnyksta, jos vietoje atsiranda Simno ir Lazdijų ir Saivų. — Pelnas iš visų d. kunigaikščio tenutų buvo šioks:

Vilniaus apskritys	8876	kapos	48¾ gr.
Trakų „	22899	„	34½ „
Žemaičiai	24841	„	38 „
Palenkė ir Volinija	16834	„	58½ „
Rusiški valsčiai	6203	„	11 (7279 k. 37 gr.)
Girios	2080	„	29.

ib. 358.

Zygmantas Sūdavijos kolonizaciją daug pastūmėjo pirmyn, bet neiškolonizavo tiek, kiek buvo numatęs. Prie jo buvo išmatuoti visi iždui priklausą valsčiai ir dalis girių, bet nevisi išmatuoti valakai buvo apgyvendinti, kaip tai matyti iš šių skaitlinių:

Vilniaus	apskr.	priimtų	valakų	buvo	9.630,	nepriimtų	2.406
Trakų	„	„	„	„	17.893,	„	3.454
Žemaičių	„	„	„	„	15.100,	„	9.150
viso		„	„	„	42.623,	„	15.011[21]

Kolonizavo netik pats didysis kunigaikštis, bet ir privatiniai asmens, kurie gaudavo nuosavybėn iždo žemės, kurie statėsi sau dvarus ar dvarelius ir kūrėsi kaimus. Tokių dvarų ir dvarelių ėmė rastis gana daug ypač baigiantis XVI š., kaip tai matyti gana plačioje juostoje paliai Nemuną nuo Kauno iki Prūsų sienai.

XVII š. buvo kuriami nauji kaimai ir dvarai, privatiniai ir iždo, ypač antroje pusėje, kai į Sūduvą suplaukė daugiau žmonių, bėgančių nuo Maskvos karo baisenybių, jos vidurinėje srityje. Naujų kaimų augimą sustabdė didelis maras, kilusis po Švedų karo, ir kolonizacija baigėsi XVIII š.

---

[22] ib. 348. Čia neįskaityta Gardino tenutos žemė, kurios viso buvo 4249 valakai, tarp kurių neprimtų buvo apie 450. ib. p. 350.

XIV.

Naujų Sūduvos gyventojų kilmė

Išaiškinus kolonizacijos eigą, reikia statyti klausimą, iš kur į naujai kuriamus kaimus ėjo žmonės gyventi ir dirbti tuščių žemių ir kokios kilmės jie buvo.

Norint gauti atsakymą į šį klausimą, reikia prisiminti didžiojo kunigaikščio dvarus, buvusius dešinėje Nemuno pusėje: Gardiną, Ožius, Perelomą, Merkinę, Alytų, Punią, Birštoną, Darsūniškį, Rumšiškį, Kauną, Vilkiją, Veliuoną, Skirsnemunę ir Jurbarką. Kai prie Vytauto per Melno taiką Sūduva galutinai buvo pripažinta Lietuvai, jos girios buvo išdalytos į dalis ir kiekvienam minėtųjų dvarų buvo priskirta viena dalis arba atskira su nustatytom sienom giria. Tą girią valdė ir jos ūkį vedė dvaro vietininkas arba laikytojas ar kiek vėliau vadinamas seniūnas. Pati svarbiausia girių nauda buvo iš medžioklės. Kad žvėrių gaudyti nesibrautų į girią pašaliniai žmonės, buvo pastatyti sargai žvėrių sekėjai. Tai pirmi girios gyventojai. Atvykstant didžiajam kunigaikščiui į girią medžioti, reikėjo turėti sustojimo ir poilsio vietas. Taip turėjo atsirasti medžioklės rūmas dvarelis. Šalia to dvarelio turėjo išdygti vienas kitas kaimas, kurio gyventojai dirbtų jo darbus. Dalis tų gyventojų buvo skiriama bitėms girioje veisti arba žuvims gaudyti. Taip bus atsiradę Liškeva, Veisiejai, Simnas, Prienai, Gedigaudiškis. Gyventojai į tuos naujus dvarelius ir kaimus ėjo iš atatinkamo dvaro srities, vadinamos valsčium, pavietu ar seniūnija. Dvaras tiek galėjo girioje kurti naujų dvarelių ir kaimų, kiek jis turėjo savo srityje atliekamų žmonių, kuriuos be skriaudos dvaro ir kaimų ūkiui galėjo iškelti į naujai kuriamą vietą.

Šalia tų dvarelių ir kaimų, priklausančių didžiajam kunigaikščiui, kūrėsi ir privatinė nuosavybė. Minėtųjų dvarų srityse dešiniajame Nemuno krašte buvo laisvų gyventojų smulkių bajorų,

kurių pareiga buvo vykti į karą raitam ant arklio. Tie bajorai ar geriau jų sūnūs, kai tėviškėje žemės būdavo per maža, išsiprašydavo iš didžiojo kunigaikščio girioje žemės su tokia pat pareiga raitam eiti karo tarnybą. Taip šalia didžiojo kunigaikščio naujai apgyvendintų valdinių baudžiauninkų atsiranda laisvų naujakurių bajorų, gavusių žemės pilnon nuosavybėn.

Buvo dar ir trečia žmonių rūšis, kurie veržėsi į Sūduvos girias, būtent žemininkai, gyvenusieji dešiniajame Nemuno krašte, arba kitaip sakant nedideli dvarininkai. Tie, išsiprašę ir gavę nuosavybėn žemės, kurdavo naujus privatinius dvarus. Gaudami jie žemės, gaudavo iš d. kunigaikščio kartais ir kelis jau apgyvendintus baudžiauninkus.

Prie šitos trečios rūšies reikia dar pridėti ir ketvirtą: didžiojo kunigaikščio dvariškius ir ypatingai užsitarnavusius žmones. Tuos didysis kunigaikštis gausiai apdovanodavo, duodamas jiems tokį žemės ar girios gabalą, jog jie galėdavo jame įsikurti ne vieną, bet kelis dvarus su atitinkamu kaimų skaičium. Jei apie tris pirmąsias rūšis reikia sakyti, kad kilmės visi jie buvo lietuviai, tai kitokią nuomonę reikia turėti apie šią ketvirtąją. Tie dideli ponai buvo labai įvairios kilmės: ir lietuviai ir gudai, ir lenkai, ir dar kokios kitos tautos. Toki buvo, kaip aukščiau minėta, Zaberezinskis, Sapotka, Kopotis, du Sapiegai, Mikitiničas, Kuncevičius, Taubė, Volfas.

Taip kūrėsi kaimai ir dvarai antroje pusėje XV ir pirmoje XVI š., t. y. iki buvo išleistas Valakų įstatymas. Panašiai buvo kolonizuojama ir vėliau, tik skirtumas buvo tas, kad, išėjus Valakų įstatymui, kūrimas dvarų ir kaimų buvo labiau suimtas į centrinės valdžios rankas: revizoriai, kas metai lankydami dvarą, nurodydavo, kuri vieta turi būti išmatuota į valakus, ir išmatuotų valakų apgyvendinimą pavesdavo girininkui.

Iš to, kas čia pasakyta, yra aišku, iš kur į Sūduvos naujai įkurtus kaimus yra atėję žmonės ir kokios jie kilmės. Jie yra atėję iš dešinio Nemuno krašto ir jų kilmė tokia pat, kokios buvo ir atatinkamo dvaro srities gyventojai.

Po šitų bendrų pastabų žiūrėkime į gyventojus, kurie buvo atatinkamo dvaro srityje. Pirmiausiai pradėkime nuo Gardino seniūnijos, kurios gyventojai buvo labai įvairios kilmės.

Gardino miesto pradžia neaiški. Rodos, rišti ją reikia su rusų kolonizacija Nemuno srityje. Priešistoriniais laikais tarp vidurinės Pripetės ir Nemuno gyventa Jotvingų. Iš čia juos išstūmė ar

pavergė Kijevo kunigaikščiai. Rusų metraščiuose yra paminėti žygiai į Jotvingų žemę 983, 1038, 1040 ir 1112. Pavergę ar išstūmę Jotvingus, Kijevo kunigaikščiai ėmė kariauti Lietuvius. D. kunigaikštis Jaroslavas 1040 ir 1044 žygiavo prieš lietuvius. Apie antrą tų didžių žygių rusų metraštis pažymi: „Ėjo Jaroslavas į Lietuvą ir pavasarį įkūrė Naugardą ir sutvirtino jį".[1] Naugardas čia yra tas pats, kurs dažnai yra vadinamas Naugardėliu ir kurio vardu vėliau buvo vadinama karvedija. Iš tų metraščio žodžių matyti, kad Naugardo srityje gyveno lietuviai ir kad čia rusai, pasistatę pilį, ima kurtis paliai Nemuną. Kiek vėliau, antroje pusėje XI š. ar pradžioje XII jie paėmė ir Gardino apylinkes. Rusų metraščiai mini kelis Gardino kunigaikščius, gyvenusius XII š. Jų paskutinis Mstislavas mirė 1183.[2] Nuo pabaigos XII š. Gardinas yra lietuvių rankose.

XII š. Gardino gyventojai buvo rusai. Tame mieste jie turėjo šv. Boriso ir Gliebo cerkvę. Nuo pradžios XIII š. jame ėmė kurtis ir lietuviai. Einant Vokiečių Ordino karams su prūsais, kai kurie prūsai, bėgdami iš savo tėvynės, prieglaudą rado Gardine.[3] Vokiečių Ordeno puolimais pribaigti Sūdavai apie 1280 bėgo į Lietuvą, vieną kartą gynėjai Kymenavos pilies, kitą kartą su savo vadu Skurdu paskutiniai Sūduvos karžygiai.[4] Bent dalis jų bus gavusi vietos gyventi Gardino srityje. Šitie pabėgėliai ir Jotvingai drauge su lietuviais 1282 užpuolė Lenkiją Liublino šalyje, prisiplėšę daug turto ir paėmę daug belaisvių grįžo namo. Krokuvos kunigaikštis Leškas Juodasis juos pasivijęs tarp Nemuno ir Narvės labai sumušė ir atėmė visą grobį.[5] Jotvingai arba sūduviai nuo tada išnyksta iš istorijos, bet jų kaimų dar vis liko Gardino srityje. Kryžeiviai, išnaikinę sūduvius kairiojoje Nemuno pusėje, ėmė pulti Lietuvą. Nuo kryžeivių žygių gavo kentėti ir Gardinas. Jau 1284 vokiečiai, perėję per Nemuną, užpuolė tą pilį. Nors gyventojai smarkiai gynėsi, kryžeiviai, į ją įsiveržę, „visus išžudę ir paėmę į nelaisvę, ugnim ją sugriovė". Paskui užpuolė Gardino teritoriją, degindami ir plėšdami, daug gyven-

---

[1] Poln. Sobr. rus. liet. IX, 82, 83. — Jakubovskis, Tautybių santykiai, 6—7.

[2] Jodkowski, Grodno, 3. — Zajączkowski, Pamiętn. histor. polsk. w Wilnie 1935, p. 6.

[3] Tai mini Dusburgas, Scr. R. Pr. I, 147.

[4] Dusburg, ib. 145, 146.

[5] Dlugosz, II, 462—463.

tojų išžudę arba paėmę į nelaisvę su dideliu grobiu sugrįžo namo.[6] Gardinas vėl buvo atstatytas. Kryžeiviai 1294 vėl jį užpuolė, bet pilies nepaėmė, tik sudegino priemiestį ir išsivedė 200 belaisvių.[7] 1306 kryžeiviai su 400 kareivių vėl bando imti tą pilį, įėję „į priemiestį, kurs tada didis buvo su daug gyventojų, visus paima ir vyrus išmuša, sudeginę jį, grįžta su grobiu atgal. Tais pat metais 100 kryžeivių ir 6000 raitelių vėl puola Gardiną. Tik „Lietuvos karalius", išgirdęs apie tos pilies priemiesčio sunaikinimą, pasiuntė parinktų ir įpratusių vartoti ginklus kareivių pagalbon, ir kryžeiviai, nors ir smarkiai puolė, buvo priversti grįžti, pilies nepaėmę,[8] 1311 vokiečiai Gardino šalį plėšė, degino žudė ir daug išsivedė belaisvių.[9] 1314 vokiečiai sugriovė Naugarduką ir plėšė jo sritį.[10] 1324 sudegino Gardino kastelano Dovido dvarą, 38 jo žmones paėmė į nelaisvę, išsivarė 100 arklių ir daug gyvulių.[11] Taip Gardinas nuo pabaigos XIII š. ir visą XIV š. nuolat buvo varginamas ir naikinamas kryžeivių. Gyventojai jame ir jo teritorijoje, toje senovinėje jotvingų žemėje, buvo ne tik gudai, bet ir jotvingai su sūduviais, lietuviai ir atbėgę prūsai.

Lietuvos didieji kunigaikščiai Gardiną nelaikė gudų žeme. Jogailos ir Kęstučio taikos sutartyje su kryžeiviais 1379 aiškiai atskiriama yra Gudų žemė nuo Gardino žemės. Skirtumas tarp tų dviejų žemių tame akte yra tris kartus pažymėtas. Gudų žemė tai Volkoviskas, Saražas, Drogičinas, Melnikas, Bielskas, Brianskas, Kamencas. Gardino teritorijos yra išskaityti pakraštiniai kaimai iki vienai myliai už Perolomo. Vardai vieni lietuviški ar jotvingiški, kiti slaviški.[12]

Pabaigoje XIV š. Gardino srityje prie senųjų gyventojų gudų, lietuvių ir jotvingų ar sūduvų prisidėjo t o t o r i a i. Pirmi paimti per karus į nelaisvę totoriai ėmė gyventi Lietuvoje jau prie Gedimino. Ypač daug jų ėmė rastis prie Vytauto. 1391, kai To-

[6] Dusburg, 147.
[7] Dusburg, 162.
[8] ib. 172—3.
[9] ib. 175—6.
[10] ib. 180—1.
[11] ib. 189.
[12] Raczynski, Kodeks Dypl. Litwy, 53—55. Lietuviški: Mitulandorf, das Grosedorf do di Sudowin sitczen, Ramylandorf, Kentymane und Tamyanane und Sukendorf. Slaviški: Sablocza Pomenen, Perlam, Astryne.

torių Kipčaką užpuolė baisusis Azijos kariautojas Timuras, kelios totorių gentys nuo jo besigelbėdamos, atbėgo į Lietuvą, kur, apsigyvenusios, įkūrė 60 sodžių, tik nežinia kuriose vietose. Penkeriais metais vėliau pats Kipčako chanas Tochtamišas išvytas savųjų, atbėgo ieškoti Vytauto malonės ir tas priglaudė, duodamas jam Lydą ir pažadėdamas pagalbą. Drauge su didžiuoju Maskvos kunigaikščiu Vytautas 1397 nugalėjo Azovo ordos totorius. Dalį paimtų tada į nelaisvę totorių nusiuntė karaliui Jogailai, o didesnę dalį su jų vaikais ir moterimis apgyvendino Lietuvoje prie Vokės upės 14 varstų nuo Vilniaus, taip pat ir pačiame Vilniuje, Trakų, Ašmenos, Lydos ir Brastos apskričiuose, Volinijoje, ir Gardino srityje; davė jiems žemės pilnon nuosavybėn, paliuosavo juos nuo mokesčių, leido keltis gyventi netik į kaimus, bet ir į miestus, pripažino jiems pilną tikybos laisvę ir papročius. Pripažinta buvo jiems ir šlėktytės teisė, kurią jie rūpestingai saugojo, iki kol gyvavo didžioji Lietuvos kunigakštystė.[13]

Totoriai, turėdami kilmingumo arba šlėktystės teisę, privalė tarnauti kariuomenėje. Jie yra įtraukti į 1528 ir 1567 m. kariuomenės sąrašus. Antrajame 1567 jų būklė yra šiokia:

Gardino karužijos totoriai stato	147	arklius
Vilniaus ir Ašmenos pav. totoriai stato...	188	,,
Naugardo pav. totoriai stato	52	,,
Trakų pav. totoriai stato	95	,,
Punios carukas stato	3	,,
Astrynos carukas stato	8	,,

Gardino teritorijoje d. k. Vytautas apgyvendino rusų belaisvių, paimtų Pskovo šalyje. 1405 tasai kunigaikštis paėmė Pskovui priklausantį miestą Koložę, nukariavo daug valsčių, daug valstiečių iškirto, o kitus išvedė į nelaisvę. Gyventi jiems davė vietos Gardino srityje. Išsyk jie apsigyvenę pas Gardine esančią šv. Boriso ir Gliebo cerkvę ir, atsimindami savo tėvynę, tą vietą praminę Kolože.[14]

---

[13] Lappo, Vel. Kniaz. Lit. 461—3.

[14] Poln. Sobr. rus. liet. III, 102. — Arch. Sborn. IX, p. VII. Metraštis nesako, kiek buvo išvesta į nelaisvę ir kur jie buvo apgyvendinti. Leidėjas Arch. Sbor. IX tomo rašo, kad 11.000 belaisvių buvę apgyvendinta pas Gardiną. Tą pat skaičių duoda ir Solovjev, I, p. 1036, bet nežinia, kuo remiasi. Skaičius, rodos, bus perdėtas. Tų belaisvių apgyven-

Gardino srityje XVI š. tarp įvairios kilmės gyventojų buvo ir lietuvių bei jotvingų. Tai žinia yra iš dvarų ir kaimų sąrašų, kuriuose yra sužymėti kaimų gyventojai su jų vardais ir pavardėmis. Vardų ir pavardžių forma gudiška, bet kartais jų šaknis ar priesaga rodo aiškiai jų lietuviškumą.[15] Taip Labno dvaro srityje tarp keturių gudiškų vaitysčių viena kaip galima spręsti iš vardų ir pavardžių, yra lietuviška, tai Nameikšų vaitystė su kaimais: Strubnicza, Namieyxy, Lososznia, Bakunowo, Kolieszniki. Taip pat reikia sakyti ir apie Perstunio dvaro kaimus. Jo kaimai suskirstyti buvo į dvi vaitystes: viena Seno Valsčiaus vaitystė (Staro-Woloszczkie) buvo apėmusi sodžius: Raczicze, Szoynokoidy, Loiki, Giwieniewicz; kitoje Lipsko: Przelieyki, Markowiczi, Rakowiczi, Szlumpiczi, Storozino. Juose tarp gudiškai skambančių pavardžių yra daug ir lietuviškų. Jie buvo lietuvių gyvenami kaimai. Į pietus nuo Gardino Kvasovkos dvaro kaimuose tarp gudų buvo ir lietuvių. Apskritai kalbant, Gardino seniūnijos visų dvarų kaimuose tarp gudų vis atsiranda gyventojų su lietuviškomis pavardėmis. Jų mažybiniai vardai: Jurgiel, Mikiel, Boltrel, Staniel, Pietruc, rodo, kad lietuvių kalba tarp jų dar gyva buvo. Pasitaiko ir kaimų su lietuviškais vardais: Noreiki, Komatowo, Revkoviči, Dowzicza, Stepaniški, Mikielewiczi, Gierdewiczi, Zelva, Rymuczewo, Doilidy... Vokiečių štabo žemėlapyje ir dabar dar galima rasti Gardino srityje lietuviškų kaimų pavadinimų: Jaginty, Miszkieniki, Dojlidki, Bruzgi, Laigobale, Lasza, Jodkięwicze... Yra ypatingų lietuviškų pavardžių: Rymucziewicz, Skùtowicz, Bierniuczewicz, Giersczewicz, Wisnarowie, Kusslieykowicz, Puss-

---

dinimo vieta, rodos, išvedama yra iš minėtosios cerkvės vardo, vadinamos Kolože.

[15] Piscovaja knyga Grodn. ekon. I duoda daug tokių pavardžių ir vardų, pav.: Piothrel Domassewicz (p. 311), Staniel Howienowicz (327), Janel Rodziewic (330), Staniul Mikolajewic (330), Miliss Zydziewicz (334), Mothel Ziekieliew, Mikiel Sierpow, Motel Pieczkiewicz (330). Čia vardai rodo, kad tai buvo lietuviai. Kitų pavardės liudija jų lietuviškumą: Lawryn Rymkowicz, Stanko a Piothr Narwothowiczy, Urban Narbuthowic, Jan Narweyssewic, Stass Narowicz (326—7). Kitų ir vardas ir pavardė lietuviškai skamba, nors po gudiška forma: Andryss Narmuthowicz, Piethran Naczewicz (325), Janczíss Narmuthow., Andruss Narwonthowicz (326), Nieczius Ligieiko (333), Mieylo Staniulew. (334), Mothel Ziekielew. (ib.). Kitos gali tikti ir gudui ir lietuviui: Pawel Janowic (334), Sienko Iwanowicz (329), Sthepan Stankowicz (326). Lietuvių su gudiškomis pavardėmis ir vardais buvo daug.

liewicz, Plikowicz, Jaczewicz, Basiel, Rymdzieykowic, Baxic, Bigieniewic, Szkiebiel, Buigielowicz, Skiercewicz, Jodkowicz. . . Pasitaiko dar ir bajorų su lietuviškomis pavardėmis, nors jie jau XV š. buvo, ėmė jas versti ar keisti į grynai slaviškas: Eisymonty, Glindzie, Kunaty . . .[16]

Šitie kaimai ir jų gyventojai, turį lietuviškus vardus ir pavardes, gal bus buvę išnaikintų jotvingų ir sūduvų likučiai. Stryjkovskis, rašiusis antroje pusėje XVI š., mini, kad jo laiku jotvingų buvo dar apie Naugarduką ir Raigrodą,[16] nors jis pats, kalbėdamas apie jų žygį drauge su lietuviais 1282 į Lenkiją, mini, kad jie, kai grįžo su dideliu grobiu, Krokuvos kunigaikščio Leško Juodojo buvo pavyti tarp Nemuno ir Narvės, sumušti ir visiškai išnaikinti.[17] Jei galima kalbėti apie visišką jotvingų išnaikinimą, tai tik ta prasme, kad su ginklais rankose po 1282 jie niekur nepasirodo. Jų kaimų liko netik pas Raigrodą, bet ir Gardino teritorijoje. Yra keletas sodžių XVI. š. jų vardu vadinamų: 1508 vienas dokumentas mini Jotvingų kaimą (Jatvezcy), 1510 ponui Stanislovui Bartošovičui Gardino paviete Jatvezke dovanojama keletas žmonių, 1522 yra minima Jotvingų vaitystė (voitovstvo Jatvezkoje).[18] Dar viename Jotvingių (Jatvezko) kaime ponui Ondruškui Dovoinavičiui dovanojami keturi žmonės: Meištas, Skodis, Karvelis, Rimkavičius.[19] Tie vardai rodo, kad dar jotvingai nebuvo užmiršę savo gimtosios kalbos. Taip pat reikėtų manyti ir apie kitus Gardino krašto kaimus, kurių vardai yra lietuviški. Arti Nemuno Sūduvoje dar iki didžiajam karui buvo netoli nuo Gardino kaimas ir dvaras, turįs vardą Jatves (Jotvingų).[21]

Kiek buvo jotvingų kaimų apie Raigrodą, nežinia, bet jų gyventojų skaičius turėjo būti ne visai mažas, taip jog jie galėjo plėstis ir į naujai kuriamus kaimus. 1509 Zygmantas Senasis davė nuosavybėn Mikalojui Radvilai, Vilniaus karvedžiui ir D. L. K. kancleriui dvi pilis Raigrodą ir Goniazą (Goniondzą) su jų apskričiais. Šalia šitų dviejų sričių į rytus buvo Gardino giria

---

[15] Vardai yra imti iš Pisc. kn. Grodn. Ekonomii I. Joje yra sąrašai Gardino srities dvarų ir kaimų su jų gyventojais, padaryti valakus matuojant 1558.

[16] Kronika, I, 184.

[17] ib. 325—6.

[18] Opis Dok. Mosk. Arch. Min. Just. 167, 186, 244, 268.

[19] Dok. Mosk. Arch. Min. Just., I, 57.

[20] Spiski naselen. miest. Suvalk. gub. 1902, p. 6.

ir pietuose kita Bielsko. Abi girios priklausė didžiajam Lietuvos kunigaikščiui. Mikalojaus sūnus Jonas Radvila neteisėtai prisisavino tų dviejų girių ilgą 12 mylių juostą, šiaurėje dviejų mylių pločio, o pietuose keturių, įkūrė joje dvarų ir kaimų. Tarp naujai įkurtų sodžių paminėtini tie, kuriuose, iš jų vardų sprendžiant, gyventojai buvo jotvingai: Jatvezė Didžioji, Jasvilai, Romeikai ir Jatvezė Mažoji, kurių pirmajame drauge su Zabielės kaimu buvo 80 valakų žemės, o dviejuose paskutiniuose 300. Tai pat sričiai priklausė dar keli seni jotvingų kaimai: Edikiai, Šadis, Keršas, Rimdžiai, Masiai ir Meilai.[21] Be jotvingų, naujuose kaimuose ir dvaruose kūrėsi ir Palenkės gyventojai, kurie buvo gudai ir mozūrai.

Šituos naujai iškolonizuotus Gardino ir Bielsko girių plotus Radvilai laikė iki 1536. Tais metais karalius Zygmantas Gardiną ir Bielską davė savo sūnui Zygmantui Augustui. Už jauną karalaitį tada stojo motina karalienė Bona ir iš Radvilų atėmė neteisėtai prisisavintąjį žemės plotą. Iš iškolonizuotos srities buvo sudaryta atskira seniūnija, kurios centras Kaišinas buvo mylima jauno karaliaus rezidencija. Zygmantas Augustas tą sritį kolonizavo tolyn į šiaurę; 1555 įkūrė pas Netos ežerą savo vardu pavadintą Augustavo dvarą, kurs virto naujai įkurtos Augustavo seniūnijos centru. Kai 1566 Lietuva buvo suskirstyta į naujus apskričius (pavietus), netik Knišinas ir Augustavas, bet ir Raigrodas ir Ganiazas buvo perskirti prie Gardino pavieto. Bet kiek vėliau, kad tos sritys buvo susigyvenusios su Palenke, jos buvo pridėtos prie naujai sudarytos Palenkės karvedijos, kuri per Liublino uniją 1569 buvo atiduota Lenkijai.[22]

Taip Gardino seniūnijoje XVI š. gyventojai buvo gudai, lietuviai ir jotvingai, totoriai.

Išsiaiškinus Gardino seniūnijos gyventojų sudėtį, bus suprantama, kas per žmonės ėjo gyventi į Gardino girią, esančią į šiaurę nuo Augustavo arba kitaip vadinamą Perstunio girią, kuri, vietomis dar antroje pusėje XVI š. siekė Prūsų sieną ir į šiaurę tęsėsi maž daug iki Pereroslio miesteliui. Pirmos ar seniausios čia apgyvendintos vietos buvo Dauspūda ir Bakalarevas. Pirmi gyventojai čia buvo gudai, lietuviai ar jotvingai ir totoriai. Antroje pu-

---

[21] Arch. Sborn. I, 22—3, 25, 29.

[22] Jakubowski, Przykład zmiennosci granic, Ateneum Wilenskie, X, 161—164.

sėje XVI š. iš anapus Augustavo galėjo atvykti iš Palenkės koks mozūras. Dauspūdoje 1542 buvo jau cerkvė. Karalienė Bona vėliau Janovkoje pastatė bažnyčią. Iš to įvairios kilmės gyventojų mišinio galų gale išėjo lenkai. Jei Lietuvos valstybėje XVI š. būtų buvusi valstybinė kalba lietuviška, ten gyventojai dabar būtų lietuviai.

Šalia Perstunio ar Gardino girios buvo Perelomo giria. Nuo Blindos ežero iki Pereroslės upeliui ji vienu galu siekė Prūsų sieną. Iš vakarų krašto Pereroslės ir dar keli ežerai iki Zusnos ežerui nuo čia linija iki Okmino ežerui ir paskui iki Vygrių ir Juodosios Ančos upės, iki kur įteka į ją Maricha, skyrė ją nuo Perelomo girios. Iš rytų krašto jos siena ėjo nuo Marichos žiočių į šiaurę paliai Kapčiamiestį (paliai ponios Kopotienės girią), paliai Beržininko laukus, paliai Seinus, nuo čia linija iki Juodajam ežerui, paskui į vakarus Graužos, Šelmento, Ančos ir pagalios Blindos ežerai skyrė ją nuo Merkinės girios.[24]

Į šitą girią gyventojai pirmiausiai turėjo eiti kurti naujų kaimų iš Perelomo, kurio sritis, kiek galima spręsti iš pavardžių, užrašytų Kazimiero užrašuose, buvo dar lietuviška.[25] Dešinėje pusėje paliai Nemuną buvo lietuvių gyventa iki už Ožių dvaro. Ties Ožiais kairiajame Nemuno krašte dabartinėje Silvanavyčių parapijoje buvo ir lietuvių ir gudų. Čia buvo vienas jotvingų kaimas, kurs dabar vadinasi sugudintu vardu Jatvieze. Tolyn į šiaurę abiem Nemuno pusėm buvo grynai lietuviškas Pervalko pavietas. Maišytų gyventojų buvo vakaruose Gardino girioje paliai Prūsų sienų. Iš šiaurės krašto buvo grynai lietuviška Veisiejų, Stabinkų, Lazdijų ir Saivų dvarų sritis.

Iš to gali būti aišku, kad Perelomo girios naujakuriai daugumoje buvo lietuviai ir šiek tiek gudų. Dabar tos Perelomo srities gyventojai yra lenkai. Lenkėjimo vilnis ėjo čia iš pietų. Prisidėjo prie to daug ir smulkieji bajorai, kurių daug buvo paliai Nemuną ir ypač apie Beržininką. Jie visi buvo lietuviai. Kad jų pareiga buvo eiti karo tarnybą, tai jie, tarnaudami kariuomenėje, pirma turėjo progos išmokti gudiškai. Gudų kalbą mokant, vėliau jiems lengva buvo išmokti ir lenkiškai. Lietuvių toje srityje dar yra likę apie Seinus ir Smalėnus. Lenkėjimas tas baigėsi ne

---

[23] Revizija Pušč, 53—54, 47.

[24] Liet. Metr., Kn. Zap. Kaz., 275, 549, 602. Dokum. Minist. Justic. I, pusl. VII.

taip seniai, XIX šimtmetyje ar net ir pradžioje XX. Lenkiškame Suvalkų gubernijos aprašyme iš 1890 m. yra pasakyta, kad šiauriniuose apskričiuose gyvena lietuviai iki Juodajai Ančai,[26] o dabar jau tos upės niekur nesiekia.

Merkinės giria siekė Prūsų sieną nuo Blindos ežero iki Vystyčio ežerui. Nuo Perelomo girios ją skyrė linija nuo Blindos ežero per ežerus Ančą, Šelmentą, Juodąjį; nuo čia, palikdama Perelomo girią, sukasi į šiaurę per Saivų ir Punsko ežerus, paskui į rytų šiaurę iki Kirsnai, kuri ja skiria nuo Alytaus girios, pusantros mylios Kirsna, iki Palyčios upeliui, paskui tas upelis, Raudenio, Orijos ir Kelnavyčio ežerai, paskui Šešupė aukštyn iki Graužės upeliui nuo čia iki Vižainio ežerui ir pagaliau upelis, tekąs iš jo į Vištyčio ežerą. Į rytus nuo šitos girios viduryje XVI š. šalis iki Nemunui buvo iškolonizuota. Čia buvo Merkinės sritis. Į ją gyventojai, valstiečiai ir žemininkai, buvo atėję iš dešinės Nemuno pusės. Antroje pusėje XVI š. ir XVII tų atėjūnų ainiai palengva stūmėsi tolyn į vakarus, bekurdami naujus kaimus iki Prūsų sienai. Jei kitose giriose XVI š. buvo stengiamasi kolonizuoti pirma paliai Prūsų sieną, tai čia, rodos, taip nebuvo, gal dėl to, kad ir Prūsų pusėje čia dar buvo giria. 1559 arti Vižainio buvo jau įkurtas vienas kaimas, bet paties Vižainio dar nebuvo. Gyventojai čia buvo lietuviai. Dabar ta beveik visa sritis yra sulenkėjus. Lenkėjimo eiga čia baigėsi ne taip seniai, vos gale XIX š. Dabar lietuviai gyvena Punsko parapijoje. Vižainio parapijoje prieš karą buvo į 1000 lietuvių. Dabar vieni ir antri Lenkijos ribose.

Kairėje Nemuno pusėje visas plotas tarp Perelomo ir Merkinės girių buvo kolonizuotas iš anapus Nemuno ir dzūkų srities Kai antroje pusėje XVI š. buvo pradėta kurti nauji kaimai tose dviejose giriose, tai tie patys dzūkai stūmėsi tolyn į vakarus iki Prūsų sienai. Taip tų dviejų sričių gyventojai buvo dzūkai.

Alytaus giria buvo gana ilga juosta, kurios vakarinis galas nuo Vistyčio ežero iki Liepuonos upeliui rėmėsi į Prūsų sieną, o rytinis buvo Metelių ežeras, Bambenos upelis; šiaurinis jos kraštas nuo Ilalio ežero ėjo Kiaulyčios upeliu, Žaltyčio arba Naujienos ežeru, upeliu iš to ežero tekančiu į Šešupę paskui Šešupe žemyn iki Sūdonės upeliui ir nuo čia per dabartinį Pagernevos kaimą iki kur Prūsų sieną ima daryti Liepuonos upelis.

---

[25] Slownik Geogr. XI tomas, išl. 1890, str. Suwalki, p. 618—9.

Gyventojai, kurie šioje girioje įsikūrė, buvo dvejopos kilmės: dzūkai beveik iki Šešupei, ir kapsai nuo Šešupės iki Prūsų sienai. Dzūkai čia įsikūrė antroje pusėje XVI š. ir ėjo iš Simno parapijos arba apskritai iš Alytaus seniūnijos, o kapsai pirma buvo įsikūrę paliai Prūsų sieną XVI š. ir XVII stūmėsi į rytus, iki kol susidūrė su dzūkais.

Paliai Alytaus girią maždaug nuo Žuvinto ežero ir iš šiaurės paliai Dovinę iki Šešupei ir siaura juosta iki Prūsų sienai ėjo Punios giria. Vakariniame jos gale karalienė Bona įkūrė Virbalio miestą ir kelis kaimus. Gyventojų dauguma bus atėjusi į naujai kuriamas vietas nuo Vilkijos, Veliuonos ir apskritai iš Žemaičių.

Birštono giria vienu galu nuo Šventupės iki Ringio upeliui arti Balbieriškio rėmėsi į Nemuną, kitu galu siekė Prūsų sieną tarp Širvintos ir į ją įtekančios Šeimenos. Viduryje XVI š. buvo joje kaimų arti Prienų ir paliai Prūsų sieną. Prieniškiai įsikūrė čia, atsikeldami iš dešiniosios Nemuno pusės, iš Birštono seniūnijos, o paprūsiniai, kaip į Punios girią, buvo atsikraustę iš Žemaičių. Antroje pusėje XVI ir XVII š. paprieniškiai, kurdami naujus kaimus, stūmėsi į vakarus, o paprūsiniai į rytus, ir vieni su kitais susitiko pas Šešupę.

Darsūniškio giria Nemuną siekė nuo Šventupės iki Tursono kalnui, siauroka juosta tęsėsi nuo Pilviškių pietiniu Šešupės pakraščiu iki beveik Prūsų sienai, kur jos galas buvo tarp Šešupės ir Šeimenos. Viduryje XVI š. toje girioje paliai Nemuną buvo įsikūrę vos keli kaimai, kurių gyventojai buvo atsikėlę iš Darsūniškio srities, esančios dešiniajame Nemuno krašte, taip pat keli sodžiai ir kitame jos gale paliai Prūsų sieną, iš Žemaičių įkurti karalienės Bonos ir priskirti prie Žemaičių, kaip ir Birštono ir Punios girių paprūsiniai galai. Ties viduriu jos pakraštyje, kur Pilvė įteka į Šešupę, nuo 1536 buvo susidaręs Pilviškių kaimas. XVII š. nauji kaimai dygo čia vieni stumdamiesi nuo Nemuno į vakarus, o nuo Prūsų sienos į rytus, kaip ir Birštono girioje.

Rumšiškio girioje, kurios sienos yra Nemunas nuo Tursono kalno, iki kur Iesia įteka į Nemuną, ir Iesia su į ją įtekančiu Vyčium, buvo išlikę du senoviniai kaimai Vaišvidai ir Šilovaišuva (dabar, turbūt, Šlienava). Kolonizacija prasidėjo viduryje XVI š. ir gyventojai čia ėjo iš Rumšiškio ir Kauno srities.

Kauno girioje, kuri prasidėdama pas Kauną, rytiniu galu siekė Rumšiškio girią, pietiniu šonu Darsūniškio, neprieidama iš šiaurės

prie Nemuno, vakaruose baigėsi prie Višakio, kaimų buvo tik pas patį Kauną. Gyventojai čia bus atėję iš Kauno srities, esančios dešiniajame Nemuno krašte.

Iš to, kas pasakyta, gali būti aišku, kad Gardino (Perstunio) ir Perelomo girių naujakuriai buvo lietuviai susimaišę su gudais; jie dabar sulenkėję. Kitų girių nauji gyventojai buvo lietuviai, dzūkai arba augštaičiai. Bet ir čia jie nėra visai gryni, įsimaišė tarp jų šiek tiek gudų ir totorių. Dzūkuose ir kapsuose yra keliolika kaimų, vadinamų Gudeliais. Tokį vardą jie bus gavę nuo to, kad bekuriant tuos kaimus bent dalis pirmųjų jų gyventojų buvo gudai. Pirmą kartą tuo vardu pavadintas kaimas aktuose atsiranda 1576, būtent, Alytaus ar kitaip vadinamos Nemunaičių girios girininkas Grigalius Masalskis savo kaštu ir rūpesčiu įkūrė tris kaimus Pakirsną, Gudelius ir Krasnicą, už tai karalius Steponas Batoras jam iki gyvos galvos paveda jų mokesčius.[27] Tas kaimas dabar vadinasi Gudeliškė ir yra Krosnos parapijoje. Iš kur tie gudai čia buvo atkelti, nėra žinios. Galėjo jie būti karo belaisviai. Tas pats karalius 1580 Maskvos žmonėms, kurie jam buvo pasidavę pas Polocką, davė žemės Gardino seniūnijos dvaruose ir liepė jiems išdalinti 150 arklių.[28] Būdami tarp lietuvių, laikui einant, tie gudai sutirpo ir apie jų buvimą liudija tik nuo jų praminti kaimų vardai. Toks pat likimas ištiko ir totorius, kurių čia tarp naujakurių ir šiek tiek būta ir kurių buvimą gali priminti kai kurios pavardės. Totorių dar yra likę Keturvalakių parapijoje, Vinkšnupių kaime, kur jie dar turi ir savo mečetę.

Visos minėtosios girios priklausė prie Trakų karvedijos. Šiaurinė Sudavijos dalis tarp Nemuno, Višakio ir Šešupės ir paliai Prūsus siaura juosta iki į pietus už Virbalio su Sapiegos, Vilkijos, Veliuonos, Skirsnemunės ir Jurbarko giriomis buvo priskirta prie Žemaičių. Kolonistai čia ėjo iš Žemaičių. XV š. viduryje įkurta buvo visa eilė kaimų paliai Prūsų sieną nuo Jurbarko iki Vištyčio ir antroje pusėje to šimtmečio paliai Nemuną. XVII š. naujakuriai, bekurdami kaimus, nuo Nemuno stūmėsi į pietus ir nuo Paprūsės į rytus iki Višakiui.

Atrodo, kad čia dabartiniame Šakių apskrityje, gyventojai turėtų būti gryni aukštaičiai vakariečiai, atsikėlę iš dešinės Nemuno pusės, be jokių priemaišų. Bet be priemaišų ir čia neapsiei-

---

[26] A. V. K. VIII, 229—230.

[27] Akty Zap. Ros. III, N. 124.

ta. Tik jos ėjo čia ne iš gudų, bet iš Prūsų. Atsikraustė čia gyventi šiek tiek ir Prūsų lietuvių, ir vokiečių salcburgiečių, ir šveicarų prancūzų. Kad šis įstabus reiškinys būtų suprantamas, reikia čia išaiškinti jo priežastis.

Tų priežasčių buvo dvi: viena ėjo iš Prancūzijos, kita iš labai didelio maro.

Prancūzijos karalius Liudvikas XIV, norėdamas priversti hugenotus tapti katalikais, panaikino 1680 Nanto ediktą, kuriuo buvo užtikrinta jiems tikybos laisvė. Daugybė hugenotų tada iš Prancūzijos bėgo į Angliją, Holandiją, Vokietiją ir kitur. Brandenburgo kurfiurstas Fridrichas Wilhelmas, kurs buvo ir Rytų Prūsų valdovas, savo ediktu, 1685 Potsdame išleistu, kvietė hugenotus apsigyventi jo žemėse. Iki 1700 atvyko į jo valstybę į 20.000 hugenotų ir apsigyveno daugiausiai Berlyne ir jo apylinkėse.[1] Fridrichas Wilhelmas, dėl tokio prancūzų karaliaus elgesio darydamas kerštą, spaudė savo valdinius katalikus.[29] Dėl šito spaudimo kai kas Prūsų lietuvių katalikų bėgo į Lietuvą, gal daugiausia į šiaurinę Sūduvos dalį.

Antra priežastis tai didis maras 1709 — 1710. Per tą marą, kurs, kaip anksčiau minėta, buvo ir Lietuvoje, Rytų Prūsuose išmirė beveik pusė ten buvusių lietuvių, apie 160.000, viename tik Insterburgo apskrityje į 66.000. Visoje Prūsų žemėje liko 10834 ūkiai tušti. Insterburgo srityje buvo tušti 4620 ūkių, Ragainės 1613, Tilžės 1307, Klaipėdos 871, viso Prūsų Lietuvoje 8411. Didelio mirtingumo priežastis buvo ta, kad jie, baudžiavos prispausti, buvo labai pavargę. Prūsų valdžia, norėdama vėl užpildyti tuščius ūkius, platino Vokietijoje atsišaukimus, kviesdama kolonistus į ištuštėjusius lietuvių ūkius. Greit po to ėmė kraustytis į Prūsų Lietuvą būriai vokiečių ir Šveicarijos prancūzų. Daugiausiai po 1731 atvyko Salsburgiečių, per 20.000. Jų pusė, 10.000, apsigyveno Prūsų Lietuvoje, ypač apie Gumbinę. Šveicarai susikraustė daugumoje į Insterburgo apylinkes. Visiems tiems atėjūnams buvo žadėta įvairių lengvatų. Visi jie buvo bent pradžioje laisvi nuo baudžiavos. Daug kas jų gavo po du valaku žemės, po 4 arklius, 4 jaučius, 3 karves, 1 vežimą ir vieną žagrę. Apgyven-

---

[28] Max Beheim-Schwarzbach, Hohenzollernsche Colonisationen, Leipzig 1874, p. 48—60.

[29] Handbuch für Geschichtsunterricht, III herausgegeben von Fritz Friedrich, Leipzig 1927, p. 105.

dinti jie buvo tuščiuose ūkiuose. Salcburgiečių naudai 100 senųjų ūkininkų buvo iš savo ūkių kitur iškelti. 1732 Prūsų karalius įsakė blogus ūkininkus lietuvius išmest iš jų ūkių ir apgyvendinti juose zalcburgiečius. Po kiek laiko ir tie atėjūnai buvo verčiami baudžiavą eiti: šveicarai 1 dieną savaitėje, zalcburgiečiai vasarą 2, o žiemą 1. Lietuvių baudžiava buvo daug sunkesnė. Be to, lietuviai salcburgiečius turėjo laikyti savo ūkiuose, iki kol bus įsigiję savo turtą.[30] Kai kas spaudžiamų lietuvių kėlėsi į Sūduvą, kai kas ir atėjūnų, salcburgiečių ir šveicarų, taip pat į Sūduvą atsikraustė.

Kiek žmonių tiedvi priežastys partraukė iš Prūsų į šiaurinę Sūduvos dalį, nėra žinios. Kad jų šiek tiek atvyko žinoma iš Naumiesčio metrikų. Šiek tiek žinių apie juos iš metrikų surinko mirusis 1920 Naumiesčio klebonas, dekanas ir pralotas Olekas. Jis žinojo gerai visą apskritį, buvo susipažinęs su visais žymesniais apskričio ūkininkais, mėgo tyrinėti jų genealogijas. Pagal jo užrašus pirmiausiai atvyko į Naumiestį Mykolas Strimaitis iš Karaliaučiaus su penkiais vaikais apie 1690, nes tais metais jo žmona Marijona prie krikšto Naumiestyje buvo kūma (Metr. n. 141). Jo vienas sūnus apsigyveno Bliuviškiuose ir vėliau vienas iš šitos giminės nusikėlė į šalia esantį Kėkštų kaimą. Iš tų Kėkštų du broliai Strimavičiai kunigai ilgus metus buvo Seinų seminarijos profesoriai.

Kitas atėjūnas su prancūziška pavarde Kristupas Kuderka, iš Prūsų iš Lindikų kaimo arti Stalupėnų atsikraustė į Šapalų sodžių, kur jam 1692 gimė sūnus Jonas (Metr. n. 50). Kitas vyresnis jo sūnus Simanas, su tėvu atėjęs iš Lindikų, apsigyveno Stagučiuose Griškabūdžio par., kur taip pat vėliau įsikūrė ir minėtasis Jonas. Šito Jono vaikai, pirkę ar kaip kitaip įsigiję, Nemirinę girią, ją išskynė, įdirbo ir įkūrė Nemirų kaimą trijų ūkių Griškabūdžio par. antroje XVIII š. pusėje, ten apsigyveno Jono sūnus Petras, gimusis 1742. Iš Nemirų kaimo Kudirkų buvo kilęs kun. Feliksas Kudirka, kurs Amerikoje įkūrė, sutvarkė ir ant kojų pastatė Marijonų vienuoliją, įkurdamas ten penkis įvairiose vietose namus, tarp jų ir lietuvišką kolegiją (gimnaziją) Thompsone - Marianopolyje. Prieš keletą metų jis mirė Čikagoje. Kudirkų gi-

---

[30] Vidūnas, Sieben Hundert Jahre der deutsch - litauischen Beziehungen, Tilsit, 1932, p. 279—288. Smulkiai apie tuos kolonistus rašo minėtasis Beheim - Schwarzbach.

minė yra labai išplitusi ypač Šakių apskrityje. Senesnieji tos giminės nariai vadinosi Kuderkais, dabar, rodos, visi rašosi Kudirka. Iš tos labai plačios giminės buvo kilęs ir garsusis mūsų rašytojas Vincas Kudirka.[31]

Iš Liudikų yra atėjęs vienas ar keli Staugaičiai. Šitoje giminėje yra išlikęs ir pavadinimas primenąs ir bėgimo priežastį. Prūsų valdžia buvo uždraudusi tikėjimą Prūsuose. Daug kas bėgo dėlto iš ten į Lietuvą. Tarp jų buvo Staugaitis (vienas ar keli). Naumiesčio parapijoje jis išsikirto kampą girios, išdirbo žemę ir ėmė gyventi. Klausiant kaimynams, kaip jam einasi, jis sakydavęs: „Išsikirtau kampą girios ir tupiu, lyg meška". Taip jis pasakęs ir girininkui, kai nuėjęs pas jį užsirašyti Lesnistvos dvare. Užrašė jį Meškum, o vietą, kur jis gyveno Tupikais. Vėliau Meškaus pavardė išėjo iš papročio, liko tik Staugaitis. Jo giminė vis kirto girią ir Tupikai virto kaimu su keliolika ūkininkų. Laiką, kada ta giminė atsikėlė į Tupikus rado Naumiesčio metrikai. Jonas Staugaitis 1699 buvo jau Tupikuose. Tais metais jis užrašytas krikšto tėvu (n. 155). Iš tos giminės yra kilęs žymus veikėjas ir rašytojas Jo Ekscelencija Telšių vyskupas Justinas Staugaitis.[32]

Vėliau už šituos iš Prūsų iš Naujienos kaimo atvyko Antanaitis arba Šlaitinis. Iš jo giminės buvo išėjęs pralotas Antanavičius,

---

[31] Netoli Pilviškių Ambrasų kaimo ūkininkas Justinas Kudirka, mano pusbrolis, vasarą (1936) apie savo giminės pradžią šiaip pasakojo: Pirmas Kudirka, atvykęs iš Prūsų, apsigyveno Stugučiuose, turėjo devynis sūnus ir vieną dukterį. Visi jie buvo dideli ūkininkai, šimtamargiai. Iš jų eina visi Kudirkai. Ambrasų Justino Kudirkos tėvukas vadinosi Juozapas Izajošius Kuderka (jo tėvas Petras) buvo Nemiriškio Kudirkos (to, kurs įkūrė Nemirų kaimą) pusbrolis. Juozapas Izajošius Ambrasuose turėjo 150 margų, kurių vėliau pavedė dukteriai 50, o sūnui Matijošiui, Justino tėvui, 100. Jis mokėjo penkias kalbas: lietuviškai, lenkiškai, rusiškai, prancūziškai ir vokiškai; buvo šmekeris, iki Lenkmečiui prižiūrėdavo dvarų bravorus ir karčiamas. Vis važinėdavo, namie būdavo tik kol išsipagiriodavo, išvažiuodamas išsiveždavo tuščią bertainiuką, o parsiveždavo pilną. Buvo labai linksmas, dvarai jį kviesdavo į savo balius. Mirė 1897 ar 8 m. eidamas 103 ar 106 metus. — Šmekerio pareigą mano tėvas šiaip aiškino: Prieš lenkmetį anapus (į pietus) Šešupės degtinė buvo brangesnė, o šiapus (dešiniajame krašte) pigesnė; šmekeris žiūrėjo, kad pigesnė degtinė nebūtų gabenama į kitą (kairiąją) Šešupės pusę.

[32] Žinią apie Staugaitį ir Tupikus esu gavęs iš J. E. vyskupo Staugaičio.

kurs prieš karą gana ilgai buvo valdęs Seinų vyskupiją ir kurs Seinuose, spaudą atgavus, buvo įkūręs spaustuvę, duodamas jai pirkti stambiausią auką ir pažadindamas klebonus ir kunigus tai pat daryti; prie jo buvo imtas leisti laikraštis „Šaltinis".

Antroje pusėje XVIII š. iš Prūsų nuo Geldapės atėjo Norkaitis su savo žmona, augusia Natkiškių kaime taip pat Prūsuose, įsikūrė Nabaguose, vietoje taip vadinamoje dėl to, kad jis vienas ten gyveno; tada Lietuvoje buvo, anot padavimo, Katarinos (Rusijojs ciesorienės) pinigai. Jis, dar vienas toje vietoje begyvendamas nuvažiavo į Zapyškį, kur susitiko su rudbarzdžiu žmogum iš anapus Nemuno. Juodu išsišnekėję, kaip ir kur einasi gyventi. Norkaitis papasakojo, kad aplinkui jį daug žemės, krūmai, elksnynai. Jei nori, atsikraustyk pas mus, nebus taip nuobodu gyvent. Tas žmogus, pavarde Tūbaitis, paklausė ir atsikėlė. Kad jis buvo su ruda barzda, tai jo namai buvo vadinami Rudžiais. Greit prie tų dviejų gyventojų prisidėjo trečias. Tas, pavarde Valaitis, atėjo į Nabagus iš Bizierių kaimo (Lukšių valsčiaus) drauge su matininkais, kurie tada žemes matavo. Jam atrėžė sodybą prie krašto, šiek tiek siauresnę už kitų dviejų. Visi trys jie turi po 56 margus. Taip susidarė Nabagų kaimelis, kurs dabar rašosi Pavaitupiais Griškabūdžio par.[33]

Lietuvių į šiaurinę Sūduvos dalį, be abejo, bus daugiau iš Prūsų atėję, kaip čia paminėta. Su jais drauge atsikėlė kai kas ir iš minėtųjų kolonistų ne lietuvių. Jie čia, apsigyvenę tarp lietuvių, sulietuvėjo. Toki yra Kuncai (Kuncaičiai), Liorantai, Gliosai... Ar nebus šitų ateivių duoti bent šiem kaimam vardai: Bizieriai Lukšių, Ropydai Griškabūdžio, Urbantai Naumiesčio par. Prūsų lietuvių salzburgiečiams kolonistams duotas Z a m b r ų pavadinimas buvo žinomas šiaurinėje Sūduvos dalyje kur rodos, ir jų čia kai kas bus pakliuvęs. Ar nebus atnešę ir Prūsų lietuviai kai kurių kaimų vardus? Yra kaimų, kurie lygiai tais pačiais vardais vadinosi ir Prūsuose ir dabartiniame Šakių apskrityje: Norvaišai, Kumelupiai (dabar jie vadinasi Žvirgždaičiais), Užpiauniai, Oški-

---

[33] Šį padavimą pasakojo p. A. Valaitis, kilusis iš to kaimo, dabar lietuvių kalbos Vilniaus politinių mokslų mokykloje lektorius, vertusis Lermontovo Demoną, Mickevičiaus Poną Tadą, Viktoro Hugo Les gens dės siècles ir Goethės Faustą, parašiusis tezę: La Litterature Lithuanienne de 1883 à 1904, son rôle pour le développement de la langue et pour le destin de la nation.

niai, Žardeliai, Liepalotai, Peleniai, Vėdarai, Skaisgiriai, Dirsiai, Barzdai, Iždagai, Kėkštai, Smilgiai... Man nepasisekė rasti įrodymų, kad tie vardai tikrai būtų iš Prūsų atnešti. Jie gali eiti iš tos pat kalbos bendrumo. Jei jie, ar bent kai kurie, iš tikro būtų iš Prūsų atnešti, tai būtų įrodymas, kad lietuvių, spaudžiamų Prūsuose, čia ne mažas skaičius yra atbėgęs. Tų vardų yra ir daugiau, kaip čia paminėta. Tarp jų yra tokių, kurie nežiūrint jų vardo tolygumo, galėjo su Prūsų lietuviais nieko bendra neturėti: Būdviečiai, Šilgaliai, Šilininkai, Šakiai... Vidgiriai...[34]

Į šiaurinę Sūduvos dalį buvo ėję gyventi ne tik aukštaičiai vakariečiai iš dešinės Nemuno pusės, bet ir vakariečiai viduriečiai iš anapus Kauno. Minėtasis pralotas Olekas susekė ir savo giminės kilimą. Mikalojus Olekas, Porajaus herbo šlėkta, antroje pusėje XVII š., iš anapus Kauno atvykęs, apsigyveno Gražiškiuose ir davė pradžią Olekų giminei. Atvijo čia jį, rodos, aukščiau minėtasis karas su Maskva. Dėl tos pat priežasties iš anapus Vilniaus atbėgo ir Polubinskas, išvedąs savo giminę iš Andriaus Algirdaičio, Polocko kunigaikščio, ir, turbūt, įsikūrė minėtame Stugučių kaime. Jo ainis drauge su minėtuoju Petru Kudirka ir Žemaičiu iš to pat kaimo, nusipirko Nemirinę girią, įkūrė joje, ją išdirbę, Nemirų sodžių. Tarp naujakurių buvo ir kareivių, apsigyvenusių girioje: tai, rodos, primena žmonių vadinamas U z a r ų kaimas (rašosi Obromeškinė), uzarai buvo Lietuvoje ir Lenkijoje smarkiausi raiteliai. Masiauckų kaimo vardas rodo, kad į Sūduvos girias ėjo gyventi ir bajorai, kurie savo pavardėms XVII š. mėgo duoti lenkiškas galūnes. Birštonų sodžiaus vardas, rodos, bus beprimenąs, kad pirmi jo gyventojai buvo atsikėlę iš Birštono srities.

Į šiaurinės Sūduvos girią atvyko gyventi bent kai kas iš Kauno. Tai rodo šioks Kaunų giminės padavimas. Jezuitai, bestatydami Kaune dabartinę didelę mūro bažnyčią, lėšų netekę, siuntė žmones rinkti aukų jos statybai. Į šiaurinę Sūduvą apsiėmė eiti tuo tikslu du Kauno gyventojai jauni bajoraičiai kareiviai broliai Baltrus ir Motiejus Balsiai, abu bajoro Balsio, narsaus, dalyvavusio įvairiuose karuose kareivio sūnūs.s Išsyk juodu rinko aukas Jiesios pakraščiais, paskui pasuko į vakarus, per girias atvyko į Novaraistį ir Novos pakraščiais nusivarė, iki kur ji įteka į Šešupę.

---

[34] Tuos vardus galima rasti Vileišio rašte: Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje.

Perėję Prūsų sieną, Prūsų pusėje įkūrė naują Noviškių kaimą ar bent naujai ten bekuriamame sodžiuje apsigyveno. Būdami neramūs, juodu įsipyko gretimam sodžiui ir gyventojai juodu iš kaimo „ištriūbino". Prūsuose buvęs paprotys, kad kai koks žmogus įsipykdavęs kaimui, seniūnas šaukdavęs į krivulę, imdavęs jaučio ragą ir juo trimituodavęs (triūbinęs), o moterys ir vaikai imdavę mušti į ką pasitaikydavo, į noragą, į blėtą ar į viedrus. Iš to įsipykusis žmogus žinodavęs, kad jam būtinai reikia išsikrausyti iš kaimo; jam pasilikus, sodžiaus gyventojai galėtų jį nors ir užmušti, nes kaime senių krivulė atėmus jam visas piliečio teises. Abu balseliai, išvyti, iš Noviškių, grįžo atgal išsyk Novos pakraščiu, paskui paliai Pentą, kuri į ją įteka. Šalia Sintautų juodu apsigyvenę. Žemės tuščios tada buvo dar daug. Vienas jųdviejų turėjo keturis sūnus kitas tris. Tie jųdviejų vaikai išsidalino žemę ir pasidarė kaimas 7 ūkininkų, turinčių ir dabar po 80 margų žemės. Tas jų kaimas buvo pavadintas nuo jų pavardės Balseliškiais, o jie patys vadinosi Kaunais. Žmonės ir dabar dėl jų pavardės kaimą vadina Kaunais, o Balseliškių vardas beveik nežinomas. Du ūkiai tame kaime ir dabar vadinasi Baltrais ir Motiejais, pirmųjų įkūrėjų vardais.[35]

Prie atėjusių gyventi į šiaurinę Sūdavos dalį reikia dar pridėti šiek tiek ir totorių. Tai rodo kaimų vardai Totorviečiai ir Barandai Sintautų ir Bundzai Plokščių pav., jei šiuodu paskutiniu galima laikyti totoriškais. Slavikų klebonas Strimavičius, buvusis ten iki prasidedant didžiajam karui, mėgo užsiiminėti šituo klausimu. Pagal Slavikų ir, turbūt, Sintautų metrikus jis surado, kad tose dviejose parapijose pradžioje XIX š. buvę į 100 totorių, o

---

[35] Laiką, kuriuo Balsiai atvyko į Sintautų parapiją galima nustatyti iš Kauno Jėzuitų bažnyčios statymo. Pradėta ji buvo statyti 1666, po beveik 20 metų pertraukos, vėl jos statyba buvo imta varyti 1698 ir baigta 1700. Žinias apie tai suteikė man iš Jėzuitų archyvo Fil. Teol. Fak. studentas kun. Kukta S. J. Tą padavimą užrašė man baigusis Marijonų gimnaziją Kajetonas Matas Kaunas. Jis taip pat padavė man ir ištraukų iš Sintautų par. krikšto metrikų, kurie prasideda 1697 ir kurie šiam raštui yra panaudoti. Ir Balseliškiai, ir Noviškiai yra nekartą minimi tuose metrikuose (1697—1706). Kaunų giminė yra plati, yra jų įvairiuose Šakių apskr. kaimuose. Jų yra dabar 14 inteligentų: 2 kunigai, 2 karininkai, 1 aptiekorius, 1 gydytojas, 1 inžinierius, 1 kultūrtechnikas, 1 advokatas, 4 mokytojai, 1 daržininkas, be tų, yra dar besimokančių Kaune gimnazijose ir universitete.

prasidedant XX š. nebuvę jų jau nė vieno, visi sulietuvėję.[36] Totorių kilmės buvo kun. A. Tatarė, Sintautų klebonas, dar prieš Lenkmetį parašiusis keletą lietuviškų veikalų.

Taip į šiaurinę Sūduvos dalį, priklausiusią prie Žemaičių, gyventojai vyko gyventi netik iš dešinės Nemuno pusės, bet dar čia įsimaišė šiek tiek ir Prūsų lietuvių su kolonistais ir bent kiek totorių.

Kalbos atžvilgiu ši šalis, dabartinis Šakių apskritys reikia skirti į dvi dalis; šiaurinėje gyventojai trumpina nosines galūnes (ą, ę, į) ir gale žodžio balsį o, kurs čia virsta beveik į u. Pietinė dalis, apimanti dvi prieškarines parapijas, Naumiesčio ir Griškabūdžio iki Višakiui ir Šešupės, tuos balsius taria aiškiai ir ilgai. Praeityje tiedvi parapijos darė Lesnistvos arba žmonių vadinamo Didždvario dvaro sritį.

Galutinai suimant Sūduvos pirmųjų gyventojų kilmę, reikia pasakyti, kad Gardino ir Perelomo giriose, kur buvo žymus gudų skaičius, lietuviai sulenkėjo. Merkinės girios vakarinėje dalyje, ypač Vižainio parapijoje, nors čia svetimų priemaišų buvo nedaug, sulenkėjo dar ne taip seniai, nes tik antroje pusėje XIX š.

---

[36] Kun. J. Strimavičius, iš kurio turiu žinią apie totorius, karui prasidedant buvo užpultas dviejų vokiečių kareivių už tai, kad buvęs nepalankus vokiečiams ir drausdavęs lietuvius ūkininkus pardavinėti savo ūkius vokiečiams besistengiantiems išpirkti. Jį norėjo nušauti, bet jis užpultas suskubo pabėgti. Nušovė tik bebėgantį jo vikarą kun. A. Pesį. Strimavičius per Rusiją ir Japoniją nuvyko į Ameriką. Po karo grįžęs, buvo klebonas Pakuonyje.

XV.

Tautinis Sūdavijos naujakurių susipratimas kalbos atžvilgiu

Išsiaiškinus Sūduvos naujakurių kilmę, reikėtų statyti klausimą ir apie tautinę jų sąmonę. Tautinis jų susipratimas buvo, be abejo toks, koks ir visoje Lietuvoje. Dėl to čia reikia žiūrėti, koks jis buvo valdančiuose Lietuvos sluogsniuose ir kaip jis pasireiškė.

Tautinį, ar geriau sakant, valstybinį susipratimą ryškiausiai iškėlė aikštėn didieji kunigaikščiai Algirdas ir Kęstutis. Jiem dviem viešpataujant, Vengrų ir Lenkų karaliai stengėsi paveikti Lietuvos valdovus, kad priimtų krikštą. Darė tai pat ir Vokietijos ciesorius Karolis IV, siųsdamas tuo tikslu į Lietuvą pasiuntinius 1358, kad pasiūlytų priimti krikštą. Algirdas ir Kęstutis atsisakydami, iš savo pusės statė sąlygas, iš kurių aiškėja jų tautinis ir valstybinis nusistatymas. Jųdviejų geidavimai buvo šioki: kad Vokiečių Ordenas būtų iškeltas iš Prūsų, kad Ordeno žemių Lietuvai būtų atiduoti maždaug rytų Prūsai ir siena turėtų prasidėti nuo Mozūrų ir eiti iki kur išteka Allės upė, paskui Allė, iki kur ji įbėga į Priegalę, toliau Priegalė iki jūrai, paskui jūra iki Dauguvai. Dauguva, iki kur ji iš dešinės priima upelį, tekantį iš Labanio ežero, paskui tas upelis aukštyn iki Rusijai. Be to, juodu norėjo, kad Vokiečių Ordenas būtų iškeltas į tyrumas, esančias tarp totorių ir rusų, kad rusus gintų nuo totorių puolimų. Ir ten Ordenas neturėtų darytis sau valstybę, bet visa Rusija turėtų priklausyti lietuviams.[1] Šitokios sąlygos buvo nepriimtinos ciesoriui ir iš pasiūlymo krikštytis nieko neišėjo. Visa svarba čia yra tame, kad Kęstučio ir Algirdo statytosios sąlygos rodo jųdviejų tikslus: Algirdas, ginąs Lietuvą iš rytų krašto nori, kad visa Ru-

[1] Wartberge, S. R. Pr. II, 79—80.

sija priklausytų lietuviams, o Kęstutis, kariaująs su Ordenu, geidauja, kad Lietuvai tektų lietuviškoji Prūsų dalis, visas Kuršas ir latvių dalis už Dauguvos. Taigi jųdviejų tikslas vienyti lietuvius bei jų giminaičius ir imti Rusiją į Lietuvos valdžią.

Abu šituodu tikslu energingai stengėsi įvykdyti ir daugiausiai pasiekė didysis kunigaikštis Vytautas: jis atgavo Žemaičius iš Vokiečių Ordeno ir Lietuvos sienas toliausiai išplėtė į rytus. Visa Rusija, išskyrus, Maskvą, jam priklausė arba buvo jo įtakoje. Algirdo tikslas prie jo beveik buvo pasiektas. Kaip Kęstutis, jis žiūrėjo ir į Prūsų lietuvius, į Klaipėdą, bet čia jam nepavyko pasiekti, ko buvo norėjęs.

Prie Kazimiero gyvi dar buvo abu tuodu tikslai, bet energija, su kuria buvo einama prie jų praeityje, žymiai sumažėjo. Prie šitų dviejų tikslų Kazimieras prisidėjo dar trečią, savo nuosavą dinastinį: savo sūnums jis norėjo įgyti Čekų ir Vengrų karūnas. Jo pastangos nukreiptos į vakarus silpnino jo jėgas rytuose. Prie jo neatitaisomai ėmė braškėti didysis Algirdo tikslas. Maskva prie Jono III viduje sustiprėjo, suvienijo aplinkines kunigaikštijas, paėmė Tverą, Jogailos motinos tėviškę, pavergė turtingas pirklių respublikas Pskovą ir Novgorodą, ėmė grobti vieną po kitos rytines Lietuvos kunigaikštijas, ėmė vadintis visos Rusijos valdovu. Kazimieras tai matė, bet nedėjo griežtų pastangų sustabdyti Maskvos kilimą ir didėjimą. Jis susitarė su Užvolgio totorių Orda pulti Maskvą. Totoriai 1480 atvyko į sutartą vietą ir laukė Lietuvos kariuomenės atvykstant, bet ta neatėjo. Totoriai karą pralošė. Maskva galutinai išsiliuosavo iš po totorių jungo. Lygiai prieš 100 metų buvo susitaręs su totoriais kariauti Maskvą Jogaila. Lietuviams pasivėlinus atvykti laiku į kovos vietą, totoriai buvo sumušti. Tiedvi Lietuvos klaidos sugriovė Algirdo programą. Nuo dabar ne Lietuvai turės priklausyti visa Rusija, bet Maskvai. Tiesa, Lietuva laikė savo valdžioje Rusijos žemes dar per 300 metų, šiaip taip gynėsi nuo Maskvos, kuri, puldama, vis ją mažino, iki galutinai visą pagrobė. Prie Kazimiero pietų krašte atsirado ir antras naujas Lietuvos priešas: Turkai, paėmę Konstantinopolį, paglemžė į savo valdžią ir Juodosios jūros pakraštį. Kazimieras jų neatstūmė atgal. Taip Algirdo darbas prie Kazimiero ir rytuose ir pietuose ima griūti.

Jei Algirdo įgytos rusų žemės rytuose ima mažėti, tai gal Kęstučio programa vakaruose juo smarkiau bus vykdoma. Atro-

dė, kad taip turi būti. Proga tam buvo ko patogiausia. Kazimieras, kaip Lenkijos karalius, norėdamas atimti iš Vokiečių Ordeno prie Vislos esančias lenkiškas žemes ir turėti ta didžiausia Lenkijos upe išėjimą į jūrą, varė, ilgą ir sunkų su kryžeiviais karą (1453 — 1466) ir kvietė Lietuvą prisidėti, siūlė už pagalbą lietuviškas Prūsų žemes.[2] Lietuva nesidavė įsitraukti į karą, norėjo laikyti su Ordenu taiką, ir Kazimieras tiek tik iš jo išgavo, kad ji Livonijos Ordeno kariuomenei neleido eiti per Žemaičius į Prūsus. Čia karaliaus Kazimiero tikslas, sutinkąs su gyviausiais lietuvių tautos interesais, valdančiojo Lietuvos sluognio buvo paniekintas ir atstumtas. Dėlko?

Valdantieji Lietuvos ponai ar ponų taryba daugiau buvo įsižiūrėję į Algirdo tikslus, į Vytauto palikimą, į plačiausius Rusijos plotus. Jų pastangos buvo kreipiamos prie to, kad išlaikytų nesusiaurintas Vytauto sienas. Jų veikimas krypo į rytus ir į Podoliją pietuose. Lenkai buvo paėmę Podoliją. Tai Lietuvos ponai reikalavo ją grąžinti. Tie reikalavimai buvo kartojami keletą kartų (1456, 1460-1, 1463), buvo aštrūs taip, jog buvo net manoma laikyti juos su ginklais rankose. Ginčai dėl grąžinimo Podolės 1464 buvo atidėti vieneriems metams. Tas atidėjimas buvo pabaiga ginčų dėl Podolijos, turėjo trukti ne vienerius, bet šimtą metų (t. y. iki Liublino unijai, per kurią ir Volinija ir Podolija buvo atiduota Lenkijai). Nutilo ponų taryba dėlto, kad Lenkija laimėjo karą su Ordenu ir ginklais reikalavimų nebuvo galima remti, ir ypač kad ėmė kilti vis didesni pavojai Lietuvai iš rytų ir pietų krašto. Ponų taryba, Lietuvos valstybės reikalų vedėją, kreipė savo pastangas į tai, kad didysis kunigaikštis Kazimieras, valstybės reikalų centras ir sprendėjas, gyventų Lietuvoje, o ne Lenkijoje, kur jo dėmesys sukoncentruotas buvo į ilgą ir sunkų karą su Ordenu, ir po to į Čekų ir Vengrų sostus savo sūnums. Prašymus ji nuolat kartojo (1446-7, 1452, 1454-6, 1458-9, 1461, 1464, 1473, 1478). Kai tai nevyko, reikalavo, kad Kazimieras duotų Lietuvai atskirą didįjį kunigaikštį (1456, 1461, 1463). Darė tai, norėdama gelbėti Lietuvos reikalus rytuose. Ji matė, kad Lietuvos įtaka griūva rusų žemėse, kad Maskva paima Lietuvos įtakoje esančias kunigaikštijas, Tverą, Pskovą, Novgorodą Didįjį, kad laimi karą su totoriais. Ji norėjo, kad didysis kunigaikštis, gy-

[2] Dlugosz, V, 386.

vendamas Lietuvoje, atsidėjęs, gelbėtų Lietuvos interesus rytuose.[3]

Iš to matyti, kad Lietuvos valdantieji sluogsniai, Lietuvos ponai, nukreipę buvo savo pastangas jau prie Kazimiero į rytus. Jie čia darė tai pat, ką ir seniau kunigaikščiai iš Gedimino ir Algirdo giminės. Besirūpindami jie išlaikyti Lietuvos valdžioje rusų žemes, jie taikėsi prie tų savo valdinių. Jie priėmė rusų ar gudų kalbą, kai kurie ir rusų tikėjimą, jie rusėjo. Gudais virto ir mažesni ponai, jų padėjėjai gudų žemėse. Jie ir jų vaikai bei ainiai laikė save lietuviais, nors, gimę ir augę guduose buvo užmiršę lietuvių kalbą.

Prie Kazimiero valdantieji ponai išleido iš akių ir užmiršo tautinius lietuviškus Kęstučio ir Vytauto geidavimus.

Iš seno Lietuvos valstybinė kalba buvo gudiška. Gudiškai buvo rašomi visi įsakymai, įstatymai, reikalai didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje. Visi susirašinėjimai su valdininkais, visi prašymai į valdžią, visas reikalų vedimas, teismuose bylų nagrinėjimas ir sprendimas vis buvo varoma gudiškai. Iš to aišku, kad visi dvarininkai ir bajorai, kurie norėjo gauti valstybėje kokią tarnybą ar ką veikti turėjo mokytis gudų kalbos. Šalia gudų kalbos oficijalė Lietuvoje kalba buvo ir lotynų, bet ta tiek įtakos, kiek gudų, nepadarė.

Vadovaujantieji sluogsniai, nors ir mokėjo gudiškai, bet XV ir bent pirmoje pusėje XVI š. lietuvių kalbą dar vartojo. Kokia buvo padėtis Lietuvoje šiuo atžvilgiu, rodo žodžiai, kuriuos 1501 išsitarė savo prakalboje į popiežių Aleksandrą VI didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinys, sekretorius ir Vilniaus klebonas Erazmas Vitellus. Vaizduodamas Lietuvos padėtį, apie lietuvių kalbą jis šiaip išsireiškė: „Savo kalbą jie laiko. Bet kadangi beveik pusę kunigaikštijos gudai gyvena, tai jų kalbą, kad ji yra graži ir lengvesnė, labiau vartoja“.[4]

Valdantieji ponai ir vadovaujantieji sluogsniai turėjo valstybinį patrijotizmą, kurs, tiesa, nekreipė dėmesio į gimtąją lietuvių kalbą ir nelabai ją vertino, bet už tai rūpestingai žiūrėjo ir saugojo valstybės interesus ir taip pat Lietuvos piliečių reikalus.

1538 gręsiant pavojui iš totorių pusės, ponų taryba ir šlėkta, susirinkę į Naugarduką sutarė siųsti visą eilę prašymų didžiajam

---

[3] Kolankovski, Dzieje W. Ks. Lit. I, 284—314.
[4] Theiner, II, 278.

kunigaikščiui. Pirmas prašymas buvo tas, kad didysis kunigaikštis, atsižvelgdamas į pavojų, gręsiantį iš Maskvos ir Krimo, atvyktų iš Lenkijos į Lietuvą, kad rūpintųsi jos taika ir gynimu, kad ateityje ji būtų sveika ir nuo priešų apsaugota. Seimo nariai savo prašyme reiškia viltį, kad karalius savo paveldėtą valstybę, savo tėviškę, ne mažiau brangins, kaip Lenkiją, apie jos apsaugą nuolat uoliai mąstys ir tarsis, dėlto atvyks į ją, nes apsaugos dalykai negali būti tinkamai atliekami nei per laiškus, nei per pasiuntinius „dėl daugelio priežasčių". Prašytojams čia rūpi, kad karalius dėl Lenkijos neužmirštų Lietuvą.

Prie šito pridėti dar keli prašymai, iš kurių matyti lietuvių susirūpinimas, kad valstybė neturėtų žalos iš Lenkų pusės. Savo rašte Lietuvos ponai skundžiasi dėl mirusio žemės iždininko Bogušo Bogovitinavičiaus žmonos elgesio. Ta našlė sutarė išleisti vieną savo dukterį už Lenkų pono Tenčinskio. Nuotaka dalios turi keletą dvarų, tėvo jai užrašytų. Bet Lietuvos statute buvo nustatyta, kad merginos, ištekančios į Lenkiją ar Mozūriją, drauge su vyrais negali paveldėti dvarų, tėvo ar motinos paliktų, tuos savo turtus turi perleisti giminėms ir iš jų turi gauti tik ketvirtą jų vertės dalį pinigais. Dėl to ponų taryba jau pirmiau apie tai buvo pranešę karaliui ir buvo prašę, „kad dėl to vieno asmens negriūtų visos žemės teisė". Karalius atsakė, kad nenorįs laužyti žemės įstatymų, ir liepė raštu perspėti Bogušienę, kad elgtųsi pagal įstatymą. Ponų taryba oficijaliai jai pareiškė, kad ji neduotų dvarų į dalią, jei nori leisti dukterį už vyro į Lenkiją, o tik ketvirtą jų vertės dalį pinigais. Prie to pareiškimo buvo pridėta sąlyga, kad jei elgtųsi priešingai, turės sumokėti 10.000 kapų grašių karaliaus naudai. To nepaisydama, Bogušienė išleido dukterį už Tenčinskio tuo pat laiku, kai Lietuvos kariuomenė dėl totorių pavojaus rinkos į Naugarduką. Dėl vestuvių į Naugarduką ji nesiuntė kareivių iš savo ir dukters dvarų. Ponų taryba, įširdusi dėl to, prašė karalių „už tokį nepaklusnumą išieškoti iš jos 10.000 kapų grašių ir, kol tie pinigai bus sumokėti, jos dvarus priskirti prie didžiojo kunigaikščio pilių. Tai buvo ir padaryta. Tų paimtųjų dvarų šeši buvo Palenkėje, vienas Sūduvoje arti Balbieriškio Pramezis. Šis buvo priskirtas prie Pūnios pilies. Prie to ponų taryba ir seimas priminė didžiajam kunigaikščiui, kad valstybei nėra naudos iš tų lenkų, kurie ima žmonas su dvarais Lietuvoje: jie patys nestoja į kariuomenę nei nesiunčia savo žmonių; o jei jų

žmonos siunčia, tai menkai apginkluotus ir ant menkų arklių, tokius, koki netinka nei į sargybą, nei į mūšį. Tuo tarpu jei jų vyrai būtų lietuviai, tai iš jų eitų netik viena karo tarnyba, bet ir visokia kitokia, jie galėtų būti pasiuntiniai į svetimas šalis, jie pildytų ir kitokias valstybės pareigas, kurių lenkai nenori ir negali pildyti.

Seimo luomai nurodė karaliui, kad iš tokių jungtuvių gali eiti skriauda Lietuvai ir kitokiu keliu, ir priminė šiokį atsitikimą. Ponia Tenčinskienė, Vilniaus vyskupo teta, išsiprašė iš karaliaus Aleksandro Vladimiro apskrityje kelis kaimus, iš kurių visas prievoles ji apsiėmė atlikinėti Lietuvos valstybei ir dėl skriaudų teisybės ieškoti pas Lucko seniūną. Vėliau tuose kaimuose buvo pastatyta Krilovo pilis, visos tos prievolės liovė ėjusios Lietuvai, ir tie kaimai buvo prijungti prie Lenkijos. Rodydama šį pavyzdį, ponų taryba priminė karaliui, kad tai pat gali atsitikti ir su Semiaticais, esančiais pre Lenkų sienos, jei tas dvaras per žmoną tektų ponui Tenčinskiui. Dėl to ponų taryba ir seimo dalyviai prašo karalių neleisti tokių dalykų, iš kurių gali būti skriauda Lietuvos valstybei, kadangi karalius buvo žadėjęs nedidinti Lenkijos su skriauda Lietuvai, nei Lietuvos su skriauda Lenkijai.

Ponų taryba ir seimo nariai priminė karaliui, kad Liublino vaivada, būdamas pono Nemiros vaikų globėjas, paėmė daug žemių ir žmonių iš Melniko pavieto; o kai Melniko seniūnas, pagal didžiojo kunigaikščio raštą, pareikalavo iš jo dokumentų, jis atsisakė juos pristatyti, nes karalius paliuosavęs jį nuo žemės teismo, taip pat ir nuo L. ponų tarybos teismo, ir pareiškė, kad jis dokumentus pristatysiąs karaliui per Petrkavo seimą. Pripažindami, kad karalius galėjo paimti jį po savo teismu, ponų taryba, kunigaikščiai ir kilmingieji prašė karalių nedaryti tokių išėmimų, kad niekas nedrįstų pereiti į Lenkijos teismo jurisdikciją, kad Lietuvoje nebūtų įvedami toki nauji papročiai, kad nebūtų duodami raštai, kuriais būtų laužomi įstatymai, ir kad būtų laikomas statutas.

Lietuviai priminė karaliui dar vieną dalyką, kad suteikė lenkui Jasenskiui vynpilio poaukštį. Tai esąs naujas įvykis, kokio nebuvo buvę nei prie jo paties nei prie kitų karalių. Lietuviai prašė nedaryti tokių naujienų, juo labiau, kad Lietuvoje esą daug kunigaikščių, ponų ir kilmingųjų, daug vertesnių už tą „lenkutį" ne tik į tokį paaukštį, bet ir į aukštesnį. Dėl to, baigdami pra-

šymą, geidauja, kad didysis kunigaikštis tą vietą atiduotų Lietuvoje gimusiam piliečiui.[5]

Lietuvos seimai nekartą prašė karalių, kad svetimiems, tai yra, lenkams valdžios vietų ar poaukščių neteiktų, bet dalytų tik piliečiams, Lietuvoje gimusiems. 1544 seimas prašo, kad poaukščiai ir valdžios vietos nebūtų duodamos svetimšaliams, kad Lenkijos aukštų poaukščių nešiotojai, kurie atvyksta į Lietuvą su karalium, Lietuvoje į jokius valdžios reikalus nesikištų, kad savo valdžią, kurią turėjo Lenkijoje, važiuodami į Lietuvą, paliktų prie sienos.[6] Panašiai prašo ir 1547 seimas, t. y. kad d. kunigaikštis dvarų kontrolę nedarytų per svetimšalius, kad jo dvaro poaukščiai ir vietos, kad pilių, dvarų, miestų ir valsčių laikymas nebūtų suteikiamas svetimšaliams,[7] kad muitines gautų valdyti ištikima vietos šlėkta, o ne svetimšaliai,[8] kad svetimšaliai į iždo dalykus nebūtų įleidžiami ir kad iždo nevaldytų.[9] Seimas 1567 prašo, kad poaukščiai, kurie tada buvo laisvi, būtų suteikti piliečiams, gimusiems Lietuvoje,[10] tai pat kartoja ir 1568 seimas.[11]

Šalia šitų visiems Lietuvos piliečiams bendrų prašymų, Žemaičiai turėjo savo ypatingų, rodančių jų ypatingą nusistatymą. Seime 1551 Žemaičiai prašė, kad valdžios vietos Žemaičių žemėje nebūtų teikiamos nei lietuviams, nei rusams, nei negyvenantiems Žemaičių žemėje, bet tik tiems žemaičiams, kurie iš tėvų ir protėvių ten yra gimę ir apsigyvenę, pritariant seniūnui bei tėvūnams ir šlėktai.[12] Tai pat jie pakartojo ir 1554 seime;[13] be to, jie skundėsi, kad maskvietis Ivanas Djakovas Raseinių valsčiuje lyg su d. kunigaikščio raštu ėmęs savintis valdžią ant šlėktos.[14] 1559 seime Žemaičių šlėkta prašė, kad karalius leistų išpirkti žemes iš lenkų, vokiečių ir vengrų, kurie jas buvo įsigiję, nes per tai jai darosi didė priespauda".[15]

---

[5] Liet. Metr. Publ. Diel. p. 17—27, 45—49. — Liubavski, Lit. Russki Seim., 273—276.

[6] Liet. Metr., Publ. d. p. 117.

[7] ib. 156.

[8] ib. 174.

[9] ib. 178.

[10] ib. 431.

[11] ib. 472.

[12] Liet. Metr., Publ. D., p. 200.

[13] ib. 257.

[14] ib. 253.

[15] ib. 281.

Šie pavyzdžiai rodo, į kokius dalykus kreipė dėmesį lietuviai ir Žemaičiai, tai yra ponų taryba, kunigaikščiai, didieji ponai ir paprasta šlėkta arba dvarininkai ir dvarininkėliai. Jei dar prisiminsime, kad jiems rūpėjo Lietuvos ir Žemaičių privilegijos, valstybės gynimas, valdžios ydų pašalinimas, vidaus tvarkos gerinimas, tai iš to ir matysime, koks buvo tas jų valstybinis patrijotizmas. Jie atsižiūrėjo į tautiškumą ir kilmę. Pagal kilmę jie gerai žinojo skirtumą tarp lietuvių ir gudų (rusų). Brangino jie savo lietuvišką kilmę ir tautystę, bet savo tautinės lietuviškos kalbos jie nevertino. Jie prisiėmė valstybinę gudišką kalbą, o savo lietuvišką ėmė užmiršti. Jei dar XV-ame šimtmetyje jie visi mokėjo lietuviškai, tai XVI-ame jau to apie visus negalima sakyti. Iš Daukšos, žadinančio branginti ir vartoti gimtąją kalbą, žinia yra, kad jau buvo tokių, kurie ją buvo užmiršę. Rodos, užmiršę buvo lietuvių kalbą tie ponai, kurie buvo gimę augę guduose ir kurie nuolat gyveno ne etnografinėje Lietuvoje. Ir gyvenantieji etnografinėje Lietuvoje linko išsyk prie valstybės priimtosios gudų kalbos, o po Liublino unijos ėmė pratintis ir prie lenkiškos. Lietuvių kalba ėmė virsti tik liaudies kalba ir kilmingieji ją ėmė niekinti ir patys, jausdamiesi esą lietuviai, ėmė kratytis nuo savęs lietuvių kalbos žymes ar pėdsakus. Tai matyti iš pavardžių keitimosi.

Horodlės unijos aktuose 1413 yra paminėti 47 Lietuvos didikai, kurie gavo iš lenkų kilmingumo ženklus — herbus. Jų pavardės yra lietuviškos, bet pritaikytos gudų kalbos tarimui, t. y. numestos lietuviškos galūnės, pav., Moniwyd Monivydas, Jawnus Jaunius, Minigail Minigaila, Nemyr Nemira, Gastold Gastautas, Butowd Butautas. Prie kai kurių yra pridėti vardai, pav., Petrus Mondigerd, Nicolaus Tavtigerd, Stanislaus Wiesigin... Iš 47 yra 10 pavardžių su gudiškomis priesagomis ovič arba evič, pav., Johannes Rymowydowicz, Gyneth Konczewicz, Woiysnar Wylkolewicz. Tai yra gudų ir rusų paprotys. Žmogus guduose yra vadinamas dviem vardais, savo ir tėvo, pav., Ivan Ivanovič, lietuviškai tai verčiant būtų Jonas Jonaitis (t. y. Jono sūnus). Atrodo, kad tie 10 didikų bus gyvenę Guduose ir, pasekdami rusų paprotį, bus ėmę vadintis ne tik savo, bet ir tėvo vardu; išvertus lietuviškai būtų Jonas Rimvydaitis (Rimvydo sūnus), Ginetas Končaitis (Končiaus sūnus). Vaišnora Vilkelaitis (Vilkelio sūnus). Tie

vardai su minėtąja gudiška priesaga pradžioje XV-o šimtmečio nebuvo dar pavardės, kaip dabar mes jas suprantame, bet tik antras asmens vardas prisitaikant prie gudų papročio, kurs prie pirmo asmens vardo vis prideda ir tėvo vardą su priesaga ovič arba evič.

Laikui einant tas antrasis vardas virto tikra pavarde. Taip Stankevičius, Sidaravičius išsyk reiškė tik Stankaus Sidaro sūnų, o vėliau ėmė virsti į tikrą pavardę. Šis pasikeitimas ėmė daryti antroje pusėje XV-to šimtmečio. Labai daug grynai lietuviškų pavardžių yra d. k. Kazimiero užrašuose, kur ima rastis ir pakeitimų. Pav., yra vienas vardas ar pavardė gudiška forma Vjažis, Vjažius, Vjaž, lietuviškai sakant Vėžys. Did. Kunigaikštis duoda „Vėžiui keturis žmones Vidūklėje: Peldutį, Žedigailą, Spuką, Likenį".[16] Kitoje vietoje tų pat užrašų yra pasakyta: „Ponui Nacui Ginivilavičiui tuščia žemė Volkoviska, vardu Vėžynė. O tas Vėžys kaltas buvo jam tris kapas ir dabar mirė, o įpėdinio nėra".[17] Tuose pat užrašuose atsiranda ir Viaževič tikros pavardės prasme. Ponui Ivaškui (t. y. Joneliui) Vėževičiui yra duodamos dvi tuščios žemės Minske,[18] paskui 12 žmonių tokiomis pat sąlygomis, „kaip ponas Račkus buvo laikęs".[19] Tas pats Jonas (Ivan) Vėževičius yra d. k. Kazimiero tarybos narys ir drauge su kitais kariais Daugirdu ir Kušleika dalina žemes ir žmones,[20] vėliau jis yra Smolensko vietininkas, tame mieste jis ir mirė.[21] Apie tą pat laiką Smolensko bajorų sąraše atsiranda du broliai Vėževičiai, Mykolas ir Alechna,[22] gal minėtojo vietininko sūnūs. Su tais Vėžiais ar sugudintais Vėževičiais, rodos, yra sąryšyje kita pavardė, kuri yra tik vertimas į gudų kalbą. Vėžys gudiškai rak, vėželis račok, raček. Beverčiant Vėžį į gudų kalbą, rodos, bus kilusios pavardės: Račka, Ročka, Račkus, Ročkus, Rakavičius, Račkavičius, vėliau griebiantis lenkiškos priesagos, Račkauskas. Tarp D. K. Kazimiero užrašų yra šiokių: „Vilkmergės valsčiuje. Tuščia Taujeno žemė Jurui Rakovičiui.[23] „Poniai Račkienei Suliati-

---

[16] Liet. Metr. Kn. zap. p. 75.

[17] Liet. Metr. Kn. zap. p. 104.

[18] ib. 7.

[19] ib. 85.

[20] ib. 86.

[21] ib. 51, 420.

[22] ib. 484.

[23] Liet. Metr. Kn. zap., p. 57.

čius, ir šeimą naujai davė ta sąlyga, kaip didysis kunigaikštis Vytautas buvo davęs prie pono Račkaus, duodamas, kaip ponas Račkus laikė".[24] „Mūsų bajorui Račkui Voitilavičiui. Kurią tu laikai žemę, ir prie to septynis žmones — Žemaičių seniūnui ponui Jonui Kezgailavičiui; o tau esame įsakę už tai duoti Žemaičiuose žemę ir septynis žmones, ne kiauninis".[25]

Taip jau XV-ame šimtmetyje pavardės keitėsi, pridedant gudišką galūnę arba išverčiant į gudų kalbą. Vėliau atsirado dar ir trečias būdas priimti lenkišką pavardę, paniekinus savo lietuvišką, arba bent išversti į lenkų kalbą. Horodlės seime Lietuvos didikas Galiguntas gavo Skrinskų (Skrzyscy) herbą. Galiguntų pavardė yra dabar išnykusi, bet už tai yra Skrinskų. Kazimiero užrašuose yra minima Kiškių pavardė (Kiška). Ta dabar vargu kur yra išlikusi, bet užtai Žemaičiuose yra Zajančkauskų. Kazimiero užrašuose yra vieną kartą paminėtas Vabalas (Vobol). Ta pavardė yra ir dabar gyva, bet šalia jos dabar yra vartojamas ir jos lenkiškas vertimas Žukas arba Žukauskas.

Pavardžių keitimosi eiga, prasidėjusi XV š., labai sustiprėjo XVI š. Iš to šimtmečio yra likę du kariuomenės sąrašai, iš 1528 ir 1567. Abiejuose pavardės labai sugadintos. Yra įsigalėjęs paprotys duoti pavardes iš tėvo vardo, pav., Mikolaj Jakubovič, Aleksandr Martinovič, Jan Davidovič, Piotr Janovič. Žemaičiuose šalia pavardžių su priesagomis o v i č ir e v i č atsiranda pavadinimai su o i t i s arba a i t i s, kurių Kazimiero užrašuose, rodos, dar nebuvo, pav., Jonuško Doškoitis, Banys Martinoitis, Andrei Motiejaitis, šalia Pavel Voitkūnos, Jan Rimonis, Grigalius Mikolajevič. . .[26]

Tas sustiprėjusis būdas daryti pavardes iš tėvo vardo jau XVI š. išstūmė arba įtraukė į užmiršimą senovines tikrai lietuviškas pavardes, kurių labai daug yra likę minėtuose Kazimiero gudiškuose užrašuose ir nemaža taip pat lotyniškuose diplomuose, kuriais didieji kunigaikščiai ar karaliai daro įvairius užrašus Vil-

---

[24] ib. 89—90.

[25] ib. 57—58. — Panemunės par. netoli Kauno yra Rokų kaimas. Jame gyvena ūkininkai Rakauskai ir Kazlauskai. Tuose ir kaimo ir ūkininkų pavadinimuose žodžio šaknis nelietuviška, bet gudiška r a k, k o z i o l (ožys). Pirmykščiai lietuviški pavadinimai prieš karą dar nebuvo užmiršti. Rakauskai kitaip vadinami buvo Vėžiais, o Kazlauskai — Oželiais.

[26] Sąrašas 1567, pusl. 1287—8.

niaus vyskupijai, katedrdai ir bažnyčioms. Šis paprotys stūmė lauk iš vartojimo ne tik senovines paprastų bajorų ir šlėktos pavardes, bet ir stambiausių Lietuvos ponų. Taip išnyko Žemaičių seniūnų Kinsgailų pavardė, jų vienas ėmė vadintis pagal tėvo vardą Jan Stanislavovič.

Laikui einant šlėktos noras nusikratyti savo seną lietuvišką pavardę vis didėjo. Raseinių teismo aktuose 1600 m. yra ypatingas pavardės keitimo būdas: tėvas vadinasi dar T o v t g i n Č e c h o v i č, Tautginas Čechavičius, o jo vaikai jau tik Čechovič;[27] tėvas garbės sau darė priimdamas nieku nepanašią į lietuvišką sau pavardę, bet dar vis tik laikė ir savo senąją, o vaikai, geisdami dar daugiau garbės, nusikratė tą seną protėvių palikimą ir, kad tos persenusios tėvų liekanos nė šešėlio neliktų, ėmė vadintis tik Čechovičiais.

Po Liublino unijos lenkų kalba ėmė skverbtis į Lietuvą. Kaip seniau Lietuvos ponai buvo jau išmokę ir prisisavinę gudų kalbą, taip po tos unijos griebėsi lenkų kalbos ir ta, jiems mokant gudiškai, nebuvo sunki kalbėti. Su lenkų kalba atėjo jiems noras dabar duoti savo pavardėms lenkišką formą. Kaip pirma prie lietuviškos pavardės dėjo jie gudiškas priesagas o v i č, e v i č, taip dabar ėmė segti lenkiškas o v s k i, e v s k i, s k i. Ta nauja mada ėmė dar smarkiau kvaišinti šlėktų galvas, kai 1699 gudų kalba, buvusi iki tol valstybinė oficijalė aktų kalba, buvo panaikinta, o į jos vietą įvesta lenkiška. Žemaičiai, tiesa, tą gudų kalbą dar vis ir po to panaikinimo laikė, bet pavardžių lenkinimo atžvilgiu neatsiliko nuo aukštaičių.

Iš tų dviejų įtakų, gudų ir lenkų, ėjo tai, kad lietuviškos pavardės vis labiau nyko, o jų vietoje priviso labai daug gudiškų ir lenkiškų. Kartais tas gudinimas ar lenkinimas pavardžių buvo taip radikalus, jog neliko jose nė lietuviškos šaknies, kaip tai Račkų, Račkauskų ir Čechovičių pavyzdys rodo. Ta mada, tas būtųjų laikų kultūros pažymys, išsyk vyravo vadovaujančiuose sluogsniuose, kilminguosiuose ponuose, šlėktoje ir bajoruose. Vėliau tas svetimas vėjas pasiekė ir liaudį. Ir kaimiečiai ėmė jaustis poniškesni, kai pakeitė savo pavardes. Taip prieš lenkmetį vienas Sintautų parapijos ūkininkas Paspirgėlis, norėdamas pridėti

---

[27] Opis Dok. Vilensk. Centr. Arch., vypusk V, N. 262, 263, knygoje 1600 m.

ponystės savo pavardei ėmė vadintis Sperausku. Kas būtų galėjęs tikėti, kad Sperauskas tai buvusis Paspirgėlis?

Koks buvo šlėktos pavardžių stovis XVII š., gerai rodo Kėdainių sutarties aktas. Buvo jau minėta, kad 1654 Maskva užpuolė Lietuvą, bedegindama ir bežudydama 1655 paėmė Vilnių, Gardiną, Kauną, Trakus, Merkinę; tuo pat laiku Lenkiją užplaukė švedai, kuriems didieji lenkų ponai, nesigynę, skubino pasiduoti. Vyriausias Lietuvos hetmanas Jonušas Radvila, pralošęs mūšį pas Vilnių, pabėgo į Kėdainius ir čia pasidavė švedams, jau esantiems Kurše. Sutartį tą pasirašė pats hetmanas, Vilniaus vyskupo įgaliotinis, Žemaičių vyskupas, Žemaičių šlėktos daugybė, taip pat nemaža ir tų, kurie bėgdami nuo Maskvos kariuomenės, buvo atvykę į Žemaičius. Ta sutartis, lenkų istorikų nurašyta Stokholmo archyve, yra dabar apgarsinta lenkų istorikų Vilniuje leidžiamam laikraštyje Ateneum Wilenskie 1935 m. pusl. 173—224. Tą sutartį pasirašiusių asmenų yra daugiau kaip 1000, maždaug apie 1100. Tiek pavardžių ten nėra, dėl to kad vienos pavardės nekartą yra keli asmens. Didelės jų daugumos ne tik priesagos gudiškos arba lenkiškos, bet ir pati šaknis ne lietuviška. Daug mažiau tokių, kurių šaknis lietuviška, o tik priesaga gudiška arba lenkiška. Dar mažiau yra pavardžių grynai lietuviškų, kurių tik numesta galūnė, o šiaip visas kamienas lietuviškas. Steigvil, Kęstort, Rymvid, Eigird, Skurvid, Dowgiall, Sungailo, Gielgud, Nemira, Ginvil, Giedbut, Giedvil, Gintovt, Eysmunt, Narvoiš, Eirim, Nartovt, Radvil, Syruc, Gulbin, Poteiko, Meigis, Kivatis... Tokių pavardžių nedaug, gal bus viso šimtas, ar apie 120, gal vos tik penkta ar šešta dalis visų pasirašiusių.

Tos sulenkintos ar sugudintos pavardės rodo, kad Lietuvos kilmingieji XVII š. jau mokėjo lenkiškai. Dauksza, baigiantis XVI š., skundžiasi savo Postillėja, kad Lietuvos didikai užmiršta lietuvių kalbą. Tai reikėtų sakyti tik apie pačius didžiuosius ponus, kurie dvarų turėjo netik etnografinėje Lietuvoje, bet ir Guduose; taip pat ir paprastą šlėktą, kuri iš seno nuo protėvių buvo gudų žemėse apsigyvenusi. Bet negalima tvirtinti, kad kilmingieji, kurie gyveno etnografinėje Lietuvoje, juo labiau paprastoji šlėkta ir dar žemesni už ją bajorai, būtų nemokėję lietuviškai. Įrodymas gali būti Širvydo trijų kalbų lotyniškas, lenkiškas ir lietuviškas žodynas. Širvydas, jėzuitas, Vilniaus akademijos profesorius, dėsčiusis joje Šv. Raštą, ir kasdien sakiusis vienoje Vilniaus

bažnyčioje lietuvišką pamokslą, kitoje lenkišką, parašė tą žodyną, be abejo, pirmoje eilėje kilmingųjų vaikams, o ne valstiečių, kurių mažai kas galėdavo lankyti mokyklas. To žodyno buvo išėjusios šešios laidos: pirma 1629 paskutinė 1718 m. Mokslas to laiko mokyklose buvo varomas lotyniškai. Lenkų kalba tame žodyne rodo tik kilmingųjų stengimąsi išmokti lenkiškai, o lietuviški jo žodžiai liudija, kad lietuviškai dar nebuvo užmiršę.

Yra likę žemaičio, dvarininko, karaliaus Jono Kazamiero sekretoriaus, Kauno žemės teisėjo Stepono Pranciškaus Medekšos lenkiškai rašyti atsiminimai apie įvykius iš 1654—1668 m. Jis mokėjo lietuviškai. Iš Kėdainių 1655 jis buvo pasiųstas pas Maskvos carą, esantį stovykloje prie Vokos upės netoli Vilniaus. Kai grįžo, buvo lydimas vieno rusų pasiuntinio. Nakvojant Ratnyčioje tas rusas nusigando šūvio, paleisto vieno iš pasiuntinybės narių, manydamas, kad sukilimą ima daryti valstiečiai, ir nenurimo, iki Medekša lietuviškai jiems paskelbė, kad Maskvos pasiuntinys einąs pas karalių.[28]

Kitas liudijimas, kad XVII š. dvarininkai dar mokėjo lietuviškai gali būti Urbono VIII (1623—1644) bullės lietuviškas vertimas. Lietuviškas jos tekstas turėjo būti skaitomas Žemaičių bažnyčiose. Jis išspaustas yra lotyniškame Žemaičių vyskupijos sinodų rinkinyje, spaustame Vilniuje 1690, lenkiško teksto ten nėra.

Yra du karaliaus Vladislovo IV universalai, išleisti lietuvių kalba, jie buvo rašyti ir lenkiškai. Jie kalba apie pasienio gyventojų santykius su Prūsų kunigaikšstystės žmonėmis. Jų pirmas „ischduotas Wilne 22 dienoj Karwelu Menesio po uszgimima Christaus 1639“, „Kosznam ir wissiemus, buk kokio Stono, Uredo alba Wertybes tie patis ira, ipatzei betaig Waiwadams Mosuriu bei Padleschiu, taip duchaunams kaip swietischkams Senatorams. Urednikams, Starostams alba Uszweizdetojams, taip ir visokiams bajorams, priegtam ir wissiems Waldžiotojams Miestuosa ir Kiemuosa, Burgmistrams, Rotininikams, Sudžiams ir Waitams alba tu patziu Wietininkams ir wissiems minetose Waiwadistesa Mosuriu bei Padleschiu givenantiems, kaip parubeszinièms ir Susiedams Hertzigkystes Prusu, musu wierniems milintiems padonims.“ Turinys jame yra šioks: Brandenburgo markgrafas ir Prūsų kunigaikštis Jurgis Wilhelmas skundžiasi Vladislovui IV,

[28] Medeksza, p. 23.

kad Podlešių Palenkės ir Mozūrų šaudytojai Prūsų giriose ir šiluose „be skaitlių" šaudo elnius ir kitus žvėris, o girios sargus tyko nužudyti, ir prašo, kad „schitokius Piktadėjus walna butu persekdineti, sugauti ir juos karioti". Vladislovas IV tam pritaria ir įsako minėtiems valdininkams neužginti vytis tuos piktadarius, kurie seniau buvo gimę ir pabėgę iš Prūsų ir slapstėsi minėtose vaivadystėse, sugavus juos leisti išvesti į Prūsus, o nusikaltusius tikruosius minėtųjų vaivadysčių gyventojus sugautus pristatyti į Varšuvą pilies darbų dirbti arba laikyti kalėjime, kol teismas išspręs jų bylą, bet neleisti vesti juos į Prūsus. Kad šitas universalas lietuviškai kreipiasi į „Podlešių", t. y. Palenkės valdininkus ir bajorus, tai reikia manyti, kad ten bent Paprūsėje pradedant nuo Raigrodo, kurio apylinkėse XVI š. buvo buvę jotvingų, ir tolyn į šiaurę buvo dar bajorų kalbančių lietuviškai Vladislovo IV laikais.

Antras universalas, išleistas Varšuvoje 22 rugpiūčio 1641 m. visos Paprūsės gyventojams, kad nedarytų skriaudų Prūsų žmonėms: „Praneszam, ir žinnę duome wissiemus padraugey, ir kožnam ipaczey, kuriemus toktay žinoti prigul; Wissu daugiausey betaig wissiemus Dignitariams alba wertysteje esantiemus, ir Urednikams, taip Žemesa, kaip Pillisa, ir kittiemus, kurios tiktay wertystes tie patys būti gal". Prūsų bajorai skundėsi, kad kai kurie „parubežiniai jų kaimynai ir susiedai" įsiveržia į jų dvarus, plėšia, išterija ir pagriebia, pabėgusius Prūsų valdinius negrąžina, Prūsų žmones, neturinčius šiapus sienos sodybos, traukia į savo teismus. Vladislovas IV dėl tų skundų įsako, iki kol jo paties ir Prūsų kunigaikščio paskirtieji teisėjai susieis prie sienos, kad visi ramiai gyventų, kad niekas neplėštų, kad padarytas skriaudas atlygintų ir pabėgusius Prūsų valdinius grąžintų. Kad šis universalas liečia ir pasieninius Sūduvos gyventojus, tai ir čia dignitoriams, urėdnikams ir dvarininkams ar šlėktai letuvių kalba dar suprantama buvo.

Kaip buvo su lietuvių kalba bažnyčioje? Lietuvai priėmus krikštą, tuojau buvo rūpinamasi, kad būtų kunigų lietuvių, kurie galėtų mokyti tikėjimo tiesų gimtąja suprantama kalba. Tuo tikslu karalienė Jadvyga, Jogailos žmona, Čekų Pragoje įkūrė bursą ar namus gyventi tiems jauniems lietuviams, kurie ten mokysis teologijos, kad ją baigę ir kunigais įšvęsti galėtų savo tautiečiams skelbti Kristaus mokslą. Jadvygai mirus, karalius Jo-

gaila išsirūpino iš popiežiaus Bonifacijaus IX leidimą įkurti Krokuvos universitete teologijos fakultetą, 1400 m. įkūrė jį ir užrašė gausų jam aprūpinimą. Kurdamas jį, Jogaila turėjo ir tą mintį, kad tas mokslo židinys platins tikėjimo švietą ir Lietuvoje. Į Krokuvą vyko mokytis tie lietuviai, kurie norėjo būti savo tautiečių apaštalai ir Kristaus mokslo skelbėjai. Bet tų Lietuvoje buvo per maža, būdavo ir lenkų kunigų. Didysis kun. Aleksandras 1492 m. privilegijoje kalba, kad į bažnytines vietas pristatysiąs vyskupui tvirtinti tik Lietuvos indigenus, t. y. tuos, kurie Lietuvoje gimę, jei jie bus verti, o jei ne, tai ir kitos tautos tinkamus kandidatus.[29] Šis dalykas vėliau buvo įtrauktas į Statutą. Tik kad kunigų lietuvių vis būdavo per maža, tai kitos tautos kunigams, t. y. lenkams, visados durys buvo atdaros į bažnytines vietas. Gal ši aplinkybė ir vertė kreipti dėmesį į tai, kad kandidatai į bažnytines vietas prie kitų reikalingų mokslo ir doros privalumų turėtų dar ir lietuvių kalbos mokėjimą. Į tai daug dėmesio kreipė ypač Vilniaus vyskupas Olbrachtas Taboras, gyvenusis d. k. Aleksandro laiku. Jo laiku Vilniaus dijecezijoje buvo į 90 parapijų bažnyčių, kurių 60 patronato teisė priklausė didž. kunigaikščiui, o 30 didiesiems ponams. Kad tose bažnyčiose, į kurias kandidatus statydavo pats d. kunigaikštis, buvo nemokančių lietuviškai ir dėl menko išsimokslinimo netinkančių skelbti Dievo žodį, tai vyskupas prašė d. kunigaikštį teisės, kad vyskupas pats į tas bažnyčias skirtų kunigus. Aleksandras davė jam teisę skirti į 30 bažnyčių.[30]

Zygmantas Senasis ypač žiūrėjo, kad bažnyčiose lietuviams lietuviškai būtų sakomi pamokslai. 1511 m. užrašydamas aprūpinimą Žiežmarių neseniai pastatytai šv. Jokūbo ir Zygmanto bažnyčiai, jis pabrėžia, kad prie jos būtų kunigas, mokąs lietuviškai sakyti pamokslus ir taip pat mokytojas vaikams mokyti.[31] Priskirdamas Eišiškių bažnyčią prie Naujųjų Trakų prepozitūros, jis įvardija 1524 m., kad prie Eišiškių bažnyčios būtų laikomi du kunigai, kurių bent vienas turi mokėti pamokslus sakyti lietuviškai, ir taip pat mokyklos rektorius, t. y. mokytojas.[32]

Yra žinomas panašus užrašas ir vieno Lietuvos didiko Jono Zaberezinskio, didžiojo žemės maršalko, Naugardo karvedžio,

---

[29] Liubavskij, Očerk, 307.
[30] Fijałek, Uchrzešc. Litwy, p. 268.
[31] ib., 285. — Opis. Dok. Mosk. Arch. Min. Justic., p. 199.
[32] Fijałek, 287.

Merkinės, Ašmenos ir Daugų tenutų laikytojo, pastačiusio Simne mūrinę bažnyčią. Drauge su savo žmona Sofija Radvilaite 1524 m. bažnyčiai, kurią jis prieš dvejus metus buvo pastatęs Alytuje, užrašo klebono aprūpinimą su sąlyga, kad jis ir kiti būsimi klebonai laikytų vikarą lietuvį, t. y. tokį, kurs mokėtų lietuviškai.[33] Čia kalbama apie Alytų, kurs yra dešinėje Nemuno pusėje.

Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių buvo sušaukęs savo dijecezijos sinodą, nežinia kuriais metais. To sinodo nutarimai buvo išspausti Krokuvoje 1528 m. Tarp to sinodo kanonų du reikia priminti: vienas jų įsako klebonams laikyti prie bažnyčios mokyklą ir mokytoją, kurs turi mokyti lietuvių ir lenkų kalba; antras miestų ir kaimų klebonams liepia laikyti vikarus, mokančius lietuviškai ten, kur lietuvių kalba yra gimtoji.[34]

Nežiūrint į tai, Lietuvoje vis buvo per maža kunigų apskritai, o ypač mokančių lietuviškai. Popiežiaus Klemenso VIII legatas Aleksandras Komuleus 1595 lankė Vilniaus vyskupijos tą dalį, kuri yra į šiaurę nuo Neries, daug bažnyčių rado apleistų, be kunigų, o kur kunigų buvo, ten jie buvo nenaudingi dėl nemokėjimo lietuvių kalbos. Legatas dėl to įsakė neseniai vyskupo Jurgio Radvilos įkurtoje seminarijoje laikyti 15 ar 20 klierikų ir jų išlaikymui paskyrė iš vyskupo stalo turtų 10.000 auksinų; liepė taip pat mokyti kelis klierikus lietuvius Valerijono bursoje skiriant jų laikymui iš jos pajamų 3000 auksinų.[35]

Yra žinių ir apie kelias Sūduvos bažnyčias, kuriose kunigas turi būti mokąs lietuviškai. Pirma jų tai Punsko bažnyčia, pastatyta Lazdijų girios srityje. Pastatė ją savo lėšomis Stanislovas Zalivskis, Livo karužas (vėliavininkas) ir Merkinės, Saivų bei Lazdijų girininkas. Jam prašant, aprūpinimą jai užrašė Zygmantas III 1597 m., pasilikdamas sau teisę pristatyti į ją kleboną tik lietuvį arba mokantį lietuviškai. Anksčiau už šitą buvo pasta-

---

[33] ib. 288—9.

[34] Fijałek, 297—298. Ecclesiae singulae ministros pro pueris erudiendis secum foveant, qui a teneris annis pueros adolescentesque bonis literis, honestis moribus et catholicis cardinalibusque virtutibus imbuant, sacra Evangelia Epistolasque Pauli, pariter utroque Lithuano et Polono idiomate, discipulis ingenuis fideliter interpraetentur. — Ubi etiam lingua Lithuanica vernacula est, habenda cura est diligenter, ut vicarius sit eius linguae ob sacramentorum administrationem.

[35] Fijałek, 304—5.

tyta Pajevonyje bažnyčia Alytaus girios srityje, Alytaus filija. Statė ją pagal karalienės Onos įsakymą Teodoras Skuminas (Tiškevičius), vyriausias D. L. k. žemės iždininkas, Braslavo, Gardino ir Alytaus seniūnas ir taip pat Alytaus klebonas kun. Jonas Snarskis. Karalienė, statydama ją norėjo gyventojus paliuosuoti nuo stabmeldystės ir įvesti tikrą Dievo garbinimą, užrašą jai padarė 1589 m. Karalius Zygmantas III, patvirtindamas tą užrašą, 1600 m. pridėjo sąlygą, kad Alytaus klebonas ir jo įpėdiniai laikytų Pajevonyje kunigą, mokantį lietuviškai arba žemaitiškai ir taip pat mokyklos rektorių, t. y. mokytoją.[36]

Panašus Zygmanto III patvirtinimas yra Prienų bažnyčiai iš 1609 m. Kasparas Horwath'as, karaliaus dvariškis bei Vengrų kariuomenės kapitonas (capitaneus), Prienų ir Birštono laikytojas, Prienų bažnyčiai, kuri buvo pastatyta jo pirmtakūno ir negana aprūpinta, užrašo Bagrėnų dvarą ir kaimą su 33 valakais, ūkininkų apgyventais. Begriūvančią Birštono bažnyčią ketina atstatyti ir pagal Vilniaus vyskupo Benedikto Voinos įsakymą daro ją Prienų bažnyčios filija. Klebonas, kurs turi būti lietuvis, arba visai tobūlai mokąs lietuvių kalbą, eidamas gero ganytojo pareigas, neapšviestą liaudį turės uoliai mokyti tikėjimo mokslo pamokslais ir pažadinimais ir gerais pavyzdžiais kviesti į bažnyčios pamaldas; be to, turės laikyti gerą ir uolų vikarą, kurs nuolat padės mokyti Kristaus tikinčiuosius, ypač kadangi tam bus uždėta pareiga Birštono miestelyje laikyti pamaldas dėl žmonių patogumo ir mažiausiai kas keturiolika dienų sakyti pamokslą; turės taip pat maitinti ir gerai išmokslintą bakaliorių, kurs mokys ir auklės jaunuomenę, ir prie to jaunikaitį, kurs pratins gražiai giedoti. Tą užrašą su taip svarbiomis klebono pareigomis patvirtino Zygmantas III Vilniuje 13 rugpiūčio 1609 m. Pergamentinis jo originalas buvo laikomas Prienų bažnyčios archyve ir šio rašto rašytojas karui prasidedant jį matė ir skaitė. Per karą paėmė jį vokiečiai, bet likęs yra jo nuorašas.[37]

---

[36] Fijałek, 310—11.

[37] Svarbiausia jame yra: Tenebitur Parochus, qui Lithuanus esse debet, vel omnino perfecte calens idioma Lithuanicum pro officio boni Pastoris populum rudem doctrina concionibus exhortationibus diligenter extruere, et bonis exemplis ad divina officia invitare... Deinde vicarium qui in informandis Christi fidelibus auxilio sit continuo, Parochus bonum et diligentem fovere debet, praesertim, cum etiam in Oppido

Buvo panašus užrašas ir Alvito bažnyčios archyve, bet per karą sudegė drauge su bažnyčia ir klebonija.

Čia minėtosios bažnyčios fundacijos aktuose buvo aprūpintos didžiojo kunigaikščio, kuriam priklausė ir jų patronato teisė. Šalia šitų valstybinio pobūdžio fundacijų žinoma ir viena privatinė. Žemaičių kastelanas, Biržų tėvūnas, Rodūnės ir Žaslių seniūnas Jonas Alfonsas Lackis drauge su savo žmona Joanna Talvošaite savo dvare Lapėse, Kauno apskrityje ir dekanate, pastatė bažnyčią ir padarė jai fundaciją lenkiškai rašytu aktu Lapėse 30 lapkričio 1639 m. Pareigų, klebonui tuo užrašu uždedamų, minėtinos yra šios: kad klebonas būtų mokąs lietuvių kalbą, ko tai vietai labai reikia, kad už fundatorius laikytų nustatytą mišių skaičių, kad sekmadieniais ir šventėmis būtų laikomos giedotinės mišios ir sakomas lietuviškas pamokslas, kad bent kartą metuose lankytų fundatoriaus valdinius su dvasiniu pamokymu ir kad pratintų juos lietuviškai melstis.[38]

D. L. K. kuchmistras Kazimieras Daumantas Siesickis 1686 m. užrašo Gelvonų bažnyčiai ir Pranciškonų vienuolynui 6 žmones, su sąlyga, kad vienas jų kunigas mokėtų lietuviškai mokyti žmones tikėjimo ir išpažinčių klausyti.[39]

Vilniaus kapitula, vyskupo sostui vakuojant, 18 lapkričio 1649 nutarė priiminėti į seminariją tik jaunikaičius, mokančius lietuvių kalbą.[40]

Vilniaus vyskupijos miestų ir didesnių parapijų bažnyčiose, kaip matyti iš 1668 sinodo statutų, buvo sakomas rytais lietuviškas, o po sumos lenkiškas pamokslas.[41] Vilniuje XVI š. šv. Jono bažnyčioje būdavo du pamokslininkai, vienas lenkiškas, kitas lietuviškas. Tokia pat tvarka liko, ir kai Vilniaus parapijos bažnyčia antroje pusėje to šimtmečio buvo pavesta jėzuitams, kurie joje sakė lietuviškus pamokslus, iki 1737 m. Iki tų metų jėzuitų sąrašuose vis minimas šv. Jono bažnyčios lietuviškas pamokslinin-

---

Berstany obligatus erit pro commoditate Sacra administrare: concionem vero ad minus intra quatuordecim dies habere. — Baccalaureum quoque, qui juventutem instruat et informet, bene literatum, et insuper alium adolescentem, pro decenti cantu alere tenebitur.

[38] Fijałek, 311—2.

[39] Opisanie Rukopisn. Otdiel. Vilensk. Publ. Bibl., V, p. 12 N. 587.

[40] Fijałek, 312.

[41] ib. 313.

kas, kurs vėlesnių metų sąrašuose jau nerandamas. Nuo tada lietuviški pamokslai toje bažnyčioje išnyksta, ne dėl to, kad nebūtų buvę tarp jėzuitų lietuviškų pamokslininkų„ bet dėl to, kaip aiškina lenkų istorikai, kad Vilniuje jau nebuvo lietuvių, kurie būtų galėję jų klausyti.[42]

Taip XVI—XVIII miestuose ir didesnėse parapijų bažnyčiose rytais buvo sakomi lietuviški, per sumą lenkiški pamokslai. Be abejo, tie lenkiškieji buvo sakomi kilmingiesiems. Kilmingieji XV ir ypač pirmoje pusėje XVI š. buvo jau išmokę ir prisisavinę gudų kalbą. Po Liublino unijos atsirado juose krypimas prie lenkų kalbos ir, mokant gudiškai, lengva buvo jiems įprasti kalbėti ir lenkiškai. XVII š. jau jie moka lenkiškai. Protėvių kalba darosi jiems seniai nereikalinga. Vilniaus vaitas Rotundas „Lenko kalboje su Lietuvių 1564“ rašė: „Nuo to laiko, kai Lietuva ėmė kalbėti gudiškai, lietuvių kalba nebuvo vartojama, nebent prie krašto, kur dabar Prūsai, Žemaičiai, Livonija (Inflanty) iki Neriai (Vilijai)“.[43] Išmokę gudiškai, kilimo jie vistiek buvo lietuviai. Vėliau persimetę į lenkų kalbą, per tai jie neprastojo savo lietuviškos kilmės. Dėl to dabartiniai lenkų istorikai be reikalo juos vadina lenkais, ir lenkiški Lietuvoje pamokslai ne lenkams buvo sakomi, tik Lietuvos kilmingiesiems, pramokusiems lenkiškai. Tas lenkų kalbos įsigavimas į Lietuvos kilminguosius yra lenkų kultūros laimėjimas, unijų rezultatas. Dėl to ne be reikalo lenkai garbina visas unijas, aiškindami, kaip didžias gėrybes jos nešė į Lietuvą, būtent vakarų kultūrą, kuri svaigina lietuvį, nematantį jos dūmuose, kad per ją skverbiasi į Lietuvą lenkinimas ir lenkystė.

Nedaug kas Lietuvos didikų, kaip rodo minėtieji pavyzdžiai, stengėsi palaikyti lietuvių kalbą bažnyčiose. Daugiau ją palaikė patys didieji kunigaikščiai.

Taip buvo su lietuvių kalba Vilniaus vyskupijos bažnyčiose. Žemaičių dijecezijoje dalykai ėjo kiek kitaip. Čia kilmingieji XVI š., kaip galima spręsti iš minėtųjų Rotundo žodžių, nebuvo taip apleidę savo gimtąją protėvių kalbą, kaip kad Aukštaičiuose, kaip buvo Žemaičių vyskupijoje, gauname šiek tiek žinoti iš są-

---

[42] Fijałek, 316—327.

[43] Fijałek, 308. Rozmowa Polaka z Litwinem 1564. Wyd. Dr. J. Korzeniowski (Biblioteka pisarzów polskich. Wydawn. Akad. Umiej.. w Krakowie Nr. 11 [1890], 68.

lygų, kurias vyskupas Jurgis Tiškevičius 1642 m. patiekė Petronijui Kaminskui, Dominikonų generaliam komisarijui didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje. Tasai vyskupas, kviesdamas Dominikonus į Raseinius, duoda jiems sąlygas, kuriomis jie gali būti priimti į Raseinius. Tarp tų sąlygų pažymėtinos yra šios: kad laikytų mokyklą, kurioje vaikai bus auklėjami katalikų tikėjime ir kuriai prižiūrėti visados bus skiriamas vienas Dominikonas; kad pamokslai, pritaikyti prie žmonių supratimo, būtų sakomi žemaitiškai (idiomate Samogitico), kad būtų laikoma špitolė (t. y. prieglauda vargšams). Yra dar viena ypatinga sąlyga, kuri liečia kilminguosius, kad visose valstybinio pobūdžio Žemaičių kunigaikštystės šventėse ar iškilmėse būtų laikomos šv. mišios ir sakomi trumpi pamokslai lenkų kalba: Pro omnibus publicis actibus in hoc Ducatu Samogitiae Sacra Votiva, Conciones breves Polonico Idiomate habebit.[44] Nelabai aišku kas yra tos iškilmės — actus publici. Raseiniai buvo Žemaičių kilmingųjų žemės teismo vieta nuo 1575 m. Teismai buvo daromi keturis kartus metuose. Juos pradedant, gal ir buvo daroma kokia iškilmė. Ar šiaip ar taip, Žemaičių bažnyčiose nebuvo sakomi sekmadieniais ir šventėmis du pamokslai, lenkiškas ir lietuviškas, bet tik vien lietuviškas. Trumpas lenkiškas pamokslas buvo sakomas tik vadovaujančio luomo iškilmėse. Iš to matyti, kad Žemaičių kilmingieji nebuvo tiek įklimpę lenkystėje, kiek Aukštaičių.

Iš tų sąlygų galima daryti dar ir tolimesnes išvadas. Vyskupas Jurgis Tiškevičius Dominikonus pirma buvo pakvietęs į Žemaičių Kalvariją (1639), ir 1643 pavedė Dominikonams Virbalio vienuolyną, kurį jiems pastatė karaliaus dvariškis Jonas Vscieklica. Tas pats vyskupas 1642 Naumiesčio bažnyčią, kurią Šešupės ir Širvintos santakoje pastatė Vladislovo IV žmona karalienė Cecilija Renata, davė Karmelitams. Reikėtų manyti, kad vyskupas bus įsakęs ir tose vietose, t. y. Žemaičių Kalvarijoje, Virbalyje ir Naumiestyje, laikyti mokyklą ir sakyti žemaitiškai pamokslus. Vargu čia bus buvusi taikyta lenkiško pamokslo sąlyga, nes tuose atkampiuose miesteliuose kilmingųjų susivažiavimų, kaip Raseiniuose, kur buvo žemės teismas, niekad negalėjo būti. Virbalis, Naumiestis ir Zapyškis (dabartinis Šakių apskritys) tada priklausė Žemaičių vyskupijai.

---

[44] Babinausko Kodeksas II dalis, p. 46—48.

Iš to galima įsivaizduoti, kokia buvo Žemaičių vyskupijos bažnyčiose lietuvių kalbos padėtis. Čia visose bažnyčiose sakomi tik lietuviški pamokslai. Trumpi lenkiški pamokslai buvo sakomi valstybinio pobūdžio iškilmėse Raseiniuose ir dar gal pripuolamai kur ne kur susivažiavus didesniam kilmingųjų skaičiui. Žemaičių kilmingieji nebuvo dar atpratę nuo savo gimtosios kalbos. Iš to taip pat matyti, kad skirtumas čia kalbamuoju atžvilgiu tarp Vilniaus ir Žemaičių vyskupijos buvo žymus. Vilniaus dijecizijoje, kur miestų ir didesnių parapijų bažnyčiose buvo sakomi šventėmis ir sekmadieniais du pamokslai, lietuviškas ir lenkiškas, buvo palankios sąlygos plisti lenkinimui ir liaudyje. Žemaičių vyskupijoje to nebuvo.

Atsiminus visą padėtį, buvusią visoje Lietuvoje apskritai ir čia kalbamą skirtumą tarp Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų ypatingai, nesunku bus įsivaizdinti ir Sūduvos naujakurių stovį. Šiaurinė jos dalis, Virbalis su Naumiesčiu ir Zapyškiu priklausė prie Žemaičių vyskupijos ir čia viskas buvo tvarkoma, kaip Žemaičiuose. Čia mažiau buvo lenkiškos įtakos. Nedaug čia buvo kilmingųjų, krypstančių į lenkystę. Ne be priežasties buvo kalbama, kad Šakiai buvo vienintelis Lietuvos miestelis, kuriame žydai nemokėjo lenkiškai. Virbalyje, Naumiestyje ir Zapyškyje prie bažnyčių jau XVII š. buvo mokyklos, kuriose, kiek galima spręsti iš pirmųjų keturių Žemaičių sinodų, buvo mokoma lotyniškai. Kita Sūduvos dalis priklausė Vilniaus vyskupijai ir į ją įtaka ėjo iš daugiau pasidavusių lenkystei kilmingųjų ir iš bažnyčios tvarkos. Lenkystė čia daugiau palietė ypač Dzūkų miestelius, kurių pradžia siekia į XVI š.: Kapčiamiestį, Beržininką, Seinus, Veisiejus, Seirijus, Lazdijus, Simną. Apie juos buvo gana daug, kaip kitapus Nemuno, smulkių bajorų. Tie bajorai, žemiausias kilmingųjų laipsnis, kaip visi kilmingieji ir šlėkta, turėjo pareigą tarnauti kariuomenėje. Būdami kariuomenėje, kur viskas buvo vedama gudiškai, jie turėjo progos pramokti gudų kalbos, o XVIII š. lenkiškos. Taigi jie, kaip ir kilmingieji, pirma pramoko gudiškai ir vėliau, kai šlėkta ėmė griebtis už lenkų kalbos, nesunku jiems buvo pasekti jos pėdomis. Jei kitapus Nemuno pagal Vilniaus vyskupijos tvarką mokyklose buvo mokoma lenkiškai ir lietuviškai, tai Sūduvos Dzūkų miesteliuose nežinia, ar kur nors ir kada nors buvo mokoma lietuviškai. Jei Vilniaus vyskupijoje buvo taisyklė, kad miestų ir šiaip didesnėse bažnyčiose turi būti sakomi du pa-

mokslai, lenkiškas ir lietuviškas, tai Sūduvos Dzūkų miesteliuose vargu ji buvo laikoma. Yra žinia, kad Dzūkų parapijose, kaip ir kitur Sūduvoje, buvo bažnyčių, kur klebonas nemokėjo lietuviškai, nelaikė vikaro mokančio lietuviškai, tai ir lietuviškų pamokslų nebuvo. Taigi Sūduvoje apskritas kilmingųjų krypimas į lenkystę, šlėktos ir smulkiųjų bajorų įtaka, mokykla ir stoka lietuviškų pamokslų bažnyčiose, padarė tai, kad Dzūkų miestelių gyventojai išmoko ir priprato prie lenkų kalbos, o lietuvišką nors jos niekad nebuvo užmiršę, labai niekino.

Kalbant, kad Lietuvos kilmingieji ir paskui juos miestelėnai nevertina savo gimtosios kalbos, reikia neužmiršti, kad įvykių eiga juos vedė ir prie savosios kalbos meilės ir buvo privedusi prie tokio supratimo, kokį mes dabar turime, tik gimtosios kalbos meilė neįėjo į paprotį; bet ir vargu galima pilnai tvirtinti, kad ji būtų buvusi visai užmiršta. Lietuvos kilmingieji per Horodlės uniją 1413 gavo iš lenkų šlėktos kilmingumo ženklus herbus. Per tai pasidarė tam tikras susiartinimas tarp abiejų tautų. Bet tai nebuvo atsižadėjimas savo kalbos ar Lietuvos valstybės interesų lenkų naudai. Kai Lenkai d. kunigaikštį Kazimierą išsirinko sau karalium ir lietuviai ėmė pyktis su lenkais, kai kurie didieji ponai grąžino lenkams herbus.[45] Tada tiems ponams kilo noras išsiaiškinti herbus taip, kad jie būtų beturį tuos kilmingumo ženklus ne iš lenkų malonės. Kiek vėliau buvo sugalvotas Romos kilmingų piliečių atėjimas į Lietuvą, Palemonui vadovaujant. Turėdami šitokį išsiaiškinimą, Lietuvos ponai galėjo jaustis kilmingesni už lenkus, nes jų kilmingumas ir herbai einą iš garbingos Romos imperijos. XVI šimtmetyje iš to sugalvoto Romos piliečių atėjimo buvo padaryta išvada. Mokantiems lotyniškai lengva buvo pastebėti, kad lietuvių kalboje yra tam tikrų panašumų su lotynų kalba. Jie ėmė manyti, kad tikroji lietuvių kalba tai lotynų, o liaudies kalbamoji tai tik sugadinta lotynų kalba, taigi lietuviams reikią grįžti prie savo tikrosios lotynų kalbos. Jei ši nuomonė prisidėjo prie to, kad didikai labiau ėmė mokytis lotyniškai, tai ji gimtosiosios kalbos meilės nedidino, greičiau užtraukė jai bent kiek paniekos šešėlio. Ar ne šis niekinimas bus iššaukęs ir tikrąją gimtosios kalbos meilę? Gimtąją kalbą stengėsi palaikyti Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis. Apie jos meilę gražiai rašė Daukša. Į šitų dviejų patrijotų pavyzdį atsižiūrėdami, kai kurie

[45] P. S. R. L. XVII, 545.

didikai, darydami užrašus bažnyčioms dėdavo sąlygą, kad bažnyčioje būtų sakomi pamokslai lietuviškai. Bet tas vyskupo Giedraičio ir kun. Daukšos žadinimas laikyti ir mylėti gimtąją kalbą nerado visuotinio pritarimo. Lietuvos kilmingieji vis tiek kalbėjo tarp savęs gudiškai ir lenkiškai, apleisdami ar atmesdami savo gimtąją kalbą, nors jos, kiek galima spręsti iš Daukšos lenkiškai rašytos prakalbos į jo Postilę, dar nebuvo užmiršę.[46]

Daukša, kaip jis aiškina lenkiškoje prakalboje, vertė lietuviškai Vuiko pamokslus „ne tik lietuviško liežuvio bažnyčiai, bet ir visiems D. L. kunigaikštystės piliečiams", kad jie aukštesnius dalykus galvotų ir „mūsų tėvų kalba karščiau rūpintųsi ir ją platintų". Nes nors, tiesa, retas yra pas mus, ypač aukštesniųjų, kurs nebūtų įgudęs lenkų kalboje ir lenkiškai rašytų pamokslų pats negalėtų skaityti, tačiau mano nuomone didesnė dalis yra tokių, kurie jos arba nesupranta, arba maža kiek jos moka; žinau, kaip yra vertinamas visose tautose dalykas tėvų kalba rašytas, dėl to ir visose tautose išaugo knygų vertimas iš vienos kalbos į kitą; tuo tarpu pati mūsų lietuvių tauta, išmokusi lenkų kalbos ir joje įgudusi, į kokį nepaisymą, apleidimą ir beveik ametimą įvedė savo nuosavią kalbą, kiekvienas gerai mato... Juk kuri yra tauta po dangum taip žiauri ir niekinga, kuri neturėtų savo nuosavių šių trijų lyg sau įgimtų dalykų: tėvų žemės, papročių ir kalbos: visų amžių žmonės savo nuosavia kalba kalbėjo ir ją išlaikyti, padidinti, gražinti ir dailinti visada rūpinosi; nėra taip žemos tautos, taip menko žemės kampo, kurs nevartotų savo kalbos, ją ja „paprastai visi įstatymus rašo, ją ja leidžia savo ir svetimą istoriją bei naujus ir senus praeities įvykius, ją ja tariasi apie visus valstybės reikalus; bažnyčioje, pasitarime, namie meiliai ir padoriai atlieka visokius reikalus; pati prigimtis moko visus ir beveik iš motinos krūčių kiekvienas gauna palinkimą kalbėt sava kalba, mielai ją vartoti, laikyti ir didinti. Tai ne tik žmonėse akimis matome, bet ir neprotinguose sutvėrimuose; nes koki būtų stebūklai gyvuliuose, jei varnas imtų giedoti, kaip lakštingalas, o lakštingalas krankti, kaip varnas; ožys staugti, kaip levas, o levas bliauti, kaip ožys: žūtų ypatingumas, tokį nuosavų būdą atmainius, beveik žūtų taip įvairių gyvulių esmė ir prigimtis. O jei tokia žvėrių netvarka darytų juose taip didį sumašimą, tai kokį sumišimą ir per-

---

[46] Daukšos Postillė, fotografinis leidimas.

versmą daro žmonėse, kai viena tauta kitos tautos kalbą labai pamėgsta, savosios nepaisydama, neatsimindama savosios, kuria Dievas ir prigimtis nori, kad kalbėtų, lyg ne šio krašto ir ne šios kalbos būtų žmogus. Ne žemės gausumu, ne rūbų įvairumu, ne kraštų linksmumu, ne miestų ir pilių tvirtumu stovi tautos, bet labiau laikant ir vartojant savąją kalbą, kuri bendrumą ir brolišką meilę didina ir saugoja. Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, bendrumo tėvas, valstybių sargas. Atimk ją: atimsi sutikimą, vienybę ir visa gera. Atimk ją: atimsi saulę nuo dangaus, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę"... Paskui autorius primena, kad senovės valstybės laikėsi brangindamos savo kalbą, ir pabrėžia, kad nepeikia girtiną svetimų kalbų mokėjimą. „Bet tik peikiu mūsų lietuviškos kalbos nepaisymą, niekinimą ir beveik atmetimą".

Taip kun. Daukša žadino kilminguosius branginti ir mylėti savo tėvų kalbą. Paskui toje pat prakalboje jis kreipiasi ir į kunigus, smarkiais žodžiais primindamas jiems pareigą Dievo žodį skelbti lietuviškai. Jo žodžiai aiškiai primena, kad Lietuvoje buvo kunigų, nemokėjusių lietuviškai. Jis rašo: „Dieve duok, kad susiprastume ir iš to purvyno kada nors atsikeltume. Argi nematome, kiek kratšų mūsų Didžiojoje Kunigaikštijoje žūsta dėl nežinojimo dalykų, liečiančių tikėjimą ir sielos išganymą; kaip daug prastų žmonių biaurose nuodėmėse ir stabmeldiškuose prietaruose iki šiai dienai gyvena. Argi negirdime, kiek daug jų miršta blogame nekrikščioniškame gyvenime ir į amžiną pražūtį eina. Iš kur tai eina? Tik iš tėvų liežuvio apleidimo ir iš gimtosios kalbos nepaisymo. Juk kaip prasti žmonės supras gerus ir išganymui reikalingus daiktus, kada tas, kuris turi mokyti arba kalbos nemoka, arba ja biaurisi; kaip klausys ir tikės, kalba šv. Povilas, jei nėra apsakinėtojo; kaip darys, jei nesupras mokytojo (čia ar ne priekaištas už lenkiškus pamokslus). Gailėkimės mūsų nuosavaus kraujo, kurs žūsta nežinodamas išganymo dalykų. Gailėkimės mūsų nuosavių narių, nes visi esame viena netik Kristuje, bet ir tėvynėje. Neduokime mūsų dalelei taip niekingai žūti. Nevertinkime lengvapėdiškai sielų, brangiu Kristaus krauju pašlakstytų, kad kartais aštrioje apyskaitoje visuotiniame teisingo Dievo teisme nebūtume kalti, kad iš mūsų rankų neieškotų mūsų brolių kraujo tas, kurs turi galią, užmušęs kūną, siųsti sielą į pražūtį be galo. Bijokime jo ir nusigąskime, o savo tautos kalbos lengvapė-

diškai nevertinkime, ypač kurie žmonių sieloms tarnaujame, nes dėl jos apleidimo ir nepaisymo mes ir mūsų kraujas įpuolame į tokį pavojų. Tai yra priežastis, kuri mane didele dalim paskatino versti tas knygas į mūsų tėvų kalbą, kuri tą tikrai nelengvą darbą saldino, malonų ir mielą darė".

Baigdamas savo prakalbą, k. Daukša kreipiasi ir į kunigus ir į kilminguosius, kalbėdamas: „Priimkite tad, žmonių sielų ganytojai, tą menką jūsų brolio patarnavimą. Priimk, Didžioji Lietuvos kunigaikštyste tą menkutį mano darbą, bet iš didžios tavo meilės einantį. Klausyk, mūsų tauta, Mokytojo, išganymo mokslu praturtėjusio ir Lenkijoje ir kitur savo darbu išgarsėjusio, jau ne lenkų, bet tavo nuosavia kalba tau kalbančio". Paskui primena naudą, kurią turės skaitydami Postillę vieni ir kiti, ir baigia, vėl žadindamas mylėti savo tėvų kalbą: „Pagalios, kad ir neturėčiau aš ir jūs visi kitokios pagalbos ir naudos iš tų knygų, į lietuvių kalbą išverstų, gana bus man to, kad tuo mano menku darbu, kaip manau ir geidžiu, duosiu mūsiškiams pažadinimą ir paskatinimą tėvų kalbą pamylėti, laikyti ir platinti, kadangi tai labai svarbu yra mums ir visiems Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės gyventojams".

Šis Daukšos žadinimas mylėti tėvų kalbą darė įtakos dvasiškijai, kaip tai galima spręsti iš Širvydo pavyzdžio, kurs rašė ir sakė lietuviškus pamokslus. Jei ta nauja pakraipa veikė kilmingiesiems, į kuriuos k. Daukša taip karštai buvo besikreipiąs, tai reikia pripažinti, kad mažai jie į tai atsižiūrėjo. Visuotinis savinimasis lenkų kalbos nebuvo sustabdytas.

Kalbant, kad Lietuvos didikai, šlėkta ir bajorai nebrangino savo gimtosios, o savinosi išsyk gudų, paskui lenkų kalbą, niekad nereikia užmiršti, kad jie turėjo valstybinį patrijotizmą: jie Lietuvą laikė savo tėvyne, mylėjo valstybę — Didžiąją Lietuvos kunigaikštiją, gynė jos reikalus nuo svetimšalių, t. y. lenkų, jie laikė save Lietuvos piliečiais, jie rūpinosi jos praeičia. Gudų kalba ir loytnų jie rašė savo tautos istoriją, metraščius; jie turėjo savus įstatymus — Statutą, į valstybės vietas svetimšalių, t. y. lenkų, jie neįsileisdavo. Taip buvo prieš Liublino uniją, taip ir po tos unijos. Ir po tos unijos Lietuva turėjo savo atskirą valdžią, savo iždą su savais pinigais, savo kariuomenę su savu vyriausiu hetmanu, savus įstatymus, trečiąjį Statutą. Ir po unijai lenkus jie laikė

svetimšaliais, o Lenkiją svetima valstybe. Ir priėmę lenkų kalbą, jie visada save laikė lietuviais.[47]

Lietuvos kilmingieji laikė save lietuviais, o Didžiąją Lietuvos kunigaikštystę atskira nuo Lenkijos valstybe iki XVIII š. pabaigai, iki per dalinimus žuvo. Ketverių metų seimas skirtumą nuo Lenkijos panaikno, padarė Lietuvą Lenkijos dalim ir to seimo nutarimuose Lietuva vadinama tik Lenkijos provincija.[48] Bet ir su to seimo nutarimais toli nevisi Lietuvos kilmingieji sutiko ir nesiliovė save laikę lietuviais. Taip pat buvo ir XIX š. Mickevičius, didžiausias lenkų poetas, jautėsi esąs lietuvis ir savo eilėraščiais puikiai garbino Lietuvą. Dvarininkai laikė save lietuviais iki pabaigai XIX š. Lenkais save ėmė vadinti, tik kai ėmė kilti tautinis lietuvių susipratimas, taigi tik po „Aušros" pasirodymo, ir tai dar ne tuojau.

---

[47] Apie valstybinį lietuvių patrijotizmą rašė J. Jakubovskis. Jo raštas:. Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją, iš lenkų kalbos išverstas lietuviškai Jablonskaitės Petkevičienės, išleistas Kaune 1921. Šitą rimtą studiją skaitant, reikia atsižiūrėti į Lappo tyrinėjimus, kurs jo nuomones kai kuriais atžvligiais pataiso: J. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas I, antra dalis, p. 548—556.

[48] Volumina Legum, IX, 89, 99, 249, 300, 331, 326.

XVI

Administratyvinis Sūduvos padalinimas

Seniausias administratyvinis Sūduvos padalinimas buvo padarytas pagal girias, vadinamas dešinėje Nemuno pusėje esančių pilių ir dvarų vardais, daug kartų šiame rašte minėtas. Toks suskirstymas laikėsi maždaug iki pabaigai XVI š., iki girios dar nebuvo labai išretėjusios, iki jų vietoje dar nebuvo išdygę nauji kaimai. Antroje pusėje XVI š. Lietuvos teritorija buvo suskirstyta į naujus administratyvinius vienetus. Kad tas suskirstymas pasiekė ir Sūduvą, tai pirma reikėtų smulkiau jį išsiaiškinti ir įsižiūrėti į priežastis, prie to privedusias, o paskui kaip jis išsireiškė pačioje Sūduvoje.

Maskva, stengdamasi įsigyti priėjimą prie jūros, 1558 užpuolė Livoniją ir baisiai ją apiplėšė. Ta šalis, neturėdama gana jėgų atsispirti taip galingam priešui, susivienijo su Lietuva. Lietuva dėl Livonijos 1559 pradėjo sunkų ir ilgą karą su Maskva. Didysis kunigaikštis, tai ilgai kovai beeinant, dažnai šaukė seimus, kad tie nutartų didesnius mokesčius ir kariuomenės ėmimus.

Per tuos seimus šlėkta stengėsi išgauti savo teisių ir laisvių padidinimą ir taip pat įvesti juridinę lygybę tarp kilmingųjų ar kitaip sakant panaikinti ypatingas teises, kuriomis naudojosi stambieji žemvaldžiai, kunigaikščiai ir didikai. Tuo tikslu jau pirma šlėkta reikalavo paliuosavimo nuo mokesčių, sumažinimo teismo mokesčių ir kanceliarijos išlaidų, ypač naujo renkamo teismo, kurio jurisdikcijai priklausytų visi kilmingieji, neišskiriant nei kunigaikščių nei didikų; reikalavo, kad dvasiškija ir miestiečiai daugiau prisidėtų prie valstybės prievolių, kad valdžios vietos ir poaukščiai būtų teikiami tik kilmingiesiems ir kad šlėkta per sei-

mus dalyvautų įstatymų leidime. Įvykdymą tų geidavimų turėjo duoti naujas (antras) statutas, į kurį šlėkta prašė įrašyti ir senas privilegijas, ir naujas teises bei laisves. Bet įvykdymas šitų geidavimų reikalavo didelių aukų iš pusės didžiojo kunigaikščio ir iš pusės valdančiųjų ponų, tai išpildymas tų norų dėl įvairių priekabių vis buvo atidėliojamas ir vilkinamas. Livonijos karas, per kurį didysis kunigaikštis ir ponų taryba vis turėjo kreiptis į šlėktą dėl mokesčių karui ir dėl kariuomenės, privertė juos nusileisti, ir šlėkta gavo, ko prašė.

Šlėkta ypatingai stengėsi gauti renkamą teismą, kurio jurisdikcija apimtų visus kilminguosius drauge su kunigaikščiais ir valdančiaisiais ponais. Įkūrimas tokio teismo buvo atidėtas, iki bus pataisytas statutas. Tas taisymas ilgai truko ir dėl paties darbo sunkumo ir dėl vilkinimo iš pusės suvereno, kunigaikščių ir valdančiųjų ponų. Naujų teismų įkūrimas suverenui turi susiaurinti valdžią ir sumažinti pajamas, o kunigaikščiai ir ponai turi netekti kai kurių vietininko valdžios prerogatyvų, pelno iš teismų ir savo privilegijuoto teismo. Bet kai, beeinant sunkiam Livonijos karui, šlėkta griežtai pakrypo į Lenkijos pusę, nei didysis kunigaikštis nei magnatai nemanė, kad galima būtų priešintis naujam statutui ir renkamam teismui pagal lenkų pavyzdį, — karalius, kad neatstumtų nuo savęs sąjungininkų, kur padės daryti uniją su Lenkija, o magnatai, kad nepastūmėtų šlėktą dar labiau į Lenkijos pusę ir kad neverstų ją ieškoti naujų teisių ir laisvių Lenkijos valdinystėje. Dėl to, kai Bielsko seime 1564 m. buvo sužinota, kad naujas statutas jau pataisytas ir kad skyrius apie teismą sustatytas pagal šlėktos norą, ponų taryba, seniūnai, dvarų laikytojai ir kiti valdininkai, kurie iki tol turėjo teismą, stojo prieš suvereną ir jam pareiškė, kad laisva valia ir mylėdami valstybę ir joje jaunesnius brolius šlėktą, atsisako ir atsižada teismų valdžios ir iš jų einančios naudos, kad nebūtų kliūčių įvesti naujiems teismams. Drauge jie prašė, kad didysis kunigaikštis atmainytų visa tai, kas yra priešinga naujam statutui iš pusės suvereno valdžios ir senųjų didžiojo kunigaikščio teismų. Zygmantas Augustas sutiko su tuo ir 1 liepos 1564 m. davė privilegiją, kurią patvirtino naują statutą ir apsiėmė už save ir savo įpėdinius jį laikyti ir neduoti, kad kiti asmens jį laužytų, ir taip pat jei reiktų jį papildyti ar taisyti, daryti tai per seimą pritariant visiems luomams.

Statuto taisymas ir rengiamų naujų teismų tvarkymas buvo varomas dar ir kituose seimuose. Vilniaus seime 1565—1566 m.

luomai prašė suvereną, kad leistų išlyginti kai kuriuos didelius apskričius ir išrinkti kandidatus į naujas teismo pareigas. Drauge jie maldavo įkurti „pakamarių" teismus žemės sienoms tvarkyti pagal lenkų pavyzdį ir suteikti jiems teisę rinkti kandidatus į tų teismų pareigas. Didysis kunigaikštis sutiko kurti pakamarių teismus, bet teisę skirti pakamarius sau pasiliko. Tuo pat laiku suverenas leido įvesti ir pavietų seimelius. Seimo luomai, matydami patenkintus visus savo geidavimus, prašė d. kunigaikštį įvesti į galią naująjį statutą ir įrašyti į jį 1564 m. Bielsko privilegiją apie renkamą teismą ir 1565 m. Vilniaus pirvilegiją apie apskričių seimelius. Zygmantas Augustas prašymą įvykdė ir paskelbė, kad naujas statutas įeina į galią nuo 26 sausio 1566 m.

Įvedant naujus teismus valstybės teritorija buvo naujai suskirstyta į naujus vienetus. Tikroji Lietuva su Lietuvos Rusija padalyta buvo į 15 teismo apskričių: Vilniaus, Ašmenos, Vilkmergės, Braslavo, Trakų, Gardino, Kauno, Lydos, Upytės, Naugardo, Slonimo, Volkovisko, Mstislavo, Minsko ir Riežicos; Žemaičiai darė vieną teismo apskritį; Bresto — Palenkės žemė su dalim Pagirio — penkis: Dorohičino, Melniko, Bielsko, Brastos ir Pinsko; Volynija su Podolija keturis: Vladimiro, Kremenco, Lucko ir Braslavo; Kijevo šalis du: Kijevo ir Mozyriaus; Vitebsko du: Vitebsko ir Oršos; Polocko kraštas vieną Polocko. Kiekvieno apskričio srityje naujo žemės teismo jurisdikcijai priklausė visi vietiniai žemės savininkai: ponų tarybos nariai pasauliniai ir dvasiniai, kunigaikščiai, vėliaviniai ponai šlėkta-bajorai ir žemininkai. Senosios smulkios vėliavos, po kuriomis ėjo į karą šlėktabajorai, dabar buvo suvienytos, taip, jog visi teisminio apskričio kilmingieji ėmė daryti vieną apskrities vėliavą.[1]

Sūduva įėjo į Gardino, Trakų, Kauno ir Žemaičių apskričių sritis.

Naujas Kauno pavietas Lietuvos Metrikoje šiaip aprašytas: „Kauno pilis; ten turi būti galvinės knygos. Prie Kauno turi būti priskirtos šios vėliavos: Darsūniškio, Birštono, Punios, Stakliškių. Teismo veiksmai vieni turi būti Kaune, kiti Punioje; ir teismų veiksmuose tokia turi būt tvarka, — tai yra, vieni turi teisti dvi savaites Kaune, kiti dvi savaites Punioje; o teismo veiksmai turi būti ketveri metuose. To apskričio sienos: iš vienos pusės Nevėžio upė iki Upytės sienai; iš kito krašto iki Vilkmergės

---

[1] Liubavskij, Očerk, 258—262.

sienai, paimant Kulvą ir Žeimius; iš trečios pusės, užimant Vaiguvą ir po kairei Uogintus, iki Žiežmarių sienai; iš ketvirto krašto aukštyn Nemunu, paimant Balbieriškį, iki karaliaus giriai, iki Žemaičių sienai.[2]

Toji karaliaus giria iki Žemaičių sienai buvo Punios giria einanti gana siaura juosta nuo dabartinių Daukšių ir Amalvo ežero iki kaimų esančių prie pat Prūsų sienos, šalia jos Birštono platesnė juosta iki Paširvinčiui (dabartiniam Alvitui), Darsūniškio iki Duliebaičių kaimui (dabartiniam Naumiesčiui), Rumšiškio, užimanti Nemuno kilpą arti Kauno iki Iesiai ir pagaliau Kauno, nusitęsianti iki Višakiui. Žemaičių siena buvo Zapyškis, Višakis ir Virbalis.

Trakų apskritys šiaip aprašomos: „Trakų pilys; ten galvinės knygos. Ir prie Trakų priskirtos šios vėliavos: Sumeliškių, Žiežmarių, Aukštadvario, Lepūnų, Valkinykų, Daugų, Perlojos ir Merkinės, Alytaus ir Nemunaičių. Vieni teismo veiksmai ir knygos turi būti Trakuose, o kiti teismo veiksmai ir knygos Merkinėje; o teismo veiksmai ketveri metuose".[3]

Sūduvos krašte Trakų pavieto dalis buvo tarp Kauno pavieto iš Šiaurės ir tarp Gardino apskričio iš pietų, buvo apėmęs Dzūkus ties Alytum ir Merkine ir Alytaus ir Merkinės girias.

Gardino pavieto riba Sūduvoj ėjo paliai pietinę Seirijų dvaro srities sieną ir paskui iki viršuj, kur išteka Dauspūdos upė, nuo čia paliai Prūsų sieną iki Mozūrų; pietuose siekė vienoje vietoje Narvę, paskui apimdama Choroščą, Zabludovą, paskui iki Volpai ir Nemunu aukštyn iki kur į jį įteka Turė, paskui tarp Ščutino ir Jatviazko iki Kotrai ir ta aukštyn ir iki Ratnyčiai įtekančiai į Nemuną.[4]

Kiekviename tų pavietų buvo sudaromas naujas žemės teismas, susidedąs iš žemės teisėjo; pateisėjo (t. y. padėjėjo) ir žemės raštininko. Kandidatai į tas pareigas pagal statutą renkami apskričių seimeliuose, dalyvaujant visiems apskričio žemininkams, po keturis asmenis į kiekvieną pareigą; galutinai iš pristatytų kandidatų rinko ir tvirtino į pareigą pats didysis kunigaikštis. Kandidatais galėjo būti renkami tik kilmingieji, gyveną apskrityje ir neturį jokios valdiškos vie-

---

[2] Liet. Metr. Publ. diel, 885—6.
[3] Liet. Metr. Publ. diel. 886.
[4] ib. 887—8.

tos. Žemės teismas gavo teisę teisti visas žemininkų bylas, išskyrus tas, kurios buvo paliktos pilies teismui, t. y. jėgos puolimus ant šlėktos namų, tokius pat veiksmus didž. kunigaikščio miestuose, padegimus, muštynes ant kelių, moterų skriaudimus, vagystes, falsifikacijas (dokumentų padirbimus), šlėktos užmušimus. Iš žemės teismo buvo dar išskirtos bylos dėl žemės sienų, kurias teisė ypatingi pakamarių teismai, atvykę į ginčijamą vietą. Žemės teismo posėdžiai buvo daromi centrinėse apskričio pilyse arba didžiojo kunigaikščio dvaruose tris kartus metuose: pirmas po Trijų Karalių, antras po švenč. Trejybės ir trečias po šv. Mykolo. Posėdis turėjo trukti dvi savaites, jei daug bylų, o jei maža, iki kol bus išnagrinėtos. Teisėjai turėjo nagrinėti bylas nuo ryto iki vakarui. Raštininkas kiekvieną išspręstą bylą turėjo tuojau įrašyti į žemės knygas. Tos knygos buvo saugojamos teismo posėdžių vietose atskiruose namuose, kuriuos statyti turėjo šlėkta ir kurie buvo užrakinami trimis raktais, teisėjo, pateisėjo ir raštininko, atidaromi trimis dienomis prieš prasidedant posėdžui, kad būtų įrašomi šaukimai, ir uždaromi, trims dienoms praslinkus po posėdžio, kad besibylinėjantieji galėtų išsiimti išrašas. Buvo nustatyta išieškoti bausmės kapą grašių teisėjo naudai, pusę kapos pateisėjui ir tris kapas priešingai pusei iš kiekvieno, kas nenori būti teisiamas žemės teisme dėl tų bylų, kurios priklauso jo jurisdikcijai ir kreipiasi į kitus teismus, išskyrus tuos atsitikimus, kada priešinga pusė liuosa valia pasiduoda tiems kitiems teismams. Apeliacija iš žemės teismo galėjo eiti tik į d. kunigaikščio ir ponų tarybos teismą.

Sumažinti buvo naujo teismo mokesčiai. Teisėjų naudai į vietą 5% nuo ieškinio buvo nustatyta vienas grašis nuo kapos, t. y. $1^2/_3$%. Sumažinti buvo ir teismo raštinės mokesčiai. Antrasis statutas žemės ir pilies raštininkui nustatė šiokį pelną: už įrašymą teismo šaukimo grašį, už išrašymą grašį; už teismo lakštus ir sprendimų išrašas du grašiu, už išrašas ant pergamininių lapų 12 grašių, pergameną, vašką ir raiščius antspaudai turėjo duoti pats ėmėjas. Sumažinti buvo ir mokesčiai, kurie pirma buvo mokami teismo vykdytojams vižams, įvedėjams ir dieckiams. Dabar į jų vietą įstatyti šaukliai (vozni), kuriuos kiekvienam apskričiui iš vietinės šlėktos skyrė karvedis, turėjo gauti šiokias pajamas: už važiavimą į vieną galą po grašį už mylią; už nusikaltimo pėdsakų apžiūrėjimą vietoje ir paliudijimą grašį; už įvedimą į valdymą pagal teismo ištarmę po grašį nuo kiekvienos tarnybos ir po pusę

grašio nuo kiekvienos tuščios ariamos žemės; už pinigų išieškojimą po du pinigėliu nuo kiekvienos kapos, t. y. ⅔%. Senieji teismai buvo brangūs dėlto, kad jie buvo rankose didikų, kuriems buvo duodamos tenutos, seniūnijos ir karvedijos. Dabar šlėkta, įsigijusi savo luomo renkamą teismą sumažino ir jo išlaidas taip, kad mokestis būtų tik atlyginimas už darbą, o ne šaltinis pralobti.

Šalia žemės teismų kilmingiesiems buvo palikti ir pilies teismai, po vieną kiekviename apskrityje. Visiems didžiojo kunigaikščio vietininkams laikytojams apskričio srityje buvo atimta teisė teisti šlėktą, išskyrus vieną, kurs laikė pilį ar dvarą pripažintą centriniu apskrityje. Kiti laikytojai ar seniūnai teisė tik didž. kunigaikščio valstiečius ir savo srities miestelėnus. Pilies teismas, kuris galėjo ir šlėktą teisti, buvo paliktas karvedžiams Vilniaus, Trakų, Naugardo, Vitebsko, Polocko ir Kijevo; seniūnams Žemaičių, Kauno, Gardino Slonimo, Volkovisko, Pinsko, Brastos, Bielsko, Dorohičino, Melniko, Vladimiro, Lucko, Kremenco, Podolijos Braslavo, Mstislavo ir Oršos; laikytojams Ašmenos, Vilkmergės, Lietuvos Braslavo, Lydos, Upytės, Mozyriaus, Minsko ir Riečicos (šitie laikytojai greit buvo pavadinti seniūnais.[5]

Šlėkta, turėdama renkamus žemės teismus, stengėsi išgauti iš didž. kunigaikščio ir apskričių seimelius. Pavietų seimeliai pagal lenkų pavyzdį Lietuvos šlėktai buvo pageidaujami dėl to, kad jie duodavo galimumą pirma svarstyti tuos klausimus, kuriuos vėliau turi išspręsti seimas, ir duoti savo siunčiamiems į seimą pasiuntiniams nurodymus instrukcijas. Beveik kiekviename seime šlėktos pasiuntiniai iškeldavo prašymus apie vietos ar luomo reikalus. Bet bendri valstybės klausimai ištikdavo juos neprisirengusius ir jie klausydami eidavo paskui ponų tarybos narius, žemės ir dvaro valdininkus, kunigaikščius ir magnatus. Dabar šlėkta norėjo reikšti savo nuomonę ir savo balsais dalyvauti pasitarimuose ir nutarimuose. Pagal jos prašymus Zygmantas Augustas Vilniaus seimo 1565—1566 m. davė jiems privilegiją, kuria įkuriami apskričiuose seimeliai. Sulig tuo į naują statutą buvo įtrauktas artikulas apie apskričių seimelius. Į tuos seimelius renkasi visi kilmingieji ponų tarybos nariai, žemės ir dvaro valdininkai, kunigaikščiai, ponai ir visa apskričio šlėkta tarti apie savo

---

[5] Liubavskij, Očerk, 262—4.

dalykus ir apie valstybės, apie ką bus jiems pranešta suvereno laiškais. Didysis kunigaikštis sušaukia tuo sseimelius keturiom savaitėm prieš seimą. Šlėkta, susirinkusi į seimelį renka iš savo tarpo du pasiuntiniu ir siunčia juodu į seimą, davusi jiem instrukciją spręsti tuos klausimus, kurie buvo paskelbti d. kunigaikščio, ir kitus dalykus pagal reikalą ir laiką. Be šitų pasiuntinių į seimą vyko, kaip ir seniau, kunigaikščiai, vėliaviniai ponai, maršalkai, ir kiti žemės ir dvaro valdininkai. Pasiuntiniai seime užimdavo vietas pagal karvedžių eilę ponų taryboje. Taip pirmos vietos buvo skiriamos Vilniaus karvedijos pasiuntiniams, Vilniaus apskričio, Ašmenos, Vilkmergės, Braslavo; paskui Trakų karvedijos pasiuntiniams, Trakų apskričio, Gardino, Kauno, Lydos, Upytės... Šalia šitų priešseiminių seimelių karvedis sušaukdavo nepaprastus, kai reikėdavo rinkti teismo narį į ištuštėjusią vietą.

Taip pagal naują tvarką, rinktame seime nuo 1566 m. šlėktos atstovų būdavo mažiau, kaip pirmesniuose seimuose, kada pasiuntiniai suvažiuodavo iš daugybės mažų apskričių, ypač iš etnografinės Lietuvos. Naujame seime šlėktos atstovų skaičius sumažėjo, nes sumažėjo apskričių skaičius, kadangi į vieną pavietą buvo suvienytos kelios vėliavos. Bet šlėktos reikšmė ne tik nesumenkėjo, bet dar labiau pakilo. Įvedus apskričių seimelius, šlėkta gavo galimumo svarstyti tuos klausimus, dėl kurių šaukiamas seimas, ir per instrukcijas duodamas pasiuntiniams, daryti įtakos jų išsprendimui. Tik nevisada taip būdavo, nes nevisada iš viršaus būdavo pranešta, kas bus svarstoma seime.

Gardino seimas 1566 — 1567 m. nustatė seimelių tvarką. Seiminiai laiškai, kuriais kviečiama į seimą, turi būti įteikti pilies seniūnui arba jo vietininkui dviem savaitėm prieš atidarant seimelį. Pilies urėdas arba valdyba iš savo pusės turi siųsti šauklius su tais laiškais į namus tiems visiems luomams, kuriems seniau tie seiminiai laiškai buvo siunčiami iš didžiojo kunigaikščio raštinės, o šlėktai paskelbdavo per bažnyčias ir turgus. Ponų tarybos nariai, kurie neatvykdavo į apskričio seimelį, mokėdavo bausmės penkias kapas grašių, o žemės ir dvaro valdininkai dvi kapas. Kas neatvyko laiku, tas negali protestuoti prieš nutarimus, be jo padarytus. Seimeliai turi trukti neilgiau kaip tris dienas. Kas iš ponų tarybos neatvykdavo į seimą trečią dieną, jį atidarius, į mišias apie Šv. Dvasią, tas netenka balso tiek dienų, kiek pasivėlino ir nesipriešindamas turi priimti kas tuo laiku bus nutarta. Kas iš

kitų luomų ar pasiuntinių laiku neatvyko be rimtos prežasties, tas netenka balso visai seimo sesijai. Seime suvereno pasiūlymai ir ponų tarybos balsų padavimai turi būti atliekami paties suvereno ir visų luomų, seimui priklausančių, akyvaizdoje, pagal lenkų paprotį.

Kad Lenkijoje seimeliuose pirmininkaudavo senatoriai — vaivadai ir kastelanai, tai ir lietuviai Vilniaus seime 1565-6 m. prašė didįjį kunigaikštį, kad padidintų vietų skaičių savo (t. y. ponų) taryboje ir paskirtų dar naujų karvedžių (vaivadų) ir kastelanų. To įrašymo priežastis buvo netik pirmininkavimas seimeliuose, bet dar ir kita. Buvo rengiamasi prie unijos su Lenkija. Po unjos buvo numatomas bendras senatas, ar bent bendri posėdžiai lenkų ir lietuvių senato. Tame suvienytame senate galės turėti ne visi didžiojo kunigaikščio tarybos (ponų tarybos) nariai, o tik tie, kurie yra lygaus poaukščio su lenkų senatoriais, t. y. vyskupai, vaivadai, kastelanai ir kai kurie ministeriai (žemės ir dvaro maršalkas, kancleris ir pakancleris, žemės iždininkas). Kad karvedžių (vaivadų) Lietuvoje buvo labai maža palyginant su Lenkija, tai seimo luomai prašė suvereną įkurti naujų karvedijų ir kastelanijų. Zygmantas Augustas įvykdė tą prašymą ir įkūrė naujas karvedžių vietas: Brastos, Mstislavo, Minsko, Volynijos, Braslavo, Žemaičių, Kijevo, Polocko, Vitebsko, Novgorodo ir Palenkės. Visi tie nauji dignitoriai turėjo vietas ponų taryboje tam tikroje eilėje, po senųjų karvedžių ir kastelanų. Nuo senųjų karvedžių jie skyrėsi tuo, kad jie nebuvo drauge ir seniūnai-vietininkai, taip jog šalia Brastos karvedžio buvo Brastos seniūnas, šalia Mstislavo karvedžio Mstislavo seniūnas ir t. t. Dabar šitie naujieji karvedžiai buvo visai panašūs į lenkų karvedžius.

Įkuriant naujas vaivadijas buvo padarytas ir naujas valstybės teritorijos dalinimas karo reikalams ir taip naujas suskirstymas kariško komandavimo. Prieš įkuriant naujas karvedijas, visa Lietuva su Rusija, Palenke ir Pagiriu darė dvi karo apygardas, kurių viršininkai buvo Vilniaus ir Trakų karvedžiai; Žemaičiai, Polocko žemė, Vitebsko, Kijevo ir Volynijos su Podolija darė penkias karo apygardas, kurių viršininkai buvo Žemaičių seniūnas, Polocko, Vitebsko, Kijevo vaivadai ir Volynijos žemės maršalkas. Dabar skaičius tų apygardų buvo padidintas iki trylikai. Tos naujos apygardos buvo sudarytos šiokiu būdu: Vilniaus karvedija apima Vilniaus, Ašmenos, Vilkmergės ir Braslavo teismo

apskričius; Trakų vaivadija Trakų, Gardino, Kauno, Lydos ir Upytės pavietus; Naugardo karvedija — Naugardo, Slanimo ir Volkovisko apskričius; Brastos karvedija — Brastos ir Pinsko apskričius; Palenkės vaivadija — Dorohičino, Bielsko ir Melniko apskričius; Mstislavo karvedija — Mstislavo apskritį; Minsko karvedija — Minsko ir Riežicos apskričius; Žemaičių karvedija Žemaičių žemę; Polocko karvedija — Polocko pavietą; Vitebsko vaivadija Vitebsko ir Oršos apskričius; Kijevo karvedija — Kijevo ir Mozyriaus apskričius; Volynijos vaivadija Lucko, Vladimiro ir Kremenco pavietus; Braslavo vaivadija Braslavo ir Vienicos pavietus.

Šis naujasis sričių padalinimas be žymių pakeitimų išbuvo iki Lietuvos ir Lenkijos žlugimui. Vyriausias karinių jėgų komanduotojas kiekvienoje tų apygardų buvo vietos karvedis: po jo komanda rinkosi per mobilizaciją visi karvedijos žemininkai, kurių pareiga buvo eiti karo tarnybą; po jo komanda jie ėjo į karo lauką po hetmano vadovybe, jam paklusni turėjo būti ir per karą. Karvedžių valdžioje buvo pavietų komandyrai, kurie karo metu surinkdavo apskričio žemininkus, vesdavo juos į karvedijos rinkimosi vietą į karvedžio komandą, pranešdavo karvedžiui apie nestojusius į kariuomenę, laikydami artimiausią savo būrių priežiūrą ir drausmę. Toki komandyrai tuose apskričiuose, kur buvo centriniai karvedijų miestai, vadinami kastelanai, o kituose maršalkai. Po kastelanų ir maršalkų komanda turėjo stoti kunigaikščiai ir vėliaviniai ponai, (kurie savo žmones rinko po savo vėliava), taip pat ir bajorai šlėkta ir žemininkai, bajorus ir žemininkus rinko ir statė į kastelanų ir maršalkų komandą savi karužai ar vėliavininkai. Tie karužai buvo dabar paskirti kiekvienam apskričiui. Visa šita karinė organizacija buvo paimta iš Lenkijos; skirtumas buvo tiktas, kad Lenkuose visuose teismo apskričiuose buvo kastelanai, o nebuvo maršalkų.

Taip ne tik apskričių seimeliuose, bet ir apskričių mobilizacijoje šlėkta susiartino su savo aristokratija t. y. kunigaikščiais ir magnatais.

Seimas, remdamasis pavietų seimeliais, dabar įgauna aukštesnę vietą valstybinėje Lietuvos organizacijoje. Antrame statute didysis kunigaikštis apsiėmė neįvesti nieko naujo, jokių įstatymų kitaip, kaip tik per seimą su žinia ir pasitariant su ponų taryba ir leidžiant visoms Lietuvos žemėms. Didysis kunigaikštis pats ne-

pradės karo, nedės naujų mokesčių, nepritarus pirma seimui. Seimas bus sušaukiamas, kada tik reikia, ponų tarybai patariant ir šlėktai prašant.

Taip pakitėjo Lietuvos vidaus politinė santvarka. Naujas statutas davė daugiau reikšmės eilinei, vidutinei ir smulkiai šlėktai. Tik į tą šlėktą, įgijusią daugiau teisių, nebuvo įskaityta šlėkta, buvusi kunigaikščio ir didikų valdinystėje, ir šlėkta tų didžiojo kunigaikščio dvarų, kurie jam teko išmirus be įpėdinių privatiniams jų savininkams.[6]

Iš to visko, kas pasakyta, eina, kad valstybės teritorijos padalinimas į pavietus turėjo dvejopą reikšmę: 1. Pavietas buvo šlėktos dalinimo vienetas, atskira šlėktos korporacija; 2. pavietas buvo valstybės dalinimo į sritis vienetas. Šlėktos pavietas buvo šlėktos — tautos dalis karinės organizacijos atžvilgiu, taip pat teismo, administracijos ir seimelių.[7]

Kiekvienas gavo savo centrą su teismo rūmu. Ne visiems pavietams išsyk buvo nuskirta, kur turi būti centras. Tinkamos pavieto centrui vietos neturėjo Žemaičiai, nes juose nebuvo miestų. Čia centras buvo padarytas keliais metais vėliau. 9 balandžio 1574 m. Žemaičiai iš pirmo renkamo karaliaus Henriko Valezo gavo savo žemės teisių patvirtinimą. Tas patvirtinimas buvo reikalingas dėl naujai susidariusios padėties po Liublino Unijos 1569 m. ir pirmą kartą apėmus sostą karaliui ne iš senosios dinastijos. Karaliaus Henriko raštas, patvirtindamas senas Žemaičių teises, turėjo atsižiūrėti ir į reformą 1564—1566 m., kuri daug pakeitė Žemaičių santvarką. Žemaičiai nuo tos reformos nenorėjo atsisakyti. Atsižiūrint į tai patvirtinimo laiške kalbama: kad valdininkų (urėdininkų), tai yra kastelano, pakamario ir voiskio, taip pat teisėjo, pateisėjo ir žemės raštininko, prieš tai Žemaičių žemėje nebuvo, o jie naujai mūsų pranokėjo jo malonės karaliaus garbingos atminties Zygmanto Augusto, yra įkurti ir įstatyti, suverenas, užtariant" Žemaičių seniūnui Jonui Chodkevičiui, ir prašant visiems urėdininkams, šlėktai ir ricieriams, gimusiems Žemaičių žemėje, didesniam tos žemės pagražinimui, prie pirmų senovinių urėdų ir tuos naujuosius amžiniems laikams tenai įstatome ir šiuo mūsų laišku patvirtiname". Bet Žemaičiai tarp kitų savo senovi-

---

[6] Liubavskij, Očerk, 262—270.

[7] Lappo, L. R. Poviet, 143.

nių teisių turėjo teisę rinkti seniūną ir tėvūnus. Žemaičiai norėjo, kad ta teisė būtų taikoma ir naujiems valdininkams, nors statutas 1566 m. pripažįsta tai žemės teismo nariams. Karaliaus Henriko laiške, suteikiant tą teisę, pasakyta: „o rinkti elektų (kandidatų) į visokius urėdus Žemaičių žemėje, tai yra į seniūno poaukštį, kastelano, pakamario, voiskio, tėvūno, laikytojo, žemės teisėjo, pateisėjo ir raštininko, ir į kitus urėdus, kai kuris dabartinių mūsų tarybos ponų ir Žemaičių žemės urėdininkų bus dedamas į didelį poaukštį, arba kai bus miręs", suverenas leidžia suvažiuoti į Raseinius. Taip jau 1574 m. Žemaičių centras buvo numatomas Raseiniuose.[8] Bet tas miestelis dar ne tuojau įgijo centro reikšmę. Žemaičių pavieto teismas dar vis ne Raseiniuose buvo laikomas. Žemaičių šlėkta tą centrą Raseiniuose susidarė tik prie karaliaus Stepono Batoro.

Varšuvos seme 1581 m. Žemaičių žemės pasiuntiniai Malcheras Vaitechovičius, Šemetas, Dirvėnų tėvūnas, ir Povilas Stanislavovičius Daumantas Sesickis visų Žemaičių piliečių vardu kreipėsi prie Stepono Batoro, prašydami leisti Žemaičių piliečiams atpirkti d. kunigaikščio miestelį Raseinius, kuriuos Zygmantas Augustas buvo užstatęs už 1200 kapų grašių Lietuvos taurininkui ponui Motiejui Petkevičiui. Raseiniai Žemaičių piliečiams reikalingi susivažiuoti į seimelius, taip pat vyriausiems žemės ir pilies teismams ir saugoti teismo knygoms. Karalius išpildė Žemaičių šlėktos prašymą, davė jai leidimą išpirkti Raseinius iš mirusio Petkevičiaus žmonos ir vaikų, „ir, atidavę skolos sumą, Žemaičių žemės piliečiai, turi važiuoti į teismus ir į seimelius ir tenai tame miestelyje turi teismo dalykų..., žemės ir pilies, knygas saugoti". Žemaičių seniūnui, Lietuvos taurininkui, Jonui Kiškiui karalius įsako „nuvažiavus ten į Raseinius, išmatuoti aikštę pagal reikalą rūmui statyti ir jiems perduoti, kuriame rūme Žemaičių žemės piliečiai turi teistis ir ten teismo dalykų knygas saugoti". Tas rūmas Žemaičių piliečiams patvirtintas ant visados; o Raseinių miestelis grįš vėl suverenui, kai Žemaičių šlėkta iš jo pajamų bus išsirinkę 1200 kapų grašių, ir bus išmokėtas Petkevičiaus įpėdiniams.[9]

---

[8] Lappo, L. R. Poivet, 90—92. Henriko laiškas galima rasti: A. Z. R. I, N. 103. Senosios Žem. teisės, Dzialynski, Zbiór praw lit., arba Liubavkij, Očerk, 371—376.

[9] Lappo, L. R. Poviet, 92—93.

Žemaičių žemės teismo aktų knygos rodo, kad tas teismas jau 1581 m. savo sesijas laikė Raseiniuose. Vienas tų metų teismo aktas šiaip yra pradedamas: „Metuose nuo Dievo Sūnaus gimimo 1581, spalių mėnesio 10 dieną. Žemės teismo sesijoje pagal statutą po švento Mykolo, rudeninės rymiškos šventės, rytojaus dieną, Raseiniuose prieš mus Kazimierą Janovičių Bielevičią pateisėjį, suvereno urėdininkus Žemaičių žemėje".[10]

Raseinių žemės teismo jurisdikcijai priklausė šiaurinė Sūduvos dalis arba dabartinė Šakių apskritis iki Višakiui ir Šešupei su Zapyškiu ir Virbalium.

Taip Suduva buvo padalyta į keturias dalis, priklausančias keturiems apskričiams: pietinė su gyvenama Dzūkų Panemune ir Perstūnio bei Perelomo giriomis Gardinui; kita Dzūkų dalis su Merkinės ir Alytaus giriomis Trakams; Balbieriškis, Prienai, Aukštoji Panemunė, su Pūnios, Birštono, Darsūniškio, Rumšiškio ir Kauno giriomis, Paprūsėje Paširvintys ir Vištytis Kaunui; šiaurinė dalis su dviem Sapiegos ties Zapyškiu ir Gelgaudiškiu, su Vikijos, Veliuonos, Skirsnemunės ir Jurbarko giriomis Žemaičiams. Kai buvo daroma naujų apskričių organizacija, Sūduvoje buvo dar didžiausi girių plotai; gyvenamas buvo gana plačiai Dzūkų kraštas, siaura juosta Panemunėje nuo Balbieriškio iki Prūsų ir siaura eilė kaimų paliai Prūsų sieną.

Šimtui metų praslinkus po naujų apskričių įvedimo, Suduvos girios sumažėjo, jų vietoje įsikūrė daugiau dvarų ir kaimų. Yra likęs valstybės pajamų ir išlaidų sąrašas iš 1661 m. Tai buvo laikas po ilgo ir sunkaus karo, per kurį Lietuvą buvo užplūdusi Maskva ir Lietuvos miestuose buvo laikius savo kariuomenės įgulas, o Žemaičiuose tuo pat laiku, vyriausiam hetmanui Jonušui Radvilai į Švedijos globą pasidavus, šeimininkavo švedai. Visa Lietuva tada smarkiai buvo plėšiama ir spaudžiama. Bet Sūduva tada liko priešų mažiau paliesta; nei kaimų, nei dvarų, nei miestelių čia daug nebuvo sunaikinta. Tai mokesčiai iš jų buvo imami ir, jei ne visi, tai bent gana daug jų pakliuvo į minėtąjį sąrašą. Buvo tada, kaip matyt iš to sąrašo, gana daug didžiojo kunigaikščio ar valdžios dvarų, vadinamų tenutomis ir seniūnijomis. Buvo ir privatinių dvarų. Apie kiekvieną ją buvo bent keletas kaimų. Buvo ir tokių kaimų, kurie nėjo dirbti dvarui, bet tik mokesčius iždui mokėjo.

---

[10] A. V. K. XIV, N. 21, p. 238.

Gardino paviete Sūduvos dalyje paminėta Beržininko seniūnija, Klevų ir Naliubovičių tenuta, Pereroslio vaitystė, Saivai ir Vižainis (turbūt dvarai), Leipūnai (Leipalingis) ir Panemunė (arti Gardino), Liškiava, Sapiegiškiai, Jasūdavo, Treigių ir Krėkštėnų kaimai prie Nemuno ir Zusna arti Prūsų sienos.[11]

Trakų apskrityje tarp Nemuno ir Prūsų yra minima Bulakavo seniūnija, kurios seniūnas Aleksandras Naruševičius moka mokesčius nuo 19 dūmų. Seirijų, Srogiškių apylinkė moka nuo 445 dūmų, Šventežerio nuo 310, patys Seirijai nuo 23, pats Šventežeris nuo 11. Minimos yra keturios tenutos: Matlaukio (paliai Prūsus) ,Atesnykų ir Kalnynų (netoli Nemuno), Kadariškių (į pietus nuo Kalvarijos), Budviečio palivarkas (rodos Būdviečio parap.), Olšanka arba Makovščizna, kaimai: Rameikai, Narvidai, Pastovėliai, Kiaulyčia, Agliniškis ir Paširnėnai.[12]

Kauno apskričio Sūduvos dalyje buvo dvi seniūnijos Prienų ir Vištyčio ir penkios tenutos: Rostkovščizna ir Geisteriškiai, Pagerneva ir Širvintai, Paširvintys arba Alvitas, Vilkaežeriai, Veršupis, Vilkaviškis ir kaimai: Paežeriai, Vaišlaukis, Bildziškiai, Misvietis, Membrai.[13]

Žemaičiams priklausančioje Sūduvos dalyje yra minimos dešiniame Nemuno esančios tenutos: Vilkija, Veliuona, Jurbarkas, bet nieko nepasakyta apie jų priklausomybes kairioje Nemuno pusėje. Prie šitų reikia priminti Gelgaudiškį ir Panemunę. Ypatinga čia yra tai, kad Jurbarkas mokėjo mokesčius nuo 1004 dūmų, Veliuona nuo 529, Vilkija nuo 515.[14]

Mokesčius mokėjo miesteliai: Simnas su Meteliais, Virbalis, Vištytis ir Naumiestis.[15]

Minėtajame mokesčių sąraše ne visi kaimai yra sužymėti, ne visi taip pat dvarai, ypač privatiniai. Nėra jame ir dviejų ekonomijų Alytaus ir Gardino. Dėl ypatingo jųdviejų uždavinio apie jas ir apie panašią į jas Jurbarko tenutą reikia kiek plačiau kalbėti.

Apie Jurbarko tenutą iki antrai pusei XVI š. aukščiau buvo gana daug rašyta. Nuo 1529 ji buvo pavesta karalienei Bonai. Ta karalienė pietinėje jos dalyje, Sūduvoje, paliai Prūsų sieną, įkūrė

---

[11] A. V. K. XXXIV, 453—4; 498—9.

[12] A. V. K. XXXIV, 451—2, 447—9.

[13] ib. 456—7. 499.

[14] A. V. K. XXXIV. 461—5. 500—3.

[15] ib. 482.

visą eilę kaimų, girioje pastatė naują miestą Naująją Valią arba Virbalių. Didesnė dalis buvo į šiaurę nuo Nemuno, mažesnė į pietus nuo tos upės tęsėsi iki už Virbalio. Karalienei Bonai išvažiavus į Italiją, Zygmantas už paskolą buvo ją užstatęs Prūsų kunigaikščiui Abrechtui, iš kurio ji po keleto metų vėl buvo išpirkta. Vėliau ta seniūnija su Virbalium vis būdavo pavedama karalienėms, kaip aprūpinimas. Antra karalienė, kuriai ji buvo pavesta, buvo Zygmanto III moteris Ona. Varšuvos seime 1593 buvo jai paskirta daug žemių Lenkijoje ir Lietuvoje, tarp jų „Jurbarkas su Naująja Valia ir Lesnistva".[16] Ta Lesnistva, buvo Jurbarko girininkija, apimanti Novos sritį iki Višakiui ir Šešupei. Tos girininkijos girininkas gyveno, be abejo, kur buvo arti Naumiesčio vėliau įkurta, Didžvario arba Lesnistvos dvaras, kurs dabar jau išparceliuotas. Prie tos karalienės Prūsų gyventojai buvo bebandą šiapus sienos paliai Šventosios upelį Jurbarko girioje savintis žemės; dėlto Varšavos seimas 1598 paskyrė komisiją, susidedančią iš Mikalojaus Naruševičiaus, Žemaičių kastelano, Jono Zavišos, Mstislavo vaivado, ir Helijo Pielgrzymovskio, D. L. K. raštininko, kurie drauge su Prūsų kunigaikščio komisoriais turi susieiti prie Šventosios upelio,paimtą žemę grąžinti Jurbarko giriai, atstatyti sieną pagal senąsias sutartis ir abiejų pusių nuskriaustiems gyventojams atlyginti.[17] Ta karalienė 1596 m. įsakė, kad Virbaliaus miesto ir valsčiaus gyventojai šventomis dienomis eitų į bažnyčią; o kurie neis į bažnyčios pamaldas, kad mokėtų klebonui po tris grašius; kurie seniau buvo nėję, kad mokėtų bažnyčios pagražinimui.[18] Trečia karalienė, kuriai buvo pavestas Jurbarkas, buvo karaliaus Vladislavo IV žmona Cecilija Renata. Varšavos seimas 1638 m. jai pavedė daug tenutų ir seniūnijų Lenkijoje ir Lietuvoje, kur tarp kitų ir šios Sūduvoje esančios vietos: Jurbarkas su Naująja Valia, Pereroslė su girininkijomis, Simnas ir Meteliai.[19] Gecilija Renata, bevaldydama Jurbarko tenutą, 1642 m. Šešupės ir Širvintos santakoje įkūrė miestą, pavadino jį savo vyro garbei Vladislavovu, kurs vietinių gyventojų visada buvo ir dabar yra vadinamas Naumiesčiu, ir pastatė jame bažnyčią, kurią Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius pavedė Karmelitams. Jurbarkas su

---

[16] Volumen Legum II, 1402.

[18] Kauno Kurijos archyve, Žemaičių vyskupijos dokumentų sąrašas knygoje rašytoje XVIII š.

[17] Vol. Leg. III, 926.

Naująja Valia ir girininkijomis buvo pavestas 1646 m. antrai Vladislovo IV moteriai Liudvikai Marijai,[20] o vėliau 1670 m. karaliaus Mykolo Visniovieckio Eleonorai, kuri vargu buvo paėmusi tuos turtus ir vargu jais buvo naudojusis.[21] Vladislovo IV brolis karalius Jonas Kazimieras Jurbarko tenutą davė Aleksandrui Liudvikui Radvilai, Polocko karvedžiui, o Augustas II Jonui Mikalojui Radvilai, Naugardo vaivadui. Šitas 1724 m. išgavo iš karaliaus Augusto II privilegiją Sudargo kaime įkurti miestą vardu Jansborg. Karalius Stanislovas Augustas, patvirtindamas to miesto privilegiją suteikė jam herbą, kardą su kalaviju kryžiavai sudėtą. Vardas, tam miesteliui Radvilos duotas, neįėjo į paprotį.[22]

Jurbarko tenutoje seniausia bažnyčia buvo pačiame Jurbarke. Jos pradžia siekia dar į tą laiką, kai Žemaičiai dar buvo neseniai priėmę krikštą. Kai žmonės, klausydami kunigų apsakinėjimo Paprūsėje į Kristų įtikėjo, o neturėjo bažnyčios, Žemaičių vyskupas Mikalojus Dzierzgavičia (1421—1453) įsteigė Jurbarke bažnytėlę, ar geriau sakant koplyčią, kurią pavedė Veliuonos klebonui ir įsakė, kad iš namų išlikdamas, lankytųsi Jurbarke ir, žmones suvadinęs, dalytų jiems šventus sakramentus.[23] D. kunigaikštis Vytautas, atlygindamas už tuos patarnavimus Jurbarke, Veliuonos bažnyčiai užrašė tris žmonių tarnybas. Koks tos koplyčios likimas buvo vėliau, nėra žinios; karalienė Bona, savo vietininkui Jonui Kuncevičiui prieš 1545 m. įsakė pastatyti Jurbarke bažnyčią. Tas, ieškodamas vietos bažnyčiai, klebonijai ir klebonui lauko minėtąsias Veliuonos klebono tarnybas nukėlė kitur ir pastatė bažnyčią ir tai 1545 m. pranešė karalienei.[24] Klebonui prašant ta pati karalienė 1555 m. užrašė Jurbarko bažnyčiai 6 valakus žemės kaime Strosze, kad galėtų laikyti vikarą, bažnyčios tarnus ir mokyklą.[25] Ta mokykla 1557 m. buvo jau įkurta.[26] Ar buvo tuo pat laiku mokykla Virbalyje, kur karalienė Bona 1554 pastatydino bažnyčią, nėra žinios.

---

[20] ib. IV, 90.

[21] Slovn. Geogr. III, Jurborg. Encklop. Powsz., VIII Eleonora.

[22] Słown. Geogr. III, p. 629, Jurborg. ir XI, 548, Sudargi.

[23] Žemaičių Vyskupystė, I, 65.

[24] Opisanie Ruk. Okd. Vil. Publ. Pribl. V, 2-a dalis, p. 28—9.

[25] Tas užrašas yra Kauno Kūrijos archyve rėmuose po stiklu laikomas. Jablonskio Inventoriuose p. 584 tas kaimas vadinamas Stroza su 10 valakų.

[26] Žem. Vyskupystė, II, 8.

Jurbarko tenutoje bažnyčių skaičius padidėjo, kai Žemaičių vyskupiją valdė vyskupas Jurgis Tiškevičius. Tas uolus ganytojas, kaip visur Žemaičiuose, taip ir čia paliko gražų savo veikimo paminklą. Karalienės Cecilijos Renatos pastatytą Naumiestyje bažnyčią jis pavedė vienuoliams Karmelitams, o karaliaus dvariškio Vscieklicos Virbaliuje įkurtą vienuolyną 1643 m. atidavė Dominikonams. Kad tas vyskupas, kviesdamas 1642 m. Dominikonus į Raseinius tarp sąlygų, kurias jiem statė, norint gauti vietų Žemaičių vyskupijoje, dėjo ir tą, kad turi laikyti mokyklą, tai reikia manyti, kad Virbaliuje jie turėjo bent pradžios mokslo įstaigą. Vėliau XVIII š. Virbaliuje jie laikė gimnaziją. Tą pačią sąlygą tas vyskupas bus dėjęs ir Naumiesčio karmelitams, nors tikros žinios apie tai nėra. Be to, Žemaičių diecezijos sinodai, prie to pat vyskupo laikyti, įsako, kad prie kiekvienos bažnyčios būtų mokykla ir kad joje vaikus mokytų bakalioriųs arba laisvųjų menų magistras. Iš tų pat sinodų nutarimų žinia yra, kad ne visi klebonai buvo įkūrę mokyklas. Iš bažnyčių lankymo aktų 1677 m. pasirodo, kad mokyklos buvo Seredžiuje, Vilkijoje, Veliuonoje ir Zapyškyje.[27] Iš to reikėtų spręsti, kad juo labiau Virbalio ir Naumiesčio miesteliuose taip pat mokyklos turėjo būti. Antras vyskupo Jurgio Tiškevičiaus sušauktas sinodas 1639 m. viename nutarime pabrėžia, kad tolimesnėse nuo bažnyčių vietose būtų statomos koplyčios, kuriose bent retkarčiais iš parapijos bažnyčios atvykę kunigai galėtų laikyti pamaldas ir teikti šv. Sakramentus.[28] Šito nutarimo sėkmė buvo ta, kad tuojau buvo pastatyta Jurbarko tenutoje viena koplyčia Sudarge[29] ir kita 1641 m. Veliuonos girioje, kur tuo laiku buvo beprasidedą kurtis nauji kaimai, Sintautų sodžiuje.[30] Taip prie vyskupo Jurgio Tiškevičiaus Jurbarko tenutoje, Sūduvos dalyje, bažnyčios buvo Virbaliuje ir Naumiestyje ir koplyčia Sudarge. Šimtu metų vėliau, Jurbarko tenutos srityje buvo pastatyta maža bažnytėlė Griškabūdyje 1744 m. ir Slavikuose 1755 m.[31]

[27] Kauno Kurijos Archyve, Vizitacijų aktai iš 1677 m. p. 586, 613, 576.

[28] Collectanea, p. 1000.

[29] Žemaičių Vyskupystė, I, 155.

[30] Kauno Kurijos Archyve, Sintautų bažnyčios vizitacija 1703 m.

[31] Kitos Žemaičių vyskupijai priklausančios bažnyčios Šiaurinėje Sūdavijoje buvo šios: Zapyškis (1578), Gelgaudiškis (1578), Plokščiai (1670, Žemoji Panemunė (1748), Ilguva (1765), Šakiai koplyčia 1689 ir bažnyčia 1748, Lukšiai (1748).

Toks maždaug stovis Jurbarko tenutoje išbuvo iki paskutiniam Lietuvos ir Lenkijos dalinimui, per kurį šiaurinė jos dalis, esanti dešinėje Nemuno pusėje, teko Rusijai, o pietinė drauge su visa Sūduva pakliuvo į Prūsų valdžią.

Be Jurbarko, šiaurinėje Sūduvos dalyje priklausančioje prie Žemaičių buvo Skirsnemunės, Veliuonos ir Vilkijos tenutų sritys. Dideli privatinių savininkų dvarai buvo Zapyškis ir Gelgaudiškis. Išsyk jie buvo Sapiegų nuosavybė, vėliau jie perėjo į kitas rankas. Paliai Nemuną buvo dar ir daugiau privatinių mažesnių dvarų ir dvarelių.

Šalia Žemaičių esančioje Trakų karvedijoje buvo dvi karaliaus ekonomijos, Alytaus, Trakų apskrityje ir Gardino to pat vardo apskrityje.

Karaliaus ar karališkos ekonomijos arba vadinami karaliaus stalo turtai tokį pavadinimą gavo po Liublino unijos. Visa Sūduvos teritorija išsyk priklausė didž. kunigaikščiui. Privatinių dvarų nuosavybė atsirado čia, kaip minėta, tik didžiųjų kunigaikščių dovanojimais. Didysis kunigaikštis dvarus arba vadinamas tenutas ar seniūnijas duodavo laikyti svo urėdininkams, vietininkams, laikytojams, seniūnams iki savo suvereniškos valios, t. y. iki kol patinka, iki atšauks, arba užsitarnavusiems amenims iki gyvos galvos, atiduodavo kartais ir pilnon nuosavybėn. Liublino unijos akte yra pažymėta, kad dalinimas ar „atidavimas stalo turtų turi liautis“.[32] Seimo konstitucija 1582 m,. karaliaus privatinis iždas buvo atskirtas nuo valstybės iždo,[33] o 1590 m. prie to privatinio karaliaus iždo priskirti buvo kai kurie turtai ar dvarai su jų sritimis, vadinami karaliaus stalo turtai, kurie Lietuvoje buvo šie: „Gardinas su viskuo, Šiauliai su viskuo, Brasta su Kobriniu su viskuo, Mohilevas su viskuo, Alytus su viskuo“.[34] Taip tų karališkų ekonomijų didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje buvo padaryta penkios: Gardino ir Alytaus Sūduvoje, Trakų karvedijoje, Šiaulių Žemaičiuose, Brastos su Kobriniu Brastos vaivadijoje ir Mohilevo Mstislavo vaivadijoje prie Dniepro (Lenkijoje jų buvo daugiau). Nuo sudarymo tų ekonomijų valstybės turtai yra suskirstyti į dvi rūšis: į karaliaus ekonomijas, sudarančias karaliaus iždą, ir į seniūnijas bei tenutas, kurios karaliaus buvo dalinamos laikyti gerai

---

[32] Volumen Legum secundum, p. 774.

[33] ib. 1272.

[34] Volumen legum II, 1285.

užsitarnavusiems žmonėms iki gyvos galvos, arba buvo duodamos valdininkams aprūpinti. Čia bus kalbama apie Alytaus ir Gardino ekonomijas.

Administracinis ekonomijų padalinimas dažnai buvo keičiamas laikytojų ir administratorių, kurie jas laikydavo. Senesnieji inventoriai iš XVII ir XVIII š. skirstė ekonomijas į raktus ir taip pat į vaitystes. Vėliau antroje pusėje XVIII š. nusistovėjo naujas padalinimas į vadinamas „gubernijas", kurių kiekviena buvo apėmusi kelis raktus.

Gardino ekonomija pagal 1783 m. inventorių buvo suskirstyta į 6 gubernijas:

1. Janovo	iš 8 raktų,	11 palivarkų,		3 miestų,	97 kaimų.
2. Dombrovos	„ 9 „	6 „		3 „	50 „
3. Sokolkos	„ 10 „	1 „		2 „	60 „
4. Krinkų	„ 6 „	2 „		2 „	43 „
5. Kvasovkos	„ 9 „	9 „		2 „	64 „
6. Ežerų	„ 7 „	1 „	1 vaitystė	1 „	54 „

Viso šešiose gubernijose buvo 49 raktai, 24 palivarkai, 1 vaitystė, 13 miestų ir miestelių, 368 kaimai.

Alytaus ekonomija, mums įdomesnė už Gardino, reikia čia smulkiau aprašyti pagal jos reviziją 1649 m.

Tais metais Alytaus ekonomiją darė Alytaus dvaras ir Alytaus miestas dešiniajame Nemuno krašte, Alytaus palivarkas kairėje Nemuno pusėje ir Alytaus valsčius susidedąs iš trijų vaitysčių, kurių dvi buvo į rytus nuo Nemuno, o trečia į vakarus, Varanavo dvaras su Varanavo valsčium, Krokialaukio dvaras su Krokialaukio valsčium, Žuvinto dvaras su Žuvinto valsčium; Alytaus giria ir joje prie Šešupės medžioklės dvaras, neturįs nei valsčiaus nei kaimų; už Alytaus girios Paprūsėje Karalkrėslio dvaras su Karalkrėslio, Naujinykų ir Pajevonio vaitystėmis. Taip ta ekonomija buvo sudaryta iš dviejų dalių: viena prie Nemuno iki Žuvinto ežerui, antra gana toli nuo pirmosios už Alytaus girios Paprūsėje, rytinę jos dalį nuo vakarinės skyrė Alytaus giria.

Alytaus dvare buvo trys dideli gyvenami rūmai, ketvirtas mažesnis ir penktas nedidelis virtuvės namas, dvi klėtys, trys arklidės ir nedidelis sodas. Visos to dvaro trobos medinės. Dvaras aptvertas. Ypatingas to dvaro pažymys yra tas, kad prie jo nėra nei dirbamų nei sėjamų laukų.

Kairiajame Nemuno krašte Alytaus palivarkas turi gyvenamą rūmą, lentomis dengtą, arklidę, dvejus tvartus, kluoną, daržinę, klėtį, duonos kepyklą, pirtį, akmeninį sklepą; stogai šiaudiniai. Palivarkas aptvertas pusiau lentomis, pusiau kuolais. Šalia palivarko tvenkinys ir naujas malūnas. Šis palivarkas savo laukuose sėja rugių 62 bačkas, gauna maždaug 160 kapų; kviečių 1 bačką — 10 kapų; miežių 5 bačkas — 40 kapų; avižų 60 bačkų — 166 kapas; žirnių 2 karčius — 4 kapas; grikių 10 bačkų — 80 kapų. Šieno iš laukų gauna 150 vežimų, iš pievų 250.

Varanavo dvaras, taip pat su medinėmis trobomis ir šiaudiniais stogais, rugių sėja 18 bačkų ir gauna maždaug 265 kapas, kviečių 3 bačkas — 24 kapas, miežių 6 bačkas — 55 kapas, avižų 170 bačkų — 400 kapų, žirnių 3 bačkas — 30 kapų, grikų 1½ bačkos — 10 kapų; šieno 100 vežimų.

Krokialaukio dvaras, be kitų trobų, turėjo dar dvi degtinės varyklas ir malūną dviem ratais. Šalia to dvaro buvo 6 daržininkai. Dvaro laukuose buvo sėjama 75 bačkos rugių ir gaunama 225 kapos, kviečių 6 bačkos — 50 kapų, miežių 8 bačkos — 54 kapos. Avižų 100 bačkų — 280 kapų, žirnių 2 bačkos — 20 kapų.

Žuvinto dvaras neturėjo nei sėjamų nei dirbamų laukų, tik apie savo trobas, kaip ir kiti, laikė daržus ir vaisingų medžių sodą. Toks pat buvo Paprūsęje Karalkrėslio dvaras, be dirbamų laukų.

Kiekvienas šitų dvarų aplinkui turėjo savo valsčių, kurio kaimams buvo uždėti tam tikri mokesčiai ir pareigos. Vienas dvaras prie Šešupės buvo visai be valsčiaus ir be valdinių, be dirbamos žemės. Jis buvo medžioklės sustojimo ar nakvynės vieta. XVI š. jis buvo vadinamas Alytaus rūmais. Jis buvo ten, kur dabar yra Buktos dvaras.

Visi tie dvarai ir valsčiai buvo valdomi ekonomo, skiriamo karaliaus. Alytaus dvaro tvarką, trobas, sklepus ir raktus prižiūrėjo pilies prižiūrėtojas (horodniczy). Kiekvieną dvarą ir valsčių valdė paseniūnis ir jo vietininkas.

Paseniūnių ir vietininkų pajamos buvo šios: paimant čįžę už įrašymą po 6 grašius nuo apgyvento valako ir 3 grašius nuo priimtinio valako; kai valdinys kitam valdiniui perleidžia ar parduoda lauką, už užrašymą po 6 graišus nuo apgyvento valako ir nuo priimtinio ar atlaikinio po 3 grašius; už mušamą bausmę 12 grašių; kai valdinys neateina į darbą, už pirmą dieną 2, už antrą 12; tą bausmę užsimokėjęs valdinys savo darbą dar turi atidirbti; už išvažiavimą apžiūrėti ar tardyti po 2 grašiu nuo mylios į abu kraš-

tu; už sienos tarp laukų pagadinimą 12 grašių; kai mergina išteka į svetimą valsčių, 12 grašių.

Valsčiai mokesčius turi sumokėti į dvarą pradedant nuo šv. Martyno per 8 savaites. Mokant su savo valsčiaus žmonėmis turi būti ir vaitas.

Valsčiaus pryšakyje stovi vaitas. Vaito pareiga yra žiūrėti, kad valdiniai šventomis dienomis eitų į bažnyčią ir dalyvautų pamaldose, kad būtų drauge su valdiniais, kai tie dvare moka mokesčius ir duokles pristato, kad valdiniai atliktų dvare darbus, kad duotų pastotis, kad eitų sargybą, kad niekas nuo pareigų neišsipirkinėtų; turi žiūrėti, kad sienos tarp laukų nebūtų gadinamos, kad iždas niekame nuostolio neturėtų, kad lavininkai, vaito padėjėjai kaimuose, sąžiningai eitų pareigas. Atlyginimo vaitas už savo pareigas gauna du valaku žemės be jokių mokesčių.

Kadangi trys palivarkai, Alytaus, Varanavo ir Krokialaukio, turėjo dirbamų laukų, tai dalis valdinių ėjo baudžiavą, būtent nuo vieno valako savaitėje dvi dienas dirbti, ir trečią skubos darbų arba gvoltų atlikti, siunčiant po darbininką. Tie skubos darbai ėjo nuo šv. Jurgio iki šv. Mykolui.

Šalia baudžiavos valsčiai turėjo duoti dvarams sargus: Alytaus dvarui, kada jame būdavo ekonomas, po 8 savaitėje, kai nebūdavo po 4; Alytaus palivarkui po 6, Varanavo ir Krokialaukio palivarkams po 4, Žuvinto ir Karalkrėslio po 2.

Vežimus ar pastotis dvi vaitystės, buvusios dešiniajame Nemuno krašte, nuo apgyvento valako turėjo duoti metuose po vieną į Vilnių ir į artimesnę kelionę 6 netoliau kap šešias mylias; trečia Alytaus vaitystė, buvusi kairioje Nemuno pusėje po vieną kartą į Kauną, Varanavo ir Krokialaukio valsčiai nuo valako po vieną kartą į Kauną arba Vilnių, kiti valsčiai Žuvinto, Naujinykų, Karalkrėslio, po vieną kartą į Vilnių.

Į baudžiavą, į sargybą, į pastotį valdinius varyti vaitui padėdavo lavininkai. Jie prižiūrėdavo ir kaimų tvarką.

Valsčiuose buvo dar ypatingų tarnų, kurių pareiga buvo nešioti ekonomo laiškus į karaliaus iždą, esantį Vilniuje. Dėlto jie už žemę nemokėjo mokesčių.

Kas turėjo bičių, medų dalydavosi pusiau su dvaru. Medus buvo imamas po šv. Mykolo prie dvaro atsiųsto liudininko.

Prie Alytaus dvaro buvo Alytaus miestas, turįs Magdeburgo teises. Miesto gyventojai turėjo 83 valakus žemės. Mieste buvo bažnyčia ir cerkvė. Žymus buvo smuklių skaičius: 1 midaus, 37

alaus ir 60 degtinės. Miestas iždui įvairių mokesčių sudėdavo per metus 203 grašių kapas, 27 grašius ir 6¼ pinigėlius.

Alytaus dvaro valsčius turėjo tris vaitystes, kurių dvi buvo dešiniajame Nemuno krašte, viena kairiajame.

Pirmoje vaitystėje buvo šie kaimai: Panemunė su 7 valakais, Urkevičiai 8 val., Toknevičiai 17 v., Lelionys 37 v., Junčonys 12 v., Eigelionys 29 v., Latvionys 16 v., Račkavičiai 9 v., Zadziuškiai 12 val. Daugiau kaip trečdalis (56¾) visų tų valakų buvo su baudžiava, 40¼ buvo priimtiniai. Mokesčiai buvo pagal žemės gerumą. Nuo baudžiavos valako mokėdavo nuo 3 iki 6 kapų dvarui ir dar duodavo po 1 žąsį, 2 vištas ir 20 kiaušinių, už priimtinį arba nuomojamą valaką nuo 3 iki 4 kapų ir pridėdavo dar duoklės po 1 saiką (solanka) rugių. Tame valsčiuje buvo $42^5/_6$ tuščių valakų. Toji valsčiaus baudžiava buvo tokia, kad eidavo šieno piauti, duodavo sargus, po vežimą kas metai kartą į Vilnių ir į artimesnę 6 mylių kelionę du kartu.

Antros vaitystės buvo šie kaimai: Venckavičiai 25½ val., Daumantavičiai 31 v., Rumzovo Pateronys 16 v., Staškovo Pateronys 14 v., Sirutavičiai 14 v., Kalesnykai 22 v., Pažernykai 6 v., Žydonys 22 v. Tarp tų valakų buvo 76 su baudžiava, 26½ priimtiniai, daugiau kaip 20 tuščių. Kad Alytaus dvaras neturėjo dirbamų laukų, tai bauadžiava, kaip ir pirmojo valsčiaus, buvo lengva: 4 talkos į piūtį, šieno piauti ir valyti, sargyba, pastotys į Vilnių kartą, du kartu į artimesnę kelionę; nuo priimtinio valako rugių duoklė po 1 saiką, nuo baudžiauninkų valako žąsis, 2 vištos, 20 kiaušinių.

Trečia vaitystė: Radžiūnai 30 val., Staškovo Likiškiai 22 v., Švapliovo Likiškiai 22 v., Užbaliai 14 v., Mikusėnai 25 v., Bakšiškiai 16 v. Baudžiavos valakų viso 52, priimtinių 61. Kad šis valsčius priklausė Alytaus palivarkui, turinčiam dirbamų laukų, tai baudžiava čia buvo sunki: dvi dienas savaitėje ir dar trečią skubos darbų ar gvolto po 2 darbininku nuo šv. Jurgio iki šv. Mykolui. Prie mokesčių pinigais dar reikėjo duoti 2 saiku (salanka) avižų ir vieną vežimą šieno nuo kiekvieno baudžiavos valako, taip pat žąsis, 2 vištos ir 20 kiaušinių; dar ir sargyba ir pastotys savu keliu.

Varanavo valsčius: Ciganavas 20 v., Arciuškavičiai 9 v., Laukintonys 31 v., Žižonys 19 v., Varnagiriai 26 v., Dabkavičiai 17 v., Romeikai 12 v., Burbiškiai 9 v., Ivankiškiai 29 v. Baudžiavos valakų tame valsčiuje buvo 35 su dalimis, kiti priimtiniai, ke-

liolika tuščių. Baudžiavos darbai Varanavo dvarui, mokesčiai duoklės, sargyba, pastotys buvo, kaip Alytaus valsčiaus trečios vaitystės.

Krokialaukio valsčius: Krekščėnai 30 v., Krokinykai 21 v., Peršekinykai 14 v., Atesnykai 26 v., Anginykai 16 v., Navinykai 19 v., Vorobiejai 21 v., Maštalieriai 10 v., Daugirdai 8 v. Tame valsčiuje baudžiavos valakų buvo 50 su dalimis, kiti priimtiniai, nuomojami arba čyžiniai. Baudžiavos darbai, mokesčiai duoklės ir kitos pareigos panašios į aukščiau minėtąsias. Už nuomojamas pievas tas valsčius davė 38 bačkas rugių, 12 b. avižų, medaus 6 indus ir 116 penėtų gaidžių.

Apie čia minėtuosius valsčius reikia pažymėti, kad nevisi jų ūkininkai buvo baudžiauninkai. Tarp jų buvo ir tokių, kurie nėjo į dvarą dirbti, ir mokėjo tik mokesčius.

Žuvinto ir Karalkrėslio valsčiai buvo priskaityti prie Alytaus girios, kuri nuo Žuvinto ežero ėjo į vakarus. Šitoje srityje buvo du dvaru Žuvinto ir Karalkrėslio, abu nelaikė dirbamų laukų, tai jiemdviem baudžiavos darbai buvo nereikalingi. Dėlto ūkininkų padėtis jųdviejų valsčiuose buvo lengvesnė.

Žuvinto valsčiuje buvo šie kaimai: Žuvintas 14 v., kurių 7 buvo sodybiniai, moką po 8 kapas už valaką, kiti girios varovų 6 ir 1 vaito laisvi nuo visokių prievolių; Salčinykai 7 v., kurių penki sodybiniai, moką po 8 kapas 30 grašių, vienas 10 kapų ir 1 nuomojamas už 6 kapas; Aleknonys 12 v., kurių 6 girios varovų laisvi, kiti sodybiniai, moką po 8 kapas ir dar po žąsį, 2 vištas ir 20 kiaušinių ir po rugių saiką. Geistarai 12 val., kurie visi sodybiniai, moką po 10 kapų už visas prievoles; Alechnavičiai (dabar Aleknonys) 12 v., kurių 6 girios varovų laisvi, 6 sodybiniai, moką už viską po 8 kapas; Zayliai (Ilalnykai) 21 v., kurių 19 sodybiniai, moką po 7 kapas, 1 10 kapų ir 1 šaulio laisvas, to kaimo atlaiką 3 valakus 20 margų ir 29 prentus laikė Mackevičiai, mokėdami 16 kapų; Strazdai 6 val., kurių 4 sodybiniai po 6 kapas, 2 po 10 kapų; Birsčiai 12 v., kurių 8 sodybiniai po 5 kapas 30 grašių, 1 po 10 kapų, kiti tušti; Bambininkai 16 v., kurių 11 sodybiniai po 7 kapas ir 4 pono Kuzmicko; Antalakai 18 sodybinių valakų po 6 kapas; Romeikai 2 sodybiniai valakai po 7 kapas. Šitas valsčius nuo 78 valakų davė dar duoklės po bačką rugių. Šito valsčiaus ūkininkai turėjo dar vieną prievolę, karaliui įsakius eiti į medžioklę, kai to reikia. Už nuomojamas girioje pievas valsčius

duodavo po 12 bačkų miežių, 20 bačkų avižų, 15 žąsų, 80 penėtų gaidžių.

Alytaus girioje pačiame Žuvinto valsčiuje ar arti jo buvo besikurią ar jau ir įsikūrę šie dvareliai: Ponas Jaugėla iš Pasimnyčio kaimo turėjo 10 valakų, už kuriuos mokėjo po 2 kapas 36 grašius; p. Lakickas iš Rudaukos 14 val. ir Railiškių atlaiką, už viską mokėjo 40 kapų; p. Talipskis iš Gumbelių 11 valakų dar tuščių pagal karaliaus Jono Kazimiero privilegiją po 1 kapą; p. Bychovcienė iš Naujavalakių 8 val. po 5 kapas; p. Matas Bychovcas (Bychowiec, gal Bukavietis) iš Naujavalakių pagal karaliaus Vladislovo privilegiją 5 val. po 5 kapas; p. Trojanas Bukavietis (Bychowiec) iš Naujavalakių pagal kar. Vladislovo privilegiją 4 val. po 5 kapas; p. Svirskis iš Kiaulyčio 17 valakų po 3 kapas 12 grašių; p. Popovskis iš Krasnicos 26 val. 20 margų, už viską kas metai mokėjo 80 kapų 10 grašių; p. Kozmickis iš Bambinykų 4 val. ir pievą girioje kas metai už viską 17 kapų 12 grašių; p. Lokickas ir p. Nikraševičius iš karaliaus Jono Kazimiero gavo po 12 valakų girios, iki juos išdirbs, keletą metų laisvi nuo mokesčių".

Visi čia išvardintieji asmens žemės ar geriau nedirbtos girios buvo gavę po kelis ar keliolika valakų dar neseniai, iš karaliaus Vladislovo Vazos ar jo brolio Jono Kazimiero; vadinami jie buvo donatarijais. Jų žemė buvo dabartinėse Simno ir Krosnos parapijose. Palengva čia jie įsikūrė dvarelius ir dvarus. Iš to matyti, kaip Sūduvoje kūrėsi dvarai, kokia jų buvo pradžia ir iš kur jie buvo gavę žemės.

Tie čia minėtieji ponai ir Žuvinto valsčius prie mokesčių duodavo dar duoklės visi drauge 100 bačkų rugių ir 90 bačkų avižų.

Į vakarus nuo Žuvinto valsčiaus ir nuo minėtųjų donatorijų buvo Alytaus giria. Joje prie Šešupės buvo karaliaus medžioklių sustojimo vieta, dvaras, neturįs nė dirbamų laukų, nei savo kaimų, nei valsčiaus, nei valdinių. Iš to matyti, kad Šešupės sritis iki arti Pilviškių dar nebuvo gyvenama. Karaliaus medžioklės Šešupės srities giriose dar buvo varomos, kaip XVI šimtmečio viduryje, kada tik juosta paliai Nemuną buvo gyvenama ir paliai pačią Prūsų sieną buvo pradėta gyventi.

Kitame gale Alytaus girios vakaruose buvo Karalkrėslio dvaro trys vaitystės: Karalkrėslio, Naujininkų ir Pajevonio. Kad Karalkrėslio dvaras nelaikė dirbamų laukų, tai jo valstiečiai nėjo baudžiavos, mokėjo tik mokesčius, pylė dvarui rugių arba miežių

ir prie to dar nuo valako duodavo vieną kartą metuose pastotį į Kauną arba į Karaliaučių, visas valsčius davė dvarui sargybą, siųsdamas į Karalkrėslį po 2 sargu kas savaitė, ir kas metai parveždavo iš girios į dvarą po 4 vežimus malkų.

Karalkrėslio vaitystė: Bartnykai 16 val., Ožkabaliai 22 v., Grajauka 20 v., Karpiejavas 17 v., Šilabaliai 13 v., Sausinykai 24 v., Stolaukis 20 v., kurių 15¼ v. vadinami apgyventi, 4¾ v. čįžiniai, Karalkrėslis 22 v., kurių 5⅔ čįžiniai, Užbaliai 10 v., Šilasodis 30 v., kurių 16⅓ čįžiniai, Skardupėnai (Skardupiai) 30 v., kurių 3½ apgyventi, kita tiek čįžiniai ir 26 tušti.

Naujininkų vaitystė: Patilčiai 10 v., Dubėnai 6 v., Vinkšnupiai 13 v., Vilkabaliai 10 v., Piliakalniai 13 v., Egliškiai 24 v., kurių 12 laikė girios varovai, Osočnykai, arba Parausviai 14½, karaliaus Vladislovo Vazos skirti girios varovams ir dar neišdirbti, dėl to per keletą metų neturės jokių pareigų. Iš to matyti, kad prie Rausvės 1649 m. dar buvo giria.

Pajevonio vaitystė: Gudeliai 10 v., kurių 3½ čįžiniai, apgyventi 2⅙, kiti tušti, Torieliškiai 10 v., visi tušti, Trilaukis 12 v., kurių 9⅛ buvo čįžiniai, Užupiai 20 v., kurių 15 čįžiniai, Būdviečiai 20 v., kurių 14 čįžiniai; Romeikai 20 v., kurių 13 čįžiniai ir 4 tušti; Mėšliniai 12 v., kurių 7⅙ čįžiniai; Pajevonys 10 v., pagal karaliaus privilegiją laikomi p. Danausko; Kukšiniai 24 v., kurių 16 su viršum čįžiniai; Pozanyliai 30 v., kurių 8 su viršum apgyventi, 3½ tušti, kiti čįžiniai; Kibeikiai 50 v., kurių 15 apgyventi, 35 čįžiniai, Karklupėnai 12 v., kurių 5 su viršum tušti; Eglupis 19 v., kurių 11 tušti, 5⅛ čįžiniai, kiti apgyventi; Klėtkininkai 19 v., kurių 10 su viršum tušti; Kekždžiai 14 v., kurių 2 tušti, kiti apgyventi arba čįžiniai.

Tame Karalkrėslio valsčiuje valakai yra skiriami dvejopi: apgyventi ir čįžiniai. Apgyventieji, rodos, vadinami tie, kurie būtų turėję eiti baudžiavą, jei Karalkrėslio dvaras būtų turėjęs dirbamų laukų; antri, rodos, tie, kuriems ta pareiga negrėsė. Apgyventų valakų mokesčiai pagal žemės gerumą buvo nuo 7 — iki 9 kapų. Į tą mokestį įskaitoma žąsis, 2 vištos ir 20 kiaušinių. Visose trijose vaitystėse tų apgyventų 287 val. duodavo kas metai dvarui po vieną saiką (solanką) rugių, o 62 v. po 1 bačką miežių. Čįžinių valakų mokesčiai daugumoje buvo mažesni, nuo 5 iki 9 kapų.

Karalkrėslio valsčiuje buvo ir donatarijų: P. Bychoveckienė iš Rausvių kaimo turėjo 15 val. po 4 kapas, p. Blusas iš Dembaukos

kaimo 20 v. po 3 kap., p. Artvinskis 23½ val. viso mokėjo 80 kapų ir p. Wrobliauskas mokėjo 39 kapas 28 grašius.

Alytaus ekonomijoje daugelyje kaimų šalia sodžiaus valakų būdavo dar gana žymus skaičius margų, taip jog kiekvienas valakas galėdavo turėti už tam tikrą mokestį dar po kelis margus, maždaug nuo 2 iki keliolikai.

Alytaus ekonomijoje buvo tai ypatinga, kad palivarkuose gyvulių nelaikė.

Alytaus ekonomija karaliaus iždui davė šias pajamas 1649 m.

Alytaus miestas	203 kap.	27 gr.	6¼ pin.
Alytaus valsčius	1.751 „	55 „	5⅓ „
Varanavo valsčius	715 „	25 „	
Krokialaukio valsčius	1.285 „	31 „	5¾ „
Žuvinto valsčius	1.372 „	40 „	
Žuvinto donatarijų javų duoklė....	232 „		
Karalkrėslio valsčius	4.407 „	52 „	
Donatarijų javų duoklė	25 „	16 „	
Alytaus palivarkas	388 „	12 „	
Voronavo valsčius	514 „	48 „	
Krokialaukio valsčius	508 „	24 „	
	11.405 „	31 „	7⅓[35] „

Baudžiava, palyginant su valakų įstatymu, vidury XVII š. buvo pasunkinta: prie dviejų dienų savaitėje buvo pridėta trečia po du darbininku, taip per vasarą nuo šv. Jurgio iki šv. Mykolui.

Alytaus ekonomija, laikui einant, iškirtus girią ir įkūrus naujų kaimų, daug padidėjo, pradedant viešpatauti Stanislovui Augustui buvo dalinama į tris gubernijas: Alytaus, Bartninkų ir Ščebros; bet dažniau ji buvo skirstoma tiesiog į raktus. Pagal 1783 m. inventorių. Alytaus ekonomijoje buvo:

15 raktų ir avulsų (dvarų skaičius nepaduotas), 4 miestai ir miesteliai, 169 kaimai, kurių vardai yra šie:

A l y t a u s r a k t a s, Alytaus miestas, kaimai: Radžiūnai, Antalokiai, Likiškiai Mažieji (gal Likiškėliai Alytaus valsčiuje), Bakšiškiai (dabar, tur būt, Bakšiai), Miklusėnai, Užubaliai, Likiškiai Didieji, Kaniūkai, Venciūnai, Poteronys, Požarnikai, Do-

---

[35] Čia Alytaus ekonomija aprašyta pagal reviziją iš 1649 m. išlikusią Stokholme, o fotokopijose esančią V. D. Un. Bibliotekoje Rš. 1773.

mentonys, Lelionis, Takniškiai (Toknіance), Panemunykai, Urkionys, Latvionys, Kalesnykai, Židonys.[36]

Dabkiškių avulsas ir Dabkiškių raktas, kaimai: Varnagiriai, Burbiškiai, Varanausko kaimas (Wnory), Remeikiai, Laukinčiai,, Cigoniškiai, Vankiškiai, Zizėnai (Zyrany).

Krokialaukio raktas, kaimai: Krekštėnai, Daugirdai, Peršėkininkai, Atesnykai, Anginykai, Krokininkai, Verebiejai, Navinykai, Maštalieriai.

Žuvinto raktas, kaimai: Grabauka, Salceninkai, Vartai, Naujavalakiai, Zayliai, Skituriai, Aleknonys, Žuvintas.

Krosnos avulsas, kaimai: Birščiai, Pėdiškiai, Turiškiai, Holendrai.

Gulbiniškių raktas, kaimai: Kreivoji, Strazdai, Armoniškiai, Trobiškiai, Gulbiniškiai, Šimuliai (Biala Krynica).

Skersabalių avulsas.

Jonavos raktas, kaimai: Janauka, Kimšai, Mikalauka, Šalabudziškiai, Kampiniai, Trakiškiai, Dievoniškiai, Valavičiai, Šleinės, Naujienėlė, Vėžupiai, Tertrubežiai, Parysovščizna.[37]

Bartininkų raktas, kaimai: Bartininkai, Parausiai, Oškabaliai, Vartai, Grajauskų k. (Grajauska), Dubėnai, Navininkai, Dambauka, Šilbaliai.

Karalkrėslio raktas, kaimai: Užbaliai, Stolaukis, Sausininkai, Būdviečiai, Šilsodis, Jokiškiai, Trilaukis, Karpiejavas.[38]

Pajevonio raktas, kaimai: Pajevonys, Eglupiai, Karklupėnai, Kleitkininkai (ar Klietkininkai), Krekzdžiai, Skardupiai, Ančlaukis, Torieliškis,[39] Gudeliai.

Alytaus ekonomijoje, be šitų minėtųjų, buvo dar keturi raktai: Turovkos su kaimais dabartinėje Jelenevo parapijoje ar ap-

---

[36] Koscialkowski, Ze studjow nad dziejami Ekonomji krolewskich na Litwie, Wilno 1912. p. 4—10. Lenkiška vardų forma pakeista lietuviškai pagal „Lietuvos Apgyventas vietas". 1925 m. Požarniki, Urkiance, Latwiance kaimų lietuviškos formos neradau, lietuvinau pagal analogiją: Poterance — Pateronys.

[37] Šio vardo nėra nei „Apgyventose Vietose", nei Seinų Rubliceléje 1911 m. Turėtų būti Bartininkų v.

[38] Šito vardo nėra nei Apgyv. V., nei Seinų Rubr.

[39] Lenkiškame tekste Taleszyszki, rodos bus Torieliškis, kaip Seinų Rubr. 1911 m. p. 57.

linkui ją, Suchorzeckis arti Blindos ežero Paprūsėje, Ščebros taip pat Paprūsėje toliau į pietus, Pamario (Pamorski) apie Krosnopolį tarp Seinų ir Suvalkų, visi dabar Lenkijoje.[40]

Be Alytaus ir Gardino ekonomijų, priklausančių karaliaus stalui, buvo Sūduvoje dar Lietuvos valstybės dvarų su kaimais, vadinamų tenutų, kurias karalius duodavo laikyti užsitarnavusiems žmonėms. Gana daug tų tenutų atsirado antroje pusėje XVII š., kai po Maskvos ir Švedų karo Sūduvoje ėjo gana įtempta kolonizacija. Jos buvo nedidelės ir žemės plotu ir gyventojų skaičiumi, kaip tai galima matyti iš Kauno pavieto mokesčių sąrašo 1667 m.: Vaišvilų tenuta tais metais mokėjo mokesčius nuo 54 dūmų, Pagernevos nuo 31 dūmo, Simanėliškių nuo 56, Podborko nuo 16, Paežerių nuo 16, Vilkaežerių nuo 19, Pašešupės nuo 24 d.

Tenutų skaičius ir dydis įvairiais laikais buvo įvairus. Palengva jos padidėjo ir gavo seniūnijų pavadinimą. Antroje pusėje XVIII š. žinomos buvo šios seniūnijos: Jurbarko, Vilkaviškio, Vištyčio, Vižainio, Punios, Seivų, Lazdijų, Kirsnos, Metelių, Beržininko, Kalvarijos, Pilviškių, Prienų. Jos visos buvo antraeilės ir neturėjo pilies teismo. Turtingiausia jų ir plačiausia buvo Prienų seniūnija.

Prienų seniūniją karalius Vladislovas IV 1643 m. suteikė savo broliui Jonui Kazimierui. Kai tasai karalaitis išvažiavo į Rymą ir įstojo į Jėzuitų vienuoliją, jam prašant, karalius lėno teisėmis 1644 m. atidavė Prienų seniūniją jo kelionių palydovui ir nelaisvės draugui Gotardui Wilhelmui Butleriui. Išstojęs iš Jėzuitų, Jonas Kazimieras 1647 m. vėl ją sau atsiėmė. Po kiek laiko, jis tapęs Lenkijos karalium vėl ją turėjo grąžinti Butleriui, nes 1661 m. mokesčių sąraše jis yra paminėtas, bemokąs iš jos mokesčius. Butleris Prienuose ant Nemuno kranto pastatė pilį, panašią į Prancūzų pilį Citeron, paminėti Jono Kazimiero nelaisvei, į kurią šis drauge su Butleriu suimtas pietų Prancūzijoje ir uždarytas toje pilyje išbuvo dvejus metus (1638—1640). Butlerių giminė Prienų seniūniją valdė iki 1773 m., t. y. iki Mykolas Butleris mirė. Per seimą 1773-75 m. ta seniūnija buvo duota Kazimierui Sapiegai, Lietuvos artilerijos generolui. Antroje pusėje XVIII š. tą seniūniją darė Prienų dvaras ir šie jam priklausą pa-

[40] Koscialkovski, p. 10—11.

livarkai: Chlebiškis, Šaltupis, Žytaviškis, Tartupis, Rudupis, Michališkis, Igliškis, Kvietiškis su aplinkui juos esančiais kaimais nuo Nemuno iki Šešupei.[41] Butlerių buvimo yra likęs paminklas: jų įkurtas buvo Pašešupio kaime Starapolės miestelis, vėliau imtas vadinti Marijampole, ir Marijonų vienuolynas su bažnyčia. Sapiega pastatė bažnyčią Igliaukoje 1783 m.

---

[41] Kubala, Szkice hist. I, Krolowicz Jan Kazimierz, 32, 43, 51. A. V. K. XXXIV, 499. Słown. Geogr. Preny.
Rankr.. Status animarum in Parochia Prenensi 1772 a., Marijonų Bibl.

XVII.

Valstiečių padėtis XVIII šimtmetyje

Valstiečių būklę nagrinėjant, reikia skirti juos dvejopus: vienus, kurie priklausė didžiajam kunigaikščiui, ir kitus, kurie buvo privatinių dvarininkų valdiniai. Čia bus kalbama pirma apie valdžios ar d. kunigaikščio ūkininkus, paskui apie privatinių savininkų valstiečius.

Didžiojo kunigaikščio valdinių būklė buvo nustatyta 1557 m. Valakų įstatymu, kurs jau buvo ankščiau smulkiai išdėstytas. Kokia padėtis ūkininkams praktikoje buvo susidarius iš to įstatymo, jau kalbėta, beaiškinant Paprūsės kolonizaciją pagal Jurbarko ir Naujosios Valios (Virbalio) inventorių 1561 m. Visos Paprūsės valstiečių būklė, pradedant nuo Jurbarko iki Virbaliui ir, rodos, iki Vištyčiui, Vižainiui, Prierasliui, Filypavui ir dar toliau, buvo ypatinga: jie mokėjo valakų įstatymo nustatytus mokesčius ir nėjo jokios baudžiavos, nes ten didelių valdžios dvarų, bent XVI š. nebuvo. Tokia pat padėtis buvo ir tų kaimų, kurie buvo kuriami į rytus nuo pirmos pasieninių sodžių eilės, dabartiniuose Šakių ir Vilkaviškio apskričiuose. Iš priešingos pusės, rytuose paliai Nemuną, kaimiečiai, mokėdami tam tikrus mokesčius, ėjo dar ir baudžiavą tokią, kokia buvo valakų įstatyme įsakyta, po dvi dienas savaitėje. Žemės kiekis ūkininkams visiems buvo nustatytas lygus, būtent kiekvienam vienas valakas, kurs su priedais sudarydavo daugiau kaip 30 margų. Buvo ir tokių valstiečių, kurie eidami speciales tarnybas turėdavo po du valaku.

Taip visi valstiečiai žemės kiekiu maž daug buvo lygūs. Mažiau už valaką turinčių, vadinamų daržininkų (agradninkų) buvo labai mažai. Nelygumas tarp valstiečių buvo tas, kad vieni nėjo baudžiavos ir mokėjo didesnius mokesčius, kiti buvo baudžiauninkai, bemoką mažesnius mokesčius, bet bedirbą dvarui įvairius dar-

bus. Vienų ir antrų mokesčiai, pareigos, sunkenybės ir darbai buvo smulkiai nustatyti valakų įstatyme 1557 m.

Valakų įstatymo nuostatai kai kuriuose dalykuose buvo imta keisti, rodos, pirmoje pusėje XVII šimtmečio. Ta atmaina lietė žemės kiekį, vienam ūkininkui teikiamą: vietoje pilno valako buvo imta duoti tik pusę. Tai randama įvykdyta girių revizijoje 1641 m. Perelomo ir Perstūnio giriose ir taip pat kitose į pietus esančiose miškų sargai turi po pusę valako, o ne visą, kaip kad seniau buvo buvę. Taip aplinkui didelę Perstūnio girią buvo paskirta prie jos esančiuose kaimuose į 200 girios sargų, vadinamų varovų, kuriems duota buvo po pusę valako žemės; jie buvo laisvi nuo mokesčių, pareiga jų buvo girią saugoti ir būti karaliaus medžioklėse. Jų vyresniesiems buvo skirta po vieną valaką. Kita girios sargų rūšis šauliai, kiekvienas turėjo laikyti gerą arklį, dėlto jiems buvo duota po vieną valaką. Tie šauliai nuo dviejų valakų turėjo turėti po vieną vežimą. Viso jų buvo 62. Jie netik girią saugojo, bet ir mokėjo mokesčius, po 3 lietuviškas kapas nuo valako, arba po 2, jei bloga buvo žemė. Bedalinant varovams pusvalakius, kur liko atliekamų valakų, tie atiduodami buvo norintiems priimti gyventojams su sąlyga, kad mokės čįžę po vieną arba po tris lietuviškas kapas, pagal žemės gerumą ir karaliaus medžioklėse stos ten, kur bus įsakyta.[1] Perstūnio giriai saugoti buvo skirta 101 sargas, kurie išsilaikymui gavo po pusę valako. Gardino ekenomijos girios šauliai, kurių buvo 57, turėjo po vieną valaką su sąlyga laikyti po gerą arklį ir po vežimą nuo dviejų valakų.[2] Panašiai buvo ir dešinėje Nemuno pusėje esančiose Merkinės, Perlojos ir Varėnos giriose. Jų 87 sargai varovai turėjo po pusvalakį, trys vyresnieji vadinami dešimtininkai po vieną valaką, kartais ir kiek viršaus, o 80 šaulių po valaką.[3]

Ar tas smulkinimas žemės kiekio, duodamo girios sargams, buvo vykdomas ir kitose tarp Nemuno ir Prūsų esančiose giriose, nėra žinios. Rodos, kad čia jo visai nebuvo, o jei ir buvo, tai labai maža.

Žemės smulkinimo nebuvo karaliaus stalo turtuose arba ekonomijose. Kaimai, kurie prie jų priklausė, nebuvo lygioje padėtyje: vieni ėjo baudžiavą, kiti buvo laisvi, tai yra, mokėjo didesnius

---

[1] Ordinacija Korolevsk. Pušč. p. 140—149.
[2] Ordinacija kor. Pušč., 154—168.
[3] Ten pat, 51—61.

mokesnius ir nėjo į jokį dvarą dirbti. Tai žinoma yra iš įstatymo Gardino ekonomijai 1680 m., kuriuo yra panaikinami darbai dvarui. Jame yra paminėta, kad ir prieš tai buvę laisvų kaimų, tai yra, tokių, kurie baudžiavos nėjo, o mokėjo tik mokesčius.[4] Tas įstatymas kalba tik apie Gardino ekonomijos kaimus. Kad buvo laisvų kaimų Alytaus ekonomijoje galima spręsti iš to, kad čia mažiau dvarų būta ir dėl to nevisi kaimai turėjo būti traukiami į baudžiavą.

Tiems baudžiavą einantiems karaliaus ekonomijų valstiečiams antroje pusėje XVII š. buvo padarytas didelis palengvinimas, panaikinta baudžiava. Tai pirmiausiai buvo pradėta daryti Gardino ekonomijoje. Karaliaus ekonomijos po Maskvos puolimų 1655 — 1661 m., kada ir miestai ir dvarai puolikų buvo sudeginti ir sunaikinti, vargu dar buvo pilnai atsitaisiusios prie karaliaus Jono III Sobieskio. Tasai norėdamas jas geriau tvarkyti, siuntė į Gardino ekonomiją du revizoriu 1679 m. 30 gegužės, leisdamas jiems, „valdinius teisingai statyti į baudžiavos darbus arba į čįžes". Darė tai karalius atsižiūrėdamas į valdinių prašymus. Karaliaus rašte tai taip aiškinama: „Kadangi kai kurių raktų valsčiai buvo mus maldavę, kad mes nuimtume nuo jų baudžiavos darbus, palivarkų laukus jiems išdalytume, ir įstatytume juos į gryną čįžę, tai Jūsų Ištikimybėm liepiame, kad, rimtai apsvarstę, kaip, panaikinus palivarkus, nesidarytų mūsų pajamų sumažėjimas, tame dalyke pagal mūsų iždo reikalą ir patogumą, kaip atrodys, surikiuotumėte, nustatytumėte, aprašytumėte ir vykdyti duotumėte, kas mūsų stalo pajamų padauginimą teisingai be didelio valdinių apsunkinimo galėtų padaryti".

Tiedu revizoriai pavestą jiem darbą pradėjo Gardino pilyje 5 liepos 1679 m., baigė ir pasirašė 12 balandžio 1680 m., išleisdami „generalinį nuostatą" Gardino ekonomijai, kuriame svarbiausias dalykas tai palivarkų bei baudžiavos panaikinimas ir čįžės įvedimas: „Pagal šį sutvarkymą, sulig Jo karališkos Malonės Mūsų Meilingo Viešpaties valia visi Gardino ekonomijos raktai nuo visokių darbų, baudžiavos ir pastočių yra paliuosuoti ir į grynas čįžes įstatyti".

Revizoriai, leisdami tą nuostatą, išdėstė ir motyvus, „kurie mums, kaip jie kalba, buvo proga ekonomijos valdinius įstatyti į grynas pinigines čįžes už paliuosavimą nuo visokių darbų ir kitų

[4] Piscovaja knyga Grodn. Ekon. II, 174.

priedermių, iš seno Dvarui priklausomų". Tie motyvai, nušviečią to laiko padėtį, buvo šioki:

„1. Nuolatiniai į Jo Malonę karalių ekonomijos valdinių per neseniai buvusį Gardino seimą to prašymai ir maldavimai.

2. Žymus ir tikras iš to Jo Karališkos Malonės pajamų padidėjimas.

3. Jo Kar. valdinių išliuosavimas iš visokių skriaudų ir sunkinimų, kuriuos iki tam laikui nuo... Laikytojų arba Vietininkų kentė ir nešė dėl dienos darbų ir kitų prievolių vykdymo.

4. Didelė iš to nauda Jo K. M. valdiniams, kurie pirma, nepaisant Revizorių nuostatų, buvo sunkinami dideliais ir nepakenčiamais darbais, pastotimis ir kitokiais prasimanytais išradimais, o dabar jau minėtąjį darbą ir visokius savo sunkinimus gana pigiai mokės, mokėdami į Jo K. M. iždą už vieną darbo dieną (be duoklės) nuo geriausios žemės kiekvieno gyvenamo čįžinio valako nedaugiau, kaip tris lenkiškus grašius, nuo kiek silpnesnės žemės po pustrečio grašio, nuo vidutinės po du grašiu ir po pusantro grašio, o nuo blogiausios žemės po vieną tik grašį, o pridėjus duoklę prie čįžių už darbą pareinančių, reikės nuo pirmaeilio valako po t. 30, o nuo menkesnės žemės po t. 28, 25, 24, 20, 15, 18, 12 iki t. 10.

5. Didelis paties Jo Karališkos Malonės prie to palinkimas, ypatingai matančio tame savo valdinių gerovę ir poilsį nuo to vergijos jungo; tais atžvilgiais paskatinti ir mes vardan Dievo priėjome prie to nustatymo ir tvarkos, kad Gardino ekonomijos J. K. M. valdiniai nuo šio laiko būtų pastatyti tik grynose piniginėse čįžėse, o ne baudžiavos darbuose pagal nuostatus, mūsų Inventoriuje aprašytus".

Taip baudžiavos darbai ir palivarkų dirvos buvo panaikintos dėl dviejų motyvų: dėl pajamų padauginimo ir dėl valdinių prašymo. Bet, nors įsakymas sako, kad visi Gardino ekonomijos raktai yra paliosuoti nuo baudžiavos darbų, tačiau tai padaryta buvo ne visur ir ne susyk. Išsyk buvo tai įvykdyta tik keliuose dvaruose. Liuosavimas nuo darbų ir čįžės įvedimas buvo daromas

palengva, baigtas buvo Gardino ekonomijoje tik apie 1712 m.[5]

Tai pat buvo doroma ir A l y t a u s e k o n o m i j o j e. Karalius Jonas III įsakymu, pasirašytu 23 liepos 1685 m., siuntė į ją du revizoriu. Jųdviejų revizijos tikslas buvo dvejopas: iš vienos pusės pašalinti valdinių slėgimą ir priespaudą ir taip pat daryti jiems teisybę, kaip jie prašymuose buvo maldavę; iš kitos pusės sutvarkyti ekonomijos pajamų dalyką. Karaliaus rašte buvo šiaip liepiama: „Į senuosius įstatus, į miestus ir į visus valdinių valsčius, Jūsų Ištikimybės, įsižiūrėkite ir kur pasirodys atmaina mūsų pajamų nenaudai, taisykite. Palivarkus ir javų auginimą, jei raktuose yra panaikinti ir gali būti iš jų didesnė nauda, Jūsų Ištikimybės, grąžinkite į senąjį paprotį".

Nežiūrint į tą pasakymą, revizoriai nestabdė to, kas jau prieš tai buvo pradėta daryti ir Alytaus ekonomijoje. Jau buvo buvę ir čia panaikintų palivarkų laukų ir drauge nuo valdinių numestos baudžiavos. Tų metų inventorius šiaip kalba apie naikinimą dvaro lauko Varanavo rakte:

„Tame rakte buvo buvęs pirma palivarkas ir dvaro laukas, kurį valdiniai dirbo dvarui. Kai dėl Maskvos karo (t. y. 1655 m. ir vėliau), o paskui dėl Lietuvos kariuomenės konfederacijos žuvo valdiniai ir maža kiek jų liko ir tai taip suvargusių ir sunykusių, jog negalėjo dvaro lauko apdirbti, — didesnė jo dalis buvo palikta tuščia. Dėl to velionis D. L. kunigaikštijos ponas kancleris[6]), tada Alytaus ekonomijos administratorius, valdiniams prašant, ir dvaro lauką ir palivarką su Varanavo dvaru panaikino, ir to rakto lauką valdiniai tarp savęs pasiskirstė ir nuo kiekvieno jo valako apsiėmė mokėti po 10 lietuviškų kapų, taip pat ir nuo valakų, kuriuos patys turėjo, po 10 lietuviškų kapų".

1586 m. visos Alytaus ekonomijos tik viename Alytaus rakte buvo likęs vienas palivarkas, bet ir tas beveik jokios nedavė naudos, nes 1586 m. visas derlius buvo davęs vos 24 auksinus. Dėl to revizoriai jį panaikino. Tų metų inventoriuje jie taip kalba: „Kadangi jau nuo keliolikos metų, o beveik nuo Maskvos karo Alytaus palivarko derlius nevyksta ir jokių pajamų Jo Karališkos Malonės iždui neduoda, nes nė sėkla negrįžta ir valdinių darbai veltui eina, — dėl to suteikiame galios ponui Administratoriui, jei

---

[5] Kościałkowski, Ze studjow nad dziejami Królewskich ekonomji na Litwie, 43—47.

[6] Kristupas Pacas buvo kancleris 1658—1684 m. Wolf, Senatorowie, 161.

laikyti tvartus su gyvuliais ir mėšlu bandyti geresnį derlių gauti iš tų laukų nenorėtų, tai kad visą tą lauką išdalytų valdiniams už gryną čįžę, kaip valdiniai jau to prašė. Juk tuo būdu ir tokiu sutvarkymu netik iš dvaro lauko valakų turės būti gryni pinigai be baudžiavos darbo, bet ir apgyventuose valakuose pelno padidėjimas dėl baudžiavos panaikinimo, — taip dvaro laukas duos naudos, kurios dabar nė už grašį nepadaro".

Taip iš to visko matyti, kad Alytaus ekonomijoje dvaro laukai ir baudžiavos darbai buvo pradėta naikinti po Maskvos karo (1554—1567) ir galutinai pašalinti 1686 m. Po to baudžiavos darbus turėjo dirbti tik sklypininkai (agradninkai), kurie gyveno devyniuose tarnybiniuose sklypuose Agradninkų kaime, Krokialaukio rakte; jų pareiga buvo saugoti ir dirbti dvaro daržuose ir soduose dvi dienas savaitėje. Be šitų buvo keli tarnai, gyveną Pateronių kaime trijuose valakuose, kurių pareiga buvo važinėti su laiškais į artimesnes keliones. O jei jie buvo siunčiami kur toliau, kaip į Varšuvą, Krokuvą ar Lvovą, dvaras turi duoti jiems sriubai; kitaip jie neprivalo važiuoti, jei jiems nebus duota sriubai.[7]

Šiaulių ekonomijoje ūkininkai buvo įstatyti į grynas čįžes dar anksčiau. Karalius Vladislovas IV 1640 m. siuntė du revizoriu į Šiaulių ekonomiją, įsakydamas panaikinti vargšų valdinių sunkenybes ir skriaudas. Jų reviziją pripažino D. L. K. iždininkas ir karalius patvirtino. Pagal karaliaus įsakymą, einantį iš tos revizijos, pasirašytą Varšuvoje 15 kovo 1640 m., Šiaulių ekonomijos valdiniai buvo įstatyti į gryną čįžę ir visos prievolės buvo jiems įskaitytos į čįžę. Nuo to laiko ekonomijos valdiniai, išsimokėję čįžę, neprivalo duoti jokių davimų nei pinigais, nei javais, nes duoklės javai įskaityti į čįžę, neprivalo duoti jokių pastočių, nebent pats karalius universalu įsakytų. Prie to reikia dar pastebėti, kad Šiaulių ekonomijoje jau ir prieš 1640 m. nebuvo palivarkų, kuriuos iždas būtų sava ranka vedęs ūkį. Buvo tik trys maži palivarkėliai, skirti tos ekonomijos urėdininkams: Šiaulių 5 valakai, Žagarės ir Joniškio po 3 valakus, bet jie turėjo būti dirbami samdytos šeimynos, neverčiant tos ekonomijos valdinių, kurie visi buvo laisvi nuo visų baudžiavos darbų. Viena tik prievolė nebuvo įskaityta į čįžę, tai davimas sargų, nedaugiau, kaip po du,

---

[7] Kościałkowski, Ze Studjow nad Dziejami Ekon. krol. na Litwie, 47—48.

tiems trims dvareliams. Taip nustatyti santykiai tarp tos ekonomijos ir jos valdinių buvo patvirtinti karaliaus Jono Kazimiero 1649 m. ir išsilaikė per visą antrą pusę XVII ir pirmą pusę XVIII šimtmečio, nors ta ekonomija vis buvo laikoma įvairių laikytojų ir užstatytojų, prie kurių daugiau buvo vietos savavaliauti ir spausti valdinius, kurie prie karaliaus Jono III buvo net beimą bruzdėti prieš tos ekonomijos viršininkus; tačiau baudžiavos prievolės čia visą tą laiką nebuvo grąžintos, kaip tai rodo inventoriai iš 1742, 48 ir 55 m.[8]

Mohilevo ekonomijoje, kuri buvo to miesto apylinkėse abiem pusėm Dniepro upės, vienoje jos dalyje buvo įvestos čįžės ir baudžiavos nebuvo, kitoje dalyje, kuri buvo pavesta privatiniams asmenims, valstiečiai mokėjo nustatytus mokesčius, ėjo talkas ir pastotis ir prie to visko, nuo kiekvieno gyvenamo valako ėjo vienas asmuo baudžiavos darbus vieną dieną savaitėje, žiemą ir vasarą, nuo saulės užtekėjimo iki nusileidžiant.[9]

Brastos Kobrinio ekonomijoje niekad nebuvo prieita prie visiško baudžiavos darbų panaikinimo, nors ir ten buvo kaimų, mokančių čįžę.

Taip baigiantis XVII š. Gardino, Alytaus ir Šiaulių ekonomijose baudžiavos darbai valstiečiams buvo panaikinti ir į jų vietą įvesti mokesčiai, čįže vadinami. Dalinai tai buvo padaryta ir Brastos Kobriniaus ir Mohilevo ekonomijose. Tokia laisva nuo baudžiavos valstiečių padėtis laikėsi apie 80 metų. Atmaina buvo vėl padaryta, pradedant viešpatauti karaliui Stanislovui Augustui. Tasai karalius 1765 m. iždininku ir Gardino seniūnu paskyrė Antaną Tyzenhauzą. Būdamas iždininkas, jis paėmė valdyti ir karaliaus stalo turtus arba minėtąsias ekonomijas.

Tas ekonomijas iždininkai valdydavo, kaip norėdavo; įnešdami į karaliaus iždą 300.000 auksinų, kitas pajamas sau imdavo. Karaliaujant saksų giminės karaliams Augustui II (1697—1733) ir Augustui III (1734—1763) į tas ekonomijas įsibrovė daug netvarkos. Kas norėjo karaliaus kanceliarijoje išsirūpindavo sau privilegijas su dovanojimais tuščių laukų ir įvairių žemių, su leidimais kurti naujas gyvenamas vietas, amžinai, arba iki gyvos galvos, arba tam tikram laikui. Tie karaliai nepaisė savo turtų,

---

[8] Kosciałkowski, Ze Studjów nad dziejami ekon. krol. na Litwie, 48—49.

[9] ten pat, 49—50.

esančių Lietuvoje, nei pajamų, iš jų einančių, nes savo Saksonijoje turėjo turtingus pelno šaltinius, ir dėl to pasirašydavo privilegijas, o iždininkai gavusius privilegijas įvesdavo į teikiamas žemes. Tos žemės pereidavo iš tėvų vaikams ir taip darydavosi paveldimos. Kas gyveno šalia tų ekonomijų kaimynystėje juo lengviau galėjo prisisavinti jų žemės, ypač kad planų su tiksliai nustatytomis sienomis nebuvo; nuo to daugiausiai nukentė valdžios girios.

Šitą netvarką sustabdė Tyzenhauzas. Karalius Stanislovas Augustas, pasilikdamas sau tam tikrą pelno dalį, pavedė tas ekonomijas jam valdyti pagal savo norą, daryti pagerinimus, kelti jų ūkį, prekybą ir pramonę. Tasai labai gabus iždininkas, žymus ekonomistas, darbą pradėjo nuo matavimo. Kad Lietuvoje tada buvo vos keli geri matininkai, tai įkūrė matininkų mokyklą su keliomis dešimtimis mokinių ir pavedė ją vesti geriausiam to laiko geometrui Markevičiui. Stengdamasis gerinti ir žemės dirbimą, jis išsiuntė į Angliją trejiems metams savo komisorių gerą ekonomistą Daunaravičių, kad, įsižiūrėjęs užsienyje į žemės ūkį, galėtų daryti tinkamas toje srityje reformas ir Lietuvoje. Ne tiksliai buvo vedamos ekonomijų knygos. Jis įkūrė buhalterijos mokyklą. Jis pertvarkė ekonomijas, statė gražias trobas, įvedė geresnius arklius, gyvulius, geresnius ūkio padargus. Jis išmatavo ekonomijų žemę, jis nustatė valstiečiams prievoles ir mokesnius.[10]

Tas naujas Tyzenhauzo tvarkymas skaudžiai palietė valstiečius. Nuo kelių dešimčių metų ekonomijose buvo panaikinti dvarų laukai ar dirvos ir išdalyti valstiečiams už nustatytą mokestį ar čįžę. Tyzenhauzas, manydamas daugiau pelno turėti iš dvarų ūkio, išdalytąją žemę atėmė iš valstiečių, atnaujino palivarkus su dirbamais laukais ir dirvomis. Su tuo drauge ėjo ir įvedimas baudžiavos darbų. Tai buvo padaryta 1766, 1767 ir 1768 m.

Tasai baudžiavos atnaujinimas buvo įvestas prieš valstiečių norą ir buvo priežastis ilgiems metams širsti ant ekonomijų administracijos ir siuntinėti skundus karaliui. Skundai ant priespaudos buvo siunčiami iš Gardino ekonomijos. Tyzenhauzas nekartą teisinosi karaliui. Viename tų pasiteisinimų yra išvadžiojama, kad valstiečius negalima atleisti nuo baudžiavos darbų. „Jei tas kaimas (t. y. kurs skundą buvo siuntęs karaliui) turėtų būti paliuosuotas nuo baudžiavos, atsižiūrint tik į kadaise jam suteiktą

---

[10] Encyklopedya Powszechna, XXV, 908 s. Tyzenhauz.

laisvę, tai būtų duotas pavyzdys visiems ir šios ir kitų Did. kunigaikštystės ekonomijų valdiniams prašyti tokios pat geradarybės, nei nebūtų galima nedaryti kitiems to, kas buvo padaryta vieniems, lygius turintiems pagrindus ir priežastis prašyti. O taip atmainius įstatus vienoje, reikėtų atmainyti visose, per tai būtų panaikinti derliai, dauginą pelną ir pajamas Šviesiausio Viešpaties iždui".[11]

Šiaulių ekonomija sukilo. Priežastis buvo čįžės pakeitimas į baudžiavos darbus, ūkininkai, išseno pripratę prie laisvės, nenorėjo kęsti naujai įvestos vergijos. Tikėjosi gauti paspirties iš Baro konfederacijos, nusistačiusios prieš rusišką Stanislovo Augusto politiką ir prieš jo asmenį. Pasitikėdami gandais apie jos pasisekimus, atsisakė klausyti ekonomijos administracijos ir 13 liepos 1769 m. sukilo Žagarėje, Joniškyje ir Šiauliuose. Sukilėliai vertė prisiekti ištikimybę savo vadams, ėmė į kalėjimą ekonomijos oficijalistus, paseniūnius ir karaliaus ekonomus, šiek tiek plėšė dvarus, sandėlius ir smukles. Nesulaukiant iš konfederatų jokios paspirties, sukilėlių ūpas rugpiūčio mėnesyje ėmė mažėti. Sukilimas nurimo, kai didysis Lietuvos hetmanas pasiuntė šiek tiek kariuomenės. Penkis sukilėlių vadus teismas pasmerkė mirtin ir jie buvo žiauriai nužudyti, trims buvo kirsta po 200 rykščių.[12]

Nėra žinių, kas darėsi Alytaus ekonomijoje. Be abejo, čia buvo padaryta ta pati tvarka, kaip ir kitose ekonomijose, atnaujinti senieji dvarai, kurių, rodos, čia nedaug būta, ir pastatyta nemaža naujų. Nauji, rodos, bus tuo laiku statyti: Riečiai, Miknonys, Liūliškis, ir kt.

Tyzenhauzo laiku (1783) ekonomijų žemės plotas buvo šioks:

G a r d i n o e k o n o m i j o j e valakų 7293 su dalimis, tame skaičiuje:

mokamų	valakų	5.858	su dalimis
laisvų	„	1.435	„ „

Laisvi nuo mokesčių valakai buvo tie, kuriuose gyveno oficialistai: vaitai, jų pavaduotojai, dešimtininkai, girių sargai (175), valakai po dvarais (241), ir tušti apžėlę krūmokšniais (605).

---

[11] Koscialkowski, Ze Studjow nad Dz. Ek. rK. na L., 54—7.

[12] Koscialkowski, Ze Studjow... 57—61. — Janulaitis, Valstiečių Sukilimai XVIII amžiuje Lietuvoje.

Be to, ekonomija dar turėjo daržų 2061½, aikštinių (prie rinkos) ir gatvinių sklypų 2081, margų pievinių, ariamų ir leidžiamų kaimams naudotis 20933. Tie daržai, sklypai, ir margai neįeina į minėtąjį ploto skaičių.

Alytaus ekonomijoje 1783 m. miestų ir kaimų žemės buvo

valakų 2696, margų 29, prentų 157.

Tame skaičiuje buvo mokamų ir laisvų valakų.

Mokamų buvo: „apgyventų" (gal sodybinių tik mokesčius mokančių?) valakų 706, margų „priimtinių" 445; po baudžiauninkais val. 1303 margų 26, po „kontraktiniais" val. 110 m. 29. Laisvų po oficijalistais val. 53 margų 14, po girios sargais val. 41 m. 1, po dvaru val. 59 m. 5, „fundušinių" 8 val. 6, nuomojamų 7 val. 77 margų 24; krūmokšnių val. 590 m. 22.

Be to dar, mokamų sklypų 220, laisvų 274; margų mokamų 2636½, laisvų 625.

Šiaulių ekonomijoje buvo valakų 5536 su dalimis. Tame skaičiuje „sodybinių" arba „apgyventų: po baudžiauninkais val. $717^{5}/_{8}$, po žemininkais 40⅞, po šauliais 15, viso apgyventų 773½; priimtinių (po baudžiauninkais, žemininkais ir laisvais) $2453^{17}/_{48}$, po kontraktiniais $87^{31}/_{48}$, laisvų po dvarais $559^{11}/_{12}$, fundušinių 123, laikomų iš privilegijos 3, po oficijalistais 87¾, nuomuojamų 26 su dal., po girių sargais $121^{7}/_{48}$; krūmokšniais apžėlusių: naudingų val. $1039^{13}/_{15}$, nenaudingų val. $260^{1}/_{4}$.

Be to, įvairių aikščių ar sklypų prie rinkų, gatvių, užkampių, mokamų, laisvų, tuščių buvo kvadratinių mastų $37137^{2}/_{4}$, taip pat margų, mokamų, laisvų, šienaujamų, ariamų, sieksnių 13005⅔.

Brastos Kobrinio ekonomijoje buvo val. $5744^{11}/_{12}$.

Visose ekonomijose buvo valakų 21171. Į tą skaičių neįskaityti daržai, sklypai, aikštės ir k. Neįskaitytos taip pat ir girios, kurių čia minėtinos:

Perstunio Perelomo giria su 20 sargų varovų kaimų, 1 šaulių, kurie gyveno ant 147½ valakų ir turėjo 380 ūkininkų.

Žuvinto Alytaus giria su 2 sargų varovų kaimais ir 2 šaulių ant 91½ valako su 89 ūkininkais. Aprašyme 1764 apie

ją yra pasakyta, kad „jos dėl nedidelio ploto vos užtenka karaliaus valdinių ir dvarų reikalams".

1779 m. ekonomijoms priklausančių girių pelnas buvo šioks: Brastos arba Bieloviežos 61,342 lenk. auksinų, Bebros 50,823 auks., Alytaus 46,238 auks., Kotros 39,567 auks., Šiaulių 20.445 ausk., viso 218.417 auks.[13]

Pagal inventorius 1783 m. apskaitytas yra ekonomijų gyventojų skaičius.

Gardino ekonomijoje buvo 42380 asmenų (22538 vyrų + 19842 moteriškų).

ūkininkų krikščionių 9982, tame skaičiuje
miestiečių 1036 ir valstiečių 8946.

miestiečių	kuopinių	941	1036
	laisvų	59	
	nesveikų	36	

Miestiečiai „kuopiniai" buvo tie, kurie ėjo tam tikras baudžiavos pareigas.

valstiečių	baudžiauninkų	7626	8946
	laisvų	665	
	nesveikų	455	
	kampininkų	200	

Žydų 578

Alytaus ekonomijoje viso 11438 asmens
(6201 vyriškis + 5237 moteriškos)
ūkininkų krikščionių 2498
tame skaičiuje:

miestiečių 180

valstiečių	baudžiauninkų (su pakinkymu 1678, pėsčių 43	1721	2318
	laisvų (vaitų ir jų pavaduotojų 26, launinkų 39, pasiuntinių 28, žemininkų 264, naujakurių 116, Prūsokų 54, kampininkų 58, šauklių 2, girininkų 4, rūdininkų 6)	597	

Žemininkai arba bajorai mokėjo tik čįžę.

Žydų 17

[13] Koscialkowski, Ze Studjow... 21—28.

Šiaulių ekonomijoje viso 17952 asmens (9489 vyrai + 8463 moteriškos).

ūkininkų krikščionių 3472
tame skaičiuje:

miestiečių	baudžiauninkų	255	435
	laisvų (oficijalistų, sklypinių, šaulių, žemininkų	180	
valstiečių	baudžiauninkų	2667	3039
	laisvų (gyvenančių iš privilegijos 1, oficijalistų: vaitų, jų pavaduotojų, launinkų, pasiuntinių) 138, šaulių 48, kantraktinių 53, žemininkų 130	379	
Žydų			109

Brastos Kobrinio ekonomijoje viso 46942 asmens.

ūkininkų krikščionių 9556
tame skaičiuje:

miestiečių	miestiečių	1131	1179
	pasiuntinių	12	
	kampininkų	36	
valstiečių	baudžiauninkų (žemės 7184, į Rūdos kalvę 99)	7283	8377
	laisvų (kontraktinių oficijalistų, 485, naujakurių 141, varovų 363, šaulių 63, bajorų 37, pasiuntinių 5	1094	

Visų tų ekonomijų skaitlines sutraukus į vieną lentelę, yra šioks vaizdas:

Ekonomijos	Gyventojų visuma	Vyrų	Moteriškių	Ūkininkų krikščionių visuma	Ūkininkų miestiečių	Ūkininkų valstiečių	Ūkininkų valstiečių baudžiaun.	Ūkininkų valstiečių laisvų	Ūkininkų žydų
Gardino . .	42.380	22.538	19.842	9.982	1.036	8.946	7.626	1.320	578
Alytaus . .	11.438	6.201	5.237	2.498	180	2.318	1.721	597	18
Šiaulių . . .	17.952	9.489	8.463	3.472	433	3.039	2.669	370	109
Brastos — Kobrinio .	46.942	24 016	22.016	9.556	1.179	8.377	7.283	1.094	298
Viso . .	118712	63.154	55.558	25.508	2.828	22.680	19.299	3.381	1.003

Šiuos gyventojų skaičius sulyginus su valakų skaičiais, pasirodo, kad pareina Gardino ekon. vienam valakui 5,79 gyventojai; vienam ūkin. 0,69 valako

Alytaus	„	„	„	4,24	„	„	„	1,07 „
Šiaulių	„	„	„	3,24	„	„	„	1,55 „
Brastos-Kobrinio	„	„	„	8,10	„	„	„	0,58 „

Iš to matyti, kad ekonomijose nelygiai tirštai buvo gyvenama. Tirščiausiai apgyventa buvo Brastos Kobrinio ekonomija, paskui Gardino, paskui Alytaus ir pagalios Šiaulių, kurioje vienam ūkininkui pareina per 1½ valako (įskaitant į tai ir nenaudingas žemes ir apžėlusias krūmokšniais).

Imant nuošimčiais įvairių gyventojų rūšių santykiai šiaip atrodo:

Ūkininkų miestiečių santykis su visais ūkininkais krikščionimis buvo:

Gardino ek.	Alytaus	Šiaulių	Brastos Kobrinio	vidut.
11,18%,	7,21%,	12,47%,	12,37%,	10,79%

Ir priešingai ūkininkų valstiečių santykis su bendru ūkininkų krikščionių skaičium:

89,82%,	92,79%,	87,53%,	87,67%,	89,21%

Taip svarbiausia dalis ekonomijų gyventojų tai valstiečiai. Valstiečių tarpe 1783 m. dauguma baudžiauninkai:

85,24%,	74,24%,	87,82%,	87,06%,	83,56%

laisvųjų:

14,76%,	25,76%,	12,18%,	12,94%,	16,44%

žydų santykis su bendru ūkininkų skaičium:

5,47%,	0,71%,	3,04%,	3,03%,	3,13%

Žydų skaičius ekonomijų miesteliuose, palyginant su gyventojais krikščionimis, buvo įvairus. Buvo miestelių, kuriuose po ekonomijų jurisdikcija nebuvo nė vieno krikščioniško dūmo, toks buvo Dambravos miestelis Gardino ekonomijoje, kuriame, kaip pažymi inventorius, „vieni tik žydai gyvena namuose, iždo kaštu statytuose", krikščionių jame buvo tik 11 ir tai nesveikų. Tačiau tarp 30 ekonomijoms priklausančių miestelių buvo 3, kuriuose gyveno tik vieni krikščionys, būtent, Radvyliškis ir Joniškis Šiaulių ekonomijoje ir Ščėbra Alytaus. Daugiausiai žydų buvo Gardino ekonomijos miesteliuose, bet ir čia, apskritai imant, darė apie pusę miestelių gyventojų.

Žiūrint į gyventojų skaičių ir į ūkininkų skaičių, išeina, kad vienam ūkininkui, t. y. vienam šeimos galvai, pareina Gardino ekonomijoje 4,01 asmens, Alytaus 4,54, Šiaulių 5,01, Brastos Kobrinio 4,76, vidutiniškai 4,58.

Toks buvo gyventojų skaičius ekonomijose 1783 m. Pažymėti reikia, kad jis yra nepilnas. Jis yra išvestas iš inventorių, į kuriuos nebuvo įtraukiami kilmingieji, sudarą ekonomijų administraciją, kaip vice administratoriai, ekonomai, regestrantai (buhalteriai) šėporiai ir raštininkai; minėtieji oficijalistai, kurie buvo įtraukti į inventorius, buvo kilę iš miestiečių ar valstiečių. Neįskaityta yra į kalbamąjį gyventojų skaičių šlėkta, mokėjusi čįžę, totoriai, kurie buvo priskaityti prie šlėktos, ir žmonės užsitarnavę gyveną kai kuriuose ekonomijos kaimuose, laikydami juos iki gyvos galvos. Ta ekonomijų šlėkta, t. y. gyvenanti ekonomijų žemėse, mokanti už ją čįžes, laikanti tam tikrus kaimus iki gyvos galvos, turėjo ir politinės reikšmės ekonomijai. Būdama visiškai priklausoma nuo ekonomijų administracijos, ji dalyvaudavo apskričių ar karvedijų seimeliuose ir tarnaudavo politiniams ekonomijų administracijos tikslams. Taip prie Stanislovo Augusto Alytaus ekonomijos šlėkta nuolat buvo siunčiama į seimelius į Trakus ir Kauną; Šiaulių ekonomijos į Žemaičių seimelius, Gardino į Gardiną.

Skaičius ekonomijoms priklausančios šlėktos nėra ištirtas. Manoma, kad visose jų galėjo būti į 2000. Taigi bendras visų ekonomijų gyventojų skaičius 1783 m. galėjo būti į 120.000 asmenų.[14] Išsiaiškinus valstiečių skaičių, tolyn reikėtų žiūrėti, kokia jų buvo padėtis.

Sūduvos naujakurių padėtis nuo antros pusės XVI š. buvo nustatyta valakų įstatymo. Ypatinga čia buvo tai, kad Jurbarko seniūnija ir paskui ją visa Paprūsė pagal tą įstatymą mokėjo čįžę ir baudžiavos nėjo, nes dvarų nebuvo, ir už baudžiavos darbus atsilygindavo tiksliai nustatytais mokesčiais. Rytinėje Sūduvos dalyje, Panemunėmis, ypač Dzūkuose, kur buvo valdžios dvarų, valstiečiai baudžiavą ėjo dvi dienas savaitėje nuo vieno valako ir pridedamas talkas su skubos darbais. Žemės norma vienam ūkininkui buvo valakas. Baudžiauninko padėtis buvo, jei ne puikiausia, tai bent vidutinė, pakenčiama. Šitokia būklė žymiai pagerėjo, kai baigiantis XVII š. karaliaus stalo turtuose arba ekonomijose buvo panaikinti dvarų laukai, išdalinti ūkininkams už nustatytą mokestį, ir kai dėlto buvo sustabdyti baudžiavos darbai. Šitokioje pagerintoje padėtyje ekonomijų valstiečiai gyvena maždaug 80 metų. Prie karaliaus Stanislavo Augusto iždininko Tyzenhauzo reformos įstatė valstiečius į taip sunkią būklę, kokioje jie niekad nebuvo buvę ir kurioje jiems reikės būti beveik visą šimtą metų.

Tą naują būklę čia reikėtų smulkiai pažinti.

Tasai baudžiavos atnaujinimas, sustiprinimas ir žymus pasunkinimas Tyzenhauzo buvo grąžintas Lenkų vadinamam švietimo laikotarpyje, Stanislovo Augusto amžiuje, kada baudžiauninkus padaryti čįžininkais apšviestų žmonių buvo laikoma vienatine tikslia priemone valstiečių būviui tvarkyti ir gerinti. Tai juo įstabiau, kad tas valstiečių pasunkinimas buvo griežtai įvestas stalo turtuose, tiesiog priklausančiuose pačiam karaliui Stanislovui Augustui, kurs teisingai buvo laikomas pažangos ir reformos šalininku valstiečių santykiuose, kurs buvo garbintojas prancūzų fizijokratų, karštai kalbančių apie žemės dirbėjų būvio gerinimą, kurs pats skelbė mokytas humanitarines teorijas ir laiške Brastos viceadministratoriui buvo išreiškęs geidimą, „kad visi valdiniai, būtent Lietuvos ekonomijose, turėtų pagrindo laiminti savo poną ir jo valdžią, nes gėda sau laikyčiau, jei kitų ponų

---

[14] Koscialkowski, Ze Studjow nad Dziejami Ekon. kr. na Litwie, 28—34.

valdiniai vadintųsi laimingesni už karališkuosius". Laiškuose ekonomijų administracijai pabrėždavo, kad valdiniai nepatirtų jokių nemalonumų už siunčiamus karaliui skundus.

Tai buvo teorija. Praktikoje kitaip virto. Žemės dirbimas prieš Stanislovo Augusto laiką mažuose valstiečių gabaluose buvo primityvus ir neužtenkamas, dirvų našumas buvo menkas, per tai ir pajamos karaliaus iždui iš didelių plačių ekonomijų buvo mažos. Prie Stanislovo Augusto buvo liauta ekonomijas duoti įvairiems laikytojams arba išnuomoti; jos buvo paimtos į betarpinę karaliaus administraciją. Pagal visuotinį to laiko stengimąsi padidinti javų gamybą, buvo pasiryžta sulig iždininko Antano Tyzenhauzo inicijatyva pakelti laukų našumą, padidinti ekonomijose javų auginimą ir per tai ir iždo pelną. Dėl to buvo atnaujinti palivarkai su jų dirbamais laukais, atimant juos iš valstiečių, kuriems seniau buvo išdalyti. Dvarų ir palivarkų ūkį įvedus, valstiečiams tiksliai buvo nustatyti baudžiavos darbai ir dar tiksliau buvo jie panaudojami. Drauge buvo stengiamasi daryti patogumų prekybai, taisyti kelius, tiltus, pylimus, upes daryti plukdomas, geresnes rengti valstiečių trobas, taip buvo norima pakelti ūkininkų turtingumą ir drauge pajėgumą mokėti didesnius mokesčius.

Taip iždo pajamos iš ekonomijų labai pakilo, kaip tai gali rodyti paduodamos čia skaitlinės.

1651 m. pelno iš Gardino ekonomijos buvo 65.500 lenkiškų auksinų, Alytaus 20.000 l. auks.,[15] Šiaulių 56.000, Brastos Kobrinio 86.000, Mohilevo 15.000, iš visų drauge 377,500 l. auks. Flemingas, 1757 m. darydamas sutartį laikyti Lietuvos ekonomijas, apsiėmė karaliaus iždui mokėti už Mohilevo ekonomiją 138,500 tinfų, už Brastos 80.000 tinfų, kiek iš kitų nėra žinios, žinia tik, kad Flemingas paskutiniais savo laikymo metais (nuo 25 birželio 1764 m. iki 24 birželio 1765 m.) iš visų Lietuvos ekonomijų į karaliaus iždą su dalim muitų įnešė 900.000 lenkiškų auksinų. Išskaičius iš to muitus, mažiausiai 250.000 l. auks., bus aišku, kad metinis iždo pelnas iš visų Lietuvos ekonomijų Flemmingo laikais siekė daugiausiai iki 650.000 l. auksinų.

---

[15] Pastebėti reikėtų, kad šis nedidelis Alytaus ekonomijos pelnas rodo, kad ji dar buvo silpnai gyvenama; be to, jos dalis buvo dešinėje Nemuno pusėje. Smarkiau ji buvo kolonizuojama tik po Maskvos karo (1654—1667).

Ta pajamų suma, rodos, bus buvusi didžiausia, kokią iždas įstengė gauti iš visų Lietuvos ekonomijų, kol jos buvo vedamos čižių ūkiu prieš Stanislovo Augusto laikus.

Kitaip virto prie Stanislovo Augusto. Tyzenhauzui administruojant ekonomijas per 12 metų, nuo 1765 iki 1777, metinės pajamos iš Lietuvos ekonomijų ir muitų dalies vidutiniškai siekė 1.533,485 l. auks. (daugiausia 1770 į 71 m. 2.015,651 l. auks. ir mažiausiai sekančiais metais 1.022.683 l. auks., nežiūrint į tai, kad po pirmo Lenkijos dalinimo Mohilevo ekonomija ir dalis muitų atkrito į Maskvos rankas, o iš jos buvo tikimasi gauti 696,000 + 128,000 = 824.000 lenk. auks. Kai 1777 m. Antanas Tyzenhauzas ėmė į laikymą karaliaus iždo pajamas, tai darydamas laikymo kantraktą apsiėmė mokėti kas metai į karaliaus kasą 87.000 raudonųjų auksinų, t. y. 1.566.000 l. auks. Žlugus Tyzenhauzui, kai buvo sustabdyti jo brangūs suryją žymią ekonomijų pelno dalį užėmimai, pramonės, fabrikai ir kultūrinės įstaigos, pajamos pasirodė dar didesnės. Pelnas iš Gardino ekonomijos 1783 m. siekė į 870.000 l. auks. (tame iš palivarkų derliaus į 240.000), iš Alytaus ek. į 310.000 (tame iš dvarų derliaus į 130.000), iš Šiaulių ek. 534,857 l. auks. (tame iš dvarų derliaus 175,034 l. auks.), Brastos Kobrinio ek. 675.650 l. auks. (tame iš dvarų derliaus 206,202 l. auks.).

Taip visos keturios ekonomijos karaliaus iždui 1783 m. davė pajamų į

2.400.000 lenk. auks.

(tame iš palivarkų derliaus į 750.000 l. auks.).

Ta suma gauta yra ne tik iš pagerinto dvarų ūkio, bet ir iš apsunkintų baudžiavos darbais ir padidintais mokesčiais valstiečių.

Prie to dar reikia pripažinti, kad ekonomijų administracija, pagal XVIII šviečiamojo amžiaus supratimus rūpinosi valstiečiais, tiksliai nustatė jiems darbus ir mokesčius, žiūrėjo, kad žemesnieji oficijalistai nepiktanaudžiotų, kūrė mokyklas ir ligonines, laikė felčerius ir gydytojus, darė valsčiaus javų magazynus, kad valstiečiai, ištikus bado metams ar kokiai nelaimei, galėtų gauti.

Išsiaiškinus ekonomijų padėtį, ūkio vedimą su dvarais, palivarkais, dirbamais laukais ir pajamomis, reikėtų pažiūrėti ir į fak-

tiną būklę valstiečių, kurie tuos laukus turėjo dirbti ir dėti padidintus mokesčius.

Pareigos ir prievolės, valstiečiams uždedamos, atskirose ekonomijose buvo gana skirtingos, bet jos, baigiantis Lenkijos Lietuvos respublikai 1780 — 1790 m. gali būti suimtos į šias maždaug visoms ekonomijoms bendras taisykles.

Valstiečiai buvo vieni baudžiauninkai, kiti laisvi nuo baudžiavos darbų. Žemė, kuri buvo duota vieniems ir kitiems naudotis buvo pagal pavadinimą dvejopa: pagrindinė ir priimtinė. Kiekvienas valstietis, baudžiauninkas ar laisvasis turėjo pagrindinės žemės $1/4$ valako, kartais net $1/8$ valako, retai kada $1/2$ valako. Prie šitos pagrindinės žemės turėdavo dar vadinamos priimtinės nelygiai nuo $1/8$ valako iki vieno valako.

Taigi žemės norma ūkininkui labai susmulkinta. Pagal valakų įstatymą norminis žemės kiekis vienam valstiečiui buvo vienas valakas. Kur buvo atliekamos žemės, jis galėjo priimti ir kitą valaką ar bent keletą margų už nustatytą mokestį. Dabar norma padaryta keturis kartus mažesnė. Šitas žemės normos ar valako susmulkinimas gal ir tiko Gardino ir Brastos Kobrinio ekonomijoms. Bet Alytaus ekonomijai, bent toms jos dalims, kurios dabar yra Lietuvos valstybėje jis buvo dirbtinis. Ir dabar dar, apskritai imant, kaimuose, kurie priklausė tai ekonomijai, ūkininkai, jei jie patys įsigiję nuosavybę neišsidraskė, turi po valaką žemės, tai yra, tiek, kiek buvo gavę kuriant naujus kaimus antroje pusėje XVI šimtmečio arba XVII-tame. Tuo labiau tą patį valaką valstiečiai turėjo baigiantis XVIII šimtmečiui. Tas valstiečių norminės žemės, valako, susmulkinimas, matyti, buvo padarytas tik tam, kad iš ūkininko išimtų daugiau mokesčių už pavadintą priimtinę žemę, o už pagrindinę eitų baudžiavą tokią, kokią ūkininkas XVI ir XVII š. buvo ėjęs už pilną valaką.

Baudžiauninkų pareigos buvo šios:

1. Už pagrindinę žemę nuo kiekvienos ketvirtos valako dalies ėjo į dvarą 2 dienas savaitėje baudžiavos darbų dirbti, 104 dienas metuose, ir 1 dieną savaitėje nuo kiekvieno aštuntadalio valako, 52 dienas metuose, kas turėjo arklį ėjo su pakinkymu, kas neturėjo, ėjo pėsčias. — Čia pasunkinimas didelis. Valakų įstatyme buvo nustatyta nuo pilno valako 2 dienos savaitėje, o čia tos 2 dienos reikalaujamos nuo ketvirtos valako dalies.

2. Visa ūkininko šeima tris kartus metuose Šiaulių ekonomijoje, o keturis kitose ekonomijose ėjo skubos darbų dirbti arba vadinamų gvoltų ir talkų, palikus namieje vieną suaugusį asmenį namus saugoti nuo ugnies ir nelaimių. Tik dešimtininkai ėjo patys vieni be šeimos gvolto darbų dirbti.

3. Kiekvienas baudžiauninkas iš kiekvieno kiemo vieną kartą metuose visą savaitę turėdavo eiti sargybą dvare ar palivarke ir tą savaitę būdavo liuosas nuo 2 baudžiavos dienų.

4. Kiekvienas baudžiauninkas iš eilės ėjo dvare nakties sargybą pagal dvaro reikalą ne daugiau, kaip trijų asmenų skaičiuje.

5. Kiekvienas baudžiauninkas duodavo „patvadą" dvaro javams išvežti, kai geras kelias rudenį arba žiemą, pagal atskirai kiekvienos ekonomijos ar net rakto nustatytą tvarką.

6. Kiekvienas ūkininkas metuose 20 dienų Gardino ekonomijoje, arba 14 Brastos Kobrinio ekonomijoje, arba 8 Šiaulių ek. (kiek Alytaus, nežinia) dirbo vadinamus šalivarko darbus bendriems valsčiaus reikalams, prie to buvo nustatyta, kad tos dienos negali būti panaudotos dvaro darbams.

7. Kai kuriose ekonomijose (Gardino, Brastos Kobrino) kiekvienas ūkininkas dovanai turėdavo suverpti pakulų du svaru arba šukuotų linų svarą arba grynų linų į tolkas tris ketvirtadalius svaro. Kaip buvo Alytaus ekonomijoje šiuo atžvilgiu, nežinia.

8. Kai kuriose ekonomijose, kaip pav. Šiaulių, baudžiauninkai ėjo dirbti pridedamų darbų į javų kūlimą dvi dienas savaitėje, vadinamas gaigystes. Toje pat ekonomijoje baudžiauninkai 2 dienas metuose ėjo dirbti pridedamų darbų „taisyti rakto trobų, smuklių ir malūnų". Kitose ekonomijose apie tokius darbus nieko nepaminėta.

Be šitų darbų, baudžiauninkai turėjo dar mokėti šiuos mokesčius:

1. Kiemo mokestį, mokamą už pagrindinę žemę, t. y. už ketvirtą dalį, ar aštuntą dalį valako, kur buvo ūkininko namai, pagal žemės gerumą, vietą, nuo 16 l. auksinų iki 53 l. auks. nuo valako.

2. Čįžę už priimtinę žemę taip pat jos gerumą, vietą, nuo 17 lenk. auks. iki 54 lenk. auks. nuo valako.

3. Mokesčius valstybei, pav., padūmę pagal valstiečių turtą, Gardino ekonomijoje turtingas mokėjo 12 l. auks., pasiturįs 9 auks., vidutinis 6 auks., neturtingas 3 auks.

4. Dėjo piniginius davinius į valsčiaus kasą, Šiaulių ekonomijoje po 6 auksinus 15 grašių nuo kiekvieno gyvenamo valako, arba pagal ūkininko turtą Gardino ekonomijoje nuo 1 l. auks. iki 11½ grašių.

5. Pylė javų pyliavą į valsčiaus magazynus pagal turtą po kelis gorčius.

6. Kai kuriose ekonominjose (pav. Gardino) iš kiekvieno kiemo po vieną vištą ir po 6 kiaušinius, o nuo šešių ūkininkų vieną žąsį.

Laisvieji buvo žemininkai ar bajorai, oficijalistai ir kitoki.

Žemininkai, tai yra, valstiečiai čįžininkai, visus baudžiavos darbus mokėjo pinigais, dėlto nuo baudžiavos dviejų savaitinių dienų, nuo skubos darbų ar gvoltų, nuo sargybos, nuo panaktės (nakties sargybos), nuo verpimo, nuo gaigystės buvo laisvi, privalė atlikinėti šalivarkus valsčiaus naudai, bet nuo šalivarkų galėjo pasiliuosuoti, sumokėdami į valsčiaus kasą po 24 grašius už kiekvieną dieną. Už pagrindinę žemę Šiaulių ekonomijoje mokėjo labai žymų mokestį, būtent, nuo ketvirtos dalies valako 80 l. auks. metams. Gal to mokesčio didumas, ar gal ir ekonomijų administracijų nenoras, buvo priežastis, kad žemininkų buvo maža. 1783. Alytaus ekonomijoje jų buvo 264, Šiaulių ek. 130, Brastos Kobrinio 37. Kiti žemininkų mokesčiai, čįžė už priimtinę žemę, padūmė valdžiai, dėjimai į valsčiaus kasą buvo toki pat, kaip ir baudžiauninkų. Be šitų, bent Šiaulių ekonomijoje žemininkai mokėjo už teisę daryti alaus ir degtinės savo reikalams ir taip pat prekybos mokestį arba už visokios prekybos laisvę pagal žemininkų turtą, turtingas 32 auks., „geras" 24 auks. vidutinis 16 auks., menkas 8 auks.

Kantraktiniai, t. y. laivi žmonės, visokius mokesčius mokėjo pagal sutartis ar kontraktus, su jais padarytus, be to, nežiūrint į kantraktą turėjo eiti visas valsčiaus pareigas, t. y. šalivarkus arba už juos mokėti, turėjo dėti dėjimus į valsčiaus kasą, turėjo pilti javų pyliavą į valsčiaus magazyną, taip pat, kaip ir žemininkai, mokėjo mokestį „už visokios prekybos laisvę".

Laisvais valstiečiais laikomi buvo ir žemesnieji oficijalistai. Jie nėjo baudžiavos darbų, nei gvoltų nei sargybų, bet šalivarkus valsčiui privalė eiti. Tai buvo vaitai, turį valaką žemės, jų padėjėjai, turį tris ketvirtadalius valako, launinkai, turį ketvirtadalį

valako, pasiuntiniai. Pasiuntiniai, kaip kalba vienas inventorius, „į jokią dvaro prievolę neturi būti traukiami, tik įsakymus, einančius iš administracijos, jie turės vežioti iš rakto į raktą ir prie to šešis kartus metuose turės atlikinėti savaitinę prievolę viceadministracijai patarnauti". Taip pat šauliai ir varovai už girių saugojimą turėjo žemės laisvos nuo baudžiavos ir mokesčių.

Į eilę laisvųjų valstiečių įskaitomi buvo kampininkai, bet turėjo tris dienas metuose ravėti daržus arba stoti į piūtį ir ketvirtą dieną „drauge su kitais baudžiauninkais taisyti iždo trobas, o atlikę tą prievolę prie jokių kitų darbų negalėjo būti traukiami". Prie laisvų valstiečių priklausė ir n a u j a k u r i a i, arba naujai apsigyvenusieji, Prūsokai, rūdininkai ir nesveiki. Apie jų pareigas nėra žinių. Ekonomijų miestelių, neturinčių Magdeburijos teisių, gyventojai nebuvo vienodi. Vieni miestelėnai užsiėmė žemės dirbimu ir buvo verčiami, šalia mokesčių už sklypus (aikštes ar plecius) ir žemę, eiti aštuonis gvoltus metuose, būti pasiuntiniais. Kiti buvo amatininkai, nedirbą jokių baudžiavos darbų. Žydai turėjo kitokias prievoles[16]).

Tokia buvo valstiečių padėtis karaliaus stalo turtuose arba ekonomijose, paties karaliaus valdomose.

Be ekonomijų, Sūduvoje buvo dar kita rūšis valstybės turtų, seniūnijos. Seniūnijoms valdyti skirdavo karalius kuo nors užsitarnavusius kilmingus žmones. Tų seniūnijų buvo keliolika. Jose gyvenančių valstiečių padėtis galėjo būti panaši į karaliaus ekonomijų būklę, gal kiek ir sunkesnė, nes jos nebuvo betarpiniu būdu valdomos karaliaus agentų, dėl to čia mažiau buvo priežiūros iš viršaus ir daugiau galėjo atsitikti savavališkumų iš seniūnų pusės.

Seniūnijose gyvenančių valstiečių padėtį gali nušviesti dviejų seniūnijų inventoriai: Vištyčio iš 1758 m. ir Reketijos iš 1764 m.

Vištyčio seniūniją tada valdė Kristupas Pūzina drauge su žmona, gyvenąs Vištyčio dvare. Tai seniūnijai priklausė Vištyčio miestas, turįs Magdeburgo teises, savavaldybę, vaitą pryšakyje, gyvenantį ant trijų valakų žemės. Gyventojai, be paties miesto daržų ir sklypų, turėjo 36 valakus, už kurių kiekvieną mokėjo dvarui mokesčių po vieną prūsišką talerį arba po 5 lenkiškas timpas. Miestas turėjo dar girios 40 valakų. 13 miesto gyventojų priklausė tiesioginei dvaro jurisdikcijai; tarp jų buvo keli amati-

[16] Koscialkowski, Ze Studjow... 61—9.

ninkai: 1 kalvis, mokąs dvarui už sklypą 35 timpas, 2 garboriai, ir 1 puodžius, moką už sklypus po 25 timpas ir girios prižiūrėtojas 22 timpas, 1 šeštoką ir 6 grašius, kiti po 15 timpų. Dvarui mieste priklausė dar dvi smuklės ir dvi degtinės varyklos.

Tai seniūnijai priklausė 8 kaimai: Riečiūnai su keturiais ūkininkais, mokančiasi čįžės po 7 timpas ir einančiais baudžiavą dvi dienas savaitėje. Totorkiemis su 7 ūkininkais su tokia pat čįžę ir 2 dienų baudžiava, tik jų septintas laikė smuklę ir mokėjo už ją 75 timpas. Lukài (dabar Liukai) su 5 ūkininkais, kurių pareigos ir mokesčiai toki pat, kaip ir anų, tik penktojo čįžė dvigubai mažesnė nors žemės kiekis toks pat, kaip ir kitų. Galkiemis su 4 daržininkais, mokančiais čįžės po 12 timpų ir einančiais baudžiavos 12 dienų metuose, penktas laikė smuklę už 100 timpų metinio mokesčio. Antavilis, kaimas paties seniūno Puzinos neseniai įkurtas nes jo sodžių sąraše iš 1744 m. dar nėra;[17] jame buvo 3 gyventojai, kurių vienas malūnininkas mokėjo 100 timpų, antras audėjas 25 timpas, ir trečias 30 timpų, nors pirmojo žemės kiekis dvigubai didesnis už kitų dviejų, baudžiavos jie nėjo. Papečkiai su 20 ūkininkų, mokančių čįžės po 7 timpas ir dirbančių baudžiavos dvi dienas savaitėje; dvidešimt pirmas gyventojas laikė smuklę už 100 timpų nuomos. Kaupiškiai[18] su ūkininkais, kurių 5 mokėjo po 7 timpas ir dvarui dirbo po 2 dienas savaitėje, vienas liuosas ir nuo mokesčio ir nuo baudžiavos, vienas, dvigubai mažiau žemės turėdamas, dvigubai mažiau mokėjo ir baudžiavos ėjo vieną kartą savaitėje, vienas kalvis čįžės mokėjo 25 timpas ir baudžiavos nėjo, lygiai taip pat ir vienas bendorius; tame pat kaime buvo dar 4 daržininkai, dirbą dvarui 10 dienų metuose ir moką čįžės 10 timpų; smuklės laikytojas nuomos mokėjo 100 timpų. Pavištaičiai su 21 ūkininku, dirbančiais dvarui po dvi dienas savaitėje ir mokančiais po 7 timpas, su 5, kurių žemė, mokestis ir darbas dvigubai už anų mažesnis, su vienu girios sargu, liuosu nuo mokesčio ir darbo, su vienu bajoru, turinčiu valaką žemės, mokančiu čįžės 45 timpas ir laisvu nuo baudžiavos, su vienu daržininku, einančiu dvarui 10 dienų baudžiavos metuose ir mokančiu 10 timpų; tame kaime buvo net dvi smuklės, viena pačiame kaime su 40 timpų nuomos ir kita dvaro šilelyje su 30 timpų.

---

[17] Synodas Vilnensis 1744 m. p. 106.

[18] Inventoriuje jo vardas Ropsodzie, o 1744 sąraše Kapsodzie.

Inventoriuje yra pažymėta, kad ūkininkas, mokąs 7 timpas, turi pusę valako žemės, o kurio dvigubai mažesni mokesčiai, dvigubai mažiau ir žemės, būtent ketvirta valako dalis. Kad dabar tuose pat kaimuose norminis ūkininko žemės kiekis yra valakas, tai yra, 30 ir daugiau margų, tai, be abejo, ta pati norma buvo ir viduryje XVIII šimtmečio, tik nežinia, dėl ko inventorius to nepažymėjo. Tame inventoriuje nėra suskirstymo ūkininko žemės į pagrindinę ir priimtinę. Dėl to, rodos, įrašyta žemė pagrindinė, būtent, pusė valako, už kurį ėjo dvi dienas baudžiavos savaitėje, o visai nepažymėta priimtinė, už kurią buvo mokama čįžė.

Pažymėtina yra viena XVIII šimtmečio kaimų ypatybė: jie buvo gerai aprūpinti degtine. Minėtuose Vištyčio seniūnijos aštuoniuose kaimuose buvo šešios smuklės, priklausančios dvarui. Be tų, dvaras turėjo dar dvi Vištyčio mieste, kurs, turėdamas Magdeburgo teises ir savavaldybę, taip pat be savų smuklių apsieiti negalėjo. Iš jų seniūnui ėjo, kaip jau pažymėta, geras mokestis, o ištroškusiems valdiniams gal labai pageidaujamas pasilinksminimas po darbų ir pramoga, ar kitaip sakant, viršūnei pelnas, o apačiai vargas.

Minėtieji mokesčiai ar čįžė ir baudžiavos dienos tai dar ne visos Vištyčio seniūnijos gyventojų pareigos ir prievolės. Ir miestas ir kaimai jų turėjo dar gana ilgą eilę.

Vištyčio miestas, nors turi Magdeburgo teises ir paliuosuotas nuo baudžiavos darbų, tačiau nėra laisvas nuo paklusnybės Vištyčio dvarui. Jo gyventojai turi taisyti ir, kur reikia, statyti tiltus, taisyti malūno užtvankas, kelius, mieste grendinį grįsti; iki šv. Martynui čįžę pristatyti į dvarą, mokesčius dvaro laikytojui ar seniūnui, rinkliavą burmistrui, valakų mokestį, dovaninį davimą (kalėdą), turgapinigius ir žuvies mokestį; iš eilės važinėti į paštą dvaro reikalais; mokėti hiberną arba kariuomenės mokestį.

Vištyčio seniūnijos valdiniai turėjo šias prievoles: pusės valako gyventojai dvi dienas savaitėje baudžiavos su gyvuliais ar pėsti, kaip dvaras įsakys, savo duona, vasarą ir žiemą. Skubos darbus ar gvoltus, rugius ir vasaroją valant, ariant ir mėšlą vežant ir šieną piaujant po vieną dieną, neskaitant į tai baudžiavos dienų. Pastotis kiekvienas turi duoti kartą metuose ir vežti lengvai ar sunkiai iki 40 mylių; kas negalėtų ar nenorėtų, užmoka pagal paprotį, galėjimą ar negalėjimą sprendžia dvaras. Mokėti čįžę ir taip pat kariuomenei mokesčius vadinamus kvartą ir hiberną. Kiekvienas nuo pusės valako turi duoti pusę asminos avižų, bet

Pavištaičių ūkininkai po visą asminą (t. y. aštuntą dalį bačkos, ar 18 lietuviškų gorčių) ir po vištą. Tie patys Pavištaičiai turi samdyti dvarui sargę, duoti jai maistą ir algą. Visi kaimai, be Pavištaičių, dvarui turi statyti kas savaitė po du sargu ir duoti jiems maistą, tai yra, Kaupiškiai keturias asminas rugių, dvi asminas miežių ir meitėlį, prie to turi prisidėti taip pat Lukai ir Totorkiemis; Papečkiai ir Riečiūnai duos keturias asminas rugių, dvi asminas miežių ir meitėlį. Visi kaimai dovanines rinkliavas (kalėdą) ir valakinius dėjimus turi duoti ir pristatyti į dvarą. Daržininkės, liuosininkės ir žuvininkės, kada reikia, turi ateiti avių trinkti ir kirpti, daržų ravėti ir valyt. Žiemą iš kiekvienos grinčios 10 svarų vilnų arba pakulų turi būti suverpta ir verpalų tiek pat svorio turi būti atiduota dvarui; taip pat turi būti saugojamos girios sienos.

Vištyčio kahalas ir visi žydai ir nuomotojai (jie nuomojo daugiausiai smukles) ir ūkininkai, ir jurisdikiniai turi priklausyti Vištyčio dvarui ir seniūnui, išskyrus kriminales bylas ir taip pat miesto dalykus, kuriuose turi atsakyti prieš Magdeburiją (miesto savavaldybę) ; kurie varo degtinę, brogą turi atiduoti dvarui. Svaigalų mokestį, šilinginį mokestį už smulkų svaiglų pardavinėjimą, apskričio rinkliavą generalis nuomotojas turi pristatyti į apskrities pilį.

Kalbant apie valstiečių pareigas ir prievoles, reikia paminėti ir dvaro laukų dydį, į kurį baudžiauninkai turėjo dirbti. Dirbamų laukų dvaras laikė nedaug. Žieminių javų rugių sėdavo 15 asminų, miežių 14, avižų 12 ir žirnių vieną.

Iš Vištyčio seniūnijos pajamų kas metai būdavo 3069 timpos, 1 šeštokas ir 6 grašiai.[19]

Ūkininkų padėtis, lyginant su ta, kurią buvo nustatęs 1557 valakų įstatymas, jei kiekvienas ūkininkas turėjo po visą valaką (pusę pagrindinio, pusę priimtinio), kas atrodo tikra, buvo ir viduryje XVIII š. maždaug tokia pat, kaip ir XVI š., tai yra, dvi dienos badužiavos su čįžės mokesčiu, pasunkėjo kiek pridedamose pareigose. Išsilaikė dar čia senas paprotys iš XVI š., nes bent kai kurie Vištyčio seniūnijos kaimai buvo įkurti tame šimtmetyje.

Sunkesnė valstiečių padėtis buvo R e k e t i j o s seniūnijoje arba hiberninių turtų dvare. Tą tenutą Oginskis, D. Lietuvos

---

[19] A. V. K. XXXV, 74—80.

Kunigaikštystės maršalkas, sutinkant karaliui Augustui III, perleido 1764 m. ponui Jonui Dermantui Sivickui ir jo žmonai Eufrozinai Gružiauskaitei. Perduodant Reketiją naujiems ponams buvo surašytas tais pat metais jos inventorius.

Pagal tą inventorių Reketijos dvarui priklausė 15 kaimų: 1. Reketija su 24 ūkininkais baudžiauninkais; jų 6 turėjo po valaką žemės (pusę valako pagrindinės ir pusę priimtinės) ir mokėjo čįžės po 38 auksinus, be to, kiekvienas vieną pastotį, vieną žąsį, dvi vištas, 20 kiaušinių, vieną vainiką grybų, vieną gorčių riešutų, vieną gorčių uogų ir dvi tolkas; 3 turėjo po tris ketvirtadalius valako (pusę pagrindinės žemės ir vieną ketvirtadalį priimtinės), jų čįžė buvo po 25 auksinus ir 10 grašių, kiti pridedamieji dalykai toki pat, kaip anų; 15 turėjo žemės po pusę valako, čįžės mokėjo po 12 auksinų ir 20 grašių, kiti jų davimai buvo toki pat, kaip ir anų, nors žemės buvo mažiau. Vienas ūkininkas lovininkas turėjo pusvalakį, mokėjo už ketvirtą dalį 6 auks. ir 10 gr., nuo kito ketvirtadalio ir nuo pridedamųjų davimų buvo liuosas. Tame kaime buvo dar 6½ valako tuščios žemės. 2. Senabūdis su 7 ūkininkais baudžiauninkais, kurių vienas turėjo 10 margų pagrindinės žemės ir 7 pridedamos, mokėjo čįžės 30 auks. 12 grašių; 3 po 7 margus ir čįžės po 8 auks. ir 20 gr., 3 po 10 margų ir po 12 auks. ir 20 gr. čįžės, pridedamos prievolės visų lygios, tokios pat, kaip ir Reketijos kaimo. 3. Šarkaitis su 5 ūkininkais baudžiauninkais, kurių vienas, turėdamas 10 margų, mokėjo čįžės 12 auks. ir 20 gr., o kiti 4 po 5 margus su dvigubai mažesne čįže. Pridedamieji pirmojo davimai, kaip aukščiau minėtųjų, o kiti tai pat, tik dvigubai mažiau kiaušinių ir vieną antrą pastotį (t. y., vieną kas antri metai). 4. Šarkis su 7 ūkininkais baudžiauninkais, kurių vienas turėdamas 25 margus, laikė smuklę ir už ją nuomos mokėjo 253 auks. ir 10 grašių ir daugiau nieko nedavė, 2 po 10 margų su 3 ir 2 pridedamais, 2 po 10 margų, visi su lygia čįže pagal margų skaičių, jų vienas buvo kurpius, kitas bendorius, pridedamos jų pareigos tokios pat kaip Reketijos, kiti 2, matyt, naujakuriai buvo dar trejus metus laisvi nuo mokesčių. 5. Kazlavas su 3 ūkininkais baudžiauninkais, kurių vienas turėdamas 7 margus mokėjo čįžės 8 auks. ir 26 gr., antras 10 margų su 12 auks. 20 gr. čįžės, trečias 10 margų, bet su čįžės 20 auks. 20 gr., pridedamos pareigos jų visų lygios, tokios pat kaip Reketijos. 6. Salaperaugis su 7 ūkininkais baudžiauninkais, turinčiais po 10 margų pagrindinės žemės ir nuo 1 iki 15 margų

priimtinės su čįže pagal margų skaičių su lygiom pridedamom pareigom, tik vienas varovas girios sargas buvo laisvas nuo visų mokesčių ir prievolių, kitas turėjusis 6 margus dvigubai mažiau davė kiaušinių ir kas antri metai pastotį. 7. Žalioji Būda (dabar tik Žalioji) su 4 ūkininkais baudžiauninkais, turinčiais po 10 margų pagrindinės žemės ir nuo 1 iki 7 priimtinės, mokančiais čįžę pagal margų skaičių, su lygiomis pridedamomis prievolėmis, tokiomis, kaip Reketijos.

Šių kaimų gyventojai buvo baudžiauninkai. Kitų mažesnių buvo bajorai. Pagrindinės žemės jie turėjo nuo 5 margų iki 10 ir kai kurie jų dar turėjo po kelis ar keliolika priimtinės. Jie baudžiavos nėjo, bet už tai jų čįžė buvo didesnė, už 10 margų 25 auksinai ir 10 gr. Kitos pridedamos jų pareigos buvo tokios pat, kaip ir baudžiauninkų, tik tolką duodavo dvarui vieną, ne dvi. Bajorų kaimai buvo šie: 1. Santaka, Tkaciškiai ir Tarašiškiai arba 3 bajorai gyvenę tose trijose vietose. 2. Agunis su 9 gyventojais, turinčiais po 8 iki 10 margų žemės. 3. Barkaučizna su trim gyventojais, turinčiais vienas 3 margus, antras 6 ir trečias 7 m. 4. Vanagiškiai su 5 gyventojais. 5. Gunkliškės su 5 gyventojais. 6. Grumodžiškiai su 2 gyventojais. 7. Valkavizna su dviem gyventojais. Kómenka su vienu gyventojum.[20]

Bajorams prie minėtųjų pareigų buvo dar pridėtos šios: kas metai atlikti po 12 gvoltų su kuo dvaras įsakys, t. y., pėsti ar su gyvuliais, duoti duoklės 10 gorčių rugių parvežti dvarui iš girios po 5 rąstus, po vežimą malkų ir sukirsti jas ir, be minėtosios tolkos, dar suverpti, ką dvaras atsiųs, eiti į medžioklę, kada tik dvarui reikės. Kas neturi 10 margų, tam pareigos šiek tiek sumažinamos.

Baudžiauninkai, be minėtųjų pareigų, turėjo dar šias: kas savaitė nuo pusvalakio žemės arba nuo 10 margų dvi dienas dirbti dvarui, stojant į darbą nuo saulės užtekėjimo, kas pasivėlina, gauna 15 rykščių bausmės už kaltę. Tokia pat bausmė gresia, jei neatsiųs mėšlo vežti, arti, daržų dėti, ravėti ir valyti. Gvoltų 10 su kuo dvaras lieps, t. y. pėsti ar su gyvuliais. Duoklės, kaip ir bajorai, 10 gorčių rugių. Pastotis važiuoti, kaip ir bajorai, bet iki sugrįš iš kelionės, laisvi nuo baudžiavos. Kas savaitė iš eilės turi

[20] Kaimų vardus ėmiau iš gyvos kalbos, sakė juos man trys vyrai tuose kaimuose augę. Vanagiškių ir Traciškių dabar nėra.

duoti dvarui sargą, toje savaitėje atleidžiama baudžiava. Panaktinį taip pat iš eilės; jei pasidarytų kokia žala, su panaktiniu visi atsako. Kariuomenei mokesčius, vadinamus kvortą ir hiberną, mokėti drauge su bajorais, kaip dvaras paskirstys. Bites, ar jos būtų namieje ar girioje, bartiniuose medžiuose ar aviliuose, be dvaro žinios, aštria bausme ir bičių atėmimu, draudžiama kopinėti; medus turi būti imamas prie dvaro bartininko pusiau su dvaru; tai turi prižiūrėti bartininkai, kuriems už tai duodama po 5 margus žemės, paliuosuotos nuo čįžės, nuo visokių pareigų ir duoklės. Tie bartininkai kas metai turi išvalyti ir dvaro bites ir kitų, vis tiek kur jos būtų, dvaro bartinius medžius prižiūrėti, bites, į bartinius medžius susimetusias, udžaryti ir kas metai po tris naujus bartinius medžius prirengti, t. y., tinkamuose bitėms medžiuose išskaptuoti vietą, kad bitės galėtų laikytis. Tie bartininkai, nors inventoriuje nepažymėta, rodos, bus gyvenę Tribarčių kaime.

Be šitų visų pareigų buvo dar viena ypatingas draudimas visiems Reketijos dvaro valstiečiams. Kas sekmadieniais ar šventadieniais ne į bažnyčią eitų mišių klausyti, bet į girią su šautuvu ar kirviu, arba taip pat uogauti, grybauti ir riešutauti, tas dvare turi būti nubaustas 45 rykštėmis, paskui turi gauti bažnytinę atgailą ir dar parapijos bažnyčiai duoti tris svarus vaško.[21]

Lyginant Vištyčio seniūnijos valstiečių padėtį su Reketijos tenutos būkle, skirtumas randasi žemės atgvilgiu. Čia valstiečiai turi daug mažiau žemės, o įvairių prievolių daugiau. Kaip ten, taip ir čia galima statyti klausimą, ar tikrai valstiečiai turėjo taip mažai žemės. Dabar tuose pat kaimuose ūkininkai turi po 60, 50, 40 ir 20 margų žemės. Iš to reikia spręsti, kad jie po tiek pat bus turėję ir XVIII šimtmetyje, tik inventoriaus rašytojai, nežinia dėl kokių apskaičiavimų, neįtraukė į jį visą ūkininko turimą žemę. Kitas skirtumas yra tas, kad čia tik viena smuklė yra paminėta. Iš to būtų galima išvesti, kad valstiečiai čia buvo labai blaivūs, jei būtų tikra, kad inventoriuje kai kas šiuo atžvilgiu nebuvo užtylėta. Trečias skirtumas yra tas, kad čia buvo gana daug bajorų, turinčių mažiau žemės, kaip baudžiauninkai. Jei kai kur kitur bajorai buvo jau ėmę vartoti lenkų kalbą, tai to negalima sakyti apie Reketijos tenutos bajorus. Dabar šneka lietuviškai ir net nežino, kad jų protėviai buvo buvę bajorai. Reketijos kaimo

---

[21] A. V. K. XXXV, 131—145.

buvusiųjų baudžiauninkų ainiai moka dabar lenkiškai, bet neužmiršę ir lietuviškai.

Kad Reketijos dvaro valstiečių padėtis buvo kiek sunkesnė už Vištyčio, tai matyti dar ir iš to, kad jo ariamo lauko buvo daug daugiau. Jis sėdavo rugių 12½ bačkos, kviečių $1^{3}/_{16}$, avižų 11, miežių 3½, grikių 3 asminas, žirnių pusę bačkos ir vieną šešioliktą dalį, buvo sėjama dar šiek tiek kanapių ir linų.

Reketijos tenutoje buvo 86 dūmai. Čįžės sudėdavo 2003 auksinus ir 26 grašius.

Kaip Vištyčio seniūnijoje ir Reketijos dvare, valstiečių padėtis, reikia manyti, buvo panaši ir kitose seniūnijose, kurių Sūduvoje buvo į keliolika. Skirtumas galėjo būti pridedamuosiuose davimuose vienur kai kurių dalykų buvo duodama mažiau, kitur kiek daugiau. Žemės plotas, ūkininkams duotas, visose seniūnijose, rodos, bus buvęs tas pats, maždaug valakas, arba 30 margų, nuo kurio pagal valakų įstatymą buvo netik nustatyti mokesčiai mokami, bet ir einamos dvi dienos baudžiavos, kur seniūnijoje buvo dvaras. Taip bus buvę ypač tuose kaimuose, kurie buvo imta kurti antroje pusėje XVI šimtmečio, arba Paprūsėje.

Seniūnijos buvo šiek tiek didesni administratyviniai vienetai, duodami laikyti įvairiems išsitarnavusiems asmenims, nekartą gana žymiems, kaip karvedžiams, hetmanams, iždininkams, maršalkoms. Jie turėdavo kartais po kelias seniūnijas, pavyzdžiui, 1605 m. Kuršo kunigaikštienė Ona Radvilaitė, D. Liet. Kunigaikštystės aukščiausia maršalkienė, Kauno, Punios, Rumšiškio seniūnienė, Paširvinčio (t. y., Alvito) tenutos laikytoja.[22] Tų didelių ponų laikomose seniūnijose ir valakų įstatymo nustatytoji valstiečių būklė laikėsi be didelių atmainų, rodos, iki antrai pusei XVIII šimtmečio.

Šalia seniūnijų buvo dar mažesnių vienetų, vadinamų iš lotyniško tenutomis (deržavomis), apimančiomis kelis valakus žemės dvareliui ir vieną kitą kaimą. Tas mažas tenutas gaudavo laikyti žemesnieji tarnautojai. Kaip seniūnijos, taip ir tenutos buvo Lietuvos valstybės turtas. Laikytojas gaudavo jas laikyti laikinai arba ir gyvos galvos. Belaikydami jie stengdavos: išgauti iš karaliaus privilegiją, suteikiančią jiems nuosavybės teisę. Kai kam tai ir pasisekdavo. Taip kartais tenutos virsdavo privatinių as-

---

[22] V. D. Univ. Bibl. rankraštis Rš. 387, F 78.

menų nuosavybė, kurioje atsirasdavo palengva ir dvarelis ar dvaras.

Kokia buvo būklė tų valstiečių, kurie priklausė prie tų mažų tenutų?

Apie tai šiek tiek gauname žinių iš Alytaus ekonomijos 1693 m. inventoriaus. Karalkrėslio rakte tais metais buvo į 250 valakų tuščios žemės, kurie buvo duoti laikyti 38 asmenims, mokant vieną auksiną 7 skatikus už valaką. Jie laikė po kelis valakus, bet buvo tarp jų keletas, kurie paėmę buvo po keliolika valakų ir net iki 25 v. Jų 11 turėjo ne tik tuščio lauko, bet ir apgyventų kaimų:

Ponas Morozas turėjo apgyventų 24 ketvirtadalius valako ir 3 šeštadalius, o tuščio lauko 25½ valako, mokėjo už tai 96 auks. 5 skatikus.

Ponas Szerninskis — apgyventų vieną trečdalį ir vieną ketvirtadalį valako, tuščio lauko $15^{3}/_{1}{}^{2}$ val., mokėjo 23 auks. 7 sk.

Ponas Vilniaus pakamaris apgyventų 30 valakų, mokėjo 80 auks.

Ponas Kochanovskis apgyventų 14 po du trečdaliu valako, tuščių 3 v. mokėjo 39 auks. 15 sk.

Šimkovičius apgyventų 7 aštuntadalius valako, tuščių 7 po tris ketvirtadalius val. ir 1 aštuntadalį; mokėjo 20 auks. 21 sk.

Ponas Baranovskis iš Vinkšnupių apgyventų 3 po du trečdaliu valako ir 1 vieną ketvirtadalį val., tuščio 9½ val. mokėjo 21 auks. 20 sk.

Tas pats iš Patilčių apgyventų 2 po dvyliktą valako dalį, tuščio 7 val., mok. 15 auks. 8 sk

Tas pats iš Piliakalnių apgyvento 5 po aštuntadalį val. ir 1 vieną dvyliktą dalį val., tuščio 7 po du trečdaliu val., vieną pusę val. ir vieną aštuntadalį val., mok. 28 auks. 15 sk.

Tas pats iš Naujienėlės (Nowina) tuščio 12 val., mokėjo 14 auks. 24 sk.

Tas pats iš Vilkabalių apgyventų 3 po tris ketvirtadalius val. ir tuščio 6¼ val. mok. 13 auks. 26 sk.

Ponas Ostrovskis iš Šilavo (?) apgyventų 7 valakus, tuščio 11 pusvalakių ir vieną trečdalį val., mok. 33 auks. 21 sk.

Ponas Ulskis apgyventų 25 val., mokėjo 30 auks. 25 sk.

Ponas Zaleskis apgyventų 2 val., tuščio 10 val. mokėjo 15 auks. 20 sk.

Ponas Leščinskis apgyventų 3 valakus, tuščio 13 val., mokėjo 24 auks. 21 sk.

Ponas Močulskis apgyventų 1 trečdalį valako, tuščio 10 val., mokėjo 24 auks. 21 sk.[23]

Iš šio sąrašo matyti, kad valstiečiai turėjo po vieną valaką Vilniaus pakamario kaime 30 v., Ostrovskio 7, Ulskio 25, Zaleskio 2, Lesčinskio 3. Tų kaimų vardai nežinomi. Kitų ponų valstiečiai neturėjo viso žemės valako, vieni gyveno ant dvyliktos valako dalies, kiti ant šeštos dalies, kiti ant ketvirtadalio, kiti ant trečdalio, kiti ant pusės, kiti ant dviejų trečdalių, kiti ant trijų ketvirtadalių valako. Iš to reikėtų išvesti, kad šitų valstiečių padėtis buvo menka, nes turėjo maža žemės.

Čia vėl reikėtų statyti klausimą, ar tikrai valstiečiai turėjo po tiek maža žemės, ypač kad Karalkrėslio apylinkės buvo kolonizuojamos antroje pusėje ar pabaigoje XVI š., kada pagal valakų įstatymą buvo duodama vienam ūkininkui po vieną valaką žemės arba kai kuriems ir po du. Atrodo, kad valstiečiai turėjo ir 1693 m. bent po valaką žemės. Čia minėtasis Kibeikių kaimas buvo jau įkurtas prieš 1560 m., kaip tai žinoma iš Jurbarko ir Naujosios Valios 1561 m. inventoriaus. Jame gyveno tuo laiku girios sargai varovai (osočniki), kuriems kaip tie tuo laiku išleistasis valakų įstatymas teikė po du valaku, ir, be to, kaimuose, tuo pat laiku įkurtuose apie Virbalių, valstiečiai turėjo po visą valaką. Dėl to reikėtų manyti, kad Kibeikių ūkininkai ir 1693 m., jau jei ne po du valaku, tai bent po vieną turėjo turėti. Iš to reikėtų daryti ta pati išvada ir kitiems kaimams. Bet čia reikia vėl klausti, dėl ko inventorius taip mažai žemės ūkininkams įrašė. Priežastis, rodos, bus ta, kad mokesčiai už tuščią žemę buvo maži, o už dirbamą didesni. Inventorius bus įrašęs valstiečiui tiek žemės, kiek jis faktinai dirbo ir už kiek jis turėjo mokėti didesnius mokesčius. Ir dabar senųjų kaimų ūkininkai turi po 30, 40, 50 ir daugiau margų. Po tiek jie bus turėję ir XVII ir XVIII šimtmetyje.

Bet ir senesniuose XVII šimtmečio inventoriuose yra paduodama, kad valstiečiai turi mažai žemės. Taip 1640 m. Pašeimenių kaime, kuriame buvo 15 valakų, gyvenę tik du ūkininkai, vienas turėjęs ¼ dalį valako, kitas trečią dalį, o visas kitas laukas buvęs tuščias. Penkinių kaime buvę taip pat du ūkininkai, turį po

---

[23] Basanavičius, Baudžiava Lietuvoje, p. 5—6, kur duoda čia minimas žinias iš Inventoriaus 1693 m., buvusio Vilniaus Centr. Arch.

¼ val., o vienas valakas buvęs nedirbamas. Pavembrių kaime, kurio laiyktojas ar nuomininkas buvo Kaz. Eismantas, 1669 m. 8 ūkininkai turėję po ⅙ valako, 7 po ⅛, o 2 tik po 8 rykštes. Nedirbamų laukų buvę 8⅜ ir dar 80 margų. Dotamų dvarelį, kuriame buvo 4 valakai žemės, padalinti į tris laukus, 1686 m. laikė Andr. Ostrovskis, turėjo degtinės dirbtuvę ir pirtį; šalia to dvarelio buvo Dotamų kaimas, turįs 20 valakų, su 5 ūkininkais ir 2 daržininkais. Inventoriuje nepažymėta po kiek jie žemės turėjo; tik žinoma, kad nuo ¼ valako vyrai eidavę kas savaitė po 2 dienas baudžiavos, o moters po 2 dienas gaudavo joms skiriamų darbų. Čižės mokėdavę po 5 lietuv. grašių kapas, duodavę vežimą su arkliais vieną kartą metuose į Vilnių ir Karaliaučių; nuo valako duodavo dvarui 1 žąsį, 3 vištas, 30 kiaušinių. Daržininkų priedermė buvo, ant dvaro duonos eiti baudžiavos 1 dieną savaitėje. 1687 m. Pašeimenių dvarelį laikė Kaz. Grotovskis, „pancerinės vėliavos poručnikas", turėjo 6 valakus žemės. Jo 6 baudžiauninkai turėjo po ¼ valako; už valaką ponui mokėję po 10 auks., nuo vieno ketvirtadalio valako vyrai ėjo baudžiavos po 2 dienas savaitėje, o moters pagal reikalą, kada dvaras įsakys. Pagal paprotį duodavę jie dar ponui vištų, žąsų ir kiaušinių.[24]

Čia vėl tas pats reikalas: valstietis turi ¼ valako, už jį eina dvi dienas baudžiavos savaitėje, kartą metuose gauna važiuoti į Vilnių ar Karaliaučių, moka mokestį ar čįžę ir duoda dar įvairių priedų. Kitaip sakant, jis eina tas pareigas, kurias valakų įstatymas uždeda ūkininkui, turinčiam valaką žemės. Pasunkinimas čia yra tas, kad daugiau darbo reikalaujama iš moterų. Atrodo, kad tas mažas žemės kiekis inventorių paduotas tai tik ta valako dalis, kurią ūkininkas dirbo ir už kurią mokėjo mokesčius, o nedirbama valako dalis inventoriuje nutylėta.

Taip valstiečių padėtis, žemės atžvilgiu, taip pat mokesčių ir pareigų atžvilgiu, XVII šimtmetyje nedaug kuo skyrėsi nuo tos, kurią XVI šimtmetyje buvo nustatęs valakų įstatymas. Bet žemės dirbimas buvo menkame stovyje; matyti, kad šalia mažo dirbamos žemės kiekio valstiečiai turėjo daugiau kitokių pragyvenimui šaltinių: bitininkystę, žvejybą, medžioklę, gyvulių auginimą, gausingų pievų naudojimą.

Buvo minėta, kad Karalkrėslio rakto tuščių laukų 250 valakų

---

[24] Basanavičius, Baudžiava Lietuvoje, p. 7—8, kur cituojami Viln. Centr. Arch. kn. Nr. 3713, p. 478 ir Nr. 3712, p. 478, 631, 905.

laikė 38 nuomininkai ar laikytojai, kurių 11 laikė dar pustuščius kaimus. Tuščių laukų vardai nežinomi, o pustuščių kaimų pavadinimai inventoriuje užrašyti, kaip aukščiau išvardinta, tik kai kurių, būtent, Kibeikių, Vinkšnupių, Piliakalnių, Naujienėlės, Vilkabalių, Šilovo. Minėtieji laikytojai savo dvarelį apie 1693 m. dar neturėjo, išskyrus vieną kitą. Jie ar jų vaikai, be abejo, stengėsi įsigyti iš karaliaus savo laikomų laukų nuosavybės teisę ir paskui įsikurti sau dvarą ar dvarelį. Tie nuomojami tušti laukai virto dvarais ir dvareliais tik antroje pusėje XVIII šimtmečio, nes Alvito dekanato parapijų sąraše iš 1744 m., kur kiekvienas parapijos išvardinti yra kaimai ir dvarai, dvarų dar yra maža: Pojevonio parapijoje, kurios ribose buvo Karalkrėslis, nebuvo nė vieno; Bartininkų par. buvo vienas dvaras ir vienas palivarkas; Gražiškių ir Lankeliškių par. buvo po kelis, tik vardai nesusekti.[25] Kaip tie dvarai ir dvareliai kūrėsi, rodo bent šiek tiek minėtųjų kaimų vardai: šalia tų kaimų išdygo dvarai, šalia Kibeikių kaimo Kibeikių dvaras, šalia Vinkšnupių kaimo Vinkšnupių dvaras, šalia Patilčių k., Patilčių dvaras, šalia Piliakalnių k., Piliakalnių dvaras, šalia Vilkabalių k., Vilkabalių dvaras. Naujienėlė Nowinka), 1744 m. dar kaimas, virto dvaru, o tokiu vardu kaimo nėra. Šilovo kaimas, išlikęs be dvaro, dabar tur būt, bus tas pats, kurs vadinasi Šilbaliais.

Jei baigiantis XVII šimtmečiui buvo daug tuščių laukų ir pustuščių kaimų, tai toks dalykų stovis nepagerėjo ir XVIII š. prasidedant. Lietuvą vargino tada, kaip buvo aiškinta, Švedų karas ir paskui jį einąs 1710—1711 m. didelis maras. Kaimuose daug žmonių išmirė ir negreit po to buvo atsigriebta, kaip tai žinia yra iš inventorių, kurie pagal seimo įsakymą aprašė visus didžiojo kunigaikščio turtus, žemes, dvarus, dvarelius ir kaimus.

Taip Vladislavovo dvarelio nuomininkas Baltr. Domanskis savo inventoriuje rašo, kad prieš 1676 m. jo kaime buvę 21 ūkininkas, kurie visi išmirę nuo maro, ir kaimo vietoje likę gryni dirvonai „be jokios trobos dvare ir kaime“. Dar apie 1738 m. tas dvarelis su kaimaviete buvęs beveik tuščias. Jis tada apgyvendinęs 4 ateivius baudžiauninkus ir 2 kampininku, kurių vieni čįžės nuo dirbamo lauko mokėję 30 auksinų, o iš kitų gaudavęs kas trečią javų pėdą, kurių susirinkdavę apie 30 kapų. Kitame inventoriuje tą pat 1738 m. Ant. Zaborovskis, Šulų ir Alksninės (Ols-

---

[25] Synodus Vilnensis 1744 m. p. 104—5.

zanka) dvarelių laikytojas mini, kad abu tuodu dvareliu buvę „tušti po maro"; taip pat ir Sudauskų dvarelis visai tuščias; Skambabaliuose, Vižainio valsčiuje, buvęs vienas baudžiauninkas, kurs mokėjęs čįžės 8 auksinus, ir Aleksandrave vienas, kurs davęs čįžės 5 auks. ir 10 skatinkų. Dotamų samdytojas Stan. Osipovskis tų pat metų inventoriuje rašo, kad nė vieno baudžiauninko neturįs ir kad laukus dirbąs su bernais ir samdininkais. Piliakalniuose, kuriuos laikė Jonas Bronisz-Makovskis, buvo tik vienas baudžiauninkas, kurs 1738 m. mokėjęs hibernos 14 auksinų. Visas Ančlaukio kaimas, turįs 18 valakų žemės, samdomas Stan. Michnievičiaus, buvęs visai tuščias be jokio gyventojo. Laukų dalį tasai laikytojas parsamdydavęs žmonėms ir iš to turėdavęs pelno 80 auks., o pats į iždą mokėdavęs 12 auks.

Kai kurie laikytojai tuščius kaimus stengdavęsi apgyvendinti. Pagernevės ir Geistariškių laikytojai Domin. Osieckis, „Smolensko iždininkas", už laukus ir Geistariškių kaimą hibernos iždui mokėjęs 70 auks. Šitą vietą jis apimdamas radęs du gyventoju: vieną Joną Mozūrą, kurs nieko neturėjo, ir Luk. Maskolių, kurį Maskva atėmė. Jis pastatęs trobas, apgyvendinęs 2 vietiniu ir 4 ateivius, davęs jiems javų, jaučių ir arklių. Jie turėję lauko po ¼ valako, baudžiavos eidavę 2 dienas savaitėje, čįžės nemokėję, bet prie hibernos prisidėdavę. Dvaro laukuose buvę sėta 4 Vilniaus bačkos rugių, 1 kviečių, 1½ miežių, ½ avižų, ⅛ žirnių. Apie Pašeimenius laikytojas Myk. Dylevskis savo inventoriuje rašo, kad apimdamas tą tenutą, dvaro laukus radęs dirvonais, apgyvendinęs 2 baudžiauninku ir 7 daržininkus, duodamas jiems jaučius ir arklius; daržininkai ant dvaro duonos eidavę baudžiavos po 2 dienas savaitėje. Tos vietos 9 iš seniau likę gyventojai piniginės duoklės nedavę, jie turėję po ¼ valako dalį. Sėta buvę 5 bačkos rugių, 1 miežių, 3 avižų grikių ¼. Laikytojas pastatęs smuklę, kurioje vargu būsią išparduota gėralų už 20 auks. Prie Rasių dvarelio, kurį 1738 m. valdė kapitonas Baltrus Domanskis vietinių baudžiauninkų būta 4, ateivių 2. Čįžės jie mokėję 20 auks. Rugių buvę sėta 10 Viln. bačkų, avižų 6, miežių 1½. Piliakalniuose sėta rugių 3, miežių 1, avižų 1 Viln. bačka; šieno gauta vos 20 vežimų, taip jog reikėdavę kasmetai dar po 50 vežimų pripirkti. Parausiuose, kuriuos laikė karaliaus poručnikas Abr. Bomsdorfas, buvo 4 ūkininkai ir 3 atėjūnai daržininkai. Prie Šliakiškės V. Kossakovskio valdomo dvarelio priklausančiame Aistiškių kaime buvę 2 baudžiauninkai ir ėję po 3 dienas baudžiavos savaitėje, o Liepalotuose 3 ūkininkai

čįžės mokėję 16 auks. ir kitų mokesčių iš to kaimo buvę dar 38 auks. Rugių čion sėta 34 osminos, miežių 12, avižų 13, žirnių ir grikių po 1. Dubiškiuose, kuriuos valdė Aleks. Podoleckis ir turėjo tik 2 valaku žemės 1738 m. buvę sėta rugių ½ Vilniaus bačkos, miežių, avižų ir žirnių po ¼ bačkos. Laukus apdirbdavę bernai ir vienas daržininkas, kuris ant dvaro duonos eidavęs vieną dieną baudžiavos savaitėje.

Stolaukio kaimas, priklaususis prie Stolaukio dvarelio, laikomas Ant. Mončinskio, turėjo 20 valakų lauko; išmirus per marą jo gyventojams, 1738 m. čia buvo apsigyvenę 5 ateiviai: vienas iš Palenkės, kitas iš Ašmenos, trečias nuo Gardino ir ketvirtas iš Gudijos; jie turėję po pusę valako žemės, o vienas 2 valaku; čįžės tie baudžiauninkai nedavę, baudžiavos savaitėje eidavę po 2 dienas, hibernos mokėdavę 80 auks. Tais pat metais buvo užsėta rugių 30 Virbalio osminų, žieminių kviečių 6, miežių 6½, avižų 20, žirnių 2, grikių 1; šieno gauta 100 vežimų.

Prie Penkinių tenutos, laikomos Upytės seniūno Puzinos, priklausęs k. Venclaukis, kurį buvo nusisamdęs Michnevičius; prie dvaro malūno buvę 2 baudžiauninkai, kurie ne tik nemokėję jokios čįžės, bet dar už juos reikėję iždui užmokėti jų mokestį. Malūnas nedavęs nė tiek pelno, kad iš jo malūnininkas būtų galėjęs gyenti. Iš dvaro pievos buvę 50 timpų pelno, hibernos mokėta 60 auks.; ekonomas, kurs nuo Anusovskio, Vištyčio administratoriaus, priklausė, gaudavo algos 70 auks. Rugių tame dvare sėta 30 osminų, miežių 18, avižų 30.

Iš to visko matyti, kad kaimų ūkis buvo menkas. Nedaug geresnis buvo ir tų dvarų ar dvarelių, kuriems priklausė kaimai. Iš Antano Zaborovskio 1738 m. rašyto inventoriaus žinia yra, kad Suduvos tenuta (Dzierżawa Sudawskie) Vižainio par. tada buvo visai tuščia ir kad jos kaime buvęs tik vienas baudžiauninkas, kurs čįžės mokėjęs 8 auks. Tokiame liūdname stovyje tas dvarelis turėjo dar ilgai būti. 1773 m. karalius Stanislovas Augustas tą tenutą pakėlė seniūnija ir davė naudotis pulkininkui totoriui Baranovskiui. Tais metais prie tos seniūnijos priklausė du kaimai: Sudauskų ir Skambabalių. To dvarelio trobos šiaip aprašytos: „gyvenamoji troba visiškai suirus ir sugriuvus, niekam netinkanti, prie jos dviejų aukštų svirnelis supuvęs, sugriuvęs; prie jo pristatytasis tvartukas senas sugriuvęs; toliau kūtis keliems arkliams supuvus, niekam netinkanti; prie to senas kluonelis, mažas su vienu klojimu". Dalis trobų ir daržų kartimis aptverta. Rugių, neži-

nia, ar tik dvarelio, ar drauge ir kaimų, buvo sėjama, pagal trejų metų apskaičiavimą, 24 karčiai, kurių kaina 48 auks., miežių 6 karč. = 9 auks., avižų 26 karč. = 26 auks., žirnių 1 kartis = 2 auks., linų sėmenų 1 kartis = 3 auks. ir šieno 50 vežimų = 50 auks., viso labo 138 auks. Sudauskų kaime 3 gyventojai turėję po vieną arklį, ketvirtas neturėjęs nė arklio. Apie tą kaimą inventoriuje pažymėta, kad jokių mokesčių neduodąs, priedermių nepildąs, nes iš naujo pradedąs statytis ir kirsti girią. Skambabalių kaime gyvenę 6 ūkininkai, turėję po du arkliu po 2 jaučiu, tik jų vienas 3 arklius ir 4 jaučius. Kiekvienas jų mokėjo keliapinigių po 12 auksinų, baudžiavos eidavo po 2 dienas savaitėje, gvoltų 4 dienas metuose, turėję apdirbti, apravėti daržus ir nuvalyti daržoves. Dvarui liepiant, baudžiauninkai turėdavę važiuot į Karaliaučių ar Vilnių, arba negalint, užmokėti po 12 auks., hiberną mokėdavę paprastu būdu. Naudos ta seniūnija turėjo iš laukų 88 auks., keliapinigių 72 auks., už šieną 50 auks., viso 210 auks. Iš tos sumos mokėta seniūno vietininkui su šeimininke 105 auks., iždui 26 auks. 7½ skat., seniūnui gryno pelno likdavo 72 auks. 7½ skat. Iš 1778 m. inventoriaus matoma, kad Baranovskis Suduvos dvarelio ūkį pagerino ir trobas pataisė. Penkeriems metams praslinkus nuo dvarelio paėmimo buvo jame nauja gyvenama troba, nauja kūtis du kluonu, daržinė, nauji tvartai, naujai pasodintas sodas. Sėta viename lauke rugių 15 karčių ir girios naujienose 15 karčių; kitame lauke avižų 26 k., miežių 8 k., žirnių ir grikių po 1 kartį.; trečiame 15 karčių; prie to dar kanapių 4 gorčiai, linų 2 gorčiai, kviečių viename lauke 2 karčiai. Skambabalių kaime gyveno 5 ūkininkai, turėjo po 2 arkliu ir po 2 jaučiu, baudžiavos ėjo po 2 dienas savaitėje, gvoltų 2 dienas, žiemą turėdavę suverpti pakulų ir pašukų po 15 svarų. Iš ateivių buvo įkurtas naujas kaimas Naujasodais vadinamas, su 5 ūkininkais; čia buvo ir smuklė, kuri metinio pelno duodavo 30 auks. Dvare laikyta trys bernai; kuriems algos mokėta po 30 auks., šeimininkei 30 auks., piemeniui 20 auks. ir tarnaitei 20 auks.[26]

Tokia buvo padėtis kaimuose ir nedideliuose dvareliuose, kurie buvo Karalkrėslio rakto srityje, priklausančioje karaliaus stalo turtams, Alytaus ekonomijai. Kai kurie čia minėtųjų dvarelių priklausė ne Alytaus ekonomijai, bet Lietuvos iždui. Valstie-

---

[26] Basanavičius, Baudžiava Lietuvoje, 8—16, kur jis remiasi Viln. Centr. Arch. kn. Nr. 3712, 3713, 3786, 3802.

čių būklė juose buvo maždaug vienoda, ypač 2 dienos baudžiavos savaitėje. Bet jau ima rastis linkimas įvesti 3 dienas baudžiavos, kaip tai buvo padaryta minėtame Aistiškių kaime.

Kaimų Karalkrėslio rakte ir apylinkėse buvo daug daugiau, kaip čia paminėta. Reikėtų manyti, kad tie čia neminėtieji kaimai nebuvo toki pustuščiai. Jie, rodos, buvo tiesioginiu būdu valdomi Karalkrėslio ir kitų raktų administratoriaus, o ne atiduoti laikyti smulkiems laikytojams. Kad iki antrai pusei XVIII š. valdžios ar iždo ir ekonomijų dvarų buvo nedaug, tai ir tų ūkininkų, kurie tiesiog priklausė ekonomijos raktų valdybai, padėtis, be abejo, nebuvo sunkesnė už tą, kurioje buvo tų smulkių laikytojų valstiečiai. Kur dvaro nebuvo, ten valstiečiai mokėjo didesnius mokesčius ir baudžiavos nėjo.

Valstiečių padėtis daug atsimainė ir žymiai pablogėjo, kai antroje pusėje XVIII š. minėtasis Tyzenhauzas, D. Lietuvos kunigaikštystės iždininkas ir karaliaus stalo turtų arba ekonomijų valdytojas, ėmė reformas daryti. Norėdamas padidinti ekonomijų pajamas, jis ėmė statyti dvarus ir kelti jų ūkį. Tos reformos sėkmė buvo ta, kad valstiečiams buvo įvesta baudžiava ten, kur jos nebuvo. Jis kėlė ir valstiečių ūkį, bet ir mokesčius jiems didino. Dvarus jis statė pirmiausiai ekonomijų srityse. Jo pavyzdys, be abejo, atiliepė ir kitose žemėse, kuriose priklausė iždui, t. y. seniūnijose ir mažose tenutose. Taip baigaintis XVIII š. visur toje Sūduvos dalyje, kuri priklausė prie Trakų karvedijos, atsirado daug dvarų. Kad dvarų ūkis buvo vedamas baudžiauninkų darbu, tai, atsirandant dvarams, valstiečiams buvo vis uždedama baudžiava ir sunkinama.

Kad dvarų buvo maža pirmoje pusėje XVIII šimtmečio, žinia yra iš Vilniaus vyskupijos parapijų sąrašo 1744 m., kur yra sužymėtos visos parapijos su jų kaimais, dvarais ir palivarkais. Iš to sąrašo galima matyti, kad Alvito, Pilviškių, Kalvarijos, Liudvinavo, Pajevonio, Vištyčio, Vilkaviškio parapijose dvarų nebūta. Kitur parapijose, dvarų arba visai nebuvo, ar jei ir buvo, tai tik vienas kitas. Prieš didįjį karą beveik nebuvo parapijos, kur nebūtų buvę bent vieno dvaro. Paprastai buvo po kelis, po kelioliką, net per 20. Alvito parapijoje buvo net per 30 dvarų. Tokios dvarų daugybės 1744 m. dar nebuvo. Jie atsirado tik antroje pusėje XVIII šimtmečio, kai minėtasis Lietuvos iždininkas Tyzenhauzas pavyzdį davė karaliaus stalo ekonomijose. Dvarai kuriami buvo ir Alytaus ekonomijoje. Žinia yra, kad tos ekonomijos srityje buvo

įkurtas Bartininkų dvaras. M. Bartininkų kaimo vietoje paimant iš kaimų žemes, iš Oškabalių, Geistariškių, Parausių.[27] Tuo pat laiku atsirado tos pat ekonomijos srityje ir kiti dideli valdžios dvarai.

Šitą karaliaus ekonomijų pavyzdį pasekė seniūnijos. 1744 m. Vystyčio seniūnijoje, kuri aukščiau buvo aprašyta, dvaro dar nebuvo. Taip pat 1744 m. parapijų sąraše minėtosios Reketijos dar nebuvo. Ir čia dvaras bus išdygęs buvęs, nusižiūrėjus į pavyzdį iš viršaus duotą. Kaip tuo laiku nauji dvarai buvo kuriami, gali rodyti Prienų parapija. 1744 m. ji apima, kaip rašo sąrašas, tik kaimus.[28] Tos pat parapijos kitas vėlesnis labai smulkus 1772 m. sąrašas rodo, kad joje jau yra šie dvarai: Chlebiškis, Michališkis, Liepalotas, Skrynupis, Žytoviškis, Tartupis. Nė šitų vardų 1744 m, dar nebuvo. Be šitų, Šaltupis, Išlaužas, Igliškis Rūdupis 1744 m., rodos, buvo dar kaimai, nes prie jų sąraše nepažymėta, kad būtų buvę dvarai, kur paprastai jame pabrėžiama, o 1772 m. jie jau yra palivarkai.[20]

Kaip Prienų parapijoje, taip ir kitose tuo pat laiku buvo kuriama daug naujų dvarų. Po kiek jų kiekvienoje parapijoje buvo tada įkurta, nėra dar ištirta ir nėra žinomi šaltiniai, iš kurių tai galima būtų sužinoti. Būtų galima susekti tose parapijose, kur yra išlikę seni viso XVIII šimtmečio metrikai. Juose būtų galima surasti, kurioje vietoje ir kuriais maždaug metais atsiranda naujas dvaras. Nors šitoks smulkus tyrinėjimas nėra dar padarytas, tačiau galima tikru daiktu laikyti, kad didelė dvarų dauguma buvo įkurta antroje pusėje XVIII šimtmečio, sekant pavyzdį, duotą Lietuvos iždininko Antano Tyzenhauzo. Tai buvo dvarų kūrimo laikas. Antras dvarų statymo laikotarpis buvo antros pusės XIX šimtmečio pradžia. Kai Rusija pralošė Krimo karą, ciecorius Mikalojus I Maskvoje dvarininkų suvažiavime manydamas, kitaip valstybę pertvarkyti, pasakė, kad reikia daryti reformas valstie-

[27] Basanavičius, Baudžiava Lietuvoje, 18—20.

[28] Synodus Vilnensis 1744, p. 103.

[29] Status Animarum in Parochia Prenensi Reperibilium per me Stanislaum Kowinski Restorem Ecclesiae visus cum Annotatione Singulorum actatis, nec non Communionis Paschalis sub Tempus strenarum connotatus. Anno Domini 1772. Rankraštis 62 puslapių in Folio ir 2 puslapiai indekso, 1773 m. dekano paliudytas. Drauge ir kitas toks pat sąrašas to pat klebono rašytas 1775 m. Catalogus Parochianorum, 67 psl. ir 6 p. nenumeruotų Marijonų Biblijotekoje.

čiams iš viršaus, nelaukiant, kol jos ims darytis iš apačios. Kai kurie gudresnieji dvarininkai, nujausdami, kuo tos reformos baigsis, ėmė naikinti kaimus, išvarydami gyventojus iš jų dirbamos žemės, ir statyti jų vietoje naujus dvarus. Kiek jų tada buvo įkurta šitame antrame dvarų statymo laikotarpyje, taip pat nėra ištirta. Ištirti tai būtų lengviau, nes čia netik gausingesni metrikai gali padėti, bet dar gyvi iki šiol neužgesę žmonių atmintyje atsiminimai.

Lengva suprasti, kad dvarų daugėjimas sunkino valstiečių būklę. Dvarai tada ūkį varė ne laisvai samdomu darbu, bet valstiečių baudžiava. Dvarams daugėjant, didėjo ir valstiečių baudžiava. Visų tų naujų dvarų laukus jie turėjo išarti, užsėti, nuvalyti, iškulti, dvaro javus vežti parduot ar parduotus pristatyti į gana tolimas vietas, dirbti, be to, įvairius dvaro darbus, mokėti mokesčius ir įvairius davinius. Ta pasunkėjusi padėtis laikėsi netik baigiantis XVIII šimtmečiui, bet ir XIX-ame, iki baudžiava buvo panaikinta.

Čia vis buvo kalbama daugiau apie iždo žemių valstiečius, gyvenusius seniūnijų ir mažų tenutų srityje. Be šitų, buvo dar ir privatinių savininkų, didesnių ar mažesnių dvarininkų, turėjusių savo valstiečių. Reikia manyti, kad šitų privatinių valstiečių padėtis buvo ir maždaug tokia, kaip ir valdžios ūkininkų, gal dar kiek ir sunkesnė, nes čia ir dvarininko savavaliavimui buvo daugiau vietos.

Kokioje padėtyje buvo privatinių dvarų valstiečiai, gali šiek tiek rodyti 1663 m. Šventežerio dvaro inventorius. Tasai dvaras minėtais metais priklausė Jonui Vladimierui Lasockiui, Žyžmarių seniūnui, jo žmonai ir Kristupui Eperijašui, Kauno podstoliui, bet neseniai buvo perėjęs į jų nuosavybę užstato keliu iš Jonušo Radvilo, buvusio Žemaičių seniūno, kurs tą savo turtą užstatė, būdamas lauko hetmanu (tarp 1646 — 1654). Tame inventoriuje nuostatas, išdėstąs Šventežerio miestelio ir valsčiaus gyventojų pareigas, yra, kaip jame pabrėžta, žodis į žodį išrašytas iš nuostato, kurį Jonušas Radvila tam valsčiui ir miesteliui buvo davęs. Dėlto iš jo galima matyti, kaip tas gal didžiausias ar bent vienas iš didžiausių Lietuvos ponų tvarkė Sūduvoje, Dzūkų krašte, savo valstiečius.

Pirmiausiai tame inventoriuje akis veria labai didelis valstiečiams skiriamos žemės smulkinimas. Tame valsčiuje buvo penki kaimai: Teizai su 34 valakais, ir 14 ūkininkų, Mikyčiai su 52 val.

ir su16 ūk., Agariniai su 15 val., ir 8 ūk., Juškonys su 24 val., ir 15 ūkininkų, Nemaniūnai su 28 val., ir su 13 ūk. ir Babrai su 16 val. ir 2 ūk. Kiekvieno kaimo valakai buvo susmulkinti į mažas dalis: į šeštadalius, ketvirtadalius, trečdalius ir puses. Tos smulkios valako dalys tai norminiai žemės kiekiai, skiriami vienam valstiečiui. Vienas valstietis gali turėti ir dvi tas smulkias valako dalis, bet kiekvieną kitokiu titulu: vieną baudžiavos, kitą vadinamą piniginę, už kurią pinigais moka ypatingus mokesčius. Visuose minėtuose kaimuose buvo 68 gyventojai, kurių 55 buvo baudžiauninkai, kiti 9 piniginiai, neiną baudžiavos bet moką didesnius mokesčius, 1 žydas avendatorius, 1 vaitas ir 1 girios sargas. Žemės jie turėjo po vieną iš minėtųjų valako dalelių, kai kurie baudžiauninkai buvo paėmę ir antrą piniginę valako dalelę, bet ir tie pilno valako neturėjo; net vaitas turėjo tik trečdalį valako. Tik vienas girios sargas gyveno ant pilno nuo mokesčių laisvo valako, ir žydas arendatorius valdė daugiau kaip pusantro valako.

Tie kaimai visi drauge turėjo 169 valakus, kurių 127 buvo tušti. Gyventi ant pilno valako gal buvo nepakeliama našta.

Baudžiauninkų pareigos buvo šiokios: nuo valako žemės kas metai viena bačka rugių (79 gorčiai) ir bačka avižų, 5 svarai linų, viena žąsis, 2 vištos ir 20 kiaušinių. Už linus galima mokėti pinigais. Be to, kas savaitė 5 dienos baudžiavos nuo vieno valako, tai yra, 3 dienas po vieną žmogų ir 2 dienas po 2 su kuo bus įsakyta (pėstiem ar su vežimu). Praktikoje su taip sunkia baudžiava turėjo rastis dar daugiau sunkenybių: nuo valako eina 5 dienas, tai kiek eis tie, kurie turi pusę, trečią, ketvirtą ar šeštą dalį valako. Tas neaiškumas vargu bus ėjęs baudžiauninko naudai. Prie to dar prisideda skubos darbai ar gvoltai. Į tuos eina netik baudžiauninkai, bet ir piniginiai. Tie skubos darbai tai arti, akėti, sėti, mėšlą vežti javus valyti. Rugių piauti 4 dienas savaitėje turi eiti visi, palikdami namie tik vieną namų saugoti. Visų gyventojų, baudžiauninkų ar piniginių prievolė yra vežioti kas reikia į Karaliaučių metuose nuo vieno valako du vežimu, nuo to laisvi kurie labai pavargę, į Vilnių, Kauną ar Gardiną taip pat nuo valako po 2 vežimu. Be to, turi eiti žuvauti dvarui, tinklą vilkti pagal seną paprotį. Turi pririnkti riešutų tam tikrą saiką, pagal tai, kaip kuriais metais užderėjo. Kas turi bičių, medus iš pusės, pusę paima dvaras, kitą pusę dvarui valia pirkti pagal turgaus kainą. Žiemą turi malkas vežti.

Šventežerio valsčiaus baudžiavos sunkumas dar labiau pasirodo, atsiminus, kad valakų įstatymas buvo nustatęs tik 2 dienas baudžiavos nuo vieno valako. Gal tos 5 dienos savaitėje ir buvo priežastis, kad valstiečiai tenkinosi mažu žemės kiekiu.

Kaip Šventežerio valsčiuje viskas buvo labai susmulkinta ir smulkios žemės dalys apdėtos buvo sunkiomis pareigomis, taip pat nekitaip buvo ir Šventežerio miestelyje.

Šventežerio miestelis turėjo 27 su viršum valakus ir 55 aikšteles miestelio gyventojų troboms. Valakai buvo suskaldyti į tokias pat smulkias dalis, kai valsčiaus. Net ir miesto aikštelės ar pleciai išdalyti į puses ar trečdalius. Iš 55 aikštelių ar plecių 7 buvo laisvi nuo savo pareigų t. y. 4½ duotų kunigui, 2 nežinia kokiam Lakšinskiui ir pusė vaitui. Tusčių buvo 26, pareigomis ar mokesčiais apdėtų 21 ir pusė. Iš 27½ valakų žemės 7 buvo laisvi, tai yra, kunigo 4 valakai, Lakšinskio 3 v., vaito pusė valako. Tuščių buvo 4 su viršum; mokesčiais ir pareigomis apdėtų 15¾ val. Už aikšteles ar plecius prie gatvių buvo mokama po 12 lietuv. grašių, prie rinkos po 16 gr. Už valaką mokestis buvo 2 kapos liet. grašių ir viena avižų bačka.

Su šitais mokesčiais Šventežerio miestiečių pareigos dar nesibaigė. Nuo kiekvienos aikštelės ar pleciaus kas savaitė miestelėnams reikėjo tarnauti po 3 dienas dvare, bet jie laisvi buvo nuo arimo, akėjimo, kūlimo ir šieno piovimo. Jų pareiga buvo vežioti javus į valtį ar laivą ir pagal pareikalavimą vežti 6 mylias. Per rugiapiūtę 4 dienas kas metai eiti skubos darbus. Iš eilės eiti dvare sargybą. Už girnas moka po 6 grašius, už tai valia namieje malti. Bičių medus pusiau su dvaru, antrą pusę gali dvaras nupirkti. Kas metai tam tikras riešutų saikas. Iš girios dvarui parvežti po tris vežimus. Žuvauti į Dusią žiemą ir pavasarį, vieni su vežimu žuvis vežti, kiti pėsti. Nuo aikščių ir nuo valako kas metai nuvežti į Krištonis (pas Nemuną) po 40 bačkų javų. Kai reikės, eiti į medžioklę. Mėsininkai ar riezninkai, jei miestelyje atsirastų, mokės lajaus mokestį po 36 grašius metuose.

Ir čia valakų įstatymo nustatytos miesteliams normos nelaikomos. Kaip valsčiui, taip ir miesteliui užkrauta pareigų našta yra nelengva.

Ar daug šis kunigaikščio Radvilo Šventežeryje vykdytas pavyzdys rado pasekėjų kituose privatiniuose Dzūkų dvaruose, neaišku. Tiek galima sakyti kad jis privatinių dvarų baudžiavą ne-

lengvino, bet greičiau sunkino. Rodos, Dzūkų baudžiava buvo sunkesnė, kaip kitur Sūduvoje.

Tasai Šventežerio inventorius iš 1663 m. neslepia, kad jo dvaro valstiečių dalis buvo pavargę. Tas susmulkintas žemės kiekis vienam valstiečiui ir per didelė pareigų našta, rodos, buvo Radvilos bandymas, kolonizuojant girią. Viduryje XVI šimtmečio prie Dusios ir Rimiečio ežero buvo Radvilų giria. Kada čia Radvila pradėjo naujus kaimus kurti, nežinia. Tik, rodos, neanksčiau, kaip prasidedant XVII amžiui. Tas sunkus valstiečiams bandymas, rodos, nepavyko. Šventežerio parapijoje dabar tokio žemės susmulkinimo, kaip Radvilo nuostatuose, nėra. Ir ten dabar norminis žemės kiekis yra maž daug valakas.[30]

Valstiečių padėčiai dar labiau nušviesti reikia paminėti smukles, kurių visur buvo pilna. Iš seno propinacijos ar smuklių teisė priklausė didžiajam kunigaikščiui ir smuklių mokestis ėjo į valstybės iždą. Smuklės buvo laikomos miestuose, miesteliuose, bažnytkiemiuose ir prie vieškelių. Smuklės prie vieškelių keliauninkams, važiuojantiems arkliais, buvo pasiganymo, pasilsio ir nakvynės vieta. Prie Zygmanto Augusto propinacijos teisę su jos pelnu panorėjo įsigyti ir privatiniai savininkai prie kelių savo turtuose. Didysis kunigaikštis nesutiko su jų prašymais, bet bent kai kuriems atskiriems prašytojams ėmė davinėti leidimus laikyti smukles.[31] Palengva tie leidimai vis daugėjo ir XVIII š. smuklių buvo pilna ir kaimuose. Kaip labai buvo išplitusios smuklės kaimuose, gali rodyti minėtieji Prienų parapijos sąrašai. Viename jų 1772 m. yra užrašyta 118 vietų, tai yra, kaimų, dvarų ir kaimelių su vienkiemiais, antrame 1775 m. 124 vietos. Smuklių tų kaimų srityje buvo 23. Be to, dar tuose sąrašuose nepaminėtos Prienų miestelio smuklės. Smuklių laikytojai ar nuomotojai buvo žydai. Kaip Prienų parapijoje, taip buvo maždaug ir kitose. Tai gali rodyti ir aukščiau aprašytoji Vištyčio seniūnija, kurios 8 kaimuose buvo šešios smuklės, neskaitant Vištyčio dvaro ir miestelio smuklių. Taip pat rodo ir Karalkrėslio srities pustuščių kaimų laikytojai, kurie ir nematydami žymaus pelno, jau stato vienur ar kitur smuklę. Taigi visur valstiečiams buvo gera proga po šonu esančiose smuklėse palikti savo sunkiai uždirbtą skatiką, atlikusį nuo mokesčių iždui.

---

[30] Seną Šventežerio inventoriaus 1663 m. rankraštį paskolino man p. Jablonskis. Už tai tariu jam čia širdingą padėką.

[31] Liubaskij, Lit. Rusk. Seim, p. 557.

Tai, kas iki šiol yra pasakyta, gali nušviesti, kokia buvo valstiečių būklė toje Sūduvos dalyje, kuri priklausė Trakų karvedijai ar jos administratyvinių vienetų dalims, būtent, Kauno, Trakų ir Gardino apskričiams, tai yra, prie tos srities, kur iš seno buvo vedamas didžiojo kunigaikščio gana gausingų dvarų ūkis.

Šiek tiek kitokia valstiečių padėtis buvo šiaurinėje Sūduvos dalyje, kuri priskirta buvo prie Žemaičių, kuri dabar daro Šakių apskritį. Žemaičiams didžiojo kunigaikščio Aleksandro buvo duota privilegija, kurioje tarp kitų dalykų valdovas žada nestatyti naujų dvarų, o laikyti tik tuos, kurie jau buvo buvę prie Vytauto. Iš to ėjo tai, kad šiaurinėje Sūduvos dalyje valdžios dvarų nebuvo. Tai ūkininkai čia mokėjo tik mokesčius ir baudžiavos nėjo. Bet iždininko Tyzenhauzo duotas pavyzdys ir čia be likusio ženklo nepraėjo. Antroje pusėje XVIII šimtmečio ir čia buvo pastatyta bent keli dvarai, būtent tie, kurie vėliau buvo pavadinti majoratais. Naujų dvarų atsiradimas, kaip visur, taip ir čia aplinkiniams kaimams dėjo baudžiavos naštą, gal ne taip sunkią, kaip kitur, nes čia, esant mažam palivarkų skaičiui, ji turėjo tekti didesnei kaimų apylinkei. Tie nauji dvarai buvo įkurti Kaimelio, Sudargo ir Naumiesčio parapijose, Veliuonos girios sritis, tai yra, Plokščių, Lukšių ir Sintautų parapijos, buvo be dvaro iki viduriui XIX šimtmečio, iki kol buvo įkurtas Lukšių palivarkas. Rodos, taip pat reikėtų sakyti ir apie Vilkijos girios sritį. Šiaurinės Sūduvos ūkininkai, kurie priklausė iždui, Kaimelio, Sudargo, Slavikų. Naumiesčio, Griškabūdžio, Sintautų, Lukšių ir Plokščių parapijų, turi ir dabar po gana daug žemės, po 60, 90, 100 ir daugiau margų. Ūkininkai, kurie turi po valaką, t. y. 30 margų, yra čia laikomi mažais gyventojais.

Panemunėmis buvo privatinių dvarų, kurie turėjo savo valstiečių, kurių padėtis skyrėsi nuo iždo ūkininkų. Stambiausi žemės savininkai čia buvo Gelgaudiškio ir Zapyškio ponai. Buvo jau minėta, kad d. k. Aleksandras Sapiegai buvo davęs du nemažu girios plotu, kur dabar yra Gelgaudiškio ir Zapyškio parapija. Palengva tų plotų savininkai įsikūrė kaimus savo baudžiauninkams. Šitų kaimų ūkininkai, rodos, nuo pat pradžios buvo pastatyti į blogesnę padėtį, kaip iždo valstiečiai. Jiems buvo duota mažiau žemės, nekaip valdžios ūkininkams. Žemės norma vienam kaimiečiui buvo ne visas valakas, bet pusė. Tai žinia yra iš Gelgaudiškio turtų dalybų akto 1599 m. Gelgaudiškio girios srityje, kuri ėjo

nuo Nemuno iki Siesarčiai buvo tuo laiku 14 kaimų. Jų gyventojai, vieni turėjo kiek daugiau už pusę valako, kiti kie mažiau.

1.	Gelgaudiškio	kaime	15 valakų	31 šeima.
2.	Ivoniškio	„	8 „	22 „
3.	Mažutaičių	„	5 „	7 „
4.	Norkūnų	„	4 „	7 „
5.	Jankūnų	„	16 „	24 „
6.	Klišių	„	2 „	3 „
7.	Petrašiūnų	„	12 „	20 „
8.	Kurtinių	„	3 „	6 „
9.	Šakaičių[32]	„	2⅓ „	3 „
10.	Dapkūnų	„	3 „	3 „
11.	Stanaičių	„	12 „	11 „
12.	Jotyškių	„	5 „	11 „
13.	Baltkojų	„	2 „	4 „
14.	Daujotų	„	2 „	1 „

Panašiai, rodos, bus buvę ir tuose kaimuose, kurie buvo įsikūrę ir kitoje Sapiegai duotoje girioje, esančioje apie dabartinį Zapyškį. Panemunėje buvo ir daugiau neperdidelių privatinių dvarų, įkurtų baigiantis XVI-am ir XVII-ame šimtmetyje. Šitie, rodos, bus taip pat pagal Gelgaudiškio pavyzdį ne daugiau žemės davę savo baudžiauninkams. Dėlto ir dabar paliai Nemuną yra gan daug smulkių ūkininkų. Kokius mokesčius mokėjo dvarui ir kiek dienų savaitėje dirbo, nežinia. Rodos, nebus toli nuo tiesos, priimant, kad privatinių dvarų valstiečiai baudžiavos bus ėję ne mažiau, kaip dvi dienas savaitėje nuo pusės valako žemės.

Tyzenhauzo pavyzdys paveikė ir čia kalbamos srities dvarininkus. Antroje pusėje XVIII šimtmečio ir čia buvo pastatyta daugiau dvarų, kurie baudžiauninkų padėtį turėjo tik sunkinti. Iš minėtojo dalybų akto 1599 m. žinia yra, kad tada Gelgaudiškio dvaras turėjo tik aukščiau nurodytuosius kaimus, o jo palivarkų dar nebuvo. Prieš didįjį karą Gelgaudiškio ir Šakių parapijoje, tai yra Sapiegai duotos girios srityje, buvo 24 palivarkai. Viena jų dalis bus atsiradus antroje pusėje XVIII šimtmečio, o kita XIX-o viduryje, kai kurie dvarininkai, numatydami Rusijos ciesoriaus

[32] Gyventojai: Bočiulis ir Petras, Martynas, Jokūbas, Laurynas Šakaičiai, Jokūbas Bartkaitis su sūnumis Miku, Grigu ir Steponu. Tai vėlesnieji Šakiai.

Aleksandro II rengiamą žemės reformą, skubino naikinti kaimus ir jų vietoje statyti dvarus.

Apie faktiną valstiečių būklę šiaurinėje Suduvos dalyje gali duoti šiokį tokį supratim Skirsnemunės seniūnijos inventorius iš 1788 m. kad ta seniūnija buvo prie pat Sūduvos kitoje Nemuno pusėje, tai jos santykiai, be abejo, buvo bent kiek panašūs į kairės Nemunės pusės būklę.

S k i r s n e m u n ė s seniūniją darė Skirsnemunės dvaras ir miestelis, prie to dar 5 kaimai.

S k i r s n e m u n ė s miestelyje buvo 39 ūkininkai, turį po valaką žemės, kaip tai galima spręsti iš jų mokamų mokesčių. Čįžės jie mokėjo pagal žemės gerumą nuo 14 iki 30 auksinų, už kelius po 16 auks., už pievas nuo 3 iki 12 auks., už liepą t. y. medų po 1 auks., padūmės po 10 auks. Be to, dar kiekveinas dvarui duodavo po 2 vištas, po 20 kiaušinių ir po 20 saujų linų. Miestelėnų prie aikštės gyvenusių buvo 13; už namus ir daržą jų mokestis buvo nelygus nuo 6 iki 30 auksinų. Tarp jų buvo prancūzas daktaras (nežinia, kaip tai suprasti, ar gydytojas, ar mokytojas), garborius, bendorius, stalius, kalvis, audėjas. Garborius mokėjo 30 auks., stalius 24, bendorius ir kalvis po 12, daktaras 11 (iš to nedidelio mokesčio reikėtų manyti, kad jis buvo mokytojas), audėjas 6.

A n k a l n i š k i ų kaime buvo 24 ūkininkai, kurių 17, rodos, turėjo po valaką, 7 po pusę, Čįžės mokėjo už valaką pagal žemės gerumą nuo 26 iki 31 auks., pusininkai nuo 11 iki 15 auks., 22½ grašių; už pievas po 5 auks., pusininkai po 3, už liepą visi po 1 auks., už kelią po 16 auks. ar pagal žemės kiekį 8 auks., padūmės po 10 auks., pusininkai pusiau, prie to pridėdavo po žąsį ar po pusę žąsies, kai kurie po 2 vištas, ar po vieną, kiaušinių po 30 ar 15, linų saujų po 20 ar 10. Be ūkininkų tame kaime buvo dar 4 daržininkai, moką po 5 auks.

R o t u l i ų sodžius su 18 ūkininkų, kurių 5 buvo pilni, 13 pusininkai, mokesčius mokėjo panašius į Ankalniškių. P a v i d o n i ų kaimas su 8 ūkininkais, kurių 5 pilni, kiti pusininkai, su tokiais pat mokesčiais, kaip ir kitų, turėjo girios sargą mokantį 120 auks. čįžės, 10 auks. padūmės, 2 vištas, 30 kiaušinių ir 20 saujų linų, bet neinantį baudžiavos. P a ž e r ų sodžius su 3 ūkininkais buvo ypatingas tuo, kad mokėjo po 120 auks., prie to padūmės po 10 auks. ir po 2 vištas, kiaušinių ir linų, kaip kiti. Buvo dar

14 gyventojų tarp Mytuvos ir Antvardės, mokančių mokesčius, ir kiti kaimai, tik tarp jų vienas Čįžės mokėjo 120 auks., kitas 84, trečias 40.

Buvo Skirsnemunės mažoje seniūnijoje ir smuklių, tik nežinia kiek. Inventoriuje apie jas pasakyta, kad nuomos moka už „visas smukles 105 raudonuosius auksinus".

Visų mokesčių įskaitant ir vištas, žąsis, kiaušinius ir linus iš tos seniūnijos susirinkdavo 7650 lenk. auks. 15 grašių, iš to į valtybės iždą ėjo 3295 auks. 12 gr.

Skirsnemunės seniūnijos inventoriuje pažymėtina yra tai, kad jame yra daug pavardžių su galūne a i t i s, tokių, kokių ir dabar daug Šakių apskrityje, pav. Vaičaitis, Barštaitis, Giedraitis, Kriščiukaitis, Balsaitis, Dobrilaitis, Norkaitis, Margamaitis, Atkačaitis, Durilaitis, Ambrožaitis, Abrakaitis, Petratis, Žūraitis, Tamošaitis, Gudaitis, Daubaraitis. Yra pavardžių ir be tos priesagos: Kodys, Papartynas, Totilas, Žilis, Galbogis, Vilkas, Vinkšna, Lasūnas, Brečtas, Gvilda, Gierniukas, Lindikas, Gelgudas, Skiršpilis, Žaibas, Domeika, Bartys, Kupstas, Kudys, Rudis, Gustas, Puišys, Greitis, Vabalas, Liugaila, Naujokas, Karvelis, Zuzinas. Narvila, Pakaušis. Pagal šlėktos madą yra sugudintų: Jurkševič, Barcevič, Lavcevič, Česnovič, Danielecič, Budkievič, Budrevič, Giecevič, Bernatovič, Sargievič, Michalovič. Yra ir su lenkiškomis galūnėmis: Pušinski, Škuddzinski, Siečkovski, Burnievski, Kapturovski, Žukovski, Piotrovski...[33]

Skirsnemunės inventoriuje ypatinga yra tai, kad nėra nieko pasakyta apie dvaro laukus, pasėlius, darbus ir gvoltus. Iš to reikia išvesti, kad čia, kaip ir kituose Žemaičių valsčiuose, dirbamų dvaro laukų nebuvo. Inventorius mini dvarą, kurs, rodos, ne ką kitą reišia, kaip seniūno buveinę. Kaimų gyventojai tame inventoriuje nevadinami baudžiauninkais. Dėl to reikia manyti, kad čia baudžaivos laukų darbams nebuvo. Inventorius, tiesa, paminėjo baudžiavą, bet tai turėjo būti tik nedidelės seniūno buveinės reikalams. Taigi apie Skirsnemunės seniūnijos baudžiavą, jei ji ir buvo, reikia sakyti, kad buvo lengva. Panaši buvo padėtis ir kairėje Nemuno pusėje tose vietose, kurių ūkininkai priklausė iždui, tai yra, buvusioje Jurbarko seniūnijoje, pradedant nuo Nemuno paliai Prūsų sieną iki Virbaliui, Skirsnemunės girios srityje, ar Kaimelio parapijoje, Veliuonos ir Vilkijos girių plotuose, tai yra,

[33] A. V. K. XXXV, 525—535.

Plokščių, Sintautų, Lukšių, Naumiesčio, Griškabūdžio, Lukšių ir Ž. Panemunės parapijose. Šitų vietų ūkininkai, jei ir kur turėjo kiek baudžiavos, tai ji sunki čia niekur nebuvo.

Tai reikia sakyti tik apie valstiečius, kurie priklausė valdžiai. Tų ūkininkų būklė, kurie priklausė privatinių savininkų dvarams, buvo kitokia. Tų dvarų čia buvo paliai Nemuną. Didžiausi jų, kaip minėta, buvo Gelgaudiškio ir Zapyškio parapijų. Kiti buvo mažesni. Šitų dvarų valstiečiai turėjo po mažiau žemės. Buvo minėta, kad Gelgaudiškio dvaro ūkininkai turėjo maždaug po pusę valako, tai yra, apie 15 margų. Taip reikia manyti ir apie kitų dvarų valstiečius. Šiai nuomonei patvirtinti tų dvarų inventorių nepasisekė surasti. Iš Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco vizitacijos 1677 m. žinia yra, kad Zapyškio klebonas turėjo Jočėnų kaimelį su 4 ūkininkais, kurių kiekvienas gyveno ant pusės valako, ir su vienu daržininku. Po tiek žemės bus turėję ir kitų čia kalbamų dvarų ūkininkai. Apie šitų privatinių valstiečių būklę galime spręsti iš Zapyškio klebono ūkininkų. Jie ėjo dirbti į klebono palivarkėlį po 3 dienas savaitėje ir prie to dar eidavo sargybą, jokių mokesčių nemokėjo. Daržininkas taip pat nieko nemokėjo, tik prireikus eidavo į palivarkėlį patarnauti.[34] Iš šito pavyzdžio yra aišku, kad privatinių dvarų valstiečiai ėjo baudžiavos nemažiau, kaip po 3 dienas savaitėje ir, be to, dar mokėjo mokesčius. Taigi privatinių dvarų valdiniai ėjo sunkesnę baudžiavą, nekaip valdžios valstiečiai.

Tokia buvo padėtis šiaurinėje Sūduvos dalyje, Pietinėje jos dalyje, priklausiusioje prie Trakų karvedijos, valstiečių būklė lengvesnė buvo Alytaus ekonomijoje, kiek sunkesnė seniūnijose ir privatinių savininkų kaimuose. Lengvesnė buvo šiaurinėje dalyje, priklausiusioje prie Žmeaičių, kur iš seno valdžios dvarų buvo labai maža.

Reikia dar prisiminti valstiečių būklę ir teisės atžvilgiu. Valstiečiai buvo valdiniai arba didžiojo kunigaikščio arba privatinių ponų dvarininkų. Jie neturėjo žemės nuosavybės. Jų naudojama žemė buvo dvarininko arba didžiojo kunigaikščio nuosavybė. Jiems nebuvo valia mesti vieną poną ir eiti pas kitą. Jie buvo pririšti prie žemės. Jei jie pabėgdavo, dvarininkas ar seniūnas turėjo teisę juos ieškoti ir jėga grąžinti atgal į apleistą vietą. Dvarininkas buvo savo valdinių ir valdytojas ir teisėjas. Didžiojo kuni-

---

[34] Vizitacijų knyga iš 1677 m. Kauno Kūrijos Archyve, pusl. 576.

gaikščio valdinių teisėjas buvo juos valdąs seniūnas arba tenutos laikytojas. Didžiojo kunigaikščio valdiniams valdyti buvo tam tikri įstatymai, kurių prisilaikydavo seniūnai ir stalo turtų laikytojai. Tie įstatymai nevaržė privatinių ponų dvarininkų. Dvarininkai galėjo kraut darbus ir pareigas savo baudžiauninkams pagal savo nuožiūrą, nieku nesivaržydamas. 1573 m. konstitucijoje yra pasakyta: „Ta savo konfederacija neatimame nei nuo dvasininkų, nei nuo pasaulinių ponų jokios valdžios jų valdiniams ir neardom valdinių klusnumo jų ponams; priešingai jei kur tokia laisvė buvo prisidengiant religija, tai kaip visada buvo leista, taip ir dabar yra leista kiekvienam ponui savo neklusnų valdinį ir dvasiniuose ir pasauliniuose dalykuose bausti savo nuožiūra". Tai ir mirties bausmė čia neišskirta, nors apie ją konstitucija nieko nesako. Kad ta mirties bausmė buvo praktikuojama, galima spręsti iš kitos konstitucijos 1768 m., kur šlėktai uždraudžiama žudyti valstietį mirties buasme, taip pat užginama ir jį sužeisti, nupiauti ar nukirsti narius. Matyti, kad ir tai buvo pirma palikta šlėktos nuožiūrai.[36] Dvarininkas buvo absoliutus savo valdinio baudžiauninko viešpats, valdinys buvo jo vergas. Tų pat 1768 m. konstitucija dvarininkams užtikrina neaprėžtą valdinių valdymą: „Kilmingųjų ponystės ir nuosavybės pilnybė paveldimiems žemės turtams ir pririštiems prie jų valdiniams... niekad neturi būti atimta nei sumažinta". Ta valdžios pilnybė siaurinama tik tuo, kad valdinio nevalia žudyti: „Tačiau teisė valdinio gyvybei ir mirčiai (ius vitae et necis) dvarininko rankose neturi būti".[37] Taigi Lenkijos ir Lietuvos šlėktų tautos valstybė, baigdama savo gyvavimą, tik tiek stengė savo valstiečiams padaryti, kad iš dvarininkų atėmė teisę bausti valstiečius mirties bausme. Tiesa, paskutiniąja alsuodama, ji norėjo dar ir šiek tiek daugiau suteikti. Garsusis ketverių metų seimas ir jo padaras dar garsesnė 3 gegužės 1792 m. konstitucija pripažino valstiečiams teisės ir valstybės valdžios globą. Ta teisės globa reiškė tiek, kad valdžia pripažįsta sutartis padarytas tarp dvarininko ir valstiečio atskiro ar valstiečių kuopos; abi pusės tą sutartį privalo laikyti.[38] Pačioje gyvenimo tikrenybėje iš tos teisės globos nieko neišėjo. Ji niekur nebuvo vykdoma, nes tuojau po to atėjo paskutinės Lietuvai ir Lenkijai dienos. Lietuvai žlungant,

---

[35] Volumen Legum II, 842. Alekna, Bažn. ist., 104.
[36] Vol. leg. VII, 281.
[37] ib. 280.

Lietuvos valstiečiai buvo be teisių ir be teisės globos. Tą teisės globą arba gynimą nuo dvarininkų savavaliavimo bandė duoti nauji viešpačiai, prūsai ir rusai, neatsižiūrėdami į senųjų ponų gerą norą ar nenorą. Pasunkėjusi materijalė valstiečių padėtis, kuri buvo susidariusi baigiantis Lietuvos ir Lenkijos gyvavimui, ir po naujais viešpačiais ilgai liko tokia pat, nieku nepalengvėjusi.

Suimant viską, kas čia apie valstiečių padėtį pasakyta, galima daryti šiokias išvadas. Valakų įstatymo 1557 m. valstiečiams nustatytoji būklė laikėsi daugiau, kaip per 100 metų bent iždui priklausančiuose kaimuose. Po 1680 m. karaliaus stalo turtuose ar ekonomijose buvo panaikinti dvarų laukai ir išdalinti valstiečiams už tam tikrą mokestį, iš to ėjo didis ūkininkams palengvinimas, nes baudžiava išnyko. Šitas ekonomijų pavyzdys turėjo teigiamai atsiliepti ir kitiems iždo turtams, seniūnijoms ir tenutoms, kuriose, jei dvarų laukai nebuvo panaikinti, tai bent nedauginami ir per tai baudžiauninkams nekraujama nauja našta. Reikia manyti, kad tas ekonomijų pavyzdys bus gerai veikęs ir privatinius savininkus dvarininkus ir jie prieš viešą nuomonę ir paprotį vargu bus galėję dėti naujų sunkenybių savo baudžiauninkams. Pagalios Lietuvos iždininko, galima sakyti, finansų ministerio, Tyzenhauzo pavyzdys valstiečiams atnešė naują pasunkintos baudžiavos laikotarpį, trukusį 100 metų. Tasai gabus valstybės veikėjas atiminėjo iš valstiečių žemes ir statė dvarus, vaduodamasis ekonomijos mokslo pažanga. Jo pavyzdys, remiamas pažanga, patraukė seniūnijas, tenutas ir privatinius savininkus dvarininkus. Taip antroje pusėje XVIII šimtmečio visur ėmė dygti nauji dvarai, palivarkai ir dvareliai, nešą naujas sunkenybes valstiečiams.

Prie to visko reikia paminėti dar viena atmaina.

Dvarų ir palivarkų statymą, didinimą ir dauginimą žadino netik Tyzenhauzo pavyzdys, bet ir lengvino 1775 m. seimo įstatymas apie seniūnijas ir tenutas. Tas seimas atėmė iš karaliaus teisę dalyti užsitarnavusiems asmenims minėtuosius iždo turtus ir išleido įstatymą, kad seniūnijos ir tenutos turi būti pavedamos laikyti ir gerinti jų ūkį ilgam laikui, būtent 50 metų, už padidintą mokestį, t. y. už keturias kvartas pagal liustraciją (įkainavimą) 1765 m. Tas įstatymas buvo vadinamas emfiteuzė, pavadinimu imtu iš Vokietijos, o savo pradžia siekiančiu senovės Romos imperiją. Pagal tą vardą seniūnijos ir tenutos laikytojas vadinosi em-

[38] Vol. Leg. IX, 221.

fiteuta, kurio teisė po mirčiai pereina ant jo vaikų, iki išeis 50 metų. Toks ilgametis laikymas su paveldėjimo teise kaip tik ir lengvino žemės ūkio gerinimą ir per tai ir naujų dvarų statymą. Suprantama, kad toks žemės ūkio kėlimas, dvarų statymas ėjo seniūnijos valstiečių darbu ir dėlto sunkino valstiečių būklę.[39]

Tas pats seimas pagal tą naują emfiteuzės įstatymą užsipelniusiems asmenims 50 metų dalino seniūnijas ir Lietuvoje ir Lenkijoje. Sūduvoje eančias seniūnijas gavo šie asmens:

Juozas Narbutas, Lydos apskričio karužas (vėliavininkas) ir pasiuntinys į seimą, Merkinės seniūniją Trakų apskrityje.

Matas Zinievas, Beržininko seniūnas, Starodubo apskričio pasiuntinys, Rumšiškio seniūniją Kauno apskrityje.

Jurgis Vierpšas, Riečicos apskr. kraičis (valgių teikėjas) ir pasiuntinys, Metelių seniūniją ir Simno vaitystę Trakų apskr.

Antanas Zabiella, D. L. K. medžioklis, Vilkijos seniūniją Žemaičių kunigaikštijoje su Vodesos pieva ir sala Langu vadinama.

Ignotas Oginskis, Darsūniškio seniūnas, Darsūniškio seniūniją Kauno apskr.

Tadas Puzyna, Filipavo seniūnas, Filipavo seniūniją Gardino apskr.

Rožė Plateraitė Strutinskienė Saivų ir Vižainio seniūniją ir Balčių (Bolcie) kaimą Gardino apskr. ir Žirvinų kaimą su Geluženų valakais Trakų apskr.

Jackus Paškovskis, Brastos karvedijos arklidininkas, Pilviškių seniūniją Kauno apskr.

Jonas Michnievičius, majoras ir fligeladiutantas, Paliūnų (Polunskie) seniūniją Gardino apskr.

Augustinas Middletonas, karaliaus poručnikas, Kižių tenutą Kauno apskr.

Andrius ir Paulė Šembekaitė Oginskiai, D. L. K. sekretoriai Platelių seniūniją Žemaičių kunigaikštystėje, Kadariškių seniūnijų su Brzozovos kaimu ir Mockavos girininkija Trakų apskr.

Konstantas Brzostovskis, D. L. K. iždininkaitis, seniūnijas: Pūnios Kauno apskr., Daugų ir Varėnos Trakų apskr. ir Koniavos Lydos apskr.

Valentas Goreckis, Naugardo žemės regentas, Reketijos tenutą Trakų apskr.

---

[39] Vol. Leg. VIII, 141. Apie Emfiteuzę Vokietijoje ir Lenkijoje: Spasovič, Istočniki činševago prava, Peterburg 1885.

Kunigaikštis Kazimieras Sapiega, D. L. K. artilerijos generolas, Prienų seniūniją su visokiomis jos priklausomybėmis ar kitokių pavadinimų karaliaus turtais.[40]

Kiek ir kur buvo pastatyta naujų dvarų, paėmus valdyti seniūnijas šitiems naujiems laikytojams, man nepasisekė susekti. Prienų seniūnijoje pagal šią naują tvarką, rodos, išdygo Elzbietiškio ir Javaravo dvarai.

Emfitenzės įstatymas ėmė nakinti senąjį seniūnijų valdymo būdą, davinėjimą laikyti jas iki gyvos galvos. Galutinai jį panaikino 4 metų seimas 1791 m., išleisdamas įstatymą, įsakantį parduoti visus iždo turtus, seniūnijas ar tenutas. Pirktis galėjo ir tie, kurie emfiteuzės teisėmis seniūniją buvo gavę atlyginimo už nuopelnus, ir tie, kurie per varžytines, didesnį mokestį įsiūlę, buvo paėmę iždo žemių į emfitentinį valdymą.[41] Bet ar kas aukščiau minėtųjų asmenų gautąsias seniūnijas nusipirko nuosavybėn, ar, be jų, kas daugiau buvo kurią nors seniūniją ar tenutą nusipirkęs, man nėra žinoma. Tikra yra žinia, kad išparduoti visas iždo žemes nebuvo laiko, ir tas įstatymas liko neįvykdytas, nes greit atėjo antras ir trečias Lenkijos ir Lietuvos padalinimas: Bet Sūduvoje jis galėjo būti vykdomas trejus metus iki rudeniui 1794 m., tai yra, iki Prūsų kariuomenė, užėmusi šalį tarp Nemuno ir Prūsų, viską savaip ėmė tvarkyti. Reikia manyti, kad per tuos trejus metus, iki Prūsų užėjimui, bent šiek tiek iždo žemių buvo išparduota, ir pirkėjai savo įsigytoje žemėje galėjo statytis dvarų.

Taip paskutiniai bemirštančios šlėktų valstybės nelėmė valstiečiams lengvesnės būklės.

---

[04] Volum. Legum VIII, 418—419.
[41] Vol. Leg. IX, 368—9.

LITERATŪRA

Ordinacija Korolevskich Pušč.
Piscovaja Kniga Grodnenskoj ekonomji.
Kościalkovski, Ze Studjow nad Dziejami Ekonomji królevskich na Litwie.
Tyzenhauz, Encyklopedya Powszechna, XXV, 908 s.
Basanavičius, Baudžiava Lietuvoje.
Liubavskij Lit. Rusk. Seim.
Status animarum in Parochia Prenensi reperibilium per me Stanislaum Kowinski Rectorem Ecclesiae visus cum Annotatione Singulorum aetatis, nec non Communionis Paschalis sub tempus strenarum connotatus. Anno Domini 1772. Kitas to pat klebono rašytas sąrašas 1775 m. Catalogus Parochianorum. . .
Gelgaudiškio turtų dalybų aktas iš 1599 m.
Skirsnemunės inventorius 1788 m. A. V. K. XXXV, 525 — 535.
Vištyčio ir Reketijos inventoriai A. V. K. XXXV.
Vizitacijų knyga 1677 m. Kauno Kurijos Archyve.
Volumina degum II, VII, IX.
Alekna, Lietuvos Bažnyčios istorija.
Spasovič, Istočniki činševago prava, Peterburg 1885.
Šventežerio Inventorius 1663 m.

XVIII

Bažnytinis Sūduvos suskirstymas. Bažnyčios ir miesteliai.

Sūduva buvo priskirta prie dviejų Lietuvos vyskupijų: didžioji jos dalis prie Vilniaus ir šiaurinė, tarp Višakio, Šešupės ir Nemuno, dabartinis Šakių apskritys, prie Medininkų ar Žemaičių.

Sūduvoje, Panemunėmis nuo Gardino iki Balbieriškio, žmonės ėmė gyventi pirmiau negu kitose jos dalyse. Pirmieji gyventojai priklausė prie tų bažnyčių, kurios buvo dešinėje Nemuno pusėje ir apie kurias yra žinia iš Vilniaus vyskupijos bažnyčių užrašų knygos, rašytos 1522 m. Tada dešiniame Nemuno krašte buvo bažnyčios šiose vietose: Gardine, Ožėje, Merkinėje, Alytuje, Punioje, Kaune.[1] Apie tą pat laiką ėmė rastis bažnyčių ir kairiajame Nemuno krašte. Čia seniausios yra Simne ir Balbieriškyje. Apie šitas dvi gauname žinoti iš Simno dvaro savininko Jono Zaberezinskio užrašo, daryto Simno bažnyčiai 1520 m., kuriame tarp pasirašiusių liudininkų yra paminėti Balbieriškio ir Alytaus klebonai.[2] Tais pat metais Sapiega pastatė bažnyčią Leipalingyje[3] ir, kiek vėliau, 1525 m. Slucko kunigaikštis Jurgis Veisiejuose.[4] Tur būt, apie tą pat laiką bus statyta ir Beržininko bažnyčia, nors tikrų žinių apie ją nėra, nes to dvaro ir miestelio laikytoja buvo karalienė Bona, kuri Dievo namais savo turtuose labai rūpinosi ir kuri tuo atžvilgiu, be abejo, nesidavė aplenkti minėtiems didikams. Jurgis Radvila pastatė bažnyčią Seirijuose 1537 m., Kara-

---

[1] Kurczewski, Biskupstwo Wilenskie, 177.

[2] To užrašo kopija yra Simno bažnyčios archyve.

[3] Augustaitis, Vadovas X, Seinų bažn. Mon. p. 69.

[4] Opisanije Dck. Mosk. Arch. Min. Just. p. 320.

lius Zygmantas Augustas 1570 m. Lazdijuose ir vėliau 1592 m. Grigalius Masalskis Rudaminoje.[5]

XVII š. buvo pastatyta daugiau bažnyčių. Kaip jos buvo suskirstytos, gauname žinoti iš Vilniaus sinodo aktų 1669 m. Tada visoje labai plačioje nuo Dniepro upės iki Prūsų sienos einančioje Vilniaus vyskupijoje buvo 26 dekanatai su 410 bažnyčių. Sūduvos sritis buvo įskirta į penkis dekanatus: Kauno, Trakų, Simno, Alvito arba Paširvinčio ir Gardino.

Kauno dekanate buvo 19 bažnyčių, kurių tik viena Prienų buvo kairėje Nemuno pusėje, visos kitos anapus tos upės, kurių reikia minėti Kauno šv. Kryžiaus, Rumšiškių ir Darsūniškių parapijas, nes jų sritys buvo abiem Nemuno pusėm. Birštono bažnyčia buvo Prieniškės filija.[6]

Trakų dekanate buvo 12 bažnyčių, prie kurių Sūduvos krašte priklausė tik viena Liškeva. Kitų kai kurios buvo pasiekiamos ir Sūduvos gyventojams: Punia, Pivašiūnai, Alytus, Nemunaičiai, Merkinė, Perloja.[7]

Simno dekanatui priklausė šios bažnyčios: Rudamina, Lazdijai, Simnas, Balbieriškis, Udrija, Meteliai, Seirijai, Šventežeris, Leipalingis (Leipūnai), Veisiejai, Beržininkas, Seinai, Punskas.

Gardino dekanatui buvo priskirta 21 bažnyčia, kurių tik keturios buvo pasiekiamos Sūduvos gyventojams: Gardinas, Pervalkas, Ožė ir Lipskas.

Alvito arba Paširvinčio dekanate buvo 13 bažnyčių: Alvitas arba Paširvintys, Gražiškiai, Vilkaviškis, Lankeliškiai, Pajevonys (Alytaus bažnyčios filija), Bartininkai, Vištytis, Vižainis, Prieraslis, Filipavas, Bakalarzevas, Račkai, Janovka. Jų paskutinės šešios dabar yra Lenkijoje.

Šiaurinė Sūduvos dalis priklausė prie Žemaičių vyskupijos, kuri tuo laiku buvo paskirstyta į šešis dekanatus: Kražių, Rietavo, Joniškio, Skuodo, Šaduvos ir Virbaliaus. Virbaliaus dekanate buvo 15 bažnyčių. Virbalius ir altarija, Naumiestis, Jurbarkas, Su-

---

[5] Augustaitis, ten pat, X, 386, IX, 393.

[6] Acta Synodi Dioecesis Vilnensis 1669, lapai nenumer., kitos bažnyčios: Jeznas, Stakliškės, Aukštadvaris, Sumeliškės, Žyžmariai, Žasliai, Paparčiai, Karmėlava, Lapės, Gegužynas, Skaruliai, Vandziogala, Užugastis, Stakliškių filija.

[7] Kitos toliau nuo Nemuno: Valkinykai, Naujieji Trakai, Senieji Trakai, Anusiškiai, Daugai.

dargas, Kiduliai, Skirsnemunė, Gelgaudiškis, Raudonė (Raudany, gal Raudondvaris), Veliuona ir Sintautai, Seredžius, Vilkija, Zapyškis, Dabravalė, Juodagonys, Plokščiai.[8] Dabar nėra nei Dabravalės bažnyčios, nei Juodegonių.

Po 1669 m. bažnyčių skaičius negreit Sūduvoje augo. Tai matyti iš Vilniaus sinodo aktų 1717 m., kur dekanatų sąraše tais metais įrašytos dvi naujos bažnyčios, kurių 1669 m. dar nebuvo, Pilviškių, Vilkaviškio filijos, ir Suvalkų, abi Alvito dekanate. Tasai sąrašas tuo yra ypatingas, kad jame netik bažnyčių vardai sužymėti, bet ir prie jų buvusieji kunigai.[9] Tais metais Pašešupyje (vėliau vadinamoje Marijampolėje) buvo pastatyta koplyčia ir Vilniaus vyskupo duotas leidimas joje mišias laikyti.

Bažnyčių skaičius kiek padidėjo apie vidurį XVIII š. Parapijų sąraše, įdėtame į Vilniaus sinodo aktus 1744 m. randasi šios naujos bažnyčios: Trakų dekanate Rumbonys ir Miroslavas arba Slabada; Simno dekanijoje Daukšiai, Riečių koplyčia Udrijos parapijoje ir kita koplyčia Kapčiamiestyje Beržininko parapijoje; Alvito dekanato Kalvarija, Liudvinavas ir Liūbavas.

Viduryje XVIII š. žymiai padaugėjo bažnyčių skaičius ir šiaurinėje Sūduvos dalyje, priklausiusioje prie Žemaičių vyskupijos. Čia naujai pastatytos bažnyčios buvo šios: Griškabūdis (1744), Šakiai (1748 vietoje buvusios koplyčios), Lukšiai (1749), Žemoji Panemunė (1748), Slavikai (1754), Ilguva (1765).

Žemaičių sinodas, 1752 m. Varnių katedroje įvykusis, suskirstė vyskupiją į 10 dekanatų: Varnių, Alsėdžių, Šiluvos, Rietavo, Skuodo, Joniškio, Šaduvos, Krakių, Viekšnos ir Veliuonos. Šiaurinė Sūduvos dalis priklausė prie Veliuonos dekanato, kurs buvo įkurtas vietoje buvusio Virbaliaus.[10]

Veliuonos dekanato būklė, kaip yra žinoma iš to pat sinodo, 1752 m. buvo šiokia: Veliuona, jos klebonas k. Viktoras Krincevičius, pralotas scholastikas; Sintautai, Veliuonos filija, buvo aprūpinama paties Veliuonos klebono. Jurbarkas, klebonas k. Leonas Fronckevičius, pralotas protonotarijus kustosas, pats rūpinusis ir tris Jurbarko filijas: Jansborką (t. y. Sudargą) Slavikus ir Kidulius. Virbalis, kurio klebonas Prančiškus Krespis buvo deka-

---

[8] Collectanea Constitutionum Synodalium Dioecesis Samogitiensis, 1690, p. 145—6.

[9] Decreta Synodi Vilensis 1717m.

[10] Synodus Mednicensis, 1752a, 100—103.

nas. Zapyškis klebonas Baltramiejus Kasperavičius, rūpinusis ir Višakio Rūdos filiją ir dvi koplyčias. Vilkija, klebonas Kazimieras Berkas, tarnavusis ir Vilkijos filiją Panemunę. Seredžius, klebonas Jokūbas Jakutavičius. Plokščiai, klebonas Steponas Perskaudas (Perskowd). Gelgaudiškis, klebonas Simanas Kielčevskis, rūpinusis ir Gelgaudiškio filiją Šakius. Skirsnemunė, klebonas Karolis Gobiatta. Naumiestis, kunigai vienuoliai Karmelitai, kurie rūpino ir Naumiesčio giliją Griškabūdį. Iš to sąrašo matome, kad filijose, būtent, Sudarge, Slavikuose, Kiduliuose, Višakio Rūdoje, Panemunėje, Šakiuose ir Griškabūdyje kunigai dar negyveno, dėl to jose tik retkarčiais galėjo būti laikomos pamaldos. Lukšiai dar nė nepaminėti: jei bažnyčia ar koplyčia buvo jau ten pastatyta, tai jos joks kunigas dar nelankė. Kairėje Nemuno pusėje buvo tik penkios parapijos, kur prie bažnyčios gyveno kunigas: Virbalius, Zapyškis, Plokščiai, Gelgaudiškis ir Naumiestis.

Išsiaiškinus bažnytinį Sūduvos padalinimą, reikėtų dar žiūrėti atskirai į kiekvieną bažnyčią, miestelį prie jos esantį ir parapiją. Sūduvos giria pirmiausia buvo pradėta gyventi Dzūkų srityje. Tai ir bažnyčias prisiminsime tas, kurias naujakuriai lankė, būtent Trakų dekanato esančias dešinėje Nemuno pusėje.

Trakų dekanatas.

Merkinė yra trikampyje, kurį daro Merkys, įtekėdamas į Nemuną. Ta aukšta vieta iš senovės buvo panaudota tvirtovei. Pilis, kuri čia buvo, pirmą kartą buvo užpulta kryžeivių 1377 m. ir kryžeivių maršalkas Gotfrydas Lindenas apiplėšė apylinkę ir išsivedė belaisvių.[11] 1391 m. Merkinę paėmė Vytautas, bekariaudamas su Jogaila.[12] Žiemą 1394 m. Vokiečių Ordeno maršalkas Verneras Tetingenas, grįždamas iš didelio žygio nuo Naugardo pro Lydą, atvyko pas Merkinę, kurią tada lietuviai, nesitikėdami apginti, patys sudegino.[13] Tas pats maršalkas 1403 m., darydamas žygį Lietuvoje, apiplėšęs apylinkę, paėmė atstatytą Merkinės pilį.[14] Merkinėn kryžeiviams per Sūduvą buvo pakeliui į Trakus ir Vilnių, tai jie, eidami kariauti tųdviejų sostinių puldavo ir tą pilį.

---

[11] S. R. Pr. II, 584.
[12] S. R. Pr. III, 176.
[13] ib. II, 653.
[14] ib. III, 264.

Lietuvai krikštą priėmus, d. k. Jogaila pastatydino Merkinėje bažnyčią, pašvęstą šv. Mikalojaus vardu. Aprūpinimą jai užrašė d. k. Kazimieras 1442 m., Aleksandras 1493 ir 1496 m., Zygmantas I 1516 ir Steponas Batoras 1582 m. Merkinėje įsikūrė vienuoliai Dominikonai, kuriems 1605 m. miesto burmistras Kristupas Stepanavičius drauge su žmona pavedė mūrinį namą, o Lietuvos kancleris Gabrielius Voina 1615 m. pastatė bažnyčią Marijos Panos Grabnyčinės ir Šv. Kazimiero vardu. Nuo 1676 m. Merkinėje darbavosi ir Jezuitai, kuriems tais metais Vilniaus karvedis ir d. L. hetmonas Mykolas Kazimieras Pacas pastatė namus, ir laikė keturių klasių mokyklą. Panaikinus Jezuitų ordeną, edukacijos komisija 1777 m. jų rūmus atidavė Dominikonams, kurie tą pertvarkytą mokyklą tolyn varė, iki 1832 m. rusų valdžios buvo panaikinti; Merkinėje jie turėjo ir spaustuvę.[15] Zygmantas Augustas 1576 suteikė Merkinei Magdeburgo miesto teises. Kai Maskva 1655 m. užpuolė Lietuvą, drauge su kitais miestais Merkinė buvo sudeginta ir sugriauta. Tai buvo galutinas to miesto žlugimas, iš kurio jis niekad daugiau neatsigriebė, nors seimas po tos nelaimės šešeriems metams paliuosavo jį nuo visokių sunkenybių. Apnaikintą Merkinės mūrinę bažnyčią, priešus iš Lietuvos išvijus, prieš 1676 m. puikiai atnaujino Vilniaus karvedis ir didysis d. L. k. hetmanas Mykolas Pacas. Tuo laiku klebonas joje buvo k. Dovydas Giedraitis.[16]

Merkinės parapija buvo abiem Nemuno pusėm. Iš 66 kaimų ją sudarančių 1744 m. 12 buvo kairėje Nemuno pusėje, būtent: Mižonys, Ilgininkai, (dabar dvaras), Klepočiai, Bardžiūnai, Dūbaklonys, Kibyšiai, Radzysčius, Jokubiškiai, Cimaniūnai, Sarkajiedai, Junonys, Burbonys.

Merkinės pilies seniūniją 1536 m. Zygmantas Senasis davė iki gyvos galvos laikyti Jonui Zaberezinskiui. 1766 Merkinės seniūniją turėjo Matas Oginskis, Vitebsko karvedis, mokėjusis iš jos 3425 auks. 12 gr. kvartos ir 4226 auks. hibernos. Seimas 1773-75 m. tą seniūniją atidavė į emfiteutinį laikymą Juozui Narbutui, Lydos apskričio karužui ir pasiuntiniui. Tas pats seimas nutarė Merkinės pilį perkelti į Alytų. Merkinės dvaras, kuriame gyveno

---

[15] Slownik Geogr. VI, 257—8. Encyklop. Kosc. IX, 70. IV, 299. Lukaszewicz, Szkolnictwo, IV, 112—113.

[16] Kurczewski, Stan Kosciolow par. Litwa i Ruś, t. IV, zesz. II, 108.

seniūnas, ant kalno prie pat Merkio laikėsi iki 1846 m. Lietuvos valdovai sustodavo Merkinėje, vykdami į Sūduvos girias medžioti. Vladislovas IV Merkinėje lankėsi, dar karalaitis būdamas, 1630-31 m., ir karalius 1633, 1634 ir pagalios 1648 m. grįždamas iš Vilniaus į Varšuvą sustojo Merkinėje sunkiai apsirgo ir 20 gegužės mirė.[17]

Alytus, esąs dešiniame Nemuno krašte, buvo iš seno Lietuvos pilis, kurią kryžeiviai nekartą puolė. Ta pilis su jai priklausančiais kaimais buvo didžiojo kunigaikščio nuosavybė, kurs ją laikinai ar iki gyvos galvos atiduodavo laikyti užsitarnavusiems asmenims. 1536 m. Zygmantas Augustas, tėvui leidžiant, Alytų su visais jos kaimais davė valdyti iki gyvos galvos Jonui Zaberezinskiui. Vėliau tas pats karalius pavedė Alytaus tenutą savo žmonai Barborai Radvilaitei. Seimas 1589 m. Alytų pavertė karaliaus stalo ekonomija, apimančia kaimus netik dešinėje Nemuno pusėje, bet ir kairėje iki Prūsų sienai, kaip tai aukščiau buvo aprašyta. 1775 m. seimas iš Trakų ir Merkinės perkėlė teismus į Alytų dėl to, kad čia buvo Trakų apskričio vidurys ir per tai vieta, gyventojams lengvesnė pasiekti.

Bažnyčią Alytuje pastatė 1524 m.[18] ir aprūpino Jonas Zaberezinskis, Naugardo karvedis, Merkinės, Daugų ir Ašmenos seniūnas, Simno savininkas. 1677 m. Alytuje buvo trys medinės bažnyčios, pašvęstos šv. Jono Krikštytojo, šv. Jurgio, ir šv. Kazimiero vardu; jos visos buvo gražios, išpuoštos lėšomis kun. Petro Phelippes'o, Krokuvos kanauninko ir šv. Jurgio bažnyčios klebono. Tų bažnyčių koliacija (klebono skyrimas) priklausė karaliui. Komendorius tada buvo k. Steponas Sikorskis, vikaras k. Kazimieras Dumanovski. Tų metų vizitoje klebonas buvo pagirtas už bažnyčios išgražinimą ir rūpestingumą.[19] Alytaus par. kaimai buvo abiem Nemuno pusėm; viso jų buvo 1744 m. daugiau kaip 37. Pats Alytus buvo tais metais miestelis; dvaro jame nebuvo, visoje parapijoje, rodos, buvo tik veinas dvaras (Bowory cum villis). Kairėje Nemuno pusėje Alytaus parapijai priklausė šie kaimai: Antalakai (dabar tokio nėra), Užubaliai, Likiškiai Didieji ir Mažieji, Jurgiškiai (dabar kaimas ir dvaras), Radžiūnai, Oniškis

---

[17] Slown. Geogr. VI, 257.

[18] Bažnyčia ten turėjo būti ir pirmiau, nes Alytaus klebonas 1520 m. buvo liudininkas, kai Zaberezinskis darė užrašą Simno bažnyčiai.

[19] Kurczewski, Litwa i Rus, t. IV, zesz. II, p. 108.

(dabar tik dvaras), Kaniūkai, Kalesnykai (dabar kaimas ir dvaras), Daugirdėliai.[20]

Alytaus parapija abiem pusėm Nemuno išbuvo iki paskutiniam Lietuvos ir Lenkijos padalinimui. Sūduvai patekus į Prūsų valdžią, kairėje Nemuno pusėje susidarė atskira ar antra Alytaus parapija. Kuriais metais čia buvo pastatyta bžnyčia, nežinia. Yra manoma, kad baigiantis XVIII šimtmečiui. Dabartinė bažnyčia statyta 1830 m. ir konsekruota Seinų vyskupo Vierzbovskio 1881 m. Ši bažnyčia buvo menkai aprūpinta, nes turėjo žemės tik 22 m., kuriuos rusų valdžia po Lenkmečio atėmė. Kun Augustaitis „Bažnyčių monografijoje paminėjo vieną mūsų praeities ypatingumą: Alytuje daug metų klebonavo kun. Sebastijonas Banevičius, buvo jis pamaldus, darbštus, gailestingas; pirma ilgai buvo buvęs Lenkijoje, beveik užmiršęs lietuvių kalbą ir pamokslų lietuviškai negalėjęs sakyti. Medinę bažnyčią, 1830 m. statytą, jis gražiai išpuošė. Alytui, esančiam dešiniajame Nemuno krašte, miesto privilegijas buvo patvirtinęs karalius Steponas Batoras 1581 m. XIX šimtmetyje visas miesto teises pasisavino Alytus, esąs kairėje Nemuno pusėje. Lietuvos valstybėje šis Alytus yra apskrities miestas.

Buvusieji Alytaus ekonomijos turtai dešinėje Nemuno pusėje 1850 priklausė Rusijos iždui; juos tada darė 5 palivarkai, 14 kaimų ir 9 užkampiai. Kairėje Nemuno pusėje Alytaus parapijoje prieš karą buvo 4 dvarai.[21]

Nemunaičiai dešiniajame Nemuno krante miestelis ir dvaras, iš senovės priklausiusis didžiajam kunigaikščiui, su aplinkiniais kaimais darė nedidelę Trakų apskrities seniūniją. Medinę bažnyčią čia pastatė 1626 m. Mykolas ir Kazimieras Sapiegai. Ta pirmoji bažnyčia, Maskvai užpuolus Lietuvą 1655 m., turbūt, buvo sudeginta, nes vizitacijoje 1677 m. yra paminėta, kad Nemunaičių bažnyčia esanti didelė, medinė, naujai statyta. Tuo laiku jos koliacija priklausė dvarininkui (gal Sapiegai). Klebonas buvo k. Vaitiekus Lęskis senelis. Nemunaičių parapija buvo abiem pusėm Nemuno. Iš 29 jos kaimų 1744 m. 12 buvo Sūduvos krašte. Roiciai, Manciūnai, Vozbučiai, Balkasodžiai, Pupasodžiai, Mankūnai,

---

[20] Synodus Viln. 1744. p. 88. Bowory cum villis dabar tokio vardo nėra.

[21] Slown. Geogr. VII, 82—4. Augustaitis, Bažn. Mon. Vadove IX. 391—2. Seinų Rubacelė 1911, p. 27.

Milastonys, Abelija (prieš karą dvaras) Semeniškiai, Mociškėnai, Tolkūnai, Norūnai, tarp kurių tais metais nebuvo nė vieno dvaro, bet dešinėje Nemuno pusėje buvo trys: Jociūnai su kaimu, Pieriškiai su kaimu, Kastriškė su kaimu (dabar šituodu tik kaimai). Šitie kaimai buvo atskirti nuo Nemunaičių parapijos po paskutinio Lietuvos ir Lenkijos padalinimo, kai Sūduva pakliuva į Prūsų valdžią. Nuo to laiko jie, rodos, priklauso Miroslavo parapijai. Nemunaičių bažnyčiai sudegus nuo Perkūno, nauja buvo pastatyta apie 1829 m. Vincento Žilinskio rūpesčiu, prisidedant parapijai. Už penkių kilometrų nuo Nemunaičių prie pat Nemuno 100 žingsnių atstume yra sūraus mineralinio vandens šaltinis, gydymui mažai naudojamas.

Nemunaičių seniūniją 1766 m. valdė Mykolas Vollovičius, mokėdamas iš jos 2169 auks. 20 grašių kvartos ir 900 auks. hibernos. 1850 m. Nemunaičiai su kaimais dešinėje Nemuno pusėje buvo Rusijos iždo turtas, apėmė miestelį, palivarką, 9 kaimus ir 8 užkampius ir turėjo 7370 desetinų žemės. Rusijos valdžia čia atkėlė ir apgyvendino 31 rusą, davusi jiems žemės.[22]

Punia, senovės pilis Trakų apskrityje esanti dešiniajame Nemuno krante, kur Punelė įteka į Nemuną, drauge su kaimais abiem Nemuno pusėm ir giria darė Punios seniūniją, kurią kaip ir kitas seniūnijas d. kunigaikštis duodavo laikyti įvairiems Lietuvos didikams. 1536 m. pavesta ji buvo daug kartų minėtam Jonui Zaberezinskiui, Simno savininkui. Kada Punioje pastatyta buvo bažnyčia, nėra tikros žinios. Žinia tik, kad d. k. Aleksandras, panaujindamas ir padidindamas jai užrašą 1503 m. sako, kad senosios privilegijos žuvo dėl bažnyčios valdytojų apsileidimo. Aprūpinimą tai bažnyčiai užrašė netik d. k. Aleksandras, bet ir Zygmantas Senasis 1533 m. ir taip pat Punios miestelėnai 1534 m. Iš Punios seniūnijos Brzostovskiai 1766 m. mokėjo 9951 auks. 15 gr. kvartos ir 6966 auks. hibernos. 1773-75 seimas Punios seniūnijos turtus ar nuo tada vadinamus tautos turtus pavedė Konstantui Brzostovskiui, D. L. k. iždininko sūnui, drauge su Daugų, Varėnos ir Konevos seniūnijomis. Rusijai paėmus Lietuvą, ciesorius Povilas I tuos turtus 25 metams atidavė generolui Kachovskiui, ciesorius Aleksandras I pratęsė dar 5 metams, kuriems išėjus paimti buvo

---

[22] Slown. Geogr. VII, 99. Kurczewski, Litwa i Rus, t. IV, z. II, p. 108. Syn. Viln. 1744 m., 88.

Rusijos iždui. Punios turtuose, esančiuose dešinėje Nemuno pusėje 1850 m. buvo 15.558 desetinos žemės.

Apie Punios bažnyčią 1677 m. vizita sako: bažnyčia esanti medinė, sena; jos koliacija priklausanti karaliui; klebonas kun. Jokubas Janckevičius; be leidimo vyskupo draudžiama klebonui vesti bylą dėl malūno su Punios seniūniene, Volinijos kastelioniene Ona iš Chartężo Lubovickiene; klebonas turįs žiūrėti, kad valstiečiai sekmadieniais ir šventėmis arti bažnyčios prieš pamaldas nepardavinėtų svaiginamų gėrimų.

1744 m. Punios parapijos kaimai buvo dešinėje Nemuno pusėje, bet bent du sodžiai, Mikutiškiai ir Kriauniškiai, buvo ir kairėje, iki po paskutinio Lietuvos ir Lenkjos padalinimo buvo nuo jos atplėšti.

Dabartinė Punios bažnyčia yra mūrinė.[23]

Rumbonys dabar bažnytkiemis kairiajame Nemuno krašte ir dvaras. Dvaro pradžia buvo šiokia. Iš Zygmanto Senojo 1524 m. Feliksas Rumbovičius gavo tuščią žemę, Juozapyne vadinamą, su žmonėmis pilnon nuosavybėn Punios apskrityje.[24] Toje tuščioje žemėje išaugo, laikui einant, Rumbonių kaimas ir dvaras. Slaviškas jo vardas iki pat karui buvo Rumbovičiai, primenąs jo kūrėją, o lietuviškas, lygiai senas, tai pat reiškia ar, geriau sakant, atmena pirmojo įkūrėjo vaikus. Lietuviška tėvo pavardė turėjo būti Rumbas, pagal tai jo vaikai Rumbonys.

Išsyk Rumbonys ir kiti kaimai kairėje Nemuno pusėje priklausė Punios parapijai. Rumbonių dvaro savininkas Barnabas Krzyvkovskis bažnyčią pastatė 1741 m., o Vilniaus sinodas 1744 m. davė jai parapijos teises.[25] Minėtųjų metų sąraše tai parapijai priklausė Rumbonių miestelis ir dvaras ir kaimai: Miklusėnai, Bakšiškiai, Zaunieriškiai, Jocūnai, Navickai, Paplauskai (Poklonskie), Kriauniškiai, Lešnikai (dabar tokio nėra), Junavičiai, Dubiai, Geištarai (dabar nėra). Jovaišonys (Jawoyszance, dabar nėra), Bendoriai, Panemuniukai, Mikutiškiai, Klidžiai (dabar nėra), Rumbonys (dabar kaimas ir dvaras), Rudonikai (dabar nėra), Sa-

---

[23] Slown. Geogr. IX, 300—301. Kurczewski, Litwa i Rus, t. IV, z. II, p. 108. Syn. Viln. 1744 p. 87.

[24] Opisanie Dok. Mosk. Archiva Min. Justicii, 317.

[25] Augustaitis, Vadovas IX, 390—1 rašo, kad bažnyčia baigta statyti 1668 m. Su tuo sutikti negalima. Tais metais jos dar nebuvo, nes Vilniaus vyskupo vizitacijos aprašyme 1677 m. ji nepaminėta. Augustaitis žinią ima iš Palujanski, Wędrowki, 297.

bališkiai (dabar kaimas ir dvaras). Toje parapijoje 1744 m. buvo tik vienas dvaras, o prieš karą 5.

Klebono išlaikymui fundatorius buvo užrašęs 7% nuo 10.000 auksinų, kurie buvo sudėti į Šikšnevos (Šikšnių) ir Obšatelių dvarą. Vyšniauskas, Rumbonių savininkas, tą sumą pradžioje XIX š. išmokėjo valstybei; klebonas gaudavo 4% iš lenkiško banko. Rumbonių klebonas žemės turėjo labai maža. Parapija skaitoma prie menkesnių. Bažnyčia medinė, sena. Altorių paveikslai gražūs, Italijos tapytojų darbo.[26] Prie sienų ant ilgokų lentų ištapyti yra apaštalų atvaizdai.

Kai ėjo ginčas dėl lietuviškų giesmių Dzūkų bažnyčiose, Vyšniauskas, Rumbonių dvaro ponas, stengėsi trukdyti įvedimą lietuviško giedojimo.[27]

Miroslavas arba **Slabada** pavadinimu primena savo pradžią. Gudiškas žodis s l o b o d a reiškė laisvę nuo mokesnių tiems, kurie naujai kuriamame kaime pirmi pradėjo gyventi, paimdami kiekvienas po išmatuotą valaką. Ta Slabada gavo ir Miroslavo vardą nuo pono Miroslavskio, Bendrų ir Slabados savininko. Abiem tiem vardais ta vieta buvo vadinama 1744 m. Tų pat metų Vilniaus sinodas Miroslave įkūrė parapiją, priskirdamas jai aštuonis kaimus: Verebiejus, Navinykus, Maštalierius, Krokininkus, Krekštėnus, Peršėkininkus, Angininkus ir Atesnykus. Bažnyčia turėjo būti pastatyta kiek pirma už 1744 m.[28] Miroslavo parapijos metrikai, kaip matyt iš vizitos akto 1811 m., buvo pradėti 1746 m. Minėtieji kaimai pirma priklausė Alytaus parapijai ir Miroslavo bažnyčia buvo jos filia, iki Vilniaus sinodas pakėlė ją į parapiją.

Visi minėtieji kaimai, Vilniaus vyskupui Mykolui Jonui Zienkavičiui įsakius, 1759 m. buvo priskirti prie Krokialaukio koplyčios, tai naujos parapijos pradžia, o Miroslavo parapijai duoti Dabkiškių dvaras ir kaimai: Cigoniškiai (Cyganovo), Zizėnai, Laukintonys, Burbiškiai, Packevičiai (dabar nėra), Pošnia, Varanauskai, Sapaciškiai, Remeikiai.

---

[26] Augustaitis, Vadovas IX. 390—1. Slown. Geogr. X, 7. Syn. Viln. 1744, 89—90.

[27] Apie tai daugiau žinių duoda Akiras-Biržys, Alytaus apskr. 199—207.

[28] Statyta po 1717 m., kuriais Vilniaus vyskupas Brzostovskis sumanė atskirti nuo Metelių, Alytaus ir Nemunaičių par. tolymesnius kaimus ir daryti naują parapiją, ir tarp 1744 m.

To paties vyskupo įsakymu 1760 m. nuo Alytaus parapijos buvo atimti penki dvarai ar dvareliai (domicilia nobilium): Bendrai, Geištarai, Ivankavas, Vava ir Kurciniškiai (šių dviejų 1744 m. sąraše dar nebuvo), ir kaimai: Balkūnai, Gudeliai, Varduva (Vardov), Monciūnai, Antalakai; nuo Nemunaičių bažnyčios Milastonių, Mankūnų, Marciškonių ir Semeniškių sodžiai ir Obelijos dvaras, ir visi jie pridėti prie Miroslavo parapijos.

Kai Sūdavą Prūsai paėmė, Nemunaičių parapijos kaimai, kurie buvo kairėje Nemuno pusėje, buvo priskirti 1802 m. prie Miroslavo, būtent, Nemunaičiai, Dziermiškiai, Talkūnai, Pupasodžiai, Balkasodžiai, Vozbučiai, Narūnai, Maivydai, Nedziūnai, Rackovščizna.

Taip susidarė Miroslavo parapija.

Bažnyčią medinę Miroslave antrą į vietą pirmos statydino 1763 m. D. L. K. iždininkas Antanas Važinskis drauge su savo žmona Terese Vienckavičaite. Tas pats ponas įkūrė Miroslavo Marijonų vienuolyną ir jo išsilaikymui 1763 m. padarė fundaciją, užrašydamas 30.000 auksinų. Vilniaus vyskupui leidžiant ir tą fundaciją patvirtinus, 1769 m. vasario 1 d. Trakų dekanas Chelmo kanonikas ir Punios klebonas Jurgis Hušča įvedė Marijonus į Miroslavo bažnyčią ir pavedė jiems valdyti parapiją. Vėliau užrašė Ovručo žemės česnikas Chmielevskis 5000 auks. ir taip pat Bielsko žemės česnikas, Metelių ir Simno seniūnas Adomas Jonas Todvenas 5000 auksinų. Iš D. L. K. raštininko Miroslavo Marijonai gavo 15.000 auksinų, 1789 m. paskolino juos ant procentų, kuriuos mokės ir atsakys už paskolą Chocianovičių dvaras, esąs Lydos apskrityje. Koks buvo tų fundacinių užrašų likimas, žinia yra iš 1811 m. Miroslavo bažnyčios inventoriaus: pusę Važinskio užrašytų pinigų vienuolynas laikė procentinėse popierose, kita pusė 15.000 auks. buvo sudėta 1804 m. į Fredos dvarą, kurio savininkas buvo p. Godlevskis Chmieliausko užrašytus 5000 auks. bandė sudėti į Todvenui priklausantį Dzienciolavo dvarą; kol formalumai bus padaryti, Prūsų valdžia (Bielostoko kamera), norėdama apsaugoti, paėmė į depozitą ir, žlugus jų valdžiai, liko neatgauti. 1811 m. grafienė Liudvika Tiškevičienė, Žemaičių kunigaikštijos kastelianienė, Miroslavo vienuolynui užrašė 5000 auksinų, sudėtus į Sviatošino dvarą.

Lenkų karalystės laikais tie fundušiniai pinigai šiaip buvo sudėti: nuo 15.000 auksinų mokėjo Bendrų dvaras po 5%; nuo

15.000 auks. po 5% Fredos dvaras; nuo 5000 auks. po 5% Sviatošino dvaras. Kurą vienuolynas turėjo iš karališkų girių. Žemės išsyk turėjo tik 4 margus, o Lenkų karalystės laikais 5 valakus ir vieną valaką pievos. Be to, Ražančiaus brolija turėjo tris margus žemės.

Pirmasis fundatorius, pagrindinį fundušą užrašydamas, padėjo sąlygą, kad Miroslave gyventų šeši kunigai Marijonai. Tiek jų ten ir būdavo, kartais ir 8. Visi fundatoriai buvo uždėję pareigą laikyti už jų sielas kas metai tam tikrą skaičių mišių, ką Marijonai ir pildė, iki vienuolynas buvo panaikintas.

Šalia darbo bažnyčioje ir parapijoje Marijonai Miroslave laikė pradžios mokyklą, patys joje dovanai mokydami parapijiečių vaikus. Pirma žinia apie tą mokyklą yra iš 1781 m., kuriais joje 6 šlėktų vaikai ir 4 valstiečių, ir iš 1782 m., kuriais ją lankė 5 šlėktų vaikai, 6 miestelėnų ir 8 valstiečių.[29] Dekano vizitacijos akte 1826 m. yra apie mokyklą šiaip paliudyta: „Parapijos mokykloje moko vienuoliai dovanai, be jokio atlyginimo, tik iš uolumo ir tarnaudami viešam labui, ne tik savo parapijiečius, bet svetimus, mokykla gana daug lankoma, tais metais buvo joje 30 mokinių". Kitose vizitose paminėta, kad mokinių yra daugiau, kaip 30, o vienoje, kad į 35. Mokoma buvo skaityti, rašyti, skaičiuoti ir lotynų kalbos.

Medinė bažnyčia 1835 m. nuo Perkūno sudegė. Lenkų karalystės ir parapijos lėšomis už 75.000 rublių buvo pastatyta 1847 m. nauja mūrinė. Apie tą pat laiką vietoje seno begriūvančio medinio buvo įkurtas naujas mūrinis vienuolynas.

Marijonų vienuolynas Miroslave buvo panaikintas po Lenkmečio 1864 m. Rusų valdžia tada paėmė visą jų turtą.

„Panaikinimo dieną buvęs didžiausias triukšmas. Žmonių prisirinkęs pilnas miestelis. Rusų kareiviai kun. Vitkauską ir kun. Žiemį susodinę į vežimus ir išsivežę Marijampolėn". (Akiras Biržys, Lietuvos miestai ir miesteliai, I, 334).

Kad naujoji bažnyčia, žmonių skaičiui padaugėjus, buvo per maža, tai klebonas Antanas Radzinskas (Radžiūnas) padidino parapijos lėšomis, primūrydamas iš šonų po koplyčią ir pailgindamas galą, kur didysis altorius.

„Slabados parapijos gyventojai. Tik maža dalis yra smulkių bajorų, kurie save lenkais vadina ir todėl bažnyčioje giedojimai

---

[29] Kurczewski, Biskupstwo Wilenskie, 298.

tebuvo tik lenkų kalba. Kilus lietuvių judėjimui, ir lietuvių kalba įgijo sau prigulinčias teises bažnyčioje. Lenkams giedoti dvasiškosios vyriausybės paskirta dienos, bet jie, girdėti, išsižadėjo tuo naudotis".[30] Taip rašė prieš karą kun. Augustaitis. Dabar jau ten lenkų kalbos klausimo nėra.

Liškeva. Ant aukšto Nemuno kranto už dviejų kilometrų nuo dabartinio bažnytkiemio yra piliakalnis su senovės pilies šiek tiek pastebimomis liekanomis, su likusiais vieno ar dviejų bokštų pamatais. Nei apie pilies pradžią, nei apie jos sugriovimą nėra tikrų žinių. Nieko tikro negalima pasakyti nei apie kunigaikščius, joje gyvenusius, nei apie kryžeivių puolimus. Jos pradžios stūmimas į XI šimtmetį, ar kunigaikščio Erdvilo joje viešpatavimas tai vis galimumai, kurių įrodyti negalima. Pirma tikra žinia apie Liškevą yra iš pabaigos XV šimtmečio. D. K. Aleksandras Liškevą dovanojo Mykolui Glinskiui, apie kurį jau buvo kalbėta. Kai tas kunigaikštis nugalabijo Joną Zaberezinskį, pakėlė maištą ir pabėgo į Maskvą, d. k. Zygmantas Senasis, konfiskavo jo turtus ir Liškevą pavedė kitiems valdyti.

Liškevos kaimas ir dvaras, rodos, bus atsiradęs ne anksčiau, kaip antroje pusėje XV šimtmečio, tai yra, tuo laiku, kai čia buvo pradėta kolonizacija. Apie Liškevos bažnyčią taip pat yra nuomonė, kad statyta buvusi antroje pusėje XV š. Jei tai būtų tiesa, tai būtų seniausia Sūduvos bažnyčia. Bet ir su tuo sutikti negalima. D. K. Kazimiero užrašuose Liškevos nėra nė vardo, nėra jokio įrodymo. Rodos, bažnyčia bus atsiradus apie tą pat laiką, kaip seniausios Dzūkų bažnyčios Simne, Balbieriškyje, Veisiejuose, t. y. apie 1520 m.

Antroje pusėje XVI šimtmečio Liškevos bažnyčią Mikalojus Radvila, didysis L. hetmanas, Vilniaus karvedis ir kancleris, atidavė kalvinams. Vilniaus vyskupas stengėsi ją atgauti ir tai jam pavyko apie 1624 m. Liškevos turtų savininkas Mikalojus Fronckevičius Radziminskis testamentu užrašė 1629 m. Liškevos bažnyčiai 13 valakų žemės. Jo sūnus tą žemę Liepiškės sodžiuje su jame gyvenančiais 21 ūkininku atidavė 1645 m. Merkinės ir Liškevos klebonui kun. Petrui Romulevičiui, kad juo naudotųsi, kaip

---

[30] Žinios imtos iš Miroslavo bažnyčios aktų, buvusių Vygrių ir Seinų diecezijos konsistorijoje. Taip pat Augustaitis, Vadovas, X, 280—1. Polujanski, Wędrowki, 265—6. Syn. Viln. 1744, 90. Slown. Geogr. VI, 497.

amžina Liškevos bažnyčios nuosavybe. Liškevos metrikai pradėti 1650 m. jau atskiro nuo Merkinės klebono Samueliaus Kazimiero Sebastijanavičiaus. Pagal to klebono 1662 m. padarytą sąrašą Liškevoje buvo 60 vyrų ir 50 moterų, visi katalikai.

Vizitacijoje 1677 apie Liškevą yra pasakyta, kad bažnyčia nauja, medinė, statyta savininko Vladislovo Kašylos, Trakų voiskio, lėšomis; jis turi ir koliacijos teisę; klebonas Samuėlis Sebastijanavičius, nors ligonis ir aptarnavimui neužtenkąs, bažnyčią laiko pavyzdingai; paliepta jam aptverti bažnyčią, neieškoti pas Kašylą apdraustų 500 auksinų, nebent bažnyčios reikalams.[31]

Yra žinoma valstiečių padėtis Liškevos parapijoje iš vidurio XVII šimtmečio. Atiduodant užrašytą žemę Liškevos klebonui 1645 m., Liepiškės sodžiuje buvo 21 ūkininkas. Visi jie turėjo po pusę valako lauko. Jie baudžiavą tada ėjo Mikalojaus Fronckevičiaus Radziminskio dvare po keturias dienas savaitėje nuo vieno valako ar geriau sakant kiekvienas nuo savo pusvalakio po 2 dienas. Prie to turėjo dar eiti į skubos darbus ar gvoltus: arti, šieno ir javų valyti, visi, kiek tik yra namuose šeimynos ir gyvulių; tie gvoltai trunka kol viskas bus atsėta ir suvalyta; gvoltų metu gali namieje likti tik vienas namų saugoti. Be darbų, kiekvienas turi numegzti tinklo šeštą dalį sieksnio, rugių duoti po 4 gorčius, po vieną vištą, po 5 kiaušinius. Kas turi apynių daržą, turi duoti po ketvirtadalį Vilniaus saiko. Kas metai nuo valako (t. y. du susidėję) važiuos į Kauną, Vilnių ar Gardiną, kur reikės. Kas į Vilnių važiuoti nenorėtų, mokės nuo valako po kapą grašių. Kas laiko bičių medų pusiau turi dalintis. Tie ūkininkai naudojasi 10 arklių ir 28 jaučiais, kurie yra fondinė kaimo nuosavybė.

Reikia manyti, kad ir kitų to paties pono kaimų padėtis buvo panaši į Liepiškę. Pažymėtina yra, kad privatinių savininkų kaimuose žemės kiekis, duodamas vienam valstiečiui, buvo ne valakas, bet pusvalakis, t. y. 15 margų. Taip, rodos, bus buvę visuose privatinių ponų kaimuose Dzūkų srityje, kur buvo daugiau privatinių dvarų, nekaip kitur Sūduvoje.

Liepiškės kaime, atiduotame Liškevos bažnyčiai, padėtis tokia, kokia buvo paimant 1645 m., neišsilaikė. Liškevos klebonai tame kaime įsikūrė 5 valakų dvarelį. Inventorius, dekano vizitos metu sustatytas 1782 m. šiaip kaimą aprašo: Liepiškių sodžiuje yra 6½ valakai žemės, dvarelyje 5½, sodžiuje ant 5 valakų gyvena 5 ūki-

[31] Litwa i Rus, t. IV, z. II, 108.

ninkai, pusantro valako guli nedirbama. Dvarelio žemė į 3 laukus padalinta. Rugių pasėjama 8 komisinės bačkos, gaunama trys grūdai, vasarojo 2—3. Žemė kalnuota, smėlys, žvirgždai, pievų gerų nėra: iš balų ir paežerėmis prirenkama 60 vežimų šieno. Giria dar jauna, kurui netinka, ežerėlis klampus, krakės teauga. Liepiškės gyventojai buvo 5, turėjo po valaką žemės, nuo kiekvieno valako ėjo baudžiavos savaitėje 3 dienas vyras, 2 dienas moteriškė, paeiliui ėjo panaktę, mokėjo po 8 auksinus čįžės, po 6 auks. ir 6 grašius padūmės ir po vieną ketvirtadalį karčio apynių. Buvo ir smuklė, nuomojo Leizeris, mokėdamas 18 auks. čįžės, 2 padūmės. Ūkininkų padėtis čia pagerėjusi tiek, kad kiekvienas turi valaką žemės. Bet ar tai tik vienoje Liepiškėje, ar ir kituose kaimuose, nežinia.

Liškevos parapijai priklausė 1744 m. šie kaimai, kurių kairėje Nemuno pusėje buvo: Vilkiautinis, Ricieliai, Panara, Žeimiai, Gobiniai, Gailiūnai, Gudeliai, Ulčičiai, Micūnai, Radzvilonys. Stračiūnai, Krikštonys; dešinėje pusėje: Maksimonys, Neravai, Viečiūnai, Uciecha, Ratnyčia.

Visų seniausia vieta tai Krikštonys. Tas vardas buvo jau žinomas prie d. k. Zygmanto I. Čia, medžioklės stovykloje, Krikštonyse tas kunigaikštis davė įsakymą Žemaičių seniūnui.[32]

Prūsams paėmus Sūduvą, Liškevos parapijos kaimai, kurie buvo už Nemuno, buvo priskirti prie Merkinės, o Merkinės parapijos sodžiai, esantieji kairėje Nemuno pusėje, buvo pridėti prie Liškevos. 1819 m. Liškevos parapijai priklausė, be minėtųjų, dar šie Liškevos valsčiuje kaimai ir dvarai: Aukštasis (Wysokie), Krosnykas, Smaigupė, visi trys palivarkai, Burbonys, Ringeliškė ir Baltašiškė kaimai; Kudrėnų valsčiuje Kudrėnų dvaras ir Rusingės palivarkas, Barzdžionių, Burbonių, Dubaklonių, Jonionių, Liepiškės Ulčičių ir Podmerecz kaimai; Panemunės valsčiuje Pa-

---

[32] Dokum. Moskov. Archiva Ministerstva Just., 535: „Nuo didžiojo kunigaikščio Žigimanto Žemaičių seniūnui ponui Goliminui. Kad duotum po žmogų tiems Žemaičiams, kurių vardai surašyti šiame laiške: Perevoinui, Genbutui, Prišmentui, Slutintui, Kauskailai, Prišgintui, Skaudirduviliui, Šustiabutui, Kontiunui, Orvydui ir kitam Orvydui. Kad duotum jiems tokius žmones, kurie ne keliauninkai, ne kiauniniai, ne duokliniai; o ir tokių neduok, kurie eina su dalgiu mūsų šieno piauti. Ir taip. Medžioklėse stovyklose prie Nemuno Krikštonyse, 29 rugsėjo. — Goliminai buvo Žemaičių seniūnai 1433—1440 m. Volf, Senatorowie i Dygnitarze, 91.

nemunės dvaras ir Genių, Jakobiškių, Levūnų, Sarkojiedų ir Voverių kaimai; Seirijų valsčiuje Kibyčių dvaras ir kaimas ir sodžiai: Degės, Radzyščius, Papiškė, Podmerecz.

1814 m. parapijos pamaldos buvo perkeltos iš medinės pasenusios bažnyčios į kitą Liškevoje esančią mūrinę Dominikonų bažnyčią. Nuo pabaigos XVII š. Liškevoje buvo įsikūrę Dominikonai ir buvo pasistatę puikią bažnyčią. Šiek tiek dėl to reikia čia priminti Dominikonų įsikūrimą Liškevoje.

Liškevos dvaras buvo įkurtas baigiantis XV-am šimtmečiui buvo duotas Mykolui Glinskiui. Pabėgus jam į Maskvą, Zygmantas Senasis 1509 Liškevos dvarą su Veisiejų dvareliu davė valdyti iki gyvos galvos Slucko kunigaikštienei Nastasijai. Antroje pusėje XVI š. Liškevą valdė Mikalojus Radvila. XVII-me šimtmetyje Liškevos turtai buvo Fronckevičių Radziminskių giminės nuosavybė. Mikalojus, tos giminės ponas, kaip minėta 1629 m. užrašė Liškevos bažnyčiai 12 valakų žemės, pataisė bažnyčią, įtaisė reikalingus indus, rūbus ir baltinius ir dar 1000 auksinų. Ši giminė buvo skolinusi iš Vilniaus miestelėno Giblio gana didelę pinigų sumą ir apie 1660 m. Liškevą pardavė Gibliui. Tamošiui Gibliui ir jo žmonai Onai mirus, Liškevą paveldėjo jų duktė Kristina, kurios pirmas vyras buvo Podchocimskis ir antras po to mirties Vladislovas Jurgis Kosilla, Trakų voiskis, ir Šventežerio turtų savininkas, kuriam Kristina pavedė Liškevą. Šitas naujas koletorius Liškevoje senosios vietoje pastatė naują bažnyčią ir užrašė klebonui 600 auksinų, sudėtų Gardine į žydų kahalą, kurs už juos mokėjo po 8%.

Kosillos buvo vienas sūnus Fliorijonas ir dvi dukters, kurių viena ištekėjo už Piontkovskio, kita už Vollovičiaus. Kai Fliorijonas, Beržininko seniūnas, mirė, tėvas Liškevos turtus gruodžio 4 d. 1694 m. užrašė Seinų Dominikonams su ta sąlyga, kad Liškevoje pastatytų naują bažnyčią ir įkurtų savo regulos vienuolyną. Kad Dominikonai ramiai galėtų naudotis, Vladislovas Kosilla savo testamente 1697 m. balandžio 22 d. patvirtino aną 1694 m. padarytą aktą ir dukterims įsakė, kad jos nesikabintų prie Liškevos dvaro, kol išmokės Seinų Dominikonams 300.000 lenkiškų auksinų, kuriuos jis iš tų vienuolių būk pasiskolinęs. Dominikonai tiek pinigų negalėjo turėti nei skolinti. Ta neva skola buvo tyčia įrašyta, kad Kosillos žentai negalėtų atimti užrašytų turtų. Neatlyginus vienuoliams tų pinigų, Dominikonai po 12 savaičių įeina į

Liškevos dvarą. Tą užrašą popiežius Innocentas XIII patvirtino ir su Vilniaus vyskupo Konst. Brzostovskio žinia Dominikonams Friderikas Augustas II tą užrašą pripažino 1699 m. rugpiūčio 17 d. Dominikonų geradarys mirė 1698 m. kovo 27 d.

Seinų šeši Dominikonai paėmė valdyti Liškevą 1699 m. kovo 27 d.

Kosillos žentams tas uošvio užrašas labai nepatiko. Jie jautėsi nuskriausti esą ir nemanė palikti Dominikonus Liškevoje. Jie susirinko Vilniuje paleistų iš kariuomenės kareivių, Gardino apskrityje iš įvairių kaimų pasisamdė totorių, pasiėmė dar savo tarnų ir savo valdinių, sukurstė Liškevos valstiečių, apginklavę 300 žmonių šaujamais ir rankiniais ginklais su riksmu nakčia iš 9 į 10 gegužės 1699 m. užpuolė Liškevos dvarą, išlaužė vartus, įsiveržė į rūmą, išmušę duris į kambarius, koliojo ir mušė šešis ten esančius Dominikonus, nuplėšė nuo jų rūbus. Koplyčioje totoriai ir moters niekino kielikus, patenas, arnotus ir pašvęstus bažnytinius indus, kryžius išvartė, numetę ant žemės mindžiojo ir į purvyną metė. Dominikonus išsyk uždarė į kalėjimą, paskui mušdami, koliodami, koneveikdami, vienplaukius, pusiau apsirengusius išvijo iš dvaro.

Dominikonai užvedė bylą tribunole. 1703 m. tas teismas paskelbė sprendimą, kuriuo Liškevos dvaras su visomis priklausomybėmis pripažintas Lietuvos Dominikonų provincijai, jei Kosillos žentai neišmokės 300.000 auks.

Apie tą užpuolimą reikėtų pastebėti, kad jis buvo ne pirmiena ir ne naujiena Lietuvoje. Apie panašius užpuolimus kalba seimas 1690 m.[33] Užpuldavo dvarininkai ne tik vienuolynų ar parapijų turtus, bet ir kitų dvarininkų. Valstybės archyve Panevėžio Pijorų aktuose skaičiau, kaip vienas dvarininkas, apginklavęs tarnus, paėmė vienuolyno lauką. Mickevičiaus poema Tadas kitaip vadinasi Paskutinis Užpuolimas Lietuvoje. Bet ir tas nebuvo paskutinis, nors vėliau rusų valdžia griežtai žiūrėjo, kad vieša tvarka nebūtų ardoma. Keliais ar keliolika metų prieš karą vienas dvarininkas, rodos, iš Šėtos apylinkės, susipykęs su klebonu, pasiuntė raitus savo bernus į klebono beauganČius javus, kuriuos tie taip išmynė ir sutrempė, kad nieko neliko. Tai yra praeities viešos tvarkos vaizdelis.

---

[33] Vol. Leg. V, 401.

Dominikonai vėl sugrįžo į Liškevą. Dabar jie buvo savininkai trijų palivarkų: Aukštojo, Krosnyko ir Snaigupės ir taip pat aštuonių kaimų: Liškevos, Žeimių, Gailiūnų, Gudelių, Ricierių arba Ricielių, Panaros, Burbonių ir Vilkautinio ir dar prie tų dviejų užkampių ar tuštumų: Ringališkių ir Baltašiškių.

Apėmę Liškevos turtus Dominikonai, kun. Remigijaus Masalskio, Liškevos vienuolių vyresniojo, vadovaujami ėmė statyti naują mūro bažnyčią ir šalia jos vienuolyną. Per keletą metų ant aukšto kalno prie Nemuno į rytus nuo Liškevos sodžiaus buvo baigta statyti bažnyčia. Graži ji buvo. Pastatyta kryžiaus formoje. Didžioji nava darė kryžiaus išilginį, dvi koplyčios skersinį. Ant keturių kryžiaus susidūrimo kerčių iškelta aukštyn graži kopula. Sienos buvo ištinkuotos gipso tinka ir ištapytos freskomis. Bažnyčios altorių išbaigimas irgi labai kilnus: daugybės įvairių gipsinių figūrų, figūrėlių. Pirmasis bažnyčios stogas buvo čerpėmis dengtas.

Į žiemos vakarus nuo bažnyčios buvo pastatytas ruimingas dviem aukštais vienuolynas. Pirmame aukšte padaryta vienuolyno vyresniajam ir senesniems vienuoliams kambariai. Čia buvo ir refektorius (valgomasis). Antrame aukšte koplyčia ir jaunesniųjų vienuolių kambariai. Po vienuolynu padaryta erdvūs rūsiai, kuriuose gyveno tarnai ir buvo įvairūs sandėliai. Priešais vienuolyną pastatyta mūro šeimyntrobė. Platus kiemas buvo aptvertas aukšta trijų mastų mūro tvora. Prie vienuolyno buvo pravoras, skalbykla ir dar kelios trobos. Visa Nemuno pakrante Dominikonai užvedė plačiausią erdviausią sodą ir daržus. Čia pat įtaisė tvenkinius žuvims veisti.

Dominikonai, norėdami Liškevą pakelti miestu, parsikvietė į ją žydų ir tą savo kaimą ėmė vadinti miestu. Tame vadinamame mieste 1740 m. buvo 16 valstiečiams priklausančių grinčių, 11 žydams. Sūduvoje toks miestas buvo nepirmiena. Prie didesnių dvarų buvo tokių miestų gana daug.

Apie Dominikonų veikimą Liškevoje smulkių žinių nėra likę.

Patekus Sūduvai į Prūsų valdžią, Dominikonų vienuolynui parėjo pabaiga. Prūsų karalius prieš tai buvo daug kariavęs ir labai ištuštinęs valstybės iždą. Tam papildyti Prūsai ėmė naikinti tuos vienuolynus, kurie turėjo palivarkų, ir imti jų turtą. Naikindami uždraudė priiminėti naujus kandidatus ir uždarė novicijatą, kuriame įstojusieji į vienuolyną kandidatai naujokai mokosi vienuoliško gyvenimo; senesniems vienuoliams išrūpino iš popie-

žiaus leidimą apleisti kliauzūrą ir pereiti į pasaulinius kunigus; o tiems, kurie norėjo liktis vienuolyne, paskyrė tam tikrą algą iki gyvos galvos.

Liškevos vienuolyno turtų atėmimas įvyko 1797 m. Atimti buvo šie turtai: „1. Palivarkas Aukštasis, kuriam priklauso sodžiai: Vilkiautinis su šešiomis smuklėmis, malūnu, jurisdika, apgyventa žydų, krikščionių ir valstiečių; Panara su smukle; Žeimiai su smukle; Gudeliai su smukle ir Burbonys. 2. Palivarkas Krosnykas ir jo sodžiai Gobiniai su smukle ir Ricieliai su smukle. 3. Palivarkas Snaigupė ir jo sodžiai: Gailiūnai su smukle, Ringeliškė ir Baltašiškė su smuklėmis. Išvardintų vietų plote yra daugelis pievų, vienuolika ežerų, Liškevoje didelis daržas blankomis aptvertas, Samuliškės miškas ir daugelis Liškevos laukuose ir už bažnyčios beauginamų įvairių medynėlių".

Visus šituos atimtus turtus Prūsų valdžia priskyrė prie Seirijų valstybinės ekonomijos. Liškevos Dominikonai apleisti vienuolyną ir pereiti į pasaulinių kunigų luomą nesutiko. Dėl to Prūsų valdžia paliko jiems bažnyčią, vienuolyną, visas vienuolyno trobas ir visus vienuolyno daržus, kurie buvo užėmę 12 margų žemės. Už atimtuosius turtus vienuoliams gyventi valdžia paskyrė mokėti kas metai po 3242 auks. Pinigus turėjo išmokėti valstybinis Seirijų ekonomijos iždas. Bažnyčios ir vienuolyno taisymui Prūsų valdžia atskiro fondo nepaskyrė. Visi taisymai ir atnaujinimai turėjo būti iš tų pačių 3242 lenkiškų auksinų.

Kai tik iš Dominikonų Prūsų valdžia atėmė Liškevą, tuojau atsirado tiesioginis iš vienos dukters Kosillos įpėdinis Juozas Sulistrauskas, Višnievo turtų savininkas. Jis ir užvedė su Prūsų valdžia bylą. Reikalavo sugrąžinti Liškevos turtus ir priimti 200.000 lenk. auks. Byla pasibaigė jau rusams valdant. Juozas jau nebegyveno ir bylą baigė vesti jo žmona Karolina Przenskiūtė-Sulistrauskienė, rusų caro kammerjunkrienė. Jai buvo leista per 10 metų (nuo 1820 ligi 1831) sumokėti valdžiai 200.000 l. auks. ratomis po 20.000 kas metai ir dar nuošimčius už pasilikusią sumą. Sulistrauskienė Liškevos turtus paėmė valdyti 1820 m. Iš Sulistrauskienės juos nupirko ponas Antanas Kruševskis, Leipalingio turtų savininkas. Kruševskių rankose Liškevos turtai išbuvo iki baudžiavos panaikinimui.

Kai turtai buvo atimti, Dominikonai ilgai Liškevoje negalėjo laikytis. 1799 m. buvo jų ten 9 kunigai, 2 klierikai, 2 broliai ir 2

naujukai. Prūsų valdžiai sukonfiskavus jų žemę, Dominikonų vyresnysis kun. P. Saplica buvusius vienuolyno dvarus paėmė nuomon dvylikai metų. Nuomos valdžiai mokėjo kasmetai po 9263 auks., 4 skatikus, 12 denarų. Samdomieji dvarai davė šiek tiek pelno, kuris sudėtas su 3242 auks. atlyginimo davė galimybės vienuoliams maitintis. 1804 ir 1805 m. vienuolyno vyresnysis buvo k. Augustinas Stefanavičius, atsikėlusis iš Virbalio. Jam valdant, kilo gandas, kad Prūsų valdžia sukonfiskuosianti visus vienuolyno turtus, o pačius vienuolius plikus išvaikysianti. Vienuolynas turėjo dar 12.000 auks. atsargos. Vyresnysis tų pinigų davė dviem dar Liškevoje tebėsantiems po 200 auks., kad išvyti turėtų pradžiai gyvenimo, kitus nuvežė į Rožanystoką provincijolui. Buvo dar paskolinta Veisiejų dvarui 4000 auks. Ir tuos išėmė, 3000 javais, ir 1000 pinigais. 1808 m. baigėsi dvarų nuoma. Tais pat metais perkūnas įtrenkė į bažnyčios kopulą ir sudegino stogą. Reikėjo taisyti bažnyčią; būtų gera buvę dar pasisamdyti dvarai, bet ištuštėjus vienuolyno iždui, nebuvo pinigų. Prasidėjus karui, valdžia nemokėjo žadėtosios algos. Buvo likę 3 vienuoliai, kurie jau niekam netiko. Jų paskutinis mirė 1814 m.

Graži Dominikonų atmintis tai puiki jų bažnyčia. Ji yra viena iš gražiausių Lietuvoje. Ji panaši į Pažaislio. Kur tik Dominikonai buvo, visur paliko didingas monumentales bažnyčias. Jie paliko Seinuose didingą banyčią, kuri per 100 metų buvo Seinų vyskupo katedra; paliko puikią ir Virbalyje, bet tą klebonas k. Saurusaitis bedidindamas pagadino, taip jog iš pirmykščio jos grožio liko tik bokštai.

Mažėjant Liškevoje vienuolių skaičiui, Vygrių vyskupas, ėmė rūpintis gauti jų bažnyčią parapijai. Saksonijos karalius Varšuvos kunigaikštis Fridrichas 1812 m. Liškevos bažnyčią pripažino parapijai. Popiežius tai patvirtino. 1814 m. buvo perkeltos į tą bažnyčią parapijos pamaldos, ir klebonas apsigyveno vienuolyne. Klebonams nuolat berašinėjant į valdžią ir beprašant, Liškevos bažnyčiai nuosavybėn 1821 m. buvo atiduotas vienuolyno daržas, trobos ir dar kas metai po 1000 auksinų. Už tai klebonas turės žiūrėti, kad trobesiai būtų sveiki. Bažnyčia po to buvo atnaujinta.

Apie 1830 m. į erdvų vienuolyną buvo atsiųsti trys kunigai demeritai ir atiduoti klebono priežiūrai. Demeritams vieta Liške-

voje buvo iki 1852 m., t. y., iki jie buvo perkelti į Lysa Gorą Lenkijoje.

Liškevos parapija, kuri turėjo nemaža žemės ir, Dominikonams pasišalinus, gražią bažnyčią su erdviu vienuolyno rūmu, buvo laikoma viena iš geriausių. Taip buvo iki Lenkmečiui. Kai rusų valdžia iš bažnyčių atėmė žemes, Liškevos parapija, kur ūkininkai ne po daug turi smėlėto lauko, virto viena iš prasčiausių.

Vienuolyno rūmas klebonui ir jo vikarui gyventi buvo per didelis. Kiekvienas jųdviejų buvo užėmę tiek kambarių, kiek jiemdviem reikėjo. Kiti kambariai buvo apleisti. Prieš karą didelė vienuolyno dalis buvo taip apleista, jog daugelyje kambarių nebuvo nei langų, nei grindų nei pečių. Po karo, kiek girdėti, buvo jie šiek tiek pataisyti ir panaudoti valsčiaus įstaigoms.

Liškevos parapijoje Kibyšių sodžiuje buvo koplyčia. Prieš 1795 m. ten nuolat gyvendavo vienas Merkinės Dominikonas. 1816 m. Liškevos kunigai važiuodavo kelis kartus metuose pamaldų laikyti. Paskui suirus koplyčiai, jos turtas perkeltas buvo į Liškevą.[34]

Prieš karą Liškevos par. buvo 32 kaimai ir 9 dvarai su 4635 katalikais.

Krikštonys, nauja parapija, įkurta po karo 1926 m. Krikštonys yra labai sena vieta. Prie did. kun. Zygmanto I (1430—1440) buvo čia jo medžioklių stovykla. Gyventojų tada dar, turbūt, nebuvo. Bet nuo tada ėmė čia kurtis šioks toks kaimelis. XVII šimtmetyje Krikštonys buvo vieta, iš kurios Nemunu buvo plukdomi javai. Iš Šventežerio inventoriaus žinia yra, kad viduryje XVII š. Šventežerio dvaro javus to dvaro baudžiauninkai veždavo į Krikštonis, kad iš čia Nemunu būtų siunčiami tolyn.

Parapiją Krikštonyse organizavo kun. J. Reitelaitis 1926 m. Išsyk jis, parapijai padedant, pastatė laikinę medinę bažnyčią. Dabar jis stato ten mūrinę. Jis iš Seinų Kūrijos aktų smulkiai aprašė kelias Dzūkų bažnyčias.

Krikštonių parapijoje yra 1.800 katalikų.

---

[34] Reitelaitis, Liškevos Monografija, Mūsų Senovė, II, 12—159, III, 448—515. Ši monografija labai smulkiai aprašo ir Liškevos parapijos ir Liškevos vienuolyno praeitį pagal Vygrių ir Seinų diecezijos konsistorijos aktus. Augustaitis, Vadovas X, 175—180. Polujanski, Wędrowki, 232——249.

Gardino dekanatas.

Tolyn į pietus už Trakų dekanato buvo Gardino dekonystė. Čia svarbu paminėti dvi bažnyčios, esančios kairėje Nemuno pusėje: Ožiai ir Gardinas. Daug tom dviem parapijom priklausančių kaimų buvo Sūduvos krašte.

Ožiai yra dešiniajame Nemuno krašte netoli tos upės prie to pat vardo upelio. Bažnyčia ten buvo pastatyta prie d. k. Kazimiero ir pašvęsta šv. Petro vardu.[35] Apie ją žinia yra, kad 1655 Maskvos kariuomenė sudegino. Ne kartą minėtoji vizitacija 1677 m. rašo, kad sudegintos bažnyčios vietoje stovi gana patogi šiopa, pastatyta po Maskvos užpuolimo. Tos bažnyčios koliacija priklauso karaliui. Klebonas k. Jurgis Kratevičius neapžiūrus. Jam buvo patarta sutvarkyti bažnyčios daiktus ir mokykloje vaikų mokymui laikyti bakaliorių, kurs turi mokėti gregorijanišką giedojimą, „nes biauru yra, kai keliaujantieji iš Vilniaus ir į Vilnių keleiviai mato, kad čia nėra kantaro, juo labiau, kad net neturtingesnių parapijų klebonai netik laiko kantarus, bet ir bažnyčias stato. Tais metais belankant vyskupui tą parapiją minėtais metais, Sutvirtinimo Sakramentą priėmė 99 asmens.[36] Tas skaičius, lyginant su kitomis to pat dekanato bažnyčiomis, yra nemažas ir rodo, kad katalikų čia buvo gana daug.

1744 m. Ožių parapijai priklausė apie 15 kaimų (gal dar mažiau) dešiniajame Nemuno krašte ir 43 sodžiai kairiajame. Dabar tie kaimai priklauso Adamavičių, Silvanonių ir Teolino parapijoms Lenkijoje ir bent 4 Kapčiamiesčio par., būtent, Dumblauskai, Juškonys, Bugieda ir Varviškiai.[37] Gyventojų čia buvo įvairių: lietuvių, gudų ir totorių. Skaičius lietuvių buvo nemažas, kaip rodo minėtieji Sutvirtinimo Sakramentą priėmusieji katalikai. Dabar tenai lietuvių beveik nėra; yra tik minėtuose keturiuose kaimuose priklausančiuose Kapčiamiesčio parapijai. Lietuvių sugudėjimo priežastis bus ta, kad čia nuo pradžios kolonizacijos lietuviai maišėsi su gudais. Gudų gaivalą sustiprino dar ir kita aplinkybė. Po karo su Maskva Uždniepris atkrito prie Maskvos. Tą šalį imant, daug kas nenorėjo liktis caro valdžioje ir bėgo į Lietuvą, kur jie gavo žemės ir daugiau negrįžo į savo

---

[35] Fijalek, Uchrzesc. Litwy, p. 174.

[36] Kurczewski, Stan. Kosc., Litwa i Rus, t. II, z. I, 61.

[37] Syn. Viln. 93—4.

šalį. Dalis jų 1662 m. apsigyveno ant gautos žemės Ožių ir Perelomo seniūnijose, kurių pirmoje visa buvo Ožių parapijos srityje, o antrosios žymi dalis. Seimas 1662 m. ir vėlesnieji jiems duotą žemę patvirtino.[38]

Antroje pusėje XV-o šimtmečio Ožių parapija be abejo, buvo lietuvių gyvenama, nes D. K. Kazimieras čia statė bažnyčią ne gudams stačiatikiams, bet lietuviams katalikams. 1888 m. lietuvių kalbos siena buvo pasistūmusi į šiaurę ir ėjo tarp Ožių ir Pervalko.[39]

Silvanovcai. Kai Sūduva teko Prūsams, Ožių parapija suskilo į dvi dalis. Kairiajame Nemuno krašte pasidarė nauja parapija, priklausanti prie Vygrių vyskupijos, o anoji Vilniaus diecezijos. Naujoji vadinosi išsyk Ožiai Silvanovcai, vėliau tik Silvanovcai. Pirmutinė Silvanovcų bažnyčia buvo medinė. 1815 m. audra ją sugriovė. Pamaldos buvo laikomos mažoje koplyčioje, iki dvarininkas Soboliauskas 1840 m. pastatė naują akmeninę bažnyčią.[40]

Gardinas turėjo dvi parapijas, Vienos jų bažnyčia buvo kairėje Nemuno pusėje. Čia 1744 m. jai priklausė 33 kaimai, kurių žymi dalis dabar sudaro Adamavičių parapiją. Buvo aukščiau minėta, kad Gardino apylinkėse XVI š. tarp gyventojų gudų ir totorių buvo ir lietuvių. Vienas tų kaimų, kur buvo lietuvių, vadinosi Strubnica. XVII š. šitame sodžiuje buvo bažnyčia. 1677 m. vizitacijoje apie ją paminėta, kad ji medinė, graži; jos kolacija yra p. Komaiskių arba Komacevskių; klebonas kun. Stanislovas Olenskis; Sutvirtinimo Sakramentą priėmė 19 asmenų. 1744 m. šitos bažnyčios jau nėra.[41]

Adamavičiai. Paėmus Prūsams Sūduvą, iš dalies minėtosios Gardino parapijos susidarė nauja Adamavičių. Šita parapija buvo viena iš neturtingiausių. Per konkursą nebūdavo į ją kandidatų. Kai kunigas Darevskis, Adamavičių klebonas, persikėlė į Leipalingį, nė vienas senesnių kunigų nenorėjo apsiimti klebonauti Adamavičiuose. Tada dvasinė vyriausybė prikalbino Veisiejų vikarą kun. Sebastijoną Banevičių (Banaitį), metai kai įsišventinusį, imti Adamavičių klebono vietą. Tas kunigas nuvykęs

---

[38] Vol. Leg. VIII, 404.
[39] Slown. Geogr. IX, 181.
[40] Augustaitis, Vadovas, XII, 70—1.
[41] Kurczewski, Litwa i Rus t. I, z. III, 168. Syn. Viln. 1744, 93.

į Adamavičius, rado bažnyčią susenusią, apleistą, nebepataisomą, klebonijos trobesius vos bestovinčius. Būdamas pamaldus ir jaunų pajėgų, Dievo padedamas, jis kibo į darbą. Jau 1854 m. buvo pastatyta nedidelė mūrinė bažnyčia, bet parapijai užtenkama. Kun. Banevičius taip pamylėjęs savo parapijos gudus unijotus, jog nenorėjo jų apleisti bet; rusų valdžios įsakymu 1875 m. buvo priverstas pasišalinti ir buvo nukeltas į Alytų, kur ir mirė.[42]

Teolinas. Tarp Seinų ir Gardino šalia plento yra Sopockinės miestelis. Už poros kilometrų nuo jo yra Teolinas su bažnyčia. Pirmą mūrinę bažnyčią pastatė čia Antanas Valavičius, Merkinės kastelionas ir senatorius. Aplinkiniai gyventojai yra gudai unijotai. 1875 m. jie visi rusų valdžios buvo užrašyti stačiatikiais. Bažnyčia tada buvo atiduota stačiatikių vienuolėms, kurioms čia buvo įsteigtas vienuolynas. Grafas Valavičius, Teolino bažnyčios sukcesorius, buvo užvedęs bylą su rusų vyriausybe, bet nieko nelaimėjo: bažnyčia liko stačiatikių rankose. Kai 1905 m. 17 (30) spalių buvo išleistas manifestas, kuriuo duodama buvo Rusijoje tikybų laisvė, pasinaudojo tuo ir buvusio Teolino parapijos gyventojai ir gavo leidimą atstatyti senovinę parapiją. Bažnyčia vis dėlto nebuvo atgauta ir teoliniečiai katalikai 1906 m. pasistatė sau medinę bažnyčią. Prieš panaikinimą Teolino parapija buvo turėjusi 6000 gyventojų, atnaujinta turi į 10.000, nes prisidėjo stačiatikiai buvusieji unijotai, sugrįžę į katalikų bažnyčią.[43]

Unijotai. Kalbant apie Adamavičius, Silvanovcus ir Teoliną arba visą sritį, kuri yra tarp Augustavo ir Gardino, reikia pabrėžti, kad gyventojų dauguma prieš karą buvo gudai unijotai, paversti stačiatikiais 1875 m. Katalikams čia tame dideliame plote buvo paliktos tik dvi bažnyčios: Silvanovcų ir Adamavičių. Katalikai, be abejo, buvo vaikaičiai seniau čia įsikūrusių gyventojų lietuvių ir, laikui einant, sugudėjusių.

1906 m. visi tie gudai prievarta paversti stačiatikiais, sugrįžo į katalikų, pasinaudodami laisvės manifestu, išleistu 1905 m. Prie to atvirtimo daug prisidėjo kun. Pijus Andziulis, dabartinis vienuolis Marijonas. Apie jo darbą, kurs čia kalbamųjų gudų atvirtimo istorijoje turėtų likti neužmirštas, reikėtų paminėti.

Kun. Pijus Andziulis į Silvanovcus Seinų dvasinės vyriausybės buvo nukeltas pradžioje kovo 1905 m., o iš ten iškeltas tuojau po

---

[42] Augustaitis, Vadovas XII, 72.
[43] Augustaitis, Vadovas XII, 71.

naujų metų 1906 m. Jis buvo tada jaunas, smarkus, karštas, iškalbus, visomis jėgomis geidžiąs dirbti Bažnyčiai ir žmonių sielų išganymui, nuolat ieškąs darbo ir bedirbdamas neilstąs. Jis gavo pamatyti ir tą sunkią padėtį, kurioje buvo gudai nenorintieji eiti į cerkvę, prieš laisvės manifestą, ir tam manifestui išėjus jis mokėjo pažadinti gudus ko greičiausiai grįžti į katalikų Bažnyčią.

Silvanovcų parapija buvo maišyta. Gudai rusų valdžios buvo priversti ir laikomi stačiatikiais ir katalikai, kurių galėjo būti tarp 2000 iki 3000, ir stačiatikiai ir katalikai buvo gudai. Buvo tarp jų ir tokių, kurie lietuvių kalbą dar nevisai buvo užmiršę. Kodziovcų kaime senis Kodis dar mokėjo lietuviškai Sinevičių ir Misevičių kaimuose dar buvo kalbančių lietuviškai, vienas jų, jaunas vargoninkas buvo labai susipratęs lietuvis.

Gudai labai gerai dar žinojo, kaip jie buvo verčiami į stačiatikius. Unijotai į cerkvę verčiami buvo šiokiu būdu: į tam tikrą vietą rusų valdininkai atsiveždavo degtinės, saldainių ir sukviestus žmones vaišindavo, kalbindami, kad rašytųsi į cerkvę. Gudai suprato, ką tai reiškia, ir verkė. Nežiūrint į tai, visi unijotai buvo užrašyti stačiatikiais. Nuo tada kas nėjo į cerkvę atlikti stačiatikių pareigų buvo baudžiamas. Kiekvienas, kurs nekrikštijo kūdikio cerkvėje, turėjo mokėti po rublį. Už įvairius cerkvės dalykus tų pabaudų susirinkdavo daug. Baudžiami buvo ir ištrėmimais. Iš kaimo Velikije Bohatyri vienas žmogus buvo ištremtas į Naumiestį, prie kun. Andziulio jis buvo jau sugrįžęs. Pabaudų mokesčius valdžia griežtai ir aštriai išreikalaudavo. Tos bausmės taip įgriso, jog kaimas ėmė gintis, užsibarikadavo, kai atvažiavo viršininkas su 12 policininkų; moterys su karštu vandeniu ir karštais pelenais, vyrai su kuolais puolė policininkus. Tie metėsi į vežimus ir išbėgo. Paskui atsiuntė į tą kaimą 100 kazokų. Kaimas turėjo juos maitinti. Kazokai, nieko nežiūrėdami, viską ėmė, piovė gyvulius ir valgė. Kaimas taip buvo ištuštintas, jog grėsė badas. Bet Dievas davė, kad tais metais taip gerai užderėjo javai, jog gyventojai vėl pasitaisė.

Dauguma gudų slapta laikėsi katalikų Bažnyčios. Silvanavičių du kunigai aptarnaudavo Silvanavičių par., Sopockiną (dabar Teolino par.), Perstunį ir dar toliau, nes iki Augustavui, nebuvo bažnyčios. Kunigams rusų valdžios buvo uždrausta išpažinčių klausyti, šliūbus duoti ir kitokius bažnyčios patarnavimus teikti. Kunigas už to nelaikymą buvo griežtai ir smarkiai baudžiamas. Policija budriai prižiūrėdavo ir sekdavo kiekvieną kunigo žingsnį.

Kun. Andziulis pas ligonis važiuodavo nakčia apie 11 valandą. Arklius palikdavo gale kaimo ir pėsčias eidavo pas ligonį. Bet ir žmonės, kurie ateidavo pas kunigą, buvo policijos sekami ir tardomi. Tai prireikus pas ligonį važiuoti, patys neidavo pas kunigą. Kielbaskų kaime buvo viena sena dievobaiminga mergina Marisė. Jai žmonės pranešdavo, kad bus pas ligonį, o ji pasakydavo kunigui, kad būtų pasirengęs nakčia važiuoti. Daroma tai buvo, kad niekas nežinotų ir neišprovokuotų kunigo. Kai reikėdavo velykinės eiti, kunigą parveždavo pas ligonį į kataliko namus. Ten susirinkdavo seniai gudai, atlikdavo išpažintį ir priimdavo Komuniją. Jaunesniems kun. Andziulis užleisdavo savo vieną kambarį, kad nakčia atėję kiek prasnūstų. Į parytį, anksti, kai policija miega, kun. Andziulis eidavo su jais į bažnyčią, klausydavo išpažinties, duodavo šliūbus, teikdavo visus bažnyčios patarnavimus.

Taip buvo iki laisvės manifestui.

Kai kunigas Andziulis iš laikraščio gavo žinią, kad caras Mikalojus II išleido laisvės manifestą, su 21 komunikantu buvo vežamas neva pas ligonį į kaimą Markovce. Išpažinčių išklausęs, paskelbė susirinkusiems žmonėms, kad yra duota tikybų laisvė. Išsyk žmonės netikėjo: nekartą mums taip buvo kalbėję, sakė. Kai kunigas iš laikraščio perskaitė jiems tą žinią, visi ėmė verkti iš džiaugsmo.

Tuojau po to prasidėjo didžiausios visokių rūšių manifestacijos, vis rengiamos su neapsakomu džiaugsmu. Bent kelios čia reikia pažymėti. Per vieną šventę kun. Andziulis padarė procesiją į Adamavičius. Dalyvavo joje daugiau kaip 10.000 žmonių. Kaimai pakeliui buvo išpuošti vainikais, pastatyti sveikinimo vartai. Prie kiekvieno jų buvo padėtas kibiras su vandeniu ir puodelis gerti. Kai atėjo pas V i e l k a B a l a, popas, pamatęs tokią žmonių minią, pasislėpė varpinėje, manydamas, kad ateina atimti cerkvę. Paskui prasidėjo kryžių statymas kiekviename kaime. Bešventindamas kryžius, kun. Andziulis sakydavo karštus pamokslus daugybei susirinkusių žmonių. — Su dvarininku Gurskiu K. Andziulis susitarė atimti Teolino kapines, kurias rusai buvo išveržę iš katalikų ir kuriose buvo Gurskių koplyčia. Jas paėmus, Andziulis laikė koplyčioje mišias. Žmonės buvo apipynę vainikais netik koplyčią, bet ir kapines. Tai buvo pavojinga valanda, nes pas kapines buvo atjoję kazokai ir prie jų Teolino rusės

vienuolės, kurias jie saugojo. Jie visi žiūrėjo į kapines. Reikėjo tik menkos priekabėlės ir būtų puolę susirinkusius ten žmones. Bet viskas praėjo ramiai. Toje kapinių procesijoje dalyvavo trys ar keturi tūkstančiai žmonių, ėjo per Sopockinės miestelį. Vienas rusas, žinodamas, kad kun. Andziulis buvo buvęs kariuomenėje artileristas, ėmė pašiepti: Štai paskui feldfebelį kokia minia eina! V o t z a f e l d f e b e l e m s k o l k o n a r o d u i d e t. Ir jam buvo atrėžta: Ir paskui jūsų generolą tiek neis. A z a v a š i m g e n e r a l o m s t o l k o n e p o i d e t! Visur buvo pilna džiaugsmo.

Entuziazmo banga patraukė visus gudus, buvusius unijotus ir visi perėjo į katalikus. Tai padarė net ir du protestantų namai. Tik kaime P u š k a r i liko pravoslavai trys broliai, jų vienas valdininkas, antras vaitas, trečias, tur būt, kalvis. Perstunyje, kur buvo labai veiklus popas, pasakojusis žmonėms, kad greičiau jiems plaukai užžels ant delno, nekaip jie virs katalikais, visa jo parapija perėjo į katalikus. Net jo ponomaris (zakristijonas) B u r a n o v a s atnešė jam cerkvės raktus ir nenorinčiam imti numetė po kojom ir pats atvažiavo į Silvanovcus.

Taip per niek nuėjo ilgų metų rusų valdžios pastangos. Aišku buvo, kad tą entuzijazmą ir tą grįžimą ir katalikų Bažnyčią buvo sužadinęs savo karštais pamokslais ir savo uoliu darbu kun. Andziulis. Už tai ant jo buvo paduotas skundas Suvalkų gubernatoriui Stremouchovui, kad per pamokslą žmones raginęs mokesčių nemokėti, laivynui aukų neduoti, degtinės negerti, kad apsilpnintų iždą. Tardyti atvažiavo pats gubernatorius. Kun. Andziulis, paklaustas, atsakė, kad to niekad nekalbėjęs. Gubernatorius pareikalavo liudininkų. Šaukite visą parapiją, kurie manęs klausė. Stremouchovas: Argi gali avys ką nors liudyti prieš savo ganytoją. Andziulis: Ar jūs laikote visus Silvanavičių parapijiečius kreivai prisiekiančiais žmonėmis? Jei taip, tai aš liudininkų neturiu. Tarp tų parapijiečių buvo ir Gurskių šeima, su kuria gubernatorius gražiai gyveno. Stremouchovas, susigriebęs, kad per toli nuėjęs, ėmė atsiprašinėti ir pasakė: Aš ir pats netikiu. K. Andziulis prašė, kad pasakytų skundiką. Gubernatorius nesakė.

Neilgai trukus, k. Andziulis gavo įsakymą, kad iš Silvanavičių keliamas į Filypavą.

Vargoninkas atnešė įsakymo popierą. Kun. Andziulis perskaitęs sako jam, kad mane kelia iš Silvanavičių. Tas išėjęs vienai

kitai bobai pasakė, kad atima mūsų kunigą. Tos greit tą naujieną pranešė kitiems. Už pusės valandos pusė parapijos su kuolais subėgo kunigo ginti, manydami, kad kazokai nori jį išvežti. Kai kurie basi grynšalais atbėgo.

Kai kėlėsi, parapijos žmonės norėjo dešimtimis vežimų vykti į Seinus ir prašyti dvasinę vyriausybę, kad paliktų. Bet kun. Andziulis visus nutildė ir ramiai be trukšmo iš Silvanavičių išvažiavo.[44]

Kauno dekanatas

Į šiaurę nuo Trakų dekanato buvo Kauno dekonystė. Sūduvai svarbios buvo joje keturios bažnyčios: Kauno, Rumšiškių, Darsūniškių ir Prienų.

Kaunas labai gražioje vietoję, kertėje tarp Nemuno ir Neries upių, slėnyje tarp aukštų medžiais apžėlusių Nemuno krantų, senovinė pilis, kryžeivių daug kartų pulta ir griauta, lietuvių vis atstatyta, vienas svarbiausių pirmaeilių D. L. kunigaikštystės miestų, išvežamų ir įvežamų prekių sandėlis, turi didę praeitį. Bet ją aiškinti ne šio rašto uždavinys. Čia paminėti reikėtų tik Kauno bažnyčios. Seniausia ar nebus tik Pranciškonų d. k. Vytauto statyta 1400 m., rusų valdžios atimta ir paversta į cerkvę 1850 m. po karo atnaujinta ir vėl grąžinta Pranciškonams. Pradžioje XV šimtmečio statyta Šv. Petro ir Povilo labai graži didinga buvusi Augustijonų bažnyčia, po Lenkmečio, kai rusų valdžia Žemaičių vyskupą iš Varnių atkėlė į Kauną, vyskupo katedra, nuo 1926 m. Arcivyskupo Metropolito bazilika. Šv. Jurgio bažnyčia, dabar Metropolijos seminarijos, 1471 m. statyta Gardino maršalko Sudivojevičiaus. Šv. Gertrudos bažnytėlė, seniau Rochitų, XIX seserų Šaričių, po karo J. E. Žemaičių vyskupo Pr. Karevičiaus pavesta Marijonams. Parapijos Šv. Trejybės bažnyčia, 1634 m. statyta Kauno maršalko Aleksandro Massalskio. Dominikonų (buvo jų Kaune jau prieš 1644 m.) bažnyčia statyta 1678 m. rusų atimta ir paversta cerkve 1831 m., dabar po karo V. D. universiteto bažnyčia. Jezuitų pradėta 1759 ir baigta po 20 su viršum metų, paversta cerkve 1824 m. ir po karo vėl Jezuitams grąžinta, Jezuitai nuo XVIII š. Kaune laike kolegiją ar aukštesniąją mokyklą. Šv. Kryžiaus bažnyčia prie Karmelitų vienuolyno.[45]

---

[44] Žinia iš paties k. Andziulio.

[45] Encykl. Powsz. Illustr., XXXIX ir XL, p. 401.

Apie Kauno bažnyčias vizitacija 1677 m. šiaip rašo: Bažnyčia mūro, didžiausia Lietuvoje, atnaujinta klebono prelato Zuchovskio lėšomis (po to, kai Maskvos kariuomenė 1655 sudegino Kauną). Tai bažnyčiai priklauso šv. Kryžiaus prepozitūra, už miesto, kur laikoma pamaldos penktadieniais, ir šv. Gertrudos altarija su pamaldomis trečiadieniais. Vikaras kun. Osvaldas Karlovskis, dekanas, ir k. Kazimieras Žodkievičius ir Samuelis Golkontas. Sutvirtinimo Sakramentas suteiktas 150 asmenų. Pašventinta buvo 10 varpų (iš to matyti, kad ir bažnyčių varpus rusai buvo paėmę.[46]

Kauno parapija buvo netik pats miestas, bet ir aplinkiniai kaimai abiem pusėm Nemuno, kurių 1744 m. viso buvo į 60. Dešiniajame Nemuno krašte buvo mažesnė jų dalis, būtent per 24. Jie buvo išsimėtę, galima sakyti dar giriose, penkių dabartinių parapijų srityje: Zapyškio par. 3: Pypliai, Mitkūnai ir Naudžiai; 1. Pažėriai, dabar to vardo parapija; Garlevos 4: Freda, Karkazai, Marva, Rimkūnai; Panemunės 6: Jarmališkiai, Laumėnai, Pakalniškiai, Panemunė, Rokai, Vaišvydavas; Veiverių par. 2: Gyviai ir Veiveriai; Skriaudžių 8: Grigaliūnai, Gudeliai (Gudaki), Keturakiai (dabar Keturakiškiai) Kupriai, Meškiniai (Mieszkuny), Naujiena, Skriaudžiai ir Stara Ruda. Be šitų, buvo dar 6 kaimai, kurių dabar nėra ir nežinia kur buvo. Jie yra paduoti tarp kaimų kairėje Nemuno pusėje: Šidiškiai, Smalnykai, Poksiki (gal Pakuonis?), Jančarai, Vijūniai (gal Vičiūnai).[47]

Šitie kaimai rodo, kad 1744 m. dar buvo daug tuščių neapgyventų, giriomis apaugusių plotų.

Tarp čia paduotųjų vardų buvo ir dvarų, bet kiek ir kurie buvo dvarai, nežinia, nes sąrašas bendrai mini, kad Kauno parapija turi dvarų ir kaimų. Dvarai buvo Panemunė (jau antroje pusėje XVI š.), Freda, gal Marva, gal Jarmališkiai bent prieš karą buvo tuo vardu kaimas ir dvaras, Vaišvidavas tik dvaras. Taigi dvarų ties Kaunu 1744 m. buvo labai maža. Prieš karą Garlevos parapijoje buvo į 25 dvarus, Panemunės par. 12 dvarų. Aišku, kad tie dvarai atsirado po 1744 m. t. y. antroje pusėje XVIII arba apie vidurį XIX šimtmečio.

Buvusios Kauno parapijos srityje dešinėje Nemuno pusėje susidarė trys parapijos. Panemunė, Veiveriai ir Skriaudžiai.

---

[46] Kurczewski, Litwa i Rus, t. III, z. III, 208.
[47] Syn. Viln. 1744, 98.

Panemunė (Aukštoji, Frentzelio) gražioje vietoje į pietus nuo Kauno dešiniajame Nemuno slėnyje, aukštų jo krantų iš dviejų pusių saugojama nuo vėjų, o iš trečios giria ją dengia. Dabar darosi miestas ar Kauno priemiestis. Pradžia jos siekia į vidurį XVI š. Martynas Podsudkovskis, ar lenkiškai tariant, Podsenkovskis 1559 turėjo čia pasistatęs dvarelį. XVIII šimtmetyje Panemunės savininkas buvo Simanas Sirutis, Vitebsko kastelianas. Jo vaikaitis iš moteriškos pusės buvo Karolis Prozoras, paskutinis vadinamas Lietuvos kariuomenės stovyklos viršininkas.[48] Jo vardas istorijoje yra garbingas. Dėl didelio patrijotizmo jis pardavė visus savo turtus ir milijoną auksinų pavedė tėvynės reikalams, atiduodamas juos garsiajam Tadui Kosčiuškai. Panemunę jis pardavė 1800 m. Petrui Lebrechtui Frentzeliui už 39.383 auksinus. Mirus Frentzeliui, Panemunės savininkas buvo, turbūt, jo žentas, taip pat vokietis liuterių tikėjimo, Hassfortas. Rusų valdžia iš Hassforto priverstinai nupirko Kauno tvirtovės reikalams.[49]

Bažnyčią Panemunėje pastatė minėtasis Simanas Sirutis 1762 m., pašvęstą šv. Simano ir Judo apaštalų vardu. 1771 m. jis aprūpino ją 7% procentais nuo 50.000 auksinų, hipotekuotų Panemunės turtuose. Pirmas klebonas buvo k. Bernardas Sirutis pijoras, turėjusis dvare gyvenimą ir kambarį. Greit ta bažnyčia, nors mūro, dėl nerūpestingos statybos sugriuvo, ir pamaldos buvo laikomos nedidelėje unijotų bažnytėlėje, kurią Sirutis buvo pasta tęs iš Ukrainos pargabentiems naujakuriams.

Mirus Siručiui ir ypač patekus Panemunei į liuterių rankas, atsimainė Panemunės bažnyčios padėtis. Koletoriai nebenorėjo mokėti po 7%, tik po 4%. Kilo ilga byla, kuri pasibaigė klebono laimėjimu. Pastatyti Panemunei naują bažnyčią taip pat reikėjo koliatorių priversti. Mūro bažnyčia buvo pastatyta 1859 m., o vyskupas Lubienskis ją konsekravo. Bažnyčia buvo maža ir be jokio stiliaus. Padidino ją klebonas k. Jurgis Staugaitis, per 40 metų klebonavusis ir mirusis per karą: jis kareivį vokietį draudė imti

---

[48] Oboźny litewski, jo pareiga buvo išrinkti kariuomenei stovyklą, ją stiprinti, tvarkyti ir laikyti. Ši pareiga įvesta 1633 m. Vėliau šio poaukščio nešiotojas buvo be užsiėmimo ir turėjo mažą pensiją. Wolf, Senatorowie, 246.

[49] Sl. Geogr. VIII, 769 rašo, kad Panemunė XVI š. buvus kaimas, priklausąs Stanislovui Bouffalui, Pernavos pakamariui, kurs ją pardavė 1568 m. Andriui Dankovskiui už 800 kapų liet. grašių. — Tai, rodos, tik fantazijos padaras.

klebonijos šieną, kareivis jam davė smūgį, nuo kurio jis parvirto ir mirė. Panemunės bažnyčia, kai po karo daugybė Kauno ponų prisistatė čia namų, pasidarė vėl per maža.

Yra padavimas, kad Napoleonas I stovėjęs Panemunėje, kol jo kariuomenė čia buvo. Važiuojant iš Panemunės į Aleksotą, prie Jiesios upės yra aukštas kalnas, Napoleono kalnu vadinamas; nuo jo prancūzų ciesorius žiūrėjęs, kai jo kariuomenė ėjo per Nemuną.[50]

Prieš karą Panemunės parapijoje buvo 34 kaimai ir 12 dvarų su 6037 gyventojais katalikais. Dabar, Panemunei virtus miestu, tas skaičius yra žymiai padidėjęs.

XVII š. ar vėliausiai XVIII Panemunėje šalia dvaro buvo ir miestelis, priklausęs dvarui. Lenkų karalystėje tas miestelis 1825 m. buvo panaikintas ir paverstas kaimu. Vėliau Panemunės savininkas 1837 m. vėl išrūpino jam miestelio teises.[51]

Skriaudžiai, antra parapija susidariusi iš buvusios kauniškės, yra prie plento nuo Marijampolės į Kauną. Viduryje XVIII š. Pilviškių ir Staradubo seniūnas Mikalojus Chrapovickis pastatė čia koplyčią, kurioje atvažiavusis kunigas retkarčiais laikydavo pamaldas. Metrikai joje pradėti 1768 m. Parapija čia buvo įkurta 1778 m. Pirmas klebonas buvo k. Jurgis Ulazavičius. Prie Prūsų valdžios, koplyčiai begriūnant, pastatyta buvo medinė bažnyčia.

1812 m. Prancūzų ciesorius Napoleonas I, eidamas iš Vilkaviškio į Kauną, Skriaudžiuose sustojo ir pas kleboną sode po obele pietus valgė. Klebonas tuomet buvo k. Ambr. Zygevičius. Napoleonas su klebonu kalbėjęs lotyniškai. Išvykdamas iš Skriaudžių ciesorius įsakė, kad jį klebonas lydėtų iki Kaunui. Palajanskis sako, kad po kairei jojo Napoleono adjutantas, o po dešinei k. Zygevičius. Kaune ciesorius kleboną paleido įteikdamas jam 10.000 lenk. auksinų.

Kun. pralotas Butkevičius savo raštuose kitaip apie tai pasakoja. Napoleonas Skriaudžiuose nieko neradęs, nei žmonių nei gyvulių: viskas miškuose buvo išsislapstę. Radęs tik vieną kleboną. Napoleonas prašęs duoti užkąsti. Klebonas atsakęs, kad viską jo kareiviai išgabenę. Ciesorius, pamatęs sode vištą, sušukęs:

---

[50] Staugaitis, Vadovas, IX, 382—3. Sl. Geogr. VIII, 769—770. Polujanski, 354—360.

[51] Polujanski, 355.

„Reverendissime, ecce pulla“. Višta pagauta ir sriuba išvirta, kuri ciesoriui patikusi. Paskui ciesorius sofoje kiek užsnūdęs.

Kun. Augustaitis abejoja apie šios žinios tikrumą, nes Napoleonas, eidamas į Rusiją, bado nekentė.

Po nelaimingo karo su rusais prancūzai, kas liko gyvas, grįžo tuo pačiu keliu. Pats Napoleonas Skriaudžiuose nesustojo, tik kariuomenės likučiai. Klebonijoje apsistojo Neapolio karalius, Napoleono švogeris, Joakymas Miuratas. Kareiviai, apsinakvoję bažnyčioje, prisinešė šiaudų ir virėsi valgyti. Ryte buvo pranešta, kad ateina priešai; kareiviai besiskubindami užkrėtė ir bažnyčia sudegė.

Skriaudžiuose buvo pastatyta šiopa ir parapija ilgai vargo be bažnyčios. Statyti naują mūrinę pradėjo 1829 m. Sukilimas 1831 m. statymą sutrukdė ir baigta buvo tik 1834 m. Nauja bažnyčia buvo per maža. Padidino ją kun. Mat, Juodišius, Veiverių mokytojų seminarijos kapelionas, tapęs Skriaudžių klebonu. Ta bažnyčia su dviem bokštais gražiai atrodo.

Skriaudžių klebonas turėjo žemės tris valakus, iki rusų valdžia po Lenkmečio ją atėmė. Prieš karą buvo Skriaudžių par. į 60 kaimų ir vienas dvaras su 5024 katalikais. Žemė ten nekokia.[52]

Per karą Skriaudžių parapija gavo daug nukęsti, nes abiem plento pusėm nuo Marijampolės iki Kaunui gyventojai buvo išdeginti. Sudegė ir Skriaudžių klebonija su trobomis. Vokiečiai joje buvo pasidarę pirtį, kurią bekuriant kilo gaisras. Armotų šūviai keliose vietose pramušė bažnyčios skliautus. Juos užtaisė klebonas T. Žilinskas. Kleboniją, klėtį, kluoną ir tvartus atstatė dabartinis klebonas Seniūnas.

Veiveriai, trečia parapija susidariusi iš buvusios kauniškės, prie plento tarp Skriaudžių ir Garliavos. Prieš 1818 m. buvo čia koplyčia. Jos vietoje Fredos savininkas Godlevskis pastatė medinę bažnyčią, kuri buvo Garlevos filija. 1853 m. Juozas Godlevskis pastatė naują mūrinę.

Veiveriuose prie plento buvo pašto stotis, tokia, kokios būdavo nuo Daugavpilio iki Suvalkų. Kol geležinkelio nebuvo, tos visos stotys turėjo daug reikšmės. Jose stodavo ir arklius mainydavo aukštieji keliauninkai, kurie vykdavo iš Peterburgo į Berlyną ar

---

[52] Polujanski, 420—2. Augustaitis, IX, 386. Seinų Rubricelė 1911, p. 37—8.

tolyn į Europą. Kai prieš lenkmetį buvo nutiestas geležinkelis iš Peterburgo per Vilnių į Varšuvą ir jo šaka iš Vilniaus į Virbalį, plentas ir plento stotys neteko reikšmės. Rusų valdžia po Lenkmečio, apie 1867 m. Veiveriuose, kad plento stoties rūmas nebūtų be naudos, įkūrė mokytojų seminariją, turėjusią Sūduvai daug reikšmės. Čia buvo priimami lietuviai katalikai. To nebuvo kitur Lietuvoje: mokytojai ir Kaunijoje ir Vilnijoje buvo tik rusai stačiatikiai, o Suvalkijoje lietuviai katalikai. Ta mokytojų seminarija per karą išsikėlė į Rusiją ir iš ten negrįžo. Jos vietoje dabar yra keturių klasių progimnazija.[53]

Veiverių parapijoje prieš karą buvo 14 kaimų ir 4 dvarai su 3069 katalikais.

1934 m. bažnyčią atnaujino klebonas kun. M. Krupavičius, pastatydamas naują rimtą bokštą vietoje begriūvančio žemo senojo ir, duodamas priestatus iš vienos ir antros bokšto pusės ją padidino, viduje atnaujino altorius, davė piliorius, luboms geležinius balkius, naujas grindis, visą vidų išdailino.

Dabartinis klebonas kun. Šalčius 1935 m. aptinkavo bažnyčią ir bokštą iš lauko, pastatė naują mūro kleboniją dviem aukštais, mūrinę ledaunę ir vargoninko namą.

Prieš lenkmetį Veiverių bažnyčia turėjo 42 margu 164 prentus ariamos žemės, 17 margų 134 prentus pievų ir 226 prentus daržo. Po Lenkmečio ta žemė buvo atimta ir klebonui palikta 6 margai. Po karo einant dvarų parceliacijai klebonui buvo duota kiek daugiau kaip pusšešto hektaro.

Parapijoje buvo išparceliuoti du dvarai, Mozūriškių ir Petkeliškių. Į Pažerių parapiją buvo paimti Biliškės ir Pagramdinės palivarkai.

Per karą Veiverių parapijoje buvo išdeginta tiek kaimų, kiek reikėjo rusų ir vokiečių pozicijoms.

Garleva, ketvirta iš Kauniškės išaugusi parapija, prie plento netoli Kauno. Ta parapija išsyk vadinosi J o n u č i a i ir susidarė, rodos, kai Sūduva buvo paimta į Prūsų valdžią. Bažnyčia Jonučiuose buvo iki 1807 m. Garlevą įsteigė 1809 m. Fredos ir kitų dvarų savininkas Juozapas Godlevskis, buvusis atstovas Varšuvos kunigaikštijos ir Lenkų Kongresinės Karalystės seimuose. Norėdamas savo vardu įkurti miestą, Godlevskis panaikino Jonu-

[53] Sl. Geogr. XIII, 196. Augustaitis, Vad. IX, 387. Rubr. 1911 p. 40.

čiuose bažnyčią, o pastatė mūrinę už trijų kilometrų ir praminė ją savo vardu (G o d l e v o). Iš kaimo pasidarė miestelis viena ilga gatve, nes namai stovi abiem pusėm plento. Jonučiuose liko parapijos kapinynas, tolokai esąs nuo bažnyčios.

Garlevos bažnyčią konsekravo Seinų vyskupas Ignotas Čiževsskis 1823 m. Parapijai padidėjus, reikėjo ir bažnyčią didinti: šonuose buvo primūrytos dvi koplyčios, o klebonas ir dekanas Petras Budzeika pas prebiteriją išmūrijo Nesiliaujančios Švč. Panelės Pagalbos vardu koplyčią su vargonėliais.

Godlevskis bažnyčiai dovanojo 46 margus žemės be jokių užrašų. 1866 m. rusų valdžia tą žemę atėmė, palikdama, kaip visur, 6 margus.

Pagal bažnyčios inventorių 1898 m. Garlevos parapijoje buvo 41 kaimas ir 33 dvarai; katalikų 11.912, nekatalikų 731, žydų 2.218.

Per karą Garlevos parapija labai daug gavo nukęsti. Ji yra Kauno tvirtovės fortų srityje. Vokiečiams besiartinant, 1915 m. vasarą, rusai darėsi parapijoje pozicijas: išdegino kaimus, iškirto sodus ir girią paliai plentą. Gyventojams įsakė išsikraustyti į kitą Nemuno pusę. Baigiantis rugpiūčiui, kariai ir inžinieriai atėjo į kleboniją ryte šeštoje valandoje ir pranešė, kad po dviejų valandų bus issprogdinti abu bažnyčios bokštai. Bet kad jiems padėti kur reikia piroksiliną netaip greit sekėsi, tai bokštai buvo issprogdinti tik kitą rytą aštuntoje valandoje. Apačia bokštų nebuvo issprogdinta. Nuo sprogimo nugriuvo dalis bažnyčios skliautų, nubiro asbestinis stogas, iškrito langai ir durys. Klebonijos išbyrėjo taip pat langai ir durys. Nuo mūrinių šventoriaus vartų nukrito urnos, bet įstabiu būdu sveika liko ant jų esanti marmurinė stovyla, kuria yra išreikštas Kristus kryžių benešąs.

Parapijos gyventojai ir klebonas dekanas kun. J. Žaliauskas su vikarais verčiami beveik visą turtą palikę, pasišalino į kitą Nemuno pusę, iš ten grįžo rudenį, kai rusai pasitraukė. Rado viską išdeginta. Parapijoje rusai buvo sudeginę 900 ūkių. Nedegintų, bet nuo šūvių apgriautų buvo likę tik 70 ar 80 ūkių. Sveikų nebuvo nė vieno. Mūrinė klebonija ir trobos buvo sudegintos. Klebonijos liko tik mūro sienos, ir viena klėtis. Prie klebonijos liko ugnies nepraryta virtuvė. Toje dekanas gavo žiemą gyventi drauge su šeimyna ir pavasarį, vargo parbaigtas, mirė.

Atnaujinimo ir atstatymo darbus varė buvusis Garlevos vika-

ras ir dabartinis Garlevos dekanas k. Pranciškus Račiūnas. Iš aukų, parapijos sudėtų, atstatė kleboniją, aptaisė bažnyčią, uždengė guntinį stogą 1916 m. Kai po karo išnaikinimo atsistatė trobas ir parapijiečiai ir po vargų šiek tiek atsigriebė, 1935 m. k. Račiūnas atstatė abu bažnyčios bokštu, kuriuodu dabar atrodo lengvesni, gražesni ir iškilmingesni už nugriautuosius. Tas darbas kaštavo 30.000 litų. Įtaisė ir elektrinius vargonus, tada tokius pirmus Lietuvoje, už 34.000 litų. Lėšas sudėjo parapija.

Bažnyčios bokšte buvo palaidotas ir skliautais užmūrytas fundatorius Godlevskis. Kai bokštai buvo išsprogdinti, plytgaliai pramušė skliautus ir sugniuždė karstą. Atstatant tą vietą buvo išvalyta ir aukščiau karsto uždėtos cementinės lubos.

Garliavos parapijoje Pajiesio kaime buvo medinė koplyčia. Per karą ten ėjo mūšiai. Nuo šūvių ji sudegė.

Yra ir antra prie Digrių kaimo mūrinė Pėtnyčių koplyčia, pavadinta taip, kad seniau kiekvieną penktadienį Garlevos kunigas važiuodavo į ją pamaldų laikyti. Dabar joje laikomos mišios būva Švenč. V. Jėzaus Širdies šventėje ir vėlinėse ir dar kartais, kai kas esti laidojamas Digrių kapinėse, kurios yra nuo jos pusantro kilometro atstumoje.

Statyta ji buvo Godlevskio, gal tam tyčia rengiamai iškilmei ar gal ir po jos ėjusiems įvykiams.

Prieš Lenkmetį Lenkijoje ir Lietuvoje buvo daromos ypatingos patrijotinės procesijos. Pirma tokia procesija buvo padaryta ties Horodle, kur susiėjo dvi procesijos, viena iš Lenkijos, kita iš istorinės Lietuvos. Jųdviejų tikslas buvo minėti atgaivinti Horodlės uniją tarp Lietuvos ir Lenkijos. Kita to paties tikslo procesija buvo padaryta iš Kauno per Nemuną į Pėtnyčių koplyčią. Procesijoje dalyvavo Kauno gubernijos dvarininkai, Kauno miesto krikščionys. Jos pryšakyje ėjo trys kunigai Augustijonai su kopomis, su kryžium, su vėliavomis, altorėliais, su giesmėmis kuriomis meldžiama Lenkijos atstatymas, turbūt lenkiškomis; nors tada buvo išversta ir lietuviškai: Dieve, kurs mūsų karalystę šventą. Policija prie Nemuno bandė stabdyti, ardydama pontoninį tiltą, bet tas greit vėl buvo suvestas. Ir procesija ėjo į kitą pusę Nemuno į buvusią Lenkų karalystę. Prie Nemuno kitame krašte laukė kita procesija iš trijų parapijų. Taip procesijos iš Lietuvos ir Lenkijos, kaip tada buvo manoma, susivienijusios, prisimindamos buvusią uniją, nuėjo į Pėtnyčių

koplyčią, kuri tad turėjo būti pašventinta. Čia ponia Godlevskienė su dviem dukterim buvo belaukianti svečių vaišinti. Toje procesijoje dalyvavo ir dvarininkai, ir miestiečiai, ir liaudis, ir dvasiškija, visų luomų atstovai. Jie turėjo tvirtinti dviejų tautų uniją.[54]

Yra padavimas, kad pas tą koplyčią girioje turėjo organizuotis 1863 m. sukilėliai.

Pažėriai, nauja parapija susidariusi iš Garleviškės; pats Pažėrių kaimas kadaisia priklausė prie Kauno parapijos. Ten buvo sena medinė koplyčia, statyta 1795 m., kaip tai liudija joje esąs lenkiškas parašas. Apie ją ėmė kurtis nauja parapija. Pirmas jos klebonas k. J. Baltrušaitis ją dvigubai padidino 1910 m. ir pristatė zakristiją iš dviejų šonų. Žemės žmonės davė klebonui 20 margų. Kun. Baltrušaitis mirė po karo. Žmonės ir dabar jį gražiai mini ir puošia jo kapą. Dabartinis klebonas k. Jonas Rūgys stato naują bažnyčią mūrinę.

Aleksotas, Kauno priemiestis kairiajame Nemuno krašte, priklausė Garlevos bažnyčiai. Nauja parapija susidarė čia po karo 1921 m. Vietą bažnyčiai ir žemės apie 2 ha šalia miesto davė k. J. Vailokaitis. Bažnyčią medinę statė kun. Juozas Vyšniauskas žmonių aukomis. Pažymėtina, kad jis savo darbu prisidėjo prie jos statymo: pats medžius vežė, pats akmenis aukštyn ant kalno rito. Pastatytą bažnyčią išgražino kitas klebonas k. Jeronimas Valaitis.

Tabariškės buvo dvaras Garlevos parapijoje. Kai tą dvarą parceliavo, aplinkiniai kaimai išsirūpino iš valdžios jo centrą su 8 ha bažnyčiai. Patys žmonės pasistatė bažnyčią 1928 m. ir pasiskelbė laikraštyje, kad iešką kunigo. Pirmas klebonas k. V. Kizlaitis tą per mažą medinę bažnyčią padidino. Prie tos naujos bažnyčios prisidėjo kai kurie kaimai iš Garlevos ir Zapyškio parapijų.

Rumšiškis prie Nemuno, kur įteka į jį Pravenos upelis, senovės pilis, nekartą pulta kryžeivių, didžiojo kunigaikščio dvaras ir nepilies seniūnija, kurią laikė įvairūs laikytojai. 1766 m. tą seniūniją turėjo Brunoffas ir mokėjo 3531 auks. 2 gr. kvartos ir 2058 auks. hibernos. Seimas 1773-75 m. tuos tautos turtus į emfiteutinį valdymą pavedė Matui Zynievui Beržininko seniūnui.

Pirma bažnyčia čia buvusi statyta d. k. Jogailos. Vizitacija 1677 m. apie Rumšiškio bažnyčią kalba, kad ji yra medinė, šiau-

---

[54] Geisztor, Pamiętniki (1857—1865), Wilno 1921. I, 45.

dais dengta, statyta po Maskvos puolimo buvusio klebono kun. Aleksandro Giedraičio. Koliacija priklauso karaliui. Vikaras kun. Aleksandras Kluckievičius pagirtas už tvarką. Liepiama jam pastatyti naują bažnyčią tokią gražią, kokia buvo pirma buvusioji, priešų sudegintoji. Sutvirtinimo sakramentas suteikta 129 asmenims.[55]

Rumšiškio parapija buvo abiem pusėm Nemuno, viso joje 1744 m. buvo 25 kaimai ir dvarai, kurių ketvirta dalis, būtent 8 buvo kairėje Nemuno šalyje: Kempiškiai, Slabada, Orloviškiai, Šilėnai (tie 4 dabar Kempiškių par.), Dvarališkiai, Laumėnai, Šlienava ir Žegždrai (dabar Panemunės par.).[56] Kurie jų buvo dvarai ir kurie kaimai, iš sąrašo neaišku. Dabar prieš karą Kempiškiai buvo tik dvaras, o Dvorališkiai ir Žegždrai kaimas tuo vardu ir dvaras.

Nuo Rumšiškio parapijos šitie kaimai atplėšti buvo prie Prūsų valdžios ir pridėti prie Panemunės.

Per Rumšiškį senovėje kryžeiviai eidavo pulti Trakų kunigaikštystės. Čia jie, vedami Ordeno maršalko Kuno v. Hatenštein'o ir d. komturo Ruedigerio v. Elner, 1381 m. persikėlė per Nemuną. 1385 m. didžiajam magistrui Zolneriui grįžtant nuo Vilniaus, pasiųstos jo dalys paėmė lietuvių sustiprintą stovyklą ir kryžeiviai galėjo persikelti per Nemuną.

Žemiau Rumšiškio ties Šilėnų kaimu Nemune abiem pusėm yra didelių akmenų, kurie abiem pusėm tęsiasi kelis šimtus žingsnių. Tik maždaug ties viduriu gali laivai plaukti. Už pusmylio žemiau Rumšiškio ties Dvorališkių palivarku tų akmenų yra dar daugiau. Jau nuo seniai buvo bandyta tuos akmenis prašalinti, kad netrukdytų plaukti. Pirmas bandymas buvo padarytas prie Zygmanto Augusto. Vėliau Stanislovas Augustas, pažadintas Lietuvos iždininko Tyzenhauzo, apie 1775 m. iždo komisijai liepė išvalyti upės vagą. Darbus pavedė matematikui ir mechanikui Pranciškui Norvaišai, buvusiam jezuitui, Gardino klebonui ir Vilniaus katedros kanonikui, vėlesniam Vilniaus Akademijos profesoriui. Norvaiša per trejus metus daug akmenų iš Nemuno pašalino, bet kai kurių didesnių, net parsigabenęs iš Anglijos narų, nestengė išimti. Dar vėliau 1805-6 ir 1820-25 m. vėl buvo išimta iš vagos akmenų, bet nedaugiau už Norvaišą.[57]

---

[55] Kurczewski, Litwa i Rus, t. III, z. III, 205.
[56] Syn. Viln., 102. [57] Sl. Geogr. X, 11—12.

Kampiškiai nauja parapija pasidariusi iš Panemuniškės ir Pakuoniškės kaimų. Tenai iš seno buvusi koplyčia, į kurią kelis kartus metuose atvažiuodavęs Panemunės kunigas pamaldų laikyti. Į tą naują parapiją įeina du dvarai ir 8 kaimai, kurių keturi Kampiškiai, Orloviškiai, Slabada ir Šilėnai kitados priklausę buvo Rumšiškio parapijai. Įkurta ji buvo 1909 m. Pirmas jos klebonas yra kun. Juozas Bridžius.

Darsūniškis sena pilis, pro kurią kryžeiviai iš Įsruties - Insterburgo nekartą ėjo pulti Trakų. Pirmas tų puolimų buvo žiemą 1372 m. Kryžeivius vedė Insterburgo kontūras Wygandas Hatenšteinas. Įėjo jie į Darsūniškio žemę, plėšė ir žudė, nugalėjo Darsūniškio pilį, paskui tai pat darė netoli esančiame Vaiguvos kaime, paėmė į nelaisvę 400 neskaitant vaikų ir moterų. Tų pat metų rudenį užpuolė Kraškiemio kaimą arti Darsūniškio, apiplėšė, sudegino ir gyventojus išsivedė į nelaisvę. Kitus metus tas pat komtūras rudenį su 60 žmonių vėl atvyko pas Darsūniškį. Kelią jam rodė lietuvis išdavikas Daukintė. Šiuo kartu paėmė ir išsivarė Darsūniškio arklius. Matyt, kad čia buvo laikoma didžiojo kunigaikščio arklių kaimenė. 1375 m. naujas Vokiečių Ordeno maršalkas, rengdamas žygį su svečiais iš Vokietijos ir Prancūzijos į Lietuvos gilumą, arti Darsūniškio pilies persikėlė per Nemuną, Vaiguvoje pernakvojo, pakeliui sudeginęs prie Strėvės upės Sumiliškių kaimą, pirmą kartą puolė Kęstučio sostinę Trakus. Devynias dienas tą pilį buvo apgulę, jos nepaėmė, bet miestą sudegino; paskui nusistūmė pas Vilnių, bet ir jį veltui bandė imti. Prisiplėšę daug grobio ir, paėmę 800 žmonių vyrų ir moterų, sugrįžo atgal. 1377 m. vėl buvo daromas žygis į Lietuvą; kryžeiviai trimis keliais atvykę, susivienijo pas Darsūniškį. Vėliau 1381 m. pas Darsūniškį Ordeno maršalkas Vygandas Hatenšteinas pirmą kartą Lietuvos žemėje atsigabeno armotų. Jų šūviai taip nugąsdino lietuvius, jog bėgdami nuo priešų patys sudegino Darsūniškio pilį.

Toje pilyje Vytautas spalių mėnesyje vaišino karalių Jogailą, iš Lenkijos su žmona karaliene Elžbieta nuo Gardino Nemunu atplaukusį. Iš čia abu Nemunu vyko į Veliuoną į susivažiavimą su Ordeno magistru Mykolu Kuchmeisteriu apie taiką. Iš Daršūniškio paskutiniais savo gyvenimo metais (17. VIII. 1430) rašė magistrui Povilui Rusdorfui apie savo karunaciją, karštai jį kviesdamas Nemunu atvykti į Kauną į Marijos Panos gimimo šventę, o paskui iš čia į Trakus pas jį.

Bažnyčią Daršūniškyje statė Vytautas. Bet aprūpino ją karalius Kazimieras 1473 m. užrašu. Tame akte, padarytame Trakuose prie Vilniaus vyskupo Jono ir abiejų Kinzgailų, Mykolo Vilniaus karvedžio ir kanclerio ir Jono Žemaičių seniūno, karalius Kazimieras, atsižiūrėdamas į tai, kad jo patronato bažnyčia Darsūniškyje, įkurta Marijos Panos dangun ėmimo, šv. Andriejaus ir šv. Elžbietos vardu, iš seno yra be privilegijos ir neturi žmonių, kurie tos bažnyčios klebonui tarnautų, dėlto užrašo jam: 1. Penkis žmones amžinon nuosavybėn, kurie iki tol priklausė Trakų piliai; 2. javų dešimtinę iš dviejų savo dvarų Darsūniškio ir Eidyniškių,[58] išskyrus avižų ir linų; 3. Du saiku (ušėtku) medaus iš Trakų pilies drauge su akmeniu vaško; 4. Žemę Butiškiais vadinamą. Tai yra pirmas seniai esančios Darsūniškio bažnyčios aprūpinimas. D. Kun. Aleksandras tą aprūpinimą dar padidino, suteikdamas teisę statyti ant bažnytinės žemės laisvą nuo mokesčių smuklę ir užrašydamas dešimtinę iš kviečių, rugių, miežių ir grikių iš Jiezno dvaro, priklausančio Darsūniškiui, dokumentu, duotu 4 gruodžio 1492 m. Trakuose, prašant tos bažnyčios rektoriui Mikalojui.

Melniko privilegija 18 rugsėjo 1508 m. d. k. Aleksandras tos bažnyčios koliaciją pavedė Vilniaus vyskupams.[59]

Bažnyčia per Maskvos užpuolimą buvo sudeginta. 1677 m. buvo dar neatstatyta, o tik šiopa. Jos koliacija priklausė karaliui. Klebonas minėtais metais buvo k. Jonas Survilas, buvo pagirtas už budrumą ir ganytojišką rūpestingumą. Sutvirtinimo Sakramentas buvo suteiktas 128 asmenims.[60]

Darsūniškio parapija 1744 m. buvo abiem pusėm Nemuno ir turėjo viso 36 kaimus drauge su dvarais; jų 21 buvo dešiniajame Nemuno krašte, 15 kairiajame, kurių vardai yra šie: Antakalnis, Bočkiemis, Bačkininkai, Dobilija, Dvylikiai, Guogai, Jokymiškis, Pakuonis, Pamoterys, Pašventupys, Piliuona, Purvininkai, Sabalėnai, Taurakiemis, Vangai. Darsūniškio parapijoje buvo ir dva-

---

[58] Tur būt tas pats, kurs 1744 m. sąraše yra vadinamas Eiginiškiais Žyžmarių parapijoje. Syn. Viln. 1744, p. 99.

[59] Fijałek, Dorsuniszki, Kwartalnik historyczny, 1930 m., I, 331—340. Tame straipsnyje autorius tikrina, kad Gilbertó de Lannoy pranešime Vytauto pilis Posur ar Poseur yra ne kas kita, kaip Darsūniškis.

[60] Kurczewski, Litwa i Rus, t. III, z. I, 59.

rų. Pats Darsūniškis buvo miestelis ir dvaras. Ar buvo nors vienas dvaras kairėje Nemuno pusėje, neaišku. Jokymiškis dabar yra palivarkas, yra ir Bačkininkų kaimas ir Bačkininkėlių dvaras.[61]

Pakuonis yra tarp Prienų ir Panemunės. Bažnyčią Pakuonyje pastatė 1794 m. Juozapas Osipovskis, Pagermonio seniūnas, Lietuvos kariuomenės generolas - majoras, Smolensko pakamaris. Parapija susidarė iš tų kaimų kurie buvo priklausę prie Darsūniškio ir kurie aukščiau paminėti. Fundatorius klebonui užrašė tris valakus geros žemės ir 3 margus kapinėms. 10 vežimų šieno, malkas Pagermonio seniūnijos giriose ir pradžiai davė 5 karčius rugių, 8 karčius miežių, 8 avižų ir vieną žirnių.

Osipovskio statytoji bažnyčia laikė 90 metų. Jai pasenus, klebonas Kazimieras Jasiulevičius (Jasiulaitis) 1883 m. parapijos lėšomis pastatė nedidelę mūro bažnyčią.[62]

Prieš karą Pakuonio parapijoje buvo 24 kaimai ir 12 dvarų su 5678 katalikais.

Per karą rusai buvo besirengią išsprogdinti bažnyčios bokštą. Klebonas kun. Justinas Staugaitis, dabartinis Telšių vyskupas, atsiprašė ir apsiėmė pats bokštą nugriauti. Bokštą iki stogui nugriovė ir bažnyčia liko sveika.

Margininkai. Pakuonio parapijos tame kaime buvo sena koplyčia, kurioje kas metai būdavo treji atlaidai: per šv. Jurgį, per Škaplierną ir Angelus Sargus, į kuriuos važiuodavo Pakuonio kunigas. 1923 m. susidarė čia nauja parapija, prie kurios prisidėjo kai kurie Pakuonio bažnyčios kaimai ir šiek tiek Panemunės. Pirmas klebonas buvo kun. Zdančius. Bažnyčia liko ta pati koplyčia. Žmonės davė klebonui 10 ha žemės, Kun. Zdančius pastatė kleboniją ir tvartą, kitas klebonas k. Januškaitis klėtį su sklepais.

Birštonas buvo pilis dešiniajame krante, did. kunigaikščio dvaras, seniūnija su kaimais abiem Nemuno pusėm, turėjo bažnyčią vėliausiai XVI šimtmetyje, tik nežinia, kuriais metais įkurta. Iš Prienų bažnyčios fundacijos akto žinoma yra, kad 1609 m. Birštono bažnyčia buvo pasenusi ir begriūvanti ir Prienų laikytojas Gasparas Horvatas žadėjo ją atnaujinti ir užrašė jai aprūpinimą. Šitai bažnyčiai priklausė ir tie kaimai, kurie buvo kairėje Nemuno pusėje, iki kol čia buvo sudaryta atskira parapija.

---

[61] Syn. Viln. 1744, p. 103.

[62] Polujanski, 416—7. Augustaitis, Vadovas IX, 383.

Birštone yra mineralinio vandens šaltiniai; dabar tas vanduo naudojamas yra gydyti ligoniams, kurių vasarą čia daug suvažiuoja.

Iš kaimų, kurie buvo kairėje Nemuno pusėje 1609 m., buvo sudaryta nauja Prienų parapija, o Birštono bažnyčia paversta buvo Prieniškės filija. Vėliau Birštono banžyčia visai išnyksta, kada ir dėl ko nežinia. Tur būt, ją bus sudeginusi Maskvos kariuomenė, kur, 1655 m. užpuolusi Lietuvą, su dūmais leido ir į pelenus vertė ir miestus, ir dvarus, ir bažnyčias. Po to ji nebuvo atstatyta, ir vizitacija 1674 m. jos visai nemini. Matyti jos tada jau nebuvo. Nėra jos nė bažnyčių sąraše iš 1744 m.

Prienai kairiajame Nemuno slėnyje buvo Birštono dvarelis, įkurtas prie d. k. Aleksandro. Kazimiero užrašuose Prienų vardo dar nėra. Pirmą kartą jis minimas apie 1502 m., kai d. k. Aleksandras Prienus dovanojo savo mylimam kunigaikščiui Mykolui Glinskiui. Iš inventoriaus 1578 m. žinia, kad Birštono dvaras apie Prienus kairiajame Nemuno krašte turėjo 11 kaimų, kurie šiame rašte jau buvo išvardinti. Prienai ir tie kaimai priklausė Birštono parapijai. Baigiantis XVI šimtmečiui ar pirmais metais XVII buvo pastatyta bažnyčia ir Prienuose ir ji iššyk buvo Birštoniškės filija. 1609 m. Vlniaus vyskupas Benediktas Voina tą santykį pakeitė: nuo tų metų Birštoniškė buvo paversta Prienų bažnyčios filija. Tai buvo įvykdyta darant fundaciją Prienų bažnyčiai, kuri iki tol nebuvo tinkamai aprūpinta. Tą fundaciją 1609 m. padarė Prienų ir Birštono laikytojas, karaliaus dvariškis ir vengrų kariuomenės kapitonas Gasparas Horvatas ir jo žmona Katarina Užali.

Tasai Prienų ir Birštono laikytojas drauge su žmona daro užrašą Prienų bažnyčiai, karštai geisdami pagal savo išsigalėjimą padidinti Geriausiojo Aukščiausiojo Dievo garbę, pasirūpinti savo sielų išganymu ir Kristaus tikintiesiems padėti per bažnyčios tarnus įsigyti Dievo malonės ir pagalios gyvųjų šalyje užsipelnyti ir įsigyti sau dalį, daro fundaciją Prienų bažnyčiai, kuri, nors pirmesniais metais jų pranokėjo pastatyta, neturi pastovaus aprūpinimo, ir kunigas gyvena iš jų dviejų skiriamo išlaikymo, kurs jų įpėdinių lengvai gali būti panaikintas, ir kunigas tada turėtų pasišalinti; ir tai būtų labai didelis nuostolis Kristaus tikintiesiems, nes neišlavintiems žmonėms labai reikia budraus ir atsidėjusio kunigo ir ganytojo, kurs platintų Dievo garbę ir nemokančius žmones

lengviau galėtų mokyti tikėjimo tiesų. Dėl to juodu Prienų bažnyčiai užrašo Bagrėnų palivarką su pastatytu ten rūmu ir visais trobesiais ir Bagrėnų kaimą su 33 apgyventais valakais geros ir derlingos žemės, su jųj čįžėmis, mokesčiais, prievolėmis, tarnybomis, su visokiomis pajamomis ir pelnais. Be to, pas pačią bažnyčią, kad daržas yra mažas, duoda daugiau lauko daržam prie pat Nemuno. Nemune leidžia laisvai žuvauti, iš Prienų girių imti malkų kurui ir medžių bažnyčiai ir klebonijos troboms taisyti. Fundacijos aktas kalba ir apie Birštono jau begriūvančią bažnyčią ir žada ją naujai atstatyti, jos menką seną aprūpinimą t. y. dešimtinę, išnešančią vos 20 auksinų, ir du valaku žemės visai panaikina; ir Birštono bažnyčiai turi užtekti Bagrėnų.

Fundacijos aktas uždeda klebonui ir pareigas: Pamokslais ir pažadinimais jis turi mokyti žmones, geru pavyzdžiu žmones raginti į pamaldas; sekmadieniais ir šventadieniais laikyti giedotines mišias ir sakyti pamokslą; kitos dienos paliekamos klebono pamaldumui ir jose mišios bent skaitytinės neturėtų būti apleidžiamos; ketvirtadieniais ir šeštadieniais laikys skaitytines mišias iš pamaldumo; kiekvieną penktadienį visada laikys mišias apie Kristaus kančią už fundatorius ir dabartinis klebonas ir jo įpėdiniai. Klebonas privalo laikyti vikarą, kurs padės jam žmones mokyti ir ypač kad turės pamaldas laikyti ir Birštone, kur pamokslą reikės sakyti mažiausiai bent kas dvi savaitės.

Fundatoriai rūpinasi ir švietimu ir klebonui uždeda pareigą laikyti bakaliorių, kurs turės mokyti ir auklėti jaunuomenę. Klebonas privalo laikyti ir vieną jaunikaitį, kurio pareiga bus bažnyčioje gražiai giedoti.

Turėdamas tokį aprūpinimą, klebonas už patarnavimus galės imti tik tiek, kiek žmonės savo laisvu noru teiks.

Reikia dar čia pabrėžti, kad pagal tą fundacijos užrašą klebonas turi būti lietuvis arba bent gerai lietuvių kalbą mokąs.

Šis fundacijos aktas buvo patvirtintas karaliaus Zygmanto III 13 rugpiūčio 1609 m.[64]

Prienų klebonas užrašą darant, buvo kun. Jonas Mackevičius.

Pirmoji Prienų bažnyčia ar dėl senumo supuvo, ar gal ją 1655 m. Maskvos kariuomenė sudegino, gana, kad 1674 m. buvo jau nauja, didelė, medinė pastatyta klebono k. Vaitiekaus Izdebs-

---

[46] Fundacijos akto kopija.

kio, Vilniaus kananiko ir Smolensko scholastiko. Vikaras tada buvo k. Juozapas Kovalevskis. Per tų metų vizitaciją buvo liepta pastatyti bažnyčią ir Birštone, (rodos, ir ją buvo ištikęs Maskvos kariuomenės puolimas), buvo liepta taip pat laikyti Birštone kunigą, įstaisyti ten varpą ir padaryti abiejų parapijų sąrašą.[65]

Prienuose yra užsilikę senų metrikų knygos, kurios prasideda nuo 1664 m. Senesnių metrikų stoka ir minėtasis bažnyčios atstatymas, rodos, lyg būtų nurodymas, kad ir Prienus Maskvos kariuomenės ugnis 1655 m. buvo lankiusi.

Prienų parapijoje 1744 m. buvo 38 kaimai: Naujiena, Mielaiškampis, Žemaitkiemis, Mediniškiai, Vartai, Šlavantiškiai, Igliškis, Kulingė (šie trys dabar Igliaukos par.), Netičkampis, Nartelis, Nartas, Augustaičiai (dabar Gustaičiai), Starapolė, Trakiškiai, Grabiškiai (turbūt Trobiškiai), Degučiai, Puskelniai (šitie 9 dabar Marijampolės par.), Raišupis, Smilgiai, Surgučiai, Kužai (šie 4 dabar Sasnavos par.), Šaltupis, Išlaužas, Bačkininkai, Poškentis, Važatkiemis, Alksniakiemis, Rūdupis, Pacūnai ir trys Būdos: Stara, Mozoviecka, Smolnicka (dabar jų nėra); dešinėje Nemuno pusėje buvo: Birštonas, Žemaitkiemis, Žukai, Kazokai ir Zondoniškiai (šių dviejų dabar nėra).[66]

Prienų parapija, kaip matyti iš šitų vardų, 1744 m. ėjo nuo Nemuno iki Šešupei. Tokiame plote buvo vos 33 kaimai paskendę tarp girių. Kiek buvo dvarų tarp tų kaimų neaišku. Sąrašas kalba tik apie kaimus. Buvo 1744 m. Prienų dvaras ir taip pat Kvietiškis prie Šešupės, kurs sąraše visai nepaminėtas. Galėjo būti tais metais palivarkai Igliškis, Šaltupis, Išlaužas, Rūdupis; jie vėliau 1772 m. tikrai buvo dvarai. Po 1744 m. ir prieš 1772 išdygo dar šie nauji palivarkai: Chlebiškis, Liepalotas, Zytoviškis, Skrynupiai, Mikališkis, Tartupis. Tuo pačiu laiku įsikūrė daugiau ir kaimų ir 1775 m. buvo viso per 126.

Šitie 120 kaimų buvo tik rytinė Prienų seniūnijos pusė. Vakarinėje pusėje arti Šešupės tarp 1744 m. ir 1775 dygo taip pat nauji kaimai, ir jie visi priklausė Prienų parapijai. Bet čia bažnytinis gyvenimas riedėjo šiek tiek kitaip, kaip rytinėje Prienų parapijos dalyje. 1744 m. buvo 13 kaimų esančių Šešupės srityje (9 jų dabar Marijampolės par., ir 4 Sasnavos) labai toli nuo Prienų ir bažnyčia jiems buvo sunku pasiekti. Dėlto Pašešupyje (vėlesnėje

---

[65] Kurczewski, Litwa i Rus, IV, z. II, p. 108.
[66] Syn. Viln. 1744, p. 103.

Starapolėje) 1717 m. buvo pastatyta koplyčia, į kurią kelis kartus metuose atvykdavo kunigas iš Prienų arba iš Kauno pamaldų laikyti. Joje kunigas ir krikštydavo. Krikšto metrikai buvo padėti čia rašyti 1731 m. ir pavadinti Pašešupio metrikais.

Į tą Pašešupį, vadinamą jau 1732 m. Starapolę, Prienų seniūnienė Grafienė Pranciška Bulterienė 1750 m. išsiprašė iš Marijonų generolo vieną kunigą, paskui ji pastatė medinę bažnyčią ir medinį vienuolyną ir 1758 m. atidavė jį Marijonams. Jai prašant, Vilniaus vyskupas Mykolas Zienkovičius uždėjo ganytojavimo pareigą toje rytinėje Prienų parapijos dalyje. Nuo to laiko Starapolės ar, geriau sakant, Marijampolės bažnyčia buvo Prieniškės filija.

Vilniaus vyskupas Ignacijus Masalskis 1783 m. Marijampolės bažnyčiai suteikė parapijos teises ir atskyrė ją nuo Prienų. Taip buvo įkurta Marijampolės parapija. Siena tarp Prienų ir Marijampolės parapijų buvo nustatyta pagal susitarimą Prienų seniūno grafo Mykolo Butlerio, Prienų klebono Mykolo Karpavičiaus ir Marijonų generolo Raimundo Novicko; ir ji ėjo pradedant nuo Balbieriškio parapijos sienos iki Pilviškių parapijai paliai Asiūklę, Menčtrakį, Abšrūtus, Prušiškius, Zyvavodą, Berdiškius, Michališkio palivarką, Maciuliškius ir Kiziškius. Šitie kaimai turėjo likti Prienų parapijai.

Už tai, kad Prienų klebonas Mykolas Karpavičius sutiko daryti atskirą Marijampolės parapiją, šios naujai įkurtosios gyventojai Prienų bažnyčios šventorių aptvėrė akmenine tvora, kuri ir dabar tebestovi.

Tais pat 1783 m. Prienų seniūnas pastatė Igliaukoje bažnyčią, kleboniją, užrašė kunigui pensiją, ordinariją ir 3 valakus žemės, susitarė su Marijonų generolu, kad Marijampolės Marijonas gyventų nuolat Igliaukoje. Vilniaus Vyskupas tam pritarė ir padarė Igliauką Marijampolės bažnyčios filija.[67]

Vėliau iš Prienų išaugo ir daugiau parapijų: Plutiškiai, Sasnava, Ūta, Išlaužas.

Dabartinė Prienų bažnyčia, medinė, statyta 1750 m. kad ji buvo permaža, tai 1875 m. parapijos lėšomis padidinta, pristatant iš šonų koplyčias.

Sūduvai patekus į Prūsų valdžią, Horvato užrašytasis Bagrė-

---

[67] Marijampolės Marijonų kronika.

nų dvaras ir kaimas buvo atimtas, o klebonui paskirta metinė alga 2740 lenk. auks. ir 12 skatikų.

Kad Prienų bažnyčia buvo labai gerai aprūpinta Horvato užrašu, tai ir klebonai buvo joje vis žymūs vyrai. Bent kai kurie čia reikėtų paminėti. Vienas jų Stanislovas Kovinskis 1772 m. ir 1775 m. padarė du visų parapijos kaimų ir dvarų gyventojų sąrašus su jų vardais ir pavardėmis, pažymėdamas kiekvieno namo ar ūkio ar šeimos visus narius. Juodu svarbūs yra to laiko parapijos stoviui pažinti. Pirmas jų dviejų yra pagirtas ir patvirtintas Kauno dekano Pranciškaus Mykolo Fronckievičiaus, Livonijos katedros kanoniko ir apaštališko protonotaro, lankant parapiją 1773 m.; prie jo parašo prilipinta ir popierinė jo antspauda. Prienuose klebonavo kun. Mykolas Karpavičius, paskiau Vygrių vyskupas; jis taip pat buvo klebonas ir Gražiškiuose. Seinų vyskupijoje Prienų parapija buvo laikoma visų geriausia, tai ir klebonai būdavo joje žymiausi diecezijos kunigai. Trumpai klebonavo joje pralotas Butkevičius, po jo Seinų katedros pralotas k. Andrius Marma. Jis padidino bažnyčią ir kleboniją. Prieš karą klebonas buvo pralotas k. Juozapas Antanavičius.[68]

Prieš karą Prienų parapija buvo didžiausia Seinų vyskupijoje. Joje buvo 98 kaimai ir 5 dvarai su 11.108 gyventojais katalikais.

Prienai nuo XVI š. buvo miestelis, toks, koks būdavo beveik prie kiekvieno didesnio dvaro. Kaip visa Birštono seniūnija, taip ir Prienai priklausė iždui. Tas miestelis šiek tiek ėmė skirtis nuo kitų ir didėti, kai jis pasidarė centras didelės Prienų seniūnijos, kai seniūnas liovė gyvenęs Birštone ir įsikūrė sau buveinę Prienuose. Tai, rodos bus padaręs minėtasis Horvatas. Vėliau, kai Prienų seniūnija buvo atiduota Butleriui, tas didelis ponas ir jo įpėdiniai nuolat gyveno Prienuose. Prienų miestelis buvo seniūno valdžioje. Paliuosavimą iš seniūno valdžios ir pilnas miesto teises Prienai gavo iš karaliaus Stanislovo Augusto 1791 m. Nuo tada miesto gyventojai renkasi prezidentą ir tarybą, vaitą, launinkus, raštininką, sindiką ir kasierių.[69] Tada miestas gavo ir savo ženklą su šv. Jurgiu.

Prienų miesto reikšmę pakėlė dar ir ta aplinkybė, kad keturių metų seimas Prienuose paskyrė vietą šlėktų seimeliams.

---

[68] Augustaitis, Vadovas IX, 383—4.
[69] Połujanski, 330.

Tas seimas Kauno apskritį padalino į du pavietu: Kauno ir Prienų. Prienų apskričiui buvo priskirtos šios parapijos: Prienai, Lankeliškiai, Virbalis, Alvitas, Vilkaviškis, Liudvinavas, Daukšiai, Keturvalakiai, Udrija, Rumbonys, Balbieriškis, Bartininkai, Pilviškiai, Panemunė, Vištytis, Naumiestis. Jieznas. Darsūniškis, Punia, Stakliškis.[70] Prienai, tapę šitokio apskričio centru būtų žymiai padidėję. Bet laiko jiems naudotis ta taip jiems palankia aplinkybe nebuvo. Greit atėjo antras ir trečias Lenkijos ir Lietuvos padalinimas ir miesto kilimas turėjo sustoti.

Prienuose buvo ir mūrinė pilis, statyta Gotardo Butlerio. Tasai ponas buvo mylimiausias karalaičio Jono Kazimiero dvariškis ir jo turtų valdytojas, buvo ir jo kelionių palydovas. Tasai karalaitis per Austriją ir Vieną nuvyko į Italiją ir Genuoje pasisamdęs laivą plaukė į Ispaniją paliai Prancūzijos pakraščius. Netoli Marsilijos įplaukė į vieną uostą ir pasijuto, kad uostas uždarytas, kad iš aplinkui esančių pilies mūrų pro langelius kyšo armotų vamzdžiai. Svečią mandagiai nusiviliojo į pilį ir suėmė. Tada ėjo 30 metų karas ir Prancūzija buvo ėmusi jame dalyvauti. Kardinolas Richelieu, kurs tada buvo Prancūzų politikos vedėjas, manydamas, kad Jonas Kazimieras šnipinėja Vokietijos ciesoriaus naudai, liepė jį nugabenti tolyn į Prancūziją ir uždaryti ant kalno vienoje pilyje C i t e r o n. Gotardas Butleris jam padėjo kalėjimo kančias kęsti ir budriai saugojamam surado būdą pranešti apie tą nelaimę broliui Lenkijos karaliui Vladislovui IV, kurs, gavęs žinią, siuntė pasiuntinius į Prancūziją ir išsirūpino paliuosavimą iš nelaisvės, kurioje karalaitis išbuvo dvejus metus. Sugrįžęs į Lenkiją, Jonas Kazimieras užsigeidė vykti į Rymą ir ten įstoti į Jezuitų Ordeną. Būdamas jau Ryme, prašė brolį, kad seniūnijas, kurios buvo jam duotos jo gyvenimui, išdalytų jo kelionių ir nelaisvės palydovams. Minėtasis Butleris tada gavo Prienų seniūniją ir Prienuose karalaičio nelaisvės atminčiai pasistatė jis pilį, panašią į Citerono, kurioje jis buvo buvęs uždarytas. Tą pilį, rodos, bus pastatęs po Maskvos karo (1654 — 1661). Kada ta pilis buvo sugriauta, nežinia. Rodos, ją bus sugriovusi Švedų kariuomenė, kai 1701 m. karalius Karolis XII, paėmęs Narvą, per Lietuvą ir per Sūduvą paliai Nemuną ėjo ant Gardino ir paskui kariauti Lenkijos. Polujanskis rašo, kad 1856

[70] Vol. Leg. IX, 332.

m. tos pilies pamatai ir rūsiai dar buvo beesą. Dabar toje vietoje nėra nė ženklo. Rodo dar vietą, kur ant Nemuno kranto būta dviejų bokštų. Kas nežino, tam nė į galvą nepareitų, kad čia pilies būta. Vienintelis jos likusis ženklas tai dirva, kur jos būta, yra kiek raudona nuo supuvusių jos plytgalių.

Prieš pilį žemai Nemuno slėnyje buvęs puikus sodas. Nemunas pakeitė vagą prie aukšto pilies kranto ir dabar buvusio sodo nėra nė ženklo.

Prienuose po karo buvo įkurta Žiburio, draugijos gimnazija. Jos direktorius yra kun. kan. F. Martišius, kurs veda ir gražų medelyną.

Marijampolės miestas.

Vieta, kur dabar yra Marijampolė, buvo XVI š. maždaug Birštono girios vidurys. Ta giria tęsėsi nuo Nemuno nelabai plačia juosta iki Prūsų sienai. Apgyvendinimas tos girios ėjo dviem kryptimis nuo Nemuno į vakarus ir nuo Prūsų sienos į rytus. Per 100 metų kolonizacija toje girioje pažengė pirmyn tiek, kad 1650 m. sritis tarp Nemuno ir Jiesios buvo jau gyvenama, taip pat ir nuo Paprūsės iki Rausvei. Bet kai kur tuodu upeliai jau buvo peržengti, dešiniame Rausvės šone jau buvo Balsupiai ir kairiame Jiesios vienur kitur buvo bandoma kurti naujas kaimas. Visas plotas tarp Jiesios ir Rausvės, kurio viduriu Šešupė teka, minėtais metais buvo dar giria. Dėlto Kojalavičius savo viename rašte, išspaustame 1650 m., bažnyčias, kurios buvo Paprūsėje, nebereikalo vadino užgiriniu dekanatu.[71]

Toje girioje dėl prekybos medžiai buvo išretėję. Apdirbta medžiaga buvo plukdoma Šešupe ir Nemunu į Dancigą. Paliai Šešupę iškirstoje ar bent praretintoje girioje ėmė kurtis nauji kaimai. Gyventojai, kurie čia ieškojo sau vietos, buvo pabėgėliai nuo karo baisybių. Maskva buvo užpuolusi Lietuvą ir sunaikinusi iki Nemunui (1655). Daug kas tada bėgo gelbėtis į Suduvos girias. Galima manyti, kad bent kai kurie tų pabėgėlių, kurių namai buvo sudeginti jų seniau gyvenamuose kaimuose, nepanorėjo atgal grįžti ir žiūrėjo, kaip apsigyventi toliau nuo priešo.

Pirmas tų pabėgėlių įkurtas kaimas buvo prie Šešupės ir tos upės vardu pavadintas Pašešupys. Pirmą kartą jis yra paminėtas Kauno apskrities mokesčių sąraše 1667 m. kur pasakyta, kad iš Pašešupio tenutos p. Adomas Narbutas, Lydos voiskis,

[71] Miscellanca, 35.

mokesčius moka nuo 24 dūmų. Tai reiškia, kad Pašešupio kaime buvo tada 24 ūkininkai.[72]

Tai yra pirma žinia apie Pašešupio kaimą, kurs vėliau buvo pramintas Starapole ir dar vėliau Marijampole.

Drauge su Pašešupiu ar kiek vėliau buvo įkurti arti Šešupės ir keli kiti kaimai, kuriuos randame paminėtus Lankeliškių ir Prienų metrikuose: Trakiškiai, kurie vardą bus gavę nuo trako, reiškiančio pagadintą girią (1681), Nartas (1681), Degučiai (1682), Mokolai (1683), Meškučiai (1684), Puskelniai (1687). Pašešupį mini Naumiesčio metrikai 1681 m. ir kiek vėliau Prienų.

Iš to matome, kad kaimai paliai Šešupę ėmė kurtis tik antroje XVII šimtmečio pusėje. Jų tada nebuvo daug, vos keli.

Prasidedant XVIII šimtmečiui arti Pašešupio buvo įkurtas Kvietiškio dvaras, dėl šios priežasties. Jau minėta buvo, kad Karolio XII kariuomenė, eidama Panemunėmis į Gardiną, sugriovė Prienų pilį. Jos savininkas Prienų seniūnas Butleris, nenorėdamas žiūrėti į savo rūmo griuvesius, pasišalino į patį pakraštį savo seniūnijos prie Šešupės, kur buvo keli kaimai, ir pasistatė čia Kvietiškio dvarą, kurs jau, rodos, buvo įkurtas prieš 1717 m.

Pašešupys ir keli kiti kaimai priklausė prie Prienų parapijos. Kad Prienai toli, tai bažnyčia labai sunkiai Pašešupio kaimams buvo pasiekiama. Dėl to Pašešupyje 1717 m. buvo pastatyta koplyčia, į kurią pamaldų laikyti kelis kartus metuose atvažiuodavo iš Prienų arba iš Kauno kunigas. Ta koplyčia buvo arti Šešupės prie gatvelės, kuri eina pro Bartlingo aptieką.

Taip Pašešupys, turėdamas koplyčią, pasidarė viršesnis už kitus kaimus. Greit jam prisidėjo ir kita viršenybė. Pagal to laiko paprotį kiekvienas didelis ponas šalia savo dvaro kurdavo miestą. Tai ir šalia Kvietiškio turi būti miestas. Tas miestas buvo įkurtas Pašešupyje pagal valakų įstatymą, tai yra, išmatuota keturkampė rinka ta, kuri prieš keletą metų buvo panaikinta ir kuri dabar vadinasi Basanavičiaus aikštė; paliai tą rinką iš visų keturių jos šonų išrėžtos aikštelės ar pleciai namams statytis. Iš tos rinkos išvestos ir kelios gatvės, paliai kurias taip pat aikštelės namams su daržais būsimiems jų gyventojams. Palengva atsiranda žmonių, kurie ima tas aikšteles, statosi namus.

---

[72] Julius Staniškis, Lankeliškių par. ir apylinkių kolonizacija, diplominis darbas, p. 13.

Kai jau yra įsikūrę, ima mokėti mokesčius, kurie prie rinkos didesnius, kurie prie gatvių mažesnius. Rinkoje vieni perka, kiti parduoda. Namuose prie rinkos įsikuria krautuvėlės, smuklės, ar koks amatas.

Taip Pašešupys pasidarė miestas. Tam naujam miestui senasis vardas buvo per prastas. Kvietiškio ponas, Prienų seniūnas, pavadino jį Starapole. Tas naujas vardas pirmą kartą yra paminėtas 1736 m. Pašešupio metrikuose, kurie prie Pašešupio koplyčios buvo pradėti 1732 m. ir kurie iki šiol yra išlikę. Tuose pat metrikuose Pašešupys paskutinį kartą išvardintas 1736 m., po kurių jis išnyksta ir vis rašoma Starapolė.[73] Šalia Starapolės greit atsirado ir kitas miestas. Prienų seniūnienė grafienė Butlerienė 1750 m. išsiprašė iš Marijonų generolo kunigą į Starapolį. Tas Marijonas tais pat metais apsigyveno prie koplyčios. Ta grafienė po to pastatė tarp Jevonies upelio ir Šešupės naują bažnyčią ir vienuolyną, užrašė Marijonams žemę, kuri yra tarp Jevonies ir Šešupės, ir davė jiems teisę turėti čia jurisdiką ir kurti savo miestą. Bažnyčią ir vienuolyną ir tą žemę atidavė jiems 1758 m. Marijonai toje žemėje išrėžė gatves ir prie gatvių daržus. Atsirado žmonių, kurie ėmė tuos daržus ir statėsi trobas. Taip susidarė miestelis Marijonai jį pavadino Marijampole. Šis miestelis skyrėsi nuo Starapolės tuo, kad neturėjo nei rinkos, nei sankrovų, nei prekybos judėjimo. Marijampolės dydį galima suprasti iš to, kad 1789 m. valdžiai mokesčius mokėjo nuo 13 namų, priklausančių daržininkams.

Taip nuo 1758 m. buvo vienas šalia kito du miesteliai, Starapolė ir Marijampolė. 1792 m. karalius Stanislovas Augustas suteikė miesto teises. Kad karaliaus privilegijoje kalbama apie Marijampolę, tai nuo tų metų oficijaliuose dokumentuose Starapolės vardas išnyksta, o vartojamas tik Marijampolės vardas. Privilegijoje Marijampolės miestui buvo duotas herbas su šv. Jurgiu ant arklio. Starapolės vardas žmonių atmintyje yra dar iki šioliai išlikęs, o pirmykštis Pašešupio pavadinimas visai jau yra užmirštas niekas jo nežino.[74]

---

[73] Metrica Poszaszupiensis, 1736 Nr. 86, de civitate Starepol, Nr. 94, de taberna Poszaszupiensi, 1736 m., Nr. 69, Staropole.

[74] Marijonų kronioje 1825 m. 28 liepos pažymėta, kad Marijampolės pradžią duota, matyti valdžiai, šiokia žinia: nuo 1732 m. vadinama buvo Pašešupiu, nuo 1739 m. Starapole, nuo 1750 m. Mariampole. Visi tie metai yra netikslūs, netikri.

Sūduvai esant po Prūsais, Marijampolėje nuo 1797 m. gyveno valdžios atstovas landratas ir buvo apskrities iždas, iki 1807 m., t. y. iš Prūsų ši šalis buvo atimta.

Lenkų karalystėje Marijampolė buvo apskrities miestas. 1829 m. buvo baigtas plentas, kurs iš Peterburgo per Daugavpilį, Kauną, Marijampolę, Suvalkus eina į Varšuvą, ir taip pat jo šaka iš Marijampolės į Kybartus. Tos dvi aplinkybės prisidėjo prie to, kad Marijampolės miestas ėmė labiau kilti už kitus Sūduvos miestelius. Nuo maždaug 1840 m. buvo čia 4 klasių apskrities mokykla, kuri po Lenkmečio rusų pakelta buvo į gimnaziją. Tas viskas ėmė daryti Marijampolę Sūduvos centru.

Marijampolės bažnyčia. Pašešupyje, kaip minėta, Prienų seniūnas Butleris apie 1717 m. pastatė koplyčią ir kitais metais prašė Vilniaus vyskupo Konstantino Brzostovskio, kad duotų kunigą.[75] Galimas daiktas, kad čia bent kurį laiką kunigas gyveno, nors tikros žinios apie tai nėra. Yra padavimas, kad kunigas Pranciškonas pamaldų laikyti kelis kartus metuose atvykdavęs čia iš Kauno Nemunu ir paskui Šešupe arba iš Prienų bažnyčios, kurios parapijai priklausė Pašešupio koplyčia. Kunigas prie jos ėmė gyventi nuo 1732 m., nes tais metais yra pradėti krikšto metrikai, kurie paskui eina be pertraukos iki 1748 m.

Medinę bažnyčią ir šalia jos medinį vienuolyną pastatė Prienų seniūnienė grafienė Pranciška Ščukaitė Butlerienė 1758 m. Yra likęs padavimas, kad ta ponia rinkti vietos bažnyčiai iš Kvietiškio dvaro ėjo, kalbėdama rožančių. Kur ji kalbėjusi Tėve mūsų, buvusi pasodinta liepa. Kur ji baigė rožančių, ji pasakiusi, kad čia bus bažnyčia. Kelias, kuriuo ji ėjo, buvo nuo to pramintas Ražančkeliu. Bažnyčią, visu kuo aprūpintą, ir vienuolyną, Vilniaus vyskupui sutinkant, ji pavedė kunigams Marijonams. Įvedimas Marijonų į bažnyčią buvo padarytas su tam tikra iškilme, kurioje dalyvavo pati steigėja Butlerienė su savo sūnum Mykolu ir trys klebonai su savo parapijiečių procesijomis, Alvito, Pajevonio ir Pilviškių. Tą iškilmė įvyko 13 rugsėjo 1758 m. šv. Kryžiaus Paaukštinimo išvakarėse. Iškilmei vadovavo Alvito dekanas kun. Fr. Vnorovskis, kurs parašė tam tikrą aktą ir dabar dar esantį Marijonų vienuolyne.

Žemės plotą tarp Šešupės ir Jevonies upelio grafienė Butlerienė užrašė Marijonams su teise kurti čia miestelį. Marijonai

---

[75] Tai paminėta Marijonų kronikoje 1825 m.

tą naujai kuriamą miestelį ėmė vadinti Marijampole, tai ir bažnyčia buvo praminta tuo pat vardu.

Marijampolės bažnyčiai ir Marijonams per įvedimo iškilmę Alvito dekanas, minėtasis Vnorowskis, Vilniaus vyskupo Mykolo Zienkavičiaus įgaliotas, uždėjo pareigą aptarnauti tą Prienų parapijos dalį, kuri yra arčiau Šešupės. Bažnyčioje buvo to paties dekano įvesta Šv. Trejybės brolija, kuriai šv. Tėvas buvo suteikęs atlaidų.

Grafienės Butlerienės statytoji bažnyčia laikė 51 metus. 1809 m. nakčia iš 5 į 6 rugsėjo užsidegė graboriaus namai. Nuo jų gaisras apėmė ir bažnyčią. Tai sudegus, Varšuvos kunigaikštystės valdžia davė iš girios medžių ir tą pat rudenį iki gruodžio mėnesiui buvo pastatyta šopa, kurioje pamaldos buvo pradėtos laikyti pirmą Adventų sekmadienį ir kuri laikė 9 metus, iki ją sausio mėnesyje 1818 m. sugriovė smarki vėtra, pridariusi daug nuostolių ir išvarčiusi daug medžių giriose.

Naujos bažnyčios statymu užsiėmė Marijonas kun. Mykolas Pieteris, kurs sausio mėnesyje 1817 m. buvo atkeltas į Marijampolę iš Miroslavo ir buvo paskirtas čia vienuolyno vyresniuoju, ar prezidentu, kaip tada vadino. Pavasarį parapijos ūkininkai suvežė 830 vežimų akmenų. Vienuolyno plytnyčia Surgučiuose išdegė 66.000 plytų, ponas Borzyslavskis paaukojo 15.000 plytų, ponas Chrapovickis 20.000, iš Kvietiškio dvaro buvo paimta 100.000 pl. Liudvinavo parapijos ūkininkai iš Kulokų kaimo vežė kalkakmenius, kurie buvo degami vienuolyno kieme. Kalkakmenių daugiausiai buvo surinkta iš Šešupės. Plytas suvežė parapija. Malkų kalkėms degti davė valdžia iš Marijampolės girios, o medžių statybai iš Pilviškių girios. Pinigus dėjo įvairūs aukotojai ir parapijos žmonės.

Pamatus bažnyčiai kasti ėmė 25 balandžio 1818 m. Tarpučių žmonės. 27 balandžio Marijonų generolas Bialovieskis pašventino kampinį akmenį ir po to buvo pradėti pamatai mūryti. Bažnyčia buvo statoma pagal planą, kurį davė Marijonų generolas Bialovieskis. Pirmą vakarą buvo išmūrytos sienos iki langų. Kitais 1819 m. sienos buvo baigtos, rugsėjo mėnesyje uždengtas stogas, mažesnė dalis čerpėmis, o didesnė šiaudais.

29 rugsėjo, Seinų vyskupui Jonui Klemensui Golaševskiui leidžiant, vienuolyno vyresnysis tą naują bažnyčią pašventino šv. Mykolo, Marijonų globėjo, vardu. Į tą iškilmę buvo atvykę

klebonai iš Liudvinavo, Pilviškių, Keturvalakių, Daukšių, Krokialaukio ir Skriaudžių; kad oras buvo gražus, tai ir žmonių buvo tiek daug prisirinkę, kaip niekas nepamena, kad tiek kada būtų buvę, rašo Marijonų kronika.

1820 m. buvo išmūrytas bažnyčios čytas nuo Šešupės krašto ir ištinkuotos sienos iš vidaus ir iš lauko. Bažnyčios pryšakys buvo baigtas 1823 m. Šiam darbui Lenkų karalystės valdžia buvo skyrus 6000 auksinų ir davusi įsakymą baigti. Įtaisyti buvo trys altoriai, kurių vienam iš Lomžos buvo pargabentas šv. Trejybės paveikslas, tapytas tapybos profesoriaus Kuberskio. 1824 m. buvo baigtas dengti čerpėmis bažnyčios stogas, įtaisyta sakykla, įdėtos lubos, grindys, nupirkti reikalingi daiktai ir papražinimai.

Kai bažnyčia taip buvo įrengta, 1824 m. sekmadienį 5 rugsėjo, Seinų vyskupas sufraganas Augustinas Polikarpas Marciejevskis iškilmingai ją pakonsekravo šv. Mykolo vardu ir drauge į didįjį altorių įdėjo šv. relikvijas. Kitą dieną sutvirtinimo Sakramentą suteikė 2589 asmenims.

Bažnyčios statyba kaštavo 37.785 auks. 2 gr. Tie pinigai buvo surinkti šiokiu būdu:

Kunigaikštienė Sapiegienė	8.000	,,	
Marijampolės apskr. dvarininkai sudėjo..	2.474	auks.	12 gr.
Įvairių geradarių aukos	7.788	,,	
Pačių parapijiečių aukos	252	,,	
Sudėta bažnyčioje įvairiais laikais	1.511	,,	12 ,,
Marijonų vienuolynas	17.759	,,	8 ,,

Kad Marijonai sunkiai buvo sudarę tuos 17.759 auks., tai prašė Lenkų karalystės valdžią, kad tuos pinigus, sudėtus į statybą, surinkus iš parapijos jiems grąžintų. Valdžia atsakė, kad bažnyčią statę per puikią ir per didelę ir statybą pradėję, nelaukdami jos patvirtinimo, tai ir išleistos jų lėšos negali būti jiems grąžintos ir iš parapijos, kurios pareiga yra bažnyčios trobas statyti, dabar negali būti renkamos.

Reikia čia pabrėžti, kad nauja bažnyčia buvo pastatyta mūrinė, kas tuo laiku buvo retenybė, ir pagal generolo duotą planą. Generolas čia vykdė tik vieną prieš kelias dešimtis metų padarytą Marijonų kapitulos nutarimą, kad Marijonų vienuolynai ir bažnyčios turi būti statomos mūrinės, nes medinės lengvai ugnies sunaikinamos.

Ta bažnyčia, nors ir savo laiku buvo didelė statyta, vėliau pasirodė per ankšta ir buvo kelis kartus didinta. Dar prieš Lenkmetį buvo pailginta: išsyk pristatyta buvo dabartinė presbiterija su abiem zokristijom jos šonuose, vėliau dar pridėta pats galas, kur dabar didysis altorius su dviem langais iš šonų. 1882 m. iš pryšakio buvo pristatyti du gražūs bokštai. Prieš karą keliais metais Marijonų generolas kun. Senkus iš šonų pristatė dvi koplyčias ir viduje išmetė lubas ir į jų vietą visose trijose navose įdėjo medinius skliautus, kurie bažnyčiai duoda daugiau rimtumo ir iškilmingumo. Pagalios 1936 m. duotas buvo jai raudonas naujas čerpių stogas.[76]

Marijampolės bažnyčia, vis didinama, pagaliau pasidarė viena didžiausių ir rimčiausių buvusioje Seinų ir dabartinėje Vilkaviškio dijecezijoje.

Marijampolės parapija. Marijampolės bažnyčia išsyk buvo Prienų parapijos filija. Nuo pat pradžios Marijampolės bažnyčiai aptarnauti buvo duoti keliolika kaimų arti Šešupės. Tarp šitų kaimų ir tarp tų sodžių, kuriems arčiau buvo į Prienus, buvo dar tuščias plotas giria apžėlęs. Šitame plote tarp 1744 ir 1783 m. išdygo daug naujų kaimų. Daugeliui tų naujų sodžių buvo arčiau į Marijampolės bažnyčią, nekaip į Prienų. Iš to kilo reikalas prisidėti prie Marijampolės ir įsteigti Marijampolės parapiją. Buvo trys veiksniai, kuriems rūpėjo tos parapijos kūrimas: Prienų seniūnas grafas Mykolas Butleris, Prienų klebonas Mykolas Karpavičius ir Marijonų vienuolynas. Vilniaus dijecezijos vyskupui sufraganui Kosakauskui, Trakų oficijolui, norint ir liepiant, jie Kvietiškyje padarė šiokią sutartį. Prienų klebonas sutinka, kad naujai Marijampolės parapijai būtų priskirta maždaug pusė Prieniškės ir siena turi eiti pradedant nuo Balbieriškio parapijos pro Asiūklę, Menštrakį, Abstrūtus, Prūsiškius, Žyvavodę, Berdiškius, Mikališkio palivarką, Maciuliškius ir Kiziškius iki Pilviškių parapijai, taip kad tie kaimai turi likti Prienų bažnyčiai. Grafas Butleris, kuriam svarbu buvo, kad Prienų seniūnijos tie kaimai, kurie buvo priskirti prie Daukšių ir Liudvinavo parapijų, būtų vėl grąžinti bažnyčiai, esančiai Prienų seniūnijoje, apsiėmė Prienų bažnyčiai į vietą supuvusių įdėti naujus pamatus, apmušti ją lentomis ir pastatyti naują varpinę, Igliaukoje pastatė bažnytėlę ir namą kunigui gyventi. Marijonų generolas Rai-

---

[76] Žinios imtos iš Marijonų kronikos ir kitų dokumentų.

mundas Novickas pažadėjo Prienų klebonui k. Karpavičiui, kada tik reikės, duoti iš Marijampolės vieną kunigą į pagalbą, o Igliaukoje, kuri bus filija Marijampolės parapijos, visada laikys vieną ten begyvenantį kunigą Marijoną. Ta sutartis buvo pasirašyta 1781 m. Ji davė pradžią Igliaukos bažnyčiai ir tais pat metais į Igliauką buvo nusiųstas vienas Marijonas iš Marijampolės.

Metams praslinkus po tos sutarties grafas Butleris. Kitas Prienų seniūnas Lietuvos k. artilerijos generolas kunigaikštis Aleksandras Sapiega ją pripažino ir pagal ją išrūpino Marijampolės parapijos įkūrimą. Vilniaus vyskupas Ignacijus Jokūbas kunigaikštis Masalskis 1783 m. 17 rugsėjo savo raštu Marijampolės parapiją įkūrė ir jai priskyrė šiuos kaimus: nuo Prienų atimdamas Kvietiškio dvarą, Nartelį, Marčiukinį, Daugeliškius, Kumelbūdžius, Nartą (vieną ir kitą), Trobiškius, Trakiškius, Patašinę, Palubiszkius, Bukonius, Jesionovą, Ringovėlę, Meškinius, Kuktus, Gudinę, Dybakalnį, Kirmėlinę, Medeliškius, Baraginę, Užupius (Zariečkus), Atkaciškius, Mergašilį, Vesole Oko, Budzisko Klonowe, Smolnica, Utėlynę, Avižienius, Oszkopalce, Grabavą, Smilgius, Raišupį, Gluškabūdę, Kuzus, Surgučius, Būdviečius, Puskelnius, Sasnavą, Barsukinę, Cysova (Oškiškius, Čėsavą), Kantališkius, Ochotna (Bitikus), Budzisko Dzięciolowe (Džindžilauką), Šelmiškius, Valčuvą, Geležinę, Vekeriotiškę, Kuktiškius, Adomiškius, Degučius, Steponiškius, Dambrauką, Nendriniškius; iš Vilkaviškio par. Tarpučius; iš Liudvinavo Netičkampį, Gustaičius, Vaitiškius ir Kumelionis; iš Daukšių par. Igliškio palivarką, Šlavančius, Šakališkius, Igliškėlius (Igliszkany), Budzisko, Pomorgobudzie (Pamargius), Paužiškius, Gudiškius, Kūlingę, Zamčisko (Zomčin), Maraziškius, Kermušinę, Klevinę (Klonova) ir Igliauką.

Tuo pačiu aktu Igliaukos bažnyčia buvo pripažinta Marijampolės filija.[77]

Apie daugumą čia išvardintųjų kaimų reikia pastebėti, kad jie dar neperseniai buvo įsikūrę iškirstų ir išskintų girių vietoje. Jų dar nebuvo 1744 m. Tarp jų yra ir tokių, kurių vardai yra lenkiški. Juos bus davęs, be abejo, Prienų seniūnas arba jo administracija.

---

[77] Marijampolės par. steigimo dokumentas.

Visi čia Marijampolės parapijai priskirtieji kaimai, išskyrus Tarpučius kitoje Šešupės pusėje, drauge su Prienų parapija apėmė visą Prienų seniūnijos sritį, kurioje buvo tik tiedvi parapijos ir abi turėjo po vieną filiją: Prienai Birštoną, Marijampolė Igliauką.

Kaimai, kurie yra kitoje Šešupės pusėje priklausė išsyk Vilkaviškio parapijai, o nuo 1774 m. Gižų bažnyčiai. Kad jiems Marijampolė arti po šonu, o į Gižus mylia, rudenį ir pavasarį per girią šlapia, nes plento dar nebuvo, tai suprantama, kad jie norėjo prisidėti prie Marijampolės. Kai Marijampolėje buvo statoma nauja mūrinė bažnyčia, jie darbu prisidėjo. Tuo pasidrąsinę, jie tris kartus siuntė Seinų vyskupui prašymą, kad juos priskirtų prie Marijampolės. Kad tie kaimai priklausė Michalinės dvarui, kurs buvo Lenkų karalystės nuosavybė (dobro narodowe), tai vyskupas Augustinas Polikarpas Marciejevskis apie tą reikalą susižinojo su Varšuvos valdžia ir, tai sutinkant, 1820 m. 30 lapkričio Rudaminoje pasirašė dokumentą, kuriuo atskiria nuo Gižų ir prijungia prie Marijampolės parapijos šiuos kaimus: Michalinės palivarką ir jam priklausančius Lūginę, Kidoliškius, Mokolus, Mokolų Naujieną, Katiliškius, Strazdiškius, Patašiškius, Bliūdiškius, Videptiškius, Stūriškius, Klevinę ir Jančariškius, kuriuose tada viso buvo 67 ūkiai.

Iš tyrinėjimo, kurs prieš tą priskyrimą, vyskupui įsakius, buvo padarytas, žinia yra, kad tuo laiku Marijampolės parapijos kaimuose buvo 558 ūkiai ir pagal vyskupo pranešimą valdžiai iš 1818 m. 5401 gyventojas. Į šiuos skaičius neįdėti dar tie 67 ūkiai su jų gyventojais. Čia paduotasis gyventojų skaičius nežinia, ar apima gyventojus tų kaimų, kurie buvo priskirti prie Igliaukos bažnyčios.

Tame pat dokumente, kuriuo priskiriami Marijampolės parapijai minėtieji kaimai, yra išvardinti ir visi kiti jos sodžiai. Iš to sąrašo matyt, kad buvo tada įsikūrę 31 naujas kaimas, kurių 1783 m. dar nebuvo, bet jame nėra 4 kaimų, kurie 1783 m. buvo. Tie naujieji kaimai yra šie: Aleksandravas, Benderiškiai, Čiuoderiškė, Dembauka, Kižiai, Lyderiškiai, Pridotkai, Rudiškiai, Vyšnialaukis, Zuikiškiai, Javaravas (rodos palivarkas), Ungurinė (tur būt palivarkas), Elzbietinas (tur būt, Elzbietiškio palivarkas), Gelumbiškiai, Egeriškiai, Iždagėliai, Klevynas, Klevynkalnis, Lapiškiai, Novosadai, Pazemkava, Paraišupys, Pasieniai,

Pakuzai, Rudziškiai, Svirnaviečiai, Topeliškiai, Visoka (Augštoji), Voveriškiai, Brzozova ir Jasionovka.

Igliaukos bažnyčiai priskirtieji kaimai tame dokumente nėra išvardinti. Matyt, kad Igliaukai buvo pavesti tie kaimai, kurie buvo priklausę Daukšių parapijai ir dar pridėta: Mergašilis, Vesole Oko, Budzisko Klonove, Smolnica, Utėlinė, Avižinė.

Pažymėtina, kad naujame Marijampolės parapijos sąraše atsiranda nauji palivarkai: Javaravas, Elzbietiškis ir, tur būt, Ungurinė, kurių 1783 m. dar nebuvo.

Ypatinga pastaba reikia padaryti dėl Vyšnialaukio kaimo, kurs 1820 m. dokumente yra priskaitytas prie Marijampolės parapijos, kurs, nežiūrint į tai, laikėsi, tur būt, Liudvinavo bažnyčios. Prieš karą 1913 m. to kaimo gyventojams prašant ir Rusijos Vidaus dalykų Ministerijai leidžiant, Seinų vyskupas J. E. A. Karosas 23 birželio atskyrė jį nuo Liudvinavo par. ir pridėjo prie Marijampolės.

Prieš pat karą tas pats vyskupas, sutinkant rusų valdžiai 15 liepos 1914 m. prijungė prie Marijampolės bažnyčios du Keturvalakių parapijos kaimu Svietlicą ir Skardupius.

Po karo, kai nukrito rusų valdžios pančiai, atsirado ir daugiau kaimų, norinčių prisidėti prie Marijampolės. Pagal prašymą Seinų vyskupas J. E. A. Karosas Daukšių par. Putriškių kaimą pridėjo prie Marijampolės 12 sausio 1921 m., išskyrus du ūkininku Būlotą ir Vaitiekūną, kuriuodu, nors išsyk laikėsi senosios parapijos, tačiau 1823 m. 5 sausio pasekė savo kaimo pavyzdį. Tais pat 1921 m. 3 gruodžio nuo Šunskų par. Marijampolei pavestas buvo to pat vyskupo Čykakulnio kaimas. Apie tą pat laiką tai buvo padaryta ir su Keturvalakių par. kaimais Meškučiais ir Uosupiu. 1923 m. 12 gegužės prie Marijampolės Seinų vyskupas Karosas prijungė Korolenkės palivarką, ir pagaliau tas pat, bet jau Vilkaviškio vyskupas, 10 spalių 1931 m. taip pat padarė su Gižų par. Pakusinės kaimu.

Taip vis augo Marijampolės parapija. Iš jos susidarė trys naujos parapijos: Igliauka, Sasnava ir Patilčiai. Apie jas bus žemiau.

Marijampolės Marijonų vienuolynas. Buvo jau minėta, kad, Prienų seniūnienei grafienei Butlerienei prašant, 1750 m. buvo atkeltas į Starapolę vienas kunigas vienuolis Marijonas Adalbertas Strach'as, čekas. Čia tinka šiek tiek paaiškinti apie Marijonų vienuoliją.

Marijonų vienuolijos įsteigėjas buvo garbus Dievo tarnas Stanislovas Papčinskis (1631—1701). Mokslus ėjo pas Jėzuitus ir pas Pijorus. Būdamas labai pamaldus ir turėdamas sumanymą kurti naują vienuoliją, nuvyko jis į Varšuvą pas popiežiaus nuncijų ir paskui pas Poznaniaus vyskupą Steponą Vierzbovskį. Gavęs jųdviejų abiejų pritarimą ir palaiminimą, savo sumanymą pradėjo vykdyti Korabievo girioje. Ten jis rado tris dievobaimingus vyrus, dalyvavusius to laiko karuose, paskui pasistačiusius koplytėlę, darančius atgailą už savo nuodėmes ir besimeldžiančius už kritusių kare draugų vėles. Stanislovas Papčinskis, jų prašomas, pasidarė jų dvasios mokytojas ir vadovas. Tokia buvo naujos vienuolijos pradžia. Pavadinta ji buvo Marijonų vienuolija, nes ypatingai rūpinosi garbinti Nekaltai Pradėtą Švenčiausią Paną Mariją.

Marijonų vienuolijos tikslas yra jos narių tobulybė, laikant tris Evangelijos pratartis skaistybę, paklusnybę ir neturtą, Nekaltai Pradėtos Švenčiausios Panos Marijos garbinimą platinti, vaikus tikėjimo tiesų, skaitymo ir rašto mokyti, klebonams padėti bažnyčios darbus dirbti ir melstis už vėles, skaistykloje kenčiančias. Naujas dalykas tame tiksle buvo tas, kad Marijonai kreipė daugiau dėmesio į liaudies mokymą Lenkijoje ir Lietuvoje, laikė pradžios mokyklas prastų žmonių vaikams.

Marijonų vienuolija žymiai buvo išsiplatinus XVIII šimtmetyje, turėjo ji įvairiose vietose 17 namų — vienuolynų, kurių 12 buvo Lenkijoje ir Lietuvoje, 4 Portugalijoje ir 1 Ryme.[78]

Prie Marijonų vienuolijos išplatinimo daug prisidėjo viduryje XVIII šimtmečio labai pamaldus ir veiklus generolas Kazimieras Višinskis. Vos išrinktas vienuolijos vadovu, jis ėmė rūpintis įtraukti į ją daugiau narių ir išplėsti ją už Lenkijos ribų. Jis pasiuntė marijoną čeką kun. Poliaką į Pragos universitetą studijuoti ir drauge rinkti kandidatų, norinčių pasišvęsti Dievo tarnybai. Kun. Poliakui, trejus metus ten išbuvus, ta užduotis pilnai pasisekė. Marijonai susilaukė būrio mokytų vyrų, kurie pakėlė vienuoliją mokslo atžvilgiu ir buvo verti užimti atsakingas vietas. Iš viso XVIII amžiuje Marijonų vienuolijoje buvo į 40 kunigų čekų.

Varšuvoje generolas Kazimieras Višinskis per Poznaniaus vyskupą Teodorą Čartoriskį gavo susipažinti su jo broliu kuni-

---

[78] K. J. Totoraitis, Marijampolės Marijonų Vienuolynas, 3—4.

gaikščiu Mykolu Čartoriskiu, kurs vėliau buvo D. Lietuvos Kunigaikštystės kancleriu. Šią pažintį Višinskis panaudojo Marijonų vienuolijai išplėsti Lietuvoje.

Kunigaikštis Mykolas Čartoriskis, gyvendamas Vilniuje, prašė Marijonų generolą, kad atsiųstų jam tinkamą kunigą dvaro kapeliono ir kunigaikščio teologo vietai užimti. Višinskis pasiuntė mokytą, baigusį Pragos universitetą, kunigą čeką Benediktą Hoennig'ą. Tasai kunigas buvo įprašytas dėti pastangų, kad Marijonai galėtų įsikurti ir Lietuvoje. Vilniuje, o gal ir Prienuose, kur kunigaikštis Čartoriskis atvykdavo medžioti, kunigas Hoennig'as susipažino su dievota Prienų seniūniene grafiene Butleriene. Sužinojęs jos norą statyti prie Kvietiškio dvaro bažnyčią ir vienuolyną, ten pakviesti vienuolius, kurie aprūpintų tos apylinkės tikinčiųjų dvasios reikalus, kun. Benediktas pasiūlė Marijonus. Butlerienė parašė generolui Višinskiui laišką prašydama atsiųsti į Starapolės kaimelį Marijonų. 1750 m. balandžio mėnesyje į Starapolę atvyko pirmas Marijonas kun. Adalbertas (Vaitiekus) Strach'as, taip pat čekas. Po dviejų metų jam į pagalbą buvo atsiųstas kitas kunigas Marijonas Hijancintas Vasiliauskas (1752 m. rugp. 26 d.). Pirmasis mirė 1754 m. vasario 11 d.

Čia galima priminti, kad to paties kun. Hoennigo pastangomis Marijonai įsikūrė ir Miroslave, kur juos įkurdino D. L. K. iždininkas Antanas Važinskis ir jo žmona Teresė.[79]

Išsyk atsiųstasis kunigas turėjo gyventi prie koplyčios, kuri buvo Starapolėje. Po keleto metų grafienė Butlerienė tarp Šešupės ir Jevonies pastatė medinę bažnyčią ir medinį vienuolyną, taip pat ir kitas ūkio trobas. Bažnyčią įrengė, aprūpino visais reikalingais daiktais. Žemės plotą tarp Šešupės ir Jevonio upelio ir dar 8 margus pievos užrašė vienuolynui 1758 m. 17 rugpiūčio. Tą užrašą patvirtino Augustas III 1759 m. 12 kovo, nes ta žemė buvo priklausanti Prienų seniūnijai, buvo Lietuvos valstybės turtas. Be to, grafienė Butlerienė iš savo iš tėvų paveldėto nuosavaus turto užrašė vienuolynui 20.000 auksinų. Kol bus tie pinigai atiduoti į rankas, už juos atsakys Gaižuvos dvaras, esąs netoli nuo Vilkijos ir iš to dvaro bus mokami vienuolynui procentai. Tarp Jevonies upelio ir Šešupės vienuolynui davė

---

[79] Kun. J. Vaišnora, Kazimieras Višinskis, Tiesos Kelyje 1935 m., p. 575—8.

teisę statytis miestelį arba vadinamą jurisdiką. Bet kad Kvietiškio dvaras ir Starapolės miestelis neturėtų nuostolio, tai Marijonų miestelis neturi varyti prekybos nei smuklių laikyti.

Į tą naujai pastatytą vienuolyną ir bažnyčią, Vilniaus vyskupui leidžiant, Marijonai iškilmingai, Alvito dekano Vnorausko buvo įvesti, dalyvaujant grafienei Butlerienei ir jos sūnui Mykolui, taip pat Pilviškių, Pojevonio ir Alvito klebonams drauge su tų parapijų procesijomis. Tai įvyko 13 rugsėjo 1858 m. prieš mišparus, kurie turėjo būti laikomi prieš Šv. Kryžiaus Paaukštinimo šventę. Bažnyčia pagal steigėjos norą buvo pašvęsta Šv. Kryžiaus vardu.

Už tą visą aprūpinimą uždėtos buvo vienuolynui tam tikros paregios. Vienuolyne turi gyventi šeši kunigai Marijonai. Jie turi rūpinti dvasinius reikalus tų Prienų parapijos kaimų, kurie yra vakarinėje jos dalyje arčiau Šešupės, arba, kaip pabrėžia grafienė Butlerienė savo užraše, jie turi žmones švelniai vesti prie Dievo. Pagal grafienės Butlerienės užrašą sekmadieniais turi būti bažnyčioje giedama giesmė apie Šv. Trejybę, per kitas šventes Švenčiausios Marijos Panos valandos. Kas savaitė visada Marijonai laikys 5 mišias už steigėjos gimines ir ją pačią, — kol gyva, už gyvą, kai bus mirusi, už mirusią.

Vėliau vienuolynui buvo duota dar daugiau žemės, būtent trys laukai po 14 iki 18 margų: vienas tų laukų ilgoka juosta ėjo kur dabartinis miesto sodas, šv. Vincento bažnyčia ir dar kiek toliau į rytus, antras pradedant nuo miesto paliai Prienų kelią, ir trečias tarp miesto ir Degučių. Kada jie buvo duoti, nėra žinios. Prieš paskutinį Lietuvos ir Lenkijos padalinimą Marijonai juos jau turėjo. Žinia yra, kad Prūsų valdžia trečiame vienuolyno lauke tarp Degučių ir miesto 1804 m. pastatė prūsiško mūro magazyną, apsiimdama mokėti vienuolynui už žemę po 30 auksinų kas metai. 1821 m. Lenkų karalystės valdžiai įsakius, buvo padaryta sutartis tarp vienuoyno ir evangelikų, kurie už žemę apsiėmė mokėti vienuolynui po 30 auksinų kas metai. Toje vietoje dabar yra evangelikų bažnyčia. Tais trimis laukais vienuolynas naudojosi, iki rusų valdžia 1865 m. juos atėmė.

Grafienės Butlerienės 20.000 auksinų fundušas Marijonams tarnavo iki 1810 m., tai yra, iki tų metų jos sūnus Mykolas ir šito vaikai mokėjo po 6 procentus kas metai iš Gaižuvos dvaro pajamų ir paskui liovė tai darę. Lenkų Karalystės valdžia bandė per

teismą išieškoti vienuolynui ir procentus ir visą sumą 20.000 auksinų. Ta byla turėjo siekti Rusijos valdžią, nes Gaižuva esanti už Nemuno netoli nuo Vilkijos buvo Rusijos teritorijoje. Ta ilga keleto metų byla su Gaižuvos Butleriais buvo pralošta 1826 m. Taip išnyko grafienės Butlerienės užrašytas fundušas ir iš jo einą procentai.

Marijonų vienuolynas, turėdamas užtenkamą aprūpinimą, galėjo palengva augti. Minėtasis generolas Višinskis, siųsdamas pirmą Marijoną į Starapolę, turėjo mintį išplatinti savo vienuoliją ir Lietuvoje. Tas jo noras čia palengva įvyko. Marijonai, čia apsigyvenę, ėmė rūpintis įsikurti savo novicijatą naujokyną. 1754 m. 5 gruodžio Ryme buvo gautas leidimas įsteigti novicijatą Marijampolės vienuolyne. Novicijatas yra dvasinio gyvenimo mokykla, kurią turi išeiti visi stojantieji į vienuolyną. Marijampolės vienuolynui buvo labai svarbu pas save jį turėti. Pirmas Marijonas, kurs čia atvyko, buvo čekas, kiti po jo buvo lenkai arba čekai. Kad į novicijatą atėjo lietuviai iš Marijampolės apylinkės, tai palengva vienuolynas išsiauklėjo ir išsimokslino Marijonų lietuvių, kurie žmonėms galėjo sakyti ir sakė pamokslus lietuviškai. Keliolikai metų praslinkus, Marijampolės Marijonai visi buvo lietuviai. Baigiantis XVIII šimtmečiui Marijonų lietuvių skaičius pasidarė su lenkais lygus, jei ne didesnis.

Pagal grafienės Butlerienės užrašą Marijampolės vienuolyne turėjo būti 6 Marijonai. Reikia manyti, kad jei ne pirmais, tai bent keleriems metams praslinkus, jų tiek buvo. Novicijato dėka tas skaičius palengva augo, ir du Lietuvoje esantieji vienuolynai, Marijampolėje ir Miroslave vienuolių skaičium pralenkė lenkų Marijonų namus. 1773 m. Marijonų generolas Adrijonas Ignatauskas, pranešdamas nuncijui Lenkijoje esančiam apie Marijonų padėtį šiaip rašo: „Marijampolės konventas, esąs Lietuvoje, Vilniaus dijecezijoje, Kauno apskrityje. Kunigai 9, visi turi leidimą išpažinčių klausyti ir taip pat parapijos rūpinimą, sutinkant Prienų klebonui. Tarp jų 2 pamokslininkai, 1 moralinės teologijos lektorius (mokytojas), 1 klierikas, 4 naujokai, 4 broliai, 1 tretininkas". „Miroslavo konventas Lietuvoje, Vilniaus vyskupijoje, Trakų vaivadijoje. Kunigai 9 turi leidimą klausyti išpažinčių. Jų 2 šv. teologijos lektoriai ir pamokslininkai, bet ir su kitų pagalba. Turi pridėtą sielų rūpinimą. Klierikas 1, broliai 3". Tuo tarpu lenkų vienuolynuose kunigų buvo

po 7, 5 ar net ir 2. Toks pat Marijonų skaičius Marijampolėje laikėsi per septynerius metus. Kitas generolas Raimundas Novickas, lietuvis, duodamas apyskaitą nuncijui apie vienuolijos veikimą, apie Marijampolės Marijonus kalba: „Marijampolės vienuolynas įkurtas prakilniausios ir daug galinčios Ponios iš Ščukų giminės grafienės Butlerienės, Prienų seniūnienės, jame laikomas novicijatas ir taip pat filosofijos studija, gyvena drauge 20 vienuolių". Per tuos keletą metų Miroslavo Marijonų skaičius padidėjo, be abejo, tais, kurie buvo išauklėti Marijampolėje. Generolas Novickas apie jį šiaip praneša: „Miroslavo vienuolynas Trakų karvedijoje įkurtas prakilnių ir daug galingų ponų Antano ir Teresės Važinskių, jame laikoma filosofijos studija ir gyvena 18 vienuolių".

Šalia šitų dviejų vienuolynų, buvusių Sūduvoje reikia dar paminėti ir trečią Vilniaus vyskupijoje Trakų vaivadijoje Jonavoje besikuriantį Marijonų namą, vyskupo Trakų sufragano Kasakausko įsteigtą, kuriame gyveno 4 vienuoliai, taip pat ir Rasnos vienuolyną Lucko vyskupijoje Lietuvių Brastos karvedijoje, buvusį dar Lietuvos valstybėje gudų šalyje, įkurtą Lietuvos pono Stakliškių seniūno Jurgio Matuševičiaus, kur gyvavo spekuliatyvės teologijos studija ir 18 vienuolių. Taip Lietuvos valstybės sienose buvo 4 Marijonų vienuolynai; Lenkijoje buvo 7, Ispanijoje vienas Monte Balsamo su 12 vienuolių ir dar 1 besikuriąs Ryme su trimis kunigais. Skaičium didžiausi buvo Marijampolės, Miroslavo ir Rasnos. Novicijatu buvo du: vienas Lenkijoje Korabieve lenkams ir antras Marijampolėje lietuviams. Filosofijos studiją turėjo Marijampolė ir Miroslavas, bet teologijos mokytis lietuviai klierikai, rodos, vykdavo į Rasną, kur, turbūt, studijuodavo ir lenkai. Taip buvo sutvarkytas Marijonų auklėjimas ir mokslinimas prie generolo Raimundo Novicko. Pagal jo pranešimą iš 1779 — 1780 m. visų Marijonų buvo 144.[80]

Didžiausias Marijonų vienuolynas buvo Marijampolė. Rodos, nuo pabaigos XVIII šimtmečio nuolat jame gyvendavo 12 iki 14 kunigų. Iš Marijampolės buvo įkurtas kitas Marijonų vienuolynas Igliaukoje 1781 m., kur išsyk gyveno vienas kunigas, paskui 2 ir vienu tarpu buvo 5. Dar vėliau buvo beprasidedąs

---

[80] Šias žinias išrašė man kun. J. Vaišnoras, M. I. C., Ryme iš Vatikano archyvo. 1) Gen. Ignatausko pranešimai iš Archivio Segreto Vaticano, Archiv. Nunz. di Varsavia 120. 2) Raimundo Novicko ib. 127.

darytis vienuolynas ir Sasnavoje, į kurios koplyčią išsyk tik per šventes nuvykdavo kunigas, kad tai nelabai patogu, ten kunigas ėmė gyventi; naujiems kaimams girių vietoje įsikūrus ir per tai gyventojų skaičiui padidėjus, ten būdavo 2 ar 3 kunigai Marijonai.

M o k y k l a. Tas žymus skaičius Marijonų gyvenančių Marijampolėje ir Miroslave, darė tai, kad jie, atlikdami parapijos ir bažnyčios darbus, turėjo dar gana jėgų, kad galėtų užsiimti mokykla. Marijampolėje nuo pradžios jie turi novicijatą. Tai buvo uždara privatinė vienuolyno mokykla, kurioje auklėjami ir mokomi tie, kurie yra įstoję į vienuolyną. Greit turėjo atsirasti ir mokykla parapijai pagal vienuolijos įstatus, kurie tarp ko kito įsako mokyti ir tikėjimo ir pradžios mokslo.

Mokyklą parapijos vaikams laikyti greit vertė ir aplinkybės. Nuo XVI amžiaus aukštesniojo mokslo ir auklėjimo srityje viešpatavo Jezuitų mokyklos ir šalia jų vėliau iškilo Pijorų. Kai Jezujitų Ordinas 1773 m. buvo panaikintas ir jo varytą švietimo darbą buvo beimanti į savo rankas naujai įkurta Edukacinė Komisija, nuncijus, Lenkijoje tuo laiku buvusis, 1774 m. 6 gegužės įsakė visoms vienuolijoms, drauge ir Marijonams, užsiiminėti ir mokymu, kur nurodys minėtoji komisija. Mokyklas laikyti Marijonus savo laiškais žadino ir Trakų sufraganas vyskupas Kasakauskas.

Ir nuncijaus įsakymą ir vyskupo žadinimus įvykdė Marijonų žymus ir labai veiklus generolas Raimundas Novickas, jei tai buvo reikalinga. Pirma žinia apie Marijonų laikomą pradžios mokyklą yra iš 1777 m. Tais metais Miroslave Marijonų mokykloje mokėsi šlėktos vaikų 1, miestiečių 1 ir valstiečių 4; 1781 šl. 6, valst. 4; 1782 šl. 5, miest, 6, valst. 8. Toje mokykloje buvo stengiamasi mokyti daugiau, kaip programa reikalavo. Vizitatorius 1785 m. įsakė Jackui Samochvalavičiui, prefektui Merkinės Dominikonų vidurinės mokyklos pranešti Marijonams, kad jie gali laikyti tik parapijos mokyklą. 1789 m. Miroslavo mokykloje buvo keliolika mokinių, kurie mokėsi lotynų kalbos pradžią, skaičiuoti, skaityti ir rašyti.[81]

Jei ne anksčiau tai bent tuo pat laiku, kaip Miroslave Marijonai įkūrė parapijos mokyklą ir Marijampolėje. Tik žinios apie ją

[81] Wierzbowski, Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773—1794. Kraków 1921, p. 216.

yra kiek vėlesnės. Marijampolės Marijonų kronikoje 1788 m. yra pažymėta, kad apskrities komisijai yra duotas pranešimas apie mokyklą ir ligoninę. Marijonų generolas kun. Juozapas Mraas iš Vilniaus 12 kovo 1792 m. Vilniaus vyskupui Masalskiui rašo, kad, gavęs iš Edukacinės komisijos perspėjimą dėl Marijampolės mokyklos, praneša: Ta mokyklėlė toli nuo apygardos mokyklų ir beveik keturios mylios nuo Virbaliaus vienuolyno, nuo jos įkūrimo pradžios atidaryta buvo tik tam, kad išpildytų parapijines pareigas, įtiktų dvarininkų geidavimams ir šviestų liaudį; dabar tyčia važiuoja į Marijampolę, kad apie ją pilnesnį galėtų duoti pranešimą. Marijonai, matyt, ir čia didino savo mokyklos programą, nes kun. Maciejevskis, Virbaliaus Dominikonų mokyklos prefektas, tais pat metais 20 lapkričio davė žinią kun. Vieličkai, Kauno apygardos rektoriui, kad Marijonai Marijampolėje turėjo parapijos mokyklą, bet nuo pavasario 1791 m. ėmė ją daryti lotynišką, padalino į kelias klases ir turi daugiau kaip 100 mokinių su nuostoliu kaimynėms ir ypač Virbalio mokykloms.[82]

Iš šios žinios atrodo, kad buvo norima lotynišką Marijonų mokyklą, padalytą į kelias klases ir turinčią jau 100 mokinių, panaikinti. Bet ar tai buvo padaryta, reikia abejoti, nes Edukacinės komisijos mokyklų tvarkymas greit turėjo visiškai išnykti. Rudenyje 1794 į Virbalį atėjo Prūsų kariuomenė ir greit visa šalis iki Nemunui buvo Prūsų rankose. Rodos, kad ta mokykla ir toliau gyvavo. Žinia yra, kad Marijampolėje lotyniška Marijonų mokykla 1811 m. dar veikė. Vienoje didelėje Marijonų ranka rašytoje knygoje, pradėtoje 1799 m. ir baigtoje 1819 m., pilnoje lotyniškų reikalų raštų, lenkiškų ir lotyniškų eilių (yra ir lietuviškų), tom dviem kalbom rašytų prakalbų, 1811 yra įdėta lotyniška prakalba, kurią mokiniai dėkojo atsilankiusiems į jų egzaminą. Apie tą mokyklą šiek tiek suprasti duoda šie iš kalbančio mokinio prakalbos išimti žodžiai:

„Patiekėme Jums garbingiems Vyrams mūsų metinės pažangos, pratimus ir darbus, kuriuos tik galėjome ir išmokome, ir sekdami bites, kurios skraido ir tinkamus medui daryti žiedus čiulpia, paskui ką tik parsineša, tvarko ir į korius dėsto ir, kaip sako Virgilijus, skystą medų krauja ir saldžiu nektaru pripildo akytes, taip ir mes jaunuoliai tų pat bičių pavyzdžiu visus mūsų metinio surinktus pėdelius Jums subrendusiems vyrams atnešė-

[82] Wierzbowski, l. c. 214—5.

me parodyti ir pažiūrėti. Dovanokite, meldžiamieji, mūsų jaunam amžiui, maloningai dovanokite, jei ką mažiau tobula Jūsų akims patiekėme, ar bet kame apsirikome. Likusis būsimas mokyklos mokymo laikas mus sustiprins ir sutvirtins. Tau pirmiausia, Garbus Tėve Mokytojau, privalomą teikiame padėką ir visi žadame visada melsti maloningą Dievą pastovios Jums sveikatos, ir taip pat jums, maloniausi klausytojai, už jūsų dabar suteiktą mums dalyvavimą niekad neliausime dėkoję. Pasakiau".[83]

Ta lotyniška mokykla dar ir toliau keletą metų gyvavo. Toje pat knygojej 1817 m. vėl yra paminėtas jos ekzaminas ir įrašytos dvi lotyniškos mokinių prakalbėlės, kurių viena, prieš pradedant kvotimą, kreipiasi į lankančius ekzaminą garbingus ir maloningus klausytojus, kad paprastus ne per sunkius duotų klausimus, ir kita dėkoja meilingiems svečiams už malonų dalyvavimą ir palinksminimą, drauge atsiprašo, kad drebėdami stojo į egzaminą, ir drauge tikisi, kad ateityje būsią greitesni ir drąsesni.[84]

Po 1817 m. ta lotyniška mokykla greit liovė gyvavusi. Lenkų karalystės valdžia nustatė mokykloms naują programą, su

---

[83] Oratio brevis gratias rependens auditoribus pro exhibita praesentia sua in examine solito studiosae iuventutis scholae Marianpolensis 1811 A° die 20 Julii. Quod in votis nostris praecipuum et singulare, id felilici sorte faventibus nobis Superis hodierna luce nacti sumus, dum vestra praesentia sub solitum tempus scholastici examinis nostri perfrui meruimus, auditores dignissimi. Obtulimus vobis insignibus viris occupationes, exercitia eperaque annualis progressus nostri, quae potuimus et didicimus; ac ad imitationem apum, quae vagantur et flores ad mel faciendun idoneos carpunt, deinde quidquid attulere disponunt, ac per favos digerunt ac, ut Virgilius ait, liquentia mella stipant et dulci distendunt nectare cellas: ita sane nos adolescentes ad instar aerundem apum omnis annualis laboris nostri scholastici collectos manipulos vobis maturis viris praesentandos et videndos porreximus. Parcite juvenili aetati nostrae, parcite, quaesumus, clementer, si quid minus perfectum in conspectu vestro produximus, aut leviter in aliquo erravimus. Reliquum tempus futurum scholasticae institutionis nostrae confirmabit solidabitque nos. Ad interim autem non omittimus illud, quod, ad officii partium nostrarum, Tibi in primis, Reverende Pater Professor, debitas easque referimus gratias, aeviterne pro consttanti incolumitate tua Divinam exorare omnes pollicemur Clementiam; tum Vobis denique humanissimis auditoribus pro vestra ad praesens exhibita nobis praesentia nunquam casdem agere desinemus. Dixi.

[84] Accessus adexamen brevis studiosae juventutis scholarum Marianpolensium 1817 a.

kuria Marijonų mokyklos programa nesutiko ir dėlto turėjo liautis buvusi. Liko tik pradžios mokykla, o apie lotyniškąją daugiau jokių žinių nėra.

Apie pradžios mokyklą Marijonų laikomą ir sutvarkytą pagal Lenkų karalystės įsakymą, yra žinia iš 1820 m. 26 d. rugpiūčio. Seinų konsistorija (kūrija), atsakydama Augustavo vaivadijos komisijai, klaususiai apie mokyklas, atsako, kad Marijampolės apskrityje, kurs buvo apėmęs ir dabartinį Šakių, pagal valdžios įsakymą mokyklos gerai organizuotos yra Marijampolėje Marijonų, Naumiestyje, Balbieriškyje, Sintautuose ir Plokščiuose; kituose bažnytkiemiuose pagal valdžios įsakymą organizuotų nėra, nes prie jų išlaikymo nenori prisidėti nei dvarininkai, nei patys žmonės; ne pagal valdžios nustatytą tvarką mokyklėlių yra ne tik prie parapijos bažnyčių, bet ir daugelyje kaimų. Taigi nuo 1820 Marijampolėje yra Marijonų laikoma tik pradžios mokykla. Apie lotynišką daugiau nieko negirdėti. Matyt, jos tada jau nebuvo.

Iš Seinų konsistorijos atsakymo yra aišku, kad daug kur kaimuose būta ūkininkų laikomų mokyklėlių. Buvo jų ir Marijampolės parapijoje. Tokių, be abejo, Marijonams pažadinus, įkurtų, žinomos yra trys: Adomiškyje, Sasnavoje ir Igliaukoje iš 1837 m. Lenkų karalystės valdžia jų nepakentė ir naikino. Yra likęs įsakymas tas tris uždaryti, ir už neįvykdymą grasinama aštriai bausti.[85]

---

[85] Kad tas įsakymas nušviečia kaimo mokyklėlių būklę, paduodu čia juos ištisai: „Marijampolė 6/18 kovo 1837 m. Administracijos skyrius; Švietimo sekcija. Vaivadijos komisorius, skirtas į Marijampolės apskritį, Kvietiškio valsčiaus Vaitui. Mano aplinkraščiu 5/17 lapkričio d. 1834 m., Nr. 13774, duotu, perspėju p. Vaitą, kad pakampių mokyklas, tenykščiame valsčiuje be valdžios žinios valstiečių laikomas, tuojau uždarytų; kadangi tas įsakymas nėra tinkamai įvykdytas, nes paagl gautą pranešimą iš Marijampolės parapijinės mokyklos globėjo, iš 3/15 š. m. ir Nr. 18, Kvietiškio valsčiuje Sasnavos ir Adomiškių kaimuose pakampių mokyklos ir dabar yra laikomos, taigi dėl tos priežasties, panaujindamas tiek kartų praneštus auktesniųjų valdžių įsakymus, galutinai užsakau p. Vaitui, kad, jei dar, nepaisant valdžios draudimo, kentės savo valsčiuje pakampių mokyklėlės ir man apie jų panaikinimą protokolinio užtikrinimo per 10 dienų nepristatys, gavęs da panašių pranešimų apie jų buvimą, trauksiu p. Vaitą į atsakomybę ir bausmę, pasirašyta Filipowicz adj. Gleba sekret.“. Čia yra vertimas iš lenkų kalbos iš kopijos Kvietiškio vaito paliudytos.

Matyt, tos draudžiamos kaimų mokyklėlės buvo tos, kurias vedė vadinamieji daraktoriai. Nėra žinių, ko ir kiek jose mokoma buvo. Bet pats draudimo faktas, rodo, lyg būtų nurodymas, kad jose buvo mokoma lietuviškai.

Laikui einant, į Marijonų mokyklas laikomas Marijampolėje, Igliaukoje ir Miroslave, Lenkų karalystės valdžia įstatė mokytojus ne Marijonus. Kuriais metais tai buvo padaryta, nežinia. Gana, kad prieš Lenkmetį Marijonai mokyklose jau tik tikybą dėstė.

Lietuviški pamokslai. Priminus Marijonų veikimą mokykloje, reikėtų dar kalbėti ir apie pamokslus bažnyčioje. Kokia kalba mokė žmones pirmieji Marijonai Marijampolėje, nėra žinių. Jie nebuvo lietuviai. Ar jie išmoko lietuviškai, nežinia. Tiek yra tikra, kad, kai tik išsimokslino Marijonų lietuvių, pamokslai buvo sakomi ir lenkiškai ir lietuviškai. Kapitulose buvo vis skiriami kiekvienai bažnyčiai du pamokslininkai, vienas lenkiškas, kitas lietuviškas. Taip buvo Marijampolėje, Miroslave ir Igliaukoje. Kiekvieną šventadienį ar sekmadienį buvo sakomi du pamokslai, lenkiškas ir lietuviškas. Tie du pamokslai lietuviškose parapijose buvo nekoks naujas Marijonų įvedimas, bet iš seno Vilniaus dijecezijoje sinodų nustatyta praktika, kaip apie tai anksčiau jau buvo kalbėta.

Lenkiškas pamokslas buvo sakomas šlėktoms, kilmingiems, bajorams, o lietuviškas — liaudžiai. Čia galima būtų klausti, kaip toks paprotys atsirado ir kur jo pradžia. Žinia yra, kad Jogailos ir Vytauto laiku buvo Lietuvos kilmingųjų, mokančių gudiškai. Tas gudų kalbos mokėjimas dar labiau išplito prie Kazimiero ir ypač pirmoje pusėje XVI-to šimtmečio. Pirmieji kunigai, įvedus krikščionybę, buvo lenkai, kurie vargu mokėjo lietuviškai.

Kitas įsakymas Kvietiškio vaito, „Nr. 518. Kvietiškis, 1 balandžio-20 kovo d. 1837 m. Kvietiškio valsčiaus vaitui kunigui Lapinskui Igliaukoje. Šaltyšius Dambrauskas, man liepiant, šios dienos rapartu pranešė, kad Novojauskas Igliaukoje moko valstiečių vaikus pagal kunigo klebono valią. Suteikdamas apskrities komisoriaus įsakymo nuorašą (t. y. kurs anksčiau paduotas), prašau jį (t. y. kleboną), kad liaudžiai apgarsintų, kad jokių mokyklėlių neturi būti, ir kad kiekvienas ūkininkas, besipriešinąs tiems įsakymams, bus patrauktas atsakomybėn, arba užmokėti 30 lenk. auksinų bausmės už vaiką. O kunigas klebonas į jokius užtarymus tegu nesikiša, jei nenori būti apskųstas mokyklos globėjo taip, kaip ir aš, aukštesnei valdžiai“. Pasirašęs Sikorskis. Rašyta lenkiškai.

Jei vėliau ėmė atsirasti ir kunigų lietuvių, mokslą ėjusių Krokuvos universitete, tai vis tiek jų niekad nebuvo gana, ir dėlto Vilniaus vyskupijoje buvo visada nemaža kunigų lenkų. Prisiminus šitai, reikia dar pabrėžti vienas dalykas. Lietuvis mokąs gudiškai lengvai gali suprasti kalbantį lenkiškai, nes tiedvi abi slavų kalbos yra labai artimos viena antrai. Iš to ėjo tai, kad lietuviai, mokantieji gudiškai, lengvai galėjo suprasti lenkiškus pamokslus. Dėl to ir nebuvo griežto akstino lenkams kunigams mokytis lietuviškai. Nė vienas istorikas, rusas, ar lietuvis, iki šiol nėra nurodęs nors šiokį tokį faktelį, iš kurio būtų matyti, kad Lietuvos kilmingieji būtų kada nors reikalavę sau, t. y. kilmingiesiems, lietuviškų pamokslų. Yra žinių, kad ir didysis kunigaikštis ir kai kurie ponai, užrašydami fundušą bažnyčioms, statė sąlygą, kad arba pats klebonas būtų mokąs lietuviškai arba bent laikytų vikarą, vartojantį tą kalbą. Tai buvo daroma atsižiūrint į liaudį, nesuprantančią lenkų kalbos. Bet niekur nėra žinių, kad tie patys kilmingieji būtų sau reikalavę lietuviškų pamokslų, jiems užteko lenkiškų. Taigi, kad į lietuvių parapijas buvo įvesti lenkiški pamokslai, kalti yra patys Lietuvos kilmingieji, patys vadovaujantieji sluogsniai, kurie Lietuvos valstybės reikalus uoliai gynė nuo Lenkų. Jei daug kartų buvo kalbėta, kad Lietuvoje ėjo lenkinimas per bažnyčią, tai vis tiek to lenkinimo per bažnyčią pati giliausia šaknis ir priežastis yra ne kas kita, kaip tik patys Lietuvos kilmingieji. Niekas neneigia to fakto, kad Vilniaus vyskupijoje ir vėliau Vygrių ir Seinų dijecezijoje buvo daug parapijų, kur kunigas nemokėjo lietuviškai, nors kaimiečiai lenkiškai nesuprato, ne tik seniau bet Vilniaus vyskupijoje iki pat didžiajam karui, o Seinų dijecezijoje iki į antrą pusę XIX šimtmečio, nežiūrint į nustatytą tvarką, kad turi būti du pamokslai, lietuviškas ir lenkiškas. Prienų bažnyčios fundacijos užraše iš 1609 m. yra pabrėžta, kad klebonas būtų mokąs lietuviškai, o antroje pusėje XVIII-o šimtmečio buvo klebonas kun. Mykolas Karpavičius, didelis ponas, Vilniaus akademijos iškalbos profesorius, vėlesnysis Vygrių vyskupas, vargu mokėjo lietuviškai, tikriau sakant, nemokėjo. Nėra nė mažiausios žinios, kad jis būtų mokėjęs. Tuose pat Prienuose viduryje XIX šimtmečio buvo klebonas Katkauskas nemokąs lietuviškai ir savo parapijiečius lietuvius niekinąs, susitikdamas lietuvį kaimietį sakydavo: „Bydlę precz z drogi". Klebonų nemokančių

lietuviškai lietuvių parapijose Seinų vyskupijoje pasitaikydavo dar iki Lenkmečiui, o Vilniaus dijecezijoje iki didžiajam karui. Gelvonai (dabar Kaišiadorio v.) visa parapija lietuviai, o klebonas dar prieš 1900 m. buvo nemokąs lietuviškai. Bažnyčią ir klebonija ten buvo statęs dvarininkas Zyberg Plateris. Dėl to jis, būdamas koliatorius, turėjo teisę statyti į klebonus sau patinkamą kandidatą. Ir klebonas, pagal jo norą paskirtas, nemokėdamas lietuviškai sakė tik lenkiškus pamokslus; kad ten parapija maža, vikaro nebuvo, tai lietuviškų pamokslų visai nebūdavo. Seinų vyskupijoje Lazdijuose lietuviškas pamokslas buvo įvestas tik 1870 m. kun. Sakavičiaus.

Negeresnė buvo padėtis pamokslų atžvilgiu Sūduvos bažnyčiose ir XVIII šimtmetyje. Lietuviškų pamokslų trūkumą parapijose stengėsi užpildyti Marijampolės ir Miroslavo Marijonai. Marijonų vienuolijos įstatų vienas punktas reikalavo, kad jie padėtų parapijų klebonams bažnyčios darbus dirbti. Klebonai juos kviesdavosi į parapijas padėti, daugelyje vietų jie buvo vikarai. Kur klebonai nemokėjo lietuviškai, jų padėjėjas Marijonas, sakydavo bažnyčioje lietuviškus pamokslus. Pirma žinia, kur Marijonai apsiima padėti klebonui yra iš 1781 m. Tais metais Marijampolės vienuolynas tarėsi su Prienų klebonu Mykolu Karpavičium apie sudarymą Marijampolės parapijos iš kaimų, priklausančių Prieniškei. Už jo palankų pritarimą Marijampolės Marijonai apsiėmė jam padėti Prienų bažnyčioje, kada tik reikės. Padėdavo netik Prienuose, bet ir kitose bažnyčiose: Alytuje, Udrijoje, Daukšiuose, Gižuose, Pilviškiuose, Šumskuose, Griškabūdyje, Plutiškiuose, Rumbonyse, Krokialaukyje, Seirijuose, Šventežeryje, Paežeriuose ir kitur. Taip Rumbonyse pradžioje XIX-o šimtmečio buvo klebonas Juozas Žukas, gimusis apie Polocką, nemokąs lietuviškai; jo padėjėjai buvo Miroslavo Marijonai. Panašiai buvo ir Udrijoje. Jos klebonas, nemokąs lietuviškai, 1837 m. rašė Kalvarijos dekanui: „Dvi dalys mano parapijonų yra lenkai ir lenkiškai kalba (parapijoje dabar visi lietuviai). Bažnyčioje visos pamaldos pas mane atliekamos lenkiškai. Tik kas trečias sekmadienis pamokslas, be lenkiško, sakomas dar ir lietuviškai. Nuolatinio vikaro neturiu. Kai reikia pasišaukiu iš Miroslavo Marijonų“. Taigi Udrijoje Miroslavo Marijonai kas trečias sekmadienis sakydavo lietuviškus pamokslus. Viduryje XIX-to šimtmečio Seirijuose 14 metų buvo klebonas Mikas Ga-

jauskas. Per tiek metų netik nepramoko lietuviškai, bet dar vertė lietuvius lenkiškai kalbėti. Tačiau jis rašė vyskupui laišką šiais žodžiais: „Slabados (Miroslavo) kunigas man tik laikinai padeda, prašau ko greičiausiai duoti kunigą lietuvį, nes didesnė dalis parapijos nė žodžio lenkiškai nesupranta".[85]

Marijampolės ir Miroslavo Marijonai, padėdami klebonams įvairiose parapijose, sakydavo lietuviškus pamokslus, kur dėl kalbos nemokėjimo nebuvo kas tai darytų. Marijonai lietuviškais pamokslais, be abejo, bent šiek tiek prisidėjo prie palaikymo lietuvystės liaudyje. Sūduvos lietuviai mažiau buvo sulenkėję, nekaip tie, kurie gyveno dešiniajame Nemuno krašte. Tą Marijonų patarnavimą pagyrė ir pripažino pati Seinų vyskupijos Konsistorija (kūrija). 1823 m. 17 birželio Nr. 428, rašydama ji vyskupui primena tą Marijonų darbavimąsi įvairiose bažnyčiose ir pataria šventinti į kunigus tuos Marijonų klierikus, kurie pašaukime išbandyti ir išėję filosofiją ir teologiją, nes „dabartiniame kunigų lietuvių trūkume būtų tai naudinga dijecizijai".

Klebonams padėti į įvairias parapijas Marijonai vyko antroje pusėje XVIII šimtmečio ir XIX-ame iki Lenkmečiui. Rusų valdžia, po Lenkmečio naikindama vienuolynus, sustabdė ir Marijonų veikimą, uždraudė visokį susižinojimą ir išvykimą iš vienuolyno į parapijas, suardė drausmę ir tvarką, ir uždarytus vienuolyno mūruose pavedė aštriai policijos priežiūrai.

Žymesnieji asmens. Marijampolės vienuolynas buvo didžiausias ne tik gyvenusių kunigų skaičium, bet ir jų aukšta dora ir išsimokslinimu, statančiu juos į vieną eilę su gerai išmokslintais to laiko kunigais. Buvo jau minėta, kad generolas Kazimieras Višinskis savo vienuolijos narius siuntė į Čekų Pragos universitetą aukštojo mokslo eiti ir kad jo rūpesčiu žymus čekų skaičius, ten mokslą baigusių, įstojo į Marijonų kongregaciją. Dalis tų išmokslintų vyrų gavo veikti ir dirbti Marijampolės vienuolyne, iš kurio pagal minėtojo generolo mintį Marijonai turėjo platintis ir kitose Lietuvos vietose. Kai tik čia gavo pradžią vienuolynas, tuojau buvo jame įkurtas novicijatas, kurio vedėjas novicijų magistras pagal visų vienuolijų tvarką turi būti aukštos doros gerai išmokslintas asmuo. Su novicijatu eina drauge ir kitas reikalas

---

[86] Žinios apie Marijonų veikimą Alytuj, Rumbonyse, Udrijoj, Seirijuose imtos iš Akiro-Biržio Lietuvos miestai ir miesteliai, I, 33, 203, 235, 263.

mokyti būsimus kandidatus į vienuolyną ir išlavinti juos taip, kad galėtų studijuoti filosofiją ir teologiją. Šis uždavinys atlikti Marijonų vienuolijoje buvo pavedamas vadinamiems lektoriams, tai yra, mokytojams. Marijampolės vienuolyne nuo pradžios būdavo bent du lektoriai, ir buvo dėstoma filosofija ir teologija. Prie generolo Raimundo Novicko teologijos mokymas buvo nukeltas į Rasmą, kur teologijos studijos buvo varomos klierikams ir lenkams ir lietuviams. Bet filosofija buvo palikta Marijampolėje. Taip buvo iki paskutinio Lenkijos ir Lietuvos padalinimo. Sūduvai pakliuvus į Prūsų valdžią ir nutrūkus susisiekimui su Rasna, teologiją vėl ėmė mokyti Marijampolės vienuolyne.

Marijonų vienuolijoje buvo paprotys, kad generolas gyvendavo viename iš esamų vienuolynų, kurs jam labiau patikdavo ir kurį jis po išrinkimo sau pasiskirdavo. Su juo drauge būdavo ir gerai išmokslintas kunigas jo sekretorius. Kai kurie generolai gyveno Marijampolėje.

Kiekvienas vienuolynas arba konventas būdavo vedamas vyresniojo, kurs pas Marijonus buvo vadinamas prezidentu. Jis būdavo renkamas trejiems metams kapituloje arba vienuolijos atstovų suvažiavime, kurs būdavo daromas kas treji metai. Išėjus vienam trimečiui galėjo būti vėl išrinktas ir antram. Kad Marijampolė buvo didžiausias vienuolynas, tai ir jo viršininku būdavo renkamas tinkamas gerai išmokslintas kunigas.

Iš to, kas čia pasakyta, yra aišku, kad Marijampolės vienuolyne buvo tinkamos sąlygos veikti gerai išmokslintiems Marijonams. Tai atsiminus, reikėtų žiūrėti į žymesnius asmenis jame gyvenusius ir dirbusius.

Pirmas, kurį generolas Kazimieras Višinskis, grafienei Butlerienei prašant, buvo atsiųstas į Staropolę, buvo čekas A d a l b e r t a s S t r a c h'as, be abejo, vienas iš tų, kurie mokslą buvo ėję Pragos universitete. Savo naujoje vietoje jis veikė vos ketverius metus, mirė 1754 m. Starapolėje.

Antras į Starapolę atsiųstas Marijonas buvo H i j a c i n t a s V a s i l i a u s k a s, kilmės, rodos, gudas, vienuolis uolus, kuklus, protingas, švelnus, darbštus, grafienės Butlerienės labai gerbiamas, kaimiečių labai mylimas. Jam teko Marijampolėje organizuoti vienuolyną. Bažnyčią ir vienuolyno rūmą pastatė grafienė Butlerienė, bet vienuolyno viduje jis gavo atlikti naujakurio darbą, įvesti tvarką ir drausmę, pastatyti ant kojų. Jis buvo čia pirmas

vyresnysis. Jo rūpesčiu buvo Marijampolėje įkurtas novicijatas (1754). Darbštus buvo ne tik bažnyčioje, bet žmonėms visada labai prieinamas, atsidėjęs padėdavo atlikinėti jų reikalus. Žmonės, jam atsidėkodami, įtaisė bažnyčiai viską, ko tik reikia: arnotus, kielikus, albas ir k. Pripažindama jo darbus, Marijonų vienuolija išsirinko jį generolu. Toje garbingoje pareigoje su vienuolijos pasitenkinimu jis veikė septynerius metus. Ir generolas būdamas, gyveno Marijampolėje. Po septynerių metų vėl buvo Marijampolės vienuolyno vyresnysis ir toje pareigoje, sulaukęs 60 metų amžiaus, atsiskyrė su šiuo pasauliu 1777 m. ir palaidotas Marijampolėje. Ar jis mokėjo lietuviškai, tiesioginės žinios apie tai nėra. Marijampolėje jis gyveno 25 metus. Kad jis žmonėms labai buvo prieinamas, labai interesavosi jų reikalais, kuriuos padėdavo atlikti, kad, jam dėl pareigų išvykus į Lenkiją, jo labai visi laukdavo sugrįžtant ir sugrįžus džiaugdavosi, tai reikėtų manyti, kad jis, dažnai su kaimiečiais susieidamas, išmoko ir jų kalbą. Apie jo tautystę reikia pažymėti, kad Marijonų sąraše jis yra pavadintas lenku. Tasai sąrašas skiria lietuvius, lenkus, čekus, bet nėra jame nė vieno gudo, nors Rasnos vienuolynas buvo gudų šalyje. Labai širdingame lotyniškai rašytame nekrologe yra paminėtas vienas jo gudiškas priežodis. Iš to priežodžio, iš jo gudiškos pavardės ir iš to gudų kilmės nežymėjimo Marijonų sąraše galima spręsti, kad jis buvo gudas, o ne lenkas.

Labai pavyzdingas, pamaldus ir mokytas buvo K a j e t o n a s V e t i c k i s lenkas, pirmas novicijų magistras Marijampolėje. Jis išėjęs prirengiamąjį aukštoms studijoms mokslą, vadinamą a r t e s l i b e r a l e s, studijavo filosofiją ir spekuliatyvę teologiją, kurią baigė su garbės laipsniu.[87] Jo nuopelnas Marijonų vienuolijai yra tas, kad jis pirmas su dideliu pasisekimu ėmė mokyti Marijonų klierikus filosofijos ir teologijos. Prieš jį tą pareigą Marijonų vienuolynuose atlikdavo Pranciškonai. Tų dviejų dalykų mokytojas jis buvo per 12 metų. Generolas Kazimieras Višinskis, vykdamas dėl vienuolijos reikalų į Rymą, atsisakė nuo savo pareigos ir vyriausiai tarybai į savo vietą nurodė kun. Vetickį, kaipo tinkamiausią kandidatą, ir jis buvo išrinktas generolu. Šitame garbingame poaukštyje jis buvo šešerius metus. Po to jis gyveno Marijampolėje ir čia buvo novicijų magistras ir drauge teologijos mokytojas. „Šioje pareigoje jis degė meile savo moki-

[87] Laurea Lectoris S. T. speculativae coronatus.

niams, buvo jiems doro gyvenimo ir gražių papročių pavyzdys, mokydamas netik mokslo, bet ir dvasios dalykų, susivaldymo ir vienuoliškos drausmės", taip apie jį pasakyta jo nekrologe. Būdamas Dievo malonės pilnas, uždėjimu rankų jis grąžindavęs sveikatą ligoniams, atvykstantiems ieškoti jo pagalbos. Buvo jis sau aštrus asketas, pasninkais, plakimusi ir malda melsdavęs artimui Dievo pagalbos. Marijampolėje, būdamas novicijato vedėju, jis baigė savo aštrų gyvenimą, eidamas 48 metus 1761. Kad novicijatas įkurtas buvo 1754 m., tai jis Marijampolėje gyveno apie šešerius metus.

Tarp kitų novicijato vedėjų galima paminėti Andrijoną Ignatovskį, kurs buvęs generolu, kurį laiką buvo novicijų magistras Marijampolėje iš kur 1783 m., atsisakęs nuo savo pareigos išvyko į Lenkiją, ir čeką Leopoldą Vavrau, filosofijos ir teologijos lektorių, kurs nuo 1783 m. vedęs novicijatą Marijampolėje, išsikėlė į Lenkiją ir mirė Gozline 1799 m.

Teologijos ir filosofijos lektorių Marijampolės vienuolyne buvo gana daug. 1786 m. Marijampolėje baigė dienas čekas Jonas Nepomucenas Bermakas, sulaukęs 72 m. amžiaus. Savo gyvenime jis buvo ėjęs įvairias pareigas, buvo uolus pamokslininkas, moralinės teologijos mokytojas, vienuolyno vyresnysis. Kaip jis ilgai ir kurią pareigą turėjo Marijampolėje, nežinia. Kitas čekas, Marijampolėje ilgai gyvenusis buvo Mraas.

Mraas buvo vienas tų čekų, kurie baigę mokslą Pragos universitete buvo įstoję į Marijonų kongregaciją. Būdamas teologijos lektorius, jis tą mokslą dėstė Marijampolėje Marijonų klierikams iki 1771 m. Iki tų metų jis buvo drauge ir Marijampolės vienuolyno vyresnysis. Minėtais metais kapitula, įvykusi Rasnoje, į jo vietą vyresniuoju paskyrė buvusį generolą Hijacintą Vasiliauską, o Mraas'as buvo išsiųstas į Karaliaučių, kur jis jau antrą kartą turėjo būti kapelionas Prienų seniūnui Mykolui Butleriui, vienuolyno fundatoriui, tame mieste apsigyvenusiam. Jam išvykus, dėl kunigų stokos, teologijos studija iš Marijampolės buvo iškelta į Miroslavą. Karaliaučiuje Mraas kapelionu buvo, iki mirė Mykolas Butleris 1782 m., ir po to grįžo vėl į Marijampolę. Kapitula Rasnoje 1788 m. jį išrinko vienuolijos komisorium, tai yra generolo pavaduotoju. Kad naujas generolas kunigas Juozapas Mogienis, toje pat kapituloje išrinktas, po pusės metų nuėjo į amžinybę, tai jo poaukštis ir valdžia teko kun. Leopoldui Mraasui.

Iškilęs į tą poaukštį, ar jis Marijampolėje gyveno, nežinia. Tiek yra tikra, kad jis vienuolynų lankymą pradėjo nuo Marijampolės. Marijonų generolai kas metai vieną kartą lankydavo visus savo vienuolynus. 7 gegužės 1791 m. jis, Jonavoje būdamas, pasiruošė leidimą statyti Marijampolėje naują mūro vienuolyną ir 25 dieną to pat mėnesio jis čia atvykęs pašventino pirmą akmenį ir pradedamus mūryti pamatus. Jis mirė 1793 m. Ašmenos apskrityje viename dvare, kur jis dėl ligos kviečiamas buvo nuvažiavęs pasilsėti. Nekrologe jo asmuo šiaip charakterizuojamas. „Tasai vyras darbuose protingas ir atsargus, jų vykdyme sugabus ir tikslus, patarimuose nuoširdus, pabarimuose griežtas ir gailestingas, pažaduose be klastos, pas didikus labai laukiamas, brolių kunigų tikras mylėtojas, besirūpinąs vieša vienuolijos gerove ir budriai žiūrįs, kad atskiri vienuolynai žalos neturėtų".

Minėtasis generolas Stanislovas M o g i e n i s lietuvis buvo trejus metus filosofijos ir spekuliatyvės teologijos lektorius, 12 metų vyresnysis Rasnoje, būdamas generolu, aplankė savo tėvą ir gimines Kauno apskrityje, 5 sausio 1789 atvyko į Marijampolę sveikas ir linksmas, čia apsirgo ir 12 kovo tų pat metų atsiskyrė su šiuo pasauliu. „Žymus buvo uolumu, kuklumu, protingumu, švelnumu, dėl būdo malonumo ir vienuolių ir pašaliečių mylimas".

Minėtinas yra R a i m u n d a s N o v i c k i s, ėjusis įvairias pareigas. Jis buvo lektorius, generolo sekretorius ir asistentas ir 12 metų generolas. Stovėdamas vienuolijos pryšakyje, jis išrūpino Ryme Marijonų kongregacijai paliuosavimą iš Pranciškonų globos. Iki tol Marijonų kapitulose pirmininkaudavo nuncijaus skiriamas pranciškonas. R. Novickas Ryme ėmė rūpintis šventai gyvenusių Stanislovo Papčynskio ir Kazimiero Višinskio beatitifikacija. Su Prienų klebonu Mykolu Karpavičium ir Prienų seniūnu grafu Mykolu Butleriu 1781 m. jis sutarė iš Vilniaus vyskupo išrūpinti Marijampolės parapijos įkūrimą. Teologijos studiją, kurią Marijonai lenkai ir lietuviai turėjo atskirai, jis suvienijo ir įkūrė Rasnoje, kur teologijos mokslą turėjo eiti klierikai lenkai ir lietuviai, bet filosofijos dėstymą paliko taip, kaip iki tol buvo buvę. Lietuviai klierikai filosofijos buvo mokomi Marijampolėje ir Miroslave. Ilgai sirgęs gyvenimą baigė Marijampolėje, sulaukęs 70 metų amžiaus, 1806 m. balandžio.

K a r o l i s H o n d l e v s k i s, į vienuoliją buvo įstojęs Lenkijoje Korabievo vienuolyne, vienus bandymo metus gyveno Ma-

rijampolėje. Įšventintas kunigu, gerai sakė pamokslus, dėl to buvo paskirtas misijų prefektu, paskui buvo 8 metus generolo ir penkerius kongregacijos sekretorius. Jis sudarė gyvų ir mirusių Marijonų lotynišką sąrašą (Tabula generalis) 1786 m., įdėjo į jį trumpus Marijonų vienuolynų aprašymus ir 12 žymesnių Marijonų biografijų. Mirė, vykdamas pas gydytoją, arti Kauno Panemunėje, kur ir palaidotas 1787 m.

Ypatingai minėtinas kun. Viktoras Volungevičius. Jo vardas, tiesa, dabar užmirštas, bet jo darbo vaisius ir dabar tebestovi Marijampolėje. 1779 m. kapituloje jis buvo paskirtas Marijampolės vienuolyno vyresniuoju, arba kaip tada vadino prezidentu. Šioje pareigoje, kas treji metai jis vis vėl skiriamas, išbuvo 35 metus. Kiek galėdamas jis rūpinosi bažnyčią gražinti. Jis pastatė naują varpinę ir naujus varpus. Vieną seną apgadintą varpą, sveriantį 30 su viršum akmenų nusiuntė jis į Karaliaučių perlieti; pridėta ten buvo dar naujos medžiagos pusseptinto akmens, už naują medžiagą, perliejimą ir apkaustymą užmokėta buvo 1038 lenk. auksinai. Kitas varpas naujai nulietas buvo iš 10 akmenų ir kaštavo 1050 auks. Iš to pat Karaliaučiaus pargabeno jis ir trečią naują varpą, sveriantį 41 akmenį už 230 raudonųjų, t. y. aukso auksinų. Pinigų dalį davė vienuolynas, kitus sumetė parapija ir įvairūs geradariai. Bent dalis aukotojų vardų yra likusi vienuolyno užrašuose. Jis pataisė bažnyčios bokštus (buvo mediniai) ir ant jų kryžius, taip pat ir bokšto laikrodį.

Viktoro Volungevičiaus statytas iki šiol likęs yra didelis mūrinis vienuolyno rūmas. Tokiam dideliam namui medžiagą rengė jis ilgus metus. Jo rašytoje kronikoje yra pažymėta, kad 1784 metais buvo išdegta 30.000 plytų. Jis buvo įsitaisęs plytnyčią Surgučių kaime ir joje per septynerius metus buvo degamos plytos. Taip pat buvo rengiamos kalkės ir gabenami medžiai. Kai viskas, ko reikia statybai, taip palengva buvo parūpinta, 1791 m. jis, gavęs iš generolo leidimą, ėmė statyti. Leidime yra paminėta, kad statyti verčia netik naujo namo reikalas, bet ir užtenkamai paruošta medžiaga, kuri, darbą atidėliojant, gali išsimėtyti, sunykti ar net sudegti. Mūras buvo pastatytas vieno aukšto su giliais tvirtais ir aukštais pamatais ir su sklepais dviejų galų kampuose. 1809 m., kai gaisras ištiko bažnyčią, nudegė ir vienuolyno stogas, bet ir lubos ir balkiai šiek tiek apsvilę, liko sveiki. Balkiai buvo taip tvirti ir stori, kad jų didelė dalis buvo palikta, statant

antrą aukštą 1922 m. Kad to mūro pamatai buvo giliai į žemę įleisti ir aukšti, tai, pastačius antrą aukštą, palengva beveik po visu namu buvo iškasti ir įrengti sklepai, kurie yra panaudoti virtuvei, sandėliams ir centraliniam šildymui.

Viktoras Volungevičius parašė lotynų ir lenkų kalba Marijampolės vienuolyno kroniką. Jos lotyniškas pavadinimas yra šioks: Protocollum Conventus Mariampolensis sub Praesidentia R. Patris Victoris Wołągiewicz. Anno Dni 1783 die 6 Februarii comparatum. Po šituo titulu, visą didelį folio puslapį užimančiu ir labai gražiai ir įvairiai parašytu, apačioje paprastu kursyvo raštu pridėta: Et successive sub Praesidentia R. P. Michaelis Petter ab anno 1817 quaedam notata assignantur—et inserebuntur pro memoria. Tai yra gana stora folio-formato knyga, aptaisyta tvirtu odiniu apdaru, kurios prirašytų puslapių yra 102, kiti, didesnė jos dalis, dar tušti nerašyti. Įtraukti į ją yra Marijampolės vienuolyno juridiniai dokumentai, užrašai, vyskupų raštai ir įvairios smulkios žinios ir žinelės, kurios atrodė vertos paminėti. Yra joje žinia apie ketverių metų seimo nustatytus mokesčius, apie sukilimą 1794 ir 1795 m., apie Prūsų valdžią po 1794 m., į kurią pakliuvo Sūduva po paskutinio Lenkijos ir Lietuvos padalinimo, apie įvykius Lietuvoje ir Lenkijoje 1802 — 1807 m., apie prancūzų kariuomenės stovėjimą Marijampolėje 1807 m., apie Varšuvos kunigaikštijos gynimąsi nuo austrų įpuolimo 1809 m. Viktoro Volungevičiaus rašyti įvykiai baigiasi 1809m. Po tų metų eina pertrauka. Nuo 1817 m. rašo k. Mykolas Pieteris iki 1834 m. Čia yra duota smulkių žinių apie įvykius, kurie buvo Marijampolėje per 1831 m. sukilimą. Kronika po 1834 m. nutyla ir liauja užrašinėjusi žinias dėl suprantamų priežasčių: rusų ciesoriaus Mikalojaus I despotizmas užčiaupė visiems burnas ir privertė tylėti. Toliau į kroniką įtraukti tik Marijonų generolų Jurgio Naruševičiaus, Antano Černievskio ir Aleksandro Romano Vilčinskio aplinkraščiai, kurių paskutinis rašytas 1862 m. Čia nutrūksta kronikos rašymas, nes atėjo Lenkmetis, kurį nuslėgusi rusų valdžia žiauriai baudė katalikų bažnyčią, griovė vienuolynus, Marijonų kai kas buvo ištremti į Rusiją ar Sibirą, kiti bėgo į užsienį, likusieji buvo uždaryti Marijampolėje, buvo aštriai saugojami rusų žandarų, taip jog rašyti

ką nors buvo pavojinga, nes užtai grėsė ištrėmimas į Rusiją ar kokia kitokia bausmė.

Volungevičius įrašė į vienuolyno kroniką mokesčius, kuriuos ketverių metų seimo laiku turėjo mokėti vienuolynas ir Marijampolės miestas. Kad iš to užrašo matyt, koks buvo tas miestas, tai jį čia įdedu. Seimas 1788 m. nutarė laikyti 100.000 kariuomenės ir uždėjo mokesčius jos išlaikymui, dešimtą grašį nuo dvarininkų ir dvidešimtą nuo dvasininkų, išskyrus tuos, kurie pajamų turi mažiau kaip 2000 auksinų; tie mokės dešimtą grašį. Tam mokesčiui išrinkti buvo sudaryta apskrities komisija, prieš kurią kiekvienas dvarininkas turėjo stoti laiku skirtu parapijai ir po priesaka pasakyti, kiek pajamų turi iš įvairių žemės gėrybių, o dvasininkai ir fundušines sumas. Kadangi Prienų parapija turėjo komisijos paskirtą dieną 2 liepos 1789 m., tai ir aš tą dieną stojau prieš komisiją, pareikšdamas fundušinės sumos 20.000; kad nuo jos imdami po 7 procentus gauname 1400 lenk. auksinų, tai komisija Marijampolės vienuolynui uždėjo mokesčio 140 auks. metams. Kad reikėjo paduoti ir daržininkus, tai jurisdikoje (t. y. Marijampolės mieste) suskaitęs namų 13, vardais juos padaviau ir tą viską prieš komisiją prisiekiau. Jurisdika buvo paduota šiuo būdu: keturi jos gyventojai eina po dieną savaitėje dirbti vienuolynui vienuolyno duona; tuos komisija atleido apdirbti žemę apie vienuolyną; Laskauskienė našlė, gyvenanti savo nuosavame name, neturi kuo misti; tas namas nebuvo įskaitytas į mokestį. Likusius aštuonis namus padaviau bemokančius po aštuonis auksinus, ir iš tų 68 auksinų dešimtą grašį priskaitė. Tų jurisdikos gyventojų padaviau po 8 grašius, nes jie neturėjo mano skirto tikro mokesčio, vieni vargšai gyveno savo nuosavuose namuose, kiti vienuolyno, iš vienų amatininkų buvo galima imti už daržą, o iš kitų vargingesnių visai nieko.

Ta pati apskrities komisija nuo fundušinių sumų mokesčio neėmė, dėl to iš jurisdikos pagal kanceliarijos tarifą vienuolynas mokės 7 auks. 26½ grašių, šalia to 50 auksinų padūmės. Subsidium charitativum (taip vadinosi mokestis, kurį kunigai mokėjo) iki šiol kas metai buvo mokama po 62 auks. Toliau bus naujas išdėstymas pagal nutartą konstituciją.

Tame pat seime nutarta duoti rekrūtų iš bažnytinių ir seniūnijų turtų nuo 50 dūmų po vieną, iš dvarininkų ir šlėktos nuo 100 po vieną. Kurie mažai turi dūmų, paskirta mokėti iš bažny-

tinių ir seniūnijų po 4 auks., iš šlėktos po 2 auks., išskyrus prie sienos gyvenančius, kurie nestatys rekrūtų, bet mokėti privalės. Dėl to mūsų vienuolynas nuo 14 daržininkų dūmų rekrūtų mokesčio, skaitant po 4 auks., užmokėjo 56 auks. Vėliau ant daržininkų dūmų uždėta buvo padumė po 2 auks. Luomai seime, matydami mažą mokestį iš pirmos liustracijos įsakė antrą apskričių komisijoms, kurios, eidamos iš namų į namus, privalėjo skaityti ir laukų ir daržų dūmus.

Iš tos žinios, Viktoro Volungevičiaus užrašytos, mes matome, kaip menkas buvo Marijampolės miestelis. Tik čia nereikia užmiršti, kad kitoje Jevonies upelio pusėje buvo kitas, be abejo, didesnis Starapolės miestas.

Viktoras Volungevičius prie Prūsų valdžios keletą metų buvo provincijolas ar viršininkas tų Marijonų vienuolynų, kurie buvo tekę Prūsams. Buvęs 35 metus Marijampolės vienuolyno vyresnysis, atsiskyrė su šiuo pasauliu Marijampolėje 26 rugpiūčio 1819 m., palikdamas gražią savo darbų atmintį.

Kun. Andrius Katilius tarp Marijampolės Marijonų buvo vienas žymiausiųjų. Išsyk vienuolyne jis buvo lektorius, t. y., teologijos profesorius, vėliau, kai Sūduva buvo pakliuvusi į Prūsų valdžią, 1799 m. kapituloje, kuri buvo Marijampolėje, jis buvo išrinktas provincijos sekretorium. Tą pareigą jis pildė keliolika metų, po kiekvieno trimečio vis vėl išrenkamas, ir jo darbo vaisiai yra likę. Jo rašyti yra dviejų kapitulų protokolai iš 1799 ir 1802 m. ir viena folijoformato knyga su apdriskusiu popieriniu kandžių išlandžiotu aptaisu ir odine nugara, turinti 184 labai smulkiai prirašytus puslapius. Ant jo rudo apdaro užlipinta širdies pavidalo balta popiera su lotynišku jos pavadinimu: Protocolum R. P. Andreae Secretarii comparatum Anno Dni 1799. Pirmame jos puslapyje yra įdėta ilga, kaip to laiko buvo paprotys, gražiai didesnėmis ir mažesnėmis raidėmis rašyta tos knygos lotyniška antraštė: Protocollum R. P. Andreae Katyll protunc electi Actualis Definitoris ac Secretarii Provinciae. Manuale. Tempore capituli Procinvialis, Anno Dni 1799 die 15 inchoative, et per sequentes completive tres dies mensis Octobris. In Conventu Mariampolensi sub Dominio Serenissimi ac Potentissimi Friderici Vilhelmi III Borussorum Regis celebrati. In quo Electio A. R. Patris Provincialis, quam aliorum Officialium, nec non caeterorum id generis similium in-

grossata continentur. Comparatum Anno Domini eodem ut supra, die 26 Octobris. Ad Majorem D. T. O. M. Gloriam Bissmaeque V-nis Mariae Honorem. Adsis Inceptis Virgo Maria meis. — Toje knygoje yra pasilikti oficialių procincijolo raštų nuorašai, yra formuliarai įvairiems provincijolo raštams, yra provincijolo aplinkraščiai. Tai yra pirmoje jos dalyje. Antra dalis pavadinta „M o k y k l o s l a u k a s“ C a m p u s S c h o l a s t i c u s. Joje yra daugybė įvairiausių prakalbų, sveikinimų, šventėms, vardo dienoms, iškilmėms, prakalbų teologiją ar filosofiją pradedant ar baigiant dėstyti. Tas prakalbas k. Andrius Katilius buvo rašęs nuo 1770 iki 1801 m. Į tą savo rinkinį Jis įdėjo ir kitų Marijonų rašytų. Vienos jų sudėstytos gražia lotyniška kalba, kitos lenkiška. Tarp tų prakalbų ir nemaža ir tokių, kurios imtos iš kitur: įvairių vyskupų, karalių ir kariuomenės vadų kalbos. Tarp jų maišosi įvairūs lenkiški ir lotyniški eilėraščiai, yra keletas lietuviškų ir gudiškų. Taip tų prakalbų ir eilėraščių randasi įdėtų ir oficialių generolo ir provincijalo raštų, Vygrių vyskupo aplinkraščių ir įsakymų. Tie visi dalykai nušviečia netik to laiko papročius ir supratimus, bet ir svarbius įvykius. Yra įdėta Prienų klebono Mykolo Karpavičiaus prakalba, kurią jis sakė Gumbinėje, kai dvarininkai ir kunigijos atstovai davė ištikimybės priesaiką Prūsų karaliui po trečio Lenkijos ir Lietuvos padalinimo. Yra eilėraščių apie istorinius asmenis: apie Napoleoną, apie Saksonijos karalių, apie Kosčiuškos karstą, apie generolo Juozapo Poniatowskio mirtį ir t. t. Ta knyga su įvairiais raštais ir įvairiomis žiniomis kun. A. Katiliaus baigiasi 1819 m. Pačiame gale pridėtas dar vienas oficialus generolo k. Čubernatovičiaus raštas iš 1832 m.

Iš minėtųjų dviejų protokolų ir tos knygos gauname žinoti apie Marijonų vienuolijos būklę po Prūsų valdžia. Po padalinimų Prūsams teko netik Sūduva, bet ir didelė Lenkijos dalis. Tas naujas žemes Prūsai padalino į dvi provincijas: į Naujus Pietų Prūsus ir Naujus rytų Prūsus. Pietinėje provincijoje buvo du Marijonų vienuolynai: Korabievas ir Gora, trečias lenkų didžiausias Gozlinas buvo Austrijos valdžioje. Rytinėje buvo du, Marijampolėje ir Miroslave, neskaitant besikuriančio Igliaukoje. Kiti Marijonų vienuolynai buvo Rusijos valdžioje. Generolas k. Tadas Bialovieskis gyveno tada Gozline. Susižinojimas su generolu, esančiu Austrijos valdžioje, Prūsų buvo uždraustas. Lan-

kyti vienuolynų, kaip tai seniau buvo daroma kas metai, jam nebuvo leista. Dėlto, nesant vyriausio viršininko, drausmė tarp Marijonų po Prūsų valdžia ėmė kiek menkėti. Tai buvo priežastis, kad Marijonai, kurie buvo po Prūsais rinkosi sau provincijolą. Kapitula tam tikslui buvo sukviesta į Marijampolę 15 spalių 1799 m. Iš Lenkijos, iš Korabievo ir Goros vienuolynų, niekas neatvyko, gal dėl to, kad leidimas iš Prūsų valdžios nebuvo galima gauti. Kapituloje pirmininkavo generolo įgaliotas k. Matas Zielonka. Provincijalu buvo išrinktas k. Florijonas Balcevičius, Miroslavo vienuolyno vyresnysis, teologijos lektorius, taip pat jo taryba su 4 nariais, vienuolynų vyresnieji. K. Andrius Katilius visais balsais, išskyrus vieną, buvo paskirtas provincijos sekretorium. Atlikti buvo bėgamieji reikalai apie provincijolo išlaikymą, apie sudarymą bendro vienuolijos iždo; buvo suskirstytos vienuolijos nariams pareigos.

Provincijolas buvo dedamas trejiems metams. Dėl to 1802 m. Prūsų valdžiai leidžiant, vėl buvo sukviesta kapitula į Miroslavą 18 spalių. Provincijolu čia buvo išrinktas Marijampolės vienuolyno vyresnysis k. Viktoras Volungevičius, kurs po trijų metų 1805 m. kapitulos vėl į tą pačią pareigą buvo pastatytas. Pažymėtina yra, kad provincijolas galėjo eiti savo pareigas, tik gavęs Prūsų valdžios patvirtinimą. K. Florijonas Balcevičius kreipėsi aplinkraščiu į vienuolynus, kai buvo Prūsų valdžios pripažintas. Įdomus yra tas patvirtinimas: „Fridrichas Vilhelmas Dievo malone Prūsų karalius. Mūsų maloningą pasveikinimą. Pirmiausiai, gerbiamas, mielas, ištikimas, duodame Jums šiuo raštu žinoti: kad Jūsų išrinkimas kunigų Marijonų Ordeno provincijolu trejiems metams, tai yra, nuo 15 spalių 1799 iki 1802 metų yra Mūsų pripažintas, ir Jūs toje pareigoje šiuo raštu esate patvirtinti tuo pasitikėjimu, kad Jūs savo pareigas kō tiksliausiai atliksite, kad Jūs savo Ordeno broliams girtinu pavyzdžiu šviesite, pagalios kad Jūs dabartinei krašto valdžiai neatšaukiamai ištikimi ir atsidavę liksite. Maloningai Jums palankūs esame. Bielostoke 13 gegužės dieną 1800 J. K. Galybės Naujų Rytų Prūsų kariškai Ekonominė kamera“.

Pirmoje tų trijų kapitulų tik vieni Marijonų vyresnieji darė rinkimus ir tarėsi apie vienuolijos reikalus. Antrai prašant leidimo, Prūsų valdžia paskyrė savo atstovą apskrities tarėją, gyvenusį Kalvarijoje, Schumacherį. Tam įsakyta buvo netik dalyvauti, bet ir vesti rinkimą kapituloje.

Iš pareigų paskirstymo, padaryto 1799 m. kapituloje matyti, kad Marijampolėje Marijonai turėjo lotynišką mokyklą, į kurią mokytojais buvo pastatyti trys asmens: k. Norbertas Nytz'as, retorikos ir vokiečių kalbos mokytojas, ir scholastikai teologai Edvardas Paketuris, zokristijos ir biblijotekos vedėjas ir Adomas Rimavičius, mokytojas dviejų klasių, kurių viena vadinosi i n f i m a ir antra g r a m a t i k a. Iš to aišku, kad ta mokykla turėjo tris ar keturias klases. Lotyniška mokykla buvo ir Miroslave, tik ten buvo du mokytojai scholastikai Julijonas Kovickis, infimos ir gramatikos mokytojas ir Ignotas Zaliauskas padėjėjas, zokristijos ir biblijotekos vedėjas. Čia nebuvo nei retorikos, nei vokiečių kalbos. Kapituloje 1802 m. apie Miroslavo mokytojus jau nieko nėra paminėta, o apie Marijampolę pasakyta, kad k. Marcelius Pieteris yra mokyklų mokytojas (professor scholarum). Ar nebus čia ėmusi Prūsų valdžia dėti savo ranką ant mokyklų?

Nė viename tų protokolų nėra nieko paminėta nei apie novicijatą Marijampolėje nei apie klierikus. Rodos, kad jų nė nebuvo dėl Prūsų valdžios spaudimo ar draudimo. Prūsų valdžia buvo suvaržiusi stojimą į vienuolyną; kandidatas į vienuolyną pirma turi stoti į tam tikros komisijos egzaminą, kur jis buvo šviečiamas, tai yra, atkalbinėjamas nuo stojimo; jei jis išlaiko egzaminą, neatsisakydamas nuo savo noro stoti, tai dar turi gauti leidimą. Jei tik komisijos narių nuomonės skiriasi, tai išspręsti turi aukštesnė instancija. Rodos, kad pagal šį įstatymą niekas negavo leidimo, dėl to 1802 m. nebuvo nei novicijų, nei klierikų. Prūsų valdžia nebuvo palanki vienuolynams: Vygrių kamedulus, Seinų, Liškevos ir Virbalio Dominikonus, Naumieščio Karmelitus panaikino, atimdama jų fundušus ir žemes. Iš Marijonų nebuvo ko imti, nes fundušas 20.000 auksinų, kurių jie niekad nebuvo gavę, hipotekuotas Gaižuvos dvare, Prūsų valdžiai buvo nepasiekiamas, o žemė, kurios turėjo apie 60 margų, išmėtytų keliuose atskiruose gabaluose, buvo tuo laiku toks menkniekis, prie kurio neverta nagai kišti; dėl to juos paliko merdėti, neleisdama priimti naujų kandidatų.

Abu k. Andriaus Katiliaus rašytieji protokolai yra įdomūs ir tuo, kad juose yra surašyti visi vienuolynų nariai. Iš to sąrašo matyti, netik skaičius, bet ir tautystė.

Marijampolėje buvo šie:

Viktoras Volungevičius vyresnysis, gimęs Prygoje Metelių parapijoje.

Timotejus Purvinskis gimęs Kušliškiuose, Kalvarijos par.

Andrius Katilius, gimęs, Tarpučiuose Marijampolės par.

Mykolas Pieteris, vikaras Gudeliuose, gimęs Trobiškiuose, Marijampolės par.

Vaclovas Didvalis.

Gasparas Kališiauskas, vik. Prienuose, gimęs Gudupiuose, Liudvinavo par.

Aleksandras Didvalis.

Benignus Janulevičius.

Fabijonas Grinkevičius vik. Igliaukoje, gimęs Kuktuose, Marijampolės par.

Sebastijonas Ambrozevičius vik. Gižuose, gimęs Juodupėnuose, Keturvalakių par.

Antanas Kavaliauskas, gimęs Varnagiriuose, Krokialaukio par.

Dominykas Markevičius, vik. Prienuose, gimęs Vokiškėliuose, Vilkaviškio par.

Norbertas Nytz.

Scholastikai teologai:

Edvardas Paketuris, gimęs Trobiškiuose, Marijampolės par.

Adomas Rimavičius, gimęs Rimavičiuose, Vilkaviškio par.

Broliai padėjėjai:

Juozas Jovaišas Igliaukoje.

Jokūbas Trušauskas, sodininkas,

Donatas Naruszkevičius, durininkas.

Miroslavo vienuolyne:

Florijonas Balcevičius, provincijolas ir vyresnysis.

Matas Zielonka, buvusis vik., generalis teol. lektorius.

Ambraziejus Bilevičius.

Nestoras Zoldarevičius, gimė Vidugiriuose Keturvalakių par.

Kazimieras Drangelevičius, gimė Oželiuose, Vilkaviškio par.

Makarijus Sakalauskas,

Teofilius Pietaris, administratorius Alytuje.

Laurentijus Pabrėža.

Raimundus Tödwen, zokristijos ir Biblijotekos pref. „Dzięciolove Bielostoko".

Aleksius Modzelewski.

Marcelius Pieteris.

Scholastikai teologai:

Julijonas Korickis, infimos ir gramatikos mokytojas, gimė Pustapėdžiuose, Vilkaviškio par.

Ignotas Zaliauskas, padėjėjas Zakr. ir Bibliotekos.

Brolis padėjėjas:

Romualdas Bratulevičius.[88]

Andriaus Katiliaus protokoluose yra sužymėti ir dviejų Lenkų vienuolynų, Korabievo ir Goros, asmens: viename jų buvo 11, antrame 8.

Taip iš k. Andriaus Katiliaus raštų gauname žinią apie Marijonų padėtį po Prūsų valdžia, kuri Sūduvoje ėmė šeimininkauti rudenyje 1794 m., kai Prūsų kariuomenė atėjo į Virbalį ir užėmė visą kraštą iki Nemunui. Tą padėtį labiau gali nušviesti žinios, k. Viktoro Volungevičiaus įrašytos į Marijonų kroniką. Paimtoje šalyje, Naujuosiuose Rytų Prūsų, valdžios centrą susidarė Bielostoke, Kariškai Ekonominę Kamerą". Virbalyje buvo įkurtas Direktorijatas ir iždas, miestuose buvo įstatyti Policijos komisoriai. 1796 m. Prūsų karalius įsakė daryti ištikimybės priesaiką Gumbinėje 6 liepos. Buvo įsakyta išrinkti atstovus nuo dvasiškijos, šlėktos, miestiečių ir ūkininkų. Paskirtą dieną suvažiavę į Gumbinę atstovai buvo priimti su visokiu žmoniškumu ir tam tyčia pastatytoje salėje, Varmijos kanonikui atlaikius pamaldas, padarė ištikimybės priesaiką, šaudant iš armotų. Po to buvo pietūs ir vakare puikus balius. Kitą dieną, davus paliudijimą apie padarytą priesaiką, buvo dalinami medaliai. „Viktoras Volungevičius buvo tenai Marijonų ir dvasiškijos atstovas. 1796 m. Policija buvo atmainyta, Direktorijatas Virbalyje liovė veikęs, įstatyti buvo landratai. Vienas iždas buvo atkeltas į Marijampolę, antras į Kalvariją, trečias į Suvalkus. Šitokia valdžios

[88] Gimimo vieta imta yra ne iš 1799 m. protokolo, bet iš Vygrių kurijos aktų 1809 m.

tvarka buvo pradėta nuo 1 spalių minėtųjų metų. — Prūsų valdžiai tekusios dalys Lucko, Vilniaus ir Žemaičių dijecezijų buvo atiduotas valdyti Plocko vyskupui kunigaikščiui Šembekui, kurs Lucko vyskupijai paskyrė oficijolą Šykovskį, Sinopos vyskupą ir Bielsko kleboną, o Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų dalims k. Mykolą Karpavičių, Prienų ir Gražiškių kleboną. Iš tų trijų dijecezijų dalių 1800 m. buvo įkurta nauja Vygrių vyskupija ir jai vyskupas buvo paskirtas k. Mykolas Karpavičius, šventintas Varšavoje.

Prūsų valdžia greit griuvo. Prūsų karalius 1806 m. pradėjo karą su Prancūzija. Priešingos kariuomenės susirinko Saksonijoje 1 spalių pas Jeną, Prūsai buvo visiškai sumušti, neteko kariuomenės, ir savo krašto, 26 spalių Prancūzai paėmė Berlyną ir kariuomenės likučius. Lapkričio mėnesyje Prancūzai įžengė į Poznaniaus vaivadiją, seną Lenkijos šalį. Lenkai griebėsi už ginklų ir surengė kariuomenę, kuri kovojo išvien su Prancūzais. Maskva atsiskubino padėti Prūsams ir susirinko pas Pultuską. 3 gruodžio Prancūzai perėjo Vislą, po kelių dienų Narvę ir turėjo kelis mūšius su Maskoliais, kuriuos atstūmė atgal. 1807 m. 8 vasario buvo kruvinos kautynės pas Preiš Eylau, iš abiejų pusių daug žuvo, Maskoliai pasitraukė į Karaliaučių, o Prancūzų kariuomenė sustojo prie Pasargės upės. Dancigas gynėsi ilgai, bet 21 gegužės pasidavė. 14 birželio mūšis pas Friedlandą išsprendė karo likimą. Maskoliai sumušti bėgo kas gyvas ant Tilžės į savo šalį.

Sutartos buvo paliaubos ir 7 liepos Prancūzų ciesorius Napoleonas padarė taiką su Rusijos impertorium Aleksandru I. Toje taikos sutartyje Prūsų karalius, be žemių Vokietijoje, neteko Didžiosios Lenkijos, Mozūrų, Plocko, Bidgoščės, Chelmo šalių ir dalies Lietuvos. Iš tų kraštų buvo sudaryta Varšavos kunigaikštystė, kuri paveldimai buvo atiduota Saksonijos karaliui. Dancigas paliktas laisvu miestu.

Prancūzų kariuomenė įėjo į mūsų Lietuvą. Maršalkas Ney sustojo Kvietiškyje, o jo štabas Marijampolės mieste. Vienuolyne buvo adjutanto kvatiera. Vienuolyno buvo paimti trys arkliai. Patogumai karininkams labai daug kaštavo. 27 liepos Prancūzai išėjo, maža kiek palikdami sienoms saugoti.

30 rugpiūčio įgaliotiniai atvykę sudarė valdžią, kiekviename apskrityje vykdomą Rūmą: prezesas — pirmininkas buvo Reno-

ir penki tarėjai. 1808 m. buvo įvestos prefektūros departamentuose, o 18 gruodžio prefektūros apskričiuose. Sūduva priklausė Lomžos departamentui, kurio apskričiai buvo Marijampolė, Vilkaviškis, Seinai, Dombrovska. Tikocinas.

Varšavos kunigaikštystėje visų vienuolių ir Marijonų padėtis kiek atsimainė. Išsyk valdžia laikė Prūsų įsakymą, pagal kurį kandidatas į vienuolyną turi stoti prieš tam tyčia skirtą komisiją, kuriai stojantysis į vienuolyną, pareiškęs savo norą, turėdavo dar išsipasakoti priežastis dėl kurių nori būti vienuolis, ir išklausyti pastabų, kreipiančių jo valią kaip tik į priešingą pusę. Saksonijos karalius ir Varšavos kunigaikštis Friderikas Augustas tą įsakymą 1811 m. 23 gegužės suminkštino tiek, kad kandidatui komisija neturi daryti pastabų, o tik sužinoti, ar jis liuosa valia stoja. Kandidatas į vienuolyną priimtas gali būti tik tas, kurs pristato minėtosios komisijos leidimą. Gal dėl Prūsų valdžios įsakymo, varžančio įstojimą į vienuolyną, Marijampolėje 1808 m. nebuvo nė vieno novicijaus, nė vieno klieriko, nė vieno brolio. Bet Miroslave tais pat metais buvo vienas brolis ir du klierikai. 1812 m. Marijampolėje atsiranda 1 klierikas ir 1 brolis. Varšavos valdžia buvo įsakiusi, kad vyskupai keturis kartus per metus pranešinėtų apie asmenų atmainas, kurios darosi vienuolynuose ir duotų kiekvieno vienuolyno vienuolių sąrašus. Vygrių vyskupas taip ir darė. Iš tų sąrašų žinia yra, kad Marijampolėje 1808 m. buvo Marijonų kunigų 12, o Miroslave 6 kunigai, 1 brolis ir 2 klierikai, o 1812 m. Marijampolėje 11 kunigų, 1 brolis ir 1 klierikas, Miroslave 6 kunigai ir 1 brolis, klierikai buvo išsiųsti į Gorą. Kunigų vardai beveik visi tie patys, kurie aukščiau sužymėti.

Lotynišką mokyklą, kaip matyti iš Andriaus Katiliaus raštų, Marijonai laikė Marijampolėje.

Taip k. Viktoras Volungevičius ir k. Andrius Katilius savo užrašais nušviečia Marijonų būklę po Prūsų valdžia ir Varšavos kunigaikštystėje. Apie tolimesnį jų likimą Lenkų karalystėje, kurią įsteigė Rusijos ciesorius Aleksandras I Vienos kongrese 1815 m., duoda žinių tos pat Marijonų kronikos antra dalis, rašyta nuo 1817 iki 1832 m. Jos autorius yra Marijampolės vienuolyno vyresnysis (prezidentas) k. Mykolas Pieteris.

Brolis Pranciškus Nemirauskas, dailininkas, tapytojas turi būti priskaitomas prie žymesniųjų Marijonų.

Smulkių žinių apie jo gyvenimą ir jo tapytus paveikslus nėra likę. Žinoma yra tik tiek, kiek apie jį parašyta mirusių Marijonų sąraše (Album mortuorum), kurs šiaip apie jį kalba: „23 gegužės 1795 m. mirė Viešpatyje vienuolis brolis Pranciškus Nemirauskas, sulaukęs į 70 metų amžiaus, kurs dėl savo labai dailios tapybos Šviesiausiam Lenkų karaliui Stanislovui ir įvairiems magnatams buvo malonus, kurs savo Ordeno įvairias bažnyčias ir vienuolynus savo darbu išpuošė, pagalios priėjęs gyvenimo pabaigą, ligos suimtas, Sakramentais pastiprintas, atsiskyrė su šiuo pasauliu ir palaidotas Miroslave". Marijonų kronikoje 1772 m. paminėta, kad į didįjį altorių „pastatyta stovyla (statua J. C. Bsmae), dirbta ir tapyta B. Pranciškaus Nemierausko, mūsų vienuolio". Tiek tik yra apie jį žinių. Marijampolės vienuolyne yra viena sena Marijos Panos stovyla, yra taip pat keletas senų gražių paveikslų, bet nežinia, keno tai darbas. Vilniuje prieš metus ar keletą metų buvo rasta vienoje bažnyčioje ar vienuolyne užtepti kalkėmis seni freskai, apie kuriuos žinojo radėjai, kad darbas Nemirausko, bet nežinojo, kas jis buvo. Kun. Vaišnora M. S. C. pranešė jiems, kad tai buvo Marijonas.

K. Mykolas Pieteris tarp kitų Marijonų yra taip pat minėtinas. Gimęs jis buvo Trobiškiuose apie 1763 m. Vienuolyne jis gyveno 69 m., kunigas buvo 64 m. Marijampolės vienuolyne jis buvo vyresnysis 21 metus, ėjo jis taip pat ir visos vienuolijos prokuratoriaus pareigas. Pasižymėjo vienuolišku drausmės laikymu, pamaldumu, darbuose buvo neilstąs, broliškoje meilėje pastovus. Būdamas vienuolyno vyresnysis, tą jis žymų ir minėtiną dalyką padarė, kad geradarių ir vienuolyno lėšomis ir taip pat savo dideliu rūpesčiu iš tvirto mūro pastatė Marijampolės bažnyčią. Šį pasaulį apleido eidamas 89 metus, palaidotas Marijampolėje. Tokius jam nuopelnus pripažįsta mirusiųjų Marijonų sąrašas. Užsipelnęs jis yra ir daugiau. Jis parašė antrą dalį Marijonų kronikos nuo 1817 iki 1834 m. Iš jo sužymėtų žinių ir žinelių matyti, kad jis bažnyčios statymu buvo užsiėmęs su visa savo siela. Tas bažnyčios darbas buvo pradėtas 1817 m., kai jis gabeno akmenis jos pamatams, ir baigtas 1824 m., kai Augustavo ar Seinų vyskupas supraganas Augustinas Polikarpas Marciejevskis iškilmingai ją pašventino. Ir darbo eigą, ir lėšų rinkimą, ir medžiagos rūpinimą, ir įrengimą ir visokius puošimus jis sužymėjo su įvairiomis smulkmenomis. Duodamas žinių apie vienuolyno reikalus, jis įveda skaitytoją į Lenkų karalystės laikus.

Gana smulkiai aprašo jis 1830 — 1863 m. Lenkų sukilimą, vadinamą Krakosmetį, kaip jis reiškėsi Marijampolėje. Jį čia duodu ištisai:

29 lapkričio 1830 m. Varšuvoje kilo revoliucija. 5 generolai krito ir nemaža sukilėlių iš universiteto. Pats kunigaikštis Konstantas buvo dideliame gyvybės pavojuje.

4 gruodžio išėjo griežtas įsakymas, kad kiekvienas turėtų dalgį, pikę ir ginklą. Paskui ėjo savanorių užsirašinėjimas ginti tėvynę.

15 gruodžio 10 valandą ryte varpų skambinimas ir visas komisijos paradas iš Apylinkės komisoriaus raštinės su daugingais viso apskričio dvarininkais, šauliai ir raiteliai su vėliavėlėmis, taip pat savanoriai pėstininkai ir pagalios dvarininkai su Lenkų Aru atėjo į bažnyčios pamaldas. Prieš mišias buvo armotų gaudimas, per mišias buvo pritaikytas pamokslas, po mišių Aro šventinimas. Pagiedota Te Deum laudamus. Celebranso prakalba ir paskui kelios patrijotų dvarininkų kalbos apie tėvynę. Su pritaikyta muzika ta pačia tvarka visas paradas grįžo iš bažnyčios su laisvės šūkiais.

1831 metai. 1 sausio paskelbtas Dvasinės Sekcijos smarkus paliepas laikyti visose bažnyčiose 40 valandų pamaldas su suplikacijomis ir šventėmis bei sekmadieniais giedoti psalmę Dievas mūsų gelbėtojas ir tvirtybė.

Iš 6 į 7 sausio nakčia į Marijampolę atvyko keli rusų kariuomenės pulkai iš Kauno su 12 armotų, pėstininkai ir raiteliai. 40 su viršum arklių stovėjo vienuolyne, 16 kareivių ir 2 popai nakvojo.

8 vasario atvyko ant nakties pėstininkai, 30 kareivių nakvojo palivarke (t. y. vienuolyno ūkio trobose).

11 vasario šimtas arklių visus tvartus užėmė ir stovėjo 40 kareivių.

14, 15 ir 16 vasario vis po 40 stovėjo.

4 kovo 9 valandą ryte bažnyčioje viešai visi Marijampolės apskričio valdininkai ir dvarininkai, esant Rusų kariuomenės pulkininkui Kulešovui, padarė ištikimybės priesaiką Šviesiausiam Ciesoriui ir Lenkų Karaliui ir pasirašė. Tai įsakyta buvo Kilnios Kūrijos 3 kovo.

6 kovo bažnyčioje buvo perskaitytas spaustas Dybičo atsišaukimas į Lenkus.

7 kovo Kūrijai buvo duotas pranešimas apie priimtą priesaiką iš valdininkų ir dvarininkų, atvykusių 4 kovo.

12 balandžio anksti Krakusai ir šauliai po Pušetto komanda paėmė Rusų komendantą su 50 kareivių ir amunicija, Marijampolėje po šaudymo į valandą.

19 balandžio rusai suėmė Madeiskį su jo ekonomu, 20 balandžio, perskaičius ištarmę, 11 valandą ryte pas tiltą sušaudė juodu abu, kalėjime atlikusiu išpažintį.

22 balandžio 5 valandą ryte pradėjo didelį puolimą Krakusai po Pušetto ir Šono komanda Marijampolės laukuose ir mieste. Šūviai iš dviejų armotų ir šautuvų truko daugiau kaip tris valandas. Daug Rusų krito, bet Rusams iš Kalvarijos atvykus padėti, dar daugiau spaudžiamų krikščionių (t. y. sukilėlių) paguldė galvas Marijampolės ir Kvietiškio laukuose, daugiau, kaip 300 nekaltų sielų, kurių parapijos Šventoriuje (na Cmentarzu) 23 balandžio palaidota daugiau kaip 100, Liepų sode daugiau, kaip 50, parapijos kapinėse daugiau, kaip 100.

23 balandžio Rusai penkis kartus darė kratą bažnyčioje ir vienuolyne ieškodami Pušetto ir Šono. Tą pat dieną pats vienuolyno vyresnysis pusę valandos buvo aštriam arešte, iš kurio prieš Rusų generolą vos išsiliuosavo.

24 balandžio buvo perskaitytas skelbimas apie maištus, kad visi valdininkai ir gyventojai ramiai grįžtų į savo namus.

1 birželio Rusai skubiai vyko į Kauną per Marijampolę visą naktį.

2 birželio Lenkai po Gelgudo komanda anksti ryte trečią valandą atvyko į Marijampolę su 36 armotomis ir išvyko ant Pilviškių ir Gelgaudiškio.

16 liepos atėjo Rusų armija iš Kauno, paėmė 12 vežimų šieno iš daržinės, didelį katilą ir du katiluku iš palivarko.

6 rugsėjo Rusai nakčia užėjo ir išsitraukė kelis šieno vežimus ir pasiėmė visus vežimų pakinklus.

20 spalio Rusai užėmė visas arklides ir tvartus, vienuolyno arkliai ir galvijai sode buvo suvaryti.

1832 m. 6 vasario išėjo spaustas Šviesiausio Ciesoriaus ir Lenkų Karaliaus manifestas su amnestija paliuosuojančia nepriklaususius prie sukilimo ir su griežtu paliepimu ir atsakomybe dijecezijos vyskupui, kad nepriiminėtų užsienio kunigų.

Tiek yra žinių, k. Mykolo Pietriko įrašytų į Marijonų kroniką apie Krakosmetį.

Jaunų Marijonų mokslinimas. Kandidatai, į vienuolyną įstoję, pirma po bandymo metus būdavo novicijate, kur mokydavosi dvasinio gyvenimo ir vienuoliškos drausmės. Tą atlikę būdavo mokomi filosofijos ir paskui teologijos. Marijonai lietuviai novicijatą eidavo Marijampolėje, bet filosofijos ir teologijos mokydavosi vieni Marijampolėje, kiti Miroslave. Viename ir antrame name būdavo po du ar kartais iki keturių klierikų. Mokydavo du mokytojai, vadinami lektoriai, taip Marijampolėje, taip ir Miroslave. Generolas Raimundas Novickis teologijos mokymą apie 1783 m. nukėlė į Rasną, kur vykdavo visi Marijonų klierikai teologai, lenkai ir lietuviai. Bet filosofijos studija buvo palikta ir Marijampolėje ir Miroslave. Tokia buvo mokymo tvarka iki 1794 m., tai yra iki Prūsai priėmė Sūduvą. Prūsų valdžia suvaržė stojimą į vienuolyną. Tai Marijampolėje išnyko novicijatas, išnyko paskui jį ir klierikai. Varšavos kunigaikštystėje, nors stojimo į vienuolyną varžymas šiek tiek buvo suminkštintas, bet trumpu jos gyvavimo laiku Marijonų klierikų būklė nedaug kiek pagerėjo. Lenkų karalystės laikais Marijampolėje vėl atsiranda novicijatas, paskui jį atsinaujina filosofijos ir teologijos studija, tik klierikai mokomi ne vienoje vietoje, bet vieni Marijampolėje, kiti Miroslave.

Marijonų kronikoje yra pažymėta, kad 1819 m. 12 lapkričio Augustavo (Seinų) vyskupas Jonas Klemensas Golaševskis Marijampolėje keturiems Marijonų klierikams suteikė mažesniuosius šventinimus ir dviem subdijakonatą. Yra ir daugiau paminėjimų apie klierikus. Kapitulos akte 1839 m. yra pažymėta, kad Marijampolėje buvo du lektoriai, vienas dijakonas ir du klierikai. Kitoje kapituloje 1844 m. paminėti Marijampolėje taip pat du lektoriai ir trys klierikai, o Miroslave du lektoriai ir du klierikai. 1850 m. Marijampolėje lektoriai vis du, o klierikai keturi. 1856 m. kapituloje, kuri buvo Miroslave, buvo nutartas naujas dalykas, būtent, kad visi Marijonų klierikai, ir lenkai, kurie iki tol buvo mokomi Skurce, ir lietuviai būtų mokomi drauge Marijampolėje. Toje pat kapituloje buvo išspręsta, kad ir novicijatas, kurs iki tol lenkams buvo Skurce, o lietuviams Marijampolėje, būtų bendras abejiems Skurce.

Tais pat 1856 m. Marijampolėje yra jau 11 klierikų: Vincentas Zieminskis, Jurgis Čėsnas, Aleksandras Žukevičius, Motiejus Daukša, Jurgis Kolesinskis, Elizejus Miliauskas, Motiejus Gilius,

Bernardas Pielasinskis, Stanislovas Jablonovskis, Blažiejus Kisielskis ir Stanislovas Nosinskis. Jų pirmieji 7 lietuviai, paskutiniai 4 lenkai. Juos mokė du lektoriai k. Jonas Junavičius ir Kazimieras Pėstinykas.

Iš 1862 m. kapitulos matyti, kad bendras visų klierikų ir lenkų ir lietuvių, vienuose namuose mokymas nebuvo išlaikytas. Yra klierikų Marijampolėje, tik nežinia kiek ir vienas lektorius k. Jurgis Čėsnas. Dauguma klierikų, jų skaičius nežinomas, buvo Skurce, kur juos mokė trys lektoriai: Kazimieras Pėstinykas, Simanas Mankieliūnas ir Bernardas Pielasinskis. Anie du lietuviai, šis lenkas. Novicijato Marijampolėje tais metais nėra, o yra Skurce, kur novicijų magistras buvo Kazimieras Pėstinykas.

Taip Marijonai mokslino savo klierikus ne viešose vyskupijų seminarijose, bet pas save kuriame nors vienuolyne ne drauge, bet atskirai, lenkai daugiausiai Skurce, lietuviai Marijampolėje ir kartais Miroslave. Laikant savo seminariją pas save, Marijonams reikėjo rūpintis, kad visada turėtų tinkamai išmokslintų lektorių. Antroje pusėje XVIII š. lektoriai buvo daugiausiai čekai, kurie buvo baigę mokslą Pragos universitete, ir jų išmokslintieji mokiniai. Po Prūsų valdžia dėl varžymo 1802 Marijonai neturėjo nė vieno klieriko. Nežinia, ar turėjo Varšavos kunigaikštijos laikais. Lenkų karalystėje buvo atgijęs ir novicijatas ir klierikų mokslinimas. Čia reikėjo rūpintis išmokslinti gerus lektorius. Lenkų karalystėje Varšavoje buvo įkurtas universitetas su teologijos fakultetu. 1817 m. valdžia pranešė Vygrių vyskupui, kad jo vyskupijos trys klierikai gali mokslintis tame universitete, gaudami kas metai po 800 auksinų stipendijos, ir vienas klierikas vienuolis 300 auksinų, Ar Marijonų nors vienas klierikas gavo naudotis ta valdžios teikiama stipendija, nežinia. Pagal 1829 m. kapitulos nutarimą, pažymėtą Kronikoje, buvo išsiųsti į Varšavą studijuoti iš Skurco k. Jastrząbskis ir iš Marijampolės k. Stankevičius ir 1830 m. k. Andrius Jurevičius. Varšavoje studijavo netik šitie, bet dar ir daugiau Marijonų tuo pat laiku. Tai matyti iš šiokio kronikos paminėjimo: 1823 m. 3 sausio iš Varšavos sugrįžo klierikai po įšventinimo. 6 sausio per Tris Karalius buvo k. Baltramiejaus Vaškevičiaus primicija ir 8 sausio sekmadienį k. Vincento Gavėno. Per sekančius 18 metų nėra žinių, ar klierikai buvo siunčiami studijuoti į Varšavos universitetą, ar ne. Tik 1850 m. kapituloje yra pažymėta, kad dijakonas Kazimieras Pėstinykas vyks į

Varšavos akademiją Marijampolės vienuolyno kaštu. 1856 m. kapitula kalba apie lektorius, kuriuos reikia išmokslinti Varšavos akademijoje, ir kad klierikai Jurgis Čėsnas ir Vincentas Zieminskis (Ziemys) Varšavos Akademijoje turi būti laikomi Marijampolės vienuolyno lėšomis, iki baigs ketverių metų kursą. Paskutiniai Marijonai, kurie Varšavoje ėjo Akademijos mokslą, buvo Vincas Senkus (Senkauskas, Senkelis) ir Simanas Šalaševičius. Visi čia minėtieji akademikai buvo lietuviai išskyrus vieną lenką Jastrzębskį.

Iš to visko matyti, kad Marijonų vienuolija rūpinosi savo jaunųjų narių mokslinimu, kad turėjo gerai išmokslintų lektorių ir kad šviesiom akim galėjo žiūrėti į ateitį. Bet jos gražų augimą neišgydomai ilgam laikui pakirto Lenkmetis.

I š t r e m t i e j i i r n u k e n t ė j u s i e j i M a r i j o n a i. Lenkų sukilimas 1863 m. rengiamas buvo per dvejus metus. 1861 ir 1862 m. visur Lenkijoje buvo daromos procesijos iš vienos bažnyčios į kitą su kryžium, su bažnytinėmis vėliavomis. Buvo stengiamasi į jas įtraukti kuo daugiausiai žmonių. Dalyvaudavo jose šlėkta, dvarininkai. Giedamos jose būdavo šventos giesmės ir drauge patrijotiškos politinės. Dalyvavo jose ir dvasiškija, buvo jose ir Marijonai. Lenkmetį užjautė Lietuva, visa širdžia pritarė jam dvasiškija, pasisekimo jam geidė ir Marijonai. Kai Rusai nuslėgė sukilimą, atėjo bausmės ir dvarininkams, ir šlėktai, ir dvasiškijai, ir vienuolijoms. Lengviausia Rusų valdžiai buvo griebtis tada už vienuolijų, nes parblokšta, nusomyta ir nuslėgta visuomenė nedrįso kelti balso prieš žiauriai baudžiantį nugalėtoją ir tylėjo. Jau 1864 m. buvo išleistas caro ukazas, kuris dėjosi reformuojąs vienuolynus, o iš tikro visus juos naikino. Rusų valdžiai buvo gera proga juos spausti ir naikinti netiek už įsimaišymą į sukilimą, kiek nuslėgti katalikų Bažnyčią ir jos palaikytojus ir paskui platinti pravoslaviją ir rusinimą. Dėlto vienuolynus naikino, o atskirus jų narius baudė.

Tas baudimas, turbūt, prasidėjo po 1831 m. Yra žinia, kad Miroslavo vienuolyne gyvendavo 8 kartais 6 Marijonai. 1832 m. buvo ten tik keturi. Tas sumažėjimas, rodos, bus pasidaręs iš to, kad kai kurie arba į užsienį pasišalino arba buvo ištremti į Rusiją.

K r i s t u p a s Š v i r m i c k a s Rusų valdžios 1848 m. buvo ištremtas į Irkucką Siberijoje. Gimęs jis buvo 1812 m. Varnupiuose Daukšių par. Į Marijonų vienuolyną įstojo 1832 m. Kuni-

gų įšventintas 1838 m. ir tais pat metais paskirtas antru lektorium Marijampolėje. Kurį laiką jis buvo kapelionas Varšavoje nebylių mokykloje. Sugrįžęs iš ten, 1844 m. kapitulos buvo paskirtas Marijampolės Marijonų vienuolyno vyresniuoju arba prezidentu. Čia jis, kaip man pasakojo a. a. k. Jonas Katilius, rengėsi įkurti nebylių mokyklą ir jau buvo gavęs valdžios leidimą. Tik pas jį buvo padaryta krata ir buvo rastas vienas katekizmas, kuriame buvęs vienas rusams nepatinkąs pasakymas. Už tai jis 1846 m. 18 gruodžio suimtas buvo ir ištremtas į Irkucką, šalčiausią Siberijos miestą, kuriame greit jis buvo paskirtas klebonu. Ilgus metus jis ten klebonavo ištremtiems, kaip ir jis pats, katalikams. Iš vieno kunigo girdėjau, kad šalia Irkucko buvo koks verteiva bepradedąs daryti aukso kasyklą. Jam subankrutavus, nupirko ją antras ir trečias, kuriem dviem taip pat nepavyko rasti aukso. Kai nieks jos nepirko, labai pigiai ją paėmęs kun. Švermickas. Jam pasisekė ir jis pralobo. Kai 1879 m. sudegė ten medinė bažnyčia, jis pastatė dailią mūrinę. Už jo nuopelnus, kai jis 1888 m. šventė 50 metų kunigystės jubiliejų, popiežius Leonas XIII atsiuntė jam aukso kieliką ir mišiolą, o parapijonys bažnyčioje jo atsiminimui pastatė altorių. Baigdamas gyvenimą, savo turtą jis užrašė bažnyčiai ir įkurtai prie jos mokyklai. Atsiskyrė su šiuo pasauliu Irkucke 16 (28) lapkričio 1894 m.[89]

Kun. J. Pranaitis, gyvenusis ir veikusis Siberijoje, šiaip apie jį rašo: „Gegužės 27 d. (1909). Šiandieną, seredoje prieš Devintines, išvažiavome Irkuckan, seniausian ir garsiausian Siberijos miestan. Tenai lygiai prieš 100 metų valdžia pakvietė pirmuosius katalikų misijonierius, jezavitus. Irkucko kapuose daug ilsisi ištremtųjų po 1830, 1848 ir 1863 m. Atlankiau ir mūsų Marijampolės kun. Švermicko kapą. Jisai daug metų Irkucke klebonavo ir šelpė paskui jį nukeliavusius Siberijon brolius kunigus“. . .[90]

Jonas Žilinskas gavo kentėti dėl Lenkmečio. Gimęs jis buvo Juškonyse (Šventežerio par.) apie 1810 m. Mokėsi Seinų gimnazijoje ar licejuje, iš kurios pasitraukė, kai 1831 m. dėl sukilimo ji buvo uždaryta. Į Marijonų vienuolyną įstojo 1833 m. ir liudijimo apie išeitą mokslą nepristatė, nes iširęs licejus nedavė.

---

[89] Kraj 1895 r. N. 4. Aktai Marijamjolės vienuolyne ir žinios, girdėtos iš senų kunigų.

[90] Šaltinis 1909 m. Nr. 36, p. 574.

Novicijatą ir teologijos mokslą drauge su Kristupu Švermicku ėjo Marijampolės vienuolyne. 1838 m. jis jau dijakonas paskirtas buvo Marijonų mokyklos mokytojum Miroslave. Kapitula 1844 m. paskyrė jį jau kunigą Miroslavo vienuolyne antru lektorium ir Švenčiausios Trejybės Brolijos promotorium arba vedėju. 1850 m. jis vėl yra parapijos mokyklos mokytojas Miroslave. 1856 m. jis buvo atkeltas į Marijampolę, kur jis turėjo sakyti lenkiškus pamokslus (būdavo skiriami du pamokslininkai, vienas lietuviškas, kitas lenkiškas). 1862 m. kapitula jį nusiuntė į Igliauką. Tiek yra apie jį žinių Marijonų aktuose. Per Lenkmetį jis priėmė sukilėlių priesaiką ir su jais drauge būdavo. Už tai jį Lauko Auditorijatas pasmerkė 23 rugsėjo 1863 m. Nr. 1384. Lenkų Karalystės vietininkas tą pasmerkimą patvirtina ir karo valdžia jį išsiuntė gyventi į Rusiją.[91] Jo gyvenimas ir likimas Rusijoje nežinomas.

Vincas Grinevičius 1850 m. buvo vienas keturių Marijampolėje tuo laiku buvusių Marijonų klierikų. 1856 m. kapitula jį jau kunigą paskyrė į Miroslavą, kur jis buvo iki Lenkmečiui. 1864 m. jis prisaikdino tris valstiečius, stojančius į sukilėlių eiles, ir pasakė bažnyčioje kurstantį pamokslą. Už tai buvo nuteistas. Teismo sprendimą Vilniaus generalgubernatorius Muravjovas patvirtino 6 rugpiūčio 1864 m. ir k. Grinevičius buvo išsiųstas į Siberiją gyventi.[92] Kaip jam ten ėjosi ir kada mirė, nežinia.

Juozapas Gegužinskis, kun. Marijonas gyvenusis Marijampolėje. 1844 m. jis čia buvo antras lektorius ir metrikų vedėjas, 1850 m. pirmas lektorius ir vyresniojo pavaduotojas, 1856 vyresnysis arba prezidentas, 1862 m. jis yra Igliaukoje metrikų vedėjas. Per Lenkmetį jis lankė sukilėlių būrį, kur jis išklausė trijų valstiečių išpažinties, kuriuos sukilėliai buvo pasmerkę mirties bausme, be to, jis kalbino žmones stoti į sukilimą, skaitė bažnyčioje revoliucinius atsišaukimus į tautą. Kadangi buvo įrodyta, kad jis aktyviai buvo dalyvavęs sukilimo judėjime, dėlto teismas, kurio išsprendimą patvirtino Kauno gubernatorius pradžioje 1864 m., atėmė iš jo dvasininko poaukštį ir visas ypatingas luomo teises ir asmens privilegijas, taip pat nuteisė konfiskuoti jo turtą ir ištrėmė gyventi į Siberiją, į Tomsko guberniją. Vėliau

---

[91] Kubicki Pawel, Bojownicy kaplani, III, 339, 715.
[29] Ten pat, III, 712—713.

iš Tomsko gubernijos valdžia jį išsiuntė į Kostromo gub., kad jis čia gyventų policijos priežiūroje.[93] Daugiau apie jį žinių nėra.

K. Jurgis Kolesinskis taip pat skaudžiai gavo nukęsti dėl Lenkmečio. 1856 m. jis buvo dar klierikas Marijampolėje ir ėjo teologijos studijas. 1862 m. jis jau buvo kunigas ir darbavosi Marijampolėje. Kiek jis buvo prisidėjęs prie sukilimo, nežinia. Rusų valdžios jis buvo suimtas ir ištremtas į Siberiją. Nėra žinių, kur jis ten gyveno ir kaip darbavosi. Po 25 metų jam leista grįžti į tėvynę. Sugrįžęs jis Marijampolėje neilgai buvo ir iškeliavo į Ameriką. Ten jis buvo Čikagoje šv. Jurgio parapijos klebonas, ten jis ir mirė.

Andrius Strupinskis dėl Lenkmečio gavo iškeliauti į Ameriką. Novicijatą ir teologiją jis buvo ėjęs Marijampolės vienuolyne. 1856 m. jis, jau kunigas, buvo Miroslave, kur jis sakė lietuviškus pamokslus, o 1862 m. jis buvo Igliaukoje. Nežinia, ar jis buvo kiek įsimaišęs į sukilimą. Rusų valdžia jį laikė įtariamu ir davė jam 1866 m. pasą į užsienį, kad iš ten daugiau negrįžtų; o jei bandytų grįžti, tai ant sienos turi būti suimtas. Jis nuvyko į Ameriką. Po sunkių perėjimų jis apsigyveno Jungtinėse valstybėse, Čikagoje. Ten bebūdamas, jis parsikvietė savo giminių iš Marijampolės parapijos. Šitas pavyzdys praskynė kelią daug kam vykti į Ameriką ir ten ieškoti laimės. Pirma to pavyzdžio į naująjį pasaulį iš Marijampolės par. buvo nukeliavęs tik vienas siuvėjas Bujauskas.

Marijonų vienuolijos naikinimas. Rusų valdžia nesitenkino atskirų asmenų baudimu. Lenkmetis buvo jai geriausia proga padaryti tai, ką ji buvo jau įvykdžiusi kitose buvusiose Lietuvos kunigaikštystės žemėse. Po 1831 m., tarp daugelio kitų dalykų, ji panaikino vienuolynus. Po 1863 m. ji tai darė Lenkų karalystėje, kuriai nuo 1815 m. priklausė Sūduvos kraštas.

Marijonų naikinimas ėjo šiokiu būdu. Išėjus caro ūkazui apie vienuolynus vėlai rudenį 1864 m., rusų valdžia sugabeno Lenkijos Marijonus į Marijampolę, palikdama jų vienuolynuose po vieną

---

[63] Marijonų kapitulų aktai, Kubicki, III, 308. R-čių Jonas, Gudelių parapijos Monografija, p. 17, yra šiokia žinia: Ivoniškio girioje, ties Rūdėnais, vidugiryje, vadinamojoje Aguonpievėje, sukilėliai darydavę „muštrus". Ten jie turėję šėtras, net ir koplytėlę su altoriumi. Turėję ir kapelioną, kokį tai Gegužinską, kuris jų išpažinties klausydavęs, jiems mišias laikydavęs ir ginklus laimindavęs.

kunigą, kurs turi šventomis dienomis laikyti pamaldas žmonėms. Panaikino generolo valdžią, uždraudė visokį susižinojimą su dvasiškija, užgynė be ypatingo valdžios leidimo išvykti kur nors iš vienuolyno, pavedė vienuolius aštriai policijos priežiūrai, kad į vienuolyną pašaliniai asmens nesilankytų ir ypač kad be policijos žinios svetimų žmonių neįsileistų į vienuolyną pernakvoti. Uždraudė priimti naujus kandidatus, kad išmirštant seniems vienuolynas savaime išnyktų. Panaikinusi rusų valdžią generolo teisę valdyti, vienuolynus pavedė vyskupo jurisdikcijai. Bet ir su vyskupu susižinoti tiesiog nebuvo valia. Buvo paskirtas pasaulinis kunigas vadinamas vizitatorius, kurs turi lankyti vienuolynus ir būti tarpininku susižinant ir su rusų valdžia ir su vyskupu.

Po sugabenimo Marijampolėje buvo į 30 kunigų Marijonų, lenkų ir lietuvių. Buvo ankšta. Kai kurie gavo gyventi mažame kambaryje po du. Policijos aštri priežiūra, nusiminimas, ankštumas darė, kad daug kas, ypač lenkai, negalėjo nurimti. Lenkai siuntinėjo prašymus vyskupams, kad priimtų į savo vyskupijas ir skirtų kur nors Lenkijoje į parapijas, prašinėjo rusų valdžios, kad duotų leidimą išvažiuoti iš Marijampolės. Jie įrodinėjo, kad nemokėdami lietuviškai, jie čia nenaudingi. Išsyk rusų valdžia tų prašymų nepaisė, bet po kiek laiko ėmė nusileisti ir duoti leidimus. Taip per keletą metų lenkai išsiskirstė į Lenkiją. Lenkų liko Marijampolėje tik generolas Aleksandras Romanas Vilčinskis.

Vėliau už lenkus į Marijampolę buvo suvežti ir Miroslavo Marijonai. Bandė naikinti ir Igliaukos vienuolyną. Bet vyskupui užtariant, ten buvo du palikti.

Uždarytus Marijampolės vienuolyne Marijonus policija prižiūrėjo ir sekė kiekvieną jų žingsnį. Susekus kokią smulkmeną, apskrities karo viršininkas pranešinėjo aukštesnei valdžiai ir ta kai kuriems įsakydavo dar aštresnę priežiūrą. Tuos ypatingai aštriai prižiūrimus čia reikėtų paminėti.

K. Vincentas Gavėnas (1804 — 1885), 1838 m. paskirtas Marijampolės vienuolyno vyresniuoju, po keleto metų nukeltas į Igliauką ir nuo 1856 m. gyvenusis Marijampolėje, užsitraukė ant savęs policijos akį. Marijampolės apskrities viršininkas generolui policmeisteriui į Varšavą davė apie jį 1865 m. šiokį pranešimą: „k. V. Gavėnas, kaip ir visi Marijampolės vienuolyno Marijonai, atsižiūrint į seną jų elgesį 1861 ir 1862 metais, kai dalyvavo visose manifestacinėse eisenose ar net ir patys jas darė,

priklauso prie neištikimų asmenų ir reikia jį imti į pastovią ir budrią priežiūrą.[94] Igliaukoje būdamas jis įveisė prie vienuolyno labai gražiai sutvarkytą sodą, kurį per didįjį karą kareiviai, arklius prie medžių rišdami, sunaikino. Jo, rodos, buvo įveistas Marijampolės vienuolyno sodas, kuriame buvo daug parinktų labai gerų rūšių vaismedžių ir kurį šalta 1929 metų žiema iššaldė. Po Lenkmečio jis ilgą laiką buvo Didvyžių koplyčios kapelionas.

Toki pat pranešimai buvo duoti ir tokia priežiūra buvo dedama dar trims Marijampolės Marijonams: k. Simanui Šalaševičiui, k. Vincentui Zieminskiui, ir k. Vincentui Senkauskui (Senkui).[95]

K. Juozapas Elizejus Miliauskas, Marijampolės Marijonas užsitraukė ant savęs Rusų valdžios nemalonę už ypatingai mums svarbų dalyką, kai po Lenkmečio slėgė Lietuvą spaudos draudimas. „Suvalkų gubernatorius 18 vasario 1874 m. Nr. 2839 pranešė Dvasinių Dalykų Valdybai, kad k. J. Miliauskas, „žinomas kaip karštas fanatikas, slapta mokė lenkų vaikus, už tai Lenkų karalystės vietininkas uždėjo jam piniginę bausmę, o Suvalkų gubernatorius nesutiko, kad kunigas E. J. Miliauskas būtų savo vienuolyno prokuratorium“.[96]

Tiesa, yra, kad jis mokė vaikus skaityti ir rašyti tik ne lenkų, bet lietuvių Marijampolės parapijos kaimuose, ir ne lenkiškai, bet lietuviškai. Nuvažiavęs į kaimą pas ligonį, klausdavo, ar vaikai moka skaityti, ir tuoj imdavo mokyti. Sekmadieniais ir šventadieniais susišaukdavo vaikus neva giedoti, bet iš tikrųjų mokydavo skaityti ir rašyti. Tam naudodavo įvairiausias progas. Išvažiavęs į parapiją, ar pas ligonį, į vestuves ar krikštynas, išklausinėdavo vaikus, kas moka, kas nemoka; suradęs mokantį, liepdavo jam mokyti kitą nemokantį. Kad vaikai su noru tai darytų, išmokusiems pamoką kitą sekmadienį žadėdavo duoti gražų paveikslėlį ir pažadus ištesėdavo.

Bemokydamas, jis platino ir lietuviškas knygas suaugusiems, vaikams „Lementorius“. Jis buvo vienas iš daugelio tų asmenų, kurie padėdavo didžiausiam knygų platintojui ir uoliausiam knygnešiui Sudargo klebonui k. Siderevičiui, kurs, Prūsuose išspausdinęs, naktimis po Lietuvą knygas vežiodavo. Atveždavo jis kny-

---

[94] Kubicki, III, 38.

[95] Kubicki, III, 714, 715.

[96] Kubicki, III, 713.

gų ir į Marijampolę kun. Miliauskui, kurs pas save laikydavo sandėlį. K. Miliauskas ir pats platindavo, dažnai dovanai dalindamas, ir rasdavo padėjėjų tarp kitų Marijonų. Kun. Pėstininkas, kalėdodamas parapiją dovanai knygų išdalindavo už 200 rublių. Dar daugiau išdalindavo kun. V. Senkus.[97]

K. Miliauskas gimė 22 vasario 1835 m., į vienuolyną įstojo 1855 m., apžadus padarė 1856 m., kunigo mokslus ėjo Marijampolėje. Nuo 1859 m. gyveno Igliaukoje, kur jo pareiga buvo pamokslus sakyti. Kai rusai naikino vienuolynus, jis buvo atvežtas į Marijampolę, kur jis, nors išsyk rusų valdžios vienuolyno prokuratorium nepatvirtintas, tačiau vėliau pripažintas, keletą metų ėjo tą pareigą. Mirė 30 kovo 1890 m.

K. Aleksandras Romanas Vilčinskis, nuo 1859 m. Marijonų Kongregacijos generolas, minėtinas yra kaipo vyras, pilnas Dievo dvasios, pastovus, ištvermingas. Jam reikia pripažinti tą garbę, kad jis ir blogiausiame likime savo vienuolijos neapleido, bet kentė su ja visus jos griovimo, naikinimo ir merdėjimo skausmus. 1864 m. jis buvo su kitais Marijonais lenkais rusų valdžios atvežtas iš Lenkijos į Marijampolės vienuolyną. Kiti lenkai, kaip minėta, stengėsi pasiliuosuoti iš skurdaus suspausto vienuolyno gyvenimo ir po keleto metų išsiskirstė. Jis liko kentėti vienuolyne griovimo kančias iki galui. Mirusių Marijonų sąraše šiaip yra paminėtas: „1871 m. 22 rugpiūčio laikinį gyvenimą, išmainė į amžiną didžiai gerbiamas tėvas Romanas Vilčinskis, kurs 1864 m., eidamas generolo pareigas, drauge su kitais konfratrais iš Lenkijos civilės valdžios atvežtas į Marijampolės vienuolyną, savo akimis matė kongregacijos griovimą. Jis buvo vyras, kurs uoliai rūpinosi bendra visos kongregacijos gerove; tai aiškiai matyti iš aplinkraščių, kuriuos jis, būdamas generolas, siuntinėjo į atskirus vienuolynus vienuoliškai dvasiai stiprinti. Palaidotas pas bažnyčią Marijampolėje“.

K. Jurgis Čėsnas, po minėtojo Vilčinskio Marijonų generolas, gimęs Vaitiškiuose Marijampolės par., novicijatą ir kunigo mokslus buvo ėjęs Marijampolės vienuolyne. Baigęs Varša-

---

[97] Žinias apie mokymą pasakojo k. J. Vaišnora, kurio teta buvo pas jį mokiusis, apie knygų platinimą — k. Kaz. Matulaitis, kuris jaunas būdamas buvo Marijampolėje vikaras ir gyveno vienuolyne su K. Miliausku.

vos akademiją, keletą metų buvo filosofijos ir teologijos lektorius Marijonų klierikams ir po Lenkmečio tikybos mokytojas Marijampolės gimnazijoje. Buvo mylimas ir konfratrų ir pasaulinių žmonių dėl linksmo jo būdo. Labai mokėjo sugyventi su rusais valdininkais. Marijampolės žandarų viršininkas M. Tarnavskis, tas rusų valdžios akis ir ausis, būdavo jo dažnas, beveik kasdieninis svečias. K. Čėsnas per jį stabdydavo rusų valdininkų rusinimo uolumą. Kai tik kas pasirodydavo smarkus rusintojas, žandarų viršininkas, jo įprašytas, prašydavo aukštesnę valdžią, kad iš Marijampolės iškeltų. Ir tai vis pavykdavo. Pastiprintas šv. sakramentais mirė 15 lapkričio 1892 m., palaidotas šventoriuje pas Marijampolės bažnyčią. Jo gerbėjai ir dažni jo svečiai pastatė jam ant kapo paminklą.

K. Vincentas Senkus (Senkauskas), paskutinis senųjų Marijonų generolas, dar iki šiol parapijoje labai gražiai ir su meile minimas, gimė Ašmonų kaime Šumskų par. 1840 m. 5 rugsėjo, eidamas 18 metus įstojo į vienuolyną, apžadus padarė 1860 m., išėjęs filosofijos ir teologijos kursą kunigu įšventintas 1863 m. Varšavos akademijoje studijavo ketverius metus ir ją baigė. Nuo 1871 m. ėjo prokuratoriaus pareigą Marijampolės vienuolyne. Minėtajam kun. J. Čėsnui mirus, 1893 m. jau nedaugelio dar gyvų likusių buvo išrinktas Marijonų generolu ir toje pareigoje išbuvo iki mirčiai. Būdamas merdėjančios vienuolijos vadas, kaip narsus Kristaus kareivis, išbandė visus galimus būdus, kad išgelbėtų nuo mirties jau mirštančią kongregaciją. Bet nei prašymai, nei aukštų asmenų protekcijos nieko nepadėjo: rusų valdžia neleido priimti naujų kandidatų į vienuolyną. Taip jam besirūpinant, išmirė visi Marijonai ir nuo 1898 liko gyvas tik jis vienas. Jau nesant čia ant žemės vilties, jis visą viltį sudėjo Dievui, dieną ir naktį meldėsi, kad Dievo Apveizda neleistų išmirti jo mylimai vienuolijai. Dievas jo maldų išklausė ir jis dar prieš mirtį matė beatgyjančią ir slapta beatsinaujinančią kongregaciją. Buvo visiems paprastas, meilus, žmonių mylimas. Šventose kunigo pareigose buvo labai uolus, labai iškalbus Dievo meile degąs tikėjimo tiesų skelbėjas, užsipelnė tuo geriausią visų atmintį. Savo žymiu rūpesčiu padidino Marijampolės bažnyčią, pristatė du gražiu jos pryšakyje bokštu ir po koplyčią iš šonų, papuošė vidų, įdėdamas į vietą lubų rimtus skliautus. Pagalios darbų ir senatvės pribaigtas didžiojoje savaitėje trečiadienį 11 balandžio 1911 m. atidavė

Dievui savo sielą. Didžiai žmonių gailimas ir raudojamas buvo palaidotas šventoriuje pas savo mylimą bažnyčią.[98]

Atnaujinta Marijonų vienuolija ir jos įstaigos. Kai visokia viltis gauti leidimą iš rusų valdžios priimti naujų kandidatų buvo galutinai užgesusi, netikėtai atvyko pas K. Senkų jaunas Peterburgo dvasinės akademijos profesorius ir pasisiūlė pats įstoti į mirštančią vienuoliją ir slapta be jokio rusų valdžios leidimo atnaujinti. Tas profesorius buvo k. Jurgis Matulevičius, vėlesnysis Vilniaus vyskupas ir arkivyskupas. Jis surado naujų kandidatų, jis parašė naujus įstatus, pritaikytus prie dabartinio laiko reikalų, jis išsirūpino Romoje tų įstatų patvirtinimą, jis prieš karą Šveicarijos Friburge įkūrė atnaujintos vienuolijos novicijatą. Kam tie dalykai būtų įdomu smulkiau ir giliau sužinoti, tegu skaito 1933 m. marijonų vienuolijos Marijampolėje išleistą knygą: Arkivyskupas Jurgis Matulevičius.

Novicijatas. Per karą prie vokiečių 1917 m. jauni slaptieji Marijonai nesislėpdami ėmė rinktis į Marijampolę. 1918 m. pats atnaujintojas vasario ar kovo mėnesyje čia parvyko ir pirmiausia įkūrė novicijatą jauniems marijonams auklėti. Pats jį vedė labai uoliai jam atsidėjęs, iki paskirtas vyskupu turėjo išvykti į Vilnių. Jam išvykus, novicijatas ar geriau skaičius jame auklėjamų jaunų vienuolių vis didėja, taip jog dabar manoma iškelti jį iš Marijampolės į kitą vietą.

Misijos. Karui pasibaigus, Marijonai, kurie iki tol buvo slaptai įstoję į vienuoliją, susirinko į Marijampolę ir ėmė žiūrėti, kaip išplėst savo veikimą. Kad vienas iš svarbiųjų vienuoliams tinkamų užsiėmimų yra skiepyti tikėjimą žmonių širdyse ir platinti dorą, o tam svarbi priemonė yra misijos ir rekolekcijos, tai Marijonai uoliai ėmė laikyti misijas įvairiose Lietuvos parapijose. Šiuo atžvilgiu labai pasižymėjo kun. Andziulis, k. Vaitkevičius, k. Dargis, k. Petrauskas, k. Stakauskas, a. a. k. Tilvytis, k. Grašis, k. Drabnys ir k.

---

[98] Žinios imtos iš aktų, esančių Marijonų vienuolyne. Apie naikinimą Marijonų vienuolijos plačiai rašė J. Totoraitis straipsnyje „Marijonų vienuolija nuo 1864 m. iki atgaivinimui", Tiesos Kelias 1936 m. Nr. 9, p. 457—469, Nr. 10, p. 525—542, Nr. 11, p. 605—619 ir dar nebaigtas spausti. — J. Totoraitis, Vygrių ir Seinų vyskupijos vienuolynų naikinimas, Tiesos Kelias, 1926 m., Nr. 9.

M a r i j o n ų g i m n a z i j a. Marijonų įstatuose yra pažymėta, kad pagal išgalėjimą vienuolija stengsis varyti pirmyn ir mokslą. 1920 m. buvo sutarta įsteigti gimnaziją, kur būtų kreipiama daug dėmesio į auklėjimą ir į proto lavinimą. Pagal vakarų Europos Marijonams ėjusiems mokslus Šveicarijoje žinomą prityrimą geriausiai jaunuolių protą išlavina klasinės gimnazijos, tai buvo nuspręsta, kad kuriamoji gimnazija bus klasinė su lotynų ir graikų kalba. Gimnazija buvo įsteigta ir pradėta nuo vienos pirmos klasės; kad kas metai turėjo prisidėti vis viena klasė daugiau, tai reikėjo rūpintis patalpa ne tik klasėms, bet ir bendrabučiui, kurs labai svarbus yra auklėjimui. Tada k. Andziulis ir k. Čikota išvyko į Ameriką misijų laikyti ir drauge uždirbti lėšų ar surinkti aukų ar ir paskolinti. Tiems grįžus ten nuvažiavo k. Vaitkevičius, k. Draugelis, k. Petrauskas. Viskas gerai pasisekė. 1922 m. ant senojo vienuolyno, kurs jau buvo besidarąs per ankštas, buvo uždėtas antras aukštas. 1923 m. buvo pastatytas dabartinis gimnazijos rūmas, dabar jau pilnas mokinių ir į bendrabutį visi norintieji netelpa. Baigusių gimnaziją išėjusios yra jau devynios laidos.

M a r i j o n ų b i b l i o t e k a. Gimnazija tai jaunuoliams auklėti ir mokyti. To negana. Reikėjo žiūrėti, kad, išėję mokslus, patys marijonai galėtų mokslą varyti, mokslo darbą dirbti. Kai kurių prityrimas buvo parodęs, kad tai, nežiūrint nė didžiausio noro, dalykas labai sunkus ir beveik negalimas dėl tinkamos bibliotekos stokos. Tai reikėjo ją įsigyti. Tai padarė k. Kriščiukaitis, gyvendamas beveik nuo pradžios pas Marijonų atnaujintoją Vilniaus vyskupą J. Matulevičių. Ten jis per keletą metų išpirko kas buvo tinkama iš Vilniaus antikvarijatų, paskui iš kitų Lenkijos tos pat rūšies knygynų. Kai vyskupui Vilnių apleidus, jis grįžo į Marijampolę, tai per Latviją parsigabeno visą vagoną knygų. Be to, kiekvienas marijonas, stodamas į vienuolyną, atsivežė taip pat po žymų rinkinį knygų. Taip susidarė didelė biblioteka, kur knygų dauguma yra Lietuvos istorijai šaltiniai. Jai ir spaustuvei buvo pastatytas 1927 m. atskiras rūmas. K. Kriščiukaitis ja viena tik užimtas, per keletą metų atsidėjęs uoliai dirbdamas gerokai aptvarkė, nors dar jos tvarkymas nėra baigtas.

S p a u s t u v ė. Marijonai tikėjimą ir dorą nori platinti ne tik pamokslais, bet ir knygomis. Tam tikslui įsitaisė spaustuvę. Joje spaudžia savaitraštį Šaltinį, kurs stengiasi plėsti ir gilinti re-

liginį ir dorinį katalikų susipratimą. Vaikams leidžia mažą laikraštuką Šaltinėlį. Be to, spaustuvė spaudžia religinio ir dorinančio turinio knygas, kurias patys Marijonai parašo ar kurias duoda spausti kiti autoriai. Turi daug spausti ir savo raštų. Kun. J. Vaitkevičius yra parašęs dvasinius skaitymus kiekvienai ištisų metų dienai. Išspausti jie sudarys kokius keturis didelius tomus. Panašių dalyką turi parašęs ir k. J. Aleksa.

D a r ž i n i n k y s t ė i r s o d i n i n k y s t ė. Pagal įstatus Marijonai vieni yra kunigai, kiti broliai nekunigai; iš vienų ir antrų įstatai reikalauja, kad duoną patys užsidirbtų. Iš to eina tai, kad reikia visiems duoti tinkamą darbą. Kunigai dirba dvasinį ir bažnytinį darbą, mokslininkai gauna užsiimti mokslu; broliai, kurie mokslų nėję, iš sykio dirbo paprastus namų darbus, kad vienuolynas galėtų apsieiti savo jėgomis be svetimų samdininkų. Brolių skaičiui augant, reikėjo žiūrėti į amatus ir juos plėsti. Pramokusieji dirba spaustuvėje: vieni spaustuvės ir redakcijos vedėjai, kiti korektoriai, mašinistai, lankstytojai, rinkėjai. Čia nevisi tinka ir nevisi gali tilpti. Tiems yra kiti amatai. Vienas iš pirmiausia pradėtųjų yra daržininkystė. Brolis daržininkas (Kazimieras) veda daržus su keliais broliais padėjėjais, kurie drauge su juo dirba ir iš jo mokosi. Vasario mėnesyje po stiklais pradeda auginti salotas ir ridikučius, kurie prieš Velykas būna jau užaugę. Šiek tiek vėliau eina agurkai. Po stiklais stengiasi priauginti įvairių diegų: pomidorų, kalafijorų, ankstybų kopūstų, gėlių. Atšilus pavasaryje sodina diegus kuo greičiausiai į daržą ar ir į šiltadaržius, kad birželio bent pabaigoje būt užaugusių daržovių. Gėles augina ir atvirame ore ir šiltadaržiuose. Stengiasi per ištisus metus ir žiemą turėti žydinčių gėlių. Po karo kam Marijampolėje vėlai rudenyje ar žiemą prireikdavo žydinčių gėlių, turėdavo gabentis iš Prūsų. Dabar to reikalo nėra; aprūpina broliai daržininkai. — Sodininkystės, pirmi bandymai padaryti; pradžia jau yra. Kaip pirmoje pusėje XIX š. marijonai čia apylinkėje išplatino gerų veislių vaisingų medžių, taip ir dabar broliai sodininkai tikisi, kad jiems taip pat pavyks padaryti.

S t a l i ų d i r b t u v ė. Statant vienuolyno aukštą, gimnaziją ir spaustuvės namą buvo daug stalių darbo. Nuo pat pradžios visus tų namų rengimus ir baldų jiems reikalingų dirbimą vedė vienas brolis staliorius. Per keletą metų bedirbdamas vienuolyno reikalams gerai įgudo ir jo dirbti daiktai rado pripažinimo iš pu-

sės tų, kurie lankydavo vienuolyną. Daug kas ėmė duoti užsakymų. Darbams didėjant palengva išaugo to brolio darbštumu stalių dirbtuvė ir dabar priima ir namų rengimo, įvairių baldų, ir įvairių medžio darbų užsakymus.

Ū k i s. Vienuolynas turi nepertoli nuo miesto savo ūkį. Visus jo darbus dirba broliai marijonai. Kad visi jie yra darbštūs ir rūpestingi, tai visos ūkio šakos plėtojasi ir daro pažangą. Kadangi brolių noras eina prie to, kad visi ūkio darbai būtų gerai atliekami, tai greitu laiku ūkis pasidarys visai pavyzdingas. Prie ūkio yra ir bitininkystė.

K a l v ė. Vienuolynas ir ūkis turi daug geležies darbų. Juos atlieka keli broliai kalviai. Daugiausia dirba jie tik vienuolyno reikalams.

E l e k t r o s s t o t i s. Bažnyčiai, vienuolynui, gimnazijai, spaustuvei ir dirbtuvei apšviesti ir mašinoms varyti reikia daug energijos. Dėl to vienuolynas visiems tiems saviems reikalams turi elektros stotį, ją veda broliai marijonai.

S i u v y k l a ir b a t s i u v y s t ė. Kad visose čia minėtose įstaigose dirba daugiausia broliai, virtuvę ir namų ruošą aprūpina taip pat broliai, tai vienuolyno gyventojų skaičius yra nemažas. Jiems visiems aprėdyti ir apauti vienuolynas laiko savo siuvyklą ir batsiuvystę. Jas veda broliai. Pirmiausiai aprūpina vienuolyno gyventojų reikalus. Jei kiek dar lieka laiko, tai priima ir užsakymus.

Visos čia minėtos įstaigos yra vienuolyno dalys, yra a. a. arkivyskupo J. Matulevičiaus minties išreiškimas. Ne visas jas jis pats kūrė, bet visos jos eina iš jo iniciatyvos.

Rygiškių Jono gimnazija

Tarp Nemuno ir Prūsų nuo XVIII š. buvo dvi aukštesnės mokyklos: Seinuose nuo 1768 ir gal nuo tų pat metų (nėra tikros žinios) Virbalyje. Abiejose tose vietose buvo dominikonų vienuolynai. Lenkų karalystės laikais Virbalyje 1819 m. vienuolynas buvo panaikintas, su juo drauge išnyko ir dominikonų laikoma mokykla. Seinuose dominikonų vienuolyną panaikino Prūsų valdžia 1805 m., bet jų mokykla atsilaikė, tik 1817 m. buvo perkelta į Lomžą. Seinai be aukštesnės mokyklos nerimo, ten vėl buvo įkurta šešių klasių mokykla su dviejų metų paskutiniu kursu. Joje

būdavo net iki 800 mokinių. Po 1831 m. ta mokykla buvo uždaryta. Kiek vėliau Seinai išsirūpino bent keturių klasių mokyklą ir ją palengva pavertė į gimnaziją. 1839 m. buvo joje jau aštuonios klasės, tik tada ji buvo perkelta į Suvalkus, o Seinuose buvo palikta keturių klasių mokykla, bet ir ta greit atkraustyta į Marijampolę.

Seniau buvo gandas, kad į Seinų mokyklą važiuodavo mokytis daug jaunuolių iš Marijampolės apskrities, kuri tada buvo daug didesnė, nes buvo apėmusi ir dabartinę Šakių. Valdžia, į tai atsižiūrėdama, kėlusi į Marijampolę. Seinų mokykoje buvo mokęsis k. A. Tatarė. Ar ta mokykla buvo atkelta 1839 m., ar kiek vėliau, nežinia. Marijampolėje ji išbuvo iki 1867 m. Žymi jos mokinių dalis eidavo į Seinų Seminariją, kuri buvo įkurta apie 1824 m. Seinų vyskupijoje net ir lenkiškoje jos pusėje kunigai būdavo dauguma lietuviai. Marijampolės 4 klasių mokykloje buvo mokęsis Varšuvos arkivyskupijos sufraganas vyskupas Ruškevičius, prieš keletą metų miręsis Vilkaviškio pralotas k. Dabrila; Lenkijoje išgarsėjusis skulptorius Velionskis (Veliuoniškis), kilęs iš Kumelionių k. arti Marijampolės.

Iki lenkmečiui ta keturių klasių apskrities mokykla buvo lenkiška, visi dalykai mokomi buvo lenkų kalba. Po 1863 m. lenkų kalba iš jos buvo visai išmesta ir įvesta rusų kalba, pirma lenkiška mokykla dabar virto rusiška. 1867 m. buvo ji paversta gimnazija.

Ir keturklasė ir gimnazija pradžioje buvo mediniame name viduryje miesto, kur dabar yra mūrinis Babarskio namas. Dabartinį gimnazijos rūmą rusų valdžia pastatė 1870 m.; planus jai darė ir darbus prižiūrėjo inžinierius prancūzas. Apie 1890 m. tas pirmykštis rūmas visu trečdaliu buvo padidintas.

Į rusišką Marijampolės gimnaziją buvo įvestas vienas visai naujas dalykas, kurio pirmiau jokia lenkiška Lietuvoje buvusi aukštesnė mokykla nebuvo turėjusi, tai lietuvių kalba. Rusų valdžia padarė tai pagal Hilferdingo nuomonę, primenančią, kad Prūsų valdžia daug seniau buvo įvedusi lietuvių kalbą į Tilžės gimnaziją. Tai kalbai buvo skiriama viena pamoka savaitėje; ji būdavo paskutinė ir niekas už pabėgimą iš jos nieko nesakydavo.

Mokinių toje gimnazijoje pradžioje buvo daug. Vienu tarpu buvę arti 500. Vėliau direktorius Soloviovičius, nepalankus lietuviams už tai, kad išėję gimnaziją nevirsta rusais pravoslavais,

buvo pakišęs valdžiai sumanymą, kad uždarytų. Dėl miesto prašymų ir įvairių užtarimų nebuvo ji panakinta, bet mokinių skaičius dėl nelengvo įstojimo sumažėjo iki pustrečio šimto.

Ta gimnazija karui prasidėjus išsikėlė į Rusiją ir iš ten negrįžo. Iš jos išėjo daug inteligentų, dirbusių Lietuvos atgijimui. Basanavičius, įkūrusis „Aušrą", P. Kriaučiūnas, kurs žodžiu daug žadino tautišką susipratimą ir kurį dėl to rusų žandarai pašaipai praminę buvo Lietuvos karalium, Jablonskis savo gramatika nustačiusis mūsų kalbos rašybą, arkivyskupas Matulevičius, įkūrusis Lietuvos bažnytinę provinciją, Kriščiukaitis, neseniai mirusis Tribunolo pirmininkas ir k. Daugelis ir dabar dirba Lietuvoje: buvęs viceministeris A. Daniliauskas, kurs yra dabar Marijampolės gimanazijos direktorium, Telšių vyskupas Justinas Staugaitis, Teologijos-Filosofijos fakulteto dekanas P. Kuraitis ir k.

Karui baigiantis, Žiburio draugija, matydama gimnazijos reikalingumą, 1917 m. rudenyje gavo iš vokiečių okupacijos valdžios leidimą įkurti Marijampolėje lietuvišką gimnaziją. Atidaryta ji buvo sausio mėnesyje 1918 m. Iš sykio buvo joje penkios klasės, bet tais pat metais po vakacijos, sugrįžus iš Rusijos daugeliui mokinių, pasidarė pilna aštuonių klasių gimnazija. Keletą metų buvo joje per 1000 mokinių.

Mūsų didžio kalbininko Jono Jablonskio garbei pagal Švietimo Ministerijos įsakymą yra vadinama Rygiškių Jono gimnaziją.

Po karo gimnazija buvo mišra. Dabar berniukų skyrium, mergaičių ir skyrium.

Nuo 1918 m. Marijampolėje yra ir atskira Žydų gimnazija.

V a r g d i e n i ų S e s e r ų v i e n u o l y n a s. Pradžia jo buvo tokia. Panelė Uogintaitė, baigusi Šveicarijoje Kryžiaus Seserų Institute Ingenbolyje namų ruošos ir gražaus siuvimo skyrių, prieš karą Marijampolėje įkūrė namų ruošos mokyklą. Išauklėta Šveicarijoje Seserų vienuolyno įstaigoje, ji ėmė linkti prie vienuoliško gyvenimo. A. a. arkivyskupas Matulevičius parašė jai ir jos draugėms įstatus ir pats pradžioje davė joms nurodymų ir pamokymų, kaip jos turi tvarkytis. Jos įsitaisė spaustuvę, keletą metų laikė mergaičių 4 klasių mokyklą. Dabar jos dirba Marijampolės senelių prieglaudoje, vaikų prieglaudoje, trijuose vaikų darželiuose, laiko mergaičių bendrabutį, darbuojasi spaustuvėje, laiko pradžios mokyklą, veda Marijonų gimnazijos bendrabučio virtuvę, turi Šešupės knygyną. Jos turi skyrių ir kitur. Telšiuose turi

spaustuvę ir pradžios mokyklą. Kiti jų skyriai yra Alytuje, Vilkaviškyje, Šakiuose, Utenoje ir net Amerikos Marijonapolyje nuo 1936 m.

L i e t u v a i č i ų S e s e r ų D r a u g i j a, kuri prieš keletą metų vadinosi Bendrija, įsikūrusi po karo, turi nuosavų mūro namą, kurį pačios sesers statydamos dirbo, laiko dabar mergaičių amatų mokyklą, kurios kursas bus, turbūt, ketverių metų.

Ž i b u r y s i r Š v i e s a. Spaudą atgavus Marijampolė pasidarė kultūrinis Sūduvos centras. Kun. Justinas Staugaitis, dabartinis Telšių vyskupas Marijampolėje įkūrė „Žiburio" draugiją. Ta draugija išsiplatino beveik visose parapijose, jos kyrių buvo į 57. Visur ji labai gyvai veikė. Į jos visuotinius susirinkimus, kas metai daromus, suvažiuodavo jos atstovai iš visų skyrių ir šiaip jos narių labai dideliame skaičiuje. Jos tikslas buvo platinti švietimą. Jos pakraipa buvo krikščioniška katalikiška. Savu laiku ji nuveikė didelį darbą. Šalia jos buvo kita švietimo draugija „Šviesa" su antireligišku socijalistišku nusistatymu. Už „Žiburį" ji buvo daug mažiau išsiplatinusi, ir jos veikimo pėdsakai ne taip buvo žymūs kaip „Žiburio".

K a r o p ė d s a k a i M a r i j a m p o l ė j e. Visoks visuomeninis veikimas sustojo, kai Sūduva pakliuvo per karą į vokiečių rankas. Marijampolės miestas nuo karo nedaug nukentė, bet karo baisybes skaudžiai gavo kęsti parapija. Kun. V. Dvaranauskas, kurs 1917 m. spalių mėnesyje buvo atkeltas į Marijampolę klebonu, šiaip aprašė karo vargus: „Parapijos gyventojus radome karo nukamuotus, suvargusius. Daugumas šeimynų narių buvo pabėgę į Rusiją, daug ypač jaunimo, išvaryta į koncentracijos stovyklas į Vokietiją, arba čia pat Lietuvoje į miškus priverstinų sunkių darbų dirbti. Beveik pusė parapijos buvo taip sunaikinta, jog nepalikta netik trobesių, bet nei tvorų nei medžių. Lankydami parapiją, daug šeimų radome iškastuose žemėje rūsiuose begyvenančių ir urvuose didelį vargą vargstančių. Pačioje Marijampolėje, anot žmonių pasakų, nebuvo namo, į kurį didesnis ar mažesnis šovinys nebūtų pataikęs. Pati bažnytėlė neperdaugiausia nukentėjo, tik langai, stogas ir sienų paviršius buvo skaudžiau paliesti ir varpai vakarykščiui išvežti. Vienuolynas, į kurį buvo pataikiusios trys didžiosios Rusų granatos, buvo pusėtinai apardytas: vietomis be stogo, be langų, be durų... Tačiau žmonių nebuvę užmušta. Visi buvo įsitikinę, kad Švenčiausioji Dievo Mo-

tina Marija savo vardu pramintą miestą nuo didesnių nelaimių apsaugojusi".[1]

Daug jaunų vyrų buvo išvaryta į Kazlų Rūdos girią, į Papilę, arba į Augustavo girias. Ten jie buvo verčiami dirbti girios medžiagą, kuri buvo gabenama į Prūsus, žiemą gyveno lentinėse šopose, maitino juos neužtenkamai. Būdami nepakenčiamose sąlygose ten daug kas mirė, ar jei grįžo, sveikata buvo sulaužyta.

Marijampolėje, vokiečiams užėjus, lietuviai įsikūrė gimnaziją. Vokiečiai ją uždarė. Jos direktorius klierikas Dailidė buvo išvežtas į Vokietiją ir ten ligos ir vargo nukamuotas mirė.

Vokiečiai Marijampolėje įkūrė mokytojų kursus, vokiškus. Baigiantis 1917 m. „Žiburys", Okupacijos valdžiai leidžiant, įsteigė gimnaziją.

Gyventojai. Marijampolėje dabar yra daugiau kaip 14.000 gyventojų. Trečia jų dalis yra žydai, kiti lietuviai, yra šiek tiek ir vokiečių. Mieste ir parapijoje yra apie 1000 evangelikų. Žydai turi dvi sinagogas.

Evangelikai turi savo bažnyčią, kurios pradžia buvo šiokia. Prūsų valdžia ant žemės, priklausančios Marijonų vienuolynui, 1804 m. pastatė mūrinį sandėlį (magazyną) ir už žemę Marijonams mokėjo po 30 auksinų metams. Lenkų karalystės valdžia 1821 m. tą sandėlį atidavė evangelikams, kad būtų jiems maldos namai. Tais pat metais buvo padaryta sutartis tarp Marijonų vienuolyno ir evangelikų įgaliotinių, pagal kurią už žemę apsiimta buvo mokėti kas metai po 30 auksinų. Tas mokestis, tur būt, buvo mokamas iki Lenkmečiui.[100]

Evangelikų mokykloje yra apie 40 vaikų.

Cukraus fabrikas Marijampolėje. Arti miesto Kvietiškio dvaro lauke prie Šešupės akcinė bendrovė „Lietuvos Cukrus" 1931 m. pastatė pirmą Lietuvoje cukraus fabriką. Pirmais metais dirbo jame daugiau kaip 400 žmonių. Buvo perdirbta 45.000 tonų cukrinių runkelių ir iš jų gauta 65.520 maišų po 100 kg balto cukraus. Antrais metais fabrikas buvo praplėstas, perdirbo 122.000 tonų cukr. runkelių ir gavo 161.649 maišus cukr. Dirbo 650 žmonių. Trečiais metais runkelių derlius buvo mažesnis ir iš 51.000 tonų gavo 81.000 maišų. Dirbo 550 žmonių.[101]

---

[99] Marijampolės kreize per karą buvo sudeginta į 4000 ūkių.
[100] Marijonų kronika, 72—74.
[101] Lietuvos Aidas 1933 m. Nr. 279.

Marijampolė po karo žymiai padidėjo. Kai tik nepriklausoma Lietuvos valstybė pradžioje savo gyvavimo šiek tiek apsitvarkė, tuojau 1923 m. nutiesė geležinkelį nuo Alytaus į Kazlų Rūdą. Tas naujas kelias padarė gyvesnį susisiekimo ir prekybos judėjimą. Greit po to tarp miesto ir geležinkelio stoties paliai Prienų plentą išdygo gana daug naujų namų. Einant dvarų parceliacijai Kvietiškio laukuose buvo išrėžta daug sklypų ir išdalyta miesto gyventojams. Ten dabar mirga nauji gražūs miestelėnų namai. Statyba ėjo ir pačiame senajame mieste, ir čia atsirado gražių, patogių moderniškai įrengtų naujų mūrinių trobesių. Pakitėjo ir pagrožėjo ir pats miesto vidurys. Senovinė rinka, apie kurią kitados buvo ėmęs darytis miestas prieš keletą metų buvo panaikinta ir jos vietoje padaryta švari Basanavičiaus aikštė. Pirklių krautuvės Vytauto gatvėje pakeitė savo pirmykštę išvaizdą: įtaisytos jose didelės stiklinės vitrinos, už kurių dailiai išdėstytos praeiviams matomos prekės vilioja pirkikus. Šaligatviai lygūs betoniniai išstūmė seniau buvusius supuvusius lentinius ar nelygius akmeninius. Neatsiliko ir kai kurios gatvės: iš jų išmesti senieji apskritų ar paplokščių akmenų grendiniai ir įtaisyti lygūs tašytų akmeninių plytų. Ne visos gatvės naujai taip ištaisytos. Po keleto metų visos bus naujai perdirbtos: miesto valdyba, pradėjusi tą darbą, yra pasiryžusi varyti tolyn. Naujoje rinkoje pastatyta graži pirkimo ir pardavimo halė. Netoli nuo jos darbininkų sveikatos apsaugos rūmas. Miesto valdyba ir turi savo naują gražiai įrengtą namą. Dabar mieste daroma kanalizacija.

Ir Šešupės tiltas plente ant Vilkaviškio pasidarė gražesnis. Seniau buvo medinis, pastatytas ant kelių eilių polių; prieš kikevieną tų eilių būdavo medinės lytlaužos. Beveik kiekvieną pavasarį ledai eidami jas ir polius daugiau ar mažiau aplaužydavo ar apgadindavo. Dėl to beveik kas vasarą eidavo tilto taisymas. Lietuvos valdžia pastatė naują, tvirtą gražų betoninį tiltą 1924 m. ir dabar tie senieji amžini taisymai nereikalingi. Kitas betoninis naujas tiltas ant Šešupės yra pastatytas ties kareivinėmis plente, kurs eina ant Kalvarijos.

Miestas po karo pasidarė gražesnis ir dėl to, kad šviečiamas yra elektros šviesa, ne pigia, bet bent patogesne už žibalinę. Elektrinę šviesą čia, kaip ir kitur Lietuvoje per karą įvedė vokiečiai. Iš Lietuvos vokiečiams traukiantis, elektros stotį perėmė miesto gyventojai.

Igliauskos bažnyčia statyta bekuriant Marijampolės parapiją. Prienų seniūnijai priklausąs Igliškio dvaras ir 13 kaimų buvo tada dalis Daukšių parapijos. Prienų seniūnas grafas Mykolas Butleris, norėjo, kad visi jo seniūnijos kaimai priklausytų bažnyčioms, jo valdomoje srityje esančioms. Toks pat jo tikslas buvo ir bekuriant Marijampolės parapiją, kuriai buvo paimti jo seniūnijos keturi kaimai iš Liudvinavo bažnyčios. Vilniaus vyskupui pritariant, jis ėmė statyti bažnyčią Igliaukoje 1781 m. ir greit mirė. Kitas Prienų seniūnas kunigaikštis Kazimieras Sapiega pripažino Mkyolo Butlerio sumanymą ir bažnyčiai baigti paskyrė 6000 auksinų. Be to, dar paskyrė lėšas įtaisyti bažnytinius rūbus ir daiktus, susitarė su Marijonų generolu Raimundu Novicku, kad Marijampolės vienuolynas laikys Igliaukoje vieną kunigą Marijoną, pastatė kleboniją ir paskyrė kunigui pensiją ir ordinariją. Vilniaus vyskupas kunigaikštis Ignacijus Jokūbas Masalskis, steigdamas Marijampolės parapiją 1783 m. Igliaukos bažnyčią su kaimais iš Daukšių parapijos paimtais padarė Marijampoliškės filiją.

Tie kaimai buvo šie: Šlavantai, Šakališkiai, Igliškonys (dabar tur būt Beržinbūdė), Pamargabūdys (tur būt dabar Pamargiai), Paužiškiai, Gudiškiai, Kūlingė, Zamčiškiai (Zamczysko), Maraziškiai, Kermušinė, Klevinė (Klonovo) ir Igliauka. Pagal 1823 m. žinias, Igliaukos filijai priklausė 85 kaimai. Naują bažnyčią, Vilniaus vyskupui leidžiant, 1783 m. spalių 26 d. pašventino šv. Kazimiero vardu Marijampolės vienuolyno prezidentas K. Viktoras Volungevičius. Nuo tada ten gyvena vienas kunigas iš Marijampolės vienuolyno ir laiko pamaldas.

Kunigui, gyvenančiam Igliaukoje Prienų seniūnas kunigaikštis Kazimieras Sapiega 1783 m. 20 rugpiūčio paskyrė šiokį išlaikymą: Kas metai pensijos 400 auksinų, ordinarijos kas metai po 6 bačkas rugių, po 6 bačkas kviečių, tiek pat grikių ir vieną bačką žirnių, penėtų meitėlių du; vieną penėtą telyčią, du nepenėtu meitėliu, 4 avinus, sviesto 2 bertainuku, sūrių dvi kapas, vaško bažnyčiai du akmeniu, lajaus bažnyčiai ir kunigui 4 akmenis, druskos vieną Karaliaučiaus bačką, Vargonininkui pensijos 60 auksinų, žemės trijose atmainose po vieną valaką, pievos 20 vežimų, daržo 2 margu, aikštę špitolei su pilnu pastatu.

Tie trys valakai žemės trijose atmainose buvo atmatuoti prie Igliaukos kaimo laukų 1784 m. ir Šlavančiuose 5 margai pievos.

Šitas labai gausus užrašas buvo pristatytas Vilniaus vyskupui,

kad sutiktų steigti Igliaukoje filiją. Buvo žinia, kad vyskupas nesteigs naujos parapijos, jei kunigo išlaikymas nebus tinkamai aprūpintas. Prienų seniūnas, Lietuvos artilerijos generolas, be to, dar dviejų Lipniškių ir Geranonių seniūnijų seniūnas, be šitų seniūnijų turįs dar daug dvarų Guduose ir gyvenąs savo pilyje Kodniuje prie Būgo upės kunigaikštis Kazimieras Sapiega, vienas iš didžiausių ir turtingiausių Lietuvos ponų, padarė, rodos, taip gausų Igliaukos klebonui užrašą tik tam, kad savo gausumą parodytų prieš vyskupą, taip pat kunigaikštį. Vilniaus vyskupas Igliaukos filiją drauge su Marijampolės parapija įkūrė tais pat 1783 metais 17 rugsėjo. Filiją įkūrus, pasirodymas prieš vyskupą buvo jau nereikalingas ir kunigaikštis Kazimieras Sapiega pensiją ir ordinariją, skiriamą Igliaukos klebonui 1788 m. sumažino pusiau, bet reikia pripažinti, kad ir tas pusiau sumažintas užrašas dar gana gausus buvo. Ta pensija ir ordinarija buvo duodama iš Prienų seniūnijos pajamų. Prūsų valdžia, paėmusi Sūduvą, smulkiai ištyrė Igliaukos kunigo pajamas, tą dar gana gausų užrašą dar labiau sumažino ir 1803 m. 2 gruodžio paskyrė į vietą Sapiegos užrašytojo mokėti 136 talerius 56 grašius $^{4}/_{2}$ denarų dviem pusmetiniais atvejais iš Marijampolės kasos. Nuo minėtųjų metų Igliaukos kunigas tiek algos ir gaudavo, iki Prūsų karui su Prancūzais. Varšuvos kunigaikštijoje, Prienų seniūniją vėl atgavęs kunigaikštis Sapiega tą Prūsų paskirtąją algą 1810 m. pripažino ir mokėjo.

Išsyk Igliaukoje gyveno vienas kunigas iš Marijampolės vienuolyno. Iš vizitacijos akto 1823 m. matyti, kad ten būdavo du Marijonai. 1844 m. buvo ten trys kunigai. Kiek vėliau Marijonų generolas Jurgis Naruševičius (1847—1853) Igliauką išsirinko sau rezidencija ir tada ten buvo 4 kunigai.

Vietoje medinės klebonijos generolas Jurgis Naruševičius pastatė mūrinį dviejų aukštų vienuolyną su koridorium viršuje ir apačioje ir su mažais kambariais. Prieš Lenkmetį jame gyveno 5 Marijonai.

Marijonai Igliaukoje laikė ir mokyklą. Vizitacijos akte 1823 m. ji yra pirmą kartą paminėta. Marijonų prikalbinti, kaimuose žmonės laikė ir daraktorių mokyklėles, kurias, kaip aukščiau minėta, aštriai draudė ir naikino Lenkų karalystės valdžia.

Po Lenkmečio Igliaukos vienuolynas buvo rusų valdžios panaikintas. Kun. Jonas Žilinskas, kaip aukščiau minėta, buvo iš-

tremtas į Rusiją. K. Andrius Strupinskis pasišalino į užsienį. Klebonauti ten buvo paliktas k. Vincentas Kačergis, prie kurio ten gyvendavo dar vienas Marijonas.

Kun. Kačergis, beklebonaudamas paliko tą gražią atmintį, kad 1882—1884 m. pastatė Igliaukoje gražią gotiško stiliaus mūrinę kryžiaus pavidalo su vienu bokštu bažnyčią, vyskupo Oleko konsekruotą. Be to dar jis iš lenkų kalbos išvertė į lietuvių platų katekizmą. Jo rankraštis dabar laikomas Marijampolės vienuolyne.

Mirė k. Kačergis Igliaukoje 1897 m. 5 spalių.

Jo pastatytąją bažnyčią viduje labai gražiai išpuošė ir bokštą paaukštino kun. Jonas Katilius, po karo įstojęs į Marijonų vienuolyną.

Igliaukos bažnyčia stovi aukštoje vietoje. Iš jos aukšto bokšto buvo toli matyti aplinkui. Per karą rusai, traukdamiesi, kad nepaliktų vokiečiams gero observacijos punkto, bokštą išsprogdino. Kai atėjo į bažnyčią vokiečiai, rusai ėmė į ją šaudyti ir savo šūviais ją uždegė. Nors sienos ir skliautai joje dar laikėsi, bet pamaldos joje nebuvo laikomos. Rusų šūviai pataikė ir į vienuolyną, į kurio sklepus buvo subėgę žmonių slėptis. Kai kurie jų ten nuo trūkusių granatų žuvo. Vienuolynas, rusų šaudomas sudegė. Petras Kriaučiūnas, bebėgdamas į Rusiją nuo karo baisybių, nuvežęs buvo į Igliauką savo surinktas retas knygas ir lietuviškus įvairius rankraščius ir vienuolyno sklepuose buvo palikęs, kad nežūtų. Rusų šūvių ugnis sunaikino vienuolyną, liepsna prarijo ir brangias Kriaučiūno surinktas retenybes. Per karą sunaikintas buvo ir gražus k. Gavėno sodytas sodas.

Po karo apardytą apgriautą bažnyčią aptaisė ir jos frontą šiek tiek apdabino kun. Lelešius, bet bokšto niekas nė nemanė atstatyti. Atnaujino taip pat ir pliką vienuolyno mūrą, bet viduje davė klebonijai pritaikytą kambarių suskirstymą, taip jog dabar nei koridorių, nei mažų vienuolyno kambarių nėra.

Prieš karą Igliaukos parapijoje buvo vienas Igliškio, dabar išparceliuotas dvaras, Jacentavo palivarkas ir 64 kaimai su 4199 gyventojais katalikais. 1823 m. buvo buvę 2905 katalikai, 175 nekatalikai ir 51 žydas.

Patilčiai, nauja parapija 1920 m. susidarė iš kaimų, priklausiusių Igliaukos ir Marijampolės bažnyčioms. Laikina šiopa pavaduoja tuo tarpu bažnyčią, kuri ateityje turės būti pastatyta.

Sasnava. Prienų seniūnijoje, baigiantis XVIII š. buvo trys bažnyčios: Prienuose, Marijampolėje ir Igliaukoje. 1817 m. Marijampolės parapijos srityje ėmė darytis ir ketvirta. Marijampolėje sudegus bažnyčiai nuo 1809 m. buvo pamaldoms pastatyta nepatogi laikina šiopa. Dėl to bažnyčios trūkumo ir dėl jos tolumo Sasnavos kaimo 1817 m. buvo pastatyta graži koplyčia. 14 rugsėjo tų pat metų, Vygrių vyskupijos kūrijai leidžiant, prie daugelio susirinkusių žmonių ji buvo pašventinta Švenč. Marijos Panos vardu ir buvo pradėta laikyti pamaldas. Ji buvo juo reikalingesnė, kad sekančiais 1818 m. 17 sausio nepaprastai smarki vėtra sugriovė Marijampolėje pamaldų šiopą, o Igliaukoje nuvertė bažnyčios stogą ir giriose daugybę medžių išvartė.

Išsyk į Sasnavą pamaldų laikyti šventadieniais važiuodavo kunigas iš Marijampolės, vėliau ten ėmė gyventi vienas Marijampolės vienuolyno Marijonas, apie vidurį XIX š. ten būdavo du.

Kunigaikštienė Sapiegienė, pusės Prienų seniūnijos valdytoja, Kvietiškio ponia, kunigo išlaikymui prie Sasnavos koplyčios paskyrė 60 rublių kas metai ir tuos pinigus vis išmokėdavo. Kada tas užrašas buvo padarytas, nėra žinios. Tas jos paskirtasis išlaikymas buvo mokamas iki 1857 m., tai yra, iki tų metų, kuriais Prienų seniūnija iš Sapiegų buvo paimta valstybės iždui. Marijonai rūpinosi, kad ir toliau iždas tiek algos mokėtų, bet iš to, tur būt, nieko neišėjo.

Po Lenkmečio prie Sasnavos koplyčios nevisada galėjo gyventi kunigas, nes rusai neleido, tik kunigas iš Marijampolės ten šventomis dienomis nuvykdavo. Kad ten kunigas reikalingas buvo, tai žmonės vis prašinėjo rusų valdžios, kad leistų ten įkurti parapiją. Po ilgų prašymų, potekcijų ir rūpesčių 1902 buvo gautas leidimas kurti ten atskirą parapiją. Pirmas jos klebonas kun. Stanislovas Čėsnas pastatė, naujai parapijai padedant gražią kleboniją ir ūkio trobas. Prieš karą naujai bažnyčiai statyti išdegė plytas ir kalkes, privežė daug žvyrio. Per karą vokiečiai kalkes ir žymią plytų dalį išaikvojo. Naują bažnyčią k. Čėsnas ėmė statyti 1933 m. ir per keletą metų pastatė gražią, didingą, su aukštu bokštu, su dviem eilėm koliumnų viduje ir aukštais skliautais bažnyčią, darančią garbę ir parapijai ir klebonui. Ji dar nebaigta dėl sunkių metų, kad žmonėse nėra pinigų. Ji dar neįrengta, bet vis tiek ją sykį įrengs, jei ne dabartinė karta, tai būsimos. Ji bus pirmas gražus dailiai statytos bažnyčios pavyzdys jaunoje Vilka-

viškio vyskupijoje. Reikia tik atsiminti, kaip buvo su bažnyčių statymu po Lenkmečiui. Žmonės, paliuosuoti tada nuo baudžiavos buvo ko geriausiai nusiteikę, metai buvo neblogi. Reikėjo tik gero vadovavimo ir būtų galėta statyti labai gražias bažnyčias. Bet to viso stigo. Ir bažnyčios, tada statytos, buvo tik vos vos vidutinės, ar beveik ir menkos. Tada buvo statytos Kriokialaukio, Gudelių, Daukšių, Šumskų, Gelgaudiškio. Jei jas galima girti, tai tik dėl to, kad jos mūrinės, o ne medinės. Puiki to laiko bažnyčia tai Vilkaviškio, gana graži buvo Igliaukos, kol karas ją nebuvo sugriovęs. Tokia pat Lukšių, bet ji ne žmonių, o dvaro statyta.

Prieš karą Sasnavos par. buvo 5166 katalikai.

Pastebėti reikėtų, kad Sasnavos parapijoje yra Elzbietiškio dvaras, kaip ir jos kaimai priklausiusis Prienų seniūnijai. Kai 1857 m. ta seniūnija buvo atimta iš Sapiegų į iždą, rusų valdžia po Lenkmečio jos dvarus dalino įvairiems generolams. Elzbietiškio dvarą atidavė Hilferdingui, kurs blogai buvo patarnavęs lietuvių spaudai. Lenkmečiui beeinant, jis parašė rusiškai straipsnį apie lietuvius, ir po Prūsų ir po Rusijos valdžia esančius. Jis gyrė Prūsų valdžią, kad ji jau seniai buvo įvedusi lietuvių kalbą į Tilžės gimnaziją. Tuo jis pakišo mintį, kad tą pavyzdį pasektų ir Rusų valdžia. Ta taip ir padarė. Lietuvių kalbos mokymą įvedė į Marijampolės ir Suvalkų gimnaziją. Bet drauge ir patarė versti stačiatikių cerkvės pamaldų knygas į lietuvių kalbą ir taip pat rusiškas raides į lietuvių raštą ir spaudą. Tuo jis davė mokslo pagrindą Muravjovo įvestam lietuvių spaudos draudimui. Rusų valdžia už jo tuos nuopelnus davė jam Elzbietiškio dvarą, kurio dalis dabar išparceliuota.

Šilavotas. Iš didelės Prienų parapijos susidarė Šilavoto. Tame kaime buvo nemaža medinė koplyčia, statyta, tur būt, po Lenkmečio, nes Seinų vyskupijos senesnėse rubricelėse jos dar nėra. Į tą koplyčią šventomis dienomis vienas Prienų kunigas važiuodavo pamaldų laikyti. 1902 kun. Antanas Radušis pastatė ant kalno gotiko stiliaus su dviem bokštais mūrinę bažnyčią. Jis buvo čia pirmas klebonas, jis pastatė ir kleboniją ir ūkio trobas.

Šilavotas iki karui buvo Prienų parapijos filija.

Arti bažnyčios ant kalnelių buvo nedirbamos apleistos smiltyno žemės. Kun. Radušis tuos smiltynus užsėjo pušimis ir maumedžiais. Ir dabar, kur pirma buvo plikos kalvos, žaliuoja graži jauna giraitė.

Buvusis Prienų seniūnijos Klebiškio dvaras majoratas jau prieš karą buvo parduotas ūkininkams ir išsidalytas.

Parapijoje prieš karą buvo 2422 katalikai.

Išlaužas, parapija sudaryta iš Prieniškės kaimų, pirma buvo gr. Tiškevičiaus dvaras, kurį nuomavo Gustaitis. Parceliuojant aplinkiniai sodžiai gavo jo centrą 8 ha su trobesiais bažnyčiai; išsimokėti už jį buvo nustatyta 40.000 litų. Išmokėta buvo dvi ratos apie 10.000 litų, kitus valdžia dovanojo. Dvaro rūmas buvo nugriautas iki langų ir paskui pastatyta bažnyčia su dviem eilėmis piliorių, trimis navomis ir skliautais 1933 m. Pažymėtina, kad pirmas jos klebonas kun. Vytautas Gurevičius sudėjo į statybą visus savo pinigus apie 20.000 litų, pats vedė ne tik darbus, bet ir pats viską dirbo. Statant bokštą, kai darbininkai bijojo aukštai nešti plytas, jis pats nešė. Kai jam davė pastabą, kad plytos bekrisdamos gali jį užmušti, jis atsakė, kad sykį vis reikės mirti. Viena plyta, jam į bokštą benešant, krito, tik pataikė į plytas, kurias jis nešė. Šventorių gražiai aptvėrė tvora iš betoninio pamato ir betoninių stulpų su geležiniais statiniais. Kleboniją perstatė iš dvaro oficinos, pastatė salę ir bažnyčios tarnams namą. Parapija lėšas dėjo, bet tų vis buvo permaža. Tai jis pats statybai davė viską, ką tik turėjo, savęs nepaisydamas. Pats buvo apdriskęs, beveik be batų. Kun. Leonas, matydamas tai, davė jam 25 litus, kad batus įsitaisytų.

Naujoji Ūta, parapija susidariusi iš Prieniškės kaimų, pirma buvo dvarelis su 40 margų. Parceliuojant viena dalis jo išdalinta, o kita buvo palikta naujai besikuriančiai parapijai. Pirmas jos klebonas kun. V. Dumčius pastatė medinę bažnyčią, žmonėms padedant. Kitas klebonas pastatė kleboniją.

Plutiškiai. Antroje pusėje XVIII š., kur dabar Plutiškių parapija, buvo, rodos, Taboriškių maža seniūnija. Jai priklausiusiame Plutiškių kaime 1791 m. buvo pastatyta koplyčia, kuri 1801 m. buvo padaryta bažnyčia, Prienų parapijos filija. 1838 m. buvo ten pastatyta klebono Simano Mackevičiaus nauja medinė bažnyčia. Vyskupas Strašinskis 1841 m. ją pakonsekravo. Tai bažnyčiai iš seno buvo duota 6 margai ariamos žemės ir 2 margai daržų.[102]

---

[102] Slown. Geogr. VIII, 329. Augustaitis, Vad. IX, 394—5.

Plutiškiuose per Lenkmetį buvo vikaras kun. Maišymas. Jis buvo įsimaišęs į sukilimą, rodos, šventindamas sukilėlių vėliavą. Už tai rusai jį suėmė ir sušaudė.

Simno dekanatas.

XVIII šimtmetyje Simno dekanatas, kaip minėta, buvo apėmęs 13 bažnyčių. Čia bus aprašytos netik parapijos, kurios buvo 1744 m., bet ir vėlesnės, iš jų susidariusios.

Simnas buvo dvaras ir šalia jo miestelis, duotas dideliam Lietuvos ponui Jonui Zaberezinskiui, Naugardo ir Trakų karvedžiui Did. Liet. kunigaikštystės maršalkui. Mūrinę bažnyčią Simne jis pastatė ir gausiai ją aprūpino 1520 m. Tas didis ponas, turėjęs daug turtų ir dvarų, padarė nepaprastą užrašą. Jis užrašė bažnyčiai keturis gerai įsigyvenusius ūkininkus, kurių du Danila ir Račkus Simno mieste ir kitu du valsčiuje Jokūbas pas Dusios ežerą ir Mikita Margis, su jų čįžėmis, vaisiais, medum ir tarnybomis, tai yra, su visais mokesčiais ir pareigomis, kurias jie iki tol buvo ėję dvarui. Duoda vieną smuklę, kurioje laikomas alus ir degtinė. Dešimtinę iš Simno dvaro dirbamų laukų ir tų, kurie bus dar išplėsti ir įdirbti ir taip pat iš daržų, iš visų javų, išskyrus avižas. Taip pat dešimtinę iš Metelių dvaro iš visų javų, išskyrus avižas. Dešimtinę iš visų Simno valsčiaus laukų, kurie dar bus ateityje įdirbti (tada tuščių, negyvenamų, nedirbamų laukų visur pilna dar buvo). Simno valsčiuje kilmingas Andrius Kaznačejus Način ir jo įpėdiniai ar ir kiti, kurie bus į kilmingumą pakelti, turės duoti pėdų dešimtinę arba dešimtą saiką rugių, išskiriant kitus javus. Užrašo tris tuščias žemes, kurių viena vadinasi Oželiškiai arba Uliškiai, antra Čupiškiai, trečia Černušiškiai (dabar ši trečioji kaimelis su 167 margais lauko) su visomis jų priklausomybėmis, pievomis, miškeliais, krūmokšniais, vandenimis ir jų nutekėjimais. „Ir jei iš šitų laukų būtų kiek mūsų vietininkų atimta, klebonas turi atjieškoti ir laikyti taip, kaip tų žemių pirmtakūnai buvo laikę". Duoda pievą, iš kurios būva 3 stirtos šieno. Už kilmingo pono laidotuves bažnyčioje turi būti duodama pusė kapos grašių, už skambinimą varpais pusė grašio, už kūdikio krikštą pusė grašio. Kiti sakramentai ir išpažintis dovanai. Už gedulingas giedotines mišias 3 grašiai. Už palydėjimą į kapus su pamokslu vienas grašis. Taip pat duodama medžiai ir malka iš girios statybai ir namų

reikalams klebonui, kiek reikia, taip pat vienas saikas žuvies iš ežerų, du bertainukai medaus iš Simno dvaro kas metai, vienas akmuo gerai išvalyto vaško kas metai, ir klebonas turi aprūpinti visus altorius žvakėmis. Taip pat laisvas malimas dvaro malūne be mokesčio ir be saiko. Simno ir kaimų kiekvienas šeimininkas mokės po grašį, taip pat Metelių dvaro ir kaimų; kas metai turės sumokėti iki Trijų Karalių šventei . Taip pat laisvas klebonui žvejojimas visuose ežeruose. Klebonas ir jo įpėdiniai turi laikyti vikarą ir atlaikyti trejas mišias kas metai: vienas šv. Panos Marijos garbei, antras atgailai už nuodėmes, trečias už mirusius gimines. Tas užrašas darytas 1520 m. Tarp liudininkų paminėti Alytaus klebonas Grigalius ir Balbieriškio klebonas Martynas.

Šis užrašo nuorašas yra Simno bažnyčios archyve. Tos bažnyčios dokumentų knygoje yra pažymėta, kad nuo 1520 m., kuriais padarytas minėtasis užrašas, iki 1619 m. nėra likę jokių aktų. Pirma metrikų knyga pradėta 1654 m.

Vizitacijos akte 1674 m. apie Simno bažnyčią yra pasakyta, kad ji mūrinė, didelė, po Maskvos puolimo neatnaujinta, nors ir prieš puolimą nebuvo pabaigta. Jos koliacija priklausė karaliui; klebonas buvo Vaitiekus Grimza; parapijoje buvo šv. Ražančiaus brolija; kilmingųjų lėšomis buvo laikoma muzika. Buvo patarta pabaigti bažnyčią ir aptverti šventorių.[103]

Simno parapijoje 1744 m. buvo šie kaimai: Simno miestas, Atesnykų dvaras su to pat vardo kaimu, Buktinykai, Gluosnykai, Mergalaukis, Akotka, Grabauka, Radauka, Sėmeniškiai, Skituriai, Dembavaragis, Žuvintai, Aleknonys, Zayliai, Salceninkai, Naujavalakiai, Vartai, Birsčiai, Krosna, Pėdiškiai, Krasenka, Babraunykai, Kalesnykai, Ponkiškiai.[104]

Tame sąraše, rodos buvo minėtais metais tik vienas dvaras. Prieš karą tų vardų buvo kaimas ir dvaras Krosna, Krasenka, Kalesnykai, Mergalaukis, Sėmeniškiai, tik dvaras Dembavaragis ir Rudenka. Dvarų prieš karą Simno parapijoje buvo 14, neskaitant tų, kurie buvo Krosnos par., kitados dariusios dalį Simniškės.

Simno bažnyčia 1844, kilus gaisrui mieste, daug nukentėjo. Ją atnaujino ir pristatė bobinčių ir didįjį altorių klebonas k. Glovackis, taip ją iš pryšakio ir užpakalio kiek pailgindamas. Dabar tos senos bažnyčios skliautai ir siena viename šone ima skilti.

---

[103] Kurczewski, Stan kosciolow, Litwa i Rus, t. III, z. I, 57.

[104] Synodus Vilnensis 1744, p. 90.

Simne 1782 m. buvo prie bažnyčios mokykla, kurioje tada mokėsi 1 šlėktos vaikas, 8 miesčionukai, ir 1 kaimietis.[105] Yra žinių, kad ta mokykla buvo ir 1821 m., mokė vikaras, klebonas 2 kartu savaitėje dėstė joje katekizmą. Mokykla buvo vikarijate.

1812 m. Prancūzai Simno bažnyčioje turėjo ligoninę, išdaužė langus, suolus sulaužė, naujų vargonų 16 dūdų pagadino, pinigus bažnyčiai sudėtus paėmė.

Simno turtus, t. y. dvarą ir kaimus XVII š. laikė Sapiegai, paskui Vyšniavieckiai, o 1799 Prūsų karalius padovanojo Beck-Holšteinui. Vėliau tuos Simno turtus, tai yra, Kolesnykų ir Metelių dvarus su jų kaimais valdė Tiškevičiai, Godlevskis ir Mikuličas. Šio pastarojo vienatinę dukterį vedė Tomas Ušinskis, Kalvarijos apskričio (obwodu) komisorius; gimus dukteriai, motina tuojau mirė; pati duktė, parėjusi į 16 metus, taip pat atsiskyrė su šiuo pasauliu; abi nepaliko įpėdinių. Tai tų dvarų nuosavybė teko Ušinskiui.[106]

Simnas Magdeburgo miesto teises gavo iš Zygmanto III 1626 m. sausio 2 d. Miesto gyventojai, turėjusieji tas teises, XIX šimtmetyje ėmė laikyti save lenkais. Iki 1897 m. giedojimai bažnyčioje buvo tik lenkų kalba. Kad parapijos gyventojai lietuviai, dvasinei vyriausybei įsakius, buvo įleistos į bažnyčią ir lietuviškos giesmės. Miestelėnai liovėsi lenkiškai giedoję. Jiems buvo sakomi lenkiški pamokslai; palengva jie liovėsi į juos rinkęsi, nes visi geriau moka lietuviškai, negu lenkiškai.[107]

Dabartinis Simno klebonas kun. Šeškevičius yra pastatęs gražią parapijos salę.

Santaika, nauja parapija, įkurta po karo, tarp Alytaus ir Simno. Parapiją čia organizavo ir medinę bažnyčią pastatė kun. Antanas Žigas 1929 m. Toje parapijoje yra 1200 katalikų.

Meteliai buvo senas didžiojo kunigaikščio dvaras su jam priklausančiais kaimais priskirtas prie Simno parapijos, kurios klebonui mokėjo aukščiau minėtus mokesčius. Kai žmonių išsidaugino tiek, kad vieno klebono Simnui ir Meteliams negalėjo užtekti, Povilas Sapiega Did. L. Kun. arklidininkas, karaliui priklansančių Simno ir Metelių dvarų laikytojas, Meteliuose 1619 m. pastatė bažnyčią ir užrašė jai aprūpinimą. Klebono maistui ir

---

[105] Kurczewski, Bisk. Wil., 310.

[106] Polujanski, 259.

[107] Augustaitis, Vadovas, IX, 394.

bažnyčios reikalams prie seniau nežinia kieno duotų trijų tuščių valakų žemės pridėjo dar keturis aštuonių valstiečių apgyventus valakus, Juodaunykų kaime esančius, taip pat ir pievą Vaitkūniške vadinamą, ir laisvą žuvavimą Metelių ežere, ir visą Metelių dvarui priklausančių ūkininkų padūmę po tris grašius nuo kiekvieno. Be to, dar iki tol duodamą Simno klebonui Metelių dvaro dešimtinę iš visų javų, išskyrus avižas, du kibiru medaus ir vieną akmenį vaško užrašo Metelių bažnyčios kunigai. O kad iš to užrašo darėsi skriauda Simno klebonui, tai jam už Metelių dvaro dešimtinę, 70 lenkų auksinų už du kibiru medaus ir vieną akmenį vaško 30 auksinų, viso drauge 100 auksinų paskyrė kas metai iš čįžių, sumokamų Simno dvarui. Šitą Povilo Sapiegos Metelių bažnyčios fundaciją patvirtino karalius Zygmantas III raštu, duotu Varšuvoje 1619 m. kovo 3 d.[108]

Vilniaus vyskupas Valavičius atskyrė Metelius nuo Simno ir taip įkūrė naują parapiją. Kad Meteliuose būtų buvusi bažnyčia prieš 1619 m., nėra jokios žinios.

Ši pirmoji Metelių bažnyčia neilgai gavo stovėti. Maskvos kariuomenė 1655 m., užpuolusi Lietuvą, ją sudegino. 1674 m. vizitacija apie ją kalba, kad po užpuolimo ji tik šiaudais dengta šiopa, kad jos koliacija yra karaliaus. Tuo laiku visas jos turtas buvo taip sunaikintas, kad prie jos nebuvo nuolatinio kunigo, nes nebuvo iš ko gyventi. Lankydavo ją Simno kunigas. Vizitacija pataria, kad bent per šventes į ją atvyktų.[109]

1744 m. Metelių parapijoje buvo šie kaimai: Meteliai, Buckūnai, Papečiai, Obelninkai, Metelica, Borčiai, Teizenykai, Žebriškiai (dabar Žebrėnai), Mockonys (Mackevičiai) Uscima (dabar tokio nėra), Obelynė, Parečėnai, Romeikai (dabar nėra), kita Obelytė, Bulhakovščizna (dabar nėra), kumečiai su daržininkais.[110]

Tame sąraše dvarų nėra paminėta. Dėl to nežinia, ar jų tada būta. Nuo pabaigos XVII iki antrai pusei XVIII š. buvo tendencija, kaip minėta kalbant apie ekonomijas, dvarų laukus naikinti ir išdalyti už mokesčius valstiečiams. Ar Meteliuose tai buvo daryta, nežinia. Prieš karą Metelių par. buvo 9 dvarai. 3 Obelytės dvarai ir 2 Obelytės kaimai, Meteliai, Obelnykai, Metelica,

---

[108] To dokumento nuorašas yra Simno bažnyčios archyve.
[109] Kurczewski, Litwa i Rus, II t., I z., 58.

Teizinykai, Žebriškiai buvo to pat vardo kaimas ir dvaras, Kumečiai tik dvaras.[111]

Dabartinė Metelių bažnyčia mūrinė, statyta valstybės ir parapijos pinigais 1822 m. ir Seinų sufragano vyskupo Aug. Marciejevskio 1825 metais konsekruota. Ji mažoka, be stiliaus, gerai užlaikoma, gražiai atrodo. Klebonas k. V. Jurgilas, kurs ir dabar ten klebonauja, būdamas jaunas, pastatė ten gražią mūrinę kleboniją.

Parapijos gyventojai lietuviai. Tačiau parapija polonizacijos neišvengė. Kadaisia bažnyčioje giedojimai buvo vien lenkų kalba. Bet lietuvių kalbai teisės bažnyčioje seniai grąžintos. Kadangi Metelių klebonija buvo turtinga, tai parapija buvo skaitoma prie geresnių, todėl ir klebonai buvo lenkai. Kiek buvo tokių klebonų, kurie sau pavestus žmones mokė jiems nesuprantama kalba, nežinia. Žinoma, tik, kad klebonas Zibanavičius, Seinų katedros pralotas ir dv. seminarijos regensas, lietuvių kalbos nemokėjo.[112]

Kryžiai (arba Borūnų Kryžiai), koplyčia Dzūkų gerai žinoma ir daug lankoma yra Metelių parapijoje pakilesnėje vietoje tarp Žebriškių ir Sutros kaimų. Jos pradžia yra šiokia. Toje pakilesnėje vietoje 1702 m. ilsėjosi lietuvių kariuomenė, vadovaujama Lietuvos hetmano kunigaikščio Mykolo Vyšniavieckio, kurs tą poaukštį 1700 m. buvo gavęs iš Valkinykų konfederacijos dvejiems metams, bet buvo laikęs iki 1707 m. Gal jis, čia slėpdamasis tarp Metelių ir Dusios ežerų, bent manė stabdyti beeinantį per Sūduvą ant Gardino galingą Švedų karalių Karolį XII. Prieš tai jis, būdamas Borūnuose, Ašmenos apskrityje, norėdamas užsitikrinti sau Švenč. Marijos Panos globą karo pavojuose, liepė ten esantį Bazilijonų bažnyčioje stebūklais išgarsėjusį paveikslą nutapyti sau ant skardos. Prieš tą paveikslą jis savo žygiuose drauge su kariuomene melsdavosi. Atvykęs jis į minėtąją vietą prie Dusios ežero 1702 m. liepė pastatyti tris kryžius ir ant vieno jų pakabino Borūniškės Dievo Motinos paveikslą. Po kelių dienų mišias belaikant kapelionui, žvalgų buvo duota žinia, kad Švedų dalis eina artyn prie tos vietos. Hetmanas tuojau sustatė kariuomenę į mūšį, bet spaudžiamas didesnės Švedų jėgos, buvo pri-

---

[110] Synod. Viln. 1744, 91.

[111] Seinų Rubricėlė 1911 m., p. 44—5.

[112] Augustaitis, Vadovas, X, 281—2.

verstas apleisti užimtą prie ežero vietą ir traukdamasis nuo priešo, sumišime užmiršo prie kryžiaus pakabintą paveikslą. Vėliau piemens užėjo tuos kryžius ir pranešė į kaimą apie juos ir užkabintąjį paveikslą. Kaimo gyventojai parsinešė pas save tą paveikslą.

Po keleto metų senas hetmano Vyšniavieckio kareivis, grįždamas per tą kaimą, apsirgo iš nuovargio ir sirgdamas neteko regėjimo. Aklas būdamas, panorėjo atlankyti giminę netoli esantį. Vedė jį vadovas ir pasakojo apie tris kryžius. Kareivis išaiškino, kaip jie atsirado ir gailestavo, kad negali matyti tos vietos, malda ir krauju pašvęstos. Priėjus kur buvo trys kryžiai, aklas kareivis sušuko: „Švenčiausioji Borūnų Motina, pažįstu tą vietą, kurioje stovėjome, ir tuos kryžius, kuriuos hetmanas liepė pastatyti". Puolęs ant kelių dėkojo Dievui už stebūklingą regėjimo atgavimą. Paskui pagal to kareivio pasakojimą buvo rasta kitoje pusėje paveikslo įrėžtus 1702 m. Po to tą paveikslą vėl pakabino prie kryžiaus. Žmonės vis labiau lankė tą paveikslą ir kryžius. Prūsų valdžia 1804 m. liepė perkelti ir kryžių ir paveikslą pas Metelių bažnyčią. Bet kad žmonės senu papročiu vis lankydavo senąją vietą, tai ir kryžių su paveikslu vėl ten grąžino. Kun. Ign. Zibanavičius pastatė kryžių vietoje koplyčią su altorium ir zokristiją, ir taip pat šalia namą, kur galėtų sustoti kunigai, atvažiavę į atlaidus. Toje koplyčioje ir dabar yra tasai Borūnų Švenč. Panelės paveikslas.

Popiežius Pijus VII lankantiems tą koplyčią suteikė atlaidus, o Seinų vyskupas Marciejevskis pirmas atlaikė joje šv. Mišias 1816 m. gegužės 25 d.[113]

Kryžiai buvo labai žmonių lankoma vieta. Budkevičius, rašęs 1849 m. apie Naumiesčio ir Griškabūdžio bažnyčias, mini, kad ir iš tų dviejų parapijų žmonės važiuodavę į Kryžius.

Krosna. Kaip Metelių, taip ir Krosnos parapija susidarė iš Simniškės kaimų. Ąžuolinė bažnyčia Krosnoje pastatyta buvo apie 1655 m. maždaug, bet kunigas ten negyvendavo, tik kartais atvažiuodavo iš Simno, kurio parapijai Krosna priklausė.

Krosnos parapiją įsteigė ar bent parūpino sąlygas, kad kunigas ten galėtų gyventi, padarydami ypatingą užrašą, du asmens: kun. Viktorinas Aleksandras Hrincevičius, Žemaičių katedros pre-

---

[113] Polujanski, 116—119. Jis aprašė pagal aktus Metelių bažnyčios archyve. Augustaitis, Vadovas, IX, 282—3.

latas scholastikas, Veliuonos prabaščius ir Alytaus klebonas, ir antras asmuo Tadas Eidziatavičius, Smolensko karvedijos (kuri tada Maskvai priklausė) stalininkas ir Krosnos laikytojas. Kad tą užrašą būtų galima suprasti, reikia čia šiek tiek priminti iš administracinio sutvarkymo. Simno parapija buvo apėmusi dalį didžiojo kunigaikščio stalo turtų, sudarančių Alytaus ekonomiją, būtent, Žuvinto ir Krosnos raktus. Alytaus klebonas iš seno turėjo karalių privilegijomis užrašytą sau dešimtinę iš visos Alytaus ekonomijos, dėl to ir iš tų dviejų raktų, nors priklausančių Simno parapijai.

Šiokią padėtį prisiminus, galima žiūrėti į kalbamąjį užrašą.

Alytaus klebonas minėtasis Hrincevičius 1755 m., turėdamas prieš akis Dievo garbę ir sielų mūsų Išganytojo atpirktų patogumą ir atsižiūrėdamas į tai, kad Simno klebonas Jurgis Girdauskas be jokios pagalbos turi laikyti Krosnos bažnyčią su kai kuriais ekonomijos kaimais ir su Salcininkų sodžium, prijungtu prie jo (Simno) parapijos, ir norėdamas jam padėti sielas ganyti Krosnos bažnyčioje, iš seno n u o š i m t o metų iš ąžuolinių medžių pastatytoje, esančioje Žuvinto rakte, kunigo išlaikymui prie tos bažnyčios atiduoda Simno klebonui visas dešimtines iš visų tenutų, Žuvinto rakte esančių, daugiau kaip 200 auksinų vertės, kaip iš Rudaukos, Grabaukos, Naujienos, Trakiškių ir kitų, išskyrus Falenščizną ir Dembavaragį, kurie turi duoti Žuvinto dvarui. Simno klebonas tą dešimtinę, duotą Krosnos bažnyčiai, galės imti, pagal susitarimą, pėdais arba pinigais ir už tai turės laikyti kunigą prie Krosnos bažnyčios. — Prie šito užrašo prisideda ir minėtasis Tadas Eidziatavičius. Ir jis Dievo garbei ir tinkamesniam kunigo išlaikymui prie Krosnos bažnyčios iš Krosnos tenutos, Naujavalakių, Pėdiškių ir Tūriškių į vietą dešimtinės apsiima duoti po 100 lenk. auksinų kas metai. Prie to jis žada dar išrūpinti iš karaliaus du valaku žemės, aikštę ir daržą būsimam Krosnos kunigui. Kol tai bus išrūpinta, Simno kebonas naudosis ir ta žeme ir dešimtinės pinigais, o už tai savo lėšomis laikys Krosnoje komendorių. Simno klebonui pridedama dar viena ypatinga sąlyga: kai reikės siųsti kunigą į Kriokialaukį, kad neimtų Krosnos komendoriaus, bet kad siųstų kitą kunigą.

Iš to užrašo matyti, kad Krosnoje bažnyčia iš ąžuolų buvo pastatyta prpieš šimtą metų, tai yra maždaug apie 1655 m. ir kad į ją bent retkarčiais pamaldų laikyti nuvykdavo iš Simno. Tas už-

rašas taip pat rodo, kad nuolatinis kunigas ėmė gyventi prie Krosnos bažnyčios tik nuo 1755 m., ar, kaip jos aktai rodo, nuo 1759 m. ir kad Krosna išsyk buvo Simno filija.[114]

Dabartinė mūrinė Krosnos bažnyčia gražioje vietoje statyta 1842 m. parapijos ir valstybės lėšomis, 1843 m. pakonsekruota Seinų vyskupo Povylo Strašinskio.

Prieš karą Krosnos parapijoje buvo 28 kaimai ir 5 dvarai, katalikų 3039.

Krokialaukis lenkiškai ir rusiškai Krakopol. Krokialaukio kaimas ar gal ir dvaras buvo įkurtas antroje pusėje XVI š. Kriokialaukio parapija, bent jos dalis, išsyk priklausė Simno bažnyčiai. Viena dalis Alytaus Ekonomijos vadinosi Krokialaukio raktu, kurį darė šie kaimai: Krekštėnai, Daugirdai, Peršėkinykai, Atesnykai, Angininkai, Krokininkai, Verebiejai, Navinykai, Maštalieriai.

Iš Alytaus klebono Hrincevičiaus užrašo Krosnos bažnyčiai, daryto 1755 m., žinia yra, kad tais metais Krokialaukyje buvo koplyčia[115] ir kad į tą koplyčią Simno klebonas siųsdavo retkarčiais kunigą pamaldų laikyti. Kada ta koplyčia ir kada bažnyčia statyta, nežinia. Ta koplyčia turėjo būti dar neseniai prieš 1755 m. statyta, nes Vilniaus sinodas 1744 m. įkūrė Miroslavo parapiją, priskirdamas jai Verebiejus, Navinykus, Maštalierius, Krokininkus, Krekštėnus, Peršėkininkus, Angininkus ir Atesnykus, tai yra kaimus, kurie vėliau įeis į Krokialaukio parapiją. Pirma parapijos bažnyčia buvo medinė. Jos vietoje antrą mūrinę pastatė klebonas Matijušas Ramanauskas 1872 m. Vyskupas Antanas Baranauskas 1899 m. ją pakonsekravo.

Krokialaukio klebonas turėjo tik daržą su sodu, tai yra vieną margą 150 prentų žemės; visa kita gaudavo iš dvaro. Po karo parceliuojant dvarą Krokialaukio bažnyčiai buvo duota apie 10 ha.

Prieš karą parapijoje buvo vienas dvaras majoratas. Ūkininkų žemė ten gera. Katalikų prieš karą buvo 3270.

---

[114] To užrašo nuorašas yra Simno bažnyčios archyve.

[115] Koplyčia Krokialaukyje gal jau buvo 1674 m.; Kurčevskis duodamas žinią apie Seirijų vizitaciją tų metų mini, kad Krokialaukyje buvo suteikta Sutvirtinimo sakramentas 14 asmenų. Litva i Rus, t. III, z. I, 59.

Balbieriškis ar Barbieriškis.[116] Ta vieta siekia į pabaigą XV ar į pačią pradžią XVI š. Išsyk, kur Peršėkė įteka į Nemuną, iškirstos girios vietoje buvo įkurtas vadinamas Ganuso dvarelis. 1507 m. karalius Zygmantas Senasis tą dvarelį dovanojo Motiejui Mikitiničui, did. kunigaikščio Aleksandro žmonos Elenos turtų valdytojui, atvykusiam su ja iš Maskvos į Lietuvą, drauge su giria, apimančia dabartines Balbieriškio ir Gudelių parapijas. Šalia to dvaro ėmė kurtis miestelis. Kiek vėliau ir dvaras ir miestelis buvo imta vadinti Balbieriškiu nuo akmens, esančio Nemune ir vadinamo Barbiera.

Bažnyčią miestelyje pastatė kar. Zygmantas Senasis prieš 1520 m., nes tais metais Balbieriškio klebonas k. Martynas buvo liudininkas, kai Zaberezinskis darė fundaciją Simno bažnyčiai. Išsyk ji buvo Merkinės filija. Pirmas jos klebonas minėtasis Martynas Abramavičius 1522 m. išgavo iš dvasinės vyriausybės parapijos teises. Klebonui buvo padovanota 27 valakai, 9 margai ir 27 prentai geros žemės. 1540 m. mirus kun. Abramavičiui, ilgai, net iki galui XVI amžiaus, klebonavo kun. Mikalojus Verbyla arba Verbalavičius. Jam beklebonaujant, Balbieriškio dvaro savininkas Samuolis Konstantinavičius Holovčinskis atėmė iš katalikų bažnyčią ir atidavė tuomet įsivyravusiems liuteriams. Vilniaus vyskupas Benediktas Voina, nežiūrėdamas, kad bažnyčia buvo klaidatikių rankose, klebonu į Balbieriškį paskyrė kun. Stan. Vitkevičių, kuris liuterius apskundė į Kauno žemės teismą už išplėšimą bažnyčios iš katalikų. Pirmoje instancijoje buvo pralošta ir už išlaidas buvo nuteista užmokėti 20 kapų liet. grašių. Tuomet klebonas apeliavo į tribunolą ir išlošė. Teismas nusprendė (10. V. 1644) bažnyčią katalikams sugrąžinti ir užmokėti 101 kapą lietuviškų grašių.

Pirmoji bažnyčia, tur būt, buvo sudeginta 1655 m. Maskvos kariuomenės, nes 1674 m. vizitacijoje pasakyta, kad Balbieriškyje statoma graži nauja bažnyčia kunigaikščio Čartoriskio lėšomis, ypač jo žmonos, kaipo globėjos D. Liet. kun. iždininko ir lauko hetmano dukterų, Bažnyčios koliacija sulig tos pat vizitacijos priklausė Balbieriškio dvaro paveldėtojams. Klebonas tada buvo k. Mikalojus Gavlovskis. Jis buvo pagirtas už uolumą bažnyčios reikaluose. Patarta jam buvo įtaisyti kupką. Padirmavota 97 asmens.[117]

---

[116] Šaltiniuose yra randamos abi tos formos.

Pagal Vilniaus sinodą 1744 m. Balbieriškio parapijoje buvo Balbieriškio miestas ir dvaras ir šie kaimai: Makriškiai, Rūdėnai, Pilotiškiai, Leiciškiai, Gudeliai su koplyčia, Žūronys, Mockai, Putrišiai, Nešeikai, Narkūnai, Ulkiškiai, Mordasai, Kalnynai.

Tame sąraše paminėtas tik vienas Balbieriškio dvaras. Prieš karą ten buvo 8 dvarai. Gyventojų katalikų 4030.

Pirmojo Balbieriškio dvaro savininko Mikitiničo vaikaičiai vadinosi Holovčinskiai Rafalovskiai. Po Holovčinskių teko Balbieriškio turtai Korvinams Gosievskiams. XVIII amžiuje įsigijo juos grafai Ferdinandas, Tadas ir Vincentas Stanevičiai. 1782 m. nusipirko juos grafas Stanislovas Tiškevičius. 1831 buvo jie Rusų valdžios konfiskuoti. 1841 m. caro įsakymu buvo jie grąžinti generolo Tiškevičiaus dukterims Jozefai Vodzinskienei ir Marijonai Lempickienei. Lempickis, kuriam priklausė Ivoniškio (Gudelių) dvaras, nugyveno ir jo turtai teko žydui. Balbieriškio dvarą prieš karą turėjo Zoltovskis. Dabar jo centre yra ruošos mokykla.

Dabartinę Balbieriškio medinę bažnyčią pastatė klebonas k. Vincas Sakavičius 1874 m. Ją konsekravo Seinų sufraganas vyskupas Olekas 1888 m.

Balbieriškio miestelio gyventojai lietuviai. Nežiūrint į tai, iki 1871 m. pamokslai ir giedojimai Balbieriškio bažnyčioje buvo lenkų kalba.[118]

Balbieriškyje 1781 buvo mokykla, kurioje mokėsi 5 miestiečiai ir 5 valstiečiai.[119] 1820 m. Augustavo (Seinų) vyskupo Marciejevskio pranešime Augustavo vaivadijos komisijai priskaityta ji prie pavyzdingų parapijinių mokyklų.

Gudeliai, senas kaimas savo pradžia siekiąs į XVI š., 1744 m. turėjo koplyčią, priklausė Balbieriškio bažnyčiai.[120] Kunigas prie jos ėmė gyventi baigiantis XVIII amžiui. Gudelių bažnyčios metrikai prasideda 1791 m. liepos 16 d. Gudelių dvaras su aplinkiniais kaimais buvo tada dalis Balbieriškio turtų, priklausiusių grafams Tiškevičiams. Taigi, Tiškevičių dalykas buvo aprūpinti kunigą, Gudeliuose gyvenantį. Apie pirmų dviejų tos koplyčios

---

[117] Kurczewski, Litwa i Rus, III t., I z., 58.

[118] Polujanski, 406—9. Augustaitis, Vadovas, IX, 385. Slown. Geogr. I, 92. Syn. Viln. 1744, 91.

[119] Kurczewski, isk. Wil., 310.

[120] Syn. Viln. 1744, p. 91.

kapelionų aprūpinimą nėra žinios. Bet gerai žinomas užrašas 1803 m., kuriais Gudelių koplyčia buvo padaryta Balbieriškio parapijos filija. Tais pat metais Vygrių vyskupas Mykolas Karpavičius tos filijos klebonu paskyrė Miroslavo vienuolyno Marijoną kun. Mykolą Pietarį, prašant Balbieriškio turtų savininkei grafienei Liudvikai Petravičiūtei Tiškevičienei.[121]

Ta ponia padarė klebonui šiokį labai įdomų užrašą:

Aš Liudvika Petravičiūtė Tiškevičienė, Žemaičių kunigaikštijos kastelionienė, skelbiu I. M. kun. Mykolui Pietariui, Marijonui, ir jo įpėdiniams šiuo mano kontraktu, duotu ir tarnaujančiu tam, kad aš dėl savo žmonių gero, norėdama jiems palengvinti sunkią ir tolimą kelionę į Balbieriškio bažnyčią, pasiėmiau į Gudelių kapelionijos bažnyčią tik ką minėtą kunigą, kad jis tarnautų Gudelių bažnyčiai ir sudarytai prie jos parapijai. Mano valdiniai šioje parapijoje neprivalo būti slėgiami ir nieku geru pasiremiant nieko iš jų varu negalima reikalauti; aukos iš jų galima priimti tik tada, jei jie savo noru, neverčiami ką nors duos. Užtat minėtam kunigui duodu bažnyčią su visais aparatais ir visais pragyvenimui reikalingais dalykais; būtent: gyventi pirkią drauge su kitais ūkiui reikalingais trobesiais, taip pat viralų daržą ir žardelį (tai yra aptvertą daržą gyvuliams išleisti, kurs bus turėjęs 50 margų žemės), didumo, žiūrint kokį paskirs dvaro ūkvedis. Metinės pensijos iš mano iždo paskiriu du šimtu lenkiškų auksinų: šimtą trisdešimt auksinų atmokės iš mano kasos, o septynias dešimtis auksinų tenykštis ekonomas surinks iš Ivoniškio valstiečių ir atiduos J. M. kunigui.

Kadangi kunigas įsisaistė kasdien atlaikyti šv. mišias, būtent: dvejas savaitėje sulig palikimo a. a. Petronėlės Chelchowskienės testamente ir penkerias sulig mano intencijos, užtat jam kas mėnuo turi būti mokama iš mano iždo už kiekvienas mišias po lenkišką auksiną. J. M. kunigui metinės ordinarijos iš savo iždo paskiriu tiek: 4 komisines bačkas rugių, 2½ bačkos miežių, 2 bačkas avižų, po pusbačkį kviečių, žirnių ir grikių; du meitėliu, vieną nupenėtą, antrą tik papenėtą, 4 avinus arba 12 auksinų pinigais, 12 vištų, 8 antis, 4 žąsis, 12 auksinų jautienos nusipirkti, 6 gorčius sviesto, 40 sūrių, 20 svarų lajaus arba 8 auksinus pinigais, 20 gorčių druskos ir 12 gorčių degtinės.

---

[121] Paskyrimo nuorašas yra jau minėtoje k. Andriaus Katiliaus rašytoje knygoje, p. 159.

Tik ką įkeltas į Gudelių kapelioniją J. M. kunigas ir jo įpėdiniai viršui paskirta pensija ir ardinarija privalo pasitenkinti ir jokių derybų su Ivoniškio dvaru neužvesti, bet tik dvasiškai patarnauti apskritai visiems parapijiečiams ir rūpinties savo pavyzdingumu užsitarnauti tolimesnių mano malonių. Kadangi metuose yra paprastų pasninkų ir gavėnia, užtat dar pridedu 2 gorčiu aliejaus arba 4 auksinus pinigais, 40 silkių arba 3 lenk. auksinus pinigais. Žiemos metu gyvuliams šerti paskiriu 8 vežimus suvalyto šieno arba pievą 10 vežimų. Kiekvienas šios filijalinės parapijos ūkininkas privalo, kada esti geras kelias, atvežti į kleboniją po vieną vežimą malkų ir sukapoti.

Vyno šv. mišioms kas mėnuo pakirti po kvortą, vaško gi žvakėms, kiek reikės, pasirūpins kun. kapelionas.

Įvyko Balbieriškyje 1803 m. liepos 4 dieną.

Pasirašę L. P. Tiškevičienė Ž. K. Mykolas Pietaris marijonas.

Kun. Mykolas Pietaris klebonavo Gudeliuose iki 1810 m. Baigiantis tiems metams jis buvo paskirtas Miroslavo vienuolyno vyresniuoju. Kun. Andrius Katilius, Marijonų provincijolo k. Viktoro Volungevičiaus įgaliotas, įvedė jį į naują jo pareigą Miroslave 1810 m. gruodžio 20 d. Jis ten veikė kaipo vyresnysis bent iki pabaigai 1811 m.

Balbieriškio ponia Liudvika Tiškevičienė su tuo nenorėjo sutikti. Kad k. Mykolas Pietaris galėtų vėl grįžti į Gudelius, ji padarė ypatingą užrašą Miroslavo vienuolynui, kurs šiaip skamba:

Asekuracija Slabados vienuolynui ir J. M. viršininkui Mykolui.

Liudvika Tiškevičienė, Žem. kun. kastelionienė, skelbiu šita asekuracija, duota J. M. Pietariui, kunigų Marijonų vienuolyno Slabadoje viršininkui, kad kai vienuolyno vyriausybė mano padarytą kunigų Marijonų vienuolynui Slabadoje 5000 lenkiškų auksinų legaciją priims ir aprobuos ir sulig padarytos sąylgos J. M. kun. Pietarį ligi mano gyvos galvos administratoriumi į Gudelių bažnyčią paskirs, įsisaistau tuojau tuos 5000 jam išmokėti, atsidėkodama už padarytą man malonę mano noro išpildymu ir susiderėdama jį man patarnauti visuose mano dvasios reikaluose, kada tik kur jo šaukiuosi, ar tai į Balbieriškį, pasitaikius kokiai aplinkybei, ar kur kitur, ar net man keliaujant užsienin, taip pat įsisaistydama jį kas mėnuo pirmąją savaitę mano intencijoje atgiedoti šv. mišias, kol aš būsiu gyva. Priimdamas tuos 5000, kun.

Pietaris įsaistytas yra raštu man prisižadėti iki mano gyvos galvos man asmeniškai patarnauti. Be to, kasmetinis fundušas sulig pereito kontrakto J. M. Pietariui ir toliau bus duodamas, o koliai aš gyva, prie to dar pridedu: 2 bačkas rugių, 2 avižų, šieno nuo pievos 7 vežimus. 1811 m. rugsėjo 11 d.

Į šią ponios Tiškevičienės asekuraciją kun. Pietaris atsakė raštu, kurio čia atpasakojamas tik turtinys. M. Pietaris už 5000 auksinų, duotus Slabados vienuolynui, ir kitus 5000 auksinų, duotus jam pačiam, prisižada: 1) neatsitraukiant reziduoti prie Gudelių bažnyčios, iki mirs arba iki mirsiant kastelionienei; 2) kastelionienei pareikalavus, važinėti jos lėšomis, kaipo kapelionas, į Balbieriškį, į užsienį ir kitur, o jo išvažiavimo metu į jo vietą kastelionienė parūpins kitą kunigą, kuris maitinsis iš Pietario ordinarijos, bet kiek reikės pinigais jam užmokėti, užmokės kastelionienė; 3) kun. Pietaris prisižada kas mėnuo vienas mišias kastelionienės intencijoje atgiedoti ir tai daryti toliau, koliai Pietaris bus įsaistytas Gudeliuose administratoriauti.

Po šitų apsiėmimų iš vienos ir antros pusės, Marijonų provincijolas Viktoras Volungevičius 1812 m. sausio 27 d. davė įsakymą Pietariui iš Miroslavo keltis į Gudelius ir drauge leidimą vykti į užsienį ar kur reikės.

Kun. Pietaris, kaip Balbieriškio ponios kapelionas, važinėjo, tik nežinia kur. Gudeliuose pavadavo jį kiti Marijonai. K. Mykolas Pietaris Gudeliuose klebonavo, tur būt, iki mirė p. Tiškevičienė. Apie k. Mykolą Pieterį žinia yra iš Marijonų kronikos, kad jis 1817 m. sausio 1 d. iš Miroslavo atvyko į Marijampolės vienuolyną, kad būtų čia vyresnysis. Jis čia pastatė bažnyčią, kaip jau minėta, ir parašė antrą dalį Marijonų kronikos.[122]

Prie vieno vėlesniųjų Gudelių klebono k. J. Mojrzymo 1844 m. sudegė bažnyčia nuo žarijų, paliktų rūsėti zakristijoje. Naujos bažnyčios statymas negreit ėjo. Balbieriškio ir Ivoniškio dvarų savininkas ponas Lempickis, kastelionienės Tiškevičienės įpėdinis, nerangus buvo bažnyčiai statyti; parapijiečiai gi, spaudžiami sunkios baudžiavos, neturėjo nei jėgų, nei laiko. Pradėta buvo

---

[122] Račių Jonas Gudelių par. monografijoje, p. 5, rašo, kad Pietaris miręs 1814 m. Čia klaida. Buvo trys Pietariai Marijonai: Teofilius, miręs 1806. 4. IV, Marcelius, miręs 3. II. 1816 ir Mykolas, klebonavusis Gudeliuose, atsiskyrė su šiuo pasauliu Marijampolėje 1850. 4. II. Album Mortuorum.

statyti pabaigoj 1847 m. Medžius davė p. Lempickis, paprastą darbą dirbo parapijiečiai. Bažnyčią statė trejus metus, nuo rudens 1847 m. iki vasarai 1849 m. Bažnyčios sienos pastatyta į sąsparas, grindys sudėta plytų, stogo iš pradžių būta šiaudinio, tik vėliau uždėta gontai, bokšto visai nepadaryta.

Po k. Mojrzymo klebonavo Gudeliuose k. Hilaris Stalmuchauskas iki 1871 m. Prie jo kilusis dvare gaisras sudegino ir jo trobas. Jis jas atstatė. Pažymėti reikia, kad jis iš lenkų kalbos išvertė lietuviškai G r a u d ž i u s v e r k s m u s, kurie dabar gavėnioje yra giedami beveik visose bažnyčiose. Jis parašė ir daugiau giesmių, kurios žmonėse prigijo.[123]

Vienas vėlesniųjų klebonų k. Antanas Vilkutaitis Gudeliuose pastatė mūro bažnyčią. Sunkiai buvo gautas iš rusų valdžios leidimas statyti prieš 1890 m., bunvo liepta išrinkti komitetas bažnyčiai statyti, pinigus rinkti buvo pavesta Balbieriškio vaitui. Statymo reikalams aptarti buvo sušauktas vienas ir kitas susirinkimas. Ivoniškio dvarą tada valdė ponas Lempickas katalikas. Sulig įstatymų jisai buvo lygus parapijietis, kaip ir kiti, ir lygiai su kitais privalė prisidėti prie bažnyčios statymo. Jis pasiūlė duoti iš savo plytinės visas reikalingas plytas, o iš girių kiek tik reikės medžių; pinigus, akmenis ir kitus dalykus parūpinsią patys parapijiečiai. Pirmoje sueigoje žmonės su tuo sutiko, o antroje nutarė, kad visi lygiai, kaip žmonės taip ir ponas, turi prisidėti prie statymo; nutarė, nuo kiekvienos kolionijos (30 margų) po sieksnį akmenų, mokėti trimis metinėmis ratomis po pusantro rublio pinigais ir duoti reikalingų arklių bei darbininkų prie paprasto darbo. Nutarimą rusų valdžia patvirtino, bet darbas nė iš vietos. Po metų Marijampolės apskrities viršininko paklaustas klebonas, kodėl nededami pinigai, atsakė, žmonės biją, kad vaitas surinkęs pinigus nepabėgtų į Ameriką, kaip buvo padaręs Simno vaitas ir kad ponas Lempickas neatidavė savo ratos 5000 rublių. Viršininkas pasiuntė sekvestratorių, pinigų pirma rata buvo sudėta, pradėta vežti akmens ir plytos iš Ivoniškio, Balbieriškio ir Barkūniškio plytinių. Buvo pargabenta iš Prienų šilo reikalingų medžių. Bažnyčia pradėta statyti 1893 m. ir baigta 1895 m. Jos sienos statytos iš tašytų akmenų į plytų piliorius, du bokštai ir skardos stogas, viduje trys navos, kurių vidurinėje lenktinės lubos.

---

[123] Augustaitis, Vadovas IX, 386.

Klebonas kun. Vilkutaitis, pastatydinęs bažnyčią, sunešė į ją senosios altorius, vargonus ir kitus daiktus, gavęs dvasinės valdžios leidimą ją pašventino 1895 m. Statymas parbaigė jo sveikatą, apsirgo ir 1897 m. kovo 21 d. mirė. Viduje bažnyčią įrengė kitas klebonas kun. Kazimieras Sakalauskas.[124]

Mokykla Gudeliuose atsirado tik po Lenkmečio. Katalikų parapijoje prieš karą buvo 2084. Gudelių parapija turėjo po Lenkmečio servitutą Ivoniškio dvaro girioje, prieš karą dėl to ilgai bylinėjosi su dvaru, kurs jau buvo žydo rankose. Byla baigėsi tuo, kad ūkininkai į vietą servituto gavo po kelis margus iškirstos girios.

Ūdrija buvo didžiojo kunigaikščio dvaras, įkurtas XVI amžiuje. Bažnyčią čia įsteigė ponas Aleksandras Posievskis su savo žmona XVII amžiaus pradžioje. Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijoje 1674 m. apie ją paminėta šiaip: tinkamai pastatyta, neseniai dengta kunigaikščio Čartoryskio, Krokavos pakamario lėšomis; jos koliacija priklauso karaliui; vikaras kun. Adomas Giedraitis.[125]

1744 m. Udrijos parapijai priklausė šie kaimai ir dvarai: Udrijos miestelis ir dvaras, Pakašavas, Pramezis, Riečiai, kur yra vieša koplyčia, Miknonys, Butrimiškiai, Agradnykai, Dušelnykai, Cibuliokai, Žagarai, Strogeliškiai, Barkūniškiai, Karklynai, Padvariškiai, Liūliškis, Peršėkė, Kasperovščizna, Kalesninkai, kita Peršėkė, Jockaimis, Svirniškiai, Kelmanonys, Dzingiškiai, Liepakojis, Daugirdai.[126]

Kurie šitų vardų buvo dvarai, iš to sąrašo neaišku. Prieš karą kaimas ir dvaras buvo Ūdrija, Riečiai, Barkūniškiai, Dzingiškiai (kaimas, didelis, dvarelis menkas); tik dvaras buvo Pramezis, Miknonys (beveik be trobų), Strogiškiai, Liūliškis (Daukšių par.), Peršėkė, Kasperovščizna.[127]

Pirmutinę bažnyčią steigdamas, fundatorius kebonui davęs 8 valakus žemės: 3 pačioje Ūdrijoje ir 5 Raudonikių sodžiuje; be to dar turėjo didelį plotą girios. Dabar to visko, žinoma, nėra.

---

[124] Račių Jonas, Gudelių parapijos monografija, Vilnius, 1914 m., plačiai parašyta, joje surinkta daug žinių. Taip pat Marijonų aktai, A. Katiliaus knyga, 159, 163, 172.

[125] Kurczewski, Litwa i Rus, III t., I z., p. 58.

[126] Syn. Viln. 1744, p. 91.

[127] Seinų dijec. Rubricelė, 1911 m. p. 28.

Didelė buvo Ūdrijos parapija XVIII š., sumažėjo XIX amžiuje, kai nuo jos prie Daukšių priskirti buvo Dzingiškiai, Liepakojis, Riečiai, Mikuonys.

XIX šimtmečio pirmoje pusėje parapijos žmones lenkino du klebonai, kun. Andrius Oldakovskis ir kun. Stan. Pietrzemakovskis, kuriuodu čia klebonavę į 50 metų, nors vienas jų dviejų parsikviesdavo kartais kunigą Marijoną iš Miroslavo pasakyti lietuviško pamokslo, kaip apie tai minėta, kalbant apie Marijampolės vienuolyną. Po jų dviejų parapijoje pasirodė didis tikėjimo dalykų nežinojimas su visomis pasekmėmis, kunigams gerai žinomomis.

Virtus geresniems laikams, kai ėmė Ūdrijos bažnyčioje mokyti giedoti lietuvių kalba, „lenkai" skundė vyskupui Vierzbovskiui. Vyskupas, žinodamas padėtį, to skundo nepaisė.[128]

Ūdrijos bažnyčia, kurią statęs buvo Pramazio dvarininkas Protas Narbutas 1861 m., per karą sudegė. Atstatė ją ne medinę, bet mūrinę, klebonas kun. J. Žemaitis parapijos lėšomis 1924 m.

Prieš karą Ūdrijos parapijoje buvo 3987 katalikai.

Daukšiai, senas kaimas, buvo jau baigiantis XVI š., vardą gavo nuo Daukšio, Pūnios girios sargo. Apie 1592 m. nuo Daukšių ir Amalvo ežero ėjo Pūnios giria į vakarus iki Šeimenos upeliui ar dar ir toliau. Bažnyčią medinę Daukšiuose pastatė hetmanas, Vilniaus Kastelianas ir vaivadas, Pūnios seniūnas (1709—1730). Ji buvo Ūdrijos filija. 1744 m. Daukšių parapijoje buvo šie kaimai: Daukšiai, Plyniai, Varnupiai, Kumečiai, Geležiniai, Padovinys, Kūlokai, Putriškiai, Amalviškiai, Dzingai.

Daukšių parapija buvo padidinta, kai įsikūrė daugiau kaimų Prienų seniūnijoje, tik tie kaimai 1783 m., steigiant Marijampolės parapiją, buvo priskirti prie Igliaukos bažnyčios. Bet už tai dar vėliau iš Ūdrijos parapijos Daukšių bažnyčiai buvo pridėti Dzingiškiai, Liepakojis, Riečiai, Miknonių kaimas ir dvaras, Liūliškis, o Kūlokai pavesti Liudvinavui.

Pasenus medinei bažnyčiai, parapijiečiai 1864 m., gavę iš valstybės iždo dešimtą dalį lėšų, savo kaštu pasistatė naują mūro bažnyčią. Prie klebono k. Maciukevičiaus 1905 buvo pastatyta mūrinė klebonija.

Klebonas žemės neturėjo, išskyrus mažą daržą ir sodą. Prieš Lenkmetį iš valstybės iždo gaudavęs 800 lenkiškų auksinų.

---

[128] Augustaitis, Vadovas XI, 392.

Prieš karą Daukšių parapijoje buvo penki dvarai: Liūliškis, Nauja dvaris, Miknonys, Riečiai ir Dzingiškių palivarkėlis. Dabar visi išparceliuoti. Katalikų buvo 3610.[129]

Riečiai šiauriniame Žuvinto ežero, ir pelkių vadinamų „paliomis", pakraštyje buvo to pat vardo dvaras ir kaimas. Šalia dvaro buvo medinė sena koplyčia, paminėta sąraše 1744 m. ir priklausiusi Ūdrijos parapijai. Prie tos koplyčios nuo 1791 iki 1804 m. gyveno kun. Antanas Geištaras. Po jo tos koplyčios sritis buvo padalinta Daukšių, Balbieriškio ir Gudelių parapijoms. Daukšių bažnyčiai teko Riečių dvaras su aplinkiniais kaimais, turbūt, su Riečiais Dzingiškiais, Liepakoju ir Miknonimis.

Iš Daukšių į Riečių koplyčią važiuodavo kunigas tris kartus metuose: bet kurią dieną po šv. Jurgio, po Visų šventės ir per šv. Antaną.

Prieš karą Riečių koplyčia buvo jau beveik begeriūvanti. „Viduryje kapų riogso visa baigianti griūti, sulindusi žemėsna šimto su viršum metų sena koplytėlė. Būta joje dviejų altorių, klausyklos, viškų. Altorių paveikslai ir figūros daryti, matyt, vietinių sodžiaus dailininkų, bet taip šlykščiai nudrožta... Dvare, matyt, dar yra kas nors, kas koplytėlę myli, kas jon vaikščioja melstis. Didysis altorius šiek tiek apvalytas, užtiestas ir keli puodeliai šviežių gėlių pastatyta... Koplyčioje nyku: balkiai iškrypę, pasikorę, graso užgriūti. Tik vieni žvirbliai be baimės čirškauja būriais".[130]

Ta begriūvanti koplyčia per karą, Daukšių kun. Danieliui patariant, buvo aptaisyta, ant jos stogo buvo uždėtas mažas bokštukas varpeliui. Po karo prie jos ėmė gyventi kunigas. Riečių dvarą beparceliuojant kunigui buvo duotas dvaro sodas, dalis trobų ir keli hektarai žemės. Dabar jau ten yra susidariusi maža parapija. Bažnyčių sąraše 1936 m. yra pažymėta, kad Riečių parapijai priklauso 560 katalikų.

Seirijai, miestelis prie ežero to pat vardo, yra labai sena vieta. Seniausia apie tą vietą žinia yra iš 1523 m. Karalius Zygmantas Senasis tais metais dovanojo Jonušui Sapiegai Seirijų dvarelį su žmonėmis ir tuščiomis žemėmis ir su leidimu smuklę laikyti.[131]

---

[129] Augustaitis, Vadovas, IX, 390. Ign. Viln. 1744, 91. Marijonų kronika, 41. Wolf, Senatorowie, 153.

[130] Račių Jonas, Gudelių parapijos Monografija, p. 2.

[131] Opisanie Dok. Mosk. Arch. Min. Just. p. 273.

Vėliau tas dvaras perėjo į Radvilų nuosavybę. Jurgis Radvilas, Vilniaus kastelanas, Gardino seniūnas, dvaro maršalkas, Lydos ir Bielicos laikytojas nuo 1531 m. hetmanas, Seirijuose 1537 m. pastatė bažnyčią, [132] nors jos aktuose nėra apie tai žinios.

Boguslavas Radvilas, Did. kun. arklidininkas, 1656 m. 29 rugsėjo Slucke užrašė Seirijų klebonui gausią fundaciją. Iš savo turtų, Seirijuose esančių, klebonui jis paskyrė 6 plecius Seirijų mieste klebonavo jurisdikai su žmonėmis, juose gyvenančiais, po 4 valakus trijuose Seirijų laukuose arba viso 12 valakų ir 14 margų. Be to, klebonui leidžia laikyti smuklę, suteikia laisvą įėjimą į girias ir ežerus. Jei bažnyčia sudegtų, apsiima atstatyti ir daryti visokius pataisymus.

Baigdamas savo užrašą, jis prideda: „Norime ir prašome (klebonus), kad gyvą atmintį turėtumėte prieš Dievą už mus ir mūsų įpėdinius".

Jis buvo kalvinas. Įstabu, kad jis tokį gausų užrašą darė katalikų bažnyčiai. Gal atsižiūrėjo į savo valdinius katalikus, gal sieloje ir pats buvo katalikas, tik dėl politikos laikėsi su kalvinais. Pagalios, ką jis manė, nežinia. Bet tikra yra, kad jis, su savo kareiviais prisidėjęs prie Brandenburgo kurfiursto, kai Maskva ir Švedai buvo užplūdę Lietuvą, kariavo prieš Lietuvos kariuomenę. Po to jį Brandenburgo kurfiurstas paskyrė savo vietininku Rytų Prūsuose. Jis mirė 1669 m. Seirijų dvaras tada teko jo vienatinei dukteriai Liudvikai Karolinai, dar tik trejus metus turinčiai. Išauklėta ji buvo Brandenburgo kurfiursto dvare. Parėjusi į metus, ji ištekėjo už kurfiursto sūnaus, nors tam priešingas buvo Lenkų karalius Jonas Sobieskis, norėjusis, kad eitų už jo sūnaus Jokūbo. Šeštais metais po susituoktuvių Seirijus (3 palivarkus ir 22 kaimu) ji užrašė savo vyrui, kuriam mirus Brandenburgo kurfiurstai paėmė tuos turtus į savo nuosavybę; siuntė į juos savo administratorius, gabeno vokiečius kolonistus, valdė juos taip, lyg būtų buvę maža valstybėlė Lietuvoje. Per 1794 m. sukilimus, daug kas bėgo į Seirijus gelbėtis, lyg į neutralę vietą. Tarp 1800 ir1807 iškilo čia audimų pramonė. 1807 m. kai įsikūrė Varšavos kunigaikštija, Seirijai virto valdžios nuosavybe ir buvo padaryta čia valdžios ekonomija. Iš tų turtų buvo išskirtas Obelijos majoratas ir sujungtas su Kaupiškių (Kapsodze pas Vištytį) majoratu.

---

[132] Balinski i Lipinski, Star. Pol., IV, 186.

Žlugus Lenkų karalystei, Seirijų turtai perėjo į Rusų valdžios rankas, kuri apsiėmė pildyti visas priedermes, įsakytas Boguslavo Radvilo fundacijoje. 1866 m. Rusų valdžia atėmė žemes iš visų bažnyčių, atėmė ir užrašytąsias Boguslavo Radvilo ir iš Seirijų klebono, palikdama po 6 ar ir mažiau margų; bet neatsisakė taisyti Seirijų bažnyčią, klebonijos trobas, šventorių ir kapines. Tai išsyk ir pildė.

Žmonių skaičiui padidėjus, bažnyčia pasidarė per maža. Parapijiečiai geidė ją didinti, bet daryti tai buvo rusų valdžios užginta. Tada Seirijų bažnyčios priežiūra su Rusų valdžia užvedė bylą, kurią ilgai trukusią, pralošė. Nuo tada Rusų valdžia liovė šelpusi Seirijų bažnyčią. Taip galutinai išnyko Boguslavo Radvilos fundacija.

Gražus Boguslavo užrašas turėjo būti vykdomas pirmiausia jo įpėdinių, kai reikia bažnyčia taisyti. Pirma vykdytoja turėjo būti minėtoji Boguslavo duktė, paveldėtoja ne tik Seirijų bet ir Dubingų, Biržų ir Slucko. Vykdė ji nekaip. Vizitacija 1674 m. apie Seirijų bažnyčią rašo, kad rengiasi griūti, be langų, stogas skylėtas; jos koliacija priklauso minėtajai kunigaikštytei Radvilaitei; vikaras kun. Mikalojus Gerlachauskas neturi net užtenkamo išlaikymo.[134]

1744 Seirijų parapijai priklausė Seirijų miestelis ir šie kaimai: Noragėliai, Dubrauka (Dubravai), Onciškiai, Krikštonys, Gervėnai, Gudonys, Bariūnai, Lapšiai, Zvikeliai, Sapiegiškiai, Ginčionys, Vainiūnai, Mankūnai, Seirijočiai, Pasernykai, Šarkeliai, Kudrėnai, Rusonys, Demeniškiai, Mikabaliai, Ročkiai, Paliūnai, Bagdononys, Straigiai, Sutriai, Akuočiai, Sagavas, Daugėlionys, Cibuliai.

1744 m. tarp šitų vardų dvarų gal nė nebuvo. Prieš karą Seirijų parapijoje buvo 7 dvarai, vienas jų Sagavas buvo tik dvaras, kiti šeši buvo to pat vardo kaimas ir dvaras: Lapšiai, Ginčionys, Mankūnai, Seirijočiai, Akuočiai, Seirijai (šie dvaras ir miestelis).

Paskutinis Seirijų klebonas, lietuvių kalbos nemokąs, buvo kun. M. Gajevskis. Kadaise Seirijų bažnyčioje lenkų kalba viešpatavo. Lenkiški giedojimai dar ne perseniai prieš karą buvo pa-

---

[134] Kurczewski, Litwa i Ruś t. III. I z. p. 58.

šalinti. Padarė tai be jokio triukšmo klebonas k. Ant. Katilius, taip jog ir Seinuose ilgai apie tai nežinota.[135]

Seirijų parapijoje prieš karą buvo 7602 katalikai.

Seirijuose buvo ir dabar yra kalvinų bažnyčia. Statė ją Mikalojus Radvila 1584 m. Jurgis Radvila padarė jai užrašą 1598 m. 1654 m. Dominikonas kun. Stetkevičius užėmė ją, už tai buvo Maskvos raštu bartas, tada Maskva buvo užplūdusi Lietuvą. 1664 m. katalikai atėmė iš Evangelikų bažnyčią miesteyje. Kai Seirijai teko Brandenburgo kurfiurstams (Rytų Prūsų kunigaikščiams) kalvinų bažnyčia buvo atstatyta prie dvaro.[136]

Šventežeris, tuo vardu dvaras, miestelis ir valsčius iki viduriui XVII š. priklausė Radvilams. Iš Šventežerio inventoriaus 1663 m. žinia yra, kad Šventežerio valsčiuje buvo šie kaimai: Teizai, Mikyčiai, Agariniai, Nemaniūnai, Juškonys, Babrai. Tie kaimai buvo tada pustuščiai. Didesnė pusė žemės buvo nedirbama, tuščia. Valstiečiams duodama žemė buvo taip susmulkinta, kaip niekur kitur Sūduvoje. Pusė valako ūkininkui tai buvo daug, paprastai vienam valstiečiui buvo skiriama valako trečdalis, ketvirtadalis, ar net šeštadalis. Žemės kiekis, duodamas valstiečiui, buvo labai nutolęs nuo valakų įstatymo, kurs skyrė vienam ūkininkui vieną valaką ir baudžiavos reikalavo dvi dienas savaitėje. O Šventežerio valsčiuje buvo reikalaujama 5 dienų baudžiavos nuo valako. Kitos pareigos ir mokesčiai taip pat didesni. Jonušas Radvila, didysis Lietuvos hetmanas, kurs pralošė karą su Maskva 1654 ir 1655 m., prieš tą karą Šventežerį buvo užstatęs už paskolą, ir jam mirus, dvaras, miestelis ir valsčius perėjo į kitas rankas. Jonušo Radvilos nustatyta žemės norma vienam ūkininkui, nors dar 1663 m. laikoma, vėliau neprigijo ir Šventežerio valsčiaus ūkininkai žemės dabar turi po valaką ir daugiau, kaip ir kitur Sūduvoje.

Kur dabar yra Šventežerio parapija, 1559 m. buvo dar Radvilų giria. Kolonizavo jie tą girią baigiantis XVI š. Trakų kastelanas Jurgis Radvila 1598 m. pastatė ten kalvinų bažnyčią. 1654 m. bandė ją užimti minėtasis Dominikonas kun. Steckevičius, už tai

---

[135] Balinski i Lipinski, Star. Polska IV, 286. Słown. Geogr. X, 442. Encykl. Powsz. XXIII, 325-6. Syn. Viln. 1744, 91. Augustaitis, Vadovas X, 279—280. Polujanski, 249—253.

[136] H. M. Zbory i Senatorowie protestancy. Warszawa 1905. p. 96—7.

buvo bartas Maskvos kariuomenės raštu. Katalikai ją atėmė 1663 m.[137]

Matyt, kad Šventežeryje kalvinų mažai arba ir beveik visai nebūta, nes, kaip mini vizitacija 1674 m., bažnyčios koliatorė buvo Liudvika Radvilaitė, pati kalvinė, netik Šventežerio savininkė, bet ir Dubingų, Biržų ir Slucko;[138] ji būtų galėjusi katalikams neduoti.

1744 m. kaimų skaičius buvo šiek tiek padidėjęs. Buvo įsikūrę trys nauji sodžiai: antri Agariniai, Piotrovščizna (Petravičiai) ir Prepuntai. Tais metais neskaitant dvaro ir miestelio buvo parapijoje 10 kaimų, o 1911 m. buvo joje 11 dvarų ir 32 kaimai. Tų 11 dvarų penki vadinosi tais pačiais vardais, kurie buvo 1744 m.: Šventežeris, Teizai ir Babrai buvo drauge dvaras ir kaimas, o Petravičiai ir Prepuntai buvo tik dvarai, prie kurių kaimų to pat vardo nebuvo.

Antrą bažnyčią Šventežeryje statė, turbūt, kunigaikštis Karolis Radvilas apie 1746 m. Toji bažnyčia, išstovėjusi daugiau kaip 100 metų, 1863 m. sudegė. Daugelį metų pamaldos buvo laikomos šiopoje. Kai ta suiro, kun. Mat. Bujauskas, parapijai sutinkant, į Šventežerį perkėlė Šlavantų koplyčią, kuri užvaduoja bažnyčią. Nors bažnyčiukė maža, bet, viduje padarius galerijas, šiaip taip apsieinama.[139]

Pagal inventorių 1663 m. klebonas turėjo 4 daržus Šventežerio miestelyje ir 4 valakus žemės. Kun. Augustaitis rašo, kad turėjęs 6 valakus.

Prieš karą Šventežerio par. buvo 4927 katalikai.

Šventežeris yra prie ežero to pat vardo. Tą vardą buvo norima aiškinti dvejopu būdu. Vieniems atrodo, kad tas vardas einąs nuo to, kad ant ežero kranto buvo krikštijami lietuviai; tai yra netiesa; kai Lietuva buvo krikštijama, čia gyventojų visai nebuvo. Kiti sako, kad kunigas važiavęs žiemą ledu pas ligonį ir Švenčiausiasis netyčia išpuolęs ant ledo ir nuo to ežeras gavęs vardą; niekas nežino šito padavimo pradžios; atrodo, kad tai eina tik iš noro kaip nors išaiškinti to vardo pradžią. Taigi nežinia, iš kur Šventežeris turi tokį vardą.

---

137 H. M. Zbory i Senatorowie Protest., 99.
138 Kurczewski, Litwa i Rus, t. III. z. I, 57-8.
139 Augustaitis, Vadovas, X, 283.

Šlavantai. Po karo iš dalies Šventežerio, Veisiejų ir Seirijų par. dalių susidarė nauja Šlavantų parapija. Bažnyčią joje pastatė kun. Juozas Galeckas parapijos ir savo lėšomis. Pagal bažnyčių sąrašą 1936 m. joje yra 1730 parapijiečių.

Lazdijai, dabar centrinis Seinų apskričio miestas, yra arti Dumblio ežero tarp trijų upelių prie plento iš Seinų į Alytų. Įkūrė jį karalius Zygmantas Augustas 1570 m. Miesto teises suteikė Zygmantas III 1597 m. Vėlesni karaliai tas teises patvirtino. Privilegijų dokumentai yra iki šiol išlikę Lazdijuose.

Zygmantas III suteikia Lazdijams Magdeburgo miesto teises ir privilegijas, rašte smulkiai jas išdėsto. Pirmiausiai Lazdijų miestas yra išimamas iš karvedžių, kastelanų, seniūnų, laikytojų, teisėjų ir pateisėjų valdžios. Į jų vietą duodama vaito ir burmistro valdžia. Vaitas su prisiekusiais launinkais (lovininkais) teisia kriminalines bylas, kaip vagystę, žmogžudystę, sužeidimą, padegimus ir kitus panašius dalykus, už kuriuos mirtim baudžiama. Į burmistro ir jo tarybos teismą ir žinią eina visi civiliniai dalykai. Vaitas su savo launinkais, burmistras su savo patarėjais gauna vsokią valdžią traukti į savo teismą visus jiems priklausančius dalykus, juos klausyti, tardyti, teisti, kaltus bausti pagal Magdeburgo teises. Apeliacija nuo jų išsprendimo gali pirma į Lazdijų seniūno teismą, o paskui į karaliaus. Seniūnas turi teisti taip pat pagal Magdeburgo teisę. Burmistras turi būti žmogus pamaldus, susipažinęs su Magdeburgo teisėmis, tame pat mieste apsigyvenęs, renkamas seniūno, iš keturių jam miesto pristatytų, vienas ir karaliaus vardu patvirtinamas. Vaitas, taip pat žmogus pamaldus ir pamokytas, yra skiriamas karaliaus raštu iki gyvos galvos arba iki karaliaus valios; jis gauna du valaku žemės.

Pirkliams, amatininkams ir šiaip miesto gyventojams nustato dvi mūges, vieną per Devintines, kitą rudenį per šv. Kryžių, taip pat ir kas savaitė trečiadieniais turgų. Saikas — bačka turi turėti keturis Krokavos karčius. Turgaus mokestis ir saiko mokestis nuo bačkos po du pinigėliu, imamas miesto naudai kas trečiadienį, dedamas yra į miesto skrynią.

Miesto gyventojams patvirtinami laukai, t. y. valakai, sodybos, daržai, pievos, girios, ganyklos tose sienose, kurias jiems revizoriai buvo nustatę. Už tai miestiečiai į karaliaus iždą per šv. Martyną mokės visas čįžes ir pajamas už valakus, margus, smukles, riezninkų lajų ir atliks kitas prievoles pagal Lietuvos įstatymus.

Lazdijų miestiečiai turi laikyti malūną su valaku žemės malūninkui ir už tai iždui mokės 100 kapų lietuviškų grašių. Už turgų muitą, degtinės ir medaus smukles kas metai duos iždui 80 kapų lietuviškų grašių. Tuos pinigus, vaitas su lovininkais surinkęs drauge su čįžėmis pristatys Lazdijų seniūnui per šv. Martyną. Už kvitą mokės 6 grašius. Jei nepristatys laiku mokės dvigubą bausmę.

Kad miestiečiai galėtų Lazdijuose pasistatyti rotušę, kad miesto reikalus atliktų, gatves ir kelius taisytų, patys gerai namus statytų, atleidžiamas jiems plečių, namų, prentų, daržų ir kluonų mokestis. Miestui paliekamas pelnas iš pirties, svarstyklių ir kirpimo. Pirtis dėl saugumo nuo gaisro turi būti statoma šalia miesto. Miestiečiui savo atskirą pirtį turėti draudžiama.

Šlėkta, bajorai, tarnybiniai žmonės, kurie turi gyvenimą Lazdijų mieste, turi vykdyti miesto įstatymus ir klausyti miesto valdybos. Bet iš miesto pareigų ir prievolių išimami yra Kelčiausko palivarko šeši valakai su jo daržininkais, taip pat pleciai ir valakai, kuriuos laiko šie asmens: karaliaus sekretorius Grigalius Delnickis (Dzielnicki) plecius ir 4 valakai, Mikalojus Baltramiejevičius plecius ir 4 valakai, Jonas Sviackis plecius ir 2 valakai, Kochma žydas plecius. Visi šitie valakai ir pleciai priklauso seniūno valdžiai, teismui ir šeimininkavimui.

Rotušėje, kurią miestas pastatys, turės būti miestiečių laikomas laikrodis. Apie rotušę bus krautuvės, kurių čįžės ir pajamos eis miesto naudai. Dėl ugnies saugumo bravorai bus statomi šalia miesto, o miestiečiai savo namuose turės gerai išmūrytus kaminus.

Tas Lazdijų miesto teises tvirtino ir kiti vėlesnieji karaliai.

Lazdijuose, kaip matyti iš tos privilegijos, buvo ir seniūnas, kurio valdžiai priklausė aplinkiniai kaimai. Valdyti ta seniūnija buvo duodama įvairiems užsipelniusiems asmenims. Taip buvo iki 1794 m., tai yra, iki Prūsų valdžia pasiėmė ją sau.

Prie Prūsų Lazdijuose buvo Vygrių apskričio teismas ir administracija.

Minėtuoju Zygmanto III raštu Lazdijų miestui buvo duota ir antspauda: briedis su ragais ir apačioje trys raktai. Tas pats ženklas buvo ir Lazdijų miesto herbas. Dugnas, kuriame tas ženklas nupieštas, yra raudonas; tą ženklą juosia žalias vainikas; rėmeliai gi auksinės (geltonos) spalvos; tik keliuose krašteliuose yra įterpta mėlynos.

Bažnyčia Lazdijuose buvo pastatyta 1570 m. ar kiek pirmiau. Jos klebonui buvo duota dešimtinė iš trijų karaliaus dvarų: Dumblio, Bulhakovo ir Saivų. Bet greit į vietą tos dešimtinės buvo suteikta 18 valakų: Lazdijų laukuose 6 valakai, Bulhakovo ir Lazdijų valsčiuje Šadžiūnų ir Ivaškonių (Ivaškovce) kaimuose 14 apgyventų valakų ir dar 9 margai, vienas valakas pievos Nemunaičių (Alytaus) girioje. Visa duota klebonui su visomis pajamomis, čįžėmis, mokesčiais, duoklėmis, darbais ir prievolėmis. Pačiame Lazdijų mieste klebonui duodama 18 prentų prie gatvės namui (klebonijai) statyti, 32 prentai daržui ir 6½ miesto margų. Ant žemės mieste gautos klebonas pastatė bažnyčią, kleboniją su kitomis trobomis ir mokyklą.[140]

Ta žeme Lazdijų klebonai naudojasi, iki Sūduva pateko į Prūsų valdžią, kuri bažnyčių žemes atiminėjo. Lenkų karalystėje, turbūt, atgavo vėl tuos laukus ar bent jų dalį. Prieš Lenkmetį klebonas turėjo Jesenaukos dvarelį su 4 valakais ir su baudžiauninkais Šadžiūnų, Buniškių, Puodžių ir Nemunaičių kaimuose. Rusų valdžia po Lenkmečio tą žemę atėmė.

Iš vizitacijos 1674 m. žinia yra, kad Lazdijų klebonas buvo tas pats, kurs klebonavo Liškevoje. Dėl to jam buvo įsakyta, kad gautų leidimą iš Apaštalų Sosto valdyti dvi parapijas. Buvo pagirta, kad bažnyčia užlaikoma pavyzdingai ir įsakyta, pataisyti bokšto stogą ir klebonijos trobas.[141]

Lazdijų parapijoje 1744 m. buvo Lazdijų dvaras su miestu ir kaimai: Dumblis, Biniškiai, Dusnica, Nekrūnai, Palazdijai, Neravai, Avižancai, Milaševščizna (Milatiškė), Kaimeliai, Jurčiūnai, Kukliai, Krahopolė, Kirciliškiai, Nemajūnai, Papečiai su kaimu, Stadariškiai, Kurdimakščiai, Verstaminai, Komenka, Raliai, Dziembraviškiai, Raudiškiai, Šilėnai, Rimiečiai, Karužai, Uscina.[142]

Atrodo, kad 1744 m. Lazdijų parapijoje buvo tik du dvarai. Prieš karą buvo 13. Jų trys: Dumblis, Papečiai, Staidariai buvo dvaras ir to pat vardo kaimas.

Į vietą medinės Lazdijuose kun. Adomavičius pastatė naują akmeninę parapijos lėšomis 1891 m.

---

[140] Lazdijų miestui ir bažnyčiai karaliui duotos privilegijos yra išspausdintos J. Gutausko: Mūsų Senovė, I, 88—102.

[141] Kurczewski, Litwa i Rus, III t. z. I, 57.

[142] Syn. Viln. 1744, p. 90—1.

Parapijos gyventojai lietuviai. Miestelėnai vadino save lenkais. Bažnyčioje seniau buvo viskas lenkiškai. Lietuviai ėmė reikalauti lietuviškų giedojimų, lenkai labai priešinosi kliudydami giedoti. Bet pagalios aprimo ir patys liovė giedoję. Dvasinės vyriausybės buvo liepta sakyti lenkiškus pamokslus, bet miestelėnai, mokėdami geriau lietuviškai, kaip lenkiškai, ir į tuos liovė ėję.[143]

Prieš karą parapijoje buvo 6229 katalikai.

Lazdijuose nuo 1571 m. buvo mokykla. Ar ji visada veikė, nežinia. 1781 m. buvo joje 9 šlėktos vaikai, 15 miestelėnų ir 1782 m. 12 šlėktų ir 4 miestelėnai.[144]

Po karo Seinuose pradžioje 1918 m., vokiečiams leidus, buvo įkurta Žiburio gimnazija. Kai Seinus paėmė lenkai, ji persikėlė į Lazdijus, kur jos direktorius išsyk buvo k. M. Gustaitis, paskui k. Starkus.[145] 1936 m. paėmė ją valstybė.

Rudamina buvo dvaras ir bažnyčia. Rudaminos apylinkės kaimai ir kai kurie dvarai buvo įkurti antroje pusėje XVI š. Seniausias Rudaminos parapijos kaimas, seniau priklausiusis Lazdijų banžyčiai, buvo įkurtas tyčia iškirstos girios vietoje Zygmanto Senojo įsakymu 1536 m. Į vakarus nuo to kaimo visur tada dar buvo giria. Tas kaimas vadinasi Karužai.

Bažnyčią pastatė Rudaminos dvaro savininkas Grigalius Masalskis ir jo žmona Marijona iš Račkovskių 1592 m.

Grigalius Masalskis, Gardino pateisėjis, Perstūnio laikytojas, buvo paskirtas 1576 m. Nemunaičių (Alytaus) girios girininku. Karalius Steponas Batoras 1577 m. jam, jau esančiam taip pat Obelijos laikytojum, patvirtino Perstūnio laikymą, kurį jam Zygmantas Augustas buvo suteikęs iki gyvos galvos. Nuo 1584 m. jis buvo Gardino žemės teisėjas. Jis buvo kilęs iš kunigaikščių Masalskių giminės, bet jis pats kunigaikščio titulo nevartojo.[146]

Pastatęs Rudaminoje bažnyčią, jis ją gausiai aprūpino, užrašydamas geroką plotą ariamos žemės, Beviršių kaimą su valstiečiais, 3 valakus ganyklų, 8 margus pievos prie ežero ir 10 kapų lietuviškų grašių.

1674 m vizitacijoje apie Rudaminos bažnyčią pasakyta, kad ji mūrinė, kad jos koliatoriai dvaro savininkai Snorulskiai, kad dėl

[143] Augustaitis, Vadovas X, 286—7.

[144] Kurczewski, Bisk. Wil., 310.

[145] Kun. Dr. J. Starkus, Seinų Žiburio gimnazija, 1935.

[146] Boniecki, Počet Rodov, 177.

klebono negyvenimo prie jos ji apleista ir reikalinga taisyti, kad vikaras jos yra kun. Samuelis Sebastijanavičius.[147]

1744 m. be Rudaminos dvaro ir miestelio parapijoje buvo šie kaimai: Maišymai, Neravai, Beviršiai, Mikniškiai, Slepovrony (dabar nėra), Bulakavas, Trakiškė, Strumbagalvis, Paliūnai, Kubartai, Bielėnai, Vingrėnai, Virbalai, Pakirsniai, du Kirsnos dvarai, Vizgailai, Jucuneliškė, Derviniai, Bieniašiškiai (dabar nėra), Pagrūdai, Kirsnelė, Lapiškiai, Būdviečiai, Gurkiškiai, Rūdelė (Rudka), Didžioji Kirsna, Ašaros (Oszary), Krosnėnai, Smolnica, Jokymiškiai, Kiaulyčia, Dolnica, Išlandžiai, Šeštakavas, Uscinia, Strazdai, Bogdanavas, Naujiena.[148]

Tų vardų prieš karą buvo 6 to pat vardo kaimas ir dvaras: Neravai, Pakirsniai, Kirsna, Būdviečiai, Smolnica, Naujiena (šiuodu dabar Krosnos par.), tik dvaras: Bulakavas, Jukneliškė, Kirsnelė.

Dabartinę Rudaminos bažnyčią Rudaminos turtų savininkas Mikalojus Turčinavičius Sušičkis, Trakų vaivadijos iždininkas, ėmęs statyti, mirė, bet testamente įsakė, kad bažnyčia būtų baigta Rudaminos dvaro lėšomis 1765 m. Bažnyčią konsekravo 1821 m. Seinų sufraganas vyskupas Augustinas Polikarpas Marciejevskis.

Kai Rudaminos dvarą paėmė nuosavybėn minėtasis Mikalojus Turčinavičius Sušičkis, būdamas bažnyčios koliatorius, dvasinei vyriausybei sutinkant, pirmykštį užrašą šiek tiek pakeitė. Klebonas pagal jį turi Beviršiuose 10 valakų 20 margų 149 prentus žemės, 8 margus pievos prie ežero, 10 ūkininkų valdinių ir 4 daržininkus. Be to, dar iš kitų užrašų turėjo pinigais 4% nuo 6500 lenkiškų auksinų, Rychlickio fundacijos; 5% nuo 8000 lenk. auksinų, užrašytų klebono kun. Lukaševičiaus ir apdraustų ant Butkos dvaro; 2000 lenk. auksinų tarnų išlaikymui. Mikalojus Turčinavičius užrašė 6000 lenk. auksinų Seinų Domininkonams tą sąlyga, kad kasmet atvyktų į Rudaminą atlaikyti egzekvijų už jo sielą; tiek pat Merkinės Jezuitams, kad jie keturis kartus per metus atvažiuotų Rudaminon laikyti misijų, per Velykas, Sekmines, Visų šventę ir Kalėdas. Bažnyčios pataisymas buvo kolektoriaus priedermė. Algą vikarui klebonas mokėjo, 900 lenk. auksinų.

---

[147] Kurczewski, Litwa i Rus, t. III, z. I, 57.

[148] Syn. Viln. 1744, 90.

Rudaminos parapija yra viena iš didesniųjų. Kadaise čia ilgai klebonavo Seinų sufraganas vyskupas Marcijevskis, kurs čia ir mirė, palaidotas šventoriuje. Nemaža metų čia klebonas buvo kun. Karolis Boldokas, Seinų katedros pralotas, vengrų kilmės, kurs drauge buvo ir Peterburgo Katalikų Kolegijos asesorius; mirė 1892 m. Apie 15 metų Rudaminoje klebonavo kun. Jonas Giedraitis, Seinų katedros kanauninkas ir seminarijos rektorius, mirė 1910 m.

Iš seno Rudaminoje yra mūrinė klebonija, kas Seinų vyskupijoje buvo retas dalykas.

Rudaminos bažnyčia didelei parapijai buvo per maža. Ją padidino parapijos lėšomis klebonas kun. Jurgis Zienius 1913 m.

Rudaminos parapijos gyventojai gryni lietuviai. Ar visi klebonai mokėjo lietuviškai, nežinia. Kun. Boldokas, būdamas vengrų kilmės, užaugęs Lietuvoje, tiek lietuviškai mokėjo, jog galėjo susišnekėti su lietuviais, bet pamokslų sakyti ta kalba negalėjo. Vis dėlto parapija neišvengė polonizacijos, bažnyčioje buvo sakomi lenkiški pamokslai ir giedojimai. Bet jau seniai to nėra, nes niekam nereikalingi.[149]

Prieš karą Rudaminos parapijoje buvo 5695 katalikai.

Būdvietis buvo Rudaminos parapijos srityje vieša koplyčia, statyta 1820 m. Pamaldos joje tik retkarčiais būdavo laikomos. Nuolat kunigas ėmė prie jos gyventi prieš karą. Tas pats kunigas Jonas Grajauskas parapijos kaštu ją padidino 1906 m. Taip susidarė nauja parapija, kurioje 1936 m. buvo 1913 katalikų.

Šeštokai. Rudaminos parapijos srityje susidarė ir kita nauja Šeštokuose. Parapijos kaštu medinę bažnyčią pastatė klebonas k. K. Zdančius ir k. Bron. Vaišnoras 1924 m. 1936 m. katalikų joje buvo 1620.

Punskas, bažnytkiemis, dabar Lenkijoje, yra toje apylinkėje, kuri XVI šimtmetyje priklausė Saivų dvarui, įkurtam apie vidurį to amžiaus, stovi prie Punsko ežero, kurs kitados vadinosi Pūnia.

Bažnyčią savo lėšomis pastatė čia medinę 1597 m. Stanislovas Zalivskis, Lyvos Karužas, Lazdijų, Merkinės ir Seivų girių girininkas. Karalius Zygmantas III tai patvirtino ir gausiai žeme ją apdovanojo.

Iki karui Punske buvo trys jo fundacijos dokumentai, gal jie ir dabar ten yra. Pirmu dokumentu karalius dovanoja klebonui 8

---

[149] Augustaitis, Vadovas IX, 393-4.

valakus žemės, vadinamus S t u d z i e n c z a, be to, nuo kiekvieno valdinio po 6 grašius ir reikalingą iš karaliaus girių malką; drauge įsako, kad klebonas būtų mokąs lietuviškai. Antrame dokumente 1600 m. suteikia liuosus žemės plecius, žvejojimą ežeruose ir 50 lenk. auksinų, mokamų per Kalėdas iš Mockavos dvaro. Trečiu užrašu 1606 m. patvirtina dovanotus bažnyčiai plecius ir taip pat minėtąją S t u d z i e n c z ą drauge su valdiniais, gyvenančiais ant 16 valakų 19 margų, leidžia šienauti pievas, vadinamas V i g r a, abipus Šešupės, ir 50 lenk. auksinų nuo dvaro valdinių, būtent, nuo kiekvieno po 6 grašius. Pagalios, kaip liudija Lietuvos kanceliarijos metrikų ištrauka 1788 m., Zygmantas III dovanojo Punsko bažnyčiai 1612 m. tris žemės valakus B a i v i š k i ų sodžiuje vargoninkui išlaikyti.

Punsko klebonai tais užrašais ramiai naudojosi per 179 metus ir bažnyčią gražiai užlaikyti galėjo.

1767 m. Pašešupės seniūnas Pranciškus Truchnovskis jėga užgrobė klebono pievą V i g r ą, iš kurios buvo gaunama 100 vežimų šieno. Jam mirus ta pieva perėjo Andriaus Oginskio, Trakų vaivado, nuosavybėn. Teisme ieškota teisybės, bet tada jau anarchijai viešpataujant, sunku buvo rasti toji teisybė. Oginskis, kelis kartus žadėjęs tą pievą grąžinti, netik negrąžino, bet dar nuo prie pat bažnyčios iš klebono atėmė 40 margų žemės tokiu pat būdu, kaip ir Truchnovskis. Po paskutinio Lietuvos ir Lenkijos padalinimo Prūsai, paėmę Suduvą, atėmė iš klebono visą žemę, palikdami jam tik 250 prentų žemės, kuriais ir dabar klebonai naudojasi. Tačiau Prūsai pripažino klebonui kas metai mokėti po 1800 lenk. auksinų.

1744 m. Punsko parapijoje, be Punsko miestelio buvo šie dvarai ir kaimai: Punskas, Mockava, Miklaševas, Pliatai (Platų, dabar nėra), Užukalniai, Bereznykai, Radžiškiai, Auksna (dabar nėra), Kreivėnai, Šlynakiemis, Gazdai, Rudnykai, Zovada, Egliniškiai, Brzozowo, Polnica, Kosovsčizna, Mergutrakiai, Sangrūda, Navininkai, Cirailiai, Vaipuniškiai, Trumpalis, Zagariškiai, Zabariškiai, Graužiai, Trumpališkiai, Giluišiai, Buiviškiai, Žervynai, Smalėnai.

Viso 1744 m. su dvarais buvo 32 kaimai. O prieš karą, atsiskyrus Becailams, buvo 74.

Sudegus pirmajai bažnyčiai, klebonas Jonas Chlopickis 1776 m. pastatė naują. Ta antroji bažnyčia, išstovėjusi 112 metų, taip

pat ugnies buvo sunaikinta drauge su klebonija ir visomis trobomis. Taip sunkioje padėtyje klebonas k. Kazimieras Jonkaitis, parapijai padedant, pastatė netik didelę ir puikią gotiško stiliaus iš akmenų ir plytų bažnyčią, bet ir kleboniją ir kitas reikalingas trobas. Pastatęs bažnyčią negavo ją baigti ir mirė. Jos vidų įrengė, pastatė penkis altorius, aplinkui ją aptvėrė mūro tvorą jo įpėdinis k. Simanas Narkevičius. Pakonsekravo ją Seinų vyskupas Vierzbovskis 1887 m. kad didysis altorius pagal bažnyčios didumą buvo per mažas, tai vėlesnis klebonas k. Motiejus Simonaitis, vyskupui A. Baranauskui patariant, pastatė puikų gotiško stiliaus iš ąžuolo didįjį altorių, be to bažnyčios sienas įvairiomis spalvomis išdažė ir tinkamai išmargino taip, jog prieš karą bažnyčios stovis ir išvaizda žydėte žydėjo.

Punsko parapija buvo viena didžiausių, nes turėjo apie 12.000 parapijonų. 1896 m. tveriantis Smalėnų parapijai, visi aplinkiniai sodžiai prisidėjo prie Smalėnų.

Kun. Simonaičiui klebonaujant, buvo įkurta lenkams ar geriau sakant sulenkėjusiems lietuviams parapija Becailuose, prie kurios prisidėjo Liubavo ir Punsko parapijos aplinkiniai gyventojai iš pusės; pora gi lenkų kaimų paleista prie Kalietninko, taip jog prieš karą Punsko parapija buvo grynai lietuviška. Prieš karą ji turėjo 7044 gyventojus.[150]

Smalėnai, dabar Lenkijoje, prieš karą buvo Seinų filija, seniau buvo reformatų vienuolynas.

Atvykęs iš Minsko gubernijos Mykolas Habermanas, kurs pasidarė Marcinkonių, Ochotninkų ir Šeipiškių dvarų savininkas, buvo įsteigęs Smalėnuose prastesnės rūšies gelumbių fabriką. Tur būt, interesas nepuikiai ėjo, kad Habermanas, panaikinęs fabriką, jos mūrą pavertė bažnyčia, prie jos pastatė vienuolyną ir 1839 m. visa tai pavedė vienuoliams reformatams. Be to, dar jiems paskyrė du valaku žemės. Čia labai reikėjo bažnyčios, nes į kitas iš čia gana toli.

Reformatai, apsigyvenę Smalėnuose, įsteigė aukštesnę, negu parapijinę mokyklą, kurioje gana daug lietuvių vaikų ieškodavo šviesos. Kai kurie, baigę Smalėnų mokyklą, eidavo į Marijampolės progimnaziją, kiti, tų pačių vienuolių pramokyti lotyniškai, stodavo į Seinų seminariją. Prieš karą Seinų dijecezijoje dar buvo gyvų kunigų, baigusių Smalėnų mokyklą.

---

[150] Augustaitis, Vadovas XI, 282—4. Syn. Viln. 1744. p. 92—93.

Ta reformatų mokykla buvo nebloga, pralavindavo vaikinus pusėtinai. Lietuviai juo labiau noromis leisdavo į ją savo vaikus, kad ten ir mokslas ir maistas atsiseidavo labai pigiai.

Vienuolynų naikinimui užėjus 1864 m., turėjo pulti ir Smalėnų vienuolynas su savo mokykla. Vienuoliams rusai dar leido gyventi vienuolyne ligi 1875 m., bet mokykla tuojau buvo panaikinta. Jo vietoje rusų valdžia įsteigė vienuolyno rūmuose savo mokyklą, pavezdama ją savo skirtam mokytojui, bet tai jau buvo tik paprasta kaimo mokykla.

1875 m. rusų valdžia likusiems vienuoliams įsakė išsiskirstyti po kitus vienuolynus. Smalėnuose paliko tik vieną Hijacintą Vasiliauską, kuris keliolika metų valdė Smalėnų bažnyčią, kaipo jos rektorius. Jam mirus, bažnyčia buvo pavesta pasauliniams kunigams.

Ciesoriui Mikalojui II apsivainikavus, Smalėnų apylinkės gyventojai, tam atsitikimui paminėti, prašė rusų valdžios, kad leistų įsteigti Smalėnuose parapiją. Gautas buvo prielankus atsakymas. Dėl to sutinkant dvasinei vyriausybei, 1897 m. Smalėnuose buvo įkurta parapija, į kurią įėjo kai kurie Punsko, Seinų ir Kalietninko parapijų kaimai.

Habermanas Smalėnų reformatams žemės nebuvo užrašęs, tik taip buvo davęs valdyti, tai, vienuolyną panaikinus, ponas savo žemę vėl atsiėmė, palikdamas prie bažnyčios vienuolių įveistą sodą, daržus ir šiek tiek pievos.

Pusė Smalėnų parapijos jau sulenkėjusi, bet kita pusė tebekalba lietuviškai. Reformatai čia visa ką vedė lenkiškai, ir už tai teisingai jiems daroma priekaištai. Tačiau juos didele dalim galima teisinti, nes jie elgėsi sulig viešpataujančių anais laikais pažiūrų. Keleriais metais prieš karą Smalėnų klebonas k. Juozas Katilius ramiu būdu ir lietuviams padarė lygybę. Giedojimai ir pamokslai buvo padalinti pusiau: vieną šventadienį lietuviškai, kitą lenkiškai. Taip buvo iki karui[151] ir dar per karą.

Prieš karą Smalėnų parapijoje buvo 1327 gyventojai.

Veisiejai prie didžiojo kunigaikščio Aleksandro buvo Liškevos dvarelis, priklausiusis kaip ir Liškeva, Lietuvos valdovui. Įkurtas buvo, pradedant kolonizuoti Sūduvą, prie Aleksandro ar gal paskutiniais Kazimiero viešpatavimo metais. Pirmą kartą Vei-

---

[151] Augustaitis, Vadovas, XI, 281—2.

siejai paminėti 1501 metais, kuriais d. k. Aleksandro buvo duoti žemės vėliavininkui, Perelomo ir Ožių vietininkui kunigaikščiui Jonui Glinskiui.[152] D. k. Aleksandras Liškevą su Veisiejų dvareliu kiek vėliau dovanojo kunigaikščiui Mykolui Glinskiui. Kai tas kunigaikštis prie Zygmanto Senojo padarė maištą ir pabėgo į Maskvą, Liškeva su Veisiejais 1509 m. buvo atiduoti iki gyvos galvos Slucko kunigaikštienei Anastazijai, našlei po mirusio vyro Simano, Mykolo sūnaus, Slucko kunigaiščio, kilusio iš Algirdo giminės: „Lenkėsi prieš mus kunigaikštienė Simanienė Michailovičienė... Nastazija Sluckiškė dėlto, kad mes esame jai davę mūsų dvarą Liškevą su to pat dvaro dvareliu Veisiejais, kurį buvo laikęs mūsų išdavikas Mykolas Glinskis, ir prašė mus, kad mes jai tą dvarą duotume iki gyvos galvos. Ir mes mūsų malone, užtariant mūsų ponų tarybai, tą Liškevos dvarą su minėtuoju Veisiejų dvareliu, ir su visais žmonėmis tarnybiniais ir baudžiauninkais, ir su ariamomis ir bartinėmis žemėmis, ir su pievomis ir giriomis ir žvėrių gaudymais ir su ežerais, ir su laisva to dvaro šeimyna, ir su grašių, medaus ir kiaunių duokle, ir visais kitokiais mokesčiais ir su viskuo pagal tai, kaip tas mūsų išdavikas Mykolas Glinskis buvo laikęs, davėme jos malonei laikyti iki gyvos galvos".[153]

Po Anastazijos Sluckiškės Veisiejų dvarelį laikė Smolensko pabėgėlis Borisas Obrazcovas. 1516 m. Zygmantas Senasis Veisiejus atidavė nuosavybėn savo raštininkui Pervalko laikytojui Kopočiui Vasiljevičiui, taip pat davė žmonių šešias tarnybas, varovų, bartininkų ir žvejų, laukų, girios ir pievų Perelomo apskrityje.[154]

Iš to Kopočio mainais gavo 1525 m. Veisiejus Slucko kunigaikštis Jurgis Simanavičius (Simano sūnus). Tais pat metais šitas kunigaikštis prie Veisiejų dvaro įkūrė smuklę, įvedė turgų ir pastatė bažnyčią. Zygmantas Senasis taip pat 1525 jam smuklę ir turgų Veisiejuose patvirtino, o kitais 1526 m. tai pat padarė ir su naujai įkurta parapijos bažnyčia.[155] Taip šalia Veisiejų dvaro ėmė kurtis miestelis.

Tas naujas Veisiejų valdytojas kunigaikštis Jurgis 1526 m.

---

[152] Opisanie Dok. Mosk. Arch. Min. Just., 69.

[153] Liet. Metr. Sudn. diel II, Nr. 77.

[154] Opisanie Dok. Mosk. Archį Min. Just. p. 144.

[155] Opisanie Dok. Mosk. Arch. Min. Just. 293, 320.

kunigui užrašė tris tuščias žemes ir 4 gerai įsigyvenusius žmones „su jų dirvomis, krūmokšniais, įdirbtais ir neįdirbtais iš po girios laukais, pievomis, giriomis, šilais, ir visais jų judomais ir nejudomais turtais, čįžėmis, prievolėmis, rinkimais, tarnybomis, darbais ir kitokiomis naudomis". Užrašo šalia bažnyčios pilaitę tokio ploto, kad jame tilptų klebonija ir namas mokyklai. Prie to klebonui užrašo iš Veisiejų smuklės pelno dvi kapas lietuviškų grašių kas metai, ir iš visų to dvaro valdinių ir tų, kurie yra įsigyvenę ir tų, kurie dar girios vietoje dirba laukus ar dar ateityje dirbs, kas metai per Velykas po vieną grašį. Už tai klebonas kiekvienoje savaitėje turės laikyti bent po dvejas mišias: vienas už fundatorių ir jo gyvus gimines, antras už jo mirusius gimines.

Nauja Veisiejų bažnyčia pagal fundatoriaus norą buvo pašvęsta šv. Jurgio ir šv. Mikolojaus vardu. Fundatorius jai išrūpino ir šv. Jurgio šventę su atlaidais.[156]

Veisiejų bažnyčios kūrėjas kunigaikštis Jurgis buvo kilęs iš Algirdo giminės. D. k. Algirdas savo sūnui Vladimirui davė valdyti Kijevo kunigaikštiją. Kai vėliau d. k. Vytautas Lietuvoje įsigalėjo, pareikalavo iš Vladimiro, kad jo klausytų, o ne Jogailos, kad jis pasipriešino. Vytauta jį iš Kijevo pašalino ir kiek vėliau, užtariant Jogailai, 1395 m. davė jam valdyti Kopyliaus ir Slucko kunigaikštijas. Vladimiro sūnus Aleksandras, gudų vadinamas Olelkas, pradėjo garsią Slucko kunigaikščių Olelkavičių giminę. Mirus Vytautui, kai kurie Lietuvos didikai, norėjo rinkti didžiuoju kunigaikščiu Aleksandrą, bet dauguma išrinko Zygmantą I. Tik šis naujas didysis kunigaikštis savo lenktyniuotoją Aleksandrą su jo žmona ir dviem sūnumis suėmė ir uždarė Kernavės pilyje, iš kurios jį paleido d. k. Kazimieras Jogailaitis 1440 m. ir 1443 m. sugrąžino jam atimtąją iš jo tėvo Kijevo kunigaikštiją. Jam mirus 1453 m., jo du sūnūs, besidalindami tėvo palikimą, susikovė, ir, įsikišus į ginčą d. k. Kazimierui, Simanas Olelkavičius pasiėmė Kijevą, o Mykolui davė Kopyliaus ir Slucko kunigaikštiją. Mirus Mykolui Olelkavičiui neilgą laiką Slucke kunigaikščiavo Simano Olelkaičio sūnus Bazilius. Nežinia, ar Baziliui mirus, ar taip pasitraukus, Slucko kunigaikštija teko Mykolo Olelkaičio sūnui Simanui II. Simanas II Mykolaitis (Michailovič) 1402 m. dalyvavo didžiojo Lietuvos kunigaikščio rinki-

[156] J. Reitelaitis, Veisiejai, Tauta ir Žodis, V, 252—6.

muose ir palaikė Aleksandro pusę. Savo balsui paremti buvo atsivedęs į Vilnių 500 raitelių. 1503 m. jisai smarkiai sumušė prie Ušos upės totorius, tačiau šie, gavę naujos paspirties, nuvijo Simaną ir apsupo jį Slucko pilyje. Totoriai labai sunaikino Slucko apygardą. Simanas nebepajėgė jų atmušti. Jis mirė baigiantis 1503 metams. Mirdamas paliko našlę žmoną Anastaziją ir sūnų Jurgį, vos beturintį aštuonerius metus. Ta kunigaikštienė Anastazija gal dėl baimės totorių bus panorėjusi iš sunaikintos Slucko kunigaikštijos atsikelti į Veisiejus. Jos sūnus Jurgis buvo įpėdinis Slucko kunigaikštijoje. Kunigaikštis Jurgis buvo labai karingas žmogus. Vos 16 metų beturėdamas jau mokėjo vesti kareiviją. 1511 m. jisai sukūlė 8000 totorių. Kiek vėliau, kai gaujos totorių, nukamavusios kitas Lietuvos kunigaikštijas, su grobiu grįžo namo, Jurgis pastojo joms kelią, 40.000 totorių išmušė ar išvaikė, tris jų vadus gyvus paėmė. Kai lietuviai ties Orša supliekė maskviečius, mūšyje dalyvavo ir Jurgis. Dalyvavo jis ir ties Lopušna, kame išmušta 20.000 totorių. Ties Čerkassais irgi išžudė daugybę besibraujančių į Lietuvą ir Lenkiją totorių. Už tai karalius Zygmantas Senasis ypatingu laišku jam dėkojo.[157]

Kunigaikštis Jurgis buvo stačiatikis. Reikia manyti, kad jis savo užrašą, padarytą Veisiejų bažnyčiai laikė. Kaip buvo su jo įpėdiniais, ar jie norėjo pripažinti jo fundaciją ar ne, nėra žinių. Veisiejai pradžioje XVII š. perėjo į kunigaikščių Masalkių nuosavybę: Teodoras Masalskis, nežinia kuriais metais, juos nusipirko, 1617 m. užrašė juos savo dviem sūnum.[158] Jiem dviem dalinantis 1635 m. tėvo turtus, Veisiejai teko Andriui drauge su kitais dviem dvarais. Toliau Veisiejai buvo jo sūnaus Stanislovo ir anūko Mykolo nuosavybė.[159] 1724 m. Antanas Oginskis Veisiejus užrašo savo seseriai Pranciškai ir jos vyrui kunigaikščiui Mykolui Juozapui Masalskiui[160]. Šis buvo Gardino, seniūnas ir Beržlninko laikytojas, be to, dar turėjo nuosavų dvarų Guduose. Jo trijų sūnų vienas Ignacijus buvo Vilniaus Vyskupas (1762 — 1795). Broliai mirė anksčiau už vyskupą. Su vyskupo mirtim išsibaigė viena Masalskių giminės šaka.

---

[157] Reitelaitis, Veisiejai, Tauta ir Žodis, V, 249—250.

[158] A. V. K. II, 43.

[159] Wolf, Kniaziowie, 242, 243, 244.

[160] Wolf, kn., 245. Raitelaitis klaidingai rašo, kad Veisiejai XVII š. priklausę Radvilams. Veisiejai, Tauta ir Žodis, V, 256.

Kunigaikščių Masalskių giminė labai išsišakojusi Lietuvoje, buvo stačiatikiai. Stačiatikiai buvo ir pirmieji Veisiejų valdytojai. Mykolas Juozapas Masalskis buvo katalikas. Pirmiesiems Masalskiams stačiatikiams, Veisiejų savininkams, vargu kiek rūpėjo Veisiejų bažnyčios reikalai. Vienas jų Stanislovas kai Maskva viduryje XVII amžiaus buvo užpuolusi Lietuvą, pasidavė tiems Lietuvos priešams. Vizitacija 1674 m. pažymi, kad Veisiejų bažnyčia medinė, kad apiplėšta ir kad prie jos nėra kunigo.[161] Tas bažnyčios apiplėšimas galėjo būti padarytas Maskvos kariuomenės, bet kunigo nebuvimas, turbūt, bus ėjęs iš to, kad Masalskiai nelaikė pirmykščio užrašo ir kunigas neturėjo kuo misti. Nes nuolat Veisiejų bažnyčia buvo be kunigo. Dekano vizito protokole iš 1784 m. yra pažymėta, kad parapijos archyve esą gimimo metrikai nuo 1666 iki 1682 ir jungtuvių nuo 1661 iki 1667 m.; daugiau jokių metrikų iki 1760 nebuvę. Kad klebonija kelis kartus degė, dabar tų visų nėra.[162]

Jei Masalskiai nelaikė pirmykščio užrašo, tai bent duodavo klebonui algą ir ardinariją. Kai Veisiejus iš Masalskių nupirko Zinievas, klebono sąlygos pasikeitė. Klebonas buvo priverstas ieškoti parapijos įsteigimo dokumentų ir klausinėti senų žmonių, kur buvo buvusi klebono žemė, manydamas per teismą atgauti bažnyčios fondą. Matas Zinievas, vengdamas bylos prieš 1795 m. užrašė klebonui ant Veisiejų dvaro 20.000 auksinų, kad klebonas kas metai už tą sumą gautų po 5 procentus.[163] Šitą fondą Viktorija Oginskaitė Zinievienė, mirus vyrui, būdama Veisiejų savininkė, prieš mirtį 1822 m. padidino užrašydama dar 10.000 auksinų penktu procentu iš Veisiejų dvaro. Ji uždėjo klebonui už tai ir pareigą: kas metai drauge su penkiais kunigais laikyti egzekvijas už mirusius Veisiejų valstiečius, kas savaitė vienas mišias už jos mirusį vyrą grafą Matą Zinievą ,kas savaitę vienas mišias už jos pačios Viktorijos Zinievienės vėlę, ir kas metai jos vyro ir jos pačios mirties dienoje ekzekvijas.

Procentai klebonui iš to fondo buvo mokami iki po Lenkmečio. 1866 m. rusų valdžią tuos 30.000 auksinų pasiėmė sau ir klebonui paskyrė algą 150 rublių metams, o vikarui 150 rublių. Taip mokėjo iki 1916 m.[164]

---

[161] Kurczewski, Litawa i Rus, t. III, z. II, 108.

[162] Reitelaitis, Veisiejai, Tauta ir Žodis, V, 257.

[163] Reitelaitis, Veisiejai, 263.

[164] Reitelaitis, Veisiejai, 272—275.

Klebonas iš seno turėjo daržą su 5 margais ir 29 rykštėmis. Tą rusų valdžia paliko neliestą.

Veisiejų bažnyčia buvo medinė. Antrą gal jau trečią laikinę medinę pastatė Mykolas Juozapas Masalskis apie 1762 — 1767 m. Jis pradėjo mūryti didelę mūrinę, tik ta nežinia dėlko, dėl jo mirties, ar dėl kitokių priežasčių nebuvo baigta. Ją mūryti baigė ir įrengė minėtoji grafienė Viktorija Zinievienė 1817 m. Ta bažnyčia, parapijai perdidelė, ir dabar tebestovi.

Veisiejų parapijoje 1744 m. buvo šie dvarai ir kaimai: Veisiejų dvaras su miesteliu ir jam priklausančiais kaimais; prie to palivarkai: Jurgeliškė ir Šlavantai su jų kaimais, Sausabajoriai arba Šakniava, Babrai, Palini, Čiuvonys, Ilgininkai, Vilkija, Losevičių dvaro sodžiai (be dvaro, kurs priklausė į Beržininką), Leipalingis su sodžiais, Smarliūnai, Šadžiūnai ir kiti sodžiai iki Seiros upei.[165]

Iš šio sąrašo neaišku, kiek buvo dvarų ir kaimų.

1783 m. Veisiejų bažnyčios inventoriuje yra sužymėti kaimai, dvarai ir jų savininkai:

1. Paveldima nuosavybė generolo šefo Masalskio: dvaras ir miestas Veisiejai; sodžiai: Pateriai, Rudnia (Rūda), Jakielańce (Jakonys), Radvilonys, Kailiniai, Petroškai, Kalveliai.

2. Pono Gielaževskio, Lomžos žemės taurininko, nuosavybė: dvaras Losevyčiai ir sodžiai: Čiuvonys, Gudeliai, Laibgaliai, Klepočiai, atlaika (zascianek) Čuvaniškis.

3. Liet. D. kun. vėliavininko p. Roščevskio nuosavybė: dvaras Vilkija ir sodžiai: Vilkija, Kuolonys, Ilgininkai.

4. P. Bernovičiaus, Naugardo taurininko, nuosavybė: sodžiai Barčiai, Barteliai.

5. P. Volskio, Mozyriaus arklidininko nuosavybė: dvaras ir sodžius Šlavantai.

6. Boryčevskio, Makniūnų seniūno: sodžiai Smarliūnai ir Šadžiūnai.

7. Merkinės seniūno Oginskio sodžius Paliūnai.

8. Merkinės bažnyčios dvarelis Purviškiai.

9. Klačkovskio, Trakų vaivadijos česniko, sodžius Babrai.

10. D. L. kun. virėjo Oginskio atlaika Bor.

11. Bajorėlių sodžius Sakniava.

---

[165] Syn. Viln. 1774, p. 92.

12. Veisiejų parapijoje yra dar du sodžiu, kuriuodu priklauso Losevyčių dvarui ir yra p. Gielaževskio nuosavybė. Pušča ir Halsty. Juose gyvena vien tik gudai sentikiai (raskolniki), neturi nei popo, nei maldyklos; kai kada į pamaldas važiuoja į Filipavą arba iš ten reikalui esant parsigabena popą. Turi savo kapinynus prie sodžių.

„Veisiejų miestelyje gyvena kelios liuteronų amatininkų šeimynos. Jų bus apie 20 žmonių; jie į pamaldas važinėja į Seirijus. Žydai, kurių gyvena kelios dešimtys šeimynų tik pačiame miestelyje, turi pasistatę savo sinagogą ir kahalą, leidus Vilniaus vyskupui Zienkovičiui 1748 m.

Veisiejų miestelyje yra du nedideliu prekymečiu šv. Jurgio ir šv. Mykolo švenčių metu.

Privatinių koplyčių Veisiejų parapijoje niekur daugiau nėra, kaip tik kunigaikščių Masalskių rūmuose. Koplyčioje yra gražus altorius... Šv. Mišių gali klausyti tik kunigaikščiai ir jų tarnai. Tačiau ir patys kunikaigščiai retai kada naudojasi šiąja malone; visados šv. Mišių klauso bažnyčioje“.

Taip kalba apie Veisiejus bažnyčios inventorius iš 1783 m.

Veisiejų miestelis buvo paverstas sodžium apie 1790 m., nes apie tą laiką Veisiejai perėjo Zinievo nuosavybėn. Zinievas nupirkęs iš Masalskių Veisiejų turtus pastebėjo, kad miestelio gyventojai perdaug apsunkinti mokesčiais. Jis mokesčius palengvino, bet miestelio gyventojams uždėjo baudžiavą.[166]

Dabar stovinti, Zinievienės statytoji bažnyčia yra labai didelė, be bokštų, trimis navomis, kurių šoninės daug žemesnės už vidurinę. Parapijai ji yra perdidelė, dėl to sunku išlaikyti. Prieš bažnyčią kadaise buvę puikūs rūmai trimis pavilionais ir dideliu sodu prie ežero, karališka rezidencija. Dabar tie rūmai beveik griuvėsiai: tik viename pavilione dar galima gyventi. Sodas apleistas.

Parapijos gyventojai: lietuviai. Yra kiek bajorų, kurie save lenkais vadina ir vartoja gana iškraipytą lenkų kalbą, kad jie bajorystės dokumentų neturėjo, rusai juos užrašė valstiečiais. Jų buvo nedaugiau, kaip 200. Tačiau maža bajorėlių saujelė ilgą laiką turėjo bažnyčioje viršų: lenkiškai būdavo laikomos visos pridedamos pamaldos. Ir tai nenuostabu, nes kai kurie klebonai ne-

---

[166] Reitelaitis, Veisiejai, Tauta ir Žodis V, 283—5.

mokėjo lietuvių kalbos. Vyskupui Baranauskui valdant Seinų dijeceziją, Veisiejų parapijiečiai lietuviai išgavo sau lygias su sulenkėjusiais bajorais teises. Nuo tada bažnyčioje buvo vartojamos abi kalbos pusiau, lietuvių ir lenkų.[167]

Tada sutvarkyti buvo giedojimai. Lietuviškas pamokslas buvo įvestas seniau k. Silvestro Leonavičiaus 1869 m. Tas jaunas kunigas kalėdodamas tais pat metais Veisiejų parapijoje rado tik vieną 15 grinčių kaimutį, kur žmonės mokėjo lenkiškai. Tas pats kunigas parsigabeno 150 egz. kun. Brundzos elementoriaus, išdalino parapijoje ir prižiūrėjo jaunus ir mažus, kad išmoktų skaityti. Tada jis Veisiejuose, ir kiti to laiko jauni kunigai Dzūkuose ėmė mokyti lietuviškai poterius kalbėti, iki tol buvo lenkiški.

Vyskupo Baranausko sutvarkyti giedojimai laikėsi iki karui. 1918 m. klebonas kun. Marma parapijoje surado lenkiškai kalbančių 10 procentą ir dėlto lenkiškus giedojimus ir pamokslus įvedė kas dešimtą sekmadienį. Nuo 1924 m. jau nėra Veisiejų bažnyčioje jokių lenkiškų giedojimų.

Pagal užrašą, padarytą 1526 m., Veisiejuose klebonas turi laikyti mokyklą. Nėra žinios, ar ji buvo įkurta. Apie Veisiejų mokyklą, jau veikiančią, gauname žinių tik pustrečio šimto metų vėliau. 1781 m. Veisiejų mokykloje buvo 2 šlėktos vaikai, 10 miestelėnų ir 20 valstiečių, 1782 m. 3 šlėktos, 1 miestietis ir 2 valstiečiai.[168] 1783 m. bažnyčios vizitos akte apie mokyklą yra pasakyta: „Nei mokytojo, nei trobos mokyklai neturėdamas kun. bažnyčios valdytojas vien tik savo uolumu susirenkančius klebonijon vaikus mokina skaityti, rašyti ir katekizmo. Mokina beveik išimtinai pats. Vaikų tiktai žiemos metu susirenka ir tai tik iš valstiečių. Jeigu būtų kam ir kame mokyti, tai vaikų susirinktų ir daugiau, bet permaža pajamų turėdamas klebonas negali nei mokyklos statyti, nei mokytojo laikyti“. Mokykla atsiranda daug vėliau apie 1804 m.

Lenkų karalystės valdžia 1817 m. įsakė įkurti parapijų mokyklas. Mokyklos įkūrimu turėjo rūpintis globa, sudaryta iš klebono ir dvarininkų. Ši mokykla turėjo būti grynai lenkiška. 1821 ir 1832 m. inventoriai apie Veisiejų mokyklą šiaip rašo: „Parapijos mokyklos namas dar nepastatytas, tačiau pašalinėje troboje

[167] Augustaitis, Vadovas, X, 68—9.
[168] Kurczewski, B. W. 310.

laikinas mokytojas mokina parapijos vaikus". Atrodo, kad tai daraktorius.

Po Lenkmečio buvo įvesta rusiška pradžios mokykla. Pagal caro ukazą 1864 m. kiekviename valsčiuje turi būti bent viena mokykla; mokyklą ir mokytoją turi laikyti valsčius savo lėšomis. Veisiejuose rusiška pradžios mokykla buvo įsteigta apie 1870 m. 1875 m. vyskupo vizitos akte apie ją pasakyta: „Pradinė valsčiaus mokykla yra viena Veisiejuose arti bažnyčios. Ji turi atskirą daržą ir trobą. Dabar mokytojas yra Vincas Piličevski. Mokytojui nustatytą algą sudeda valsčius. Besimokinančių vaikų skaičius žiemą siekia iki 20. Bernaičiai ir mergaitės mokosi drauge". 13 vasario 1898 m. klebonas į klausimą apie mokyklas Seinų konsistorijai (kūrijai) atsako: „...mokytojas katalikas... tikybos jisai pats du kartu savaitėje mokina... vaikai mokosi daugiausiai iš miestelio... Daugiausiai žiemos metu esti vaikų iki 40... Kunigas išpažintin mokyklos vaikus prirengia drauge su parapijos vaikais"... Lietuvių kalba į ją po 1905 m. nebuvo įvesta. Ta rusiška valsčiaus mokykla išbuvo iki karo.

1766 m. vyskupui Masalskiui leidžiant Veisiejuose buvo įkurta Ražančiaus brolija, iki šiol tebegyvuojanti.[169]

Po karo Veisiejuose buvo įkurta vidurinė keturių klasių mokykla. Vėliau ji buvo perkelta į Leipalingį.

Leipalingis arba **Leipūnai** buvo didžiojo kunigaikščio dvarelis, įkurtas vėliausiai prie Aleksandro. Išsyk jis buvo vadinamas L e p u n i k a i s, gal kad būtų atskirtas nuo L e p ū n ų dvaro, esančio Trakų vaivadijoje gana toli į rytus nuo Nemuno, iš kurio gal ir pirmieji gyventojai buvo čia atkelti. Seniausia žinia apie jį yra iš 1503 m. Tais metais duotas jis buvo pabėgėliui Smolensko arklidininkui Jonui, Fedoro sūnui, Pliuskovui, iki jo tėviškė bus išliuosuota iš Maskvos valdžios. 1506 m. tas pats dvaras su baudžiauninkais ir arklininkais vėl tam pat buvo patvirtintas, vėl iki jo tėviškė bus iš Maskvos atimta. Tas Lepunikų dvaras priklausė tada prie Pervalko apskričio. 1508 m. Karalius Zygmantas Senasis dovanojo Lepunikų dvarą su visomis priklausomybėmis savo raštininkui Jonui, Bogdano sūnui, Sopiegai, mirus pirmesniam to dvaro laikytojui, turėjusiam jį iki gyvos galvos.[170]

Taip Lepunikų, ar vėliau vadinamų Leipūnų dvaras nuo tada yra ilgą laiką plačios Sapiegų giminės nuosavybė. Jonas Sapiega,

---

[169] Reitelaitis, Veisiejai, Tauta ir Žodis, V, 296—305.

Palenkės vaivada, mirė 1546 m. ir buvo palaidotas Leipūnų cerkvėje.[171] Jo žmona našlė Ona (Hanna) Sapiegienė turėjo bylą 1554 m. su kunigu Klimentu už neatidavimą dešimtinės Ožių bažnyčiai.[172] Iš to galima būtų spręsti, kad Leipūnai priklausė Ožių parapijai. 1558 m., skirstydama vaikams savo turtus, antram sūnui Povilui užrašė Lepunikus. Ji mirė 1561 m. ir buvo palaidota Leipūnų cerkvėje.[173]

1580 m. Povilas Sapiega, Kijevo kastelanas, testamentu savo turtus, Leipūnus, Veisiejus ir Vaikiliškius, užrašė savo žmonai Onai Chodkevičaitei Sapiegienei ir vaikams. Vienas jų sūnų Jonas Petras Sapiega, Usviato seniūnas, savo testamente reiškia geidimą, jei būtų galima, kad būtų palaidotas Leipūnų cerkvėje šalia savo protėvių, užrašo Leipūnų bažnyčiai 20 apgyventų valakų žemės, o Leipūnų cerkvei 10 apgyventų valakų, prie bažnyčios špitolei 12 pavargėlių išlaikyti; dešimtinę iš dvaro laukų pagal protėvių fundaciją skiria cerkvei, o bažnyčiai kas atliks.[174]

Prisiminus šiuos Sapiegus, Leipūnų dvaro savininkus, gali aiškėti ir Leipūnų bažnyčios klausimas. Nuomonė, užrašyta tik 1819 m., kad Leipalingio bažnyčia Sapiegų statyta 1520 m,. yra netikėtina; nėra jokio tam įrodymo. Pirmieji Sapiegai, atėjūnai ar pabėgėliai iš Smolensko, buvo visi stačiatikiai. Vargu galima manyti, kad jie, vos atvykę, būtų statę bažnyčią. Leipūnuose jie pasistatė cerkvę ir joje laidojosi. Bažnyčią Leipūnuose, rodos, bus pastatęs Jonas Petras Sapiega, jau ne stačiatikis, bet katalikas, prieš 1611 m. arba tarp 1580 ir tarp 1611 m. Jis tai bažnyčiai, kaip minėta, užrašė fundaciją.

Leipalingio bažnyčios metrikai pradėti yra 1611 m. ir eina iki 1689 m. Per tą laiką prie bažnyčios gyveno kunigas. Nuo 1689 m. iki 1771 m. nėra nei metrikų, nei kunigo.[175] Bažnyčių sąraše 1744 m. Leipūnai su savo kaimais priskaityti yra prie Veisiejų parapijos. Priežastis bus buvusi ta, kad Leipūnų savininkai po 1689 m., bus panaikinę minėtąją bažnyčios fundaciją.

Kai vėliau vėl ėmė gyventi Leipalingyje kunigas, pagal inven-

---

[170] Opisanie Dok. Mosk. Arch. Min. Just. p. 74, 154, 171.

[171] Sapiehowie, I, 31.

[172] Ten pat, I, 32.

[173] Ten pat, I, 33.

[174] Sapiehowie, I, 435.

[175] Reitelaitis, Leipalingio monografija, Tauta ir Žodis, III, 253—8.

torių 1771 m. jam buvo pavesti ganytojauti šie kaimai: Leipūnų dvaro sodžiai ir dar Kamarūnai, Jovaišiai, Mižonys, Šiaulėnai, Živulciškė, Drapaliai, Cimaniūnai ir Vilaikiai. 1778 m. Vilniaus konsistorija nustatė Leipalingio parapijai sienas ir suteikė parapijos teises. Tada Leipalingio parapijai buvo priskirtos prie minėtųjų dar šios vietos: Leipūnų dvaras ir miestelis ir kaimai: Druskininkėliai, Saltoniškė, Varnėnai, Sankonys, Abarauskai, Valančiūnai, Dulgininkai, Vilkanastriai, Mizerai, Didžiaselis, Černiauskai, Kaziūliai, Veršiai, Jurgeliškė (dvaras), Bartošiūnai, Vilkininkai, Zvikeliai, Čuvonys, Dziržiai, Lipliūnai, Girdašiai, Krivonys, Norkūnai, Paliepis, Neliubonys, Šutronys, Jukiškiai, šlėktų sodžiai: Stročiūnai, Radvilonys, Miciūnai.[176]

Apie Leipūnų bažnyčią vizitacijoje 1674 m. yra pasakyta, kad ji medinė, graži, naujai statyta savininko Sapiegos, Polocko karvedžio, kad jos koliacija priklauso Sapiegai ir kad ją aptarnauja Dominikonas.[177] Kad buvo naujai atstatyta, gal ir ji buvo sudeginta, Maskvai užpuolus Lietuvą 1655 m. Ši bažnyčia ar nebus buvusi ta pati, kurią aprašo inventorius 1771 m.: ji yra sena, medinė, su vienu bokštu priekyje ir ant vidaus stogo nedidele kopula, kurioje buvo signaturka; bažnyčios sienos iš lauko apkaltos lentomis; langų ji turėjo 18 švino rėmuose; grindų dalis buvo plytų, dalis lentų; giesmininkų suolai nauji; altoriai trys: didysis D. M. dangun ėmimo, šalutiniai Šv. Kazimiero ir Ražančinės; Ražančinės altorius ir nešiojamas altorėlis buvo Ražančiaus brolijos nuosavybė; zokristijoje buvo komoda su 5 arnotais; aplinkui bažnyčią buvo lentų tvora aptvertas šventorius, kurs buvo ir kapinynas; šventoriaus kampe stovėjo varpinė ir joje kabojo vienas varpas; ji buvo paprasto darbo, sukasta į žemę 4 stulpai ir apkalta lentomis su guntų stogu.

1785 m. ta bažnyčia ir varpinė ir šventoriaus tvoros sudegė. Jos vietoje klebono Simanavičiaus rūpesčiu buvo pastatyta nedidelė medinė koplyčia. Medžiagą jai davė dvaras, statė patys parapijiečiai. Anot 1788 m. inventoriaus ji statyta į sąsparas, dengta balanomis, varva; langai tik keturi; du nedideli varpai sukabinti dvišakėje pušyje. 1800 atsiranda ir varpinė, lygiai tokia, kaip prieš gaisrą.

---

[176] Reitelaitis, Leipalingio Mon., Tauta ir Žodis III, 258—9.
[177] Kurczewski, Litwa i Rus, t. IV, z. II, 108.

Pirmuose XIX šimtmečio metuose Leipalingio turtų savininkas buvo kunigas Antanas Kruševskis, pirmasis Vilniaus kapitulos kanauninkas. Jisai pasiryžo Leipūnų parapijai pastatyti gražią ruimingą mūro bažnyčią. Pradėjo 1806 m. ir baigė 1819 m. Bažnyčia buvo užvesta statyti labai didelė, trimis navomis ir dviem bokštais. Vidurinė nava turėjo būti dviem kondignacijom. Tačiau nebuvo lemta bažnyčią pabaigti. Išmūryta buvo šalutinių navų sienos ligi stogo, vidurinės ligi antrosios kondignacijos langų ir turėta sustoti. Ėmė, mat, sirguliuoti bažnyčios statydintojas kun. A. Kruševskis. 1816 m. 16 liepos padarė jisai testamentu savo turtų paskirstymą. Bažnyčiai ateityje taisyti ir dviem dar nepradėtiem bokštam statyti užrašė iš Leipalingio turtų kas metai po 300 lenk. auksinų, apdraustų ant 6000 auksinų paskolos, tai yra, jei Leipūnų savininkas nepanorės kada nors bažnyčios naudai mokėti 300 auksinų, tai turės sumokėti 6000 auksinų. Be to, dar tomis pat teisėmis užrašė jisai 600 auksinų nuo 12000 auksinų vargonininkui ir 400 auksinų nuo 8000 auks. mokytojui išlaikyti. Jei kuriais mėnesiais ar metais mokytojui ar vargonininkui alga nebūtų mokama, tai pinigai ne dvarui turi likti, bet eiti į bažnyčios taisymo ir bokštų statymo fondą. Testamente kalbama, kad Leipalingio bažnyčia bėsanti bebaigiama statyti, ir kad kun. Kruševskis jai bėsąs užsakęs pas vargonų statytoją Hronovičių naujus vargonus ir suderėjęs už juos užmokėti 1920 auksinų. Parašęs testamentą bažnyčios sienas baigti ir vidų įrengti tikėjosi pats galėsiąs. Tačiau pajutęs ligą didėjant ir pasitikėdamas savo Leipalingio turtuose įpėdiniais, įsakė mūrijimo darbus, jau bėsančius vidurinės navos antros kondignacijos languose, sustabdyti, tiesti stogą ir rengti vidų. Mirė kun. A. Kruševskis 25 gegužės 1820 m. Jam besergant, suskubta bažnyčia uždengti degpanėmis, šalutinėse navose sudėti plytų gaubti skliautai, vidurinėje navoje lubos sudėta tik lentų; arba navose išgrįsta plytomis, koplyčioje koklėmis, zokristijoje lentomis; ant viškų pastatyta nauji 12 balsų vargonai, zokristijoje padaryta pasieniu visa eilė šėpų; bažnyčioje padirbdinta trys atoriai ir ketvirtas koplyčioje; įtaisyta reikiamas skaičius klausyklų, suolų, nauja krikštykla, sakykla.

Kun. Kruševskio taip rūpestingai statytoji bažnyčia ir šiandien tebestovi. Ji turi išvaizdą keturkampės erdvios trobos. Ilgio užima 56 mastus, pločio 46, aukščio 26. Fronto sienoje yra didžiosios durys ir 5 langai. Išdailinto fronto čyto viršūnėje stovi

didelis ąžuolinis kryžius apkaltas auksinta vario skarda. Šoninėse sienose yra po 4 langus; didžiojo altoriaus sienoje irgi 4 langai. Bažnyčios viduje abiem pusėm yra po tris storus plačius piliorius, ant kurių viršuje pradėta antroji vidurinės navos kondignacija. Vidurinė nava viename gale baigiasi ruiminga presbiterija, kitame bobinčium ir viškomis viršuje, ji yra aukštesnė už šalutines. Šalutinės navos bobinčiaus šalimis baigiasi kambariais, kurių viršuje turėjo iškilti bokštai. Dešinėje šalutinė nava šalia presbiterijos paversta į ruimingą zokristiją su durimis į šventorių, kairioji į gražią koplyčią, kurioje yra šv. Antano altorius, o apačioje rūsys, kur palaidotas kun. kan. Kruševskio kūnas. Šv. Antano paveikslą kan. Kruševskis pargabenęs iš Vilniaus. Šventojo veidas esąs tapytas sulig kanauninko asmens atvaizdo.

Mirus bažnyčios statydintojui, jo paliktas Leipalingio turtuose įpėdinis, Antanas Kruševskis nepildė savo pirmtakūno valios. Jisai tuojau atsisakė duoti bažnyčiai užrašytus nuošimčius. Užtai bažnyčia ne tiktai nesusilaukė bokštų, bet ir netaisoma ėmė irti. Visi koki tik įvyko kun. kanauninkui mirus pagerinimai, tai tik pašalinių aukų ir klebonų rūpesčio dėka.

1820 m. pastatyta šventoriuje ant medinių šulų lentų sienomis varpinė, kurioje sukabinta a. a. kun. kanauninko nupirkti trys nemaži varpai.

1821 m. naujoji bažnyčia iškilmingai pabenedikuota Dievo Motinos dangun ėmimo vardu.

1822 m. Augustinas Bučionis padovanojo didelį 532 auksinų vertą kryžių.

1844 m. klebonas Darevskis rašo konsistorijai, kad dėliai bažnyčios stogo kiaurumo lubos ir balkiai nupuvo ir tinkas atpuldinėja. Nuo 1844 iki 1850 m., vyskupui leidus, Švenčiausias laikoma zokristijoje, nes bažnyčioje pavojus žmonėms. Daug parašyta į įvairias valdžias raštų, kad Kruševskis taisytų bažnyčią, bet veltui. Rodos, parapijos lėšomis šis tas 1850 m. taisyta bažnyčioje.

Apie 1873 m. kun. klebonas Andriušis visą bažnyčią aptaisė parapijos lėšomis. Per kelias dešimtis metų netaisoma, ji buvo jau pusėtinai apšepėjusi: nuo sienų tinkas nupuldinėjęs, stogas kiauras, lubos nekokios. Anot 1885 m. inventoriaus, kun. Andriušis visą bažnyčios stogą uždengė geležine skarda ir nudažė, sienas iš vidaus ir iš lauko aptinkavo ir nubaltino vidurinėje navoje

sudėjo gaubtas medines lubas. 1874 m. Šimas Bleizgys nupirko bažnyčiai gražų žirandolį. 1880 m. parapijos lėšomis ir klebono kun. Andriušio rūpesčiu Edvardas Ceglarskis iš Varšuvos pastatė naują didįjį altorių gotiškame stiliuje, dviem kondignacijom. Apatinėje kondignacijoje stovi iš akmens nukalta keturių aršinų aukščio labai graži Dievo Motinos statula, uždaroma dideliu (6 × 2 arš.) labai gražiai nupiešta dangun ėmimo Švenč. Marijos Panos paveikslu. Toje pačioje kondignacijoje iš abiejų šalių altoriaus tam tikrose nišose yra įdėtos šv. Apaštalų Petro ir Povilo statulos. Viršutinėje kondignacijoje yra gražus Prikryžiuotojo paveikslas. Visas altorius baltai nulekieruotas, gzimsas ir marguliai paauksinti. Šito altoriaus cimborija irgi dviem kondignacijom, paauksinta iš lauko ir viduje. Didysis altorius aukščio turi 23, pločio 9 aršinus. Be to, kun. Andriušiui klebonaujant, Leipalingio bažnyčia nemaža praturtėjo parėdais.

Kun. Matui Dabrilai klebonaujant (1885 — 1890), Leipalingio bažnyčia irgi nemaža naujo gavo. Jo rūpesčiu visas šventorius aptvertas nauja akmenų siena; iš kairės šalies, einant į bažnyčią, kampe šventoriaus pastatyta mūro varpinė, zokristijoje padaryta nauja komoda arnotams, po viškomis išmūrytas bobinčius su trejomis durimis į bažnyčią. Be to pastatyta naujas medinis kairėje navoje altorius, turi Švenč. V. Jėzaus Širdies paveikslą apačioje ir Švenčiausios Panos Marijos viršuje. Šį altorių statė kaž koks Andruškevičius. Pripirkta bažnyčiai indų ir parėdų.

Klebonas kun. Zienius pastatydino naują šv. Onos altorių (už 425 rublius, Teklės Micevičaitės — Marafiejienės paaukotus), padidino bažnyčios langus.

1915 m. per karą rusai išvežė visus varpus. Vokiečiai atėję norėjo paimti iš vargonų metalinius vamzdžius, bet klebonui kun. Adomaičiui pasisekė atprašyti. Po karo kun. A. Sivickui klebonaujant, iš Rusijos du varpu buvo grąžinta.

Savo išlaikymui Leipūnų klebonas pagal inventorių 1771 m. turėjo 9 valakus, 15 margų, 10 rykščių (prentų) žemės ir 4 valdinius. Pagal 1783 m. inventorių klebonas turi, be daržų miestelyje ir trijų margų šalia miestelio 8 valakus žemės, kurių valdo du klebono baudžiauninkai, moka klebonui po 4 auksinus čįžės ir po 6 padūmės ir kas savaitę dirba po tris dienas. 1800 m. kan. Kruševskis iš klebono paėmė du valaku žemės. Jam buvo pasi-

skundę ūkininkai, kad jų valakai nepilni. Jis liepė išmatuoti ir kam trūko papildė iš dviejų paimtųjų.

Dusetų klebonas kun. Reminkevičius pavedė Leipalingio klebonui kas metai iš seniūnų Plioterių atsiiminėti po 380 auksinų nuošimčių nuo 4000 auksinų sumos ir už tai klebonas turi laikyti kas savaitė už jo sielą po vienas šv. mišias. Kun. kan. Antanas Kruševskis tą sumą perkėlė iš Plioterių į Leipūnų turtus ir čia ją apdraudė. Jis pats procentus klebonui mokėjo, jo įpėdinis atsisakė mokėti. 1830 m. jis tuos 4000 auksinų per teismą sudėjo Lenkų Banke ir nuo tų metų klebonas pradėjo gauti nuošimčius iš Seinų apskričio kasos, kur juos parsiųsdavo bankas.

Po Lenkmečio 1866 m. rusų valdžia paėmė ir tuos pinigus ir žemę, klebonui paskyrė 300 rublių kas metai ir paliko 6 margus žemės.

Leipalingio dvaro savininkas po karo išsikėlė į Lenkiją ir negrįžo. Einant žemės reformos įstatymais, jo dvaras, turėjusis 3889 margus, 1923 m. buvo išdalintas bežemiams ir kareiviams. Dvaro rūmuose buvo įkurta progimnazija, kuriai buvo pavesta dvaro daržai, parkas ir ūkio trobos. Dvare yra didelis degtinės bravoras.

Mokykla Leipalingyje atsiranda tik po 1817 m. Tais metais Lenkų karalystės valdžia įsakė Augustavo vaivadijos visose parapijose sutvarkyti, o kur nėra, įkurti mokyklas. Seinų komisoriui verčiant, kaip kitur, taip ir Leipalingyje susidarė mokyklos globa. Į ją įėjo klebonas Linčevskis, vietinis dvarininkas kun. kan. Ant. Kruševskis ir dar du asmeniu. Mokykla buvo atidaryta. Pagal inventorių 1819 m. buvo 24 bernaičiai ir 2 mergaitės. Mokytojui algą, kaip minėta užrašė kan. Kruševskis, jis rengėsi ir mokyklai namą pastatyti, bet mirtis sukliudė, o jo įpėdinis jo užrašų nepildė.

Iki Lenkmečiui kaimuose vaikus mokino daraktoriai. Apie 1870 m. rusų valdžia Leipalingyje įkūrė valsčiaus pradžios mokyklą. Per karą (1916 — 1920) vokiečiai atidarė mokyklą Leipalingyje ir kai kuriuose sodžiuose.[178]

1923 m. rudenyje Leipalingyje dvaro rūmuose buvo atidaryta vidurinė mokykla progimnazija. Jos įsteigimu daugiausia pasirūpino klebonas kun. Antanas Sivickas ir kai kurie ūkininkai. Pir-

---

[178] Raitelaitis, Leipalingio Monografija, Tauta ir Žodis, III, 253—275.

mas mokyklos vedėjas buvo kun. Bern. Čepulis. Ta progimnazija panaikinta 1935 m. Dabar jos rūmuose yra 6 skyrių pradžios mokykla.

Beržininkas išsyk buvo didžiojo kunigaikščio dvaras, įkurtas, turbūt, Zygmanto Senojo. Pirma žinia apie jį yra iš 1524 m., kai tasai karalius pavedė jį savo žmonai karalienei Bonai.[179] Ta karalienė pastatė Beržininke bažnyčią ir klebono išlaikymui davė 4 valakus žemės. Kuriais metais tai buvo padaryta, nežinia. Kiek vėliau karalienė Bona šalia Beržininko dvaro įkūrė Beržininko miestą paimdama jam du valaku iš klebono ir atlygindama kitoje vietoje. Darant valakų matavimą 1558 šalia Beržininko dvaro Beržininko miestelyje buvo bažnyčios gatvė ir bažnyčia ir klebonija, be abejo, ir kunigas.[180]

Beržininko dvaro valsčiuje tada buvo šie kaimai: Beržialaukis (Bierzilovczy) su 24 valakais, Pamarėnai (Pomorzany) 10 v., Seinai 20 v., kurio laukai buvo prie Seinos upelio, Tatarinavičiai 16 v., Pučilovičiai 9 v., Paberžėnai 13 v., Liskava 24 v., Limpia 15 v., vos besikuriąs prie Kunisės ežero naujas sodžius Kunisė 9 v., Vieličkavičiai 15 v., Olšanka 8 v. girios šaulių sodžius, Ilgiai su 7 valakais blogos žemės išmatuota, bet dar be gyventojų, Šieminiškiai 3 v. atiduoti matininkui Mikalojui Chizanowskiui.

Pirmieji 7 kaimai buvo baudžiauninkai. Į dvarą eidavo dirbti 2 dienas, čįžės mokėjo už valaką pagal žemės gerumą 12, 8 ar 6 grašius; už žąsis, vištas ir kiaušinius po 6 gr., už žuvavimą, po 2 gr., už šieno vežimą po 5 gr. po 2 bačkas avižų. Seinų kaimas, kurio laukas buvo menkesnis, avižų davė po 1 bačką. Liskavos kaimas nei avižų nei šieno nedavė, bet už tai už gvoltus mokėjo po 10 gr., už talkas po 12 gr. — Limpės ir Vieličkavičių kaimai buvo sodybiniai, baudžiavos nėjo, pirmasis čįžės mokėjo po 6 grašius už valaką, antrasis po 12 gr., abu sodybinio mokesčio po 30 gr., už gvoltus po 10 gr., už talkas po 6 gr., už žąsis, vištas ir kiaušinius po 6 gr., už žuvavimą po 2 gr.; Limpė nei avižų nei šieno nedavė, o Vieličkovičiai statė po vieną vežimą šieno, po bačką avižų. Olšankos kaime gyveno 4 šauliai, turėjo po 2 valaku, už vieną valaką jie viso mokėjo po kapą 1 ir 37 grašius už antrą valaką ėjo šiaulio tarnybą. Vaitas turėjo 2 valaku laisvu nuo mokesčių. Ūkininkų laisvų nuo mokesčių buvo ir daugiau, jie ėjo

---

[179] Opisanie Ruk. Odt. Vil. Publ. Bibl. III, Nr. 80.

[180] Piscowaja kn. Grodn. Ekon. I, 378, 384, 388, 390, 393.

speciales tarnybas: 1 dvaro kluono prižiūrėtojas, 1 dailidė, 1 kalvis, 2 žvejai, 1 malūnininkas, 1 mulioríus, 1 bendorius, 4 tarnai laiškanešiai. Tokios pareigos Beržininko dvaro valstiečiams buvo nustatytos pagal valakų įstatymą, matuojant valakus 1558 m.

Reikia dar pastebėti, kad beveik prie visų kaimų buvo atlaikinių margų. Tie buvo išdalyti valstiečiams po kelis, mokant už juos po 3 ar 2 grašiu. Ūkininkai turėjo po 2 jaučiu ir po 2 arkliu, kai kas po 4 jaučius ir po 4 arklius, buvo šiek tiek ir turinčių po vieną arklį.

Beržininko miestas turėjo rinką su 15 namų prie jos; keturias gatves: prie Gardino gatvės 20 gyventojų, prie bažnyčios g. 8 gyventojai, prie Stabingų g. 24 g., prie Lazdijų g. 2 gyv. Už vieną prentą prie rinkos buvo mokama po 7½ grašio, už prentą prie gatvės po 5 gr. už daržų prentą po 2½ gr. Matuojant valakus buvo išrėšta dar 59 nauji pleciai. Už daržus šalia miesto buvo mokama po 1 pinigėlį nuo prento. Mėsininkų (riezninkų) užsirašę buvo 10; jie turi mokėti už akmenį lajaus 15 grašių iždui, o miesto valdybai nuo kiekvieno skerdžiamo gyvulio už karką jaučio ar karvės po 1 gr., už meitėlio 5 pinigėlius, už avies, ožkos po 3 pinigėlius, įrašų nuo akmens lajaus, tai yra, nuo 15 grašių 2 pinigėliu. Jei kas iš kaimo atveža mėsos į turgų, turi mokėti miesto valdybai, kaip ir mėsininkai. Mieste buvo 4 kampininkai, gyveną svetimuose namuose, tuos vaitas turi pranešti valdybai, jie mokės iždui po 2 grašiu. Mieste buvo 2 siuvėjai, 7 kurpiai, 1 kalvis, 5 pečdariai, 2 skrybėliai, 1 puodžius ir 1 saldžius.

Miesto žemės buvo 20 valakų, mokėjo už valaką čįžės po 30 gr. už talkas po 12 gr.

Miesto gyventojai moka už pastotis nuo kiekvieno namo po 2 grašiu, kas turi valaką žemės 3 gr., kas turi margų, po 1 pinigėlį nuo margo, šilkinių dalykų pirkliai po 4 grašius, gelumbių ir kitokių daiktų pardavėjai po 2 grašiu, už medaus ir alaus smuklę po 1 grašį, už degtinės smuklę po 2 grašiu, amatininkai po 1 grašį.

Prie Beržininko dvaro buvo 8 daržininkai turį po 15 prentų trobai ir daržui ir po 6 margus žemės. Jų pareiga buvo po 2 dienas savaitėje dirbti dvare, o jų žmonų 12 dienų metuose dvaro daržus ravėti arba padėti prie piūties.

Reikia pastebėti, kad Beržininko valsčiuje prie Seinos upelio buvo kaimas Seinai. Antri Seinai prie to pat upelio buvo Andriaus Striškos dvarelis, treti Seinai, ir nuo Seinos upelio vardą gavę,

priklausė Slucko kunigaikščiui, kurio buvo ir kitas dvarelis Linas (Lno), esąs šalia Beržininko valsčiaus šiaurėje. Šalia to valsčiaus taip pat šiaurėje buvo vienas did. kunigaikščio dvaras Stabingai. Į rytus buvo Sapiegos giria su jo dvareliu Polovščizna ir kiek į rytus ir pietus ponios Kopotienės giria ir laukai. Tas valsčius ir minėtieji dvarai, valakus jame matuojant 1558 m., buvo lyg gyvenama sala plačiose iš visų kraštų bežaliuojančiose giriose.[181]

Beržininko valsčius iki 1566 m. priklausė Merkinės apskričiui. Gyventojai į tą naują valsčių buvo atsikėlę ne iš kur kitur, kaip tik iš Merkinės apskričio, iš dešiniojo Nemuno krašto, buvo lietuviai. Darant naują apskričių suskirstymą 1566 m., Beržininko valsčius buvo priskirtas prie Gardino pavieto. Beržininko dvaras ir valsčius kiek vėliau buvo seniūnija, kurią didysis kunigaikštis duodavo laikyti įvairiems užsitarnavusiems asmenims.

Tas Beržininko valsčius ir dvaras darė ir Beržininko parapiją. Apie Beržininko bažnyčią vizitacija 1674 m. kalba, kad medinė, sena, reikia taisyti, kad jos koliacija priklauso karaliui; klebonui kun. Jonui Rutkauskui buvo įsakyta pataisyti bažnyčios stogą.

1744 m. Beržininko parapijai priklausė pats Beržininkas su jo valsčiaus kaimais, taip pat Alnai (Holny), rodos, dvaras, Akmenė, kiti Alnai, kurie priklausė Gardino Jezuitams, su kaimais, Losovičių palivarkas tik vienas, Trečiokai, Micutai, Mališevčizna, Kalėdiškiai, Briniukai, Pazapsys, Krasnogrūda, Žagarai, Bubeliai, Beržiniai, trys palivarkai Rešetnykai (Rzeszetniki), Puniškiai su kaimu, Stabinkai, Stačiūnai, Lumbiai, Kleivų palivarkas tik vienas, Senkevičiai, Želva, Gibai, Bialowiersnia, Veisiejukai (Wiejsiejki), Kaletai, Kurzeniec, Volka, Kuodžiai, Kapčiamiestis su koplyčia ir Justinijanovo dvaru.[182]

Taip Beržininko parapija, kuri pradžioje tarp girių buvo apėmusi nedidelį plotą, dviejų šimtų metų bėgyje, įsikūrus aplinkinėse giriose naujiems kaimams, labai padidėjo ir buvo apėmusi didelius plotus, kurie dabar priskaityti prie kelių parapijų.

Dabartinė Beržininko bažnyčia medinė, statyta 1833 m. kun. Kazimiero Vasiliausko, vietos klebono. Penkiom dešimtim metų praslinkus kun. Antanas Dovydavičius ją greit pataisė ir ji iki šiol dar tebesilaiko. Konsekravo ją Seinų vyskupas P. Vierzbovskis 1888 m.

---

[181] Piscovaja kniga Grodn. Ekonomii I, 377—420.
[182] Synodus Vilnensis 1744, p. 92.

Beržininko klebonas prieš Lenkmetį turėjo 15 valakų žemės su giria ir kelis ūkininkus valdinius. Vietinis klebonas Antanas Latvinskis tuos ūkininkus paliuosavo nuo baudžiavos, uždėdamas jiems čižę.

Beržininko parapijos gyventojai, gryni lietuviai, XIX amžiuje daug sulenkėjo. Klebonai joje ilgai buvo vien tik kunigai lenkai. XIX šimtmetyje buvo iš eilės du klebonu lenku, kun. Vasilevskis ir k. Stipulchovskis. Pamokslų tų klebonų laikais lietuvių kalba nebuvo. Vėliau, kuomet klebonai ėmė būti ir lietuviai, buvo įvesti lietuviams pamokslai vieną kartą per mėnesį; bet giedojimai buvo vien tik lenkų kalba.

Kilus lietuvių judėjimui, lietuviai ėmė reikalauti sau priklausančių teisių. Parapijoje pasirodė lietuvių daugiau, kaip lenkų, nes 4 lenkiški sodžiai 1874 m. prisidėjo prie Seinų parapijos. Lenkai lietuvių kalbos į bažnyčią neleido. Vieną kartą padarė bažnyčioje triukšmą ir kelis lietuvius iki kraujų sužeidė. Bažnyčia buvo uždaryta. Lietuviai manė, kad po to atgaus savo teises. Bet lenkai pasiryžo geriau likti be bažnyčios, nekaip lietuvių kalbą į ją įsileisti. Lietuviai, matydami, kad nieko nelaimėsią, atsiskyrė nuo Beržininko, sudarydami naują parapiją Kučiūnuose.[183]

Beržininko parapija dabar Lenkijoje. 1911 m. joje buvo 2545 katalikai.

Kučiūnai, parapija susidariusi iš Beržininko parapijos. Kai lenkai nenorėjo pripažinti lietuviams teisių bažnyčioje, lietuviai pasiryžo atsiskirti ir pasistatė Kučiūnuose medinę bažnyčią. Seinų dvasinė vyriausybė tam pritarė. Taip buvo įkurta grynai lietuviška parapija. Parapiją organizuoti, bažnyčią ir trobas statyti daug padėjo ir privargo pirmas jos klebonas kun. Juozas Galeckas.

Naujai pastatytoji bažnyčia iškilmingai buvo pašventinta 12 lapkričio 1907 m. Bažnyčios patronu buvo aprinktas šv. Kazimieras, Lietuvos karalaitis.[184]

1911 m. Kučiūnų parapijoje buvo 2565 katalikai.

Kapčiamiestis buvo Kopočių dvaras. Jo pradžia buvo šiokia. Karalius, Zygmantas Senasis savo raštininkui, Pervalko laikytojui Kopočiui 1516 m. davė girios plotą Pervalko apskrityje.[185] Laikui einant, toje girioje pats Kopotis ar jo žmona, ilgiau už jį gyve-

---

183 Augustaitis, Vadovas, X, 66.

184 Augustaitis, Vadovas, X, 66—7.

185 Opisanie Dok. Moskov. Arch. Min. Just., 629—630.

nusi, įsikūrė dvarą, prie kurio pagal to laiko paprotį palengva išdygo miestelis, pramintas gudišku savininkų vardu Kopciwsk, ar vėliau lenkišku Kopciovo.

Po Kopočių, kurių bent pirmieji buvo stačiatikiai, jų turtai Kapčiamiestis, Justinijanavas ir kiti dvarai vedybomis teko Mikalojui Oginskiui iš Kozielsko, Trakų kastelionui ir Radoškovo seniūnui. Šis naujas tų dvarų valdytojas Kapčiamiestyje 1724 m. pastatė medinę bažnyčią ar viešą koplyčią. Viešą koplyčia ji yra vadinama 1744 m., esanti Beržininko parapijoje, bet jau turinti sielų ganytojavimo teisę, taigi Beržininko bažnyčios filija.

Minėtieji dvarai, neilgai trukus, perėjo į Vilniaus vyskupo Jokūbo Masalskio rankas. Šis vyskupas Kapčiamiesčio bažnyčiai suteikė parapijos teises ir klebonui užrašė 4000 auksinų, kuriuos turėjo mokėti Veisiejų dvaras. Laikui einant ta bažnyčios fundacija buvo dar padidinta: Zofija Tiškevičienė užrašė 2000 lenk. auksinų; Masalskis 160 auks., jenerolienė Slönginor'ė 400 auks., Jasinskis bažnyčios išlaikymui 5% nuo 2000 lenk. auksinų. Žemės vietinis klebonas turėjo vieną valaką ir 5 margus ir 2 margu balos. Tokia bažnyčios fundacija laikėsi, iki rusai po Lenkmečio ją panaikino.

Kapčiamiesčio dvarai, laikui einant, teko prancūzui Zinievui, paskui Tiškevičiui, toliau pulkininkui Šleentyn, po jo Ablamavičiui. Prieš karą juos valdė Moravskis iš Kauno gubernijos.

Ir Kapčiamiesčio parapijoje, kaip ir kitose Dzūkų bažnyčiose buvo klebonų nemokėjusių lietuviškai, bet tokių buvo nedaug: kad parapija neturtinga, tai lenkai į ją nesismelkdavo.

Parapijos gyventojai lietuviai, yra ir lenkų, ar tikriau sakant sulenkėjusių lietuvių ir gudų. Tačiau pamaldos ir pamokslai buvo laikoma tik lenkiškai. Lietuviams subruzdus, klebonas M. Guogas, keleriais metais prieš karą, įvedė lietuvių kalbą į bažnyčią. Lenkai tam nesipriešino.

Žemė apie Kapčiamiestį smiltinė laikoma menkiausia visoje dijecezijoje. Žmonės po daug jos turi, bet nauda jiems iš to menka, pragyvenimas iš žemės sunkus. Javų derlius pagerėjo, kai žmonės, nusižiūrėję į dvarininkus, ėmė lubiną sėti.

Prieš karą Kapčiamiesčio parapijoje buvo 5000 katalikų.

Seinai. Sūduvos ir ypač mūsų tautinio atgijimo istorijoje daugiausia reikšmės turėjo du miestai, Seinai ir Marijampolė. Dėl to daug kam ir jų praeitis yra įdomi.

Buvo stengiamasi išsiaiškinti Seinų vardo kilmę. Vieni aiškino šlėktiškai; pasibaigus karams su Vokiečių Ordenu, trys Lietuvos ricieriai apsigyvenę čia girioje, kad galėtų ramiai baigti gyvenimą, aplinkiniai gyventojai vadinę juos s e n i a i s ir iš to pasidarę Seinai; kiti norėjo išvesti iš š i e n o (gudiškai sieno), nes ten buvę gerų pievų; treti iš upės S e i n o s vardo, tik tie turėjo abejonės, nes upė, kuri teka per Seinus, dabar vadinasi Maricha, o Seinos vardas beveik užmirštas ir nežinia kurioje vietoje ta upė vadinosi Seina.

Dabar tikrai yra žinoma, kad Seinai gavo vardą nuo Seinos upės. Apie tą Seinos upę yra žinia iš valakų matavimo 1558 m., kur Gardino apskričio valsčiai ir tarp jų Beržininko valsčius yra smulkiai aprašyti ir kur ji kelis kartus yra paminėta. Prie jos tada buvo trys vietos, pavadintos Seinais: Seinų kaimas Beržininko valsčiuje, antri Seinai tai Beržininko bajoro Andriaus Striškos dvarelis, buvusis kiek į šiaurę nuo minėtojo Seinų kaimo, treti Seinai dar toliau į šiaurę paliai Seinos upę tai Slucko kunigaikščio dvaras.[184] Pirmųjų dviejų vietų, Seinais kitados vadintų, dabar nėra. Liko tik trečia, tai Seinų miestas ir dvaras.

Seniausia žinia apie tą vietą, kur įsikūrė Seinai, rodos, yra ši: 1522 m. karalius Zygmantas Senasis Palenkės vaivadui kunigaikščiui Jonui Višnevskiui Perelomo apskrityje dovanojo girios gabalą,[185] pusės mylios ilgio ir pločio.[186] Jo sūnus Andrius Višnevieckis tą girią padidino, kaip apie tai kalba Valavičius, kad jis per senąją sieną Perelomo girios paėmęs išilgai mylią, o skersai pusę mylios.[187] Toje girioje ar šalia jos atsiranda Seinų dvaras. 1554 m. kunigaikštis Andrius Višneveckis, drauge apsiėmęs išpirkti savo tetą iš totorių nelaisvės, užstatė Kauno seniūnui Jurgiui Chodkevičiui už 600 kapų grašių savo turtus, tarp jų ir Seinus. Tas, turbūt, bus juos perleidęs Slucko kunigaikščiui, kurio rankose jie buvo, kaip minėta 1558 m. Andrius Višneveckis Seinus atpirko ir 1564 m. gavo iš karaliaus Zygmanto Augusto privilegiją, patvirtinančią Seinus jam ir jo broliui. Seinai buvo ne vienatinis to kunigaikščio dvaras. 1565 m. iš savo turtų, buvusių Volinijoje ir Lietuvoje jis statė į kariuomenė 81 arklį. Kai jis

---

[184] Piscovaja kniga Grodn. Ekon. I, 396, 398, 403, 406.

[185] Opisanie Dok.3 Mosk. Arch. Min. Justic., 269.

[186] Wolf, Kniaziowie, 563.

[187] Revizija Pušč, 54.

mirė, jo dukterims 1589 m. besidalinant tėvo palikimą, Seinai teko Mikalojui Sapiegai ir jo moteriai Onai Višnevieckaitei.[188]

Šalia Višnevieckio Seinų dvaro buvo dar Seinų dvariukas, kurs šiaip išdygo. Mikalojus Pacevičius, Lietuvos medžioklis (lowczy), savo dvariškiui Choderkai Beržininko seniūnijos srityje davė žemės dvaro laukui ir dviem tarnybom. Choderkai mirus, jo žmona ištekėjo už Buivilavičiaus. Karalienė Bona, apėmusi Beržininko seniūniją, paėmė jųdviejų žemę ir mainą jiemdviem davė girios gabalą prie Seinos upės šalia Višnevieckių tvarto ir pievų. Čia Buivilavičius vėl statėsi Seinų dvarelį. Iš jo sūnaus ar anūko tą turtą už 1300 kapų grašių nupirko Mikalojas Grudzinskis, ir po jo paveldėjo sūnus Jurgis. Šitas Jurgis iš Sapiegos ar jo žmonos Višnevieckaitės nusipirko Seinų dvarą 1593 m.

Jurgis Grudzinskis, dviejų seniūnijų seniūnas ir Perelomo girios girininkas, dėl sapno, kuriame jam pasirodęs šv. Jackus, drauge su žmona Justina Dulskyte, įkūrė Seinuose Dominikonų vienuolyną. Užrašu, 1602 m. gudiškai rašytu, dovanojo jiems Seinus: „su dvaru, miesteliu, miestiečiais, su panceriniais bajorais, keliauninkais, su apsigyvenusiais ir pradedančiais gyventi žmonėmis, su jų dirvomis laukais ir su dviem jam priklausančiais dvareliais“. Prie to davė vienuolynui į 20 ežerų (tarp jų ir Vygrių). Brastos kaštelianas Andrius Masalskis pavedė Dominikonams 11 ežerų, arti Seinų esančių, už tai, kad jie davė jam 100.000 plytų su kalkėmis ir jo kapelionas gyveno vienuolyne, gaudamas maistą. Stan. Lipnickis, Mozyrio stalnikas, už 4000 timpų užstatė ežerus: Ančą, Bočnelius, Veršelius ir Vodiškius. Kelis ežerus paaukojo ir Volkovisko maršalkos Juozapas Karpus.

Jurgis Grudzinskis su Seinų dvaru (25 val.), kurs dar ir Aukštuoju (Wysokie) buvo vadinamas, užrašė dar Radžiučius (turbūt dabar Jonaraistį) ir Milechovščizną. Be to, Dominikonai turėjo dar valaką žemės Siemeniškių arba Zarubų sodžiuje ir Olšankoj (Zurubai Beržininko par., Olšanka Seinų), užstatytą už 600 svarų ir kitų 120 auksinų; pusvalakį prie ežerų Dlugie ir Biale, užstatytą už 150 auksinų; šeštą dalį Krasnogrūdos ir Joniškių gavo po kun. Dom. Podchocinskio mirčiai; Lopacinskis užrašė du valaku žemės Lanovsčiznoje; o 1719 m. gavo Bobonis (Babance) su giriomis.

---

[188] Wolf, Kniaziowie, 567—8. Liet. Metr. kariuom. sąr. 1565 m. p. 245. Dalybų aktas žiūr. Sapiehowie I, 340—5.

Pinigais įvairių geradarių Dominikonams buvo suaukota apie 42.000 auksinų. Už geradarių sielas jie laikė savaitinių mišių 30, mėnesinių 15, kvartalinių 3, metinių 85, viso 1789 mišias metuose. Iš šito mišių skaičiaus Augustaitis daro išvadą, kad užrašytų pinigų jie turėjo turėti daug daugiau, gal tris kartus daugiau.

Bažnyčią su vienuolynu Jurgis Grudzinskis pastatė prieš 1602 m. Jo fundaciją Lietuvos tribunolas patvirtino 1602 m. gegužės 23 d., o karalius Zygmantas III 1603 m. liepos 4 d. Tais pat metais mirė bažnyčios ir vienuolyno fundatorius. Kur buvo jo pastatytasis vienuolynas, nežinia. Manoma, kad ant šv. Jurgio kapinyno, kur buvusi ir pirmoji medinė bažnyčia. Ta maža bažnytėlė buvo drauge ir parapijos bažnyčia.

Kiek vėliau Dominikonai, gerai naudodami tuos turtus, kurie jiems buvo užrašyti, pasistatė mūrinę daug didesnę ir gražesnę bažnyčią, kuri tačiau yra tik pusė dabartinės. Jos frontas buvo į vakarus atsuktas ir pastatytas Renesanso stiliuje. Apie tą Dominikonų statytąją bažnyčią vizitacija 1674 m. kalba, kad ji yra mūrinė, graži, kad joje yra stebūklingas Dievo Motinos paveikslas (stovyla), garsus visoje Lietuvoje ir kad ją aptarnauja Dominikonai.[189] 1760 m. tą bažnyčią padidino Rožė Plateraitė Strutinskienė, Saivų seniūnienė, pristatydama po du langu iš vieno galo ir iš antro, frontą perkėlė iš vakarų galo į rytinį ir išvedė du nauju labai rimtu, labai harmoningu, didingu baroko stiliaus bokštu, rimčiausiu visų bokštų, buvusių Seinų vyskupijoje.

Bažnyčia turi dvi eiles aukštų piliorių, skiriančiųjų į tris navas; dvi koplyčias. Kairėje pusėje įrengė koplyčią kunigaikštis Liubomirskis ir jos sienose ilsisi visa Liubomirskių giminė. Dešinėje pusėje daug didesnę koplyčią pastatydino Seinų vyskupas Vierzbovskis. Kairėje tos koplyčios sienoje palaidotas pats įsteigėjas, o dešinėje vyskupas Baranauskas. Joje yra ir vyskupo Vierzbovskio paminklas, nukaltas iš balto marmuro.

Seinų Dominikonų bažnyčia pragarsėjo stebūklinga Švenčiausios Marijos Panos stovyla. Ji yra puikaus artistiško darbo. Jurgis Grudzinskis ją pargabeno iš Prūsų, nupirkęs iš liuterių, naikinusių šventųjų paveikslus ir stovylas. Seniau ji buvo laikoma didžiajame altoriuje. 1882 m. vyskupas Vierzbovskis įsakė ją pernešti į naują savo pastatytą koplyčią.

---

[189] Kurczewski, Litwa i Rus, t. IV. z. II. p. 108.

Seinų bažnyčia garsi buvo Ilijų ir Ražančinės atlaidais. Susirinkdavo į juos daugybė žmonių iš visos Seinų vyskupijos, net iki 20.000 ar 30.000.

Prie bažnyčios galo buvo pristatytas didelis keturkampis su kiemeliu viduje, su keturiais bokštais kampuose, dviejų aukštų vienuolynas, taip jog bažnyčia ir vienuolynas sudaro vieną didį gražų pastatą. Ta bažnyčia ir tas vienuolynas yra gražus Dominikonų palikimas ir daro jiems garbę.

Dominikonai Seinuose nuo 1768 m. laikė aukštesnę mokyklą. Jie stengėsi pakelti Seinų miestą. Kad pritrauktų daugiau gyventojų, pastatė rotušę ir žydams sinagogą. Darė tai, lenktyniuodami su už keliolikos kilometrų esančiu Krasnopoliu, Lietuvos iždininko Tyzenhauzo įkurtu.

Prūsų valdžia po paskutinio Lenkijos padalinimo atėmė visas Dominikonų žemes ir turtus, davusius jiems po 20.000 auksinų kas metai, paskirdami jiems 4305 auksinus kompetencijos. Seinuose jie dar gyveno iki 1805 m. Apleidus jiems Seinus, paliovė gyvavusi ir jų mokykla.

Varšuvos kunigaikštystė, kad tušti nebūtų vienuolyno mūrai, 1807 m. įkurė juose licėjų. Lenkų karalystė 1817 m. perkėlė jį į Lomžą, o Seinuose buvo įkurta keturių klasių mokykla, kuri buvo padidinta iki 6 klasių, kurių paskutinė turėjo dviejų metų kursą. Joje būdavo į 800 mokinių. Po 1831 m. sukilimo ji buvo uždaryta ir kiek vėliau atidaryta 4 klasių mokykla. Ji buvo vis didinama, iki pasidarė gimnazija. 1839 m. buvo joje jau 8 klasės, bet tada buvo perkelta į Suvalkus, o Seinuose buvo palikta keturių klasių mokykla, kuri kiek vėliau buvo nukelta į Marijampolę. Seinų mokykloje buvo mokęsis kun. A. Tatarė, vėlesnysis Sintautų klebonas, parašiusis keletą lietuviškų veikalų dar prieš Lenkmetį, ir botanikas Jurgis Aleksandravičius, ar tikriau Jurgis Aleksa, gimęs Kumečių kaime Liudvinavo parapijoje, botanikos profesorius vyriausioje Varšuvos mokykloje ir paskui universitete ir botanikos sodo direktorius.

Seinų garbė ir reikšmė iškilo, kai graži jų bažnyčia buvo padaryta Seinų vyskupo katedra. Prie Prūsų valdžios iš dalių Vilniaus ir Žemaičių dijecezijų buvo įkurta Vygrių vyskupija. Ta vyskupija gyvavo 18 metų. Lenkų karalystės valdžiai prašant, popiežius Pijus VII naujai pertvarkė vyskupijas. Tada 1818 m. vietoje sumažintos Vygrių vyskupijos buvo įsteigta Seinų dije-

cezija su vyskupo sostu ir katedra Seinuose. Taip Seinai pasidarė vyskupijos centras. Seinų reikšmė dar padidėjo, kai 1822 m. buvo įkurta kapitula (vyskupo taryba) ir 1826 m. dvasinė seminarija.

Šita Seinų dvasinė seminarija turėjo didžiausios reikšmės būsimam lietuvių atgijimui. Ir Vilniaus ir Vygrių vyskupijoje kunigų lietuvių nebuvo gana, kad užtektų visoms lietuvių parapijoms. Dėl to nemaža buvo parapijų, ypač Dzūkuose, kur klebonai nemokėjo lietuviškai.

Iki Seinų vyskupijos įkūrimui seminarija buvo Tikocine, gana toli pietuose, kur gyventojai nebuvo lietuviai. Tai ir kandidatų į ją lietuvių buvo labai maža. Be to, ir pati seminarija buvo maža. 1769 m. didysis hetmanas ir Krokuvos kastelanas Jonas Klemensas Branickis įsteigė Tikocine kunigų Misijonorių vienuolyną su sąlyga, kad jie auklėtų ir mokytų 4 klierikus, ir užrašė jiems 30.000 auksinų, apdrausdamas juos Tikocino miesto laukais ir pajamomis, kad kas metai būtų Misijonoriams išmokamas 5% procentas nuo minėtos sumos.

Pradžioje XIX šimtmečio toje Tikocino seminarijoje buvo daugiau klierikų, kaip kad fundatoriaus buvo numatyta. Iš klierikų sąrašo, kur pažymėta gimimo vieta, galima nustatyti, kiek ten buvo lietuvių, lietuviškai mokančių. 1809 m. viso klierikų buvo 10, jų 4 mokėjo lietuviškai: Vincentas ir Jonas Litvinskiai iš Zviniškių, Pranciškus Čapulevičius iš Kieblių ir Vincentas Skinkevičius iš Gudelių; tų pat metų rudenį buvo viso 6, tarp jų lietuviai tik du minėtieji Čapulevičius ir Skinkevičius. 1810 m. viso 7, lietuvių prie dviejų minėtųjų prisideda dar 3, Kazimieras Vasiliauskas iš Parausių, Jonas Plečkauskas iš Lipniškių (jei dar tame sodžiuje lietuvių kalba nebuvo užgesus), Jurgis Jablonskis iš Margiškių. 1811 m. viso klierikų 11, tarp jų 6 lietuviai, būtent, nėra jau Čapulevičiaus, prie 4 minėtųjų atsiranda dar 2 nauji: Pranciškus Markevičius iš Žardelių ir Pranciškus Radzevičius iš Janiškių. 1812 m. viso 10, tarp jų tik 3 lietuviai: jau minėti Vasiliauskas, Plečkauskas ir Jablonskis. Taigi nemokančių lietuviškai kalbėti klierikų Tikocino seminarijoje buvo dauguma. Dėl to Vygrių vyskupijoje lietuviškų parapijų padėtis turėjo likti maždaug tokia, kokia buvo buvusi Vilniaus dijecezijoje: kunigų lietuvių buvo permažai; lietuvių parapijose turėjo būti ir lietuviškai nemokančių klebonų.

Šitą lietuviams žalingą padėtį atitaisė Seinų seminarija. Joje klierikai beveik visi buvo lietuviai. Tikocino seminarija veikė tolyn šalia Seiniškės, bet joje mokėsi beveik vieni lenkai, nors kartais įsimaišydavo ir kai koks lietuvis, kaip ir Seiniškėje būdavo šiek tiek ir lenkų.

Tikocino seminarijoje 1820 m. buvo 20 klierikų, tarp jų galėjo būti 6 lietuviai, kiek tai galima spręsti iš pavardžių, prie kurių rubricelėse gimimo vieta nepažymėta, gal dar tiek ir nebuvo. 1829 buvo joje 17 auklėtinių, tarp kurių tik pirmame kurse gal buvo 3 lietuviai. 1830 m. tarp 16 klierikų gal 3 lietuviai. 1830 m. tiek pat lietuvių tarp 14 visų auklėtinių. 1835 m. tarp 14 visų klierikų vargu buvo vienas lietuvis. Tikocino seminarijoje buvo trys kursai. Ji veikė iki Lenkmečiui. Sukilimui 1863 m. prasidedant, ji liovė veikusi, klierikai išsiskirstė, ir rusų valdžia klierikų į ją priimti neleido. Taip ji ir baigė savo gyvavimą.

Seinų seminarija mokslo atžvilgiu buvo aukščiau pastatyta. Joje buvo ketverių metų kursas, o Tikocine trejų. Klierikų skaičius joje taip pat buvo didesnis už Tikocino. 1829 m. buvo Seinų seminarijoje 25 auklėtiniai, tarp jų gal 4 ar 5 lenkai. 1830 m. tarp 22 klierikų gal 3 lenkai, 1835 m. tarp 33 klierikų 2 lenkai.

Iš to gali būti aišku Seinų seminarijos reikšmė. Ji padarė tai, kad apie vidurį XIX šimtmečio Seinų vyskupijoje didesnė kunigų dalis buvo lietuviai. Iš to ėjo ir tai, kad apie Lenkmetį ar tuoj po Lenkmečio iš lietuviškų parapijų išnyko klebonai nemoką lietuviškai.

Iš Seinų seminarijos, jos kursą baigusių, buvo siunčiama į Varšuvos universitetą. Seiniškių ten, studijuodavo nuolat 3, o iš Tikocino būdavo 2. Taip Seinų vyskupijoje ėmė atsirasti ir akademiškai išmokslintų kunigų lietuvių, kurie įėję į kapitulą, būdami kanauninkai ir pralotai, darė įtakos į vyskupijos valdymą, nors lenkų čia vis viršus būdavo.

Iš Seinų seminarijos išėjo ir pirmieji Sūduvos rašytojai: kun. Tatarė, spausdinęs savo raštus Suvalkuose dar prieš Lenkmetį, k. Motiejus Brundza, rašęs lietuviškus elementorius, ir didžiausias knygnešys, visų knygnešių tėvas, rašęs ir spausdinęs Prūsuose maldų knygas ir dvasines knygas, pats jas naktimis vežiojęs ir platinęs po visą Lietuvą, iki išgudrino savo padėjėjus, vėlesnius knygnešius, Sudargo klebonas k. Martynas Sederavičius...

Nuo Lenkmečio Seinų vyskupijoje buvo tik viena Seinų semi-

narija. Išnykus Tikocino seminarijai, į Seinus ėmė vykti ir klierikų lenkų, bet nedaug, taip jog jų būdavo tik kokia ketvirta ar penkta dalis visų klierikų. Iš to išėjo tai, kad lenkiškoje Seinų vyskupijos dalyje daugelyje parapijų klebonai ir vikarai buvo kunigai lietuviai. Tai tautiniam lietuvių atgijimui ir turėjo tam tikros reikšmės.

Per Lenkmetį paskirtas Seinų vyskupas Lubienskis padarė atmainų seminarijoje, stengėsi pakelti seminarijos mokslą, bandė įvesti šešerių metų kursą, tik jo reforma nepilnai buvo įvykdyta. Kai jis buvo išvežtas į Rusiją ir mirė, 1869 m. buvo nustatyta penkerių metų kursas, 2 filosofijos ir 3 teologijos. Taip buvo 36 m. Prieš karą buvo įvesta šešerių metų kursas.

Pažanga palengva darėsi ne tik moksle, bet ir gyvenime. Veiklumu pasižymėjo ypač vienas prie Lubienskio studijavusių klierikų kursas. Buvo jame 18 ar 19 auklėtinių lietuvių. Įšventinti kunigais jie pirmi ėmė laužyti nenormalumus, esančius ypač Dzūkų parapijose. Ne visose Dzūkų bažnyčiose buvo sakomi lietuviški pamokslai, jie ėmė įvesti lietuviškus. Dzūkus mokydavo iki tol poterius lenkiškai, lietuviškai poterius jie kalbėti nemokėjo. Tie jauni kunigai su dideliu vargu ir atsidėjimu išmokė lietuviškus poterius ir lietuviškai ėmė vaikams katekizmą aiškinti. Tarp kunigų, kurie laužė Dzūkų parapijų nenormalumus, reikia paminėti kun. S. Račiūną, prieš keletą metų mirusį Griškabūdyje, kun. M. Dobrilą, vėlesnįjį Vilkaviškio pralotą, ir seniai užmirštą k. Sakavičių.

Kai kurie to paties kurso dar būdami klierikai ėmė rašyti, Vienas jų Lapinskis 1868 m. rašė eilėraštį 20 ar 30 puslapių pavadintą Jaunystės atsiminimais, kur gana gryna kalba lenkišku eiliavimo būdu jis piešia savo vaikystę, kai jis mokėsi Sintautų pradžios mokykloje. Tų eilių rankraštį gražiai parašytą ir gerai aptaisytą aš buvau gavęs iš k. J. Katiliaus, Smalėnų klebono. Kad jis nežūtų, per karą išsivežiau į Rusiją. 1917 m. iš ten grįždamas per Švediją, kad nevalia buvo vežtis rankraščių, palikau jį Peterburge pas k. K. Reklaitį. Kad tas turėjo ūmai ko labiausiai slėpdamasis pabėgti nuo bolševikų, tai tas rankraštis liko Peterburge ir žuvo. Seinų seminarijoje klierikai visada mėgo daug dainuoti lietuviškų dainų. Tos dainos jiems buvo juo malonesnės, kad lenkai liaudies dainų neturėjo; lietuviai šiuo atžvilgiu jautėsi viršesni už lenkus. Vienas minėtojo kurso klierikas, lietuviškų melodijų mėgėjas Mic-

kevičius surinko ir užrašė per vakaciją į 500 dainų. Kun. Norkevičius to pat kurso, miręs Liubave rašinėjo įvairių dainelių, prigijusių ir žmonėse: Š i a u r u s v ė j a s b a i s i a i ū ž i a ar daina apie P i e m e n ė l į ir k. Buvo ir daugiau kunigų poetų, rašiusių eilėraščius, kuriuos ėmė dainuoti ir žmonės. Aš, gimnazistas būdamas, tokių eilėraščių buvau surinkęs kelias dešimtis. Jų autoriai man nebuvo žinomi. Savo rankraščio aš nevertinau, skolindavau, kas prašydavo, ir jis žuvo. Jose būta ir visai pasisekusių kūrinėlių. Tik mano atmintyje nedaug kas liko; štai trupiniai.

Giesmininkai sakalėliai,
Kantarkos gegutės,
Krykščiat, krykščiat, aniolėliai,
Čiulbate, lakštutės...

Minėtojo kurso kunigai buvo ėmę kreipti dėmesį ir į kalbos grynumą. Buvo bandyta gryninti kai kurias giesmes. Pirmas bandymas buvo padarytas Zapyškyje 1880 m. Iš suplikacijų ten buvo išmesta du barbarizmai m a c n a s ir n e s m e r t e l n a s.

Čia reikia pabrėžti, kad minėtieji dalykai darėsi dar prieš 1883 m., kuriais Basanavičius ėmė raginti mylėti tėvynę ir tėvų kalbą. Aušros laiku nebuvo parapijų, kur kunigai būtų buvę lenkai, nemoką lietuvių kalbos; pakraščiuose, kur lietuviai maišėsi su lenkais, kunigai taip pat buvo lietuviai; Seinų vyskupijos lenkiškoje dalyje parapijose buvo taip pat nemaža lietuvių klebonų ir vikarų. Apie visus tuos kunigus lietuvius reikia pripažinti, kad jie beveik visi, nedaug ką išskyrus, buvo grynai lenkiško nusistatymo. Visose klebonijose kunigai tarp savęs kalbėjo lenkiškai, tik su liaudžia lietuviškai; lenkų kalba, moderniškai sakant, jiems buvo kultūros kalba; jie, norėdami būti kultūringi, tą kultūros kalbą ir vartojo. Aušros laiku ir vėliau, kai ėmė reikštis tautiškas lietuvių susipratimas, daug kas jų pyko ir karščiavosi ant l i t v o m a n ų. Bet per tai nei jų reikšmė, nei Seinų seminarijos reikšmė nė kiek nemažėja. Jie pasikarščiavo kartą, du ir tris, paskui nutilo ir pagaliau kai kurie jų patys virto litvomanais. Jei tuo laiku būtų buvusi tokia padėtis Seinų vyskupijoje, kaip prieš Seinų seminarijos įkūrimą, vargu būtų išdygęs Basanavičius, o jei būtų ir dygęs, tai jo Aušros vargu būtų kas klausęs. Kunigai lietuviai, ant jos kiek papykę, nutilo. Jei jų vietoje būtų buvę kunigai lenkai, nebūtų nutilę; Aušrai nebūtų davę nė žioptelti.

Aušrai pasirodžius, kai ėmė reikštis lietuvių susipratimas, Seinų seminarijos klierikai lietuviai greit virto tėvynės mylėtojais. Jaunose širdyse ta tėvynės meilė virte virė ir stengėsi reikštis darbais: griebėsi patys mokytis lietuvių kalbos, ėmė rūpintis įsigyti ko daugiausiai mokslo, kad ateityje galėtų ką gera padaryti ir parašyt. Visiems rūpėjo tą tėvynės meilę įdiegti. Vilniaus ir Kauno seminarijų klierikams. Vienus metus prieš išvažiuojant iš seminarijos atostogų, klierikai lietuviai išrinko keturis delegatus, kad, atvykę į Kauną ir Vilnių, susižinotų su tų seminarijų lietuviais ir įkvėptų jiems tėvynės meilę. Delegatai (tarp jų buvo J. E. v. Bučys) taip ir padarė. Po vakacijos jie darė klierikams lietuviams pranešimą. Jie buvo radę karštai priėmusių jų pasiuntinystę Vilniuje ir ypač Kaune; tarp kauniškių buvo ir a. a. k. Tumas. Kitus metus Seinų klierikai lietuviai išgelbėjo Varpą nuo pražūties. Kudirka pranešė, kad Varpas turįs tik 125 prenumeratorius ir kad nėra lėšų toliau jį leisti. Klierikai sudėjo po 5 rublius (tarp dedančių buvau ir aš) nusiuntė į Šakius Kudirkai ir taip Varpas galėjo tolyn eiti. Bet Kudirka už tai nekaip atsidėkojo, Varpe užgavo seiniškius klierikus.

Seinų seminarijoje visada buvo didelė dauguma klierikai lietuviai. Man joje esant, viso buvo į 60 auklėtinių, kurių skaičiuje lenkų vos apie 15. Tas lietuvių skaičius ėmė mažėti ypač nuo 1900 m., o lenkų didėti. Priežastys buvo kelios: apie tą laiką buvo nutiestas geležinkelis iš Gardino į Suvalkus, atvykstantiems kandidatams nuo Lomžos per tai palengvėjo; jaunas Seinų seminarijos profesorius ir greit vicerektorius k. R. Jalbrżykovskis ėmė labai traukti į Seinus kandidatus nuo Lomžos. Pats svarbiausias dalykas yra tai, kad išdžiūvo lietuvių kandidatų šaltinis; apie tą laiką Marijampolės gimnazijoje socijalistiškai ir antireligiškai nusistačiusių Maskvos studentų buvo jau įdiegta socijalistiška ir antireligiška dvasia; mokiniai tardavosi neiti į seminariją ir besirengiančius atkalbinėdavo. Iš to ėjo tai, kad greit didėjo lenkų klierikų skaičius iki pusei ar net daugiau. Jaunus kunigus lenkus k. Jalbrzykovskis siųsdavo (ar savo įtaka tai padarydavo) į pakraštines parapijas, kur daug sulenkėjusių lietuvių. Šios akcijos galutinė sėkmė buvo ta, kad parapijos, kur buvo sulenkėjusių lietuvių ir dar tikrų lietuvių, Vižainis, Smalėnai, Punskas, dalis Liūbavo, Seinai, Beržininkas, buvo priskirti prie Lenkijos, ne prie Lietuvos.

Seinų seminarija 1915 m. išsikėlė į Rusiją, išsyk į Mohilevą, paskui į Peterburgą, ir po karo į Seinus negrįžo. 1918 m., vokiečiams kitaip neleidžiant, Seinuose buvo vėl pradėta seminarija, bet su dėstomąja lietuvių kalba, ne lenkų. Metus ten išbuvus, kai lenkai Seinus paėmė, po vakacijos dar susirinko, bet lenkai klierikus ir profesorius atvežė pas Punską ir paleido. Tada seminarija susikraustė į Zyplius, iš ten po kiek laiko į Gižus ir pagaliau į Vilkaviškį, į naują puikų rūmą, pastatytą J. E. vyskupo A. Karoso rūpesčiu.

Seinai išsyk, kol nebuvo Dominikonų, priklausė Beržininko parapijai. 1744 m. Dominikonams parapijos teisėmis buvo pavestas Seinų miestas ir kaimai: Pazarai (Pozary), Paseiniai, Degučiai, Skusteliai, Bobonys, Stabinsčizna, Sumavas, Lapuchavas, Danilovcai, Šelpakovskie, Klevai (Klevų dvaras priklausė Beržininkui), Marcinkonys, Gavėniškis ir malūnas Milevskie.

Kaip iš to sąrašo matyti, kaimų tada dar buvo nedaug. Prieš karą Seinų parapijoje buvo 51 kaimas ir 11 dvarų su 5825 gyventojais katalikais.

Gyventojai parapijoje pusiau lietuviai, pusiau lenkai. Ir čia seniau lietuviams bažnyčioje nebuvo lietuviškų pamokslų. Čia jie vėliau buvo įvesti, kaip kitose Dzūkų bažnyčiose.

Seinai turėjo daug reikšmės ir tuo, kad, spaudą atgavus, čia susidarė lietuviško protinio judėjimo centras, kurio vadai čia buvo apsigyvenę. Čia buvo įkurta didelė spaustuvė, buvo leidžiamas labiausiai išsiplatinęs Lietuvoje laikraštis Šaltinis, čia buvo spaudžiama daug lietuviškų knygų.

Suprantama, kad lenkai į tą lietuvių dvasios pakilimą žiūrėjo ne maloniomis akimis. Santykiai tarp vienų ir antrų buvo įtempti. Per karą Seinų parapijos kaimuose buvo įkurtos septynios lietuviškos mokyklos. Prasidedant 1918 m. Seinuose buvo įkurta „Žiburio“ gimnazija. Bet kovai einant tarp lietuvių ir lenkų, lietuviai savo reikalą pralošė, ir Seinai dabar yra Lenkijoje.

Žiburio gimnazija išsikėlė į Lazdijus. Seinų spaustuvė per karą buvo išvežta į Rusiją ir iš ten neatgauta.

---

[190] Žinios imtos iš Augustaičio, Vadovas IV, X. Słown. Geogr. X, 416—9. Połujanski, 267—291. Seinų kūrijos aktai. Senos Seinų vysk. Rubricelės. Syn. Viln. 1744. Piscevaja kniga Grodn. Ekon. I. Wolf, Kniaziowie ir k.

Gerdašiai. Iš Leipalingio, Liškevos ir Kapčiamiesčio parapijų dalių darosi nauja Gerdašių parapija. Vieno žmogaus kluone įtaisyta buvo bažnytėlė, pastatyta klebonija ir kitos trobos. Parapiją organizuoja ir statymo darbus veda kun. Pr. Šukys. Pirmos mišios šiaip taip įrengtoje bažnytėlėje buvo atlaikytos 1935 m. Klebonui žmonės ten davė 6 hektarus žemės.

Alvito dekanatas.

Alvito dekanatas, kurs XVII š. vadinosi Paširvinčiu arba Užgiriniu, 1744 m., buvo sudarytas iš 18 parapijų: Alvito, Gražiškių, Kalvarijos, Vižainio, Liubavo, Lankeliškių, Liudvinavo, Pajevonio, Bartninkų, Vištyčio, Vilkaviškio, Pilviškių, Suvalkų, Pilypavo, Bakalarzevo, Račkų, Janovkos.

Vištytis, prie Vištyčio ežero, išsyk kaimas, paskui miestas ir to pat vardo dvaras, seniūnija ir parapija, buvo įkurtas XVI š. Alytaus girioje, kai paliai Prūsų sieną karalienė Bona steigė naujus kaimus.[191] Vištyčio kaimas bus atsiradęs ne anksčiau 1530 ir nevėliau 1550 m., Virbalyje 1561 m. viena gatvė turėjo Vištyčio vardą. Bažnyčią pastatė ten Zygmantas Augustas 1566 m. ir davė 6 valakus žemės. Vėliau bent Lenkų karalystės laikais, ant tų 6 valakų buvo apgyvendinti 4 ūkininkai ir 3 daržininkai. Tas kaimelis vadinosi Nebūtkiemiu arba Kunigiškiais ir mokėjo klebonui tam tikrus mokesčius. Nežinia kada kun. Matas Šneideravičius užrašė klebonui 10.000 auksinų ir sudėjo juos šeštu procentu grafienės Platterienės Nidokų dvare, kad už jo sielą kas mėnuo būtų laikomos vienos skaitytinės ir kas metų ketvirtis vienos giedotinės mišios.[192]

Karalienė Bona, kolonizuodama Paprūsę, buvo numačiusi ir vietas, kur turės būti miestai. Pagal jos numatymą Valavičius Lietuvos girių aprašyme, jai jau į Italiją išvykus, tuščią vietą, kur vėliau atsirado Vižainis, vadina lotynišku žodžiu o p p i d u m. Vėlesnieji karaliai jos numatytuose punktuose kūrė miestus. Jos sūnus Zygmantas Augustas Vištyčio kaimą pavertė miestu, suteikdamas jam Magdeburgo teises 1570 m., kurias vė-

---

[191] Polujanski, 120—1, rašo, kad Vištytis buvęs miestas jau XV š. ir vadinęsis Tur. Tai tik pasaka sugalvota Vištyčio garbei.

[192] Žinia imta iš Alvito dekanato vizitų 1843 m.

liau patvirtino ir kiti karaliai, Zygmantas III 1589 m., Vladislovas Vaza 1638 ir Mykolas Višneveckis 1670 m.

Zygmanto Augusto privilegijoje Vištyčio miesto teisės šiaip yra nustatytos:

Vištyčio miestas gauna antspaudą su Vienaragio atvaizdu. Tas pats Vienaragis yra miesto herbas. Miesto gyventojai yra išimami iš po karvedžių, kastelonų, seniūnų, laikytojų, teisėjų ir pateisėjų valdžios.

Miesto valdžią vykdo vaitas ir drauge su prisiekusiais launinkais sprendžia pagal Magdeburgo teises visas kriminalines bylas: žmogžudystę, sužeidimus, vagystę, padegimus ir kitas panašias. Vaitą skiria pats didysis kunigaikštis atskiru raštu iki gyvos galvos arba, iki kol bus jo valia, tai yra laikinai. Atlyginimo vaitas gauna tris valakus žemės. Miesto valdžia taip pat vykdo ir sprendžia civilines bylas burmistras ir jo patarėjai pagal Magdeburgo teises. Burmistras skiriamas šiaip: miestas iš savo gyventojų išrenka keturis dorus nusimanančius Magdeburgo teisės kandidatus ir pristato Vištyčio laikytojui (seniūnui), kurs vieną jų didžiojo kunigaikščio vardu į tą poaukštį stato ir patvirtina. Nepatenkintieji tų miesto valdžių išsprendimais gali su apeliacija kreiptis į laikytoją (seniūną), kurs taip pat bylą nagrinėja pagal Magdeburgo teises, o paskui į didž. kunigaikščio teismą.

Miestas gauna teisę daryti keturias muges kas metai: devintą sekmadienį po Velykų, per Žolinę, per šv. Mykolą ir per Kalėdas. Turgus daromas kas savaitė pirmadieniais. Nustatomas saikas javų pirkimams ar pardavimams, tai keturių Krokavos karčių bačka. Turgaus mokestis, mėsos ir įvairių pardavimų bei pirkimų mokesčiai turi būti visada renkami ir eina į didžiojo kunigaikščio iždą, bet miestiečiai ir pamiesčiai nuo saiko ir turgaus mokesčio yra laisvi.

Miestui laukai, t. y. valakai, sodybos, daržai, margai atlaikose, kaip juos karaliaus dvariškis Jokūbas Laskovskis paskyrė ir pridėjo, yra patvirtinami. Mokesčius už laukus, smulkias prievoles ir kitokias pajamas miestiečiai mokės iždui pagal D. L. K. įstatymus. Išrinks juos vaitas su laukininkais ir pristatys Vištyčio laikytojui ir, imdami kvitas, duos po 6 grašius.

Miestas privalo pasistatyti rotušę, gatves ir kelius prižiūrėti ir gyventojai namus gerai statyti. Tuo tikslu viešai miesto naudai

atleidžiama prentinis namų plecių mokestis. Viešai miesto naudai eis taip pat pajamos iš pirties, svorio ir kirpyklos. Dėl ugnies atsargumo, pirtis turi būti šalia miesto. Gyventojams neleidžiama turėti savo atskiras pirtis.

Jei šlėkta, bajorai ar koki nors valstybės tarnautojai apsigyvens Vištyčio mieste, bus miesto jurisdikcijoje ir pildys visas miestui privalomas prievoles.

Miestiečiai ant Pistos upės esančio malūno užtvankas taisys, tiltus mieste ant griovių ir upelių statys, miesto laukuose kelius gerins, mokyklą laikys, tą viską darys savo lėšomis.

Apie rotušę, kurią turės įsitaisyti leidžiama statyti krautuves, kurių mokesčiai eis viešai miesto naudai. Dėl ugnies saugumo bravorai ir saldės pastatai turi būti šalia miesto. Taip pat dėl ugnies pavojaus visi miesto gyventojai savo namuose pasistatys mūrinius kaminus.

Zygmantas Augustas suteikęs Vištyčiui šias teises, kitais metais (1571) davė dar girios 40 valakų ir 6 margus, troboms statyti, malkai ir ganyklai. Zygmantas III visas tas teises ir tą girią patvirtino 1589 m., atleisdamas drauge dar nuo mokesčio už miesto daržus ir margus šalia miesto esančius ir prie valakų pridėtus.

Karalius Vladislovas, Zygmanto III sūnus, 1638 m. patvirtindamas miestui tą privilegiją pakeitė trijų mugių dienas pagal miestiečių prašymą. Trys Vištyčiui paskirtos mugės buvo daromos tomis pat dienomis, kuriomis muges turėdavo Vižainis ir Virbalis. Vladislovas, atsižiūrėdamas į nuostolį, iš to einantį, Vištyčiui, perkėlė tris muges į kitas šventes: į Atvelykį, į šv. Petro ir Povilo šventę ir į Visų šventę; ketvirta mugė kuri be kliūties buvo laikoma, palikta buvo kaip seniau, devintame sekmadienyje po Velykų.

Bet tas mugių pakeitimas Vištyčiui nedaug ką padėjo. Tos mugės išėjo visai iš papročio ir buvo nelaikomos. Dėl to karalius Mykolas, pagal miestiečių prašymą, patvirtindamas miesto privilegiją 1670 m., paskyrė tik vieną mugę per šv. Jurgį..

Tų mugių nesisekimas rodo, kad miestas nelabai tarpo. Jo gerovę stabdė ir karas, kai 1655 m. Maskva paėmė beveik visą Lietuvą ir kai švedai buvo užgrobę Žemaičius ir Biržus. Prūsai, palaikydami priešų pusę, 1658 m. apiplėšė Vištyčio bažnyčią, be abejo, taip pat jie padarė ir miestui.

Vizitacija 1674 m. mini, kad Vištyčio bažnyčia maža, kad jos

koliacija priklausanti karaliui, kad klebonas esąs kun. Romanas Dostojevskis. Gyventojų tada ir pačiame miestelyje ir kaimuose buvo nedaug, nes per vizitaciją sutvirtinimo sakramentą priėmė tik 24 asmens.[193]

Antrą bažnyčią, pirmai supuvus ar sudegeus, pastatė taip pat medinę 1723 m. Kristupas iš Kozielsko Puzyna, Mstislavo vaivada ir Vištyčio seniūnas. Bet klebono prie jos nebuvo iki 1736 m., kuriais, Vilniaus vyskupui leidžiant, buvo įkurta Jezuitų misija. Tai bažnyčiai, kaip matyti iš Vilniaus synodo 1744 m., priskirti buvo šie kaimai: Kaupiškiai, Papečkiai, Varteliai, Lukai, Totorkiemis, Rečiūnai, Pavištaičiai ir Galkiemis.

1829 m. vietoje senosios medinės buvo pastatyta nauja mūrinė bažnyčia parapijos ir valstybės lėšomis. Kai ji vėliau pasirodė per maža esanti, klebonas kun. Adomas Šukvietis padidino ją parapijos lėšomis. Ta bažnyčia iki Lenkmečiui turėjo užrašytų gana daug turtų: miesto laukuose 5½ valako, (vyskupo Strašinskio laikais dar vieną valaką priedų), mieste po klebonijos trobomis 3 margus ir Nebūtkiemio kaime 4 valakus 24 margus. Po Lenkmečio rusai tą žemę atėmė.

Prieš karą Vištyčio parapijoje buvo 4 dvarai: Janauka, Kaupiškiai, Lukai ir Moravilis. 1744 m., rodos, dar nebuvo nė vieno. Gyventojų katalikų prieš karą buvo 2523.

Vištyčio gyventojai buvo sulenkėję lietuviai. Dėl jų diduma pridedamųjų pamaldų bažnyčioje būdavo lenkiškai laikoma. 1909 m., lietuviams maldaujant, Seinų vyskupijos administratorius padarė tokią tvarką, kad Vištyčio bažnyčioje tris sekmadienius pamaldos būtų laikomos lietuviškai , o ketvirtą lenkiškai. Šį įsakymą Vilkaviškio dekanas viešai paskelbė Vištyčio bažnyčioje, bet miestelėnai, slapta palaikomi lenkų endekų, prie kurių priklausė daug dvarininkų, nepaklausė ir lietuviams neleido ramiai Dievą garbinti. Dabar, visiems jiems mokant lietuviškai lenkiški giedojimai ir pamokslai pasidarė nereikalingi.

Šalia Vištyčio miesto buvo Vištyčio dvaras. Su kaimais, aplinkui esančiais, nuo maždaug 1583 m. jis darė Vištyčio seniūniją, apie kurią jau buvo kalbėta. Seniūnas Jesmanas 19 sausio 1589 m. leido žydams gyventi Vištytyje.

Vištytyje nuo 1570 m. turėjo būti mokykla. Ar ji buvo įkurta ir kaip ji veikė, nėra žinių. Tiek tik žinoma, kad 1781 m. joje

---

[193] Kurczewski, Litwa i Ruś, t. III, z. I, 56.

buvo 8 miestiečiai ir 1784 m. 2 šlėktos vaikai, 10 miestiečių ir 2 valstiečiai.[194] Vištyčio mokykloje, kaip žinia yra iš Alvito dekanato vizitų, 1843 m. buvo 45 mokiniai berniukai ir 38 mergaitės. Šitos skaitlinės duoda suprasti, kada Vištyčio gyventojai išmoko lenkiškai. Po karo keletą metų Vištytyje buvo progimnazija.

Vištyčio miestas reikšmės ėmė netekti nuo to laiko, kai prieš Lenkmetį buvo išvestas geležinkelis, einąs nuo Peterburgo per Vilnių į Varšuvą ir jo šaka nuo Vilniaus per Kauną į Prūsus. Nuo tada ėmė kilti Kybartai, o menkėti Vištytis ir jo lenktyniuotojas Virbalis. Keliolika metų prieš karą Vištyčio miestas sudegė. Vokietijos ciesorius Vilhelmas II, kurs tuo laiku medžiojo giriose paliai sieną, su savo palydovais atjojo į sudegusį miestelį, atsilankė pas kleboną ir padegėliams suteikė 3000 rublių.

Nuo 1842 m. Vištytyje yra evangelikų bažnyčia.

Pajevonys yra vienas tų kaimų, kurie buvo įkurti arti Prūsų sienos antroje pusėje XVI šimtmečio, Alytaus girios vakariniame krašte prie Jevonies upelio. Bažnyčią Pajevonyje liepė pastatyti karalienė Ona Jogailaitė, Stepono Batoro moteris. Jai tame padėjo Teodoras Skuminas Tiškevičius, L. D. K. iždininkas ir Braslavo, Gardino ir Alytaus seniūnas. Kunigo išlaikymui ta karalienė 27 rugsėjo 1589 m. užrašė 9 valakus žemės Chelminskoje Metoje. Ta bažnyčia buvo Alytaus filija. Zygmantas III jos fundaciją padidino 1600 m. 11 kovo, pridėdamas dar 12 valakų su sąlyga, kad Alytaus klebonas ten laikytų lietuviškai mokantį kunigą ir taip pat mokytoją mokyklai ir kitus bažnyčios tarnus savo lėšomis. Iš tų 12 valakų buvo sudarytas dvarelis Salicinykai. Ta žeme klebonai naudojosi iki 1797 m., t. y., iki Prūsai ją atėmė.[195]

Prie šito aprūpinimo buvo dar duota dešimtinė nuo 700 valakų, kaip tai žinia yra iš vizitacijos 1674 m. Bažnyčia tais metais buvo labai apleista, Jos klebonas gyveno Alytuje. Vizitatorius stebėjosi, kad bažnyčia buvo labai apleista, nors dešimtinė buvo taip didelė. Bažnyčios rūbai buvo sudriskę, ant altoriaus net kryžiaus nebuvo.[196]

---

[194] Polujanski, 120—1. Augustaitis, Vadovas, IX, 270. Kurczewski, B. W., 312. Vištyčio privilegija, kurios nuorašą teikėsi man paskolinti p. Jablonskis, už ką jam čia reiškiu širdingą padėką. Słown. Geogr. XIII, 626—7.

[195] Fijałek, Uchrześć.. Litwy. Polska i Litwa, p. 310. Augustaitis, Vadovas, IX, 370—7.

[196] Kurczewski, Litwa i Rus, t. III, z. I, 56—7.

1744 m. Pejevonio parapijoje buvo šie kaimai: Pajevonys, Klėtkininkai, Šakiai, Karklupėnai, Pažaniliai, Būdviečiai, Užupiai, Karalkrėslis, Stolaukis, Sausininkai, Užbaliai, Jalciškiai, Šilsodis, Trilaukis, Skardupiai, Gudeliai, Eglupiai, Vendauka, Kibeikiai. Tame sąraše nėra pažymėta nė vieno dvaro.[197] Iš kitur žinoma, kad Karalkrėslyje buvo dvaras, tik be dirbamų laukų. Prieš karą toje parapijoje buvo 6 dvarai, kurių du yra to pat vardo kaimas ir dvaras: Pajevonys ir Užupiai, Karalkrėslis tik dvaras. Prieš karą Pajevonio parapijoje buvo 27 kaimai ir 6 dvarai su 5016 gyventojų kat.

Pajevonyje, kaip iš fundacijos akto žinia, turėjo būti mokykla. Bet ar ji buvo tada įkurta, nežinia. 1781 m. Pajevonio mokykloje buvo 2 šlėktų vaikai, vienas miestietis ir 10 valstiečių, o 1784 m. tik 3 valstiečiai.[198]

Bažnyčia Pajevonyje, kaip paprastai Lietuvoje, buvo medinė. 1842 m. parapijos ir valstybės lėšomis buvo pastatyta mūrinė, labai prasta, be bokštų, šiaudais dengta, daugiau panaši į kluoną nekaip į bažnyčią. Matydamas tai, klebonas kun. Florijonas Bučenevskis, visai ją perdirbo, beveik naujai pastatė, taip jog ji, stovėdama ant aukšto kalno, linksmino visą apylinkę.

Gražiai ją išpuošė vėliau jos klebonas pralotas kun. A. Staniulis. Per karą ji nuo šūvių sudegė, liko tik sienos, taip jog joje pamaldos nebuvo galima laikyti. Išsyk pakalnėje parapija pasistatė laikiną šiopą. Klebonas kun. M. Sakavičius atstatė senąją ant kalno.

Pajevonio klebonų minėtinas k. Tamošius Senkus. 1863 iki 1865 m. dėl Lenkmečio jis buvo išvežtas į Rusiją. Ten liūdėdamas parašė Liet. dainą apie Pajevonį. Sugrįžęs gyveno Pajevonyje ir mirė 1900 m.[199]

Gražiškiai arba senų raštų vadinami G r a u ž i š k i a i, vardą gavę, rodos, nuo Graužio upelio, yra bažnytkiemis ir to pat vardo dvaras. Pirmą medinę bažnyčią apie 1600 m. pastatė čia Vaitiekus Gintautas.[200])

Vizitacija 1674 m. apie Gražiškių bažnyčią sako, kad ji vidutinė, kad jos koliacija yra karaliaus, kad jos klebonas k. Jonas

---

[197] Syn. Viln. 105.

[198] Kurczewski, Bisk. Wil., 312.

[199] Augustaitis, Vadovas, IX, 270—1.

[200] Polujanski, 316.

Fryzevskis, gerai prie vizitos prisirengęs. Vizitatorius liepia pataisyti bažnyčios prieangį, grindis, tvoras, pasikvietus į pagalbą Gražiškių laikytoją, D. L. K. Kanclerį (Kristupą Pacą) ir paėmus iš jo nemokėtus 4 metų procentus nuo 4000 lenk. auksinų, sudėtų Postanų dvare Ašmenos maršalkienės.[201])

Pirmajai bažnyčiai supuvus 1715 m. buvo pastatyta antra taip pat medinė, kurią tais pat metais konsekravo Vilniaus sufraganas vyskupas Tamošius Zienkevičius. Ta bažnyčia 1865 m. dėl senumo buvo suardyta; parapija ilgus metus turėjo pamaldas mažoj medinėje šopoje. 1881 m. kun. Ambraziejaus Lukaszevičiaus rūpesčiu parapijos lėšomis buvo pastatyta nauja mūro bažnyčia, kurią 1885 m. iškilmingai konsekravo Seinų sufraganas vyskupas Juozapas Holekas. Bažnyčios vidurį daug pagražino kilęs iš Gražiškių parapijos kunigas Jokūbas Rutkauskas, vienuolis misijonierius, gyvenusis Varšavoj prie šv. Kryžiaus bažnyčios. Varšavoje misijonieriai buvo turtingi; kai 1864 m. buvo panaikinta jų vienuolija, vienuolyno knygynas ir daug kitokių brangenybių buvo parduota per licitaciją. Kun. Rutkauskas pasirūpino nupirkti geromis sąlygomis kas buvo geriausių daiktų ir viską sudėjo į Gražiškių bažnyčią. Dėl to dabar sulig vidurinių pagražinimų brangumo Gražiškių bažnyčia buvo pirmutinė visoje Seinų vyskupijoje, nors skoniu tie pagražinimai negali perdaug pasigirti. Taip rašo apie Gražiškių bažnyčią kun. Augustaitis.

Gražiškių parapija seniau buvo viena iš geriausių ir turtingiausių Seinų vyskupijoje. Klebonas turėjo Gražiškių dvarą su 4 valakų sodžium, Zygmanto III dovanotą, vieną valaką Alytaus girininkijoje, vieną valaką Gražiškiuose ir du valaku 8 margus Datunce. Tų turtų neteko prie Prūsų valdžios ir po Lenkmečio.

Klebonai Gražiškiuose būdavo žymiausi savo laikų vyrai: Vygrių vyskupas Karpavičius, jo įpėdinis vyskupas Jonas Klemensas Golaševskis; Seinų katedros kanauninkai Milkovskis, Andriejus Holekas (vyskupo sufragano brolis), Seinų seminarijos regensas. Šiam mirus, klebonavo čia garbės kanauninkas Miškelis, persikėlęs į Gražiškius iš Kalvarijos. Po jo kun. Ambraziejus Lukoševičius, pastačiusis, kaip minėta, naują mūrinę bažnyčią; paskui kun. Adomas Šukvietis, pastačiusis naują didelę medinę kleboniją, senajai sudegus.[202])

---

201 Kurczewski, Litwa i Rus, t. III, z. I, 57.

202 Augustaitis, Vadovas, IX, 271—2.

Gražiškių parapijai priklausė 1744 m. Gražiškių miestelis ir šie dvarai ir kaimai: Šilsodis, Karpijavas, Jakiškiai, Dembauka, Grajauka, Kregždžiai, Dotomiškiai, Vidgiriai, Bajorynai, Graužiniai, Vigreliai, Kauniškiai, Abramovsčizna, Lankupėnai, Norvydai, Bambinykai, Vaitkabaliai, Grabauka, Liepalotai, Eistiškiai, Aleksandravas, Būdviečiai, Novinka.[203])

Kurie šitų 24 vardų buvo dvarai, iš sąrašo neaišku; tiek žinia, kad tarp jų dvarų būta. Prieš karą toje parapijoje buvo 27 kaimai ir 8 dvarai. Tų 8 dvarų Šilsodis, Dotomiškiai, Lankupėnai, Lankupka, Gražiškiai, Norvydai buvo to pat vardo kaimas ir dvaras, o Pošerventis (Abromai) ir Aleksandravas tik dvaras.

Apie Gražiškių mokyklą tiek tik žinia, kad 1781 m. buvo 1 šlėkta mokinys, 6 miestiečiai ir 2 valstiečiai, o 1784 tik 7 valstiečiai.[204])

Prieš karą Gražiškių par. buvo 3496 gyventojai katalikai.

Lankeliškiai, bažnytkiemis gražioje vietoje ant aukšto Širvintos kranto. Bažnyčią čia statė savo lėšomis du karaliaus dvariškiai, Jonas Scipijonas Campo, laikiusis iki gyvos galvos Skerpievių kaimą, ir Baltramiejus Berdovskis, taip pat iki gyvos galvos turėjusis Lankeliškius. Zygmantas III, patvirtindamas tai 1609 m. 18 liepos, užrašė bažnyčiai 6 valakus žemės ir be to, dar po 6 grašius nuo kiekvieno valako šių kainų: Lankeliškių 35 val., Moliniškių 32 val., Obelupių 13 val., Skerpievių 19 va., Stolaukio 33 val. ir pasiliko sau teisę skirti kleboną, mokantį lietuviškai.

1618 m. 19 balandžio vienas tos parapijos ponas Vaclovas Geištoras dovanojo Lankeliškių bažnyčiai vieną valaką žemės Pagernevos kaime, kad gyvenąs ant to valako ūkininkas Grigas Petravičius mokėtų klebonui kas metai po 6 lietuviškų grašių kapas, o nuo kitų to paties kaimo 19 valakų, kad būtų mokama po 6 lietuviškus grašius. Šitą donaciją karalius patvirtino 1618 m. 17 spalių, atleido nuo visų prievolių valstybei, suteikė bažnytinių žemių privilegiją ir pavedė Vilniaus vyskupo jurisdikcijai, o Martynas Chomič'as, Iždo tarnautojas, pagal pono Kristupo Naruševičiaus, D. L. K. žemės iždininko, raštininko ir didžiojo medžioklininko įsakymą, vietoje su liudininkais surašė tam tikrą aktą ir taip kleboną įvedė į to valako valdymą.

---

[203] Syn. Vin. 1744 m. p. 104.

[204] Kurczewski, B. Wil., 311.

Turėdama tokius užrašus, Lankeliškių parapija buvo laikoma viena iš geresniųjų. Ta fundacija buvo iki Prūsų valdžia, prisisavindama žemes, ją panaikino. Lenkų karalystėje tie 6 valakai, karaliaus duotieji, grįžo vėl Lankeliškių klebonui, nes yra paminėti vyskupo Strašinskio vizitacijos akte. Galutinai juos atėmė rusų valdžia po Lenkmečio.

Vizitacija 1674 m. apie Lankeliškių bažnyčią sako, kad ji gerai pastatyta, kad jos koliacija yra karaliaus, kad jos vikaras yra nuo kelių savaičių k. Augustinas Pirskis, kad bažnyčios stogas reikia taisyti ir kad Sutvirtinimo sakramentas suteiktas 51 asmeniui.

Lenkeliškių bažnyčios gimusiųjų metrikai yra pradėti 1612 m. ir iki šiol išlikę, tik pirma jų knyga yra Naumiesčio bažnyčios archyve.

Lankeliškių parapijai 1744 m. priklausė šie kaimai ir dvarai: Matlaukis, Rumeikai, Vaišvilai, Mažučiai, Romanosodi, Podborėliai, Kumečiai, Pavembriai, Šukiai, Klampupiai, Misviečiai, Kaukakalniai, Obelupiai, Lankeliškiai, Geistariškiai, Kasakauskai, Pašeimeniai, Parausiai, Keturvalakiai, Beržiniai, Juodupėnai, Vidgiriai, Skardupiai, Šilavotas, Pažerėliai. Kurie šitų vardų buvo dvarai, nežinia. Prieš karą Lankeliškių parapijoje buvo trys dvarai: Budavonė, Juzefavas (Šukiai), ir Purviniškiai, o Keturvalakių parapijos, kurios 1744 dar nebuvo, 6 palivarkai: Karkliniai, Pašeimeniai, Penkiniai, Rostkovščizna, Tabariškės, Valavičiai.

Lankeliškių mokykloje 1781 m. buvo 31 mokinys šlėktos vaikų, 3 miestiečiai ir 31 valstietis, o 1784 m. mokyklos nebuvo, bet mokė vargoninkas katekizmo, skaityti, rašyti ir vargonuoti, mokinių turėjo 3 šlėktas, 2 miestiečiu ir 3 valstiečius.

Pirmoji Lankeliškių bažnyčia laikė iki 1817 m. Tais metais valstybės ir parapijos lėšomis buvo pastatyta mūrinė, tebestovinti ir dabar. Konsekravo ją vyskupas Strašinskis 1845 m.[205])

Lankeliškių par. prieš karą buvo 3304 kat.

Alvitas, ar seniau vadinamas P a š i r v i n t y s, kaimas prie Širvintos upės, įkurtas drauge su kitais sodžiais esančiais paliai Prūsų sieną, 1561 m. priklausiusis prie Naujosios Valios vaitys-

---

[205] J. Staniškio diplominis darbas „Lankeliškių parapija ir apylinkių kolonizacija". Polujanski, 318. Augustaitis, Vadovas IX, 273. Kurczewski, Litwa i Rus t. III, z. I, 56. Synodus Viln. 1744, p. 105. Kurczewski Bisk. Wil., 312.

tės ir turėjusis 10 valakų žemės.[206]) Vėliau Paširvintys su aplinkiniais kaimais buvo padarytas atskira Paširvinčio seniūnija.

Bažnyčią Paširvintyje pastatė Kurliandijos kunigaikštienė Radvilaitė, Paširvinčio seniūnienė, 1617 m. Kad Paširvinčio seniūnija, ją sudarant, buvo atskirta nuo Naujosios Valios ir nuo Jurbarko seniūnijos, priklausančios Žemaičiams, ir administracijos atžvilgiu buvo prijungta prie Trakų karvedijos, tai kunigas čia buvo atsiųstas Vilniaus vyskupo. Žemaičių vyskupai iškėlė delto klausimą, kad Paširvintys, Vilkaviškis, Pajevonys ir Lankeliškiai turi priklausyti Žemaičių dijecezijai. Abu interesuotieji vyskupai, Vilniaus ir Žemaičių, sutarė liepos mėnesyje 1623 m. siųsti įgaliotinius į Paširvintį ir minėtąsias bažnyčias ištirti to klausimo. Žemaičių įgaliotiniai paskirtą dieną atvyko į Virbalį, kurio klebonas, pirma valdžiusis ir Paširvintį, tvirtino, kad ta vieta turinti būti Virbalio filija ir dėlto priklausyti Žemaičių vyskupijai, nes ji esanti taip arti, jog Virbalio bažnyčios varpai skambinant girdėti ir Paširvintyje. Žemaičių įgaliotiniai, neradę Vilniškių, kurie visai neatvyko, pasiuntė į Paširvintį įsakymą, kad klebonas stotų prieš juos į tardymą. Klebonas atsakė, kad turįs važiuoti į Gražiškių bažnyčią įvesti į ją naujai paskirto klebono. Kai jie patys į Paširvintį nuvyko ir, klebono neradę, įsakymą padėjo ant stalo, vienas Pranciškonas, pavaduojąs kleboną, tą įsakymą nuo stalo numetė ir nepriėmė, tvirtindamas, kad jis neprivaląs klausyti nei Vilniaus, nei Žemaičių vyskupų, o tik savo vienuolijos vyresniųjų. Įgaliotiniai, užprotestavę, kitą dieną nuvyko į Vilkaviškį. Čia juos klebonas prideramai priėmė ir, klausiamas, pareiškė, kad jis lygiai galėtų būti laimingas ir po Žemaičių ir po Vilniaus vyskupo valdžia. Įgaliotiniai nuvyko dar į Lankeliškius, kur klebonas tuo laiku pas save vaišino savo kaimyną Pajevonio kunigą, jų nepriėmė, į bažnyčią neįsileido ir pats, nesirodydamas, per tarną pasakė, kad nesąs namie, o kai pažįstamas Virbalio klebonas bandė eiti žiūrėti, jis užsirakino kambaryje ir svečių neįsileido. Įgaliotiniai, užprotestavę, dar bandė vykti į Pajevonį, bet ir ten nebuvo priimti. Taip tas priklausomumas vienai ar antrai vyskupijai tada nebuvo išspręstas. Jei klausimas apie tai dar vėliau buvo keliamas, tai jis vis tiek nebuvo išspręstas Žemaičių vyskupijos

---

[206] Jablonskis, Invent., Jurbarko ir N. V. inv. 655—6.

naudai. Paširvintys ir kitos minėtosios bažnyčios liko Vilniaus vyskupijoje.[207])

Kojalavičius apie Paširvintį 1650 m. šiaip rašo: Paširvinčio miestelis yra Vilniaus dijezijos Užgirinio dekanato, jo parapinėje bažnyčioje yra Panos Marijos paveikslas, garsus stebūklais.[208]) Kiek vėliau Paširvintys buvo imtas vadinti Alvitu. Taip bent jį vadina vizitacija 1674 m., kur apie bažnyčią pasakyta, kad didelė, gerai laikoma ir išgražinta, lėšomis jos klebono Alvito dekano k. Adomo Sterkevičiaus-Pukienio, kurs iš pamaldumo pastatė koplyčią Švenč. Marijos Panos stebuklingajam paveikslui su trimis altoriais. Bažnyčios koliacija buvo karaliaus. Vizitatorius tą bažnyčią pakonsekravo, šv. Onos, Panos Marijos motinos, vardu. Sutvirtinimo sakramentas buvo tada suteiktas 215 asmenų.[209])

Dabartinė Alvito bažnyčia mūrinė statyta parapijos ir valstybės lėšomis 1804 m., ir vyskupo Augustino Marciejevskio pakonsekruota 1824 m. XIX š. ta bažnyčia buvo ilgus metus gana apleista, iki jos klebonas kun. Petras Maslauskas prikalbino taisyti jos koletorių, Šūklių dvaro poną, Stanislovą Gavronskį, kuris ją išgražino ir papuošė daugeliu daiktų.

Šalia bažnyčios šventoriuje yra koplyčia su šv. Antano altorium, statyta Jono Antano Chrapovickio, kurs įkūrė ir altariją 8 gegužės 1685 m., užrašydamas jai 7 valakus žemės Čyčkuose ir 3000 lenkiškų auksinų. 1865 m. ta altarija rusų buvo panaikinta.

Alvito parapijos klebonas iki Lenkmečiui valdydavo didelius turtus. Karalius Zygmantas III dovanojo Alvito klebonui Boblaukio kaimą su 15 valakų žemės, smuklę, davusią pelno 1880 Lenk. auksinų ir 5 % nuo užrašytų 6000 lenk. auksinų. Paskiau tas pats karalius pridėjo dar Budziškių dvarelį 6 valakų su baudžiauninkais ir Teiberiškių 8 valakų, leido žvejoti Alvito ežere. Be to, valdydavo dar klebonas žemę paskirtą mokytojui ir špitolei, gau-

---

[207] Lotyniškai rašytas Žemaičių įgaliotinių raštas apie tai Diarius commissionis celebratae anno 1623 yra Virbalio bažnyčios archyve.

[208] Miscellanea, 335: Possyrvinti oppidum est dioecesis Vilnensis, decanatus Ultrasilvani, in cuius templo parochiali extat imago. B. Virginis miraculis celebris. Eiusformam typis impressam et versu Polonieo ornatam vulgavit R. D. Szawinski tunc parochus eius loci, postea canonicus et archidiaconus Smolenscensis.

[209] Kurczewski, Litwa i Rus, t. III, z. I, 56.

davo iš Semeneliškėlių dvaro 60 lenk. auksinų, o iš kiekvieno parapijos gyventojo po 6 grašius čįžės. Vilniaus vyskupas Mykolas Zienkevičius užrašė Alvito klebonui 5000 lenk. auksinų, nuo kurių buvo gaunama po 5%. Paširvinčio seniūnienė Zienevičienė užrašė 1000 lenk. auksinų, nuo kurių klebonas gaudavo po 7%.

Visais tais užrašais laisvai naudojosi Alvito klebonai iki 1759 m.. Klebonaujant kanauninkui Vnorovskiui, Alvito dvaro ponas Vizgirdas, atėmė iš klebono Teiberiškius ir nors šis apskundė poną teisman, nieko neatgavo. Kitus turtus atėmė Prūsai ir, kas dar nuo jų buvo likę, pabaigė imti rusų valdžia 1865 m., palikdama tik sodą su daržu ir metinės algos 300 rublių.

Alvito klebonai būdavo garbingi vyrai, kaip Vilniaus vyskupai Mykolas Zienkevičius ir kiti. Jų daugelis nemokėjo lietuviškai, nors karalius Zygmantas III, dovanodamas šiai bažnyčiai turtus, buvo įdėjęs sąlygą, kad Alvito klebonas turįs būti lietuvis, turi mokėti lietuviškai.

Prie Alvito ypatybių reikia priskaityti šv. Onos atlaidus, į kuriuos susirenka didelės žmonių minios, kaip į ypatingą Dievo malonių vietą.[210]

Per karą nuo šūvių sudegė ir kiek apgriuvo Alvito bažnyčia. Gaisras sunaikino kleboniją ir jos trobas. Bažnyčią aptaisė kun. Maslauskas, o kleboniją ir trobas atstatė dabartinis klebonas kun. Povilaitis.

Alvito parapijai 1744 m. priklausė Alvito miestelis ir kaimai: Rutkiškiai, Jonaičiai, Šiaudiniškiai, Šikšniai, Gutkaimis (Gutkov), Obšrūtėliai, Vilkupiai, Kregždžiai, Skardupiai, Andrikainiai, Potsvietis, Simanėliškiai, Cižiūnai, Visčiakaimis, Puodziškiai, Guzeliai, Keturkaimis (kieturkow), Šūkliai, Paražniai, Rumokai, Žineliai, Luišiai, Rementiškiai, Antaniškiai, Didvyžiai, Bobiai, Rudžiai, Skliausčiai, Grigaičiai, Šapalai, Juškai, Daržinykai, Juodupėnai, Merčiai, Paežeriai, Kisiniškiai, Patunkiškiai, Boblaukis, Varmupiai, Ausiniškiai, Stanaičai, Lauckaimis.

Ar čia paduotieji vardai visi buvo kaimai, ar bent kai kurie jų buvo dvarai, iš sąrašo neaišku. Tie vardai rodo Alvito parapijos didumą. Ji tęsėsi nuo pat Vilkaviškio iki Naumiesčiui ir už Virbalio. Naumiesčio parapijai nepriklausė nė vienas kaimas kairiojoje Šešupės pusėje; viskas buvo Alvito parapijos. XVIII šimt-

---

[210] Augustaitis, Vadovas, IX, 268—270. Polujanski, 365—6.

metyje ji buvo mažinta; XIX šimtmetyje ją mažino du kartu. Po karo jos buvusioje srityje buvo įkurta nauja parapija Žalioji.

Duotajame čia sąraše iš 1744 m. yra 44 vardai. Pats Alvitas pavadintas tik miesteliu. Dvaras nepaminėtas nė vienas. Dvarų, rodos, joje, jei buvo tada, tai tik nedaug. Prieš karą, pagal Seinų vyskupijos Rubricelę 1911 m. iš tų 44 vardų buvo 25 dvarai. Jų 8 buvo tik dvarai. Ausiniškiai, Keturkaimis, Vailiškiai, Simanėliškiai, Puodžiškiai, Paražniai (Porožniov ir dar kitas dvaras to pat vardo Paražniškiai — Raudonė), Didvyžiai, Šapalai — Zalesie.Jei iš tų vardų būtų galima išvadą daryti, tai tų aštuonių 1744 m. dvarai galėjo būti Kieturkov (Keturkaimis) ir Porožniov (Paražniai).

Kiti 17, ar dar Alvitą pridėjus, 18 prieš karą 1911 m. buvo to pat vardo kaimas ir dvaras: Čižiūnai, Gutkaimis, Guzeliai, Kregždžiai, Kisiniškiai, Potsvietis, Paežeriai, Rumokai, Ramantiškiai, Rutkiškiai, Skompska Volia (senesnis vardas Grigaičiai), Skliausčiai, Skardupiai, Šiaudiniškiai, Šikšniai, Vilkupiai, Merčiai. 1744 m. tie vardai, rodos, buvo tik kaimai. Dvarai šalia tų kaimų bus ėmę dygti, pasekant Lietuvos iždininko Tyzenhauzo pavyzdį, tik antroje pusėje XVIII š., paskui XIX š. ir ypač po 1855 m., kai Rusijos ciesorius Aleksandras II dvarininkų suvažiavime Maskvoje pareiškė savo mintį, kad reikia daryti reformą iš apačios, tai yra, panaikinti baudžiavą. Sužinoję tai, kai kurie dvarininkai skubino naikinti kaimus ir jų vietoje statyti naujus palivarkus.

Čia minėtieji Alvito parapijos dvarai dar nevisi. Pagal Rubricelę 1911 m. buvo joje viso 39 dvarai ir 40 kaimų. Prie tų 39 reikia dar pridėti koki 8, kurie, mažinant Alvito parapiją, buvo priskirti prie Naumiesčio bažnyčios. Kai kurių jų vardai rodo neseną jų kilmę: Augustowo - Nowy, Bocianowo, Izabelin, Karolinowo, Konstantynowo, Leopoldowo, Maramil, Ossya, Skompskawola, Tadzin, Unija, Zalesia.

Taip Alvito parapija buvo sritis, kur daugiausia buvo dvarų. Kitos parapijos su tiek dvarų Sūduvoje nebuvo.

Alvito parapija buvo turtinga Paširvinčio seniūnija, kurią laikyti karalius duodavo dideliems ponams. Pradžioje XVII š. ją laikė Kurliandijos kunigaikštienė (Radvilaitė), kuri Alvite pastatė bažnyčią. Tie dideli ponai, turtingų seniūnijų laikytojai, dvarus statyti nesirūpino. Atrodo, kad Paširvinčio seniūnijoje iki antrai

pusei XVIII š. dvarų visai nebuvo, ar jei buvo tai tik seniūnijos administracijos centras, dvaras be dirbamų laukų. Minėtasis kaimų sąrašas 1744 m. Alvito parapijoje nepaminėjo nė vieno dvaro, dėlto galima manyti, kad nė nebuvo.

Alvite pagal Zygmanto III privilegiją 1617 m. 17 spalių buvo paskirtas plecius mokyklai statyti. Bažnyčios vizitatorius 1700 m. kalba, kad po vizitos 1686 m. buvo pastatyta atskira mokykla. Vargonininkas arba kantaras mokė vaikus katekizmo skaityti ir rašyti (primordia litterarum). 1781 m. toje mokykloje buvo 2 miestiečiai ir 2 valstiečiai, o 1784 m. tik 6 valstiečių vaikai.[211] Šlėktos vaikų nebuvimas mokykloje rodytų, kad Alvito parapijoje bent smulkios šlėktos ir mažų dvarelių tuo laiku dar nebūta.

Prieš karą Alvito parapijoje buvo 8158 gyventojai katalikai.

Žalioji yra nauja parapija susidariusi po karo Alvito bažnyčios srityje. Ten buvo buvusi medinė koplyčia. Ją ištaisė ir padidino parapijos lėšomis pirmas klebonas kun. Atanazas Sebastonis 1934 m. Gyventojų toje parapijoje yra 1396 m.

Vilkaviškis, išsyk buvo kaimas prie Šeimenos upės toje vietoje, kur į ją įteka Vilkauja, davusi jam vardą, įkurtas ne anksčiau, kaip pačioje pabaigoje XVI šimtmečio ar, kas tikriau atrodo, pradžioje XVII š. Birštono girios pakraštyje. Ta giria viduryje XVI š. savo galu siekė Prūsų sieną, nuo kurios ją atstūmė pasieniniai kaimai, karalienės Bonos įkurti. Apie 1561 m. buvo pradėti kurti kaimai apie Paširvintį (Alvitą), kurie vėliau sudarė Paširvinčio seniūniją. Tų kaimų gyventojams 1617 m. Paširvintyje arba Alvite buvo įkurta bažnyčia, ir jos sritis ėjo iki pat Vilkaviškiui, tai yra, iki tai vietai, kur baigiasi Paširvinčio seniūnija ir parapija. Birštono girios laikytojui Prienų seniūnui, kurs seniau vadinosi Birštono seniūnu, nepatogu buvo, kad kaimai, jo girios pakraštyje įkurti, priklausytų bažnyčiai esančiai kitoje seniūnijoje. Dėl to, kai tik Paširvintyje buvo įkurta 1617 m. parapija, Prienų seniūnas didelis ponas Steponas Pacas, didžiojo kunigaikščio raštininkas, Vilkaviškyje 1620 m. stato medinę bažnyčią Švenč. Marijos Panos Aplankymo vardu. Ta bažnyčia, ar gal jau antra, ir pirmoje pusėje XIX š. pryšakyje turėjo du bokštu ir iš šonų po koplyčią, buvo kryžiaus pavidalo.

---

[211] Kurczewski, Bisk. Wil. p. 310.

Kai tik įsikūrė šalia Virbalio, priklausančio Žemaičių dijecezijai, dvi Alvito ir Vilkaviškio parapijos, kilo klausimas ir ginčas, kuriai vyskupijai turi jos priklausyti. Virbalis su savo kaimais nuo pradžos buvo Žemaičių dijecezijos dalis. Pirmieji pasienio kaimų gyventojai buvo atsikėlę daugumoje iš Žemaičių. Iš tų pirmųjų kaimų palengva kolonizacija stūmėsi tolyn į rytus. Taigi ir nauji kaimai turėjo dar savyje gana žemaitiškumo. Virbalio klebonas manė, kad parapijos esančios pasienyje, Alvitas, Vilkviškis, Pajevonys, Graziškiai ir Lankeliškiai turi priklausyti Virbalio sričiai ir dėl to Žemaičių vyskupijai, nors tos bažnyčios buvo nuo pradžios Vilniaus vyskupo jurisdikcijoje. Tą klausimą paėmė į širdį Žemaičių vyskupas ir ėmė kelti bylą su Vilniaus vyskupu. Abu vyskupai sutarė atsiųsti įgaliotinius liepos mėnesyje 1623 m. ištirti vietoje tų ginčijamų parapijų. Žemaičių vyskupo įgaliotiniai atvyko į Virbalį ir neradę Vilniškių,su Virbalio klebonu važiavo į minėtąsias bažnyčios, bet, kaip jau minėta, kalbant apie Alvitą, nebuvo priimti. Mandagiai juos priėmė Vilkaviškio klebonas davė neaiškų atsakymą, kad jis galėtų būti lygiai laimingas ir po Vilniaus ir po Žemaičių vyskupo valdžia. Tačiau Vilkaviškio nusistatymas nebuvo palankesnis už minėtųjų parapijų. Vilkaviškio dvaro vietininkas, išsitarė įgaliotiniams, kad jo viršininkas minėtasis Pacas, pastačiusis Vilkaviškyje bažnyčią, ją sudegintų, jei ji būtų priskirta prie Žemaičių dijecezijos. Visose tose parapijose Žemaičių įgaliotiniai prie liudininkų protestavo prieš tai, kad neatvyko Vilniškiai delegatai.

Taip ginčas dėl sienų tarp vienos ir antros vyskupijos buvo pradėtas ir nežinia, kada jis buvo baigtas. Tikra yra, kad Žemaičių vyskupija nieko nelaimėjo.

Žemaičių įgaliotiniai aprašė lotyniškai savo veikimą Virbalyje ir minėtose parapijose ir pavadino jį dienynu, kuriame kalba apie ginčijamų bažnyčių lankymą 18, 19, 20, 21, 22 ir 23 liepos 1623 m. Tas dienynas yra Virbalio parapijos archyve ir vadinasi lotyniškai: Diarius Commissionis celebratae Anno 1623.

Pažymėtinas yra įspūdis, kurį jie gavo, lankydami tą jų vadinamą Naujosios Valios (Virbalio) teritoriją. Jie įdėjo į savo raštą ir jos situacijos planą, kuriame pažymėtos minėtosios bažnyčios, jų atstumas viena nuo kitos, kas yra pietuose nuo jos, kas vakaruose ir rytuose. Jiems atrodė, ji buvusi vieta senų, nie-

keno nedirbtų negyvenamų girių.[212] Į pietus nuo jos, ypač nuo Vilkaviškio, buvusi dar Birštono, Pūnios ir Alytaus giria. Į rytus pažymėta Kauno giria, kurios vakaruose siena buvo Višakis. Šis pažymėjimas rodo, kad Vilkaviškio seniūnijai priskirti buvo Pilviškiai, už kurių Kauno giria siekė Višakį, arti Pilviškių įtekantį į Šešupę. Iš to visko matyti, kad 1623 m. Sūdavijos vidurys buvo dar giria apaugęs.

Vilkaviškis buvo vakariniame Birštono girios pakraštyje. Kiek tada kaimų priklausė Vilkaviškio bažnyčiai, nežinia. Be abejo jų tada buvo bent keli šalia paties Vilkviškio ir vienas kitas pas Pilviškius. Tie keli ar daugiausia keliolika kaimų, buvo bepradedą daryti naują išsyk nedidelę didžiojo kunigaikščio tenutą ar seniūniją, išsyk maždaug tokio dydžio, kokia buvo Vištyčio, ir drauge bažnyčią pastačius, naują parapiją.

Vilkaviškio parapijoje kaimai po 1623 m. dygo ir daugėjo, stumiantis kolonizacijai į rytus artyn Pilviškių, tik palengva. Iki pabaigai XVII š. kūrimas naujų kaimų rytuose buvo jau pasiekęs Šešupę. Apie 1700 m. jos sienos nuo Alvito parapijos šiaurėje buvo Šešupė, rytuose už Šešupės Pilviškiai su kaimais giriose net iki Skriaudžių, paskui tolyn į pietus vėl Šešupė, už kurios į rytus buvo Prienų parapija, į pietus Lankeliškių parapija. Apie 1717 m. visi kaimai už Šešupės į rytus buvo priskirti prie tais metais pastatytos Pilviškių bažnyčios, Vilkaviškio parapijos filijos. Atmetus Pilviškius su jų kaimais Vilkaviškio parapijos plotas buvo minėtais metais dar vis labai didelis.

1744 m. tame jos plote buvo šie kaimai: Gižai, Rūda, Garšviniai, Uosupis, Kumelionys, Tursučiai, Puskepuriai, Orinai, Mokolai, Tarpučiai, Pabaigai, Didvalis, Taboriškiai, Balsupiai, Dumčius, Šliunkis, Kiaulupis, Kiršiai, Besąsparis, Meškabūdis, Ožkabaliai, Barzdowlice (?), Pūstapėdžiai, Jurakiniai, Biskiai, Gudeliai, Sardokai, Kumečiai, Adamavičiai, Geištariškiai, Gostkowščizna, Oškasviliai, Baltrakis, Rymavyčiai, Vnarovščizna, Kaušuliai, Maišeliai, Jurkšai, Vokiškėliai, Karaliai, Šelmiai, Abstrūtai, Smilgiai, Mažučiai, Alksnėnai, Sterkai, Stefaniukai, Valaičiai, Paežeriai, Vizgirdai, Sausbaliai, Gulbiniškiai, Balčiūnai, Penkvalakiai.

---

[212] Supponendum est locum dictarum ecclesiarum fuisse locum sylvarum crudarum, a nullo... (unquam) cultum ac prorsus inhabitabilem.

Visų kaimų Vilkaviškio par. 1744 m. būta 54. Dabar jų 3 priklauso Gižų parapijai: Gižai, Rūda, Oškasviliai; Keturvalakių parapijai 3: Geistariškiai, Tabariškiai, Balsupiai (Keturvalakiai tada priklausė Lankeliškių parapijai); 3 Pilviškių parapijai: Sausbaliai, Gulbiniškiai, Penkvalakiai; Šumskų par. (kurių tada dar nebuvo) 4: Baltrakis, Rymavyčiai, Tursučiai, Puskepuriai; Marijampolės parapijai 6: Uosupis, Pabaigai, Tarpučiai, Kumelionys, Mokolai, Orinai. Atmetus šituos 19 kaimų dabartinei Vilkaviškio parapijai pirmykščių kaimų liko 35. Kad dabar joje pagal rubricelę 1911 m. buvo per 70, tai iš to galima matyti, kad 1744 m. tarp tų kaimų turėjo būti dar gana tuščių žemių ar giraičių, kuriose vėliau išdygo nauji kaimai. Kur dabar Gižų, Šumskų ir vakarinė dalis Marijampolės ir Keturvalakių parapijų, buvo dar girios su vienur kitur pasitaikančiu kaimu. Kaip didelių tada dar girių būta, galima suprasti iš to, kad 1911 m. Šumskų parapijoje buvo 36 kaimai, o 1744 m. tik 4, Gižų par. 24, o 1744 tik 3. Taigi pirmykštės Vilkaviškio parapijos srityje po 1744 m. buvo įkurta dar daug kaimų, iš kurių vėliau susidarė dvi naujos parapijos, Gižų ir Šumskų, ir kurių dalis dar teko Marijampolės, Keturvalakių ir Pilviškių par.

Minėtame Vilkaviškio parapijos kaimų sąraše nėra nė vieno dvaro. Iš dienyno 1623 m. žinia, kad Alvite ir Vilkaviškyje dvarai buvo. Bet kad jie nėra paminėti 1744 m., reikia manyti, kad vienas ir antras buvo tik dvarai, vienos ir antros seniūnijos administratyviniai centrai be dirbamų laukų, kaip kad buvo Karalkrėslis, apie kurį jau kalbėta. Taigi dvarai Vilkaviškio parapijoje galėjo atsirasti tik po 1744 m. ar geriau tarp maždaug nuo 1770 m., kai buvo imta sekti Tyzenhauzo pavyzdį, iki 1861 m., kuriais buvo panaikinta baudžiava. Tarp tų 54 vardų 1911 m. Gižai, Pūstapėdžiai buvo kaimas ir dvaras, o Taboriškiai, Karaliai ir Alksnėnai tik dvaras, 1911 m. Vilkaviškio parapijoje buvo 8 dvarai.

Klebono išlaikymui, kaip rašo Augsutaitis, buvo duota 10 valakų žemės. Kas tą žemę užrašė bažnyčiai, nežinia. Reikėtų manyti, kad tai buvo padaryta, pastačius bažnyčią, paties Stepono Paco ir paskui Zygmanto III patvirtinta, nes čia visos minėtosios bažnyčios buvo didžiojo kunigaikščio ar karaliaus turtuose ir jų fundatoriai ir koliatoriai buvo didieji kunigaikščiai, o seniūnai, kurie prie statymo ar fundacijos prisidėjo, buvo tik didžiojo kunigaikščio valios vykdytojai. Tie 10 valakų 1744 m. vadinosi Ka-

raliai ir buvo kaimas, kurio ūkininkai mokesčius mokėjo ne iždui, tik klebonui. Prūsų valdžia tuos Karalius iš klebono atėmė ir paskyrė jam algą. Klebonui liko 5 margai žemės su sodu. Be tų klebonas turėjo 6 namus Vilkaviškio mieste ir imdavo už juos nuomą. Prieš ir po Lenkmečio Vilkaviškio klebonas algos iš valdžios gaudavo 400 rublių.

Medinė Vilkaviškio bažnyčia 1837 m. taip buvo pasenus, jog valdžia įsakė daryti planą naujai mūrinei ir rengtis statyti. Bet niekas nieko nedarė. Bažnyčia buvo pripažinta nugriauti, nes pavojinga buvo ją laikyti. Kad statymas vis buvo atidėliojamas, tai 1867 m. buvo prie jos šono pristatyta šiopa. Pagalios 1870 m. senoji buvo nugriautau ir imta buvo statyti nauja mūrinė. Tą darbą varė klebonas k. Antanas Lesnievskis ir jam padėjo vikaras k. Jonas Saurusaitis. Naujoji bažnyčia yra didelė, su dviem bokštais, graži, romaniško stiliaus. Baigta ji buvo 1881 m. Statyta ji buvo parapijos, valdžia pridėjo vos dešimtą dalį. Konsekravo ją vietos klebonas vyskupas Juozapas Olekas 1884 m.

Minėtini yra kai kurie Vilkaviškio klebonai. Klebonavo čia k. Baltazaras Paškevičius, eksjezuitas, Vygrių vyskupo Karpavičiaus ir jo įpėdinio Golaševskio oficijolas, Prienų ir Lazdijų parapijų administratorius. Po jo klebonavo Jeronimas Zavadskis Lomžos licėjaus rektorius, kuris, Seinų kapitulai įsikūrus, buvo jos pralotas Scholastikas. Valdant Seinų dijeceziją vykupui sufraganui Choromanskiui, Zavadskis trumpą laiką buvo oficijalas. Atėjęs Vilkaviškin, jis nieko nemokėjo lietuviškai, nes tada tokių dalykų nebuvo paisoma. Daug metų begyvendamas Vilkaviškyje jis pramoko šiek tiek lietuviškai ir galėdavo su žmonėmis susikalbėti. Jis užvedė prie klebonijos sodą, kurs nemažą duodavo jam naudą. Mirė 1836 m.

Paskui 20 metų valdė Vilkaviškio parapiją k. Juozapas Zienkevičius, atėjęs iš Liškevos. Jam mirus 1860 m. buvo daug kandidatų į Vilkaviškio klebonus. Norėdamas užkirsti kelią negeistiniems kandidatams, dijecezijos administratorius, kanauninkas Choinskis pats apėmė Vilkaviškio parapiją, tačiau neilgam. Svietiškai vyriausybei peršant, jis atidavė Vilkaviškį pralotui Butkevičiui. Tam klebonaujant, buvo pastatyta nauja mūro klebonija. Persikėlus į Prienus Butkevičiui, Vilkaviškio klebonu liko kun. Antanas Lesnievskis, Seinų seminarijos regensas. Lesnievskis pavarde ir kilme buvo lenkas, bet gimęs ir užaugęs Lietuvoje, mo-

kėjo gerai lietuviškai ir laikė save lietuviu. Jis buvo nepaprastai gabus. Buvo baigęs Varšavos akademiją, o paskui vyskupas Lubienskis buvo išsiuntęs jį į užsienį toliau mokytis. Užsienyje drauge su k. A. Baranausku, vėlesniu vyskupu, jis išbuvo dvejus metus ir, mirus vyskupui, sugrįžo į dijeceziją. Trumpą laiką jis buvo Vilkaviškyje vikaras, paskui seminarijos profesorius, dijecezijos administratorius pralotas Andruškevičius, nors pats nešiojo regenso vardą, tačiau seminariją pavedė valdyti kun. Lesnievskiui, kurs po 2 metų pasiliuosavo ir gavo Vilkaviškio klebono ir dekano vietą. Klebonavęs 12 metų mirė 1883 m. Graži jo veikimo atmintis ir jo garbė, tai jo statyta Vilkaviškio bažnyčia.

Tais pat 1883 m. vyskupas Juozapas Olekas buvo paskirtas Seinų dijecezijos sufraganu. Vyskupas Vierzbovskis jam pavedė Vilkaviškio parapiją. Vyskupas Olekas buvo gimęs Kriauniškiuose Pilviškių par. Mokėsi Seinų vadinamoje vaivadystės mokykloje, paskui Seinų seminarijoje ir Varšavos akademijoje. Ją baigęs liko Varšavoje, kur jis buvo paskirtas kurčių — nebylių mokyklos prefektu. Kai jo sveikata čia ėmė silpnėti, buvo nusiųstas klebonu į Radziminą, kur jis dar buvo pedagogijos mokyklos kapelionu. Iš čia vėl buvo grąžintas į Varšavą, kur jis po 4 metų buvo paskirtas naujai besikuriančios Visų Šventųjų parapijos klebonu ir joje pastatė naują bažnyčią. Pagalios dėl senatvės besilpnėjant sveikatai, jis manė pasiliuosuoti nuo klebono vietos, grįžti į Seinų vyskupiją, (apsigyventi Plokščiuose pas kleboną ir ramiai baigti gyvenimą). Tuo tarpu rusų valdžia 1883 m. padarė sutartį su Šventuoju Sostu, pagal kurią į visas liuosas vietas turėjo būti paskirtas vyskupas. Kun. Olekas tada buvo paskirtas Seinų dijecezijos sufraganu. Vyskupu konsekruotas buvo Peterburge. Vilkaviškyje jį laukė naujas darbas, nors jam einančiam 71 metus amžio buvo laikas ilsėtis. Vasaromis klebonai prašydavo jį lankyti parapijas, kur jis teikė Sutvirtinimo Sakramentą, konsekravo bažnyčias, portatilius, kielikus. Jis pakonsekravo šias bažnyčias: Gelgaudiškio, Vilkaviškio, Pajevonio, Vištyčio, Gižų, Pakuonio, Prienų, Plokščių, Kaimelio, Sudergo ir Gražiškių. Jis buvo vyras nepaprasto gabumo, dižio mokslo, begalinio gailestingumo, neapsakomos kontrybės ir ramumo. Mirė 1890 m.

Paskui Vilkaviškio klebonas buvo kun. Mateušas Dobrila. Tas visą gyvenimą labai rūpinosi bažnyčios gražumu, išpuošė ją, pastatydamas naujus altorius su dailiais paveikslais, įtaisydamas

puikius bažnytinius rūbus, kielikus, monstrancijas taip, jog Vilkaviškio bažnyčia šiuo atžvilgiu laiko pirmą vietą visoje vyskupijoje. Mirė 1935 m.[213]

Kalbėjus apie Vilkaviškio parapiją, reikia pridėti žinių ir apie miestą. Augustaitis rašo, kad Vilkaviškis esąs vienas iš seniausių Sūduvos miestų ir kad Jogaila per Vilkaviškį važiavęs į Krokuvą. Tokia nuomonė eina tik iš klaidingo manymo, kad čia iš seno buvusi gyvenama šalis, tuo tarpu ištikrųjų Jogailos laiku visa Sūduva buvo tuščios be gyventojų girios.

Vilkaviškio bažnytkiemiui miesto teises suteikė karalius Jonas Kazimieras 1660 m., kurias patvirtino Augustas II 1697 m. ir davė miestui herbą, vaizduojantį tamsiai raudoną leliją mėlyname dugne.[214] Karalius Stanislovas Augustas 1791 m. padarė Vilkaviškį laisvu miestu ir paliuosavo jį iš po seniūno jurisdikcijos ir valdžios.

Prieš paskutinį Lietuvos ir Lenkijos padalinimą, 1794 m. Vilkaviškyje stovėjo generolas Chlevinskis ir turėjo pas miestą nepavykusį susirėmimą su Prūsų kariuomene ir pasitraukė, o Prūsai greit užėmė netik Vilkaviškį, bet ir visą Sūduvą. Prūsų valdžia Vilkaviškyje įkūrė apygardos teismą, kurs po keleto metų buvo nukeltas į apksričio miestą, į Kalvariją, kur gyveno apskrities viršininkas landratas. Prie Prūsų Vilkaviškyje stovėjo huzarų švadronas. Kad miestų ir miestelių trobos buvo medinės, menkos ir nebuvo kur dėti kareivių ir jų arklių, tai Prūsų valdžia skatino miestų gyventojus statyti namus, ypač mūrinius. Statantiems tuose miestuose, kur stovėjo kariuomenė, davė pašalpos 33%, jei statoma namas visas mūrinis, 26%, jei čytas bent ištinkuotas, ir 23%, jei čytas netvirtas.[215] Tada Vilkaviškyje, kaip ir Marijampolėje ir kitur, buvo imta statyti mūrines trobas. Gyventojai juo labiau galėjo statyti, kad, miestui esant prie vieškelio į Karaliaučių ir užsimezgus santykiams su Prūsų uostais, pakilo prekyba ir miestiečiai ėmė turtėti.

Labai žymus istorijos faktas įvyko Vilkaviškyje 1812 m. Čia buvo paskelbtas Prancūzų ciesoriaus Napoleono karas Rusijai. Viduryje birželio mėnesio maršalkas Ney su baisiu korpusu įėjo

---

[213] Augustaitis, Vadovas IX, 165—6. Apie Oleką ib. VI, 384—6.
[214] Slown. Geogr. XIV, 94.
[215] Schmidt Robert, Städtewesen und Bürgertum in Neuostpreussen, Königsberg 1913, p. 180—190.

į Kalvariją. Kunigaikštis Juozapas Poniatovskis nusistūmė į Gardiną ir daugiau kai 250.000 prancūzų kariuomenės sustojo Vilkaviškio laukuose. Kitą dieną iš Karaliaučiaus atvyko ir pats Napoleonas vežimėlyje, pakinkytame vienu arkliu, kurį pats valdė. Pirma jo jojo trimitininkai. Jis buvo apsuptas kelių dešimčių įvairių pulkų kavalerijos aficierių ir pusaficierių.

Atvažiavęs miestan, Napoleonas tiesiog nuvyko į Vilkaviškio dvarą, krašte miesto, kur jam buvo paruoštas butas. Imperatoriaus veide, nors apdulkėjusiam, buvo pastebimas nuovargis, neramumas ir nepasitenkinimas, dėlto, kad žygyje nekartą jis buvo gavęs nemalonių žinių. Jo blogas ūpas pavirto didžiausia rūstybe, kai Vikaviškyje sužinojo, kad ne tik armija, bet dargi jo gvardija neturi reikalingiausių valgomų daiktų. Visą naktį jie nemiegojo ir neleido kitiems užmigti, nes visi turėjo rūpintis įrengti krosnis duonai. Dėl tos priežasties visa armija pasiliko Vilkaviškyje dar 4 dienas ir karas Rusijai buvo paskelbtas 4 dienomis vėliau, nekaip buvo paskirta. Be to, reikėjo duoti pasilsėti privargintiems ilgu žygiu kareiviams ir pagaminti maisto. Prie to, Napoleonas rūpinosi palenkti sau savo gvardiją, kuri ėmė garsiai rūgoti dėl vargo ir trūkumų, iškentėtų bežygiuojant. Šnekėjosi jis su kareiviais, liepė išduoti dvigubas porcijas valgomų daiktų ir vyno.

Kariuomenei pasilsėjus, buvo įsakyta padaryti imperatoriaus paroda. Parodoje armija stovėjo šioje tvarkoje: 1-oji linija buvo sudėta iš pėščiosios ir raitosios gvardijos; 2-je įvairių tautų pėstininkai; 3-je įvairių tautų kavalerija ir keli prancūzų kirasyrų pulkai; 4-je artilerija ir artilerijos parkai su visais pabūklais. Armija išsirikiavo į pietus nuo miesto tankiomis linijomis, lygumoje, prieinančioje prie klebono ir aptiekoriaus Sporo sodų, ir užėmė plotą 7 varstų ilgumo ir 3½ varsto platumo.

6 valandą ryto Napoleonas išvažiavo iš savo buto, apsuptas puikaus štabo, sudėto iš maršalų, generolų ir kitų didžiūnų; auksas ir sidabras, rodos, lašėjo nuo jų. Kiekvienas maršalas buvo kitaip apsivilkęs ir kiekvienas iš jų turtingiau už kitą. Iš visų skyrėsi Neapolio karaliaus Murato rūbas, panašus į usarų, išsiūtas brangiais akmenimis; ant galvos buvo kepurė à la Henri IV, kurioje buvo daug brangių įvariių spalvų plunksnų, prisegtų deimanto žvaigžde. Tik vienas Napoleonas buvo paprastai apsivilkęs: jis viikėjo prancūzų gvardijos mėlynos spalvos rūbu su garbės legijono žvaigžde ir kaspinu. Užtat jo arklys skyrėsi iš visų: baltas, kaip

pienas, kamanos, papuoštos brangiais akmenimis, siekė žemę. Kai tik šita visa didžiuomenė sustojo prieš gvardiją, pasigirdo „vive l'empereur" ir kariuomenė pagerbė šautuvu. Paskui maršalas Bertijė paskaitė karo paskelbimą Rusijai ir įsakymą įsibrauti į jos ribas. Vėl kariuomenė pagerbė šautuvu, vėl pasigirdo „vive l'empereur" ir general maršas. Paskui Napoleonas su palydovais buvo sustojęs prieš kiekvieną likusių trijų linijų, ir pasikartojo ta pati ceremonija.

Kai tik imperatorius sugrįžo miestan, armijoje prasidėjo didis judėjimas, nes visos rinktinės ėmė ruoštis žygiuotėn. Avangardo pryšakyje buvo karalius Murat. Avangardas buvo sudėtas iš kelių kavalerijos pulkų, būtent: pryšakyje ėjo Krasinskio gvardijos ulanų pulkas, paskui jį sekė 8-as kunigaikščio Radvilo ulanų pulkas, 6-as Pongovskio pulkas, raudonieji Olandų ir juodieji Prūsų usarų pulkai su negyvos galvos paveikslu.

Drauge su Muratu jojo generolas Krasinskis su išeigine savo pulko uniforma: baltu rūbu su žaliais atlagais, juodom kelnėm su auksiniais galūnais, keturkampa kepure su auksine saule iš priekio, kurios viduryje žibėjo raidė N su vainiku; ant kepurės sultonas iš brangių ir retų plunksnų. Tai buvo gražus vyras nedaugiau kaip 30 metų; jojo jis ant gražaus arklio ir traukė į save visų akis. Parodoje, kai jis išjojo pirmyn su savo pulku, Napoleonas pareiškė jam savo pasitenkinimą.

Tą pačią dieną, kai buvo paroda, imperatorius po pietų išvyko paskui savo armiją, norėdamas dar apžiūrėti du korpusus, kurie, buvo už 20 verstų nuo Vilkaviškio. Visa šita kariuomenė, užėmusi tokį plotą, apleido miestą ir jo apylinkes per vieną dieną. Dauguma kariuomenės, kuri sudarė vadinamąją didžiąją armiją, nuvyko į Nemuną; antra dalis nukeliavo pro Tilžę į Rygą, o trečioji pasukė dešinėn į Nemuną susijungti su penktuoju korpusu, kuris buvo vedamas Vestfalijos karaliaus, Napoleono brolio; šitame korpuse buvo ir lenkų kariuomenė, arti 75.000 kareivių. Šitas korpusas ėjo pro Augustavą į Gardiną.

Vilkaviškis tada ir visa Sūduva buvo dalis Varšavos kunigaikštijos, kurią Napoleonas buvo įkūręs per Tilžės taiką 1807 m. iš žemių, atimtų iš Prūsų. Dėl to Napoleonas, būdamas Vilkaviškyje, buvo savo šalyje, iš kurios ėjo pulti Rusijos, esančios dešinėje Nemuno pusėje.

Vilkaviškyje Napoleonas buvo 4 dienas. Didės jo armijos sto-

vėjimas mieste ir apylinkėse skaudžiai davėsi pajusti gyventojams. Nebuvo stogo, guntinio ar šiaudinio, kuris nebūtų buvęs nuplėštas stovyklų ugnims. Visoki maisto dalykai buvo kareivių imami be užmokesčio. Buvo imami gyvuliai, paukščiai. Kareiviai grobė brangesnius daiktus ir naikino. Vadų autoritetas nevisada stengė sulaikyti kareivius nuo tų blogybių.

Dėl to ir Vilkaviškis ir, galima sakyti, visa Sūduva prancūzų kariuomenės, ėjusios artyn Nemuno beveik visais keliais, buvo labai sunaikinta. Kareiviai, drausmės nesilaikydami, nepaisė nei asmenų nei jų nuosavybės, niekino bažnyčias, darydami jose sandėlius ar net statydami jose arklius. Tas viskas atstūmė lietuvius nuo prancūzų. Dėlto, kai po didelio nepasisekimo prancūzų kariuomėnes likučiai, sušalę ir bejiegiai, grįžo atgal, kaimų gyventojai puolė beginklius vos gyvus kareivius, atiminėjo jų brangumynus, kuriuos jie buvo prisigrobę Rusijoje, ir žiaurų jiems keršta darė.[216]

Vilkaviškis, kaip ir daugelis kitų parapijų, turėjo ir mokyklą. 1781 m. joje buvo 3 mokiniai miestiečiai, 1784 m. 1 šlėkta, 7 miestiečiai ir 5 valstiečiai. Po tų metų žinių apie tą mokyklą nėra. Iš Alvito dekanato vizitų aktų žinomas Vilkaviškio mokyklos gyvavimas Lenkų karalystės laikais. Lenkų karalystė, įkurta 1815 m., mokyklas ėmė tvarkyti apie 1818 m. Ar tuojau po tų metų Vilkaviškyje buvo įkurta mokykla pagal valdžios įsakymą, nežinia. 1823 ji jau buvo su žymiu mokinių skaičium. Kad labiau paaiškėtų Vilkaviškio parapijinės lenkiškos mokyklos stovis Lenkų karalystės laikais, įdedu statistiką netik tos vienos, bet ir viso Alvito dekanato:

Vilkaviškio mok.	Virbalio	Lankeliškių	Pajevonio	Vištyčio
1839 m. 57 b. 5 m.	27 b. 5 m. 4 žyd.	--	—	40 bern. 10 m.
1843 „ 47 „ 9 „	17 „ 6 „	28 bern. 5 merg.	57 b. 6 m.	45 „ 38 „
1846 „ 28 „10 „	85 „54 „	23 „ 1 „	49 „ 20 „	18 „ 15 „
1848 „ 42 „ 9 „	30 „10 „	49 „ 6 „	25 „ 6 „	25 „ 18 „
1860 „ 60 „17 „	31 „ 8 „	uždaryta	56 „ 12 „	44 „ 38 „
1866 „ 30 „ 5 „	70 „12 „	„	uždaryta	40 „ 25 „

[216] Butkevičius, Napoleonas Lietuvoje 1812 m. Mūsų Žinynas, p. 131—3. Wojciechowski, Wspomnienie historyczne o Wilkowyszkach, Biblioteka Warszawska 1854 r. II, 191—6.

Tai yra parapijinės le nkiškos pagal Lenkų karalystės įstatymus tvarkomos mokyklos vaizdas Alvito dekanate, kurs už senovinį Vilniaus vyskupijos Alvito dekanatą buvo daug mažesnis, nes apėmė tik šias parapijas: Vilkaviškį, Virbalį, Lenkeliškius, Pajevonį, Vištytį, kuriose buvo mokykla, ir šešias bažnyčias, prie kurių mokyklos nebuvo: Alvitą: Keturvalakius, Gižus, Liubavą, Gražiškius, Šumskus. Tų mokyklų trijose buvo mokytojai nekunigai, o Lankeliškių ir Pajevonio tų parapijų kunigai vikarai. Lankeliškių mokykla buvo uždaryta 1860 m., o Pajevonio 1866 m. taip pat negyvavo. Šitų dviejų mokyklų uždarymas buvo blogas lėmimas ateičiai. Tai buvo Lenkmečio laikas ir su juo drauge lenkiškos Lenkų karalystės mokyklos karstas. Kaip lenkiška mokykla žengė į karstą, rodo Vilkaviškio bažnyčios vizitos aktas 1867 m., kur pasakyta: „kai pereitais metais 28 gruodžio buvusis mokytojas Jonas Biskevičius mirė, po jo mirties nebuvo paskirtas kitas mokytojas, dėlto mokyklos nėra, ji yra uždaryta".

Atsisveikinant su lenkiška mokykla, reikia dar paminėti ir jos nekenčiamą, ujamą ir Lenkų karalystės uždraustą ir persekiojamą draugę, kaimų daraktorių ar valdančiųjų asmenų vadinamą pakampių mokyklėlę. Apie jos buvimą žinių yra šiek tiek likę. Kai lenkų karalystė organizavo parapines mokyklas, Seinų konsistorija (kūrija), apie kūrimąsi ir veikimą pranešdama Augustavo vaivadystės komisijai, iš Rudaminos 26 rugpiūčio 1820 m. N. 369 tarp ko kita rašė: „Mokyklėlės, neorganizuotos ir ne pagal įsakytą tvarką gyvuojančios, yra beveik visur, netik prie parapijų bažnyčių, bet beveik kiekviename kaime žiemą moko vaikus skaityti, o daugelyje vietų rašyti ir skaičiuoti". Čia kalbama bendrai apie lietuviškąją Seinų vyskupijos dalį. Iš to galima manyti, kad tokių mokyklėlių buvo ir Vilkaviškio apylinkėse. Šitas mokyklėles Lenkų karalystės valdžia draudė, niekino ir tėvams dėjo pinigines bausmes, kaip apie tai du faktai aukščiau buvo paduoti, kalbant apie Marijampolę. Nežiūrint į persekiojimą šita kaimų mokyklėlė su Lenkų karalystės mokykla nežengė į grabą. Skurdų savo gyvavimą ji kur nekur varė vis tolyn. Kai buvo uždaryta Lankeliškių mokykla, tuojau išdygo mokyklėlė Skerpiejevo kaime. Taip pat pasidarė ir Pajevonio parapijoje Klėtkininkų kaime dėl tos pat priežasties. Abi buvo uždarytos. Rusų valdžia ją ir draudė ir persekiojo bet šen bei ten dar vis laikėsi iki pat didžiajam karui. Su šita mokyklėle sąryšyje buvo Vilkaviškio vikaro kunigo Motiejaus Brundzos lietuviški Lementoriai.

Vilkaviškyje evangelikai turėjo savo atskirą mokyklą, kurioje 1839 m. buvo 30 berniukų ir 24 mergaitės, nuo 1840 turėjo ir savo bažnyčią.

Į vietą lenkiškos mokyklos rusai steigė rusišką, ir valsčiai savo lėšomis mokyklai namą statė. Tie patys Alvito dekanato vizitų aktai 1867 m. praneša, kad valsčius stato mokyklai namą Bartininkuose, Pajevonyje; Vištytyje ir Šumskuose įrengiama nauja mokykla išnuomuotame name. Greitai atsiranda nauja rusiška mokykla visose parapijose ir savo skaičium pereina lenkiškąją. Iš pusės tėvų ar visuomenės naujai rusiškai mokyklai beveik nebuvo rodyta jokio priešinimosi. Šumskuose, kur pirma nebuvo lenkiškos mokyklos, naujai įkurtoje rusiškoje 1867 buvo 56 berniukai ir 20 mergaičių. Liubave, kurs taip pat nebuvo turėjęs lenkiškos mokyklos, 1867 m. naujoje rusiškoje buvo 16 bernaičių ir 12 mergaičių. Nepasitenkinimas rusiška mokykla buvo matyti tik viname Vištytyje, kur 1866 m. lenkiškoje mokykloje buvo 40 bernaičių ir 25 mergaitės, įvedus rusišką, 1867 m. tas skaičius smarkiai sumažėjo ir buvo tik 9 berniukai ir 4 mergaitės.

Kaip visur, taip ir Vilkaviškyje nauja rusiška mokykla buvo įvesta be jokių kliudymų ar nepasitenkinimo iš miesto pusės.

Vilkaviškio miestui padėjo augti kai kurios naujos įstaigos. Baigiantis XIX šimtmečiui, kai buvo įvestas degtinės monopolis, Vilkaviškyje buvo pastatytas spirito rektifikacijos fabrikas. Vėliau buvo įkurta rusiška mergaičių gimnazija, gyvavusi iki karui. Rusų kariuomenei buvo įrengtos naujos kareivinės, taip kaip Marijampolėje ir Kalvarijoje. Su jomis drauge atsirado tuose trijuose miestuose ir rusų cerkvės, kurios po karo yra paverstos į katalikų bažnyčias. Per karą Vilkaviškio miestas gavo vargti nuo neilgo vokiečių kariuomenės stovėjimo, bet nei ugnis nei šūviai žalos jam nepadarė.

Po karo Vilkaviškyje buvo įkurta „Žiburio" gimnazija, kurią po keliolikos metų gyvavimo perėmė Lietuvos valstybė.

Kai, bekuriant Lietuvos bažnytinę provinciją, 1926 m. vietoje Seinų dijecezijos buvo įsteigta Vilkaviškio vyskupija, graži Vilkaviškio bažnyčia virto vyskupo katedra ir pats vyskupas apsigyveno mieste, Vilkaviškis virto dijecezijos centru. Iš to ėjo tai, kad čia turėjo greitai atsirasti ir vyskupijos seminarija.

Po karo kunigų seminarija, lietuviška, ne lenkiška, kaip kad buvo buvę prieš karą, ėmė gyvuoti Seinuose 1918 m. Kai lenkai

paėmė Seinus, klierikus nuvežė į Punską ir paleido. Tada 1919 m. vėlai rudenyje seminarija nusikraustė į Zyplių dvarą, kur ji, išbuvusi trejus metus, nusikėlė į Gižus. Gižuose prieš karą „Žagrės“ draugija buvo pradėjusi statyti namą ūkio mokyklai. Dvaras buvo nupirktas, tas namas įrengtas ir panaudotas seminarijai. Seminarija čia išbuvo iki 1930 m. Tuo tarpu Vilkaviškio vyskupas Jo Ekscelencija A. Karosas labai atsidėjęs statė naują seminariją Vilkaviškyje. Naujas mūro rūmas buvo pastatytas didis, erdvus, trimis aukštais, su aukštais kambariais, salėmis, gražia koplyčia, įrengtas su visais moderniškais patogumais, centraliniu šildymu, ištaigus ir puikus. Seminarija į jį nusikėlė 1930 m.

Dijecezijos centras, vyskupo katedra, kūrija, vyskupo sostinė, seminarija Vilkaviškio miestui duoda tam tikros reikšmės ir svarbos.

Vilkaviškis ir prie rusų, ir per karą, ir Lietuvos valstybėje yra apskrities miestas.

Vilkaviškio parapijoje yra dvi koplyčios: Antupiuose ir Paežeriuose.

Pilviškiai yra toje vietoje, kur Pilvė įteka į Šešupę ir, be abejo, tos upės vardą gavę. Polujanskis, nežinia kuo remdamasis rašo, kad jie pagal karalienės Bonos privilegiją 1536 m. jau vadinosi miestu ir greit augo gyventojų skaičium. Valavičius Lietuvos girių aprašyme vadina juos tik nauju miesteliu. Tai buvo seniausias kaimas visoje apylinkėje. Jis buvo prie kelio tarp Kauno ir Virbalio. Tas kelias užsienio pirkliams buvo uždraustas. Prūsų pirkliai iš Virbalio su prekėmis turėdavo vykti tuo keliu, kurs eina iš Virbalio į Jurbarką, kur buvo muitinė, ir paskui iš čia į Kauną. Per Pilviškius didelė prekyba niekad nėjo. Dėl to jie į didelį miestą išaugti negalėjo. XVIII šimtmetyje Pilviškius, kaip ir kaimus valdė seniūnas, iki 23 vasario 1792 m. karalius Stanislovas Augustas davė jiems vėl miesto privilegiją ir herbą, kurs reiškia šv. Joną Nepomuką. Ta privilegija Pilviškių miestiečius išliuosavo iš po sunkios Pilviškių seniūno Jono Antano Chrapovickio valdžios, gyvenusio tada Antanavo dvare.

Bažnyčia Pilviškiuose buvo pastatyta kiek prieš 1717 m., nes yra jau įtraukta į tų metų Vilniaus sinodo bažnyčių sąrašą, kaip Vilkaviškio filija.

1744 m. ji dar vis buvo laikoma Vilkaviškio parapijos filija. Jai pavestieji kaimai buvo tada šie: Skriaudžiai, Bartnile (gal

Baltreliškiai Skriaudžių par.), Grigaliūnai, Kupriniai (gal dabar Kupriai), Meškiniai, Simokai, Pentupiai, Alešviškiai, Ručyla, Žara, Pokolice, Gudežiai, Gavaltuva, Nendriniai, Gaustriai, Dičkiai, Griešiai, Kišiai, Pilviškiai, Pliopliai, Bartininkai, Gabriškė, Jurkšai, Višakiai, Viesbogala, Smolnica, Višakio Rūda, Kazlų Rūda.

Šitų kaimų vardai rodo, kaip didelį plotą buvo užėmusi Pilviškių parapija. Vėliau jos srityje įsikūrė Skriaudžių, Višakio Rūdos, Bagotosios ir po karo Kazlų Rūdos parapijos.

Tų kaimų sąraše nėra nė vieno dvaro. Iš to matyti, kad Antanavo dvaras įsikūrė tik antroje pusėje XVIII šimtmečio. Tame dvare seniūnas Chrapovickis pastatė koplyčią. Vėlesnis dvaro savininkas Šabunevičius ją ištaisė ir papuošė žymesnių dailininkų paveikslais viduryje XIX šimtmečio.

Dabartinę Pilviškių bažnyčią 1756 m. pastatė Antanas Martynas Chrapovickis, Smolensko pakamaris. Padidėjus parapijai, bažnyčią padidino klebonas Motiejus Olekas, pristatydamas po koplyčią iš abiejų šonų. Konsekravo ją Seinų sufraganas vyskupas Juozapas Olekas 1885 m.

Pilviškių parapija padidėjo, kai 1871 m. prie jos prisirašė daug kaimų iš Griškabūdžio parapijos ir pradžioje XX š. ir Vilkaviškio ir Šumskų par.

Seniau Pilviškių klebonas turėjo dvarelį menkos žemės.[217]

Pilviškių klebonija per karą sudegė. Atstatė ją, parapijai padedant, dabartinis dekanas ir klebonas k. Simanas Švilpa.

Pilviškių miestelis ėmė kilti nuo 1862 m., kai buvo išvestas geležinkelis ir kai per tai pasidarė lengvas atvažiavimas pirkliams į jo dažnas mūges.

Prieš karą Pilviškių parapijoje buvo 7567 gyventojai katalikai.

Pilviškiuose XVIII š. bent kurį laiką buvo mokykla. 1781 m. buvo 3 šlėktos mokiniai ir 7 valstiečiai, 1784 m. tik 3 valstiečiai.

Po karo ten yra keturių klasių progimnazija.

1925 m. buvo pradėta statyti Pilviškiuose protestantų bažnyčia, baigta 1928 m. Protestantų Pilviškių parapijoje yra apie 20 šeimų. Buvo gandas, kad lėšos tai bažnyčiai buvo gautos iš Amerikos.

Didvyžiai yra nauja parapija, susidariusi prieš karą, bet baž-

---

[217] Syn. Viln. 1717. Syn. Viln. 1744, p. 107. Augustaitis, Vadovas IX, 276—7. Polujanski, 367—8.

nyčia yra už ją daug senesnė. Didvyžių dvaras buvo pastatęs medinę koplyčią ir prie jos laikydavo kunigą. To dvaro ponas Leonas Geištaras 1885 m. pasenusios koplyčios vietoje savo lėšomis pastatė gražią, ruimingą, mūrinę bažnyčią. Kunigas, kurs prie jos gyveno, turėjo sodą ir kelis margus žemės. Didvydžių parapija yra susidariusi iš Vilkaviškio ir Alvito parapijos kaimų. Dabar joje yra 2502 gyventojai katalikai.

Didvyžių dvaro 1744 m. dar nebuvo, nebuvo nė Didvyžių kaimo. Dėl to jis galėjo išdygti tik antroje pusėje XVIII šimtmečio, ar dar vėliau.

Alksnėnai yra parapija susidariusi po karo. Vilkaviškio parapija seniau ėjo iki pat Pilviškių. Bet jau keliolika metų prieš karą artimesnieji kaimai buvo priskirti prie Pilviškių bažnyčios. Dalis Vilkaviškio par. kaimų vėl atsiskyrė ir sudarė naują Alksnėnų parapiją. Alksnėnuose nuo 1867 m. buvo medinė koplyčia. Ta koplyčia 1925 m. perdirbta, padidinta ir paversta bažnyčia. Dabar toje parapijoje yra 1264 gyventojai katalikai.

Bartininkai, kaimas gavusis vardą, turbūt, nuo pirmųjų jo to pavadinimo gyventojų, kurių pareiga buvo girioje prižiūrėti bites, besiveisiančias tam tyčia išskaptuotuose vadinamuose bartiniuose medžiuose, buvo įkurtas ne anksčiau kaip antroje pusėje XVI šimtmečio. Jo pradžią stumti į gilią senovę, kaip nori Basanavičius, nėra jokio pagrindo.

Smulkių žinių apie tą kaimą yra Alytaus Ekonomijos revizijoje 1649 m. Pagal ją Bartininkai priklausė vienai tos Ekonomijos vaitystei, būtent Karalkrėslio, turėjo 16 gyvenamų valakų, kurių $15\frac{2}{3}$ buvo baudžiauninkų, o $\frac{1}{3}$ val. čįžinis. Baudžiauninkai nuo valako visų mokesčių mokėjo po 8 kapas liet. grašių. Be to dar mokėjo iki 1649 m. už 90 margų, kuriuos to kaimo gyventojai buvo išsidalinę. Bet per 1649 m. reviziją, išmatavus juos, tų margų pasirodė 182, be priedų prie kiekvieno valako. Tuos margus jie ir toliau laikys drauge su Patilčių kaimu ir mokės po 8 grašius nuo margo. Nuo kiekvieno valako duodavo jie rugių po vieną saiką, solanka vadinamą. Baudžiavos jie nėjo, dėl to, kad Karalkrėslio dvaras nelaikė dirbamų laukų. Nuo kiekvieno valako ūkininkai turėjo vieną kartą metuose duoti vežimą į Vilnių arba į Karaliaučių, iš eilės kas savaitė po du sargu į Karalkrėslio dvarą ir kas metai po 4 vežimus parvežti iš girios malkų į tą patį dvarą. Minėtais metais Bartininkai savo senovinės pareigos nėjo, matyti, bartiniai bičių medžiai jau buvo iškirsti.

Tai pat yra ir su Bartininkų bažnyčia. Ir tos pradžią negalima dėtį į tolimą praeitį, kaip tai daro Basanavičius, sekdamas Polujanskį. Apie jos pradžią žinia yra iš Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijos, baigtos 1674 m. Joje yra pasakyta, kad Bartininkuose yra Alytaus bažnyčios koplyčia Pajevonio parapijos srityje, aptarnaujama Pajevonio klebono, kurs tą koplyčią buvo pastatęs. Taigi ta koplyčia buvo statyta keliais ar keliolika metų prieš 1674 m., buvo Alytaus girios srityje, per tai buvo laikoma Alytaus bažnyčios koplyčia, kaip ir pats Pajevonys buvo tada Alytaus parapijos filija. Minėtais metais prie tos koplyčios buvo kunigas Stanislovas Breuteltas, nekantrus, nemandagus, greit kitus įžeidžiąs. Vizitatorius liepia klebonui jam priminti, kad įžeistus atsiprašytų ir pasitaisytų. Į tą koplyčią renkasi šlėkta ir liaudis, nori ją padidinti ir pagražinti. Per vizitaciją Sutvirtinimo Sakramentas buvo suteiktas 15 asmenų. Vizitatorius klebonui primena, kad dažniau siųstų kunigą pamaldų laikyti ir į Krosnos koplyčią.[218]

Tą Bartininkų koplyčią ištaisė 1720 ir 1721 m. Vilniaus sufraganas vyskupas Mykolas Zienkavičius, Alytaus klebonas. Prieš tai ji buvo padaryta Pajevonio parapijos filija.[219]

Ištaisant, matyti, ta koplyčia turėjo būti gerai padidinta ir padaryta bažnyčia, nes jai teko aptarnauti žymų skaičių kaimų. 1744 m. jai priklausė Bartininkų miestelis ir sodžiai: Šilbaliai Vartai, Ožkabaliai, Piliakalniai, Vinkšnupiai, Vilkabaliai, Trubiesz, Vėžupiai, Novinka, Šleinės, Naujinykai, Valavičiai, Paršinskai, Jakubauskai, Mikalauka, Kimšai, Janauka, Trakiškiai su dvaru, Dievoniškiai, Patilčiai, Parausiai, Dubėnai, Kotovsčizna, Penkiniai, Pagerneva, Kreivabaliai, Pašeimeniai, Veizbūniškiai, Sopockauskai, Peleniai, Rasiai, Vladislavovas, Šulai, Komičiai (Chomicze), palivarkas Sopockovsčizna.[220]

Šiame sąraše tarp 36 vardų yra pažymėti tik du dvarai: Trakiškiai ir Sopockovsčizna, kiti kaimai. Prieš karą iš tų 36 vardų buvo 9 tuo pat vardu kaimas ir dvaras: Bartininkai, Piliakalniai, Vinkšnupiai, Vilkabaliai, Patilčiai, Parausiai, Valavičiai, Penkiniai, Pašeimeniai (šie trys dabar Keturvalkių par.), o 5 tik dvarai: Novinka, Pagerneva (ir kitas to vardo Pogierniuwek Pagernevėlė), Vaizbūniškiai, Rasiai, Vladislavovas. Kada tie dvarai

---

[218] Kurczewski, Litwa i Rus, t. III, z. I, 57.

[219] Polujanski, 309—310.

[220] Syn. Viln. 1744 m. p. 105.

ėmė dygti, neaišku. Tik žinia, kad pirmas davė pavyzdį Lietuvos iždininkas ir karaliaus stalo turtų valdytojas Antanas Tyzenhauzas, įkurdamas Bartininkų dvarą. Jo pavyzdys Bartininkų parapijoje rado gerą dirvą. Dvarai palengva čia vis daugėja. Prieš karą buvo joje viso 18 dvarų ir 3 Keturvalakių parapijoje, kurios sritis priklausė viduryje XVIII dar Bartininkų bažnyčiai.

Minėtasis Tyzenhauzas įkūrė Bartininkuose dar dvi dirbtuves: gelumbės ir geležies, tik jam žlugus, jos neatsilaikė ir išnyko. Jis pasiryžo pastatyti Bartininkuose naują mūro bažnyčią vietoje pasenusios medinės. Tam darbui į pagalbą jis pasikvietė kunigą Simaną Varaksą, Alvito dekaną, Bartininkų ir Pajevonio kleboną, lėšų rinko iš parapijos ir dalį išsirūpino iš valstybės iždo ir ėmė statyti. Klebonui jis tada užrašė 3 valakus žemės ir prie to dar daržų ir pievos. Bet jam žlugus, bažnyčia statyti nebuvo baigta. 10 metų ji buvo be sparų ir be stogo. Baigė ją statyti kunigaikštis Vincentas Puzina, Karalkrėslio, Bartininkų ir kitų dvarų administratorius, 1790 m.

Bartininkų bažnyčia nepriklausoma parapija padaryta 1783 metais.

Naujai bažnyčiai ir jos klebonui kun. Rzepnickiui 1807 m. prancūzų maruderai padarė nuostolių 4500 lenk. auksinų, 1812 m. net 24000, o 1814 m. vagys išplėšė indus ir aparatus.

Žinomi yra šie Bartininkų klebonai: Olseika Jonas 1744 — 1750, Valmus Antanas 1750 — 1768, Mickevičius Jonas 1768 — 1776, Gurskis Tadas 1776 — 1778, Varaksa Simas 1778 — 1795, Rzepnickis Andrius 1795 — 1836, Nivinskis Povilas 1836 — 1838, Burdulevičius Jonas 1838 — 1886, Glinskis Silvestras 1886 — 1891, Vaiciekauskas Pranciškus 1891 — 1915, Sakavičius Matas 1915 — 1918, Šmulkštys Juozapas 1918 — 1931 ir dabartinis Rauba Stanislovas nuo 1931 m.

Apie k. Andrių Rzepnickį yra žinoma, kad jis, ilgus metus klebonaudamas lietuvių parapijoje, neišmoko lietuviškai ir bažnyčioje viską lenkų kalba atlikdavęs.

Minėtinas yra ir kitas Bartininkų klebonas k. Jonas Burdulevičius. Jis, pamatęs žmonių tamsumą tikėjimo dalykuose dėl nesuprantamų lenkiškų pamokslų ir poterių, ėmė sakyti lietuviškai pamokslus, poterius taip pat lietuviškai ėmė mokyti ir įvedė bažnyčioje lietuviškas giesmes. Tuo jis davė gerą pavyzdį ir kitiems kaimynystėje esantiems jauniems kunigams. Taip aplinkui lietu-

vių kalba ėmė įeiti į bažnyčią. Jis liepė savo zakristijonui ar vargonininkui vaikus špitolėje mokyti lietuviškai skaityti, ir šita špitolės mokykla veikė iki 1867 ar 1868 m., kuriais Bartininkuose buvo įtaisyta rusų valdžios mokykla. Jis buvo labai gailestingas, rūpinosi savo parapijiečių vargais, buvo parapijos tėvas. Jis pats prastai gyveno, už bažnytinius patarnavimus mažai ką ėmė ir visada mažai ką turėjo. Taip aukština jo dorybes ir labai gražiai apie jį rašo Basanavičius. Kun. Augustaitis jį taip pat giria: „jis buvo uolus ir darbštus. Namieje nuolat klausydavo išpažinčių, o per atlaidus svečiuose jo klausykla visuomet būdavo apgulta. Mirdamas nepaliko nė skatiko, nes imdavo už patarnavimą labai nedaug ir tuos pačius pinigus tuoj išdalindavo pavargėliams. Dr. Jonas Basanavičius labai giria kun. Burdulį ir stato jį paveikslu kitiems kunigams. Vienok tokia nuomonė yra vienpusiška. Kun. Burdulis labai apleido bažnyčią ir kleboniją. Bažnyčioj nebuvo nei tinkamų indų, nei aparatų, nei baltinių. Klebonija taip buvo netikusi, jog vyskupai Strašinskis ir Vierzbovskis, vizituodami Bartininkus, savo dekretais įsakė statyti naują kleboniją. Tačiau tai nieko negelbėjo. Tik kun. Burduliui numirus, pastatyta nauja klebonija. Kun. Burdulis, nesiklausęs dvasiškės vyriausybės, klebonijos žemę išmainė ant blogesnės, kas taip pat nepagirtina“.[221]

Prie šito visko apie kun. Burdulį reikia pridėti dar vieną labai svarbią jį puošusią ypatybę, kuri parapijose nedažnai būva laikoma, nors Bažnyčios kanonai to reikalauja. Jis gerai tvarkė, rūpestingai prižiūrėjo ir tvarkingai vedė Bartininkų bažnyčios archyvą. Yra likę du stori foljantai, į kuriuos rūpestingai įsiūti yra jo laiko dvasinės ir pasaulinės valdžios įsakymai, susirašinėjimai su įvairiomis valdžios įstaigomis. Tas viskas jo laiką ir parapijos būklę gerai nušviečia. To archyvo popierose atsiliepia valstiečių baudžiauninkų santykiai su dvaru, pasirodo, kaip buvo imtas vykdyti ciesoriaus Aleksandro II manifestas apie baudžiavos panaikinimą, kaip Aleksandras II šaukė gyventojus, kad nesidėtų į sukilimą, kaip buvo įvesta rusų kalba į aktus ir oficijalius susirašinėjimus ir t. t. Ši gera kun. Burdulio ypatybė gali byti pavyzdys visiems iki šiol gana apleistų bažnytinių archyvų vedėjams.

---

[221] Basanavičius, Baudžiava Lietuvoje, 46—50. Augustaitis, Vadovas, IX, 272.

Dar galima paminėti apie Baratininkų mokyklą. XVIII š. Bartininkuose atskiros mokyklos nebuvo, bet bent vienu tarpu buvo mokoma. 1781 m. buvo Bartininkuose 1 mokinys šlėkta ir 2 miestiečiai, o 1784 m. 3 šlėktos, 4 miestiečiai ir 15 valstiečių.[222] Vėliau iki po Lenkmečio mokyklos nebuvo,

Nuo Lenkmečio, kai rusai atėmė bažnyčių žemes, prie Bartininkų klebonijos buvo 6 margai žemės. Po karo, žemės reformos įstatymais einant, iš išparceliuoto Bartininkų dvaro klebonui buvo duota 4 ha 90 a. žemės, dalinai ir geros su pievutėmis pakraščiais.

Prieš karą Bartininkų parapijoje buvo 3906 gyventojai katalikai.

Kalvarija buvo išsyk kaimas prie Šešupės, įkurtas Nemunaičių girios srityje baigiantis XVII š. ar gal pačioje pradžioje XVIII š., tai yra, tuo laiku, kai vienas Lietuvos didžponis Mykolas Juozapas Sapiega, L. k. raštininkas buvo Kirsnos, Nemunaičių ir Gražiškių girių girininkas (1697 — 1708).[223] Prie jo buvo pastatyta 1705 m. Kalvarijoje medinė bažnyčia. Jis bus padaręs tą kaimą miesteliu. Jis 1708 m. bažnyčiai užrašė 3 valakus ariamos žemės, 4 plecius prie Virbalėno gatvės ir dvi pievas Smetoniškėje ir Geldariškiuose.

1721 m. kunigaikštis Mykolas Servacas Višneveckis klebonui davė du sodžiu, kuriuodu paskui buvo pakeisti vienu Dembauka. Ir toliau kai kas klebonams kai ką užrašydavo, taip jog 1819 m. Kalvarijos klebonas turėjo 104 margus lauko ir 4 margus pievos. Taip buvo iki rusai po Lenkmečio užgrobė.[224]

Kalvarija vardą bus gavus nuo to, kad ten buvusios įtaisytos Kristaus kančios stotys. Miesto teises Kalvarijai suteikė karalius Augustas II privilegija duodančia teisę varyti prekybą ir pramonę, paliuosuojančia iš po seniūno valdžios ir duodančia teisę valdytis pagal Magdeburgo įstatymus. Tą privilegiją patvirtino karalius Stanislovas Augustas 27 gruodžio 1791 m.[225]

---

[222] Kurczewski, B. Wil., 311.

[223] Sapiehowie, III, 113, 115—116.

[224] Augustaitis, Vadovas, IX, 388, remiasi vyskupų vizitų aktais. Kalvarijos bažnyčios inventorius 1867 m., esąs Vilkaviškyje, rašo, kad Kalvarijos bažnyčia yra įsteigta Kalvarijos seniūno kunigaikščio Kaributo Višnevieckio 1715 m.

[225] Encykl. Powsz. XIII, p. 773.

Kalvarija su aplinkiniais kaimais buvo seniūnija, kurią karalius duodavo laikyti įvairiems kuo nors užsipelniusiems ponams.

Kalvarijos bažnyčia išsyk buvo Gražiškių parapijos filija, bet jau 1744 m. turi ji pilnas parapijos teises. Tais metais jai priklausė Kalvarijos miestelis ir šie kaimai: Susnykai, Kreivoji, Menkupiai, Juodeliai, Kumečiai, Santaka, Dambauka, Smalnykai, Palnyčia, Dvareliai, Akmenynai, Paulukalniai (Piliakalniai), Kampiniai, Margai, Borovsčizna, Skersabaliai, Trakėnai, Orija, Raudeniškiai.[226]

Tame kaimų sąraše nėra paminėto nė vieno dvaro. Iš tų 20 vardų prieš karą buvo Kalvarijos dvaras šalia Kalvarijos miesto, Dambauka tuo vardu kaimas ir dvaras, Orija tik dvaras. Dvarelių ir Borovsčiznos kaimų vietoje gal ir buvo įkurti dvarai, kaimų dabar nei dvarų tais vardais nėra.

Prieš karą Kalvarijos parapijos buvo 74 kaimai ir viso su minėtaisiais 12 dvarų su 12148 gyventojais katalikais. Tie dvarai ėmė kurtis tik pradedant nuo antros pusės XVIII šimtmečio.

Pirma Kalvarijos medinė bažnyčia sudegė, bet nežinia kada. Taip pat nežinia, kada buvo pastatyta antra medinė. Trečia dabartinė mūro bažnyčia statyta 1840 m. ir trimis metais vėliau Seinų vyskupo Strašinskio pakonsekruota. Dekanas kun. Jonas Žaliauskas ją padidino, pristatydamas po koplyčią iš abiejų šonų.

Kalvarijos klebonija buvo statyta iš likusių antros medinės bažnyčios rąstų. Per karą, kaip didelę miesto dalį, taip kleboniją su visomis trobomis sudegino vokiečiai. Kleboniją mūrinę ir kitas trobas atstatė, parapijai padedant, klebonas kun. Povilaitis.

Prieš karą Kalvarija buvo apskrities miestas. Jame buvo daug rusų kariuomenės, daug mūrinių kareivinių, degtinės rektifikacijos fabrikas, didelė ligoninė. Per karą didelę miesto dalį be jokio reikalo tyčia 1915 m. uždegė, pelenais ir griuvėsiais pavertė vokiečiai.[227] Miestas sunyko ir neatgavo tos reikšmės, kurią buvo turėjęs.

Kalvarijos parapijos gyventojai lietuviai. Tik miestelėnai laikė save lenkais. Iki 1906 m. bažnyčioje giedojimai buvo tik lenkų

---

[226] Syn. Viln. 1744, p. 104.

[227] K. Jokantas, S. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu (1914—1918). Atspausta iš Karo Archyvo VIII tomo, p. 37—38. Autorius gyvai tame rašte dėsto pergyventus vargus.

kalba. Tais metais lietuviai pareikalavo savo teisių bažnyčioje. Dvasinė vyriausybė negalėjo atsakyti. Bet miestelėnai lietuviškai išsyk giedoti nedavė ir padarė bažnyčioje kraujo praliejimą. Vėliau nurimo.

XVIII š. Kalvarijoje buvo mokinių skaičium visai rimta mokykla. 1781 m. buvo joje 15 mokinių miestiečių ir 10 valstiečių, 1784 m. 3 miestiečiai ir 43 valstiečiai.[228]

Po karo ten yra keturių klasių progimnazija.

Būdvietis yra nauja parapija susidariusi prieš karą. Būdviečio dvare buvo nuo 1820 m. koplyčia. Pirmas tos parapijos klebonas k. Jonas Grajauskas parapijiečių lėšomis ją padidino 1906 m. Gyventojų katalikų joje yra 1913. Būdviečio parapija yra sudaryta iš Punsko parapijos kaimų ir šiek tiek iš Rudaminos.

Alksninė nauja parapija susidariusi po karo Bartininkų bažnyčios srityje. Ten buvo buvusi mūrinė koplyčia statyta 1859 m. Vilkaviškio klebono kun. Zavadzkio, turėjusio ten dvarą, kurs vėliau perėjo į p. Volskių rankas. Naujai besidarančiai parapijai ponia Volskienė davė tą koplyčią ir klebono išlaikymui 20 ar 30 margų žemės.

Sangrūda, nauja parapija, susidariusi po karo 1925 m. Ją organizavo ir bažnyčią medinę parapijos lėšomis pastatė kun. Sal. Kaunas. Parapijiečių joje yra 1621. Ji susikūrė iš Punsko parapijos kaimų, kurie, išvedant demarkacijos liniją tarp Lietuvos ir Lenkijos, liko Lietuvos valstybėje.

Sangrūda buvo Mockavos dvaro palivarkas, majoratas. Beparceliuojant, centras su 8 hektarais sodu ir trobomis buvo duotas besikuriančiai naujai parapijai. Akmeninis jo kluonas buvo parduotas ir ant jo sutrumpintų pamatų buvo pastatyta iš lentų bažnyčia parapijos lėšomis, taip pat ir nauja klebonija. Bestatydamas tai, klebonas kun. Sal. Kaunas užtraukė 13.000 litų skolos. Tą skolą išmokėjo kitas klebonas kun. Tumosa, bažnyčioje įtaisė tris altorius, nupirko reikalingus bažnytinius rūbus.

Tame centre buvo buvęs sodas su keliais šimtais vaisingų medžių, kurių dauguma iššalo per šaltąją žiemą. Klebonas dabar veisia naują sodą.

Šeštokai nauja parapija, susidariusi po karo. Ją organizavo ir

---

[228] Kurczewski, Bisk. Wil., 311

parapijos lėšomis medinę bažnyčią pastatė pirmas jos klebonas kun. Zdančius ir paskui kun. Bron. Vaišnoras. Ta parapija įsikūrė iš Rudaminos ir Krosnos parapijų dalių 1921 m. Joje dabar yra 1620 gyventojų katalikų.

Liubavas. Nežinia, kuriais metais buvo pastatyta jame bažnyčia. Vilniaus synodo 1717 m. parapijų sąraše Liubavo bažnyčios dar nėra. Bet 1744 m. bažnyčia ten jau buvo, tik laikoma Vižainio parapijos filija. Dėl to ji bus atsiradusi tarp 1717 ir 1744 m. gal apie 1734 m., nes tada karalius Augustas III suteikė Liubavui miesto teises.

1744 m. Liubavo parapijoje buvo šie dvarai ir kaimai: Pašešupys, Vulka (gal dabartinė Volkovizna), Kupavas, Smolnica, Kreivėnai, Novosadai, Klynavas, Pagraužis, Skaisčiai, Beviršiai, Trempiniai.

Kurie šitų vardų buvo tada kaimai, kurie dvarai, nežinia. Prieš karą tų vardų šeši buvo tik kaimai, o penki to pat pavadinimo buvo kaimas ir dvaras: Pašešupys, Novosadai (šio vardo kaimas kitaip vadinasi Tupikai), Pagraužis, Skaisčiai ir Trempiniai.

Prieš karą Liubavo parapijoje buvo 57 kaimai ir viso su penkiais minėtasiais 12 dvarų.

Jei kitose parapijose nežinia, kada po 1744 m. ėmė atsirasti daugiau dvarų ir sodžių, tai Liubavo parapija yra šiuo atžvilgiu geresnėje padėtyje. Yra likęs Reketijos dvaro inventorius iš 1764 m. Sulyginus minėtąjį kaimų sąrašą iš 1744 m. su to inventoriaus kaimais, matyti, kurie nauji kaimai ir dvarai atsirado tarp 1744 ir 1768 m. Per tą 20 metų buvo įkurta nauja Reketijos seniūnija, vadinama hiberniniais turtais, būtent: Reketijos dvaras ir tuo pat vardu kaimas, Senabūdis, Šarkis, Šarkaičiai, Kazlavas, Salaperaugis, Žalioji Būda. Tai baudžiauninkų kaimai. Šalia jų buvo įsikūrę dar keli smulkių turėjusių vos po 10 margų bajorų kaimeliai: Santaka, Tkačiškiai ir Tarasiškiai, Aguonis, Borkovsčizna, Gunkliškiai, Gromadziškiai, Vilkovizna.

Iš to pat inventoriaus matyti, kad šalia buvo jau įsikūręs Kadariškių valsčius su bent keletu kaimų, kurių vienas buvo Kadariškiai (prieš karą tuo vardu tik dvaras). Tas valsčius tada ar kiek vėliau darė atskirą seniūniją.[229]

---

[229] A. V. K. XXXV, 131—145.

Naujų kaimų Liubavo parapijoje buvo kuriama ir po 1768 m. Antrą Liubavo bažnyčią pastatė tos parapijos pilietis Juozapas Kozlovskis 1770 m. Tais pat metais Liubavo parapija, buvusi Vižainio bažnyčios filija, gavo parapijos teises.

Paskutinis Lenkų karalius Stanislovas Augustas padovanojo Liubavo bažnyčiai 15 valakų lauko, kurių likimas vėliau buvo toks pat, kaip ir kitų parapijų.

Liubavo mokykloje 1781 buvo 5 mokiniai miestiečiai, o 1784 m. 9 valstiečiai.

Liubavo parapijos gyventojai lietuviai, bet buvo daug sulenkėjusių. Buvo net manoma, kad visi tos parapijos gyventojai moka lenkiškai šnekėti. Kilus tautiniam judėjimui pasirodė, kad pusė parapijos dar nesulenkinta. Du iš eilės sulenkėjusiu klebonu buvo varę lenkinimą: katedros kanauninkas kun. Ant. Miškevičius, pats lietuvis, lietuviškų pamokslų niekad nesakė. Jo įpėdinis, kun. Jonas Usevičius (Ūsas), taip pat tikras lietuvis, Naumiesčio parapijoje gimęs, mokėjo lietuviškai, bet lietuviškai su parapijiečiais nešnekėjo; dažnai klausdavęs lietuvius, ar dar neišmokę lenkų kalbos; geidęs, kad lietuviai visai pamestų savąją kalbą. Prieš karą pridedamos pamaldos buvo laikomos abiejomis kalbomis.[230]

Po karo didelė dalis parapijos buvo priskirta prie Lenkijos. Prieš karą buvo joje 6810 gyventojų katalikų, dabar 2960.

Per karą bažnyčia ir klebonija sudegė. Atstatė ją medinę parapijos lėšomis klebonas kun. V. Kudirka.

Liudvinavas yra prie Šešupės, kur į ją įteka Sūdonė. Seniau ta vieta vadinosi Trobomis. Tos Trobos tai buvo ne kas kita, kaip medžioklių sustojimo ir nakvynės vieta Pūnios girioje. Tuo vardu vadinosi ir Pūnios girios dalis. Kai čia įsikūrė kaimas, miestu jį pakėlė Lietuvos didžponis Liudvikas Konstantas Pociejus, Pūnios seniūnas, Vilniaus kastelanas ir didysis hetmanas nuo 1709 m., Vilniaus vaivadas nuo 1722 m., mirusis 1730 m. Tam naujam miestui jis davė savo vardą ir pavadino Liudvinavu. Karalius Augustas II Liudvinavui suteikė Magdeburgo miesto teises 1719 m.

Bažnyčią Liudvinave pastatė medinę tas pats didikas Liudvikas Pociejus po 1717 m., nes tų metų bažnyčių sąraše Liudvi-

---

[230] Augustaitis, Vadovas, IX, 389. Syn. Viln. 1744, 104. Kurczewski, B. Wil., 311. Polujanski, 39—40.

navo dar nėra, ir prieš 1730 m., kuriais jis mirė. Jis užrašė bažnyčiai ir žemės sutinkant karaliui Fridrichui Augustui, Keturvalakius, tai yra kaimą su keturiais valakais, paskui špitolei pridėjo 10 valakų Parausių kaime ir mokytojui su vargonininku 8 plecius miestelyje; bet vėliau Pūnios seniūnas Brzostovskis tą žemę atėmė ir klebonui paskyrė iš iždo po 800 auksinų algos kas metai: apie bažnyčią liko 7 margai žemės.

1744 m. Liudvinavo parapijoje buvo šie kaimai: Bialakrynica (Šimuliai), Buchta, Tūriškiai, Armoniškiai, Želsva, Kūlokai, Aštruliai (Ostra), Trobiškiai, Avikilai, Meškučiai, Liūliškis, Plyniai, Varnupiai, Kumečiai, Padovinys, Putriškiai, Gulbiniškiai, Pasūdonė.

Minėtais metais tarp tų kaimų nebuvo nė vieno dvaro. Net Bukta, kuri pagal Alytaus Ekonomijos reviziją 1649 m. buvo tik dvaras girioje be dirbamų laukų ir be baudžiauninkų, yra kaimas. Dideliu dvaru ji vėl virto tik vėliau. Liūliškis ir Pasūdonė tik dvarais buvo paversti taip pat vėliau. Tų 19 kaimų 5 buvo priskirti Daukšių parapijai, o 2 dabar yra Marijampolės.

Prieš karą Liudvinavo parapijoje buvo 8 dvarai ir 56 kaimai ir kaimeliai ar vienšėdžiai su 3907 gyventojais katalikais.

Liudvinavo mokykloje 1781 m. buvo 1 miestietis ir 19 valstiečių mokinių ir 1784 m. tik 9 valstiečiai.[231]

Per karą Liudvinavas daug nukentė nuo ugnies. Bažnyčia, klebonija ir jos trobos sudegė. Dabartinis klebonas kun. Jonas Puodžiūnas atstatė trobas ir vietoje bažnyčios pastatė laikiną šopą, kuri taip turtingai Liudvinavo parapijai nepritinka.

Keturvalakiai išsyk buvo didžiojo kunigaikščio ar valstybės iždo kaimas, įkurtas prie Rausvės upės Pūnios girioje, pirmą kartą paminėtas Lankeliškių bažnyčios metrikuose 1613 m. Tuo laiku Pūnios girioje kur dabar Keturvalakių parapija, nedaug buvo kaimų. Lankeliškių Metrikuose paminėti yra tik šie: Morkabūdis (1619), Geisteriškiai (1621), Karkliniai (1627), Beržiniai (1627) ir Penkiniai (1632), tuodu gal buvo Gražiškių ar Virbalio, Balsupiai (1632), Vidgiriai (1636), Pašeimeniai (1636). Artimiausia šitiems kaimams bažnyčia buvo Lankeliškiuose. Pūnios giria negreitai dar buvo iškolonizuota. Savo atsiminimuose

---

[231] Połujanski, 321—6. Wolf, Senatorowie, 76, 83, 153. Syn. Viln. 1744, 105. Augustaitis, Vadovas, IX, 389—390. Kurczewski, B. W., 311.

mini ją Kristupas Zaviša dar 1707 m. Apie vidurį XVIII šimtmečio gyventojų skaičius buvo jau tiek padaugėjęs, jog jau reikėjo bažnyčią statyti. Dar 1744 m. Keturvalakiai priklausė Lankeliškių par. Pirma žinia apie viešą koplyčią Keturvalakiuose yra iš 1765 m. Tais metais popiežius Klemenss XIII suteikia teisę įkurti Keturvalakių koplyčioje šv. Barboros broliją. Iš to matyti, kad tada jau ten gyventi turėjo ir kunigas. Kitas popiežius Klemensas XIV tai pat bažnyčiai, pašvęstai Švenč. Marijos Panos Aplankymo vardu, 1769 metais suteikia atlaidus, pažymėdamas, kad ji yra Liudvinavo parapijos filija. Kas ją statė, nėra žinios.

Vilniaus vyskupas Masalskis tą Liudvinavo filiją, atskirdamas nuo Liudvinavo bažnyčios, padarė savaiminga parapija 1777 m. ir drauge tais pat metais Lietuvos iždininkas Mykolas Brzostovskis paskyrė kunigo išlaikymui 800 auksinų (120 rublių).

Kad ta bažnyčia buvo iždo turtuose, tai kandidatą į klebonus pristatydavo karalius. 1792 m. pagal karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio pristatymą Vilniaus vyskupas Masalskis klebonu paskyrė kun. Andrių Odeiką, o Alvito dekanas Varaksa jį į Keturvalakių bažnyčią įvedė. Kun. Andrius Odeika jau ir prieš paskyrimą klebonu darbavosi Keturvalakiuose. Pirmykštės koplyčios vietoje 1786 m. savo lėšomis jis pastatė naują medinę bažnyčią, kuri ir dabar dar, vis taisoma, tebestovi, kuri pašventinta buvo Švenč. Marijos Panos Gimimo vardu. Pagal minėtąjį popiežiaus indultą įvesti buvo joje 4 atlaidai: Šv. Stanislovo 8 gegužės, Švenč. Marijos Panos Gimimo 8 rugsėjo, šv. Mato Apaštalo ir Evangelisto 21 spalių ir šv. Barboros antrą Adventų sekmadienį.

Bažnyčiai žemės buvo užrašyta 4 valakai. Tuos Prūsų valdžia atėmė ir išdalino Keturvalakių kaimo gyventojams. Lenkų karalystės laikais Keturvalakių klebonas turėjo 3 margus 83 prentus, bažnyčios tarnai 148 prentus, minėtuosius 120 rublių ir 28½ sieksnio malkų iš valdžios girių. Rusų valdžia tą mažą žemės kiekį paliko nelietusi, bet malką liovė davusi.

Minėtinas yra trečias Keturvalakių klebonas kun. Juozapas Šipaila. Atkeltas jis buvo iš Virbalio 1845 m., kad pavaduotų paliegusį kleboną kun. Felicijoną Radzinskį, kurį jis su meile keliolika metų lygino ir prižiūrėjo ir po kurio mirties jis 1857 m. buvo paskirtas klebonu. 1848 m. griūvančios vietoje jis pastatė iš ak-

menų ir plytų naują varpinę, kapines aptvėrė akmenine tvora. Tiems darbams buvo padaręs kontraktą su Kalvarijos apskrities viršininku. Kai darbai buvo baigti ir priimti, klebonui reikėjo dar penkerius metus rūpintis, iki išgavo iš valdžios skirtus tam dalykui pinigus. 1861 m. šventoriuje jis pastatė savo lėšomis iš akmenų ir plytų koplyčią su altorium ir sklepu, kurį jis skyrė sau mirus palaidoti. Kad ta koplyčia būtų ateityje, prireikus, taisoma, jis padėjo į Lenkų banką 150 rublių, kurių procentai turės būti naudojami jai taisyti.

Kun. Šipaila 13 metų Keturvalakiuose dirbo vienas be vikaro. Matydamas, kad antras kunigas parapijoje su 4000 gyventojų yra reikalingas, o nėra iš ko mokėti jam pensiją, sudarė tam tikslui fundušą, apie kurį jis savo užraše šiaip kalba: „Aš kunigas Juozapas Šipaila, darbuodamasis šioje Augustavo dijecezijoje beveik 40 metų Virbalio, Vištyčio parapijų bažnyčiose, ir dabar 15 metų čia Keturvalakiuose, kukliai gyvendamas, taupumu ir iš tėviškės dalios surinkau tūkstantį penkis šimtus rublių ir tą sumą dedu į Lenkų Karalystės Banką ketvirtu procentu, skirdamas amžinam ir niekad neatšaukiamam parapijinės Keturvalakių bažnyčios fundušai laikyti ar geriau mokėti pensiją kun. vikarui. . . tas ketvirtas procentas 60 rublių sudarys užtenkamą metinę pensiją Keturvalakių parapijos k. vikarui". Už tą geradarybę jis užsirašo, kad jam mirus už jo sielą Keturvalakių klebonas kas metai laikytų ketverias egzekvijas. O jei kada nors civilė valdžia tuos 1500 rublių norėtų naudoti kitokiems tikslams, tai tie pinigai turėtų grįžti jo giminėms, kad jais būtų leidžiamas vienas jaunikaitis į mokslus. Tie pinigai buvo įdėti į minėtąjį banką 1860 m. ir procentai išmokami pačiam kunigui Šipailai. Procentai buvo mokami Keturvalakių klebonui iki pabaigai 1865 m. Paskui visą tą fundušą ir užrašą koplyčiai paėmė rusų valdžia, kuri nuo tada klebonui algos ėmė mokėti po 300 rublių metams ir vikarui po 150 rublių.

Klebonas atnaujino seną k. Odeikos statytą bažnyčią, uždengė naują stogą, pryšakį apmušė naujoms lentoms, sudėjo naujus langus ir viską aptepę aliejiniais dažais, įtaisė stacijas, ant audeklo tapytas. 1866 m. pastatė naują mūrinę kleboniją, kas tuo laiku buvo retenybė. Parapiją vedė rūpestingai.

Seinų vyskupas Lubienskis, pripažindamas jo darbus, pakėlė jį Seinų katedros kanauninku.

Pagal jo pranešimą valdžiai 1847 parapijoje buvo šie kaimai ir dvarai: Balsupiai kaimas, Penkiniai palivarkas ir Penkiniai kaimas, Parausiai palivarkas ir Parausiai kaimas, Geistariškiai, Dobrovolė kaimai, Rostkovščizna palivarkas ir Rostkovščizna kaimas, Mockabūdis, Beržiniai, Lipniškiai, Paikiškiai, Uosupis, Meškučiai, Skardupiai, Vidgiriai, Juodupėnai kaimai, Valavičiai palivarkas ir Valavičiai kaimas, Pasūdonys Mažasis, Parisovščizna, Gulbinai, Būdviečiai kaimai, Pašeimeniai palivarkas ir Pašeimeniai kaimas, Dubiškiai, Olšanka ir Stainiškiai apgyventos vietos (osada), Karkliniai ir Taboriškiai palivarkai. Parapijoje, kaip iš to matyti, buvo 7 dvarai; jų šeši išsyk priklausė iždui, paskui buvo išdalyti rusų generolams ir buvo vadinami majoratais arba donaciniais dvarais; tik vienas jų buvo privatinė nuosavybė, tai Tabariškiai, palivarkas priklausiusis Mrongovijui.

Apie Keturvalakių parapijos kaimus reikia pažymėti, kad jie beveik visi buvo iždo ir priklausė minėtiems dvarams. Dėl to jų gyventojai į tuos dvarus ėjo baudžiavą. Apie 1840 m. valdžia buvo ėmusi reformuoti valdžios ir donacinių dvarų valstiečių padėtį, kaimus dalyti į kolonijas ir ūkininkus kelti į vienkiemius. Pagal tai į kolionijas iškelti buvo Balsupiai 1844 m., Valavičiai, Būdviečiai ir Pašeimeniai 1847 m. Apie tą laiką bus išskirstyti buvę į kolonijas ir kiti kaimai. Iki 1863 m. kėlimas į kolionijas Keturvalakių parapijoje buvo baigtas.

Drauge su šita reforma valdžia buvo numačiusi ir kitą pagerinimą, steigti valstiečių vaikams mokyklas. Keldama į kolionijas, kai kuriuose kaimuose valdžia mokykloms skyrė po pusantro margo. Tokio dydžio daržai mokykloms buvo išrėžti keturi: Balsupiuose, Valavičiuose, Būdviečiuose ir Pašeimeniuose. Ūkininkai tuos daržus laikė kaimo nuosavybe ir išnuomodavo už tris iki penkių rublių ir pagalios nuomos pinigus pragerdavo. Klebonas k. Šipaila 1849 m. padavė valdžiai (Aukštai Vidaus ir Dvasinių Dalykų Valdžios Komisijai), sumanymą, kad tie mokyklų daržai būtų duodami nuomon viešoje licitacijoje ir kad nuomos pinigai būtų atidedami mokyklai statyti. Valdžia tai pripažino. Bet mokykla Keturvalakiuose atsirado ne greit ir tai ne lenkiška, pagal Lenkų valdžios sumanymą, bet po Lenkmečiui rusiška 1872 m. Šitoje pirmoje Keturvalakių mokykloje 1873 m. buvo žiemą į 30 vaikų, o vasarą 10.

Apie 1845 m. beveik kiekvienas kaimas turėjo savo kapines, ne vienaip laikomas. Balsupių kapinės buvo gražiai mūru aptvertos ir dviem kryžiais pagražintos, Meškučių ir Vidgirių buvo štakietais apsuptos, Uosupio, Juodupių, Parisovščiznos, Pasūdonio, Būdviečio didesniu ar menkesniu grioviu apkastos, Skardupių, Vidgirių, Rostkovščiznos net po dvejas kapines iš vieno ir antro krašto kaimo, Paikiškių ir Beržinių net grioviu neapkastos, Mockabūdžio kapinėse buvo maža mūrinė koplytėlė. Visose tose kapinėse buvo kryžių, po vieną, po du ir daugiau, su Kristaus ir šventųjų figūromis.

Kun. Šipaila savo susirašinėjimuose su valdžia paliko dar vieną įdomią žinią, liečiančią socijalinį klausimą, apie nepaprastus elgetas. 1847 m. 27 vasario jis rašo minėtajai Aukštai Vidaus ir Dvasinių Dalykų Valdžios Komisijai, kad Keturvalakių apylinkėse atsirado nesuskaitoma daugybė elgetų ir tai jau treti metai. Tie elgetos netoki, koki seniau buvo buvę. „Dabar vaikščioja kuopomis mergos, bernai, akėtpiemeniai, piemens, žodžiu visa ūkininko šeimyna; taip jog per vieną dieną pereina ją iki 30 ir daugiau, šaukdami, kur aš pasidėsiu, kad ūkininkai, pabaigę vasaros darbus, išvarė. Ir iš tikro prityrimas parodė, kad vasarą vaikščiojo tik elgetos nesveiki, netinkami dirbti, senatvės pribaigti. O kai atėjo spalių mėnesis, jau durims nėra kada užsidaryti Duodant jiems tik po vieną grašį, kasdien išeina daugiau kaip auksinas, o per metus susidarys 300 auksinų. Neduoti nieko priešinga yra Dievo įsakymams, taip pat ir visokiems žmogiškiems jausmams ir dorovei. Dalyti gi tokiems žmonėms, sveikiems, jauniems, stipriems, kurie patys labai gerai gali užsidirbti, yra tai pačiam likti elgeta. — Kaltė šiuo atžvilgiu visa krinta ant ūkininkų, ypač šiais laikais ant pavargusių kolonistų (tai yra, iškeltų į kolonijas), kurie beveik į tyrumas nusikėlė. Dejuodami, kad patys neturi duonos, samdo arba sutaria šeimyną pavasarį, kai prasideda darbų laikas, ir tik iki pabaigai spalių mėnesio. Praėjus tam laikui, ūkininkai patys savališkai išveja į visą pasaulį, kaip bitės tranus prieš žiemą“. Iš tokios padėties eina tai, kad ima rastis vagių ir tie jauni elgetos kalėjimo nebijo, nes ten bent valgyti duoda. Kun. Šipaila vaistą tai socijalinei žaizdai gydyti pataria tą, kad valdžia išleistų įstatymą, pagal kurį ūkininkai turėtų samdyti šeimyną nuo naujų metų iki naujų metų ir kad vykdymas to įsa-

kymo būtų prižiūrimas vaitų ir burmistrų. Tie, kurie dirbo pas ūkininką per vasarą, turėtų maistą pas jį turėti ir žiemą, ypač kad ūkyje vis gali rastis naudingo darbo.

Bet to jaunų elgetų daugėjimo priežastis buvo nevien tik kėlimasis į kolionijas. Iš to paties kun. Šipailos pranešimų apie parapijos gyventojų skaičių pasirodo dar ir antra, gal dar svarbesnė ir tikresnė. 1846 m. buvo badas, javams neužderėjus dėl sausos vasaros, elgetų tais metais buvo 154. 1847 m. taip pat badas dėl sausos vasaros, elgetų 120. 1848 ir 1850 m. derlius geras, elgetų vienais 20, kitais 18. 1851 baisūs lietūs, kasdien lijo, javai neužderėjo, bet elgetų tik 15. 1852 badas dėl pereitų lytingų metų. 1853 ir 1854 lytingi metai, badas, baisūs drugiai, didelė kolera, didelė branguma, elgetų be skaičiaus. Iš 1855 į 1856 baisi branguma, beveik mirtinas badas. Gyventojų skaičius tais sunkiais metais nedaugėjo: 1847 m. buvo 3851, o 1855 3878. Vėliau pažymėti dveji blogi metai: 1867 vasara lytinga, šalta, nederlius, o 1768 karšta, kaip ugnis, viską išdegino. Gyventojų skaičius 1872 m. buvo 4466, 1885 — 5396.

Tarp įvairenybių, kun. Šipailos įsektų į aktus, yra lietuviška spausta prisaika, kurią jis bažnyčioje skaitė 25 kovo 1855 m., prisaikdindamas parapijonis ciesoriui Aleksandrui II. Yra taip pat lenkiška spausta Aleksandro II amnestija, Lenkų karalystės gyventojams išleista 12 balandžio 1863 m., tai yra tuo laiku, kai sukilimas buvo apėmęs Lenkiją ir Lietuvą. Po ja kun. Šipaila lenkiškai savo ranka parašė šiokią pastabą: „1863 m. ta amnestija neįvyko, bet padarė baisias nelaimes ir visos šalies pražūtį, ypač dvasiškijai ir ponams Lenkų Karalystėje ir paimtose gubernijose Imperijoje. Ai vargas, mūsų vargas. Tame baisiame laikotarpyje didelio sujudimo metu kovėsi, ir Lenkai korė savo giminaičius, lyg tėvynės išdavikus. Gi Maskoliai korė ir sušaudė labai daug kunigų ir ponų lyg maištininkus. O į Siberiją Maskoliai išsiuntė tūkstančiais įvairaus luomo lenkus, kunigus, ponus ir daug moterų tik už tai, kad sukilėliams davė maisto ir drabužių, nes visi ginklų neturėjo, tik kai kurie. Sukilėliai turėjo revolverius ir surūdijusias fuzijas arba karabinus ir kai kurie ištiestus dalgius".

Kun. Šipaila įrašė į Seinų Vyskupo Vierzbovskio vizitacijos aktą šiek tiek žinių ir apie save: Jis gimė iš šlėktiškos kilmės tėvų Paberžupio kolionijoje Naumiesčio parapijoje dabartiniame

Šakių apskrityje 6 kovo 1799 m. Mokėsi viešose mokyklose Kaune, Vilniuje, Liubiešove pas Pijorus, paskui Lucko seminarijoje Volinijoje, pagalios Tikocino seminarijoje Augustavo (Seinų) vyskupijoje. Baigęs filosofijos ir teologijos kursą, išlaikė egzaminą prieš vyskupą Čyževskį iš dogmatinės ir moralinės teologijos, iš Bažnyčios kanonų, iš Naujojo ir Senojo Įstatymo šv. Rašto, iš Bažnyčios istorijos ir k. Kunigu įšventino jį Seinų dijecezijos sufraganas vyskupas Augustinas Polikarpas Marciejevskis 1822 m. 15 rugpiūčio. 23 metus jis darbavosi Virbalyje kaip vikaras ir administratorius, o nuo 20 liepos 1845 m. Keturvalakiuose.

Kun. Šipaila sulaukė gilios senatvės. 8 rugsėjo 1872 m. Keturvalakiuose jis šventė kunigystės 50 metų jubiliejų. 1873 m. vyskupas Vierzbovskis, lankydamas Keturvalakių bažnyčią jį gyrė kaip uolų, pamaldų darbštų kunigą ir rūpestingą ganytoją. Su šiuo pasauliu atsiskyrė 7 gruodžio 1879 m. Palaidotas savo pastatytos koplyčios požemyje.

Kun. Šipaila minėtinas yra netik kaip pavyzdingas klebonas, bet dar ir dėlto, kad jis kaip dėdė, leido į Marijampolės gimnaziją savo giminaitį, rodos, sesers sūnų Joną Jablonskį, Rygiškių Joną, kurs, baigęs mokslus, savo gramatika nustatė lietuvių kalbos rašybą.[232]

Reikia paminėti dar vieną Keturvalakių kleboną kun. Augustiną Prapolenį. Tas gražioje tvarkoje laikė bažnyčią ir parapijos trobas. veisė didelį labai gerų rinktinių rūšių vaisingų medžių sodą, tik didelę jo dalį, geriausius medžius šaltoji 1929 m. žiema iššaldė. Medžiais apsodino ir kapinyną, atnaujinęs ar naujai aptvėręs senąją jo tvorą.

Dabar klebonas yra kun. Jonas Krištolaitis.

Keturvalakių parapijos du kaimai Svietlica (Skaisčiūnai) ir Skardupiai. Seinų vyskupui J. E. Karosui leidžiant, 1914 m. prisidėjo prie Marijampolės par., o po karo apie 1921 m. tai pat padarė Meškučiai ir Uosupis.

Žemės reformai einant Keturvalakių parapijos dvarai majora-

---

[232] Rašyta pagal aktus, esančius Keturvalakių bažnyčios archyve ir į vieną knygą surinktus K. Šipailos. Keturvalakių bažnyčia buvo ne Lankeliškių filija, kaip rašo K. Augustaitis, bet Liudvinavo, kaip tai matyti iš pop. Klemenso XIV brevės iš 1769 m.

tai išparceliuoti. Karklinių dvaro centre įkurta mergaičių ruošos mokykla.

Keturvalakiuose 1781 m. buvo mokykla su 2 mokiniais šlėktomis, 2 miestiečiais ir 4 valstiečiais, o 1784 m. joje buvo 9 šlėktos, 1 miestietis ir 8 valstiečiai.[233] Bet vėliau Keturvalakiai mokyklos neturėjo. Prieš Lenkmetį buvo mokyklai paskirta 1 margas ir 150 prentų žemės, bet mokykla negreit buvo pastatyta.

Prieš karą Keturvalakių parapijoje buvo 6 dvarai, Gyventojų katalikų joje buvo 4742.

Gižai XVIII š. buvo seniūnija Vilkaviškio parapijos srityje. Gižų seniūnas Adomas Mykolas Chmara, D. L. K. instigatorius, nuo 1779 m. Minsko kastelanas, nuo 1784 m. Minsko karvedis, mirusis 1810 m., kad jo seniūnijos žmonėms dėl blogo kelio reikėdavo dažnai apleisti šventadieniais bažnyčią ir dažnai su šiuo pasauliu skirtis be Sakramentų, 1774 m. Gižuose savo kaštu pastatė bažnyčią ir iš Vilniaus vyskupo išsirūpino atskyrimą tam tikros dalies kaimų nuo Vilkaviškio ir jų priskyrimą Gižų bažnyčiai. Kunigui išlaikymą iššyk jis pats davė, o paskui sumanė padaryti nuolatinę fundaciją; 1790 m. jis rūpinosi, kad seimas pripažintų šiokį jo sumanymą: jis apsiima sudėti L. D. K. iždo komisijai 10.000 lenkiškų auksinų ir, iki bus gyvas, pats mokėti nuo tos sumos 7% procentų Gižų kunigui su ta sąlyga, kad, jam mirus, kiti seniūnai, kurie laikys Gižų seniūniją, iš jos pajamų mokėtų Gižų kunigui tokį pat procentą nuo minėtos sumos. Drauge jis prašo, kad jam būtų leista keliolika margų amžinu užrašu priskirti Gižų bažnyčiai.[234]

Koks šio užrašo likimas buvo po Prūsų valdžia, nežinia. Be abejo su juo buvo pasielgta taip, kaip ir su kitų bažnyčių užrašais.

Pirmoji bažnyčia sudegė 1834 m. Gižų savininkas Antanas Vičechovskis 1847 — 1850 m. pastatė naują gotiko stiliaus mūrinę, ir dabar esančią. Iškilmingai ją konsekravo Seinų sufraganas vyskupas Juozapas Oleka 1885 m.

---

[233] Kurczewski, B. W., 311.

[234] Išrašą apie šią fundaciją suteikė man p. Šapoka, išrašęs ją iš C. Vilniaus Archyvo kn. Nr. 11850, kur lape 590 prasideda Minsko vaivadijos instrukcija atstovams į seimą, duota 1790 m. lapkričio 25 d. „Aktykacya Instrukcyi od Prześwietnego Wojewodstwa Min. poslom na seym terazn. wydany", 23 punktas.

Gižų klebonas prieš Lenkmetį turėjo šiek tiek daržų; iš Gižų dvaro gaudavo, matyt, pagal pirmykštį užrašą 680 lenkiškų auksinų, turėjo dvare ganiavą, malką ir grūdų malimą. Po Lenkmečio tai išnyko.[235]

Gižų parapija pradžioje XIX š. ėjo Šešupei. 1820 m. Mikalinės dvaras su 12 kaimų buvo atskirtas nuo Gižų ir pridėtas prie Marijampolės parapijos.

Gižų parapijoje prieš karą buvo du dvaru: Gižų ir Pakusinės. Kad Vilkaviškio parapijos kaimų sąraše 1744 m. nėra paminėta nė vieno dvaro, tai reikėtų manyti, kad tada nebuvo nė Gižų dvaro. Tas dvaras įkurtas, rodos, buvo antroje pusėje XVIII š. Įkūręs jį bus, turbūt, minėtasis Minsko vaivada Adomas Chmara. Prieš karą jį buvo nupirkusi „Žagrės" draugiją ir buvo imtas parceliuoti. Po karo jį vienu tarpu buvo įsigijusi Seinų seminarija, kuri, išsyk Zypliuose veikusi keletą metų, atsikėlė į Gižus ir čia buvo, iki nusikraustė į puikų naujai pastatytą rūmą Vilkaviškyje. Gyventojų katalikų prieš karą Gižų parapijoje buvo 2260.

Šumskai yra vienas vėliausiai įsikūrusių kaimų. Šumskų parapijos sritis priklausė Vilkaviškio parapijai. Šumskų kaimo dar visai nebuvo 1744 m. Tais metais buvo tik 6 kaimai, kurie vėliau įėjo į Šumskų parapiją: Bebrinykai, Tursučiai, Puskepuriai ir Orinai prie Šešupės, o nuo Gižų krašto Baltrakis ir Rimavičiai. Visa kita dabartinės Šumskų parapijos sritis buvo dar giria apaugusi. Nauji kaimai čia ėmė kurtis tik po 1744 m. Baigiantis XVIII šimtmečiui buvo jau jų tiek, kad gyventojams reikėjo turėti bažnyčią.

Šumskuose bažnyčia buvo blogai iš akmenų pastatyta 1795 m. Ji buvo Vilkaviškio parapijos filija.[236] Pirmai begriūvant ar sugriuvus, antra akmeninė buvo išmūryta 1865 m. parapijos ir iš dalies valdžios lėšomis ir klebono kun. Simano Kudirkevičiaus triūsu ir rūpestim. Vyskupas Konstantinas Lubienskis ją konsekravo 1867 m. Šumskų klebonas turėjo tik kelių margų daržą su sodu.[237]

---

[235] Augustaitis, Vadovas, IX, 273. Polujanski, 366.

[236] Slown. Geogr. XII, 76.

[237] Augustaitis, Vadovas, IX, 276. Alvito dekanato vizitų aktai, esą Vilkaviškio parapijos archyve.

Šumskų parapijoje nebuvo jokio dvaro. Prieš karą joje buvo gyventojų katalikų 3782.

Šumskuose 1839 m. buvo supuvęs mokyklos namas, bet Alvito dekanato vizitos tų metų akte nepaminėta, ar buvo joje mokinių. Vizitoje 1843 m. pasakyta, kad Šumskuose mokyklos nėra. 1860 m. mokyklai buvo paskirtas daržas 1 margo 150 prentų, bet pačios mokyklos dar nebuvo. Po Lenkmečio buvo įvesta rusiška mokykla.

Višakio Rūda yra vieta gavusi vardą nuo rūdos, kuri čia buvo dirbama į geležį, ir nuo Višakio upės, prie kurios tas geležies gaminimas buvo varomas. Geležis čia buvo imta dirbti vėliausiai pirmoje pusėje XVIII šimtmečio, nes Višakio Rūda ir Kazlų Rūda 1744 m. randasi Pilviškių parapijos kaimų sąraše. Abi tiedvi Rūdos buvo įkurtos girioje ir buvo pirmi kaimai jųdviejų apylinkėje.

Apie Višakio Rūdą daugiau kaimų ėmė atsirasti tik antroje pusėje XVIII šimtmečio.

Pirmutinė bažnyčia Višakio Rūdoje buvo pastatyta medinė parapijos lėšomis 1817 m. Ji buvo laikoma Zapyškio bažnyčios filija, nors XVIII šimtmetyje Višakio Rūda buvo Pilviškių parapijos srityje.

Pirmoji bažnyčia stovėjo neperilgiausiai. Klebonas kun. Juozas Strimavičius, paskirtas į Višakio Rūdą 1867 m., rado ją labai suklypusią. Buvo tai laikas, kada rusų valdžia ėmė neduoti statyti medinių bažnyčių. Višakio Rūdoje pastatyti mūro bažnyčia buvo nelengva, nesant vietoje nei kalkių nei akmenų. Buvo gautas leidimas senąją bažnyčią pataisyti. Klebonas, ją betaisydamas, pastatė naują visai gražią. 1885 m. vyskupas sufraganas Olekas ją pakonsekravo.

Jos klebonas iki Lenkmečiui turėjo valaką prastos smiltinės žemės.[238]

Višakio Rūdoje iki Lenkmečiui buvo du geležies fabrikai ir trečias netoli Jūrės kaime. Višakio Rūdos viename fabrike dirbo į 50 darbininkų. Kai geležinkelis buvo išvestas apie 1862 m., tie fabrikai ėmė nykti, iki palengva visai užgeso, nes negalėjo išlaikyti lenktynių su atvežamais geležies dirbiniais.

---

[238] Augustaitis, Vadovas, IX, 278. Syn. Viln. 1744, 107.

Bagotoji, nauja parapija, susidarė Pilviškių bažnyčios srityje 1910 m. Prieš tai ten buvo koplyčia, statyta apie 1875 m. iš medžių, kuriuos buvo davęs girios urėdas Maikauskas. Šalia jos buvo palaidotas ir pats Maikauskas. Parapijai besikuriant, Pilviškių klebonas k. S. Švilpa pastatė ten kleboniją ir trobas. Pirmas Bagotosios klebonas k. Simanas Garmus parapijos lėšomis 1912 m. pastatė medinę bažnyčią. Per karą nuo vokiečių šaudymų sudegė trobos, liko tik klebonija, o bažnyčia buvo labai apgriauta. Klebonas kun. S. Garmus trobas atstatė, o bažnyčią atitaisė.

Gyventojų katalikų toje parapijoje yra 1935.

Kazlų Rūda, yra geležinkelio stotis ir po karo išaugusis miestelis. Parapiją čia organizavo iš kaimų priklausiusių Višakio Rūdos, Sasnavos ir Skriaudžių bažnyčioms pirmas jos klebonas kun. Petras Balasevičius. Išsyk pamaldos buvo laikomos mūrinėje troboje, priklausančioje geležinkelio stočiai. Parapijai padedant ir taip pat valdžiai, bažnyčia buvo pastatyta dideliu klebono rūpesčiu 1925 m. Gyventojų katalikų toje parapijoje yra 2.547.

Kazlų Rūdos kaimas jau buvo beesąs 1744 m. ir priklausė Pilviškių parapijai. Vardą jis buvo gavęs nuo rūdininkų ar geležies dirbėjų meisterių, kuriuos aplinkiniai gyventojai vadino kazlais (viensk. kazlà). Geležis čia buvo dirbama, kaip vardas rodo, ir prieš 1744 m. Dar 1883 m. buvo ten geležies rūdos su dviem vandens ratais kasykla, iškalanti iki 200 centnerių geležies, perdirbtos į žagres, kirvius ir kt.[239]

Kaip Kazlų Rūdoje, geležis buvo dirbama ir Višakio Rūdoje, kuri taip pat 1744 m. priklausė prie Pilviškių parapijos. Ir ši geležies gamyba dienas baigė turbūt apie 1883 m. Pigesni geležies dirbiniai, lengvai atvežami geležinkeliu, nutiestu apie 1862 m., kirto toms Rūdoms mirtiną smūgį ir jos palengva liovė geležį gaminusios. Šalia šitų dviejų Rūdų reikia dar paminėti ir kelias kitas, netoli esančias: Judrarūdę, Karčrūdę, Seną Rūdą. Tur būt, ir šiose geležis seniau buvo gaminama.

Višakio parapijos kaimų sąraše, įdėtame į Seinų dijecezijos rubricelę 1911 m., yra du kaimai ypatingais vardais pavadinti: Moskalewizna Nižsza (B a g a n s k a i) ir Moskalewizna Wyžsza (D a m a r a c k a i). Jų pradžia buvo tokia: 1831 m. sukilime

---

[239] Slown. Geogr. IV, 562.

lenkai laimėjo vieną mūšį ir paėmė vieną pulką ar daugiau rusų maskolių į nelaisvę. Tuos maskolius belaisvius jie išskirstė į įvairias Lenkų karalystės šalis. Dalis jų buvo apgyvendinta Višakio Rūdos girių tarpgiriuose. Taip išdygo du minėtieji kaimai, lenkiškai vadinamos Moskaleviznos, Aukštoji ir Žemoji. Naujiems jų gyventojams nekaip sekėsi naujose sąlygose ūkininkauti: prasigėrė, nusigyveno, grįžo į Rusiją, kas liko, virto lietuviais katalikais ir rusų maskolių dabar ten nėra.

Vižainis (Wižajny), dabar Lenkijoje, prie Vižainio ežero buvo įkurtas toje vietoje, kurią Valavičius girių aprašyme vadino oppidum, tai yra miesteliu, nors ten dar buvo tik pieva be gyventojų.[240] Tas lotyniškas pavadinimas rodo, kad karalienė Bona, kurdama kaimus paliai Prūsų sieną, buvo numačiusi, kad toje vietoje turės būti įkurtas miestas. Miestelis čia buvo įkurtas, tik nežinia, kada gavo miesto teises. Vižainis su aplinkiniais kaimais buvo seniūnija, kurią 1766 m. laikė seniūnė Strutynskienė. .Seimas 1773 - 5 m. Vižainio seniūniją drauge su Saivų seniūnija atidavė į emfiteutinį valdymą Rožei Plateraitei Strutinskienei. Ta ponia padidino Seinų bažnyčią.[241]

Pirmą bažnyčią Vižainyje įsteigė karalius Jonas Kazimieras. Parapiją fundušu aprūpino Marijona Radvilienė, garsiojo Jonušo Radvilos, Vilniaus vaivados ir Vižainio seniūno žmona, paskirdama jai 13 valakų dvarelį vadu Smoluiki.[242]

Vižainio miestas ir aplinkiniai kaimai buvo įkurti Merkinės girios gale. Bekuriant kaimus, gyventojai čia buvo atsikėlę nuo Merkinės iš vienos ar antros Nemuno pusės, dėl to buvo lietuviai. 1744 m. Vižainio parapijoj šalia Vižainio miesto ir Vižainio dvaro buvo šie dvarai ir kaimai: Wysokie, Eyszeryszki, Ostanele, Potopy, Rutka, Bondziszki, Pobondzie, Postawele, Sidory, Smolniki, Zelazkowizna, Kromnik, Pobłyndzie, Dzierwany, Pogorzelko, Koyle, Auksztakalnie, Trydonie, Sudawskie, Skompobole (liet. Skambabaliai), Olszanka, Stankuny, Poszyrwinty.[243]

Tie lietuviški kaimų vardai, nors jiems ir duota lenkiška forma, rodo lietuvišką gyventojų kilmę. Jei čia yra keli slaviški

---

[240] Revizija Pušč, 6.

[241] Slown. Geogr., XIII, 687—8.

[242] Augustaitis, Vadovas, XI, 178.

[243] Syn. Viln. 1744, p. 104.

vardai, tai jie apie gyventojų kilmę nieko nepasako, nes Sūduvoje buvo ir yra vietų slavišku vardu, o tačiau jų gyventojai tikri lietuviai.

Taigi Vižainio parapijos gyventojai iš seno buvo lietuviai. Bet kaip daug kur Vilniaus vyskupijoje, taip ir Vižainio parapijoje stoka lietuviškų pamokslų ir kunigų mokančių lietuviškai XVIII-ame šimtmetyje ir pirmojo pusėje XIX š. lietuvių lenkinimą daug pastūmėjo pirmyn. Tai dar buvo lenkinimo tik pradžia ar daugiausia įpusėjimas. Sulenkinta Vižainio parapija buvo dar ne taip seniai. Po Lenkmečio joje klebonavo 40 metų kun. Vencevičius lietuvis. Jis ne tik nesakė lietuviškų pamokslų, bet su žmonėmis niekad lietuviškai nešnekėdavo ir versdavo kalbėti tik lenkiškai. Jam padėjo dvarininkai, kurių ten buvo nemaža. Taip parapija ten buvo baigta lenkinti. Spaudą atgavus, kai lietuvių tautinis susipratimas ėmė siekti ir Vižainio parapiją, atsirado joje dar apie 1200 suprantančių lietuviškai. Tiems bažnyčioje buvo įvesta lietuviška Evangelija ir trumpas jos paaiškinimas. Gyventojų katalikų prieš karą Vižainio parapijoje buvo 5016.

Dabartinė mūrinė Vižainio bažnyčia statyta Lenkų karalystės valdžios ir parapijos lėšomis 1825 m.

Kaletnik. Už trijų mylių į rytus nuo Suvalkų yra parapijos bažnyčia Kaletnik. Jos sritis XVIII šimtmetyje priklausė Vygrių bažnyčiai. Karalius Stanislovas Augustas Kaletniko parapiją aprūpino žeme, pavesdamas jai dvarelį D e k n i n su 188 margais lauko. „Kaletniko“ parapijoje seniau, matyt, gyventa lietuvių, ką patvirtina daugelio vietų vardai ir žmonių pavardės; bet šiandien jau visa parapija sulenkėjusi“, rašo kun. Augustaitis.

Dabartinė (antra) medinė Kaletniko bažnyčia Lenkų karalystės ir parapijos lėšomis statyta 1840 m.[244]

Jeleniewo. Į vakarus nuo Suvalkų už dviejų mylių yra parapijos bažnyčia vardu J e l e n i e w o. Parapija nesena, susidariusi iš Vygriškės. Pirmutinę medinę bažnyčią čia įsteigė paskutinis Lenkų karalius Stanislovas Augustas 1771 m. Tai supuvus, 1878 m. klebonas k. Jonas Akelevičius (Akelaitis) para-

---

[244] Augustaitis, Vadovas, XI, 178.

pijos lėšomis pastatė naują taip pat medinę. Vyskupas Baranauskas 1899 m. ją pakonsekravo.

Fundaciją jai padarė karalius Stanislovas Augustas, užrašydamas 6 valakus girios su sąlyga, kad ji būtų iškirsta ir paversta ariama žeme, 6 valstiečius kaime Suchedoły, kurių pareiga dirbti klebonui po 2 dienas savaitėje, 3 margus daržų ir trijose vietose po 6 margus pievos.

Netoli Jelenevo prie Šurpilo ežero yra to pat vardo piliakalnis. Tai liekana senovinių sūduvų, kuriuos apie 1280 m. išnaikino Vokiečių Ordenas. Piliakalnio vardas, rodos, bus beprimenąs vieną sūduvų kunigaikštį Šiurpą ir jo pilį Šiurpapilę.

„Šiandien Jelenievo parapija jau visa lenkiška. Vienok nėra jokio abejojimo, kad čia seniau lietuvių kalbos skambėta, ką patvirtina žmonių pavardės, vietų vardai, lietuviški papročiai", rašė prieš karą k. Augustaitis.[245]

Prieraslis (Przerośl), į pietus nuo Vižainio arti Prūsų sienos prie Romintos upelio, įtekančio į Priegalę, buvo įkurtas viduryje XVI š., kai karalienė Bona kolonizavo Paprūsę. Tas miestelis Magdeburgo miesto teises gavo iš karaliaus Stepono Batoro 1576 m.

Bažnyčią Prieraslyje pastatė Zygmantas Augustas ir gerai ją aprūpino, suteikdamas jos klebonui 6 valakus lauko, 6 plecius su daržais miestelyje, iš miesto ir aplinkinių kaimų nuo kiekvieno valako po 2 grašiu ir laisvą žuvavimą ežere. Karalius Augustas II dar pridėjo 2 valaku 1698 m.

Dabartinė medinė bažnyčia statyta 1821 m. Lenkų Karalystės valdžios ir parapijos lėšomis.[246]

Filipavas (Filipowo) į pietus nuo Prieraslio taip pat arti Prūsų sienos. Išsyk čia karalienės Bonos apie vidurį XVI šimtmečio buvo įkurtas Šembelevo kaimas.[247] Zygmantas Augustas 1570 m. tą kaimą pakėlė miestu, suteikė jam labai daug girios ir pavadino jį Filipavu. Jis taip pat pastatė čia bažnyčią ir gana gausiai ją du kartu apdovanojo 1771 m.

---

[245] Vadovas, XI, 179.

[246] Augustaitis, Vadovas, XI, 177. Polujanski, 197—8. Slown. Geogr., IX, 176.

[247] Piskovaja kn. Grodn. Ekon., I, 421.

Filipavo miestas niekad daug neiškilo. 1858 ir 1897 m. aplankė jį didelė ugnis ir labai jį suvargino.

Dabartinė mūro bažnyčia Lenkų Karalystės ir parapijos lėšomis statyta 1842 m.

Filipave yra marijavitų koplyčia. Vietinis vikaras Juozas Grinkevičius, pats virtęs marijavitu, atitraukė nuo Bažnyčios apie 400 žmonių, kurie susitvėrė sau parapiją. Tai buvo didžiausia marijavitų kuopa buvusioje Seinų dijecezijoje.[248]

Bakalarzewo miestelis ar bent kaimas senesnis už Filipavą, yra taip pat arti Prūsų sienos. Vardą jis bus gavęs nuo ponios Bakalarienės, kuri 1528 m. iš Bielostoko ir Dauspūdos turėjo statyti į kariuomenę 7 arklius.[249] 1558 m. ta vieta buvo Volskio dvaras ir vadinosi Bakalarovčizna.[250] Volskis, rodos, yra tas pats, apie kurį kariuomenės sąraše 1565 m. yra pasakyta, kad ponas Mikalojus Volskis, Ožių ir Perelomo seniūnas, turi statyti į kariuomenę 17 arklių ir 8 bernus.[251]

Bakalarzewo miestelis buvo įkurtas 1651 m.[252]

Pirmutinę bažnyčią jame įsteigė Mykolas Volskis iš Krzemienicos, Volkovisko maršalkas, 1699 m. ir jai užrašė 4 valakus žemės ir valstiečiai turėdavo duoti klebonui 10 kapų rugių nuo valako. Dabartinę medinę bažnyčią savo lėšomis, parapijiečių padedamas, pastatė vietinis klebonas kun. Steponas Karbielavičius 1771 m.[253]

Račkai (Raczki), miestelis į pietus nuo Bakalarzewo arti Prūsų sienos, gavo Račkų giminės vardą. Mikalojus Račkus (arba Račkovič) lotyniškas Zygmanto Senojo sekretorius ir Šiaulių vietininkas, 1507 m. gavo karaliaus patvirtinimą žemių, pirktų Kremenco apskrityje. 1508 m. karalius jam suteikė 20 tarnybinių žmonių, kuriuos d. k. Aleksandras buvo davęs Glinskiui. 1514 m. jis ir jo brolis Stanislovas gavo iš karaliaus Gar-

---

248 Augustaitis, Vad., XI, 176. Polujanski, 196—7. Slown. Geogr., II, 388.

249 Liet. Metr. kar. sąr. 1528, p. 21.

250 Piscov. kn. Grodn. Ekon., I, 421.

251 248 p.

252 Polujanski, 196.

253 Augustaitis, Vadovas, XI, 176.

dino girios gabalą.[254] Aišku, kad juodu ar jų dviejų vaikai įkūrė Račkus toje gautoje girioje.

Tos giminės Marina Račkaitė, ištekėjusi už Grigaliaus Masalskio, Gardino pakamario, 1599 m. Račkuose įsteigė bažnyčią. Grigalius Masalskis tą bažnyčią gausiai apdovanojo žeme, daugiau kaip 18 valakų, ir kitais dalykais.

1748 m. Račkus įsigijo Juozapas Pacas. Šito įpėdinis Mykolas Pacas, Račkų dvaro savininkas, 1766 m., medinei supuvus, pastatė puikią mūro bažnyčią gotiko stiliuje, kokio niekur nematyti. Vienas prancūzas geografijoje apie Račkų bažnyčią rašė, kad ji esanti labai graži.

Karalius Stanislovas Augustas suteikė Račkams miesto teises.

Netoli Račkų yra Pacų rūmų griuvėsiai.[255] Pacas buvo prisidėjęs prie sukilėlių 1831 m. Jo dvarai buvo konfiskuoti.

Senovėje per Račkus, Bakalarzevą, Filipavą ir Prierаslį ėjo kelias iš Gardino į Karaliaučių. Dėl to tie miesčiukai buvo gerame padėjime prekybos atžvilgiu.

Janauka (J a n o w k a) toliau į pietus nuo Račkų buvo vienas tų kaimų, kuriuos paliai Prūsų sieną buvo įkūrusi, karalienė Bona. Tame kaime ta pati karalienė pastatė bažnyčią, pašvęstą šv. Onos vardu, ir klebonui išlaikyti užrašė 4 valakus žemės.[256] Antrą bažnyčią (nors k. Augustaitis mano pirmą) pastatė Stanislovas Rudamina 1620 m. Kitais 1621 m. tą bažnyčią pakonsekravo Vilniaus vyskupas Eustachijus Volavičius. Tai susenus, kun. Jonas Lenkovskis, parapijonų padedamas, 1908 m. pastatė gražią naują bažnyčią.[257]

Minėtieji čia miesteliai Prieraslis, Filipavas, Bakalarzevas, Račkai, Janovka buvo įkurti pirmoje pusėje ar pačiame viduryje XVI šimtmečio Perelomo ir Gardino girių pakraštyje paliai Prūsų sieną. Aišku, kad pirmieji tų miestelių ir kitų kaimų, paliai Prūsų sieną įkurtų, gyventojai naujakuriai buvo atvykę nuo Perelomo ir Gardino, iš Gardino apskričio. Kad tenai tada gyveno gudai ir lietuviai, tai ir tose naujose vietose įsikūrė iš ten atvykę

---

[254] Boniecki, Poczet. Rod., 268.

[255] Slown. Geogr., IX, 370—2. Augustaitis, Vad., XII, 73.

[256] Ta žinia yra iš 1558 m. Pisc. kn. Grodn. Ek. I, 431.

[257] Augustaitis, Vadovas, XI, 382.

žmonės, gudai ir lietuviai. Prie jų galėjo dar būti prisimaišę šiek tiek totorių ir mozūrų iš Palenkės. Kad apie Gardiną gudų buvo daugiau kaip lietuvių, tai ir tarp Paprūsės naujakurių gudai buvo daugumoje. Lietuviai naujakuriai dar nebuvo užmiršę savo gimtosios kalbos ne tik XVI, bet ir XVII šimtmetyje, kaip tai galima spręsti iš lietuviškų Vladislovo IV įsakymų pasienių gyventojams apie medžioklę, apie ką buvo anksčiau kalbėta. Savo gimtąją kalbą bus jie užmiršę tik XVIII šimtmetyje ar net ir pradžioje XIX š.

Naumiesčio pralotas kun. Salemonas Oleka, prieš Lenkmetį baigusis Varšuvoje dvasinę akademiją, gerai žinojusis visą Seinų dijeceziją, kalbėdavo, kad minėtosios Paprūsės gyventojai tai tik sulenkėję lietuviai.

To sulenkėjimo priežastys buvo tos pačios, kaip ir daug kur Lietuvoje, tai yra, kad jie gyveno susimaišę su gudais ir kad stoka buvo kunigų, mokančių lietuviškai.

Tie visi čia minėtieji miesteliai dabar yra Lenkijoje.

Vygriai, dabar Lenkijoje, senovėje buvo medžioklių sustojimo vieta ant salos, esančios Vygrių ežere. Jau minėta buvo, kad čia medžiojo d. k. Jogaila ir vos išvengė, kad nepakliūtų į kryžeivių užstatytas kilpas. Čia medžiojo jaunas Zygmantas Augustas ir kiti karaliai. Vygriai buvo d. kunigaikščio dvaras 1559 m.,[258] esąs Perelomo girios srityje.

1667 m. karalius Jonas Kazimieras įkūrė Vygriuose Kamedulų vienuolyną. Rašiusieji apie Vygrius vis mini, kad seniau ten gyvenę atsiskyrėliai pagal šv. Povylo regulą, bet, kuo remiasi tai tvirtindami, nežinia. Atrodo, kad tik padavimas sugalvotas Vygrių garbei.

Kamedulų vienuolija buvo viena iš daugelio Benediktinų Ordeno šakų. Jos įkūrėjas šv. Romualdas, vienuolis benediktinas, geisdamas aštraus atgailos gyvenimo, atsiskyrė nuo Benediktinų, 1012 m. apsigyveno nuošalioje vietoje, vadinamoje C a m a l d u l i (iš to Kamedulai), pasistatė čia sau ir savo draugams 5 atskiras nuo viena kitos celes ir jų viduryje koplyčią Išganytojo vardu. Laikui einant, kai vienuolių skaičius padidėjo, tokių celių buvo daugiau pastatyta. Vienuoliai čia gyveno, kaip pirmųjų

---

[258] Revizija, Pušč, 54.

krikščionystės amžių atsiskyrėliai, nuošaliai nuo žmonių gyvendami, laikydami tylą, atgailos dvasioje maitindamiesi duona ir vandeniu, negerdami svaigalų, vaikščiodami basi, nusiskutę galvą, dėvėdami baltą rūbą. Vėliau, išsiplatinus vienuolijai, toks aštrus gyvenimas buvo palengvintas. Į Lenkiją Kamedulus parkvietė karaliaus dvaro maršalkas Mikalojus Volskis 1605 m., įsteigė vienuolyną arti Krokuvos ir pats į jį įstojo. Lenkijos didikai pasekė jo pavyzdį ir dar tris Kamedulų vienuolynus įsteigė. Taip padarė ir Lietuvos kancleris Kristupas Zygmantas Pacas, įkurdamas Kamedulus Pažaislyje 1662 m. Antras Lietuvoje Kamedulų vienuolynas buvo Vygriuose.[259]

Karalius Jonas Kazimieras, steigdamas Vygrių vienuolyną, padarė fundaciją 1667 m. sausio 6 d. ir užrašė salą Vygrių ežere, Perstunio ir Perelomo girias su palivarkais, kaimais ir miškais. Karalius, darydamas tai, turėjo tą intenciją, kad vienuoliai besimelsdami išprašytų, kad Dievas teiktųsi nukreipti tas nelaimes, kurios tada spaudė Lietuvą ir Lenkiją. Be to, dar uždėta buvo jiems pareiga laikyti paskirtu laiku šv. mišias už fundatorių, už karalienę Mariją Liudviką ir už karalaitį Karolį.

Karalius Augustas II tą fundaciją dar padidino, pridėdamas 36 kaimus ir 29 ežerus 1715 m. Taip Vygrių vienuolynas pasidarė turtingiausias ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse.

Kamedulai, turėdami didelius girių ir žemės plotus, girias naudojo, kūrė ūtas, iš rūdos dirbo geležį. Jie įsteigė 8 geležies dirbtuves. Jie kūrė naujus palivarkus. Jų sutraukti iš įvairių vietų darbininkai davė pradžią naujiems kaimams. Prie vienuolyno buvo įtaisyti gražūs sodai ir aptvertas žvėrynas.

Pirmą Vygriuose bažnyčią pasistatė medinę patys kamedulai 1678 m. 1704 m. jie pradėjo statyti puikią mūrinę ir baigė ją 1745 m.

Jie patys statėsi ir vienuolyną, kurs buvo lyg kunigaikščio pilis. Apsupo jį aukštu storu mūru. Kad sala, kur jis buvo statomas, žema, tai pirma išmūrijo požemius, sklepus. Ant jų statė įvairias ūkio trobas. Pats vienuolynas tai buvo 10 namukų, pastatytų dviejose lygiagretėse eilėse. Kiekviename namukyje buvo maža koplytėlė su mažu Išganytojo altorium. Kiekviena-

---

[259] Encykl. Kośc., IX, 388—397.

me gyveno vienas kamadulas. Prieš kiekvieną namuką buvo gražus sodelis, mūru aptvertas. Tų namukų gale buvo aukštas bokštas su laikrodžiu, mušančiu valandas.

Bažnyčiai ir įvairiems kitiems darbams dirbti amatininkus kamedulai kvietėsi iš Italijos, Anglijos ir Prūsų. Kad tiems svetimiems amatninkams reikėjo daug lėšų, tai norėdami bent ateityje to išvengti, prie kiekvieno svetimšalio amatninko, pastatė jie po kelis lietuvius ir lenkus ir taip palengva išsilavino, kiek reikia, savųjų. Bažnyčią ir vienuolyną dailino menininkai iš Italijos ir Lietuvos, ypač Smugliavičius.

Visi vienuolyno pastatai buvo baigti 1745 m. Tarp jų buvo vienas mūro namas su daug kambarių svečiams.

Prūsų valdžia 1794 m. Vygrių kamedulų žemes, girias, dvarus ir kaimus atėmė; po 6 metų 1800 m. Vygrių vienuolyną visai panaikino, kamedulus išvežė į Bielianus pas Varšuvą. Tada, popiežiui sutinkant, Vygrių bažnyčia buvo padaryta naujai įkurtos Vygrių dijecezijos vyskupo katedra. Pirmas tos naujos vyskupijos vyskupas Mykolas Pranciškus Karpavičius, mirusis 1805 m., yra palaidotas Vygrių bažnyčios požemiuose.

Prūsų valdžia Vygrius padarė Vygrių kreizo centru. Tas kreizas buvo didesnis už Kamedulų žemes.

Kai 1817 m. buvo įkurta Augustavo arba Seinų vyskupija, vyskupo katedra buvo perkelta iš Vygrių į Seinus. Vygrių bažnyčia buvo palikta tik paprasta parapijos bažnyčia.

Vygrių bažnyčia, kaip viduje buvo puikiai įrengta ir išpuošta, taip ir jos stogas buvo nepaprastas, buvo variu dengtas; tik nežinia dėl ko, apie vidurį XIX š. varis buvo nuplėštas ir stogas uždengtas geležies skarda. Kunigui Šniečkui klebonaujant buvo bažnyčia atnaujinta iš lauko. Vėliau kun. Adomavičius atnaujino jos vidurį. Per karą vokiečiai ją sudegino, taip jog senasis gražumas buvo sunaikintas ir liko bestūksą pliki jos mūrai.

Vienuolyno trobesiai, Kamedulams išsikrausčius, niekeno nebuvo taisyti. Griūvant jų mūrams, geležis ir plytas, kas tik pripuolė, tas griebė. Kai kas plytas viešai pardavinėdavo. 1881 m. atėjęs į Vygrius klebonauti kun. Sniečkus pataisė vieną vienuolyno pavilioną ir tiek padarė, kad kunigai šiap taip galėjo jame gyventi. Karas ir tai pagadino.

Prieš karą Vygrių klebono kambariuose kabojo ant sienos trys paveikslai, nors nepuikiai padaryti, bet turį istorinę vertę: Karaliaus Jono Kazimiero, jo žmonos karalienės Marijos Liudvikos ir didžiojo Lietuvos kunigaikštijos hetmano Mykolo Paco.

Vygrių Kamedulai į savo vienuolyno bažnyčią moteris įsileisdavo tik du kartu metuose, per Sekmines ir per Žolinę. Dėl to dviejų kilometrų atstume jie turėjo kitą bažnyčią Magdelenave, kur vėliau buvo Vygrių parapijos kapinynas.

Vygrių klebonams Lenkų karalystės valdžia buvo paskyrusi visą pusiasalį, ant kurio stovėjo vienuolynas, tai yra, 4 valakus, 5 margus ir 104 prentus žemės. Prie to dar buvo pridėta viena pieva. Pinigais buvo mokama 400 lenkiškų auksinų ir buvo duodama malka. Taip klebonas buvo aprūpinamas iki Lenkmečiui.

Vygrių vienuolyno srityje, kai išskintose giriose įsikūrė nauji kaimai, susidarė 6 naujos parapijos: Ščėbra, Suvalkai, Jeleniavas, Krasnopolis, Kalietninkas ir Teolinas.[260]

Suvalkai, dabar miestas Ok. Liet. buvo išsyk kaimas, įsikūręs pradžioje XVIII šimtmečio Ančos upės slėnyje, Vygrių vienuolyno girių srityje arba seniau vadinamų Perstunio ir Perelomo girių pakraštyje. Suvalkų vardas yra lietuviškas, reiškia kaimą, naujai įsikūrusį, į kurį gyventojai yra susivilkę iš įvairių vietų. Suvalkai buvo Gardino apskričio šiaurinėje dalyje. Gyventojai į naujai kuriamą kaimą rinkosi iš Gardino apskričio, dėl to gudai ir lietuviai, arba iš artimo šalia esančio Trakų apskričio, dėl to tik lietuviai.[261] To kaimo gyventojai už žemę ėjo baudžiavą Živavodoje, Vygrių vienuolyno dvare.

Vygrių vienuolyno prijoras kun. Ildefonsas pastatė Suvalkų kaime medinę bažnytėlę ir išrūpino Suvalkams iš karaliaus Augusto II 1710 m. balandžio 26 d. miesto teises. Vygrių kamedulai 1715 m. kapituloje nutarė paliuosuoti Suvalkus nuo baudžiavos, paskyrė subdelegatą su vaito valdžia ir raštininką su burmistro valdžia. Gyventojams leido išsirinkti du tarėju ir 6 launinkus. Miestui buvo paskirta 300 plecių troboms statytis

[260] Zarevič, Zakon kamendulow, Krakow 1871, p. 47—53. Polujanski, 151—181. Augustaitis, Vadovas, XI, 77—8. Slown. Geogr., XIII, 442—4. Enc. Kosc., XXXI, 149—151. Apie Vygrių ir Pažaislio kam. pradžią Annales Camaldulenses VIII-ame t.

[261] Slown. Geogr., XI, 613, sekdamas Polujanskį, 217—8, sako, kad pirmieji Suvalkų gyventojai buvę iš Mozūrų ir Palenkės.

ir 83 valakai girios, kad ją iškirtę pasidarytų laukus; be to, dar visiems miesto gyventojams miežiams sėti buvo duotos dvi tuštumos, 300 margų prie Kreivojo ežero ir taip pat pieva. Naujakuriai gauna medžių statybai ir paliuosuojami 7 metus nuo mokesčių. Išėjus tam laikui, miestiečiai mokės čįžės po 20 timpų nuo valako. Prie to dar uždėta buvo jiems pareiga laikyti naujai pastatytą bažnyčią ir mokėti algą kunigui ir vargonininkui, drauge su Živavodos valsčium. Žydams buvo paskirta atskira gatvė.

Karalius Augustas 1720 m. suteikė Suvalkams Magdeburgo teises. Miestas tada gavo savaitinius turgus, 4 mūges kas metai ir herbą, kurs reiškė šv. Romualdą ir šv. Rochą prie trijų kalnų su kryžium ir karūna. Apeliacija iš vaito teismo turi eiti pas Vygrių vienuolyno prijorą. Prie to visko karalius miesto gyventojus per 18 metų paliuosavo nuo mokesčių.

Prie Prūsų 1800 m. Suvalkai buvo Vygrių kreize ir mieste gyveno londratas, apskričio teismas ir juodųjų huzarų švadronas, turįs savo magazyną. Tais metais Suvalkuose buvo 214 namų ir 1184 gyventojai. 1802 m. buvo ten įkurta evangelikų parapija.

Varšuvos kunigaikštystės laikais Suvalkai priklausė Lomžos departamentui. Susidarius Lenkų karalystei, Dauspūdos ir Račkų savininko Paco rūpesčiu, 1816 m. Suvalkai buvo paskirti vaivadijos centru. Kai Lenkų karalystėje vaivadijos buvo pakeistos gubernijomis, Suvalkai 1837 m. buvo padaryti gubernijos miestu. 1840 m. Suvalkuose buvo pastatyta mūrinė cerkvė. Prieš karą rusų valdžia pastatė dar kitą didelę cerkvę.

Suvalkų miestui padėjo kilti ta aplinkybė, kad jie buvo Suvalkų gubernijos centras, kad jie buvo prie plento, kurs eina iš Varšuvos per Kauną į Peterburgą, kad ten buvo daug kariuomenės ir kad keliolika metų prieš karą buvo nutiestas geležinkelis nuo Gardino per Suvalkus į Alytų ir Varėną.

Suvalkuose nuo 1839 m. buvo gimnazija, kurioje mokydavosi šiek tiek ir lietuvių ir kurioje, kaip ir Marijampolėje, po Lenkmečio buvo įvestas šioks toks ir lietuvių kalbos dėstymas, o baigusiems gimnaziją lietuviams buvo paskirtos kelios stipendijos, kad galėtų mokytis Maskvos universitete.

Suvalkų bažnyčia iššyk buvo Vygrių bažnyčios filija. Įsikū-

rus Vygrių vyskupijai, ji gavo parapijos privilegijas. Kai, miestui augant, ji pasidarė per ankšta, parapijos ir Lenkų karalystės lėšomis buvo pastatyta nauja mūro bažnyčia. Kad ji buvo rengiama viešpataujant ciesoriui Aleksandrui, Lenkų karalystės įsteigėjui, tai ji buvo pašvęsta šv. Aleksandro vardu 1822 m. Senoji medinė buvo nugriauta. Jos vietoje išsyk buvo kapinės, vėliau miesto sodas.

Naujoji Suvalkų bažnyčia, kaip ir visos XIX amžiaus pradžios bažnyčios, buvo statyta be jokio stiliaus ir dailės nuovokos. 1845 m. Seinų vyskupas Strašinskis ją pakonsekravo. Jau iš karto ji buvo nedidelė. Greit ji pasidarė per ankšta. Ilgus metus joje žmonės grūste grūsdavosi. Tik 1881 ir 1883 m. klebonas kan. Makovskis parapijos lėšomis ją padidino, prikergdamas šonuose dvi koplyčias, iš fronto du bokštu ir iškirsdamas didesnius langus. Suvalkų bažnyčia, ir pataisyta, atrodo nepuikiausiai: altoriai mediniai, prasto darbo, presbiterija tamsi, tik keli gražūs paveikslai ją puošia, bet ir tie iš Vygrių pargabenti. Iš ten pat yra parvežtos ir dvi stovylos, šv. Benedikto ir šv. Romualdo, puošiančios bažnyčios fronto laiptus.

Žemės Suvalkų klebonas turėjo nedaug. Rusų valdžia po Lenkmečio ir tą pačią atėmė, nepalikdama nė 6 margų. Bet Suvalkų parapija buvo laikoma prieš karą viena iš geriausių, nes klebonui valdžia mokėdavo 500 rublių algos.[262]

Kalbant apie Suvalkus reikia dar paminėti vienas seno jau žuvusio laiko atgarsys. Po Lenkmečio ilgus metus Suvalkuose buvo vienas senas vargonininkas. Kas metai per šv. Kazimierą jis giedodavo rytais ant vargonų lietuvišką giesmę apie šv. Kazimierą, Lietuvos globėją. Jis sakydavo, kad tas giedojimas yra užsilikęs iš senovės: „Aš ją dar giedu, man mirus, jos niekas daugiau čia negiedos“. Šią žinią esu gavęs iš kun. Marmos, dabar gyvenančio Griškabūdyje, kurs jaunas būdamas buvo Suvalkuose vikaras ir gerai pažinojęs tą vargonininką.

Ta giesmė primena, kas buvo pirmieji Suvalkų gyventojai, primena ir vėlesnį jų sulenkėjimą.

---

[262] Polujanski, 217—224. Slown. Geogr., XI, 612—3. Augustaitis, Vadovas, XI, 75—6.

Virbalio dekanatas Žemaičių vyskupijoje

(Zanavykų šalis).

Šiaurinė Sūduvos dalis, tai yra, šalis, kurios siena šiaurėje pradedant nuo Zapyškio, Nemuno, pietuose Šešupė nuo tos vietos, kur į ją įteka Višakis, vakaruose Prūsų riba ir rytuose Višakis, priklausė prie Žemaičių seniūnijos. Visa ta šalis prasidedant XVI šimtmečiui buvo dar tik vienos girios, kurių savininkas buvo didysis kunigaikštis, ir dėl to jos buvo didžiojo kunigaikščio medžioklių vieta. Valdė tas girias didžiojo kunigaikščio dvarai, kurie buvo dešiniajame Nemuno šone: Vilkija, Veliuona, Skirsnemunė, Jurbarkas. Kiekvienas šitų dvarų turėjo sau paskirtą girios plotą: Vilkijos giria nuo Nemuno paliai Višakį, nuo kurio į rytus buvo Kauno giria, ėjo iki Šešupės; į vakarus nuo jos buvo Veliuonos giria, didesnė už kitas, nes jos srityje vėliau įsikūrė Plokščių, Ilguvos, Sintautų ir Lukšių parapijos; Skirsnemunės giria buvo pailgas keturkampis, kurio siaurieji kraštai šiaurėje buvo Nemunas, o pietuose Nova; Jurbarko giria į vakarus nuo Skirsnemunės girios ėjo paliai Prūsų sieną Pašešupiu iki Vilkijos giriai, apimdama tą sritį, kur vėliau pietinėje jos dalyje įsikūrė Naumiesčio ir Griškabūdžio (su Barzdais) parapijos.

Visa ta šiaurinė Sūduvos dalis buvo didžiojo kunigaikščio nuosavybė. Didysis kunigaikštis Aleksandras jos dalį 1502 m. davė ir dovanojo amžinon nuosavybėn dideliam ponui Jonui Sapiegai, savo raštininkui, taip atlygindamas jam už dalį jo turtų, kuriuos Maskva buvo paėmus. Jonas Sapiega tada gavo vakarinį Kauno girios kraštą ir rytinį Vilkijos, tai yra, tokį girios plotą, kurį vėliau apėmė Zapyškio parapijos sritis. Karalius Zygmantas Senasis tam pačiam Jonui Sapiegai, dar labiau išaukštintam savo dvaro maršalkui, vyriausiam savo sekretoriui, Braslavo seniūnui, 1507 m. suteikė nuosavybėn kitą girios plotą, sudarytą iš vakarinės Veliuonos girios dalies ir iš rytinio Skirsnemunės girios krašto drauge su Gedigaudiškio dvareliu. Šita Jonui Sapiegai duotoji giria yra tarp Nemuno ir Siesarties ir apima tą plotą, kuriame vėliau susidarė Gelgaudiškio ir Šakių parapija.

Taip šiaurinėje Sūduvos dalyje susidarė privatinė didelio pono nuosavybė. Vėliau apie vidurį XVI šimtmečio paliai Nemuną tokiu pat dovanojimo būdu atsirado ir daugiau privatinių savininkų, kurie įsikūrė dvarus ar dvarelius, bet jų nė vienas nebuvo gavęs taip didelių plotų, kaip Jonas Sapiega, kaip tai minėta kalbant apie Panemunės kolonizaciją.

Pietinė Žemaičių siena Sūduvoje buvo Šešupė nuo Višakio žiočių iki dabartiniam Naumiesčiui. Šitą pirmykštę sieną pralaužė ir Žemaičių sritį praplėtė į pietus paliai Prūsų ribą iki už Virbalio karalienė Bona, Zygmanto Senojo žmona, kurdama girioje visą eilę kaimų pradedant nuo Nemuno ties Jurbarku iki už Virbalio. Žymiai tų kaimų daliai ji paėmė galus Darsūniškio, Birštono ir Punios girių. Kur dabar Naumiestis nuo Šešupės paliai Širvintą, iki kur į ją įteka Šeimena, buvo Darsūniškio girios galas. Kitoje Šeimenos pusėje vis paliai Prūsų sieną iki arti Virbalio buvo Birštono girios galinis kraštas. Paskui tolyn į pietus Punios giria siekė Prūsų sieną. Šitų girių galuose paliai pačią Prūsų ribą karalienė Bona įkūrė po vieną kaimą ir apie 1540 Punios girioje Naująją Valią arba Virbalį. Tuos naujus kaimus ir Virbalį ji priskyrė prie Jurbarko. Taip ji paėmė dalį žemės iš Trakų vaivadijos ir padidino Žemaičių seniūniją. 1555 m. ji pastatė Virbalyje bažnyčią, pirmą šiaurinėje Sūduvos dalyje, ir priskyrė ją prie Žemaičių dijecezijos.

Karalienė Bona, įkurdama ilgą eilę kaimų paliai Prūsų sieną, pasidarė pirma žymi kolonizatorė šiaurinėje Sūduvos dalyje. Buvo, tiesa, ir prieš ją paliai Nemuną šiek tiek naujų sodžių imta steigti, bet tai buvo tik pirmi menki bandymai. Jai išvažiavus į Italiją 1556 m., jos pavyzdį labiau ėmė sekti ir kiti didžiojo kunigaikščio dvarai, Vilkija, Veliuona ir Skirsnemunė, gal dėl to, kad girios dėl medžių prekybos buvo praretėjusios. Pirma vieta, rodos, priklauso Veliuonai, kuri už kitus daugiau įkūrė naujų kaimų, taip jog jos girioje naujakuriams Sintautuose buvo pastatyta koplyčia 1641 m. Neatsiliko ir Jurbarko seniūnija, kurią tada valdė karaliaus Vladislavovo IV žmona karalienė Cecilija Renata. Ta Duliebaičių kaimui davė miesto teises ir pavadino jį savo vyro vardu Vladislavovu, arba kitaip sakant, ji įkūrė Naumiestį ir jame 1642 m. pastatė bažnyčią: iš to matyti, kad ir čia jau buvo atsiradę naujų kaimų. Nauji sodžiai išretėjusiose giriose ypač sparčiai dygo antroje pusėje XVII šimtmečio.

Naujų kaimų kūrimasis ėjo valakų įstatymo nustatyta tvarka, tai yra, karaliaus dvarų revizoriai nurodydavo girioje iškirstą arba neiškirstą vietą; matininkas ją išmatuodavo į valakus, o girininkas prižiūrėdavo, kad ateiviai naujakuriai, kurie imdavo valakus, nurodytoje vietoje taisyklingai paliai kelią statytųsi trobas. Naujakuriai keleriems metams, iki kol pasistatys trobas ir įdirbs žemę būdavo paliuosuojami nuo mokesčių. Vienam naujakuriui pagal valakų įstatymą buvo skiriamas vienas valakas arba 30 margų. Bet tai ne visada buvo griežtai laikoma: daug kas gaudavo ir po du valaku ar net kartais ir daugiau.

Kaip girios, taip ir naujai įkurtieji jose kaimai buvo didžiojo kunigaikščio nuosavybė, valdžios ūkininkai. Administratyvinis tų naujų kaimų suskirstymas liko toks pats, kaip ir girių: kas kurioje girioje buvo įkurtas, tas ir priklausė tos girios dvarui, tai yra, arba Vilkijai, arba Veliuonai, arba Skirsnemunei arba Jurbarkui. Nauji kaimai darė tų dvarų valsčius, ir juos valdė tų dvarų laikytojai. Mokesčius jie nešdavo į tą dvarą, kuriam jie priklausė.

Iš senovės Žemaičiai turėjo tą privilegiją, kad Žemaičių ribose didysis kunigaikštis nestatys naujų dvarų ir laikys tik tuos, kurie buvo prie Vytauto. Ši privilegija buvo laikoma ir šiaurinėje Sūduvos dalyje. Didieji kunigaikščiai čia, bekurdami naujus kaimus nestatė dvarų. Iš to ėjo tai, kad šiaurinės Sūduvos valstiečiai nėjo baudžiavos, o mokėjo tik mokesčius. Tie mokesčiai buvo maždaug toki, kokius buvo nustatęs valakų įstatymas. Koki jie čia Sūduvoje buvo, aukščiau kalbant apie Paprūsės kolonizaciją ir apie Jurbarko seniūniją, buvo smulkiai nurodyta. Iš to galima suprasti, kad šiaurinės Sūduvos ūkininkų padėtis buvo lengvesnė kaip daug kur Lietuvoje.

Tokia lengva padėtis teko ne visiems šiaurinės Sūduvos naujakuriams. Buvo minėta, kad paliai Nemuną buvo dvi didelės Sapiegos girios, ties Zapyškiu ir ties Gelgaudiškiu. Paliai Nemuną buvo dar gavę iš didžiojo kunigaikščio girios ar žemės po gabalą ir kai kurie kiti ponai. Jie buvo tos gautos žemės savininkai. Visi šitie privatiniai savininkai taip pat savo žemėje kūrė naujus kaimus ar kaimelius ir statėsi dvarus ar dvarelius, didesnius ar mažesnius pagal tai, koks dydžio buvo jų gautas žemės plotas. Jų įkurtieji kaimai buvo jų nuosavybė, jie tuos kaimus valdė; jie iš tų kaimų ėmė mokesčius.

Tie privatiniai ūkininkai daug kuo skyrėsi nuo valdžios valstiečių. Kad jų ponai turėjo dvarus ar dvarelius, tai turėjo eiti baudžiavą, turėjo dirbti dvaro darbus. Jų mokesčiai nebuvo taip griežtai nustatyti, kaip kad valdžios ūkininkų. Tai vargu buvo galima tikėtis, kad jie būtų lygiai toki, kaip valdžios ūkininkų; lengvai čia galėjo įsibrauti pasunkinimas.

Dar didesnis skirtumas buvo žemės kiekio atžvilgiu. Valdžios ūkininkui skiriamas žemės kiekis buvo valakas, o privatinio savininko ūkininkas gaudavo tik pusę valako, kartais kiek daugiau, kartais kiek mažiau. Tokia norma buvo tuose kaimuose, kurie buvo įsikūrę minėtose Sapiegos giriose. Sapiegos giria tarp Nemuno ir Siesarties antroje pusėje XVI šimtmečio perėjo į Oziemblovskio rankas. To Oziemblovskio vaikai 1599 m. dalinosi tėvo palikimą. Iš jų dalybų akto žinomi yra ir kaimai ir kaimų gyventojai. Toje girioje buvo tada keliolika kaimų. Žemė jų gyventojams buvo šiaip padalyta: Gelgaudiškio kaime buvo 15 valakų, juose gyveno 31 šeima, Ivoniškyje 8 val. 22 š., Mažutaičiuose 5 v. 7 š., Narkūnuose 4 v. 7 š., Jankūnuose 16 v. 24 š., Klišiuose 2 v. 3 š., Petrašiūnuose 12 v. 20 š., Kurtiniuose 3 v. 6 š., Stanaičiuose 12 v. 22 š., Jotiškiuose 5 v. 11 š., Baltkojuose 2 v. 4 š., Šakaičiuose 2⅓ v. 3 š., tik Dobkūnuose trijuose valakuose gyveno 3 bajorai...

Šitoks žemės padalinimas buvo buvusioje Sapiegos girioje tarp Nemuno ir Siesarties arba Gelgaudiškio dvaro kaimuose. Reikia manyti, kad toks pat žemės padalinimas buvo ir antroje Sapiegos girioje, kurioje susidarė Zapyškio parapija. Sapiegos pavyzdys, kurs čia pirmas privatinių savininkų žymesnę kolonizaciją varė, be abejo padarė tai, kad ir kiti mažesni žemės savininkai savo ūkininkams skyrė ne daugiau lauko, kaip Sapiega. Ir dabar paliai Nemuną, kur buvo dvarų, smulkių ūkininkų yra nemaža.

Taigi šiaurinėje Sūduvos dalyje privatinių dvarų ūkininkai visais atžvilgiais buvo sunkesnėje padėtyje, už valdžios valstiečius. Bet reikia pripažinti, kad ta jų būklė nebuvo dar pati sunkiausia. Dar blogiau buvo, kaip anksčiau minėta, Šventežerio valsčiuje, kur Jonušo Radvilo buvo nustatytas daug didesnis žemės susmulkinimas.

Iš to visko, kas čia pasakyta, gali būti aišku, kokia buvo vals-

tiečių padėtis šiaurinėje Sūduvos dalyje ir koks buvo jų kaimų administratyvinis suskirstymas, tai yra nauji kaimai čia davė Vilkijos, Veliuonos, Skirsnemunės ir Jurbarko valsčius ir tie dvarai buvo tų valsčių administratyviniai centrai. Šalia šitų valdžios valsčių buvo dar privatinių savininkų, Gelgaudiškio ir Zapyškio dvarų valsčiai. Kiti privatiniai dvarai ar dvareliai žymių valsčių neturėjo. Jie galėjo turėti vieną kitą kaimelį ar daugiausiai kelis kaimus. Visi tie dvarai ir valsčiai priklausė prie Raseinių apskričio, kur buvo pilies teismas ir kitas kilmingųjų renkamas žemės teismas.

Valstiečių padėčiai geriau suprasti reikia prisiminti netik iždo ar privatinius dvarus, bet dar ir žydus, kurių buvo pilna netik miestuose ir miesteliuose, bet ir kaimuose, kur jie būdavo labai gausių smuklių arendatoriai. Jų buvo visur ir Aukštaičiuose ir Žemaičiuose. Apie žydus Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius savo pranešime Šv. Sostui 1748 m. šiaip rašo:

Synagogae et Scholae Judaeorum complurimae sunt, vix quovis oppido judaismus numerossimus, suffultus Dominorum saecularium protectione aggravans Christianos in dies accrescit et multiplicatur. — Žydų sinagogos ir mokyklos yra labai daugingos, beveik kiekviename miestelyje labai apstus judaizmas, dvarininkų globa remiamas, sunkinąs krikščionis, diena iš dienos auga ir dauginasi.

Apie dvarininkus tas pats vyskupas rašo, kad sunkiais darbais jų spaudžiami valstiečiai sekmadieniais ir šventėmis dažnai pamaldas apleidžia, apie tai jie (tai yra dvarininkai) perspėti išganingus perspėjimus niekina ir labiau spaudžia; seimeliuose tariasi, kaip seime galėtų paliuosuoti savo turtus nuo valstybės sunkenybių ir kaip jas galėtų suversti ant menkų bažnytinių turtų:

Populus eorum subditus laboribus gravibus oppressus, saepe devotionem diebus Dominicis et festis peragendam praetermittit, de his spiritualiter moniti (scil. domini saeculares), salubria 'monita 'vilipendent et magis exacerbant; utpote in comitiolis praeaparatoria consilia struunt, ad Generalia Regni comitia, ut bona sua terrestria ab oneribus Reipublicae eximant, et ea

tenuis bonis spiritualibus imponere studeant, pro possibilitate tamen variis modis his abviatur tam per eminentes personas spirituales in dignitate episcopali et ecclesiastica existentes, quam per saeculares spirituali statui bene addictos qui possunt reperiri.[263]

Išsiaiškinus šiaurinės Sūduvos būklę ir administratyvinį suskirstymą, reikia dar žiūrėti, kaip ji buvo sutvarkyta bažnytiniu atžvilgiu.

Šiaurinė Sūduva priskirta buvo prie Žemaičių vyskupijos dėlto, kad čia buvo Vilkijos, Veliuonos, Skirsnemunės ir Jurbarko dvarų girios. Žemaičių dijecezija įkurta 1417 m. išsyk vadinosi Medininkų, nes tame miestelyje buvo pastatyta pirma bažnyčia ir Medininkų valsčius buvo atiduotas vyskupui. Medininkų miestelis kitaip vadinosi Varniais, ar geriau sakant, miestelio dalis vienoje upelio pusėje vadinosi Medininkais, o kitoje Varniais. Varniuose buvo pastatyta vyskupo katedra, gyveno kapitula, buvo įkurta kunigų seminarija. Dėl to Medininkų vardas pasidaro nustelbtas, o iškyla Varniai.

Žemaičių vyskupiją vyskupas Merkelis Giedraitis 1587 m. pirmas padalino į tris dekanatus: Virbalio arba Užnemunės, Vidūklės ir Luokės.[264] Virbalio dekanatas buvo abiem Nemuno pusėm. Jam priklausė tada šiauriniame Nemuno krašte trys bažnyčios: Veliuona, Jurbarkas, Vilkija, o pietiniame taip pat trys: Virbalis, Zapyškis ir Gelgaudiškis (šie dvi buvo įkūręs Povilas Sapiega apie 1578 m.). Vyskupas Stanislovas Kiškis (1614—1626) prie tų trijų pridėjo dar vieną dekanatą, būtent Kražių. Prie jo Virbalio dekanate bažnyčių skaičius viena padaugėjo, buvo pastatyta bažnyčia Seredžiuje. Trečias vyskupas, tvarkiusis dekanatus, buvo Jurgis Tiškevičius; jis Žemaičių dijeceziją padalino į šešis: Krakių, Rietavo, Joniškės, Skuodo, Šaduvos ir Virbalio.[265]

Vyskupas Jurgis Tiškevičius, duodamas pranešimą popiežiui, 1646 m. aprašė savo dijecezijos būklę, kuri buvo šiokia:

Vyskupo katedra buvo Varniuose, kurie buvo dalis Medininkų miesto, priklausančio vyskupui. Prie katedros buvo kapi-

---

263 Status Dioeceseos Samogitiensis, Lietuvių Tauta, IV kn., 428, 430.

264 Valančiauskas, Žem. Vysk., I, 118.

265 Valanč., Žem. V., I, 159.

tula, kurioje buvo 5 pralotai ir 6 kanauninkai. Jie visi turėjo tam tikras pareigas. Kanauninkai drauge su pasauliečiais darė vyskupijos teismą, kuris sprendė bylas tarp kunigų ir pasauliečių. Kiekvienas kapitulos narys turėjo tam tikrą savo paaukščiui skirtą atlyginimą. Pirmas pralotas kapituloje buvo vyskupas sufraganas. Vyskupo kancleris buvo drauge ir archivistas, jis prižiūrėjo katedros biblioteką ir archyvą, kuriame saugojamos buvo privilegijos, teisės, fundacijų užrašai vyskupo stalui, kapituloms ir visoms dijecezijos bažnyčioms. Prie katedros buvo vienas pamokslininkas jėzuitas ir 6 vikarai.

Prie katedros buvo seminarija, kurioje išlaikymas 6 klierikams buvo tam tikru užrašu aprūpintas. Buvo ir mokykla, turinti savo mokytoją, kantarą ir vargonininką, kuriems išlaikymą ir algą vyskupas duodavo iš savo stalo turtų. Buvo taip pat ir krikščioniško mokslo brolija, kurią buvo įkūręs vyskupas Tiškevičius.

Prie katedros nesveikiems vargšams buvo špitolė, kuriai išlaikymas buvo duodamas iš vyskupo stalo turtų.

Be katedros Medininkuose buvo dar parapijos bažnyčia, prieš 200 su viršum metų statyta. Vyskupas Tiškevičius ją naujai atstatė.

Visoje Žemaičių vyskupijoje buvo 80 ir dar kelios parapijų bažnyčios, kurios visos turėjo savo kleboną. Kad tolimesnėse nuo bažnyčių vietose žmonės nebūtų nežiną tikėjimo, klebonai turi žadinti bažnyčių globėjus ir karaliaus tenutų laikytojus, kad jie kur reikia statytų koplyčias. Kai kurie klebonai laiko vikarą. Tie vikarai važinėjo laikyti pamaldų į koplyčias. Tų koplyčių, kurios yra laikomos parapijų filijomis, yra 17 ar ir daugiau.

Kiekviena parapija turi nustatytas savo sienas, taip jog klebonai valdo ir saugoja tik savo parapiją, nesibraudami į svetimas ribas.

Beveik visi klebonai prie savo bažnyčių laiko mokyklas, kurių mokytojai, vadinami bakalioriai, moko katekizmą, dekalogą ir kitus pamaldumo dalykus, prie to gramatikos, muzikos ir kitokių mokslų pagal vaikų gabumą. Algą jie gauna iš klebonų.

Parapijų bažnyčių koliacija dalinai priklauso kilmingiesiems, dalinai pačiam vyskupui, dalinai karaliui. Bet karalius savo teisę pavedė vyskupui, taip jog visų bažnyčių koliacija, arba teisė sta-

tyti kandidatus į klebonus, priklauto vyskupui, išskyrus tik kai kurias kilmingųjų.

Visose parapijų bažnyčiose ir koplyčiose yra švenčių su atlaidais, kuriuos vyskupas išprašė iš Šventojo Sosto. Taip pat yra ir brolijų: Švenčiausio Sakramento, Šv. Ražančiaus, Angelų Sargų, Šv. Onos ir Krikščioniško Mokslo ir kitokių Švenč. Marijos Panos vardu.

Yra 10 ar kiek viršaus mūrinių bažnyčių, kitos medinės, bet švariai laikomos ir tinkamai papuoštos su paauksuotais altoriais ir šventųjų paveikslais, jos turi bažnytinius indus, šilkinius, užtenkamus ir brangius rūbus.

Kai kurių bažnyčių turtai, ypač tų kurių koliacija priklausė kilmingiesiems, buvo eretikų užgrobti, bet per teismą yra atgauti. Reikia dar atgauti vieną bažnyčią ir kelias altarijas ir byla dėlto yra vedama.

Pagal bažnyčios kanonų nuostatus yra daromi kas metai sinodai arba vyskupijos kunigų susirinkimai.

Kad valdymas parapijų, kunigijos ir žmonių geriau vyktų, vyskupas dijeceziją padalino į 6 dakanatus, kurių dekanai kas metai lanko savo srities bažnyčias, žiūri, kad vyskupo įsakymai ir sinodų nutarimai būtų pildomi, ir daro dekanato susirinkimus, kuriuose tariasi apie tai, kas reikia taisyti ir daryti.

Prie dešimties bažnyčių yra dešimtis kapelianijų arba altarijų, turinčių tam tikrą fundaciją kunigui išlaikyti. Tų kapelianijų kunigai neturi ganytojavimo pareigos, bet tik privalo atlaikyti kas savaitė tam tikrą skaičių mišių.

Yra viena Jėzuitų kolegija (gimnazija) Kražiuose, kur mokoma, gramatika, poezija ir retorika ir šiek tiek teologijos.

Visoje dijecezijoje yra 8 vienuolynai: Telšiuose, Kretingoje ir Tytavėnuose Pranciškonų; du Karmelitų Linkuvoje ir Naumiestyje; trys Domininkonų: Naujojoje Jeruzalėje Gardų kalnuose, tai yra, Žemaičių Kalvarijoje, Raseiniuose, kur kilmingieji daro savo seimelius, turi žemės ir pilies teismus, ir Naujojoje Valioje (Virbalyje), neseniai įkurtas.

Mergaičių vienuolių, Benediktinių yra visoje dijecezijoje tik vienas vienuolynas Kražiuose, kuriame drausmė ir kliauzūra pagal bažnyčios kanonus yra laikoma.

Visų kunigų, vyskupijoje, pralotų, kanauninkų, klebonų, vikarų, kamendorių, altaristų, buvo 127, o kunigų vienuolių 110.

Yra dijecezijoje žymesnių bažnyčių, kurios dėl pamaldumo yra žmonių labai lankomos, ypač šios: Zapyškio, Šiluvos, Tverų ir Ž. Kalvarijos arba Naujosios Jeruzalės. Zapyškio bažnyčioje yra Išganytojo paveikslas, labai seniai ir įstabiu būdu rastas Nemuno vandenyje. Kitose dviejose yra Švenč. Marijos Panos paveikslai, garsūs daugeliu malonių ir geradarybių, kurias žmones išsimeldžia, užtariant Švenčiausiai Panelei. Bet Naujosios Jeruzalės, vyskupo Jurgio Tiškevičiaus įkurtas Garduose, vieta yra juo geresnė, kad į ją kas mėnuo ir tam tikrais laikais, ypač gavėnioje ir Didžiojoje savaitėje atvyksta po kelis tūkstančius žmonių prisiminti Kristaus kančios ir, darydami atgailą už nuodėmes, įsigyja gausių Dievo malonių.

Vyskupas Jurgis Tiškevičius savo pranešime aprašo ir Žemaičių vyskupijos sienas šiaip: iš rytų siena yra Lietuva ir dalis Semigalijos, pradedant nuo Nevėžio upės, iš pietų dalis Lietuvos ir Mozūrijos už Nemuno upės, iš vakarų dalis Prūsijos ir Baltijos jūra, iš šiaurės Kuršas ir Livonija.[266]

Tame sienų aprašyme ypatinga yra tai, kad Žemaičių vyskupija siekia į pietus net Mozūriją. Tai yra ne pati tikrenybė, bet tik Žemaičių dijecezijos pretensija arba noras, kad visa ta juosta, kuri yra paliai Prūsų sieną, pradedant nuo Nemuno iki Mozūrijai, kolonizuota karalienės Bonos, priklausytų Žemaičių vyskupijai. Kalbant apie Alvitą ir Vilkaviškį jau buvo minėta kaip prasidėjo ta byla dėl sienų tarp Žemaičių ir Vilniaus vyskupijos. Vyskupo Tiškevičiaus reliacija 1646 rodo, kad tada tas ginčas dar nebuvo baigtas. 100 metų vėliau vyskupo Antano Tiškevičiaus reliacijoje jau tos pretenzijos nėra.[267]

Toks buvo stovis Žemaičių vyskupijoje 1646 m. Turint jį prieš akis, lengviau galima suprasti ir Virbalio dekanato padėtį.

Prie vyskupo Jurgio Tiškevičiaus padidėjo bažnyčių skaičius ne tik visoje dijecezijoje, bet ir Virbalio dekanate. Antrame synode, kurs 16, 17, 18 sausio 1639 m. buvo atliktas Medininkuose, jis įsakė klebonams, kad pažadintų parapijų globėjus ir karaliaus tenutų laikytojus tolimesniuose nuo bažnyčios kaimuose

---

[266] Relatio Georgii Tyszkievicz, Episcopi Samogit. ad Sanctam Sedem. Nurašė ją man kun. J. Vaišnora M.I.C. iš Vatikano Archyvo: Archivio S. Congr. Concilii Relationes Dioecesanae. An. 1646, pag. 20, fol. 10.

[267] Lietuvių Tauta, kn. IV, 409.

statyti koplyčias ir kad laikytų vikarus, kurie tose koplyčiose pamaldas atlikinėtų.[268] Šito įsakymo atgarsys greit atsiliepė Virbalio dekanate. Didelis ponas kunigaikštis Olykoje ir Niesvyžiuje Albertas Radvila D. L. K. kancleris, Veliuonos seniūnas, 1641 m. Sintautuose arti Pentos upelio pastatė medinę bažnyčią, Veliuonos filiją.[269] Neatsiliko ir karalienė Cecilija Renata, Naumiestyje pastatydama taip pat medinę bažnyčią 1642 m. ir koplyčią Sudarge. Tais pat metais Virbalyje buvo vieno karaliaus dvariškio įkurtas vienuolynas, kurį vyskupas Jurgis Tiškevičius pavedė Domininkonams. Taip prie vyskupo Tiškevičiaus Virbalio dekanate šiaurinėje Sūduvoje buvo penkios bažnyčios viena koplyčia ir pačiame Virbalyje šalia jau buvusios parapijos bažnyčios atsirado antra Dominikonų. Dešinėje Nemuno pusėje bažnyčių skaičius taip pat padaugėjo: ponas Oziemblovskis pastatė Skirsnemunėje 1636 m.

Vėliau 1670 m. bažnyčia atsirado Plokščiuose, Kiduliuose ir 1689 m. koplyčia Šakaičių kaime, taip jog 1690 m. Virbalio dekanate dešinėje Nemuno pusėje buvo 7 bažnyčios: Jurbarkas, Skirsnemunė, Raudonė, Veliuona, Vilkija, Seredžius, Juodagonys, o kairėje 10: Virbalis su altarija, Naumiestis, Sudargas, Kiduliai, Gelgaudiškis ir koplyčia Šakiuose, Sintautai, Veliuonos filija, Plokščiai, Žapypškis, Dabravalė.[270]

Toliau, praslinkus 20 metų, bažnyčių skaičius Virbalio dekanate nedidėjo, bet sumažėjo. To priežastis buvo baisus iki šiol dar iš žmonių atminties neišnykusis 1709 ir 1710 metų maras, kurs nuvarė į kapus gal apie pusę gyventojų ar gal dar ir daugiau. Vyskupo Antano Tiškevičiaus Žemaičių dijecezijos aprašyme 1748 m. Virbalio dekanate dešinėje Nemuno pusėje jau nėra Raudonės ir Juodegonių bažnyčių, liko tik 5 vietoje buvusių 7, o kairėje išnyko Kidulių ir Dabravalės bažnyčios, atsirado ir viena nauja Naumiesčio filija Griškabūdis,[271] geriau sakant, maža koplytėlė, kuri, perkelta į Barzdus, išbuvo, iki per karą ji buvo padidinta ir paversta Barzdų parapijos bažnyčia, ir ta dabar jau nebeesanti.

---

[268] Collectanea Synod. Samogit., p. 103.
[269] Visitatio Eccl. Syntovtoviensis apie 1705 m. Kauno Kūrijoje.
[270] Collectanea Syn. Samog., 146.
[271] Status Dioeceseos Samogitiensis, Lietuvių Tauta, IV kn., 427.

Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius, tas, kurs aprašė Žemaičių dijeceziją dar su šešiais dekanatais, 1762 m. naujai ją suskirstė padalindamas į 10 dekanatų: Varnių, Alsėdžių, Šiluvos, Rietavo, Joniškės, Šaduvos, Krakių, Veliuonos ir Viekšnių.[272] Šitame naujame suskirstyme Virbalio dekanatas gauna Veliuonos vardą; pasikeičia tik vardas, bet sritis lieka vis ta pati.

Antroje pusėje XVIII š. gyventojų skaičius vis didėjo ir su juo drauge daugėjo ir naujos bažnyčios bei koplyčios. Pagal Žemaičių vyskupo Dominyko Lapacinskio reliaciją Šventąjam Sostui 1767 m. Veliuonos dekanate buvo 10 parapijinių bažnyčių, 8 filijos ir 2 viešos koplyčios. Parapijiečių visame dekanate tais metais buvo 24.518. Ta reliacija išvardija visas bažnyčias, filijas ir koplyčias, pridėdama drauge bent daugumos parapijų gyventojų skaičių. Pagal ją Veliuonos dekanatas minėtais metais šiaip atrodė:

Veliuona	gyv.	2483
Sintautai, Veliuonos filija	„	4487
Lukšiai, „ „	„	—
Jurbarkas	„	3055
Jansborgas (Sudargas), Jurbarko filija	„	—
Kiduliai, koplyčia Jurbarko parapijoj	„	—
Virbalis	„	989
Zapyškis	„	2586
Vilkija	„	1965
Pačtuva, Vilkijos filija	„	—
Panemunė, koplyčia Vilkijos parapijoje	„	—
Seredžius	„	848
Plokščiai	„	—
Gelgaudiškis	„	1552
Šakiai, Gelgaudiškio filija	„	1391
Skirsnemunė	„	1586
Naumiestis	„	4436
Griškabūdis, Naumiesčio filija	„	— [273]

[272] Valanč., Žem. V., I, 12—3.

[273] Šį bažnyčių sąrašą nurašė man iš Vatikano archyvo kun. Dr. J. Vaišnora: Archivum Secretum Vaticanum, Arch. Nunz. di Varsavia, 142, 147.

Tame sąraše nėra dar nei Slavikų nei Ilguvos. Iš to reikia išvesti, kad tų dviejų bažnyčių 1767 m. dar nebuvo ir kad jiedvi atsirado vėliau bent keleriais metais.

Kai po paskutinio Lenkijos ir Lietuvos padalinimo Prūsams teko Sūduva, buvo įkurta didelė Vygrių vyskupija iš Vilniaus, Lucko ir Žemaičių dijecezijų dalių. Jos vyskupas Karpavičius visą dijeceziją padalino į 14 dekanatų, kurių lietuviški buvo: Alvito, Prienų, Zapyškio, Simno, Virbaliaus ir Vygrių. Šiaurinė Sūduvos dalis įėjo tada į Virbalio ir Zapyškio dekanatus. Įsteigė tas pats vyskupas dvi konsistorijas (kūrijas), vieną lietuviškai vyskupijos daliai lotyniškai vadinamą p a r L i t h u a n i a m ir oficiajolu paskyrė Vilkaviškio kleboną k. Baltazarą Paškevičių, ir antrą gudiškai pramintą p a r P o d l a c h i a m, kuriai oficijolą davė Joną Klemensą Golašewskį, Vanievos kleboną.[274]

Šitoks suskirstymas į dekanatus laikėsi tol, kol gyvavo Vygrių vyskupija. Lenkų karalystėje, įsikūrus Seinų dijecezijai, visa jos sritis padalinta buvo į 12 dekanatų, kurių lietuviški buvo šie: Seinų (tik dalis lietuviška), Lazdijų, Kalvarijos, Alvito, Marijampolės, Zapyškio.[275] Augustavo dekanate buvo dvi lietuviškos parapijos: Vygriai ir Kapčiamiestis. Šiaurinės Sūduvos parapijos: Naumiestis, Griškabūdis, Slavikai, Sintautai, Lukšiai, buvo priskirti prie Marijampolės dekanato, ir kitos parapijos, Plokščiai, Kiduliai, Gelgaudiškis, Žem. Panemunė, Ilguva, Šakiai, Jansborgas (Sudargas) prie Zapyškio, ir Virbalis prie Alvito. Ir šitame suskirstyme buvo šiek tiek atmainų ar pataisų padaryta. Jau 1829 m. Seinų rubicelėje beveik visos Šiaurinės Sūduvos parapijos yra priskaitytos prie Marijampolės dekanato, tik Žemoji Panemunė, Paežeriai ir Zapyškis prie Zapyškio. Virbalis liko prie Alvito.

Po lenkmečio rusai didelį Marijampolės apskritį perskėlė ir padarė du, Marijampolės ir Naumiesčio. Tada buvo pertvarkyti ir kiti apskričiai. Pagal rusų valdžios įsakymą dekanatai turėjo apimti visą apskritį. Nuo tada šiaurinė Sūduvos dalis daro Naumiesčio apskritį ir dekanatą. Tik vienas Virbalis buvo priskirtas prie Vilkaviškio apskričio ir dekanato. Šitoks dekanatų sutvar-

---

[274] Augustaitis, Vygrių ir Seinų dijecez. istorija, Vadovas, III, 277.
[275] Seinų rubricelė 1822 m.

kymas išsilaikė iki po karo. Naujoje Vilkaviškio vyskupijoje dekanatai vėl kitaip buvo pertvarkyti.

Virbalis, miestas, karalienės Bonos įkurtas dar nedirbtoje girioje apie 1540 m., bekolonizuojant pasienį, vadinasi kitaip Naujoji Valia. Abu tuodu jo vardai yra lygiai seni, tik antrasis per pirmą šimtą metų ar per pusantro buvo dažniau vartojamas; vėliau įėjo į paprotį Virbalio vardas, o Naujoji Valia buvo užmiršta. Smulkių žinių apie jo pradžią jau buvo duota, kalbant apie pasienio kolonizaciją.

Bažnyčią tame naujai įkurtame miestelyje pastatė karalienė Bona medinę ir 1555 m. 10 gegužės padarė jai fundaciją, tai yra, užrašė jai Virbalio laukuose 6 valakus žemės, mieste 8 daržus, ir aikštę palivarkėliui ar dvareliui pasistatyti; prie to dar pridėjo smuklę arti bažnyčios, laisvą nuo mokesčio, ir Vaišvilaičių pievą; bažnytiniam vynui ir žvakių vaškui paskyrė 4 kapas lietuviškų grašių, kurios kas metai bus mokamos iš miesto pajamų. Šią ir taip gausią karalienės Bonos fundaciją vėliau karalius Zygmantas III dar padidino dviem privilegijom 1609 ir 1629 m., viena užrašo Kybartų kaime 6 val., kita dar prideda 4 val., taip jog to sodžiaus ūkininkai virto klebono valdiniais; pirmu šių dviejų raštų, buvo paskirta klebonui po 6 grašius nuo kiekvieno Virbalio miestiečių valako, tik tai buvo laikoma per 10 metų. Padidinta fundacija buvo tam, kad Virbalyje būtų dar antras kunigas. Vėliau įvairūs geradariai bažnyčiai užrašė dar daržų ir lauko. Taip Virbalio bažnyčia buvo gausiai aprūpinta. Visame dekanate su ja galėjo lygintis ar gal ir viršyti tik viena Veliuona. Tas gausus aprūpinimas padarė, kad Virbalis buvo dekanato centras ir jame gyvendavo Virbalio dekanato dekanas.

Prie visų bažnyčių turėdavo būti elgetų namas - špitolė. Zygmantas III Virbalio špitolei padarė fundaciją, užrašydamas jai 1598 m. 18 liepos Virbalio miesto turgaus mokestį, taip pat malūno ir mėsininkų mokamą lajaus mokestį. Kaip ta špitolė gyvavo, yra žinia iš vizitacijos 1646 m. Pajamų iš to jos aprūpinimo jai išlaikyti nebuvo gana. Joje gyveno 7 elgetos. Mito jie iš išmaldų, gaunamų pas bažnyčios duris arba elgetaudami po atskirus namus. Jų pareiga buvo varpus skambinti ir bažnyčią šluoti.

1623 m. 23 liepos dvarininkas Jonas Vyšniauskas Virbalyje įkūrė altariją, tai yra, kad kunigas altaristas galėtų gyventi sau atskirai ne klebonijoje. Tam altaristai buvo užrašyta pusantro valako žemės, 2 sodai, 2 pleciai prie gatvės ir 12 daržų mieste.

1643 m. Virbalyje karaliaus dvariškis Vscieklica įkūrė vienuolyną, kurį Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius pavedė Dominikonams.

Pagal vizitaciją 1646 m. Virbalio dekanas buvo kun. Martynas Burba, kamendorius k. Christoforas Gotautas (Gotowc) ir altarista k. Ambroziejus Troihutas. Dekanas k. Burba 1639 m. buvo aprašęs visą Virbalio dekanatą dekanato inventoriuje su kaimais, upėmis skiriančiomis parapijas ir su jų plotais. Iki šiol šitą aprašymą surasti nepasisekė, jo turbūt nėra nei Kauno Kūrijos archyve, nei pačiame Virbalyje. Minėtaisiais vizitacijos metais, buvo rašomi krikšto ir susituoktuvių metrikai. Nebuvo knygos (liber processum), į kurią turėjo būti įrašomi visi vyskupo įsakymai, atsiųsti Virbalio bažnyčiai. Nebuvo parapijiečių sąrašo (status amimarum), o parapijos vizitacijų aktų buvo tik vienų 1631 m. Pajamų ir išlaidų sąrašas buvo vedamas. Bažnyčios koliacija priklausė vyskupui. Prie bažnyčios buvo pirklių brolija, sena, įkurta beveik drauge su bažnyčia, turėjusi savo altorių Šv. Panos Marijos Dangun Ėmimo vardu, gerai tvarkoma pagal savo įstatus ir papročius. Bažnyčios ir klebonijos turto sąrašas buvo laikomas. Bažnyčiai priklausė Kybartų kaimas, kurio gyventojai, klebono valdiniai turėjo nustatytas ir vyskupo patvirtintas pareigas. Bažnyčia reikalinga buvo kai kuriuose daiktuose šiek tiek taisyti. Bet klebonijai ir kitoms jos troboms reikėjo didelio taisymo. Bažnyčioje pamokslai buvo sakomi kas sekmadieniais ir kas šeštadieniais. Parapijoje gyventojai buvo beveik visi katalikai, ne katalikų buvę maža. Ar visi parapijiečiai buvo atlikę Velykinę, kamendorius negalėjęs tikrai pasakyti. Špitolė turėjusi 60 auksinų, daržą ir plecių, jai užrašyti du valakai žemės buvo kitų prisisavinti, reikia atieškoti, pavargėlių joje buvę septyni, mitę iš išmaldų, jų pareiga skambinti varpus ir bažnyčią šluoti. Nebuvo vargonininko, kuris įsakyta laikyti.

Taip pat 1646 m. vizitacija mini ir mokyklą. Virbalio mokykla buvo namuose, kuriuos buvo užrašęs bažnyčiai Danielaitis ir kurie buvo skirti vargonininkui. Mokyklą vedė mokytojas

(rector), kurs buvo blaivus ir padorus; vaikus mokė gramatikos ir kitų mažesnių mokslų; alga jam buvo išmokama. Vizitatoriai įsako klebonui mokyklą perkelti į kitą namą prie šventoriaus, pirma jį pataisius, kad būtų patogesnis ir mokytojui ir mokiniams.

Vizitacijos aktas baigiamas 12 įsakymų, kurių minėtini yra šie: visų vizitacijų dekretai turi būti bažnyčios archyve, kas jų dar neįvykdyta, ateityje turi būti išpildyta; špitolei turi būti pastatyta priežiūra, 2 valakai jai priklausančios žemės, turi būti atieškoti ir užrašą laikyti archyve; mokykla turi būti perkelta į tinkamesnį namą.

Vizitaciją darė ir jos aktus pasirašė Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus pasiųsti du komisoriai: k. Stanislovas Helijaševičius Geišas, Varnių kapitulos narys ir Žemaičių dekanas (Dekanus Samogitiensis), antras k. Martynas Burba, klebonas.[276] ir Virbalio dekanas. Vizitacijos aktų lotyniška kalba yra graži. Abu buvo žymūs asmens. Pirmą mini vyskupas Valančius Žemaičių Vyskupystėje, kad buvęs kandidatas į Žemaičių vyskupus; kiek vėliau jis buvo Virbalio klebonas. Antras, kaip minėta, aprašė Virbalio dekanatą.

Yra likusi ir kita vizitacija iš 1696 m. Iš jos sužinome, kad pirmoji Virbalio bažnyčia jau seniai buvo sudegus. Ji buvo buvusi labai gražiai pastatyta taip jog nusimanantieji dalyką iš toli važinėdavo pamatyti to grožio, kurį architektas menininkas joje buvo išreiškęs. Matyti, kad karalienė Bona ją statyti buvo pavedusi geram architektui. Tai pirmajai bažnyčiai sudegus, 40 metų pamaldos buvo laikomos šopoje. Prieš 1696 m. buvo pastatyta nauja taip pat medinė, kaip ir senoji. Šitai statyti klebonas gavo dovanai 5 kapas medžių pono Zianovičiaus, Ašmenos seniūno, girios. Iš kito pono girios pirko 3 kapas. Tuos medžius reikėjo vežti 7 mylias. Iš Prienų seniūno Bulterio girių 9 kapas vežė 9 mylias ir 3 kapas iš p. Piofravičiaus girios 3 mylias. Tik mylios, rodos, čia trumpesnės už dabartines. Iš tų medžių pastatytoji bažnyčia viduje 1696 m. dar nevisai buvo baigta rengti.

Prieš tuos metus klebonas žmonių patogumui, kad šventėse

---

[276] Klebonas parašė išvardintos parapijos, kurios vardo negalėjau išskaityti.

arčiau galėtų klausyti šv. mišių, Kybartų kapinėse pastatė koplyčią.

Su senąja bažnyčia drauge buvo sudegusi ir klebonija su trobomis. Nuo tada klebonai gyveno palivarkėlyje, buvusiame šalia miesto, iki 1682 m. pastatė naują kleboniją šalia bažnyčios. Klebonas ant tuščios savo žemės buvo apgyvendinęs 9 valdinius, kurių aštuoniems buvo davęs po ketvirtą valako dalį ir vienam šeštą dalį. Įsigyventi jiems buvo suteikta 4 metai laisvės, tai yra, per tą laiką jie laisvi nuo mokesčių, darbų ir pareigų klebonui. Čia galima prisiminti, kad Kybartų kaimo ukininkai, taip pat klebono valdiniai turėjo po vieną valaką žemės. Klebonas dabar, duodamas savo naujiems valdiniams tik po ketvirtą dalį valako, rodos bus pasekęs to laiko dvarininkų nusistatymą.

Buvo sudegusi ir špitolė. 1696 m. ji buvo atstatoma. Gaisre buvo sudegę ir jungtuvių metrikai, likę tik krikšto.

Po gaisro buvo įtaisyti trys nauji varpai. Didysis varpas buvo pašvęstas Švenč. Panos Marijos dangun Ėmimo garbei. Aplinkui jis turėjo 6 lietuviškus mastus. Nukalė jį Virbalio gyventojas Jurgis Giegieris, klebonui užsakius 1675 m. Ant jo buvo šioks parašas:

Reffero laudem Deo,
Aufero somnum clero,
Confero salutem populo,
Affero solamen mortuo.

tai yra:

Atnešu garbę Dievui,
Atimu miegą kunigam,
Teikia išganymą liaudžiai,
Nešu paguodą mirusiam.

Antras varpas mažesnis su paveikslu, reiškiančiu šv. Mykolą Archangelą ir slibiną po kojomis, buvo įtaisytas 1662 m., su trumpu parašu: S o m n o l e n t o s e x c i t o, t. y., miegalius prikeliu.

Vizitacija paminėjo Šv. Panos Marijos dangun Ėmimo broliją, matyt, pirklių, apie kurią buvo kalbėta 1646 m. Bet apie mokyklą dabar nėra nė žodelio.

Virbalio klebonas turėjo mieste keliolika daržų ir prie gatvių plecių. Tuos daržus jis apgyvendino ir ant jų gyventojų, turbūt tų, kuriems buvo duota po ketvirtą dalį valako, jis turėjo jurisdikciją iki 1768 m., kuriais ji buvo iš jo atimta.

1774 m. vizitacijoje aprašyta yra Kybartų ūkininkų būklė. Tame kaime buvo 10 valakų žemės ir 19 ūkininkų, klebono valdinių. 8 jų ėjo baudžiavą vasarą nuo šv. Jurgio iki šv. Mykolui po dvi dienas, o nuo šv. Mykolo iki šv. Jurgiui po vieną dieną savaitėje. Vieną kartą metuose turėjo važiuoti į Karaliaučių, 8 dienas skubos darbų ir parvežti du vežimu malkų. Be to, dar mokėjo čįžės po 8 talerius. Du ūkininkai nėjo baudžiavos ir už ją mokėjo 5 talerius ir 8 talerius čįžės, be to, vieną kartą į Karaliaučių, 8 dienas skubos darbų ir parvežti du vežimu malkų. Taip pat buvo ir 1782 m. Atsiminus, kad tada Tyzenhauzo, buvusio D. L. K. iždininko ir karaliaus ekonomijų valdytojo, pavyzdžiu buvo statoma daug dvarų ir per tai vis didinama baudžiava, reikia pripažinti, kad Kybartų ūkininkų pareigos ir darbai buvo lengvi.

Vizitacijoje 1774 Virbalio klebonas k. Dominykas Daubaras (Debarow) Šeteika yra giriamas už tai, kad pataisė ir išgražino pasenusią bažnyčią, aptvėrė šventorių, pastatė naujas klebonijos trobas.

Virbalio klebonas, karalienės Bonos ir vėlesniųjų karalių užrašytąją žeme naudojosi, iki Sūdavija po paskutinio Lenkijos ir Lietuvos padalinimo pateko į Prūsų valdžią. Prūsai ją atėmė. Paskui po trumpo jų viešpatavimo ta žemė, rodos, vėl buvo gražinta. Po Lenkmečio rusai vėl ją konfiskavo, palikdami klebonui, kaip ir prie kitų bažnyčių 6, margus.

Virbalyje iš senovės šalia katalikų gyventojų buvo ir protestantų Liuterio pasekėjų. Iš Jurbarko ir Naujosios valios inventoriaus 1562 m. yra žinia, kad Virbalyje Martynas Mažvydas turėjo kelis daržus. Jis čia veikti pradėjo ne anksčiau kaip 1557 m. Pirma tų metų į Virbalį Mažvydo, protestantų pastoriaus, būtų neįsileidusi karalienė Bona, kuri, kaip žinoma, iš Jurbarko išvijo kleboną, priėmusį Liuterio tikėjimą. Mažvydas Virbalyje turėjo pasekėjų, tik nežinia kiek. Buvo jų ir Virbalio parapijoje. Juos, turbūt, omenėje turėjo karalienė Ona, Zygmanto III moteris, rašydama įsakymą Lietuvos iždininkui Dimitrui Chalec-

kiui 1596 m. 27 gegužės. Ji įsako, kado Virbalio žmonės ir ponai šventadieniais ir sekmadieniais turi būti bažnyčios pamaldose; jei dėl užsispyrimo ar tikėjimo jie tai nedarytų, turi mokėti po du lietuvišku grašiu, o jei žmonės ilgesnį laiką liautų ėję į bažnyčią, nuo kiekvieno valako turės mokėti po tris grašius; penktadieniais ir gavėnioje jie privalo nevalgyti mėsos ir vaikus turi krikštyti Virbalio bažnyčioje. Tą karalienės įsakymą karalius Zygmantas III patvirtino raštu, duotu Teodorui Skuminui, Naugardo karvedžiui, Alytaus, Jurbarko ir Virbalio seniūnui 1605 m. 5 liepos. Karalius jam primena, kad Virbalio bažnyčioje pamaldos valdinių yra labai apleidžiamos ir dėlto pagal šventos atminties karalienės įsakymą pabrėžia, kad Virbalio valsčiaus toli gyvenantieji valdiniai bent keturis kartus metuose, tai yra per Kalėdas, Velykas, Sekmines ir Devintines, o miestiečiai ir pamiesčiai su žmonomis ir su vaikais, kiekvieną sekmadienį ir kiekvieną šventadienį turi eiti į bažnyčią šv. mišių ir pamokslo klausyti; to nedarantieji mokės kiekvienas po du grašiu bausmės klebono naudai. Kad tai būtų įvykdyta, žiūrės ir pats seniūnas ir jo paseniūnis. Seniūnas taip pat prižiūrės, kad toje parapijoje jokios sinagogos nebūtų pradedamos ir kad jokios nekatalikų pamaldos nebūtų laikomos; dėl to ir vaikai turi būti krikštijami ne kitur, kaip tik parapijos bažnyčioje, kur taip pat ir susituoktuvės bus laiminamos. Tai turi būti paskelbta Virbalio miesto žmonėms ir visiems piliečiams ir visam valsčiui, kad priešingai tam įsakymui niekas nedrįstų elgtis. 1669 m. 5 rugpiūčio tas pats karalius, padidindamas Virbalio bažnyčios fundaciją dar griežčiau įsako, kad jokios sinagogos ir joki nekatalikų religijos namai nebūtų statomi Virbalyje.

Šitas įsakymas buvo vykdomas. Yra likęs vienas to vykdymo atgarsys. Protestantai nelengvai norėjo pasiduoti karaliaus valiai. Vienas ponas Andrius Mlodzianovskis, Kauno apskrities podstolis ir dvarininkas, pats ir per savo tarnus gyrėsi, kad jis Virbalio klebonui k. Grigaliui Vroblevskiui iškraustysiąs sveikatą. Klebonas pasiskundė karaliui. Zygmantas III raštu, tam ponui duotu 1618 m. 21 lapkričio, priminė, kad jis nedrįstų pulti kleboną nei pats nei per kitus asmenis, kad nedarytų jam jokios skriaudos ar žalos jo turtuose nei pats, nei per tarnus, nei per kitokius asmenis; kitaip bus nubaustas 10.000 lenkiškų auksinų,

kurių pusė eis į karaliaus iždą, o kita pusė nuskriaustajam. Jei jis jaustųsi klebono nuskriaustas, teisybės tegu ieško teisme. Karaliaus rašte nėra paminėta, kad tas grasinimas būtų turėjęs sąryšį su religija. Bet iš kitur yra žinia, kad tarp dvarininkų buvo ir protestantų, kurie katalikų kunigams nebuvo švelnūs.

Vizitacijoje 1646 m. yra pasakyta, kad ne katalikų Virbalio parapijoje yra nedaug. Tas, nors ir nedidelis protestantų skaičius išsilaikė iki dabar, padidėjo ypač patekus Sūduvai į Prūsų valdžią, kai čia atvyko šiek tiek vokiečių kolonistų. Šitų įtaka padarė tai, kad ir lietuviai protestantai ėmė virsti į vokiečius, taip kaip Dzūkuose lietuviai katalikai virto į lenkus. Virbalyje ir dabar yra protestantų bažnyčia.

Virbalio parapija, iki Naumiestyje nebuvo bažnyčios, buvo siaura ir ilga, ji apėmė eilę kaimų, esančių paliai Prūsų sieną gal iki netoli Jurbarko. 1643 m. atsiradus bažnyčiai Naumiestyje, Virbalio parapija labai sumažėjo. Pagal Žemaičių vyskupo vizitaciją 1703 m. Virbalio parapijos siena buvo šiaurėje Šuklelių kaimas, p. Jasinskio dvaras, Slibinų kaimas ir dar trys kaimai. 1773 m. Virbalio parapijai priklausė šie kaimai: Virbalio miestas, Daugelaičiai, Kybartai, Bajorai, Stanaičiai, Prapuoleniai, kunigaikščio Čartoriskio Sakalupis, kurs, turbūt, buvo dvaras. Atrodo, kad 1773 m. buvo Virbalio parapijoje tik vienas dvaras, o 1911 m. buvo joje dvarų net 12. Tie turėjo išdygti tarp 1773 m. iki 1861 m.

Virbalio miestas Magdeburgo teises gavo iš Zygmanto III 1593 m. ir drauge herbą, vaizduojantį angelą su kardu ir svarstyklėmis. Miestui prie tos žemės, kurią buvo suteikusi karalienė Bona, jį bekuriant, Kurliandijos kunigaikštienė Ona suteikė iš Pūnios girios dar 26 valakus, 4 margus ir 20 prentų, o karalius Zygmantas III 17 liepos 1598 m. tai patvirtino.

Virbalyje, kaip minėta, buvo ir antra Dominikonų bažnyčia. Pastatė ją drauge su vienuolynu karaliaus dvariškis Jonas Vscieklica, perdirbdamas savo rūmą.[277] Vienuolynui aprūpinimą užrašė D. L. K. kancleris Kristupas, pritariant karaliui Jonui Kazimierui, du kaimu, Alksnėnus ir Starkus. Tą užrašą seimas 1673 m. patvirtino.[278] Šalia Alksnėnų kaimo vėliau

---

[277] Polujanski, 122—3.

[278] Vol. Leg., V, 89.

atsirado ir Alksnėnų dvaras. Kiti geradariai Dominikonams užrašė dar du kaimui: Leitmargius ir Galiakaušius. Visą tą fundaciją atėmė Prūsų valdžia. Dominikonai turėjo dar Viešnievščiznos dvarelį 3 valakų ir 13 margų. To Prūsai nepaėmė.

Be to dar Dominikonai turėjo užrašų ir pinigais: 1. Alvito turtuose buvo apdrausta 16.200 lenkiškų auksinų, iš to jie gaudavo po 1134 lenk. auks. kas metai. 2. Šiaudiniškių turtuose buvo apdraustos dvi sumos: 5000 l. auksinų, už kuriuos vienuolynui mokėdavo 350 l. auks., ir 2400 su nuošimčiais 168 l. auks. 3. 5000 l. auksinų Rudaminos turtuose su 300 l. auks. nuošimčių.[279] Už tai Dominikonai kas metai laikydavo tam tikrą skaičių mišių nustatytu laiku.

Dominikonai, taip aprūpinti, laikė aukštesnę mokyklą su 6 klasėmis. Joje mokėsi, kaip rašo Polujanskis, dvarininkų ir pasiturinčių miestiečių vaikai, net ir magnatų, kaip Čartoriskių ir Liubeckių. Kada ta mokykla buvo įkurta, nežinia. Liovė gyvavusi, trubūt, prie Prūsų, kai šie atėmė jų turtus ir ėmė naikinti vienuolynus.

Dominikonų Virbalio vienuolyne būdavo apie 12. 1809 buvo 3, o 1811 tik vienas. 1819 jų graži, kaip visur Dominikonų, mūrinė bažnyčia drauge su vienuolynu buvo atiduota parapijai, o parapijos sena medinė buvo nugriauta.

Ta Dominikonų bažnyčia buvo seniau viena iš gražiausių, panaši į labai rimtą Seinų katedrą, buvo statyta renesanso stiliuje su gražiais altoriais ir dar gražesne gipsatūra viduryje. Prieš karą klebonas Saurusaitis, bedidindamas ją, atėmė visą jos gražumą, taip jog iš senovinio jos dailaus pavidalo liko vos bokštai.

Virbalyje Lenkų karalystės laikais buvo lenkiška pradžios mokykla su žymiu mokinių skaičium. 1839 m. joje buvo 27 bernaičiai, 5 mergaitės, 4 žydukai; 1846 m. 85 bern. 54 merg.; 1867 m. 64 bern. 37 merg. Tos lenkiškos mokyklos pabaigą dekano vizita 1870 m. šiaip aprašo:

„Parapijos mokyklai nėra namo, patalpinta ji buvo samdytame name..., bet mirus buvusiam mokytojui, Motiejui Čapavičiui lapkričio mėnesyje pereitų metų, iki šiol nėra mokytojo;

---

[279] Raitelaitis, Virbalio Damoninkonų vienolynas, Mūsų Senovė, II kn., 505—5.

dėl to mokyklos nėra". Virbalis be mokyklos ilgai nebuvo. Rusų valdžia greit įkūrė naują, tik ne lenkišką, bet rusišką, gyvavusią iki karui.

Iš to pat dekano vizito 1870 m. žinoma yra, kad po Lenkmečio rusų valdžia, atėmusi bažnytines žemes, Virbalio klebonui iš apskrities kasos mokėdavo kas metai po 400 rub. algos. Prie bažnyčios buvo palikti 6 margai žemės. Dokumentai ir fundašinės popieros, tai yra, užrašai, atimant žemę ir visokį bažnyčių fundušą, rusų valdininkų buvo paimti ir „iki šiol negrąžinti", kalba vizitos aktas, nesusiprasdamas, kad jie ir buvo tam paimti, kad niekad nebūtų grąžinti. Dokumentai buvo atimami ir iš kitų bažnyčių.

Prie Virbalio bažnyčios buvo altarija su fundušu, p. Vyšniausko 1623 m. užrašytu, kunigo altaristo išlaikymui. Tas fundušas rusų valdžios buvo atimtas 1866 m. ir altarija panaikinta.

Buvusis Dominikonų vienuolynas, kurs drauge su jų bažnyčia buvo atiduotas parapijai, kad būtų klebonija, 1859 m. buvo ištaisytas ir sumažintas, tokiame stovyje jis, rodos, likęs yra iki dabar.

Ant Virbalio kapinių, kaip kalba dekano vizita 1870 m., buvo mūrinė koplyčia, p. Rekošo pastatyta ir jo laikoma.

Pagal tą pat vizitą parapijoje 1870 m. buvo 3.567 gyventojai katalikai, o 1911 m. 6727.

Virbalio parapijos archyve yra išsilikę dar daug senų įdomių ir vertingų aktų, kurių kitose bažnyčiose nėra ir kurių dalis buvo panaudota šiam Virbalio parapijos aprašymui.

Virbalio miestas ėmė netekti savo senosios reikšmės nuo to laiko, kai buvo išvestas geležinkelis nuo Vilniaus į Kybartus prie Prūsų sienos. Nuo to laiko Kybartai dėl prekybos vis ėmė kilti, o Virbalis mažėti, ir dabar Kybartai turi daugiau reikšmės už Virbalį.

Kybartai yra nauja parapija Virbalio bažnyčios srityje, sutarta prieš karą, bet įkurta tik po karo. Kybartai buvo kaimas karalienės Bonos įkurtas. Karalius Zygmantas III 1598 m. 4 to kaimo valakus, ar geriau sakant, 4 ūkininkus turinčius po valaką žemės, užrašė Virbalio bažnyčiai ir 1609 m. prie tų 4 pridėjo dar 6, taip jog visas tas kaimas priklausė Virbalio klebonui, iki Prūsų valdžia jį atėmė.

Baigiantis XVII šimtmečiui Virbalio klebonas Kybartuose pastatė koplyčią, apie kurią Virbalio dekanas ir Zapyškio klebonas kun. Jonas Kazimieras Judzentavičius, lankydamas Virbalio bažnyčią 1696 m. vizitacijos akte šiaip rašo: „Dabartinis klebonas, kad žmonėms būtų patogiau šv. mišių klausyti, kapinėse prie Kybartų kaimo savo lėšomis pastatė koplyčią ir joje šv. Jurgio kentėtojo altorių. Ta koplyčia nuo Virbalio miesto yra pusės mylios atstume. Belankant klebonas pristatė ir vyskupo indultą tai koplyčiai".

Nėra žinios, kaip ilgai ta koplyčia laikė. Rodos, kad ji išnyko ar sugriuvo, kai Prūsų valdžia po paskutinio Lenkijos ir Lietuvos padalinimo Kybartus atėmė iš Virbalio klebono.

Kybartų kaimas ėmė kilti prieš Lenkmetį, kai buvo išvestas geležinkelis nuo Vilniaus per Kauną iki Prūsų sienai. Nuo tada Kybartai pasidarė ne tik geležinkelio stotis, bet ir muitinė ir kamara, per kurią daugybė Rusijos prekių buvo išvežama į Vokietiją ar ir toliau, ir daugybė Vokietijos ar apskritai užsienio dirbinių buvo įvežama į Rusiją. Taip Kybartuose ėmė darytis toks prekybos judėjimas, kokio Virbalis niekad nebuvo turėjęs. Kybartai virto miestu ir vis augo, o Virbalis ėmė eiti į užpakalį.

Virstant Kybartams miestu, daugėjo ir gyventojų skaičius. Turtingiausi buvo rusai valdininkai. Buvo ten daugiau kaip tūkstantis lietuvių katalikų, bet tie buvo neturtingi, daugiausia žemesni geležinkelio valdininkai, tarnai ir amatninkai. Taip radosi gyvas reikalas turėti savo bažnyčią, ypač kad rusai ir vokiečiai jau turėjo savas. Kybartų gyventojai tai suprato ir ėmė rūpintis gauti leidimą. Tik tas rūpestis ilgai truko. Kliūtis buvo Virbalio klebonas, kurs geriau norėjo padidinti per ankštą Virbalio bažnyčią, nekaip sutikti, kad būtų įkurta nauja Kybartų parapija. Bet gyvo reikalo ta kliūtis nestengė sustabdyti ir leidimas steigti naują parapiją ir statyti bažnyčią buvo jau prieš karą gautas. Jo įvykdymą sutrukdė karas.

Po karo prekybos judėjimas Kybartuose vėl atgijo, nors ne toks didis, kaip kad seniau. Apmirusis miestas vėl ėmė atgyti, drauge su juo ir bažnyčios reikalas. Pirmas klebonas k. Stanislovas Čepulis pamaldas ėmė laikyti buvusioje rusų cerkvėje, nes rusai buvo per karą išbėgę į Rusiją. Bažnyčią, kleboniją ir trobas parapijos lėšomis pastatė kunigas St. Čepulis 1928 m. Para-

pijoje yra 3090 gyventojų katalikų, atsiskyrusių nuo Virbalio, prie kurio liko 3877.

Kybartuose po karo buvo įkurta „Žiburio" gimnazija, kuri, prieš keletą metų perimta valstybės, ir dabar veikia.

Reikia pastebėti, kad geležinkelio stotis prieš karą visada vadinosi Virbaliu, ne Kybartais, nors nuo tos stoties iki Virbalio buvo 5 kilometrai atstumo.

Veliuona buvo pilis, Jogailos ir Vytauto statyta 1411 m., tokia, kad joje tilptų 400 kareivių įgula,[280] ant stataus aukšto kalno, paliai kurį upelis bėga į arti esantį Nemuną. Buvo drauge ir didžiojo kunigaikščio dvaras, centras Veliuonos valsčiaus ir Veliuonos girios, buvusios kairiajame Nemuno krašte ir siekusios Šešupę. Ir seniau toje vietoje buvo buvusi lietuvių pilis, kuri kryžeivių ne kartą buvo paimta, sugriauta ir įkurta vokiečių pilis, bet lietuvių vis atkariauta ir atimta; tik ji vadinosi kitu vardu.

Bažnyčią Veliuonoje pastatė d. k. Vytautas 1421 m. Ją naujai išmūrijo savo lėšomis D. L. K. kancleris Albertas Radvila, Veliuonos laikytojas, ir vyskupas Jurgis Tiškevičius ją konsekravo 1644 m. Užrašus Veliuonos bažnyčiai darė d. k. Vytautas ir vėlesnieji karaliai, taip jog klebono aprūpinimas pasidarė vienas iš gausiausių Lietuvoje. Klebonui buvo užrašyti šie kaimai: Kalviai 11 valakų, Klangiai 6 val., Papiškiai 7 val., Gudeliai ir Girdžiai 5½ val. Be tų kaimų, klebonas turėjo dar lauko ir pievų.

Veliuonos parapija išsyk turėjo būti labai plati, nes visoje pietinėje Žemaičių vyskupijos dalyje paliai Nemuną buvo tik ta viena bažnyčia. Ji siaurėjo, kai prie Nemuno atsirado daugiau šventovių. Antra bažnyčia Jurbarke buvo pastatyta prie vyskupo Mikalojaus Dzierzgavičiaus po 1424 m. ir pavesta laikyti Veliuonos klebonui, kad tas „iš namų išlikdamas, lankytųsi Jurbarke, o žmones suvadinęs dalytų jiems šventus sakramentus".[281] Trečia bažnyčia atsirado Vilkijoje prie vyskupo Vaclavo Vierzbickio (1534 — 1555): karalius Zygmantas Senasis „Vilkijos koplyčiai pavedė 50 valakų žemės su gyventojais, o pirmasis jos klebonas padirbdino gražią medžio bažnyčią".[282] Prie vyskupo

---

[280] Cod. Epist. Vitoldi, p. 232.

[281] Žemaičių Vyskupystė, I, 65.

[282] Ten pat, 83.

Stanislovo Kiškio (1619 — 1626) buvo įkurta bažnyčia Seredžiuje: „Vaivada Mikalojus Pacus, padirbinęs naują bažnyčią Seredžiuje, vyskupui Kiškiui leidžiant, pavedė šv. Augustino vienuoliams; o kad tie, neturėdami kuo misti išsidangino, vyskupas atidavė ją šiaipjau kunigams".[283] Skirsnemunėje prie vyskupo Jurgio Tiškevičiaus (1633 — 1649) buvo įkurta parapija: „Paklausęs vyskupo Andriejus Oziemblauskis (turbūt Skirsnemunės laikytojas), 1636 m. koplyčiai Skirsnemunėje užrašė 6 valakus žemės, o Tiškevičia suteikė parapiją".[284]

Prie šitų bažnyčių ir jų parapijų priklausė išsyk ir kairiosios Nemuno pusės gyventojai, kol čia nebuvo šventovių.

XVII šimtmetyje, turbūt, antroje pusėje, kairiajame Nemuno krašte Veliuonos parapijai dar priklausė keliolika kaimų: pono Kmito dvaras, Kulnių kaimas, pono Skirmunto kaimas, Žemaitėliai, Morkeliūnai, Patašiai, Sutkai, Girdžiūnai, Kierukas (dabar, tur būt, Kerutiškiai Plokščių par.), Lepatorai (turbūt Liepalotėliai Ilguvos par.), Bertuliškiai, Šilvėnai, pono Kulvinsko dvarelis, Misiūnų apylinkės kaimas Kubiliai.[285] Kad šitie kaimai dabar yra Ilguvos ir Plokščių parapijoje, tai dar tada tų dviejų bažnyčių nebuvo.

Kairiajame Nemuno krašte, Veliuonai priklausančioje srityje, ar geriau sakant, buvusioje Veliuonos girioje susidarė keturios parapijos: Sintautai, Plokščiai, Ilguva ir Lukšiai.

Zapyškis, miestelis ir dvaras prie Nemuno, buvo Sapiegų turtas, gavusis vardą iš jų pavardės. Pirmas tos vietos savininkas buvo Jonas Sapiega, didžiojo kunigaikščio dvariškis ir raštininkas, kelis kartus dalyvavusis pasiuntinystėje į Maskvą, gavusis žemių apie Smolenską, kurio apylinkėse buvo kilęs, taip pat ir žemių Braslavo apskrityje, Žiežmarių, Novodvaro, Braslavo vietininkas, Palenkės vaivada ir pagalios karalienės Elenos kancleris. Šitas didelis ponas 1500 m. Kauno apskrityje prie Dievogalos upelio gavo iš d. kunigaikščio Aleksandro keletą žmonių, 1502 m. girios plotą prie Nemuno nuo Dievogalos upelio turbūt iki Višakio ir Novos viršupiui, tai yra, tiek, kiek vė-

---

283 Žemaičių Vyskupystė, I, 131—2.

284 Ten pat, I, 154—5.

285 Veliuonos vizitacijos aktas Kauno Kūrijos Archyvo knygoje, kur viršuje pasakyta: 1621 m. bažnyčių lankymo aktai; tas aktas neturi pradžios, tai nežinia, kuriais metais nei kurio vyskupo.

liau apėmė maždaug Zapyškio parapijos sritis. 1507 m. po kelionės į Maskvą jis vėl gavo stambių dovanojimų, būtent jam duotas Skirsnemunės priklausiusis dvarelis Gedigaudiškis ir girios plotas nuo Nemuno iki Siesarčiai, tai yra tiek, kiek vėliau apima Gelgaudiškio ir Šakių parapijų sritis. Jis daug žemių buvo gavęs ir prisipirkęs Guduose. Prie Būgo upės jis pasistatė Kodenio pilį. Mirė baigiantis 1516 m.

Trys jo sūnūs ir pamotė visą jo palikimą dalinosi 1517 m. Pamotei Elžbietai Sapiegienei, pagal antrąjį vyrą Astikienei, Trakų vaivadienei, tada teko Panemunės (tai yra vėlesniojo Zapyškio) turtai su Gedigaudiškio dvareliu ir Pogostas Braslavo apskrityje iki gyvos galvos. Ji mirė 1552 m.[286]

Povilas Sapiega, Jono sūnus Braslavo laikytojas ir didžiojo kunigaikščio maršalkas, besidalinant tėvo paliktus turtus, gavo Kodenio pilį ir pusę Drujos. Mirus pamotei, savo jaunesnių brolių naudai jis atsižadėjo savo teisių prie tų turtų, kuriuos buvo laikiusi pamotė. 1555 m. jo brolio duktė jam, dėdei, pavedė savo dalį iš Panemunės ir Gedigaudiškio turtų. 1556 m. jis nusipirko Ilijašo dvarą, Panemune vadinama Skirsnemunės apskrityje, buvusį dešiniajame Nemuno krašte, už 500 kapų grašių. 1557 m. jis buvo paskirtas Palenkės karvedžiu, o 1558 m., apleidęs Palenkę, jis buvo pakeltas Naugardo vaivada.

1566 m. jis pabaigė ilgų metų ginčą ir susitaikė su savo brolio dukteria ir jos vyru dėl turtų. Susitaikant jam, dėdei, buvo atiduota Panemunė, vadinama Zapyškiu, ir Gedigaudiškis ir taip pat pusė Botikų. 1568 m. jam buvo patvirtintas jo pirktas Dievogalos turtas arti Kauno, už kurį jis mokėjo 2000 kapų grašių. Jis mirė prasidedant 1579 m. ir palaidotas Vilniuje Švenč. Trejybės cerkvėje. Sapiegai buvo stačiatikiai. Jų giminės perėjo į katalikus XVII šimtmetyje.[287]

Iš to, kas čia pasakyta, yra aišku, kad Povilas Sapiega, Naugardo vaivada, Zapyškio ir Gedigaudiškio turtų pilnas savininkas pasidarė tik 1566 m. Iš to taip pat matyti, kad Zapyškis iš-syk buvo vadinamas Panemune.

Išsiaiškinus dviejų minėtųjų prie Nemuno girių savininkus Sapiegus, galima lengvai suprasti ir Zapyškio pradžią. Jonas

---

[286] Sapiehowie, I, 6—21. Dalybų aktas, Liet. Metr. Sudn. diel., 1006—7.

[287] Sapiehowie, I, 47—54.

Sapiega 1500 m. gavo iš d. k. Aleksandro keletą žmonių prie Dievogalos upelio. Tai bus buvęs mažas kaimelis. Jo gyventojai, virtę Jono Sapiegos valdiniais, buvo jo baudžiauninkai. 1502 m. gavęs jis didelį girios plotą, su tų baudžiauninkų pagalba ėmė kurtis sau arti Nemuno šiokį tokį dvarą ar gal dar tik kaimą. Tas turtas ir tie valdiniai išsyk buvo vadinami Panemune, kaip tai matyti iš dalybų akto 1517 m. Kad ta Panemunė buvo Sapiegos įkurta, tai ir buvo imta vadinti Zapyškiu (gudiškai Sapiežyški). Zapyškio vardas lietuviškoje formoje yra randamas Kauno miesto aktuose, esančiuose V. D. universiteto biblijotekoje, 1559 m. Tų lotyniškai rašytų aktų numeryje 393 yra paminėta Zopijskai (ar Zopijskei, raidė a ar e neaiški).

Povilas Sapiega, Zapyškio ir Gelgaudiškio turtų ir girių savininkas, Zapyškyje ir Gelgaudiškyje pastatė bažnyčią ir užrašė fundaciją 1578 m. Tai žinia yra iš vizitacijų aktų, esančių Kauno Kūrijos archyve.[288]

Zapyškyje žemai prie Nemuno yra apleista sena mūrinė nedidelė bažnyčia, turinti savyje gotiko stiliaus žymių, viduje be piliorių ir be skliautų, tik su paprastomis lentų lubomis. Jos pradžia buvo įvairiai aiškinama. Kai kas manė, kad toje vietoje dar lietuviai pagonai kurenę dievams ugnį ir, krikštą priėmus, d. k. Vytautas pastatęs čia bažnyčią. Kitiems atrodė, kad ta bažnyčia buvusi net kryžeivių statyta. Tuo tarpu tiems aiškintojams nepareina į galvą, kad Vytauto laiku čia gyventojų lietuvių visai nebūta. Ta vieta, kaip ir visa Sūduva Vytauto laikais buvo ginčijama šalis, kurią savinosi Vokiečių Ordenas ir kurioje statydamas pilis ypač prie Nemuno stengėsi įsistiprinti, bet nėra įrodymų, kad kryževiai čia kalbamoje vietoje būtų bažnyčią statę.

Dėlto reikia sutikti su vizitacijų aktais, kad Zapyškio bažnyčios statytojas buvo Povilas Sapiega. Jei kai kam atrodo, kad tos bažnyčios stilius, turįs šiek tiek gotiko žymių, turėtų jos pradžią teikti Vytautui ar kryžeiviams ir kad stačiatikis Povilas Sapiega, rytų bažnyčios pasekėjas, nebūtų statęs vakarų Euro-

---

[288] Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco Zapyškio vizitacijos akte 1677 m. yra pasakyta: Fundata et dotata est ista Ecclesia ab Illmo Paulo Sapieha, Palatino Novogrodensi; a quo pro praedio rectori huius Ecclesiae sex mansi erant inscripti... Povylą Sapiegą Zapyškio bažnyčios fundatorium laiko ir kitas vizitacijos aktas iš 1703 m.

pos stilium, tai tas turi neužmiršti, kad tas pats Povilas Sapiega savo Kodenio pilyje pasistatė mūrinę cerkvę gotiko formomis.[289]

Povilas Sapiega tai bažnyčiai užrašė 6 valakus žemės 1578 m. Galimas daiktas, kad bažnyčia buvo jau pirma pastatyta. Kad Povilas Sapiega pilnas Zapyškio savininkas pasidarė 1566 m., tai bažnyčios statymą reikėtų dėti tarp 1566 m. ir 1578 m. Seinų dijecezijos rubricelė tos bažnyčios statytojum pripažįsta Povilą Sapiegą ir statymo laiką deda į 1530 m. Šią datą reikia laikyti klaidinga, nes Zapyškį tada valdė ne jis, tik jo pamotė, nerami moteriškė, kuri nuolat užimta bylomis vargu būtų galėjusi statyti ir kuriai bažnyčios steigimą niekas nė bandė pripažinti.

Povilui Sapiegai mirus, trys jo sūnūs 1579 m. Vilniuje dalinosi tėvo palikimą. Jauniausiam jų Andriui teko Zapyškis, Dievogala ir Gedigaudiškis. Zapyškio dvarui tada priklausė devyni kaimai: Jočonys, Dievogala, Virbališkiai, Papiškiai, Rogliškiai (Rowigla), Vyskupiškiai, Šėtijai, Lekėčiai ir (Dowkglanowo),[290] o Gedigaudiškio dvaras tuo pat laiku turėjo tik 6 kaimus. Iš to matyt, kad tada abi Sapiegų girios buvo mažai kolonizuotos. 1585 m. Andrius Sapiega Zapyškį su jo priklausomybėmis pardavė kunigaikščiui Grigaliui (Afanasijaus sūnui) Masalskiui, Gardino žemės teisėjui ir Perstūnio laikytojui. Tais pat metais ir Gedigaudiškis perėjo į to pat Masalskio nuosavybę.[291] Tuo pat laiku Sviatošinas, ęsąs vėlesnės Ž. Panemunės parapijos srityje, priklausė Andriaus Sapiegos broliui Bagdonui.[292]

Grigaliaus Masalskio sūnus Aleksandras padarė naujų užrašų bažnyčiai 1632 m. 23 liepos. Kad Povilo Sapiegos dovanotieji 6 valakai Virbališkiuose buvo toli, mylios atstume, ir žemė buvo menka pelkėta ir nederlinga, ir kad klebonui iš jos buvo daugiau vargo negu naudos, tai Aleksandras Masalskis, klebono prašomas ir pats matydamas, kad bažnyčiai atiduotosios žemės žmonės vieni iš savo vietų išbėgiojo, kiti maru išmirė, o apleisti laukai dideliais miškais apaugo, pakeitė kita žeme, esančia arčiau bažnyčios, būtent dešinėje Nemuno pusėje Paštavos apylinkėse supirko 6 bajorų geros žemės ūkius ir atidavė Zapyškio bažnyčiai. Mainais gautąją buvusią bažnytinę Virbališkių žemę

---

289 Sapiehowie, I, 48.

290 Sapiehowie, I, 128—9.

291 Sapiehowie, I, 131.

292 Ten pat, 124.

ir savo Virbališkių palivarką dovanojo Kauno vienuolėms Bernardinėms. Prie šitų mainų bažnyčiai pridėjo dar Jočionių kaimo penkis ūkininkus, turinčius po pusę valako žemės; dovanojo dar smuklę, esančią prie vieškelio, einančio iš Kauno į Karaliaučių, drauge su valaku žemės ir pieva, duodančia 10 vežimų šieno; užrašė bažnyčiai Zapyškio miestelyje du miestiečiu su trobomis ir žeme, ir Riogliškių kaime 24 margus žemės; bažnyčios ir klebonijos reikalams leido iš dvaro miško imtis malkų kurui ir medžių statybai, o malūne maltis; į vietą dešimtinės pasižadėjo bažnyčiai mokėti kas metai po 200 auksinų.[293]

Situo užrašu Zapyškio klebonas naudojosi, iki Sūduva pakliuvo į Prūsų valdžią.

Aleksandras Masalskis Zapyškio turtus paliko savo dukteriai, kuri, įstojusi į mergaičių Bernardinių vienuolyną Kaune, Zapyškį užrašė tam vienuolynui. Zapyškyje liko viena Masalskių atmintis, tai monstrancija dovanota bažnyčiai. Zapyškio turtai su Dobravolės ekonomija kurį laiką pakliuvo į rankas Jono Kuncevičiaus, o paskui teko Kauno Benediktinėms. Po 1795 m. pasiėmė juos Prūsų valdžia.[294]

Zapyškio bažnyčią konsekravo vieną kartą Zemaičių vyskupas Kazimieras Pacas 1666 m., antrą kartą vyskupas Jeronimas Kiršenšteinas 1698 m., matyt, dėl padarytų stambių taisymų. Taisyta ji 1744 ir 1763 m. 1812 m. suteršė ją ir daug nuostolių padarė prancūzų kariuomenė, laikiusi joje arklius. Prancūzams išėjus, parapija savo lėšomis ištaisė, kas buvo pagadinta, padidino, pristatydama medinį frontą ir varpinyčią. Stovėdama ant Nemuno kranto, pakalnėje, Zapyškio bažnyčia daug turėjo nukentėti nuo užtvinimų. 1846 m., patvinus Nemunui, vanduo stovėjo bažnyčioje 4 mastus nuo žemės. Velykas dažnai reikėdavo švęsti mažoje koplytėlėje klebono sode.[295]

Didžiajame tos bažnyčios altoriuje yra labai senas ir stebuklingas V. Jėzaus paveikslas. Tas paveikslas, reiškiąs žydų išjuoktą V. Jėzų, kaip kalbama 1703 m. vizitacijos akte, dar prieš maskolių įsiveržimą Lietuvon, tai yra prieš 1655 m., atplaukęs Ne-

---

[293] Kun. P. Veblaitis, Zapyškio senoji bažnyčia, Naujoji Romuva, Nr. 22, 1932 m., p. 517—9, kur smulkiai yra aprašytas ir dabartinis jos stovis.

[294] Slown. Geogr., X, 304—5.

[295] Augustaitis, Vadovas, IX, 277.

munu žemiau Zapyškio miestelio ir paslaptinga jėga neleidęs save kur kitur padėti, kaip tik Zapyškio bažnyčioje. Per Maskvos įsiveržimą maskoliai tą paveikslą išgabenę Kaunan, bet jis paslaptingu būdu vėl grįžęs į Zapyškio bažnyčią. Tas paveikslas buvęs garsus stebūklais, tačiau tie stebūklai dvasinės vyresnybės nebuvę patvirtinti. Jis buvęs puošiamas kasdien daugėjančiais sidabriniais įžadais. Pagal 1677 m. vizitacijos aktą tų įžadų buvę 165[296]

Tas paveikslas atplaukęs ant briedžio galvos ir ta galva iš medžio išskaptuota, bent prieš karą, buvusi pakabinta ant geležinio retežio.

Apie tą paveikslo atplaukimą reikia padaryti pastaba. 1654 ir 1655 m. maskoliai veržėsi į Lietuvą, degino ir griovė miestus, dvarus, kaimus ir bažnyčias. Gyventojai bėgo nuo jų su savo turtu. Iš bažnyčių buvo nešami paveikslai gelbėti nuo ugnies ir sunaikinimo. Be abejo, vienas tų gelbėjamų paveikslų bus buvęs ir Zapyškinis.

Zapyškio bažnyčioje, kaip kalbama vizitacijos akte 1667 m., būdavo laikomos pamaldos už Vytautą, įvedusį katalikų tikėjimą į Žemaičių žemę. Iš tos pat vizitacijos akto žinia yra, kad tuo laiku Zapyškyje buvo mokykla. Kai klebonas eidavo į miestelį pas ligonį ir nešdavo Švenčiausiąjį Sakramentą, mokykla ir žmonės, giedodami jį lydėdavo.

Zapyškio parapija buvo iššyk abiem Nemuno pusėm. Jodagonių kaime minėtasis Aleksandras Masalskis prieš 1667 m. buvo pastatęs bažnyčią.

Įsikūrus Seinų dijecezijai, Zapyškis buvo dekano buveinė. Zapyškio dekanatas gyvavo iki 1867 m.

Buvo minėta, kad Zapyškio turtai po paskutinio Lietuvos ir Lenkijos dalinimo teko Prūsų valdžiai. Ta tuose turtuose padarė Dobrovolės valsčių, kuriame buvo 4 dvarai, 24 kaimai ir 14 viensėdžių.[297] Įsikūrus Lenkų karalystei, tas valsčius virto jos nuosavybe. 1837 m. tie turtai, tai yra, Zapyškio, Vilkijos ir Lekėčių palivarkai, kaimai ir į 200 valakų girios, buvo duoti p. Karoliui Dombrovičiui į emfiteutinį laikymą 50 metų su sąlyga tą laikymą dar pailginti. Duodant iš pusės valdžios buvo noras pakelti audimų pramonę Augustavo (Suvalkų) gubernijoje. Kontrakte tarp

[296] Veblaitis, Naujoji Romuva, 192 m., 22, p. 518.

[297] Janulaitis, Užnemunė po Prūsais, 236.

iždo ir Dambravičiaus buvo įdėta sąlyga, kad Dambravičius tuose turtuose įkurs savo lėšomis audimų fabriką ir vėliausiai po 5 metų paleis ją į darbą ir laikys joje bent 36 stakles, kitaip jis neteks emfiteutinės teisės, arba jei sustabdytų fabriką dėl savo kaltės, tie turtai vėl turėtų grįžti iždui.

Kaip Dambravičius įvykdė uždėtą jam uždavinį, rodo Lenkų karalystės Administracinės Tarybos nutarimas 15 birželio 1860 m., kuriame tarp ko kita pasakyta: 1. kad Dambravičius įkūrė fabriką su dviem skyriais, tai yra, audyklą su 40 staklių, kurių 20 audžia deseninius audimus ir 20 paprastesnius, ir cheminę baltyklą, holandišku būdu įtaisytą; 2. kad Dambravičius fabriką laiko nuolat darbe ir audimo pramonę vis gerina, kaip tai rodo parodose gautos dovanos, tarp kurių yra aukso medalis (Varšavoje 1857 m.); 3. kad fabrike dirba 76 darbininkai, šalies gyventojai; 4. kad iki 1860 m. Dambravičius neturėjo savo verpyklos ir audimus audė pagal užsakymus iš verpalų, užsakytojų pristatomų, jis dėlto manė įtaisyti verpyklą su 1000 ratelių ir padidinti staklių skaičių. Atsižiūrėdama į tai, Administracinė Taryba sutiko Dambravičiui duoti tam tikslui paskolą 15000 rublių.

1870 m. Karolis Dambravičius savo emfiteutinio Dobrovolės turtų laikymo teises perleido p. Zenonui Zaleskiui privatine sutartim, kurią Suvalkų iždo rūmas patvirtino. Toje sutartyje Zaleskis apsiėmė vykdyti visas emfiteutinio kontrakto sąlygas. 1872 m., iždo rūmui leidžiant, p. Zaleskis Dobrovolės turtus nusipirko pilnon nuosavybėn. Audimų fabrikas buvo sustabdytas ir panaikintas. Tie turtai buvo suskirstyti į 4 palivarkus: Dobrovolę, Vilkiją, Lekėčius ir Zapyškį, priklausančius įvairiems savininkams. Dauguma girių, kurios priklausė tiems turtams buvo išparduota. Visuose tuose turtuose žemės drauge su giriomis buvo apie 4900 margų. 1877 m. iš tų turtų buvo išskirtas Dobrovolės palivarkas, turėjusis 1038 margus, tai yra daržų ir dirvos 251 margą, pievų 98 m., ganyklų 68 m., girios 591 m., nenaudingos žemės ir plecių 31 m. ir 3 margų sklypą. Ūkis jame buvo 7 laukų. Medinių trobų 14.[298]

Kad Zapyškio bažnyčia parapijai buvo permaža ir ją dažnai užliedavo pavasariais Nemuno potvyniai, tai prieš karą klebonas kun. Kazimieras Valavičius parapijos lėšomis pastatė naują, di-

[298] Slown. Geogr., II, 80—1.

delę, gotiko stiliaus su dviem bokštais mūro bažnyčią. Per karą rusai tą bažnyčią išsprogdino. Nuo tada pamaldos laikomos šopoje. Dabartinis klebonas kun. Zigas rengias statyti naują išsprogdintosios vietoje.

Zapyškio parapija buvo užėmusi didelį plotą. Iš jos dalies 1817 m. susidarė Višakio Rūdos parapija, 1906 m. Lekėčių ir po karo 1928 m. dalis jos kaimų prisidėjo prie naujai kuriamos Tabariškių bažnyčios.

Lekėčiai yra parapija, susidariusi Zapyškio bažnyčios srityje. Lekėčiai ir kiti aplinkiniai kaimai, kad jiems sunku pasiekti Zapyškio bažnyčią, ypač pavasariais, kai patvinsta upeliai ir vanduo išneša tiltus, jau 1830 m. ėmė klabinti pasaulinės ir dvasinės vyriausybės duris, kad būtų leista jiems įsisteigti Lekėčiuose parapiją, bet veltui. 1843 m. jie pasistatė medinę koplyčią, į kurią kartais atvažiuodavo Zapyškio kunigas pamaldų laikyti. 1906 m. jiems beprašant, buvo duotas abiejų vyriausybių palankus atsakymas. Pirmas klebonas kun. Justinas Staugaitis, dabartinis Telšių vyskupas, organizavo Lekėčių parapiją, žmonių padedamas padidino koplyčią, įtaisė bažnytinius aparatus ir pastatė bemaž visas trobas. Tik vos pastatyta ir dar neapdrausta klebonija sudegė ir klebonui vėl reikėjo vargti, kol naują galėjo atstatyti. Klebono išlaikymui parapija apsiėmė mokėti algą, Ignotas ir Elena Verygai užrašė 2 ha žemės. Katalikų Lekėčių parapijoje yra 2531.

Taboriškės, nauja parapija, sudaryta iš Zapyškio ir Garliavos bažnyčių kaimų. Parapiją čia organizavo ir medinę bažnyčią pastatė žmonių padedamas kun. V. Kizlaitis 1928 m. Bažnyčia pašvęsta V. Jėzaus Kristaus Karaliaus garbei. Gyventojų toje parapijoje yra 1850.

Braziūkai, nauja parapija dabar darosi iš Zapyškio ir Višakio Rūdos kaimų. Ypatinga čia yra tai, kad patys žmonės, be kunigo pagalbos, pasistatė medinę bažnyčią ir kleboniją, ir, tai padarę, prašo vyskupą, kad duotų jiems kunigą. Pirmas klebonas paliegęs, neveiklus, parapija apsivylė ir yra pavojaus, kad gali iširti.

Gelgaudiškis, parapija ir dvaras prie Nemuno, pradžioje turėjo G e d i g a u d i š k i o vardą. Gedigaudiškis buvo Skirsnemunės dvaro dvarelis, įkurtas baigiantis XV šimtmečiui.

1507 m. tą Gedigaudiškio dvarelį d. k. Aleksandras dovanojo savo dvariškiui ir raštininkui Jonui Sapiegai drauge su dideliu girios plotu, nuo Nemuno iki Siesarčiai, apimančiu dabartinių Gel-

gaudiškio ir Šakių parapijų sritį. Ta dovana buvo suteikta tam pačiam dideliam ponui, kuriam buvo duota 1502 m. Zapyškio giria ir apie kurį daugiau žinių yra patiekta, rašant apie Zapyškį.

Mirus Jonui Sapiegai, jo antroji žmona Elžbieta, 1517 m. besidalydama paliktus turtus drauge su trimis posūniais, gavo sau iki gyvos galvos Zapyškį ir Gedigaudiškį. Skirsnemunės laikytojas Stanislovas Skopas, pasinaudodamas Jono Sapiegos mirtim, jėga atėmė Gedigaudiškį ir grąžino jį vėl Skirsnemunei. Sapiegienė pasiskundė karaliui Zygmantui Senajam ir tas įsakė Skirsnemunės vietininkui jai grąžinti ir daugiau jokių skriaudų jai nedaryti.[299] Jai mirus 1552 m., jos posūniai turėjo dalytis ir Gelgaudiškį ir Zapyškį. 1566 m. abu tuodu dvaru suėmė į savo rankas Povilas Sapiega, Jono Sapiegos sūnus.

Povilas Sapiega, kaip Zapyškyje, taip ir Gedigaudiškyje pastatė medinę bažnyčią 1578 m. ar bent jau keliais metais pirma pastatytą aprūpino užrašu ir padarė ją Zapyškio bažnyčios filija. Zapyškio bažnyčiai jis užrašė menkos pelkėtos žemės 6 valakus, tai negausesnę fundaciją jis bus padaręs ir tai filijai.

Po Povilo Sapiegos mirties, vaikams besidalinant tėvo turtus 1579 m., Zapyškis ir Gedigaudiškis teko Andriui Sapiegai, kurs juos valdė, iki 1585 m. pirkimo keliu tie dvarai parėjo į Grigaliaus Masalskio, Gardino žemės teisėjo ir Perstūnio laikytojo rankas.[300] Grigalius Masalskis Gedigaudiškį neilgai laikė. Greit tas dvaras virto Kaspero Oziemblovskio nuosavybe. Šito Kasparo sūnūs, tėvui mirus 1599 m. dalinosi Gedigaudiškio turtus. Yra likęs ir tų dalybų aktas. Iš to akto žinia yra, kad tas dvaras jau yra vadinamas G e l g a u d i š k i u . Tame akte yra paminėti ir visi tam dvarui priklausiusieji kaimai, iš kurių matyti, kiek tada buvo apgyvendinta Gelgaudiškio giria.

Kai Povilo Sapiegos sūnus 1579 m. dalinosi tėvo turtus, Gelgaudiškio dvarui priklausė 6 kaimai: Gedigaudiškis, Petrašiūnai, Papiškiai, Narkūnai, Mažutaičiai ir Jotiškiai.[301] O 1599 m. besidalinant Ozienblovskiams, prie minėtųjų buvo atsiradę dar 9 naujai įkurti sodžiai: Ivoniškiai, Jankūnai, Klišiai, Kurtiniai, Šakaičiai, Dabkūnai, Stanaičiai, Baltkojai, Daujotai. 1599 m. Papiškių

---

[299] Sapiehowie, I, 18.

[300] Ten pat, 131.

[301] Sapiehowie, I, 129.

nebuvo. Prieš karą Gelgaudiškio girios srityje, tai Gelgaudiškio parapijoje buvo 20 kaimų ir 18 dvarų, o Šakių par. apie 40 kaimų ir 7 dvarai, viso abiejose į 60 kaimų ir 25 dvarai.

Sapiegai, dideli labai turtingi ponai, turėjo turtų ne tik čia paliai Nemuną Zapyškyje ar Gelgaudiškyje, bet ir kitur Lietuvoje, buvo iškilę į aukštus Lietuvos valstybės poaukščius ir, turbūt, nei Gelgaudiškyje, nei Zapyškyje negyveno. Taip pat reikia sakyti ir apie Masalskį. Bet Oziemblovskiai, mažesni ponai ir ne taip turtingi, kaip anie, rodos, Gelgaudiškyje nuolat gyvendavo.

Du broliai Oziemblovskiai, Kasparo sūnūs, Motiejus ir Andrius, 1640 m. 15 rugpiūčio užrašė Gelgaudiškio bažnyčiai 4000 auksinų, tai yra, Gelgaudiškio dvarui uždėjo pareigą, kad kas metai klebonui išmokėtų tos sumos procentus.

Pirmajai supuvus, antrą medinę bažnyčią Gelgaudiškyje pastatė Kazimieras Oziemblovskis 1691 m. Tada ji buvo padaryta savaiminga nepriklausoma nuo Zapyškio bažnyčios, kaip tai žinia yra iš vizitacijos akto 1703 m.

Gelgaudiškio turtai po Oziemblovskių buvo valdomi Gelgudo, paskui perėjo į kunigaikščių Čartoriskių rankas. Eleonora Valdšteinaitė Čartoriskienė 1789 m. pastatė Gelgaudiškyje medinę jau trečią bažnyčią, matyt, supuvus antrai.[302]

Užėjus Prūsų valdžiai Gelgaudiškio turtuose įvyko didelė atmaina. Jų savininkas pasidarė baronas Teodoras von Keudell. Iki tol buvusioje Gelgaudiškio girios srityje, nuo Nemuno iki Siesarčiai, tai yra Gelgaudiškio ir Šakių parapijoje dvarų buvo labai maža, turbūt, tik keli. Tuos turtus Keideliui valdant, palengva dvarų skaičius vis didėjo, taip jog galų gale Gelgaudiškio parapijoje atsirado 18 dvarų, o Šakių 7, viso 25. Kuriais metais jie buvo įkurti, nėra dar ištirta. Centraliniame Valstybės Archyve Gelgaudiškio ar Keidelio dvarų yra didelis reikalų raštų ir įvairių dokumentų rinkinys, tų dvarų archyvas. Pagal juos yra ten padarytas dvarų sąrašas su pažymėtais metais, nuo kurių kiekvieno dvaro pradedami dokumentai: 1. Augustavas 1809 m. 2. Aukštasis Gelgaudiškis 1810, 3. Dambrava 1821. 4. Dabkūniškiai 1822, 5. Karkiškiai 1811, 6. Kriaučiūniškiai 1840, 7. Narkūnai 1817, 8. Plieniškiai 1809, 9. Šakiai 1834, 10. Šakių miestas 1804; 11. Trakai 1843,

---

[302] Polujanski, 391.

12. Žemasis Gelgaudiškis 1801. Atrodo, kad bent dalis čia paminėtųjų dvarų paties Keidelio įkurta. Kiti 14 dvarų jo buvo įsteigti po 1844 m. Jei apie čia minėtuosius galima būtų manyti, kad jie buvo įkurti iškirstos girios vietoje, tai visai kitaip reikia sakyti apie vėlesniuosius. Gelgaudiškio ir Šakių parapijos ūkininkai dar gerai žino, kad Keidelis naikino kaimus ir jų vietoje kūrė naujus dvarus. A. a. kun. Jonas Katilius pasakodavo, kad Gelgaudiškio parapijoje buvo panaikinti 8 kaimai ir tiek pat Šakių parapijoje ir jų vietoje pastatyti dvarai. Tai darė Gustavas Keidelis, Teodoro sūnus.

Apie tą Gustavą Keidelį yra likusios dvi nuomonės. Polujanskis rašo, kad jis savo dvaruose pavyzdingai vedęs ūkį. Savo pavyzdžiu jis pažadinęs ir kitus dvarininkus geriau žemę dirbti ir rūpestingiau auginti arklius ir galvijus. Dvarininkų vaikai vykdavę į jo dvarus po jo priežiūra praktikuotis, mokytis geriau vesti dvarų ūkį. Jis laikęs sūrių fabriką ir darydavęs juos šveicarišku ir limburgišku būdu. Sūrių parduodavęs už 8000 rublių. Jo sūriai dėl gerumo buvo žinomi Varšavoje. Parinktų veislių jo arkliai pasižymėdavę Varšavos lenktynėse.

Kita nuomonė eina iš valstiečių, jo buvusių valdinių baudžiauninkų. Baudžiava jo dvaruose buvo sunki. Jis nepaisydavęs valdžios nustatytų darbo dienų savaitėje. Jis varydavęs į darbą beveik kasdien ir net sekmadieniais. Niekas nedrįsdavęs, nei nemanydavęs už neteisėtą varymą į darbą priešintis, nei kur teisybės ieškoti, nes kas būtų galėjęs drįsti bylinėtis su taip galingu ponu. Už mažiausią nepaklausymą, pasivėlinimą ar netikslų darbo atlikimą buvę skaudžiai baudžiami, plakami, ar išmetami iš savo ūkių ir į jų vietą kiti įstatomi. Yra likęs šioks pasakojimas. Vieną sekmadienį aplinkinių kaimų ūkininkai buvo užvaryti rugių vežti į Trakų dvarą. Visi atvyko, bijodami, kad už nepaklausymą gali išvaryti iš ūkių. Giedrią sekmadienio dieną, baigiant vežti pakilęs mažas debesėlis, kurs greit užėjęs ant Trakų dvaro. Sužaibavę ir įtrenkę į dvaro kluoną, javų pilną. Naujas kluonas ir kitos dvaro trobos sudegusios. Visi tame matė, kad tai Dievo bausmė už šventos dienos laužymą. Mėgdavęs šventomis dienomis medžioti savo giriose. Į medžioklę šventadieniais varydavęs ir ūkininkus. Klebonas, įsidrąsinęs, kartą priminęs ar prašęs, kad šventą dieną žmonių nevarytų nei į darbą nei į medžioklę. Už tai jis pašiepdavęs katalikų Bažnyčią ir katalikų šventes. Čia jis prilipęs liepto

galą. Vieną kartą šventą dieną bemedžiojant šūvis jam kliuvęs į ranką; jis nuo to ilgai sirgęs, neišgijęs ir miręs.

Visai kitokia nuomonė buvo apie sūnų įpėdinį. Tas buvo geras žmogus.

Gustavo Keidelio sūnus įpėdinis, prikalbintas išlaidžios savo žmonos, Gelgaudiškio dvarus pardavė dvarininkų bendrovei, kurios nariai buvo daktaras Svida, Mantvilas, Baltutis ir Zanas, apie 1900 m. Ši bendrovė nuo savęs visus tuos dvarus perleido grafui Komarui už milijoną rublių. Komaras juos valdė iki karo. Po karo jie išparceliuoti. Gelgaudiškio dvaro labai puikiam rūme dabar yra apleistų Kauno vaikų prieglauda.

Gelgaudiškio bažnyčios koliatorius ar globėjas buvo Gelgaudiškio turtų savininkas. Protestantas Keidelis dėlto buvo bažnyčios koliatorius ir klebonui su juo reikėjo turėti reikalą. Prūsų valdžia iš katalikų bažnyčių atiminėjo žemes. Tai darė ir Keidelis Gelgaudiškio ir Šakių bažnyčiai, tik šiek tiek mandagesniu būdu. 1801 m. tų bažnyčių klebonams jis padarė vadinamą kombinaciją. Jis sukvietė komisiją, kurioje dalyvavo Vygrių vyskupas Mykolas Karpavičius, Balstogės (Bielostoko) Amtsrat'as, Gelgaudiškio savininkas baronas Keidelis, Virbalio dekanas, Naumiesčio klebonas Stanislovas Birmonas, Gelgaudiškio klebonas Skorvidas ir Šakių klebonas Juozas Skorvidas. Toje komisijoje, Keideliui reikalaujant, buvo padaryta kombinacija, po kurios iš tų dviejų klebonų buvo atimta žemė ir jos vieton pripažinta nedidelė kompetencija. Pagal ją Gelgaudiškio klebonas gaudavo 170 talerių, iš kurių turėdavo 10 talerių mokėti pdūmės, 3 achtelius kietos ir 4 minkštos malkos, ir palikta buvo dar 5 magdeburgiški margai žemės.

1864 m. sudegė medinė Gelgaudiškio bažnyčia. Naujai dabartinei mūro bažnyčiai kertinį akmenį ir pamatus 1866 m. pašventino Seinų vyskupas Konstantinas Lubienskis. Bažnyčiai medžiagą davė baronas Keidelis, bet paaukojo nedaugiau, kaip jam išėjo nuo margo, nes rusų valdžia liepdavo prisidėti prie bažnyčios statymo ir kitų tikėjimų savininkams, gyvenantiems katalikų parapijose. Bažnyčia buvo baigta statyti 1868 m. 1884 m. vyskupas Olekas iškilmingai ją pakonsekravo.[303] Ta bažnyčia yra gotiško stiliaus, vienu bokštu ir viena nava, ne puiki ir per maža. Visas jos gerumas yra tik tas, kad ji mūrinė, ne medinė. Jos globėjui koliatoriui dideliam turtingam ponui ji garbės nedaro.

---

[303] Augustaitis, Vadovas, IX, 154.

Gelgaudiškyje jau prieš Lenkmetį buvo mokykla. 1859 m. mokinių joje buvo 59, 1860 m. 46, tikybą dėstė kunigas 2 valandas savaitėje.

Pirmykštės Gelgaudiškio girios ir Gelgaudiškio parapijos srityje susidarė Šakių parapija

Šakiai, dabar miestas ir parapija, išsyk buvo mažas kaimelis, įkurtas prie Siesarties Gelgaudiškio girios srityje, ir priklausė Gelgaudiškio dvarui.

Išsyk tas kaimelis vadinosi Šakaičiais. Seniausia žinia apie tą mažą sodžiuką yra iš 1599 m. Tais metais jis paminėtas dalybų akte, kuriuo broliai Oziemblovskiai, tėvui Kasparui mirus, dalinosi Gelgaudiškio turtus. Tame akte apie jį šiaip pasakyta: „Šakaičių kaimas, jame 2 valakai ir trečia valako dalis", o jo gyventojai: „Bačulis ir Petras, Martynas, Jokūbas, Laurynas, Šakaičiai; Jokūbas Bartkaitis su sūnumis Miku, Grigu ir Steponu". Iš to matyti, kad tas kaimas gavo vardą iš jo gyventojų Šakaičių pavardės. Ta pavardė Šakaičiai tada reiškė Šakio vaikus. Šakio vaikai Šakaičiai darė to kaimelio gyventojų daugumą.

Daugiau žinių apie Šakaičių kaimą randama Žemaičių vyskupo Jono Jeronimo Krišpino vizitacijos akte 1703 m. Tas vyskupas lankydamas tais metais Gelgaudiškio bažnyčią įdėjo į vizitacijos aktą ir žinią apie Šakaičius. Pagal ją Šakaičiuose 1689 m. D. L. K. notarijus Andrius Gelgaudas pastatė medinę koplyčią su 9 stikliniais langais ir vienu mažu altorium. Kas trečią sekmadienį ir per didesnes šventes Gelgaudiškio klebonas atvažiuodavo į ją pamaldų laikyti, žmonės sunešdavo jam už tai maisto dalykų. Bet tai greit atsimainė. Šakaičių kaimo namai pasidarė pilni žydų. Matyti, jie išpirko krikščionių namus. Rodos, žydus čia buvo atviliojusi girių prekyba. Gelgaudiškio klebonui atvažiuojančiam čia pamaldų laikyti liovė maisto dalykų aukos ėjusios, jis negalėjo dėl to laikyti vikaro ir prieš 1703 m. liovė važiavęs į Šakaičių koplyčią.

Ši aplinkybė pažadino Gelgaudiškio turtų savininkę Antoniją Valdšteinaitę Gelgaudienę, Andriaus žmoną, pagal antrą vyrą Sapiegienę, aprūpinti tą koplyčią. Ji turbūt, pasirūpino, kad Šakiuose gyventų kunigas. 1719 m. ji užrašė Šukių bažnyčiai Kerėplių kaime vieną valaką žemės, 3000 auksinų ir prie to kunigui 100 auksinų pensijos kas metai. Tas užrašas darytas 1719 m. 12

birželio. Šakaičių kaimas jame vadinamas jau Šakiais. Šakių koplyčia ar bažnyčia buvo Gelgaudiškio filija.

Antrą Šakių bažnyčią pirmykštės koplyčios vietoje kunigaikštis Mykolas Čartoriskis pastatė 1748 m., taip pat medinę. Tas pats kunigaištis 1776 m. išrūpino iš karaliaus Šakiams Magdeburgo miesto teises.

1801 m. Šakių bažnyčia, buvusi iki tol Galgaudiškio filija, padaryta savaiminga parapija. Tais pat metais, kaip minėta kalbant apie Gelgaudiškį, pagal barono Keidelio Gelgaudiškio turtų savininko, sugalvotą kombinaciją, buvo panaikinti senieji užrašai, atimta iš klebono žemė ir paskirta jam metinė alga 130 talerių, 10 achtelių malkų ir dviem karvėm ganykla; prie klebonijos buvo paliktas daržas ir pievos gabalas.

1823 m. senoji bažnyčia buvo pertaisyta, beveik naujai pastatyta. Kaštą jai davė baronas Feodoras Keidelis. Konsekravo ją Seinų vyskupas Strašinskis 1840 m. Dabar ta bažnyčia visai pasenus maža ir prasta. Dabartinis jos klebonas kun. Br. Vaišnora kitoje vietoje, šalia miesto, stato didelę mūrinę bažnyčią, lėšas deda parapija.

Prieš karą kun. Augustaitis rašė: „Šakių parapija yra viena iš bėdinesniųjų Seinų dijecezijoje, nes daug joje folvarkų, o ūkininkų, turinčių apie valaką žemės, nebus nė šimto. Ir tai tie žmonelės nešė sunkų baudžiavos jungą. Šakių parapijiečius kaimynai sintautiškiai ir lukšiškiai ligšiol tebevadina vergučiais".

Seniau nemalonus buvo Šakių kunigų padėjimas, kad vietoje nebuvo kapinyno, numirėliai būdavo laidojami Plieniškiuose, mylia nuo bažnyčios. Klebonas kun. Kalėda, žmogus labai meilus ir lipšnus, (mirusis 1891 m.) išprašė iš barono Keidelio gabalą žemės pas pačius Šakius ir įtaisė čia kapinyną.

Prieš Lenkmetį Šakiuose buvo mokykla. Nuo 1848 m. jos mokytojas buvo evangelikas Gustavas Koch. Mokinių katalikų 1859 m. joje buvo 16. Kunigas tikybos dėstyti į ją eidavo du kartu savaitėje.

Prieš karą apie Šakių žydus buvo kalbama, kad Šakiai tai vienintelis Lietuvoje miestas, kur žydai nemoka lenkiškai kalbėti.

Šakiuose kitados gyveno Kudirka, „Varpo" redaktorius.

Lietuvos valstybėje Šakiai buvo padaryti Šakių apskričio centriniu miestu. Prieš karą apskrities centras buvo Naumiestis.

Po karo Šakiuose buvo įkurta „Žiburio" draugijos gimnazija, kuri iki šiol tebeveikia.

Šakiuose yra ir evangelikų parapija. Evangelikų bažnyčia yra arti miesto Šakių dvare. Ji yra gana graži, mūrinė, Ją statė Teodoras 1805 m.[304]

Sudargas, dabar miestelis ir parapija, buvo kitados karališkas kaimas, priklausiusių Jurbarko valsčiui, įkurtas pirmoje pusėje XVI-to šimtmečio, tur būt karalienės Bonos, ant kalno prie Nemuno arti Prūsų sienos.

Beveik šimtui metų praslinkus po to kaimo įkūrimo, buvo pastatyta jame koplyčia.[305] Valdant Žemaičių dijeciziją vyskupui Jurgiui Tiškevičiui, Medininkų sinode 1639 m. buvo išleistas dekretas apie koplyčių statymą tolimesnėse nuo bažnyčių vietose. Kad žmonės, kuriems sunku pasiekti bažnyčią dėl tolumo, neliktų nežiną tikėjimo tiesų, tas vyskupas priminė klebonams, kad prikalbintų bažnyčių globėjus patronus dvarininkus ir karališkų turtų laikytojus statyti koplyčias tolimose nuo bažnyčių vietose. Kur išteklius leidžia, vyskupas įsakė klebonams tose koplyčiose laikyti kunigą vikarą ir laikyti jose pamaldas, kaip ir parapijos bažnyčiose. Kur išteklius per menkas turėti vikarą, klebonui yra duodamas leidimas laikyti dvejas mišias, vienas parapijos bažnyčioje, antras koplyčioje, šiose šventėse: per Naujus Metus, Velykas, Šeštines, Sekmines, Grabnyčias, Švenč. Marijos Panos Dangun Ėmimą, per šv. Joną, šv. Petrą ir Povylą, Visų šventę ir Vėlių dieną.[306]

Šis vyskupo įsakymas tuojau buvo vykdomas visoje Žemaičių vyskupijoje ir ypač Virbalio dekanate. Sinodas buvo įvykęs sausio mėnesio 16, 17 ir 18 d. 1639 m. Tai tais pat metais ar kiek vėliau buvo pastatyta koplyčia Sudarge. Be abejo, ją statydino karalienė Cecilija Renata, Karaliaus Vladislovo IV žmona, laikiusi tada Jurbarką su visomis jo vaitystėmis, kaimais ir Naująja Valia, kaipo jai vyro suteiktą aprūpinimą. Tas pats to sinodo dekretas buvo priežastis, kad po dviejų ar trejų metų ta pati karalienė pastatydino bažnyčią Naumiestyje. Kita to dekreto sėkmė buvo ta, kad 1641 m. Sintautuose Veliuonos laikytojas Albertas

---

[304] Polujanskis, Augustaitis ir Slown. Geogr. Šakių pradžią kelią į kryžeivių laikus, bet tai tvirtinimas be jokio pagrindo.

[305] Žemaičių Vyskupystė, 155.

[306] Collectanea Const. Samog. p. 100.

Radvila pastatė koplyčią, kad Plokščių savininkas Krišpinas Kiršenšteinas 1670 m. Plokščiuose įkūrė bažnyčią, ir 1687 m. Gelgaudiškio savininkas Šakaičiuose koplyčią.

1724 m. gruodžio 2 d. Naugardo vaivadai ir Jurbarko laikytojui Jonui Radvilai prašant, karalius Augustas II Sudargo kaimą pakėlė į miestų eilę ir jo laikytojo garbei praminė jį J a n s b o r g u. Tik vardas žmonėse neprigijo. Stanislovas Augustas, patvirtindamas to miesto privilegijas 1792 m. gegužės 12 d. suteikė jam herbą, kuriame atvaizduota šoblė ir kardas, kryžiavai sudėti ir laurų vainiku perjuosti.[307]

Bažnyčią Sudarge, arba oficialiai vis vadinamame Jansborge, medinę mažą pastatė grafas Potockis, Jurbarko laikytojas, apie 1749 m. kaip tai liudija dekano vizitos aktas iš 1859 m. Ji buvo Jurbarko filija. Prie Prūsų ji buvo padaryta savaiminga parapija.

Sudargo klebonas buvo neblogai aprūpintas: Iš 1844 m. inventoriaus žinia yra, kad jis turėjo 4 daržus, 104 margus ir 219 prentų lauko ir iš Griškabūdžio girininkijos 108 sieksnius malkų. Po Lenkmečio rusų valdžia lauką ir malkas atėmė.

Sudargo metrikai pradėti rašyti 1752 m. Iš to reikėtų manyti, kad nuo to laiko ten nuolat ėmė gyventi kunigas.

Lenkų karalystės laikais Sudarge buvo mokykla. 1859 m. joje buvo 49 mokiniai. Mokyklos namas tais metais buvo pasenęs ir supuvęs, dėl to iš varžytynių parduotas už 21 rublį 55 kapeikas. Gal dėl nuosavaus namo stokos mokinių skaičius 1560 m. sumažėjo iki 35. Mokytojas buvo Jurgis Civinskas. Tikybos joje kunigas mokė du kartu savaitėje.

Sudargo klebonų ypatingai minėtinas yra kun. Martynas Sidaravičius, platinęs lietuviškas knygas visur Lietuvoje tuo sunkiausiu lietuviškos spaudos draudimo laiku, kada dar lietuviškų laikraščių nebuvo ir apie palaikymą lietuviškos spaudos ir lietuviškų knygų platinimą niekas nemanė. Apie pirmąją savo gyvenimo dalį jis pats šiaip rašo: „Kunigo Martyno Sidaravičiaus gyvenimo bėgis. Esu gimęs Plėgų kaime Marijampolės apskrityje,[308] Augustavo gubernijoje 1829 m. spalių 9 d. iš tėvų kaimiečių Jur-

[307] Polujanski, 125.

[308] Tada Marijampolės apskritys buvo didesnis buvo apėmęs ir dabartinį Šakių. Plėgai yra Lukšių par.

gio ir Magdalenos Ulinskaitės Sidaravičių. Mokslo pradžią ėmiau iš savo tėvo, o jam mirus, negreit nuvykau mokytis į Marijampolę; o po trejų metų iš ten nuvažiavau pas pusbrolį kunigą Antaną Marcinskį, kurs tada buvo klebonas Belske. Pas jį būdamas, per metus rengiausi į dvasinį luomą. Paskui jis mane nusiuntė į Studzianną prie Pilicos pas Filipinus (kunigus vienuolius), kurie turėjo leidimą iš Sandomiero dijecezijos Administratoriaus Zvolinskio rengti auklėtinius į seminarijas. Po vienerių mokslo metų sugrįžau į Lietuvą atlankyti savo motinos. Čia giminių prikalbintas nuvažiavau į Seinus rūpintis, kad priimtų į seminariją, o kad jau buvo po aspirantų egzamino ir nebuvo Seinuose profesorių, kas buvo vakacija, buvau užtikrintas vieno labai garbaus kun. profesoriaus, likusio parapijoje, 1855 m. rugpiūčio 15 d. Skaisčiai Galingo kunigo Butkevičiaus[309] laikais, kad būsiu priimtas į Seminariją. Trejus metus išbuvęs seminarijoje Seinuose, buvau įšvęstas kunigu Garbingiausio Vyskupo Skaisčiai Galingo Volončiausko Varniuose 1858 m. lapkričio 27 d. Buvau vikaras prie Alvito bažnyčios penkerius metus, pirmi metai, kai gyvenu Griškabūdyje. Griškabūdis 1864 m. kovo 22 d. kun. Martynas Sidaravičius".[310]

Taip k. Siderevičius rašo apie save. Tėvas, pamokęs jį šiek tiek skaityti ir gal rašyti, mirė ir paliko jį be globos. Vyresnis brolis, paėmęs tėvo ūkį juo nesirūpino ir mokytis neleido. O jis veržėsi prie mokslo. Ganydamas brolio gyvulius, jis turėdavo ir knygą skaityti ir tam tikrą lentą rašyti. Kad turėtų už ką nusipirkti popieros, prašydavo, kad jam pavakarių duotų šeimininkė ne virtų, bet žalių kiaušinių. Tuo laiku Lukšiuose vikaras buvo kun. Tatarė, kurs pats laikė mokyklą ir pats mokė. Jei Martynas negavo eiti į tą mokyklą, tai bent jis galėjo turėti nurodymų ir pažadinimų, kad pats mokytųsi. Jam, besiveržiančiam į mokslą ir jau suaugusiam, atėjo į pagalbą jo pusbrolis kun. Antanas Marcinskis, gyvenęs Varšuvos archidijecizijoje, tas, kurs parašė trumpą lietuviškai lenkišką vadovėlį mokytis lenkų kalbos. Tas jį paėmė į savo globą ir leido, kaip jis rašo, mokytis į Marijampolę, paskui pas save pats rengė į seminariją ir siuntė į vienuolių Filipinų mokyklą.

---

[309] Butkevičius buvo tada Seinų vyskupijos administratorius.

[310] Išversta iš lenkiškai rašyto autografo, esančio Marijonų bibliotekoje Folijante; Akta Opisów biega życia Duchownych.

Įšvęstas kunigu, gavo eiti vikaro pareigas Alvite, kur išbuvo 5 metus. Čia jam besant, užėjo neramus Lenkmečio laikas. Nežinia už ką, vieną kartą jam prireikė bėgti nuo besivejančių jį raitų kazokų. Vilkaviškyje, jiems bematant, jis jų vejamas įspruko į vieną žydo kiemą ir dingo. Kazokai beieškodami jo išgriozdė visus kampus ir nerado. Jis tuo tarpu buvo pasislėpęs po vienu dideliu briku, esančiu tarp vežimų. Su rankom ir kojom jis įsikabino po apačia į to briko pertrauktį (įšautį) ir nepastebėtas po juo iškybojo, iki kol kazokai žydo namų visus užkampius griozdė.

Iš Alvito jis buvo nukeltas į Griškabūdį, paskui į Liudvinavą ir į Šakius. Žmonių visur jis buvo mylimas dėl jo paprastumo, nuoširdumo ir dėl graudžių pamokslų. 1873 m. jis buvo paskirtas Sudargo klebonu. Beklebonaudamas toje mažoje parapijoje ir neturėdamas vikaro, jis nuveikė didį tuo laiku reikalingiausią visai Lietuvai darbą. Jau devinti metai buvo beeiną nuo lietuviškos spaudos uždraudimo. Lietuviškų knygų pirkti jau niekur nebuvo galima gauti. Rusiškomis raidėmis spaustos maldų knygos buvo labai pigiai parduodamos arba ir dovanai dalinamos. Rusų valdžios tikslas buvo aiškus: rusinti ir traukti į pravoslaviją. Iš kitos pusės paklausyti rusų viliojimo buvo didelis pavojus: žmonės už paliuosavimą nuo baudžiavos buvo rusų valdžiai labai dėkingi. Taigi Lietuvos gyvenimo aplinkybės buvo pastačiusios labai rimtą klausimą: ar lietuviai nesiduos rusinti ir ar rusų viliojami neims eiti į cerkvę? Visur Lietuvoje kunigai matė tą pavojų ir kiekvienas aplinkui save tylomis nejučiomis rengė žmones nepasiduoti rusų viliojimams. Bet plačiai veikti į visą Lietuvą tuo pavojingu laiku sugebėjo tik du Dievo Apvaizdos tam skirtu vyru: vienas tai dvasios milžinas vyskupas Motiejus Valančiauskas, kitas prastutis užkampio parapijos klebonėlis savo mokslinimu, papročiais ir nusistatymu daug prastesnis už kitus nekartą išdidžius klebonus. Tai buvo kun. Sidaravičius. Jis turėjo vieną didį tikslą, vieną savo gyvenimo uždavinį: platinti visur Lietuvoje lietuviškas maldų knygas ir dvasines knygas. Jis matė, kad šia priemone jis užbėgs rusų tikslams už akių, pastatys jiems kliūtį ir sustabdys gresiantį lietuviams pavojų.

Pirmą mintį ir pažadinimą vykdyti šį didį uždavinį jis buvo ėmęs iš vyskupo Valančiaus. Jam ir kitiems įšvęstiems į kunigus vyskupas Valančius sakydamas prakalbą pabrėžė jų būsimus uždavinius: mokyti žmones, įdiegti jiems į širdį tikėjimo tiesas,

tikėjimu daryti juos tvirtus ir nenugalimus, mokyti netik pamokslais, bet ir knygomis platinant jas žmonėse.

Jei k. Sidaravičius, būdamas vikaras minėtose parapijose, nedaug kreipė dėmesio į knygų platinimą, nes jų nebuvo kur gauti, tai visomis jėgomis, visa širdžia atsidėjęs vykdė vyskupo Valančiaus pažadinimą, beklebonaudomos Sudarge. Iš lenkų kalbos vertė knygas — pats arba atskirus jų skyrius duodavo kitiems jam padedantiems kunigams išversti, paskui pats taisydavo ir siųsdavo į Prūsus, į Tilžę spausti. Padėjėju tam darbui jis susirado vieną žemaitį dvarininkėlį Kušeliauską.

Spaustuvėms išmokėti už spaudžiamas knygas išsyk jis dėjo savo paties sutaupytus pinigus. Jis buvo taupus. Mėsos nevalgė visą gyvenimą. Jaunas būdamas, jis buvo padaręs Dievui įžadą, kad, jei gausiąs įeiti į kunigus, mėsos nevalgysiąs. Jis tą įžadą griežtai pildė visą gyvenimą. Degtinės negėrė. Jo rūbai daugiausia buvo naminio darbo. Žiemai jo kailiniai buvo naminių avių kailių, aptraukti juodu namų darbo milu. Nei autų, nei kojinių kojoms jis nevartojo, basnierčia kaimiškais batais apsiavęs jis avėdavo tiek žiemą tiek vasarą, tik senas būdamas, ėmė to gailėtis, kai reumatas ėmė įsimesti jam į kojas. Taip aštriai ir taupiai gyvendamas, viską kas atlikdavo nuo labai mažų jo gyvenimo reikalavimų, jis dėjo į knygas. Kai knygų spausdinimas labai padidėjo ir jis nestengdavo iš savęs užmokėti spaustuvėms, jis susirado žmonių, aukojančių pinigus spaudai.

Išspaustas Prūsuose knygas reikėjo gabenti per sieną ir Lietuvoje platinti. Išsyk, kol pasienio sargyba nejautė, ką jis daro, jis pats su vežimu iš Tilžės knygas parsiveždvo, ir per sieną jį sargybos viršininkas, nedaręs kratos, praleisdavo. Bet taip buvo neilgai. Sargybos viršininkui kartais jis nusiųsdavo žąsį, žuvies Nemune pasibridęs, arba kokį kitą daiktą. Tas viršininkas jį vadindavo šventu žmogum ir priekabių neieškodavo. Kai žandarų viršininkai ėmė pastebėti knygų platinimą, k. Sidaravičius turėjo atsargiau elgtis. Per sieną knygas ėmė gabenti slapta jam atsidavę žmonės. Pargabentus knygų maišus jis laikydavo kaimuose pas jam ištikimus ūkininkus jų kluonuose, pašiūrėse ar šiauduose.

Knygas platino jis pats naktimis. Prisikrovęs vežimą naktimis važiuodavo į įvairias parapijas ir pažįstamiems žmonėms palikdavo po maišą duodamas nurodymų, kaip jas turi išplatinti, ir visur susirasdavo padėjėjų, pamaldžių žmonių, jaunų ir senų, vyrų ir

moterų. Važiuodamas naktimis vengdavo bažnytkaimių ir miestelių, kad neužsitrauktų juose esančių rusų sargybinių akis. Pasiekdavo ir tolimiausias parapijas, Dzūkuose esančias, net Kapčiamiestį, toli į pietus už Seinų. Žemaičių vyskupijoje nuvykdavo iki Palangai ar ir kur toli į rytus. Vieną ar du kartu buvo net Vilniuje, kur prie Aušros vartų karabelnikus kalbino pardavinėti lietuviškas maldų knygas.

Kad jis buvo Sudarge tik vienas kunigas, tai toli išvažiuoti jis ne visada galėdavo. Kai pas jį nuvykdavo koks svečias kunigas, jis sakydavo: Paviešėk pas mane, iki aš sugrįšiu. Jis svečią palikęs išvažiuodavo su knygomis ir grįždavo tik už kokios savaitės ar net kartais ir už dviejų.

Taip bevežiodamas knygas, jis susirado visur padėjėjų kunigų ir nekunigų. Taip jis nejučiomis slapta suorganizavo knygų platinimą visur Lietuvoje. Iš jo rankos ir paskatinimo išėjo pirmieji knygų platintojai ir knygnešiai. Jei vėliau atsirado knygnešių, kurių jis nepažinojo, tai vis tiek jie buvo išėję iš jo suorganizuoto knygų platinimo tinklo; jie buvo jo inicijatyvos ir jo minties vaikai. Veltui kai kurie rašydami kelia kai kurių knygnešių nuopelnus Lietuvai, nė žodelio neprasitardami apie visų knygnešių tėvą. Visų knygnešių inicijatorius ir tėvas buvo kun. Sidaravičius. Taigi jeigu garbingas sūnus, tai turi būti pripažinti nuopelnai ir tėvui, kurs sūnų įkvėpė ir išmokė knygas platinti.

Kun. Sidaravičius turėjo padėjėjų ne tik tolimose vietose, bet ir pas save Sudarge. Tie jo padėjėjai, kaip ir jis, ėmė knygas vežioti toli į įvairias parapijas. Išsyk jie buvo tik priklausomi padėjėjai, vėliau pamatę, kad knygų platinimas duoda gero pelno, jie išsiliuosavo iš jo priklausomumo ir savarankiškai ėmė platinti. Vienas jų kun. Sidaravičių skaudžiai apvylė ir apgavo, bet senatvėje abu vėl susigerino. Knygų platinimas knygnešių rankose virto pramone, duodančia gerą pelną. Iš tos pramonės kai kurie knygnešiai visai gerai pasipelnė ir pralobo, bet nepraturtėjo jų tėvas kun. Sidaravičius.

Kun. Sidaravičius ne tik platino knygas, bet turėjo turėti reikalų su spaustuvėmis, kurioms siųsdavo ir rankraščius ir užsakymus. Tos mokėjo labai jį naudoti. Už knygų spaudimą jis turėjo mokėti, kiek spaustuvė pareikalaudavo. Vieną sykį kilo dėl to kivirčas tarp jo ir spaustuvės. Jam buvo aštriai atsakyta, kad varai uždraustą rusų valdžios darbą, aš tave rusų valdžiai išduosiu.

Kun. Sidaravičius šitokius grasinimus turėdavo pinigais nutildyti. Vis didėjant knygų pareikalavimui didėjo ir spaustuvių darbas ir pelnas. Bet to joms nebuvo gana. Naudodamos beteisę kun. Sidaravičiaus padėtį, jos prisisavino spaudžiamų knygų nuosavybę, jų pelnas didėjo ir labai jos pralobo.

Kun. Sidaravičius galėjo tik žiūrėti, kaip jo iniciatyva ir darbu Lietuvoje lobsta knygnešiai, užsienyje spaustuvės, o jam pačiam lieka tik tuščios rankos. Bet tas tuštumas ir vargas lietė tik jo asmenį, ne jo idėją. Jo idėja atsistojo ant labai tvirtų pamatų. Prūsuose spaustuvės spaudė vis daugiau lietuviškas knygas ir nemanė atsisakyti nuo to taip pelningo darbo, o Lietuvoje knygnešiai visur jas pardavinėjo imdamiesi neblogą pelną. Daug kas jų įkliuvo į rusų žandarų rankas ir buvo ištremti į Rusiją; į jų vietą stodavo kiti.

Tie knygnešiai vėliau drauge su maldų knygomis ir dvasinėmis knygomis platino ir laikraščius. Aš pats, būdamas jaunas, iš vieno knygnešio, kurs su maldų knygomis atvažiuodavo į Griškabūdį, pirkdavau „Tėvynės Sargą" ir „Varpą".

Taip kun. Sidaravičius, įvykdęs savo didį uždavinį knygas platinti, išrišo ir spaudos klausimą ir pašalino rusinimo pavojų. Lietuva buvo dėl jo darbo pilna lietuviškų knygų. Tai lietuviškų knygų draudimo pašalinimas ir lietuviškos spaudos atgavimas buvo jau tik laiko klausimas. Atsirado ir žmonių, kurie šio klausimo išrišimą varė ir privedė prie laimingos pabaigos.

Kai jis ėmė senti ir pasidarė nerangus su knygomis važinėti, jo rūpesčiu ir darbu buvo jau prieita prie to, kad buvo kas spaudė knygas ir kas jas platino. Jo uždavinys buvo baigtas. Užsiėmęs spauda ir knygomis, jis nedaug žiūrėjo į bažnyčios taisymą. Jei kas matydamas reikalą taisyti bažnyčią, jam tai primindavo, jis atsakydavo, kad reikia bažnyčią statyti pirma žmogaus sieloje, ir jis tai darąs knygas platindamas. Kad reikalas vis didėjo ir jo senatvės paalsinto darbų parapijai neužteko, buvo paskirtas kitas klebonas. Jis Sudarge pasijuto antraeilėje vietoje. Tada jis ėmė pritirti ir senatvės kartumų.

„Vieną sykį atėjęs žmogus rado jį bulves beskutant. Jegamastėli, argi jau nėra kam bulvių nuskusti? Matai, koliai šuo lojo, atsakė jisai, visiems buvo geras, o kai paseno, tai nieks jo neatsimena".[311]

[311] Šaltinis 1910 m., p. 214.

Pastiprintas šv. Sakramentais atsiskyrė su šiuo pasauliu 1907 m. kovo 7 d. Palaidotas buvo Sudargo kapinėse. Ant jo kapo buvo pastatytas labai menkas akmuo su įstatytu jame mažu geležiniu prastu kryžium, tinkančiu tik paprastam elgetai. Dabar jo vietoje stovi gražus prieš keletą metų pastatytas paminklas.

Pripažįstant kunigui Sidaravičiui labai didelius nuopelnus Lietuvai, reikia dar pastebėti, kad jis originališkai nieko nerašė, tik versdavo iš lenkų kalbos, įmaišydamas daug lenkiškų žodžių. Knygas spausdavo su vyskupo Valančiaus aprobata 1863 m. Tą aprobatą dėti jam buvo leidęs pats vyskupas Valančius.

Paminėti reikia ir kitą Sudargo kleboną, k. Juozą Dailidę, prie kurio mirė k. Sidaravičius. Tas beveik iš pamatų pertaisė bemaž begriūvančią bažnyčią, pastatė naują kleboniją ir pataisė visas trobas. Jis mirė 1910 m., palikdamas savo sutaupytą turtą 300 rublių kauniškei „Motinėlei", šelpusiai moksleivius.

Prieš karą medinė Sudargo bažnyčia sudegė. Po karo naują pradėjo statyti mūrinę kun. Mykolas Brundza. Bestatant sugriuvo. Paskui jos statybą varė kun. V. Dumčius. Dabar ją rengia k. Sim. Barčaitis. Įtaisyti nauji altoriai, sakykla.

Sudargo parapijoje yra daug vokiečių evangelikų. Sudarge jie turi savo bažnyčią.

Naumiestis, išsyk buvo Duliebaičių kaimas, karalienės Bonos įkurtas Širvintos ir Šešupės šakėje, turėjusis 24 valakus žemės, 1561 m. dar ne visas apgyventas. Tasai kaimas priklausė Jurbarko valsčiui ir Naujosios Valios (Virbalio) vaitystei, buvo didžiojo kunigaikščio nuosavybė ir jo gyventojai, kaip viso Jurbarko valsčiaus ūkininkai, didžiojo kunigaikščio valdiniai. Tame kaime 1561 m. buvo tik 8 ūkininkai: Grigas Duliebaitis, Šimkus Rogaižūnas ir Hanus Rogaitis turėjo po 3 valakus žemės, Andrius Kiepurka 2 val., Motiejus Lioliūnas, Jonas Martynaitis, Šimkus Stankūnas ir Jurgis Podžiūnas po vieną valaką, kiti valakai buvo tušti. Grigas Duliebaitis, kurs, rodos, pirmas čia apsigyveno ir kurio pavardė virto kaimo vardu, laikė toje vietoje alinę smuklę.[312]

Tą Duliebaičių kaimą 1643 m. karalienė Cecilija Renata, Vladislovo IV žmona, kuriai tarp kitų žemių Jurbarko ir Naujosios valios valsčius buvo duotas jos aprūpinimu, pavertė miestu, davė

---

[312] Jurbarko ir Naujosios Valios inventorius, Jablonskio Inventoriai, 652-3, 574.

jam savo vyro vardą, pavadindama jį Vladislavovu, suteikė herbą, vaizduojantį elnio galvą su ragais ir trimis žvaigždėmis. Tam miestui ji suteikė Magdeburgo teises, išimdama jo gyventojus iš po D. L. K. įstatymų ir paliuosuodama juos iš karvedžių, kastelanų, seniūnų, laikytojų, teisėjų ir pateisėjų valdžios. Miestui valdyti ji pastatė vaitą, kurį ji pati skiria ir kurs turi būti šlėktos kilimo ir to miesto gyventojas, ir taip pat burmistrą, kurs, kaip ir kituose D. L. K. miestuose yra pačių miestiečių renkamas ir Jurbarko seniūno patvirtinamas. Vaitas su prisiekusiais launinkais teisia kriminalines kaltes, o burmistras su patarytojais sprendžia civilines bylas. Apeliacija gali eiti į Jurbarko laikytojo teismą, kurs turi spręsti pagal Magdeburgo teises. Šituo išsprendimu nepatenkintieji gali apeliuoti ir į karalienės teismą.

Miestiečiai, teismams laikyti, turi pasistatyti rotušę su laikrodžiu jos viršuje. Po rotuše arba aplinkui rotušę, gali įsikurti krautuves, iš kurių mokesčius ims miesto valdyba ir naudos juos miesto reikalams. Besikuriąs miestas dvylikai metų paliuosuojamas yra nuo visų mokesčių ir pareigų valstybei. Žemės miestas gauna viso 32 valaku. Miestui leidžiama pasistatyti malūną, kurs, pasibaigus 12 laisvės metų, mokesčius mokės karalienės iždui. Mieste gali kurtis įvairių amatų cechai. Saiko mokestį po šilingą nuo bačkos ir mokestį už vietą per turgus ir muges po grašį nuo bačkos miesto valdyba rinks ir naudos visiems miesto reikalams.

Pagal gyventojų prašymą žydams mieste apsigyventi draudžiama. Turgus miestui skiriamas sekmadienyje, o mugės metuos trys: per Grabnyčias, per šv. Petrą ir Povilą ir pirmą Adventų sekmadienį, kurių kiekviena trunka visą savaitę.

Tą karalienės Cecilijos Renatos privilegiją, duotą Varšuvoje 1643 m. kovo 26 d., karalius Vladislovas IV patvirtino 8 balandžio tų pat metų. Tą pat privilegiją pripažino Augustas II 1723 m. sausio 9 dieną, leisdamas gyventi tame mieste ir žydams, ir taip pat Augustas III 1744 m. 12 lapkričio ir pagalios Stanislovas Augustas 1766 m. 15 lapkričio, palikdamas apsigyvenusius mieste žydus.[313]

Naumiesčio oficijalis vardas Vladislavovas žmonėse neprigijo ir miestas vis buvo vadinamas Naumiesčiu arba tiesiog Miestu.

---

[313] Naumiesčio miesto privilegijos paliudytas nuorašas yra laikomas to miesto valdyboje. Ją leido man nusirašyti burmistras p. Skirgaila. Už tai reiškiu jam širdingą padėką.

Tą žmonių vardą paėmė Prūsų valdžia ir, išsivertusi jį vokiškai, vadino N e u s t a d t. Šitas vokiečių pavadinimas, lenkiškai išverstas N o w e M i a s t o, perėjo ir oficijalius dokumentus. Šis lenkišas vertimas yra vartojamas Naumiesčio bažnyčios inventoriuje 1806 m., bet jame neužmirštas ir senesnysis Vladislavovas. Tik vienas vardas N o w e M i a s to yra pavartotas aficijaliame Naumiesčio bažnyčios ir parapijos fundušo sąraše 1819 m. tai yra, Lenkų karalystės laikais, kuri, vėliau susipratusi, vėl ėmė vadinti Vladislavovu. Vladislavovo vardas buvo laikomas ir rusų iki pat karui. Lietuvos valdžia, kai prieš keletą metų buvo ten pastatytas Kudirkos paminklas, ėmė vadinti K u d i r k o s N a u m i e s č i u.

Naujai kuriamame mieste 1642 m. buvo pastatyta koplyčia ir rūpinimąsi jąja, kaip tai matyti iš vizitacijos akto 1703 m., Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui sutinkant, paėmė Virbalio klebonas Eijaševičius Geišas. Tą koplyčią ar gal naujai karalienės Cecilijos Renatos 1644 m. pastatytą bažnyčią tas pats vyskupas atidavė vienuoliams tos pat karalienės pakviestiems Karmelitams. Jiems išlaikyti ta karalienė iš Jurbarko seniūnijos pajamų paskyrė 400 auksinų kas metai. Kiek vėliau, 1667 m. karalius Jonas Kazimieras į vietą tų pinigų užrašė jiems 12 tuščių valakų žemės Meištuose dešinėje Šešupės pusėje.[314]

Karmelitų vienuolija buvo įkurta kryžiaus žygių laiku Palestinoje 1155 m. kryžininko Bertoldo, kurs su 10 eremitų apsigyveno ant Karmelio kalno ir pasistatė koplyčią. Jo pasekėjai, nuo apsigyvenimo vietos gavę vardą, Karmelitai, arabų iš Palestinos išstumti, platinosi Vakarų Europoje, Lenkijoje ir Lietuvoje. Vieni jų laikėsi aštresnių įstatų ir vadinosi basieji, kiti kiek lengvesnių. Naumiestyje buvo basieji.

Apie Naumiesčio Karmelitus šiek žinių likę Žemaičių vyskupo Jeronimo Krišpimo Kiršenšteino vizitacijos akte 1703 m. Naumiestyje jų tada buvo keturi kunigai.[315] 1680 m. pirmosios vietoje jie pastatė medinę kryžiaus pavidalo bažnyčią vienuolyno lėšomis. Ją konsekravo minėtasis vyskupas 1699 m. Jie įvedė

---

[314] Visitatio 1703 m. yra Naumiestyje paliudytas nuorašas. Inventorius 1806 m. Volumen Legum, IV, 1008.

[315] Eliseus Moszewicz, prior, Victor Piotrowski subprior, Manseutus Szyrszen, Joannes Žukiewicz.

Švenč. Marijos Panos Škaplieriaus broliją, gavę leidimą iš savo generolo. Jų vienuolyną kas metai lankydavo jų provincijolas. Gimusiųjų ir vedusiųjų metrikus jie pradėjo rašyti ar 1680 m. ar bent tais metais pradėtą rašyti knygą pristatė parodyti lankančiam jų bažnyčią vyskupui. Mirusiųjų metrikų jie neturėjo ir nerašė, nes kaimų gyventojai kaip jie teisinasi, mirusius laidodavę ne bažnyčios kapinėse, bet savo kaimų kapuose. Vyskupas jiems įsakė rašyti ir mirusiųjų metrikus ir turėti knygą, į kurią būtų įrašomi vyskupo ir dekano paliepimai.

Antrai medinei mažnyčiai pasenus, karmelitai Naumiestyje 1783 m. su parapijos pagalba pastatė didelę, naują, mūrinę su dviem eilėm labai rimtų stiprių piliorių dalinančių ją į tris navas, kurių vidurinė platesnė ir daug aukštesnė už šonines viršuje žemiau skliautų iš abiejų pusių turi po antrą langų eilę. Konsekravo ją 1787 m. 13 gegužės Žemaičių dijecezijos oficijolas sufraganas vyskupas Adomas Koscis Šv. Kryžiaus atradimo vardu.

Ta bažnyčia ne vienais metais buvo pastatyta. Jos Karmelitai negavo nė pabaigti, kai ištiko nelaimė. 1803 m. sudegė Naumiestis. Gaisras pasiekė ir bažnyčią, sudegė iš abiejų pusių jos žemesnieji stogai, buvusieji ant šoninių navų. Ugnis sunaikino ir Karmelitų vienuolyną, kurį tais pat metais šiaip taip apsitaisė. Bažnyčią uždengė laikinu šiaudiniu stogu. Tada dar nebuvo baigti bokštai: vienas buvo išmūrytas iki pusei, antras kiek mažiau. Baigė juos 1870 m. k. Juozas Marma.

Karmelitams jau nebuvo lemta išvysti baigtus bokštus ir bažnyčią visai atitaisytą po gaisro. Naumiestis, kaip ir visa Sūduva, nuo 1794 m. buvo Prūsų valdžioje. Naujas šeimininkas protestantas skubino griauti, ką katalikai amžiais buvo statę. Pirmiausia kibo prie vienuolyno fundašinio turto. O tas turtas po pirmo užrašo buvo padidėjęs. Karmelitai turėjo netik Meištus, kurių lauko dalį jie buvo apgyvendinę su sąlyga, kad jų ūkininkai dirbtų jiems po vieną dieną savaitėje, bet dar 3 valakus miesto laukuose, jurisdiką mieste, tai yra, gyventojus įsikūrusius ant jų daržų ir mokėjusius jiems už tai mokesčius, ir dar vienos smuklės pelną, be to dar turėjo malkų iš valdžios girių. Prūsai tą viską 1796 m. atėmė ir Naumiesčio Karmelitams už tai paskyrė metinės kompetencijos 1785 lenkiškus auksinus, kurių vertė tada, Lenkijai sugriuvus, buvo labai menka, ir 16½ achtelių malkų, kurių gaudavo vos 10. Po to pirmo smūgio greit turėjo ateiti ir antras.

1805 m. Prūsai visai panaikino Karmelitų vienuolyną Naumiestyje.

Karmelitai Naumiestyje veikė 160 metų. Jų gražaus veikimo išraiška ir paminklas yra jų statyta didinga, dailiausia ir didžiausia Vilkaviškio vyskupijoje bažnyčia. Jie paliko ne tik tą vieną atmintį. Jie pastatė dar kitą bažnyčią. Griškabūdyje medinę, gražiausią ir didžiausią visų medinių bažnyčių netik Vilkaviškio dijecezijoje, bet ir visoje Lietuvoje. Tie dvi bažnyčios duoda gerą liudijimą apie jų dvasios gražumą ir prakilnumą.

Karmelitams vyskupas Jurgis Tiškevičius buvo pavedęs valdyti Naumiesčio parapiją apie 1643 m. Tuo laiku ta parapija nebuvo didelė, bet ji palengva plėtėsi į Jurbarko girią, kuri maž daug buvo apėmusi Novos sritį ir į pietus ėjo iki Šešupės. Kiek joje tada buvo kaimų, nežinia. Praslinkus 50 metų, kiek galima spręsti iš metrikų, kurie prasideda 1680 m., buvo joje maž daug apie 100 ar kiek daugiau kaimų. Apie 1744 m. naujų kaimų joje buvo išsidauginę į rytus tiek, kad Karmelitai rūpinosi turėti Griškabūdyje bažnyčią, kuri buvo pastatyta 1744 m. Kad ta bažnyčia, ar geriau sakant koplyčia, buvo labai maža, tai iš to reikėtų manyti, kad kaimų čia dar nebuvo daug. Praslinkus 30 metų kaimų skaičius žymiai padaugėjo. 1773 m. visoje Naumiesčio parapijoje drauge su Griškabūdžio filija buvo šie kaimai:

„Vladislavovas arba Naumiestis, Ašmoniškiai, Ambrasai, Aperubiškiai (dabar Apirbiškiai), Antabūdis (Antapudzie, dabar kitaip Berūkščiai), Auksučiai (dabar ir Stragbūdis), Bliūkiškiai, Bliuvai, Bliūviškiai, Butkiškiai, Baltrušiai, Barzdai su koplyčia, Bajoraičiai, Beržupiai arba Vilkiškiai, Būdviečiai (Budawie), Būda, Bukšniai, Būbleliai (Boblele), Besąsparniai (Besespary), Degučiai, Dumčiai, Dovydiškiai, Dičkažienčiai, Francūziškiai (dabar tur būt Ropydai[316]), Franckabūdis, Griškabūdis, Gutostaniškiai (dabar Gustainiškiai) Galiniai, Gražiškiai, Globeliai, Gudaičiai, Jurgeliškiai, Jenčiai, Jogėliškiai, Janukiškiai, Jurgbūdžiai, Karčrūdė (Karczowa Buda), Keturnaujiena, Kutai, Krykliai, Kraujiškiai (Krawiszki), Kraujučiai, Kubiliškė, Kubilėliai, Kasikėnai, Kurklėnai, Liepalotai, Lypkai, Lauckaimis (Louskanie), Meištai, Miknaičiai Žemieji, Matarnai, Murinai, Mickai, Murei-

---

[316] Ropydai 1819 m. kaimų sąraše vadinami vienaskaitoje R o p i d a s, kur i nežinia ar ilgas ar trumpas.

kai, Mozūrai, Mergbūdis, Malviškiai, Miknaičiai Aukštieji, Meškašikiai (gal Meškinė?), Masiauskai, Muraškai, Norvaišai, Pūstelnykų Naujiena, Stragbūdis, Patašinė, Vinkšnupiai, Slobodka (gal Slabadai), Sliznė, Filipowa, Šilupiai, Morgowsčizna (Margauskai), Sędziakova (?), Šukėtiškiai, Pubiškiai, Staneikiškiai (gal Stainiškė), Žąsiniai, Vėderiškė (Vėdarai), Zaliablėkiai, Svirkiškiai (gal Skirkiškė), Pabalsupiai, Pavišakys (Zapowysokie), Kampiniai, Zavadzkai, Šikutiškė, Meškinis, Žiliai, Oškinė, Padvariškiai, Pavasijai, Piečiškiai, Pentiškiai, Paluobiai, Prapuoleniai, Panovaičiai (dabar Panoviai), Pusiauskiliai, Paužiškiai, Pavėsiai, Rudžiai, Ramoniškiai, Raugalai, Rogupiai (Rugupie), Rygiškiai, Ročkai, Storukai, Starviniškiai (?), Stočkai, Slobodka (?), Smilgiai, Šedvygai, Šukėta, Smolnica Serafinova, Šīrvydai, Stugučiai (Stogucie), Sparviniai, Sabijonai, Simokai, Slibinai, Šūkleliai, Suodžiai, Spruktai, Šaukščiai, Srėbalai, Šinkariai, Skirkiškė, Tupikai, Tumpai, Tamošupiai, Turčinai, Užkirtuliai, Urbantai, Urviniai, Usieniai, Užpiauniai, Vaitiškiai, Vyšpiniai, Vidgiriai, Viliūšiai, Viltrakiai, Vaišvilai, Valiai, Didždvaris (Wielki Dwor), Žvirgždaičiai, Žėgliai, Zygmantai, Žečkalniai, Žalvėderiai, Žardeliai, Žiliai, Zaveckai, Zaliašarkiai."[317] Be šitų kaimų, į Naumiesčio bažnyčią eidavo dar į 1000 katalikų iš Prūsų.

Šitame sąraše su Didždvariu ir Naumiesčiu yra 151 kaimas, tarp kurių yra keliolika vardų, dabar jau išnykusių. Kaimų skaičius iš po 1773 m. dar vis augo. Naumiesčio parapijos bažnyčios fundušo sąraše, oficialiai padarytame 1819 m. viso kaimų yra 66, Lesnictvos valsčiuje 61 su Lesnictvos dvaru, Sakalupio (Sakalupėnų) valsčiuje 4 su Sakalupio dvaru ir Kidulių valsčiuje tik vienas Vaišvilų kaimas; o Griškabūdžio parapijos tokiame pat fundušo sąraše yra 97 kaimai, visi priklausą prie Lesnictvos valsčiaus; taigi visų kaimų buvo 163, skaičius padidėjęs 12 kaimų. 1885 m. tasai kaimų skaičius toje pat Lesnictvos dvaro srityje, kaip žinia yra iš Geografinio Žodyno, išaugo iki 186.

Visoje Naumiesčio parapijoje 1773 m. pažymėtas yra tik vienas dvaras, Didždvaris, 1819 m. šalia šito dvaro, vadinamo jau

---

[317] Šis kaimų sąrašas yra imtas iš paliudyto nuorašo, 1773 m. nurašyto iš Varnių archyvo, dabar esančio Virbalio klebonijoje, pavadinto Limites paroeciae Vladislavoviensis. Jį galima palyginti su Naumiesčio, Griškabūdžio ir Pilviškių parapijų kaimų sąrašais, esančiais Seinų Rubricelėje 1911 m., p. 65—6, 60—1, 33—4.

Lesnictva, atsiranda Sakalupis, kurs jau ir seniau, turbūt, buvo ir priklausė prie Virbalio parapijos. 1855 m. Lesnictvos valsčiuje, tai yra Naumiesčio ir Griškabūdžio parapijų srityje šalia Didždvario yra dar du dvarai, Meištai ir Būbleliai. Meištams priskirti buvo 7 kaimai: Bajoraičiai, Detralgiai, Meištai, Globeliai, Kubilėliai, Suodžiai, Užpiauniai ir Naumiesčio miestas, o Būbleliams: Aperubiškiai, Būbleliai, Bukšniai, Kasikėnai, Šaukščiai, Turčinai, Usieniai, Zaltynai. Kiti Naumiesčio ir Griškabūdžio parapijų kaimai priklausė Didždvariui, turėjusiam 3700 margų. Visi tie dvarai ir kaimai buvo valdžios turtas.[318] Tame pat Lesnictvos kaimų sąraše yra paminėta nomenklatūra Rūda. Tai yra ne kas kita, kaip tik Karčrūdė, kuri tada (1855 m.) ar kiek vėliau virto dvaru.

Lesnictva, lietuviškai sakant girininkija, buvo ne kas kita, kaip vieta, kur gyveno Jurbarko girios girininkas (lesničy). Pagal Zygmanto Augusto valakų įstatymą girininkas gaudavo 9 valakus žemės, kurių 6 būdavo ūkininkų gyvenami, o trys darydavo dvariuką, kurio darbus turėdavo atlikti tie 6 ūkininkai. Jo pareiga buvo žiūrėti netik girią, bet rūpintis, kad kuriamieji iškirstoje arba ir nekirstoje girioje kaimai būtų taisyklingai apgyvendinami, kai revizorius būdavo nurodęs jiems vietą, o matininkas išmatavęs į valakus. Tiek žemės bus turėjęs ir Lesnictvos girininkas. Tas mažas Lesnictvos dvariukas virto dideliu dvaru, be abejo, prie daug kartų minėtojo Lietuvos iždininko Antano Tyzenhauzo, tai yra keliais ar keliolika metų prieš 1773 m., kuriais jis yra vadinama Didždvariu (Wielki Dwor). Nors Lenkų karalystės laikais ir vėliau prie rusų tas dvaras oficijaliai buvo vadinamas Lesnistva, bet Griškabūdžio parapijoje, buvusioje jo srityje, jis žinomas buvo vis Didždvario vardu. Nemažas jis ir buvo, nes 1855 m. turėjo 3700 margų. Dabar išparceliuotas.

Apie 1860 m. Didždvaryje buvo veisiamos šilkinės kirmėlės, gaminančios iki 5000 kokonų. Joms šerti buvo auginami šilkmedžiai, kurių medelyne buvo 12 000 medelių.[319]

Atėmus iš Naumiesčio Karmelitų žemę ir panaikinus vienuolyną, bažnyčios fundušas, kaip tai matyti iš 1806 m. inventoriaus, buvo trys daržai, kurių du tas inventorius vadina daržovių daržais

---

[318] Slown. Geogr. V, 160—1, kur yra daug iškraipytų vardų ir klaidų.
[319] Sl. Geogr. V, 160.

ir vieną kluono daržu. Pagal 1819 m. sąrašą tuose daržuose buvo vienas margas žemės. Fundušas buvo ir mūrinė klebonija, statyta 1807 m. Be to, dar klebonas gaudavo, kompetencijos 1785 lenk. auksinus už paimtas vienuolyno žemes, 60 auksinų iš miesto kasos už atimtą jurisdiką, iš valdžios girios 16½ achtelių malkų, kurių pagal 1806 m. inventorių tekdavo jam tik 10. Vėliau pagal sąrašą 1819 m. malkų klebonui buvo skiriama iš Griškabūdžio ir Pilviškių girių 45⅓ sieksnių ir 9½ sieksnio kelmų. Tiek malkų, turbūt, gaudavo iki Lenkmečiui.

Vienuolyną panaikinus, pirmas Naumiesčio klebonas buvo paskutinis Karmelitų vyresnysis Birmonas, mirė jis 1829 m. būdamas Seinų katedros kanauninku. Po jo buvo šie klebonai: Anicetas Jucevičius, pralotas Butkevičius, Motiejus Kulbokas (Kolbačevskis), garbės kanauninkas, Juozas Dičpinigaitis, pralotas Salemonas Olekas nuo 1878 iki 1920 m.

Minėtinas yra ypač kun. pralotas Olekas. Jei Karmelitai pastatė didingą bažnyčią, tai pralotas Olekas, parapijos padedamas, davė jai iškilmingą, švelnią, malonią ir gražią išvaizdą, ir išorinę, ir išvidinę. Bažnyčia neturėjo šventoriaus. Paliai vieną jos šoną ėjo kelias į Šešupę ir paliai tą kelią buvo žydo tvartai. Tiems tvartams užsidegus, nukentė nuo ugnies ir bažnyčia. Praloto rūpesčiu, brangiai už pėdą po rublį, buvo nupirkta iš žydo gabalas žemės, kelias buvo pastumtas tolyn ir padarytas gražus šventorius, kurs pirma buvo tik kitame bažnyčios šone. Pralotas aptvėrė šventorių tvirtu mūru, paįvairintu stipriais keturkampiais pagražintais stulpais ir mūriniais tarpais su įspaustais į juos graikiškais kryžiais. Pryšakyje į tą mūrą davė geležinius vartus įstatytus į suskliaustą mūrą su geležinėmis durimis iš šonų ir su stovylomis jo nišose. Paliai tą mūrą prisodino liepų, klevų ir kaštanų. Viduje įdėjo gražias grindis, įtaisė naujus vargonus, perdirbo ir atnaujino altorius, parūpino į juos naujus dailius paveikslus, į langus padirbdino spalvuotus meniškai išgražintus su paveikslais stiklus (vitražus), naujai pastatė didįjį altorių, bažnyčios vidui, pilioriams, sienoms ir skliautams davė švelnią palichromiją. Zokristiją aprūpino puikiais bažnytiniais rūbais ir indais taip gausiai, jog kitos tokios nebuvo visoje Seinų dijecezijoje. Jis padidino ir atnaujino kleboniją, taip pat ir trobas, užvedė vaisingų medžių sodą, jo pakraštį, Šešupės krantą apsodino liepų alėja. Padidino

ir aptvėrė kapinyną. Bažnyčią, kleboniją su jos trobomis ir parapiją visada jis laikė gražioje tvarkoje. Taip Naumiesčio parapija jo rūpesčiu pasidarė pirmutinė Seinų vyskupijoje, pavyzdys kitoms bažnyčioms. Gerėjosi ja ir kunigai lenkai. Vienas Seinų vyskupijos klebonas lenkas lenkiškoje dijecizijos dalyje, mėgusis gražinti savo bažnyčią, girdavosi, kad jo bažnyčia ir parapija esanti „mažas Naumiestis“.

Minėtinas jis yra dar ir kitu atžvilgiu. Jis, būdamas Naumiesčio dekanato dekanas, lankydavo visas jo bažnyčias ir taip pat žymesnius tų parapijų ūkininkus. Pažinodamas juos, jis ėmė užsiiminėti jų kilme ir giminystėmis. Jis ėmė tyrinėti senus metrikus ir daugelio jų sužymėjo genialogijas. Šiam raštui jos buvo naudingos ir kaikurios panaudotos.

Vienas buvęs Lietuvos ministeris ir pažinęs pralotą Oleką po karo išsireiškė apie jį, kad jis, tas pagarbos vertas senelis kunigas, yra suėmęs savyje mūsų praeities kultūrą ir yra jos reiškėjas. Ta pastaba turi pagrindą. Gimė jis 1832 m. gruodžio 23 d. Žilių kaime Griškabūdžio parapijoje. Mokėsi lenkiškoje Marijampolės apskrities mokykloje ir baigė su geriausiais pažymiais ypatingu pagyrimu ir dovana, kurią jis kas metai gaudavo, eidamas iš vienos klasės į kitą. Seminariją jis ėjo Seinuose ir paskui (1852—1856) ketverius metus dvasinę akademiją Varšuvoje. Taip jo mokslinimas ėjo Lenkų karalystės nustatyta tvarka ir perdėm buvo lenkiškas. Mokslus beeidamas jis gyveno lenkiškais papročiais. Gabus, rimtas, visame susivaldąs, jis persiėmė tuo, kas tuose papročiuose buvo geriausia ir prakilniausia. Jis buvo lenkiškos kultūros lietuvis. Baigęs akademiją Seinų seminarijoje jis buvo profesorius 10 metų (1856—1866), kurių paskutiniais dvejais buvo jos rektorius. Paskui vienus metus vyskupo Lubienskio sekretorius. Rusų valdžia jį ėmė įtarti dėl Lenkmečio ar kokio kito dalyko. Jis dėl to gavo būti vikaras keliose vietose. 1870—1878 jis buvo klebonas Griškabūdyje, kur jis puikiai ištapė bažnyčią ir ant jos durų padėjo lietuvišką parašą: „Namai mano namai maldos“. Tai rodo lietuvišką to lenkiškos kultūros žmogaus nusistatymą, ypač kad tai padaryta buvo dar kokia dešimčia metų prieš Aušrą. Nuo 1878 m. iki mirčiai jis buvo Naumiesčio klebonas ir dekanas. Dvasinės valdžios labai vertinamas, jis buvo pakeltas kanauninku 1877 m. Nuo tada jis vis žengė aukštyn

į garbingus Seinų kapitulos laipsnius: 1893 m. jis yra pralotas praelatus custos, 1901 m. praelatus Archidiaconus, 1910 praelatus Decanus. Visose savo pareigose, visuose poaukščiuose, visur rimtas, visur savo vietoje, visų gerbiamas ir daugelio mylimas. Garbingai baigė jis ir savo klebonavimo pareigas. Kai per karą Naumiestyje armotų trenksmai ir šūvių, atsimušančių į klebonijos ir bažnyčios sienas, tratėjimai visus gązdino, vienas jo trijų vikarų patarė jam pasišalinti, kur nėra karo baisybių, jis atsakė: Jūs jauni, jūs bėkite, aš savo bažnyčios neapleisiu ir iš parapijos niekur nesijudinsiu. Visi trys vikarai pabėgo, vienas jų, nusigandęs šūvių, nakčia tris mylias pėsčias pardūmė pas savo gimines. Jis vienas liko prie savo bažnyčios ir savo parapijoje ir senas būdamas, iškentė visus okupacijos vargus.

Jo darbo vaisiai dabar matyti gražiai išpuoštoje bažnyčioje ir klebonijoje ir sode.

Naumiesčio miestas augo dėl prekybos su Prūsais. Žydai pirkliai gabeno į Prūsus sėmenis, javus, vilnas, medų, medžius, odas. 1800 m. mieste buvo 2320 gyventojų, kurių du trečdaliai buvo žydai, namų buvo 230, kurių didesnė pusė priklausė žydams. Tarp žydų buvo tokių, kurių turtas siekė 10.000 iki 50.000 talerių. Mieste buvo varoma degtinė ir alus. Žydai buvo paėmę į nuomą miesto pajamas už 1200 dukatų. Akčyžia mieste siekdavo iki 3000 talerių, o miesto pajamas iki 7000 tal. Prie Prūsų Naumiestyje apsigyveno gana žymus skaičius vokiečių.[320]

1803 m. rugpiūčio ir rugsėjo mėnesyje keturis kartus miestą ištiko gaisras. Sudegė 87 gyvenami namai ir 112 kitokių ūkio trobesių. 217 šeimų įpuolė dėlto į vargą. Atsistatyti Prūsų valdžia davė miestui 49.000 talerių pagalbos.[321] Prūsų valdžia gyventojams liepdavo statyti miestuose mūrinius namus ir duodavo pašalpas 33% statantiems visą mūro namą, 20%, jei statomas namas menkesnio vadinamo prūsiško mūro, 20%, jei namo čytas ne mūro.

Naumiestyje miesto valdyboje yra likęs pranešimas aukštesnei valdžiai, kurį burmistras davė 1835 m. apie miesto stovį. Miesto

---

[320] Slown. Geogr. XIII, 692.

[321] Schmidt Robert, Staedtewesen und Bürgertum im Neuostpreussen, Königsberg, 1913, p. 187—8.

tada buvo 4413 gyventojų, kurių 1065 buvo krikščionys, o 3348 žydai. Namų buvo 60 mūrinių ir 290 medinių. Gyventojai buvo trejopi: žemdirbiai, amatininkai ir pirkliai, daugiausia smulkūs. Miesto gatvės dar nevisos akmenim buvo išgrįstos, dėlto kad arti nėra akmenų, kurie reikia vežti iš už 5 mylių. Miestas seniau buvo turėjęs du savo nuosavu namu: rotušę, kuri dėl senumo 1820 m. buvo nugriauta ir per varžytynes parduota, ir kitą namą, štokhauzu vadinamą, kurs taip pat buvo 1828 m. parduotas ir nugriautas. Fabriko nė vieno mieste nebuvo, bet atskiruose namuose buvo audžiama paprasti naminiai audimai. Mugių miestuose būdavo 9: per Tris Karalius, per Grabnyčias, per šv. Motiejų, per Švenč. Trejybę, per Šv. Kryžiaus atradimą, per šv. Petrą ir Povilą, per Škaplierną, per Paaukštinimą šv. Kryžiaus ir per Simaną ir Judą. Žymesnis prekybos dalykas tose mūgėse buvo arkliai. Prūsų siena tada buvo uždaryta, tai miesto būklė dėl sumenkėjusios prekybos buvo sunki.

Po Lenkmečiui miestui į naudą išėjo, kai 1867 m. Naumiestis buvo padarytas apskričio centru. Tais metais buvo pusiau padalytas didelis Marijampolės apskritys; šiaurinė jo dalis buvo atskirta ir pavadinta Naumiesčio apskričiu. Taip Naumiestis virto apskričio miestu.

Nėra žinios, ar Naumiestyje buvo mokykla kai švietimą Lietuvoje ir Lenkijoje tvarkė Edukacinė komisija. Pirma žinia apie jos buvimą yra iš 1802 m. Tais metais ją lankė Prūsų valdžios atstovas.[322] Vėliau Lenkų karalystės laikais Naumiestyje mokykla visada buvo. Iš Naumiesčio bažnyčios fundušo sąrašo 1819 m. Žinia yra, kad mokyklai vieta buvo pirkta Prūsų valdžios ir pastatytas mūrinis namas tos pat valdžios ir Naumiesčio parapijos lėšomis; mokytojas buvo apmokamas miesto sudedamais pinigais, mokinių turėjo 80; kita sutvarkyta mokykla buvo Pavasijų kaime, buvo joje 20 mokinių; mokoma buvo skaityti, rašyti ir tikybos. Didelis tos mokyklos mokinių skaičius, kas tuo laiku buvo reta, duoda pagrindo manyti, kad gyventojai jau iš seno buvo pripratę vaikus leisti į mokyklą ir dėl to Naumiestyje mokykla turėjo būti ir daug pirmiau, ypač kad to reikalavo Žemaičių dijecezijos sinodai.

---

[322] Janulaitis, Užnemunė po Prūsais, 281.

Iš dekano vizitacijos aktų žinoma yra mokyklų būklė 1859 ir 1860 m. netik Naumiesčio, bet ir kitų parapijų. Ji buvo šiokia:

	Naumiestis	Gelgaudiškis	Griškabūdis	Sudargas	Lukšiai	Sintautai	Šakiai
1859	64 mokiniai	59	mokykla sudegusi, yra kita Barzduose	49	45	85	16
1860		46		35	47	81	15

Naumiestyje mokyklos namas buvo labai blogame stovyje; mokytojas joje buvo Jonas Orlavičius. Gelgaudiškyje mokykla mūrinė, mokytojas Juozas Mickevičius, buvo mokinių katalikų ir nekatalikų; vienus tikybos mokė kunigas, kitus pastorius. Sudarge mokykla supuvusi ir parduota už 21 rublį 55 kapeikas, mokytojas Jurgis Civinskas. Lukšiuose mokykla nauja mūrinė, statyta Zyplių pono kaštu, mokytojas Elizejus Viliušis. Sintautuose mokykla statyta Zyplių ponios Kučinskienės lėšomis, mokytojas Marcelius Lapinskis, jo sūnus kunigas, ar dar klierikas, 1868 m. lietuviškai rašė eilėmis „Jaunystės atsiminimus", kur dėstė savo mokyklinį gyvenimą ir įspūdžius; 1860 m. buvo jau kitas mokytojas Leonas Nivinckis. Šakiuose mokykloje mokėsi katalikai su evangelikais, mokytojas joje buvo nuo 1848 m. evangelikas Gustav Koch, dėlto, rodos, joje buvo maža mokinių katalikų. Plokščiuose, Ilguvoje ir Kiduliuose mokyklos nebuvo. Visose mokyklose tikybą dėstė kunigas 2 valandas savaitėje.[323]

Prie Prūsų mokyklose buvo mokoma vokiškai, Lenkų karalystės laikais tik lenkiškai. Po Lenkmečio visose buvo įvesta rusų kalba, šiek tiek buvo lietuviškai, bet skaitymas buvo iš vadovėlio rusiškomis raidėmis, o rašymas taip pat rusiškomis raidėmis.

1881 m. Naumiesčio žymi dalis buvo sunaikinta gaisro. Gavo miestas nukęsti ir per karą. Po karo miesto būklė žymiai pasikeitė. Apskričio centras su visomis jo įstaigomis buvo iškeltas į Šakius ir Naumiestis liko paprastas pasienio miestelis, kaip kad buvo buvę prie 1867 m.

Po karo Naumiestyje buvo įkurta „Žiburio" progimnazija, bet veikusi apie 10 metų, buvo sustabdyta.[324]

---

[323] Marijampolės parapijos mokykloje 1859 m. buvo 95 mokiniai, o 1860 m. 105; tikyba čia buvo dėstoma 3 valandas savaitėje.

[324] Rašyta pagal įvairius dokumentus, esančius turtingame Naumiesčio bažnyčios archyve.

Griškabūdis, dabar miestelis ir parapija, buvusi Naumiesčio bažnyčios filija, išsyk buvo kaimas, įkurtas Jurbarko girios srityje arba toje girioje, kurią prižiūrėjo ir kolonizavo Lesnistvos girininkas. Pirmą kartą Griškabūdis yra paminėtas Sintautų bažnyčios metrikuose tarp 1697 ir 1706 m. Apie tą laiką ar bent keleriais metais prieš 1697 m. jis bus įkurtas buvęs. Jo vardas primena, kad jis išdygo iškirstos girios vietoje, tai yra aplinkui būdą, kur būdavo apdirbama girios medžiaga ir apdirbta pavasariais Nova, kol dar nenusekusi, plukdoma į Šešupę, paskui tolyn į Nemuną ir pagalios į Dancigą, kur ją pirkdavo vakarų Europos pirkliai. Jo vardas taip pat rodo, kad jis buvo įkurtas, kol dar nebuvo užmiršta, kad čia buvo buvusi būda. Iš jo vardo taip pat aišku, kad ta būda buvo Griškos, kurs, reikėtų manyti, buvo būdos prižiūrėtojas ar kertamos girios darbų vedėjas, didelio girios pirklio pastatytas.

Yra ir kitoks Griškabūdžio vardo aiškinimas. Kai ūkininkai nuo Naumiesčio važiuodavę į girias, turėdavę vis važiuoti pro būdą, kur senis pardavinėdavęs dervą ratams tepti. Kas pravažiuodavęs nepirkęs dervos ir imdavę jam girgždėti ratai, kiti jam sakydavę: „Grįžk į būdą", dervos nusipirkti, kad pasiteptum ratus ir ratai negirždėtų. Tai yra tik noras šį tą sklandžiai išaiškinti, nesutinkąs su kolonizacijos eiga nei su istorine tikrenybe. Šitą norą pagimdė slapta baimė, kad Griška yra gudiškas vardas ir kad čia Griška buvęs gudas. Tiesa, kad Griška yra gudiškas vardas, bet kad to vardo nešiotojas, Griškabūdžio Griška, būtų buvęs gudas, o ne lietuvis, tam nėra įrodymų. Lietuvoje yra pilna gudiškų vardų, kurių nešiotojai buvo tikriausi lietuviai, pav., Juras, Vosylius, Ambrasas, Račkus... Taigi pats gudiškas vardo skambėjimas dar nieko neįrodo.

Griškabūdis tarp kitų vėlesniosios Griškabūdžio parapijos kaimų nėra seniausias. Pagal padavimą seniausi čia kaimai buvo trys: Bliuviškiai, Barzdai ir Stugučiai. Bliuviškiai Naumiesčio bažnyčios metrikuose yra pirmą kartą paminėti 1683 m. Iš padavimo žinia yra, kad Bliuviškiuose pirmiausiai apsigyveno Puodžius; gal jis ar kiti vėliau už jį atėjusieji buvo iš Naumiesčio parapijos Bliuvų kaimo, iš kurio ir Bliuviškių vardas būtų kilęs. Barzdai tuose pat metrikuose pirmą kartą užrašyti 1688 m. ir 1690 m. yra aiškiai išvardytas Barzdaitis iš Barzdų (de Barzdis). Tai pil-

nai sutinka su padavimu, kad Barzdai gavę vardą nuo pirmo juose apsigyvenusio žmogaus su ilga barzda. Kad Žardelių kaimas taip pat yra paminėtas 1683 m. tai tie trys kaimai bent keliais metais pirma bus įsikūrę. Įkūrimas Barzdų kaimo rodo didelį užsimojimą kolonizuoti, nes jame apsigyveno 40 ūkininkų. Iš to paties užsimojimo ėjo ir Griškabūdis, nes jame susidarė 36 ūkiai. Iš to reikėtų išvesti, kad Griškabūdis buvo įkūrtas tuojau po Barzdų.

Apie tą pat laiką kuriama buvo ir daugiau vis nemažų kaimų. Iš Sintautų bažnyčios metrikų iš 1697—1706 m. vėlesniosios Griškabūdžio parapijos srityje buvo keliolika kaimų: Galiniai su 9 ūkiais, Mureikai 11 ūkių, Mergbūdis 9, Pentiškiai 29, Rygiškiai 15, Sparviniai 16, Šedvygai 18, Vidgiriai 20, Vyžpiniai 15, Žardeliai 14, Žėgliai 12.

Visi šitie kaimai administratyviniu atžvilgiu priklausė prie Lesnistvos valsčiaus Jurbarko seniūnijos, o bažnytiniu prie Naumiesčio parapijos.

Spartus naujų kaimų kūrimasis, baigiantis XVII ir prasidedant XVIII šimtmečiui, buvo sustabdytas ilgam laikui didelio baisaus maro, kurs, kaip visur Lietuvoje, taip ir čia nuvarė į kapus bent pusę gyventojų. Jeigu reikėtų tikėti dar iki šiol neišnykusiems atsiminimams, tai galima būtų spręsti, kad tada žmonių gyvų maža teliko.

Po maro ištuštėję kaimai vėl prisipildė ir nauji ėmė dygti apie vidurį XVIII šimtmečio. Iš to ėjo bažnyčios reikalingumas. Bažnyčia Griškabūdyje buvo pastatyta 1742 m. Vilniaus vaivado ir D. L. K. hetmono kunigaikščio Mykolo Visnioveckio ir jo žmonos Teklės Radvilaitės. Nors inventoriuose nėra paminėta, tas didelis ponas turėjo būti dar ir Jurbarko seniūnijos laikytojas, nes kitaip nebūtų suprantama, iš kur tokiam ponui būtų parėję į galvą rūpintis užkampio bažnyčia.

Tą bažnyčią Žemaičių vyskupas Lohoisko ir Berdičevo grafas Antanas Dominykas Tiškevičius konsekravo Švenčiausios Marijos Panos Aplankymo, šv. Mykolo Archangelo ir šv. Teklės vardu 1743 m. 7 birželio dieną. Tos konsekracijos atminčiai buvo padaryta tam tikra lenta su vyskupo herbu viršuje ir lotynišku parašu. Ji ir dabar yra Griškabūdžio bažnyčios zokristijoje.[325]

---

[325] Tas lentos parašas yra šioks: D. O. M. Hoc templum Gryszkabudense Carmelitarum, munifica fundatum ac erectum benevolentia Celsis-

Griškabūdžio bažnyčia įkurta Naumiesčio parapijos srityje, buvo Naumiesčio bažnyčios filija. Kaip Naumiesčio bažnyčią, taip ir šią Griškabūdžio nuo pat pradžios valdė kunigai vienuoliai Karmelitai. Drauge su bažnyčia buvo įkurtas Griškabūdyje ir Karmelitų vienuolynas rezidencija.

Ta pirmoji Griškabūdžio bažnyčia buvo labai maža. Gyventojų skaičiui didėjant ir vis besikūriant jos srityje naujiems kaimams, ji pasidarė perankšta. 50 metų praslinkus, Karmelitai pastatė naują medinę, bet labai gražią. Lėšas jai davė parapija, medžius, ar geriau sakant, girios gabalą Ignacijus Potockis, Jurbarko seniūnas. Kai medžiai buvo iškirsti ir suvežti į Griškabūdį iš to gabalo, toje iškirstos bažnyčiai girios vietoje įsikūrė naujas kaimas, Bažnyčgiriu iki šiol vadinamas.[326]

Pušiniai medžiai, tai bažnyčiai skirti, labai stori ir tvirti, senos pirmykštės girios liekana, buvo sutašyti į keturkampius rastus, numetus nuo jų viršutinę minkštąją balaną, o palikus tik labai tvirtą sukietėjusią šerdį.

Bažnyčia buvo statyta ar tik pradėta 1792 m., kaip tai matyti iš inventoriaus 1804 m. Jos statyba, rodos, ėjo ketverius metus, nes pagal tą pat inventorių pašventinta ji buvo 1796 m. Jurbarko klebono kunigaikščio Kasparo Giedraičio. Rodos, dėl šios pašventinimo datos vėlesnieji inventoriai vis rašo, kad ji buvusi statyta 1796 m. Iškilmingai ją konsekravo Viešpaties Atsimainymo (Persimainymo) vardu pirmas Vygrių dijecezijos vyskupas Mykolas

---

simorum Principum Litt. Michaelis Teclae de principibus Radiviliis Koributorum Wisnioviciorum Palatinorum Vilnensium supremorum M. D. Litt. Ducum, sub titulo Beatissimae V. Mariae Visitationis, S. Michaelis archangeli, s. Teclae cum reliquiis in majori altari conditis ss. Verecundi, Reparati et decem milium martirum anno Dni MDCCXLIII die 7 ma mensis junii consecravit Illustrissimus, Excelletissimus Reverendissimus Dnus Dns Antonius Dominicus Comes in Lohoysk et Berdyczov Tyszkiewicz, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Samogitiae, Vigilantissimus ac in labore apostolico indefessus pastor, preciosissima virtutum gemma, lumen pastorum, reipublicae Poloniae fulcrum, perennaturi saeculi docus ac ornamentum, dedicationis diem anniversariam Dominicam V post Pentecosten Christi fidelibus vere confitentibus ac devote visitantibus XL dierum indulgentiam, de potestate sibi a S. Sede concessa, indulsit ac decrevit.

[326] Kun. Butkevičius, Pom. Rel. Moraln., XVI, 289, rašo, kad tą girią ūkininkai pirko.

Pranciškus Karpavičius. Šiam įvykiui paminėti taip pat buvo padaryta medinė lenta su vyskupo herbu ir lotynišku parašu, kaip aukščiau minėtoji.[327]

Ta bažnyčia stovi ir gražina Griškabūdį iki šioliai. Ji yra dviejų kondignacijų (aukštų) oktogonas ar aštunkampis pastatas. Iš jo šonų abiejose pusėse iš žemutinės kondignacijos iš oktogono sienos iškišta yra po koplyčią tokio aukščio, kaip žemutinė kondignacija. Iš pryšakio ir užpakalio padaryti toki pat išsikišimai tik daug ilgesni. Pryšakiniame išsikišime yra atviras keturiomis mūrinėmis koliumnomis remiamas priešbažnytis ir paskui bobinčius, užpakaliniame zokristija ir didysis altorius, užimąs tiek vietos, kiek ir šoninės koplyčios. Taip bažnyčia su tais ilgesniais pryšakio ir užpakalio išsikišimais ir trumpesnėmis šoninėmis koplyčiomis daro lotyniško kryžiaus pavidalą. Pilna oktogono forma yra išlaikyta antroje kondignacijoje, kurioje į vidų šviesą leidžia labai dideli kvadrato formos langai. Tie langai aukščiau didžiojo altoriaus ir abiejų šoninių koplyčių užima tik pusę kvadrato, yra platūs, bet aukštis jų tik pusiau toks kaip pilnų kvadratų. Oktogono stogas aukštyn kildamas vis siaurėja ir baigiasi bokštu. Jos viduje labai aukštos keturios koliumnos, rymančios ant nepaprastai aukštų postumentų - piliorių, darydamos kvadratą viršuje, laiko į jas nuo sienų kampų įkipai sueinančius lubų balkius ir drauge palaiko jų kvadrate dar aukščiau už kraštų labai aukštyn kylančią keturkampią kopulos imitaciją, keturkampią mėlynuojančią su žvaigž-

---

[327] Štai tas parašas: D. T. O. Haec Ecclesia Carmelitarum Griszkabudensis parochialis, affiliata ecclesiae matrici Vladisloviensi, cura et assolicitudine devotionis et pietatis ac praecipue confraternitatis ssmi Scapularis fundata, sub titulo Transfigurationis Domini solemni ritu consecrata est ab Excellentissimo Reverendissimo Domino Michaele Francisco Karpowicz, primo Episcopo Dioecesano Vigrensi anno Dni 1800 die 10 mensis Augusti assignata ejusdem Ecclesiae dedicationis anniversaria die dominica proxima ejusdem Transfigurationis Domini cum indulgentiis in forma Ecclesiae consueta in perpetuum concessis. — Šitokių lentų pradžia štai kokia: 1703 m. Žemaičių vyskupas Krišpinas Keršenšteinas, lankydamas Naumiesčio bažnyčią, vizitacijos akte įrašė, kad nėra bažnyčioje lentos, primenančios konsekraciją. Matyt, Žemaičių vyskupijoje buvo toks paprotys. Pagal vyskupo įsakymą ir tą paprotį Karmelitai Griškabūdyje įtaisė abi čia minėtąsias lentas. Pagal tai ir pralotas Olekas Naumiestyje įtaisė gražią lentą-paveikslą, primenančią bažnyčios atnaujinimą.

dėmis dangaus išvaizdą. Viduje didįjį altorių ir presbiteriją nuo bažnyčios atskiria keturi pilioriai ir medinės gražiai ištekintos grotelės, o šonines koplyčias kiekvieną du pilioriai, kurie drauge laiko antros kondignacijos sienas. Kur baigiasi pirma kondignacija, viduje aplinkui eina siaura galerija, kurioj du lengvai gali vaikščioti. Antra tokia galerija aukščiau už antrąją kondignaciją, kur minėtajame kvadrate prasideda keturkampė dangaus išvaizda. Sienos ir lubos ištapytos aliejiniais dažais žalsvai balta spalva, visur paįvairintos mėlsvomis linijomis darančiomis kvadratines plokšteles, ir išražytomis kampuose. Vidų puošia penki gero menininko (Gustry) daryti altoriai, kurių kiekviename yra po du žymaus topytojo (rodos, Biedronskio) paveikslu: vienas jų didelis altoriuje, antras viršuje mažesnis. Aukščiau didžiojo altoriaus ties antra kondignacija dideliame labai plačiame gausiai įvairintame aukštyn siaurėjančiame aptaise Švenč. Trejybės paveikslas. Iš aukštai esančių langų krintanti žemyn šviesa duoda bažnyčios vidui švelnią, jaukią ir ramią nuotaiką. Iš lauko ant šoninių koplyčių ir ant pryšakinio ir užpakalinio išsikišimo stogų yra po vieną bokštelį, kurių frontiniame yra Švenč. Marijos Panos statula. Bažnyčios fronto portikas ar priešbažnytis lankantį labai rimtai nuteikia: ant jo sienų stovi gražiai nutapyti Evangelistai su jų simboliais ir iš šonų Mozė su dešimčia Dievo įsakymų ir Aaronas, aukojąs Dievui smilkalo auką.

Statytojai tos įstabios bažnyčios buvo du karmelitai: kun. Jeronimas Šateika, parapijos vedėjas ar klebonas, ir kun. Juozapas Vališiauskas, inžinierius, architektas, savo mokslo ir meno sugebėjimą parodžiusis, pastatydamas didingą Naumiesčio šventovę. Apie k. J. Vališiauską yra likę šiek tiek žinių iš padavimų, kurį girdėjau iš k. praloto Salemono Oleko ir iš k. Juozapo Marmos, Griškabūdžio klebono. Vališiauskas ėjęs mokslus Vilniuje, paskui Paryžiuje. Mokslus baigęs, dalyvavęs viename kare. Dėl pralošto mūšio ar dėl kitokios priežasties, gelbėdamasis, kad nepakliūtų į nelaisvę, bėgęs nuo priešų, ir plaukęs per upę. Beplaukdamas pailsęs, ir ėmęs skęsti. Ėmęs šauktis prie Dievo, kad stiprintų jėgas išplaukti ir padaręs apžadą, kad jei išsigelbėsiąs nuo mirties, įstosiąs į Karmelitų vienuolyną. Išplaukęs sveikas, įstojęs į Karmelitus ir pastatęs Naumiesčio mūrinę ir Griškabūdžio medinę

bažnyčią.[328] Tikresnės yra žinios apie kun. Jeronimą Šateiką. Dekano vizitos akte 1804 m. pasakyta, kad jis yra Griškabūdžio bažnyčios valdytojas nuo 12 metų, tai yra nuo 1792 m. Virbalio dekanas Schroetteris tame pat akte įrašė apie jį gražų liudijimą: jo gyvenimas pavyzdingas, jis vertas pagyrimo, kad labai rūpinasi bažnyčia ir kad laiko joje gražiausią tvarką. Iš 1845 m. inventoriaus žinia yra, kad Šateikos rūpesčiu ir aplinkinių ūkininkų lėšomis buvo pastatyta Gražiškiuose, Griškabūdžio parapijos kaime, mūrinė keturkampė koplyčia 1795 m. Jo rūpesčiu buvo pastatytos dar dvi koplyčios: Barzduose ir Paluobiuose. Į Barzdus buvo perkelta senoji maža bažnytėlė, kuri ten išbuvo iki po karo; kuriant Barzdų parapiją ji buvo žymiai padidinta ir, pastačius mūrinę bažnyčią, nugriauta. Po 1804 m., nežinia dėlko, gal dėl karmelitų vienuolyno panaikinamo 1805 m., k. Šateika buvo pasišalinęs iš Griškabūdžio, bet po kokių dviejų metų vėl grįžo tik ne klebonauti, bet būti vikaru. Inventorius 1811 m. apie jį kalba, kad jis treti metai yra Griškabūdyje antras vikaras, kad eina 65 metus amžio, kad buvo įšventintas Žemaičių vyskupo Horaino 1772 m. ir kad turi naudingų knygų. Tiem dviem statytojam padėjėjas buvo ūkininkas Buragas, rinkusis pinigus, vedusis darbus.

Apie Griškabūdžio bažnyčią duoda žinių Virbalio dekano Schroetterio vizitacijos aktai iš 1804 m. Bažnyčia tada buvo geriausiame stovyje. Jos viduje buvo 7 altoriai: Didysis su pasaulio Išganytojo paveikslu, antrame Švenč. Marijos Panos Škaplieriaus paveikslas, trečiame šv. Juozapo, ketvirtame šv. Onos, penktame šv. Mykolo Archangelo, šeštame šv. Teklės, septintame Švenč. Marijos Panos Dangun Ėmimo. Ant sienų buvo Kalvarija, tai yra stacijos, 14 paveikslų. Šventorius iš pryšakio buvo aptvertas štakietais į mūrinius stulpus, o iš kitų šonų į medinius stulpus, aplinkui apsodintas įvairiais medžiais; jo kampe buvo medinė naujai lentomis apmušta ir raudonai nutepta varpinė su trimis varpais, ta pati, kuri per karą nuo vokiečių šuvių sudegė. Tame vizitacijos akte smulkiai sužymėti visi bažnyčios daiktai. Sužymėti ir bažnyčios archyvo raštai: krikšto metrikų knygų buvo 6, pirma pradėta 1749 m.; vedusiųjų 2, pirma 1767 m.; mirusių 3, pirma 1765 m.; procesų arba einamųjų reikalų dvi knygos; viena

---

[328] Griškabūdžio klebonas sakydavo, kad jo pavardė buvusi Vasiliauskas, bet iš inventoriaus 1844 m. žinia yra, kad jis vadinosi Waliszewski.

dvasinių dalykų su vyskupo, dekano ir kitokiais raštais; kita civilinių procesų arba įvairių valdžios paliepimų; populiacijos tabelės arba kasmetiniai gyventojų sąrašai; inventorius 1802 m. Visų šitų knygų dabar, nėra, nes 1840 m. žuvo gaisre, sudegė drauge su klebonija. Tokios knygos buvo ir prie kitų bažnyčių.

Iš to pat dekano vizitacijos matyti, kad Grižkabūdžio parapijoje buvo Švenčiausios Marijos Škaplieriaus brolija, jau seniai įkurta, gavus leidimą iš Šv. Tėvo. Bažnyčioje tos brolijos pamaldos buvo laikomos nustatytu laiku. Brolija turėjo savo kasą, į kurią buvo renkami narių dėjimai ar aukos. Ta kasa buvo laikoma skrynioje, rakinamoje keturiais raktais: vienas buvo pas kun. Šateiką, bažnyčios valdytoją ar kleboną, antras pas prižiūrėtoją Buragą, trečias pas brolijos iždininką, ketvirtas pas brolijos maršalką. Tos brolijos pajamų ir išlaidų knygos buvo tvarkingai vedamos. Čia minimasis Buragas buvo padėjėjas Šateikai ir Vališiauskui statant bažnyčią.

Keli Karmelitai gyveno prie Griškabūdžio bažnyčios 1804 m., nežinia. Rodos, ne mažiau, kaip trys, nes trys kunigai buvo Griškabūdyje 1811 m. ir vėlesniais metais.

1804 m. Griškabūdyje buvo špitolė, bet 1811 m. jos nebuvo, tik jos vietą atstojo brolijos namai, kuriuose gyveno pavargėliai parapijiečių išmaldomis.

Kaip Naumiesčio, taip ir Griškabūdžio Karmelitų vienuolyną Prūsų valdžia panaikino 1805 m. Bet panaikinti Karmelitai dar vis turėjo vilties, kad jie kada nors gaus atgyti. Panaikinus Naumiesčio vienuolyno vyresnysis kun. Birmanas, žemaitis, liko Naumiesčio klebonu ir kiti karmelitai jo vikarais. Kad Griškabūdis buvo Naumiesčio filija, tai tikrasis Griškabūdžio klebonas buvo taip pat kun. Birmanas, o Griškabūdžio bažnyčios valdytojas buvo tik jo vikaras, pareinąs nuo jo valios. Kun. Birmanas laikė ir Griškabūdyje vikarus buvusius karmelitus. Lenkų karalystės valdžia nuo 1819 m. turėjo mintį Griškabūdyje padaryti visai atskirą nuo Naumiesčio nepriklausomą parapiją. Kol jis buvo gyvas, Griškabūdis nebuvo atskirtas nuo Naumiesčio. Taip pagal jo norą Griškabūdyje vikarai buvo buvusieji karmelitai. 1811 m. buvo jų trys: Martynas Bartosevičius 33 m. amžiaus, Įšventintas kunigu 1803 m. VIII. 5. Vygrių vyskupo Karpavičiaus, treti metai esąs Griškabūdyje, minėtasis Jeronimas Šateika, Pranas Gai-

galevičius 58 metų amžio, įšvęstas kunigu Žemaičių sufragano vyskupo Zienkovičiaus, šešiolikti metai esąs Griškabūdyje. 1822 m. buvo Griškabūdyje 5 kunigai, tarp jų ir pasenusis Gaigalevičius, 1823 m. 4 kunigai, Gaigalevičius dar vis tarp jų yra. Atrodo, kad buvusieji karmelitai Griškabūdyje laikėsi iki po krakosmečio, iki jie išmirė. Jų viltis atnaujinti vienuolyną neįvyko. Bet jie paliko gražų savo veikimo paminklą. Kaip jų statytoji mūrinė Naumiesčio bažnyčia yra gražiausia ir didžiausia Vilkaviškio vyskupijoje, taip Griškabūdžio bažnyčia yra erdviausia ir puikiausia visų medinių bažnyčių ne tik Vilkaviškio dijecezijoje, bet ir visoje Lietuvoje. Ji yra karmelitų garbė.

Karmelitams Griškabūdyje beveikiant, vis dar buvo kuriami nauji kaimai, iki galutinai buvo iškolonizuota visa Griškabūdžio parapijos sritis. Pradžioje XVIII šimtmečio toje srityje buvo gal kiek daugiau kaip 20 kaimų. Karmelitams įsikuriant Griškabūdyje 1742 m., kaimų skaičius buvo jau padidėjęs. 1773 m. kaimų buvo 57. Kaimų rąraše š 1811 m. tas skaičius yra pakilęs iki 97. Dėlto nuo 1773 m. iki 1811 m. naujų kaimų buvo įkurta dar 40.

1773 m. Griškabūdžio parapijoje buvo šie kaimai: Ambrasai su 15 ūkių. Antabūdis (Berūkščiai) 3 ūkiai, Būdvietis 3 ūk., Buktiškiai 14, Būdelė (Būda) 1, Baltrušiai 14, Barzdai 40, Bliuviškiai 20, Degučiai 12, Dičkaženčiai (1811 m., Dickai 3), Griškabūdis 36, Galiniai 9, Gražiškiai 10, Kubiliškės 3, Karčrūdė (Karczowa Būda) 1, Krawiszki (gal Kriauniškė) 2, Kraujučiai 8, Lypkai 10, Meškašikiai (turbūt Meškabūdis ar Meškučiai) 8, Meškiniai 2, Malviškiai (Maliejiškė 5) 5, Mergbūdis 9, Mureikai 11, Mickai 14, Miknaičiai 15, Masiauskai (Masewskie) 2, Mozūrai 5, Pentiškiai 29, Paluobiai 8, Pusiauskiliai (Patamošupiai) 12, Pubiškiai (1811 m. Pupiškiai dabar gal Pupkiai) 3, Panovaičiai (1811 m. Panoviai) 7, Paužiškė 7, Pavėsiai (Rogupiai) 8, Francūziškiai (turbūt, 1811 m. Ropidas 2 dabar Ropydai), Rygiškiai 15, Smilgiai 13, Spruktai 2, Šedvygai 18, Šukėtai 13, Srėbalai 9 (dabar ir Patašinė), Sparviniai 16, Šunkariai 5, Skirkiškė 5, Sabijonai 10, Simokai 5, Stragbūdis (Auksučiai) 3, Stugučiai 12, Urviniai 11, Vidgiriai 20, Vyžpiniai 15, Zygmantai 7, Zaveckai 6, Žečkalniai 9, Žėgliai 12, Žardeliai 14, Žiliai 4.[329]

---

[329] Ūkininkų skaičius čia įdėtas iš 1811 m. sąrašo. Kiek ūkininkų buvo tuose kaimuose 1773 m., nežinia.

1773—1811 m. kaimų priaugo dar 40, būtent: Birštonai 4 ūkininkai, Bijotai 3, Bažnyčgiris 6, Didvyžiai 4, Gailynai 3, Geruliai 4, Kupriai 4, Kulčikai 2, Kermuškalnė 2 (dabar ir Bukšniai), Klevinė 1, Jarai 6, Liūbiškė 2, Leliokiškė 2 (dabar ir Navatkiai), Marmiškė 2 (dabar ir Mačkai), Margowczyzna 2 (dabar ir Margauckai), Mažiškė 1 (dabar ir Kelmynai), Mačkai 2, Nemirai 3, Obšrūtai 3 (dabar ir Mikalojai), Pakėkštupiai 2 (dabar ir Kėkštai), Pavaitupiai 3 (dabar ir Nabagai), Paplyniai 1, Pavengrupiai 4, Pavišakys 1, Panenupys 1 (dabar ir Alijošiai), Serbentynė 2, Šilgaliai 3, Stainiškė 3, Skarbūdis 2 (dabar ir Padegpadžiai), Suvalkai 5, Tabakinė 4, Uzarai 4, Vėdarai 7, Vinkšnupiai 17, Vierciškė 7, Viputiškė 3 (dabar ir Liputiškė), Žaliablėkiai 6, Žvirbliškė 3 (dabar ir Bielskai), Žališkė 2 (dabar ir Štūrai), Žąsiniai 2.

Visi šitie kaimai buvo Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos, didžiojo kunigaikščio ir Lenkų karaliaus nuosavybė drauge su Naumiesčio parapijos kaimais. Visus juos valdė Didždvaris (Lesnistva). Dėl to baudžiavą eiti jie turėjo tam dvarui. Kad kaimų abiejose parapijose buvo labai daug, Naumiesčio 66 ir Griškabūdžio 97, tai baudžiava čia buvo labai lengva. Bliūviškių ūkininkai baudžiavos eidavo po 12 dienų metuose (6 važiuoti, 6 pėsti), bent taip buvo Lenkų karalystės laikais. Nuo 1839 m. į vietą baudžiavos abiejų tų parapijų ūkininkai mokėjo čįžę.[330]

Lenkų karalystės laikais apie 1829 m. Naumiesčio parapijoje buvo per 7000 gyventojų, o Griškabūdžio apie 10.000. Dėl to Lenkų karalystės valdžia buvo iškėlusi sumanymą Griškabūdžio filiją atskirti nuo Naumiesčio bažnyčios ir padaryti ją savaiminga parapija. Tam sumanymui buvo priešingas Naumiesčio ir drauge Griškabūdžio filijos klebonas kun. kanauninkas Birmanas, buvusis panaikinto Naumiesčio karmelitų vyresnysis, labai veiklus ir abiejose tose parapijoje labai mylimas. Jis laikė Griškabūdyje keturis kunigus, buvusius karmelitus. Matyt, jis stengėsi bent slapta dar vis laikyti Griškabūdyje vienuolyną, kad, atsimainius aplinkybėms, galėtų jį viešai atnaujinti. Jo nenorą atskirti Griškabūdį nuo Naumiesčio rėmė ir vyskupo kūrija. Ji rašė vyskupui, kad Griškabūdį paliktų ir toliau priklausomą nuo Naumiesčio, nes kuriant savaimingą parapiją, reikėtų laikyti Griškabūdyje

---

[330] Butkiewicz, Opis kosciołowi i parafij Władisławowi Gryszkabuda, Pamiętnik Religijno-Moralny, XVI, 292.

kleboną, kuriam valdžia turėtų mokėti 1800 lenkiškų auksinų ir tris vikarus, kurių alga turėtų būti po 800 auksinų; tai būtų apsunkinimas iždo, o tuo tarpu k. Birmanas be valdžios pagalbos išlaiko 4 kunigus, reikalingus tai didelei parapijai aptarnauti. Kurija savo rašte priminė ir paties kun. Birmano nusistatymą. Jei valdžia padarytų Griškabūdyje savaimingą parapiją, jis kreiptųsi prie karaliaus, kurį jis keletą kartų savo namuose buvo priėmęs ir vaišinęs ir kuris buvo užtikrinęs jam savo malonę, kad Griškabūdį paliktų priklausomą nuo Naumiesčio bažnyčios. Tai buvo 1829 m. Griškabūdis tada nebuvo padarytas savaiminga parapija. Po to atėjo sukilimas 1831 m., ir sumanymas atskirti Griškabūdį nuo Naumiesčio buvo dar judinamas, bet neįvykdytas. Griškabūdis buvo Naumiesčio filija ir prie rusų.

Labai didelė Griškabūdžio parapija, siekianti Višakį ir Šešupę laikėsi, kol buvo Lenkų karalystės tvarka. Po Lenkmečio, panaikinus baudžiavą ir nutrūkus priklausomybei nuo Didždvario, daug kaimų nuo Griškabūdžio parapijos atkirto ir prisidėjo prie Pilviškių bažnyčios ir kai kurie prie Višakio Rūdos. Kad ji dar buvo didelė, tai iš jos dalies susidarė per karą Paluobių parapija ir taip pat Barzdų.

Iš Griškabūdžio bažnyčios fundušo sąrašo 1819 m. žinia yra, kad Griškabūdžio klebonas turėjo 30 margų žemės dar su prentais ir iš Griškabūdžio girios gaudavo 60 sieksnių malkų. K. Augustaitis rašo, kad klebonas valdęs 54 margus. 30 margų buvo arti bažnyčios, kiti 24 m. buvo už Novos Bliūviškių kaimo laukuose šalia Rygiškių žemės. Griškabūdyje yra gana didelė rinka. Visą tą žemę klebonui ir rinkai buvo užrašęs Bliūviškių kaimas, atrėždamas kraštą savo laukų ir priskirdamas jį prie Griškabūdžio kaimo. Po Lenkmečio rusų valdžia tą žemę atėmė, paliko tik daržą.

Griškabūdžio parapijoje 1819 m. buvo dvi mokyklos. Viena Griškabūdyje, joje tais metais žiemą buvo 40 vaikų, o vasarą 8; kita Barzduose su 60 mokinių žiemą ir 15 vasarą. Griškabūdžio mokykla sudegė, drauge su klebonija 1840 m. Ji nebuvo dar atstatyta 1860 m. Ją atstatė klebonas Rudžinskas, atėmęs ugniapinigius, po 1860 m. Mokytojas į ją buvo atkeltas iš Barzdų p. Čivinskas. Prieš ją atstatant, kun. Varanka laikė savo privatinę mokyklą; vienus vaikus joje rengdavo į Marijampolės „klesas“

ir mokydavo lenkiškai ir lotyniškai, kitus tik lenkiškai. Barzdiškė išsilaikė iki po Lenkmečio. Abi buvo lenkiškos. Po Lenkmečio rusų valdžia jų dviejų vietoje įkūrė rusiškas. Prieš ir po Lenkmečio kaimuose buvo „daraktorių“. Jie mokė vaikus lietuviškai.

Griškabūdžio parapijos ūkininkai turi gana daug lauko, iš seno žemę gerai įdirba, gerai laikosi. Iš seno vaikus gal dėl karmelitų įtakos, mėgo leisti mokytis. Iš syk veždavo toli į Seinų licėjų, paskui Marijampolę, kai čia apie 1840 m. buvo įkurta keturklasė apskrities mokykla. Daug kas baigę Seinų licėjų ar Marijampolės mokyklą eidavo į dvasinę seminariją. Kol Seinuose jos nebuvo, kai kas pasiekdavo net tolimą Tikociną, o nuo 1824 m. daug kas stodavo į Seinų seminariją. Visi kandidatai netilpdavo į Seinus, tai daug kas vykdavo į kitas Lenkijos seminarijas; į Varšuvą, Plocką, Kelcus, Vlaclavką, ar net į Peterburgą ir Žitomierį. Iš to ėjo tai, kad kunigų lietuvių buvo beveik visose vyskupijose ir daug kam pavykdavo iškilti į aukštas bažnyčios vietas: į dekanus, kanauninkus, pralotus ir net vyskupus. Dar prieš karą, kaip rašo k. Augustaitis, iš Naumiesčio ir Griškabūdžio parapijų gyvų kunigų buvo į 60. Kai kurie jų buvo labai žymūs. Kun. Antanas Tatarė (Totorius ar Totoraitis) rašė ir leido lietuviškas knygas prieš Lenkmetį, kai mažai kam dar tai rūpėjo. Nepaprastu pamaldumu ar net šventumu pasižymėjo kun. Grikietis: jis Seinuose per Lenkmetį išklausė vieno sukilėlio išpažinties, už tai buvo suimtas ir patrauktas į karo teismą; paklaustas, ar jis žinojo, kad išpažintį atlikęs prieš jį sukilėlis, jis tai pripažino, nors teisėjai jam buvo patarę sakyti, kad nežinojęs; už tai buvo ištremtas į Rusiją. Minėtini yra keli Olekai: vienas pralotas Seinų seminarijos rektorius, kitas pralotas Salemonas, mylimas Naumiesčio klebonas, trečias veikusis Varšuvoje, paskui Seinų dijecezijos sufraganas. Žymūs buvo keli Marmai, vienas jų pralotas Seinų seminarijos regensas, du Varšuvoje kanauninkai, Juozas Marma, vaišingas Griškabūdžio klebonas, kiti kitose parapijose. Griškabūdžio parapijoje labai gerbiami, Seinų vyskupijos kunigų mylimi buvo du Seinų seminarijos profesoriai broliai Strimavičiai ar daugelio vadinami Kėkštai: vienas pralotas k. Matas (arba, kaip tada kalbėdavo, Mataušas), kitas kanauninkas, Elizėjus, mirusis su šventumo žymėmis. Buvo žymių kunigų ir iš Kudirkų giminės, veikusių ir Varšuvoje ir Seinų vyskupijoje ir kitur, vie-

nas jų k. Feliksas, vienuolis Marijonas, savo darbštumu, sumanumu ir rūpestingumu įkūrė Marijonų provinciją Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Neužmirštinas yra kun. Justinas Pranaitis, buvusis dvasinės Peterburgo akademijos profesorius, daug apaštalavusis Siberijoje, pastačiusis bažnyčią Taškente ir parašiusis lotynišką veikalą: Christianus in Talmud Judaeorum. Tvirtai stovėjo savo pašaukimo aukštumoje kun. Kuras Amerikoje. Buvo du kunigai Polubinskai, išvedą savo giminę iš kunigaikščio Andriaus, Algirdo sūnaus, vienas jų Seinų seminarijos profesorius, kitas veikusis Lenkijoje ir palikusis žymų užrašą Marijonų gimnazijos gabiems mokiniams šelpti. Minėtini dar kun. Stankevičius, lietuvių gimnazijos kapelionas Vilniuje, jo brolis kun. J. Naujokas, Vilkaviškio seminarijos rektorius, kun. Antanas Jusaitis, parašiusis Amerikoje anglišką veikalą apie Lietuvą ir įteikusis jį Jungtinių Valstybių prezidentui Ruzveltui, kai tas plaukė į Paryžių ir Versalį, kur taiką darant po didžiojo karo buvo sprendžiamas ir besikuriančios Lietuvos likimas. Kanauninkas Vizgirda, seminarijos profesorius k. Bartkus, keli Baltrušaičiai, Sadauskai, Patašiai ir daug kitų. Nė iš vienos kitos parapijos Seinų vyskupijoje nebuvo tiek daug kunigų, kaip iš Griškabūdžio. Buvo ir inteligentų, kilusių iš Griškabūdžio parapijos, bet jie vasaromis nesilankydavo savo tėviškėse ir pas gimines, kaip tai kunigai pratę buvo daryti, ir jų vardai yra užmiršti. Jų visų žymiausias, visoje Lietuvoje žinomas yra Rygiškių Jonas savo gramatika nustačiusis mūsų kalbos rašybą Jablonskis, gimusis Naumiesčio parapijoje, augusis Rygiškiuose, Griškabūdžio parapijos kaime, vasaromis dažnai lankiusis savo tėviškę, gimines ir pažįstamus. Minėtinas yra agronomas V. Totoraitis, savo straipsniais, spaudžiamais „Šaltinyje" prieš karą kėlusis žemės dirbimą Lietuvoje. Neužmirštini yra ir mokytojai, kurie, baigę Veiverių seminariją, mokytojavo įvairiose pradžios mokyklose, kaip Gustainis, rašytojas Valaitis, studijavusis po karo Paryžiuje ir dabar esąs lietuvių kalbos lektorius politinių mokslų institute Vilniuje, ir daug kitų.

Šitie čia minėtieji vardai ir daug dar neminėtų daro garbę Griškabūdžio parapijai ir jos darbštiems ūkininkams, leidusiems savo vaikus į mokslą. Primenant tą seną garbę, reikia su gailesčiu pastebėti, kad tos įstabios tėvų ir protėvių pastangos leisti

vaikus į mokyklą nuo kelių dešimčių metų yra besilpstančios ir mąžtančios, jei dar nevisai sumažėjusios ar užgesusios. Dabar jau negalima sakyti, kad buvusi Griškabūdžio parapijos sritis kalbamu čia atžvilgiu laikytų pirmą vietą tarp kitų parapijų, kaip tai buvo buvę per visą XIX šimtmetį, ypač jo viduryje ir antroje pusėje. To garbingo noro ir stengimosi leisti vaikus į mokslą priežastis buvo karmelitų įdiegta religingumo ir pamaldumo dvasia. O to noro ir tų garbingų pastangų silpimo ir mažėjimo priežastis yra tos aukštos karmelitų įdiegtos dvasios nykimas. Į jos vietą įsibrovė ar dar vis braujasi svaigalų pamėgimas ir su juo drauge tos ydos, kurios kilnias pastangas gesina ir ardo. Ar stengs nusikratyti tas ydas ir atnaujinti tą kilniąją dvasią ir didžias pastangas?

Griškabūdžio parapijoje dvarų nebuvo, nebuvo nei iš dvarų, nei iš bažnyčios einančio lenkinimo. Dėlto ir neįstabu, kad čia dar ne vienais metais prieš Aušrą ant bažnyčios durų buvo padėtas lietuviškas parašas: N a m a i m a n o, n a m a i m a l d o s, ko kitose bažnyčiose nebuvo.

Griškabūdžio bažnyčios vidų naujai ištapė, palikdamas ir tik atnaujindamas senuosius pagražinimus, klebonas, kun. kanauninkas Juozas Marma prieš savo 50 m. kunigystės sukaktuves; jis taip pat nutapė ją ir iš lauko šviesiai melsva spalva 1911 m. Vidaus piliorius ir frontą gražiomis spalvomis atnaujino klierikas (dabar kunigas) Brazauskas, atnaujino ir iškilmingus prieangio freskus 1929 m.

Per karą Griškabūdis gavo dauk nukęsti. Nuo vokiečių šūvių sudegė žymi miestelio dalis. Ugnis prarijo kleboniją ir kitas jos trobas. Vokiečiai leisdami iš armotų granatas ar šrapnelius stengėsi uždegti ir bažnyčią. Kelis šrapnelių šūvius pataikė, pramušė vienoje vietoje jos sieną, bet daug nepakenkė. Gal būtų jie savo šūviais ją uždegę, tik į tą bateriją, kuri buvo nukreipta į bažnyčią, pataikė rusų armotos, ją ir jos kareivius sunaikino. Taip bažnyčia išliko, sudegė nuo vokiečių šūvių tik šalia jos stovinti medinė sena ypatingu būdu statyta varpinė. Miestelis po karo atsistatė gražiau, nekaip buvo buvę pirma. Tik tą miestelį rudenį 1936 m. vėl ištiko nelaimė: gaisras, kilusis bekuliant mašina rugius, vėl sunaikino šeštą jo dalį. Gražią, gelžbetoninę, lengvai aukštyn kylančią varpinę šventiesiems metams (33—1933) paminėti savo ir

įvairių aukotojų lėšomis atstatė dabartinis klebonas kun. Vaičaitis, mirusio poeto brolis. Jos pryšakyj nišoje ar įdubime Maldos Apaštalavimo brolijos pinigais pastatė Šv. M. P. Liurdo stovylą ir kito šono nišoje šv. Teresėlės. Ta varpinė, daranti malonų įspūdį verta yra stovėti šalia puikios Griškabūdžio bažnyčios. Kun. Vaičaitis, parapijos padedamas, atstatė kleboniją, špitolę ir kitas trobas, nupirko taip pat 12 margų žemės.

Baigiant reikėtų pridėti dar vienas grožio ir naudos dalykas, graži Griškabūdžio parapijos išvaizda, gavusi pradžią iš šio rašto autoriaus tėviškės. Dabar tenai visų kaimų ūkiai labai gausiai apsodinti medžiais, daugiausiai alksniais, taip jog trobų nematyti. Kiekvienas ūkis atrodo lyg švelniai žaliuojanti giraitė, į kurią iš vieškelio veda kelelis, primenąs, kad joje gyvena medžius ir sodą mėgstąs ūkininkas. Ne visada tie ūkiai turėjo tokią gražią malonią išvaizdą. Prieš 50 metų buvo tuose pačiuose kaimuose visai kitoks reginys. Ūkiai buvo arba visai pliki be medžių arba šalia stubos (pirkios) mažas sodelis, apie tvartus ir kluoną po eilę gluosnių retkarčiais buvo kai kur įsimaišęs koks jovaras, liepa ar ąžuolas. Kaimų ir ūkių išvaizda buvo tokia, kokia dabar yra Dzūkuose, kur ūkininkai nemėgsta sodinti medžių: trobos arba visai plikos arba apie jas medžių mažai. Ne susyk ūkiai virto lyg žavinčiomis giraitėmis Griškabūdžio parapijoje. Pradžia buvo šiokia. Mano tėvas ir broliai, važiuodami į Naumiestį, paliai kelią ant Novos kranto, Murinų kaime, vieno ūkininko lauke matydavo gražų sodintą pušinėlį. Gėrėdamiesi juo, užsigeidė ir pas save tokį turėti. Tėvas davė puskartę kviečių vienam elgetai, kad girioje pririnktų žiemą pušinių skujų sėklai. Jas išdžiovino, sėklas, iškratė ir pavasarį pasėjo į blogiausią smiltinę žemę, kur javai blogai auga. Šalia prisodino alksnelių ir beržėlių ir aptvėrė, kad galvijai neįeitų. Po kelerių metų sužaliavo graži jauna giraitė. Daug kas ėmė ja gerėtis ir grožėtis, kad ten, kur blogi javai augo, dabar tarpsta jaunas linksmas miškelis. Pirmutinė pasekė šį pavyzdį Bliuviškių rūpestinga, darbšti ir pavyzdinga ūkininkė Bėžonienė (Baltrušaitienė). Ji ir pasisodino alksnynėlį ir pasisėjo pušinėlį. Paskui tai pat padarė vienas kaimynas, antras ir kiti. Taip tas pavyzdys ėjo iš kaimo į kaimą. Mano tėviškė davė ir kitą pavyzdį: užsiaugino čiepų pasisodino didelį sodą. Jį visą iš visų kraštų apsodino greit augančiais alksniais. Po keleto metų visas ūkis ir

visos trobos pasislėpė ir paskendo gražiame sode ir tarpiai augančiame alksnyne. Ūkininkai ir šituo pavyzdžiu gerėjosi ir taip pat pasekė ir labai gausiai apsisodino savo ūkius ir sodus alksniais ar kitokiais medžiais. Taip praslinkus 40 m. kaimų ir ūkių išvaizda visai pasidarė kitokia, kaip kad buvo buvusi prieš 50 metų; visur laukuose alksnynėliai, visur ūkių trobos skęsta linksmose giraitėse. Tas pavyzdys iš Griškabūdžio parapijos perėjo į Sintautų, Lukšių, Šakių ir kitas. Kam tai įdomu, tegu važiuoja nuo Pilviškių per Griškabūdžio parapiją, į Sintautus, į Šakius, ar Lukšius, į visą Šakių apskritį, ir pamatys, kaip kitados plika nuobodi lyguma, dabar yra virtusi gražių gausių giraičių šalim. Savo kalnais, kalneliais, giriomis ir miškeliais ant jų, tankiais ežerais, upių ir upelių slėniais graži yra rytų Lietuva. Ji būtų dar gražesnė, jei jos ūkininkai savo visai plikas ar pusplikes trobas apsisodintų medžiais ir giraitėmis, imdami pavyzdį iš Šakių apskričio.[331]

Paluobiai, nauja parapija, įkurta Griškabūdžio bažnyčios srityje. Paluobiai buvo kaimas, susidariusis prieš 1773 m. Lesnistvos (Jurbarko) girios srityje, vardą gavo nuo luobų, kurie kertant girią ir jų luobus lupant buvo kraujami toje vietoje. Apie 1795 m. Griškabūdžio klebonas kun. Jeronimas Šateika pastatė Paluobiuose medinę koplyčią, į kurią vienas Griškabūdžio kunigas bent kelis kartus per metus važiuodavo pamaldų laikyti. Apie tą koplyčią aplinkiniai kaimai per karą ėmė daryti naują parapiją. Kun. kanauninkas Vizgirda pagal savo mirusio dėdės Griškabūdžio klebono J. Marmos norą 1916 m. pastatė Paluobiuose medinę bažnyčią. Kleboniją ir trobas jau pirma parapijos lėšomis statė pirmas jos klebonas kun. Vėvesis. Dabartinis klebonas ją pataisė, ištinkavo ir išgražino. Toje naujoje parapijoje yra 1700 gyventojų.

Barzdai, nauja parapija susidariusi Griškabūdžio bažnyčios srityje. Seniausiuose Naumiesčio metrikuose Barzdai pirmą kartą paminėti 1688 m., tai bent kiek anksčiau prieš tuos metus jie buvo

---

[331] Apie Naumiesčio ir Griškabūdžio bažnyčias rašė K. Butkiewicz, Pamiętnik Religijno Moralny, XVI, 285—310. Połujanski, 369—373. Augustaitis, Vadovas, IX, 163. Jie visi į senus aktus, inventorius, vizitacijas nedaug žiūrėjo, ar gali ir visai jų nematė. Butkevičius reiškia nuomonę, kad Griškabūdžio parapijos ūkininkai su Buragu priešakyje sugalvoję bažnyčios planą ir patys jį įvykdę. Tai yra tik graži poezija.

įkurti. Vardą gavo tas kaimas nuo pirmo jo gyventojo, nešiojusio ilgą barzdą. Koplyčią pastatė Barzduose, ar geriau sakant, pirmykštę mažą Griškabūdžio bažnyčią perkėlė į tą kaimą klebonas kun. Jeronimas Šateika. Kas metai joje būdavo švenčiami keleri atlaidai. Kelias dešimtis metų didelis Barzdų kaimas rūpinosi įkurti čia naują parapiją, bet visi jų prašymai ir klabenimai nebūdavo išklausyti. Bet po ilgų metų rūpinimosi, karui baigiantis, pasiekė jiems prieiti prie seniai ieškomo tikslo. Seinų vyskupas J. E. Antanas Karosas suteikė jiems leidimą steigti parapiją ir pirmu jos klebonu paskyrė kun. Antaną Petrauską (dabartinį Marijonų provincijolą). Tas Barzduose smarkiai griebėsi už darbo. Mažą koplyčią, parapijai padedant, žymiai padidino, pastatė dviejų aukštų kleboniją ir trobas, pasodino sodą. Pastatė mergaičių ruošos mokyklą ir mokytojas į ją parkvietė Moterų Kultūros Draugijos pasekėjas. Kad medinė bažnyčia, nors padidinta, vis buvo menka, jis ėmė rengti statyti naują mūrinę; įtaisė plytnyčią ir išdegė jai plytas. Po tiek darbų ir rūpesčių pavargęs persikėlė į Marijampolę, manydamas stoti į Marijonų vienuoliją. Jo įpėdinis kitas klebonas k. St. Mikelkevičius, parapijai padedant, pastatė gražią mūrinę bažnyčią su vienu bokštu, o iš senosios medžių prieglaudą. Klebono išlaikymui parapija davė keliolika margų žemės. Gyventojų parapijoje yra 1686.

Barzdų parapijoje Gražiškių kaime yra mūrinė koplyčia, kurią Griškabūdžio klebonas Jeronimas Šateika karmelitas, 1795 m. buvo pastatęs.

Žvirgždaičiai (arba Kamelupiai), nauja parapija susidariusi Naumiesčio bažnyčios srityje. 1917 m. 25 birželio kun. Radžiūnas gavo iš J. E. Seinų vyskupo A. Karoso, gyvenusio tada Vilkaviškyje, paskyrimą organizuoti naują parapiją. J. E. vyskupas nurodė du kaimu, Tupikus ir Žvirgždaičius, ir liepė su jais tartis, kur turėtų būti bažnyčia. Kun. Radžiūnas pirma nuvažiavo į Tupikus, kur buvo kalbama, kad vieno ūkininko brolis mirdamas norėjęs palikti savo dalį 8 margus bažnyčiai, kai bus tame kaime statoma. Tupikai neapsiėmė. Tada kun. Radžiūnas kreipėsi į Žvirgždaičius. Čia ūkininkai sutarė duoti bažnyčiai 20 margų, tai yra, tiek, kiek J. E. vyskupas buvo norėjęs: 10 margų davė Motiejus Stanaitis, Piečiškių kaimo ūkininkas, ir 10 margų Žvirgždaičių kaimo ūkininkas Petras Liorentas. Kai buvo padaryta su-

tartis apie bažnyčios kūrimą Žvirgždaičiuose, užsimanė ir Tupikai, kad jų kaime būtų bažnyčia, o ne Žvirgždaičių. Kilo karštas ginčas ir nei viena, nei antra pusė nenorėjo nusileisti. Klebonas tada pasiūlė, kad abi pusės važiuotų pas vyskupą. Delegatai nuvažiavo. Vyskupas išsprendė už Žvirgždaičius, ir visi su tuo sutiko.

Kun. Vizgirda, kurs buvo pastatęs Paluobiuose bažnyčią, seną to kaimo koplyčią atidavė Žvirgždaičiams. Iš tos koplyčios medžių, pridedant ir naujų, buvo statoma bažnyčia. Kad darbas greičiau būtų baigtas, ėjo talka iš parapijos. Iki Visų šventei bažnyčia buvo baigta. Pirmą sekmadienį po Visų šventei buvo pašventinta ir atlaikytos pirmos Mišios. Klebono rūpesčiu ir parapijos lėšomis buvo pastatyta klebonija ir kitos trobos.

Prie tos naujos parapijos prisidėjo keliolika kaimų. Gyventojų joje yra 1363.

Sintautai buvo kaimas įkurtas Veliuonos girioje prie Pentos upelio, priklausiusis Veliuonos dvarui. Apie jo pradžią pirmą žinią duoda Jurbarko ir Naujosios Valios inventorius iš 1561 m., kur apie besikuriantį S u n t a u t a i č i ų kaimą yra pasakyta: „Išmatuota jų žemių prie Šešupės ir Aukspirtos (Atspirtos) upelio lauko, pievų ir krūmokšnių blogos žemės trys valakai; priėmė jo karališkos malonės valdiniai Petras, Vilius, Jurgis ir Grigas Suntautavičiai“, tai yra Suntauto vaikai.[332] Žinant tai, lengvai darosi suprantamas Sintautų kaimo įkūrimas. Šitų Suntautų vaikai ar vaikaičiai pasistūmė tolyn į rytus į Veliuonos girią ir įkūrė kaimą, gavusį vardą iš jų pavardės, tik tas kaimas iš seno vadinasi Sintautais, ne Suntautais. Laiką, kada tas kaimas buvo įkurtas galima nustatyti tik apčiupai, tai yra, po 1561 m. ir prieš 1641 m., kuriais Sintautuose buvo pastatyta maža koplytėlė ar šiopa pamaldoms laikyti.

Apie tą koplytėlę ar Sintautų bažnyčią smulkių žinių yra Žemaičių vyskupo Jono Jeronimo Krišpino Keršenšteino vizitacijos akte, esančiame Kauno kūrijos archyve knygoje, kurioje yra vizitacijų aktai iš 1697 — 1705 m. Ta bažnyčia pastatyta buvo ant

---

[332] Jablonskio Inventoriai, 630. Santautų (Santovtovič) pavardė yra randama kariuomenės sąraše 1528 m. tarp Kauno apskrities bajorų p. 66, ir taip pat 1572 m. inventoriuje, Kundrėnų kaime Veliuonos valsčiuje, Suntout, Jabl. Inv., 202.

Pentos kranto 1641 m. dar tuo laiku, kai aplinkui buvo girios, kuriose kaimai buvo bepradedą kurtis; tai ir Sintautai bus įsikūrę nedaug pirma už 1641 m. Tą bažnyčią statydino kunigaikštis Albertas Radvila, Olikos ir Niesvyžio kunigaikštis, D. L. K. kancleris, Veliuonos laikytojas, Veliuonos girios, dėlto ir Veliuonos parapijos srityje. Nuolatinio kunigo prie jos išsyk nebuvo. Pamaldas joje pradėjo laikyti Veliuonos klebonas, paskui retkarčiais tam tikrose šventėse į ją atvykdavo iš Naumiesčio Karmelitai. Pagalios, padaugėjus gyventojų skaičiui, prie jos buvo paskirtas nuolatinis kunigas, gal 1685 m.[333] Tam kunigui buvo duota šiokia tokia vieta daržui ir gyvenamai trobelei pasistatyti, dar girios medžiais apaugusi. Tas pirmas nuolat gyvenąs kunigas ir dar kiti jo įpėdiniai savo rankomis kirto medžius daržui ir sodui vietą beplatindami. Aplinkui gyventojų skaičiui padaugėjus, kad jų laukai nebuvo išmatuoti, kai kurie jų ėmė siaurinti kunigo išdirbtą daržą, gavę leidimą iš Veliuonos dvaro statytis trobas. Kunigas mito išmaldomis, tai yra, tuo, ką gaudavo iš žmonių. Matydami tokį vargingą gyvenimą, Naujininkų kaimo gyventojai sutarė mokėti kunigui kas metai po 200 auksinų, sutinkant su tuo Veliuonos dvarui ir pristatant tuos sudėtus pinigus Veliuonos klebonui, kurs į Sintautus duodavo kunigą.

Tuo laiku, kai kunigas kirto medžius ir dirbosi daržą, tai pat darė ir besidauginą gyventojai, kirto girią ir jos vietoje statėsi trobas, kūrėsi nauji kaimai. Padaugėjus gyventojų skaičiui pagerėjo ir Sintautų kunigo padėtis. 1703 m., tai yra, Žemaičių vyskupui belankant Sintautų parapiją, kunigas buvo susikalėdojęs 60 bačkų javų ir dar šiek tiek pinigų, taip jog jis galėjo visai gerai gyventi ir misti. Sintautų kamendorius tada buvo kun. Petras Ignacijus Kugelevičius.

Vizitacijos akte 1703 m. šiaip yra aprašyta Sintautų bažnyčia, ta, kuri buvo statyta labai didelio pono minėtojo kunigaikščio Alberto Radvilo: Aukščio ir pločio menko, labai drėgnoje vietoje, nepamūryta, pasiduodanti puvimui, jos grindys buvo išgrįstos iš lentų, dabar sugedusios ir iširusios, viršuje lubos, iš lentų gerai supozytos, ties didžiuoju altorium nutapytos, sienos taip pat nu-

---

[333] Sintautuose esąs inventorius 1852 m. rašo, kad bažnyčia statyta 1685 m., kas, rodos, netiesa.

tapytos.[334] Bažnyčioje buvo 14 paveikslų ir 13 vėliavų. Tarp bažnyčios knygų minėtinos: Brolijos knyga, kurioje buvo sužymimi į broliją įsirašantieji nariai; Einamų reikalų knyga (Liber processuum), į kurią įrašomi dvasinės ir pasaulinės valdžios įsakymai; krikšto metrikų knyga pradėta nuo 1697 m., taip pat vedusiųjų metrikai pradėti nuo 1697 m. Senesnių krikšto ir šliūbų metrikų buvo tik skutai, buvo sudraskyti. Šalia šventoriaus buvo sena supuvusi špitolė, kurioje iš išmaldų gyveno 7 elgetos.

Sintautų bažnyčia buvo Veliuonos filija, ir parapijai sienos 1703 m. nebuvo nustatytos, bet dėl savo patogumo į Sintautų bažnyčią traukė kaimai, buvusieji šiose sienose: nuo Veliuonos krašto Demšiai, Kupriai, Lukšiai, Miliškiai, Ūsai; iš pietų ir nuo Zapyškio Smilgiai, Pentiškiai, Vidgiriai, Griškabūdis, Katiliai, Galiniai, Mureikai, Mickūnai Žėgliai, Murinai, Urbantai, Bliūkiškiai, Kirmiškiai, Stepai, Bukšniai; nuo vakarų Vaišvilai, Jundilai, Prūsaičiai, Pusdešriai, Pliorušiai; nuo šiaurės Joniškiai, Oželiai, Duobiškiai, Antlaukiai, Papartynai, Strūpai, Anžuolupiai.

Iš Sintautų bažnyčios metrikų 1697 — 1607 m. žinia yra, kad šitose sienose, atmetus Naumiesčio ir vėliau įkurtos Griškabūdžio parapijos kaimus, buvo tuo laiku vėliau nustatytose Sintautų parapijos ribose, apimančiose dar ir vėlesniąją Lukšių parapiją, į 40 kaimų. Žinomas yra ir Sintautų parapijos kaimų sąrašas iš 1773 m. Sulyginus kaimus, buvusius 1706 m. su kaimais 1773 m., pasirodo, kad iki 1773 m. priaugo 36 nauji kaimai.

Štai kaimai, kurie buvo 1697 — 1706 m.: Aržuolupiai, Balceliškiai (Kaunai), Bridžiai, Būkšniai, Demšiai, Duobiškiai, Ežeriūkai, Gabartai, Gaisriai, Iždagai, Jagamasčiai, Joniškiai, Jundilai, Jurgbūdžiai, Katiliai, Kiaulupiai, Kirmiškiai, Klepai, Kuodžiai, Kupriai, Lukšiai, Menkiniai, Miliškiai, Oželiai, Pakorbūdžiai, Papartynai, Piktžirniai, Pusdešriai, Rūgiai, Sintautai, Skaizgiriai, Skrynupiai, Smilgiai, Strūpai, Šilgaliai, Švediškiai, Ūsai, Veršiai, Vilkeliškiai, Zypliai.

Nauji kamai, įsikūrusieji iki 1773 m.: Advernai, Akėčiai, Barandai, Braškiai, Cimbalai, Kaupšikiai, Kampiniai, Liepalotai, Lepšiai, Lukošiai (2), Laučiškiai, Naudžiai, Naujiena (2), Oški-

---

[334] Sintautų bažnyčios inventorius iš 1852 m. ir (1859 m. rašo, kad bžanyčia statyta 1685 m. Čia, rodos, klaida. Vizitacijos aktai 1703 m. statymo laikas geriau galėjo būti žinomas.

nė, Paspirgėliai, Peleniai, Plėgai, Plyniai, Pūdymai, Ragožiai, Santakai, Slyšiai, Starkai, Šlamai, Šuopiai, Šunkariai (2), Tarpučiai, Totorviečiai, Tumašiškiai, Vaitiekupiai, Varliakariai, Voveriai, Zypliabūdis.

Čia yra įskaityti ir Lukšių parapijos kaimai. Rodos, nors Lukšiuose bažnyčia buvo, bet apie 1773 m. kunigas ten negyveno.

Sintautų parapijoje nebuvo dvarų.

Medinė Sintautų bažnyčia 1788 m. sudegė ir tais pat metais buvo atstatyta kunigaikštienės Ponetauskienės, Austrijos kariuomenės generolienės ir Veliuonos dvaro laikytojos ir taip pat parapijos lėšomis.

Sintautų vizitacijos akte yra įdėtas bažnyčios įsikūrimo aprašymas, skirtas Veliuonos tenutos laikytojui, kad bažnyčiai užrašytų fundušą. Bet pradedant nuo 1703 m. nė vienas Veliuonos laikytojas to nepadarė. Įstabu yra, kad fundušą Sintautų bažnyčiai užrašė Prūsų valdžia, kuri iš kitų bažnyčių žemes atiminėjo. Prūsų karalius Vilhelmas III Sintautų klebonui žemės davė tiek, kad vienoje atmainoje buvo sėjama 20 varšavinių karčių, antroje ir trečioje po 11½. Malkų paskyrė 8 achtelius po 216 kubinių pėdų. Be to dar užrašė 6 margų pievą, vadinamą Kuinabalę, iš kurios buvo gaunama po 30 vežimų šieno. Visą žemės fundušą inventorius 1852 m., iš kurio imama čia žinia apie Prūsų karaliaus užrašą, aprašo šiaip: Bažnyčios aikštė ir šventorius 221 prentas, klebonijos sklypas ir laukas 1 margas 195 prentai, pievutė 120 prentų, dirva vienas valakas ir 18 margų, pievų dirvoje 73 prentai, nenaudingos žemės 198 prentai, pieva Kuinabalė 6 margai 176 prentai, viso 2 valakai 6 margai 162 prentai.[335]

Prie to visko Sintautų klebonas turėjo dar vieną užrašą. Sudargo klebonas Petras Jucevičius 1822 m. pas notarą užrašė 15000 auksinų, sudėdamas į Zyplių dvarą, kad tas mokėtų nuo tos sumos Sintautų klebonui 4 procentą.

Šitais užrašais Sintautų klebonas naudojosi iki po Lenkmečio, iki rusų valdžia visus tuos fundušus atėmė, palikdama, kaip ir

---

[335] Augustaitis, Vadovas, IX, 159, rašo, kad Kuinabalę užrašė kunigaikštis Juozas Ponetovskis, kai jam Napoleonas 1807 m. buvo atidavęs visą buvusią Veliuonos girią, tai yra Sintautų, Plokščių, Lukšių ir Ilguvos parapijas.

kitur daržą. Bažnyčios archyve yra iki šiol išlikęs to atėmimo protokolas 1866 m.

Sintautų bažnyčia, Veliuonos filija, virto savaiminga parapija, Sūduvai pakliuvus po Prūsų valdžia, kai 1800 m. buvo įkurta Vygrių dijecezija.

Sintautų klebonų minėtinas yra kun. Antanas Tatarė, rašiusis lietuviškas knygas tuo laiku, kai Sūduvoje niekas nemanė ir nebandė tai daryti. Pirmykštė jo pavardė, iš tėvo paveldėta, buvo Totoraitis. Gimė jis Rygiškių kaime Griškabūdžio parapijoje 1805 m. 17 gegužės. Išėjęs pradžios mokyklą, mokėsi Seinų vaivadinėje aukštesnėje mokykloje ir baigė joje 4 klases ar bent ėjo joje ketvirtą klasę, kai apėmė Lenkiją ir Lietuvą sukilimas 1830 — 1831 m. Kad nepakliūtų į kariuomenę, jis pasišalino į Prūsus. Iš ten sugrįžęs, kad valdžia jo nesusektų, pakeitė savo pavardę ir ėmė vadintis Tatarė, nors žmonės jį visada vadino Totorevičia. Sukilimui pasibaigus, įstojo į Seinų seminariją. Kunigu įšventintas buvo 1834 m. Pirma jo vieta buvo Balbieriškyje, kur išbuvo dvejus metus, paskui buvo nukeltas į Ilguvą, iš kur po dvejų ar trejų metų buvo paskirtas vikaru į Lukšius. Čia veikė iki 1855 m., iki buvo nusiųstas klebonu į Sintautus. Per Lenkmetį 1863 m. buvo ištremtas į Penzos guberniją, į Gorodisčę. Iš ten paleistas 1871 m., sugrįžęs, apsigyveno Lomžoje, kur, varge būdamas, mirė 1889 m. 25 gruodžio.

Lukšiuose ir Sintautuose būdamas, jis laikė pas save mokyklą, kurioje jis turėdavo po kelioliką mokinių. Daugelis jo mokinių ėjo į Marijampolės keturių klasių apskričio mokyklą ir paskui į Seinų ar ir į kitas Lenkų karalystės seminarijas.

Atkeltas į Sintautus, bažnyčią jis rado suklypusią, paramstytą, bažnyčios aptvarą apirusį, kleboniją sutrunijusią, trobesius senus. Jam tai reikėjo taisyti. Gavęs iš koliatorės, Zyplių dvaro savininkės, medžių, jis pastatė naują kleboniją, špitolę, klėtį ir pataisė kitas trobas. Apie 1860 m. ėmė taisyti bažnyčią: atitiesė jos sienas su šulais, kuriuos abipusiai surakino geležiniais balkiais, davė gaubtines lentų lubas, padirbdino tris naujus altorius, sakyklą, ištaisė vargonus, pagamino naujas vėliavas; dviem vėliavom ir dviem altoriam pats nutapė šventųjų paveikslus. Iš oro bažnyčios sienas apmušdino lentomis; iš lauko ir viduje sienas nudažydino, o lubas ir abipus didžiojo altoriaus sienas išpuošė dvasinio turinio

paveikslais. Ta taip atnaujinta bažnyčia sudegė 1907 m. 9 rugsėjo. Pastatė naują varpinę, nupirko naują didelį varpą. Atnaujino aplink bažnyčią aptvarą.

Tarp gatvės ir klebonijos Tatarė užsodino sodą, įveisė kelis šimtus mormedžių arba šilkmedžių, pargabeno sėklų, kurias dalino ūkininkams, kad kaimuose juos veistų. Tai darydamas manė pargabenti šilkakirmių, kad žmonės galėtų šilkų verpimu verstis. Pavyzdį tam ėmė iš Didždvario, kur tų šilkmedžių buvo daug auginama.

Tatarė parašė kelias knygas: 1. Žiburys rankoje duszios krykszczioniszkos... Suvalkuose 1848 m." Versta iš lenkų kalbos ir pritaikyta lietuvių papročiams, aiškina tikėjimo tiesas. 2. „Tiesiauses kieles ing dangaus karaliste", Suvalkuose 1853 m. désto dešimtį Dievo įsakymų. 3. „Pamokslai isz minties ir tejsibes, iszguldinėti priliginimais galvocziu amžiu", Suvalkuose 1851 m. Parašė dar ir daugiau raštų, kurie nebuvo spausti. „Pamokslai išminties" buvo spausti ir Amerikoje, tik ten leidėjai ir Tatarės kalbą pagadino ir iškraipė jo mintis taip, kaip kunigas niekad nebūtų galėjęs rašyti.[336]

Kun. Pr. Augustaitis rašo, kad 1911 m. iš Sintautų parapijos kilusių kunigų buvo gyvų dar daugiau kaip 20. Tarp jų minėtinas yra kun. Pranciškus Augustaitis buvusis kun. Tatarės mokinys, Seinų seminarijos proefsorius, Seinų kapitulos pralotas, nuo 1911 m. Marijampolės klebonas, miręs per karą. Jis parašė plačią „Vygrių ir Seinų dijecezijos istoriją" ir „Seinų dijecezijos bažnyčių monografiją, ir taip pat labai plačią „Bažnyčios Istoriją". Pirmieji du veikalai yra išspausti „Vadove", trečiasis yra likęs rankraštyje. Reikia paminėti ir kun. Lapinską, Sintautų mokytojo sūnų, apie 1868m. parašiusį eilėmis jaunystės atsiminimus, norą rašyti ėmusį iš Tatarės. Žymus yra ir kun. Juozas Vailokaitis, pavyzdingai redagavusis prieškarinį „Šaltinį", po karo savo banku rėmusis Lietuvos valiutą, įvedant litą, ir pastačiusis „Maistą".

---

[336] Tatarės gyvenimą gražiai aprašė kun. M. Gustaitis, Kunigas Antanas Tatarė, Vilniuje 1915 m., ir taip pat kun. Pr. Augustaitis, Vadovas, IX, 159—161.

Bažnyčią, sudegusią 1907 m. stengėsi atstatyti klebonas k. Paulionis: išsyk pastatė lentinę šopą, degė plytas; bestatant naują mūrinę, 1914 m. užpuolė karas, stogas jau buvo dengiamas, bet nebuvo dar nei bokštų, nei skliautų. Po karo kun. Paulionio vikaras k. Juozas Stanaitis darbus tolyn varė. Jam prižiūrint, buvo pastatyti bokštai, duoti skliautai, ir bažnyčia ištinkuota. Lėšas dėjo parapija. Dabartinis klebonas apatinę bažnyčios sienų dalį ir visą zokristiją ištapė aliejiniais dažais, įtaisė suolus, dvi ąžuolines klausyklas, du šoniniu altoriu, kurių vienam lėšas davė Suntakų kaimo ūkininkas Antanas Jakaitis, kitam parapijiečiai suaukojo. Trejas priešbažnyčio duris padirbdino Kirmiškių kaimo Vyšniauskas. Dabar brolių Vailokaičių, ypač kunigo, kaštu yra statomas puikus didysis marmuru apklotas altorius pagal skulptoriaus V. Grybo projektą. Šventorius aptvertas tvirta betonine stulpais paįvairinta tvora su 5 geležinėmis durimis ir dideliu bromu pryšakyje.

Kun. Radžiūnas iš pamatų atnaujino seną dar kun. Tatarės statytą kleboniją, paaukštino, viršuje davė facijatą ir cinkuotos skardos stogą. Persatė ar atnaujino kitas trobas.[337]

---

[337] Sintautų bažnyčios pradžia smulkiai ir vaizdingai yra aprašyta Žemaičių vyskupo Krišpino Keršenšteino vizitacijos akte 1703 m. Iš to akto čia įdedu šias ištraukas: Ecclesiam Syntovtoviensem ligneam situatam ad ripam nuncupatam Penta esse exstructam sub anno 1641, prout constat ex traditione hominum, ab Illustrissimo ac Magnifico Dno Alberto Radziwill, S. R. Imperii Principe, Duce in Olyka et Nieswiž, Cancellario M. D. L., altitudinis et latitudinis modicae, in loco humidissimo, non submurata, corruptioni obnoxia, povimentum eius asseribus stratum, quoad praesens corruptum et dirutum. Desupertamen vulgo polap aseribus bene compactum, super altare maius depictum, parietes etiam depicti...

Visitatio fundationis Ecclesiae Sytowtowiensis: Ecclesia supradicta antiquitus celebrationem Divinorum exercitium (?) habuit in tugurio vulgo dicto szopa. Administratio eius dependebat a P. P. Carmelitanis, de oppido dicto Nowe miasto alias Vladislaviensi per interstitia festorum discedentibus ad villam Syntowty cum Divinis, illis utique temporibus, quando adhue circumferentia magis aggrestibus et densissimis silvis quam homnibus repleta extiterat. Successu autem temporis, quando multiplicatus populus in angustiis domorum contineri non potuit, tum quaerere sibi mansiones casque aedificaire in silvis coepit extirpando, evellendo et eradicando deserti cades. Itaque videns Serenissimus S. R. Imperii princeps Radziwill, dux in Olyka et Nieswiž, cancellarius M. D. L. continuo crescentem numerum fidelium et non ha-

Lenkų karalystės laikais Sintautuose buvo lenkiška mokykla. 1859 m. mokytojas joje buvo Marcelius Lapinskas. Mokykloje tais metais buvo 85 mokiniai. 1860 m. mokytojas buvo Leonas Nivinskis, turėjęs 81 mokinį. Po Lenkmečio buvo įvesta rusiška mokykla.

---

bentem commodum accessum ad ecclesias, hinc inde distantes, pro percipienda spirituali refectione, prout inductus zelo prius dilatato pro coemeterio, loco antiquiori, aedificari curavit ecclesiam ligneam praesentem, quam et filiam vocari voluit subjiciendo matrici ecclesiae Velonensi praehabito consensu Illustrissimi Loci Ordinarii. Hinc ergo coepit administratio Sacramentorum foveri per Velonensem Illustrem Praepositum. Intuitu cuius administrationis nulla adinvenit dotalitia fundatio praeter caemeterium pro ecclesia, aream pro residentia commendarii modicam, et hortum secus viam, quae ducit de villa gaisre Szokios, ab altera parte Sebastiani Kawnaitis; verumtamen et de his agris, terris continua objurgatio oppidanorum erit, eo quod praetendant sibi jus in praessertas terras, de quibus continuo dicunt se sensum et alias importantias ad Curiam Velonensem exsolvere, quae terae agri etc. ut tales non sunt dimensi neque circumseripti. neque ulla scriptura cessiva praedictorum bonorum existit. Solumodo R. D. commendarius de pura eleemosyna misere provideri cogittur, cuius super misera sorte contriti parochiani advocaturae Nowiniki dictae propria autoritate solvere annuatim obstrnixeruntse verbaliter flor. Pol. 200, prout Illustris Adm Rdus Dnus Praepositus Velonensis praeteritas importantias flor. 200 de advocatura percipiebat.

Minėtosios vizitacijos akto gale yra kitas turiniu panašus į šitą raštas, kurį, rodos, manė pristatyti Veliuonos dvaro laikytojui, kad užrašytų fundušą Sintautų bažnyčiai: Sanctam et piam cogitationem Fundatoris Ecclesiae Syntowtowiensis fuisse devenimus, quandoquidem ecclesiam dictam in loco summe accessorio erigi curatum est. Etenim populus agrestis, durus et barbarus, inter densissimos silvarum anfractus ac paludes, velut Satyri agnitionem veri Dei nullam habentes propter nimiam ecclesiarum hinc inde distantiam Verbi Dei et praeceptorum Divinorum pabulo destituti inhabitabant et, licet de matrice ecclesia Velonensi statis temporibus pro Divinorum celebretione presbyter descendebat, non tamen populus per raram fidei disseminationem in Spiritu proficere videbatur Deo, tanquam novellae plantulae saepissima irrigatione et continua inculcatione Divinorum indigebant; quare de continuo residente in ibi comemndario provideri debuit. Cui quidem pro exstruendo tuguriolo area residentiae concessa fuerat quanta tanta. Quinimo commendarii opere et labore manuum suarum in silvis pro se excisis circumferentiam pro residentia et pro hortis seminandis dilataverant. Ubi autem populus multiplicari coepit in locis per presbyteros deplanatis, potestas saecularis lucri sui gratia aedicari concedendo cmetonibus adeo coaretarunt presbyterum, ut non conservari, sed sensim pelli et exbangi

Plokščiai, dabar miestelis buvo kaimas, įkurtas ne aukščiau kaip XVII šimtmetyje.[338] Šalia to kaimo buvo įkurtas ir dvaras, tik nežinia kada. Pirmas žinomas Plokščių savininkas buvo Jeronimas Krišpinas Kiršenšteinas, žemės iždininkas ir raštininkas nuo 1663, atsisakiusis nuo savo pareigų 1676 m.[339] Kaip jis buvo įsigijęs Plokščius, ar paveldėdamas iš tėvų, ar pirkdamas, ar gaudamas iš didžiojo kunigaikščio, nežinia. Kaip daugelis kitų, taip ir jis ar nebus gavęs nuosavybėn iš didžiojo kunigaikščio? Plokščių vardas, rodos, bus atneštas iš Žemaičių, nes to vardo kaimas, vienas yra Platelių valsčiuje, kitas Darbėnų Kretingos apskrityje.

Plokščiai jau nuo XVII š. turi ir kitą lenkišką Błogosławienstwo vardą. Yra du to vardo aiškinimai. Połujanskis mano, kad kalnas prie Nemuno, kur yra Plokščiai, vadinąsis tuo lenkišku vardu, kad ant jo buvusi stabmeldžių maldykla, o tuo tarpu užmiršta, kad nei prieš krikšto priėmimą, nei krikštą priimant, ten gyventojų visai nebuvo. Pagal kitą aiškinimą, vienas Žemaičių vyskupas, nežinia kuris, norėjęs pavasarį lankyti Plokščių bažnyčią, bet ledams einant, negalėjęs pervažiuoti per Nemuną, tik palaiminęs kitoje tos upės pusėje susirinkusius žmones ir nuvažiavęs. Nuo tada Plokščius ėmę vadinti Blogoslawienstwo, nes tas lenkiškas žodis reiškia palaimą.

Minėtasis Plokščių savininkas Jeronimas Krišpinas, žemės iždininkas, pastatė Plokščiuose medinę bažnyčią 1670 m.

Plokščių turtai vėliau perėję į Upytės Karpių rankas, o paskui į Tiškevičių. Vienas tų Karpių Benediktas, Upytės karužas,

---

videatur. Et licet de advocatura, nuncupata Nowiniki ad tenutam Vielonensem spectante, annuam pensionem per florenos 200 annuente Curia Vielonensi coloni extradere et ad Illustrem Praepositum Vielonensem importe perpetuo se adstrinxerunt, prout dictae pensionis ecclesia Syntowtowiensis est in possessione, tamen, quia supradicta importantia quoad omnem ponsionem in presbyterum salariandum eiusque familiam conservandam, scilicet organarium cantorem, non est par, ideo supplicandum est et instandum ad Perillastrem ac M. D. Capitaneum Vielonensem consultum ducimus, quatemus Perillustris capitaneus zelo ductus antecessorum surum Ecclesiam Syntowtowiensem ita dotare velit, ut a matrice sua Vielonensi exhaereditari et certis limitibus parochialiter circumscribi valeat.

[338] Plokščių ar lenkiškojo vardo Błogosławienstwo nėra dar Reseinių teismo aktuose antros pusės XVI š.

[339] Wolf, Senatorowie, 188.

1784 m. pastatė naują medinę bažnyčią į vietą tais metais sudegusios. Po karpių Plokščius valdė Tiškevičiai.

Kai Karpio statytoji bažnyčia supuvo, klebonas kun. Tomas Jankauskas 1868 m. parapijos lėšomis pastatė naują medinę ir dabar tebestovinčią. Prie jos statymo prisidėjo ir Plokščių dvaro savininkas koliatorius gr. Benediktas Tiškevičius.

Klebono išlaikymui pirmasis bažnyčios įkūrėjas užrašė po 600 auksinų metams ar kitaip sakant įpareigojo Plokščių dvarą ir dar kitą palivarką (Wysoki) mokėti tuos pinigus kas metai. Prieš Lenkmetį Plokščių klebonas turėjo 6 margus dirvos, 10 margų pievos Plokščiuose 5 ir 7 margus vietoje vadinamoje Podgorze. Iš dvaro gaudavo 12 achtelių malkų ir 650 lenkiškų auksinų. Rusai tai panaikino, palikdami klebonui tik daržą.[340]

Plokščių dvarui pagal inventorių 1755 m., esantį Kauno Kūrijos archyve, priklausė šie kaimai: Stulgiai 12 ūkininkų, Plokščių miestelis 5 ūk., Jotiškiai 3 ūk., Buižai 5 ūk., Pajotijai 3 ūk., Pašiliai 1 k., Antkalniškiai 11 ūk., Prancai 2 ūk., Gnievai 1 ūk., Šikšniai 1 ūk., Ivoniškiai 1 ūk. Plokščių parapijoje tais metais turėjo būti daugiau kaimų, kaip dar tie priklausiusieji dvarui. Turėjo būti dar bent Stulgiai, Ivoniškiai, Vaiguviškiai. Šitie kaimai drauge su Plokščiais, rodos, bus vieni iš seniausių, toje parapijoje esančių. Jų vardai, rodos, bus atnešti nuo Platelių ežero, kur 4 kaimai turi tuos pat pavadinimus. Prieš karą Plokščių par. buvo, be Plokščių, dar 4 palivarkai: Martišiškiai, Pajotijys, Verkuliškiai ir Zarembiškiai. Žmonių parapijoje prieš karą buvo 3854.

1859 Plokščių dvarui priklausė girios 4000 margų.

Apie Plokščių bažnyčią reikia pastebėti, kad ji buvo statyta ne ant iždo ar valdžios žemės, bet ant privatinio savininko. Dėlto tas pjrivatinis savininkas, Plokščių dvaro ponas, buvo bažnyčios koliatorius, tai yra, jis rūpinosi klebono ir bažnyčios išlaikymu, jis turėjo teisę pristatyti vyskupui kandidatą į klebonus, ir vyskupas skirdavo klebonu tik kandidatą koliatoriaus prašomą ar nurodomą.

Mokyklos Plokščiuose iki po Lenkmečio nebuvo.

Lukšiai, dabar parapija, buvo kaimas, įkurtas antroje pusėje ar gal ir baigiantis XVII šimtmečiui, Veliuonos girios srityje, priklausė Veliuonos tenutai ar dvarui. Lukšiai drauge su keliais

---

[340] Aktai Kauno Kūrijoje. Połujański, 393. Augustaitis, Vadovas IX, 154—5. Słown. Geogr. I, 248-9.

kitais tos parapijos kaimais yra paminėti Sintautų bažnyčios metrikuose 1697 — 1706 m. Bažnyčią Lukšiuose medinę pastatė Adomas Tadėjus Chodkevičius, Veliuonos seniūnas, Brastos vaivada nuo 1735 m., mirusis 1745 m. 3 rugpiūčio. Taigi bažnyčią jis galėjo pastatyti vėliausiai 1745 m., o ne 1749 m., kaip paprastai yra rašoma.[341] Ta bažnyčia buvo laikoma Veliuonos filija. Kai Prūsai paėmė Sūduvą, nuo 1794 m. buvo ji padaryta Sintautų filija, iki įsikūrė Seinų dijecezija. Lukšių bažnyčią Vygrių vyskupas Mykolas Karpavičius iškilmingai pakonsekravo 1800 m.

Lukšių bažnyčia buvo pastatyta ant didžiojo kunigaikščio ar iždo žemės. Visa Lukšių ir Sintautų parapija, taip pat dalys Plokščių ir Ilguvos priklausė didžiojo kunigaikščio dvarui ar Veliuonos tenutai, kuri XVIII šimtmetyje dažnai vadinama ir seniūnija. Prūsams paėmus Sūduvą, tos keturios parapijos su jų kaimais virto Prūsų iždo nuosavybe. Taip buvo iki 1807 m. Tais metais prancūzų ciesorius Napoleonas I, sumušęs Prūsus, Tilžės taikoje atėmė iš jų lenkiškas Prūsų paimtas šalis, besidalinant Lenkiją ir Lietuvą, taip pat atėmė ir Sūduvą ir iš tų žemių padarė Varšavos kunigaikštiją. Tada Veliuonos seniūnijos dalį, esančią kairiajame Nemuno krašte, būtent tas keturias parapijas, išskyrus privatinius dvarus, esančius Plokščių ir Ilguvos parapijoje, atidavė nuosavybėn kunigaikščiui Juozapui Ponetovskiui, paskutinio Lenkų karaliaus broliūnui, dalyvavusiam Napoleono karuose, ir dėl nuopelnų, pakeltam Prancūzų Imperijos maršalui, buvusiam prieš paskutinius padalinimus Veliuonos seniūnui. Kai 1813 m. tasai kunigaikštis, dalyvaudamas Napoleono karuose, prigėrė Elsterio upėje netoli Leipzigo Saksonijoje, minėtieji turtai teko jo seseriai Teresei Tiškevičienei.

Tie visi turtai vadinosi Z y p l i a i s. Zypliai tai buvo dvarelis su kokia 60 margų žemės, dabar vadinami Senieji Zypliai. Tiems Zypliams priklausė 155 kaimai esą Sintautų, Lukšių, Plokščių ir Ilguvos parapijose ir dar koki 300 valakų girios. Zyplių savininkė Teresė Tiškevičienė nė nematė tų savo didelių turtų, nuolat gyveno Paryžiuje, būdama išlaidi, nuolat reikalaudavo, kad Zyplių plenipotentai jai vis daugiau siųstų pinigų, surinktų iš kai-

---

[341] Apie A. T. Chodkevičių žiūr. Wolf, Senatorowie, 1(1. Klaidingą datą 1749 m. duoda Polujanski, 373, paskui jį kartoja Lukšių vizitacijos aktas 1859 m., Słown. Geogr. V, 828 ir Augustaitis Vad. IX, 158.

mų mokesčių. Pritrūkusi pinigų, ji pardavė Zyplius, anot žmonių pasakos, labai pigiai Jonui Barkovskiui, šlėktai iš Plocko gubernijos. Tasai naujas Zyplių savininkas, kad būtų arčiau girių, iš kurių traukdavo didelį pelną, pasistatė sau dvarą pas Lukšius, pavadindamas jį naujaisiais Zypliais. Tasai palivarkas buvo padarytas iš valstiečių žemės. Bet tų ūkininkų, iš kurių buvo paėmęs laukus, jis nenuskriaudė, davė jiems namus kitoje vietoje.

Naujieji Zypliai buvo dvaras nedidelis, turįs kokia 10 valakų žemės. Senieji Zypliai žemės turėjo vos 60 margų. Tai jiems priklausiusieji kaimai baudžiavos nėjo, tik mokėjo makesčius. Pastačius Naujuosius Zyplius, buvo įvesta baudžiava, bet labai lengva, nes 155 kaimams apdirbti nedidelio dvaro darbus nebuvo sunkus dalykas.

Jonas Bartkauskas mirė 1855 m., palaidotas Lukšių kapinėse, turi gražų paminklą su lenkišku ir lietuvišku eiliuotais parašais. Tų eilių autorius buvo kun. Antanas Tatarė, Sintautų klebonas, buvusis Lukšių vikaras.

Bartkauskui mirus, Zypliai teko jo podukrai Joanai iš Volfersų Kučinskienei. Kučinskai turėjo didelį dvarą Siedleco gubernijoje Karčeve, kur nuolat gyveno. Zypliuose atsilankė tik du kartu: aprinkti vietą naujai Lukšių bažnyčiai ir per jos konsekraciją 1886 m.

Paskui Zypliai teko Kučinskienės dukteriai Liudvikai Ostrovskienei, kuri tą dvarą pardavė grafui Tomui Potockiui, valdžiusiam jį iki karui.

Zyplių dvaro ponas Bartkauskas pastatė Lukšiuose mūrinę mokyklą, kurioje 1859 m. buvo 45 mokiniai. Būdamas Lukšių koliatorius, jis rengėsi pastatyti naują mūrinę bažnyčią vietoje senos medinės prastutės, bet savo sumanymo neįvykdė, tik mirdamas užrašė naujai bažnyčiai statyti 100.000 lenkiškų auksinų. Nors tai buvo neperdidžiausia suma, tačiau, kad dvaras davė ir medžiagą bažnyčiai, tai prie jos žmonėms nedaug reikėjo prisidėti. Mirus Bartkauskui, neilgai trukus, buvo užvesti bažnyčios pastatai, padaryti iš puikių akmenų. Bet bestatant užklupo Lenkmetis, kurs baigėsi su didelėmis politinėmis permainomis. Tai sutrukdė darbą, ir bažnyčia, išmūryta iki stogui ir nedengta, išstovėjo 10 metų. 1870 m. klebono kun. Vencevičiaus rūpesčiu vėl buvo imta tolyn varyti darbą. Netrukus užbaigti buvo mūrai, uždengtas stogas, įeita į vidų ir imta mūryti skliautus. Ligšiol darbas gerai klo-

josi. Žmonės laukte laukė, kada galės įeiti į naują bažnyčią. Tik štai netikėtai įsmuko skliautai. Nelaimių su žmonėmis nebuvo. Bet iškilo byla, buvo imta ieškoti to atsitikimo kaltininkų, ir vėl sustojo darbas. Pabaigta buvo statyti bažnyčia tik 1877 m. Prie jos daug prisidėjo Zyplių dvaro nuomininkas Pranciškus Kaminskas su savo moteria Darata iš Bartkauskų.

Lukšių bažnyčia yra gotiško stiliaus su vienu bokštu ir viena nava, su koplyčiomis iš abiejų šonų, gražesnė už kitas po Lenkmečio statytas. Iškilmingai ją konsekravo Seinų sufraganas vyskupas Olekas. Į konsekracijos iškilmę atvyko ir Lukšių koliatorė Kučinskienė su savo dukteria Liudvika Ostrovskiene ir abi Zypliuose gražiai vaišino susirinkusius kunigus.

Klebonui išlaikyti seniau Lukšiuose buvo paskirta: 1 margas daržui, 14 margų pievos, 8 sieksniai malkų ir 1829 m. koletorė Teresė Poniatauskaitė Tiškevičienė buvo užrašiusi, kad Zyplių dvaras kas metai mokėtų klebonui po 600 lenkiškų auksinų.

Kunigų buvusių Lukšiuose minėtinas yra k. A. Tatarė, kurs, čia būdamas vikaras, laikė mokyklą ir kurs prikalbino Zyplių p. Bartkauską, kad Lukšiuose pastatytų mokyklą; taip pat klebonas k. Kazimieras Vaišnora, kurs ilgus metus uoliai dirbo Lukšių parapijoje, kurio vardą žmonės ilgai minėjo su didele pagarba ir kurio rūpesčiu buvo pabaigta ir konsekruota bažnyčia.[342]

Po karo 1919 m., kai Lenkai, paėmę Seinus, išvijo iš ten jau beveikiančią lietuvišką dvasinę seminariją, ta susikraustė į Zyplių dvaro rūmą, kuriame gyvavo keletą metų, iki nusikėlė į Gižus. Po to Zyplių dvare buvo įkurta ūkio mokykla, kuri iki šiol tebeveikia.

Lukšių bažnyčia per karą daug nukentė nuo šūvių. Atitaisė kun. Stanaitis. Dabar bažnyčia viduje ištapyta gražiais paveikslais klebono k. V. Merkevičiaus rūpesčiu.

Ilguva prie Nemuno, kur į jį įteka Nykos upelis, yra kaimas, parapija ir to vardo dvaras, Hrincevičių giminės lizdas. Ilguvos pradžia buvo šiokia: 1640 m. kun. Liudvikas Talka-Ilgovskis-Hrincevičius, Žemaičių katedros pralotas, Veliuonos klebonas, įsigijo abiem pusėm Nemuno tuščią negyvenamą didoką plotą žemės ir įkūrė naujus kaimus ir tarp jų kairėje Nemuno pusėje Ilguvos sodžių. Palengva čia atsirado ir dvaras. Ilguvos turtai

[342] Augustaitis, Vadovas, IX, 157—9.

buvo sudaryti iš trijų palivarkų: Ilguvos, Misiūnų ir Tvirbutų su jų kaimais. Dešinėje Nemuno pusėje tasai pralotas davė pradžią Rukšionių turtams, kuriuos darė trys palivarkai: Rukšionys, Goniūnai ir Marapolė. Ilguvoje ant aukšto kalno gražioje vietoje jis pasistatė namus, į kuriuos vasarą jis atvykdavo paviešėti. Mirdamas jis paliko tuos turtus savo brolio sūnui Pranciškui Hrincevičiui, Upytės seniūnui, kurio paveldėtojas buvo sūnus Jonas, karaliaus Stanislovo Augusto dvaro šambelionas, ir Ilguvoje nuolat apsigyveno. Jono sūnus Julijonas, po tėvo mirties 1806 m. tų turtų paveldėtojas buvo Marijampolės apskričio taikos teisėjas, mirusis 1861 m.

Pagal Žemės Kredito Draugiją Ilguvos arba Panykių turtai buvo sudaryti iš Ilguvos ir Tvirbutų palivarkų, Kolatkiškių attinencijos ir iš kelių kaimų. Tų dviejų dvarų žemės buvo 982 margai. Ilguvos palivarko dirvos ir daržų buvo 144 margai, pievų 22 m., ganyklų 12 m., vandenų 61 m., girios 29 m., krūmokšnių 25 m., nenaudingo lauko ir plecių 32 m., viso 326 m. Mūrinių trobų buvo 5, medinių 19, žemės ūkis 12 laukų. Tvirbutų palivarko dirvos ir daržų 217 margų, pievų 25 m., ganyklos 1 m., vandenų 2 m., girios 369 m., krūmokšnių 26, nenaudingos žemės ir plecių 16 m., viso 656 m. Mūrinių trobų 2, medinių 9, žemės ūkis 10 laukų. Turėjo spirito varyklą, plytnyčią, malūną, kalkių degamą pečių, kalkakmenių, molio ir mergelio klodus. Tiems turtams priklausė Eiginų kaimas su 2 ūkiais ir 121 margų; Dulinciškių k. su 3 ūkiais ir 114 margų; Čerbiškiai su 1 ūkiu ir 41 m., Tučių kaimas su 2 ūkiais ir 90 margų, Kmitiškiai su vienu ūkiu ir 95 m., Žemaitėlių kaimas su 4 ūkiais ir 130 margų.

Vienas tos giminės Jonas Hrincevičius drauge su savo žmona Kristina pastatė Ilguvoje bažnyčią 1766 m., kaip Veliuonos filiją. Savaiminga parapija ji buvo padaryta prie Prūsų 1794 m. 1813 m. nuo perkūno įtrenkimo bažnyčia sudegė. Tais pat metais ją atsistatė Julijonas Hrincevičius, Ilguvos dvaro savininkas. Po devynerių metų ją pakonsekravo Seinų sufraganas vyskupas Polikarpas Marciejevskis. Ta bažnyčia ir dabar tebestovi.

Ilguvos parapijoje, be minėtųjų dvarų, buvo dar keturi maži: Paveliuonis, Šilvėnai, Misiūnai, Žeimiai. Buvo ir kaimų, įkurtų buvusioje Veliuonos girios srityje ir dėlto priklausiusių Veliuonos dvarui, o vėliau Zypliams.

Ilguvos parapija buvo laikoma viena iš menkiausių. Klebonas žemės turėjo tik 6 margus ir 150 prentų; iš dvaro gaudavo pievos 6 vežimams šieno, 20 vežimų malkų, 200 lenkiškų auksinų pinigais ir būdavo duodamas malūnas dovanai javams susimalti.

Ilguvos klebonų reikia paminėti vieną, mėgusį lenkinti parapiją. Tai buvo Pranciškus Kuncevičius, būk kilusis iš šv. Juozapato, Polocko arkivyskupo giminės. Mokėti lietuviškai jis mokėjo, bet labai mėgdavo sakyti pamokslus lenkiškai, nors juos maža kas čia suprasdavo. Lenkiškus pamokslus sakydavo ne tik Ilguvoje, bet mėgdavo važinėti per atlaidus ir į kitas bažnyčias. Po pamaldų, įsilipęs į sakyklą, iš rašto rėždavo lenkišką pamokslą. Vienok tame krašte lenkystė neprigijo. Kun. Kuncevičiui mirus, žuvo Ilguvoj ir lenkiški pamokslai.[343]

Mokyklos Ilguvoje iki po Lenkmečio nebuvo.

Sutkai, dabar nauja parapija, susidariusi po karo Ilguvos bažnyčios srityje, buvo kaimas, turėjusis koplyčią nuo 1825 m. Organizuojant parapiją prie tos koplyčios buvo pristatyta tik zokristija ir taip padaryta bažnyčia. Pirmas jos klebonas buvo k. Vladas Tautkevičius. Antras jos klebonas k. Stasys Riauba pastatė kleboniją ir trobesius.

Toje parapijoje yra 1080 gyventojų, o Ilguvoje liko 1609 gyv.

Žemoji Panemunė, arba Fergisso Panemunė, buvo kaimas ir dvaras prie Nemuno, siekusis į pradžią XVII-to ar gal ir pabaigą XVI šimtmečio. Apie jį yra šiokių žinių. Juozapas Chrząstovskis, Raseinių seniūnas, su žmona Ona Siponievičaite, parduoda Panemunę 1677 m. Andriui Kaziemierui Gelgudui, D. L. K. raštininkui. 1727 m. 6 spalių Antanina Valšteinaitė Sapiegienė, pagal pirmą vyrą Gelgudienė, užrašė kunigaikščiui Mykolui Čartoriskiui ir jo žmonai, o savo brolio dukteriai Eleonorai Monikai Valšteinaitei iš Gelgaudiškio turtų Panemunę (kitaip Gelgaudovą) ir kitą Panemunę, jos įsigytą iš Zenovičių. Paskui Panemunės turtai pirkimo keliu perėjo į Bialozorų rankas. Antroje pusėje XVIII-to šimtmečio Panemunė, kaip dalis Jievai, Jurgio Bialozoro, Upytės stolniko, dukteriai, teko Tiškevičiams. Vėliau Pa-

---

[343] Słown. Geogr. III, 266, kur klaidingai rašoma, kad bažnyčia Ilguvoje įkurta 1694 m.; Žem. vyskupo reliacijoje popiežiui iš 1767 m. jos dar nebuvo. Augustaitis, Vadovas IX, 155-6. Dekano vizitacijos aktas iš 1859 m. Połujanski, 394-5.

nemunė virto Fergissų nuosavybe. Dar vėliau teko Jadvygai Fergissaitei, ištekėjusiai už Zano.

Koplyčią Panemunėje įkūrė kunigaikštienė Sapiegienė 1732 m. Pranešime popiežiui 1767 m. yra paminėta ta koplyčia, dar ne bažnyčia. Panemunės savininkas Fergissas įsteigė Panemunėje parapiją 1827 m.

Ta koplyčia, paversta į bažnyčią, buvo medinė ir stovėjo visai žemai netoli Nemuno, ir pavasariais potvyniai ją užliedavo. 1829 m., Nemunui labiau patvinus, vanduo ją sugriovė. Kun. Jurgis Mickevičius j ą pataisė. Kai ji nuo senumo visai ėmė linkti, kun. Feliksas Rinkevičius pastatė šiopą pamaldoms Paluobiuose, parapijos viduryje. Šis klebono sumanymas patiko parapijiečiams, bet šiopa neilgai jiems tarnavo, turbūt buvo pastatyta iš blogos medžiagos.

Parapija rengėsi statyti naują mūro bažnyčią, bet kilo nesusipratimas dėl vietos, kur statyti. Vieni norėjo statyti Paluobiuose, nes tai parapijos vidurys, kiti nenorėjo apleisti Panemunės, tik statyti ne pakalnėje arti Nemuno, bet ant kalno. Taip nesutinkant parapijiečiams, klebonas Juozapas Marma savo pinigais nupirko gabalą žemės Patašiuose, pastatė ten šiopą ir visas klebonijai reikalingas trobas. Pritariant dvasinei vyriausybei, parapija buvo perkelta į Patašius 1856 m. Bet pagalios viršų gavo koliatoriaus noras. Panemunės dvaro savininkas davė žemės bažnyčiai ir klebonijos troboms statyti, kapinėms ir klebono daržui. Dėl to ėmė statyti Panemunėje, vietoje labai gražioje, bet nelabai parankioje parapijiečiams; nes Panemunė pats parapijos kraštas ir kai kuriems kaimams gan toli į bažnyčią, be to į Panemunę iš visur labai netikę keliai, pavasariais ar rudeniais stačiai neišbrendami.

Nauja mūrinė bažnyčia buvo baigta statyti 1877 m. Prie jos statymo, šalia parapijiečių, daug prisidėjo Jadvyga Zanienė, vietinė koliatorė.

Prieš Lenkmetį Panemunės klebonas kas metai turėjo iš dvaro 600 lenkiškų auksinų, 12 magdeburgiškų margų žemės ir malką.

Toje vietoje, kur dvaras, buvo kryžeivių pilis; vienas jos sparnas dar buvo gyvenamas, kita dalis tik griuvėsiai. Dvaro kiemas apsuptas volais ir mūrais su įvažiuojamais vartais.

Panemunės turtus 1875 m. darė du palivarkai: Panemunė ir Helenkavas. Žemės juodu turėjo 1110 margų: dirvos ir daržų 642 m., pievų 169 m., vandenų 146 m. krūmokšnių 106 m., pleciams 2 m., nenaudingos žemės 45 m., mūrinių trobų 7, medinių 13, ūkis 7 ir 8 laukų. Prieš Lenkmetį tiems dvarams prikausė šie kaimai: Panemunė su 10 ūkių ir 27 margais, Jokūbonys su 4 ūkiais ir 121 m., Sutkiškiai su 2 ūkiais ir 78 m., Klangiai 9 ūkiai su 283 m., Paluobiai 30 ūkių su 150 m., Tervidonys 17 ūkių su 348 m. Kumečiai 5 ūkiai su 159 m., Kašeliai 13 ūkių su 379 m., Piesčiai 14 ūkių su 281 m., Šoriškiai 12 ūkių su 238 m., Padainiai 53 ūkiai su 127 m.

Be šitų dvarų parapijoje buvo dar trys: Kretkampis, Sviatošinas ir Vilkija. Viso kaimų prieš karą buvo 39. Gyventojų 3488.[344]

Paežerėliai arba Žuklijai, nauja parapija, buvo vieša koplyčia Žemosios Panemunės bažnyčios srityje, ant Nemuno kranto gražioje vietoje, tarp Ilguvos ir Ž. Panemunės.

Medinę koplyčią Paežerėliuose (lenk. Pojeziory ar Pojėziorki) pastatė Sviatošino dvaro savininkas prieš 1822 m. Sviatošino palivarkas 1827 m. turėjo 1456 margus, tai yra, daržų ir dirvos 373 m., pievų 187 m., ganyklų 74 m., girios 823 m., atmatų 85 m., nenaudingos žemės 140 m. Minėtaisiais metais priklausė jam šie kaimai: Kriūkai 44 ūkiai su 50 margų, Joginiškiai 11 ūkių su 325 m., Juškai 2 ūkiai su 80 m., Kulniai 3 ūkiai su 94 m., Sabališkiai 3 ūkiai su 75 m., Noreikai 4 ūkiai su 180 m., Eičiūnai 6 ūkiai su 254 m., Pypliškės 10 ūkių, 79 m., Baraviškiai 6 ūkiai 10 m., Buožiai 2 ūkiai 80 m., Paiždagai 3 ūkiai 125 m., Andrūniškės 1 ūk. 35 m., Raponiškiai 1 ūk. 50 m., Žeimis 1 ūkis 29 m. (Ziemlowka).[345] Šitie kaimai buvo Ž. Panemunės par., bet jau prieš karą Kulniai, Sabališkiai, Pypliškės, Andruniškės priklausė prie Ilguvos bažnyčios.

Sviatošino dvaro savininkas, pastatęs koplyčią, kunigui išlaikyti paskyrė 30 margų. Valdžia šito dovanojimo nepatvirtino, tai koplyčia buvo laikoma dvaro nuosavybe, bet kunigas prie jos gyveno ir valdė tą 30 margų. 1860 m. Sviatošino savininkas gr. Mielžinskis kun. Jono Alkelevičiaus rūpesčiu, pastatė naują gra-

---

[344] Słown. Geogr. VIII, 770. Augustaitis, Vadovas XI, 156-7. Polujanski, 389.

[345] Słown. Geogr. XI, 636.

žią mūro bažnytėlę. 1872 m. dvasinei vyriausybei liepiant, paskutinis kapelionas persikėlė kitur, ir lig 1908 m. Paežerėliai neturėjo kunigo. Tais metais Paežerėliai ėmė rūpintis kurti naują parapiją ir dvasinė vyriausybė paskyrė kunigą. Klebonija ir kitos trobos buvo sugriuvusios. Paskirtasis kunigas, žmonių padedamas, pastatė kleboniją ir kitas trobas ir šiek tiek aptaisė jau pusėtinai apšepusią bažnytėlę. Bet parapijos steigimas sunkiai ėjo. Sviatošino dvaras buvo išparceliuotas ir parduotas rusams. Nežinia buvo, kas buvo atsitikę su tais 30 margų, kuriuos dvaras buvo skyręs kunigui.[346]

Toje parapijoje dabar yra 1050 gyventojų.

Kaimelis arba **Kiduliai**, bažnytkiemis prie Nemuno, vieta, taip maž daug sena, kaip Gedigaudiškis, iki XIX šimtmečiui vis buvo vadinama Kiduliai. Prieš Lenkmetį dekano vizitų aktuose minimi yra abu vardai Kaimelis arba Kiduliai. Senasis vardas tai Kiduliai.

Pirmą kartą Kiduliai yra paminėti Valavičiaus Lietuvos girių aprašyme 1559 m. Kiduliai tada buvo karališkas kaimas, priklausąs Jurbarko dvarui, įkurtas Jurbarko girios srityje. Kad Jurbarko ir Skirsnemunės girioje tada nebuvo sargų, ir žmonės, kurie paliai Nemuną buvo bepradedą gyventi, šaudydavo tų dviejų girių žvėris, tai minėtasis Valavičius Kidulių kaimo 10 ūkininkų paskyrė tų girių sargais ir varovais, kad jie raiti saugotų žvėris, kad sužinoję raistus, kur laikosi žvėrys, juos surašytų ir praneštų karaliui.[347]

Kidulių kaimas ir tam tikras žemės plotas jau antroje pusėje XVI šimtmečio perėjo į privatines rankas. Didysis kunigaikštis, be abejo, bus jį dovanojęs nuosavybėn. 1584 m. Kidulių savininkas Jonas Lenartavičius Ulonas drauge su žmona Kidulių dvarą pardavė karaliaus tarnautojui Kauno pilies raštininkui Krispinui Kerštenšteinui.[348] Šitas naujas Kidulių savininkas Jeronimas Krišpinas Keršenšteinas nuo 1663—1676 buvo buvęs D. L. K. iždininkas.[349] Tas ponas Kaimelyje 1685 m. pasistatė mūrinį rūmą ir tokią

---

[346] Augustaitis, Vadovas, IX, 164. Elenchus 1936 m. rašo, kad tą bažnyčią statęs Feliksas Renne, Gargždų turtų savininkas ir parapija kun. Jono Alekevičiaus rūpesčiu. Pirmoji medinė koplyčia paminėta Seinų dijecezijos Rubricelėje 1822 m.

[347] Revizija Pušč, 60.

[348] Opis Dok. Vilensk. Centr. Archiva I, p. 123, Nr. 324.

[349] Wolf, Senatorowie, 188.

pat koplyčią ar mažą bažnytėlę šv. Mykolo Archangelo vardu.[350] Tas pats ponas 1670 m. buvo įkūręs bažnyčią Plokščiuose.

Šitame dvare, ar kaip rašo Valančius, Kidulių dvare, Švedų karo verčiamas, apsigyveno Žemaičių vyskupas Jonas Jeronimas Krišpinas Keršenšteinas, minėtojo iždininko sūnus, nors Žemaičių vyskupo katedra buvo Varniuose, nors paprasta vyskupo rezidencija buvo Alsėdžiuose, kur aplinkui buvo d. k. Vytauto dovanotos Žemaičių vyskupams žemės.

Švedai tada, prie Karolio XII, užpuolę Žemaičius spaudė sunkiomis rekvizicijomis, plėšė netik dvarus ir kaimus, bet taip pat ir bažnyčias, degino ir žudė.[351]

Sunkus tada buvo laikas. Žemaičiuose stovinčios švedų kariuomenės vadas generolas Adomas Levenhauptas vyskupui Keršenšteinui buvo atsiuntęs šiokį įsakymą ir reikalavimą:

Skaisčiai Galingas ir Dievuje Garbingiausias Žemaičių Vyskupe, man labai Maloningas Pone ir Geradari!

Kadangi įsakymu jo Malonybės Švedų Karaliaus, Pono mano Maloningiausiojo, turėjau su žymia kariuomene įsiveržti į Žemaičių Kunigaikštystę, kame priverstas esu stovėti iki tolimesniam įsakymui mano Pono Karaliaus, visa Žemaičių Kunigaikštystė kariuomenei, esančiai mano komandoje, turi dabar statyti maisto iš kiekvieno dūmo, ir bažnyčios žemės, ar tai būtų vyskupo ar kapitulos, negali būti išskirtos. Taigi siunčiu Tamstai bažnyčios žemės mokesčių padalinimą, prašydamas Tamstos, kad įsakytumei tuojau pristatyti į Varnius išreikštus jame provijantus, kitaip, neklausantieji ir priešinantįs neišvengs ugninės bausmės.

Pasilieku. . .

tarnas

Adomas Levenhaupt.

---

350 Polujanski, 387.

351 Žem. Vyskupystė, I, 186—7.

Žemaičių kunigaikštystėje kapitulos ir kitų bažnyčios žemių dūmų 2322, iš kurių prideri žemiau parodyta kontribucija:

Duonos iš kiekvieno dūmo po 2½ pundelio[352] iš viso pundelių 5405
Mėsos iš kiekvieno dūmo po 2½ pundelio, iš viso pundelių 5405
Alaus iš dviejų dūmų po bačką, iš viso bačkų .... (neaišku)
Degtinės iš dūmo po gorčių, iš viso gorčių 2322
Sviesto iš dūmo po gorčių, iš viso gorčių 2322
Druskos iš dūmo po gorčių, iš viso gorčių 2322
Pakulių (?) iš dūmo po svarą, iš viso svarų 2322
Žirnių arba kruopų iš dūmo po gorčių, iš viso gorčių...... 2322
Avižų iš dūmo pūrai 2, iš viso pūrų 4644
Šieno iš dūmo vežimai 2, iš viso vežimų 4644
Pinigų iš dūmo muštinių talerių 4, iš viso muštinių talerių 9288

Rekvizitoriaus parašas toks:

Adomas Levenhaupt.

Adresas toks: Skaisčiai Galingam ir Dievuje Garbingiausiam Jo Malonybei Žemaičių Vyskupui ir visiems Gerbiamiems Kanonikams, Pralotams ir Dekanams, visai Žemaičių Kapitulai Varniuose.

Siuntinėdamas tą raštą visiems savo dekanato kunigams, Šeduvos dekanas ir drauge Radviliškio klebonas kunigas Pranciškus Stanislovas Lukaševičius nuo savęs prideda:

Matant, kad tokiomis rekvizicijomis bažnyčios turtas visokiais nelaimingais atsitikimais išsemtas ir visai sunaikintas nepakenčiamu jungu, nebegali išmokėti, nes per daug spaudžiama, reikia su atsidavusiais žmonėmis karščiausiai prašyti pagalbos Aukščiausiojo, kurs už mūsų nusidėjimus atidavė mus aigiptiškon nelaisvėn, kad iš jos nuopelnais brangiausiojo savo Kraujo ir savo Prisikėlimo išliuosuoti teiktųsi. Aš gi žiūrėsiu pildymo, kas man įsakyta šiuo paliepimo raštu. Radviliškis, 1704 m. balandžio 13 d. (Iš Josvainių bažnyčios dokumentų knygos.)[353]

---

[352] Pundelis pusė pūdo.

[353] Vienybė 1918 m. Nr. 5, p. 69—70. Šis rekvizicijų įsakymas turėjo liesti ir Virbalio dekanatą, bet jo aš čia nėsu radęs.

Einant tokioms rekvizicijoms, visoko galėjo laukti netik kunigai, bet ir vyskupas. Žemaičių vyskupas dėl to gyveno tą sunkų laiką ne Varniuose, ne Alsėdžiuose, bet nuošaliai savo tėvo dvare Kiduliuose arti Prūsų sienos, kad užeinant pavojui iš švedų kariuomenės, galėtų pasišalinti į Prūsus. Pamaldas vyskupas laikydavo Kaimelio ar Kidulių bažnytėlėje. Kai jis pats namie nebūdavo, pagal jo įsakymą pamaldų laikyti į ją atvykdavo kunigas iš Jurbarko ir už tai gaudavo iš vyskupo po 150 auksinų kas metai.[354]

Kaimelio dvare 1737—1739 m. gyveno Žemaičių vyskupas Juozapatas Mikalojus Karpis, į kurio giminės rankas po Krišpinų tie turtai buvo perėję. Jam mirus, jo kūnas buvo palaidotas po ta bažnytėle ar koplyčia.[355]

Ta koplyčia išbuvo iki pabaigai XIX šimtmečio ir buvo nugriauta. Dabar toje vietoje stovi medinė klebono klėtis.

Dabartinė Kaimelio parapija seniau priklausė prie Jurbarko. Šiapus Nemuno gyvenantiems žmonėms dažnai sunku būdavo pasiekti bažnyčią, tai jiems pamaldos būdavo laikomos Kidulių koplyčioje. Kidulių dvaro savininkas, Antanas Lohoisko grafas Tiškevičius, Žemaičių vyskupas, įsteigė Kaimelyje parapiją, ta sąlyga, kad ji nepriklausytų Virbalio dekano jurisdikcijai, tik tiesiog pavesta būtų vyskupo valdžiai. Kai senoji mūrinė koplytėlė buvo permaža parapijos reikalams, tai prie jos kita tiek pridurta iš medžio. Taip padidintoje bažnytėlėje buvo laikomos pamaldos iki 1839 m.

Po Prūsų valdžia Kidulių dvaras su kaimais buvo paimtas į valdžios nuosavybę ir padarytas Kidulių valsčiaus centru. Tam valsčiui tada priklausė, be Kidulių, dar vienas dvaras, 88 kaimai ir 4 viensėdžiai.[356]

Kidulių dvare kurį laiką gyveno prancūzų ciesoriaus Napoleono nugalėtas Prūsų karalius Fridrichas Vilhelmas III, iki buvo padaryta taika Tilžėje 1807 m. liepos 9 d. Čia karalius, sėdėdamas prie lango viename kambarėlyje, per dienas žiūrėdavo į Nemuną ir juo plaukiojančias valtis ir į kitapus upės gražioje vietoje esantį Jurbarką. Čia jis, sode vaikščiodamas, tarėsi su Rusijos ciesorium Aleksandru I, kaip atitaisyti savo nelaimę.

---

[354] Žem. Vyskupystė, I, 187.

[355] Połujanski, 387. Po Karpių kaimelis teko Tiškevičiam.

[356] Janulaitis, Užnemunė po Prūsais, 236.

Kidulių valsčiuje Prūsų valdžios buvimo iki šiol yra likęs pėdsakas, tai Prūsų kolonistai. Tame valsčiuje jau seniau buvo iškirstas ir išdegintas girios plotas, apimąs 150 magdeburgiškų valakų. Dar prieš paskutinį Lenkijos ir Lietuvos padalinimą iš Prūsų Lietuvos keliems ateiviams buvo leista čia apsigyventi. Prūsų valdžia, išmatavusi tą plotą, nustatė, kad čia galės įkurti 6 kaimus arba viso 40 kolonistų po 3 valakus (Hufe) ir 7 po mažiau žemės. Po to įkurti buvo 1800 6 vokiečių kaimai, lietuviškai vadinami Zubriškiai, Gotlybiškiai, Skrynupiai, Skardupiai, Padraustiniai ir Vabališkiai. Viso tuose kaimuose įsikūrė 47 šeimynos su 224 asmenimis.[357]

Lenkų karalystėje Kidulių valsčius buvo iždo arba tautos turtas. Tas valsčius apėmė Kaimelio, Sudargo ir Slavikų parapijas. 1837 m. Kidulių valsčius buvo dovanotas generolui leitenantui baronui Jonui, Petro sūnui, Offenbergui, lengvosios kavalerijos 1-mos divizijos vadui, su 15000 auksinų pajamų. Jis buvo dalyvavęs 1812 m. kare rotmistro laipsnyje, o už kovą pas Leipcigą buvo gavęs aukso šoblę ir buvo pakeltas adjutantu, vėliau jis buvo turkų kare, per Krakusmetį jis vadovavo ulonų pirmos divizijos antrai brigadai, tuose skyriuose, kurie buvo kunigaikščio Chilkovo komandoje ir kurie veikė Lietuvoje. Buvo jis ir žygiuose prieš Vengrus, pagaliau jis tarnavo prie ciesoriaus asmens.[358] 1854 m. tas jam duotas valsčius buvo padalytas į dvi dalis. Viena dalis apimanti apie 11.000 margų palikta Offenbergui, tos žemės 843 margai priklausė Kidulių dvarui, 3690 margų buvo giria arba nenaudinga žemė, kita žemė kaimų. Kita dalis liko iždo nuosavybe, tai yra, apie 34000 margų, kurie buvo kaimų; tarp jų girios 6116 margų ir Kidulių arba Kaimelio palivarkas drauge su Kaimelio ir Miškinių sodžiais 576 margai.[359]

Devynioliktojo amžiaus pradžioje Kaimelio bažnytėlė buvo labai apleista. Vyskupas Strašinskis savo vizitacijos akte (1839) tai pažymi. 1860 m. grafas Benediktas Tiškevičius, Kaimelio savininkas, pastatė naują medinę bažnytėlę, bet labai mažą, netin-

---

[357] August Müller, Die Deutsche Kolonisation in Nordpolen und Litauen, Berlin 1928, p. 132—135. Tų kolonistų kaimai turėjo ir vokiškus vardus: Wilhelmsdorf, Gottliebsdorf, Karlswerder, Neuwalde, Neuhof, Friedrichswalde.

[358] Kaczkowski, Donacye, 115 ir 422.

[359] Slown. Geogr. IV, 14—15.

kančią parapijos didumui. 1885 m. Seinų sufraganas vyskupas Olekas tą bažnytėlę pakonsekravo.

Seinų vyskupijoje Kaimelio parapija išsyk buvo laikoma savaiminga, o vėliau nuo to laiko, kai gr. Tiškevičius liko Plokščių ir Kaimelio savininku, ji paversta Plokščių filija.

Prieš Lenkmetį klebonui išlaikyti Kaimelio dvaras mokėdavo 200 auksinų kas metai, 15 pūrų rugių, 3 pūrus kviečių, 9 pūrus miežių, 4 pūrus avižų, 2 pūrus žirnių, 10 vežimų šieno, 3 avinus. Be to, už pusės mylios turėjo 4 margus lauko. Po Lenkmečio į to visko vietą paskyrė rusų valdžia 150 rublių. Be to, klebonas turi tarp dviejų kalnų vadinamą šlaitą, apie 3 margus žemės.

Kaimelio parapijos kaimų minėtinas yra Kukarskė, kurioje prie Nemuno, dar geležinkelių nesant, buvo dideli sandėliai javams pilti. Čion žydai gabendavo supirktus javus, paskui Nemunu leisdavo į užsienį.[360]

Prieš Lenkmetį Kaimelyje mokyklos nebuvo. Metrikai yra nuo 1798 m.

Slavikai, dabar bažnytkaimis ir parapija, išsyk buvo kaimas, turėjęs Vizbarynės vardą. Vizbarynės vardu buvo du kaimai, vienas šalia kito, abu prie Šešupės. Abiejuose buvo po 14 valakų žemės. Iš Jurbarko ir Naujosios Valios 1561 m. inventoriaus yra žinia, kad abu tuodu kaimu buvo tada dar neseniai įkurtu, abiejuose buvo dar daug girių. Kad tuose dviejuose kaimuose „yra didelių girių; nenaudingų balų, iki išdirbs, padarytas yra mokesčių palengvinimas... iki 1567 m.". Į rytus nuo tų dviejų ir kitų pasieninių kaimų buvo tada dar Jurbarko giria. Vienoje Vizbarynėje du ūkininkai turėjo po 1 valaką žemės, 5 po 2 valaku, vaitas Liudkus Gailaitis 3 valakus, antroje 4 ūkininkai po 1 val., 2 po 2 val., vaitas tas pats Liudkus Gailaitis 1 val., 2 po 2 val. ir 2 valakai dar buvo tušti. Abu kaimai priklausė Jurbarko valsčiui. Abu, kaip ir kiti pasienio kaimai, jokios baudžiavos nėjo, mokėjo tik mokesčius.

Iš Naujosios Valios (Virbalio) per Duliebaičių ir Vizbarynės kaimus ėjo vieškelis į Jurbarką. Kaip Duliebaičiuose (Naumiestyje), taip ir Vizbarynėje pirkliams ir įvairiems keleiviams, važiuojantiems į Jurbarką, buvo užeigos, poilsio ir nakvynės namas alinė smuklė (alinė karčiama). Vizbarynės smuklę 1561 m. laikė

---

[360] Augustaitis, Vadovas IX, 192—3. Polujanski, 383. Dekanų vizitas.

Vaitiekus Slovikaitis.[361] Tas Slovikaitis, arba Sloviko sūnus, rodos, buvo atėjęs į Vizbarynę nuo Vilkijos, kurios valsčiuje buvo daugiau Slovikų.

Laikui einant, Vizbarynių vardas išėjo iš papročio ir buvo užmirštas. Abi Vizbarynės ėmė vadintis Slavikais. Čia aišku, kad smuklininko Slaviko pavardė virto abiejų Vizbarynių vardu. Šimtui metų praslinkus nuo įkūrimo tų dviejų kaimų Medekšos atsiminimuose Vizbarynių nėra, o paminėtas tik Slavikų kaimas. Slavikuose 1657 m. rugpiūčio 9 d. stovėjo Lietuvos kariuomenė, ir iš čia Medekša buvo pasiųstas pasiuntiniu į Maskvą.[362]

Medinę bažnyčią Slavikuose 1754 m. pastatė Jurbarko seniūnas kunigaikštis Mykolas Čartoriskis. Ta bažnyčia buvo Jurbarko filija. 1774 m. Jurbarko klebonas kun. Juozas Niementovskis, Smolensko kanauninkas, su k. Andrium Mackevičium, Slavikų rektorium ir k. Jokūbu Jančevskiu, Sudargo filijalistu, padarė šiokią sutartį: Slavikų ir Sudargo filijalistams pripažįstama visos klebonų teisės; pavedamos jiemdviem visos pajamos iš beneficijos ir parapijos, ta sąlyga, kad abudu Jurbarko klebonui kas metai mokės Šv. Trejybės dieną po 20 talerių. Savaiminga parapija virto pakliuvus po Prūsais 1795 m. Lenkų karalystės laikais jos koliatorius buvo valdžia. Kai Kidulių dvaras 1837 m. buvo padarytas majoratu ir atiduotas generolui baronui Offenbergui, Slavikų bažnyčios, kaip ir Sudargo, koliatoriumi virto tasai donatarijus, nes tųdviejų parapijų (ir dalinai Kaimelio) kaimai priklausė Kidulių dvarui.

Klebono išlaikymui, turbūt bažnyčios fundatoriaus, buvo užrašyta 2 margai sodybai, 2 margai daržų, 54 margai dirvos ir 31 margas su viršum pievų. Ta žeme klebonas naudojosi iki Lenkmečiui, iki ją rusai paėmė.

Senosios vietoje nauja medinė bažnyčia valdžios ir parapijos lėšomis buvo pastatyta 1835 m. Seinų vyskupas Strašinskis ją pakonsekravo šv. Onos vardu 1840 m.

Slavikų klebonų minėtinas yra kun. Rapolas Olechnavičius, dominikonas, nemažo mokslo vyras, turėjęs ir poeto dovaną. Jis yra autorius seniau Suvalkijoje labai žinomos dainos apie vadą

---

[361] Inventoriai, 629—630, 574.

[362] Medeksza, 28.

Gelgudą. Parašė jis ir daugiau lietuviškų dainų, bet jos žmonėse neprigijo. Rašė jis ir lenkiškų eilių. Jis pėsčias vaikščiodavo į atlaidus į kitas bažnyčias, pats atlikdavo daug rankų darbų. Kartą jis dengęs stogą. Tuo tarpu žmonės atvežė vaiką krikštyti. Klebonijoje neradę kunigo ir ant stogo pamatę dirbantį žmogų, jo paklausę: „Dėde, ar nematėte klebono?“ — „Tuoj, sako, paieškosiu“. Nulipęs nuo stogo, klebonijoje apsivilkęs kunigiškai ir nuėjęs krikštyti vaiko. Jis turėjęs ir skulptoriaus dovaną. Seniau Slavikų vikarijate viršuj durų buvo dvi jo išdrožtos galvos. Tą namą nugriovus, jos turbūt žuvo. Jis mokėjo ir dailidės meną. Jis mirė 1827 m. Palaidotas šventoriuje. Ant jo kapo yra paminklas jo paties iš akmens iškaltas, turįs trikampio pavidalą. Parašas jo užpakalyje lenkiškas ilgas, pryšakyje lietuviškas trumpas.

Kun. Aleknavičiaus įpėdinis buvo kun. Laurynas Tautkevičius, pamaldus bernardinas, atvykęs iš anapus Nemuno. Už savo gražų gyvenimą ir naudingą darbą jis buvo pakeltas Marijampolės dekanu (Marijampolės dekanatas tada buvo apėmęs beveik visą dabartinį Šakių apskritį ir dalį dabartinio Marijampolės) ir kelerius metus valdė tą dekanatą. Slavikuose jis rado visa ką apleista: sena bažnyčia buvo bemaž begriūvanti, klebonija ir kitos trobos apdriskusios. Jis, parapijos padedamas, uoliai griebėsi darbo, 1835 pastatė naują medinę bažnyčią, naują kleboniją, pataisė visas trobas. Mirė 1858 m.

Tautkevičiaus įpėdinis buvo jo seserūnas kun. Pranciškus Andzejevskis (Andriukaitis), baigęs Varšuvos akademiją. Kelerius metus jis gyveno ištremtas Rusijoje, Ustiuge; 1856 m. manifestu, pradedant viešpatauti ciesoriui Aleksandrui II, paliuosuotas sugrįžo į Lietuvą. 1868 b. jis buvo išrinktas pirmutiniu iš Seinų dijecezijos asesorium į Peterburgo kolegiją, tad tuoj buvo pakeltas į kanauninkus. Vėliau jis buvo paaukštintas katedros pralotu. Mirė 1885 m. Jis buvo paskutinis tikrasis Slavikų klebonas. Kiti buvo tik administratoriai. Jų buvo keli.

Andrzejevskio įpėdinis buvo jo seserūnas Andrius Dobilaitis. Jam mirus, 1888 m. persikėlė į Slavikus iš Ž. Panemunės kun. Vincas Dvaranauskas. Po jo Slavikų klebonas buvo kun. Vincas Sakavičius, atkeltas čia iš Balbieriškio. Paskui neilgai klebonavo pralotas Elizėjus Strimavičius, buvęs Seinų seminarijos profeso-

rius ir viceregensas. Nuo 1901 m. klebonas buvo k. Jonas Strimavičius. Per karą Prūsų kareiviai, norėdami jį nužudyti, užpuolė, bet jis suskubo pabėgti, nužudė tik jo vikarą kun. Pesį. Kun. Strimavičius išvyko į Rusiją, paskui į Ameriką; po karo sugrįžęs klebonavo Pakuonyje, kur ir mirė.[363]

Dar reikia paminėti vieną kunigą lietuvį, gimusį Slavikų parapijoje, o daug dirbusį lenkams ir Lenkijai, kaip ir daugelis lietuvių, sulenkėjusių, atsidavusių lenkams ir Lenkijai, labai gabų rašytoją, pamokslininką ir misijonorių, kun. Jeronimą Kaisevičių.[373] Gimė jis 1812 m. gruodžio 7 d. Slavikų par. palivarke,[364] kurs tada priklausė Žemajam Gelgaudiškiui, ir kurį tada laikė jo tėvai Dominykas ir Ona Paulauskaitė, abu kilę iš Žemaičių. Tėvų dievobaimingai auklėjamas, pradžios mokslus ėjo Raseiniuose pas pijorus, o paskui Seinuose licėjų, kurį su pagyrimu baigė 1829 m. Paskui jaunas, vos 17 metų, Varšuvos universitete ėmė studijuoti teisę, rašė eilėmis ir proza ir savo kūrinius spausdino laikraščiuose. Užėjus sukilimui 1830 m., įstojo į kariuomenę ir viename mūšyje buvo sunkiai sužeistas į veidą. Kai Varšuvą rusai paėmė, jis išsikėlė į Prancūziją, kur, užsiimdamas politika, prarado tikėjimą. Mickevičiaus atverstas, jis įstojo į seminariją. Teologiją studijavo išsyk Paryžiuje, paskui Ryme. Kunigu įšvęstas 1841 m. Tais metais Paryžiuje ėmė rodytis Tovianskio erezija tarp lenkų emigrantų, ir Mickevičius ją ėmė skelbti. Kun. Kaisevičius, tada vos įšventintas, savo iškalbingais pamokslais ėmė kovoti su klaidomis ir apstabdė tos erezijos plitimą. Savo religiniais, patrijotiniais ir politiniais pamokslais jis pasirodė beprisiartinąs prie didžiausio lenkų pamokslininko Skargos. Drauge su Semenenka ir kitais jis įkūrė Ryme Zmartvichstancų kongregaciją (vienuoliją) ir iki mirė, buvo jos viršininkas ir vedėjas. Popiežiui Pijui IX jis teikdavo žinių apie Lenkiją. Bulgarijoje tada ėmė rastis linkimas prie Unijos su katalikų Bažnyčia. Popiežius Pijus IX kun. Kaisevičių pasiuntė į Bulgariją ištirti to dalyko. Kaisevičius, atlikęs savo uždavinį, raštu pranešė popiežiui dalykų stovį. Pijus IX pagal jo nuomonę įkūrė Adrijanopolyje misijų mokyklą ir pavedė ją vesti Zmartvichvstancams.

---

[363] Augustaitis, Vadovas, VIII, 375-6.

[364] Tai palivarkas vadinasi Bogumilovo, žmonės jį vadino Bugaminu.

Lenkmečiui prasidedant, jis parašė atvirą laišką Lenkijos kunigams ir šlėktai, karštai šaukdamas kunigus nesimaišyti į revoliucijos sąjūdį ir stabdydamas nuo jo šlėktą. Išspausdino jį Varšuvoje. Už tai užsitraukė ant savęs kerštą ir neapykantą. Sukilimo valdžia uždraudė rinkti ir siųsti į Rymą Zmartvichvstancams aukas, iš kurių jie gyveno, ir tie gavo bado ir vargo patirti.

Zmartvichvstancų kongregacija platinosi tarp lenkų išeivių Amerikoje. Jos skyrius ar misijas 1865 m. lankė Kaisevičius ir drauge rinko pinigus kurti Ryme savo sumanytai Lenkų kolegijai. Aukų jis surinko į 20.000 frankų. Zmartvichvstancų kongregacija parūpino dar 100.000 frankų. Lenkų kolegija, popiežiui Pijui IX leidžiant, buvo įkurta ir atidaryta 1866 m. kovo 25 d. Kun. Kaisevičius 1871 m. vėl aplankė Zmartvichvstancų misijas Amerikoje ir sugrįžęs Ryme mirė 1873 m.[365]

Jo įkurtoje Lenkų kolegijoje Ryme mokėsi daug kunigų lietuvių: pralotas Blaževičius, Seinų Seminarijos regensas, pralotas A. Staniulis, Pralotas Narjauskas, Kanauninkas Banaitis, kun. A. Civinskas, Seinų seminarijos profesoriai, kun. Čižauskas ir kiti. Yra kalbama, kad toje kolegijoje buvo įsteigtos 6 stipendijos lietuviams. Bet vargu bus gavęs jomis naudotis nors vienas kunigas lietuvis iš Seinų vyskupijos. Tai labai patrijotiškai Lenkų kolegijai prieš karą Seinų dijecezijos kunigai lietuviai buvo nepakenčiami: ilgai joje negaudavo sušilti, liepdavo pasišalinti (taip buvo su k. Krištolaičiu ir k. Čižausku).

Reikia minėti iš Slavikų parapijos kilusį, Šilgalių kaime 1872 m. rugpiūčio 20 d. gimusį J. E. vyskupą Pranciškų Petrą Būčį. Mokslus ėjo jis Marijampolėje, Seinų seminarijoje, Peterburgo dvasinėje akademijoje, Šveicarijos Friburgo universitete. Buvo jis Seinų seminarijos profesorius, Petrapilio dvasinės akademijos profesorius ir prorektorius. Drauge su tos pat akademijos profesorium kun. Jurgiu Matulevičium atnaujino Marijonų kongregaciją ir drauge rašė jos įstatus. Buvo prisidėjęs prie organizavimo Lietuvos universiteto ir buvo jo profesorius ir trečias rektorius. Mirus arkivyskupui Matulevičiui, buvo Marijonų kongregacijos generolas ir gyveno Ryme. Popiežiui Pijui XI liepiant išvęstas rytų apeigų vyskupu, veikė tarp rusų Europoje ir

---

[365] Encyklopelya Powszechna Ill. XXXV ir XXXVI, 209—211. Podręczna Encykl. Kościelna, XIX—XX, 184—6.

Amerikoje. Kaip Lietuvos atstovas, dalyvavo trijuose tarptautiniuose Eucharistiniuose kongresuose ir buvo išrinktas tų kongresų nuolatinio komiteto garbės nariu. Į Lietuvą sugrįžo 1934 m. Rašyti pradėjo būdamas Seinų seminarijoje, daug yra parašęs ir straipsnių į laikraščius ir atskirų veikalų, kurių žinomiausi yra Švenčiausios Panelės Apsireiškimas Lourde, ir Katalikų tikyba sulig Apaštalų sudėjimo. Daug rašo ir dabar.

Slavikų parapijoje tarp katalikų yra daug evangelikų, kurių daugelis yra vokiečiai.

Po karo dalis kaimų nuo Slavikų bažnyčios atsiskyrė ir sudarė naują Valakbūdžių parapiją.

Slavikų parapijoje prieš karą buvo 3185 gyventojai katalikai.

Pažymėtina yra, kad Slavikų parapijoje Šilgalių kaimas pirmas visoje Sūduvoje 1842 m. buvo išskirstytas į vienkiemius. Priežastis buvo šiokia. Tasai kaimas iš seno turėjo savo girią kelių valakų dydžio. 1840 m. valdžia tą girią iš kaimo atėmė ir jos priežiūrą pavedė netoli gyvenančiam vienkiemiui bajorui Račkauskui. Šilgalių vyrai susitarė nepasiduoti. Kad Račkauskas dabar buvo atimtos girios lyg šeimininkas, tai jie savo kerštą ant jo suvertė: jie nupiovė jo pievą. Račkauskas kreipėsi į valdžią, prašydamas pagalbos. Valdžia atsiuntė kareivių. Šilgalių, vyrai pasitiko juos, apsiginklavę su dalgiais, nemanydami pasiduoti. Kai abi priešingos pusės sustojo vieni prieš kitus, atsirado tarpininkas, turbūt, klebonas kun. Tautkevičius. Susirėmimo nebuvo. Pabaiga buvo tokia, kad giria Šilgaliams buvo grąžinta. Šilgalių vyrai džiaugėsi laimėję. Savo džiaugsmą išreiškė nauja daina, kurios pradžia šiokia:

Šilgalių vyrai slaunūs kavalieriai,
Da ir slaunesni, kaip lenkų žalnieriai,
Ulyčioms vaikščiojo, susibuntavojo,
Ėjo į Račkausko pievą šieno piauti.

Valdžia, kuri čia atrodė pralaimėjusi, nepaliko Šilgalių nenubaudusi. Kad jie, kaime gyvendami ir drauge būdami, negalėtų susitarti maištus daryti, jiems buvo įsakyta išsikelti į kolonijas, į vienkiemius. Be jų sutikimo ar nesutikimo, jie buvo išskirstyti į vienkiemius 1842 m.

Šilgaliuose buvo keliolika ūkininkų, turinčių po 86 margus žemės. Jų vienas Povilaitis turėjo dvi kolonijas. Besikeliant į vienkiemius, tada dar niekas nežinojo, kad likusiose sodybose bus geresnė žemė. Manė, kad likusis vietoje ir gavusis sodybas turės daugiau vargo su jų įdirbimu, medžių kelmų išlupimu. Apsiėmė likti vietoje Povilaitis, jam už tai kaimas kiekvienai jo dviejų kolonijų pridėjo po 16 margų. Povilaitis supirkinėjo iš ūkininkų linus ir sėmenis ir Nemunu gabeno į Prūsus. Taip jis pralobo. Prie dviejų turimų kolonijų jis nusipirko Šilgaliuose dar trečią. Trys jo kolonijos virto dvaru. Jis, kaip dvarininkas ir ponas, sulenkino ir savo pavardę: ėmė vadintis Paulausku. Prekyba jam didino turtus. Iš Tiškevičiaus jis nusipirko Kaimelio dvarą už 25.000 rublių. Jo sūnus dėl Lenkmečio pabėgo į Prancūziją ir ten studijavo agronomiją. Kai Rusijos ciesorius Aleksandras III sėdo į sostą, manifestu politiniams prasikaltėliams leido grįžti į tėvynę. Paulauskas, tuo pasinaudodamas, sugrįžo 1880 m., nuomojo didelius dvarus (Raudondvarį ir kitus) ir dar labiau pralobo už tėvą. Staiga mirė 1890 m.[366]

Valakbūdžiai arba Šunkariai nauja parapija susikūrusi iš kaimų, atsiskyrusių nuo Slavikų bažnyčios. Organizavo ją kun. Antanas Grybinas po 1920 m., parapijiečių padedamas, pastatė šiopą pamaldoms, kleboniją ir trobas. Dabartinis klebonas kun. Stasys Vasiukevičius 1937 m. parapijos lėšomis pastatė lentinę bažnyčią, perkėlė į kitą vietą klėtį, prie jos pristatė salę, aptvėrė kapus ir šventorių. Katalikų toje parapijoje yra 943.

Bažnyčių pastatų vertė.

Baigus aprašinėti miestelius ir bažnytkaimius reikėtų pridėti pastabą ir apie bažnyčių pastatų vertę.

Visa Sūduva buvo didžiojo kunigaikščio nuosavybė. Privatiniai savininkai atsirado joje tik dėl to, kad d. kunigaikštis kai kuriems ponams dovanojo didesnius ar mažesnius girios plotus arba kartais ir šiek tiek apgyventus žemės gabalus. Apgyventose vietose, kurios priklausė didžiajam kunigaikščiui, bažnyčias statė

---

[366] Apie Šilgalių kaimų ir jų vyrų maištą žinių gavau iš J. E. vyskupo Būčio, taip pat ir apie Paulauską. Minėtoji daina buvusi ilga. Apie Paulauską rašo ir Polujanski, 384.

jo seniūnai arba laikytojai, o privatinių savininkų žemėse patys dvarininkai. Ir seniūnai, ir privatiniai savininkai dvarininkai žiūrėjo tik tiek, kad bažnyčia būtų, ir nė kiek nesirūpino, kad ji būtų graži, pastovi. Statė daugiausiai medines ir tas dažniausiai prastas ir mažas. Tik karalienės Bonos statyta Virbalyje bažnyčia buvusi gražiai meniškai išpildyta taip, jog daug kas iš toli eidavę jos pamatyti ir pasigrožėti. Medinės bažnyčios buvo statomos XVI, XVII ir XVIII šimtmetyje. Tik XIX šimtmetyje Lenkų karalystėje valdžia ėmė reikalauti, kad bent kai kur būtų statomos bažnyčios mūrinės.

Bet buvo ir mūrinių bažnyčių, statytų XVI šimtmetyje ir vėliau, tik nedaug. Pirma Sūduvos bažnyčia buvo Simne, statyta 1520 m. Pastatė ją Lietuvos didžponis Jonas Zaberezinskis, reikia pripažinti, kad jis pastatė aukštą su dviem eilėm piliorių ir su skliautais, gražią didingą, nors ji neišliko pirmykštėje formoje, nes jai iš pryšakio ir iš užpakalio dar prieš Lenkmetį buvo pristatyti priestatai. Zaberezinskis buvo kelis kartus buvęs Maskvoje, ar jis nebus ten įsižiūrėjęs į architekto italo Fijoravenčio statytas aukštas cerkves ir pasekęs jas statydamas Simne? Antra mūrinė bažnyčia statyta Zapyškyje Povylo Sapiegos tarp 1552 ir 1578 m. Ta savo statyboje turi gotiko žymių, be piliorių, be skliautų, daug žemesnė, mažesnė ir prastesnė už Simniškę. Tiedvi bažnyčios tai yra viskas, kuo XVI šimtmetis gali pasigirti bažnytinės statybos atžvilgiu.

Vėliau atsirado ir daugiau mūrinių bažnyčių; tik jas statė ne seniūnai ir ne dvarininkai, bet vienuolynai. Vienuolijos buvo, galima sakyti, tarptautinės įstaigos katalikų Bažnyčioje. Kiekviena vienuolija turėdavo savo visuotinius susivažiavimus, kuriuose dalyvaudavo atstovai iš tos vienuolijos vienuolynų, esančių įvairiose šalyse, rinkdavo vieną bendrą visos vienuolijos viršininką generolą; generolas, kaip vienuolijos centras, suimdavo visas žinias, visus laimėjimus ir išradimus, kurie tik įvykdavo kurios nors šalies vienuolynuose ir perduodavo juos kitų šalių vienuolynams; vienuolijos turėdavo įvairiose darbo ir mokslo srityse išdirbtas savo formas ir savo senas amžiais išbandytas tradicijas. Dėl to vienuolynai turėjo ir apie bažnyčių statymą kitokius supratimus, nekaip Lietuvos valdžia ar jos atstovai seniūnai, nekaip dvarininkai. Vienuolynai norėjo, kad jų bažnyčios, kaip ir pati vienuolija,

būtų pastovios, negriūvančios, ilgaamžės. Dėl to jie bažnyčias ir savo namus vienuolynus statydavo mūrinius. Vienuolijos turėdavo ir savo bažnyčioms gražias, amžiais išdirbtas formas pagal dailės ir meno reikalavimus. Šios bendros vienuolijų taisyklės buvo atneštos ir į Sūduvos vienuolynus. Ir Sūduvos vienuolynai kur kas buvo aukštesni bažnytinės statybos atžvilgiu, nekaip seniūnai ir dvarininkai. Vienuolynų statybos bažnyčios yra mūrinės, gražios, kartais puikios ir visai didingos. Menumentališka ir didinga yra Karmelitų mūro bažnyčia Naumiestyje, ar net jų medinė Griškabūdyje, visų Lietuvos medinių gražiausia; puikios yra Dominikonų bažnyčios Seinuose, Liškiavoje, Virbalyje (tik ši paskutinė pagadinta, Dominikonų formos tik bokštai) ; mūrinės, bažnyčias statė ir Marijonai Marijampolėje, Miroslave ir Igliaukoje.

XIX šimtmetyje Lenkų karalystės laikais valdžia ėmė reikalauti, kad bažnyčios būtų statomos mūrinės. Ir mūrinių buvo pastatyta gana daug, bet dailės atžvilgiu jos negali lygintis su vienuolynų statytomis bažnyčiomis, bet ir tarp jų yra gražių, kaip Gižų, Kalvarijos, Leipalingio, Alvito, Pajevonio...

Grožis bažnyčių statyme po Lenkmečio dar labiau sumažėjo, nors statomos buvo mūrinės, gal dėl atsimainiusių politinių aplinkybių. Lenkų karalystėje lėšas bažnyčioms statyti duodavo valdžia ir parapija. Po Lenkmečio rusų valdžia palengva lėšas dėti paliko parapijai. Bet parapijos ar žmonės po Lenkmečio, panaikinus baudžiavą, pasidarė laisvi piliečiai, daug pajėgesni, nekaip pirma būdami vergai baudžiauninkai. Jie, džiaugdamiesi savo laisve, būtų galėję pastatyti ir puikiausias bažnyčias, tik viršūnėse nebuvo tinkmo supratimo. Inžinieriai lenkai buvo užsikrėtę pažangiųjų lenkų supratimais, pagal kuriuos išlaisvinta liaudis, apsišviesianti, susiprasianti, tikėjimas ir bažnyčios būsiančios nereikalingos, virsiančios liaudies namais (dom ludowy). Taigi ir darė planus, kad ateityje tiktų liaudies namams. Taip statytos Šunskų, Daukšių, Kriokialaukio, Gudelių, Gelgaudiškio bažnyčios. Klebonai, matyti, didelio dailės jausmo neturėjo ir bažnyčios išėjo gana prastos.

Už tą neaukštą inžinierių supratimą aukščiau buvo pakilęs Vilkaviškio klebonas kun. Lesnevskis. Jis buvo studijavęs užsienyje. Jis Vilkaviškyje pastatė bažnyčią puikią, visų po Lenkmečio sta-

tytų puikiausią. Gana graži yra Lukšių, taip pat po Lenkmečio statyta, Šilavoto, Sintautų...

Nepriklausomoje Lietuvoje bažnyčių statyba iš vienos pusės rodo gražų dvasios pakilimą. Gražiausia visų po karo statyta yra Sasnavoje su vienu labai aukštu bokštu, su dviem piliorių eilėm, su skliautais, su lietuviškais pagražinimais iš lauko žemiau stogo fryze. Gana graži yra ir Barzdų mūro bažnyčia. Iš kitos pusės ir po karo eina senoji rutina ir vis dar statoma medinių bažnyčių, ypač naujai kuriamose parapijose.

Reikėtų, kad bažnyčios visur būtų statomos mūrinės, kad būtų, kiek galima gražesnės. Bažnytinio grožio jausmo reikėtų daugiau ir žmonėms ir vadovaujantiems sluoksniams. Didesnis bažnytinio grožio jausmas atsilieptų ir bažnytinėje statyboje ir bažnyčios visur būtų statomos gražesnės.

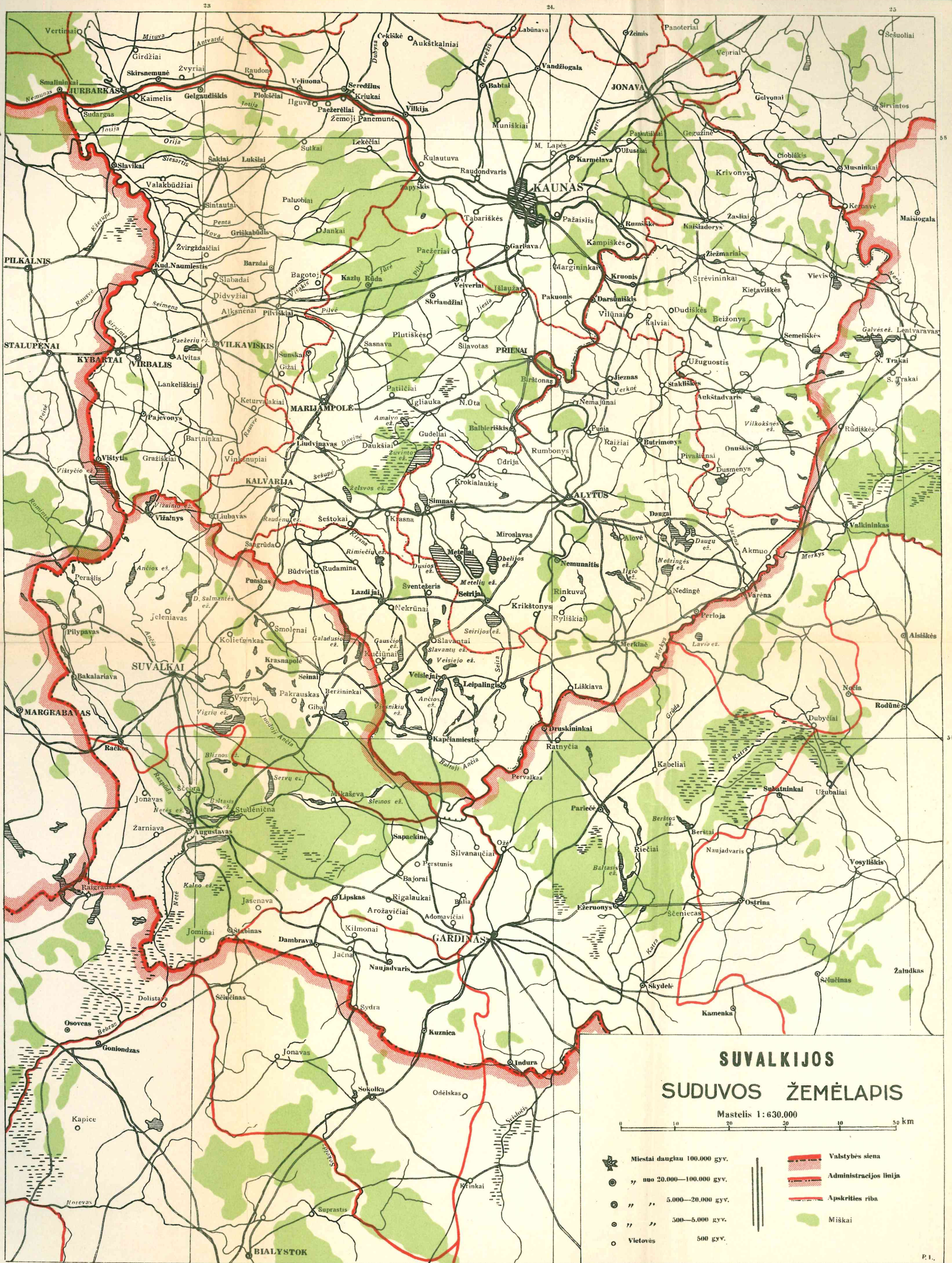
Turinys

Tada dar Lietuvos dvarininkai nebuvo užmiršę lietuviškai, tai rodo Širvydo žodynas, Popiežiaus Urbono VIII lietuviškai versta bullė, Vladislovo IV du lietuviški universalai 264 — 6. Lietuvių kalba bažnyčiose Vilniaus vyskupijoje, sakomi du pamokslai: ryte lietuviškas, per sumą lenkiškas 266 — 271. Žemaičių dijecezijoje tik lietuviškas, išskyrus Raseinius, kur kilmingųjų viešuose susirinkimuose sakomas trumpas lenkiškas 271 — 3. Kalbos atžvilgiu bloga padėtis Sūduvos bažnyčiose, kurios priklausė Vilniaus vyskupijai, daug geresnė šiaurinėje, kuri buvo Žemaičių dijecezijos dalis 273 — 4. Kai kurie didikai lietuvių kalbą laikė pagadinta lotynų kalba 274. Daukša žadino gimtosios kalbos meilę 275 — 7. Valstybinis Lietuvos kilmingųjų patrijotizmas 277 — 8.

XVI. Administratyvinis Sūduvos padalinimas. Dėl karo su Maskva šlėkta reikalauja daugiau teisių 279. Nauji renkami teismai ir nauji jų apskričiai 280 — 2. Naujų teismų sąstatas ir atlyginimas 282 — 4. Seni pilies teismai 284. Seimeliai 284 — 6. Naujos vaivadijos ir karo apygardos, nauja karinė organizacija 286 — 7. Seimas 287 — 8. Naujo valstybės padalinimo reikšmė 278. Žemaičių teismas Raseiniuose, jam priklausė šiaurinė Sūduva 289 — 290. Kita Sūduvos dalis priklausė Gardino, Trakų ir Kauno apskričiams 290. Seniūnijos, tenutos, dvarai ir kaimai Sūduvoje pagal mokesčių sąrašą 1661 m. 290 — 291. Jurbarko tenuta karalienių aprūpinimas: Bonos, įkūrusios Paprūsės kaimus ir Virbalį; Onos, uždėjusios bausmę neimantiems į Virbalio bažnyčią parapijiečiams; Cecilijos Renatos, įkūrusios Naumiestį, ir Eleonoros; bažnyčios joje ir mokyklos 291 — 295. Karaliaus ekonomijos 295. Gardino ekonomija 296. Alytaus ekonomija pagal 1649 m. reviziją: Alytaus dvaras ir palivarkas, Varanavo, Krokialaukio ir Žuvinto dvarai, Alytaus miestas; Alytaus dvaro trys vaitystės, Varanavo ir Kriokialaukio valsčiai; Žuvinto ir Karalkrėslio dvarai be dirbamų laukų ir jų kaimai; privatiniai Žuvinto valsčiuje dvarai ir dvareliai; Karalkrėslio dvaro trys vaitystės ir donatarijai 296 — 303. Ta pati Alytaus ekonomija pagal 1783 m. inventorių 303 — 5. Tenutos ir seniūnijos Sūduvoje antroje pusėje XVIII š. 305. Prienų seniūnija 305 — 6.

XVII. Valstiečių padėtis XVIII šimtmetyje. Žemės norma, valstiečių valakų įstatymo nustatyta, XVII š. yra mažinama 307 — 8. 1680 m. įstatymas panaikina baudžiavą ir jos vietoje

SŪDUVA XVI ŠIMTM.
Mastelis 1: 600.000
0 10 20 30 40 50 km
Valstybės siena
Vaivadijos ir didelio apskrities siena
Mažo apskrities siena
Valsčiaus siena
Miškai
P.L.
23
24
25
55
54
Smalininkai
Jurbarkas
Skirsnemunė
Gelgaudiškis
Mituva
Nemunas
Dubysa
Veliuona
Vilkija
Labūnava
Vandžiogala
Nevėžis
Žeimis
Kulva
Šventoji
Gelvonai
Širvinta
Širvintos
Jotija
Šiesartis
Varluva
Karmėlava
Guguzinė
Neris
Musninkai
Zapyškis
KAUNAS
Paparčiai
Žasliai
Rumšiškės
Ežerupė
Nova
Višakis
Strėva
Žiežmariai
Strevininkai
Vievis
Vievio ež.
Rausvė
Šešupė
Seimena
Pilvė
Jiesia
Daisūniškis
Kalvių ež.
Paširvintys
Širvinta
Paežerių ež.
Virbalis
Prienai
Birštonas
Jieznas
Semeliškės
Galvės ež.
Akmenos ež.
Trakai
S. Trakai
Stakliškės
Aukštadvaris
Verknė
Rausvė
Amalvo ež.
Balbieriškis
Vilkokšnės ež.
Vištytis
Dovinė
Žuvinto ež.
Punia
Peršėkė
Dusmenys
Vištyčio ež.
Vižainio ež.
Šešupė
Simnas
ALYTUS
Daugai
Daugų ež.
Varėnia
Valkininkas
Šalčia
Ančios ež.
Peraslis
Rudamina
Rimiečių ež.
Meteliai
Obelijos ež.
Nemunaitis
Dusios ež.
Metelių ež.
Lazdijai
Seirijai
Nedingio ež.
Ilgio ež.
Varėna
Merkys
D. Šalmantės ež.
Seivai
Nemunas
Perloja
Pilypavas
Galadusio ež.
Gaušcio ež.
Seirijo ež.
Merkinė
Aišiškės
Ančia
Veisiejai
Kaniava
Beržininkas
Ančios ež.
Viesnikių ež.
Rodūnė
Vygrių ež.
Dubyčiai
Dauspūda
Bliznos ež.
Juod. Ančia
Balt. Ančia
Pervalkas
Katra
Dauspūda
Salotai
Baltasis ež.
Perelomas
Augustavas
Saino ež.
Beršai
Naujadvaris
Voverys
Ožė
Baltasis ež.
Perstunis
Vosyliškis
Raigradas
Lipskas
Balia
Ežeruonys
Ostrina
Bebra
Adomavičiai
GARDINAS
Dambrava
Naujadvaris
Katra
Katra
Ščiučinas
Žaludkas
Skydelė
Dolistava
Nemunas
Sydra
Rožanka
Goniondzas
Kuznica
Indura
Lunna
Dubnas
Mastai
Sokolka
Odėlskas
Svisločis
Knišinas
Krinkai
Vasilkava
Tikočinas
Narevas
Supraslis
Belastakas
Gorodkas

SUVALKIJOS
SUDUVOS ŽEMĖLAPIS
Mastelis 1:630.000
0 10 20 30 40 50 km
Miestai daugiau 100.000 gyv.
„ nuo 20.000—100.000 gyv.
„ „ 5.000—20.000 gyv.
„ „ 500—5.000 gyv.
Vietovės 500 gyv.
Valstybės siena
Administracijos linija
Apskrities riba
Miškai
P. L.
KAUNAS
JONAVA
JURBARKAS
PILKALNIS
STALUPĖNAI
KYBARTAI
VIRBALIS
VILKAVIŠKIS
MARIJAMPOLĖ
KALVARIJA
SUVALKAI
MARGRABAVAS
PRIENAI
ALYTUS
GARDINAS
BIALYSTOK
Kazlų Rūda
Kud. Naumiestis
Lazdijai
Seirijai
Simnas
Daugai
Varėna
Druskininkai
Augustavas
Sokolka
Kuznica
Indura
Vištytis
Šakiai
Veiveriai
Garliava
Birštonas
Jieznas
Merkinė
Veisiejai
Kapčiamiestis
Punskas
Seinai
Lipskas
Ežeruonys
Ostrina
Skydelė
Kamenka
Šaluckas
Valkininkai
Rodūnė
N. Trakai
Nemunas
Neris